

**CĂLĂTORI STRAINI DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE**

VOL. VI

Partea I

Studiu bio-bibliografic și traducere:

M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru

Note, identificări și comentarii:

M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și
N. Stoicescu

Confruntare text-traducere: Aurel Decei

Partea a II-a

Studiu bio-bibliografic și traducere:

Mustafa Ali Mehmet

Note, identificări și comentariu:

Mustafa Ali Mehmet și N. Stoicescu

Confruntare text-traducere: Aurel Decei

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

CALĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. VI

PARTEA I

PAUL DE ALEP

*Îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dersca
Bulgaru*

PARTEA A II-A

EVLIA CELEBI

Îngrijit de Mustafa Ali Mehmet

EDITURA
ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 1976

Coperta și supracoperta
VAL MUNTEANU

CUVÎNT ÎNAINTE

•

În prestigioasa serie *Călători străini despre țările române* se îmbină acum, în volumul al VI-lea, amplele și valoroase descrieri ale celor trei țări românești, Moldova, Țara Românească și Transilvania, consemnate de doi călători veniți din lumea Islamului, unul arab creștin, Paul din Alep, celălalt turc musulman, Evlia Celebi; una scrisă în limba arabă, cealalta în limba osmană.

Seria noastră, în afară de scurtele pasaje traduse după întinsa relatare a călătoriilor lui Ibn Battuta din secolul al XIV-lea (vol. I, pp. 1—12), tot un autor arab, nu mai cuprinde din literatura geografică orientală islamică decât notațiile incomplete ale „Calendarului” (*Ruznâme*) luate în cursul expediției sultanului Soliman Magnificul împotriva lui Petru Rareș, în anul 1538 (ibid., pp. 380—385).

De astă dată, țările noastre și viața românească, mirifică sub atâtea aspecte, de la mijlocul veacului al XVII-lea, se revarsă în două uriașe oglinzi

orientale, contemporane nu numai cu faptele însăilate, dar fiind *mu'āşır* (în turc. *muâşır*), „contemporane” şi între ele, căci privesc mai ales anii 1653—1670, când sirianul Paul din Alep şi istanbuliotul Evlia Celebi au trecut şi au hălăduit prin locurile şi printre oamenii care vor apărea mai apoi în marile lor lucrări publicate acum pentru prima dată în veşmînt românesc. Deşi au vizitat Moldova şi Ţara Românească, deoarece alepinul nu a intrat deloc în Transilvania, în aceeaşi ani, ei nu s-au cunoscut, căci obiectivele şi interesele lor erau divergente. Regretăm faptul că nu avem din condeiu amîndurora cîteva imagini autentice, ca tot ceea ce au scris ei, despre aceleaşi persoane, clădiri, peisaje, sau unele interpretări şi comentarii pe marginea aceluiaşi evenimente, şi cine ştie prin cît de multe şi de tragice evenimente le-a fost dat amîndurora să treacă, la Iaşi, Tîrgovişte sau Bucureşti, în contact cu aceleaşi prefaceri sociale şi politice, sau să participe, în Transilvania, la pedepsirea unor rebeli faţă de Sublima Poartă. În schimb, din nenumăratele lor pagini, putem să revedem cum se dezvoltă în Transilvania, sub ochii noştri, o societate românească genuină şi complexă şi una alogenă, zăgrăvite direct şi de *première main*.

Într-adevăr, ceea ce impune şi caracterizează la aceşti doi străini, veniţi la noi — unul parcă desprins din povestirea „O mie şi una de nopţi”, (*Alf layla wa layla*), sublimată însă şi ordonată canonic de disciplina religioasă a ortodoxismului de colorit siriano-arab, iar celălalt din miezul Istanbulului în epoca sa de mare glorie şi încredere politică şi posesorul unei imaginaţii ce-l face adesea să depăşească ponderea înspre limitele extreme ale exagerării — nu este exclusivismul lor arabo-ortodox sau islamico-otoman, ci dorinţa şi tendinţa constantă de a cunoaşte autopic lucrurile şi oamenii, de a întregi pe urmă analiza prin informaţii adause, împrumutate de la altă lume prezentă, cu cîte o intercalare de genul „se spune, se povesteşte”, tipic orientală, axată pe aceeaşi dorinţă de a fi complet şi explicit şi pentru sine însuşi şi pentru cei ce vor lua cunoştinţă de cele povestite. Un arab, aşadar, care perpetuează marile tradiţii ale geografilor arabi, călători ei înşişi sau teoreticieni¹ şi un *seyyâh-ı-âlem*, „călător mondial” turc, coborîtor din nomazii neliniştiţi eurasiatici, învinşi deopotrivă de voluptatea explorărilor ce se îmbiau a fi făcute sub toate faţetele şi de dorinţa de a transmite cele încercate de ei în faţa lucrurilor şi a oamenilor.

Sub acest raport, şi unul şi altul, dar cu precădere Evlia Celebi, apar ca nişte adevăraţi furnizori de materiale informative asupra fluxului vieţii în cele trei ţări româneşti, înainte de toate de natură politică, social-eco-

¹ Asupra acestor puncte cf. *Introduction générale à la géographie des Orientaux*, în *Géographie d'Aboulfêda, traduite de l'arabe en français par M. Reinaud*, Tome I, Paris, 1848, precum şi studiul sintetic *Djughrāfiyā* de A. F. Kramers, în *Encyclopédie de l'Islam*, Suppléments.

nomică, instituțională, militară. Nu le lipsește nici talentul unui romanțier, cu toate că genul acesta literar nu înflorește încă nici în mediul arab, nici în cel turcesc.

Așa se poate constata însușirea de povestitor, în sens de *meddah* — în nopțile Ramazanului, la Evlia Celebi — și de *râwî* — „transmițător” al celor văzute și auzite, la Paul din Alep. Ei și-au redactat operele fără idei preconcepute și fără un plan prestabilit, conduși doar de imperativul lăuntric de a nota tot ce se poate nota din fenomenologia românească prin care pașii propriilor lor interese sau ale altora i-au purtat la un moment dat.

Din ceea ce au înregistrat ei, în descrierile lor, la primul respiră geniul sirian creștin și arab al teologizării mai presus de toate, găsind o prielnică atmosferă pentru aceasta în cunoscuta perioadă a lui Vasile Lupu și Matei Basarab, iar la al doilea se descifrează geniul otoman, distins printr-un sens administrativ, militar și în genere de conducere-cîrmuire. Interferențe între aceste trăsături generale există, firește, în opera lor, deoarece nici unul, nici altul din cei doi călători nu s-au limitat numai la principalele obiective ale vizitei lor în țările noastre, ci au făcut investigații variate și complexe și în alte domenii, strîngînd și ducînd astfel cu ei un vast material documentar, care ne este astăzi restituit spre a fi folosit cu profit.

Imediatețea însemnărilor acestor doi călători orientali se recunoaște și se constată de la primele măsuri. De aceea, chiar dacă unele pasaje ale voluminoaselor lor cărți sînt supuse criticii — așa cum s-a făcut pe parcursul acestor traduceri, desăvîrșite de către Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, după ediția lui Vasile Radu, fotocopia ms 6016 din Paris și traducerea engleză a lui Belfour, în cazul lui Paul din Alep, și de către Mustafa A. Mehmet, direct din turcește, în cazul lui Evlia Celebi, sau de alte persoane menționate în introducerile respective și mai cu seamă de Nicolae Stoicescu, excelent cunoscător al arhondologiei românești și al monumentelor istorice ale acelei epoci — ele se cer și pot să fie reintegrate în contextul veridic al istoriografiei sigure. În consecință, valoarea acestor descrieri de *visu et auditu* rămîne indubitabilă.

Fragmentar sau din a doua sau a treia mîină, unele pasaje din Paul din Alep și din Evlia Celebi au fost utilizate și pînă acum cu profit de mulți istorici, istorici de artă, sociografi și geografi români, și nu este deloc un truism să afirmăm că fără aceste două tezaure de știri contemporane de pe la mijlocul secolului al XVII-lea nu se poate realiza, în zilele noastre, o lucrare istorică asupra acelei epoci, ca și în general asupra civilizației medievale românești.

Deosebirile și similitudinile multiple, oferite de aceste două excepționale opere produse în Orientul Apropiat, de pe poziții ideologice diferite, se descoperă de la sine, pe măsură ce cititorul sau cercetătorul parcurge

paginile prezentului volum. Ele rezultă mai cu seamă din notele explicative, reduse la minimul necesar și raportate la text și care însoțesc pas cu pas și în mod competent expunerile arabului creștin și ale turcului musulman, disperați și îngemănați într-o singură carte. Ecourile credinței fiecăruia răsună la diferite ocazii, fie prin pură descriere, fie prin interpretarea celor descrise. Această amprentă a credinței confesate nu poate fi nicidecum trecută cu vederea, deoarece atât Paul din Alep, arhidiacon ortodox, cât și Evlia Celebi, müezzîn de rit hanefit, sînt expresia climatului spiritual și al stadiului evolutiv al societății în care viețuiau.

Reflectarea societății românești, variatele aspecte concrete ale personalității istorice a poporului român și ale personalităților istorice românești ale epocii sînt redade, în cazul nostru, de doi străini, unul fiind adus de tatăl său, patriarhul arabofon ortodox de Antiohia, ca și de interesele bisericii lor locale aflate la mare strîmtorare, iar celălalt fiind împins în primul rînd de o clară și lăudabilă curiozitate de a cunoaște pînă la margini și în structura lui intimă tricontinentalul Imperiu otoman, dar tîrît și de unii demnitari turci, printre care excelează unchiul său, Melek („Îngerul”) Ahmed pașa. Familia ortodoxă și familia musulmană își fac simțite așadar existența și prerogativele, identice și ele pînă la un anumit punct.

Nivelul cultural, concepțiile de viață și calitatea stilistică ale însemnărilor acestor doi călători străini diferiți confesional dar apropiați în operația lor de știricire și de istorisire a pămînturilor și a oamenilor de pe meleagurile noastre nu se ridică pînă la modelele respectate ale altor scriitori din mediul cărora făceau parte. În schimb, se poate spune că aceste două celebre „Călătorii” cuceresc prin originalitatea, ingenuitatea și abundența lor. Aceste calități le fac să fie de neînlocuit. Cu ajutorul corecției critice, așa cum am spus, ele constituie fără îndoială pentru istoriografia noastră, pentru literatura geografică și istorică, sociologică și folclorică, cât și a artelor noastre, pînă și pentru limba noastră, un izvor ce nu va seca nici de aici încolo și care, pe lîngă utilitatea sa obiectivă, va încînta cititorul și prin vibrația specifică a viziunii și a spiritului oriental.

AUREL DECEI

PAUL DE ALEP

(1637 — 1667)

*

Viața. Paul de Alep, după numele său arab Bulos ibn az-Za'im, se trăgea dintr-o familie de preoți din capitala Siriei de nord, care a dat în decurs de peste un veac patru generații de clerici ortodocși melchiți.

Seria începe cu tatăl preotului Bulos ibn az-Za'im și continuă cu preotul Yuhanna ibn az-Za'im ales episcop de Alep¹ și apoi patriarh al Antiohiei (12/22 noiembrie 1647)², sub numele de Macarie al III-lea ce avea să ajungă vestit datorită unei bogate activități de cărturar.

¹ V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche. Texte arabe et traduction française* (Patrologia Orientalis, tom. XXII, fasc. 1). Paris, 1930, p. 43—44. Asupra vieții și operei patriarhului Macarie al II-lea Za'im vezi C. Karalevski, articolul *Antioche*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, III, Paris, 1924, p. 642 și urm.; V. G r u m e l, *Macaire, patriarche grec d'Antioche (1647—1672)* în „Échos d'Orient”, 1928, XXVII, pp. 68—77; L. Cheiko (Saihol), S. J. *Catalogue des manuscrits de sauteurs arabes chrétiens depuis l'Islam*, Beirut 1924, p. 191 și urm., 241 și urm.; G. G r a f, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, Citta del Vaticano 1940—1953, vol. III, pp. 94—97.

² Vezi relația lui Paul de Alep, ed. V. Radu, p. 34.

Paul de Alep, al patrulea din această serie de clerici sirieni, s-a născut din căsătoria contractată de Yuhanna ibn al-Za'im înainte de consacrarea lui ca episcop. Data nașterii poate fi fixată cu certitudine în anul 1627 întrucît el însuși precizează în relația călătoriei părintelui său că avea vîrsta de 17 ani în cel de al nouălea an de păstorie ca episcop al acestuia².

După moartea timpurie a mamei sale, tînărul Paul a fost crescut cu deosebită grijă de părintele său la Alep, marele emporiu al Levantului, unde puternica înrîurire exercitată de călugării melchiți din Libanul învecinat se împletea cu influența occidentală venită prin negustori și misionari catolici.

Înaltele demnități eclesiastice la care a ajuns părintele său au înlesnit tînărului Paul să ia parte la evenimentele de seamă din capitala Siriei de nord. A păstrat o amintire de neșters despre vizita sultanului Murad al III-lea (1623—1640) care, pornind în fruntea oștilor otomane pentru a asedia Bagdadul, a poposit la Alep (12—18 iulie 1639) unde a fost întâmpinat de reprezentanții comunității creștine în frunte cu episcopul Meletie⁴.

În anul următor, Paul a fost de față la primirea (2 august 1640) patriarhului Antiochiei, Eftimie al III-lea de Chios (1634—1647)⁵, pe care îl va însoți la plecarea acestuia pînă la Hama.

În 1641—1642, Paul a urmat apoi pe părintele său într-un pelerinaj la Ierusalim, vizitînd cu acest prilej Damascul și Locurile sfinte⁶. La întoarcere a fost făcut diacon⁷. Iar la îndemnul patriarhului Eftimie, care a vizitat pentru a doua oară Alepul în 1644, s-a căsătorit (17 februarie 1644) la vîrsta de numai 17 ani⁸. Din această căsătorie timpurie au rezultat doi fii, dintre care unul va ajunge și el patriarh de Antiohia sub numele de Chiril al V-lea (1672, 1682—1720)⁹.

Alagerea episcopului Meletie ca patriarh al Antiochiei în urma recomandărilor stăruitoare făcute de patriarhul Eftimie, care îi aprecia însușirile de bun administrator¹⁰, a adus promovarea tînărului diacon la rangul de arhidiacon de Damasc, Alep și al tuturor țărilor arabe¹¹.

În această calitate și în aceea de secretar al noului patriarh, Paul l-a însoțit în călătoria de vizitație a diocezei Antiohia¹², unde se constatase o trecere în masă a populației creștine la islam¹³, provocată de asprele măsuri fiscale luate de sangeacbeii de Damasc

² *Ibidem*, p. 51.

⁴ *Ibidem*, p. 45.

⁵ *Ibidem*, p. 46.

⁶ *Ibidem*, p. 47 și urm.

⁷ *Ibidem*, p. 49.

⁸ *Ibidem*, p. 51.

⁹ P. Cyrille Charon (Karalevski), de l'éparchie de Lwów, *Histoire des Patriarcats Melchites (Alexandrie, Antioche, Jerusalem)*, III, Roma, 1911, p. 55.

¹⁰ Ed. V. Radu, p. 52.

¹¹ *Ibidem*, p. 57.

¹² *Ibidem*, p. 57 și urm.

¹³ *Ibidem*, p. 65.

Ibșir pașa. Dar cheltuielile¹⁴ făcute în cursul acestei călătorii pentru a ușura situația materială grea a creștinilor ortodocși, constrinși de turci să plătească haraciul¹⁵ atât pentru locuitorii convertiți la islam cât și pentru cei fugiți, peste sarcinile lor personale, au sporit datoriile lăsate de patriarhul Eftimie¹⁶.

După sfatul clericilor și credincioșilor din Damasc, Macarie a hotărât să întreprindă o călătorie în țările ortodoxe din răsăritul și nordul Europei spre a cere ajutor și sprijin pentru biserica sa vrăjmasită de turci. A dat astfel urmare invitației domnului Moldovei, Vasile Lupu (1634—1653), care în calitate de ocrotitor al ortodoxiei făgăduia să-l ajute să-și plătească datoriile¹⁷, așa cum sprijinise mai înainte pe patriarhii din Constantinopol¹⁸, Alexandria¹⁹ și Ierusalim. Macarie nădăjduia și în ajutorul domnului Țării Românești, Matei Basarab (1632—1654), ctitorul unui mare număr de lăcașuri bisericești din țară și bine-făcător al unor mănăstiri de la muntele Athos. Spera de asemenea în sprijinul hatmanului Cazacilor, Bogdan Hmelnițki, și al pravoslavnicului țar al Rusiei, Alexei Mihailovici (1646—1676), cel de al doilea dintre Romanovi.

În îndoită sa calitate de arhidiacon și de secretar patriarhal, Paul și-a însoțit părintele în această lungă și grea călătorie care a ținut aproape șapte ani (9 iulie 1652 — 21 aprilie 1659).

Înaltele fețe bisericești au părăsit Alepul²⁰, însoțiți de un dregător moldovean, Ioan sulgerul, îndreptându-se spre Antiohia, Alexandretta și Adana. Prin defileurile abrupte ale munților Taurus au ajuns în Anatolia, la Konya, de unde au urmat drumul Constantinopolului ce trecea prin Bursa, îmbarcându-se la Mudanya. Siliți de o furtună îngrozitoare să debarce la Buzburun, după un scurt popas au pornit pe mare spre Scutari și Kadiköy. În dimineața zilei de 20 octombrie și-au făcut intrarea în capitala Imperiului otoman, fiind găzduiți la metohul Sf. Mormînt²¹ de lângă palatul patriarhului Paisie I (iulie 1652—aprilie 1653).

După o petrecere de două luni și jumătate la Constantinopol unde au vizitat bisericile și moscheele mai însemnate, înalții clerici sirieni s-au îmbarcat în seara de 7 ianuarie, ajungînd la 9 ianuarie la amiază la Constanța. După un scurt popas, au pornit spre Măcin unde au trecut Dunărea la Galați (17 ianuarie 1653). Au fost întâmpinați cu mare cinste de dregători, clerici și locuitori care le-au urat bun soset în țara Moldovei. De aici și-au urmat drumul spre Iași unde au rămas siliți de împrejurări, fiind martorii evenimentelor ce au însingurat țara.

¹⁴ Paul de Alep arată că patriarhul Macarie a cheltuit 7 000 de piaștri pentru a obține ștergerea numelui unui mare număr de locuitori din Siria din defter (ed. V. Radu, pp. 66—67).

¹⁵ Haraciul locuitorilor din Siria se ridica în 1650 la 13 piaștri de cap (*Ibidem*, p. 65).

¹⁶ Totalul datoriilor patriarhiei Antiohiei se ridica la 13 000 piaștri (*Ibidem*, p. 56).

¹⁷ *Ibidem*, p. 68.

¹⁸ Vasile Lupu a plătit datoriile patriarhiei din Constantinopol care se ridicau la 2 048 000 aspri; vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/1, București, 1942, p. 102.

¹⁹ Vezi ed. V. Radu, p. 68. Vezi și N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 318.

²⁰ Vezi pentru detalii în legătură cu călătoria în Orient a patriarhului Macarie ed. V. Radu, p. 70 și urm.

²¹ *Ibidem*, p. 84.

Seria nenorocirilor a început cu complotul urzit de boieri în frunte cu marele logofăt Gheorghe Ștefan împotriva lui Vasile Lupu care, după o represiune sîngeroasă, s-a văzut totuși silit să părăsească orașul de scaun. Înălții clerici sirieni au asistat la înscăunarea logofătului răzvrătit, la revenirea în scaun a fostului domn, iar după victoria lui Matei Basarab la Finta (17/27 iulie 1653), unde a căzut floarea cavaleriei moldovene, la victoria lui Gheorghe Ștefan de la Sîrca (15—16 iulie 1653) și la fuga lui Vasile Lupu. Văzînd că Iașiul se golesc de locuitori, înspăimîntați de venirea cazacilor uniți cu tătarii, patriarhul Macarie s-a hotărît să se îndrepte spre Țara Românească (22 noiembrie) spre a aștepta acolo restabilirea liniștei în Moldova.

Dar și în Țara Românească împrejurările au fost potrivnice. Speranțele trezite de primirea evlaviosului Matei Basarab au fost spulberate de moartea bătrînului domn (9 aprilie 1654) ale cărui ultime zile fuseseră amărîte de tulburările pricinuite de răscoala dărbănilor și seimenilor. Obținînd însă un ajutor bănesc de la noul domn Constantin Șerban, cu care se afla în relații bune, patriarhul s-a întors împreună cu fiul său în Moldova (27 mai 1654) pacificată acum de Gheorghe Ștefan.

După un scurt popas la Iași unde s-au întîlnit cu noul domn, înălții clerici sirieni au pornit spre Kiev²², unde au fost foarte bine primiți de hatmanul cazacilor, Bogdan Hmelnițki; și-au urmat apoi drumul spre Moscova. Întîmpinați cu toată cinstea de țarul Alexei și de patriarhul Nikon, clericii sirieni au rămas doi ani în Rusia, tocmai în timpul războiului cu Polonia. În 1655 Macarie a prezidat sinodul care a aprobat reforma liturgică începută de Nikon^{22 bis}.

La înapoiere au luat drumul obișnuit prin țările române, străbătînd pentru a treia oară Moldova (1 septembrie — 29 octombrie 1656). Siliți să-și prelungească șederea în Țara Românească în urma executării patriarhului Constantinopolului Partenie al III-lea (1656—1657), învinuit de marele vizir Kōprülü Mehmed pașa de a fi uneltit cu țarul Moscovei împotriva polonilor aliați ai Porții, clericii sirieni au folosit acest răstimp pentru a vizita mănăstirile din Muntenia și Oltenia.

Dar șederea lor pe meleagurile Țării Românești a fost iarăși tulburată de mazilirea lui Constantin Șerban acuzat de marele vizir de a fi sprijinit pe principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648—1660) împotriva polonilor. Îngroziți de jefuirea Țirgoviștei de tătari, clericii sirieni au urmat pilda românilor care își căutau scăpare în ținuturile muntoase din nordul țării. Numai după retragerea turcilor din București au dat urmare chemării domnului adus de aceștia, anume Mihnea al III-lea (1658—1659), pe care patriarhul Macarie a primit să-l înscăuneze, schimbîndu-i numele în cel de Mihail. Astfel și-a cîștigat încrederea noului domn care i-a făgăduit să-i plătească datoriile înaintașului său. Dar și de data aceasta speranțele clericilor sirieni au fost spulberate.

²² Vezi descrierea călătoriei în Ucraina, în ed. V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche* (suite), texte arabe et traduction française (= *Patrologia Orientalis*, tom. XXVI, fasc. 5), Paris, 1949, pp. 603—720.

^{22 bis} Blumenthal, *Geschichte der Kirche Russlands von Philaret ins Deutsche übersetzt*, II. Theil, Frankfurt a. M., 1871, pp. 124—127.

Pregătirile militare ale turcilor pentru detronarea principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi al II-lea, au dezlănțuit exodul populației spre Carpați și bălțile Dunării. Hotărâți să părăsească aceste meleaguri, înalții clerici sirieni s-au îmbarcat la 13 octombrie 1658 la Galați, ajungând după o lună la Sinop, pe coasta anatoliană a Mării Negre, iar după alte cinci luni la Alep (21 aprilie 1659). Vineri 1 iulie își făceau intrarea în Damasc, încheindu-și lunga lor călătorie³³.

După șase ani, în 1665, la îndemnul țarului Alexei care voia să pună capăt printr-o hotărâre sinodală diferendului său cu patriarhul Nikon, Makarie a întreprins o a doua călătorie în Rusia³⁴, însoțit tot de fiul său, acum vicar de Damasc. Dar de data aceasta înaltele fețe bisericești nu au mai luat drumul țărilor române, temându-se de nesiguranța provocată de instabilitatea domnilor și de luptele dintre facțiunile boierești. Au preferat să străbătă Georgia, unde, la înapoiere, Paul și-a dat obștescul sfârșit la Tiflis (22 iunie 1669)³⁵. Moartea sa neașteptată a provocat unele zvonuri în legătură cu o eventuală otrăvire. După înapoierea sa în Siria (1670) a murit și patriarhul Macarie (12/22 iunie 1672)³⁶.

Analiza relației lui Paul de Alep.

Paul de Alep a lăsat o amplă descriere a călătoriei întreprinse împreună cu patriarhul Macarie în țările române și în Rusia, scrisă după multe ezitări din îndemnul prietenului său, diaconul ibn Konstantin as-Sayegh. Fără să țină seama de realizarea unei opere de nivel literar, Paul de Alep s-a străduit să descrie pe măsura posibilităților ținuturile străbătute, modul de viață al popoarelor din răsăritul și nordul Europei, credințele, obiceiurile și mai ales practicile lor religioase pentru instruirea și edificarea ctitorilor ortodocși de limbă arabă.

În cursul călătoriilor sale prin Dobrogea, Moldova și Țara Românească, Paul de Alep a însemnat tot ceea ce l-a impresionat, tot ceea ce a socotit vrednic de a fi reținut, fără a urmări vreun plan sistematic. Trece cu ușurință de la înșirarea localităților străbătute la descrieri, uneori foarte întinse, alteori sumare, de orașe, palate domnești, case boierești și mai ales biserici și mănăstiri în cadrul cărora se desfășurau slujbele religioase și ceremoniile de la curte cum sînt: încoronare, cununie, înmormîntare la care patriarhul Macarie a avut un rol de frunte. Călătorul sirian le descrie cu un deosebit simț de observație notînd unele detalii sugestive, prețioase pentru reconstituirea acestor monumente la mijlocul veacului al XVII-lea.

Se întrerupe, pentru a descrie slujbele religioase la care a luat parte ca arhidiacon al patriarhului Macarie, dînd amănunte care prezintă și astăzi interes pentru istoria cultului și practica liturgică. Reia apoi firul descrierii oprindu-se asupra obiectelor de cult care i-au reținut atenția. Povestește —după informații preluate de la contemporani— legende în legătură cu unele lăcașuri bisericești ca de pildă legenda ridicării mănăstirii Argeș de

³³ V. Radu, *op. cit.*, p. 11 (introducere).

³⁴ J. Ledit în *Dictionnaire de Théologie catholique*, XI pp. 646—655 și Bonwetsch în *Real-Encyclopédie*, XIV, pp. 86—89; J. Lippl în *Lexikon für Theologie und Kirche*, VII, p. 592.

³⁵ G. Graf, *op. cit.*, p. 96.

³⁶ *Ibidem*.

Neagoe Basarab cu marmură adusă din Imperiul otoman²⁷ și legenda icoanei înjunghiate²⁸; face unele incursiuni în trecutul îndepărtat, contopind de pildă tradiția legată de persoana reală a contelui Laurențiu de Longocampo — a cărui piatră funerară din 1300 se află în Bărăția din Cimpulung — cu tradiția legendarului descălecător de țară²⁹ de care i-au vorbit desigur egumenul și călugării de la mănăstirea Negru-vodă, tălmăcindu-i pisană pusă de Matei Basarab în 1636 cu prilejul lucrărilor de refacere.

În dorința de a oferi compatrioților săi o imagine cât mai cuprinzătoare a modului de viață din Țările Române, Paul de Alep descrie aspectul exterior al caselor țărănești, clădite din birne și scinduri și prevăzute cu acoperișuri înalte³⁰, având înăuntrul cuptoare de lut vopsite în verde sau roșu și pereții împodobiți cu covoare, iar ca mobilă scaune și o masă cu un singur picior.

Se interesează de portul femeilor dintre care unele purtau deasupra veșmintelor asemănătoare cu ale frincelor șaluri albastre de Alep, iar altele mai înstărite, șaluri negre de Bursa și pe cap marama albe³¹.

Paul de Alep a cules informații și asupra datinelor și obiceiurilor românilor la diferite împrejurări din viața lor. Astfel descrie alaiul mirelui, înconjurat de nuntași călări și precedat de colăcari, pe cînd mireasa, înțovărașită de un frate al ei și de jupinense, venea în trăsură, urmată de carele pline cu zestre³². Călătorul sirian nu uită să arate că drumul urmat de miri de la conac și pînă la biserică era împodobit cu ramuri de brad, ca urare de veșnică tinerețe.

Menționează și datinele observate la înmormîntări³³, praznicele și pomenile împărțite la parastasuri și darurile aduse de credincioși la sărbători. Iar în calitatea sa de *raūwī*, „transmițător” al celor văzute, descrie ospetele de la curtea domnilor Vasile Lupu³⁴ și Constantin Șerban³⁵ și mesele cu libațiuni bogate date la curtea marelui boier Preda din Brîncoveni³⁶.

Dar ceea ce l-a impresionat cel mai mult au fost datinele legate de sărbătorirea ajunului Crăciunului și a primei zile de Crăciun, cînd colindătorii, purtînd icoane, cutreierau Țîrgoviștea, cîntînd colinde și aducînd urări Domnului, mitropolitului și marilor dregători, iar lăutarii cu făclii aprinse străbăteau orașul bătînd din tobe și sunînd din țambale^{36bis}.

Paul de Alep a izbutit astfel să dea unele date prețioase pentru cunoașterea etnografiei și folclorului românesc din veacul al XVII-lea.

²⁷ Vezi fotocopiile manuscrisului lui Paul de Alep (Paris, Biblioteca Națională, Ms. arab 6016) în Biblioteca Academiei Române, Secția manuscris, ms. 68, fot. 265/I.

²⁸ *Ibidem*, fot. 265/II — 266/I.

²⁹ *Ibidem*, fot. 266/II.

³⁰ Ed. Vasile Radu, p. 151.

³¹ *Ibidem*.

³² Ms 68, fot. 276/II — 277/II.

³³ Ed. V. Radu, pp. 464—473, 556—559.

³⁴ Ed. V. Radu, pp. 177—179.

³⁵ Ms 68, fot. 264/I — 264/II.

³⁶ *Ibidem*, fot. 278/II.

^{36bis} Ed. V. Radu, p. 533.

Relația lui Paul de Alep este presărată și de unele informații cu privire la economia agrară din Țările Române. Găsim astfel știri despre grîul moldovenesc caracterizat printr-un pai lung ce întrecea înălțimea omului³⁷, despre belșugul și varietatea fructelor dintre care relevă prunele „inimă de porumbel” și merele domnești cultivate în grădinile domnului^{37bis} și mănăstirilor³⁸, legumele³⁹ ce constituiau hrana călugărilor și boierilor și modul lor de păstrare. Este uimit de mulțimea de boi, bivoli, cai, oi, porci — crescute pe întinsele moșii ale lui Preda Brîncoveanu⁴⁰. Notează prețurile obținute pentru boii, ceara și mierea vîndute la Constantinopol. Descrie pescuitul sturionilor la gurile Dunării, cu ajutorul talieneilor⁴¹. Călătorul sirian se interesează și de bogățiile subsolului, dînd amănunte unice asupra tehnicii extragerii cuprului din minele de la Baia de Aramă⁴² și a sării⁴³ din ocnele Țării Românești. Nu-i scapă aproape nimic din ceea ce românii au durat cu grijă și pricepere de-a lungul veacurilor frămîntatei lor istorii și deplînge irosirea rodului muncii lor de cumplita năvălire ale tătarilor care pustiau orașele și satele, robind mii de suflete⁴⁴.

Paul de Alep își întrerupe pe alocuri expunerea pentru a povesti evenimentele istorice pe care le-a trăit în cursul șederii îndelungate pe meleagurile țării noastre sau asupra cărora a obținut informații.

Evenimentele relatate sînt dominate de luptele pentru domnie care s-au înăsprit la mijlocul veacului al XVII-lea.

În Moldova, lupta a pornit dintr-o răzmeriță a boierilor împotriva lui Vasile Lupu. În schimb, în Țara Românească mazălirea lui Constantin Șerban apare ca rezultatul intervenției marelui vizir Köprülü Mehmed pașa, hotărît să readucă țara la supunerea dinaintea lui Matei Basarab și să restabilească supremația otomană la nordul Dunării.

Astfel în relația călătorului sirian apar ca într-un caleidoscop diferitele aspecte ale vieții statului și societății românești de la mijlocul veacului al XVII-lea așa cum au fost văzute și înțelese de un oriental care nu acorda importanță expunerii faptelor într-o formă logică și sistematică, ci detaliilor vii și pitorești care îi stimulau imaginația.

De aceea relația lui Paul de Alep lasă cititorului neprevenit impresia că a fost scrisă la fața locului, uneori zi de zi, fără să fi fost revăzută. Dar o analiză mai atentă dovedește că a fost redactată după înapoierea autorului la Alep deci după un interval mare de timp. Dovada o găsim în două pasaje. În primul, arhidiaconul arată că a luat cu el, la înapoierea sa la Alep, pe un preot din Chios, Baba Yani, bun cunoscător al limbii grecești. În al doilea pasaj, precizează, cu prilejul vizitei sale la mănăstirea Tismana, că a

³⁷ *Ibidem*, p. 504.

^{37bis} *Ibidem*, p. 500.

³⁸ *Ibidem*, p. 495.

³⁹ *Ibidem*, p. 448.

⁴⁰ Ms 68, fot. 278/I.

⁴¹ *Ibidem*, fot. 294/II.

⁴² *Ibidem*, fot. 374/II.

⁴³ Ed. V. Radu, pp. 447—448; ms. 68, fot. 271/I.

⁴⁴ Ms. 68, fot. 271/I.

adus de acolo la Alep două butoaie din lemn de tisă, pe care le mai avea încă în timpul când își redacta descrierea de călătorie.

Se mai pot invoca în sprijinul acestei datări și unele comparații pe care Paul de Alep le face în cursul relatării sale privitoare la prima sa călătorie în Moldova cu stări asemănătoare din Țara Românească, Ucraina și Rusia pe care le vizitase ulterior. Relevăm astfel comparațiile cu privire la casele, portul⁴⁵ și unele obiceiuri⁴⁶ ale populației respective, precum și la aspectul bisericilor⁴⁷.

Din analiza textului rezultă însă că Paul de Alep și-a redactat relația pe baza unor note și însemnări luate în cursul călătoriei. Unele vor fi fost ample și precise ca cele referitoare la descrierile de mari monumente (Sf. Sava, Trei Ierarhi, Galata, Mănăstirea Argeș), pe care le-a vizitat în liniște. Altele au fost luate în grabă și nu întotdeauna clar, ceea ce a provocat greșeli în transcrierea numelor de localități — Sorgașt în loc Torgașt = Țirgoviște, Mardj Nani în loc de Mărgineni și chiar unele confuzii — ca de pildă confundarea localităților Ivești și Tecuci contopite în toponimul Westa Takadju⁴⁸.

Aceste pasagii cuprinse în relația primelor sale călătorii în Moldova și Țara Românească, ca cele referitoare la băile din Iași⁴⁹ și din Țirgoviște⁵⁰ sau la judecățile ținute zilnic de Vasile Lupu⁵¹, lasă impresia că Paul de Alep s-a mărginit să-și transcrie însemnările, punându-le cap la cap în ordinea în care le notase, fără să le fi clasat și prelucrat într-o expunere sistematică. De aici provin unele digresiuni fără legătură cu tema tratată la care autorul se întoarce apoi, anunțând continuarea expunerii prin cuvintele: „Să revenim...

Valoarea relației lui Paul de Alep.

Ca și la alte relații de călătorie, analizate în volumele precedente, problema cea mai importantă este stabilirea valorii informațiilor transmise de Paul de Alep.

De la bun început, trebuie să precizăm că spre deosebire de alți călători ca Giovan Andrea Gromo⁵² și Antonio Possevino⁵³, arhidiaconul sirian nu a folosit nici o descriere anterioară. Dealtfel nici nu era posibil, întrucât nu cunoștea limbile europene în care acestea fuseseră redactate. În asemenea condiții, problema depistării împrumuturilor și influențelor, atât de importantă pentru stabilirea valorii relațiilor de călătorie, nu se pune.

Ca și la ceilalți călători străini, valoarea informațiilor cuprinse în relația arhidiaconului sirian atâră în primul rînd de proveniența lor și în al doilea rînd de înțelegerea sa pentru relațiile din țările noastre.

Exacte și deosebit de prețioase sînt informațiile întemeiate pe observațiile personale ale autorului. Din această categorie fac parte știrile referitoare la evenimentele la care a

⁴⁵ Ms 68, fot. 374/I.

⁴⁶ Ed. V. Radu, pp. 151—152, 158.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 170.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 149.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 199.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 594.

⁵¹ *Ibidem*, p. 198.

⁵² Vezi *Călători străini*, II, p. 314 și urm.

⁵³ *Ibidem*, p. 592.

asistat sau care s-au petrecut sub ochii săi la intrarea lui Timuș în Iași⁵⁴ după înfrângerea lui Gheorghe Ștefan: măcelărirea turcilor de către cazaci⁵⁵, prigonirea negustorilor greci⁵⁶ la începutul domniei lui Gheorghe Ștefan, arderea Țirgoviștei de către tătari⁵⁷, fuga locuitorilor din Țara Românească de frica turcilor și tătarilor⁵⁸ care aduceau în domnie pe Mihnea al III-lea sau scena zguduitoare a uciderii boierilor⁵⁹ Pîrvu Vlădescu, Eustatie Leurdeanu, Preda Bîrsănescu — din porunca acestui domn.

Tot în categoria informațiilor directe trebuie incluse descrierile de monumente: mănăstiri și biserici, palate domnești și case boierești, dintre care unele au suferit transformări în decursul veacurilor sau nu s-au mai păstrat ca mitropolia din Țirgoviște. Lucrările de restaurare efectuate în vremea noastră au atestat temeinicia unor informații ale călătorului sirian care fuseseră anterior puse la îndoială. S-a dovedit astfel că impunătoarea mănăstire cu aspect de cetate de la Strehaia fusese împodobită cu fresce nu numai în interior ci și în exterior cum afirmă Paul de Alep⁶⁰, că la Brîncoveni au fost două case boierești⁶¹, a lui Preda Brîncoveanu și cea a Craioveștilor refăcută de Matei Basarab, că la Arnota exista o biserică anterioară⁶² lăcașului de piatră ridicat de acest domn.

Alte afirmații ale călătorului sirian și-au găsit confirmarea în documente, ca de pildă cea referitoare la înălțarea clopotniței mănăstirii Argeș de către Matei Basarab⁶³.

Pe lângă informații personale, Paul de Alep a folosit știri obținute, atât de el cît și de patriarhul Macarie⁶⁴, de la domnii și dregătorii români cu care a întreținut relații.

În Moldova a cunoscut pe Vasile Lupu, a cărei înfățișare mîndră și impunătoare l-a înspăimîntat la prima întrevedere și pe care îl aseamănă cu primul rege ai grecilor⁶⁵; pe Gheorghe Ștefan, boierul de țară, ajuns domn, și pe mitropolitul Varlaam care se retrăsese la Secu pentru ca să nu-i citească molitva de domnie.

În Țara Românească a văzut de aproape pe Matei Basarab, bătrînul domn care arunca bani săracilor și oștenilor din pridvorul curții domnești de la Țirgoviște⁶⁶; a cunoscut pe Constantin Șerban cel însemnat la nas pentru a nu ajunge domn⁶⁷ și pe urmașul acestuia, Mihnea al III-lea, crescut la Constantinopol lângă sultan și lângă Kenan pașa, care l-a uimit prin cultura sa căci vorbea cu solii poloni și maghiari în limba lor, fără tîlmaci, și pe deasupra cunoștea și limbile greacă, turcă și persană⁶⁸.

⁵⁴ Ed. V. Radu, p. 487.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 488.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 508—509.

⁵⁷ Ms 68, fot. 286/II.

⁵⁸ *Ibidem*, fot. 287/I.

⁵⁹ Ms 68, fot. 292/I.

⁶⁰ *Ibidem*, fot. 276/I.

⁶¹ *Ibidem*, fot. 278/I.

⁶² *Ibidem*, fot. 272/II.

⁶³ *Ibidem*, fot. 265/I.

⁶⁴ Vezi anexa p. 295, 304.

⁶⁵ Ed. V. Radu, p. 180.

⁶⁶ Ed. V. Radu, p. 537.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 589.

⁶⁸ Ms 68, fot. 290/I.

Dintre dregători a întreținut relații de prietenie cu postelnicul Constantin Cantacuzino, înzestrat cu o minte ageră și cu o cultură temeinică dobândită la Constantinopol, care strinsese manuscrise grecești rare^{68bis} în biblioteca sa de la Mărgineni; cu bogatul boier Preda Brîncoveanu⁶⁹, cel pasionat de istorie, purta discuții îndelungate asupra Orientului Apropiat. Era prieten cu marele postelnic Eustatie Leurdeanu a cărui fugă și ucidere o povestește în mod dramatic⁷⁰. De la toți acești mari dregători și de la „alți oameni vrednici de crezare”⁷¹ printre care se aflau și „oameni de casă” ai lui Vasile Lupu a căpătat informații asupra unor evenimente la care nu a asistat ca martor ocular, cum este, de pildă, asediul cetății Suceava⁷², moartea lui Timuș⁷³ și altele.

Cu ajutorul domnului și al boierilor s-a documentat asupra regimului politic și economic al dominației otomane asupra țărilor noastre.

A fost astfel în măsură să introducă în relația sa informații asupra sumelor cheltuite de Constantin Șerban pentru cumpărarea domniei⁷⁴, precum și a contribuțiilor extraordinare în bani și furnituri cerute de marele vizir Köprülü Mehmed pașa atît acestui domn cît și lui Gheorghe Ștefan în timpul războiului purtat de turci cu venețienii⁷⁵ — sau să descrie trimiterea haraciului sub pază pînă la Rusciuk, procedeu confirmat la începutul veacului al XVIII-lea de un alt călător Anton Maria del Chiaro⁷⁶. Tot de la dregători și boieri a obținut unele date asupra organizării social-politice a țărilor noastre într-o vreme în care marea boierime își asigurase atotputernicia, ridicînd în scaun pe reprezentanții ei cei mai destoinici sau cei mai bogați.

Îmbinînd informațiile obținute de la protagoniștii istoriei noastre cu propriile sale observații, a izbutit să dea o lucrare de o mare bogăție documentară pentru istoria politică, socială și culturală a țărilor noastre. Merită a fi relevate în special descrierile evenimentelor care au precedat mazilirea lui Constantin Șerban, măsurile luate de acest domn pentru a se împotrivi turcilor, fuga sa în urma expediției lui Fazli pașa și a năvălirii tătarilor, bejenirea populației și jefuirea țării. După cum a observat Nicolae Iorga, povestirea acestor evenimente tragice este „foarte bogată și sigură”⁷⁷.

Dar alături de informațiile consemnate în mod conștiincios, a căror exactitate este confirmată de cronicari (Miron Costin, Georg Kraus, Naima) sau de alți călători străini ca: Bakšić, Bandini, Evlia Celebi și de documente străine și interne — relația călătorului sirian cuprinde și unele inexactități cu privire la situația de fapt, ca de ex. atribuirea

^{68bis} *Ibidem*, fot. 270/II.

⁶⁹ Vezi asupra bogățiilor lui Preda Brîncoveanu, *ibidem*, fot. 278/I.

⁷⁰ *Ibidem*, fot. 292/I.

⁷¹ Ed. V. Radu, p. 512.

⁷² *Ibidem*, p. 509, 512.

⁷³ *Ibidem*, p. 514.

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 589—590.

⁷⁵ Ms 68, fot. 284/I.

⁷⁶ Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București, 1914, p. 136.

⁷⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCLXXXVII.

naționalității grecești locuitorilor de la Argeș⁷⁸. Unele inadvertențe provin dintr-o înțelegere greșită a explicațiilor primite despre instituțiile românești deosebite de cele din Imperiul otoman cu care era deprins. Un exemplu grăitor în acest sens este afirmația că haraciul era strâns de la toți boierii țării, de la dregători și căpitani⁷⁹, făcând probabil o confuzie cu „împrumuta” ce se percepea de către domn pentru plata grabnică a tributului față de Poartă. Alteori asimilează unele instituții feudale românești cu instituții otomane ce prezintă unele asemănări de suprafață. De pildă numește pe stăpînii de moșii din Țara Românească „zaimi”, fără să observe că aceștia din urmă erau deținători de feude militare netransmisibile la urmașii lor direcți⁸⁰. De asemenea, identifică unele dregătorii din Moldova cu dregătoriile din Imperiul otoman, și anume pe hatman cu serdarul turc, pe marele vornic cu cadiul⁸¹. O eroare mai gravă este denumirea de „țara maghiarilor” atribuită Transilvaniei și titlul de „crai al maghiarilor sau ungurilor” dat principelui transilvan Gheorghe Rákóczy al II-lea. Acestea provin din necunoașterea situației din Transilvania unde călătorul sirian nu a fost niciodată.

Alte inexactități provin din graba în care și-a luat însemnările în cursul călătoriei. Astfel, informațiile pe care le dă cu prilejul trecerii sale în grabă la sosire prin Dobrogea sînt nesigure și chiar contradictorii; de pildă afirmă că toți locuitorii Dobrogei sînt tătari musulmani pentru a menționa ulterior prezența unor creștini bulgari la Iglița⁸².

Relația lui Paul de Alep cuprinde și exagerări în privința unor determinări cantitative și numerice. Astfel apreciază oastea lui Vasile Lupu la 11 000 de ostași⁸³, pe cînd Miron Costin dă cifra mai veridică de 8 000 oameni⁸⁴. Evaluează forțele armate ale lui Matei Basarab la 150 000 de oameni⁸⁵, pe cînd domnul însuși declara lui Locadello că ar putea strînge 40 000 de oameni⁸⁶.

Imaginația sa bogată de oriental îl incită chiar să afirme împotriva oricărei verosimilități că în curtea domnească din Țîrgoviște încăpeau 100 000 de oameni. Din aceste exemple și din altele — ca de pildă aprecierea populației Țării Românești la 400 000 de familii⁸⁷ — rezultă că nu se poate acorda încredere tuturor cifrelor indicate de călătorul sirian.

În unele cazuri, Paul de Alep se arată lipsit de obiectivitate. Astfel apreciază numai prin prisma intereselor materiale ale patriarhului Antiohiei⁸⁸ valoarea unui domn ca Gheorghe

⁷⁸ Ms 68, fot. 265/I.

⁷⁹ *Ibidem*, fot. 283/I.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Ed. V. Radu, p. 482.

⁸² *Ibidem*, p. 145.

⁸³ *Ibidem*, p. 502.

⁸⁴ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 149.

⁸⁵ ed. V. Radu, p. 543.

⁸⁶ Vezi raportul lui Aloisie Contarini în Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 501, doc. DCXXX, 12 febr. 1639.

⁸⁷ Ed. V. Radu, p. 581.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 521.

Ștefan — caracterizat de Miron Costin care l-a cunoscut bine, „om deplin, cap întreg, hire adîncă”, covîrșind chiar pe Vasile Lupu în tratativele diplomatice⁸⁹. Decepționat de modicitatea sprijinului material acordat patriarhului de Matei Basarab, susține că acest domn, care la începutul domniei sale făcuse mult bine⁹⁰, devenise spre sfîrșitul vieții sale foarte strîns, fiind darnic numai cu turcii și tătarii⁹¹.

Uitînd că lăudase dărnicia lui Constantin Șerban la începutul domniei acestuia⁹², îl acuză după fuga lui din Transilvania că „era peste măsură de sgîrcit și prea puțin cinstit”⁹³, pentru că, sub presiunea năvălirii turcilor și tătarilor, nu apucase să plătească pe deplin blănurile de samur aduse de la Moscova de clericii sirieni.

Nemulțumit de atitudinea populației din Moldova, care, în această vreme de mari frămîntări, de războaie și de lupte interne, se arată mai puțin primitoare decît cea din Țara Românească⁹⁴, Paul de Alep învinuiește pe moldoveni de lipsă de ospitalitate⁹⁵, afirmație care este dezmințită de relațiile contemporane ale călătorilor străini, Paul Beke⁹⁶ și Robert Bargrave⁹⁷. Acuză pe moldoveni și de hoții și asasinate⁹⁸ și afirmă că fetele și femeile lor ar fi „lipsite de sfială”⁹⁹. Uitînd însă mai apoi această învinuire, arată că în biserică se comportau „ca niște regine, serioase și cucernice” și că tinerele fete nu treceau înaintea femeilor în vîrstă¹⁰⁰. În schimb femeile și fetele din Țara Românească sînt considerate „caste, neprihănite și virtuose”¹⁰¹.

În pofida unor inexactități, exagerări și uneori a lipsei sale de obiectivitate, relația lui Paul de Alep reprezintă un izvor de cea mai mare însemnătate pentru cultura țărilor române de la mijlocul secolului al XVII-lea. Prin varietatea informațiilor din domeniul istoriei politice, sociale, economice și a etnografiei, folclorului, istoriei artei și culturii românești, ea constituie un izvor care ne poate ajuta pe de o parte să reconstituim imaginea unei lumi plasate în cadrul ei natural de o mare îmbelșugare ce explică înlesnirea locuitorilor, bogăția boierilor, dărnicia domnilor și eflorescența vieții artistice și culturale ce caracterizează epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu.

Pe de altă parte, Paul de Alep zugrăvește un tablou impresionant al vremurilor tulburi care au urmat cînd Transilvania, polonii și cazacii intervineau în luptele pentru domnia din Moldova, cînd Imperiul otoman, sub conducerea energicului Kōprülü Mehmed pașa, își relua tradiționala sa politică de intervenții la nordul Dunării. Relația călătorului sirian

⁸⁹ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 180.

⁹⁰ Ed. V. Radu, p. 573.

⁹¹ *Ibidem*, p. 570.

⁹² *Ibidem*, p. 585.

⁹³ Ms 68, fot. 290/II.

⁹⁴ Ed. V. Radu, pp. 525—526.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 526.

⁹⁶ *Călători străini*, V. p. 231.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 485.

⁹⁸ Ed. V. Radu, p. 199.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 450.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 555.

oglindește perfect epoca aceasta de mari frământări, războaie, de lupte interne și de năvăliri ale turcilor și tătarilor. Completează astfel informațiile lăsate pentru Moldova de alt martor ocular, învățatul cronicar Miron Costin.

Cu mijloace modeste, fără pretenții literare și dînd dovadă chiar de oarecare naivitate, Paul de Alep a izbutit să lase o operă unică în literatura creștină de limbă arabă ce fusese lipsită pînă la el de interes pentru lucrările cu caracter geografic, atît de numeroase în schimb la arabii musulmani.

Opera sa a contribuit la intensificarea legăturilor noastre culturale cu Orientul Apropiat, dînd melchiților informații variate și veridice asupra românilor care i-au sprijinit în efortul lor de a-și dovedi apartenența la civilizația bizantină.

Interesul pe care creștinii de limbă arabă îl nutreau pentru țările noastre, singurele țări creștine din cadrul Turcocrăției, este atestat de traducerea efectuată de patriarhul Macarie a celei mai vechi versiuni cunoscute a Cronicii Țării Românești care descrie perioada dintre anii 1292—1664, astăzi pierdute. A fost descoperită în Biblioteca mănăstirii Deir eș-Šir din Liban într-un manuscris al patriarhului Macarie (ms. arab 118) în care se găsesc unele informații relative la Vasile Lupu cuprinse într-o redactare inedită a vieții Sf. Paraschiva și cîteva date istorice privitoare la români¹⁰³. A fost publicată de V. Cîndea într-o traducere românească efectuată cu ajutorul lui Salek Saad, Eduard Chemali și Abd el-Rahman es Said Ismail în revista „Studii”¹⁰⁴.

Atît lucrările patriarhului Macarie cît și relația călătoriei sale, redactată de fiul său, au fost scrise în dialectul arabo-sirian vorbit la Alep. Arhidiaconul sirian face unele greșeli de gramatică și de sintaxă și întrebuințează cuvinte dialectale, rareori folosite. Introduce în relația sa termeni străini, grecești în transcriere arabă sau scriși în alfabetul grec, termeni turcești și chiar cuvinte românești al căror plural îl formează după sistemul quadrisilabic arab.

Ca și patriarhul Macarie și alți scriitori melchiți, Paul de Alep folosește un stil defectuos, anume stilul creștin numit *inṣāʾatanagīl* (evangelic) cu repetiții, superfetații, abuzul conjuncției copulative *wa* (=și) care îngreuiază mult traducerea.

Manuscrise și ediții. Lucrarea lui Paul de Alep intitulată *Rihlat al-Batrak al-Antaki Makarios al-Halabi* (Călătoria patriarhului Macarie din Alep) s-a păstrat în mai multe manuscrise dintre care se cunosc pînă acum :

1) manuscrisul arab 6016 de la Biblioteca Națională din Paris scris de doi copişti¹⁰⁴, după care există o fotocopie la Biblioteca Academiei române (ms. 68).

¹⁰³ V. Cîndea, *Sources roumaines et grecques dans les bibliothèques du Proche Orient*, în „Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen”, VIII, 1—2, București, 1970, p. 71.

¹⁰⁴ V. Cîndea, *Letopiseșul Țării Românești în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii”, 23 (1970), pp. 690—692. Textul este precedat de un studiu (pp. 675—690).

¹⁰⁴ V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche. Étude préliminaire. Valeur des manuscrits et des traductions*, Paris, 1927, p. 3.

2) manuscrisul din Londra (British Museum, ms. arab 802—805, add. 18427—18430) care a stat la baza traducerii lui F.C. Belfour publicată de Comitetul Oriental de traduceri, 1828—1839;

3) manuscrisul din 1700, păstrat în Muzeul asiatic din Leningrad (ms. arab nr. 33), colecția patriarhului Grigorie al IV-lea al Antiohiei);

4) manuscrisul aflat în arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Moscova, copiat în 1859 după manuscrisul din 1700 de Ilie Djibara, pe care s-a întemeiat traducerea lui Murkos;

5) Manuscrisul de la Muzeul Asiatic din Leningrad copiat în 1847 după manuscrisul din 1700 de Ioan, fiul lui Gheorghe Saruf din Damasc;

6) manuscrisul copiat în 1849 după manuscrisul din 1700 și păstrat în Biblioteca Publică din Leningrad;

7) manuscrisul din Alep, aflat tot la Alep;

8) un manuscris incomplet aparținând lui A.F. Krinski, care l-a obținut de la mănăstirea Sednaya după indicațiile date de Murkos;

9) un manuscris văzut de Senkovski la Aintur în Liban, scris după cum menționează Vasile Radu cu litere siriene.

Manuscrisul original al lui Paul de Alep nu a fost încă descoperit, ceea ce explică probabil întârzierea cu care a văzut lumina tiparului textul arab al relației sale.

Din cercetările întreprinse de Vasile Radu și prezentate în studiul său preliminar rezultă că cel mai bun manuscris din cele nouă cunoscute pînă acum este manuscrisul din Paris.

După acest manuscris, Vasile Radu arată că Constantin Bacha a publicat prima parte a călătoriei patriarhului Macarie, anume plecarea din Damasc (fol. 1—11) și întoarcerea din Rusia (fol. 303—311), confruntându-le cu manuscrisul din Alep, într-o lucrare intitulată *Extras din călătoria patriarhului Macarie* (în limba arabă). Textul este plin de îndreptări introduse de editor care urmărea să înlăture greșelile lingvistice ale lui Paul de Alep, să suprimе termenii inutili și să adauge alții pentru a-l face mai clar.

6 Tot pe manuscrisul din Paris, confruntat cu manuscrisul din Londra și cu cel din 1700, și-a întemeiat Vasile Radu ediția critică, însoțită de o traducere în limba franceză, publicată sub titlul *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, în „Patrologia Orientalis”, a lui R. Graffin și F. Nau¹⁰⁸. Este prima ediție științifică a textului arab care corespunde cerințelor criticii moderne. Din nefericire, moartea a împiedicat pe Vasile Radu să publice textul integral, ediția sa încheindu-se cu descrierea orașului Kiev.

Traduceri. Relația lui Paul de Alep a fost tradusă de mai multe ori, integral sau parțial. F.C. Belfour a publicat o traducere în limba engleză intitulată *The Travels of*

¹⁰⁸ Vezi „Patrologia Orientalis”, XXII, Paris, 1930, pp. 19—194; XXIV/5, Paris, 1933, pp. 443—604; XXVI/5, Paris, 1949, pp. 603—717 (720).

Macarius, Patriarh of Antioh, Londra, 1829—1836. Această traducere efectuată după manuscrisul din Londra are omisiuni rezultate din lacunele existente în manuscrisul cercetat precum și unele greșeli de traducere (de ex. „colivă” tradus prin „boiled meat”) și identificări greșite de nume de persoane sau de localități.

O traducere mai bună decât a lui F.C. Belfour este cea făcută în limba rusă de Murkos și intitulată: Путешествие анти-охийскаго патриарха Мкария въ Россию въ половинѣ XVII вѣка, описанное его сыномъ архидиакономъ Павломъ Алепскимъ. Переводъ съ арабскаго (Călătoria în Rusia a lui Macarie, patriarhul Antiohiei, la mijlocul veacului al XVII-lea, descrisă de fiul său arhidiaconul Paul de Alep. Traducere din limba arabă), Moscova, 1896. A fost elaborată după cele trei copii ale manuscrisului din 1700. Dar cum aceste manuscrise cuprindeau multe lacune, Murkos, care urmărea să dea o traducere integrală, a folosit și traducerea lui Belfour ale cărui greșeli și omisiuni se regăsesc în traducerea rusă.

L. Ridding a tradus unele părți din relația lui Paul de Alep sub titlul „*Extracte from the diary of the Travels of Macarius, patriarch of Antioh, written in Arabie by his son Paul, 1652—1660*”, Londra, 1939.

În literatura română s-au publicat cinci traduceri ale călătoriei patriarhului Macarie descrisă de Paul de Alep dar nici una nu este exactă. Iar cu excepția traducerii fragmentare al lui Gh. Popescu-Ciocănel, nici una nu a fost efectuată după textul original.

În 1841, Mihail Kogălniceanu a publicat în „*Arhiva Românească*” din Iași prima traducere fragmentară a călătoriei patriarhului Macarie în Moldova, făcută de Const. Negruzzi după traducerea rusă a lui D.D. Saveliev, întemeiată pe textul englez al lui F.C. Belfour. Lucrarea a apărut sub titlul: *Călătoriile arabului patriarh Macarie de la Alep la Moscova și Țara Românească*¹⁰⁶.

În 1865, B.P. Hașdeu a publicat în „*Arhiva Istorică a României*” traducerea primelor călătorii ale patriarhului Macarie în Moldova și în Țara Românească¹⁰⁷, făcută de George T. Călinescu, tot după F.C. Belfour; este însoțită de unele fragmente privitoare la români, cuprinse în relația călătoriei prin țara cazacilor și Rusia¹⁰⁸.

În 1883, M. Gaster a publicat *Descrierea bisericii Trei Ierarhi din Iași de Paul de Aleppo*, în „*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*”, I, 1883, vol. II, fasc. II. pp. 415—417.

În 1909 și 1910, Gh. Popescu-Ciocănel a publicat în „*Buletinul societății geografice*” începutul relației lui Paul de Alep pînă la plecarea patriarhului Macarie din Constantinopol, și sfîrșitul călătoriei în Țara Românească din momentul părăsirii orașului București (9

¹⁰⁶ Vezi „*Arhiva Românească*”, II, Iași, 1841, pp. 191—221.

¹⁰⁷ Vezi „*Arhiva Istorică a României*”, București, 1865, I/2, pp. 58—110.

¹⁰⁸ *Ibidem*, pp. 110—111.

septembrie 1659) pînă la încheierea lucrării care se termină cu data de 15 iulie 1661¹⁰⁹. Restul a fost publicat sub formă de extrase. Această traducere făcută după manuscrisul arab din Biblioteca Națională din Paris cuprinde multe greșeli de traducere și de identificare, încît nu poate sluji ca instrument de lucru.

Emilia Cioran a tradus după Belfour relația lui Paul de Alep în lucrarea intitulată *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în țările române 1653—1658*, București, 1900. Reproduce, cu unele îndreptări, traducerea lui B.P. Hașdeu a primei călătorii a patriarhului Macarie în Moldova și Țara Românească. A doua călătorie a patriarhului Antiohiei în țările române după înapoierea din Rusia a fost elaborată după traducerea engleză a lui Belfour. Ca atare prezintă aceleași omisiuni ca și opera traducătorului englez care a lăsat la o parte pasajele ce i se păreau inutile sau care prezentau greutăți serioase. Cu toate lacunele ei, traducerea Emiliei Cioran are meritul de a prezenta unele identificări de persoane, de localități și de instituții greșit transcrise de Belfour.

Întrucît aceste traduceri nu se bazează pe cercetarea mai multor manuscrise și în special a celui din Paris, cel mai complet, ele nu pot fi folosite cu încredere. Numai Vasile Radu, întemeindu-și cercetarea pe manuscrisele din Paris, Londra și pe acel din 1700, a izbutit să prezinte o traducere mai exactă, dar nu întotdeauna clară, și să rectifice unele transcrieri greșite de toponime românești. Cu mici excepții, a rezolvat chiar unele dificultăți rezultate atît din greșelile de gramatică ale autorului, cît și din folosirea unor termeni dialectali dispăruți din uz sau care și-au schimbat înțelesul în decursul timpului.

În traducerea noastră bazată pe ediția lui Vasile Radu, iar pentru textul inedit pe fotocopiile manuscrisului din Paris și pe traducerea lui Belfour a manuscriselor din Londra, am căutat să lămurim pasajele obscure, introducînd în paranteze unghiulare întregirile impuse de logica expunerii. Am păstrat însă repetițiile, superfetatiile și abuzul conjuncției copulative (*wa* = și) pentru a da o imagine fidelă a stilului lui Paul de Alep. Ne-am străduit să identificăm localitățile menționate într-o formă coruptă, arabizată, și să identificăm în note pe unii dregători, desemnați în text numai prin funcțiile lor sau indicați numai prin calitatea lor de stăpîni de moșii și sate.

Pentru stabilirea valorii relației lui Paul de Alep, afirmațiile sale au fost confruntate cu izvoarele vremii, relevîndu-se în note atît exactitatea lor cît și, după caz, deosebirile existente și mai ales inexacitățile și exagerările. Nădăjdим că procedînd astfel vom veni în ajutorul tuturor celor care vor folosi în viitor relația lui Paul de Alep.

Alte lucrări ale lui Paul de Alep. Relația călătoriei patriarhului Macarie nu este singura lucrare a lui Paul de Alep. În primii ani de activitate ca secretar al părintelui său l-a ajutat împreună cu Huri Yusuf al-Musavvar la traducerea părții a doua a cronicii mitropolitului Dorotei din Monembasia care se încheie în 1630, mergînd de la Constantin cel Mare pînă la sultanul Murad al IV-lea (1623—1640). Un manuscris autograf al lui Paul de Alep de prin 1660 intitulat *ad-Durr al-manẓum fi ahbar muluk ar-Rum* (Șirag de perle

¹⁰⁹ G.h. Popescu-Ciocănel, *Călătoriile patriarhului Macarie în Valahia, Moldova, Țara cazacilor și la Moscova între anii 1652—1659*, București, 1909, extras din „Buletinul Societății geografice”, anul XXIX, nr. 2, pp. 33—103 și anul XXXII, București, 1912, pp. 30—95.

frumos orînduit; ştiri despre regii grecilor = romeilor) se păstrează la Leningrad în Muzeul Asiatic (ms. arab nr. 190). Este ilustrat de pictorul Yusuf (Huri Yusuf al-Musavvar).

Paul de Alep a scris şi o istorie a patriarhilor Antiohiei ducînd mai departe lucrările patriarhului Macarie al III-lea. Este o operă de compilaţie, întemeiată în mare parte pe Analele (Kitab ad-Dail) lui Yahya al-Antaki şi pe materialul documentar cules, cu ajutorul unui capucin şi al unui misionar iezuit, în timpul vizitelor sale în Siria şi în străinătate. A mai folosit şi lucrările unor istorici occidentali. Lucrarea are însă o valoare istorică redusă.

În timpul călătoriei sale în Rusia, Paul de Alep a scris la Kolomna, unde se retrăsese în timpul unei epidemii de ciumă, *Istoria voievodului Vasile Lupu şi a războaielor lui* (în limba arabă), care nu a văzut lumina tiparului. O copie manuscrisă se află în biblioteca lui Iskendar al Ma'luf din Zahle (Liban) care a semnalat-o încă din 1910 în revista „an-Ni'ma”, I, 1910, p. 394. Întrucît nu am putut obţine în timp util un microfilm după acest manuscris, nu am putut introduce în volumul de faţă această lucrare inedită a lui Paul de Alep.

J. Nasrallah, exarh al patriarhului Antiohiei, crede că Paul de Alep ar fi autorul unei *Descrieri a întemeierii marelui oraş al Antiohiei* (în arabă)¹¹⁰ care fusese atribuită patriarhului Macarie al III-lea Za'im de cercetătorii L. Cheiko¹¹¹, P. Sbath¹¹² şi G. Graf¹¹³.

Bibliografie. Ştiri despre viaţa şi activitatea lui Paul de Alep se află în relaţia călătoriei patriarhului Macarie. Unele date sporadice se găsesc şi în articolul lui C. Karalevski despre patriarhul Antiohiei în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, III, pp. 644–647, în lucrarea lui Georg Graf, *Geschichte der christlichen arabischen literatur*, Citta del Vaticano, 1940–1953, vol. III, pp. 106, 110–112 şi în articolul lui V. Cîndea, *Sources roumaines et grecques dans les Bibliothèques du Proche Orient*, în „Bulletin de AIESEE”, VIII, 1–2, 1970, p. 72.

O introducere generală a jurnalului călătoriei lui Paul de Alep a fost publicată în revista „Maşrik”, 5, 1902, pp. 1009–1020 de Habib Zayat căruia îi datorăm şi unele observaţii critice (*Ibidem*, nr. 30, 1932, pp. 561–574).

De particularităţile stilului lui Paul de Alep s-a ocupat H. Zayat în *Lettre ... à M. Barbier de Meynard (sur l'histoire des patriarches d'Antioche par Paul de Alep)* în „Journal Asiatique”, X-e Série 3,1, 1884, pp. 350–356.

În încheierea acestei introduceri am dori să mulţumim tuturor celor care ne-au ajutat.

¹¹⁰ J. Nasrallah, *L'oeuvre historique du patriarche d'Antioche Macaire III Za'im* „Bulletin d'Études Orientales de l'Institut français de Damas”, XXV, 1972, p. 197.

¹¹¹ L. Cheiko, *Catalogue raisonné des Manuscrits de la Bibliothèque Orientale de l'Université Saint Joseph (Beyrouth)*, pp. 109–110 (în „Mélanges de l'Université Orientale” şi apoi în „Mélanges de l'Université Saint Joseph”, 1913–1929).

¹¹² P. Sbath, *al-Fihris (Catalogue de Manuscrits arabes)* II, Cairo, 1939, n° 1053.

¹¹³ G. Graf, *op. cit.*, III, p. 100.

Mulțumim în primul rând specialiștilor de la Institutul de Istoria Artei, Răzvan Teodorescu și Pavel Chihaia, care ne-au venit în întâmpinare cu competența și cu interesul lor.

Nu putem uita nici înțelegerea de care ne-am bucurat din partea părintelui Atanasie Negoită, membru al Societății de studii orientale, și a colegului nostru, Alexandru Gonța de la Institutul de Istorie N. Iorga, la care am apelat nu o dată pentru lămurirea unor termeni liturgici.

Ilustrarea volumului a fost înlesnită datorită sugestiilor unor cercetători de la alte institute: Corina Nicolescu de la Institutul de Arte Plastice N. Grigorescu, Maria Pilat de la Institutul de Istoria Artei, Octavian Iliescu și Elena Isăcescu de la Cabinetul Numismatic al Academiei R.S.R., cărora le adresăm prin aceste rânduri cele mai călduroase mulțumiri.

MARIA MATILDA ALEXANDRESCU-
DERSCA BULGARU

ABREVIERILE FOLOSITE

- Bethlen, *Rerum Transylvanicarum* = *Rerum Transylvanicarum libri quator Continentes res gestas Principum ejusdem ab anno 1629 usque ad An. 1663. Auctore Ioanne Beltenio*, Cluj, 1789.
- D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* = D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae. Descrierea Moldovei*, traducere de Gh. Guțu, comentariu istoric de N. Stoicescu, București, 1973.
- M. Costin, *Opere* = Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaltescu, București, 1958.
- *Cronici turcești* = *Cronici turcești privind ȧările române. Extrase*, vol. I, Sec. XV — mijlocul sec. XVII și vol. II, Sec. XVII — începutul sec. XVIII. Volume întocmite de Mihail Guboglu, București, 1966, 1974.
- N. Iorga, *Inscripții* = N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, 2 fascicule, București, 1905—1908.
- G. Kraus, *Cronica Transilvaniei* = Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei. 1608—1665*. Trad. de G. Duzinchievici și E. Reus—Mirza, București, 1965.
- *Letopiseșul Cantacuzinesc* = *Istoria Ȧrii Românești 1290—1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu—D. Simonescu, București, 1960.

- *Monumenta Comititalia* = *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, ed. Szilágyi S., Budapest, 1875–1891.
- Nagy I., *Magyarország családai* = Nagy I., *Magyarország családai crimerekkkel és nemzedékrendi táblákkal* [Familiile Ungariei cu blazoanele lor și tabele genealogice], 12 vol., Budapest.
- Radu Popescu, *Istoriile* = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963.
- *Quellen* = *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasó*, Brașov, 1886–1926.
- V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire* = V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire. Étude préliminaire*, Paris, 1927.
- Sebestyén, *Renașterea* = Sebestyén G. și Sebestyén V., *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, București, 1965.
- N. Stoicescu, *Bibliografia Banat* = N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973.
- N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova* = N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974.
- N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească* = N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I Țara Românească*, 2 volume, București, 1970.
- N. Stoicescu, *Dicționar* = N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*, București, 1971.
- Tröster, *Dacia* = J. Tröster, *Das Alt und Neue Teutsche Dacia*, Nürnberg, 1666.
- A. Veress, *Documente* = A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. X, București, 1938.

CĂLĂTORIA LUI PAUL DE ALEP

*Dobrogea*¹

... Am pornit² cu pînzele întinse vineri p. 143 seara ; pluteam duși de un vînt prielnic din sud. Dar <vîntul> s-a întețit într-atît că eram să ne scufundăm ; însă, cu ajutorul lui Dumnezeu, am ajuns duminică, după Bobotează³, la amiază, în portul numit pe grecește Kostanza⁴ și pe turcește Kōstendje⁵.

¹ Traducerea s-a făcut după ediția lui V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, în *Patrologia Orientalis*, tom. XXII, fasc. I, Paris, 1930, p. 143 și urm.

² Din cartierul Fanar al Constantinopolului.

³ 9 ianuarie.

⁴ Constanța. Despre originea numelui vezi Radu Vulpe, *Note de istorie tomitand*, în „Pontice”, II, 1969, pp. 149—167.

⁵ *Kōstendja*, în fotocopia ms. arab nr. 6061 de la Biblioteca Națională din Paris, aflată la Biblioteca Acad. R. S. România (ms. 68); în ed. V. Radu, (*op. cit.*, p. 143): *Kustendje*.

p. 144 Ne-am scos bagajele. Aici este un vameș. După ce avusesem mai întîi de gînd să mergem încă //trei sute de mile, să intrăm pe fluviul Dunărea și să mergem în țara Moldovei, ne-am coborît <totuși> aici.

Distanța pe care am străbătut-o de la Constantinopol pînă aici era de mai bine de trei sute de mile. Am rămas acolo două zile, <fiind amețiți> de spaima trezită de frămîntarea valurilor <care erau> atît de grozave încît pătrundeau pînă și în corabie, iar noi ba coboram ca într-o vale, ba ne înălțam ca în vîrfurile unui munte.

Se spune că Marea Neagră măsoară de jur împrejur opt mii de mile, astfel că pînă în clipa în care vasele intră pe fluviul Dunărea ele străbat cinci mii de mile, cam distanța de la Constantinopol pînă acolo și chiar mai mult. Navigația este însă foarte grea, din pricina cotiturilor și a oclurilor, <iar> uneori din cauza lipsei de adîncime și din pricina piraților. Și toate acestea <le-am îndurat> pe vînt prielnic; și ce ar fi fost, doamne ferește, dacă <vîntul> ne-ar fi fost potrivnic?

Ni s-au arătat în vecinătatea acestui port aproape o sută douăzeci de vase naufragiate împreună cu echipajele și cu încărcăturile lor <cu tot> în noaptea în care înfruntasem furtuna lîngă Bozburun⁶, înainte de sărbătoarea Sf. Dumitru⁷.

Iată descrierea acestei mări de la un capăt la celălalt. Ea se află într-o vale și țărmurile sale sînt dealuri înalte. Valurile sale nu se agită ci rămîn înlăuntrul (!)⁸, astfel că abia puteam să zărim țărmurile de o parte și de alta⁹. Nu este așa de întinsă ca Marea Mediterană care are maluri joase de care se sparg valurile¹⁰. La dreapta noastră era Trapezuntul, Sinop, Kastanionu și portul Mingreliei, adică al // țării Georgiei. În fața noastră <se afla> ținutul Kaffei, țara tătarilor și a hanului¹¹. Apoi la stînga noastră era Turcia europeană și Silistra, apoi Dobrogea, adică țara în care ieșisem acum.

p. 145

Toți locuitorii săi sînt tătari musulmani¹², căci sultanul Muhammad, după ce a cucerit această țară¹³, a scos din ea populația creștină și a așezat

⁶ Sau „Capul Boz”, promontoriu pe coasta asiatică a Mării de Marmara, la nord de Mudania. Vezi V. Radu, *op. cit.*, p. 83.

⁷ 26 octombrie.

⁸ Așa în text.

⁹ E vorba probabil de țărmul de miazăzi și cel de apus al Mării Negre, amintite împreună aici.

¹⁰ În versiunea V. Radu fraza este obscură.

¹¹ Islam Ghirai al III-lea (1644—1654).

¹² Afirmație exagerată; în Dobrogea se găsea o numeroasă populație românească, atestată de izvoarele epocii. Vezi C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Muzeul regional de arheologie, Constanța, 1966, 64 p. + 2 planșe și relația lui Evlia Celebi în acest volum, p. 357, 371—372, 382.

¹³ Mehmed I (1413—1421) a cucerit Dobrogea transformînd-o în provincie a Imperiului otoman în 1417.

acolo pe tătari¹⁴, popor care urăște pe creștini. Mulți dintre ei sînt din Karamania¹⁵ și din țara noastră; și aceasta <s-a făcut> pentru a apăra malurile Dunării împotriva dușmanilor creștini, deoarece <Dobrogea> este o țară de hotar care se află la capătul țării Rumeliei, în fața Dunării, a Moldovei și a Țării Românești. Toți locuitorii de pe malul Dunării au casele clădite din stuf și din lemn.

Noi am stat două zile în acel port și am închiriat cinci căruțe¹⁶ și zece cămile cu două cocoase, cum sînt cămilele din această țară¹⁷; ele <umblă> neacoperite <și> fără samar și vara și iarna. Apoi <am închiriat> o căruță cu un cal pentru domnul nostru patriarh. Chiria fiecărei căruțe pînă la fluviul Dunărea era de patru sute de osmani¹⁸.

Am părăsit Constanța miercuri dimineața, 12 ianuarie ¹⁹ și am străbătut terenuri joase, fără a vedea nici o piatră. Noaptea dormeam în căruțe lîngă un sat sau în cîmp deschis pînă sîmbătă dimineața. Am ajuns la un sat de creștini bulgari numit Iglîța ²⁰, în mijlocul fluviului Dunărea ²¹; este un drum pe uscat pînă la el. Se află sub stăpînirea Islamului²². Însă noi am văzut acolo cruci de lemn ridicate pe marginea drumului și deasupra mormintelor. Acolo este o biserică. Locuitorii cresc turme de porci. Apoi // am plecat de acolo și am ajuns într-un oraș numit Măcin²³, pe malul fluviului Dunărea, în care sînt 420 case de bulgari creștini²⁴. Este ultima localitate de sub stăpînirea Islamului, <aflată> sub stăpînirea pașalei de Silistra²⁵. Sînt acolo intenđenți²⁶ și un cadîu²⁷. Noi ne-am dus acolo în duminica

p. 146

¹⁴ Despre așezarea tătarilor în Dobrogea vezi acest volum, p. 372.

¹⁵ Provincie din centrul Asiei Mici: *Karaman*.

¹⁶ *Karusa*.

¹⁷ Informație confirmată de Bakšić la 1641 (vezi *Călători* V, p. 220).

¹⁸ În jurnalul său de călătorie Tamas Borsos nota că, la 25 noiembrie 1619, s-a emis la Constantinopol o nouă monedă turcească de aur, numită *osmanin*, care înainte ar fi purtat numele de *șahin* (*Erdélyi történeti adatok*, II, p. 256). În 1618, aceasta valora 200 de aspri. Vezi I s m a i l G h a l i b, *Takvim-i meshkûlât-i 'osmaniye* (Catalog de monede otomane), Istanbul, 1307 H. (= 1897), p. 504.

¹⁹ *Kânun es-sani*.

²⁰ *Inglitsa*, astăzi contopit cu Turcoaia, sat, jud. Tulcea. La 1652 se susținea că locuitorii de aici sînt greci! (*Călători*, v. p. 484). *Necunoscînd limba locuitorilor de aici, călătorii strădîni se înșelau adeseori asupra originii lor.*

²¹ *Nahr al-Tuna*.

²² *Min hukm al-islam*, adică sub stăpînire turcă.

²³ *Medjayna*.

²⁴ Mai sus, Paul de Alep afirma că în Dobrogea nu există populație creștină! Afirmațiile sale despre această provincie, prin care a trecut repede, sînt destul de nesigure.

²⁵ *Silistra*.

²⁶ *Emin* adică *gûmrûk-eminleri*, vameșii de la hotarul Imperiului otoman, amintiți de numeroși călători (vezi *Călători*, IV, pp. 346, 359, 363 și V, p. 484).

²⁷ Cf. și *Cronici turcești*, II, p. 120 și *Călători*, V, p. 484.

Cananeenii. Luni dimineața am închiriat o corabie. Ne-am imbarcat și am înaintat, lopotind din greu împotriva curentului fluviului Dunărea, deoarece în această săptămână gheața se topise, după ce trecuseră pe ea căruțele și alergaseră caii.

p. 147

CĂLĂTORIA ÎN MOLDOVA¹

Intrarea în Moldova. Galați.

După amiază am ajuns la „Galanți” adică la Galați² unde începe stăpânirea Moldovei. Acolo fluviul Dunărea este foarte mare, foarte adânc și atât de larg încât în anumite locuri nu se poate vedea de pe un mal pe celălalt și săgeata nu-l <poate> străbate; <de asemenea> nu se poate auzi bine de la un mal la celălalt. Între Măcin și Galați³, pe malul stîng, este un oraș și o cetate musulmană numite <amîndouă> Brăila⁴ care odinioară se aflau sub stăpânirea Țării Românești⁵ și care au fost cedate Islamului⁶. Ea se află de asemenea la granița pașalei de Silistra.

p. 148

Noi ne-am îndreptat apoi spre Galați în după amiaza aceleiași zile luni, 17 ianuarie. De cum am sosit, s-a dat de știre domnului⁷ printr-un călăraș sau olac⁸. Dregătorii, preoții și ceilalți locuitori ai orașului au venit în întâmpinarea // domnului nostru patriarh. L-au dus la biserica Sf. Dimitrie, ridicată de curînd⁹ de Vasile, marele domn¹⁰. Apoi a dat-o lui Atanasie Patellarios¹¹, patriarh al Constantinopolului despre care am vorbit mai

¹ *Bogdan*.

² *Galantz* și *al-Galas*; forma turcă: *Kalas*.

³ *Madjina wa al-Galas*.

⁴ *Bragilo*.

⁵ *Al-Falah*.

⁶ În vremea domniei lui Radu Paisie (1535—1545).

⁷ *Bey*-principe, titlu dat în documentele otomane domnilor români și folosit de regulă și de Paul de Alep pentru domn; uneori el utilizează și termenul de voievod, cu aceeași accepțiune.

⁸ *Kalaras ay ulak*. Este vorba de călărașii de Galați sau curierii gălățeni (D. Cante mir, *Descrierea Moldovei*, p. 221), care transmiteau știrile în interiorul țării și în afara ei, folosind cai de olac.

⁹ În 1645. Biserica este amintită însă și de Bakšić (vezi *Călători* V, p. 227).

¹⁰ *Fasili al-beg al-mu'azzam* = Vasile Lupu (1634—1653).

¹¹ *Atanasios al-Batalaron*. Din hrisovul țarului Alexei Mihailovici rezultă că i s-a dat biserica sau mănăstirea Sf. Nicolae de lângă Galați (S. Dragomir, *Relațiile bisericii române cu Rusia în veacul al XVII-lea*, pp. 112—115 și N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, pp. 317—318). Paul de Alep face deci o confuzie. Cf. N. Iorga, *Istoria bisericii*

sus. Când a plecat a doua oară la Constantinopol și a ajuns patriarh, domnul s-a supărat pe el și a dăruit-o călugărilor de la muntele Athos. Acest Patellarios a plecat la Moscova îndată după sosirea noastră în Moldova, pentru că domnul era foarte supărat pe el¹². A rămas acolo un an și jumătate; a venit în țara cazacilor și a murit a treia zi de Paști¹³.

La intrarea domnului nostru patriarh în biserică și la ieșirea lui s-au tras, ca de obicei, clopotele de bronz: erau primele <clopote> pe care le auzeam la ei; Dumnezeu să nu ne lipsească de frumosul lor sunet!

Am cîntat pentru el „Axion estin”¹⁴. Apoi preoții l-au întîmpinat <pe patriarh>, investimîtați în odăjdii, cu luminări și cu cădelnițe și au spus//: „Doamne miluiește” și următoarele. Au pomenit //numele său, apoi pe acela al domnului și al soției sale¹⁵. Au isprăvit slujba și au rostit *polychroniul*¹⁶, pentru domn, pentru soția acestuia și pentru fiul lui¹⁷, după obiceiul nelipsit la sfîrșitul fiecărei slujbe. Apoi domnul patriarh a ieșit cel dintîi, purtîndu-se luminări înaintea lui. El s-a oprit la ușa bisericii și a dat binecuvîntarea sa tuturor, pe măsură ce ieșeau, unul după altul, potrivit obiceiului lor. p. 149

Am stat cîțva timp în casa parohului acestei biserici; apoi ne-am întors seara la biserică după ce s-au tras toate clopotele pentru pomenirea sărbătorii Sf. Atanasie¹⁸ și Chiril¹⁹, patriarhii Alexandriei. Am fost de față la vecernie și a doua zi la utrenie²⁰; am ieșit și ne-am întors la liturghie. Am ieșit după patru ceasuri și jumătate.

române, vol. I, București, 1928, pp. 296, 314—315. Vezi și Emilia Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările române (1653—1658)*, București, 1900, p. 2, n. 1.

Asupra lui Atanasie Patellarios, fost mitropolit al Thesalonicului și patriarh al Constantinopolului (25 februarie 1634 — aprilie 1634, 12—30 iunie 1652), care a stat în Moldova între 1642—1654 și a murit în exil la Lubensk (5 aprilie 1654), vezi Papadopol Calimah, *Despre Athanasie Patelarie*, în „Convorbiri literare”, XXIII, 1889, pp. 1015—1041; XXIV, 1890, pp. 30—42; F. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople envisagées surtout d'après les lettres de Ligarides*, în „Balcania”, VIII, 1945, pp. 88—104 și M. Braniște, *Patriarhii din Constantinopol prin țările române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Mitropolia Olteniei”, X, 1958, nr. 142, pp. 46—61.

¹² V. Radu (*op. cit.*, p. 148 și nota 3) observă că Atanasie Patellarios a plecat cu scrisori de recomandare de la Vasile Lupu (aprilie 1653); afirmația lui Paul de Alep pare a nu fi exactă.

¹³ La 5 aprilie 1654 la mănăstirea Lubensk.

¹⁴ „Αξιον εστιν”, adică „vrednic este”, deseori întîlnit în text.

¹⁵ Ecaterina Cercheza, soția lui Vasile Lupu.

¹⁶ *Bollichronion*, formă coruptă de la Πολυχρόνιον, „mulți ani”, se folosește la unele festivități.

¹⁷ Ștefănișă, viitor domn al Moldovei (1659—1661).

¹⁸ Atanasie I, patriarh al Alexandriei (328—373).

¹⁹ Chiril I, patriarh al Alexandriei (412—444). Se serbează la 18 ianuarie.

²⁰ *Al-urtheren*, de la termenul grec ἄρθρον.

În acest oraș Galați sînt opt biserici, cele mai multe de piatră²¹: două închinat Maicii Domnului²², două Sf. Nicolae²³, două Sf. Dimitrie²⁴, una Sf. Mihail²⁵, a opta Sf. Paraschiva²⁶ și Sf. Gheorghe²⁷. Cea mai mare dintre ele este închinată Maicii Domnului. Este toată din piatră fățuită, cu trei turlle înalte, în vîrfurile cărora se afla cruci mari, aurite. Înăuntrul curții este o clopotniță foarte mare și toate sînt cu metereze de luptă. Biserica a fost zidită din temelie de un boier creștin grec, din cetatea Brăilei²⁸.

p. 150 Miercuri²⁹ am plecat din Galați în căruțe³⁰ cu cai, care ni se dăduseră. Bagajele noastre au fost așezate în care cu boi, trimise mai înainte <de plecarea noastră>. Pîrcălabul³¹ Galațiului, <cum i se spune> în limba română, sau subaș³² sau guvernator, a ieșit cu dregătorii și cu ceilalți frunțași ai orașului, pentru a ne însoți pînă departe; apoi s-au înapoiat. Pe urmă am mers timp de patru ceasuri împreună cu călărașii sau conăcarii³³ care fuseseră desemnați pentru noi și am poposit într-un sat mic³⁴.

A doua zi, joi, sărbătoarea Sf. Eftimie cel Mare³⁵, ne-am sculat în zorii zilei și am ajuns seara într-un tîrg mare, adică într-un oraș numit Ivești-Tecuci³⁶, pe un rîu mare³⁷. Acolo se află trei biserici cu clopote la porțile lor³⁸. Apoi pîrcălabul acestui oraș³⁹ ne-a făcut rost de căruțe și de cai de

²¹ După părerea lui Bakšić (1641), cele 8 biserici erau de lemn (vezi *Călători* V, p. 227).

²² Biserica Precista, reclădită la 1647, și, probabil, mănăstirea Mavromolu, avînd hramul Adormirii Maicii Domnului, existentă în secolul al XVIII-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 316–317).

²³ Este cunoscută o singură biserică cu acest hram (*ibidem*, p. 318–319).

²⁴ Există o singură biserică cu acest hram, despre care a fost vorba mai sus.

²⁵ Probabil biserică de lemn pe acea vreme (*ibidem*, p. 317).

²⁶ La fel ca precedentă.

²⁷ Construită de un anume hagi Mihalache în 1664, probabil pe locul unei biserici mai vechi cu acest hram (*ibidem*, p. 318).

²⁸ Numele ctitorilor este Dia și Șerbu, fiii lui Coman din Brăila (*ibidem*, p. 317).

²⁹ 19 ianuarie.

³⁰ *Karusat*.

³¹ *Barkalam*. Pîrcălab de Galați sau de Covurlui. În această epocă erau doi pîrcălabi de Galați: Miera și Toader Ungureanu (18 iulie 1654 – 18 iunie 1660), ultimul utilizat de G. Ștefan în diverse solii (N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 50).

³² Comandant militar la turci, mai tîrziu șef de poliție.

³³ *Al-Kalaraș ay al-Konakhđi*.

³⁴ Foarte probabil Ivești, aflat între Galați și Tecuci și amintit mai jos de Paul de Alep (printr-o confuzie) împreună cu Tecuci.

³⁵ La 20 ianuarie.

³⁶ *Al Bazar Westa Takudju*, citit greșit de Belfour: *Bazaar Wastatakodja*. Vezi V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire*, pp. 33, 77.

³⁷ Rîul Bîrlad.

³⁸ Bisericile din Tecuci nu sînt amintite în alte izvoare din secolul al XVII-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 850–851).

³⁹ În vremea aceasta pîrcălab de Tecuci era Dumitrașco sluger (1644–1656) (după listele de dregători moldoveni întocmite de N. Stoicescu, în ms.).

beilic ; ne-a dat și un conăcar. Cel care venise cu noi s-a înapoiat cu căruțele și cu caii, căci așa e obiceiul lor : în fiecare târg este un menzil⁴⁰ de căruțe și de cai.

Am plecat de acolo și seara, destul de târziu, am ajuns într-un alt târg mare numit Bîrlad⁴¹. Acolo sînt trei biserici⁴²: biserica Maicii Domnului, clădită de curînd din piatră de către domn⁴³, apoi a Sf. Dimitrie⁴⁴ și <cea a Sf.> Chiriac⁴⁵.

II. CASELE ȘI PORTUL DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

p. 151

Casele din această țară, de la Măcin pînă în Moldova în întregime, Țara Românească, țara Cazacilor pînă la Moscova, sînt clădite din lemn, din birne și din scînduri⁴⁶. Acoperișul este în două ape și înalt, pentru ca zăpada să nu rămînă pe el. Înăuntrul caselor sînt scaune de jur împrejur și o masă sprijinită la mijloc pe un picior ca în casele europenilor. În loc de mobilier sînt numai covoare și covorașe atîrnate pe pereți. În fiecare casă este un cuptor⁴⁷ — care are pe dinafară un fel de horn din lut <vopsit> verde sau roșu, iar la cei bogați din faianță, pentru a opri fumul, și care se sprijină <în partea anterioară> pe doi stâlpi ; deasupra este o bară de fier; numele lui în limba lor este *kubtor* < = cuptor>. Sînt multe cuptoare. În timpul iernii, casele sînt mai calde decît băile.

Femeile din Moldova și din Țara Românească se îmbracă cu veșmînte asemănătoare cu cele ale europenelor. Ele poartă părul împletit, răsucit pe capul lor ca un colac și acoperit cu un concî alb, iar la cele bogate cu un concî trandafiriu, și pe deasupra cu maramă, tot albă. Toate poartă șaluri

⁴⁰ Menzil = locul unde se schimbau cai de poștă sau de menzil, termen apărut în secolul al XVII-lea și în documentele interne (C. C. G i u r e s c u, *Istoria românilor*, III/2, București, 1946, pp. 615—616).

⁴¹ *Berlat*.

⁴² La 1636, un sol polon găsea aici o biserică de zid și șase de lemn, toate pustii, iar după Bakšić, la 1641, erau cinci, dintre care una de zid și două aproape distruse (*Călători* V, pp. 118 și 228).

⁴³ Biserica lui Ștefan cel Mare, refăcută de Vasile Lupu (c. 1636) (N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, p. 84).

⁴⁴ Probabil biserică de lemn pe acea vreme, amintită prima oară la 1692 (*ibidem*, p. 85).

⁴⁵ O biserică cu acest hram nu este cunoscută la Bîrlad și nici în alte orașe.

⁴⁶ Vezi și *Călători* V, p. 487.

⁴⁷ *Furna*. Paul de Alep folosește mai jos și termenul cuptor.

p. 152 albastre de Alep⁴⁸, iar cele bogate șaluri // de Bursa ⁴⁹ din mătase neagră etc. Fetele lor poartă, de asemenea, părul împletit și încolăcit pe cap, dar fără concii; și aceasta pentru a face deosebire între fete și femei⁵⁰. Copiii lor sînt goi, nu sînt îmbrăcați cu nimic⁵¹; în fiecare dimineață și seară îi spală cu apă caldă; în zilele cînd ninge îl freacă doar cu multă zăpadă. Toate femeile au fața descoperită, chiar și doamna⁵².

La Constantinopol și în împrejurimile sale, văduvele poartă pe cap o tichie galbenă portocalie. Văduvele din Moldova, din Țara Românească și acelea ale cazacilor au tichiile și veșmintele negre ca ale călugărițelor. În țara Moscovei ele poartă veșminte de lînă neagră foarte largi și lungi, cu mîneci foarte largi.

Să ne întoarcem la spusa noastră. Stăpînirea domnului Moldovei cuprinde douăzeci și patru de ținuturi⁵³ și fiecare reședință a acelor <ținuturi> pe care le-am pomenit este tîrgul ținutului.

III. VASLUI

p. 153 Am părăsit Bîrladul sîmbătă de dimineață, 22 ianuarie, după ce am primit din nou căruțe și cai. Am ajuns seara într-un alt tîrg mare numit Vaslui⁵⁴, unde fusese mai înainte, // acum o sută șazeci de ani și mai bine, orașul de scaun al țării Moldovei, în timpul răposatului Ștefan voievod⁵⁵. A fost un erou renumit în războaie <și> temut de toți. A făcut 44 de expediții sau lupte împotriva turcilor, tătarilor, polonilor și ungarilor. I-a

⁴⁸ Afirmație exagerată; este vorba probabil de boieroaice și de tîrgovețe; sîntencele se acopereau cu năframe pe care și le confecționau singure. Pentru comparație vezi știrile privind portul din *Călători*, V, pp. 331, 486, 595 etc.

⁴⁹ Șalurile de Bursa erau renumite în acea vreme (vezi V. B o g r e a, în „Anuarul Inst. de istorie națională”, Cluj, II, 1923, p. 339).

⁵⁰ Fapt confirmat și de D. Cantemir (*Descrierea Moldovei*, p. 311).

⁵¹ După părerea lui Bandini, copiii erau îmbrăcați sumar, doar cu o cămașă de pinză, pentru a fi obișnuiți să poată îndura vremea rea (*Călători* V, p. 332).

⁵² Spre deosebire de Imperiul otoman, unde femeile își acopereau fața.

⁵³ Informația corespunde cu cea din *Cronica moldo-polonă* din 1564; după M. Costin și D. Cantemir erau numai 19 ținuturi (vezi *Descrierea Moldovei*, p. 92, nota 2).

⁵⁴ *Fasiludiy*.

⁵⁵ Vasluiul a fost capitală în vremea urmașilor lui Alexandru cel Bun, Iliș și Ștefan, cînd țara a fost împărțită între cei doi domni, ultimul avîndu-și reședința la Vaslui (vezi amănunte la E m i l V i r t o s u, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, București, 1960, pp. 262–280). Paul de Alep se referă însă la Ștefan cel Mare (1457–1504), de a cărui domnie glorioasă își aminteau încă moldovenii (să nu uităm că de curînd scrisese despre el Grigore Ureche, mort cu cîțiva ani înainte de vizita lui Paul de Alep).

bătut de foarte multe ori, pe toți, astfel că numele lui a ajuns vestit și era temut de toți și aceasta datorită iscusinței și minții sale agere. Printre ctitoriile care i se datoresc și milosteniile sale se numără 44 de mănăstiri și biserici de piatră⁵⁶.

La Vaslui se află palatele sale⁵⁷, feredeuul său, grădinile sale, apoi biserica⁵⁸ mare și înaltă cu turlile sale avîntate și foarte înalte. De jur împrejurul acestei biserici sînt bolți și arcuiri semicirculare, înlăuntrul cărora se află picturi și icoane⁵⁹ de ale tuturor sfinților. De asemenea, la ușă, deasupra zidului de jos, este zugrăvită judecata de apoi în aur și lapis lazuli, apoi chipul lui Moise conducînd pe Ana și Caiafa și pe ceilalți evrei către Domnul nostru. Aceste picturi sînt urîte⁶⁰. După ele sînt altele de alte feluri; sînt picturi înfățișînd turci purtînd pe cap turbane și tulpăne albe, îmbrăcați cu caftane mari de diferite culori, cu mînci lungi atîrnînd în spate și cu vălurile lor de lînă galbenă, apoi dervii lor, iar în spatele lor și printre ei draci care-i gonesc și care își bat joc de ei. // Satana este în față, purtînd pe cap o căciulă⁶¹. Unul din draci își bate joc de el și-i trage căciula de pe cap. Și astfel, interiorul ei este zugrăvit în întregime.

p. 154

Arhitectura este frumoasă. Pe calota turlei <de pe navă> se află chipul domnului nostru Isus Hristos; și ea este locul <unde se află nevăzut> scaunul Domnului. În afara porții <bisericii> se află un clopot mare.

Bisericile din această țară sînt alcătuite din trei părți: prima parte este în afara ușii <și este> rezervată femeilor; a doua parte este despărțită de prima printr-un zid și o ușă <fiind rezervată> pentru credincioși; și partea a treia, de asemenea <despărțită> printr-un zid și o ușă, este rezervată domnului și curții sale^{61bis}. În absidele de la nordul și de la sudul

⁵⁶ Despre bisericile lui Ștefan cel Mare vezi G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1925 și N. Stoicescu, *Bibliografia*, indice, Ștefan cel Mare.

⁵⁷ Curtea domnească din Vaslui, existentă la începutul secolului al XV-lea, a fost refăcută de Ștefan cel Mare. La 1636 curtea era în ruină (N. Iorga, G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 162; V. Drăghiceanu, *Palatul lui Ștefan cel Mare din Vaslui*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice”, VIII, 1915, pp. 93—94; *Reperoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 237). Vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 899—900.

⁵⁸ Sf. Ioan, clădită în 1490, potrivit pisaniei (T. T. Burada, *Biserica Sf. Ioan din Vaslui*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I, 1882, p. 420). Din vechea biserică nu s-au mai păstrat decît fundamentele și zidurile pînă la înălțimea soclului, fiind refăcută în 1820 (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 901—902).

⁵⁹ *Ikonat*.

⁶⁰ La 1636, un sol polon găsea biserica „foarte frumos zugrăvită”, (*Căldători* V, p. 117).

⁶¹ *Kulah* (în turcă *kûlah*), un fel de căciulă în formă conică făcută din păr de căprioară.

^{61bis} De fapt cele trei părți sînt: pronaos, naos și altar.

bisericii este choroșul cu stranele sale. Mai sînt și alte biserici în acest <oraș>. Armenii au <și ei> una⁶². Am stat acolo în duminica lui Zacheu⁶³. Apoi ni s-au dat căruțe și cai de poștă⁶⁴. Am plecat de acolo luni dimineața.

IV. SCÎNTEIA

p. 155

Am ieșit de acolo luni dimineața și am ajuns seara într-un alt târg, mic, numit Scînteia⁶⁵. Mersul nostru fusese mai repede decît <șborul> păsărilor. Pe drum, am trecut cu harabalele⁶⁶ peste un rîu înghețat care are un pod mare de piatră⁶⁷. Acolo se află o biserică mare, nouă, construită de sus-numitul domn, făcător de fapte bune, iubitor de zidiri // de biserici în lumea întreagă, și închinată Sf. Paraschiva⁶⁸, cu două turle înalte, avîntate și cu două cruci aurite. În lăuntru, iconostasul⁶⁹ și crucifixul sînt mari. Apoi am plecat de acolo marți dimineața; și în acea noapte s-a ridicat un vînt aprig cu un frig mare, de a înghețat pămîntul <din jur> și noroiul <de pe drum> și tot lutul în care ne cufundam <înainte>. Solul s-a întărit și multă zăpadă a căzut pe noi.

Acest conac⁷⁰ era bine cunoscut pentru dificultățile sale <de acces> căci nu există decît un singur drum; iar pădurea prin care treceam era nesfîrșită și înfricoșătoare⁷¹. După amiază, după ce ne cufundasem în zăpadă, s-a încălzit și zăpada s-a topit. Ne înfundam în noroi pînă la pieptul cailor, într-un pămînt de sărătură și galben. Acesta a fost conacul (= popasul) din urmă și cel mai greu. Caii s-au oprit; după o sforțare uriașă, am ajuns după amiază lîngă un lac mare numit în limba lor *eleșteu*⁷². Fusese săpat de mîna oamenilor din porunca domnilor⁷³ pentru creșterea

⁶² Biserica armeană din Vaslui este amintită la 1608 de Simeon Dbir Lehați (vezi *Călători* IV, p. 346). Vezi și H. D. J. Siruni, *Bisericele armenesti*, în „Ani”, 1942—1943, p. 526.

⁶³ = 23 ianuarie.

⁶⁴ *Hayl konakdji*.

⁶⁵ *Skîntai*.

⁶⁶ *Karabat*. Cuvîntul haraba a pătruns în limba noastră în secolul al XVIII-lea.

⁶⁷ Podul de la Căntălărești, reclădit la 1635—1636 de Gavriil Coci hatmanul, fratele lui Vasile Lupu (N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 17). Vezi și V. Radu, *op. cit.*, p. 154, nota 1.

⁶⁸ Construită de Vasile Lupu, ante 1636 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 748). V. Radu o identifică cu biserica Sf. Arhanghel din Scînteia-Vaslui.

⁶⁹ *Konostas*.

⁷⁰ *Konak*, termen turc, utilizat și în documentele din Moldova și Țara Românească.

⁷¹ Cf. *Călători* V, pp. 117, 155.

⁷² *Chalastau*.

⁷³ Domnul Moldovei Miron Barnovschi a pus să se facă un heleșteu care îi poartă numele „iazul lui Barnovschi” (Miron Costin, *Opere*, p. 86). Heleșteul este amintit și de Bakšić (*Călători* V, p. 232).

peștelui. A fost dat <apoi> în danie mănăstirii Maicii Domnului ⁷⁴, care este cunoscută sub numele de <biserica> Barnovschi⁷⁵.

Boierii au venit cu cai pentru domnul patriarh și pentru noi. Ne-am urcat <călare> și ei ne-au condus lângă o moară // care este tot o danie făcută p. 156
acelei mănăstiri. De acolo l-am urcat pe domnul patriarh într-o trăsură domnească⁷⁶, cu șase cai albi, iar eu, smeritul cronicar, eram așezat lângă ușă, ținând sus cîrja de argint. Împuternicitul sus-numitului domn al Moldovei, Ion sulgerul⁷⁷, adică, în limba lor, casapbași-ul ⁷⁸ domnului, a venit înaintea noastră, căci el ne însoțise de la Ierusalim, unde ne întâlniserăm, pe vremea cînd fusese trimis de domn pentru a socoti datoriile Sf. Mormînt și pe cele ale mănăstirii Sf. Mihail. Pînă la urmă, el s-a întors la noi la Alep cu suma pomenită mai sus.

Măria sa învățașul mitropolit⁷⁹, împreună cu ceilalți boieri și cu oștirea au venit în întîmpinarea domnului patriarh. Domnul nu era în orașul său de scaun. El se dusese la Suceava ⁸⁰ spre a face pace între <Timuș> Hmelnițki, cu cazacii săi, și poloni⁸¹.

Cînd a sosit de la Galați știrea venirii noastre, <domnul> a trimis poruncă să fim primiți cu mare alai și toți egumenii⁸² au ieșit în întîmpinarea noastră cu trăsuri. De foarte departe, spre bucuria privitorilor, se pot vedea turlele bisericilor și crucile strălucitoare ale mănăstirilor. Cînd am ajuns la vestita mănăstire Galata ⁸³, care este foarte departe de oraș, s-au tras toate clopotele mici și mari, // pînă ce ne-am depărtat de ele. La fel s-a făcut p. 157

⁷⁴ Nu este vorba de m-reă Birnova, cum credea E. Cioran (p. 8, nota 1), căci aceasta are hramul Tăierea Capului Sf. Ioan.

⁷⁵ *Barnovske*, Biserica Barnovschi din Iași, ctitoria lui Miron Barnovschi din 1626–1628, cu hramul Adormirea Maicii Domnului (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 436–437).

⁷⁶ *Kodjiya mulukiya*, adică o „cocie”, cuvînt de origine germană, intrat și în limbă română, din acea vreme, prin filieră maghiară.

⁷⁷ *Ivani sulđjarai*. Personaj greu de identificat.

⁷⁸ *Kasapbaşı*, cuvînt turc ce desemna pe „șeful măcelarilor”. Sulgerul se ocupă de aprovizionarea cu carne a curții domnești.

⁷⁹ Mitropolitul Varlaam (1632–1655).

⁸⁰ *Sutđjawa*.

⁸¹ La 7 ianuarie 1653 Vasile Lupu s-a întîlnit cu ginerele său Timuș la Hotin, spre a pune la cale încheierea păcii între cazaci și poloni (Hurmuzaki, V/1, p. 14 și IX, p. 18). Pacea nu s-a putut încheia din cauza cererilor polonilor privitoare la ruperea alianței dintre cazaci și tătari și la darea unui ostatic în persoana fiului mai mic al lui Bogdan Hmelnițki.

⁸² *Ru'usa al-deyarihi*.

⁸³ Ridicată de Petru Șchiopul în 1582–1583 (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 447–450 și N. Grigoraș, *Un important monumeni de artă al Iașului : Galata*, în „Cercetări istorice”, II, 1971, pp. 349–364).

⟨cînd ne-am aflat⟩ înaintea mănăstirii Sf. Gheorghe⁸⁴, care se află în stăpînirea călugărilor de la muntele Sinai; apoi trupele s-au înșiruit la trecerea noastră ⟨spre oraș⟩.

V. IAȘI

Am intrat în orașul Iași care este ⟨orașul de scaun⟩⁸⁵ al Moldovei, marți seara, 25 ianuarie. Toate mănăstirile și toate bisericile au tras clopotele, făcînd un mare vuiet. Am fost conduși în fața ușii bisericii sfintei mănăstiri a Sf. Sava⁸⁶ și a Sf. Mihai.

Domnul patriarh a fost ajutat să coboare din trăsură. L-am îmbrăcat cu mantia; preoții au ieșit cu evanghelia, iar diaconul mergea înaintea lor cu cădelnița și cu luminări. Domnul patriarh a sărutat evanghelia, diaconul l-a tămîiat, cîntăreții au cîntat „Axion estin”⁸⁷, pînă ce a ajuns în mijlocul bisericii, sub policandru⁸⁸, unde a făcut semnul crucii. Apoi a sărutat ușile altarului, icoanele Domnului și Maicii Domnului și ⟨toate⟩ celelalte sfinte icoane ⟨care sînt⟩ pe ușile altarului, apoi icoana Sf. Grigore Teologul, a cărei sărbătoare era; ea era așezată pe un tetrapod înalt acoperit cu un covor, după cum am spus că se obișnuiește în toate bisericile din țările ⟨de rit⟩ ortodox. Apoi s-a urcat în jilțul său, iar diaconul a rostit: „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeuule, după mare mila ta” ... și a pomenit // numele domnului patriarh, al marelui domnitor, voievodul Vasile⁸⁹, al doamnei Ecaterina și al fiului său, voievodul Ștefan. Apoi s-a rostit polichroniu pentru domn, apoi „Doamne <îl păzește întru mulți ani>”, și el a binecuvîntat pe credincioși. Am ieșit din biserică, el în mantie și cu cîrjă. A coborît în chilia egumenului și toți boierii au venit să-l salute. Apoi s-au tras clopotele în ajunul ⟨zilei de⟩ joi din cauza sărbătoarei strămutării moaștelor Sf. Ioan Chrisostom. Noi am fost de față la vecernie, fără privighere. După ce a sunat ora 10 noaptea, s-au tras din nou clopotele; noi am intrat în biserică și am isprăvit dimineața slujba utreniei⁹⁰.

Să se știe că în toată țara Moldovei, în Țara Românească, apoi în ⟨țara⟩ cazacilor pînă la Moscova, se stă în biserică de la începutul slujbei

⁸⁴ Probabil biserica Sf. Gheorghe-Lozonschi, care însă nu era metoh la Sinai, unde au fost închinată Galata și Sf. Vineri. Biserica Sf. Gheorghe a mitropoliei a fost construită în secolul al XVIII-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 456, 462–463).

⁸⁵ În textul arab: *madina Iaș al-lati hiya al-Bogdan* lipsește cuvîntul *kursi* „orașul de scaun, reședință” pe care însă V. Radu l-a tradus „Jassy, capitale de la Moldavie” (p. 157).

⁸⁶ Mănăstirea Sf. Sava din Iași a fost reclădită în 1625 de marele postelnic Ianachi Caragea (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 471–473).

⁸⁷ Paul de Alep transcrie cu litere arabe cuvintele grecești „Αξιον ἐστιν...”,

⁸⁸ *Al-bolilaon* de la termenul grec Πολυελέος.

⁸⁹ *Fasili foyfoda wa al-domna Katerina wa waladihi Stafani foyvoda*.

⁹⁰ *Al-utrun* de la termenul grec ὄρθρον = dimineață.

pînă la sfîrșit, seara și dimineața, în toate anotimpurile, cu capul gol, mai ales înaintea patriarhului, a unui prelat, a egumenului mănăstirii, a preotului, pentru că în toate aceste țări se poartă calpace⁹¹ de postav cu blană; tot astfel, domnii și boierii lor. Soțiile boierilor din Moldova, de asemenea, poartă calpace de catifea roșie cu samur. Dar în Țara Românească și la cazaci ele nu poartă <calpace>, ci un vâl alb, iar <vălurile> celor bogate sînt acoperite cu mîrgăritare//.

Înainte de a tămîia pe patriarh, preotul tămîiază jilțul arhieresc. În ajunul <unei sărbători> și a doua zi de sărbătoare, în timpul întregii slujbe, se ține aprinsă o luminare, <pusă> într-un sfeșnic frumos de lemn aurit, așezat în fața jilțului patriarhal, de la începutul și pînă la sfîrșitul slujbei, de îndată ce se coboară la utrenie. După „Toată suflarea <să laude pe domnul>”, dacă era o zi de sărbătoare sau o duminică, el <patriarhul> sărută icoana sfîntului <pomenit în acea> sărbătoare sau icoanele sfinte pe care arhidiaconul le ducea înaintea lui. De asemenea, după slujbă, duceau <această icoană> înaintea lui pînă la ieșirea din biserică, pînă ce ieșea tot poporul, precum și femeile, și, de fiecare dată cînd ieșea un credincios, el săruta <icoana>, apoi o dădea eclesiarhului. p. 159

După ce bătea ora trei, credincioșii se întorceau la liturghie și nu ieșeau decît spre ceasul al șaselea, fie că era sărbătoare vreunui sfînt, fie <pomenirea> morții <acestui sfînt> sau sărbătoarea Paștilor. Mai înainte de a se trage clopotele pentru liturghie, se trage pentru pomenirea de la proscomidie; <aceasta> este clipa potrivită pentru cei care fac vreun dar bisericii. //

VI. DESCRIEREA BISERICII SF. SAVA

p. 160

Iată descrierea sus-numitei biserici a Sf. Sava. Ea este toată din piatră <atît> pe dinăuntru <cît> și pe dinafară. Nu are decît o <singură> ușă spre miazăzi <deasupra> căreia este zugrăvit chipul Sf. Sava, potrivit obiceiului tuturor bisericilor din această țară⁹².

Este lungă și „catolică”⁹³, zidurile și temelii ei sînt masive, cu două turluri mari turcești⁹⁴, adică asemănătoare turlor de la noi, foarte mari. Ele sînt unice în toată această țară, căci răposatul care le-a clădit, pe nume

⁹¹ *Kalabik*, pluralul arab al cuvîntului turc „*kalpak*”, în limba arabă „*kalbak*”.

⁹² Este vorba de icoana hramului.

⁹³ *Katolikiia*, denumire dată bisericilor în care își are episcopul jilțul său (I. Pascaire, *L'église byzantine*, Paris, 1923, p. 83).

⁹⁴ Despre stilul bisericii, care amintește pe acela al unor biserici din Constantinopol, vezi N. Iorga și G. Balș, *L'Art roumain ancien*, Paris, 1922, pp. 363–364; N. Grigoraș, *Stilul bisericilor lui Petru vodă Șchiopul*, în „Însemnări ieșene” III, 1938, vol. V, nr. 2, pp. 271–272.

p. 161 Ianachi⁹⁵, era de fel din Constantinopol și postelnic⁹⁶ al domnilor Moldovei. Fiecare turlă are de jur împrejur treisprezece ferestre cu arcuri rotunde. Ele sînt foarte mari. Acoperișul de tablă care le învelește // strălucește de departe la soare. Deasupra turelor sînt două cruci mari și înalte, aurite. Acoperișul bisericii este, de asemenea, învelit în întregime cu tablă. Una din aceste turla se află deasupra chorosului⁹⁷ și a doua deasupra nartexului, numai cu doi pilaștri; în partea dinăuntru se află iconostasul pe care sînt icoanele domnului <Isus> și ale Maicii Domnului. Acest plan este reprodus în toate bisericile din țară.

După <primul> pilastru din dreapta se află jilțul domnului, înalt, cu un baldachin și cu stîlpi mici de lemn; este îndreptat spre răsărit. În fața celui de al doilea pilastru este un jilț, mai scund, fie pentru fiul său, fie pentru doamnă. La dreapta este jilțul episcopal, lipit de perete, printre strane, căci de jur împrejurul zidului sînt strane. La dreapta jilțului episcopal stau în picioare cei doi egumeni și preoții, apoi clerul pînă lîngă ușile altarului; la fel și de partea cealaltă.

p. 162 Policandru⁹⁸, numit de ei tot „choros”, este foarte mare. Este atîrnat de turla de deasupra chorosului. Este alcătuit din douăzeci și patru de bucăți aurite; în interiorul lui se află un altul, mai mic, în formă de sferă. În toate bisericile din această țară, tîmpla este împărțită în trei părți: partea de deasupra ușilor altarului cuprinde toate sărbătorile Domnului nostru, cea de deasupra acesteia cuprinde chipul Domnului îmbrăcat cu *sakkos*⁹⁹ și cu coroana pe cap, așezat pe un tron, // avînd la dreapta și la stînga sa pe apostoli în picioare; dar întotdeauna chipul Sf. Pavel <e> la stînga sa și acela al Sf. Petru la dreapta sa, <iar> Maica Domnului și Sf. Ioan sînt împrejurul lui <Isus Christos>. Deasupra acestei părți, la mijloc, se află chipul Sf. Treimi cu profeții de fiecare parte și cu crucifixul deasupra tuturor.

Altarul este foarte spațios. Are trei ferestre cu arce rotunde și cu gratii groase de fier. În partea dinspre mieznoapte a altarului urci pe <niște> trepte în zid, către amvon, care este foarte înalt și construit în întregime din piatră sculptată. Cupola își are, de asemenea, crucea ei. Dedesuptul ei se află stîlpi de piatră, cilindrici. Sînt multe tainițe pentru vasele bisericesti și pentru celelalte obiecte de cult, pentru vremuri de restriște.

⁹⁵ Ianachi Caragea, mare postelnic (1613—1615), nepotul lui Scarlatos din Constantinopol, cuscru lui Radu Mihnea vodă (N. Iorga, *Inscripții*, II, pp. 137—139; C. I. Caragea, *Ceva despre postelnicul Iane Caragea*, în „Revista istorică”, VI, 1920, pp. 61—62; I. Filitti, *Postelnicul Ianache*, în „Revista Arhivelor”, II, 1927—1929, nr. 4—5, pp. 234—253 și N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 368).

⁹⁶ *Bostanikos*. Este termenul utilizat de Paul de Alep pentru postelnic.

⁹⁷ *Choros* de la grecescul χορός. Autorul folosește aici acest termen pentru a denumi centrul bisericii de la întretăierea navei cu naosul, deasupra căruia se ridică turla principală.

⁹⁸ *Al-bolialaon* de la termenul grec: Πολύλαϊος

⁹⁹ *Sako* de la termenul grec σάκκος (veșmînt arhieresc).

În peretele dinspre miazăzi al bisericii sînt trei ferestre mari cu gratii de fier și cu arce rotunde. Lîngă ușă, unde este mormîntul răposatului Ianachi, cel care a clădit-o cu iscusință, este o fereastră astupată cu icoane și o luminare sfințită care arde mereu.

În peretele de miazănoapte sînt cinci ferestre, de asemenea, cu arce rotunde.

Pardoseala este alcătuită din cărămidă, căci de la Brusa pînă la Moscova, cele mai multe biserici din țara aceasta sînt pardosite cu cărămizi.

Icoanele se află pe ușile altarului; în toate aceste țări amintite mai sus este obiceiul de a-l înfățișa pe Domnul nostru <Isus> la mijloc //, iar pe un mare tablou, toate patimile sau apostolii în jurul lui; iar în jurul icoanei Maicii Domnului <sînt înfățișate> cele 24 strofe ale acatistului, sau profeții, întotdeauna icoana Sf. Nicolae și a minunilor sale, aceea a Sf. Sava și a Sf. Mihail, patronii bisericii, la stînga sa icoana Maicii Domnului și, de asemenea, icoana celor Trei Ierarhi.

p. 163

Locul unde stau femeile — care se află în partea cea mai înaltă din fundul bisericii și este despărțit cu un grilaj de lemn, — are, de asemenea, un iconostas. Ieșirea <femeilor> se face pe o ușă din zidul bisericii.

Clopotnița este lipită de poarta bisericii. Are două uși: prima duce în afara bisericii, iar cealaltă la mănăstire. <Clopotnița> este un turn pătrat, foarte mare, foarte masiv, <construit> în întregime din piatră ¹⁰⁰ <și> înalt. În mijloc sînt <niște> încăperi <mici> sau cămăruțe, tainițe pentru provizii în timp de primejdie; sînt multe trepte, iar sus de tot, arcade mari care le încununează. Clopotele, în număr de cinci, sînt atîrnate de tavan. Cel mai mare a fost turnat la Danțig ¹⁰¹; toate au limbile de fier. Toate chiliile mănăstirii și toate cele ce o înconjură sînt făcute din lemn ca în toate mănăstirile din această țară¹⁰².

Noi am cîntat vecernia în biserica mănăstirii în ajunul duminicii fariseului și vameșului — ce a căzut odată cu sărbătoarea celor Trei Ierarhi, destinată pentru sărbătorirea zilei onomastice a domnului care a clădit mănăstirea cu hramul lor¹⁰³; de hramul lor se dă un praznic domnesc bogaților și săracilor adunați cu toții laolaltă. Am luat, de asemenea, parte la utrenie. //

p. 164

Sărutarea evangheliei se întîrzie pînă la cîntarea a șaptea și, de asemenea, citirea sinaxarului. Apoi am ieșit de la utrenie, potrivit datinei, după ce am sărutat toate icoanele. Ne-am întors la liturghie. Pentru citirea evangheliei, pe care o face diaconul cu o intonație

¹⁰⁰ Acest turn-clopotniță a fost adăugat după terminarea bisericii. Vezi D. Năstase, *Tainițe și metereze la vechile biserici din Iași*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 1957, nr. 3—4, p. 88.

¹⁰¹ *Al-Dansika*.

¹⁰² Afirmare exagerată; mănăstirile mari erau clădite din zid, cum spune și Paul de Alep mai jos.

¹⁰³ Este vorba de mănăstirea Trei Ierarhi, clădită de Vasile Lupu. Vezi mai jos p. 47—50.

plăcută, se așază sub policantru un tetrapod, peste care se pune un acoperămint cusut cu aur. Diaconul își pune orarul deasupra acoperămintului, sub evanghelie, și face de trei ori semnul crucii. Tot el tămăduiește ușile împărătești în timpul heruvicului. În țara Moldovei și în Țara Românească este obiceiul ca săracii să vină iarăși la biserică în seara de duminică și de sărbători, cînd aude clopotul cel mare.

Să se știe că atunci cînd se cîntă „Fericirile” se trage clopotul cel mare ca și la cîntarea a noua; apoi la „Cuvine-se cu adevărat” întotdeauna la liturghie, apoi la utrenie și la liturghie. Doamna, soția domnului, trimite în această zi tăvi de colivă domnească¹⁰⁴ la fiecare mănăstire, daruri, lumînări și vin pentru sărbătoare în cinstea Domnului.

După ce domnul patriarh a împărțit anafură, preotul și diaconul au coborît, au tămăduit darurile așezate în farfurii și în cîmile de vin, colivele cu miere¹⁰⁵, apoi tăvile domnului, în sfîrșit pe domnul patriarh și pe cei care erau de față. Domnul patriarh a rostit rugăciunea colivei, după datină, și a pomenit numele domnului, al doamnei și al fiului lor, care oferiseră aceste daruri. //

Cît despre sărbătoarea celor „Trei Stele”¹⁰⁶, o serbează la mănăstirea Sf. Sava în cinstea unui om care este numit Vasile și care purta înainte numele de Mustafa, turc după tată și bunic¹⁰⁷. El era de fel din Gümüşhane¹⁰⁸. Am observat la el o adevărată evlavie și un zel fierbinte pentru credință, o dușmănie fățișă împotriva celor de o altă religie. El a dat precădere numelui patronului său Vasile¹⁰⁹, sfîntul sărbătoarei, asupra acelorale lui Grigorie și Chrisostom, pentru că acesta se numește „cel Mare” și pentru că sînt mii de oameni cu acest nume în țara Moldovei și în Țara Românească.

După amiază, am văzut că sosea măriia sa domnul și s-au tras în cinstea lui toate clopotele orașului, iar seara el a înștiințat pe domnul patriarh că îl va primi a doua zi.

VII. ÎNTREVEDEREA PATRIARHULUI CU DOMNUL MOLDOVEI

În această luni dimineața, care cădea la sfîrșitul lui ianuarie¹¹⁰, boierul Ioan sulgerul¹¹¹, vechilul domnului, care venise înaintea noastră cu o escortă de cincizeci de dărăbani sau ieniceri¹¹² în haine roșii,

¹⁰⁴ *Salika mulukia*.

¹⁰⁵ *Al-salika bi'l-'asl*. Zahărul nu era încă cunoscut la noi.

¹⁰⁶ Adică sărbătoarea celor Trei Ierarhi, Grigore, Vasile și Ioan.

¹⁰⁷ Nota lui V. Radu (p. 165, nota 1) pare să stabilească o legătură — pe care de altminteri n-o acceptă — între acest Mustafa, turc după tată și bunic, și Vasile Lupu, despre care se știe că era fiul lui aga Nicolae Coci.

¹⁰⁸ Localitate în Asia Mică, la sud de Trapezunt (*Trabzon*).

¹⁰⁹ *Fasilios*.

¹¹⁰ 30 ianuarie. În textul arab: *Kanun essani*.

¹¹¹ *Ioani boiara al-sulđjari*.

¹¹² *Daraban ay yengicariya*, ostași pedestri. Paul de Alep compară dărăbanii cu ienicerii turci.

sosise într-o // trăsură domnească trasă de șase cai suri. L-a poftit pe p. 166 domnul patriarh să se suie, după ce l-am înveșmîntat cu mantia, potrivit datinii; iar eu eram așezat tot la ușă, ținînd cîrja în sus. Dărăbanii, doi cîte doi, au mers înaintea noastră, pînă ce am intrat în palat¹¹³ care în limba lor se numește „curte”¹¹⁴. Trupele erau înșiruite lîngă scara divanului. Domnul patriarh a fost ajutat să coboare <din trăsură>; apoi s-a urcat sus, în timp ce i se șteau poalele hainei; și eu mergeam înaintea sa, după datină. Toți marii dregători i-au ieșit înainte pentru a-l primi în sala¹¹⁵ dintîi, apoi în a doua. Domnul a ieșit dintr-o sală <lăuntrică>, rezervată lui și i-a sărutat <mîna> dreaptă. La rîndul său, domnul patriarh l-a sărutat pe frunte, după datină, i-a dat binecuvîntarea și <apoi> ei s-au așezat. Bucuria pe care o simțea <domnul>, văzîndu-l, și dragostea <pe care o nutrea pentru el> i-a stors lacrimile în două rînduri.

Noi toți i-am făcut mătănii¹¹⁶, pînă la pămînt, i-am sărutat <mîna> dreaptă, apoi pe cealaltă; și tot așa <am făcut> cînd am ieșit. <Domnul> a stat de vorbă aproape un ceas cu el și i-a arătat multă dragoste. Apoi <patriarhul> l-a binecuvîntat, și-a luat rămas bun și a ieșit. A fost urcat din nou într-o trăsură pentru a fi dus înapoi la mănăstire. //

Marți dimineața, 1 februarie¹¹⁷, ne-am dus să-i înfățișăm <domnului> p. 167 darurile domnului patriarh. Toate erau puse pe tăvi acoperite cu șervete cusute, după obiceiul acestei țări, chiar pîinea dăruită. Cînd am intrat în marele divan, a venit amintitul sulger, vechilul domnului, însoțit de un secretar. El a scris numele tuturor acestor daruri, unele după altele.

VIII. DARURILE FĂCUTE DOMNULUI MOLDOVEI, SOȚIEI SALE ȘI FIULUI SĂU

Iată lista darurilor făcute mării sale domnului: o pereche de perne cusute în pătrățele trandafirii, două cutii de zahăr candel, o cutie de săpun cu mosc, două cutii de săpun pentru spălat fața, două săpunuri rotunde de Alep, un borcan de dulceață de gingimbru, un borcan de dulceață de „myro-

¹¹³ *Al-saray*. Este termenul folosit în mod obișnuit pentru curtea domnească.

¹¹⁴ *Al-kurta*. Este vorba de curtea domnească din Iași, refăcută la 1634–1636 de Vasile Lupu (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 407–413).

¹¹⁵ *Al-divan*. În vremea aceasta o încăpere din palatul domnesc, unde se întrunea sfatul sau divanul domnesc, se numea divan.

¹¹⁶ *Mataniya*.

¹¹⁷ *Ișabat*.

bolan”¹¹⁸, o cutie de fructe zaharisite frîncesti, parfumuri, migdale, quassia¹¹⁹, stafide, icre tescuite, curmale, caise, fisticuri sărate și nesărate și altele.

p. 168 El <patriarhul> a intrat înfățișându-le marelui logofăt¹²⁰ sau secretarului¹²¹, apoi am intrat <și noi> la el. Domnul s-a ridicat din jilțul său din respect pentru domnul patriarh, noi ne-am închinat adînc¹²² <în fața lui> atît la intrare cît și la ieșire. El <patriarhul> i-a înfățișat // darurile pe tăvile lor, în timp ce secretarul spunea: „Patriarhul Antiohiei înfățișează măriei voastre¹²³ cutare sau cutare lucru; și așa pînă la sfîrșit, iar el i-a mulțumit mult. Apoi am plecat și am dus pentru fiul <domnului> Ștefan voievod¹²⁴, care locuia singur, daruri asemănătoare: o pereche de perne cusute cu pătrățele trandafirii și altele la fel.

Apoi, în al treilea rînd, am înfățișat daruri doamnei, soția lui. I-am făcut, de asemenea, mici plecăciuni la început și la sfîrșit și i-am sărutat <mîna> dreaptă, în timp ce <doamna> ședea pe un jilț, purtînd pe cap un calpac de catifea roșie <împodobit> cu samur; chehaiaua ei a intrat întîi <la ea> și i-a luat încuviințarea, apoi am intrat <și> noi. Ea, de asemenea, ne-a mulțumit și s-a ridicat de pe jilțul ei în clipa intrării noastre. Iată darurile aduse doamnei: un vâl cusut cu aur, tămîie de styrax¹²⁵, alifie de iasomie și altele asemănătoare.

p. 169 Am trimis tuturor boierilor daruri asemănătoare, dar totul a fost degeaba. Vai! cît de rău îmi pare de osteneala noastră! Darurile noastre erau alcătuite din pînză cu pătrățele trandafirii, din stofă pentru briuri și turbane, covoare deosebit de alese, șervete persane, indiene, de Gaza, împreună cu marame cusute cu aur, zahăr, săpun de ladanum¹²⁶, migdale, fisticuri de mai multe feluri și altele asemănătoare. La sfîrșit, totul s-a irosit, cînd Vasile <Lupu> a fost învins și au fost puși pe goană. În ziua de joi //, 3 februarie, gazal efendi¹²⁷ sau popa Theodosi¹²⁸, egumen al mănăstirii Golia, a venit să-l poftască pe domnul patriarh.

¹¹⁸ De la gr. *μυροβάλλοι* (lat. *Phyllantus emblica*), fruct originar din India (fam. *combretaceae*).

¹¹⁹ *Kabuli* „din Kabul” capitala Afganistanului. Este o plantă folosită în medicină (quassia amara).

¹²⁰ *Megas Logati*. Mare logofăt era Gheorghe Ștefan (1648–1653), ajuns apoi domn al Moldovei (1653–1658) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 449).

¹²¹ *Al-defterdar*.

¹²² „*Amalna laha metaniat*, adică „i-am făcut mătănii”.

¹²³ În textul arab se folosește titlul „*malik*” care înseamnă „rege, monarh”.

¹²⁴ *Stafani voivoda*.

¹²⁵ Styrax, plantă din a cărei scoarță se extrage smirna.

¹²⁶ Un fel de rășină din Creta.

¹²⁷ În textul arab; menținut și în traducerea lui V. Radu: *Güzel Efendi*, lectură greșită pentru „gazal efendi”, care înseamnă cîntăreț la biserică (vezi ed. E. Cîioran, p. 16, nota 1).

¹²⁸ *Baba Todosi*. Nu este amintit în documentele vremii.

IX. TAINURI HOTĂRÎTE DOMNULUI PATRIARH ÎN MOLDOVA

Mănăstirea Golia

Iată în amănunt tainul pe care ni l-a hotărît mânia sa domnul <și> care se numește în limba lor mertic¹²⁹: patru pîini albe pentru domnul patriarh și două <pîini> pentru băieții lui, șase ocale¹³⁰ de vin ales și alte patru ocale <de vin obișnuit> pentru băieții lui, o oca de unt topit, o oca de pîine, șase ocale de carne pentru băieții lui, o „okiye”¹³¹ de lumînări de ceară galbenă, una de seu, două căruțe de lemne pe săptămînă, apoi bani¹³² pentru cheltuielile zilnice; dacă am fi avut cai, ne-ar fi dat orz și fin //.

Mănăstirea Maicii Domnului¹³³ aparține doamnei¹³⁴, soția domnului, p. 170 care a clădit-o de curînd după modelul mănăstirii domnului¹³⁵. Ne-am dus acolo cu trăsura și ne-am închinat. De departe este foarte frumoasă. Turlele, care sînt foarte înalte, sînt acoperite cu tablă albă care strălucește ca argintul, mai ales la soare. Crucile de deasupra sînt uriașe și foarte frumoase; ele strălucesc puternic datorită aurului cu care sînt acoperite. Sînt mai înalte decît două staturi de om.

Iată descrierea bisericii: <este> foarte înaltă pe dinafară și pe dinăuntru, este toată din blocuri din piatră fățuită. Și turla ei, de asemenea, căci am văzut în Țara Moldovei și în Țara Românească, pînă la Moscova, multe mănăstiri și biserici mari, toate din piatră brută, mici și spoite cu var pe dinafară și de dinăuntru. Cu vremea ploaia și zăpada le-a stricat. Cît privește stilul, este <acela> al unei clădiri din blocuri de piatră fățuită. Nimeni în lume n-a izbutit atît de bine în arta de a clădi biserici și mănăstiri din blocuri de piatră fățuită și sculptată ca voievodul Vasile, căci pentru construcțiile mănăstirilor sale și pentru această mănăstire a adus meșteri învățați din

¹²⁹ *Mertik*. Termenul se întîlnește în numeroase documente românești din această vreme.

¹³⁰ Ocaua de capacitate avea în Moldova 1,520 l, iar ocaua de greutate măsura 1,291 kg. (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, pp. 185 și 279).

¹³¹ În textul arab se folosesc cuvintele *oka* și *okiye*; în Moldova se utiliza ocaua ca măsură de greutate și capacitate.

¹³² *Darahin*, pluralul lui *dirhem* („dramă”).

¹³³ Mănăstirea Golia, construită în 1564 de marele logofăt Ioan Golli (Golia), a fost refăcută de Vasile Lupu și de Ștefăniță Lupu între anii 1652–1660. Vezi Radu Popa, *Mănăstirea Golia*, Editura Meridiane, București, 1966, p. 11 și N. Stoicescu, *Bibliografia Moldovei*, pp. 450–453. Hramul mănăstirii este însă înălțarea Domnului.

¹³⁴ Ecaterina Cercheza sau Circaziana. Vezi Oltea I. Nistor, *O circaziană pe tronul Moldovei*, Cernăuți, 1928.

¹³⁵ Mănăstirea Trei Ierarhi.

p. 171 Polonia¹³⁶. Toată cornișa acestei biserici este sculptată cu artă, iar sub streșină sînt sculptate de jur împrejur stele mari // de piatră¹³⁷. <Biserica> se aseamănă, prin construcția ei, cu bisericile din Hanak¹³⁸ <care au sculpturi> pe dinafară. Și ea <=incinta> are două porți, una la miazăzi și alta la miază-noapte. Se intră în ea <biserică> prin ușa de apus. <Biserica> este lungă, „catolică”, alcătuită dintr-o singură navă, împărțită în două printr-un perete și altă ușă. Locul unde stau femeile se află deasupra ușii¹³⁹ pridvorului¹⁴⁰ amintit. Are o scară foarte frumoasă <ce vine> din afară și <este> luminată de mai multe ferestre cu arce rotunde. Deasupra naosului este o cupolă foarte înaltă și mare, deasupra căreia mai este o alta de o înălțime neobișnuită¹⁴¹. Deasupra pronaosului se află <încă> o <turlă> asemănătoare; acestea sînt octogonale. Altarul este foarte înalt, cu trei ferestre lungi, strîmte, deasupra cărora sînt arcade rotunde. Deasupra <altarului> este o turlă foarte frumoasă, iar între turla choroșului și turla nartexului se află o cupolă¹⁴² minunată, în formă de navă răsturnată. Tot acoperișul este de tablă strălucitoare. Te urci pe trepte în spirală pentru a ajunge la cea de a patra turlă de deasupra locului unde stau femeile; acolo este camera orologiilor. Are cruci mari și mărețe (!), ce nu au asemănare cu crucile din celelalte țări și pe care aurul le face să scînteieze mai mult decît soarele; sînt cinci la număr.

Deasupra turlei nartexului se află prima <cruce> și deasupra turlei choroșului este a doua <cruce>. Între ele și bolta <bisericii> sînt așezate două cruci, iar deasupra turlei altarului se găsește a cincea. Choroșul are două abside, una la sud și alta la nord.

p. 172 Jilțurile sînt <lucrate> cu o artă minunată, făcute din chiparos, lucrate la strung și sculptate ca o dantelă¹⁴³. <Doamna> le-a adus de la Constantinopol //, ca și jilțul episcopului care se găsește la capătul absidei de miazăzi a choroșului. Jilțul domnului nu este gata; nici lespezile de marmură albă nu sînt gata; <acestea> au fost aduse de la Marmara¹⁴⁴, care este lîngă Constantinopol.

¹³⁶ T. G o s t y n s k i (*Cine a fost autorul bisericii Golia*, în „Revista istorică”, XXX, 1944, pp. 55—60) crede că ar putea fi vorba de arhitecții italieni Giovanni Maliverna și Benedetto Molla, care au făcut biserica catolică din Olyka—Polonia.

¹³⁷ E vorba probabil de capitele. Despre arhitectura bisericii Golia vezi G. r. I o n e s c u, *Istoria arhitecturii în România*, II, pp. 39—44.

¹³⁸ Oraș din Siria centrală.

¹³⁹ *Fawh kabu*.

¹⁴⁰ *Dahliz*. Propoziție neclară.

¹⁴¹ Paul de Alep se referă la tamburul și cilindrul turlei.

¹⁴² *Djamalun*, adică bolta clădirii, cupola.

¹⁴³ Vezi O. T a f r a l i, *Jețurile și amvonul bisericii Golia din Iași*, în „Arta și arheologia”, 1927, fasc. I, pp. 12—16 + 2 pl.

¹⁴⁴ *Marmar*.

Marea navă este în întregime din marmură albă; ceea ce uimește pe privitor este că fiecare lespede este de două sau de trei ori mai mare ca acelea <pușe> la mormintele europenilor din Alep; lespezile sînt mai subțiri. Cît despre colonete și despre ancadramentul ușilor, se lucra <încă> la cioplirea și la șlefuirea lor; cît de rău îmi pare că nu le-am văzut gata! Și ce de grijă și ce de greutateți au avut de biruit ca să le aducă de la Galați, în care trase de boi, pe drumuri înguste și grele!

Iconostasul și simbolul¹⁴⁵ sînt lucruri minunate și rar <întîlnite>; n-am văzut niciodată asemenea lucru. Este realizarea incomparabilă a unui pictor îndemînat¹⁴⁶; n-am întîlnit încă un talent ca al său, căci lucrările sale sînt mai frumoase și mai artistice decît cele cretane¹⁴⁷.

Sînt patru rînduri <de picturi> în arcaturi; cel care se află deasupra ușii altarului înfățișează toate sărbătorile Mîntuitorului; al doilea, minunile Mîntuitorului; al treilea, apostolii cu Mîntuitorul la mijloc; al patrulea, cel mai înalt, profeții și înfățișarea Sf. Treimi, <iar> la mijloc și deasupra tuturor <se află> crucifixul. Cît despre icoana Mîntuitorului, <îl înfățișează> așezat pe un jîlt, înveșmîntat cu un sacos verde, minunat. În jurul său, pe // pervaz, sînt <reprezentate> sărbătorile Mîntuitorului.

Icoana Maicii Domnului este foarte veche; este o operă de artă; în jurul ei sînt <reprezentate> cele douăzeci și patru de icoane¹⁴⁸ ale acatistului; mîinile și brațele <Maicii Domnului> sînt de aur curat. Doamna¹⁴⁹ a cheltuit mult în cîntea <icoan>ei, căci fiul ei, voievodul Ștefan, căzînd bolnav deo boală grea, a fost adus înaintea acestei icoane și pe dată s-a vindecat. În cîntea acestei icoane arde neîncetat o candelă de argint aurit.

În fața ușilor altarului sînt patru sfeșnice de aramă galbenă, mai strălucitoare și mai încîntătoare decît aurul, lucrate la Danțig; se spune că prețul lor <în argint> era cît greutatea lor; și sînt acoperite cu postav roșu. Printre ele se află alte două sfeșnice mari de argint.

Altarul are de jos pînă sus zugrăveli minunate cu foițe de aur. De la pridvorul bisericii pînă înăuntru și în locul <unde stau> femeile totul este zugrăvit la fel, cu foi de aur: corurile îngerilor, toți sfinții și minunile lor.

¹⁴⁵ *Al-thimolon*.

¹⁴⁶ Despre zugravii care au lucrat la Golia vezi Șt. Meteg, *Zugravii bisericilor române*, în „Anuarul Comisiunii monumentelor istorice”, 1926–1927, p. 60; C. A. Stoida, *Știri despre cîțiva zugravi moldoveni din sec. XVII–XVIII*, în „Mitropolia Moldovei”, XXXIV, 1959, nr. 7–8, pp. 423–424.

¹⁴⁷ Despre școala cretană vezi G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'évangile au XIV-e–XVI-e siècle*, Paris, p. 661 și urm.

¹⁴⁸ *Icos*. Icoasele acatistului se împart în două grupe: cel istoric, cuprinzînd evenimente din viața lui Isus, și cel mistic. Vezi O. Tafrali, *Iconografia imnului acatist*, în „Buletinul Comisiei monumentelor istorice”, VII, 1914, pp. 40, 127, 135, 170.

¹⁴⁹ Ecaterina Cercheza.

Se spune că pictorul a încasat trei mii cinci sute de piaștri. Sus, pe cupola choroșului, este chipul mare, aurit, al Mîntuitorului, iar sus, pe cupola nartexului, acela al Maicii Domnului. Și varul este înlocuit prin lapis-lazuli, deoarece acesta se găsește în cantități mari. //

p. 174 În spatele jîlțului domnului, într-un colț, este chipul lui Vasile voievod¹⁵⁰, în picioare. El poartă o haină cu blană de samur și ține în mîna sa <chivotul> acestei biserici; o înfățișează Mîntuitorului, care îl binecuvîntează, avînd în jurul lui îngerii. În spatele său <al domnului> este soția sa, care e Cercheza doamna¹⁵¹, <îmbrăcată cu o haină de> brocart de aur și de samur, cu giuvierurile ei de aur, și <purțînd un> calpac de samur. În spatele ei sînt fiicele sale, una care este în Polonia¹⁵², <iar> cealaltă¹⁵³ care a fost măritată de puțină vreme cu fiul lui Hmelnițki cazacul. Mai jos de ele se află voievodul Ștefan și cei trei frați ai lui¹⁵⁴, care au murit în Rusia¹⁵⁵, toți bogat îmbrăcați; s-ar crede că chipurile lor sînt aievea.

După aceea am ieșit din biserică pentru <a ne duce la> masă. Apoi ne-am sculat și ne-am urcat în clopotnița măreață și veche, cum nu se mai află alta nici în Moldova, nici aiurea, mai înaltă, mai largă și mai mare; este foarte înaltă și trainică. Apoi ne-am întors la mănăstire și am luat parte la vecernie. În duminica fiului risipitor am ascultat slujba în mănăstirea noastră¹⁵⁶. //

ÎNȚÎLNIREA PATRIARHULUI ANTIOHIE CU VASILE, DOMNUL MOLDOVEI

p. 175 Marți dimineața, 8 februarie, sărbătoarea Sf. Teodor Stratilat, măriia sa domnul a trimis vorbă domnului nostru patriarh să se pregătească spre a veni să-l vadă. Către prînz, sulgerul¹⁵⁷ a venit la el cu o trăsură¹⁵⁸ fără roate, numită în limba lor „sanie”, deoarece căzuse multă zăpadă și înghețase. În timp ce trăsurile cu roți nu puteau să meargă, aceasta ne ducea repede și fără zguduiri. Dărbanii mergeau înaintea noastră. Am ajuns

¹⁵⁰ *Fasîli foyfoda*.

¹⁵¹ Ecaterina Cercheza sau circaziana.

¹⁵² Maria, fiica lui Vasile Lupu din căsătoria cu Tudosca Bucloc, căsătorită în 1645 cu Ianusz Radziwill, ducele Lituaniei. Vezi *Călători* V, pp. 135—138 și 643—648.

¹⁵³ Ruxandra, căsătorită în 1652 cu Timuș, fiul lui Bogdan Hmelnițki, hatmanul cazacilor. Vezi descrierea solemnităților nunții în *Călători* V, pp. 475—478.

¹⁵⁴ Ioan, fiul Tudoscăi Bucloc, mort de tînră, în 1639, Ioan și Alexandru, fiii Ecaterinei Cercheza.

¹⁵⁵ Nu știm de unde a luat Paul de Alep această informație.

¹⁵⁶ Sf. Sava.

¹⁵⁷ Ioan sulgerul.

¹⁵⁸ *Araba*.

la curte și am intrat la domn care era singur în odăile sale. <Patriarhul> i-a dat scrisorile <sale> de recomandare de la patriarhul Paisios¹⁵⁹ al Constantinopolului și de la Ioanichie cel de sus¹⁶⁰, și de la patriarhul Ierusalimului¹⁶¹. De câte ori isprăvea marele logofăt¹⁶² citirea unei scrisori, <domnul> se ridica de pe jilțul său și își scotea calpacul.

Și domnul nostru patriarh i-a dat un dar de preț, adică falca de jos a Sf. Vasile cel Mare, care era galbenă, tare și strălucea ca aurul și avea o mireasmă mai îmbătătoare decât chihlimbarul; dinții și măselele rămăseseră prinse fără să se clatine. Noi am căpătat cu greu aceste moaște la Constantinopol de la rudele lui Chir Grigorie, fost mitropolit al Cezareei. // Am cumpărat-o cu drahme și cu aur, precum am cumpărat și altele în diferite locuri, împreună cu obiecte vrednice de cinstire, relicve ale Mîntuitorului nostru Isus Hristos, moaște de ale sfinților și de ale vestiților apostoli, căci se poate găsi orice în regina orașelor. p. 176

Iată lista relicvelor pe care le-am cumpărat cu aur, la Constantinopol: puțin untdelemn, izvorît din trupul Sf. Dimitrie, puțin sînge al Sf. Gheorghe, o fărîmă din fruntea Sf. apostol Filip, vertebrele martirei Anastasia, care a scăpat pe oameni de vrăjitorie, o măsea a martirului Hermolaos, degetul Sf. Auxențiu, unul din cei cinci însoțitori, falca Sf. Vasile cel Mare, o parte de untdelemn din trupul Sf. Antonie cel Mare și din sîngele lui Anastasie persanul, <o bucată> din fruntea Sf. Chiprian și a martirei Paraschiva, o coastă de la cei patruzeci de mucenici, relicve ale Sf. Severianus din Seidjar, din țara noastră, un deget al arhidiaconului Ștefan, un deget al Sf. Teodor Stratilat, sînge al Sf. Blasii, episcop de Sebastea¹⁶³ și al <Sf.> Eustațiu martirul, un deget al martirului Mamas, cîteva bucăți de piatră de la Golgota cea sfîntă, înroșite cu sîngele lui Isus Hristos, cîteva țandări din lemnul adevăratei cruci, de culoare neagră ca abanosul. Le-am încercat băgîndu-le în foc și s-au făcut așa ca el; le-am scos, s-au răcit și au revenit la starea lor <dinții>. Le-am încercat // în apă; au coborît la fund. Erau închise într-o cutie rotundă, o lucrătură indiană, sculptată cu măiestrie — lucrare migăloasă — și sub ea era bumbac și peste ea era o stofă de brocart cu fir de aur; cutia <era> așezată într-o pungă roșie trandafirie. Cînd a văzut-o, <domnul> Moldovei a rămas foarte mirat și apoi s-a bucurat nespus de mult cînd i-a spus domnul nostru patriarh: „Aceasta este <dată> în numele tău și ea să te aibă în pază”. I-am mai dat și o sticlucă cu mir. p. 177

<Domnul> l-a îndrăgit foarte pe domnul nostru patriarh și i-a vorbit despre alți patriarhi greci dinaintea lui și i-a dezvăluit amărăciunea pe care a resimțit-o în sufletul său din cauza purtării lor.

¹⁵⁹ Paisie, fost mitropolit al Larisei, patriarh de Constantinopol (iulie 1652 — aprilie 1653 și aprilie 1654 — martie 1655).

¹⁶⁰ *Al-ma'zul*. Ioanichie al II-lea, fost mitropolit al Heracleei, patriarh al Constantinopolului (16 nov. 1646 — 29 oct. 1648, iunie 1651 — iunie 1652, 11 aprilie 1653 — martie 1654, martie 1655 — 26 iulie 1656).

¹⁶¹ Paisie, patriarh al Ierusalimului (23 martie 1645 — 2 decembrie 1660). În 1650 Paisie a trecut prin Moldova spre Rusia (vezi *Călători* V, pp. 404—405).

¹⁶² Gheorghe Ștefan.

¹⁶³ Sivas, oraș în Asia Mică.

Apoi au ieșit împreună pentru a se duce afară în sala unde era întinsă o masă domnească cu talere de argint și de aur, cu lingurițe și cu furculițe. El <domnul> s-a așezat în locul de cinste pe un jilț de catifea roșie cu cuie de argint. La dreapta lui, a fost așezat un alt jilț pentru domnul nostru patriarh. Acesta <din urmă> a binecuvîntat masa și pe domn, apoi a luat o bucată de pîine, a muiat-o în bucate și s-a sculat. Toți boierii care erau de față s-au sculat: el le-a făcut urarea „dai'man”¹⁶⁴, potrivit obiceiului, și s-au așezat¹⁶⁵. Toate talerele erau acoperite cu <alte> talere asemănătoare, care nu se ridicau decît atunci cînd se mîncă, deoarece ei au obiceiul, // cînd aduc talerele la masă, să le țină acoperite.

p. 178

Cînd „aşdji”-ul¹⁶⁶ sau „megas kellarios”, adică primul bucătar¹⁶⁷ însoțit de ajutoarele sale, aducea un fel de bucate, îl înfățișa domnului și își scotea capacul. Dacă felul plăcea domnului, îl așeza în fața lui în tăcere; apoi <domnul> lua o furculiță și amesteca conținutul pe taler, mîncă din el; apoi <bucătarul> îi înfățișa un altul. Dacă domnul nu-l voia și ridica ochii¹⁶⁸, atunci bucătarul se ducea să-l pună sub masă. La stînga sa stătea un băiat <sufragiu> în picioare, bine îmbrăcat, care lua talerele¹⁶⁹ și le punea înaintea mării sale; un alt băiat <sufragiu> lua talerele de argint, apoi puneă un altul în fața lui, îl ștergea și-l puneă din nou înaintea.

„Silihdarul”, adică marele spătar¹⁷⁰, stătea întotdeauna la dreapta lui, în picioare, cu o coroană încrustată cu nestemate, încins cu o sabie și cu sceptrul domnesc în mînă. Paharnicul¹⁷¹ și ajutorul său stăteau tot în picioare lîngă domn. În fața acestuia <=paharnicului>, se afla un vas de lemn cu trei picioare, înalt, în care era apă. Acolo se puneau sticlele de cleștar cu diferite feluri de vin, țuică și bere¹⁷². Lîngă el era o masă acoperită cu o față de masă albă, pe care se aflau pahare de cleștar, cești de argint și de porțelan.

Se turna de băut domnului într-un pahar, iar domnului nostru patriarh în altul. De fiecare dată cînd <aceștia> beau un pahar, toți cei de față se ridicau. Însă ceilalți beau || cu alte pahare și din alt vin. Cînd paharnicul

p. 179

¹⁶⁴ Adică „cerul să vă îngăduie să oferiți întotdeauna un astfel de ospăț oaspeților voștri”.

¹⁶⁵ Asupra oșpețelor de la curtea domnului; vezi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 230 și urm.

¹⁶⁶ *Al-aşdji*, de la termenul turc *asci*, bucătar.

¹⁶⁷ *Tabbak başı*. Megas kellarios înseamnă mai degrabă mare clucer.

¹⁶⁸ În semn de „abnuitio”. Cf. V. Rădu, *op. cit.*, p. 178, nota 1.

¹⁶⁹ *Talura*.

¹⁷⁰ *Al-silihdar wa huwa megas sbatari*. Mare spătar era în această vreme Constantin Cio-golea (5 febr. 1651 — april. 1653) N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 375.

¹⁷¹ Mare paharnic era Alexandru Coci (dec. 1651 — april. 1653), nepotul lui Vasile Lupu (*ibidem*, p. 379).

¹⁷² *Arak wa ma al-ş'a'ir*. Arak a dat în turcă *raki* (rachiu); *ş'a'ir* însemna „apă de orz”, adică bere.

îi întindea un pahar, îl gusta mai întâi și apoi îl dădea <domnului>. Ceilalți dregători în slujbă stăteau în picioare; și postelnicii¹⁷³ <stăteau> lângă el (= domn), cu toiegele de argint. De fiecare dată după ce golise mai multe pahare de vin, el <domnul mai> bea un pocăl de bere, căci aceasta era rece; iar după ce îl deșerta, se puneă paharul în apă sau i se dădea un altul. În locul unde se așază domnul sau fiul său sau doamna și toți boierii, marii dregători ai Moldovei, ai Țării Românești sau cei din țara cazacilor, se află întotdeauna o icoană deasupra capului, cu un ștergar și cu o luminare care arde mereu în fața icoanei.

Eu țineam cîrja și stăteam în fața lor cu însoțitorii mei și cu preoții și diaconii curții puțini la număr. Măria-sa domnul a făcut semn postelnicului¹⁷⁴, care ne-a condus în sala unde prînzisem; unul din copiii de casă <ai domnului> a ținut cîrja, apoi m-am întors și i-am luat-o eu. Se aduceau mereu <alte> talere pentru a înlocui pe cele care fuseseră puse <pe masă>; și aceasta a ținut pînă seara. El <domnul> s-a sculat și s-a rostit rugăciunea pentru <sfîrșitul> mesei, iar domnul nostru patriarh a binecuvîntat pe domn și masa și și-a luat rămas bun. Am plecat cu trăsura la mănăstire¹⁷⁵.

Cît despre modestia domnului, cunoștințele sale, desăvîrșirea sa, agerimea minții sale, învățătura sa culeasă din cărți vechi și noi și turcești, iscusința sa în discuție nu ar putea fi întrunite de nici o minte omenească¹⁷⁶. Într-adevăr, el ar putea fi asemuit cu primii regi ai Greciei și chiar îi // p. 180 întrecea, căci cuvîntul lui era cu greutate în lumea întreagă din cauza mărinimiei și binefacerilor sale, nu numai față de patriarhi, mitropoliți, preoți, călugări, mireni, biserici, mănăstiri, astfel că agalele, negustorii și ceilalți turci, dervișii și neguțătorii nu rosteau jurămîntele lor decît pe <numele> lui. Dar cele mai adeseori ei îl urau. Nu-mi este cu putință să strîng laolaltă toate acestea, nici <să reproduc> tot ceea ce se spunea în această privință. El era cunoscut în toată lumea. Împărații¹⁷⁷ și boierii de la Moscova primeau cu respect scrisorile lui și tratau cu toată cînstea pe acel care le aducea; și aceasta pentru că ei aflaseră cu cîtă rîvnă ridica el biserici și mănăstiri și ajuta pe toți. Regele¹⁷⁸ și nobilii din Polonia // p. 181 făceau la fel, Hmelnițki și cazacii <lui> i-au luat fiica¹⁷⁹, hanul tătari-

¹⁷³ *Al-bastanika*, pluralul de la *al-bostanik*.

¹⁷⁴ Probabil Stamatie Hadîmbul amintit ca mare postelnic la sfîrșitul domniei lui Vasile Lupu (1652—1653) și ucis apoi de Gheorghe Ștefan (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 442).

¹⁷⁵ Mănăstirea Sf. Sava.

¹⁷⁶ Cf. aprecierea lui Giovanni Tiepolo la E. Cioran, *op. cit.*, p. 28 ș.a.

¹⁷⁷ *Muluk* adică „regii”.

¹⁷⁸ *Kral* = Ioan al II-lea Cazimir (1648—1668).

¹⁷⁹ Domnița Ruxandra.

lor¹⁸⁰ îl cinstea încă și mai mult, ca și împăratul german¹⁸¹, craiul Ungariei¹⁸² și venețienii.

El a pus să se tipărească în Moldova multe cărți¹⁸³ bisericești de învățătură¹⁸⁴ și comentarii în limba română¹⁸⁵, pentru că altădată supușii citeau sîrbește¹⁸⁶, adică rusă¹⁸⁷, căci din țara bulgărească și sîrbească pînă în Țara Românească și în Moldova, apoi pînă la cazaci și pînă la Moscova, toată lumea citea sîrbește; toate cărțile lor <erau scrise> astfel. Însă limba poporului din Moldova și din Țara Românească este limba română. Ei nu înțeleg ceea ce citesc¹⁸⁸. De aceea el a clădit pentru ei lîngă mănăstirea sa un colegiu¹⁸⁹ mare, din piatră, și a pus să se tipărească pentru ei cărți în limba lor. Sîrbi, bulgarii, cazacii, ca și moscoviții, au o singură limbă, una și aceeași, cu deosebiri după epocă, dar limba cărților lor este aceeași pentru toți.

XI. DESCRIEREA BISERICII TREI IERARHI

p. 182

Miercuri dimineța, 9 februarie, domnul, care se interesa de tot ce făcea <patriarhul>, i-a trimis prin sulgerul amintit o mantie de postav negru, <căptușită> cu picioare de samur, și un caftan de saten și bani de cheltuială și i-a făgăduit să-i plătească toate datoriile¹⁹⁰. De la curte pînă la mănăstire i-au fost aduse <aceste> daruri pe brațe. În ajun, în seara sîmbetei din carnaval, nu s-a făcut deloc pomenirea morților în

¹⁸⁰ Islam Ghirai al III-lea (1644—1653). Aceasta după prada din 1650.

¹⁸¹ *Malik al-Nemse* = Ferdinand al III-lea, împărat roman de națiune germanică (1637—1657) și rege al Ungariei (1625—1657).

¹⁸² *Kral al-Ungurus* = Gheorghe Rákóczy al II-lea, principele Transilvaniei (1648—1660).

¹⁸³ Vezi P. P. Panaitescu, *L'Influence de l'oeuvre de Pierre Moghilă archevêque de Kiev*, în „Mélanges de l'école roumaine en France”, I, 1926.

¹⁸⁴ Paul de Alep se referă probabil la legiunile scoase de Vasile Lupu sub titlul *Carte românească de învățătură*, 1646.

¹⁸⁵ *Bi-lisan al-falachi*.

¹⁸⁶ Adică slavonă, limba oficială în stat și biserică.

¹⁸⁷ *Bi'l servi wa huwa al-rusi*.

¹⁸⁸ Informația lui Paul de Alep concordă cu aceea a lui Bakšić' (*Călători* V, pp. 205 și 225), dovadă că limba slavonă — limba de cult și de cancelarie — nu era înțeleasă de popor, care a vorbit tot timpul românește.

¹⁸⁹ *Madrasa* „școală secundară” sau „colegiu” cu caracter precumpănitor teologic. Întemeiat în 1640 (vezi *Călători*, V, pp. 225 și 282—283). Bibliografia la N. Stoicescu, *Bibliografia*, pp. 423—424.

¹⁹⁰ Acesta era scopul, nerealizat, al vizitei în Moldova. Dealtfel, Vasile Lupu plătitese și datoriile patriarhiei de Constantinopol, cifrate la 2 048 000 aspri (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/1, ed. a II-a, p. 102 și N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol și a bisericii ortodoxe*, București, 1914).

biserici. În ziua de sîmbătă, egumenul mănăstirii domnului, cu hramul celor Trei Ierarhi¹⁹¹ a poftit pe domnul nostru patriarh. Ne-am dus acolo cu trăsura.

Această <mănăstire> este unică și prea frumoasă¹⁹²; seamănă cu o cetate și este înconjurată cu ziduri de piatră. Deasupra porții <incintei> se află clopotnița¹⁹³ și orologiul orașului¹⁹⁴, cu totul de fier <și> cu <niște> roți mari. Clopotele sînt atîrnate sus, pe o schelă de lemn, și ea se găsește în mijlocul unei chilii. Un odgon de sîrmă pătrunde prin tavan <și merge pînă> sus, pînă la marginea clopotului celui mare; de acest odgon este atîrnat un ciocan greu de fier. Cînd e vremea să bată <clopotul>, o bucată lungă de lemn iese din // fereastra turnului și <are un arc care>, la cea mai mică atingere, pune în mișcare clopotul cel mic atîrnat la capătul <arcu>lui. Este numit „vestitor”, pentru că dă de veste ca oamenii să asculte și apoi se oprește. Odgonul este tras în jos de niște roți <iar> ciocanul se ridică și se coboară de pe marginea clopotului; <atunci> el începe să bată și este auzit de tot orașul. p. 133

Sfînta biserică se află în mijlocul mănăstirii; ea este <clădită> în întregime din piatră fășuită, iar pe dinafară este toată // sculptată cu o măiestrie artistică ce uimește mintea <privitorului>. Nu este nici cît un deget care să nu fie acoperit cu sculpturi; și sub streșină cornișele de piatră neagră sînt de asemenea sculptate¹⁹⁵. <Biserica> are două turle foarte înalte. După cum e obiceiul la bisericile lor se intră prin două uși, una la miazăzi și alta la miazănoapte. Deasupra fiecărei uși este o fereastră foarte înaltă și strîmtă, cu arce rotunde. În zidul dinspre apus, sînt alte două ferestre cu arce asemănătoare; în acest loc este o poartă¹⁹⁶ în formă de cruce. Sus <pe boltă> este înfățișată Sf. Treime. Deasupra ușii dinspre apus a bisericii se află pictura judecății de apoi, mai frumoasă p. 184

¹⁹¹ Celebra biserică Trei Ierarhi a fost începută în 1638—1639 și terminată în 1641—1642. Vezi indeosebi N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi din Iași*, Iași, 1962. Restul bibliografiei, foarte bogate, la N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 480—485.

¹⁹² Descrierea bisericii făcută de Paul de Alep a fost utilizată de numeroși autori, fiind publicată și separat. Vezi M. Gaster, *Descrierea bisericii Trei Ierarhi din Iași de Paul de Aleppo*, în „Revista pt. istorie, arheologie și filologie”, I, 1883, vol. II, fasc. II, pp. 415—417.

¹⁹³ Clopotnița a fost reconstruită în 1804—1806. Din vechea pisanie rezultă că a fost terminată în 1638 (N. Grigoraș, *Inscripția turnului clopotnișă al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași*, în „Anuarul Inst. de istorie”, Iași, I, 1964, pp. 169—170).

¹⁹⁴ Orologiul este amintit în documente contemporane (N. Stoicescu, *loc. cit.*), de Bakšić, Bandini etc. (vezi *Călători* V, pp. 234, 328).

¹⁹⁵ Despre acest bogat decor de influență orientală, vezi Gr. Ionescu, *op. cit.*, II, pp. 32—39, Ion Bănățeanu, *Aspecte ale influenței artei armeano-georgiene asupra artei religioase românești*, în „Glasul Bisericii”, XXIV, 1965, nr. 7—8, pp. 705—706 etc.

¹⁹⁶ *Kapu*, în limba turcă înseamnă poartă, nu cupolă cum a tradus V. Radu.

p. 185 decît cea // pe care am văzut-o la Vaslui¹⁹⁷, <înfățișînd> și grupuri de turci cu veșmintele lor felurite și purtînd pe cap turbane și cealmale înalte.

Pe celelalte ziduri sînt picturi reprezentînd „toată suflarea”¹⁹⁸ și toate vietățile din lumea întreagă, de la om pînă la animalele domestice, fiare, păsări, copaci și toate plantele, <picturi> care uimesc pe privitori. Apoi „slăviți pe Dumnezeu prin sfinții săi cu surle și trompete, băieți tineri și fete tinere și tot neamul omenesc și cîntăreți”, după rangul lor, și „de tine se bucură”, „tinerele fecioare și regii și judecătorii” după rangul lor; totul este în aur și lapis-lazuli.

La intrare, deasupra ușii dinspre apus a bisericii, sînt înfățișați cei trei ierarhi; ușa este ferecată cu fier, acoperită cu sculpturi și cu opere de artă. Prin ea se ajunge în nartex. În zidurile sale sînt firide unde se află mormintele fiilor domnului și al primei sale soții, doamna¹⁹⁹, pe <aceste morminte> fiind acoperămînturi din stofă de mătase și din brocart de aur²⁰⁰, lucru îmbelșugat²⁰¹. Deasupra <lor> se află candelă de argint sfințite, care ard zi și noapte, precum și sfeșnice și lumînări.

Acolo sînt patru ferestre cu arce rotunde, <cîte> două în fiecare zid. Se găsește și portretul domnului și al răposatei doamne amintite, care a fost pictată înainte de a muri²⁰². Apoi ale celor trei fii²⁰³, morți în Rusia (?), îmbrăcați în veșminte bogate, iar pe cap <purtînd> calpacuri de samur cu surguciuri²⁰⁴.

p. 186 La // stînga ieșirii prin ușa <dintre tindă și nartex> este zugrăvit <chivotul> bisericii pe care îl susține cu mîna domnul și pe care sînt înfățișați cei trei Ierarhi, oferind-o lui Isus Hristos, care, înconjurat de îngerii și de apostolii lui, îl binecuvîntează.

¹⁹⁷ La biserică domnească.

¹⁹⁸ Ἐπὶ σὺν ὅλῃς (Psalmul CXLVII, 1 și urm.), transcris greșit de Belfour „obishore” de la care l-a preluat Emilia Cioran (*op. cit.*, p. 25). Vezi și descrierea picturii făcută de Evlia Celebi în acest volum, p. 479–481.

¹⁹⁹ Doamna Tudosca Bucioc, moartă în 1639.

²⁰⁰ *Al-sutura al-dibadj wa al-saras*. Vezi N. Iorga, *Tapițeriile doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu*, în „Buletinul Comisiei monumentelor istorice” VIII, 1915, pp. 145–153; Dinu C. Giurescu, *Contribuții la studiul broderiilor de la Trei Ierarhi*, în „Mitropolia Moldovei”, XXXVI, 1960, nr. 3–4, pp. 215–238.

²⁰¹ *Şayr kathiuru*.

²⁰² În 1639.

²⁰³ Ion, fiul Tudoscăi, Ioan și Alexandru, fiii Ecaterinei. Portretele lui Vasile Lupu și ale familiei sale au fost extrase din biserica Trei Ierarhi cu prilejul restaurării făcute de Lecomte de Noüy. Vezi descrierea lor la Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române. Secolele XIV–XVIII*, București, 1970, pp. 246–248.

²⁰⁴ *Surguciu*, de la termenul turc „sörgüç”, ornament făcut din pene de struț dispuse în formă de creastă, pe care îl purtau pe cap domnii țărilor române și dregătorii otomani.

Pe cupola înaltă a naosului este atârnat un policadru de aramă, foarte mare, <lucrat> cu măiestrie. În acest loc sînt, de asemenea, chipuri rare, atît de ciudate încît nu mi-a fost cu putință să le păstrez în minte, în ciuda sforțărilor mele. Se intră spre naos (choros) printre două coloane octogonale sculptate și vopsite în culoare verde deschis, care nu se deosebesc de piatra verde. Între ele sînt vrejuri de aur de sus pînă // jos.

p. 187

Jîlțul domnului se află în spatele unei coloane, cu fața către răsărit, ca de obicei, cu trepte înalte și cu un baldachin. E <acoperit> tot cu frunze aurite, de o lucrătură prea frumoasă; pe dinăuntru este de catifea roșie; treptele și podeaua sînt acoperite cu postav roșu. În vârful baldachinului este o cruce, <iar> deasupra doi vulturi minunați, care ar putea fi socotiți ca o lucrare de giuvaergiu.

La dreapta jîlțului amintit, în zidul dinspre miazăzi, se află un arc consolv mare ale cărui colonete, acoperite cu sculptură artistică, sînt de marmură albă. Se urcă tot pe trepte de marmură. În mijloc se află racla, care, pe dinăuntru și pe dinafară, are catifea // roșie, împodobită cu ținte de argint; <are și> o încuietoare minunată, care a fost deschisă în fața noastră. Ne-am închinat și am sărutat moaștele Sf. Paraschiva cea nouă din Bulgaria, care a fost adusă de la Constantinopol de la biserica patriarhiei, din cămara relicvelor sfintelor, ale cărei moaște le-am sărutat, după cum am mai spus. S-a plătit la patriarhie peste două sau trei sute de mii <de piaștri> pentru ca moaștele să fie predate în bună stare²⁰⁵, dar nu a fost cu putință. Ea este acoperită, ca în timpul vieții, cu vâluri și cu țesături de mătase brodate și altele de felul acesta. Deasupra ei sînt atîrnate candelă de argint și de aur, care ard zi și noapte.

p. 188

Pe peretele arcului consolv sînt reprezentate caznele (= martiriul) ei, locul unde a fost înmormîntată și modul cum au transportat-o turcii pînă acolo. Este o lucrare de mare măiestrie. Cînd prelații i-au adus trupul²⁰⁶, domnul a desemnat pe capugiii săi pentru a-l însoți, spre <a-i face> mai multă cinste și pentru a-și spori, prin aceasta, faima.

Chorosul, ca <și> acela al bisericii din mănăstirea doamnei²⁰⁷, are înlăuntru două abside rotunde: la miazănoapte și la miazăzi; jîlțurile, sculp-

²⁰⁵ În afară de plata datoriilor patriarhiei — cifrate la peste 2 milioane de aspri (vezi nota 190) — Vasile Lupu a achitat pentru aceste moaște suma de 468 000 de aspri (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 102).

²⁰⁶ Racla a fost însoțită de trei mitropoliți: Ioanichie de Heracleea, Partenie de Adrianopol și Teofan de Palaiopatrass. La Galați și la Ismail a fost întîmpinată de domn și de episcopii Evloghie de Roman și Gheorghe de Huși (N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 307; G. T. Kirileanu, *Contribuție la istoricul raclei Sf. Paraschiva din Iași*, în „Anuarul Liceului Național din Iași” pe 1942—1945, Iași, 1946, pp. 83—93). Pentru comparație, vezi și relația lui Bakšić în *Căldători*, V, p. 235 și relația lui Evlia Celebi în acest volum, p. 483.

²⁰⁷ Mănăstirea Golia.

p. 189 tate din chiparos și din abanos, au fost lucrate artistic la Constantinopol. Mai întâi vine jilțul mitropolitului. În fiecare absidă se află câte o strană a cîntărețului, încrustată cu os și cu abanos și cu altele asemănătoare //, o încintare pentru privitor, și <este> acoperită cu postav roșu.

Cupola chosoului este foarte înaltă, iar pe calotă este zugrăvit Hristos, care binecuvîntează. Turlele acestei biserici sînt zvelte și înalte. De <turlă> este atîrnat policandru cel mare, alcătuit din șaisprezece bucați, toate din argint aurit și cizelat cu o artă surprinzătoare. Înăuntru ei mai este un altul în formă de tambur stelat.

p. 190 În zidurile fiecărei abside sînt două ferestre cu arce rotunde. În fața ușilor altarului sînt patru sfeșnice de aramă galbene, fără seamăn prin desenul și lucrătura lor, apoi alte două mari de argint. De asemenea catapeteasma are patru serii minunate <de picturi> fără pereche. Icoana Domnului nostru și a Maicii Domnului, icoana celor Trei Ierarhi și icoana Sf. Nicolae au fost lucrate la Moscova cu aur și cu argint²⁰⁸ //.

Altarul este foarte frumos și armonios. Împrejurul absidei se găsesc arcuri deosebite ce se împletesc; printre ele unele sînt împodobite în întregime cu foi de aur. La mijlocul lui sînt trei ferestre mari cu arce rotunde și coloane care le mărginesc; sînt <împodobite> tot cu foi de aur. În partea cea mai înaltă a boltei se află chipul Maicii Domnului. Pictura și chipurile dinlăuntru altarului și din afara lui, de pe ziduri, sînt din foi de aur și lapis-lazuli, iar frumusețea lor nu poate fi asemuită cu nimic.

În fața ușii altarului este o candelă foarte mare de argint²⁰⁹.

Toată lumea spune într-un glas că nici în Moldova, nici în Țara Românească și nici la cazaci nu este vreo biserică comparabilă cu aceasta, nici prin podoabe, nici prin frumusețe, căci ea minunează mintea celor ce o vizitează. Dumnezeu s-o păstreze pînă la sfîrșitul veacurilor!

p. 191 Sfeșnicile sale de argint, vălurile sale, brodate // toate cu aur și mărgăritare, veșmintele, patrafirele, stiharele, potirele, candelile <și> toate vasele sale sînt neprețuite.

Pardoseala, <atît> pe dinăuntru <cît> și pe dinafară, la fel ca și în întreaga clădire a acestei mănăstiri, chiliile și odăile, este de marmoră albă și neagră.

Trapeza²¹⁰ are o boltă din piatră. Puțin mai departe, lîngă băi, se află

²⁰⁸ Biserica a fost zugrăvită de pictorii ruși Sidor Pospeev, Iacov Gavrilov, Deico Iacovlev și Pronca Michitin (S. Dragomir, *Contribuții la relațiile bisericii române cu Rusia în veacul XVII*, București, 1912, pp. 95—98; A. Lapedatu, *Icoanele lui Barnovskî vodă de la Moscova și zugravii Trei Ierarhilor din Iași*, în „Buletinul Comisiunii Mon. Istorice”, V, 1912, pp. 112—113).

²⁰⁹ Dăruită de Vasile Lupu (N. Grigoraș, *op. cit.*, pp. 55—56).

²¹⁰ Actuala sală gotică.

marele colegiu²¹¹, construit de domn pe marginea marelui lac sau heleșteu²¹², crescătorie de pești.

În ajunul duminicii carnavalului am ascultat vecernia în mănăstirea noastră și a doua zi, utrenia. Apoi egumenul vestitei mănăstiri Galata²¹³, care are hramul Înălțării, clădită de voievodul Petru²¹⁴, a venit să poftască acolo pe domnul nostru patriarh. Domnul nostru patriarh s-a urcat într-o sanie²¹⁵ trasă de patru cai negri, deoarece căzuse multă zăpadă și era foarte frig, încât ni se părea că ne cad unghiile. Ea <mănăstirea> se află la un ceas și jumătate depărtare de oraș. Când ne-am apropiat, s-au tras toate clopotele pînă la intrarea noastră în biserică. Am ascultat liturgia și <apoi> ne-am suit la trapeză.

XII. MĂNĂSTIREA <ȘI BISERICA> GALATA

p. 192

Iată descrierea mănăstirii și a bisericii. Este foarte mare și înconjurată de o împrejmuire de lemn, ca și toate chiliile și odăile²¹⁶; îți bucură inima să o vezi atît e de luminoasă. De acolo privirea se întinde asupra curții <domnești> și asupra lacului <numit> heleșteu; toate mănăstirile precum și orașul se află sub ochii noștri.

Biserica este clădită din cărămidă și are două turle zvelte. Are două uși, una la miazăzi și alta la miazănoapte; deasupra fiecărei uși este o fereastră înaltă. În zidul dinspre apus sînt alte două <ferestre>, înalte. Intrînd prin ușa dinspre apus, în a doua <parte a bisericii> sînt patru ferestre mari; este nartexul, care are o singură cupolă. După ce intri printre cele patru coloane octogonale, clădirea este de piatră pînă la choroș. Sus, de a doua turle, se află atîrnat policandrul. În fața coloanei din dreapta este jilțul aurit al răposatului domn²¹⁷, cu un baldachin cu o cruce sus și doi vulturi de cele două părți. Deasupra capetelor lor sînt două coroane aurite în întregime cu foi de aur. Jilțul episcopal este la dreapta lui.

²¹¹ Clădirea școlii, construită de Vasile Lupu pe Ulița Ciubotărească (*Uricarul*, VII, p. 188; N. I o r g a, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, pp. 449–451), a fost distrusă de incendiu în 1723, sub Mihai Racoviță.

²¹² *Al-chalesteu*, eleșteul format de riul Bahlui. Vezi *Călători*, V, p. 328.

²¹³ Vezi mai sus nota 83.

²¹⁴ Petru Șchiopul, domn al Moldovei.

²¹⁵ *Saniye*.

²¹⁶ Refăcute probabil după 1618, cînd zidirile din jurul bisericii, inclusiv chiliile, erau „risipite” și stricate (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 514, nota 115).

²¹⁷ Petru Șchiopul.

În față, pe zid, este chipul voievodului Petru <Șchiopul> și al doamnei, soția lui²¹⁸, și al fiicei lui²¹⁹ cu coroane <pe cap>. Ei susțin <chivotul> bisericii, oferindu-l lui Hristos care, înconjurat de legiunea // îngerilor, cu Maica Domnului, îi binecuvîntează²²⁰. Chorosul este format de asemenea din două abside, la mieznoapte și la amiază.

Altarul este mare, cu trei ferestre, <deasupra cărora se află> arce rotunde, policrome. Cele două abside au șase arce rotunde. Deasupra altarului este un baldachin de lemn cu colonete; pe dinăuntru și pe dinafară sînt ornamente din Polonia, cu flori și cu crini și altele, care uimesc pe privitor <și sînt> în întregime din foi de aur. Un policandru din lemn aurit este atîrnat acolo; este atît de bine făcut, încît nu se poate deosebi de un adevărat giuvaer.

Catapeteazma are numai două frize: prima cuprinde pe apostoli cu Domnul <Isus Hristos> în mijlocul lor; a doua, sărbătorile Dumnezeului nostru; deasupra lor se află crucifixul, iar mai sus <sînt> nimburi: unul de argint și altul de aur.

În fața ușilor altarului sînt patru sfeșnice de lemn aurit, minunate lucrate²²¹. În choros sînt de asemenea două strane ale cîntăreților, ajurate, sculptate, aurite. Între coloanele din spatele jîlțului domnului, sînt două icoane mari și minunate <aduse> din Moscova. Prima este aceea a Sf. Dimitrie și a calului care calcă în picioare calul din Lios²²²; singele îi țîșnește din nări ca focul, lancea sfîntului este sfărîmată în bucăți; el țîne o sabie în mînă. Spatele icoanei <este> acoperit în întregime cu inscripția: „O, cuvînt al lui Dumnezeu, fiu, unic, nemuritor”, lucruri prea subtile pentru ca mintea să le poată // cuprinde. Cealaltă icoană, care se află în față, este aceea a Sf. Gheorghe și în spatele ei este aceea a Nașterii <Domnului>. Sus sînt coruri de înger, sfînții, iar Maica Domnului țîne pe genunchii săi un vas alb și lung, în mijlocul căruia este Domnul <Isus>, înconjurat de multe raze de soare.

Apoi am slujit vecernia.

Ne-am înapoiat la mănăstirea noastră și clopotele n-au încetat să sune pînă ce nu ne-am îndepărtat. Clopotnița este deasupra porții mănăstirii.

²¹⁸ Maria Amiralî, dintr-o familie de italieni grecizați, originară din Rodos. A fost înmormîntată la Galata. Vezi N. Grigoraș, *Descoperiri arheologice la Galata*, în „Cronica”, 14 sept. 1968, p. 11.

²¹⁹ Domnița Maria, căsătorită cu Zotu Țigara din Ianina (1587) și apoi cu venețianul Polo Minio (H u r m u z a k i, XI, pp. 563–564, 705–707).

²²⁰ Despre aceste portrete vezi N. I o r g a, *Știri nouă privitoare la familia lui Petru Șchiopul*, București, 1932.

²²¹ Vezi descrierea sfeșnicilor de A. T a f r a l i, *Sculptura în lemn românească*, în „Arta și arheologia” fasc. 11–12, 1935–1936, pp. 20–22.

²²² Lohaus.

În joia din săptămîna lăsatului de sec a brînzei, egumenul mănăstirii Adormirea Maicii Domnului, cunoscută sub numele de <mănăstirea> voievodului Barnovschi²²⁴, a venit să poftască pe domnul nostru patriarh. Ne-am dus la el într-o sanie trasă de caii lui. Ca întotdeauna eu îl însoțeam // pe domnul nostru patriarh, cînd călătorea cu trăsura și cu sania, ținînd p. 195 cîrja înaintea lui, iar egumenii mănăstirilor stăteau la dreapta și la stînga lui. El binecuvînta norodul în piețe și pe ulițe, în timp ce turcii ne priveau. Am intrat în mănăstire.

Biserica are turlle înalte, <una> octogonală, <alta> rotundă. Iată descrierea turlor bisericii mănăstirii Doamnei²²⁵: are un acoperiș ce se ridică în formă de spinare de cămilă. Deasupra altarului este o turlă, armonioasă. Deasupra ei <sînt> cinci cruci mari, aurite. Cupolele, acoperișul și coama <acestuia> sînt învelite cu tablă, care de asemenea strălucesc. Această lucrare este din timpul lui Vasile vodă, căci la început acoperișul era din lemn și i s-a dat foc pe vremea tătarilor²²⁶. A fost schimbat ca să nu mai ardă și nici să nu mai fie furat.

La Iași este o baie ridicată de Vasile vodă după modelul băilor turcești²²⁷, cu cupole, marmură // din belșug și cu camere frumoase. Ne-am p. 196 îmbăiat acolo de mai multe ori. El a mai zidit în palatul său, lîngă casa doamnei, încă o baie cu plăci de faianță și o altă baie foarte îngrijită pentru folosința ei și a lui, cu marmură din belșug și cu bazine. Apa se aduce din lac cu harabalele. Cînd a fost învins pentru a treia oară de dușmanii lui <și> cînd palatul era gol, această baie a fost încălzită pentru aga vistieriei. Noi ne-am îmbăiat acolo de mai multe ori. De la Istanbul încoace, baia se încălzește cu lemne.

²²³ Barnovska.

²²⁴ Ctitoria lui Miron Barnovschi, construită în 1626–1628 cu hramul Adormirii Maicii Domnului, într-un stil deosebit de stilul bisericilor moldovenesti. Pentru amănunte vezi N. Iorga, G. Balș, *L'Art roumain, ancien*, Paris, 1922, p. 364, V. Radu, *op. cit.*, I, p. 194, nota 1, N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 436–437.

²²⁵ Doamna Elena, mama lui Miron Barnovschi, călugăriță sub numele de Elisabeta.

²²⁶ Paul de Alep se referă la prada tătarilor și cazacilor din 1650, cînd Galga sultan și Bogdan Hmelnițki „au prădat și au ars pămîntul nostru <al Moldovei> din apa Nistrului pînă în munte și au ars tîrgul nostru Iași”, inclusiv mănăstirea Barnovschi, după cum declară Vasile Lupu la 14 aprilie 1652 (Arh. St. Buc., m-re Barnovschi, II/3, f. 4–5). După Miron Costin, „au ars tot orașul”, cu excepția mănăstirilor (*Opere*, p. 133).

²²⁷ Baia veche, numită și „feredeul” turcesc, clădită de Vasile Lupu lîngă biserica Trei Ierarhi (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 428). Paul de Alep amintește separat baia curții domnești.

Biserica <Barnovschi> are o ușă la apus. Se compune din trei părți. Este toată din piatră, văruiată pe dinăuntru și pe dinafară. Prima parte este pentru morminte²²⁸. Nartexul are o altă ușă. Acolo sînt mormintele domnilor²²⁹ și ale boierilor. Un policandru frumos este atîrnat acolo; de asemenea, mai sînt candelă, sfeșnice, luminări și icoane. În partea de sus <a nartexului> este locul unde stau femeile; apoi se intră în naos.

Deasupra este zugrăvit chipul voievodului Barnovschi, ctitorul acestei mănăstiri. El este <înfățișat> călare pe un cal alb. Cînd sultanul Murad²³⁰ a pus să-l ucidă²³¹, <chipul lui> s-a crăpat deodată. Sub portretul lui se află jîlțul aurit pe de-a întregul, unde stătea <domnul> în picioare.

p. 197 Un policandru lucrat cu măiestrie este atîrnat de bolta choroșului și cuprinde un policandru prețios mai mic, din aramă. Choroșul // are, de asemenea, abside rotunde. Iconostasul este foarte mare, iar icoanele sînt toate de la Moscova²³² și <sînt> de mare preț. Colonele frumoase ale ușilor altarului seamănă cu trunchiuri de viță sculptate, ale căror vrejuri sînt de aur, cu strugurii verzi.

Pardoseala <altarului> este roșie la fel cu cărămida. Ușa altarului este ajurată în întregime <și> aurită ca în celelalte biserici. Turla altarului este ca aceea a mănăstirii Galata. Pardoseala bisericii este făcută din lespezi negre. Clopotnița, deosebit de trainică, este foarte înaltă²³³.

XIX. RÎNDUIALA RUGĂCIUNII CARE SE ROSTEȘTE PENTRU DOMN LA FIECE MASĂ

Ne-am urcat apoi la trapeză. La fiecare ospăț, musafirii începeau prin a bea în sănătatea domnului. Domnul nostru patriarh se scula, ținea cupa în mînă și rostea: „pentru rugăciunile preasfintei pururea Fecioarei Maria” și toți <musafirii> răspundeau: „prin mijlocirea sa, iartă-ne și mîntuiește-ne, Doamne”, apoi „prin puterea crucii” și ei răspundeau tot așa. Și „pentru rugăciunile îngerilor și cetelor de sfinți și de martiri”, după cum se arată în liturghier la slujba jertfei²³⁴. Cînd rostea una, ei <musafirii> răspundeau „pentru rugăciunile <tuturor sfinților>” pînă la sfîrșit. Apoi <patriarhul> a rostit: „Dumnezeu să

²²⁸ Gropnița.

²²⁹ *Begavat*, pluralul cu final arab colectiv de la *beg*.

²³⁰ Murad al IV-lea, sultan otoman (1623—1640).

²³¹ La 22 iunie 1633, la Constantinopol (Miron Costin, *Opere*, pp. 102—103).

²³² Vezi A. I. Lapedatu, *Icoanele lui Barnovschi Vodă de la Moscova*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, V, 1912, pp. 110—111.

²³³ Vezi D. Năstase, *Taințe și meleze la vechile biserici din Iași*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 1957, nr. 3—4, pp. 90—91.

²³⁴ *πρόθεσις*, adică liturghia.

dăruiască domnului²³⁵ iubitor de Hristos, Vasile // voievod, sănătate și mîntuire, împreună cu doamna și cu fiul lui". S-a rugat mult pentru el, apoi a băut cupa stînd în picioare și după aceea s-a așezat, iar noi am rămas în picioare. De cite ori bea, se așeza jos ; și așa <a făcut> pînă la sfîrșit. p. 198

Aceste mănăstiri, adică mănăstirea Sf. Sava, cea de la Galata, cea a lui Barnovschi, sînt închinat patriarhului de Ierusalim²³⁶.

Ei au băut în sănătatea lui, așa cum am arătat, în timp ce domnul nostru patriarh a stat în picioare pînă ce a sfîrșit să se roage pentru el și apoi s-a așezat. La sfîrșit au rostit pentru el „polichronion", adică: „Dumnezeu să-i dea mulți ani prea sfîntului și fericitului nostru părinte, păstorul păstorilor" și <„Doamne>, ține-l întru mulți ani". Apoi, „<Doamne ține întru mulți ani> pe stăpînul și pontiful nostru", apoi <au rostit> „pentru chir Macarie al Antiohiei și al întregului Orient", ca și polichroniu pentru domn. Noi beam în sănătatea lui <stînd> în picioare. Seara ne-am coborît să celebrăm vecernia cu mătănii mari.

Ne-am întors la mănăstirea noastră în trăsură, căci patriarhul nu are obiceiul să iasă fără mantie și fără trăsură.

Vineri dimineața am văzut pe măria sa domnul cînd ieșea în procesiune și se ducea să vadă pe mitropolitul țării numit Varlaam²³⁷, care era bolnav.

Să se știe că măria sa domnul Vasile ținea divan în fiecare zi²³⁸, dar cel // de sîmbătă era pentru judecarea tîlharilor ; el osîndea pe unii la moarte și slobozie pe alții, căci Dumnezeu cel Prea-înalt n-a creat pe suprafața pămîntului un popor mai rău ca acela din Moldova ; căci toți locuitorii sînt hoți și ucigași²³⁹. Se socotește că, în timpul lui Vasile <Lupu>, aproape douăzeci și trei de ani²⁴⁰, el a osîndit la moarte peste patrusprezece mii de hoți, <aceasta> după condicile <de judecată>²⁴¹. El nu osîndea la moarte pe un vinovat de la prima sa crimă : mai întîi pune a să-l bată și să-l însemne cu fierul roșu, făcea cunoscut în mod public crima lui, apoi îl slobozea. Pentru a doua faptă pune a să i se taie o ureche ; a treia oară, cealaltă <ureche> ; p. 199

²³⁵ *Al-malik*.

²³⁶ Pe atunci Paisie (1645—1660).

²³⁷ Mitropolit al Moldovei (1632—1653).

²³⁸ Informație asemănătoare cu a lui Bakšić, după care V. Lupu ținea divan „aproape în fiecare zi", și Bandini, potrivit căruia se ținea divan zilnic, cu excepția sărbătorilor (<Călători, V, pp. 233 și 342>).

²³⁹ Afirmatie exagerată. D. Cantemir — care cunoștea bine situația — susține că „la ei <la moldoveni> furturile sînt puține sau nu sînt deloc" și arată că cei din preajma tătarilor făceau jafuri în ținuturile acestora, motivînd că-și luau înapoi bunurile jefuite de tătari (<Descoperirea Moldovei, p. 313>).

²⁴⁰ Adică 19 (1634—1653).

²⁴¹ Cifra este exagerată, dar afirmația concordă cu aceea a lui Bakšić, după care V. Lupu a stîrpit răufăcătorii din Moldova (<Călători, V, p. 225>).

a patra oară punea să-l execute^{241bis}. Noi am văzut la ei un lucru de care să ne ferească Dumnezeu: preoții lor erau șefi de bandă. Cu toate acestea, <domnul> tot n-o scotea la capăt.

Cît despre femeile și fetele lor, ele sînt lipsite cu totul de sfială și de cinste²⁴². El <domnul> obosise tăindu-le nasul, făcînd cunoscut în mod public <crimele lor> și înecîndu-le cu miile²⁴³; <totuși> a rămas nepunticios.

RITUL POSTULUI CELUI MARE ÎN MOLDOVA

p. 443 Să revenim <la vorba noastră>.

În sîmbăta din săptămîna lăsatului de sec al brînzei este obiceiul ca să fie sloboziți toți cei care se află în temnițe, după cum în prima săptămîna a postului ei închid divanele de judecată și amîna judecățile, iar domnul nu se mai arată deloc nimănui, ci numai în biserică, credincios postului, el și toți boierii lui și copii lui de casă.

În duminica postului aceluia, după rugăciunea „Acum slobozește, <Doamne>, pe robul tău”, s-au făcut doar trei mătănii mari și au terminat slujba. Apoi <au făcut> polichroniu pentru domn, dar la ei nu e obiceiul de a se face pavecernița cea mare²⁴⁴ în biserică pînă în ultima seară a postului, dar o fac în chiliile lor. Apoi înaltul cler de față, preoții și toți cei ce se aflau în biserică au făcut mătănii în fața domnului patriarh, doi cîte doi, pînă la cel din urmă.

p. 444 În dimineața de luni a spolocaniei^{244bis} ne-am dus să vedem pe aga²⁴⁵ (?) orașului care își făcea inspecția cu <unealta de caznă> „falak” și cu bețe pentru pedepsirea acelora ale căror crîșme erau deschise și a celor care făceau rachiu. Tot el e cel care hotărăște prețul alimentelor //.

^{241bis} Informația nu concordă întocmai realității; cei care furau din biserică sau făceau „furtușag mare” erau uciși pentru prima vină; ierarhizarea pedepselor de care vorbește Paul de Alep se aplica numai la furturile mici (*Carte românească de învățătură*, Ed. Academiei, pp. 66–67).

²⁴² Vezi D. Canteмир, *op. cit.*, pp. 311 și 313, care afirmă „adulterele sînt rare” (în Moldova).

²⁴³ Informație inexactă; pentru călcarea moralei se plătea așa-numita dușegubină sau „gloaba pintecelui”, care constituia un venit al marelui vornic și al subalternilor săi (D. Canteмир, *op. cit.*, pp. 313 și 317, nota 16). Nici *Cartea românească de învățătură* nu prevede pedepse cu moartea pentru curvie (ed. cit., p. 110 și urm.).

²⁴⁴ Ultima parte a slujbei, după vecernie.

^{244bis} În anul 1653 Paștele s-a serbat la 10 aprilie; deci luna spolocaniei (= spălarea vaselor) a căzut la 21 februarie.

²⁴⁵ Muhtasib, dregătorul însărcinat cu controlul măsurilor și greutateilor. Despre pedepsele aplicate celor ce foloseau măsuri false vezi *Cartea românească de învățătură*, p. 60.

Să se știe că în toate aceste țări femeile vînd cu amănuntul toate alimentele.

În mănăstiri ei au făcut o toacă de lemn nouă³⁴⁶. Cînd a sunat ceasul al optulea, paracliserul a lovit-o de trei ori. Am intrat în biserică și s-a citit <rugăciunea> ceasului al treilea³⁴⁷. La sfîrșit a ieșit, a lovit <toaca> de trei ori și s-a oprit; apoi din nou <a lovit> de trei ori pentru a vesti ceasul al șaselea³⁴⁸; apoi a ieșit, a sunat de trei ori și s-a oprit; apoi încă de trei ori și s-a oprit; încă de trei ori, în total de nouă ori, pentru a vesti ceasul al nouălea³⁴⁹.

Cînd a fost la „Fericiri”, s-a urcat în clopotniță, a lovit toaca de lemn cea obișnuită, apoi clopotul cel mic³⁵⁰, pentru a vesti slujba vecerniei. Au făcut la fel în tot timpul postului.

Toți negustorii greci³⁵¹ veneau cu sîrguință la slujba ceasurilor pînă la sfîrșitul vecerniei, în tot timpul postului. Apoi am ieșit din biserică și ne-am întors după două ceasuri. Apoi au început slujba pavecerniței celei mari. În timp ce rosteau canonul sfîntului Andrei Cretanul³⁵², cele două coruri îl cîntau psalmodiînd. Cititorul slujbei pavecerniței zicea: „O sîntă Fecioară!” și „Dă-ne, Doamne”, deși acest cititor era nevîrstnic.

Domnul nostru patriarh a citit rugăciunea: „O stăpîne, Doamne Isuse Hristoase, Dumnezeuul nostru”, după cum este obiceiul la ei, și toți s-au plecat la pămînt în timpul rostirii <rugăciunii>, pînă ce s-a terminat, apoi s-au ridicat. După aceea toți au venit // înaintea lui, s-au închinat doi cîte doi, chiar și copiii, și au plecat. La ieșirea lui <a patriarhului>, toate femeile lor ingenunchiază, cît trece el; fac astfel în tot timpul postului. Și marți ne-am dus la biserică și am făcut la fel; și seara. Miercuri toate mănăstirile și cei mai mulți din negustorii greci³⁵³, și chiar și domnul, soția lui și toți cei de la curtea lui, de la boierii³⁵⁴ pînă la copiii de casă³⁵⁵, au postit în toate aceste trei zile și nu au întrerupt postul decît miercuri seara după liturgia mai înainte sfințită. Nu se bea vin deloc în această săptămînă, nici în tot timpul postului, afară doar de sîmbătă și duminică. În această miercuri, seara, au tras clopotele ceasurilor, întii la ora a șaptea³⁵⁶; paracliserul ieșea ca să sune de trei ori, de fiecare ceas pînă la sfîrșitul „fericirilor”. El s-a urcat atunci în clopotniță, a bătut toaca de lemn, apoi a tras <clopotul> cel mare, adică clopotul de bronz, pentru a vesti liturgia înainte sfințită.

p. 445

³⁴⁶ *Nakus al-chașat*.

³⁴⁷ Ora 9 dimineața. Paul de Alep folosește orarul în vigoare în Orient, împrumutat din vechiul Testament, ziua fiind cuprinsă între orele 6 și 18 ale noastre, iar noaptea între orele 18 și 6 dimineața.

³⁴⁸ Ora 12.

³⁴⁹ Ora 15.

³⁵⁰ *Nakus al-saghir*.

³⁵¹ *Bazargan al-rum*.

³⁵² *Kanun-al Akritiși*. Canonul lui Andrei Cretanul se citește în prima săptămînă a postului mare.

³⁵³ *Tudjdjar al-rum*. Aici termenul arab „*tudjdjar*” înlocuiește cuvîntul persan „*bazargan*”.

³⁵⁴ *Al-boyovariye*, pluralul arab de la cuvîntul *boyar* = boier.

³⁵⁵ *Awlad al-chazana*.

³⁵⁶ Ora 13.

Au început apoi liturghia și când s-a ajuns la „Să se îndrepteze rugăciunea mea înaintea ta, <Doamne>”²⁵⁷, preotul a cîntat-o mai întâi în altar, apoi cele două coruri au cîntat-o pe rînd de patru ori, după care preotul a reluat-o pentru a șasea oară pînă la mijloc, iar ei au sîrșit-o afară <în curte>.

p. 446 Cîțitorul profeților nu face nici o metanie în fața ușilor altarului, ci numai înaintea domnului nostru patriarh. Cînd preotul a ieșit cu epitrahilul, n-a ajuns pînă la choroș, ci a ieșit prin // ușa dinspre miază-noapte și a intrat <trecînd> printre sfeșnice și icoane prin ușa domnească.

La „kinonikon”²⁵⁸ domnul nostru patriarh a coborît, a sărutat icoana sfîntului Ioan Botezătorul care fusese așezată pe un tetrapod²⁵⁹, cu prilejul sărbătoarei lui, care cădea a doua zi. El le-a binecuvîntat, potrivit datinei. Ori de cîte ori cobora, săruta icoanele. Toți au venit apoi să primească anafură²⁶⁰ din mîna lui și să sărute icoana, căci așa este obiceiul la ei în fiecare seară a postului se ia anafură; chiar dacă nu s-a făcut liturghia mai înainte sfînțită, preotul păstra <anafura> de la liturghia de duminică și le-o împărțea. Ei au stat în picioare pînă ce domnul nostru patriarh a trecut prin fața lor, potrivit datinei; și după obiceiul lor au ieșit doi cîte doi. Ridicînd atunci mîna, patriarhul îi binecuvîntează pînă ce ies femeile, iar ei rămîn pînă ce îi binecuvîntează pe toți a doua oară și apoi pleacă. Acest rit despre care am vorbit este cel care se urmează în tot timpul postului. Însă în țara noastră nu se așteaptă pînă la ridicarea perdelelor.

p. 447 În săptămîna aceasta, negustorii veneau în fiecare seară la biserică în timpul slujbei; preotul ieșea cu epitrahilul pentru a le citi molitvele de dezlegare și ei îi dădeau bani; căci în biserica mănăstirii sfîntului Sava — s-o păzească Domnul! — negustorii sînt singurii // care vin să se roage, iar printre ei sînt mulți oameni înșurați.

Cît despre oamenii țării²⁶¹, ei nici nu postesc²⁶², nici nu se roagă, nu au nici <un fel de> religie; sînt creștini doar cu numele. Preoții lor sînt cei dintîi care își încep ziua la crîsmă. E ceea ce am văzut în țara Moldovei. Cît despre Țara Românească, Domnul să dea viață locuitorilor ei pentru evlavie și cumpătarea lor!

Ne-am așezat apoi la masă. Nu era decît bob fiert în apă și mazăre sau fasole fiartă, fără ulei, care semăna cu mazăricea, și varză păstrată în saramură²⁶³ pentru tot anul, și nimic altceva. După cum am spus, ei nu întrebunțează nici vin, nici ulei, afară de sîmbăta și duminica, dar ei beau

²⁵⁷ κατευθύνθητω.

²⁵⁸ *Al-kinonikon* de la termenul grec κοιωνικόν, verset din Psalmi, cîntat îndată după predică, cînd se sună clopoțelul în altar.

²⁵⁹ *Procynitar*.

²⁶⁰ *Andidara* de la termenul grec Ἀντίδωρον = dar în schimb.

²⁶¹ *Ahl al-balad*, moldovenii.

²⁶² Opinia lui Paul de Alep — om al bisericii — este contrazisă de alți călători (Bandini, Weismantel), ca și de D. Cantemir, care consideră că moldovenii posteau cu destulă asprime (*Descrierea Moldovei*, pp. 341 și 347, nota 11).

²⁶³ *Bi-ma wa milh*, „în apă și sare”, adică murată.

must de mere²⁶⁴. Iar pentru noi domnul a pus să ni se dea, <în zilele de> miercuri și vineri din post și în timpul acestei prime săptămîni, bere și mied²⁶⁵, căci în toată această țară nimeni nu bea apă goală, afară doar de cițiva.

Sesamonul^{265 bis} măcinat, uleiul de sesamon și sesamonul boabe le sînt cu totul necunoscute ; negustorii greci sînt cei care aduc din Turcia europeană untdelemnul, măslinile, icrele tescuite, caracatița, zeama de lămîie, năutul, orezul și fideaua și altele de acest fel. Plăteau ocaua de ulei o jumătate de piastru, cea de măslina un sfert de piastru, ocaua de icre tescuite un piastru și jumătate, ocaua de caracatiță uscată un piastru riyal, iar ocaua de năut un sfert <de piastru>, căci locuitorii din toată această țară, în afară de cei bogați, nu le cultivă și nu le cunosc. //

p. 448

XV. LEGUMELE ȘI PRODUSELE <MOLDOVEI>

Cît despre legume, ca sfecla, pătrunjelul, ceapa albă și usturoiul, <acestea> nu cresc decît după Paște, căci în tot timpul postului ninge mereu ziua și noaptea, iar dimineața pămîntul este tare ca piatra ; mai ales rîurile sînt înghețate. Cînd răsare soarele și ziua se mai încălzește, zăpada se topește și se schimbă într-un noroi gros care ajunge pînă la genunchi. În mănăstirile și în casele celor bogați sînt adîncituri²⁶⁶ mari boltite, din piatră, numite în limba lor pivnițe²⁶⁷, unde pun butoaiele cu vin ; acolo sînt și locuri pentru păstrarea legumelor. Înainte de iarnă și de căderea zăpezii ei smulg din pămînt pătrunjelul și ceapa pentru a le pune <în pivnițe>. Prazul se găsește din belșug și <e> foarte dulce. Ei păstrează legumele în adînciturile de care am vorbit și, mulțumită răcoarei care domnește acolo, ele țin. Cînd e nevoie, ridică de acolo după voință și le mănîncă, mai ales în timpul postului. În mănăstiri, după cina de miercuri seara, se postește pînă vineri seara.

Am intrat apoi în biserică după ceasul al șaptelea, iar în timpul „kinonikonului” domnul nostru patriarh a coborît și a sărutat icoana sfințului Teodor martirul, cît și un deget al acestui sfinț, care fusese expus și lăsat mănăstirii. De asemenea, la împărțirea anafurei, au sărutat cu toții <acest deget>//.

p. 449

²⁶⁴ *Ma tuffah*, „apă de mere”.

²⁶⁵ *Ma și'r wa ma 'asl*, „apă de orez și apă de miere”.

^{265bis} Sesamon, plantă tropicală originară din Africa, din ale cărei semințe se extrage un ulei gălbui, fără miros.

²⁶⁶ *Maghair*, pluralul de la *al-maghara*, peșteră.

²⁶⁷ *Binimdja wa binisa*.

După ceasul al zecelea nu a mai sunat decât clopotul mic.

Am intrat în biserică și ei au așezat tetrapodul acoperit cu o broderie, <precum> și luminări înaintea icoanei sfintei Pocioare. Egumenul mănăstirii a rostit cele șase strofe ale acatistului; după datina lor, în fiecare ajun al simbetei din postul Paștelui, rostesc șase <icoase>.

În prima simbătă, de dimineață, am ieșit de la utrenie, apoi s-a tras clopotul cel mare după ceasul al treilea³⁶⁸; nu s-a ieșit de la liturghie decât aproape de ceasul al cincilea³⁶⁹. În ziua aceea au adus multe farfurii cu colivă, cu miere și cu mirodenii în cinstea Sf. Teodor martirul. După liturghie, preotul a ieșit <din altar> ca să tămăduieze; după aceea s-au cîntat troparele sfîntului, apoi <s-au rostit rugăciunile> pentru morți, iar domnul nostru patriarh a citit rugăciunea pentru colivă și s-a rugat pentru cei care o aduseseră în cinstea mucenicului, cît și pentru odihna morților lor.

↳ După ce le-a împărțit anafură și după ce au sărutat icoana martirului, <credincioșii> s-au întors la stranele lor pentru ca toți acei care aduseseră farfuriile <cu colivă> să se poată înfățișa înaintea domnului nostru patriarh care lua pe rînd puțină colivă cu o linguriță de argint sau de fildeş. <Aceștia> mergeau apoi pe rînd la cei de față, pînă la cel din urmă. Apoi domnul nostru patriarh a ieșit înaintea lor, la ușa bisericii, ca de obicei; a binecuvîntat pe credincioși în timp ce aceștia ieșeau în tăcere, doi cîte doi, pînă ce au ieșit toate femeile.

p. 450

Erau toate ca niște regine, serioase // și cucernice; tinerele fete nu treceau înaintea femeilor în vîrstă³⁷⁰; acestea mergeau întotdeauna înainte, dar cu cîtă răbdare și cu cîtă credință! Nimeni nu era nerăbdător, nici nu cîrtea. În ciuda frigului și a înghețului, toți stăteau în picioare, cu capul gol, fără căciulă, într-o liniște și o tăcere deplină, de la începutul pînă la sfîrșitul slujbei: toți, copii sau femei, ca și cei săraci, mergeau cumpătat și în tăcere în biserică, făcînd multe mătăanii.

Simbetele, fie în timpul postului, fie în timpul anului, ei <credincioșii> nu se îmbulzesc să ia anafură, nici să sărute icoanele, nici să iasă grăbiți, ci ies doi cîte doi.

Dar, fără îndoială, dacă Dumnezeu, în dreptatea și echitatea lui, l-a lăsat <pe Vasile voievod> în domnie pînă acum, este pentru că <a vrut să-l răsplătească>. Și în această zi, după liturghie, am sărutat fruntea sfîntului Iacob Intercis, care este îmbrăcat în argint și care e închis într-o raclă din același metal. Aceste moaște sînt ale acestei mănăstiri, ca și degetul sfîntului martir Teodor. Am plecat la masă și am băut vin.

³⁶⁸ Ora 9 dimineața.

³⁶⁹ Ora 11.

³⁷⁰ Contradicție cu cele spuse cu cîteva pagini mai înainte, unde femeile erau acuzate de lipsă de sfială.

<XVI. SLUJBA ÎN MĂNĂSTIREA GALATA>

Seara, după vecernie, măria sa domnul și-a trimis vechilul²⁷¹ său, sulgerul amintit²⁷², să salute // pe domnul nostru patriarh și să-l roage să-i dea voie să petreacă noaptea la mănăstirea Galata pentru ca să asculte liturghia. Totodată, și-a trimis bucătarul și merinde pentru post, adică: un butoi de untdelemn, un butoi de limonadă, un sac de caracatițe uscate, un sac de orez, un sac de fidea, un sac de linte, un sac de năut, un sac de bob, un sac de fasole, un sac de mazăre boabe, totul purtat pe umeri de dărăbani. p. 451

Apoi s-au tras clopotele și în dimineața primei duminici a postului ne-am dus la biserică. Nu s-a făcut procesiunea icoanelor în timpul cîntării „Sfinte Dumnezeule”, cum e datina la noi, ci s-a pus icoana pe tetrapodul acoperit cu o broderie și în tot timpul rugăciunii sau cîntării „Toată suflarea < să laude pe Domnul >”, domnul nostru patriarh a coborît să sărute icoanele și mai ales cele puse la iconostas. Toți cei de față au făcut la fel și am ieșit.

După două ceasuri sulgerul amintit a sosit cu trăsura domnului, căpușită cu postav roșu, împodobită cu galoane de argint și trasă de șase cai roibi. În acest echipaj am sosit cu odăjdiile noastre la această mănăstire Galata.

Intrînd în biserică ne-am înveșmîntat în odăjdiile noastre, noi și toți egumenii mănăstirilor, căci aceștia sînt ținuți să slujească liturghia pretutindeni unde se duce domnul să asculte sfînta slujbă. Apoi au venit să ne spună să înveșmîntăm pe domnul nostru patriarh, căci mării sale domnului nu-i place ca slujba să țină prea mult. Și noi am ieșit din altar.

Iată ordinea urmată la slujbă. Cînd ies, toți egumenii și preoții poartă pe mîinile lor unele odăjdii ale domnului nostru patriarh, de la stihar pînă la mitră, // și toți se așează în jurul lui. La dreapta domnului nostru patriarh stătea „gazel effendi”²⁷³, egumenul mănăstirii Doamnei²⁷⁴ și la stînga lui egumenul mănăstirii Sf. Sava. Ei primeau odăjdiile, una după alta, și ne ajutau să-l înveșmîntăm pe domnul nostru patriarh. Făceau tot astfel ori de cîte ori domnul nostru patriarh slujea liturghia. Noi acoperisem mitra cu un vîl de aur²⁷⁵ și nu am descoperit-o decît în clipa cînd a pus-o. După ce domnul nostru patriarh a fost înveșmîntat cu odăjdiile sale, s-a așezat în jîlțul lui și îndată s-au tras toate clopotele pentru a vesti sosirea domnului. p. 452

²⁷¹ *Wakilahu.*

²⁷² Ioan sulgerul.

²⁷³ În textul arab: *Güzel Efendi.*

²⁷⁴ *Dayr al-Domna*, adică Golia.

²⁷⁵ *Bi mahrama altin.*

Pe cînd intra pe ușa mănăstirii, doi din arhieriei care slujeau au ieșit cu luminări, iar ceilalți diaconi și preoți cu cădelnițele mergeau înaintea domnului nostru patriarh. El s-au așezat în rînduri în afara porții bisericii. La stînga domnului nostru patriarh stătea un preot cu un vas de porțelan în care era agheazmă și <un fiștoc> de busuioc; la dreapta lui stătea un alt preot purtînd evanghelia, iar domnul nostru patriarh ținea crucea în mînă, așteptînd venirea fiului domnului, voievodul Ștefan.

p. 453 Acesta a coborît din trăsură și a așteptat în picioare, pînă a intrat tatăl său. <Aceasta> era acoperită cu brocart, <iar> pe dinăuntru <căptușită> cu catifea roșie, cu galoane de argint aurit. Domnul a coborît și șase șetrari²⁷⁶ mergeau înaintea lui, purtînd toți aceeași uniformă; pe cap aveau căciuli trandafirii, iar în mîini // topoare împodobite cu cruci.

Toți boierii, dregătorii și alaiul au descălecat și au mers în jurul lui; seimenii și ostașii s-au înșirat atît în afara cît și înlăuntru mănăstirii. A fost o zi memorabilă în viața noastră! Noi eram plini de sfială și de respect față de el, pentru că era prima liturghie pe care o slujeam înaintea lui și pentru că noi nu știam care erau regulile practicate în prezența domnilor²⁷⁷. Apoi domnul a înaintat.

Domnul nostru patriarh a ieșit înaintea lui, i-a dat evanghelia apoi crucea să le sărute, l-a aghezmuit pe el și pe fiul lui. El i-a binecuvîntat o dată și a doua oară și diaconii i-au tămîiat. Apoi noi am intrat în biserică înaintea domnului; el a intrat la rîndul său și s-a dus să se așeze în fața jîlțului său; a făcut semnul crucii, s-a întors la dreapta, înclinîndu-și capul înspre cei de față, care s-au plecat cu toții în fața lui. S-a urcat apoi și a stat în picioare lîngă jîlțul acoperit în întregime cu catifea roșie. Tot astfel a făcut și fiul său. Domnul nostru patriarh i-a binecuvîntat a treia oară și a stat și el în picioare lîngă jîlțul său.

p. 454 Dregătorii și alaiul, la rîndul lor, au intrat și s-au așezat în absida de miazănoapte. Postelnicul stătea cu toiagul de argint în fața domnului, în timp ce silihdarul²⁷⁸, purtînd o coroană pe cap, încins cu o sabie și <înnarmat> cu un buzdugan, stătea la stînga lui²⁷⁹. Restul alaiului s-a oprit în nartex, toți cu capul descoperit, căci nimeni nu stă cu capul acoperit în fața <domnului>, // nici chiar la masă. Diaconul a tămîiat apoi ușile altarului și icoanele, după care s-a dus să-l tămîieze <pe domn> în jîlțul lui; a tămîiat apoi pe fiul lui și pe domnul nostru patriarh; apoi a tămîiat suita.

Înapoiindu-se la locul său, diaconul a rămas în picioare, după datină, și a rostit „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeuule, după mare mila ta” și de asemenea „Te mai rugăm, auzi-ne și ne miluiește”. Încă ne rugăm pentru înaltul domn, de Hristos iubitorul, binepăzitul

²⁷⁶ *Şatırbaşıya* de la cuvîntul turc *şadırbaşı* = şeful cortului domnesc.

²⁷⁷ *Al-muluk* = regi, domni.

²⁷⁸ = Spătarul.

²⁷⁹ Cf. M. Costin, *Opere*, pp. 238, 388.

de Dumnezeu, domnul Ioan Vasile voievod și pentru regina sa, soția sa, doamna Ecaterina, și pentru principele, fiul său, Ștefan voievod²⁸⁰; pentru ei îți cerem pace, sănătate și mîntuire <veșnică> și ca domnul Dumnezeu nostru să sprijine întru totul pe domn și să-l ajute în toate treburile lui și să zdrobească sub picioarele lui pe tot dușmanul și pe tot potrivnicul!”

Întotdeauna cînd domnul intra în biserică, diaconul îl tîmîia, rostind aceleași rugăciuni, potrivit datinei lor. Copii de casă de la curte erau toți în haine de postav roșu și stăteau întotdeauna în picioare în cele două abside. În absida din dreapta, ei cîntau grecește²⁸¹, și în cea din stînga, pe românește²⁸², cîntînd împreună și pe un ton care mișca inimile și răscolea sufletele. După litanie rostită de diacon, ei au psalmodiat de mai multe ori alternativ: „Doamne miluiește”²⁸³; apoi preotul a rostit încheierea și a sfîrșit slujba. Copiii de casă de la curte // au rostit polichroniu pentru domn, pentru soția și fiul lui, potrivit datinei. Diaconul a făcut apoi o ușoară plecaciune în fața domnului, în fața fiului lui, în fața domnului nostru patriarh, înainte și după litanie, potrivit obiceiului său. Apoi diaconul a stat în picioare, cu fața aplecată către patriarh, spunînd: „binecuvîntează, stăpîne”²⁸⁴.

Preotul a început liturgia și la fiecare „Doamne miluiește” tinerii cîntau: „Doamne miluiește”; de o parte cîntau în grecește, de cealaltă cîntau în românește; diaconul s-a aplecat spre ei pentru a-i saluta și a intrat deandăratelea în altar; și noi am făcut tot astfel, dar tremuram de emoție.

După cîntarea „fericiți cei ...”²⁸⁵, am ieșit pentru „vohod” <intrare> și un diacon mergea înaintea noastră purtînd un sfeșnic cu trei brațe, după datină; un altul purta o cădelniță, iar eu duceam evanghelia. Domnul nostru patriarh a coborît atunci din jîțul său și, așezîndu-se sub policandru, a binecuvîntat „vohodul” (intrarea). Potrivit obiceiului, eu m-am îndreptat spre domn, i-am dat să sărute evanghelia și i-am sărutat mîna dreaptă, ca și pe aceea a fiului său; apoi <am sărutat> mîna domnului nostru patriarh și am intrat înapoi în altar. Cînd domnul nostru patriarh a rostit: „Miluiește-ne”, el s-a întors către el <către domn>, l-a binecuvîntat mai întîi pe el, apoi a binecuvîntat pe fiul său, ca și pe silihdarul <spătarul> lui, și suita lui, apoi a sărutat icoanele potrivit datinei și a intrat pentru a tîmîia în jurul altarului. El nu a tîmîiat // ușile împărătești, căci nu e obiceiul la sfîrșitul <cîntării> „Și în vecii vecilor”, ci a ieșit pentru a le binecuvînta cu sfeșnicul cu trei brațe (= tricherul), iar tinerii de la curtea domnească au cîntat: „sfinte Dumnezeule” pe o melodie foarte dulce, pînă ce au rostit: „putere”. Dar nici domnul nostru patriarh, nici preoții dinlăuntru <altarului> nu au rostit acest cuvînt; ei nu au rostit nici „Întru mulți ani”. Diaconul a ieșit purtînd evanghelia; de departe a făcut o plecaciune ușoară pentru a saluta pe cei de față și a citit pericopa evangheliei stînd sub policandru. După

p. 456

p. 456

²⁸⁰ *Natalib min adjallu'l malik, al-muhibbu'l-Masih, al-mahfuz min Allah, el-Efendi Yoanu Fasili foyfoda, wa'l-malakihi harematihi al-Domna Katerina wa'l-malik ibnuhi Stefanos voyvoda ...*

²⁸¹ *Bi'l-rumi.*

²⁸² *Bi'l-falachi.*

²⁸³ *Kirieleison*, scris cu litere arabe.

²⁸⁴ *Ablojdison despota*, de la Εὐλόγησον Δέσποτα.

²⁸⁵ *Al-makarezmi.*

ce au sffirșit, s-a îndreptat către domn și către fiul lui și le-a dat <evanghelia> să o sărute, apoi le-a sărutat mîna.

p. 457 În timpul tîmîierii, la cîntarea heruvicului, domnul nostru patriarh a ieșit din altar cu cîdelnița; s-a așezat între sfeșnice, a tîmîiat pe domn și pe cei de față, apoi s-a întors ca să tîmîieze ușile altarului și icoanele și a intrat <din nou în altar>. Eu am ieșit cu sfintele daruri²⁸⁶. S-a întins atunci în fața jîlțului domnului un covor de mătase cusut cu aur, avînd în mijloc un motiv de catifea roșie; s-a întins și un alt covor de aceeași formă, dar mai mic, în fața jîlțului fiului său. Ei <amîndoi> au coborît și s-au închinat pînă la pămînt pe ele. Cînd am ajuns lîngă ei, m-am întors spre ei, potrivit datinei, spunînd: „pomenește întotdeauna, Doamne Dumnezeule, în împărăția ta cerească pe domnul Io Vasile voievod, pe soția sa, doamna Ecaterina, și pe fiul său, Ștefan voievod”²⁸⁷. Preotul care ducea potirul a făcut tot astfel. Domnul nostru patriarh își scosese mitra pe care unul din preoți // o ducea în fața <sfîntului> trup, potrivit datinei lor: fiecare ducea cîte ceva în mînă, chiar și numai un liturghier.

Domnul <țării> fiind de față — după cum am spus — <preotul> a fost silit să scurteze slujba. La „kinonikon” domnul a coborît să sărute icoanele după obicei și fiul său după el; s-a urcat apoi din nou în jîlțul său.

Să se știe că atunci cînd preotul rostește rugăciunea: „binecuvîntează, doamne, pe cei ce te binecuvîntează”²⁸⁸, el pomenește întotdeauna pe domn, pe soția lui și pe fiul lui, cum se face în toată această țară, din Țara Românească și de la cazaci pînă la Moscova. Apoi a ieșit domnul nostru patriarh, preotul și diaconul ca să tîmîieze tava cu coliva domnească, care fusese adusă de domn, împreună cu un vas de argint cu vin. Era obiceiul lui ca, atunci cînd asculta liturgia, să dea el totul, ca și ospățul de la masa lui.

Domnul nostru patriarh a rostit o rugăciune după obicei asupra acestor daruri și s-a rugat pentru el, pentru soția lui și pentru fiul lui. Apoi domnul a coborît din jîlțul său, a primit din mîna lui anafura, ca și fiul său, apoi s-au așezat în jîlțurile lor; apoi ceilalți boieri²⁸⁹ și dregători de frunte au venit, unii după alții, să primească de asemenea <anafura> și au sărutat icoanele, după obicei. Preotul a ieșit atunci cu o altă tavă și a împărțit anafură celor care erau afară. Apoi s-a adus tava cu colivă înaintea domnului.

p. 458 Domnul nostru patriarh, arhieriei și ceilalți preoți au pus mîinile pe // colivă, apoi patriarhul s-a rugat îndelung pentru domn care dăduse aceste daruri. Domnul nostru patriarh a luat apoi primul din ele, pe urmă domnul și fiul lui, ca și cei care erau de față. Au băut apoi din vasul cu vin.

Apoi domnul nostru patriarh, în picioare sub policandru, s-a rugat mult pentru domn și a terminat slujba. A intrat în altar, și-a scos odăjdiile și copiii <de casă> ai curții domnești au spus polichroniu pentru domn pînă ce domnul nostru patriarh a isprăvit să-și pună mantia, pe cînd domnul stătea în picioare la jîlțul lui. Apoi a ieșit, însoțit de noi,

²⁸⁶ *Bi'l-sinniya wa'l-djasad.*

²⁸⁷ *Yadhkar al-Rabbi al-Ilahu al-malik Ivanu Fasili Foy'oda wa harematahu al-Domna Katerina wa waladahu Stafani Foyfoda fi malkutahu al-samawiyya kullu hin.*

²⁸⁸ *Baraka al-ladzina yabarakunaka yarabbi.*

²⁸⁹ *Al-boyoraye.*

pînă la ușa bisericii. A rămas acolo pînă ce a ieșit domnul; atunci l-a binecuvîntat potrivit datinei, ca și pe toți cei care se aflau în biserică.

Apoi <patriarhul> s-a urcat cu domnul mai întîi într-o sală retrasă, unde au vorbit pînă s-a pus masa; după aceea s-au îndreptat spre trapeză. După cum am spus, ori de cîte ori domnul asculta liturghia, bucatele și vinul <pe care le dăruia> ar fi fost îndestulătoare pentru cîteva mii de ostași și de oameni.

După amiază au coborît în biserică, au ascultat vecernia, iar domnul nostru patriarh, mergînd tot înaintea lui, l-a binecuvîntat la ieșire. <Domnul> a plecat cu trăsura sa și clopotele au sunat pînă ce nu s-a mai văzut. Cu adevărat această zi a fost demnă de a fi amintită în viață, așa cum am spus mai sus.

Nimic nu mi-a plăcut mai mult ca rugăciunea și cîntarea // tinerilor p. 459 de la Curtea domnească și sîrguința lor în a se întrece unii pe alții.

Ne-am întors apoi la mănăstirea noastră. Pe drum am băgat de seamă o baltă mare numită „heleșteu”, așezat în dosul palatului domnului^{289bis}. Este o crescătorie de pești foarte rari, numiți „domnești”²⁹⁰, foarte prețuiți, care au icre în burtă. În ziua aceea, balta înghețase și călăreții treceau cu caii pentru a merge de la Curte la mănăstirea Galata. Cînd vor să scoată apă sau să adape caii, sparg gheața cu hîrlețele în chip de puț pînă se ridică apa; adapă caii, apoi apa îngheață din nou. Pescarii fac la fel cînd vor să prindă pește pentru el <domn>.

În ziua aceea ni s-a dăruit mere mari, cu miros plăcut, și culoare frumoasă, minunate la gust, numite „domnești”²⁹¹ adică „regești”²⁹². În această țară, ele se țin în pivnițe pe paie și se păstrează pînă în vremea merelor noi. De asemenea, ne-au dăruit piersici, prune, cireșe păstrate în sirop, care păreau atît de proaspete și de gustoase încît ai fi crezut că sînt culese de curînd.

<XVII. SLUJBA ÎN CELELALTE SĂPTĂMÎNI ALE POSTULUI>

În a doua luni a postului, după ceasul al șaselea²⁹³ s-a tras clopotul <care arată> ceasul și am ieșit înainte de ceasul al optulea. În tot timpul postului slujba s-a făcut potrivit acestei reguli.

^{289bis} Despre acest mare iaz, format din stăvilirea Bahluiului, iaz ce se întindea pînă sub zidurile curții domnești, vezi amănunte la C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, pp. 151—152.

²⁹⁰ Efendiiko.

²⁹¹ Vasiliko, termen grec.

²⁹² Muluki.

²⁹³ Ora 2 după amiază.

p. 460 Lingă mănăstirea Sf. Sava se găsește și aceea a Sf. Paraschiva²⁹⁴, cu o biserică frumoasă. Aceasta // este ocupată de călugări de la muntele Sinai. Fiecare iconostas are icoana Sf. Ecaterina și celelalte icoane. Ușile altarului și <chipurile> apostolilor au fost făcute în Rusia. Pe zidul ușii bisericii se văd picturi înfățișând muntele lui Dumnezeu, muntele Sinai, mănăstirea, muntele lui Moise, unde acesta a vorbit cu Creatorul, muntele Sf. Ecaterina și celelalte mănăstiri din acest ținut, cu beduini și altele de acest fel. Ai crede că vezi aceste locuri aievea; așa este într-adevăr.

Mănăstirea Sf. Mihail²⁹⁵ este așezată în fața mănăstirii Galata. Iar mănăstirea Sf. Nicolae, care este lingă palat²⁹⁶, seamănă cu aceea de la Vaslui, care a fost clădită de voievodul Ștefan²⁹⁷. Este mare și maiestooasă, cu turle înalte, iar în afară se află o clădire alipită; se spune că ar fi o construcție a turcilor²⁹⁸.

Ni s-a spus că în acest oraș Iași sînt treizeci de biserici și mănăstiri²⁹⁹. Orașul are o înfățișare plăcută, aerul este curat, apa e dulce și sănătoasă, mai bună decît cea din celelalte orașe ale acestei țări.

p. 461 În a doua sîmbătă din post, am slujit liturghia, iar seara am cîntat vecernia. În dimineața celei de a doua duminici am slujit liturghia în biserica mănăstirii. Miercuri, în cea de a treia săptămînă a postului, adică la 9 martie, sărbătoarea celor patruzeci de mucenici, am ieșit de la liturghia mai înainte sfințită după ceasul șapte și jumătate, adică numai cu o jumătate de ceas mai puțin decît de obicei. //

În ziua aceasta, lumea a adus la biserică o mulțime de pîini mici, rotunde, pîine obișnuită, turte și colaci de toate formele; și multe lumînări, precum și colivă. S-au împărțit, ca binecuvîntare celor de față, ca de obicei.

În dimineața celei de a treia duminici din post, în timpul cîntării: „toată suflarea”, la sfîrșitul lui „Sfînte Dumnezeule”, preotul a ieșit din altar ținînd deasupra capului o tavă pe care se pusese crucea, iar diaconul mergea înaintea lui cu cădelnița și cu lumînarea. El înainta încet pînă ce a ajuns înaintea tetrapodului pe care era evanghelia, așezat sub policandru; tetrapodul era acoperit cu un covor de catifea bordată cu tiv de catifea verde și cu ciucuri pe margine. Preotul a pus acolo tava, a luat cădelnița din mîinile diaconului,

²⁹⁴ Biserica Sf. Paraschiva sau Sf. Vineri, ctitoria marelui vornic Nestor Ureche, ante 1610 (N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, p. 477).

²⁹⁵ Mănăstirea Sf. Arhangheli, construită de Isac Balica hatmanul (1586—1587), cunoscută din secolul al XVIII-lea sub numele de Frumoasa (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 446—447).

²⁹⁶ Biserica Sf. Nicolae Domnesc, ctitoria lui Ștefan cel Mare (1491—1492), (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 467—470). Vezi și descrierea lui Trifon Korobeinikov în vol. III al colecției de față, p. 352.

²⁹⁷ La 1490.

²⁹⁸ Turcii nu aveau voie să-și ridice construcții pe teritoriul românesc (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 297).

²⁹⁹ La 1646 se îndicau la Iași 60 de biserici și 11 mănăstiri (Călători, V, p. 327).

a tămîiat de jur împrejur, cîntînd : „Crucii tale ne închinăm...”³⁰⁰ pînă ce a sîrșit ocolul ; el a cîntat-o a doua oară pînă ce s-a sîrșit al doilea ocol, apoi a cîntat a treia oară, pînă ce a ocolit a treia oară. Atunci domnul nostru patriarh a coborît, a făcut trei mătănii mari înaintea crucii, a sărutat-o, apoi a binecuvîntat credincioșii cu crucea, potrivit datinei. După el, au intrat egumenii, preoții și lumea cealaltă, doi cîte doi, și au făcut la fel.

Am ieșit din biserică. Ca de obicei, în seara de ajun, domnul a dat de știre patriarhului să se pregătească // să slujească liturghia a doua zi la mănăstirea doamnei, mănăstire despre care am vorbit mai sus. El l-a trimis apoi o trăsură cu șase cai murgii și am plecat. Intrînd în biserică ne-am îmbrăcat în odăjdii, după obicei, și l-am înveșmîntat <pe patriarh>, am sărutat crucea mare aurită înăuntrul căreia este o bucată neagră din crucea cea adevărată a Domnului nostru Isus Hristos. Această relicvă este a Sf. Munte <Athos>³⁰¹, iar documentul care constată autenticitatea lemnului <adevăratei cruci> se află în această mănăstire³⁰², căci cele două mănăstiri ale domnului au fost închinare Sf. Munte. Egumenii și călugării acestor <mănăstiri> vin de acolo.

p. 462

La sosirea domnului, s-au tras toate clopotele în cinstea lui ; el a venit cu un alai mareș, ca și data trecută. Ca de obicei, am ieșit în întîmpinarea lui, iar patriarhul l-a stropit cu agheazmă. Am sîrșit Sf. liturghie și am mîncat și coliva. Domnul nostru patriarh a ieșit înaintea lui ca să-l binecuvînteze ; domnul s-a suit în trăsura și a așteptat ca domnul nostru patriarh să se urce în trăsura lui și au plecat împreună la Curte.

În ziua aceea domnul l-a ospătat la masa lui cu toată dragostea și prietenia. I-a făgăduit că va pune să i se facă o mitră de aur și odăjdii arhieriești complete. Seara ne-am întors înapoi.

Seara, în ajunul celei de a patra duminici din post, domnul i-a trimis vorbă domnului nostru patriarh să se pregătească să slujească liturghia // la mănăstirea Barnovschi. Dimineața, după utrenie, i-a trimis trăsura, iar el <patriarhul> s-a dus la această mănăstire ; noi l-am înveșmîntat cu Sfintele odăjdii. Apoi s-au tras clopotele și domnul a sosit cu un alai și mai mareș și mai frumos decît înainte ; călărea pe un cal turcesc sur, acoperit cu brocart de fir de aur împodobit cu nestemate.

p. 463

I-am ieșit în întîmpinare, după obicei, și, intrînd <înapoi în biserică>, am terminat liturghia. În ziua aceea am citit evanghelia, după aceea i-am dat cartea să o sărute, i-am sărutat mina dreaptă, ca și pe cea a fiului lui.

În toate aceste țări, oamenii se mirau mult de felul nostru de a citi grecește, căci la ei numele nostru nu e ținut în mare cinste. După ce domnul nostru patriarh a împărțit anafură și după ce am mîncat colivă, el a ieșit înaintea domnului, înveșmîntat cu mantia, și l-a binecuvîntat.

³⁰⁰ „Τὸν σταυρὸν τοῦ προσκυνῶμενοι.”

³⁰¹ *Djabal al-mukaddas*.

³⁰² Un asemenea document nu există.

p. 464 În ziua aceea, patru mitropoliți fuseseră de față la slujbă <și anume> : episcopul³⁰³ care stă întotdeauna la curte, și mitropolitul Sofiei, și Velasie³⁰⁴, mitropolit de Naupactos în // Moreea, și episcopul de Georgia; acesta venise de curînd de la Moscova cu milostenii bogate. El pretindea că este episcopul unei biserici din țara lui Dadian³⁰⁵, unde se păstrează cămașa Sf. Fecioare, Maica Domnului. Din această cauză țarul³⁰⁶ <Moscovei> i-a dat, în afară de milostenii bogate, o mitră frumoasă și toate veșmintele sacerdotale. El era încins cu un ciliciu. Împreună cu acești prelați, domnul nostru patriarh a fost dus în trăsură la Curte, la ospățul domnesc; seara ne-am întors la mănăstire.

p. 465 În ajunul joi canonului mare s-a slujit utrenia cea mare; s-au tras clopotele la ora două // din noapte. Paracliserul a bătut mai întîi toaca de lemn de trei sute de ori; și după fiecare sută de bătăi el se oprea. Apoi au tras de mai multe ori toate clopotele de aramă; apoi am intrat în biserică. Preotul a început să tîmîieze în tăcere, fără să înceapă slujba; el s-a oprit sub cupolă și a rostit: „Binecuvîntează, stăpîne”³⁰⁷. Apoi, a sfîrșit tîmîierea domnului nostru patriarh, a intrat în altar prin ușile împărătești și a rostit: „Slavă Sf. ... <Treimi>”³⁰⁸, după datină. Domnul nostru patriarh a rostit șase psalmi fără să spună „Sf. Dumnezeu!”, la început trei topare, apoi „aleluia” și „trisagion”³⁰⁹. S-a rostit o „cathismă”³¹⁰ a psalmilor și „Miluiește-mă, Dumnezeu!”³¹¹, apoi au început canonul, <care era> în întregime pe o melodie armonioasă.

Este obiceiul în această țară ca proestosul să rostească psalmii de dimineață, apoi „Slavă ție celui care ne-ai arătat nouă lumină” și „Slavă întru cel de sus lui Dumnezeu” și „O Hristoase, lumina cea adevărată”, apoi psalmii vecerniei și „Lumină lină”, apoi „Învrednicește-ne <Doamne>” și „Acum slobozește pe robul tău” și luminîndele. Slujba a început la primul ceas, după datină; și am ieșit de la slujbă după ceasul al șaselea din noapte³¹².

p. 466 După amiază ei au slujit liturghia mai înainte sfințită și au pus pe tetrapod icoana Bunei Vestiri, care trebuia să se serbeze a doua zi. Domnul nostru patriarh a coborît, a sărutat-o, după obicei, ca și toți cei de față. După ce // am primit anafura, ne-am dus să ne așezăm la masă și am băut vin.

³⁰³ Mitropolitul Varlaam.

³⁰⁴ Flasios, Vlasios, Blasius.

³⁰⁵ Este „τοῦ Δαδιάννου αὐθεντα” (sic) menționată de cronicarul bizantin Laonic Chalkokondylas (ed. Bonn, p. 467, trad. V. Grecu, București, 1958, p. 267), aflată în Georgia sau Iviria.

³⁰⁶ *Al-malik*, termen arab ce înseamnă rege.

³⁰⁷ *Kirie eblodjison* (κύριε εὐλόγισον). În realitate: „Binecuvîntează, prea fericite părinte”.

³⁰⁸ În textul arab Δόξα τῇ ᾧ τριάδα. În realitate: „Slavă sfintei celei de o ființă și făcătoare de viață și nedespărțită Treime”.

³⁰⁹ τρισάγιον, adică de trei ori „Sfinte Dumnezeu!”.

³¹⁰ De la termenul grec κάθισμα, citirea unui grup de psalmi.

³¹¹ *Arhamni, ya Allah!*

³¹² La miezul nopții.

În timpul serii nu s-a făcut slujba vecerniei și nu s-au tras clopotele, dar vineri, la miezul nopții, au sunat clopotele. Am intrat în biserică și a început slujba vecerniei celei mari și după „Miluiește-ne pre noi, Dumnezeu, după mare mila ta” au început „litia”. Au așezat cinci pîini, un vas cu untdelemn, un vas cu vin și unul cu grîu și două sfeșnice pe masa așezată dedesubtul cupolei.

După ce a tîmîiat, diaconul a rostit rugăciunea de la vecernie: „Mîntuiește, Doamne, poporul tău...” etc. și a tîmîiat de jur împrejurul pîinilor; a luat una și domnul nostru patriarh a binecuvîntat-o. La utrenie, au început cei șase psalmi fără să mai rostească: „Sfinte Dumnezeule” și celelalte trei tropare, apoi au rostit „Dumnezeu este domnul...”, psalmii și canonul. Ei nu au rostit cîntecele de slavă, ci în locul lor au rostit: „O sfîntă Fecioară, maica lui Dumnezeu, miluiește-ne pre noi”. După „Toată suflarea <să laude pre Domnul>”, domnul nostru patriarh a coborît, a sărutat icoana Bunei Vestiri, ca și toți cei de față. Am ieșit devreme de la utrenie³¹³.

Domnul a trimis din nou vorbă patriarhului să se pregătească ca să slujească liturghia în biserica sfîntului Nicolae de lîngă Curte, cunoscută sub numele de biserica domnească³¹⁴. I-a trimis trăsura sa și am plecat. // Ne-am înveșmîntat cu odăjdiile noastre, am înveșmîntat și pe domnul nostru patriarh și am început slujba potrivit dorinței domnului. Am rostit: „Binecuvîntează, stăpîne” și preotul a spus: „Binecuvîntată este <împărăția>...” Au început psalmul vecerniei: „Binecuvîntează, suflete al meu, pe Domnul”, ectenia și stihurile cunoscute cu „Doamne miluiește!”; apoi domnul, care venea pe jos de la curte, a intrat în această clipă. Nu ne-am dus în întîmpinarea lui, ca de obicei, pentru că începusem liturghia, dar cînd s-a așezat în jîlțul lui, patriarhul l-a binecuvîntat, ca și pe fiul lui, de două, trei ori, apoi am sfîrșit liturghia. Am mîncat colivă domnească și după ce s-a sfîrșit, patriarhul s-a rugat pentru domn și am băut vin. Domnul a stat în picioare lîngă jîlțul său așteptînd ca domnul nostru patriarh să-și scoată odăjdiile și să-l înveșmîntăm cu mantia, potrivit datinei. Patriarhul a ieșit înaintea lui ca să-l binecuvînteze și ei au mers împreună pînă la curte.

p. 467

În ziua aceea a fost un ospăț și o serbare mai mare ca de obicei, pentru că era o sărbătoare a Domnului nostru <Isus Hristos>. Cînd se aduceau talerele de la bucătărie sus, <în sufragerie>, băteau toba, sunau din trîmbiță și cîntau din fluier. În această zi a fost multă veselie; muzica împărătească³¹⁵ și cîntecele turcești nu au încetat pînă seara.

Ne-am întors la mănăstire cu trăsura.

Să se știe că la mijlocul lunii martie ei sădesc piersici și altele, apoi trandafiri și se seamănă bob, ceapă, usturoi și altele asemenea. În acest anotimp ei aduc lămii din Rumelia și le pun // în pivnițe, învelite în hîrtie. O oca de rodii aduse costa o jumătate de groș, căci nu se găsesc deloc în acest jînut.

p. 468

³¹³ *Al-ultrum.*

³¹⁴ *Kanisa al-begat.*

³¹⁵ *Al-sultaniyya.*

În ajunul sîmbetei Acatistului, nu s-au tras clopotele și nu s-a slujit vecernia; dar după ce a sunat ceasul al șaptelea al serii, au slujit vecernia cea mare și au bătut toaca de trei sute de ori, după cum am spus, apoi s-a tras clopotul cel mare de o sută de ori.

După ce a tămîiat preotul, s-au citit psalmii dimineții și după ce s-a rostit: „Dumnezeu este Domnul!” și cathisma psalmilor, au așezat tetrapodul acoperit cu un covor în fața icoanei sfintei Fecioare și după ce s-au aprins luminările din sfeșnice, domnul nostru patriarh a coborît din jilțul său și-a pus epitrahilul și omoforul⁸¹⁶ și a rostit șase icoase din acatist, după care s-a urcat din nou în jilțul său. S-a rostit apoi a doua cathismă a psalmilor, apoi episcopul a rostit alte șase icoase — ei repetau irmosul — egumenul a rostit șase icoase, preotul care slujea a rostit după el alte șase icoase. Ei au cîntat și canonul, fără cîntarea de slavă, și invocația: „O, Maică a Domnului, miluiește-ne”. Apoi am ieșit de la utrenie dis-de-dimineăță.

În ziua aceea, sîmbăta acatistului, domnul nostru patriarh a slujit liturghia în biserica Sf. Sava, pentru negustori. A fost o liturghie solemnă și am făcut slujba în întregime.

p. 469 După ce am ieșit de la liturghie, era aproape de amiază; l-am înveșmîntat <pe patriarh> cu mantia, după obicei, și am ieșit din biserică. Au mers înaintea // lui cu luminări pînă la cimitirul din afara bisericii, căci un om l-a rugat pe domnul nostru patriarh, spunînd: „Tatăl meu, înainte de a muri, a lăsat cu limbă de moarte: „la trei ani după moartea mea, să deschizi mormîntul meu și să privești de față cu un mare dregător și, dacă este un patriarh, să citească asupra mea molitva de dezlegare”. Noi i-am pus atunci epitrahilul și omoforul și el <patriarhul> a început slujba.

XVIII. ÎNMORMÎNTAREA ÎN MOLDOVA

S-au cîntat rugăciunile obișnuite pentru morți; patriarhul a rostit apoi molitva de dezlegare și „syghoreite”⁸¹⁷, adică rugăciunea pentru iertarea păcatelor, după care el a stropit trupul cu agheazmă. Apoi ne-am dus la trapeza mănăstirii, unde familia a făcut pentru el un „mnimosynon”⁸¹⁸ sau un parastas. În trapeză s-a pus o masă mare cu tot felul de bucate, apoi colivă și vin și am împărțit luminări mari la toți cei de față. Apoi domnul nostru patriarh s-a sculat în picioare împreună cu toți cei de față a și rostit: „binecuvîntat e Dumnezeu nostru”, apoi „sfinte Dumnezeule” și au cîntat troparele morților.

p. 470 Diaconul, îmbrăcat în stihar, a tămîiat pe toți cei de față cu o cădelniță de argint și a rostit: „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule, după mare mila ta”, apoi „pentru odihna sufletului robului lui Dumnezeu cutare, care s-a mutat de la noi”, pînă la sfîrșit. Domnul nostru patriarh a rostit // rugăciunea morților: „Dumnezeul duhurilor ...” Apoi s-a sfîrșit slujba și am stins luminările. Toți au luat colivă și noi ne-am rugat pentru răposat.

⁸¹⁶ *Al-batrașil wa al-omoforon.*

⁸¹⁷ *Al-sichorochati*, de la συγχώρεω = a ierta.

⁸¹⁸ De la termenul grec μνημόσυον = parastas.

După praznic, fiul răposatului a împărțit o pomană celor de față pentru că acesta e obiceiul în țara Moldovei și în Țara Românească și aceasta este datina parastasului pe care noi îl numim „sabahiye” și slujba din ziua a treia și a noua.

Cînd ne-am sculat de la masă, s-a tras clopotul cel mare; la ei este semnalul că a murit cineva. Dacă familia dorește ca el să fie înmormîntat în mănăstire, poruncește paraclicerului să tragă clopotele pentru ca să adune toți preoții din oraș la înmormîntare. Aceasta se întîmplă cînd <răposatul> e bogat sau înstărit; dacă e sărac îl îngroapă fără să tragă clopotele ca să nu afle nimeni. După aceea șase preoți ai mănăstirii în feloane se duc la casa răposatului, împreună cu doi diaconi cu cădelnița, pentru ca să-l ia.

La ei e obiceiul că dacă moare cineva să nu-l îngroape decît după două sau trei zile și încă fără giulgiu, cu fața descoperită, aprinzînd luminări zi și noapte în jurul mortului. Orice preot care dorește să vină la el, poate să o facă, pentru ca să citească <pericopele> evangheliei, de la început pînă la sfîrșit, nu o singură dată, ci de mai multe ori, din clipa morții pînă în aceea a înmormîntării, chiar dacă ar fi acolo cincizeci de preoți sau diaconi; și aceasta se face de dragul pomenilor bogate <care li se dau> //.

p. 471

Cît despre răposatul acesta, era un om în vîrstă și fusese prietenul nostru; se trăgea din Konya³¹⁹, din tată și bunic de ieniceri. Fusese și el ienicer. Venise aici, se botezase și se însurase. Hatmanul³²⁰, fratele Domnului și vizirul³²¹ lui îi fusese naș. Credița și rîvna sa la rugăciuni nu se întîlneau la nici unul dintre noi.

Cînd a murit, datora bani unor negustori turci. Hatmanul a trimis îndată să se pună peceți pe bunurile sale. Mai întîi au luat din oficiu vreo douăzeci de galbeni pentru cheltuielile de înmormîntare și pentru îngroparea lui; după aceea creditorii și-au împărțit moștenirea lui. El lăsase cu limbă de moarte ca toți negustorii să ia parte la alaiul și la înmormîntarea sa din cauza învinuirii pe care turcii i-o aduceau.

Cînd s-a adus nășălia, preoții mergeau înaintea ei, purtînd luminări. Cînd ajungeau lîngă o casă turcească, o puneau pe pămînt, iar preoții se rugau cu voce tare, pînă ce au băgat-o în biserică și au pus-o în mijloc, în timp ce sunau clopotele. Apoi s-a făcut tăcere. Am îmbrăcat pe domnul nostru patriarh cu mantia și am intrat în biserică, i-am pus epitrahilul și omoforul. El a stat în picioare la căpătîiul mortului, a cărei față era descoperită și care avea o icoană pe piept; și, după datină, diaconul a întins cădelnița patriarhului și acesta a tămîiat în jurul mortului în formă de cruce, apoi a tămîiat ușile altarului, rostind: „Binecuvîntat este Dumnezeu...”; apoi au început slujba dezlegării. El a tămîiat absida din dreapta și pe cea din stînga și pe toți preoții // care se aflau acolo, ca și pe mireni, apoi a tămîiat în jurul nășăliei a doua oară și s-a întors spre răsărit și a făcut semnul crucii de trei ori pe față; apoi s-a urcat în jîlful său, pe cînd se cînta „fericiți cei fără prihană...” și „miluiește-mă pre mine, Doamne”, cîntecul alternînd, ca și canonul.

p. 472

³¹⁹ Oraș în centrul Asiei Mici.

³²⁰ Gheorghe Coci, fratele lui Vasile Lupu, mare paharnic (1634—1651) și apoi hatman (1651—1652) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 378).

³²¹ Sfetnicul lui.

Domnul nostru patriarh a rostit prima încheiere. Apoi episcopul care era de față a luat cădelnița după domnul nostru patriarh și a tămâiat de jur împrejurul mortului prima oară și a doua oară, apoi a tămâiat ușile altarului și pe cei care erau de față și și-a făcut semnul crucii pe față; apoi s-a aplecat de două ori către domnul nostru patriarh și s-a oprit la locul său și în clipa potrivită a rostit a doua încheiere. Apoi ceilalți preoți au făcut la fel pînă în clipa cînd se dă sărutarea <mortului>. După ei, diaconul care slujea s-a dus cu cădelnița înaintea fiecărui preot, după rangul lui, l-a tămâiat de două ori, de trei ori, pînă ce fiecare preot, ieșind la rîndul său, lua cădelnița, îl tămâia pe diacon de două ori, de trei ori, și îi dădea înapoi cădelnița. Fiecare preot care tămâia rostea încheierea ce urma, la timpul convenit, pînă la sfîrșit, fără să uite niciodată să tămâieze jîlful domnului.

p. 473 Apoi domnul nostru patriarh a coborît la căpătiul mortului și a citit evanghelia. Este obiceiul ca soția, copiii și rudele mortului să stea în genunchi sub evanghelie în timpul citirii <pericopei>. Apoi a citit dezlegarea de păcate și, înaintînd // spre icoana care era pe pieptul răposatului, a făcut trei mătănii spre răsărit și a sărutat icoana; apoi a făcut alte trei <mătănii> și s-a urcat în jîlful său.

Apoi episcopul și egumenul mănăstirii au venit fiecare din altă parte; au făcut mătănii spre răsărit și au sărutat de asemenea icoana. Au venit și preoții, ca și diaconii și călugării, doi cîte doi. Două rude sau prieteni ai mortului stăteau în picioare, de amîndouă părțile, împărțind adunării întregi cîte o pomană <ca> pentru săraci, învelită în foi de hîrtie sau în basmale cusute. Apoi au intrat dregătorii și au mers după rangul lor, doi cîte doi, după mulțime. Apoi l-au scos și l-au îngropat în afara bisericii, dar noi nu am ieșit cu el, căci nu este obiceiul.

Cînd răposatul este foarte bogat, toți cei de față sînt poftiți la masă în casa celui răposat. Se aduce o tavă cu colivă și se împart luminări, iar preotul rostește: „binecuvîntat este Dumnezeu...” și troparele morților. După ce a tămâiat, diaconul rostește: „miluiește-ne pre noi, Dumnezeule” pînă la capăt, apoi pomenește <numele> celui răposat. Arhiereul rostește rugăciunea, <cei prezenți> iau colivă și se roagă pentru cel răposat.

XIX. CRONICA ÎNTÎMPLĂRILOR TRECUTE

p. 474 În a cincea duminică a postului am făcut rugăciuni în biserica mănăstirii, iar măriia-sa domnul a pus // pe domnul nostru patriarh să făgăduiască că va sluji liturghia la mănăstirea lui Aron Vodă, în afara orașului.

Dar în dimineața acelei zile el³²² era tare supărat și noi nu știam de ce.

Trebuia să se știe că orologiul de fier al mănăstirii domnești³²³ suna de la 1 martie³²⁴ pînă la 10 ale acestei luni, douăsprezece ceasuri în timpul

³²² Vasile Lupu.

³²³ *Deyr el-Efendiike*, nume dat mănăstirii Trei Ierarhi.

³²⁴ *Ađar*.

noptii și douăsprezece ceasuri în timpul zilei, iar în următoarele zece zile suna paisprezece ceasuri în timpul zilei și zece ceasuri în timpul nopții. // p. 475

După aceste întâmplări, s-a ivit un fapt care a împiedicat pe domn să iasă în ziua aceea. I se trimisese o scrisoare³²⁵ printr-un preot duhovnicesc³²⁶, vestindu-l că boierii țării sale l-au trădat³²⁷; <aceștia> se înțeleseseră cu marele logofăt³²⁸ ca să-l omoare. Acesta, folosindu-se de un vicleșug, se duse cu zece zile înainte la craiul maghiarilor sau ungurilor³²⁹ și la Matei, domnul Țării Românești, ca să se refugieze la ei.

A învinuit pe Vasile de dorința de a cuceri cu sabia și cu sprijinul cazacilor țara maghiarilor³³⁰ și Țara Românească³³¹. Ei s-au miniat foarte împotriva

³²⁵ Scrisoarea, alcătuită de spătarul Constantin Clogolea, este reproducă de Miron Costin, *Opere*, p. 137.

³²⁶ Ioasaf, egumenul mănăstirii Aron Vodă (*ibidem*, p. 137). Vezi și G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 154.

³²⁷ Din conspirație făceau parte, în afară de Gheorghe Ștefan: Pătrașco Clogolea mare stolnic (1650–1653), Constantin Clogolea mare spătar (1651–1653) și Ștefan serdarul (1651–1653) (Miron Costin, *Opere*, pp. 135–136).

³²⁸ *Megas Loghotetis*. Gheorghe Ștefan, fiind trimis la Gheorghe Rákóczi al II-lea și la Matei Basarab, „mai multe adăogea spre vrajbă și în locul trebilor stăpînu-său, în solii au așezat treaba sa spre domnie” (*ibidem*, p. 135).

³²⁹ *Kiral al-Madjar ay al-Ungurus* = Gheorghe Rákóczi al II-lea, principele Transilvaniei (1648–1660). Gheorghe Ștefan fusese trimis în repetate rânduri cu solii la Gheorghe Rákóczi: în 1648 (Miron Costin, *Opere*, p. 135), în 1650 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 143) și într-o a treia solie cînd a început să uneltească împotriva lui Vasile Lupu cu sprijinul lui G. Rákóczi (*ibidem*, p. 153).

³³⁰ Așa se spunea uneori Transilvaniei, după conducerea politică din acea vreme. Precum se știe, deși alcătuiau majoritatea populației, românii din Transilvania erau lipsiți de drepturi politice, din care cauză țara pe care o locuiau era numită uneori impropriu după numele stăpînitorilor maghiari. Există numeroase dovezi despre preponderența elementului românesc în Transilvania în această epocă; pe la mijlocul sec. XVI, umanistul Verancsics afirma, de pildă: „românii, deși îi ajung ușor la număr (pe secui, unguri și sași, pomeniți mai înainte – N.S.), totuși nu au nici o libertate, nici o nobilime, nici un drept al lor” (*Călători străini*, I, p. 410). În a doua jumătate a sec. XVII, Miron Costin remarcă și el că românii „și pînă azi sînt mult mai numeroși ca ungurii, începînd din Bacica sirbilor temišoreni, peste tot Mureșul, în Hațeg, în jurul Bălgăradului (Alba Iulia – N.S.), unde locuiesc principii, în Țara Oltului și în tot Maramureșul” (*Opere*, ed. P.P. Panaitescu, p. 229).

Date mai precise cu privire la numărul populației avem din sec. XVIII, cînd încep să se alcătuiască recensăminte. La 1720–1721, românii formau „majoritatea absolută (50,92% – 93,75%) în toate 8 comitate”, fiind ceva mai puțini în scaunele săsești și secuiești (D. Onciul, *Populația Ungariei și Ardealului în 1720–1721*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, pp. 429–437). Mai tîrziu, la 1760–1762, românii constituiau 2/3 (66,46%) din totalitatea populației principatului, ceea ce o determina pe împărăteasa Maria Tereza să numească Transilvania „*principatul nostru românesc*” (*Istoria României*, III, p. 420).

³³¹ Despre motivele care l-au determinat pe G. Rákóczi al II-lea să-l schimbe pe Vasile Lupu din domnie vezi scrisorile principelui Transilvaniei adresate regelui Poloniei, lui Ianusz Radziwiłł, seimulul polon, palatinului Cracoviei etc. La Szilágyi Sándor, *Okmánytar II. Rákóczy György*, Budapesta, 1874, pp. 674–689.

După Kraus, Vasile Lupu – refuzat de principele Transilvaniei în oferta sa de înscrisre

lui <Vasile vodă> și au dat marelui logofăt amintit o armată mare de aproape treizeci de mii de ostași³³², ca să meargă împotriva lui Vasile și să-l ucidă. <Marele logofăt> îngenunchiase înaintea lor și se înțelesese cu ei ca să lucreze laolaltă, uniți.

Marele logofăt amintit și căpeteniile ostașilor³³³ din Moldova se înțeleseră să-l prindă pe neașteptate pe Vasile, în duminica Floriilor, când se serba liturghia la mănăstirea lui; căci avea obiceiul să serbeze Floriile cu veselie și voioșie; ei voiau apoi să pună mâna pe comorile lui și să-l ucidă.

p. 476

Dar Creatorul nu a îngăduit-o; // el a descoperit adevărul prin scrisoarea de care a fost vorba, pentru că binefacerile și pomenile pe care le făcea el <Vasile Lupu> în lumea întreagă l-au apărat. După ce a aflat aceasta, el și-a părăsit îndată palatul și și-a trimis soția și toate avuțiile sale împreună cu provizii în cetatea Hotinului³³⁴, la hotarul Poloniei³³⁵, și <a pornit> cu toate oștile sale, dar toate l-au trădat. A plecat atunci spre această cetate și de acolo în simbăta sfântă a trecut fluviul³³⁶ și a intrat în Polonia în cetatea numită Camenița³³⁷. A trimis scrisori la Constantinopol pentru a face cunoscut ceea ce i se întâmplase³³⁸, apoi a cerut ajutor lui Hmelnițki³³⁹,

— s-a gândit să cucerească Țara Românească pentru a pune domn pe Gavril Coci hatmanul, să dea lui Timuș Moldova, iar el să domnească asupra Transilvaniei. Planurile lui V. Lupu ar fi fost date în vileag de pașa din Buda (G. Kraus, *op. cit.*, pp. 152—153). Vezi și N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 207, 216).

Asemenea planuri ale lui Vasile Lupu sînt mai vechi. Într-un raport din 1640 către Ferdinand al III-lea se spunea că sultanul era hotărît să-l facă domn peste cele trei țări române (*tres Provincias istas christianas, Transilvaniam, Moldaviam ac Transalpinam, sibi suisque dari postulavit*) (Hurmuzaki, IV/1, p. 656). La 14 ian. 1643, Vasile Lupu a reinnoit propunerea sa marelui vizir, cerîndu-i să dea domnia Țării Românești fratelui său, Gavril, sau ginerelui său, I. Radziwil, el urmînd să treacă în Transilvania, unde populația — în majoritate românească — se va ridica împotriva maghiarilor (*ibidem*, p. 663).

³³² Cifra este exagerată; Kraus indică doar „cîteva mii de oameni” (*op. cit.*, p. 154).

³³³ Constantin Ciogolea spătarul și Ștefan serdarul.

³³⁴ Hotini. Fapt confirmat și de Miron Costin (*Opere*, p. 140). Din Hotin, la 16 april. 1653, Vasile Lupu scria voievodului Podoliei: „am fost atacat pe neașteptate de unii dintre boierii mei trădători” (*Istoria României*, III, p. 175).

³³⁵ Al-Leh.

³³⁶ Nistru. Aici Vasile Lupu a fost ajuns de oastea lui I. Kemény, dar a reușit să scape pentru că nu mergea pe drum, ci pe alături (G. Kraus, *op. cit.*, p. 155). Vezi și Hurmuzaki, V/1, p. 15 (28 april. 1653).

³³⁷ Despre fuga și șederea lui V. Lupu la Camenița vezi Miron Costin, *Opere*, pp. 143 și 145 și G. Kraus, *op. cit.*, p. 155.

³³⁸ Oferind 20 000 lei pentru a fi restabilit în domnie (Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, III, p. 178).

³³⁹ Ahmil = Bogdan Hmelnițki, hatmanul cazacilor (1649—1657). Despre solia trimisă vezi M. Costin, *Opere*, pp. 141 și 142.

hatmanul cazacilor, și noului său ginere, Timuș³⁴⁰, fiul hatmanului; a cerut și ajutorul hanului³⁴¹ și al tătarilor.

Înainte de a ieși din Iași, a osîndit la moarte pe trei dintre căpeteniile oștirii sale: primul era serdarul³⁴² oștirii și alți doi³⁴³.

Vasile vodă fusese nașul „marelui logofăt”³⁴⁴ și doamna îi fusese nașă; îl iubea nespuse de mult și nu-i ascundea nici una din tainele sale, căci îi era foarte apropiat. Odată l-a trimis la Rákóczi, craiul maghiarilor, ca sol³⁴⁵, el s-a dus și a uneltit cu acesta pentru a înlătura pe Vasile din scaun, sub cuvînt că <domnul> ar fi trimis <un sol> la turci pentru a le oferi bani ca să numească pe fratele său crai al maghiarilor; și l-a făcut <pe Rákóczi> să creadă³⁴⁶. De asemenea, domnul îl trimisese în solie la voievodul Matei al Țării Românești și <Gheorghe Ștefan> l-a mințit în același chip, // spunînd că el trimisese la turci ca să-l răstoarne, pentru a lua scaunul Țării Românești pentru fiul său, voievodul Ștefăniță³⁴⁷. Acela l-a crezut de asemenea.

p. 477

<Muntenii> au scris craiului ungarilor^{347bis} și ei s-au înțelese cu logofătul mai sus pomenit ca acesta să ajungă domn al Moldovei cu sprijinul lor și cu ajutorul oștilor lor. El nu a încetat să trimită <răvașe> și să uneltească pînă ce a cîștigat pe boierii din Moldova³⁴⁸, datorită urei clocotitoare pe care o nutreau împotriva lui Vasile, a boierilor lui și mai ales împotriva neamului lui grecesc³⁴⁹; <în plus>, pentru că <domnul> avea un nepot

³⁴⁰ Timoteos.

³⁴¹ Islam Ghirai al III-lea (1644–1654).

³⁴² *Serdar al-asher* = Ștefan serdarul, comandantul trupelor ce păzeau marginea de răsărit a Moldovei.

³⁴³ Constantin Ciogolea mare spătar (1651–1653) și Pătrașco Ciogolea mare stolnic (1650–1653) (M. Costin, *Opere*, p. 140). După G. Kraus (*op. cit.*, p. 155), frații Ciogolea au fost uciși chiar de Vasile Lupu. Vezi și A. Veress, *Documente*, X, pp. 259–260.

³⁴⁴ De aceea Vasile Lupu afirma că Gheorghe Ștefan îi este rudă (*ibidem*, X, pp. 270–271).

³⁴⁵ Aluzie la solia a treia a lui Gheorghe Ștefan în Transilvania.

³⁴⁶ Informația lui Paul de Alep diferă de știrile cunoscute lui Kraus (vezi mai sus nota 331).

³⁴⁷ *Ștefanisa*. Asemenea planuri erau mai vechi; se știe că, la 1639, Vasile Lupu se intitula domn al Moldovei și al Țării Românești.

^{347bis} Adică al Transilvaniei.

³⁴⁸ Rezidentul imperial la Constantinopol arată că: „boierii din Moldova, care de mulți ani suferau asupra nedrepte, s-au ridicat împotriva lui Vasile <Lupu> pe care-l urau” (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 182–185).

Despre cauzele și împrejurările căderii lui Vasile Lupu vezi amănunte la I. Tănăsescu, *Din luptele pentru neam. Răsturnarea lui Vasile Lupu. Studiu istoric*, București, 1902 și C. Cihodaru, *Răscoala din anul 1653 din Moldova*, în „Analele științifice ale Universității A. I. Cuza”, Iași, istorie, XIV, 1968, pp. 103–109.

³⁴⁹ *Djinsihi al-Rum*. În ultima parte a domniei Vasile Lupu se înconjurase de dregători greci, ceea ce a nemulțumit boierimea autohtonă.

numit ...³⁵⁰ care stricase patru mii de fete, iar când părinții lor se plîngeau împotriva acestuia, nu puteau să-l dovedească vinovat pentru că el pătrundea pe neașteptate noaptea prin case, lua fetele cu sila și altele la fel. Timp de trei ani, el a folosit numai vicleșuguri tainice pentru a-și atinge țelul prin uneltiri chiar la Istanbul și turcilor le-a plăcut aceasta.

p. 478 Apoi Vasile l-a chemat (pe Gheorghe Ștefan) și i-a dat zece mii de dinari³⁵¹ ca să-i pună în siguranță. S-a folosit de șiretlicuri și și-a trimis soția în satul său Bogdana³⁵²; după aceea, într-o zi anumită, i-a arătat (domnului) o scrisoare că ea e bolnavă, dar era un vicleșug. Atunci domnul i-a dat voie să se ducă la ea³⁵³. După ce își bătuse astfel joc de domn, el slobozise pe faimoșii seimeni, ostași viteji care erau în slujba domnului ani de zile și al căror corp era alcătuit din greci, sîrbi, bulgari și alții. Pentru ca să scape de ei, folosisse vicleșugul, spunînd (domnului): „Nu ai dușmani, de ce să faci toate aceste cheltuiești”? //

În fiecare sîmbătă dimineața din post³⁵⁴, el slobozea un număr oarecare de steaguri (de seimeni), pînă ce le-a dat drumul tuturor³⁵⁵. Vicleșugul său a izbutit pe de-a-întregul, căci oastea țării a trădat pe domn.

Vasile (Lupu) a ieșit din Iași în joia mare³⁵⁶ și dacă nu și-ar fi trimis nepotul³⁵⁷ cu oastea să strice un pod mare care era în calea dușmanilor săi, aceștia l-ar fi prins în oraș. Într-adevăr, au întîrziat două zile ca să dreagă podul. El a plecat, dar ei nu l-au ajuns.

Îndată după plecarea leului (adică a domnului), groaza și înfiorarea au cuprins populația orașului, căci locuitorii țării s-au schimbat toți în tîlhari răzvrățiți³⁵⁸. Toți negustorii și orășenii s-au adunat și și-au dus

³⁵⁰ Lacună în text. Este vorba de unul dintre fiii fraților lui Vasile Lupu, uciși apoi de Gheorghe Ștefan (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 378–379).

³⁵¹ După cum declara mai tîrziu Ștefăniță Lupu, tatăl său, Vasile Lupu, îi dăduse fostului mare logofăt 40 000 de taleri ca să-i folosească pentru apărarea țării, dar logofătul îi utilizase ca să-l scoată din domnie pe fostul său stăpîn; pentru aceasta i se confiscă „moșiile toate și blăni de sobol” (*Uricariu*, XI, p. 210).

Vezi și cronica lui Ioachim Jerlicz, unde se spune că G. Ștefan a strîns oaste „chiar cu banii lui Vasile vodă, de la care împrumutase 20 000 de galbeni” („Arhiva istorică”, II, 1865, p. 15).

³⁵² La Bogdana avea case Gheorghe Ștefan, după cum arată el însuși la 16 nov. 1653 (A. Veress, *op. cit.*, X, p. 276). Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, p. 93.

³⁵³ Fapt confirmat și de Miron Costin, *Opere*, pp. 136–137 și de G. Kraus, *op. cit.*, p. 154.

³⁵⁴ Postul Paștelui.

³⁵⁵ Faptul nu este confirmat de Miron Costin, care vorbește de seimenii rămași credincioși lui Vasile Lupu (*Opere*, p. 143).

³⁵⁶ *Yawm al-chamis djum'atan al-Şa'anin* = în ziua de joi a săptămîinii Floriilor, adică la 7 aprilie 1653.

³⁵⁷ Este vorba de Ștefăniță paharnicul (M. Costin, *Opere*, p. 140).

³⁵⁸ *Haramiya djalaliya*. Erau „zorbalele” obișnuite la schimbarea domnilor.

lucrurile în mănăstiri; s-au întărit acolo, făcând baricade de trăsură în jurul fiecărei mănăstiri. O mare spaimă domnea printre ei și noi o împărtășeam, căci în toată viața noastră nu fusesem martori la astfel de întîmplări. Și în timpul acesta au încetat rugăciunile și liturgiile pentru că bisericile și altarele erau pline de mărfuri și de provizii, <fiind> ticsite pînă la bolți.

XX. INTRAREA NOULUI DOMN ÎN MOLDOVA

p. 479

În ajunul duminicii Floriilor³⁵⁹ am slujit vecernia³⁶⁰ în trapeza mănăstirii și duminică dimineața am rostit utrenia, fără liturghie.

În după-amiaza acestei zile, marele logofăt menționat <mai sus> a intrat în Iași cu o oaste mare și a tras la casa lui. În luna sfință, de dimineață, a intrat în curtea <domnească>; în cinstea lui s-au tras clopotele și el a luat în stăpînire scaunul de domnie³⁶¹. De trei ani pregătea el această lovitură și a sfîrșit prin a-și aduce la îndeplinire țelul. Și-a luat numele de Ioan Ghiorghe Ștefan voievod³⁶² căci domnii Moldovei și Țării Românești au obiceiul de a pune numele de Ioan înaintea numelui lor; este prenumele <lor>³⁶³ în aceste țări. Pecețile lor au întotdeauna un cap de vițel³⁶⁴. Noul domn numit mai sus purta numele de Gheorghe³⁶⁵; tatăl și strămoșul său fuseseră odinioară domni³⁶⁶; ei se numeau Ștefan³⁶⁷.

Boierii, armata și tot poporul au îngenunchiat înaintea lui și i s-au supus pentru că era din neamul lor; dimpotrivă, ei îl urau pe Vasile <Lupu> din cauză că era fiu de grec³⁶⁸ și pentru că își alcătuisese întreaga suită

³⁵⁹ *Al-Şa'anin*, adică la 2 aprilie 1653.

³⁶⁰ *Al-asbarinon*.

³⁶¹ S-a oprit mai înainte la biserica Sf. Niculae Domnesc unde a fost uns ca domn de episcopul de Huși, Ghedeon (Miron Costin, *Opere*, p. 141).

³⁶² *Ioanu Djeordjitsa Stefanos foysoda*. Despre titlul domnului vezi observațiile lui V. Borgia în „Anuarul Inst. de istorie națională”, Cluj, II, 1923, pp. 340—341.

³⁶³ *Kunya*. Vezi Barbier de Meynard, *Dictionnaire*, II, p. 650.

³⁶⁴ În realitate cap de bour.

³⁶⁵ În arabă siriană: *Djirdjis*.

³⁶⁶ Afirmatie inexactă; tatăl și bunicul lui Gheorghe Ștefan au fost dregători.

³⁶⁷ După bunicul lui Gheorghe Ștefan, Ștefan mare logofăt (1594, 1595, 1700) (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 329—330).

³⁶⁸ Vasile Lupu (Lupu Cocî) era albanez sau arbănaș, fiul lui Nicolae Cocî din Arnăuț-Chiol. Vezi Franz Babinger, *Originea și sfîrșitul lui Vasile Lupu*, București, 1937 (extras din „Analele Acad. Rom., Mem. Sect. istorie”). După alte opinii, Vasile Lupu ar fi fost de origine română. Vezi D. Găzdaru, *La lengua y al origen de Vasile Lupu*, în „Romanica”, 1971, nr. 4, pp. 71—79.

p. 480 din greci. Aceștia asupriseră, umiliseră și înjosiseră peste măsură pe moldovenii³⁶⁹, aducându-i în sapă de lemn. Din această pricină, ei <moldovenii> îi urau peste măsură. //

Cît despre noi, iată ce ni s-a întîmplat : domnul nostru patriarh începuse să pregătească Sf. mir. Adusesem tot ce ne trebuia de la Constantinopol și el făgăduise domnului Vasile să-l pregătească în săptămîna sfîntă. <Domnul> se bucurase foarte mult. Am pisat toate ingredientele chiar de la începutul postului și în zilele următoare, iar cînd s-a întîmplat ce s-a întîmplat, am început să le fierbem de cu noaptea, pentru ca să nu se strice.

Am început chiar din luna sfîntă și în fiecare zi am fiert o parte, pînă la fiertura a cincea, adică pînă în joia mare. Cu toate acestea domnul nostru patriarh, arhieriei de față și cu ceilalți preoți stăteau în picioare în jurul căminului, citind sfintele evanghelii de la începutul fierturii pînă la sfîrșit. Cînd am isprăvit, în joia mare, după ce puseseam balsam, mosc, ambră, tămîie și alte ingrediente de preț și după ce am umplut vasele, le-am dus la biserica mănăstirii Doamnei și domnul nostru patriarh a slujit acolo liturghia „Cinei celei de taină”. În timpul procesiunii imnului heruvimilor, fiecare din preoții care slujeau a luat în mînă unul din aceste vase, a făcut ocolul de la intrarea din fața Sf. Trup, pînă ce le-am așezat în dosul altarului. La sfîrșitul dipticelor patriarhale, le-a sfințit potrivit ritului.

p. 481 În ajunul vinerii mari s-au tras clopotele la ceasul al doilea din noaptea^{369b13} pentru ajun. Apoi am făcut slujba // în timpul acesta în trapeză și tot astfel, în vinerea mare, seara, s-a făcut slujba înmormîntării <lui Isus Hristos> după datină.

În ajunul Paștilor s-au tras toate clopotele de seară pînă dimineața. Ne-am sculat și am cîntat, tot în trapeză, utrenia Paștilor și „Hristos a înviat”³⁷⁰. A fost o sărbătoare celebrată cu teamă și groază.

Cît despre cei care erau de neam grec, toți preoți și mireni, se așteptau, din clipă în clipă, să moară de sabie. Cît despre noi, îndată ce noul domn s-a așezat în scaun, el a trimis domnului nostru patriarh bani de cheltuială și i-a cerut să se roage pentru el. I-a făgăduit tot binele cu putință și i-a arătat prietenie, căci el ne cunoștea de mai înainte. Atunci noi îi făcusem daruri, pe care le-am reinnoit cînd s-a așezat în scaun. M-am dus la biserica Sf. Nicolae, lingă curtea <domnească> și am fost de față la slujba Învierii³⁷¹, pe care au slujit-o episcopii țării și egumenii mănăstirilor în fața noului domn, după datină. În acest scop i se pusese un jilț în afara bisericii, iar după ce au sfîrșit rugăciunile au intrat în biserică și au terminat slujba.

³⁶⁹ *Al-Bogdanliyya*.

^{369b13} = 8 seara.

³⁷⁰ În textul arab pe grecește: „*Christos anesti*” (χριστός ἀνέστη).

³⁷¹ *Al-Anastasis* de la termenul grec: Ἀνάστασις.

XXI. NUMELE BOIERILOR DIN MOLDOVA DUPĂ RANGURILE LOR³⁷².

Iată lista dregătoriilor boierilor de la curtea domnului Moldovei. // p. 482
Marele logofăt care este marele cancelar³⁷³; el are sub el pe al doilea logofăt³⁷⁴ și al treilea logofăt³⁷⁵.

Marele vistier³⁷⁶ este cel care verifică socotelile <vistieriei>³⁷⁷; are sub el pe al doilea și al treilea vistier.

Vornicul sau judecătorul³⁷⁸ are sub el pe toți judecătorii ca el.

Paharnicul³⁷⁹, adică cel care toarnă domnului băutură la sărbători; are sub el pe cei care toarnă de băut³⁸⁰ domnului în tot timpul anului, adică pe păharniceii.

Marele postelnic³⁸¹, adică cel care poartă întotdeauna toiagul de argint înaintea domnului; are sub el pe al doilea și al treilea postelnic care stau întotdeauna în picioare cu toiagele lor <lingă domn>.

Tot astfel, marele spătar sau serdarul oastei³⁸²; el poartă mereu sabia și buzduganul³⁸³, stînd lingă domn. Are sub el pe primul spătar sau „silihdar” și pe un al doilea <spătar>.

Apoi grămăticul sau secretarul domnului; apoi armașul, adică subași-ul³⁸⁴; este cel care face să se execute <pedepsele capitale> și caznele.

Sulgerul³⁸⁵ este cel care are în seamă carnea.

<Domnul> a ieșit apoi din biserică <după slujba Învierii> și s-a dus pe jos la curte cu mare alai. Apoi s-a întors la liturghie. // După ceasul p. 483

³⁷² Vezi și D. C a n t e m i r, *Descrierea Moldovei*, cap. VI, p. 199 și urm. și relația lui Evlia Celebi în acest volum, pp. 719–721.

³⁷³ *Megas logoteti huwa defterdar al-Kabir*. În realitate termenul turcesc „defterdar” corespunde ministrului de finanțe. L-am tradus aici prin „cancelar” care corespunde logofătului.

³⁷⁴ *Logoteti thani*.

³⁷⁵ *Logoteti thaliith*.

³⁷⁶ *Bistiyar*.

³⁷⁷ *Ruzmandji muhase-bedji*; corect: „ruznamedji-muhasebedji”.

³⁷⁸ *Al-Fornik huwa al-kadi*. Termenul de „kadi” = cadiu desemna pe judecătorul musulmanilor. În Moldova erau doi mari vornici: al țării de sus și al țării de jos care îndeplineau funcții în primul rînd judecătorești.

³⁷⁹ *Al-Baharnikos*.

³⁸⁰ *Şarabdariyya* = „vărsători de vin”.

³⁸¹ *Bostenik*.

³⁸² Serdarul (= comandantul) oastei moldovene era în realitate hatmanul, omis în mod inexplicabil de Paul de Alep.

³⁸³ *Al-dobus* = topuz.

³⁸⁴ *Subaşi*, în sensul de şef al poliției.

³⁸⁵ *Al-sludjari*.

al treilea din zi au tras clopotele și noi am plecat cu domnul nostru patriarh ca să ascultăm liturghia de Paște la biserica mănăstirii Doamnei.

În timpul cetirii <pericopei> evangheliei, preotul a citit-o mai întâi înlăuntrul <altarului> și diaconul a citit-o pe grecește afară, pe rînd, cu pauze foarte mici. În această zi s-au adus în biserică multe tăvi pline cu ouă vopsite și încondeiate și de culori felurite; s-a adus și carne de porc^{385 bis}, pîine cu unt topit³⁸⁶ și busuioc, după datina lor. Domnul nostru patriarh a rostit rugăciunea <pentru sfințirea> ouălor și brînzei, apoi <a rostit> rugăciunea pentru binecuvîntarea cîrnilor; și <acestea> au fost împărțite celor de față.

Tot în această zi, am sărutat epitaful, adică o bucată de brocart de aur înfățișînd punerea în mormînt a Domnului nostru, care era așezat pe altarul bisericii; este o danie a împăratului Ioan Cantacuzinul³⁸⁷ către Muntele Athos. Am ieșit din biserică la ora la care ieșeam în mod obișnuit de la liturghia de duminică.

XXII. VESTEA ÎNFRÎNGERII OASTEI MOLDOVENE DE CĂTRE CAZACI.

p. 484 În zilele <de> Paști, luni și marți, nu a fost nici o liturghie din cauza spaimei și groazei. Noul domn trimisese veste domnului nostru patriarh să-i sfințească pasca, căci el era foarte prins // cu plata trupelor și cu pregătirea expediției. Nici în prima duminică după Paște³⁸⁸ nu a fost liturghie; chiar în această zi a sosit vestea că Timuș, fiul lui Hmelnițki³⁸⁹, ginerele domnului <Moldovei>, Vasile, trecuse cu o armată de cazaci³⁹⁰ Nistrul³⁹¹, care slujea de hotar între țara Moldovei și țara cazacilor, pentru a se război cu noul domn, și că el învinsese trupele acestuia, care păzeau hotarele acestui fluviu.

^{385 bis} Așa în text; este vorba probabil de carne de miel.

³⁸⁶ Cozonac.

³⁸⁷ *Al-malik Yuhanna al-Kataczinos*. E împăratul bizantin Ioan al VI-lea Cantacuzinul (1341—1344).

³⁸⁸ Duminica Tomii care a căzut la 17 aprilie.

³⁸⁹ *Timoteos ibn Ichmil* = Timuș Hmelnițki, fiul lui Bogdan Hmelnițki, hatmanul Ucrainei.

³⁹⁰ Armata lui Timuș a ajuns la Nistru la 18 aprilie. După unele izvoare, ea avea 16 000 de oșteni (N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 216—217); G. Kraus, *op. cit.*, p. 156); după M. Costin numai 8 000 (*Opere*, p. 145). Vezi și Hurmuzaki, IX/1, pp. 21—22.

³⁹¹ *Nistros*.

La vestea aceasta, domnul a pregătit oastea pentru a porni în întâmpinarea lor; și, după ce lăsase pe ostașii unguri și munteni să plece, le-a cerut din nou să se întoarcă. Atunci avangarda cazacilor, care număra doar trei sute <de oameni>, numită în limba lor „strajă”³⁹², a înaintat și a înfrînt oastea pe care domnul o pregătise împotriva lor. În vremea aceea domnul pomenit adunase cam patruzeci de mii de ostași³⁹³ după condici; erau moldoveni, unguri, nemți, munteni, sîrbi și alte neamuri. Dar să ne păzească Dumnezeu! Toată lumea tremura; de spaimă și de groază nu mai vorbim aici.

Domnul amintit a ieșit apoi cu toate aceste forțe, // miercurea care a urmat primei duminici după Paște³⁹⁴; toți negustorii și grecii au fost tîrîți cu ei la luptă. Ei au întîlnit oastea cazacilor și bătălia a ținut din acea miercuri la prînz pînă joi la amiază. Cazacii au învins oastea domnului și au făcut mare măcel. p. 485

*Iată cum au purtat războiul*³⁹⁵

Cazacii erau în tabăra lor, la adăpostul meterezelor și șanțurilor lor, înconjurați de carele și de caii lor. Ei stăteau baricadați în tranșeele lor, astfel că nici unul din ei nu se zărea. Moldovenii credeau că nu vor ieși și au trimis <împotriva lor> un număr oarecare de dărăbani, îmbrăcați în haine roșii, cam opt sute de oameni. Cînd voievodul Ștefan a pus să se descarce asupra lor șase lovituri de tun iar dărăbanii să-și descarce asupra lor toate puștile, cazacii s-au ridicat și au descărcat cele unsprezece tunuri <ale lor> și au ieșit <și> ei înșiși; descărcîndu-și puștile și trăgîndu-și săbiile, ei au ucis pe acești dărăbani. Tunurile cazacilor au împrăștiat grosul oastei celei mari, căreia nu i-a mai rămas decît fuga și înfrîngerea.

În această clipă a apărut Timuș și i-a pus pe goană, căci cazacii se țin tari pe cîmpul de luptă, ei nu dau înapoi, nici nu fug. Au o mare îndemînare, dobîndită în anii de dinainte, în timpul războiului // cu polonii³⁹⁶, cînd au învățat cum să-și întărească tabăra sau taberile cu șanțuri săpate în p. 486

³⁹² *Stradja*, termen întîlnit adesea în cronici și documente.

³⁹³ Cifrele sînt exagerate; Gheorghe Ștefan avea 12 000 de oameni „oaste de țară”, iar Kemény Ianos cam tot pe atît (Miron Costin, *Opere*, p. 145 și 146).

³⁹⁴ 20 aprilie.

³⁹⁵ Vezi și M. Costin, *Opere*, pp. 145—146; Hurmuzaki, IX/1, pp. 21—22. Despre luptele pentru cucerirea tronului din anul 1653 vezi pe larg A. I. Papadopol-Calimah, *Despre Gheorghe Ștefan voevod, domnul Moldovei (1653—1668)*, București, 1886, p. 54 și urm.

³⁹⁶ Războiul de eliberare condus de Bogdan Hmelnițki, încheiat prin pacea de la Belaia Tserkov.

pământ în jurul oștirii, numite în limba turcă „meteris”³⁹⁷ și care le apăra taberile împotriva oricărui atac neașteptat. Fiecare din ei își are tranșeea lui, adică o gaură săpată în pământ. Când se ridică <în picioare> ei își descarcă puștile și când dușmanii trag asupra lor, ei se culcă în găurile lor, unde <nimeni> nu-i poate ajunge; ei își ating dușmanii, dar ei nu pot fi loviți.

Ei <cazacii> sînt foarte sobri în felul lor de trai. În expedițiile lor se mulțumesc cu foarte puțină <hrană>, neavînd nimic în afară de pîine neagră uscată și apă; ei nu au nici corturi, nici veșminte frumoase, nici altceva de acest fel. Și, cu toate acestea, sînt foarte rezistenți.

Să ne întoarcem <la vorba noastră>.

Îndată ce domnul scos din scaun a primit întăriri, ei <cazacii> s-au apropiat de Iași și au început <să dea> lupta³⁹⁸. Noi îi priveam de sus, din clopotniță. Când s-au auzit <răsunînd> tobele și trîmbițele, s-a aflat că Timuș, fiul lui Hmelnițki, se apropia, căci își trimisese avangarda înaintea sa, ca de obicei. În același timp au primit întăriri și îndată <dușmanii> au fost înfrinți și nu a mai rămas nici unul din ei.

p. 487 Cît despre domn și însoțitorii săi, ei au fugit la unguri³⁹⁹, părăsind curtea cu tot ce se afla într-însa și cu tot ce jefuiseră în timpul acestor zile din urmă, adică bunurile boierilor și negustorilor //, pe care el le lăsase <acolo>, astfel că, la rîndul său, fiul lui Hmelnițki a pus mîna pe ele. Oh! să fi văzut ostașii fugind <în neorînduială>⁴⁰⁰, aruncîndu-și steagurile, fugind în cete de cîte douăzeci și de cîte cincizeci pentru a ajunge în munți și în păduri; cazacii <mergînd> pe urmele lor, au sfîrșit prin a-i ajunge în munți, măcelărind cît au putut și jefuind o cantitate uriașă din proviziile lor.

(XXIII. INTRAREA TRIUMFALĂ A ÎNVINGĂTORULUI)

Atunci Timuș, fiul lui <Hmelnițki>, a intrat în Iași, cu ajutorul cazacilor, a trecut prin fața mănăstirii Sf. Sava și s-a îndreptat spre Curte. Domnul nostru patriarh i-a ieșit în întîmpinare în fața porții mănăs-

³⁹⁷ Meterez.

³⁹⁸ Lupta s-a dat la Popricani, pe partea dreaptă a Jijiei, la 1 iunie; vezi Miron Costin, *op. cit.*, pp. 145—147; Hurmuzaki, IX/1, pp. 21—22).

³⁹⁹ Gheorghe Ștefan s-a îndreptat împreună cu Kemény János spre Troțuș, unde s-au despărțit, primul pentru a căuta adăpost în Țara Românească, la Matei Basarab, iar cel din urmă pentru a se întoarce în Transilvania (Miron Costin, *Opere*, p. 148; Hurmuzaki, IX/1, p. 21 și G. Kraus, *op. cit.*, pp. 156—157). Despre relațiile dintre cei doi vezi Alex. Lapădatu, *Din grijile și greutățile unei domnii ... Opt scrisori ale lui Gheorghe Ștefan-vodă către Ioan Kémény*, București, 1932 (din „Analele Acad. Rom., Mem. secț. ist.”, s. III, t. XII, 1932).

⁴⁰⁰ Despre luptele care au urmat vezi Miron Costin, *Opere*, p. 149 și urm.

tirii, îmbrăcat cu mantia, cu omoforul, cu patrafirul și cu crucea. Timuș era însoțit de mai multe mii de oameni, care se grăbeau să-i ceară binecuvîntarea și care, îngenunchind în fața domnului nostru patriarh, sărutau crucea.

Apoi cazacii s-au împrăștiat în munți și păduri și au prădat pe locuitorii țării care fugiseră⁴⁰¹. Au despuiat chiar și pe femeile acestora, au prădat bisericile și mănăstirile⁴⁰², pentru că acolo își căutaseră scăparea și fiindcă <locuitorii> își trădaseră domnul și stăpînul lor, Vasile voievod⁴⁰³.

Îndată <domnul> a trimis // un sotnic⁴⁰⁴ sau iuzbașă⁴⁰⁵ cu compania lui ca să ne apere mănăstirea <Sf. Sava>. A pus la poarta ei un steag împodobit cu o cruce. p. 488

În acest timp, turcii și evreii au început să tremure în fața cazacilor, care îi jefuiau și care i-au supus la cazne și violențe neînchipuite. Dacă nu ar fi fost de față domnul nostru patriarh, ei ar fi fost nimiciți. Cum ar fi fost altfel, căci le sînt dușmani? Cît despre moldoveni, a fost și mai rău; iar evreii erau puși în lanțuri și schingiuiți în toate nopțile pentru ca să se boteze și să-și mărturisească averile. Sufletele noastre erau copleșite de mîhnire auzind plîsetele copiilor și pruncilor lor.

Cît despre turci, ei și-au căutat scăparea lîngă domnul nostru patriarh și noi i-am adăpostit în chiliile noastre, noi înșine stînd afară; astfel au scăpat cu tot avutul lor. Printre ei se afla un ienicer care fugise; el avea ca rob un tînăr cazac care de la bun început a avut o purtare de necrezut cu lucrurile și bunurile stăpînului său. El le-a arătat unul după altul cazacilor, care le-au jefuit toate, ca și pe altele ale tovarășilor lui. Am văzut fapte uimitoare.

În noaptea aceea s-au tras clopotele la toate mănăstirile și s-au slujit vecernii mari, la care am fost și noi de față, pentru hatmanul Hmelnițki și pentru fiul său, hatmanul Timuș. Diaconul a spus: „Îndură-te de noi, Doamne, după mare mila ta” și următoarele; apoi „Iarăși ne rugăm pentru domnul⁴⁰⁶ nostru Vasile voievod, pentru hatmanul Zenobie⁴⁰⁷,

⁴⁰¹ Fapt confirmat și de Miron Costin (p. 146).

⁴⁰² Fapt confirmat și de documente. De pildă, m-reă Dragomirna a fost „bătută și stricată” de cazaci, care au luat „toate avuțiile și vestmintele și vasăle... și odoară de mare preț” (N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 281, nota 57).

⁴⁰³ *Begihim wa Efendihim Fasili Foyfoda*.

⁴⁰⁴ *Sotnikos*, de la „sotnic” = comandant a o sută de ostași la cazaci. În Moldova se folosea termenul de iuzbașă.

⁴⁰⁵ De la „yüz” = sută și *baş* = căpetenie, comandant a o sută de ostași la turci; termen folosit atît în Moldova cît și în Țara Românească.

⁴⁰⁶ *Al-malik* = domn, rege, titlu dat mai jos și lui Timuș.

⁴⁰⁷ *Zenobios* = Bogdan Hmelnițki, era numit și Zenobie. Vezi Engel, *Geschichte der Kosaken*, Halle, 1796, pp. 116, 157, 211, citat de Vasile Radu, *op. cit.*, p. 489, nota 1.

p. 489 // pentru principele Timuș și pentru soția lui”. Aceasta fusese ostatecă la Constantinopol⁴⁰⁸. El a cheltuit comori pînă ce a putut să o aducă⁴⁰⁹ și să se cunune <cu ea>. Era fiica lui Vasile vodă, domnița Ruxandra. „Să aibă parte în veci de pace, de sănătate și de mîntuire și pe deasupra tuturor, domnul nostru Dumnezeu să le dea izbîndă în toate și să umilească sub picioarele lor pe toți dușmanii și pe toți potrivnicii”. Apoi au cîntat urmarea canonului de Paște și „parachisis” și am ieșit din biserică înainte de miezul nopții.

În sîmbăta care cade odată cu sărbătoarea Sf. Gheorghe și a doua zi duminică, nu a fost liturghie. Luni seara, hatmanul Timuș a trimis vorbă domnului nostru patriarh să se pregătească pentru liturghia care trebuia să aibă loc a doua zi la mănăstirea domnului⁴¹⁰. Marți dimineața am pornit și am luat parte la utrenie. Dimineața, hatmanul a venit la biserică, s-a urcat și a stat în picioare lîngă jîlțul domnului, socrul său; era încins cu sabia sa de care nu se despărțea niciodată. Domnul nostru patriarh l-a binecuvîntat și am isprăvit liturghia.

A fost o zi mare! Apoi domnul nostru patriarh a ieșit din biserică; hatmanul, care venea în urma lui, îl ținea de subsuori pentru a-l ajuta
p. 490 să se suie pe cal și i-a ținut // scara pînă afară din mănăstire. Ei și-au luat rămas bun unul de la altul și au plecat.

După înfrîngerea <noului> domn au dat de știre la Camenița lui Vasile vodă⁴¹¹, care a încălecat îndată. Vestea despre sosirea sa se răspîndise <în toată țara> și poporul se bucura. A intrat în Iași joi 28 aprilie. Domnul nostru patriarh și noi ceilalți ne dusesem la mănăstirea lui ca să-i așteptăm sosirea. Cînd a venit, noi l-am primit în afara porții mănăstirii, înconjurați de egumeni și de preoți înveșmîntați cu odăjdile lor și de diaconi cu cădelnițele, doi cîte doi.

După ce a descălecat, el s-a îmbrățișat cu domnul nostru patriarh <și> au intrat în biserică.

Diaconul a venit și, după ce și-a luat în stăpînire jîlțul, l-a tămîiat și a rostit apoi: „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule, după mare mila ta” și celelalte; a pomenit pe domn și pe hatmanul Zenobie⁴¹², pe Timuș și pe domnița Ruxandra „pentru pacea și mîntuirea lor, în vecii vecilor”. S-au coborît să sărute icoanele și domnul nostru patriarh i-a binecuvîntat.

⁴⁰⁸ Vasile Lupu trimisese pe domnița Ruxandra ca ostatecă la Poartă după căsătoria domnei Maria cu principele Radziwill (G. H. Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri*, III, Iași, 1853—54, pp. 76 și 17, n. 4).

⁴⁰⁹ Cronicarul turc Mustafa Naima scrie că Vasile Lupu a dat mulți bani mai ales astrologului (mînedjimbași) Porții (*Tarih*, Istanbul, IV, 1281—1283 <1864—1866>, p. 349).

⁴¹⁰ Mănăstirea Trei Ierarhi.

⁴¹¹ Vasile Lupu se adăpostise la Camenița, așteptînd rezultatul negocierilor de pace dintre cazaci și poloni. Vezi corespondența lui cu regele și dregătorii poloni la Acad. R.S. România, Foto, pachet XXIII.

⁴¹² *Zinobios* = Bogdan Hmelnițki.

<Domnul> l-a îmbrățișat a doua oară plîngînd și spunînd : „Ceea ce mi s-a întîmplat este o pedeapsă pentru păcatele mele”⁴¹³. Apoi am ieșit cu el din mănăstire. El a încălecat și s-a îndreptat spre curte pe cînd se trăgeau clopotele ca de obicei. Cînd a intrat <în palat>, s-a așezat pe scaunul său ; în acea clipă, toți oștenii cazaci și-au descărcat muschetele, apoi cele unsprezece tunuri pe care le aduseseră cu ei, împreună cu celelalte șase <tunuri> pe care le cuceriseră de la noul domn, astfel că orașul era cu susul în jos. //

(XXIV. SLUJBELE)

p. 491

În „duminică slăbănogului” am văzut la curtea <domnească> pe fiul lui Hmelnițki cînd a venit la domn pentru a-și lua rămas bun căci ei se înțeleseseră să meargă cu toții împotriva domnului Țării Românești⁴¹⁴. Apoi <domnul> i-a dat <în dar> o blană de samur ; apoi a încălecat, urmat de un toboșar și de un trîmbițaș, și-a făcut semnul crucii și a pornit.

Luni dimineața, domnul nostru patriarh s-a dus // să-și ia rămas bun de la domn, i-a cerut voie să ne facem pregătirile de plecare în interiorul <țării>. <Domnul> nu s-a învoit, spunîndu-i : „Ai răbdare pînă îți trimit răspunsul <meu>”. A spus aceasta deoarece se temea pentru noi, căci toată țara cazacilor era tulburată de mișcările trupelor căzăcești și tătarești, deoarece în anul acesta hanul⁴¹⁵ încheiase o înțelegere cu Hmelnițki ca să pornească război împotriva polonilor. Din această pricină ne-a întîrziat (plecarea) pînă ce drumurile urmau să fie sigure.

p. 492

Marți s-a dus să se întîlnească cu ginerele său, împreună cu oastea sa moldovenească, care mai trădase și înainte pe domniile ei.

În miercurea dinaintea joi înălțării, starețul mănăstirii Galata a poțtit pe domnul nostru patriarh // să slujească liturghia din joia înălțării, al cărui hram îl purta mănăstirea. Ne-am dus acolo și am fost de față la vecernie și a doua zi dimineața la utrenie ; era tîrziu ; s-au tras clopotele. Domnul nostru patriarh a făcut liturghia și a hirotonit un preot, de față fiind toți egumenii mănăstirilor și cei care veneau în vizită. După liturghie s-a adus colivă, ca de obicei, și și-au întins cu toții mîinile deasupra ei, după obicei. Domnul nostru patriarh a citit asupra ei o rugăciune, pentru sufletul ctitorului bisericii, Petru vodă⁴¹⁶, care clădise mănăstirea.

p. 493

⁴¹³ Exact același lucru îl spune V. Lupu despre căderea sa în introducerea unei scrisori din oct. 1653 (A. Veress, *op. cit.*, X, p. 270).

⁴¹⁴ *Beg al-Flah*. Vezi și G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 157.

⁴¹⁵ Islam Ghirai al III-lea (1644—1654).

⁴¹⁶ Petru Șchiopul.

Am ieșit de la liturghie spre amiază și ne-au luat să ne ducă la masă. Ne-au dat un praznic domnesc care a săturat pe cei mari și pe cei de rînd. La sfîrșitul praznicului s-a băut în sănătatea domnului, apoi în (sănătatea) lui Hmelnițki și a fiului lui, în sănătatea patriarhului Ierusalimului⁴¹⁷ căruia îi era închinată mănăstirea.

Seara am fost de față și la vecernie. S-a adus o tavă cu colivă și un vas cu vin; preotul și domnul nostru patriarh au citit rugăciuni pentru pomenirea ctitorilor mănăstirii, căci așa este obiceiul la ei să slujească o liturghie și să facă un praznic pentru pomenirea sărbătoarei, iar o a doua liturghie și un alt praznic pentru pomenirea ctitorilor mănăstirii, potrivit cu condițiile daniilor.

p. 494 Vineri dimineața am fost de față, așadar, la utrenie; apoi s-au tras clopotele pentru liturghie. La intrarea noastră în biserică s-a pus o tavă cu // colivă și cu vin, împreună cu două sfeșnice mari de argint, pe un tetrapod acoperit cu o față de masă scumpă. Domnul nostru patriarh a luat cădelnița, a tămîiat de jur împrejur, apoi a tămîiat ușile altarului, jîțul domnului, apoi pe egumenii și pe preoții și pe toți cei care mai erau de față. Diaconul a spus: „binecuvîntează, stăpîne” și domnul nostru patriarh <a zis>: „binecuvîntez” și cîntăreții au început să cînte: „miluiește-mă, Dumnezeu...”, apoi „Fericiți cei fără prihană...”; apoi <s-a cîntat> canonul morților pe o melodie dulce. La fiecare „slavă”⁴¹⁸ diaconul spunea: „miluiește-ne pe noi, Dumnezeu”, pomenind numele ctitorilor mănăstirii. Au tămîiat, de asemenea, pe egumenii de față, după obicei, cum tămîiase domnul nostru patriarh. Și fiecare din cei care tămîiau spuneau în continuare, pînă ce domnul nostru patriarh a rostit rugăciunea pentru colivă. Apoi, toți și-au întins mîinile deasupra ei; apoi au pus-o de o parte pe masa așezată în mijlocul bisericii și s-a început liturghia. S-a rostit: „încă ne rugăm pentru binecredinciosul de Dumnezeu iubitorul domnul nostru Ion Vasile voievod și pentru dreptcredinciosul și prealuminatul marele hatman Zenobie Hmelnițki și pentru binefăcătorul său fiu Timuș și pentru toată curtea lui”. Și astfel au fost pomeniți la polichroniu după slujbă. Și astfel am ieșit de la liturghie către amiază //. Am mai fost de față la liturghia de sîmbătă, la ei, și m-am întors apoi la mănăstirea noastră.

p. 495 Am văzut în grădinile mănăstirii Galata caiși din ale căror fructe am mîncat și migdali, toți plantați de curînd⁴¹⁹; cît despre cireși, pruni ziși „inimă de porumbel”, gutui și peri, sînt foarte mulți în această țară și sînt de soi bun. De asemenea, în grădini sînt și multe garoafe și crini obișnuite. Crinul galben numit frîncesc crește în toate aceste ținuturi, pînă la Moscova, ca buruienile și nu este prețuit. În Moldova, în Țara Românească, pînă la Moscova, iarba cea mai răspîdită pe cîmpii este pelinul.

⁴¹⁷ Paisie (1645–1660).

⁴¹⁸ *Doxa* de la termenul grec δόξα, cuvînt ce revine adesea în slujbele religioase.

⁴¹⁹ Este posibil ca asemenea plante să fi existat într-adevăr deoarece, la 1746, mitropolitul Neofit al Țării Românești vedea în grădina curții boierești din Frunzănești–Ilfov „năramzi, lămîi, chiparoși și alții” (ms. la Inst. de istorie „N. Iorga”).

<XXV. ÎNFRÎNGEREA LUI VASILE LUPU ȘI A CAZACILOR ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ>

În această zi am primit vestea că domnul <[țării] Vasile <și> ginerele său cu oastea cazacilor au fost înfrinți și că o luaseră la fugă. Pe când ne aflam în siguranță și auzeam în fiecare zi că ei învinseseră în patru rînduri pe unguri și pe munteni, pe care îi măcelăriseră grozav, iată că dintr-o dată știrile au ajuns înfiorătoare; oamenii s-au întors în mănăstiri. Atunci au sosit pe rînd oștile căzăcești, învinse și fugărite; pe de altă parte a venit știrea că domnul și ginerele lui au dispărut; dar marți înainte de Rusalii^{419 bis}, au sosit pe neașteptate și au intrat în curte într-o stare jalnică. Ei au înștiințat îndată pe Hmelnițki despre cele întîmplate.

S-a confirmat atunci știrea că învinseseră de patru ori pe unguri, armata // muntenească și pe sîrbi⁴²⁰ și că nimeni nu li s-a putut împotrivi pînă ce s-au apropiat cale de o zi de drum de Tîrgoviște⁴²¹, <orașul de> scaun al domnului Țării Românești. Matei voievod a ieșit <din oraș> și a pornit împotriva lor cu o oaste mare, alcătuită din munteni, unguri, sîrbi, greci, albanezi, bulgari și turci⁴²². Atunci seimenii lui Vasile „Grecul”⁴²³ s-au năpustit asupra lor⁴²⁴ și cînd au ajuns la cortul domnului l-au prădat și au împușcat pe Matei voievod în picior⁴²⁵ cu un glonț care a doborât calul pe care călărea. Însă el a rezistat pînă seara <cînd> și-a scos cisma plină de sînge. Îndată a încălecat pe alt cal pentru a continua lupta.

Întreaga sa oștire se învoise să se închine și să se supună lui Vasile și cazacilor, dar în clipa aceea Domnul nostru, care schimbă vremurile, a trimis tunete, fulgere, trăznete, ploaie și grindină mare ca pietrele, asupra oastei lui Vasile și a cazacilor, căci vîntul le era potrivnic⁴²⁶. Însă moldovenii

p. 496

^{419 bis} = 19 mai 1653.

⁴²⁰ Este vorba de mercenarii sîrbi din armata lui Matei Basarab, așa-numiții seimeni.

⁴²¹ *Dorogost*.

⁴²² Despre oastea lui Matei — în care predominau curtenii — vezi M. Costin, *Opere*, p. 153.

⁴²³ *Fasili al-Rum*.

⁴²⁴ Este vorba de lupta de la Finta (17/27 mai 1653). Vezi Miron Costin, *op. cit.*, p. 153; *Letopiseșul Cantacuzinesc*, pp. 110—112; G. Kraus, *op. cit.*, pp. 157—159; Hurmuzaki, V/1, pp. 19—20 etc.

⁴²⁵ Fapt confirmat de M. Costin: „au nemerit și pre Matei vodă un glonț de sinețu aproape de încheietura genunchiului” (Miron Costin, *op. cit.*, p. 154).

⁴²⁶ De o asemenea furtună vorbește și *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 111 și M. Costin, *Opere*, p. 154. După o altă informație, în timpul luptei „s-a pornit o ploaie mare și le-a udat (cazacilor) iarba de pușcă”, ceea ce a ușurat victoria lui Matei Basarab (*Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV—începutul celui de al XVIII-lea*, II, 1633—1673, Moscova, 1968, p. 240).

au trădat și ei și au fost învinși, iar cazacii nu-și mai puteau slobozi puștile din cauza ploii mari. Atunci oastea munteană a descărcat asupra lor lovituri de tun și de puști și i-a atacat. Moldovenii au fost primii care au luat-o la fugă, urmați de cazaci, care s-au întors învinși, pe cînd muntenii, urmărindu-i cu sabia la șold, i-au măcelărit cumplit. A fost //
p. 497 un ceas de jale. Muntenii n-au încetat să-i nimicească timp de trei zile, luînd pe mulți în prinsoare. Cît despre cei care au scăpat cu fuga și au venit la Iași, aceștia și-au aruncat toate armele pentru a se ascunde.

Domnul Vasile și ginerele său și cîțiva oameni au scăpat apucînd drumul Galaților, apoi acela al Moldovei, <mergînd> pe căi neumblate, de teama urmăririi. Înfîngerea lor s-a întîmplat în după amiaza <zilei> de marți, înaintea joi înălțării⁴²⁷. Vestea a sosit la Iași în trei zile, deși din Moldova pînă în Țara Românească este o distanță de zece zile de marș.

Intrarea domnului, după cum am spus mai înainte, a avut loc într-o marți, cu opt zile înaintea Rusaliilor. Ostașii cazaci care au supraviețuit au rămas trei zile, apoi s-au întors în țara lor din cauza mării ridicări a prețurilor care a avut loc în zilele acelea, căci li se vindea o pîine mare rotundă cu un piastru. Timuș, fiul lui Hmelnițki, a rămas cîtva timp acolo, apoi a plecat pentru a se duce la tatăl său, căci se aștepta să-i trimită ajutoare. Dar nu i le-a trimis, pentru că <tatăl său> era supărat pe el.

Vasile <Lupu> a rămas singur, fără nimeni lîngă el. În fiecare clipă se spunea că dușmanii săi veneau cu o armată ca să-l ia pe neașteptate într-o noapte; și a doua rătăcire era mai rea decît cea dintîi. <Și> el și noi eram într-o spaimă necurmată, tot timpul, noaptea și ziua. Cît despre doamna, fiul său, averea sa și toate bunurile sale⁴²⁸, el trimisese să i le ducă prin Polonia și Camenița // și le așezase într-o cetate întărită de piatră, care atîrna de el, numită Suceava⁴²⁹; el a strîns acolo alimente și băuturi multe de teama unui fapt care, de altfel, s-a și întîmplat.

p. 498

⁴²⁷ 17 mai 1653.

⁴²⁸ Tezaurul lui Vasile Lupu, depus mai întîi la cetatea Neamțului (Miron Costin, *Opere*, p. 143) și apoi la Suceava, era apreciat la două milioane de galbeni (Hurmuzaki, V/1, p. 6; vezi și G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 155).

⁴²⁹ *Istidjava*.

XXVI. — SĂRBĂTOAREA RUSALIILOR LA IAȘI ÎN TIMPUL ȘEDERII NOASTRE

În ce ne privește, am fost de față la liturghia cea mare de la Rusalii în mănăstirea noastră. După slujbă, s-a întins un covor pentru domnul nostru patriarh înăuntrul altarului, în fața pristolului. Noi l-am înveșmîntat cu epitrahilul și cu omoforul și el a citit rugăciunea ingenuchierii cu fața întoarsă către credincioși.

În duminica tuturor sfinților^{429 bis}, egumenul mănăstirii Sf. Ioan cel Nou⁴³⁰, cunoscută sub numele de „Mănăstirea Fecioarei”, care se afla la capătul orașului Iași⁴³¹ și care era metoh și danie ținînd de mănăstirea Sf. Sava, a venit să poștească pe domnul nostru patriarh.

Ne-am dus la această mănăstire și am fost de față la liturghie, după care am prînzit, iar seara ne-am întors la mănăstirea noastră (Sf. Sava). (Mănăstirea Sf. Ioan) e frumoasă; pe dinafară are foișoare care domină tot orașul, căci este așezată într-un loc ridicat. Biserica este frumoasă și clopotnița se găsește deasupra pridvorului.

Cît despre mucenicul Sf. Ioan cel Nou, ni s-a spus că a îndurat cazne (martiriul) la Trapezunt⁴³², acum mai bine de un veac⁴³³. // Domnii Moldovei au trimis soli și au folosit tot felul de șiretlicuri pînă ce au putut să aducă (moaștele sfîntului) în țara lor. (Moaștele) au fost lăsate la locașul acestei mănăstirii pentru a vedea unde voia (sfîntul) să fie așezat. Dar trăsura domnului⁴³⁴ în care erau aduse aceste moaște ale sfîntului și care era urmată de ei s-a oprit la Suceava⁴³⁵. Acolo i s-a clădit o mănăstire⁴³⁶ și o biserică în cetate, iar sfîntul a fost pus acolo pentru a fi păstrat în veci. Poporul din această țară are deplină încredere în acest sfînt; cu prilejul hramului său, care se sărbătorește în joia de după Rusalii, (locuitorii) vin în pelerinaj la el din părțile cele mai îndepărtate ale țării. Fiica

p. 499

^{429 bis} 5 iunie 1653.

⁴³⁰ Mănăstirea Sf. Ioan cel Nou (Nicorița) este ctitoria hatmanului Nicoară și a soției sale Teodosia (1626—1629) (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 465).

⁴³¹ Pe culmea dealului Tătărași.

⁴³² Sf. Ioan cel Nou s-a născut la începutul veacului al XIV-lea la Trapezunt, dintr-o familie de creștini. N-a îndurat martiriul la Trapezunt, ci la Cetatea Albă. Alexandru cel Bun i-a adus moaștele în anul 1402 și le-a așezat în biserica Mirăuți din Suceava. Vezi S. Fl. Marian, *Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava*, București, 1895; V. Drăghiceanu, *O icoană din sicriul Sfîntului Ioan-cel-Nou din Suceava*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, VIII, 1916, p. 21—24; T. Voinescu, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, II, 1964, pp. 265—289.

⁴³³ În realitate mai bine de două secole.

⁴³⁴ Alexandru cel Bun (1400—1432).

⁴³⁵ *Istadjava*.

⁴³⁶ Despre m-reă Mirăuți, construită probabil de Petru Mușat, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 798—800.

unui mare boier a clădit această frumoasă biserică⁴³⁷, ce-i este închinată și care poartă numele lui⁴³⁸.

În ajunul sărbătoarei Sf. Apostoli, au tras îndelung clopotul cel mare și s-au împodobit bisericile potrivit datinei lor cu flori și cu mănunchiuri de busuioc, puse la icoane.

Să se știe că de la 1 aprilie⁴³⁹ ceasornicul de fier suna cincisprezece ceasuri în timpul zilei și nouă ceasuri noaptea. În luna iunie și iulie⁴⁴⁰ suna șaisprezece ceasuri în timpul zilei și opt ceasuri în timpul nopții.

Să se știe că în această țară fetele au obiceiul să îndeplinească cununi de flori și de busuioc pentru a și le pune pe cap; iar femeile se împodobesc în același fel și aceasta <se întilnește> pînă în țara Moscovei.

Să se știe că în această țară primii castraveți se coc de sărbătoarea Sf. Apostoli⁴⁴¹; sînt mici și fără zeamă.

p. 500

Iar prunii ziși „inimă de porumbel” <sînt atît de mulți> încît seamănă cu o mare care se revarsă; <prunele> sînt de culori și de soiuri variate: albe, galbene, roșii, ruginii și sînt foarte gustoase; cireșii <cu fructe> roșii sînt atît de mulți încît par ca niște păduri; sînt și soiuri minunate de pere⁴⁴².

În palatul domnului am vizitat biserica domnului⁴⁴³ care e foarte frumoasă și e închinată Sf. Gheorghe și de asemenea biserica doamnei⁴⁴⁴, închinată <tot> Sf. Gheorghe⁴⁴⁵. Locuințele unde stau sînt acoperite în întregime cu plăci de faianță, iar Vasile <Lupu> a pus să se împodobească minunat tavanele⁴⁴⁶. Sînt acolo băi prea frumoase pe care Vasile <Lupu>

⁴³⁷ Este vorba de Teodosia, sora lui Miron Barnovschi și soția hatmantului Nicoară sau Nicoriță, care, împreună cu soțul ei, este pomenită ca ctitoră a mănăstirii Sf. Ioan cel Nou într-un hrisov al lui Miron Barnovschi din 1629 (N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 219).

⁴³⁸ Adică al Sf. Ioan cel Nou.

⁴³⁹ Nisan.

⁴⁴⁰ *Haziran va tammuz*.

⁴⁴¹ Petru și Pavel (29 iunie).

⁴⁴² Bogăția de fructe a Moldovei a fost remarcată de D. Cantemir (*op. cit.*, p. 109) și de numeroși străini (*ibidem*, p. 112, nota 6).

⁴⁴³ Biserica sau paraclisul domnului se afla deasupra porții principale a curții domnești; a fost clădită de Ștefan Tomșa la 1613–1614 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 413). Vezi și *Călători*, V, p. 334.

⁴⁴⁴ Hramul ei este Sf. Treime.

⁴⁴⁵ Biserica sau paraclisul doamnei (numită „biserica din spre doamna”) se afla în palatul ei numit și haremul doamnei (N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 189). Vezi și *Călători*, V, p. 490 (1652), N. Grigoraș, *Bisericile curții domnești din Iași*, în „Mitropolia Moldovei”, XLV, 1969, nr. 5–6, pp. 312–320 și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 414.

⁴⁴⁶ Vezi Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de la Iznik din sec. XVI–XVII găsită în Moldova*, în „Arheologia Moldovei”, V, 1967, pp. 287–308; Al. Andronic, *Ceramica otomană descoperită la Iași*, în SCIV, XIX, 1968, nr. 1, pp. 159–168; Eugenia Neamțu, *Ceramica decorativă polono-lituaniană de la curtea domnească din Iași*, în SCIV, XXI, 1970, nr. 4, pp. 697–703 etc.

le-a clădit în întregime din marmură; și apa este adusă din altă parte.

În grădina domnului am văzut și duzi <cu fructe> dulci și mulți caiși, ca și migdali; am mai văzut un pom mic cu rodii, plantat într-un butoi, și lămii dulci, cultivați tot în hîrdaie.

(XXVII. — LUPTA HOTĂRÎTOARE DINTRE VASILE LUPU ȘI NOUL DOMN).

Să ne întoarcem (la vorba noastră).

S-a adevărit știrea că noul domn, dușmanul lui Vasile, sosise în satele⁴⁴⁷ așezate lângă hotarul Ungariei⁴⁴⁸, în locuri greu de pătruns, pe vârful munților, în mijlocul codrului; // avea cu el ostași unguri și români⁴⁴⁹. El înrola oameni, iar locuitorii din aceste ținuturi erau legați de el. A reînceput teroarea și noi eram încurcați în toate prvințele. Vasile <Lupu> nu avea armată și toți moldovenii îl trădaseră⁴⁵⁰. El ceruse ajutorul tătarilor; dar aceștia nu l-au sprijinit⁴⁵¹. Furios, a început să recruteze trupe dintre locuitorii țării, căpitani și izubași, dîndu-le tainuri și leafă⁴⁵². În timpul acesta a sosit vestea că Hmelnițki îi trimisese cîteva mii de ostași cazaci⁴⁵³ și că aceștia sosiseră. El le-a împărțit bani și daruri în veșminte, le-a rînduit tainuri și băutură și le-a făcut o tabără în jurul orașului și ei s-au așezat acolo. Între timp, Vasile vodă a primit trei caftane și o scrisoare de întărire⁴⁵⁴ <în domnie>, aduse de agale⁴⁵⁵. După aceea a venit la el Kadir-Aga, aga vistieriei, cu un caftan adus chiar cu mîinile sale și de asemenea și o scrisoare de întărire. Domnul a ieșit în întîmpinare cu cazacii și ei au intrat

p. 501

⁴⁴⁷ La Răcăciuni „un sat al său” (Miron Costin, *Opere*, p. 155).

⁴⁴⁸ Adică al Transilvaniei.

⁴⁴⁹ *Ain al-Ungurus wa al-Flach*. Erau români („valahi”) din Țara Românească. Despre ajutorul primit de la G. Rákóczi al II-lea și Matei Basarab vezi M. Costin, *Opere*, pp. 155—156.

⁴⁵⁰ După izbînda lui Gheorghe Ștefan de la Valea Seacă (jud. Bacău), mulți moldoveni au trecut de partea noului domn, „adăogîndu-i den dzi în dzi oameni de țara de sus toată și den gioseni mulți” (*ibidem*, p. 156). Despre cauzele prăbușirii lui Vasile Lupu vezi *Istoria României*, III, p. 175.

⁴⁵¹ Vezi și G. Kraus, *op. cit.*, p. 163.

⁴⁵² Fapt confirmat și de M. Costin, *Opere*, p. 156.

⁴⁵³ După M. Costin au fost numai 400 (*ibidem*, p. 157).

⁴⁵⁴ *Mukarrer-name*.

⁴⁵⁵ Marele vizir Köprülü Mehmed pașa, care sprijinea pe Vasile Lupu, i-a trimis un ceauș cu daruri (Maolino Bisaccioni, *Historia delle guerre civili di questi ultimi tempi* ..., Bologna, 1653, p. 417; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 185).

〈în Iași〉 cu mare alai. Apoi domnul s-a pregătit să pornească împotriva dușmanului său.

În acest timp, 〈atît〉 noi 〈cît〉 și mănăstirile sale facem „paraclisul” și vecernii de seara pînă dimineața, potrivit rînduiei vecerniei joiiei pocăinței și sîmbetei celor șase icoase ale acatistului, dar toate acestea nu au folosit la nimic. //

p. 502

În sfîrșit, domnul a purces din Iași, marți 5 iulie, însoțit de toți negustorii și de grecii, partizanii lui. Aceștia împreună cu cazacii erau aproape de vreo patru mii; li s-au adăugat și vreo unsprezece mii de moldoveni⁴⁵⁶. El a pornit împotriva dușmanului său despre care iscoadele sale îi aduseseră știrea că nu avea decît două sau trei mii de oameni⁴⁵⁷. În timpul acestei nopți au fost multe tunete, fulgere și trăznete, 〈a căzut〉 o ploaie torențială, astfel că ne spuneam: „A venit ceasul”. Trăznetul a căzut pe turla mare de lemn a bisericii mănăstirii Sf. Paraschiva, care este a călugărilor de la muntele Sinai, și a înfipt adînc în pămînt vîrfurile și crucea. A căzut și pe grajdurile marelui palat 〈domnesc〉 și a ars multe case. Fulgerele străluceau ca săbiile și se vedeau pe cer întruchipări făcute din nori alburii asemenea unor cetăți și unor lănci. Toate acestea vesteau, de asemenea, înfrîngerea lui Vasile 〈Lupu〉.

p. 503

Cînd cele două oști s-au rînduit pentru luptă, trupele lui Vasile 〈Lupu〉 ar fi putut să nimicească trupele dușmanului său cu bețe, nu cu săbii, din cauza numărului lor mic, dar aceștia 〈din urmă〉 se țineau tare pentru că ei aveau cunoștință de trădarea moldovenilor, care și-au plecat steagurile și au trecut la noul domn și l-au părăsit pe Vasile 〈Lupu〉 și l-au trădat și s-au unit cu oștenii domnului celui nou, 〈care erau〉 unguri //, valahi și moldoveni⁴⁵⁸. Ei s-au luptat corp la corp cu rămășițele trupelor lui Vasile, cazaci și greci, și cum aceștia erau puțini, i-au învins și i-au tăiat în bucăți cu săbiile lor.

Avangarda trupelor amintite 〈ale lui Vasile〉, 〈alcătuită〉 din negustori și din ostași greci, era sub comanda hatmanului, fratele domnului⁴⁵⁹ și a fiilor lui⁴⁶⁰. Cînd a văzut că, după ce fusese biruitoare, era înfrîntă și pe punctul de a fi nimicită de sabia dușmanilor, și-a rupt rîndurile și a luat-o la fugă. Înfrîngerea a avut loc miercuri 6 iulie, la amiază⁴⁶¹.

⁴⁵⁶ M. Costin apreciază oastea lui V. Lupu la 3 600 de oameni; el nu vorbește de cei 11 000 de moldoveni (*Opere*, p. 157).

⁴⁵⁷ După M. Costin ar fi fost 2 500, în afară de „altă strînsură” (*ibidem*).

⁴⁵⁸ După opinia aceluiași cronicar, moldovenii din oastea lui V. Lupu au fugit „fără nici o nevoie” din luptă (*ibidem*).

⁴⁵⁹ Gheorghe Coci hatmanul (22 sept. 1651–16 oct. 1652), prins după înfrîngerea de la Sirca (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 378).

⁴⁶⁰ Gligorașcu paharnic al doilea și Ștefan paharnicul, ultimul ucis de G. Ștefan (*ibidem*).

⁴⁶¹ Asupra cauzei acestei înfrîngeri vezi raportul ambasadorului Dell' Haye, în *H u r m u z a k i*, V/2, pp. 4–5 (16 iulie, 5 septembrie 1653) și vol. V/1, pp. 19–20.

Toate acestea au fost spre nenorocirea noastră, căci nădejdea pe care o pusese în Vasile <Lupu> și în boierii lui a fost spulberată. Darurile pe care le adusesem pentru el și care se ridicau la sute de plăști erau irosite. Cît despre Vasile <Lupu>, după ce făgăduise domnului nostru patriarh să-i plătească datoriile și cheltuielile, el se vedea silit să ne ia înapoi toate cele care ne erau de trebuință pentru călătoria în interiorul <țării>, ca trăsuri, cai și altele, după ce ne dăduse <ca însoțitor> pe solul țarului Moscovei⁴⁶². Și vorbele sale erau vădit sincere. Cît despre boieri, ei ne făcuseră să nădăjduim la o sumă mare de bani; acum totul era pierdut cu desăvîrșire.

Domnul Vasile a luat-o îndată la fugă, cu puțini oameni //, călare pe calul său, părăsindu-și cortul, adăposturile, caii, bogățiile în seama dușmanului său, așa cum le părăsise <mai înainte> după înfrîngerea sa din Țara Românească. El s-a dus la cazaci și a găsit adăpost sigur în țara lor, unde nu avea nici dușmani nici potrivnici⁴⁶³. A trimis îndată vorbă la cetatea Sucevei unde își pusese în siguranță soția și fiul, bunurile și comorile, pentru ca să-i liniștească, cerîndu-le să reziste și să lupte pînă ce el va putea veni în ajutorul lor cu forțe mari.

p. 504

Nenorociții de negustori și ceilalți ostași greci și cazaci o luaseră la fugă acolo unde nu au găsit adăpost și unde și-au întîlnit dușmanii. Vederea li se întunecase și ei se aruncaseră într-o cîmpie cu grîu, care în această țară întrece de obicei în înălțime statura unui om. Picioarele cailor lor s-au împotmolit iar dușmanii lor, ajungîndu-i <din urmă>, i-au măcelărit cu lovituri de săbii și de lănci.

Acești negustori își încărcaseră avuțiile lor în dăsași de aur și argint, <puși> pe caii lor, spunîndu-și: „Dacă vom fi învinși, o vom lua la fugă cu acestea”. Dar nu le-a slujit la nimic căci au căzut pradă pistoalelor și lăncilor, iar dușmanii lor le-au luat avutul^{463bis}. Acești nenorociți au ajuns într-o stare jalnică. Străbătuți de gloanțele pistoalelor și pe moarte, ei strigau: „Oh, cine va avea milă de noi și // va veni să ne taie capul pentru a ne curma <zilele> și pentru a pune capăt suferințelor și caznelor noastre și să ia în schimb aurul din chimirele noastre!” Dar nu le-a venit nimeni în ajutor și sprijin.

p. 505

Hatmanul, fratele domnului⁴⁶⁴, care era în vîrstă, s-a împotmolit cu calul său, ca și ceilalți, în ogorul cultivat. Atunci dușmanii lui, ungurii,

⁴⁶² De la Vasile Lupu ni s-a păstrat o bogată corespondență cu țarii Mihail Feodorovici și Aleksei Mihailovici, privind îndeosebi transmiteri de știri din Imperiul otoman, achiziționări de blănuri, solicitări de meșteri etc. (*Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România*, p. 26 și urm.). În aceste scrisori nu se vorbește de prezența unui sol în Moldova la 1653.

⁴⁶³ Vezi și M. Costin, *Opere*, p. 158.

^{463bis} Vezi *ibidem* p. 180.

⁴⁶⁴ Gheorghe Coci. Vezi Miron Costin, *Opere*, p. 158.

l-au ajuns și l-au rănit și când i s-a prăbușit calul la pământ, ei l-au luat în prinsoare și l-au trimis în țara lor. După ce fusese principe, a ajuns în prinsoare⁴⁶⁵, ca și ceilalți boieri greci ai lui Vasile <Lupu>.

Fiii hatmanului, Ștefăniță⁴⁶⁶ și tovarășii săi, aceștia scăpaseră din mâinile lor datorită calilor lor; s-au aruncat din vârful muntelui și au căzut în râu. După această cădere, s-au ridicat din nou la suprafața <apei> și au fugit și ei spre țara cazacilor. A fost pentru ei o clipă de durere, de jale și de amărăciune.

Acei dintre cazaci care erau buni călăreți și care aveau cai buni au fugit, au ajuns în țara lor și și-au scăpat viața. Cît despre pedestrași și alții, aceștia au fost măcelăriți și au pierit sub loviturile dușmanilor lor, ungurii. Și cum ar fi putut fi altfel? Căci aceștia sînt dușmanii religiei, disprețuitori ai crucii și ai evangheliei. Numele pe care îl poartă li se potrivește: calviniști⁴⁶⁷, iar în limba greacă „calvinos”, și luterani⁴⁶⁸. Moldovenii ajunseseră p. 506 dușmanii lor înverșunați, au ucis mulți dintre ei //, mai întîi cînd au fost înfrinți în Țara Românească, unde veniseră cu miile din țara lor; tot așa <au făcut> și acum, și aceasta pentru că veniseră în ajutorul dușmanului lor, Vasile⁴⁶⁹.

Toți cei care fuseseră partizanii acestuia se despărțiseră de el de la prima înfrîngere, și acum el era încercat ca Iov și ca Eustațiu și ca alți asemenea acestora. Și-a pierdut atunci toate rudele și prietenii și chiar soția și copiii și toată averea sa, după cum voi arăta. În sfîrșit, și-a pierdut ginerele, fiul lui Hmelnițki, acest viteaz cavaler⁴⁷⁰. Unde este acum iscusința ta în afaceri, Vasile, și unde este înțelepciunea ta? Unde sînt nenumăratele tale bogății? Tu ești lipsit astăzi de toate aceste bunuri! Cîtă dreptate are cel care a spus: „Cînd se împlinește soarta, mintea se întunecă!” Dacă nu ar fi fost un bun călăreț, nu și-ar fi mîntuit viața din mâinile dușmanilor săi.

⁴⁶⁵ La Oradea Mare, unde a și murit (N. I o r g a, *Studii și doc.*, III, p. 31 și G. K r a u s, *op. cit.*, p. 164).

⁴⁶⁶ Ștefăniță paharnic al doilea, văr cu Ștefăniță Lupu.

⁴⁶⁷ *Al-kalbiyin*. Paul de Alep face un joc de cuvinte cînd scrie că termenul de Καλβίνοϋ (calvinos) vine de la cuvîntul arab „Kalb” care înseamnă *ciine*. Vezi V. R a d u, *op. cit.*, p. 505, nota 1. Era încă vie amintirea sinodului de la Iași din 1642.

⁴⁶⁸ *Kalbinos wa luteran*.

⁴⁶⁹ Din text ar rezulta că este vorba de maghiari; cum însă cei care au venit în ajutorul lui Vasile Lupu au fost cazacii, nu maghiarii, Paul de Alep — după obiceiul lui — a schimbat subiectul. Despre uciderea unor mercenari maghiari de către șangăii de la Tg. Ocna vezi M. C o s t i n, *Opere*, pp. 147—148.

⁴⁷⁰ Ucis la Suceava (*ibidem*, p. 163).

S-a dus la cazaci și a stat în primul oraș din țara lor numit Rașkov⁴⁷¹ și a înștiințat pe Hmelnițki, apoi pe ginerele său de ceea ce i se întâmplase.

⟨XXVIII. INTRAREA NOULUI DOMN ÎN IAȘI⟩

p. 507

S-a reînnoit pentru noi mîhnirea și spaima, căci ungurii au venit îndată la Iași și au jefuit tot ce au găsit în afara mănăstirilor⁴⁷². Ne-a cuprins o mare spaimă, astfel că nu puteam dormi noaptea, iar în timpul zilei ne adăposteam în clopotnițe.

După ce dușmanul lui Vasile ⟨Lupu⟩, adică noul domn, a ajuns la Iași, el s-a îndreptat îndată spre cetatea Suceava, a înconjurat-o și a asediat-o. A trimis îndată scrisori domnului nostru patriarh pentru a ne liniști; el ne-a hotărît un „mertic”, adică tainuri în alimente și băuturi mai mare decît cel pe care-l primisem în timpul lui Vasile ⟨Lupu⟩ și s-a purtat tot astfel cu aga visteriei^{472bis}.

La alegerea sa, a trimis dregători pentru a menține ordinea la Iași și în celelalte orașe. Au venit atunci și s-au răzbunat împotriva dușmanilor lor, grecii, care au ajuns în stare jalnică, căci li s-au luat toate bunurile. Zilnic îi supuneau la tot soiul de umilințe; au ajuns să-i înjunghie cu săbiile pe străzi, să le taie urechile și să-i bată în văzul tuturor. Groaza cumplită îi cuprinsese pe toți și mulți dintre ei au scăpat de măcelărire datorită domnului nostru patriarh. Musulmanii și evreii ieșeau în văzul tuturor fără teamă, dar grecii nu mai ieșeau din casele lor din pricina marii dușmăanii care era împotriva lor, căci boierii lui Vasile ⟨Lupu⟩ // subjugaseră pe moldoveni⁴⁷³ — după cum am spus — și îi nenorociseră, astfel că am văzut pe cei mai de seamă dintre ei îmbrăcați sărăcăcios. Ei munceau zi și noapte și li se dădea atît cît se înțeleseseră cu turcii. Dar ce crimă făptuiseră oare nenorociții negustori? Căci fără negustori această țară n-ar fi putut exista. Aga

p. 508

⁴⁷¹ Rașkov, cetate pe Nistru. De aici Vasile Lupu s-a dus apoi la Volodijin (*ibidem*, p. 158). La 24 oct. 1653 — fiind încă la Rașkov — Vasile Lupu își cerea fiul și soția aflați în mîinile lui Gheorghe Ștefan (A. Veress, *Documente*, X, pp. 270–271).

⁴⁷² Fapt recunoscut și de Gheorghe Ștefan, care arăta lui I. Kemény că mercenarii maghiari prădau „ca și niște tătari” (A. Veress, *op. cit.*, X, p. 275).

^{472bis} Informația lui Paul de Alep despre larghețea noului domn al Moldovei este și ea confirmată de Miron Costin, după opinia căruia „mesele și petrecăniile cestii domnii de-abia la vreo domnie să să hie prilejit ... Slujitorii mila și cinstea care au avut la această domnie n-au avut nice la o domnie” (*Opere*, p. 180).

⁴⁷³ În sfatul domnesc al lui Vasile Lupu erau, în 1652, șapte boieri greci și numai trei moldoveni: Gheorghe Ștefan mare logofăt, Constantin Ciogolea mare spătar și Pătrașco Ciogolea mare stolnic (*Istoria României*, III, p. 159). Vezi și *ibidem*, p. 175.

vistieriei s-a înspăimîntat și a dat de știre la Constantinopol de ceea ce se întîmplase.

În ajunul sărbătoarei Sf. Ilie, s-a tras clopotul cel mare. Am fost de față la liturghie. Biserica a fost împodobită, după cum am spus, cu flori și cu busuioc. S-au adus tăvi încărcate cu fructe proaspete, pepeni, castraveți, prune, mere, pere și cireșe (!). Au fost împărțite celor de față, potrivit datinei țării, la vremea poamelor; iar sărbătoarea cădea în postul Sf. Fecioare, a opta duminică după Rusalii⁴⁷⁴. După vecernie, dascălul s-a mai urcat în clopotniță ca să tragă clopotul cel mare, pentru „paraclis”. Așa se făcea în fiecare seară în tot timpul postului, de la căderea nopții.

XXIX. ASEDIUL CETĂȚII SUCEAVA⁴⁷⁵.

p 509 În dimineața de luni a postului Maicii Domnului, cazacii și Timuș, fiul lui Hmelnițki, au trecut Nistrul care este hotarul dintre // cazaci și Moldova. Ei au măcelărit pe ungurii și pe moldovenii care păzeau granițele; s-au dus apoi în ajutorul cetății Suceava. Ei și-au așezat tabăra în jurul zidurilor cetății și au abătut cursul unei ape care curgea în apropiere. Aveau douăzeci de tunuri.

Cînd noul domn a auzit de venirea lor, a părăsit cetatea și i-a lăsat să intre; apoi noul domn și oștile sale s-au întors și au împresurat cetatea. Ei aveau atunci peste patruzeci de mii de oameni, pe cînd cazacii nu aveau decît patrusprezece mii⁴⁷⁶.

În seara celei de a zecea duminici de după Rusalii, adică în seara spre luni, ajunul Adormirii Maicii Domnului⁴⁷⁷, s-a tras clopotul cel mare și noi am intrat în biserică. În timpul cîntării „Slavă” amîndouă corurile cîntau cu rîndul fiecare stih după modulațiunea cuvenită în melodia corului. În a doua zi s-au adus tăvi cu fructe și struguri, piersici,

⁴⁷⁴ Nu este vorba de sărbătoarea Sf. Ilie (care nici nu cade în postul Sf. Marii), ci de cea a „Schimbării la față” (6 august), cînd se binecuvîntează pîrga din struguri.

⁴⁷⁵ Asediul este povestit pe larg de Miron Costin, *Opere*, p. 158 și urm. și G. Kraus, *op. cit.*, p. 163 și urm.

⁴⁷⁶ Efectivele sînt exagerate; după Miron Costin, Timuș ar fi avut 9 000 de cazaci, iar G. Ștefan cîteva mii de moldoveni, la care se adăugau 5 000 de secui și poloni (*Opere*, p. 158); G. Kraus (*op. cit.*, p. 163 și urm.) susține că erau 12 000 de cazaci contra 10 000 de oșteni ardeleni (de moldoveni nu vorbește) și 6 000 de poloni și suedezi. Despre stringerea oastei moldo-maghiare în tabăra de la Cotnari înainte de asediu vezi A. Veress, *op. cit.*, pp. 266—267.

⁴⁷⁷ 14 august 1653. Cu două zile înainte un capugi bași adusese însemnele domniei lui G. Ștefan, aflat la Roman (A. Veress, *op. cit.*, p. 268). Vezi și Hurmuzaki, IX/1, pp. 29, 31.

prune zise „inimă de porumbel”, // cireși (!) și altele. Au fost binecuvântate și împărțite celor de față, ca și busuiocul și florile așezate deasupra tăvilor, fără să mai punem la socoteală cele cu care fuseseră împodobite icoanele. p. 510

În cea de a douăsprezecea duminică după Rusali⁴⁷⁸, domnul nostru patriarh s-a dus să slujească liturghia în biserica Mănăstirea Doamnei⁴⁷⁹, în urma invitației primite de la postelnicul noului domn⁴⁸⁰. Acesta l-a luat în casa sa și i-a dat un ospaț măreț, căci ne iubea foarte mult.

Cîți greci au fost scăpați de la moarte de domnul nostru patriarh în timpul șederii sale, după ce li se dăduse împărtașania și după ce fuseseră duși la spînzurătoare și după ce fuseseră dezbrăcați și li se pusese ștreangul de gît pentru a fi spînzurați! În toate țările creștine, cînd trebuie să fie executat un criminal, îl aduc la armaș sau la subași⁴⁸¹ și o ceată de oameni îl duce mai întîi la o biserică unde un preot iese și îl spovedește și îi dă împărtașania, apoi este dus și executat în locul hotărît. Așa i-am văzut făcînd și astfel le este obiceiul!

În ajunul <zilei de> joi, care a căzut la 1 septembrie, începutul anului 7162⁴⁸² de la facerea lumii, s-a tras clopotul cel mare pentru a vesti sărbătoarea Sf. Simeon Stîlplnicul din Alep. A doua zi am ieșit de la liturghie la amiază, după datina marilor sărbători pentru care se trag clopotele cele mari //. În Moldova și în Țara Românească, la fiecare sărbătoare cînd este „dezlegare”⁴⁸³, se trag clopotele cele mari, se începe liturghia în a doua jumătate a dimineții⁴⁸⁴. S-a făcut tot astfel cu sărbătorirea nașterii Maicii Domnului la 8 septembrie și în ziua următoare, de sărbătorirea părinților ei. S-au făcut slujbe mari și s-au adu tăvi încărcate cu multe poame. p. 511

În ajunul sărbătoririi Înălțării sfintei cruci, s-a tras și clopotul cel mare. La utrenie nu s-a făcut, ca la noi, o procesiune în jurul crucii, ci preotul o purta pe o tăviță și a pus-o pe un tetrapod⁴⁸⁵ și toți au îngenunchiat în fața crucii potrivit ritualului duminicii ortodoxiei.

În ce ne privește, am fost reținuți în tot acel timp în Moldova și eram copleșiți de mîhnire și de durere. Frica de grozăviile care s-au abătut asupra noastră ar fi albit părul pruncilor; nouă ne-au pricinuit boli grele care constau din friguri alternînd cu fierbințeli, astfel că eu, biet povestitor, am pătimit de la sfîrșitul lunii iulie pînă în zilele Rusaliilor <următoare>.

⁴⁷⁸ 28 august.

⁴⁷⁹ Golia.

⁴⁸⁰ Probabil Ilie Șepilici, rudă cu Gheorghe Ștefan (menționat de la 6 mart. 1654—25 mart. 1658) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 447).

⁴⁸¹ *Ila al-'armaș ay al-subași*.

⁴⁸² 1653.

⁴⁸³ Κατάλυσις = deslegare, cînd este voie să mînci untdelemn și să bei vin în post.

⁴⁸⁴ După ora 10.

⁴⁸⁵ τετράποδον = o măsuță cu patru picioare pe care se pune Evanghelia și alte cărți de cult.

p. 512 îndurînd chinuri aprige în zilele în care frigul era cumplit și de neîndurat. Nu aveam putere nici să mergem în țara cazacilor, nici să ne întoarcem, căci toți locuitorii țării sînt hoți și tilhari⁴⁸⁶ și toți fugarii erau uciși pe drumurile mari, astfel că pînă și caravanele de negustori greci care fugeau // erau atacate, măcelărite și jefuite. Nu știam într-adevăr ce să facem, întrebîndu-ne cît vor mai ține această spaimă și groază de zi și noapte. În timpul domniei lui Vasile <Lupu>, ca urmare a asprimei cîrmuirii sale, femeile purtau <ca podoabă> salbe de galbeni și puteau merge ori unde voiau fără nici o teamă; dar pe vremea noului domn, groaza domnea chiar în mijlocul orașelor.

XXX. — LUPTELE DIN JURUL CETĂȚII SUCEAVA⁴⁸⁷

p. 513 În jurul cetății cazacii se luptau neconținut cu oastea noului domn. În fiecare zi, Timuș, fiul lui <Bogdan> Hmelnițki, ieșea din cetate și ucidea mii din cei care o asediau. Nimeni nu putea să i se împotrivească din pricina marii sale vitejii și îndrăzneli cavaleresti. Era un erou nemaipomenit și istoria nu mai arată vreun războinic care să fi avut puterea și vitejia lui. În fiecare zi el ieșea din tabăra sa călare pe un cal sur pe care-l iubea foarte mult, urmat numai de cîțiva oameni; ucidea pe dușmani, îi rănea și îi împrăștia pe mulți. Într-o singură zi, a ucis cu mîna lui o mie trei sute de germani⁴⁸⁸, după spusele unor oameni vrednici de crezare, și ei zăceau morman în fața lui, unii peste alții. Ba trăgea din arcul său cu mîna dreaptă, ba îl schimba în cea stîngă, apoi lovea cu sabia //; apoi slobozea muschetul, astfel că mînuia armele cu amîndouă mîinile sub burta calului și își ucidea dușmanii.

Cînd a sosit aga visteriei și capugibașul care venise de la Istanbul, din partea sultanului, pentru a pune rînduială în țară, ei s-au dus la noul domn care asedia cetatea; au fost uimiți de vitejia lui Timuș și de virtuțile sale de călăreț și s-au rugat lui Dumnezeu pentru el și pentru tinerețile lui. Nimeni nu-l putea nimeri cu vreo lovitură de muschetă sau cu orice altă armă căci era un călăreț încercat și se întorcea ca fulgerul pe spatele calului său. Ce groază a insuflat el printre polonii mari și mici! A ucis cu mîna

⁴⁸⁶ *Haramiya wa djalaliya*. Afirmație exagerată. Vezi mai sus nota 239.

⁴⁸⁷ Despre luptele din lunile aug.—oct. vezi și A. Veress, *op. cit.*, pp. 268—269, H u r - m u z a k i, V/1, p. 21, Supl. II/3, pp. 44—53.

^{488—489} Cifre evident exagerate.

lui cîteva mii de duşmani⁴⁸⁹, cum am aflat de la oamenii lui; tot după spusele lor, ar fi ucis cu sabia şi cu mîna lui şapte mii de evrei⁴⁹⁰. În fiecare zi se aduceau la noi la Iaşi numeroase căruţe <încărcate> cu mii de răniţi; din cauza mulţimii de morţi, pămîntul se ridicase de mulţimea lor. În afară de acestea, tunurile de sus ale cetăţii şi cele de jos ale cazacilor ucideau numeroşi ostaşi sau îi puneau pe goană.

XXXI. — SUCEAVA. TIMUŞ.

p. 514

În sfîrşit, într-o zi, pe cînd Timuş şedea în cortul său în cuprinsul taberei şi bea, el a fost lovit la picior ⁴⁹¹ de o ghiulea de tun trasă de duşmanii săi, polonii, care veniseră în ajutorul lui Ştefan, noul domn, din ură pentru duşmanii lor, <Bogdan>, fiul său şi cazacii. Ei ţintiseră şi l-au nimerit. A fost rău rănit şi după cîteva zile a murit⁴⁹². După moartea prîntului lor, ce spun? a leului care îi păzea, situaţia cazacilor, atît din afară cît şi a acelora dinlăuntrul cetăţii, s-a înrăutăţit tot mai mult, iar cea a lui Vasile <Lupu> a ajuns fără putinţă de îndreptare. În acea vreme, doamna şi toţi cei din jurul ei erau covîrşiţi de necazuri pentru că nu mai aveau nici ajutor, nici sprijin.

După ce i-au scos măruntaiele lui Timuş, // l-au îmbălsămat şi i-au p. 515 aşezat trupul într-un sicriu împodobit cu catifea, atît pe dinăuntru cît şi pe dinafară, şi l-au îngropat. Jalnica veste a fost dusă tatălui şi socrului său Vasile <Lupu>. Înainte de a-şi da sufletul, el primise vestea îmbucurătoare că soţia sa dăduse naştere la doi gemeni, dar el nu s-a bucurat, căci nu se împlinise încă nici un an de la căsătoria sa.

La Suceava dărimase mănăstirea armenescă⁴⁹³ şi ucisese pe „varta-bed”⁴⁹⁴, pe preoţi, pe călugări şi pe toţi armenii care se adăpostiseră acolo.

⁴⁸⁹ După opinia lui G. Kraus, Timuş ar fi fost lovit în spate de o ghiulea care i-a smuls „partea din spate a trupului” (*op. cit.*, p. 166). Despre rănirea lui Timuş vezi şi H u r m u z a k i, IX/1, pp. 40, 41.

⁴⁹² La 15 septembrie 1653 (N. I o r g a, *Acte şi fragmente*, I, p. 254). Vezi şi M. C o s t i n, *Opere*, p. 163.

⁴⁹³ Probabil Zamca (vezi N. S t o i c e s c u, *Bibliografia*, pp. 811—812). G. K r a u s (*op. cit.*, p. 167) arată că au prădat bisericile şi mănăstirile din Suceava; într-o însemnare din 18 mai 1653 se spune „venit-au atunci Timuş Hmelniţki şi cu o mulţime de cazaci şi a aprins mănăstirea” (Humorului) (Ş t. B e r e c h e t, *Picături mărunte*, Chişinău, 1924, p. 125); tot astfel fusese prădată şi mănăstirea Dragomirna (T. B ă l a n, *Documente bucovinene*, II, p. 146).

⁴⁹⁴ Termen armean probabil pentru a desemna pe egumen.

Cum ei erau peste măsură de bogați, el a pus mîna pe toate averile lor, pe lucrurile lor de preț, pe aurul lor, pe mărgăritarele lor și pe nenumăratele lor giuvaeruri fine; cît despre monetele de aur, erau două butii pline. Moartea lui a fost un dezastru. Vai cît de rău îmi pare de el și de vitejia lui! Cînd venise pentru prima oară în Moldova, el spusese domnului nostru patriarh: „Eu nu am venit numai ca să cuceresc scaunul socrului meu, ci pentru a mîntui marea biserică din mîinile dușmanilor”. Cititorul va înțelege acest grai.

O foamete mare i-a copleșit atunci pe cazaci și pe toți cei care se aflau în lăuntru cetății; negustorii și ceilalți au ajuns să mănînce carnea cailor lor. Au ajuns în starea cea mai grea căci nu le sosea nici un ajutor nici de la Vasile <Lupu>, nici de la <Bogdan> Hmelnițki. În sfîrșit, <cazacii>, copleșiți de foamete, au cerut aman⁴⁹⁵ lui Ștefan, care l-a dat sub prestare de jurămint⁴⁹⁶. El le-a dat tot ce le trebuia pentru ca să se întoarcă în țara lor în deplină siguranță și fără să le facă cea mai mică împotrivire. Și au luat cu ei sicriul prințului lor //, comorile lor, tunurile lor și au plecat. În țara cazacilor i s-a făcut <lui Timuș> o înmormîntare mareață. Oamenii demni de crezare ne-au spus că pieriseră de ascuțișul săbiilor, de la începutul acestei răscoale pînă acum, vreo sută de mii de oameni, atît moldoveni cît și munteni, greci, unguri, sîrbi, arabi și turci⁴⁹⁷.

Slavă Domnului! După aceea noul domn a intrat, prin predare, în p. 517 stăpînirea // cetății, cu tot ce se afla înăuntru, adică cu toate bogățiile lui Vasile <Lupu> și cu nenumăratele lui comori în aur și argint, arme, veșminte, argintărie, blănuri de samur, mărgăritare și altele asemenea lucruri pe care nu le aveau nici regii⁴⁹⁸. Cînd Vasile <Lupu> și-a dus întîia oară avuțiile din cetatea Hotin⁴⁹⁹ în cetatea Camenița, cum avea în straja sa ostași din țara noastră, aceștia ne-au spus că trecuseră fluviul Nistru cu o sută de care și că fiecare car era tras de doisprezece, zece sau opt cai; în toate erau aur, argint și alte lucruri de preț. El mai avea numeroase comori îngropate sub pămînt de douăzeci de ani, dar le-a scos pe toate; printre acestea erau treizeci și cinci de cabanițe de samur⁵⁰⁰. Oamenii lui de casă ne-au spus

⁴⁹⁵ Iertare.

⁴⁹⁶ Jurămintul a fost prestat la 9 octombrie 1655, odată cu predarea Sucevei (N. I o r g a, *Acte și fragmente*, I, p. 22). Vezi formula jurămintului la V. R a d u (*op. cit.*, p. 576), care reproduce condițiile impuse cazacilor de regele Poloniei și de generalul lui Gheorghe Rákóczi după documentul din 9 octombrie 1653 publicat în *Hurmuzaki*, Supl. II/3, pp. 53–54 (doc. din 9 octombrie 1653). Vezi și G. K r a u s, *op. cit.*, p. 167, care arată cum au capitulat cazacii datorită înfometării. De o „tocmală” știe și M. C o s t i n (*Opere*, p. 164).

⁴⁹⁷ Cifră exagerată, ca și altele indicate de Paul de Alep; în realitate, totalul participanților la luptă nu a depășit cifra de 30 000.

⁴⁹⁸ Despre comorile găsite la Suceava vezi raportul ambasadorului Dell'Haye în H u r - m u z a k i, V/2, pp. 6–7.

⁴⁹⁹ *Min kal'a Hotini*.

⁵⁰⁰ *Kăbānisă samūr*.

că una din ele, pe care pusese să i-o facă pentru a o îmbrăca de Paști, era de brocart de aur, împodobită cu mărgăritare și cu nestemate; ea singură costase treizeci și cinci de mii de dinari; fără să mai socotim ce storsese din averile boierilor. Nu este de mirare, căci toate aceste comori uriașe fuseseră adunate în decurs de douăzeci și patru de ani de când ajunsese Vasile <Lupu> domn⁵⁰¹. Nu voi pomeni de comorile pe care le mai are în Polonia, în Austria, la Veneția și aiurea.

Apoi <noul domn> a scos din cetate pe doamna și pe fiii ei⁵⁰² și pe toți boierii și dregătorii. După ce a jurat <că îi va lăsa în viață>⁵⁰³, <noul domn> și-a călcat jurământul; a ucis pe cei mai mulți din ei⁵⁰⁴ și a ținut pe doamnă // și pe copiii ei închiși într-un sat⁵⁰⁵, pe care l-a înconjurat cu strajă ca nimeni să nu poată intra nici ieși. Tot ce era în cetate a dus în Țara Ungurească unde cumpăraseră un castel bine întărit⁵⁰⁶. A împărțit solde ostașilor și le-a dat drumul. Iată cele ce s-au petrecut. p. 518

<XXXII. VASILE LUPU ȘI TĂTARIIL.>

Iată ce s-a întâmplat cu Vasile <Lupu> și Hmelnițki.

Cînd <tătarii> au aflat ce s-a întâmplat cu Timuș, de strămoșii cazacilor și a celor aflați în cetate, au înarmat patruzeci de mii de cazaci // și douăzeci și opt de mii de tătari pentru a merge în ajutorul lui, căci „sultanul” tătariilor, adică vizirul hanului⁵⁰⁷, numit Șerif-bei, era cumnatul lui Vasile <Lupu>, căci doamna lui Vasile <Lupu> era circasiană și Șerif- p. 519

⁵⁰¹ Doar 19 în realitate (1634–1653).

⁵⁰² De fapt, în cetate se găsea împreună cu doamna Ecaterina numai Ștefăniță Lupu (M. Costin, *Opere*, p. 163).

⁵⁰³ Jurământul a fost prestat la 9 octombrie 1653, cînd s-a predat Suceava (N. Iorga, *op. cit.*, pp. 236–237; vezi și *Hurmuzaki*, V/1, p. 22).

⁵⁰⁴ A tăiat capul lui Ștefăniță paharnicul, fiul lui Gheorghe hatmanul, la Suceava, iar la Buciulești a ucis pe Alexandru paharnicul și pe Enache comisul, fiii lui Gavril hatmanul, nepoții lui Vasile Lupu (M. Costin, *Opere*, p. 168). Frații Toma și Iordache Cantacuzino, doi dintre dregătorii apropiați ai lui Vasile Lupu, au fost salvați de la moarte de intervenția lui Constantin Șerban, ruda lor (*ibidem*, pp. 158, 168).

⁵⁰⁵ Buciulești, pe Bistrița (*ibidem*, pp. 164–165). Domnul recunoștea el însuși într-o scrisoare către I. Kemény că amenințase și înfricoșase pe soția lui V. Lupu (A. Veress, *op. cit.*, p. 275). Poarta și hanul tătariilor au cerut apoi pe doamnă și pe Ștefăniță (E. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 205), dar G. Ștefan a răspuns că muriseră (*Hurmuzaki*, V/1, p. 11).

⁵⁰⁶ Este vorba de Șinteu. Vezi Ștefan Meteș, *Domni din principatele române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934, pp. 25–26. Aici, în Transilvania, la Toplița, doamna Safta, soția lui Gheorghe Ștefan, a construit un schit.

⁵⁰⁷ Islam Ghirai al III-lea.

bei se însurase cu sora acesteia. El însuși a venit în ajutorul lui, căci tătarii în anul acela erau aliați cu Hmelnițki.

p. 520 Când au străbătut țara Moldovei cu oștile lor și au ajuns la râul Prut, la patru ceasuri de Iași⁵⁰⁸, s-au întâlnit cu oastea cazacilor care se înapoia din cetate și l-au înștiințat despre predarea acesteia. Vitejia lor s-a înmuiat atunci și oștile lor s-au întors, spunînd: „Vasile ne făgăduise leafă și acum, cînd i s-au luat avuțiile, cum ne-ar putea oare plăti”? Îndată s-au întors din cale⁵⁰⁹. Iată ce se întîmplase //.

p. 521 Vestea sosirii lor <în Moldova> s-a răspîndit înainte de a-și fi început ei retragerea. De teama lor toți locuitorii țării s-au împrăștiat prin păduri și munți. La Iași nu a mai rămas nimeni căci toți se pregătiseră să se retragă la Galați. Groaza care domnea și creștea tot mai mult atunci nu se poate descrie, căci pînă și mănăstirile au fost părăsite și noi înșine a trebuit să plecăm cu ei, spunîndu-ne: „Pînă cînd va ține oare aceasta”? Domnul nostru patriarh ceruse mai întîi domnului să-i dea mijloace pentru a pleca în interiorul Rusiei. Acesta nu l-a lăsat să plece, de teama oștilor ungurești care păzeau hotarele Moldovei și a turburărilor care izbucniseră la cazaci și la tătarii. Apoi l-a întrebat a doua oară asupra posibilităților de a merge în Țara Românească. <Domnul> i-a spus: „Așteptați ca sfinția voastră să slujească o liturghie pentru mine, după care voi avea o convorbire cu ea și o voi pregăti de călătorie într-un chip demn de rangul ei și tot ceea ce nădăjduse de la Vasile <Lupu>, dacă va vroi Dumnezeu, eu vi le voi da”//. Domnul nu înceta să scrie sfinției sale.

Toate proviziile care se găseau prin mănăstiri fuseseră jefuite, în afară de cele de la Sf. Sava, mănăstirea noastră, din pricină că acolo ședea domnul nostru patriarh, care nu a avut nici o pagubă. Aceasta a făcut ca toți negustorii să părăsească celelalte mănăstiri și să vină la noi. Cînd au fugit toți locuitorii, am fost siliți să plecăm cu ei.

<Domnul nostru patriarh> l-a întrebat încă o dată pe domn, care, în fața stăruințelor sale, i-a trimis o scrisoare prin care îi dădea slobozire de plecare. De asemenea a trimis o altă scrisoare și lui Matei, domnul Țării Românești, pe care-l numea „tatăl său”. A mai pus să i se dea <bani patriarhului> pentru cheltuielile călătoriei, dar el era foarte zgîrcit.

Atunci chiria unui car cu boi pînă la Focșani, la jumătatea drumului între Moldova și Țara Românească, era de douăzeci și cinci de piaștri, după ce fusese de trei pînă la patru piaștri. Am găsit cu greutate trei sau

⁵⁰⁸ La Popricani, pe malul drept al Jijiei.

⁵⁰⁹ Vestea căderii Sucevei i-a ajuns la Ștefănești pe Prut, unde s-a ținut sfat mare. Șerif-bei a părăsit pe Vasile Lupu, fiind chemat de han (Miron Costin, *Opere*, p. 164), iar fostul domn s-a refugiat la hanul tătarilor care l-a trimis la Constantinopol, unde a ajuns la 5 iunie 1654 (Hurmuzaki, V/2, p. 9).

patru care de închiriat. Am părăsit Moldova joi, treisprezece octombrie⁵¹⁰. Am trecut prin Scînteia⁵¹¹, Vaslui⁵¹², Bîrlad⁵¹³ și acolo am părăsit drumul Galaților. Am trecut prin spaime pe care numai Dumnezeu le știe. Am sosit într-un târg numit Tecuci⁵¹⁴ și acolo am trecut cu pluta⁵¹⁵ largul rîu al Siretului⁵¹⁶.

<XXXIII. SOSIREA PATRIARHULUI LA ROMAN.>

p. 522

Joi 21 octombrie am sosit la Focșani. Toate aceste târguri și sate erau părăsite, căci locuitorii fugiseră în munți și în păduri. Drumurile nu erau sigure. Focșani este un oraș mare prin mijlocul căruia curge un rîu mic⁵¹⁷ care este ultimul punct al hotarului Moldovei.

Pe malul acestui rîu începe granița Țării Românești. Am stat acolo treizeci și una de zile și am petrecut acolo postul Crăciunului, pentru că domnul aflase că Iașii fuseseră părăsiți chiar și de călugări și de egumeni. A fost atît de indignat de această purtare, și mai ales de aceea a egumenilor, încît a trimis următoarele ordine la granița de la Galați și de la Focșani: „Cînd va veni la voi patriarhul Antiohiei, să vă purtați cu toată cinstea și să-i dați tot ce îi va trebui lui și suitei sale, dar nu și străinilor care îl însoțesc”.

Din această pricină domnul nostru patriarh s-a dus îndată la Roman⁵¹⁸ care este reședința domnilor⁵¹⁹, căci nu se întîlnise încă cu el <domnul> și nici nu-l văzuse⁵²⁰ și aceasta o făcea pentru a fi pe placul străinilor care ne însoțeau. Ne-am întîlnit cu el <= domnul> și i-am dat patru daruri, anume: o pereche de perne brodate, o sticlută cu mir, un covor și două feluri de săpun. După liturghia de Sf. Mihai⁵²¹, <domnul> // a dat domnului nostru patriarh un ospăț.

p. 523

⁵¹⁰ *Tişrin elaul.*

⁵¹¹ *Skintey.*

⁵¹² *Fasiludi.*

⁵¹³ *Berlat.*

⁵¹⁴ *Tikudj.*

⁵¹⁵ Paul de Alep confundă bărcile cu plutele. Cf. V. Radu, *op. cit.*, p. 521, nota 1.

⁵¹⁶ *Serhet.*

⁵¹⁷ *Milcovul.*

⁵¹⁸ *Romanos.*

⁵¹⁹ *Kursiyu al-Begat*, adică „tronul begilor”. Paul de Alep se referă probabil la faptul că Gheorghe Ștefan își stabilise reședința temporară la Roman (M. Costin, *Opere*, p. 164).

⁵²⁰ De cînd era domn.

⁵²¹ 18 noiembrie.

Am fost de față și la sărbătoarea <Sf. Ioan> Gură de Aur⁵²²; a fost o mare solemnitate.

Episcopul titular⁵²³ s-a îmbrăcat cu felonul⁵²⁴ sfântului Ioan Gură de Aur zis „polistavron”⁵²⁵, așa cum îl îmbrăca în fiecare an la slujba din ziua sărbătoririi sfântului. Patriarhii de la Constantinopol trimiseseră acest felon în dar lui Ștefan voievod cel vechi și acesta l-a făcut danie episcopului amintit în mănăstirea cea mare a Sf. Paraschiva⁵²⁶.

În Moldova este un mitropolit care are trei episcopi sub jurisdicția sa, nu mai mulți. Primul este episcopul de Roman, al doilea episcopul ținutului Hușilor⁵²⁷ și al treilea, episcopul de Orhei⁵²⁸ și dioceza lui. Mai are sub el alți doi episcopi în Țara ungurească, adică maghiară⁵²⁹, cu opt sute de preoți. În Austria⁵³⁰ este un oraș mare numit „Ivanopolis”⁵³¹, sau orașul <sfântului> Ioan, pentru că se află acolo însuși trupul Sf. Ioan milostivul⁵³².

p. 524 Perimetrul Țării Moldovei este de opt sute de mile⁵³³, fiind deopotrivă cu acela al insulei Cipru. Nu se poate evalua mulțimea locuitorilor ei //. Cu toate acestea, tătarii fac neîncetat năvăliri și jefuiesc această țară. Sub domnia lui Vasile <Lupu>, acum cinci ani, au venit pe neașteptate și au luat cam șaptezeci și cinci de mii de suflete⁵³⁴.

Apoi ne-am întors de la Roman și ne-am dus la Focșani pe un drum foarte greu și am plecat din nou luni, 22 noiembrie⁵³⁵ și am intrat în Țara Românească.

⁵²² *Id Fam al-Dahab*. Sărbătoarea Sf. Ioan Gură de Aur cade la 13 noiembrie.

⁵²³ Anastasie al III-lea (1651–1657).

⁵²⁴ *Afloniya*. Asupra acestei tradiții vezi Melchisedec, *Cronica Romanului*, Roman, 1874–1875, p. 269 și urm.

⁵²⁵ *Boli stafri*, de la termenul grec πολισταυρός = cu multe cruci, înflorat, ornat.

⁵²⁶ Acest felon nu se găsește printre obiectele de artă rămase din vremea lui Ștefan cel Mare, cuprinse în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958.

⁵²⁷ *Bilad-al Huș*.

⁵²⁸ *Orheni*, lectură stabilită de V. Radu (*op. cit.*, pp. 89, 523), care consideră că acolo se afla un protopop cu putere quasi-episcopală. În realitate, sediul celui de al treilea episcopat era la Rădăuți (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 351 și M. Costin, *Opere*, p. 386).

⁵²⁹ *Bilad al Ungurus ay al-Madjar*. Este vorba de Transilvania, unde mitropolitul Varlaam trimisese episcopi la Vad și în Maramureș (N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, pp. 327 și 330).

⁵³⁰ *Bilad al-Nemseh*.

⁵³¹ *Ivanobolis* = *Ienopolis*, *Ineu*; în limba turcă *Yanova*.

⁵³² La V. Radu: *St. Jean l'Aumonier*.

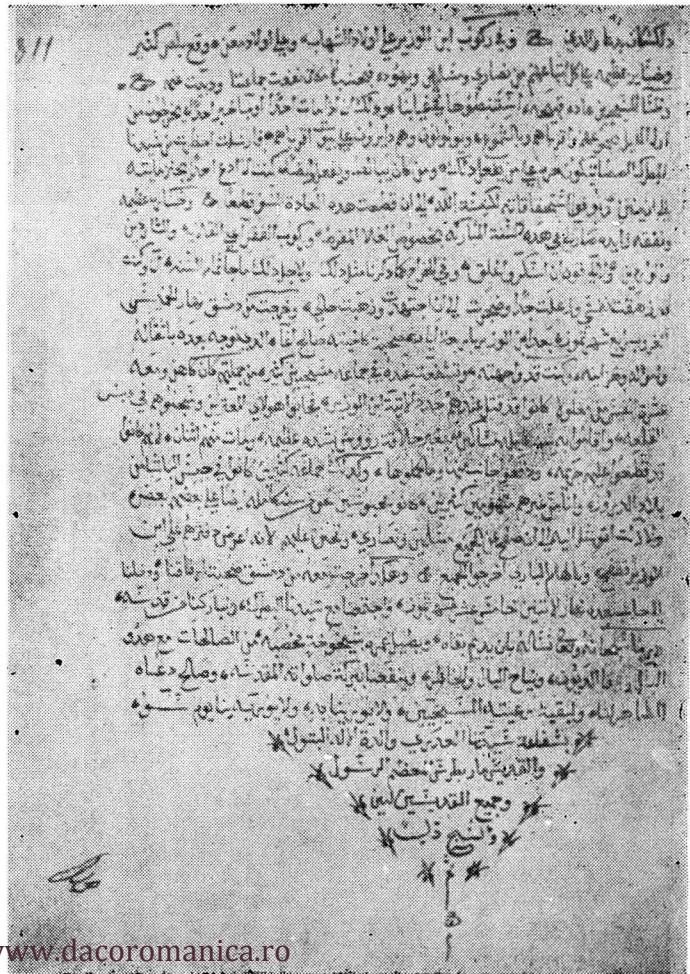
⁵³³ După opinia lui D. Cantemir, era de 711 mile italiene sau 237 ceasuri de mers (*Descrierea Moldovei*, p. 61).

⁵³⁴ Este vorba de marea pradă din 1650 (M. Costin, *Opere*, pp. 131–133).

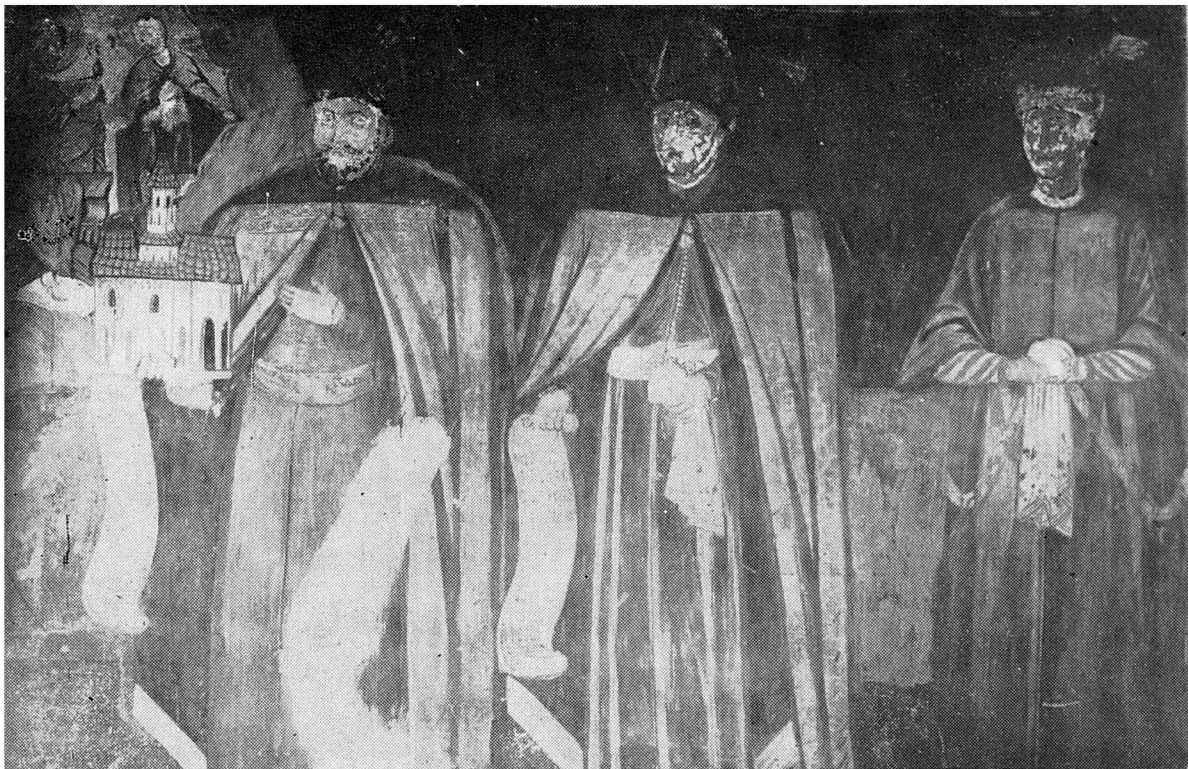
⁵³⁵ *Țișrin es-sani*.

1 Patriarhul Macarie al III-lea Za'im

2 Pagină din manuscrisul lui Paul din Alep (Paris, Biblioteca, Națională ms. arab 6016)

5 Vasile Lupu, Ștefăniță și doamna Ecaterina

6 Gheorghe Ștefan

7 Sigiliul lui Gheorghe Ștefan

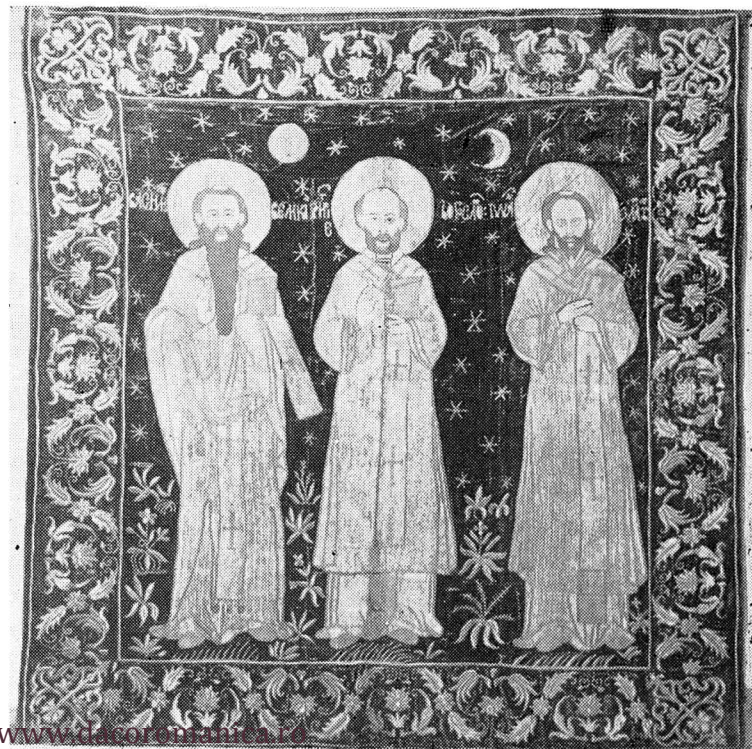
8 Bogdan Hmelnițki, hatmanul cazacilor zaporojeni

9 Semnătura lui Bogdan Hmelnițki

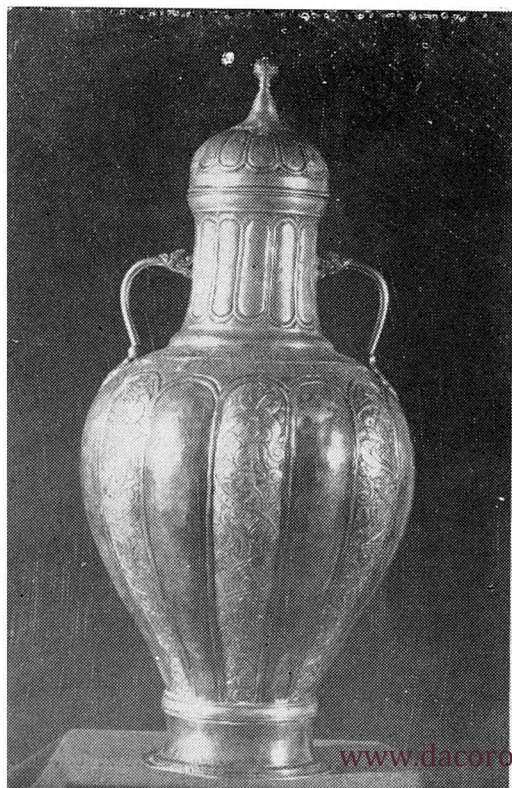
10 Mănăstirea Trei Ierarhi

11 Văl de timplă brodat reprezentând pe cei trei sfinți Ierarhi

12 Ferecătură ȋdăruită de Vasile Lupu
mănăstirii Trei Ierarhi

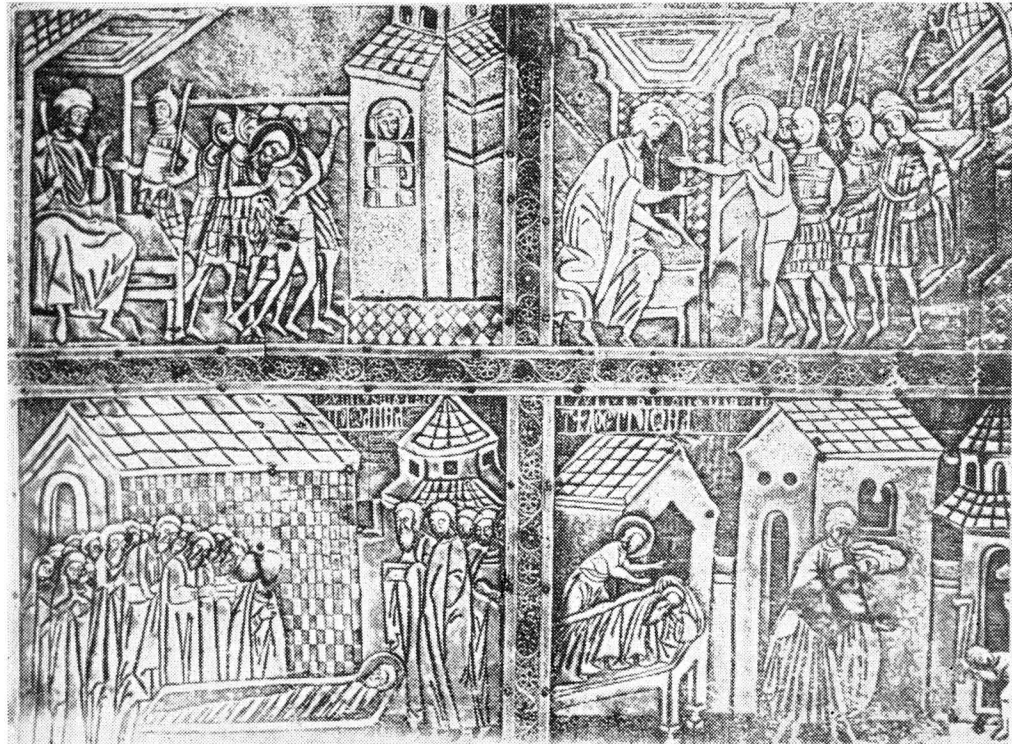
13 Vasul cu mir dăruit de patriarhul
Partenie lui Vasile Lupu

14 Scene din viața cuvioasei Paraschiva

15 Sf. Ioan cel Nou de la Suceava

18 Matei Basarab și
Danciu Pirîianu

16 Racla Sf. Ioan cel Nou de
la Suceava

17 Tîrgoviște. Curtea Dom-
nească și Turnul Chindiei

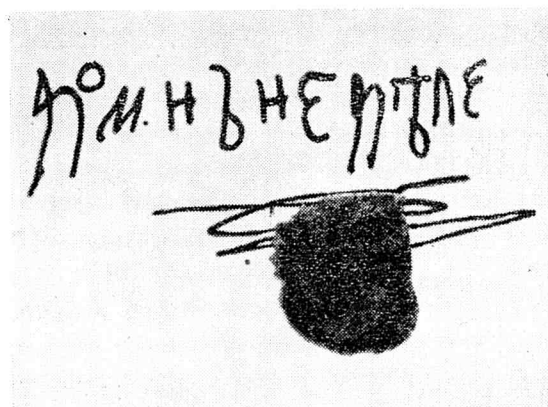
19 Sigiliul lui Matei
Basarab

20 Piatra de mormint a lui Matei Basarab la Biserica Domnească din Tîrgoviște

← 21 Constantin Șerban

23 Semnătura și sigiliul doamnei Nedelea

22 Doamna Bălașa și Constantin Șerban

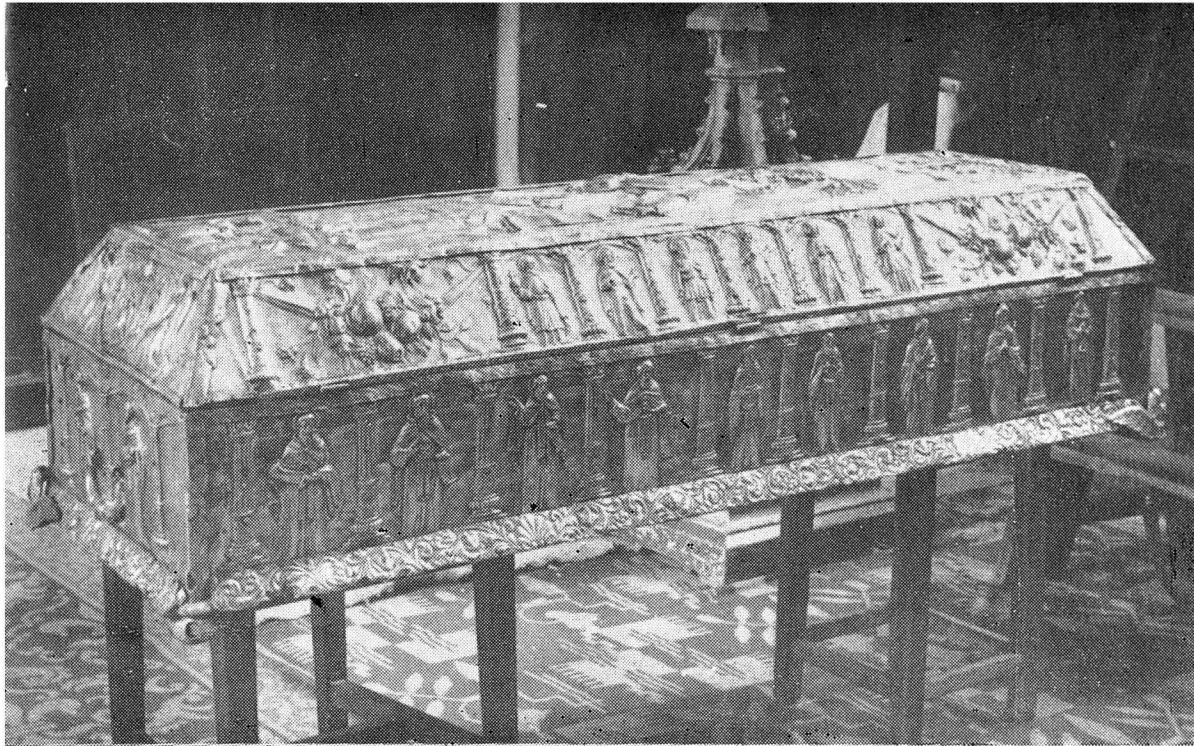
24 Constantin Cantacuzino, mare postelnic

25 Preda Brîncoveanu

26 Pocal din mănăstirea Negru Vodă, Cîmpulung

27 RacLa Sf. Grigore Decapolitul din mănăstirea Bistrița

28 Ferecătura evangheliarului lui Nicodim (1404–1405)

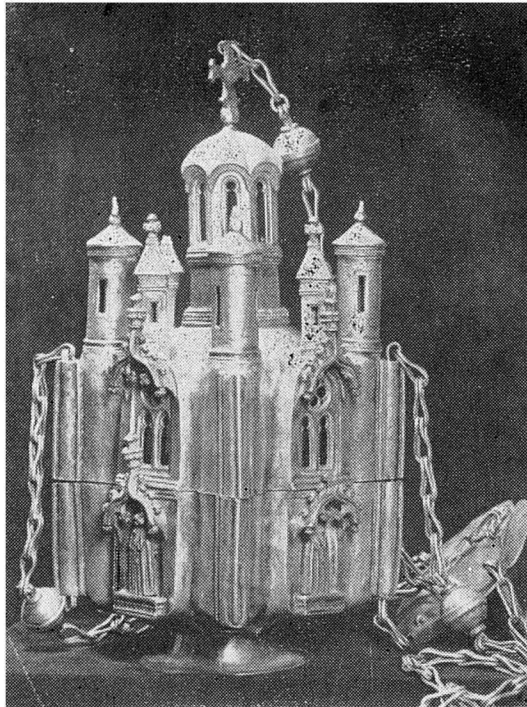

31 Racla de moaște a lui Nicodim cu scene din viața sa

32 Racla de moaște a lui Nicodim cu scene din viața sa

33 Cădelniță din mănăstirea Tismana

34 Potir dăruit de Matei Basarab și
Doamna Eľina mănăstirii Brncoveni

⟨PARTEA A TREIA⟩

⟨CARTEA ÎNȚIIA⟩

INTRAREA NOASTRĂ ÎN ȚARA
ROMÂNEASCĂ

p. 525

⟨1. — RÎMNIC, BUZĂU⟩

Am ajuns într-un târg mare¹ numit Rîmnic² și de acolo ne-am dus la un oraș mare numit Buzău³, reședința unui episcop și a unei episcopii. Acolo se află o mănăstire mare de piatră a cărei biserică⁴, mare și foarte înaltă, este de piatră cu o scară înaltă și cu turle foarte înalte, iar deasupra este o cruce foarte mare. Biserica era hramul Adormirii Maicii Domnului. Am fost de față la vecernie, apoi la liturghia slujită de sărbătoarea Sf. Ecaterina⁵.

¹ *Bazar-kabir*.

² *Rîmnicu*.

³ *Botza* sau *Butza*.

⁴ Întemeiată de Radu cel Mare (1496) și refăcută din temelie de Matei Basarab (1649). Era reședința episcopului Serafim (1648—1668) (N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, I, pp. 113—115).

⁵ 25 noiembrie 1653.

p. 526 Slujbele și cîntecele liturgice sînt minunate căci creștinii⁶ din Țara Românească sînt foarte evlavioși și foarte darnici. Ori de cîte ori intram într-un sat sau într-un tîrg, preoții, boierii și norodul veneau // înaintea domnului nostru patriarh pentru a primi binecuvîntarea lui, apoi ne duceau la ospaț și ne făceau vizită. Stăteam puțin timp și plecam din nou.

Țara este populată și îmbelșugată și fiecare sat este mare cît un tîrg. <Oamenii> îi iubesc pe străini nu ca în țara Moldovei; atunci cînd patriarhul intra la aceștia din urmă, nimeni nu se oprea înaintea sa și nu-i dădea nici măcar o bucată de pîine⁷. Tătarii sînt mai credincioși decît ei! De aceea au fost uciși mii <de oameni dintre ei>, iar cazacii, tătarii și ungurii le-au jefuit bunurile și turmele. Ce tiranie au răbdat <ei> sub domnia lui Vasile <Lupu> și de cîte ori nu l-au trădat pentru a trece de partea <domnului> celui nou! Căci acesta își bătuse joc de ei, făgăduindu-le să-i scutească timp de trei ani de bir⁸ și de toate angaralele, <dar>, după ce a pus mîna pe putere și după ce a cucerit cetatea <Suceava>, și-a împietrit inima și le-a trimis îndată birari și ispravnici și le-a luat de trei ori mai mult⁹, astfel că au început să ofteze după Vasile <Lupu> și după domnia lui.

<II. TÎRGOVIȘTE>

Să ne întoarcem <la vorba noastră>.

p. 527 Pe urmă, am ajuns în apropiere de orașul Tîrgoviște¹⁰, reședința de iarnă a domnului Țării Românești. Chir Ignatie¹¹, mitropolitul orașului, a ieșit în întîmpinarea domnului nostru patriarh. Era un bătrîn // venerabil care cunoștea limbile turcă, persană, greacă și română. A poftit pe domnul nostru patriarh în prea frumoasa lui trăsură și au intrat împreună în oraș. Acesta este înconjurat de o palancă de lemn¹² ridicată de Matei <Basarab>.

⁶ *Masihiyin*, de la *Masih* = Mesia.

⁷ Afirmatie inexactă, infirmată de numeroși călători străini (vezi *Călători străini*, V, pp. 279, 331, 485), ca și de D. Cantemir, care laudă ospitalitatea moldovenilor (*Descrierea Moldovei*, pp. 313 și 317, nota 17). După opinia lui Vasile Radu, această afirmație a lui Paul de Alep s-ar datora faptului că domnul Moldovei nu-i dăduse lui Macarie suma de bani pe care acesta o aștepta (*Etude préliminaire*, p. 34).

⁸ *Min al-charađj* = de haraci.

⁹ Afirmatie exagerată. Totuși, M. Costin recunoaște și el că „era la noi în țară amu mai greu de dări pentru mulțimea lefecilor ce ținea Ștefan vodă” (*Opere*, p. 169).

¹⁰ *Madina Torgašt*.

¹¹ Ignatie, fost episcop de Rîmnic, a înlocuit din noiembrie 1653 pînă în 1655 pe mitropolitul Ștefan (1648—1653, 1655—1668) (N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 373; II, p. 330).

¹² Este vorba de așa-zisa „cetate” a Tîrgoviștei, constînd dintr-un șanț întărit, făcut la 1645. Vezi și mai jos p. 118.

noul domn¹³. Orașul este foarte mare și în împrejurimi sînt mai multe dealuri.

Apoi boierii i-au ieșit în întîmpinare și ne-au dus la mănăstirea pe care o ridicase Vasile voievod, din piatră¹⁴, cînd încheiase un tratat de prietenie cu Matei cel amintit, domnul Țării Românești. Această mănăstire, cu hramul Schimbării la Față a domnului nostru, este numită în limba lor mănăstirea Stelea. Este mare și înconjurată cu ziduri de piatră. Cînd ne-am oprit, s-au tras clopotele; am intrat în biserică cu mare alai și am tras la mănăstire.

Biserica amintită este foarte mare și înaltă, are două turle zvelte <deasupra cărora se ridică> multe cruci. Se spune că s-a cheltuit suma de șapte sute de galbeni venețieni numai pentru poleire. Tîmpla este o lucrare rusească. <Biserica> este foarte bine luminată și are trei uși.

Intrarea noastră la Țirgoviște s-a făcut <în ziua> de marți, 29 noiembrie. Seara s-au tras clopotele pentru sărbătorirea Sf. apostol Andrei. În această Țară Românească liturghia ține mai mult ca în țara Moldovei //.

p. 528

Să se știe că în ajunul fiecărei sărbători însemnate sau înainte de „dezlăgare”¹⁵ trag clopotele și slujesc liturghia cu multă solemnitate.

Matei vodă avea întotdeauna obiceiul să pregătească un praznic¹⁶ mare pentru preoți, călugări, săraci, țirgoveși și pentru străini. După praznic li se împărțea tuturor o pomană. Sărbătoarea Sf. Nicolae a fost prăznuită cu mare solemnitate. Domnul și-a trimis trăsura ca să-l ia pe domnul nostru patriarh și ne-am dus la biserica Curții¹⁷. Domnul nostru patriarh a slujit liturghia împreună cu chir Gavril¹⁸, arhiepiscopul sîrb, și cu mitropolitul Țării Românești¹⁹, adică au fost trei mitre și trei sfeșnice cu cîte trei brațe și cu toții au dat binecuvîntarea. După „Axion”²⁰, domnul a coborît și a stat în picioare lîngă jîlțul său. După ce i-a dat anafură²¹, ca și celorlalți boieri, potrivit datinei <și> apoi coliva domnească, ne-am urcat la trapeză, <unde am rămas> pînă seara. Ne-a împărțit tuturor veșminte de cinste. Ne-am întors la mănăstire cu trăsura.

¹³ Matei Basarab nu era domn „nou” la 1653.

¹⁴ Mănăstirea Stelea, ctitoria lui Stelea spătarul din 1582, a fost reclădită în 1645 de Vasile Lupu, al cărui tată, Nicolae vel aga, se găsește îngropat în vechea biserică. Hramul bisericii este însă Învierea, nu Schimbarea la Față (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, pp. 648–649).

¹⁵ *Katalisis*, de la termenul grec κατάλυσις.

¹⁶ *Trabeza* de la termenul grec τράπεζα.

¹⁷ *Al-Kurta*. Este vorba de Biserica Domnească din Țirgoviște, ctitoria lui Petru Cercel (1583), reparată de Constantin Brincoveanu în 1697–1698 (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, pp. 640–642).

¹⁸ *Kir Gavriil*.

¹⁹ Mitropolitul Ignatie (1653–1655).

²⁰ „Αξιὸν ἔστιν” transcris cu litere arabe.

²¹ *Al-buruti*, *al-boroti*, poate de la termenul grec πρότι.

Tot astfel s-a făcut și în ajunul Sf. Ignatie dinaintea sărbătorii Crăciunului. În ziua acestei sărbători este obiceiul în această Țară Românească să se taie porci și să-i atîrne pentru sărbătoare sau pentru pastramă²². Țipetele <porci>lor răsuna neînterupt pînă la cer.

p. 529 Domnul nostru patriarh a avut atunci o convorbire cu Matei voievod // care îl aduse la el cu trăsura sa și l-a primit foarte bine. Noi i-am înfățișat darurile noastre; domnul nostru patriarh i-a dăruit o parte din fruntea Sf. apostol Filip, <făcătoarea de> minuni, apoi un vas cu noul mir. Dar el era supărat pe noi pentru că ne dusesem mai întîi la dușmanul său, Vasile voievod //.

p. 531 Să se știe că domnul ne-a pus la îndemînă doi dărbani care erau din categoria <ostașilor> saragea, deoarece sînt îmbrăcați // în uniformă roșie²³. Duminică dimineața ei veniră să ne slujească: tăiau lemne, aprindeau focul, curățau peștele de solzi, spălau vasele, ne aduceau tainul de hrană și de băutură, pînă sîmbătă seara; plecau atunci și domnul nostru patriarh le dădea un bacșiș; apoi veneau alții și făceau la fel.

Domnul ținea foarte mult la domnul nostru patriarh. În ajunul Crăciunului a pus să se bată toba pentru a înștiința pe ostașii care se aflau în oraș: era semnul lor de adunare. Ei s-au strîns la el cu steagurile lor. El <domnul> a ieșit și s-a urcat în trăsură, iar ei au alcătuit un alai mare <care mergea> înaintea lui, în timp ce tobele, trîmbițele și goarnele îl urmau, potrivit datinei domnilor Moldovei și Țării Românești, datină împrumutată de la turci. Au plecat la vînătoare, căci în toate aceste țări, pînă la cazaci și la moscoviți, în fiecare casă de episcop sau de boier sînt întotdeauna urși și alte animale, pentru petrecerea lor.

p. 532 Căci este un obicei străvechi <al domnilor> să dea cu prilejul ajunului Crăciunului și al simbetei luminate un ospaț domnesc din vînatul lor, în a doua zi de sărbătoare //. Erau peste zece mii de oșteni aleși dintre cei mai viteji și mai neînfricați: sîrbi, bulgari, albanezi, greci, unguri, turci, munteni.

Seara s-au întors cu mare pompă. În spatele trăsorii domnești veneau care încărcate cu vînat: mistreți, iepuri, vulpi și urși pentru petrecere, apoi păsări sălbatice, <cum ar fi>: cocori, găini sălbatice, porumbei și altele²⁴.

²² *Wa ta'llakuha li-adjl al-'id aw bastirma. Bastirma* este forma arabă a cuvîntului turc *pastirma* care a dat în limba română *pastramă*.

²³ *Daraban ithnayn wa hum min kism al-saradja li-innahum bi-yalbisu djuh ahmar.* După alte informații, uniforme de dorobanți erau de culoare albastră (N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 121). Este greu de spus de ce încadrează Paul de Alep pe dorobanți în categoria saragelelor, al căror nume vine de la sari = galben, după culoarea galbenă a uniformelor sau steagurilor (*ibidem*, p. 134).

²⁴ Pentru comparație, vezi D. Căntemir, *Descrierea Moldovei*, pp. 237–238 (cap. *Vîntătorile domnești*) și *Căldători*, III, p. 15.

Cît despre boierii din țara Moldovei și din Țara Românească, ei au obiceiul să aducă domnului, cu trei zile înainte de sărbătoare, daruri, fiecare după rangul său²⁵.

Cît despre domn, în dimineața zilei de sărbătoare <mare>, el le dăruia veșminte de onoare.

Iar ritul slujbei ajunului²⁶ Crăciunului se făcea după ritul de la Constantinopol: s-au tras clopotele și s-a intrat în biserică dis-de-dimineață, ieșindu-se abia după amiază. Toate citirile și rugăciunile au fost cîntate pe o psalmodie duioasă.

Să se știe că, în această țară, este obiceiul ca în ajunul sărbătoarei Crăciunului preoții din orașe și străinii, apoi copiii, școlarii, cît și dascălii, adunați în cete, cete, să poarte icoana și să cutreiere prin // oraș în tot timpul nopții, trecînd pe la casele dregătorilor și făcîndu-le urări de sărbătoare. Ei au zis mai întîi un polihroniu pentru domn, apoi un al doilea pentru domnul nostru patriarh și au făcut urări pentru ei.

p. 533

După aceea, se duc să-i felicite, mergînd mai întîi la mitropolit, apoi la domn; aceasta <o fac> pentru a primi răsplată. Ei au venit și la domnul nostru patriarh în timpul nopții și au cîntat: „Fecioara astăzi”²⁷ și alte cîntece de Crăciun. El săruta icoanele și le dădea daruri. Ei plecau, dar veneau alții și aceasta <a ținut> de seara pînă dimineața. Lăutarii cei care cîntau din tobe, fluieri, trîmbițe, au făcut tot așa; ei au cutreierat în cete toată noaptea din ajunul Crăciunului și în noaptea următoare cu făclii, mergînd la casele boierilor, la casa mitropolitului și, de asemenea, la patriarh. Cei mai mulți cîntăreși erau de fel din țara turcului(!)²⁸.

În dimineața simbetei Crăciunului, am fost de față la utrenie în biserica mănăstirii <Stelea> și domnul ne-a trimis trăsura ca să mergem la liturghie și ne-am dus la biserică.

Am fost uimiți de mulțimea ostașilor din Țara Românească, de diferite neamuri. Deși în Țara Românească sînt mii de cîrciumi unde se vinde vin, rachiu²⁹, bragă³⁰ și alte băuturi și deși toți beau, totuși // noi nu am văzut în nici una din aceste zile pe nimeni care să fi fost beat, nici un rănit sau ucis, nici care să fi făcut vreo faptă rea; ci toți erau liniștiți, tăcuți și în

p. 534

²⁵ Cf. și relația lui Franco Sivori în *Călători*, III, p. 11.

²⁶ În textul arab termenul grec: παραμονή care înseamnă ajun de sărbătoare, cînd se citesc anumite slujbe bisericești, este transcris cu litere arabe.

²⁷ În textul arab cuvintele grecești η παρθένος σήμερον, condacul de Crăciun, imn ce sintetizează ideile religioase legate de această sărbătoare.

²⁸ *Bilad al-Turc*. Este greu de crezut că locuitorii din „țara turcului” cîntau cîntece religioase ortodoxe!

²⁹ *Arak* adică rachiu făcut din struguri sau din bucate cu anason. Termenul arab ‘*arak*’ a dat în limba turcă *raki*.

³⁰ *Boza* = „bragă” în limbile siriană, persană și turcă. V. Radu traduce prin „bere” (bière).

toate mințile. Cum se poate spune în țara noastră³¹ că creștinii nu știu să cîrmuiască, că se îmbată, se poartă ca niște descreierați și că nu știu să facă să domnească niște rînduieli bune în țara lor?

〈III. CURTEA DOMNEASCĂ〉

Să se știe că Curtea³² domnului Țării Românești este mare și înconjurată cu un zid de piatră; un rîu curge la capătul ei³³. Biserica, la care ajungi pe o scară, este foarte mare³⁴; este așezată la mijlocul <curții>. Este împărțită în trei părți: partea exterioară cuprinde arcadele nartexului, apoi ajungi printr-o a doua ușă în partea a doua a bisericii, unde se află mormintele domnilor; apoi se intră printr-o a treia ușă în naosul bisericii, care este o încăpere foarte veche. Deasupra ei sînt cupole înalte și este înconjurată cu strane.

p. 535 În mijlocul acestei Curți este un turn de piatră, mare și înalt³⁵, care ne-a uimit prin înălțimea lui; acolo se află orologiul orașului și acolo stau de strajă mulți paznici. În timpul cinei aceștia bat dintr-o tobă asemenea unei „khalilie”³⁶ de la noi, pentru a opri circulația în timpul nopții; după aceea aprind o lumină mare și atîta timp cît rămîne aprinsă lumina, nimeni nu îndrăznește să umble <pe ulițe>||.

În zori de zi bat iarăși din tobă, sting luminile și se trag lovituri de tun pentru a vesti pe toți locuitorii din oraș că pot să umble pe străzi; acesta este obiceiul lor.

Cînd găsesc pe cineva umblînd noaptea — ferească-ne Dumnezeu! — — straja îl ucide.

Ce să mai credem despre zvonurile care umblă prin țara noastră și potrivit căruia creștinii nu pot păstra rînduiala și nu pot cîrmui?

³¹ Siria.

³² *Kurta*. Despre curtea domnească din Tîrgoviște, construită de Mircea cel Bătrîn, mărită de Petru Cercel și reparată de Matei Basarab, vezi mai nou N. Constantinescu și Cristian Moisesescu, *Curtea domnească din Tîrgoviște*, București, 1965. Restul bibliografiei la N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, II, pp. 637—638.

³³ Ialomița.

³⁴ Despre Biserica Domnească a lui Petru Cercel vezi Mircea Georgescu, *Biserica Curții Domnești din Tîrgoviște*, în „Glasul Bisericii”, 1960, nr. 1—2, pp. 118—128, Rodica Mănciulescu, *Date noi referitoare la aspectul inițial al bisericii domnești din Tîrgoviște apărute în cursul lucrărilor de restaurare (1961—1962)*, în volumul *Sesiunea științifică a Direcției monumentelor istorice*, București, 1963, pp. 34—39 și N. Stoicescu, *op. cit.*, II, pp. 640—642.

³⁵ Turnul Chindia.

³⁶ Un fel de tamburin.

Jilțul domnului <din biserică> este înalt și aurit. În dosul lui sînt trepte care îngăduie să urci spre un loc retras³⁷, unde stă doamna și suita ei ; <această galerie este prevăzută> cu zăbrele de lemn ; de acolo poți merge în camera de consiliu a domnului³⁸, căci pe acolo se urcă și se coboară <el> cel mai adeseori. Există și o altă scară care duce pînă la el prin locul unde sînt mormintele domnilor. În partea de sus este o fereastră ; acolo stă <domnul> în zilele de sărbătoare ale Domnului nostru <Isus> și duminicile ; de acolo el privește jos unde stau oștenii și săracii și <tot> de acolo le aruncă bani în mai multe rînduri. Aceștia se aruncă grămadă asupra banilor și el se distrează uitîndu-se la ei. Acesta este obiceiul lui de totdeauna.

Cînd domnul coboară în biserică să se roage, paznicii stau mereu de strajă la uși cu halebardele lor ; nimeni nu poate fi de față în afară de boierii lui și ei nu lasă pe nimeni altul să se apropie //.

p. 536

Să se știe că în țara Moldovei și în Țara Românească este obiceiul ca numai domnul să utilizeze ceara roșie pentru a-și pecetlui scrisorile³⁹ ; toți ceilalți trebuie să folosească <ceară> verde.

Cînd domnul nostru patriarh stătea în picioare la jilțul⁴⁰ său înaintea citirii epistolei, el pomenea, după datină, numele domnului, apoi cel al mitropolitului⁴¹ și cîntăreții <dascălii> îl repetau în afara <altarului>, apoi eu, arhidiaconul⁴² <patriarhului> Antiohiei rosteam dipticurile⁴³ domnului nostru patriarh, preoții le cîntau înăuntrul altarului, iar cîntăreții <=dascălii> cîntau în afara <altarului>, unul din coruri <cîntînd> în limba română și celălalt în limba greacă. Arhidiaconul⁴⁴ arhiepiscopului sîrb⁴⁵ făcea tot astfel ca și arhidiaconul mitropolitului Țării Românești ; ei <le> rosteau fiecare pentru mitropolitul lor. Atunci domnul nostru patriarh a slujit liturghia cu foarte mare solemnitate.

Din pricina vîrstei foarte înaintate, domnul nu putea sta în picioare de la începutul pînă la sfîrșitul liturghiei, dar la „axion”⁴⁶ el cobora și postelnicul⁴⁷ cu toiagul său de argint stătea în fața sa, spătarul⁴⁸ încins

³⁷ Această tribună, numită în vechime „cafas”, comunica cu palatul domnesc printr-o ușă aflată în partea de nord a bisericii.

³⁸ *Madjlis al-Beg*.

³⁹ Cf. E. mil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în DIR, *Introducere*, II, p. 374 : „roșul este culoarea rezervată exclusiv domnului în Moldova și în Țara Românească”.

⁴⁰ *Al-kathedra*.

⁴¹ *Al-brotopapas*, adică „primul preot” sau „protopopol”. Aici este vorba de mitropolit.

⁴² *Arşidiacon*.

⁴³ *Diblicha*.

⁴⁴ *Ra'is şamamise*.

⁴⁵ Ignatie.

⁴⁶ *Al-aksion estin*, de la „Ἀξιός ἐστίν = vrednic este.

⁴⁷ Constantin Cantacuzino, mare postelnic (1632—1654) (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 135).

⁴⁸ Diicu Buicescu, mare spătar (1645—1654) (*ibidem*, p. 129).

cu sabia și cu buzduganul în mână stătea în picioare în spatele jilțului lui, ținând calpacul⁴⁹ domnului, căci domnii Țării Românești au obiceiul să stea cu capul descoperit de la începutul slujbei pînă la sfîrșit, în fața mitropolitului sau a patriarhului; dar domnul <Moldovei> Vasile <Lupu> nu-și scotea decît rareori calpacul.

p. 537 La „chinonic”, el <domnul> s-a coborît pentru a săruta icoanele și după liturghie // domnul nostru patriarh i-a prezentat anafură⁵⁰ lui și boierilor. Apoi am ieșit și am făcut rugăciuni la mormîntul doamnei, soția lui, care murise de curînd⁵¹ și fusese înmormîntată în gropnița domnilor, după cum am spus. Apoi ne-am întors. S-au rostit rugăciuni asupra tăvii de colivă domnească, toți cei de față au luat din ea împreună cu colaci frumoși, care li s-au împărțit. Apoi domnul nostru patriarh l-a binecuvîntat <pe domn> și s-a suit pe scară; apoi a ieșit îmbrăcat în mantia <sa>, cu mitropolitul țării, cu ceilalți preoți și boieri de față; apoi l-au așteptat pe domn sub fereastra cea înaltă.

După ce domnul a aruncat bani, după datină, oștenilor și săracilor, domnul nostru patriarh l-a mai binecuvîntat odată după obicei. Ne-am urcat pe scara amintită <care ducea> din biserică pînă la el <la palat> în sala de mîncare.

<IV.> OSPĂȚURILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

p. 538 Atunci <domnul> a îmbrăcat pe boierii țării sale cu veșminte de cînte după obiceiul regilor la marile sărbători //. În ziua aceea ei au slujit la masă de la început pînă la sfîrșit, căci <acesta> este obiceiul lor de sărbătoare Crăciunului⁵², Anului Nou, Bobotezei și Paștilor. Dar a doua zi după sărbătoare, boierii stau la masă cu el <domnul> și alții îi slujesc, așa cum se face în celelalte zile ale anului.

Cînd se aduceau farfuriile <cu bucate> de la bucătărie <în sala de mîncare așezată> sus, se băteau tobele, tamburinele, se cînta din fluiere, se sunau trîmbițele, iar muzica le întovărășea. Se făcea tot astfel ori de

⁴⁹ Kalbak.

⁵⁰ Al-andidara de la 'Avriðapov.

⁵¹ Doamna Elina a murit în august 1653, în vîrstă de 54 de ani și a fost înmormîntată în Biserica Domnească din Tîrgoviște, în pronaos, în dreapta locului unde se afla odinioară scara (N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 107; I d e m, *Doamna Elina a Țării Românești, ca patroană literară*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. secț. ist.”, III, t. XIII, 1932, p. 67; N. Constantinescu, C. Moisesescu, D. Nicolăescu-Plopșor, *Considérations sur les tombes princières de Tîrgoviște*, în „Dacia”, XI, 1967, pp. 301–319.

⁵² Cf. relația lui Franco Sivori în vol. III al colecției, p. 11.

cîte ori bea domnul. După ce cînta muzica, se trăgeau trei lovituri de tun de se cutremura pămîntul. Această petrecere a ținut pînă seara. <Domnul> stătea cu capul descoperit. S-au băut la <acest> mare ospăț cu cupe mari de o oca de vin, mai întîi fiecare cîte trei cupe în cinstea sărbătorii, în al doilea rînd alte trei <cupe> în sănătatea domnului nostru patriarh, în al treilea rînd⁵³ mai multe <cupe> în cinstea numelui domnului. Nimeni nu putea să refuze să bea, căci datina cerea ca oricine stă cu el la masă să bea în felul acesta⁵⁴ pînă în clipa cînd se aduceau lumînările, acesta fiind semnul plecării⁵⁵.

<Domnul> dădea atunci veșminte de cinste arhierilor și egumenilor din suita sa, care erau întotdeauna primiți la masa sa. Mai întîi patriarhului prezent i-a dat un veșmînt de postav; tot astfel mitropolitului țării care este primit // în tot cursul anului la masa sa, pentru că afară de acesta p. 539 nimeni altul nu-i binecuvînta masa. Celorlalți egumeni de față le dădea veșminte de satin de o calitate superioară sau inferioară; pentru preoți și pentru noi, diaconii, erau veșminte de bumbac în dungii de culoarea rășinei.

Pentru ceilalți preoți, călugări și pentru mulțimea de săraci, li se așeza o masă mare, deosebită și la sfîrșitul <praznicului> li se împărțeau bani și basmale. Aceasta era rînduiala obișnuită la fiecare sărbătoare a domnului nostru.

Să se știe că mitropolitul Țării Românești are doi episcopi sufragani: unul este episcopul de Buzău⁵⁶, de care am vorbit, și celălalt de Rîmnicul Mare⁵⁷.

În Țara Românească sînt patru sute de mănăstiri mari clădite în piatră⁵⁸. Toți egumenii și episcopii au obiceiul de a veni <la curte> înainte de sărbătoarea Crăciunului și fiecare din ei aduceau daruri domnului și prinosurile alcătuite din pîine pentru agneț, vin, fructe și alte daruri; ei îi făceau urări cu prilejul sărbătorii și rămîneau oaspeții lui de la care primeau daruri pînă după Bobotează, apoi plecau. Veneau și de Paști și de joia înălțării, pentru că biserica Mitropoliei are acest hram, după cum vom arăta.

⁵³ În varianta arabă acceptată de Vasile Radu, este trecut *rabi'an* adică „a patra oară”, pe cînd în alt manuscris este indicat corect „*thalitha*”, adică a treia oară.

⁵⁴ Despre ordinea în care se închinau paharele vezi și relația din 1657 în *Căldtori*, V, p. 611 și D. Canteмир, *op. cit.*, p. 233.

⁵⁵ Același era semnalul terminării ospățului și plecării și în Moldova: cînd se aduceau sfeșni cele la masă, „oaspeții toți se ridică de la masă și salută pe domnul lor” (D. Canteмир, *loc. cit.*).

⁵⁶ *Butza*. Episcop era Serafim (1649–1668).

⁵⁷ *Rimnik al-Kubra* (Rîmnicul Vilcea). Episcop era Dionisie de Cozia (1653–1658).

⁵⁸ Cifra este exagerat de mare. Referindu-se la Moldova, Paul de Alep spunea că mănăstirile sînt de lemn!

⟨Dar⟩ să ne întoarcem ⟨la subiectul nostru⟩.

p. 540 Seara ne-am reîntors cu trăsura la mănăstire. Seimenii și dărăbanii mergeau înaintea noastră și ne urmau cu lăncile și cu armele lor //. Paicii domnului alergau în jurul trăsorii și cîntăreții domnului împreună cu elevii lor, copii de casă de la curtea domnească, cîntau și îngînau cîntece de la palat pînă la mănăstire. Toți au primit bacșișul obișnuit și au plecat după ce seimenii și-au descărcat muschetele.

Să se știe că este obiceiul domnilor Moldovei și Țării Românești, ca, în ajunul sărbătoarei Anului Nou, toți boierii țării, ispravnicii, pîrcălabii⁵⁹ sau subașii⁶⁰ și toți dregătorii divanului să petreacă noaptea la domn și să depună înaintea sa insignele dregătoriilor lor: unul o sabie, altul un buzdugan, altul un toiag de argint, altul un lanț de argint sau un alt lucru de acest fel; apoi ei pleacă. Atunci, ⟨chiar⟩ în noaptea aceea, domnul trimite numirile și face destituiri; aceleia care a fost înălțat în rang îi trimite insigna cu un veșmînt de cinste, aceleia care rămîne pe locul lui îi trimite un veșmînt cu insigna lui iar celui pe care vrea să-l destituie nu-i trimite nimic și acesta este semnul destituirii⁶¹.

p. 541 În cursul anului nu se face nici înaintare nici destituire⁶², decît în ziua sărbătoarei Anului Nou care cade în prima zi a anului. Toți vin atunci la biserică, dimineața, potrivit obiceiului lor, pentru că în fiecare zi ei sînt de față la utrenie dis-de-dimineață. Ei ies ca să se ducă la domn, îi fac urări cu prilejul // sărbătorii și îi sărută mîna dreaptă. În acea zi, după liturghie, ei slujesc la masă pînă seara, îmbrăcați în veșmintele lor de cinste.

A doua zi, ei prînzesc la masa domnului, pe cînd alții servesc, potrivit obiceiului (casei) ca în tot cursul anului. Atunci ei îi trimit daruri ⟨domnului⟩, fiecare după rangul lui. Doamna, soția domnului, dă veșminte de cinste soțiilor și fiicelor ⟨dregătorilor⟩, iar ele în schimb îi dau daruri.

Cu prilejul Anului Nou, domnul nostru patriarh a slujit liturghia Sf. Vasile la domn. Apoi ei s-au urcat la sala de mîncare și s-a făcut o serbare mai mare decît de sărbătoarea Crăciunului, bînd în sănătatea musafirilor, slobozind lovituri de tun și punînd să cînte muzica. Seara domnul a împărțit veșminte și ne-am întors cu trăsura la mănăstire, însoțiți de seimeni, de dărăbani, de paici, de cîntăreți, care și-au luat bacșișul, ca de obicei, și s-au întors acasă.

⁵⁹ *Al-Barkalam*.

⁶⁰ *Al-sawabișă*, pluralul de la *subași*.

⁶¹ Vezi M. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători*, pp. 92–93.

⁶² Afirmație inexactă; numeroase schimbări de dregători se efectuau și în cursul anului.

〈V. SĂRBĂTOAREA BOBOTEZEI〉

În ziua ajunului⁶³ Bobotezei, slujba s-a desfășurat după același ritual ca pentru ajunul Crăciunului, cu binecuvîntarea apei în toate bisericile, potrivit datinei.

Să se știe că în toate țările creștine, la începutul fiecărei luni, preoții slujesc la biserică // leturghia apei sfințite și se duc apoi să stropască cu ea casele, de dragul unei miluii, și mai ales în Țara Românească ei îndeplinesc această datină cu mare râvnă. p. 542

Să se știe că în Țara Românească, cu prilejul acestei sărbători a Bobotezei, mii de egumeni, preoți, călugări, diaconi din Țara Românească și de aiurea au obiceiul să se strîngă laolaltă cu mitropolitul Țirnoviei⁶⁴, și nimeni nu lipsește dintre mitropoliți, și aceasta din cauza darurilor (pe care le primesc). Ei se pregătesc în acest scop de la un an la altul.

Seara, după slujba (sfințirii) apei, ei își umplu vasele și gălețile, se îmbracă cu feloanele și poartă crucile în mînă și se duc singuri, mai întîi la domn, pe care îl aghezmuesc. Acesta dă fiecăruia o miluire bogată; apoi se duc la mitropolitul țării, apoi se duc în casele înalților dregători ai țării și în acelea ale bogătaşilor, pe care îi aghezmuesc. Veneau de asemenea la domnul nostru patriarh în acea noapte, cîntînd: „În Iordan”⁶⁵. El a luat (un mănunchi de) busuioc, apoi a stropit casa cu semnul crucii, s-a aghezmuit singur și pe toți cei de față, apoi a sărutat crucea și a aruncat o miluire în vasele lor. În toată acea noapte și în noaptea care a urmat Bobotezii, cîntăreții cu tobele, cu fluierale, cu trîmbișele mergeau și ei cu făclii pentru a face urări boierilor țării. Au venit și la noi și // au făcut urări domnului nostru patriarh cu prilejul sărbătorii: toți (cîntăreții)⁶⁶ erau turci; el le-a dat o miluire. p. 543

Măreția, solemnitatea și bucuria publică pe care le-am văzut manifestîndu-se de Bobotează la români nu le-am văzut nici auzit nicăieri, nici chiar la regii creștini.

În dimineața Bobotezei am fost de față la utrenie în biserica mănăstirii. La ora liturghiei, domnul i-a trimis o trăsură (patriarhului) și am plecat cu mare alai. Oștirea era rînduită pe dreapta și pe stînga, de la mănăstire pînă la palat; steagurile împodobite cu cruci erau desfășurate pe drumul

⁶³ 5 ianuarie 1654.

⁶⁴ *Ma'amitran Țirnof*. Asemenea adunări largi ale reprezentanților bisericii, adunări numite soboare, la care nu era prezent totdeauna mitropolitul Țirnoviei, aveau loc cu prilejul marilor sărbători religioase: Bobotează, Înviere, Înălțare (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 22).

⁶⁵ Începutul troparului introdus în textul arab cu litere grecești 'Εν Ιορδάνη. Despre modul cum se sărbătorea Boboteaza în Moldova la 1646, vezi *Călători*, V, pp. 335–340.

⁶⁶ Greu de crezut că turcii musulmani sărbătoreau Boboteaza!

nostru. Înăuntru <curții> palatului, dacă ai fi aruncat un bob de mei nu ar fi căzut pe pământ, ci pe oameni, toți oșteni, al căror număr — după cum am aflat — atingea vreo sută de mii⁶⁷. Domnul Țării Românești are vreo sută cincizeci de mii de oșteni în solda sa⁶⁸, căci țara sa — domnul s-o ție în belșug! — este foarte populată și orice fugăr din țara turcului vine să locuiască aici, pentru că găsește aici mare câștig. Întotdeauna adună toată această oaste cu prilejul sărbătorilor Bobotezii și Paștilor.

p. 544 Am intrat apoi în biserică unde domnul nostru patriarh s-a înveșmîntat în odăjdii, cu mitropolitul, apoi cu chir Gavril, arhiepiscopul sîrbilor, cu ceilalți egumeni de seamă ai mănăstirilor; fiecare din ei ținea în mînă o cruce de preț //. Au venit apoi să se așeze înaintea jilțurilor lor. S-au adus atunci legături mari de luminări, pe care le-au împărțit celor de față, apoi au așezat un fel de masă mare în mijlocul bisericii; au acoperit masa cu covoare și au așezat vase mari și lighene de argint pline cu apă. Au așezat și o raclă mare plină cu moaște de sfinți; au scos din ea mîna dreaptă a Sf. Mihai, episcopul Synnadelor, mîna dreaptă a Sf. Marina, îmbrăcată numai în aur curat.

În această clipă, domnul a coborît și a stat în picioare lîngă jilțul său, iar spătarul ținea în mînă lumînarea cea mare, aurită a domnului; altele asemănătoare le-au pus în sfeșnice. Domnul nostru patriarh a coborît atunci și a rostit rugăciunea asupra apei.

p. 545 După slujbă am ieșit din biserică pentru ca domnul nostru patriarh să cufunde, de asemenea, crucea în rîu. Steagurile și prapurile, ale căror prăjini aveau cîte o cruce în vîrf⁶⁹, erau rînduite două cîte două; erau purtate în fruntea <alaiului>; apoi veneau lumînările, apoi preoții doi cîte doi, și în spatele lor domnul nostru patriarh cu mitropoliții; au mers astfel pînă la rîu⁷⁰. Cînd domnul nostru patriarh a ajuns la malul rîului, avînd crucea în mînă, apa mai era încă înghețată, căci în ziua aceea fusese un ger de crăpau pietrele. Datina era să se slujească ritul sfințirii apei în mijlocul curții <palatului>, dar din cauza // vîrstei înaintate a domnului cît și din pricina frigului cumplit, s-a făcut slujba înlăuntru. S-a spart atunci gheața pentru ca

⁶⁷ Paul de Alep are un mod foarte curios de a aprecia cifrele; în curtea domnească din Tirgoviște nu puteau încăpea mai mult de 2 000—3 000 de ostași. Vezi și nota următoare.

⁶⁸ Cifra este mult exagerată. Matei Basarab declara el însuși că putea ridica pînă la 40 000 de ostași (H u r m u z a k i, IV/2, p. 501). Din aceștia circa 7 000 erau curteni, circa 8 000 mercenari, circa 10 000 slujitori, scutiți de dări, iar restul oaste de țărani (N. S t o i c e s c u, *Curteni și slujitori*, pp. 42 și 179). Vezi și C. R e z a c h e v i c i, *Efectivele oștilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 1973, pp. 105—106.

⁶⁹ La 1664 se spunea că pe steagurile trupelor Țării Românești erau desenate cruci roșii sau albe și figuri de sfinți (N. I o r g a, *Acte și fragmente*, I, p. 260).

⁷⁰ Ialomița.

<patriarhul să poată> cufunda crucea în apă de trei ori, pe cînd se cînta : „În Iordan”. În clipa aceasta tot poporul și-a umplut vasele cu apa din rîu. Preoții au botezat mulți copii în rîu ; ei spărgeau puțin gheața, care se făcea <apoi> la loc. Ne înduioșau suferințele acestor micuți, care plîngeau din pricina apei înghețate. Ochii noștri erau ca și orbiți, pentru că eram cu capetele descoperite ; am rămas zile întregi cu dureri și asurzii.

Toată lumea s-a întors și am intrat în biserică. Domnul nostru patriarh a aghezmuit toate cele patru laturi <ale clădirii>, apoi altarul ; după aceea a venit lîngă domn și l-a aghezmuit ; pe cînd acesta săruta crucea, s-a dat un semnal trupelor, care și-au descărcat muschetele, astfel că aerul se cutremura ca și cum ar fi tunat și ne temeam să nu se năruie biserica asupra noastră. Urechile noastre erau ca asurzite. Apoi <el> a aghezmuit pe boierii de față ; i-ai fi luat drept flori de primăvară, văzîndu-i în veșmintele lor de postav fin de felurite culori și toate <îmblănite> cu samur, căci nu le place un alt soi de blană.

Am ieșit apoi din biserică și au așezat două jilțuri în fața ușii, pe un loc ridicat : pe unul s-a așezat domnul, iar pe celălalt domnul nostru patriarh. Preoții s-au rînduit la dreapta și la stînga. Apoi s-au adus cai de rasă și de preț, acoperiți cu mîndre valtrapuri de mătase // cusute cu aur, cu mărgăritare și cu nestemate, de un efect încîntător. Domnul nostru patriarh i-a binecuvîntat și i-a aghezmuit cu apă, unul după altul, cam douăzeci dintre cei mai frumoși, care prețuiau fiecare mii de dinari. La sfîrșit au venit un servitor negru călare pe un catîr mic și un alt rob călărînd un măgar ; aceasta pentru a stîrni risul și glumele celor de față, și <patriarhul> i-a aghezmuit cu apă.

p. 546

Am intrat la liturghie și apoi ne-am urcat <sus> să ne așezăm la masă. În ziua aceea praznicul a fost și mai măreț decît la sărbătorile dinainte, cu închinare de pahare, muzică, tobe și timpane, cu descărcare de muschete și tunuri multe ; a fost mare veselie. Seara ni s-au împărțit veșminte de cînte, ca de obicei, și ne-am întors cu trăsura, însoțiți de paici, de scimeni⁷¹ și de dărăbani⁷², care își slobozeau neconținut muschetele ; și cîntăreții au cîntat pînă la sosirea noastră la mănăstire. Și-au primit bacșișurile și au plecat. Și noi eram foarte veseli la întoarcere.

Sîmbătă dimineța, a doua zi de Bobotează, toți măscăricii și scamatorii, cu tobele, fluierile, timpanele și trompetele, cîntăreți turci și români, se duceau prin toate casele celor bogați, îi înveseleau cu jocurile și cu instrumentele lor și felicitau pe domnul nostru patriarh cu prilejul sărbătoarei // și făceau urări mari pentru el. Noi le dădeam un bacșiș și ei plecau. Tot astfel am făcut cu scimenii și cu căpeteniile oastei, care veneau în cete, își descăr-

p. 547

⁷¹ Sakman.

⁷² Daraban.

cau muschetele și ne făceau urări, iar noi le dădeam daruri și ei plecau. Așa a ținut pînă seara.

Să se știe că toți dregătorii Țării Românești sînt foarte evlavioși. În fiecare dimineață, în toate zilele anului, se duc la biserica curții ca să fie de față la utrenie. Se urcă apoi la domn și deschid divanul de judecată. Apoi coboară <în biserică> pentru a asculta liturghia și aceasta cam pînă către amiază; ei ies apoi în prezența domnului, pentru ca să se ducă să prînzească. Astfel își întrebuințează ei timpul în toate zilele anului.

<VI. BISERICILE ȘI PALATELE>

Să se știe că în acest oraș, Țirgoviște, sînt peste optzeci de biserici și mănăstiri⁷³; cele mai multe <sînt clădite din> piatră.

Țirgoviște este un oraș mare, cam cît Alepul sau Damascul. Cu mare trudă Matei Voievod îl înconjurase cu o palancă de lemn și cu un șanț⁷⁴. Ni s-a spus că în principatul Țării Românești sînt douăzeci și șase de orașe // ca acesta⁷⁵, dar <dintre mănăstiri>⁷⁶, mănăstirea domnului <Moldovei> Vasile <Lupu>⁷⁷ este cea mai frumoasă.

Locuința mitropolitului Țării Românești se află la capătul orașului, înlăuntrul pălăncii; este foarte mare, cu trei îngrădituri de lemn și cu trei curți. Curtea din afară slujește pentru crescutul gîștelor, rațelor și găinilor; cea de a doua cuprinde grajdurile cailor și bucătăriile; cea de a treia este închisă cu clădiri mărețe de piatră la care se intră prin porți mari.

În față se află o biserică mare⁷⁸, care nu-și are pereche în toată țara, afară doar de biserica mitropolitană a cazacilor, care seamănă cu <biserica> Sf. Sofia. Această biserică este tot atît de mare, spațioasă, încăpătoare și înaltă, sprijinită de numeroși stîlpi; ea este impunătoare și în stilul Sf. Sofia. Este împărțită în trei părți: prima este pronaosul, foarte spațios

⁷³ Și aici cifra este exagerată; la Țirgoviște existau în acea vreme circa 25 de biserici.

⁷⁴ Lucrările au fost făcute în anul 1645.

⁷⁵ La 1585 Franco Sivori susținea că există „21 de Țirguri mari negustorești” (*Căldători*, III, p. 14); în realitate, erau și mai puține orașe mari.

⁷⁶ Întregirea aceasta, cerută de claritatea textului, apare în versiunea tradusă de Bel-four.

⁷⁷ Vasil Big. Este vorba de biserica Stelea.

⁷⁸ Descrierea ce urmează, a mitropoliei și a palatului mitropolitan din Țirgoviște — ambele dispărute — este una din cele mai amănunțite ce ne-a lăsat Paul de Alep. Ea a fost utilizată de numeroși autori, începînd cu Virgil Drăghiceanu, *Mitropolia Țirgoviștei. Note istorice și arheologice*, București, 1933. Pentru restul bibliografiei privind vechea mitropolie, ctitorită de Neagoe Basarab și reparată de Matei Basarab, vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, II, pp. 643—644.

și cu multe cupole; de aici se intră printr-o a doua ușă în nartex, de asemenea spațios și frumos; apoi se intră printr-o a treia ușă chiar în mijlocul <bisericii> care este foarte mare. Turla // este măreață prin înălțimea și deschiderea ei. Se vede atârnat un policandru⁷⁹ foarte mare. <Biserica> are trei altare înalte și mari; cel din mijloc este foarte mare, cu strane⁸⁰ mari de jur împrejur. Iconostasul, crucea răstignirii și crucea cea mică sînt minunate; sfeșnicele de lemn aurit sînt <de> o lucrătură aleasă. De jur împrejur se găsesc multe ferestre, iar în turlă <sînt> ferestre mici <și> rotunde.

p. 549

Jilțul domnului se află la dreapta intrării în ieșindul zidului bisericii. Lîngă jilțul lui se află acela al episcopului, unde stătea domnul nostru patriarh; în fața lui, în celălalt perete, este un alt jilț, unde stătea mitropolitul țării.

De jur împrejur sînt strane⁸¹, iar pereții sînt acoperiți în întregime cu picturi vechi. Doamna și suita ei stau în stranele celui de al doilea nartex.

Biserica este <înconjurată> de o grădină de trandafiri și de alte <flori> frumoase; dar nu prea întinsă, <înconjurată> cu balustrade. Lîngă altarul de la miazănoapte mai este un chiparos⁸², a cărui frumusețe, înălțime, măreție și coroană te fac să binecuvîntezi pe creator.

Turlele mari și mici ale acestei biserici sînt în număr de douăsprezece, cu douăsprezece cruci aurite. În fața ușii se află o fîntînă⁸³ frumoasă cu apă curgătoare, minunat <de bună>. De asemenea în fața porții curții se află o altă fîntînă⁸⁴.

Chiliile din locuința mitropolitului se află în partea dinspre răsărit; ele sînt foarte înalte; te poți sui pe o scară lungă și ajungi // într-un pridvor mare cu arcade care dă spre biserică, spre curte și spre grădina cea mare. Toți pereții sînt acoperiți cu picturi minunate <reprezentînd> animale de uscat și de mare, cu o vedere a Ierusalimului⁸⁵ și a mănăstirilor lui, a muntelui lui Dumnezeu, muntele Sinai⁸⁶ în întregime, a muntelui Athos⁸⁷ cu cele douăzeci și patru de mănăstiri ale lui, și a mării; toate acestea sînt înfățișate clar.

p. 550

⁷⁹ *Choros*, de la termenul grec χορός, folosit în loc de πολυέλεος pentru a desemna policandrul, atârnat deasupra choroșului.

⁸⁰ *Kaledra*.

⁸¹ *Karasi*, pluralul de la *kursi*, jilț, tron.

⁸² Vezi observația lui V. Radu, *op. cit.*, I, p. 93.

⁸³ *Kastelma*. Fîntina mitropoliei este amintită în documente la <1664–1669>, cînd se spune că se alimenta cu apă de la fîntina domnească, amintită mai jos și de Paul de Alep (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 671, nota 46).

⁸⁴ Construită de Petru Cercel (1583–1585) (*ibidem*, p. 639).

⁸⁵ *Urșalim*. Arabii îl numesc *Kuds*.

⁸⁶ *Tur Sina*.

⁸⁷ *Djabal al-mukaddas*, adică „Sfîntul Munte”.

Apoi intri în prima sală de primire a mitropolitului, <care> este încăpătoare și lungă, cu o masă mare, o sobă și un cuptor⁸⁸ mare, toate în plăci de faianță; <odaia are> multe ferestre cu arce rotunde care dădeau spre grădina cea mare. Intri apoi în altă odaie elegantă și mult mai frumoasă, care are, de asemenea, o sobă în plăci de faianță, un loc pentru atârnat blănurile de samur și altele. Pe dinăuntru, odaia a fost împodobită de curînd cu picturi care înfățișează chipuri felurite de sfinți. Din locul acesta intri în camere unde se găsesc veșmintele <mitropolitului>, cununile lui care se numesc mitre, cîrjele lui, argintăria lui și altele. Găsești apoi locul unde sînt șeile împodobite cu aur și argint, cusute bogat, brîie, săbii, pistoale și armuri. Într-adevăr atunci cînd <mitropolitul> iese în întîmpinarea unui patriarh sau cînd călătorește, are iataganul lîngă el. Servitorii lui, îmbrăcați în haine frumoase și acoperiți cu <blănuri de> samur și cu altele, merg călare înaintea și în spatele lui. Tot astfel <se face> și pentru mitropolitul țării cazacilor //.

Să se știe că veșmintele femeilor, de la Constantinopol pînă în țara Moldovei și în Țara Românească, sînt alcătuite dintr-o haină⁸⁹ cu trenă lungă, care ajunge pînă la pămînt și este împodobită cu blană, potrivit mijloacelor lor⁹⁰.

Să ne întoarcem <la subiectul nostru>.

Din cămară intri apoi într-o sală <de primire> care are un pridvor (= loggie) cu arcade deschise spre grădină, unde este o fîntînă cu apă curgătoare. Acolo se află o masă pentru a prînzii vara. De acolo cobori într-o grădină mare pe care nu o poți vedea în toată lungimea ei și care este înconjurată de nuci mari. Jumătate este plantată cu viță de vie și trandafiri, iar cealaltă jumătate cu meri, peri, gutui, cireși, pruni numiți „inimă de porumbel” și altele, <precum> și zarzavaturi semănate, ca : bob, varză, pătrunjel / și altele de acest fel.

Clopotnița se află în afara ușii bisericii. Se spune că zidul care înconjură această locuință precum și grădina sînt deopotrivă cu acelea ale unui oraș mare.

În această țară, mitropolitul și egumenii mănăstirilor trăiesc în bună înțelegere. Mitropolitul acestei țări obișnuiește să meargă zilnic cu trăsura la domn pentru a lua parte la sfaturile divanului^{90bis}; se aduce acolo crucea și evanghelia. Cînd sfatul se sfîrșește, se coboară în biserică pentru a asculta

⁸⁸ *Kublor wa furun*. Termenul de *kublor* este cuvîntul românesc „cuptor”, iar termenul de *furun*, împrumutat din limba greacă (φούρνος), are același sens.

⁸⁹ *Feredže*. De aici feregea.

⁹⁰ Paul de Alep revine la îmbrăcămîntea femeilor de care a fost vorba și la începutul călătoriei în Moldova (vezi mai sus pp. 27—28); compară cu *Călători*, III, p. 17.

^{90bis} Informație neconfirmată de alte izvoare narrative.

liturghia, apoi se urcă la domn pentru a rosti binecuvîntarea asupra prînzului. Totul stă în puterea lui, mai ales cînd este mărinimos.

Să se știe că atunci cînd bărbații sau femeile din această țară vin spre a fi judecați la domn sau la episcopi //, ei îngenunchează pentru a-și rosti pîngerea și rămîn în această poziție pînă la sfîrșit⁹¹. p. 552

Darurile cele mai bogate <pe care le aduc> domnului constau din tăvi cu pîine.

Mitropoliții acestei țări nu strîng dări de la credincioși, ci fiecare dintre preoții care se află sub ascultarea lor trebuie să le plătească o anumită sumă de galbeni pe an⁹². Aceasta în afara veniturilor provenite din daniile evlavioase din stăpînirea asupra unor sate, vii, livezi și din alte bunuri lăsate ca danie arhiepiscopiei. Am constatat aceasta aici și pînă în țara moscoviților.

De la intrarea și pînă la ieșirea noastră din Țara Românească, toți boierii veneau la domnul nostru patriarh pentru a-i primi binecuvîntarea, întotdeauna cu daruri potrivite anotimpului, ca: lămîi, portocale, mere, pere, stafide, smochine, alune și mai ales pîine, așezate pe talere acoperite cu ștergare, apoi pește, și întotdeauna vin. Toate femeile, chiar tinerele căsătorite și fetele, veneau la el cu trăsura, cu fețele descoperite, însoțite de mulțime de slugi și slujnice și de rîndași călări; și ele îi aduceau daruri, cum am spus, cerîndu-i binecuvîntarea și iertarea păcatelor. Ele purtau multe mărgăritare, blănuri, samur, haine foarte scumpe și multe altele. //

Să se știe că toți locuitorii din Țara Românească sînt foarte evlavioși și supuși; ei se tem foarte mult de afurisenie, mai ales marii dregători. Ei veneau la domnul nostru patriarh ca să-și pună semnătura și pecetea pe scrisorile pe care le aveau de la domn cu privire la slujbele și la daniile lor. Ei obțineau de la el scrisori de afurisenie pentru ca <în viitor> judecățile să fie pronunțate cu nepărtinire de către toți⁹³. Cînd aduceau vreun criminal p. 553

⁹¹ Cf. și relația lui Franco Sivori în *Călători*, III, p. 19.

⁹² Este așa-numitul „plocon al cirjei”. După Sivori, acesta dădea un venit de 4 000 de scuzi pe an (*ibidem*, p. 13).

⁹³ Este vorba de așa-numitele „cărți de blestem”. De la patriarhul Macarie ne-au rămas numeroase documente din timpul șederii sale în Țara Românească. De pildă, la 12 mai 1654, acesta întărește lui Neagu mare portar satul Băcălești-Olt (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CXLII/7); la 1 ian. 1657, întărește așezămîntul dat de voievozii țării mănăstirii Cîmpulung (Acad. R. S. România, DCXXV/13); la 6 aprilie același an întărește părintelui Gheorghe de la biserica domnească din București niște vii (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCLXV/1). Toate aceste cărți erau prevăzute cu blesteme cumplite, menite să înpăimînte pe cei care nu le-ar fi respectat. Vezi și mai jos p. 200, nota 235.

la domnul nostru patriarh ca să-l afurisească, oamenii din popor ieșeau și o luau la fugă pentru ca să nu fie de față, căci ei cred că afurisenia este un foc. Mulți negustori⁹⁴ luau de la el scrisori de iertare^{94bis}.

〈VII. CLIMA, MORAVURILE〉

p. 554

În anul acela, de la începutul lui ianuarie, pînă la sfîrșitul lui martie, a căzut foarte multă zăpadă, care nu a încetat să cadă pînă la Paște, și a fost un vînt înghețat, un ger și un frig cum nu mai văzusem niciodată; vinul îngheța în vase, tot astfel măslinile în apa lor, ca și murăturile. Cît despre lămii și ouă, ele s-au întărit ca piatra și s-au stricat cu desăvîrșire. Vedeai țurțuri lungi de cleștar, adică de ghiață, atîrnînd de-a lungul pridvoarelor caselor de jur împrejur. Aceasta se întîmpla cînd se aprindea focul înlăuntru, iar afară îngheța. // De fiecare dată cînd cădeau picăturile, înghețau și alcătuiau țurțuri lungi de gheață, ceea ce minuna pe aceia din țara noastră care vedeau aceasta.

Să se știe că cei mai mulți din slujitorii domnilor și ai dregătorilor țării sînt din țara noastră și din Egipt; sînt musulmani și creștini. Ei au mulți robi negri și sînt numiți „arapides”⁹⁵ adică arabi⁹⁶. Și românii cred că toții locuitorii țării noastre seamănă cu acești robi negri sau cu acești slujitori. Din această cauză noi sîntem disprețuiți de ei.

Cînd am sosit la ei și cînd l-au văzut pe domnul nostru patriarh s-au mirat foarte tare de ritualul nostru 〈și〉 de felul nostru de a citi limba greacă literară.

În timpul carnavalului, ne duceam să vedem nunțile lor, pentru că în aceste zile foarte mulți se căsătoresc. În ajunul nunții, mirele cu prietenii săi străbat călare străzile orașului în tot timpul nopții, 〈însoțiți de oameni〉, care bat din tobă, cîntă din fluier și duc luminări.

p. 555

Mireasa, cu alte fete, se urcă în trăsuri și, urmate de lăutari, se plimbă prin feluritele mahalale ale orașului, cu fața descoperită, după obiceiul fetelor de aici. În ziua aceea tinerele fete // joacă hora în curtea casei, ținîndu-se de mîini, împodobite cu hainele lor cele mai frumoase. Pe păr ele poartă

⁹⁴ *Al-bazerdjiye*, pluralul arab de la cuvîntul persan *bazar*, *bazer* „tîrg, negoț”, la care s-a adăugat finalul turcesc *dji* (în limba română „giu”).

^{94bis} Ni s-a păstrat o asemenea carte de iertare a păcatelor dată de patriarhul Macarie în timpul șederii sale în Țara Românească, la <1657—1658> (Muzeul de istorie a orașului București, nr. 26902).

⁹⁵ De la termenul grec ἀράπιδες, introdus în textul arab; vezi V. Radu, *op. cit.*, I, p. 93.

⁹⁶ *Arab*. Este vorba de țigani.

coronițe de piele aurită sau de cositor galben, trandafiri artificiali lucrați la Veneția sau în Țara nemțească⁹⁷, flori roșii, iasomie și altele. Ele sar și joacă învîrtindu-se.

Îndată ce slujba nunții s-a sfîrșit la biserică, se acoperă capul miresei cu un văl alb ; este semnul femeilor măritate. Noaptea, mirele cu tovarășii lui și cu lăutarii urmează în trăsuri mireasa, <însoțită de> alte femei măritate, și se plimbă cu veselie ; și aceasta se prelungește, zi și noapte, două sau trei zile. Aceasta este datina lor și nu este nici un ochi mînios, nici cineva să-i invidieze.

Să se știe că noi am băgat de seamă că în Țara Românească în timpul marilor posturi⁹⁸, locuitorii se opresc de la mîncarea cărnii și aleargă grămadă să cumpere peste înghețat tare ca lemnul în acest anotimp și foarte scump ; eram tare uimiți văzînd că îl poartă pe brațe. Se procedează la fel în toate țările creștine.

Să se știe că femeile și tinerele fete din Țara Românească sînt caste, neprihănite și virtuoaase⁹⁹. Dacă vreo faptă de rușine ajunge să fie cunoscută, bărbații sînt condamnați la închisoare pe veci, în ocne, de unde nu este scăpare, iar femeile sînt condamnate să fie înecate¹⁰⁰.

<VIII. ÎNMORMÎNTAREA.>

p. 556

Slujba înmormîntării morților lor este asemănătoare cu aceea pe care am pomenit-o la înmormîntarea moldovenilor, cu deosebirea că fac la toate înmormîntările cheltuieli mari.

Duceau pe domnul nostru patriarh la casa celui răposat, se trăgea clopotul bisericii unde voiau să-l îngroape, de dimineată pînă în clipa înmormîntării. Mulți preoți, diaconi, călugări și săraci se adunau acolo, pentru că în această Țară Românească locuiesc nenumărat de mulți preoți străini și diaconi care se dedau unor îndeletniciri ca aceasta. Fiecare își aduce epitrahilul și cartea iar diaconul, stiharul său. Toți diaconii de față își îmbrăceau stiharele lor. Se împărțeau apoi lumînări mari tuturor celor de față, de la preoți pînă la săraci. Atunci arhidiaconul lua cădelnița în mînă și tămîia pe patriarh, spunînd : „bine-cuvîntează, stăpîne”.

⁹⁷ *Bilad al-Nemsah.*

⁹⁸ Despre posturi vezi și *Călători*, III, p. 18.

⁹⁹ Curioasă deosebire față de cele din Moldova !

¹⁰⁰ Afirmația lui Paul de Alep nu este confirmată de documente ; la 1695, „dupe cum iaste vechiu obicei al vornicii”, vorniceii de județe încasau gloabe pentru „curvii” („Studii și mat. de istorie medie”, V, 1962, p. 432). Cînd o boieroaică era prinsă „în curvie” cu o slugă, ea putea fi ucisă (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, pp. 117 și 346—347).

Patriarhul lua cădelnița¹⁰¹ în mîinile sale și tămîia în jurul mortului, spunînd „binecuvîntat este ...”¹⁰² și cîntăreții începeau să cînte în întregime, pe rînd, „miluiește-ne pe noi, Dumnezeu!”¹⁰³, apoi „Fericiți cei fără prihană care ...”¹⁰⁴, cîntînd pe o melodie duioasă //. După ce tămîia pe preoți, pe cei de față, apoi din nou în jurul năvăliei mortului, domnul nostru patriarh tămîia pe diacon, îi dădea cădelnița și, făcînd de trei ori semnul crucii, întorcîndu-se spre răsărit, lîngă mort, se întorcea la locul său.

În timpul primei „slavă”, după „fericiți cei fără prihană care ...”, arhidiaconul, ținînd în mînă a doua cădelniță, spune: „miluiește-ne pe noi, Dumnezeu!” și următoarele, și „încă ne rugăm pentru răposatul cutare, pentru ca Domnul Dumnezeu nostru să-l așeze sufletul”. Apoi domnul nostru patriarh rostea prima litanie¹⁰⁴. Apoi începeau a doua „Slavă” după „Fericiți cei fără prihană care ...”, „Mîinile tale m-au făcut și m-au zidit ...”.

Dacă este de față vreun episcop sau vreun arhieru, el tămîiază în jurul mortului, apoi pe domnul nostru patriarh și pe ceilalți de față, iar la sfîrșit el tămîiază pe diacon, îi dă cădelnița și se duce, făcîndu-și semnul crucii, să-și reia locul, rostind a doua litanie, înainte de „Caută spre mine și mă miluiește ...” după ce cel de al doilea diacon a rostit: „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeu!” și următoarele.

Fiecare diacon rostea pe rînd cîte o dată „miluiește-ne pre noi, Dumnezeu!” și următoarele și dădea cădelnița preotului următor, fiecăruia potrivit rangului său, și acesta rostea litanie după litanie, iar la sfîrșit tămîia pe diaconi. În clipa sărutului, domnul nostru patriarh se ducea să sărute icoana și își făcea de două ori semnul crucii, binecuvînta pe credincioși, se întorcea la locul său, după ce citea <pericopa> evangheliei deasupra capetelor membrilor familiei <celui răposat> //. Apoi veneau preoții, după rangul lor, doi cîte doi, unul pe partea dreaptă iar celălalt pe partea stîngă. În același timp se plecau odată și a doua oară, pînă la ultimul, apoi intrau pe rînd diaconii, călugării și săracii. Rudele mortului stăteau în picioare pe amîndouă părțile și de fiecare dată cînd un preot săruta icoana, îi împărțeau o pomană dintr-o năframă brodată, fiecăruia după rangul lui, ca și diaconilor, călugărilor și săracilor. După aceea intrau dregătorii și cei care fuseseră de față.

Ne-am dus la biserică mergînd înaintea năvăliei. În față <erau> preoții doi cîte doi, apoi <venea> domnul nostru patriarh, urmat de năvălie și de mireni, pe cînd cîntăreții psalmodiau. De fiecare dată, după ce străbăteau o bucată mică de drum, puneau năvălia jos și <însoțitorii> se înșirau în jurul ei, iar diaconul cu cădelnița în mînă rostea: „miluiește-ne pe noi, Dumnezeu!” și celelalte, și domnul nostru patriarh spunea rugăciune pentru morți; apoi luau mortul și plecau mai departe.

Au făcut astfel pînă ce au băgat mortul în curtea bisericii, lîngă mormîntul lui. L-au luat de pe năvălie; l-au pus într-un sicriu îmbrăcat pe dinăuntru în roșu și l-au îngropat, iar noi am plecat.

¹⁰¹ *Eflogjitos*, de la termenul grec Εὐλόγητος.

¹⁰² *Arhamina ya Allah!*

¹⁰³ *Tawbahun.*

¹⁰⁴ Rugăciunea „Dumnezeul duhurilor ...”.

Să se știe că, în această țară, bărbații, rude ale răposatului, au obiceiul să rămână cu capul descoperit timp de cincisprezece zile. Cît despre femei și fete, ele își despletesc părul fără să plîngă, nici să bocească zgomotos și păstrează o ținută demnă și cumpătată.

Cînd episcopul sau preotul se pregătește să citească <pericopa> evangheliei deasupra mortului // care se află pe năsalie, femeile și fetele tinere vin să îngenunche sub evanghelie pînă la sfîrșitul <cititului>. După ce cei de față sărută pe mort, vin și ele ca să-l sărute și plîng cu respect. p. 559

În ziua a treia, a noua și a patruzecia, în timpul anului, se slujește parastasul¹⁰⁵ pentru el (= răposat), împărțindu-se atunci în biserică luminări preoților înveșmîțați în odăjdii și celor care sînt de față și încep să cînte „mîluiește-ne pe noi, Dumnezeuule...” și „fericiți cei <fără prihană> care...” pe rînd; apoi canonul. Domnul nostru patriarh tîmiază cel dintîi, apoi ceilalți preoți de față, apoi el citea evanghelia și se împărțea o pomană tuturor celor de față, după care noi plecam.

O înmormîntare ca aceasta costa de la o sută pînă la două sute de ducați, mai mult sau mai puțin. După înmormîntare sau după slujba parastasului unii poftesc pe cei de față la ei acasă, la masă.

În ajunul sîmbetei lăsatului de brînză, nu se face nici o liturghie de pomenire a morților, ca la noi, și aceasta din cauza mulțimii bisericilor(!)

În dimineața duminicii lăsatului de brînză¹⁰⁶, cele mai multe dintre soțiile marilor dregători ai țării au venit la domnul nostru patriarh să-l roage să le citească rugăciunea de iertare a păcatelor. Ele au îngenunchiat înaintea lui, în bogatele lor vesminte, pînă ce a sfîrșit cititul; soții lor au făcut tot astfel pînă seara.

După vecernie, în ajunul postului // nu au fost rugăciuni înainte de a merge la culcare, p. 560
căci nu este obiceiul în această țară, nici chiar duminica seară, ci toți veneau la biserică, de la boieri, dregători pînă la negustorii bogați și ceilalți cu soțiile și copiii lor. Domnul nostru patriarh a coborît din jîlful lui și a stat în picioare între sfeșnice, îmbrăcat cu epitrahilul și cu omoforul. Toți au îngenunchiat la pămînt și el le-a citit rugăciunea iertării păcatelor, apoi a binecuvîntat pe toată lumea, mai întîi pe episcopii de față, pe arhierii, pe egumeni și pe preoți, pe boieri și pe cei care mai erau de față. La rîndul său mîria sa domnul a trimis pe mitropolitul țării să ceară iertarea păcatelor sale, pentru că avea o încredere nemărginită în domnul nostru patriarh, ceea ce era vădit.

În timpul acestui mare post, a venit să-l vadă pe domnul nostru patriarh un egumen care zicea că este starețul unei mănăstiri ortodoxe din insulele

¹⁰⁵ *Mnimosinon*, de la termenul grec μνημόσυνον.

¹⁰⁶ Cf. V. Rădu, *op. cit.*, p. 94.

Brutania¹⁰⁷ pomenit de Sf. Ioan Gură de Aur¹⁰⁸, din orașul numit Hervat¹⁰⁹. El spunea că în această țară erau vreo douăzeci și cinci de mii de familii ortodoxe, iar cîrmuitorii lor erau sîrbi, ca și limba lor. Arhiepiscopul sîrbilor spunea că ei fugiseră din țara lor și se așezaseră în țara nemțească¹¹⁰ puțin mai la nord de țara Veneției. A cerut să fie hirotonisit ca să le fie episcop. El avea semănăturile lor //, dar s-a dovedit că era un mincinos. Îndată domnul Matei l-a trimis la ocele de sare. Se spunea că ei credeau în predicile patriarhilor Antiohiei și că aveau deplină încredere în aceștia.

<IX. POSTUL. SĂPTĂMÎNA SFÎNTĂ>

În această săptămînă s-a postit și s-a făcut slujba după ritul urmat în Moldova și chiar mai bine; în simbetele postului nu se ieșea de la liturghie decît spre amiază. În prima și în a patra duminică a postului, domnul nostru patriarh a slujit liturghia în biserica mănăstirii <Stelea>. În ajunul joiiei pocăinței¹¹¹, care a căzut odată cu sărbătoarea celor patruzeci de mucenici¹¹², s-au tras clopotele și s-a slujit vecernie în timpul nopții¹¹³, după datina vecerniei din Moldova; de asemenea și în ajunul simbetei celor șase icoane ale acatistului¹¹⁴. În sîmbăta lui Lazăr s-a slujit o mare ceremonie.

În dimineața duminicii Floriilor, domnul nostru patriarh a împărțit celor de față ramuri de pom, ale căror frunze crescuseră, cît și flori albe aduse de la cîmp. Domnul nostru patriarh a slujit <acolo> și liturghia. În miercurea sfîntă¹¹⁵, mitropolitul țării, cu egumenii, au pregătît o făclie pentru domn, potrivit datinei.

Descrierea spălării picioarelor

În joia mare, dis-de-dimineață, domnul a trimis o trăsură și ne-am dus la biserica Curții pentru // a face slujba spălării picioarelor și liturghia. Ne-am

¹⁰⁷ Murkos așază Brutania în partea de apus a Dalmației, identificînd-o cu Brattia lui Plinius, astăzi Brazza. Numirea de Vretania se regăsește în hrisovul dat de Vasile Lupu către „sfînta mănăstire de la Lepovina, din pămîntul Vretaniei, în ținutul țării Croației”. Vezi „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, IX/2, 1903, pp. 86–87 (doc. din 15 august 1650).

¹⁰⁸ *Yuhanna Fumon al-Dzahab*.

¹⁰⁹ În Croația (vezi B. P. H a s d e u, „Arhiva istorică” I/2, p. 97, nota și V. B o g r e a, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj I, 1922, p. 408). De aici numele Harvat dat unor locuitori croați stabiliți în Țara Românească.

¹¹⁰ *Bilad al-Nemsa*. E vorba de Austria.

¹¹¹ Joia Canonului Mare.

¹¹² 9 martie.

¹¹³ Miercurea la orele 6 p.m. se citește canonul Sf. Andrei Cretanul (V. R a d u, *op. cit.*, p. 561).

¹¹⁴ Sîmbăta acatistului.

¹¹⁵ Din săptămîna patimilor.

înveșmîntat, noi și domnul nostru patriarh, potrivit datinei. S-a tras clopotul cel mare. El s-a dus să șadă în jilțul său, avînd în fața lui pe mitropolitul țării. Au început prin a curăți vasul pentru spălarea <picioarelor> apoi au așezat o laviță foarte mare și lungă în fața absidei dinspre miazănoapte, pentru ca să șadă preoții, și au așezat un alt scaun mai mic pentru Iuda, în fața sfesnicului cel mare din partea de miazănoapte.

În acest scop au adus un călugăr, preot bătrîn foarte sărac, care, din cauza sărăciei, se învoise să joace acest rol, căci după aceea domnul a pus să i se dea o răsplată. Statura lui, înfățișarea lui, barba lui, gluga lui murdară, trasă pe ochi, stîrneau rîsul privitorilor, cu atît mai mult cu cît fusese îmbrăcat cu un felon zdrențăros. L-au așezat pe scaunul amintit, apoi au pus la mijloc în loc de tetrapod o masă mare și pe deasupra un covor pe care au pus un lighean mare de argint și un ibric de argint cu capacul lui în formă de caliciu, într-o parte, iar un altul, la fel, de partea cealaltă, <și aceste vase erau> pline cu apă pentru spălare.

Apoi mitropolitul țării și doi parohi slujitori ai bisericii au primit binecuvîntarea domnului nostru patriarh pentru ca să se ducă să pregătească pe preoții cărora trebuia să li se spele picioarele. Toți preoții s-au înveșmîntat în odăjdiiile lor. Mitropolitul s-a dus să stea în picioare la jilțul său în absida de miazănoapte //

Apoi cei doi parohi au adus din altar, între ei, doi preoți îmbrăcați în odăjdiiile lor, toți la fel; s-au dus într-un singur șir către domnul nostru patriarh căruia i-au făcut o plecăciune; tot astfel au făcut și în fața mitropolitului. După aceea i-au pus să șadă pe lavița cea lungă lîngă <așa-zisul> Iuda. Apoi au intrat în altar, au adus de acolo pe alți doi și i-au pus să șadă acolo, pînă ce au împlinit cele cinci perechi, adică zece <preoți>. Egumenii mai de seamă s-au așezat la urmă. Apoi au adus pe episcopul de Buzău și i-au dat rolul lui Petru, l-au așezat la capătul întregului șir; apoi cîntăreții au început să cînte imnurile spălării picioarelor, după rînduiala slujbei, pînă la sfîrșit.

Să se știe că în biserica domnească, sau la el, cîntăreții domnului cîntau mereu, pe grecește, în absida din dreapta, și pe românește, în absida din stînga.

Apoi eu am început citirea evangheliei în fața ușii altarului unde se pusesse un trepied înaintea sfesnicelor, pînă ce am sfîrșit. Patriarhul și-a scos atunci veșmîntele, sacos-ul și s-a înveșmîntat cu „savanon”¹¹⁶; a fost îmbrăcat cu un veșmînt de in și a coborît din jilțul său. El a început să spele mai întîi picioarele lui Iuda, pînă ce a ajuns la Petru, iar după ce a

¹¹⁶ „Savanon” de la το σάβανον = acoperămînt, halat, lințoliu; este pînza cu care își acoperă episcopul odăjdiiile înaintea spălării picioarelor. Vezi A. Couturier, *Cours de liturgie*, Paris, 1912, fasc. I, p. 7.

p. 564 sfîrșit i-a spus ce scrie // în evanghelie. S-a isprăvit <această parte a slujbei>. S-a adus apoi ligheanul care a fost așezat pe tetrapod la locul lui. După ce și-a pus sacosul, domnul nostru patriarh a coborît din jilț, s-a apropiat de lighean a făcut trei mătânii după obicei, și-a înmuiat degetul în apă și și-a făcut semnul crucii între ochi. Apoi a venit mitropolitul țării și a făcut același lucru, apoi ceilalți preoți de față și toți boierii, doi câte doi, pînă ce au sfîrșit. Iar eu am luat ligheanul și am urcat cu preotul pe scară pînă la domn pentru a-l binecuvînta, pentru că era foarte bătrîn și nu mai avea putere să stea în picioare, nici să fie de față <la slujbă>. L-a binecuvîntat ; după aceea a dat o milostenie preotului. Toți cei care erau lîngă el au primit, de asemenea, binecuvîntarea. Ne-am coborît și a început liturghia.

Toți boierii care erau de față în biserică au cerut domnului nostru patriarh să rostească deasupra capetelor lor rugăciunea de iertare a păcatelor ; ei au îngenuncheat și el le-a citit-o.

Să se știe că nimeni nu venea la biserică mai înainte de a merge să îngenunche înaintea domnului nostru patriarh și să-i sărute mîna dreaptă, după care se ducea la locul său.

p. 565 În clipa „Axionului”, domnul s-a dat jos și a stat în picioare lîngă jilțul său. La înfățișarea potirului, el s-a coborît să sărute icoanele, apoi a intrat în altar și a fost sprijinit de subsorii pînă ce s-a apropiat de domnul nostru patriarh ; apoi s-a dus la jilțul său. În timpul acesta toți boierii au venit să sărute icoanele // și s-au apropiat de asemenea de domnul nostru patriarh, care le-a împărțit anafură. Noi am luat din colivă și slujba s-a încheiat. Domnul și ei (=boierii) stăteau în picioare lîngă stranele lor, pînă ce domnul nostru patriarh a intrat în altar să-și scoată odăjdiiile și a îmbrăcat mantia, ca de obicei. A ieșit apoi înaintea domnului și l-a binecuvîntat <pe el> și pe credincioși. Ne-am întors la mănăstire după-amiază.

În ajunul vinerei mari s-a făcut slujba vecerniei celei mari, de cu seară pînă la ceasurile șase din noapte¹¹⁷, cu cîtece prelungite. Tot astfel a fost în sîmbăta mare, care, în acest an, a căzut odată cu sărbătoarea Bunei Vestiri. S-au sculat în toiul unei nopți adînci și la ivirea zorilor au ieșit la slujba înmormîntării <lui Hristos>, făcînd înconjurul mănăstirii pe străzi¹¹⁸.

X. <SĂRBĂTOAREA PAȘTILOR ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ >

După ieșirea de la liturghia din ziua aceea^{118bis}, copiii nu au încetat toată noaptea să bată toaca de lemn și de aramă, după obiceiul lor, pentru că oamenii nu dorm deloc în timpul acestei nopți de Paște. Copiii din fiecare

¹¹⁷ Este vorba de denia din joia mare, cînd se citesc cele douăsprezece Evanghelii.

¹¹⁸ Este vorba de slujbele din vinerea mare cînd se scoate epitaful, iar seara se cîntă prohodul și se ocolește biserica.

^{118 bis} = 12 noaptea.

mahala și din fiecare uliță se adunau la mănăstirea sau la biserica din mahalaua lor, // aprindeau focuri în curte, se veseleau zgomotos și trăgeau clopotele pînă la al șaselea ceas din noapte¹¹⁹. p. 566

S-au tras toate clopotele în biserici și în mănăstiri și lumea s-a dus la slujba <de Paști>, afară doar de biserica curții. Au săvîrșit slujba învierii ca de obicei și au ieșit dimineața¹²⁰, apoi s-au întors curînd să slujească liturghia. După aceea am fost de față dimineața la înviere, domnul a trimis o trăsură care ne-a dus la curte, unde l-am înveșmîntat pe patriarh cu odăjdiile sale. Domnul <a venit> în biserică și a stat în dreptul jîlțului său unde i s-a dat binecuvîntarea. Apoi <mulțimea> a ieșit înaintea noastră în curtea palatului din fața bisericii. La mijloc au așezat un jîlț, pentru domn, apoi la stînga lui au pus un altul pentru domnul nostru patriarh și lîngă el au așezat un altul pentru mitropolit.

Toți preoții și călugării stăteau în partea stîngă; boierii țării <s-au așezat> de jur împrejur, alcătuiind un cerc mare. Puteai vedea la ora aceea mii de veșminte de postav scump și fin, de culori felurite, împodobite cu blănuri de samur. Apoi au pus la mijloc un tetrapod mare, acoperit cu un covor deasupra căruia se afla evanghelia. Apoi au împărțit lumînări mari celor de față; mai întîi domnului o lumînare aurită, ținută de un silihdar¹²¹, apoi patriarhului și mitropolitului. În timpul acesta curtea era ticsită de ostași, toți înarmați cu lănci <avînd mînerul> în formă de cruce și cu muschete algeriene //.

Am luat atunci cădelnița și am tămîiat pe domnul nostru patriarh, spunînd: „binecuvîntează, stăpîne”.¹²² El a început să tămîieze în jurul acestui tetrapod și al evangheliei, spunînd de trei ori: „Hristos a înviat”¹²³, apoi el a tămîiat pe domn, pe mitropolit, pe preoți și pe ceilalți de față și a venit să stea în picioare în dreptul jîlțului său. Au început atunci cîntăreții potrivit ritualului, apoi a urmat canonul, un cor pe grecește și <celălalt> cor pe românește. Domnul nostru patriarh a rostit prima încheiere¹²⁴, apoi mitropolitul a tămîiat <întocmai> ca și el și s-a întors la locul său spunînd a doua încheiere. Episcopii și marii egumeni au tămîiat în același fel pînă la sfîrșitul canonului și fiecare rostea o încheiere. Nu s-a deschis ușa <bisericii> cum este obiceiul la noi, căci biserica nu poate cuprinde atîta lume; de aceea au săvîrșit slujba afară.

La sfîrșitul canonului, domnul nostru patriarh a venit, a sărutat evanghelia și a dus-o domnului, care, venind în mijloc, a ingenunchiat, a sărutat evanghelia și mîna dreaptă a patriarhului care i-a spus: „Hristos a înviat”

¹¹⁹ Sîmbăta mare = 25 martie 1654.

¹²⁰ Slujba învierii și utrenia încep la ora 12 noaptea, liturghia începe la mănăstiri la ora 9 dimineața.

¹²¹ Spătar.

¹²² În text transcris cu litere arabe: *Efloghison, desbota*.

¹²³ *Christos anesti* (χριστός ἀνέστη).

¹²⁴ Primul ekforis (ἐκφώρας).

p. 568 și l-a sărutat de trei ori pe cap. În această clipă trupele și-au slobozit muschetele de s-a cutremurat pământul și ne-au asurzit urechile. După ce s-a sfârșit slujba au adus jilțul patriarhului și l-au așezat la dreapta jilțului domnului, lângă el. Patriarhul s-a așezat ținând evanghelia în mîna lui dreaptă, spunîndu-i: „Hristos a înviat”, apoi a înaintat spre domn, a sărutat crucea de aur bătută cu mîrgăritare, cu nestemate, pe care o ținea în mîna sa dreaptă, și a spus același lucru; domnul l-a sărutat pe cap; după aceea s-a dus să se așeze în jilțul său la stînga domnului. Apoi au venit mai întîi episcopii, pe urmă egumenii și ceilalți preoți și călugări și au sărutat evanghelia domnului nostru patriarh și mîna lui dreaptă, spunînd: „Hristos a înviat”, apoi s-au apropiat de domn, i-au sărutat crucea și pieptul, spunînd același lucru. Ei s-au dus apoi lângă mitropolit și s-au așezat alături de el. Atunci toți boierii au înaintat, fiecare după rangul său, ca și ceilalți de față, și au făcut la fel. Am isprăvit dimineața tîrziu, și domnul s-a urcat în palatul său.

Noi am intrat în biserică spre a sluji liturgia. Am rostit trei evanghelii <în trei limbi>. Domnul nostru patriarh <a citit-o> în limba greacă înlăuntrul altarului, mitropolitul în limba română și eu în limba arabă. Cînd am isprăvit am fost cuprins de un tremur puternic care a ținut pînă seara <și> care a fost pricinuit de frigul cumplit ce domnea. Am intrat în altar, mi-am scos stiharul¹²⁵ și am adormit^{125 bis}. Apoi am ieșit <pentru a merge> la masă; dar eu eram într-o stare proastă, pe cînd toată lumea se veselea, eu eram abătut și tremuram. În ziua aceea a fost o mare serbare. Vremea era minunată; primăvara era strălucitoare și răsărea iarba.

p. 569 Atunci s-a tras de mai multe ori cu tunul, s-au slobozit muschetele și s-au deșertat pahare mari în sunetele muzicii, tobelor // fluierelor, trompetelor, cîntecelor, cu glume și altele de acest fel. S-au împărțit apoi veșminte. Am plecat cu trăsura spre mănăstire înconjuțați de seimeni și dărăbani care slobozeau muschetele, de paici și de cîntăreți, care au plecat după ce și-au primit bacșișul.

În timpul acestei săptămîni se sluzea liturgia cu utrenia, se trăgeau clopotele cele mari în fiecare dimineață și în fiecare seară; negoțul lîncezea, dughenele nu se deschideau, afară de acelea ale vînzătorilor de unt, ale măcelarilor și ale negustorilor de alimente.

Să se știe că în această țară este obiceiul ca în fiecare joi după Paște să se săvîrșească o „litanie”, adică o mare procesiune afară din oraș, cu prapure și icoane și cu preoți înveșmîntați în odăjdiile lor; apoi <vine> domnul cu oastea sa. Se face atunci o sîrbătoare măreață, în cinstea joiiei mari, de la care își iau rămas bun așteptînd joia Înălțării.

¹²⁵ *Istiharti.*

^{125 bis} Așa este în text.

〈XI. ULTIMELE ZILE ALE LUI MATEI, DOMNUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI〉

În acești doi ani 〈din urmă〉 Matei, domnul Țării Românești, a desființat acest obicei¹²⁶, pentru că era bătrîn și nu avea de loc putere să iasă. În această joie a Paștilor a trimis o trăsură după domnul nostru patriarh // p. 570
Am intrat în biserică, ne-am pus odăjdiile și l-am înveșmîntat pe domnul nostru patriarh. S-au pregătit apoi vase pentru agheazmă, adică cupe de argint așezate pe ilit. Domnul nostru patriarh a făcut slujba agheazmei și ne-am urcat cu ea la domn și l-am aghezmuț.

Apoi ne-am scos odăjdiile și ne-am urcat la trapeză. După aceea ne-am luat rămas bun de la el, căci plănuisem să plecăm pentru a merge prin țară. Am venit la mănăstire și ne-am început pregătirile de călătorie.

Domnul i-a trimis milostenia obișnuită, căci se făcuse foarte zgîrcit spre sfîrșitul vieții sale și iubea foarte mult pe turci și pe tătari și le dădea toată averea sa. Dacă vreunul din ei venea să-l vadă, îl îmbrăca cu veșminte cu blană de samur. El ura pe preoții, pe călugării sau pe egumenii care veneau să-i ceară vreo milostenie, așa cum mai făcuseră odată, și îi lăsa să plece dezamăgiți.

În săptămîna aceea a primit vestea că țarul moscoviților¹²⁷ îi trimite un sol cu mari daruri. El 〈domnul〉 a trimis îndată porunca să-l întoarcă din drum spunînd: „Să nu mă faceți să-l văd la față”, căci într-adevăr el ura nespus de mult neamul cazacilor și al moscoviților.

La înfrîngerea lui Vasile 〈Lupu〉 și Timuș, fiul lui Hmelnițki 〈domnul〉 a făcut mare măcel de cazaci // și a luat pe foarte mulți în prinsoare. Cînd p. 571
aga visteriei a venit la el, 〈domnul〉 a ieșit în întîmpinarea lui și a pus să se taie capul multor cazaci înaintea acestuia spunînd: „Eu îi urăsc pe cazaci și îi iubesc pe refugiați” și a trimis vizirului mulți prizonieri în fiare, ca vîslași. Cînd vizirul i-a întrebat: „Cine sînteți voi?”, ei au răspuns: „Noi sîntem cazaci din oastea lui Hmelnițki și am fost înfrînți în Țara Românească”. El 〈vizirul〉 le-a dat îndată haine din stofă roșie și bani și i-a trimis în țara lor, la Hmelnițki, căci între acesta și ei, 〈= turcii〉 era o mare prietenie și legături diplomatice strînse. Hmelnițki și cazacii nutreau o mare dușmănie față de Matei, domnul Țării Românești; și cînd acesta a trimis înapoi pe solul Moscovei¹²⁸, această ură a crescut și mai mult.

¹²⁶ Este vorba de procesiunea din joia de după Paști.

¹²⁷ *Malik-al-Moscov*; era Aleksei Mihailovici Romanov (1645—1676).

¹²⁸ Solia trimisă în aprilie 1654 în Țara Românească și în Moldova urmarea încheierea unei alianțe comune împotriva turcilor (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 229; N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 242—243).

Din pricina aceasta toți locuitorii Țării Românești trăiau într-o frică necurmată de Hmelnițki și de cazaci. În fiecare zi umbla acest zvon: „Vin cazacii, au intrat în țară”! Noaptea nu se mai dormea astfel că supușii săi, pe care îi asuprise cumplit, au părăsit țara, cu oștirea sa // și cu toți boierii săi. Ei au conspirat ca să-l omoare¹²⁹, spunând: „Cum, din timpurile străvechi și pînă acum n-a venit la noi încă un sol din partea țarului nostru, și acum vine unul, <iar> tu îl trimiți înapoi pe sol?” Atunci Dumnezeu¹³⁰ a îndreptat această situație, chemîndu-l la el <pe domn>, căci chiar în acea săptămînă a căzut grav bolnav de o boală fără leac; el nu mai știa ce-i cu dînsul deoarece dăduse în mintea copiilor.

XII. MOARTEA LUI MATEI, DOMNUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

În duminica Sf. Toma, domnul nostru patriarh a slujit liturghia în biserica mănăstirii negustorilor¹³¹. În dimineața duminicii mironosițelor¹³², Matei, domnul Țării Românești, a murit, după o domnie de 23 de ani¹³³ //.

La început făcea mult bine și era foarte milostiv. Printre facerile de bine și ctitoriile sale se numără, numai în țara sa, o sută cincizeci de mănăstiri și biserici de piatră¹³⁴, dar mai ales biserica episcopală de la Buzău.

Înainte de a-și da sufletul, chir Ignatie, mitropolitul țării, a sosit, și îndată toți boierii țării s-au adunat și au ținut sfat¹³⁵; pe loc au ales domn pe un boier numit Constantin¹³⁶, dintr-o familie domnească¹³⁷. El era fiul lui Șerban¹³⁸, fostul domn al Țării Românești.

¹²⁹ Este vorba de mișcarea seimenilor din Țara Românească, începută înainte de moartea lui Matei Basarab, căruia ostașii răsculați îi cereau să plece din țară sau să se călugărească. Pentru amănunte vezi Lidia Demeny, L. Demeny și N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoala populară? 1655 Țara Românească*, București, 1968.

¹³⁰ Rabbina.

¹³¹ Este vorba de biserica Tîrgului, reclădită de Udriște Năsturel.

¹³² La 9 april 1654, a doua duminică după Paște.

¹³³ De fapt, „ani 21, fără 5 luni și zile 11” (*Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 117).

¹³⁴ Cifra este mult exagerată. Vezi lista ctitoriilor în *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 106. Despre ctitoriile lui Matei Basarab vezi C. C. Giurescu, *Matei Basarab cel mai mare ctitor bisericesc. Știri noi despre lăcașurile lui*, în *I.P.S. Arh. și Mitrop. Nicodim, patriarhul României, prinos la sărbătoarea de 80 de ani*, București, 1946, pp. 167–176.

¹³⁵ După *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 117, la acest sfat au luat parte boierii, mitropolitul, „toată curtea și toți slujitorii”.

¹³⁶ Constantin Șerban, fost serdar al lui Matei Basarab, care-l însemnase la nas pentru ca să nu poată ajunge domn (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 158).

¹³⁷ *Konstantin Efendikobulu ayyunin nasli al- efendiya al-bakat*, adică Constantin fiu de domn, adică din neamul domnesc al begilor.

¹³⁸ *Ibn Șraban*. Constantin Șerban a fost fiu natural al fostului domn al Țării Românești Radu Șerban (1602–1611).

Apoi ei au ieșit din biserică în afara palatului și mitropolitul s-a urcat pe un loc înalt și a spus poporului ; „Domnul vostru a murit ; pe cine doriți să alegem drept cîrmuitor în locul lui ?”. Boierii, oștirea și tot norodul au strigat într-un singur glas : „Noi nu vrem decît pe Constantin, fiul lui Șerban vodă !” Ei au arătat <o mare> însuflețire căci alegerea lui la rangul de domn venea de la Dumnezeu și mai mulți boieri ai țării îl văzuseră în picioare în biserică, în jilțul domnilor. Pe vremea lui Matei voievod el fusese mai întîi al doilea serdar al oștirii¹³⁹.

Matei voievod avea un nepot, pe care îl făcuse mare spătar¹⁴⁰, adică // p. 574 comandantul suprem al oștirii. El era de o mîndrie și de o îngîmfare nemai-pomenită și aceasta în tot timpul vieții sale. Noi îl vedeam întotdeauna, ori de cîte ori se ducea din casa lui la curte, însoțit de peste cinci sau șase sute de ostași care mergeau înaintea lui și în urma lui, și tot astfel la întoarcere. El venise mai înainte de sărbătoarea Paștilor, cu oști muntenesti și ungurești, să însoțească pe <Gheorghe> Ștefan, domnul Moldovei, cînd voiau să ia pe neașteptate pe Vasile vodă¹⁴¹. Unchiul său, Matei voievod, îl trimisese în taină, fără știrea boierilor săi, căci dacă aceștia ar fi știut, i-ar fi ucis pe amîndoi și nu i-ar fi lăsat să atragă asupra lor o nenorocire veșnică. În mai multe rînduri Matei voievod a vrut să-l așeze domn în locul său și a folosit <în acest scop> fel de fel de șiretlicuri, dar din cauza trufiei lui nimeni nu l-a vrut, nici dintre boierii țării, nici dintre supuși.

Constantin, fiul lui Șerban vodă, era sub ordinele lui, ca al doilea serdar. Dar aici, la boieri, este obiceiul ca atunci cînd doi dintre ei au același rang și se întîlnesc, să nu-și scoată calpacele, iar dacă unul din cei doi este de rang mai mare decît celălalt, acesta <din urmă> să-și scoată calpacul. Dar Constantin stătea întotdeauna cu capul acoperit în fața <comandantului> său marele serdar. Într-o zi acesta l-a dojenit, spunîndu-i : „De ce stai tu în fața mea cu capul acoperit ?” El i-a răspuns : „Eu sînt de neam domnesc, iar tu ești fiu de țăran¹⁴² ; de aceea nu mă voi descoperi înaintea ta !” Auzind aceste cuvinte, celălalt s-a mîniat //, s-a dus la unchiul său și și-a aruncat armele înaintea lui. Aflînd aceasta, domnul l-a scos pe Constantin din slujbă. Acesta s-a retras în palatele și în casele pe care tatăl său le clădise pentru el, pe cînd trăia, în diferite locuri din Țara Românească și a locuit acolo¹⁴³, pînă în această clipă. Cînd Matei voievod a căzut bolnav,

p. 575

¹³⁹ În anii 1646—1648.

¹⁴⁰ *Meghas sbataris*. Diicu Buicescu, înrudit prin mamă cu Matei Basarab. În calitate de mare spătar (8 ianuarie 1645—10 aprilie 1654), a comandat oștile lui Matei Basarab în luptele din 1653. A fost ucis de Mihnea al III-lea. (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 129—130).

¹⁴¹ Vezi Miron Costin, *Opere*, p. 137.

¹⁴² *Ibn fellah*.

¹⁴³ La Dobreni, jud. Ilfov.

a venit în oraşul Tîrgovişte pentru treburile sale fără să fie înştiinţat de ceea ce se petrecea. S-a întâmplat atunci ceea ce se ştia şi a fost ales domn.

¶ Cît despre marele serdar pomenit mai sus¹⁴⁴, în timpul săptămînii Paştilor el a aflat vestea că fiul său trăgea să moară într-un sat¹⁴⁵ depărtat de oraş. S-a dus să-l vadă şi unchiul său a murit în timpul lipsei sale. Aşa s-au petrecut lucrurile.

XIII. CEREMONIA UNGERII NOULUI DOMN

p. 576 Cînd crainicul a făcut cunoscut în tot oraşul <vestea alegerii>, toţi supuşii au venit la curte şi s-au învoit cu toţii într-un glas. Cînd a aflat vestea, Constantin s-a speriat şi s-a ascuns; dar ei l-au căutat şi, găsindu-l, // l-au adus cu toată frica sa.

Apoi l-au dus în biserică. Mitropolitul şi-a pus toate odăjdiile sale preoţeşti. L-au adus pe Constantin în altarul divin, spunînd de trei ori: „porunceşte, porunceşte, porunceşte, stăpîne!”¹⁴⁶ <Domnul> a îngenuncheat şi mitropolitul a citit asupra sa rugăciunea ungerii după formula ritualului: „mila Domnului, care vindecă întotdeauna bolile şi îndreaptă pe cei nedesăvîrşiţi, a chemat pe fratele chir Constantin de la rangul de serdar la înaltul rang de domn; să cerem acum pentru el ca harul duhului sfînt să se pogoare asupra lui”. Iar noi am cîntat de trei ori „vrednic este”¹⁴⁷. După care aceeaşi strigare a fost cîntată înlăuntrul şi în afara altarului.

I-au scos apoi veşmintele şi a fost îmbrăcat cu straie domneşti, alcătuite dintr-o haină subţire, dedesupt cămaşă de brocart de aur¹⁴⁸ şi pe deasupra o haină asemănătoare de blană de samur şi un calpac de samur foarte scump, care avea deasupra surguciu de aur şi de nestemate de mare preţ şi vrednice de un rege. Apoi l-au dus la jilţul domnesc şi l-au aşezat <pe tron>. Toţi au venit să-i sărute mîna dreaptă; mai întîi mitropolitul, apoi preoţii şi egumenii ce erau de faţă, apoi dregătorii ţării, unul după altul, apoi mai marii oştilor cu toţii. Era cu adevărat minunat că atîtea mii de oameni l-au vrut <domn> într-un singur glas şi că nimeni nu s-a opus alegerii lui.

¹⁴⁴ Diicu Buicescu.

¹⁴⁵ La Buiceşti, jud. Olt. Aici se afla spătarul Diicu cînd a fost ales domn Constantin Şerban (Radu Popescu, *Istoriile*, p. 111).

¹⁴⁶ În text sînt transcrise cuvintele greceşti: κέλευσον, κελεύσατε, κέλευσον, cu li-tere arabe.

¹⁴⁷ ἔξιοç

¹⁴⁸ Despre veşmintele lui Constantin Şerban vezi Al. Lapadatu, *Portretele murale de la Hurezi*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, 1908, pp. 77–78.

Înscăunarea sa a avut loc // în dimineața duminicii mironosițelor, adică p. 577
la 9 ale lunii aprilie. Domnul a trimis îndată pește și alte <alimente> domnului nostru patriarh, cerându-i să se roage pentru el, căci era prietenul nostru de multă vreme.

Toți oamenii bogați și negustorii erau cuprinși de spaimă în urma morții domnului Matei; ei se temeau ca oștirea să nu jefuiască orașul, dar Domnul <Dumnezeu> le-a liniștit îndată mințile și toți au spus într-un glas că: „această pace se datora numai prezenței patriarhului Antiohiei printre noi”, căci <Dumnezeu> îi întârziase plecarea pînă în această clipă. Noi hotărîsem, într-adevăr, să pornim la drum chiar în luna de după duminica Tomii și întârziaseam din voința lui Dumnezeu, astfel că am fost martori la aceste întîmplări.

În dimineața de luni după duminica mironosițelor, noul domn, chir Constantin, a trimis o trăsură și l-a poftit la el pe domnul nostru patriarh cu cea mai mare cinste și cu mulți ostași înarmați, care mergeau în fața și în spatele lui. Am intrat în curte. Toate drumurile, ulițele și toate piețele curții <domnești> erau ticsite de mulțimea de norod. Am intrat apoi în biserică și ne-am schimbat și l-am înveșmîntat pe domnul nostru patriarh cu odăjdiiile sale, ca și pe mitropolit, și ei au stat în picioare în dreptul jilțurilor lor. Domnul a sosit și s-a așezat în jilțul său. Domnul nostru patriarh l-a binecuvîntat și el s-a sculat în picioare, s-a aplecat și i-a sărutat mîna dreaptă.

Matei voievod nu cunoștea decît limba sa, cea românească, pe cînd acesta // cunoștea limbile română, greacă și turca literară¹⁴⁹ cît și limba maghiară¹⁵⁰, astfel că domnul nostru patriarh nu avea nevoie de tîlmaci p. 578
pentru a vorbi cu el. Într-adevăr, în timpul șederii noastre, noi toți învățasem limba greacă, datorită legăturilor noastre cu poporul, căci cea mai mare parte din locuitorii Țării Românești și Moldovei și toți negustorii sînt greci¹⁵¹.

XIV. JURĂMÎNTUL <PRESTAT> DE POPORUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI CA SĂ NU-L TRĂDEZE PE DOMN.

Toți boierii s-au adunat apoi în biserică, apoi mai marii oștirii, căpitani, negustorii, zaimii¹⁵² și iuzbașii și alți dregători ai oastei s-au întrunit

¹⁴⁹ *Al-turkiya al-fasiha*.

¹⁵⁰ *Lisan al-ungurus*.

¹⁵¹ Afirmație inexactă. Numai unii boieri de la curtea lui Vasile Lupu și unii negustori erau greci.

¹⁵² Termen arabo-turc, desemnînd pe feudalii cu un venit anual între 20 000 și 100 000 de aspri; aici are sensul de mică boierime.

la curte. În biserică au așezat două tetrapoduri, unul în fața sfeșnicului din dreapta și celălalt în fața celui din stînga și le-au acoperit cu văluri; pe fiecare au așezat o evanghelie aurită, bogată și o cruce de aur. Domnul nostru patriarh a stat în fața celui din dreapta, iar mitropolitul s-a așezat lîngă cel din stînga.

p. 579 Atunci toți boierii și toți slujitorii curții au prestat jurămîntul. Grămăticiei sau pisarii¹⁵³ s-au așezat fiecare lîngă un tetrapod, ținînd în mîna o foaie scrisă. Îndată ce au intrat boierii din alaiul domnesc, și-au pus cu toții mîinile pe evanghelie și pe cruce, iar diacul a citit foaia // pe care scria astfel: „jurați voi pe această sfințită evanghelie și pe sfința cruce să fiți într-un cuget și într-un gînd cu chir Constantin voievod, fiul lui Șerban voievod, să-l ascultați și să-i fiți credincioși, pe față și în taină, fără să-i ascundeți vreo taină, atîta timp cît va trăi el și veți trăi și voi și să nu-l trădați nici să uneliți împotriva lui. La fiecare frază ei răspundeau: „Da”¹⁵⁴. „Dacă îl trădați, dacă uneliți împotriva lui, dacă nu-i sînteți credincioși, veți fi afurisiți și respinși de Sf. Treime și de cele șapte sfinte sinoade și prin gura domnului patriarh al Antiohiei, chir Macarie; și ceea ce s-a întîmplat zidurilor Ierihonului, Sodomei și Gomorei, lui Iuda și lui Arie vi se va întîmpla și vouă; și veți avea soarta lui Ana și a lui Caiafa și a celor care au răstignit pe Hristos”¹⁵⁵. La fiecare frază ei răspundeau: „amin, amin, amin”.

Apoi toți au sărutat mîna dreaptă a domnului nostru patriarh și s-au dus spre domn, care stătea în picioare la jîlțul său, i-au sărutat mîna dreaptă, poala veșmîntului și au plecat. Mitropolitul a făcut la fel. Și ceilalți boieri au intrat unii după alții; apoi a fost rîndul dregătorilor domnului și ai curții, al copiilor de casă, toți după rangul lor, și toți au jurat din toată inima într-un singur glas.

p. 580 Apoi au venit mai marii oastei; mai întîi marele serdar¹⁵⁶, apoi agalele, adică aga seimenilor¹⁵⁷, apoi căpitani, apoi ceilalți căpitani și iuzbași // și ostași după rangurile lor; fiecare căpitan cu steagul lui și fiecare iuzbaș cu bulucul lui. La sfîrșit toți au sărutat mîna dreaptă a domnului nostru patriarh, apoi pe cea a domnului și poala hainei lui și au plecat. Au urmat astfel pînă către amiază, dar unii dintre ostași nu intraseră încă (Dumnezeu să-i binecuvînteze!) că noi ne plictisim și ostenim să stăm în picioare.

¹⁵³ *Gramatikos ayyu al-kataba*.

¹⁵⁴ *Na'am*, adică „da”.

¹⁵⁵ O ceremonie asemănătoare este descrisă în *Letopiseșul Cantacuzinesc*, pp. 160–161, la urcarea pe tron a lui Antonie din Popești (1669). La 1653 se spunea că boierii jurau credință domnului pe Evanghelie „după obiceiul lor” (H u r m u z a k i, IV/2, p. 169).

¹⁵⁶ Este, foarte probabil, vorba de marele spătar, care era comandantul (serdarul) armatei; așa îi spune Paul de Alep și lui Diicu Buicescu ca mare spătar.

¹⁵⁷ În această vreme aga comanda pe pedestrași (dărăbani și seimeni); separat, existau căpitani de seimeni și mari căpitani de dărăbani.

În sfârșit, Dumnezeu ne-a scăpat, căci cei care rămăseseră au fost amînați pe a doua zi și pe zilele următoare.

După înscăunarea noului domn au trimis călărași, adică curieri¹⁵⁸, pentru a vesti în toată țară ridicarea sa în scaun. Puteai să vezi alergînd în fiecare zi, timp de patruzeci de zile, mii de oameni. Toți egumenii, preoții, călugării și chiar doi episcopi au adus daruri noului domn, împreună cu urările lor.

Multă vreme ostașii au continuat să vină să presteze jurămîntul. La sfârșit toată lumea se plictisise. Domnul a trimis pe noul serdar¹⁵⁹ împreună cu trupele sale în toată țara pentru a primi jurămîntul întregului norod, căci (Dumnezeu să binecuvînteze principatul Țării Românești!) ea cuprinde mai bine de patru sute de mii de familii¹⁶⁰.

XV. ÎNMORMÎNTAREA LUI MATEI VOIEVOD.

Am ieșit apoi din biserică pentru înmormîntarea lui Matei. Au ridicat un cort mare în mijlocul curții // palatului, au așezat un jîlț pentru domn și au pus un altul lîngă el, la stînga sa, pentru domnul nostru patriarh, apoi un altul pentru mitropolit. Pe acest rînd din stînga, ceilalți episcopi de față stăteau în picioare împreună cu egumenii, preoții, diaconii și călugării. Erau aproape o mie de oameni. Boierii formaseră un cerc mare, pe cînd ostașii înarmați și supuși umpleau curtea. Apoi ne-au luat, pe domnul nostru patriarh și pe noi, și ne-au urcat sus să rostim rugăciunile de înmormîntare ale răposatului în prezența noului domn. p. 582

Am găsit trupul în sala cea mare, unde în timpul vieții sale dăduse ospete vesele; el era întins pe masă <cu> fața descoperită, după datina locului. Era îmbrăcat cu veșmînte sale domnești, cu o haină subțire de brocart de aur, împodobită cu blană de samur de mare preț, cu ceaprazuri, cu nasturi de argint aurit și cu calpacul de samur pe cap. Era acoperit în întregime pînă la picioare cu un giulgiu de saten alb cu o cruce în foi de aur, iar în jurul său ardeau lumînări. Soțiile tuturor boierilor plîngeau și îl boceau. Domnul nostru patriarh l-a tămîiat, a rostit rugăciunea de înmormîntare, apoi <celelalte> rugăciuni, și noi am coborît înaintea lui. L-au

¹⁵⁸ *Al-kalarasiya ayyu al-ulah.*

¹⁵⁹ Este vorba de marele spătar, comandantul armatei, Hrizea din Bogdănei (25 aprilie—29 decembrie 1654), viitorul domn al slujitorilor răsculați din 1655 (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 196). Vezi și V. Rădu, *op. cit.*, I, p. 96.

¹⁶⁰ Cifra este exagerată; după Paul de Alep, ar însemna că Țara Românească avea circa două milioane de locuitori! După calcule mai recente ale Liei Lehr, populația țării ar fi fost de circa 550 000 de locuitori („Studii și mat. de istorie medie”, VII, 1974, p. 204).

așezat pe năsalie în curte, în mijlocul cortului¹⁶¹. Domnul stătea în picioare la jilțul său; s-au împărțit // luminări mai întâi domnului, apoi domnului nostru patriarh, mitropolitului, egumenilor, preoților, călugărilor și săracilor, apoi boierilor și tuturor celor de față; într-atita încit fumul supăra pe toată lumea.

Apoi eu, arhidiacon al <patriarhului> Antiochiei¹⁶², luind cădelnița, am tămâiat pe domnul nostru patriarh, spunînd: „binecuvîntează, stăpîne”¹⁶³, apoi el însuși a tămâiat în jurul năsaliei, spunînd „fii binecuvîntat”¹⁶⁴ și cîntăreții au început să cînte „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeu!”¹⁶⁵ ...” și „fericiți cei fără prihană care!”¹⁶⁶..., apoi canonul Paștelui; un cor cînta (în limba) greacă și celălalt <cînta în limba> română. Apoi patriarhul a tămâiat pe domn, pe mitropolit și pe preoți, pe boieri și pe ceilalți <care erau> de față, <precum> și năsalia, pentru a doua oară. Apoi el a făcut semnul crucii, ca de obicei, și s-a așezat în jilțul său. După prima „slavă” și „fericiți cei fără prihană care...”, eu am rostit „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeu, după mare mila ta; ție ne rugăm, auzi-ne, ascultă-ne și ne miluiește” și „încă ne rugăm pentru odihna sufletului robului lui Dumnezeu, de Hristos iubitorul Matei voievod, pentru iertarea păcatelor lui, cele de voie și fără de voie” în întregime. Apoi domnul nostru patriarh a rostit prima încheiere. Mitropolitul apoi, episcopii și egumenii au tămâiat, ca de obicei, ori de cîte ori diaconul spunea: „miluiește-ne pe noi, Dumnezeu!”¹⁶⁷. Cel care tămâia spunea în continuare aceasta pînă la citirea pericopei evangheliei. Apoi, cînd domnul nostru patriarh s-a apropiat // și a citit-o, toate soțiile boierilor au îngenunchat; apoi el a citit rugăciunea de dezlegare.

A urmat apoi sărutarea <răposatului>; Domnul nostru patriarh i-a dat sărutarea, apoi mitropolitul, pe urmă domnul. Au fost plînsese și <de asemenea> și bucurie; și episcopii și preoții au urmat apoi doi cîte doi. S-au împărțit tuturor pomeni bogate, în basmale.

Dregătorii au intrat apoi plîngînd; și ceilalți boieri, doi cîte doi. Apoi preoții, perechi, perechi, după rangul lor, au purtat năsalia în jurul bisericii¹⁶⁸, apoi au dus-o în cel de al doilea nartex și l-au înmormîntat, în fața <mormîntului> soției sale, doamnei¹⁶⁹, și al fiului său¹⁷⁰. Domnul nostru

¹⁶¹ Vezi și *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 118.

¹⁶² *Ana arşidiyacon al-Antaki*.

¹⁶³ În textul arab, pe grecește: *Ablođjisan, desbota*.

¹⁶⁴ *Ablođitos* (Εὐλόγητος).

¹⁶⁵ În limba arabă: „arhamna, ya allah!”

¹⁶⁶ *Wa tawbahum*.

¹⁶⁷ *Mukabil haramatihi al-Domna*.

¹⁶⁸ Biserica Domnească.

¹⁶⁹ Mormîntul doamnei Elina (†august 1653) se află la dreapta, lângă scara pe unde se urcă spre tribuna corului unde stătea în timpul slujbei (V. Drăghiceanu, *Morminte domnești, Matei Basarab, doamna Elena și fiul lor Mateiaș*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice”, VIII, 1915, p. 172 și N. Constantinescu, Cr. Moisesescu, D. Nicolaescu-Ploșcor, *op. cit.*, pp. 308—311, 314).

¹⁷⁰ Mateiaș postelnicul. S-a păstrat inscripția de pe mormîntul său (V. Drăghiceanu, *op. cit.*, pp. 170—175).

patriarh a citit rugăciunea de dezlegare a doua oară. L-au pus <pe Matei> într-un sicriu bogat împodobit, demn de un prinț.

Noi am plecat după-amiază, istoviți de oboseală, pentru că stătusem mult în picioare. Apoi domnul ne-a poftit la masa lui; a stat jos vorbind mult cu voie bună cu el (= patriarhul) până seara. El ne-a împărțit veșminte de ceremonie. Ne-am întors // cu trăsura la mănăstire înconjurați de mai multă cinste decât prima oară, însoțiți fiind de trupe, de paici și de cîntăreți. p. 584

După ce ne-am hotărît să plecăm, noul domn a rugat pe domnul nostru patriarh să mai rămână la el încă o lună; el i-a făgăduit și daruri, căci ținea foarte mult la el, pentru că ajunsese domn în timpul șederii lui <în țară>. În toate zilele ne făcea daruri din lucruri de ale mîncării, pe deasupra tainurilor care ne fuseseră hărăzite pe timpul răposatului domn.

XVI. <SLUJBA RELIGIOASĂ CU PRILEJUL ÎNSCĂUNĂRII NOULUI DOMN>

În dimineața primei joi de la înscăunarea sa, domnul a poruncit să se facă o „litanie”, adică o procesiune afară din oraș, potrivit datinei domnilor¹⁷¹. El a trimis să ne ia o trăsură cu o numeroasă escortă de oșteni.

Am intrat în biserică, ne-am înveșmîntat și am îmbrăcat pe domnul nostru patriarh cu odăjdiile sale. El a intrat în altar, a tămîiat de jur împrejurul sfintei mese, spunînd „Hristos a înviat”¹⁷² și a început slujba după rînduiala Paștilor; din afara <altarului>, cîntăreții dădeau răspunsurile ca de obicei. După ce a tămîiat pe domn și pe cei de față, a urmat cîntarea „Ziua învierii” pînă la marea ectenie, pe care am spus-o eu, pomenind numele noului domn. Apoi cîntăreții au început canonul, cîntînd pe o melodie dulce, după muzica orientală¹⁷³.

La ieșirea din biserică oștirea a făcut o mare // paradă. p. 585

Domnul și domnul nostru patriarh mergeau împreună în frunte cu toți preoții orașului, înveșmîntați cu odăjdiile lor și cu crucile lor. Ei mergeau doi cîte doi, în timp ce clopotul cel mare nu încetase să sune de cu seara pînă în această clipă pentru a aduna cu acest prilej preoții și norodul. Două cîte două, prapurile și crucile bisericilor erau purtate în fruntea tuturor. Steagurile ostășești, împodobite cu cruci, erau nenumărate, ca și oște-

¹⁷¹ *Al-bakavat*, dublul plural de la *al-bak*, beiful, care are și pluralul *al-bakat*.

¹⁷² În textul arab *Christos anesti*, de la formula greacă *χριστός ἀνέστη*.

¹⁷³ *ψαλτικῶς*.

nii înarmați; se numărau cu miile și cu zecile de mii. Satîrbașii¹⁷⁴ și boierii țării mergeau înaintea domnului și a domnului nostru patriarh; și eu mergeam lângă ei, ținînd sfeșnicul cu trei brațe¹⁷⁵.

Am ieșit apoi din curtea <domnească> și ne-am îndreptat către un curs de apă pe care l-am trecut pe un pod de lemn foarte lung. Am străbătut o distanță cam ca cea de la Alep pînă la Ayn al-Tall¹⁷⁶ sau de la Damasc pînă la Kabun¹⁷⁷. Mergeam foarte încet, în timp ce cîntăreții cîntau canonul în limba greacă și în limba română, după muzica orientală.

Am ajuns într-o pajiște întinsă, înverzită, căci în această săptămînă soarele strălucise, zăpada se topise și iarba crescuse. Am așezat un jîlț pentru domn și el s-a așezat pe acesta, un <altul> pentru domnul nostru patriarh și în mijloc am așezat o masă mare, pe care am acoperit-o cu un covor și am așezat pe cupe, un lighean și un ibric de argint pline cu apă.

p. 586 Pe urmă eu am tămîiat pe domnul nostru patriarh, spunînd: „binecuvîntează, stă-pine”. El a tămîiat în jurul apei, spunînd: // „binecuvîntat este ...”; apoi <el a tămîiat> pe domn, pe ceilalți boieri care formaseră un cerc mare; în spatele lor au așezat steagurile și prapurele, iar preoții stăteau în cerc în fața lor.

Cîntăreții au început apoi canonul slujbei celei mici a agheazmei. Patriarhul a citit pericopa evangheliei și eu am spus ectenia. Apoi au întins în fața apei un covor pentru domnul nostru patriarh și un altul în fața jîlțului domnului. Domnul nostru patriarh a îngenuncheat, apoi tot norodul și domnul, cel dintîi, s-a închinat pînă la pămînt. El a rostit rugăciunea pentru ploaie după obiceiul lor, apoi rugăciunea pentru agheazmă. La cuvintele „păzește, Doamne, pe binecredincioșii regii noștri”, el adăuga: „și păzește, Doamne, pe robul tău iubitor de Hristos, domnul Ioan Constantin voievod”¹⁷⁸.

Apoi s-au ridicat cu toții; <patriarhul> a cufundat crucea în apă și cîntăreții au psalmodiat de trei ori. „În Iordan”¹⁷⁹..., apoi el a stropit cele patru puncte cardinale. Cînd l-a stropit pe domn, pe cînd acesta săruta crucea, toate trupele și-au slobozit puștile. Apoi el a stropit pe preoți, pe boieri și pe cei din suită care erau de față.

p. 587 Ne-am întors în mijlocul cîntărilor și al salvelor de muschete pînă ce am intrat în curtea <domnească> și în biserică, unde ne-am scos odăjdiile. Domnul <țării> a poftit pe domnul nostru patriarh la masa lui. În această zi a plouat tare. //

În aceeași zi, atît la dus cît și la întors, domnul a împărțit bani de argint¹⁸⁰ ostașilor, săracilor și celor care îi aduceau daruri, căci de la ieșirea

¹⁷⁴ *Al-șaterbașiyya*. Este vorba probabil de șetrari.

¹⁷⁶ În textul arab se folosește termenul grec: *al-trikari* = tricher în românește.

¹⁷⁸ *Halab wa'Ayn al-Tall*.

¹⁷⁷ *Dimaşk wa al-Kabun*.

¹⁷⁹ Amindouă invocațiile sînt în limba arabă.

¹⁷⁹ În textul arab cuvintele grecești: ἐν Ἱορδάνῃ.

¹⁸⁰ *Darahim banat*. *Darahim* este pluralul „interior” arab de la termenul *dirham*, drahmă; iar *banat* este pluralul feminin de la cuvîntul românesc *ban*.

noastră de la curtea <domnească> pînă la întoarcere, femeile veneau să-i întindă în fața domnului pînze de in pe care aruncau boabe de grîu, de orz și alte grîne, potrivit datinei lor, pentru că era anul nou(?) și un domn nou. Cămărașul sau vistierul¹⁸¹ stătea lîngă el și arunca bani de argint pe aceste pînze și <femeile> îi adunau și plecau. Altele îi ofereau spice vechi, altele mere, altele pere, altele flori albe, altele ramuri de copac înverzite, altele lămii și portocale¹⁸², altele ouă, altele pește, altele găini, gîște, rațe, altele miei, altele iezi, altele împingeau înaintea lui o oaie.

Cămărașul¹⁸³ dădea pumni de bani tuturor. Seara domnul a împărțit haine de cînte preoților; nouă <ne-a dăruit> haine de satin; dregătorilor țării le-a împărțit stofe de brocat de aur, de catifea, de mătase brodată cu aur și alte daruri. Ne-am întors la mănăstire cu trăsura și cu mare pompă.//

XVII. MINELE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

p. 588

Observație. În Țara Românească și în Moldova sînt ocne în munți și mine pe sub pămînt de unde se taie <sarea> în bolovani mari. Sarea este ca piatra neagră de Alep, dar zdrobită se face ca zăpada; femeile o vînd întodeauna în pulbere la tîrguri. Însă tăierea ei este foarte grea. Cei care cad sub urgia domnilor sînt trimiși <la ocne> la tăierea sării¹⁸⁴. Acesta este un lucru cunoscut.

În Țara Românească minele de aramă sînt minunate; se extrage minereul sub formă de pietre negre, care sînt scoase din puțuri subterane foarte adînci; acestea sînt <apoi> preschimbate în aramă foarte frumoasă. Sînt aici și multe mine de argint și de aur, dar ei le țin ascunse de frica turcilor¹⁸⁵ și pentru a nu le spori bogățiile. Doamna, soția domnului, primește obișnuit o mie de galbeni ca arendă pe an de la cei care scot minereul de aur din rîurile de la Tîrgoviște¹⁸⁶; acesta este un lucru cunoscut.

¹⁸¹ *al-kamaraș ayyu al-chazinedar*. Chazinedar, termen de origine persană intrat în limba turcă cu sensul de „păstrător” al tezaurului. De fapt, în Țara Românească existau doi dregători diferiți, primul avînd în grijă camera domnească, cel de al doilea vistieria (N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 220).

¹⁸² Afirmație inexactă; femeile nu aveau de unde să arunce lămii și portocale.

¹⁸³ Cămăraș era în această vreme Pană Părdescu, căsătorit cu nepoata lui Mihai Viteazul (3 mai 1648–28 oct. 1654) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 223).

¹⁸⁴ Vezi relația lui Franco Sivori, *Călători*, III, p. 16. Tăierea sării o făceau așa-numiții ciocănași.

¹⁸⁵ Această idee revine la numeroși călători (vol. III, p. 15, vol. V, pp. 275, 612 etc.) și la D. Cantemir (*op. cit.*, p. 103).

¹⁸⁶ De fapt, nu din această regiune, ci din jud. Vîlcea. Vezi p. 187. Despre exploatarea aurului din nisipul rîurilor vezi C. Șerban, *Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească; țigani rudari în sec. XVII–XVIII*, în „Studii”, 1969, nr. 2, pp. 131–147.

p. 589 Să ne întoarcem <la vorba noastră>.
Mitropolitul țării¹⁸⁷ lipsea căci domnul îl trimisese în // solie la pașa de Silistra, Siavuș, fostul vizir¹⁸⁸ care omorîse pe <sultana> Valide¹⁸⁹, pe Bektaş aga și pe alții¹⁹⁰. De aceea a fost destituit¹⁹¹ și i s-a dat pașalicul Silistrei care este un guvernământ foarte mare. El supraveghează pe domnii Moldovei și Țării Românești și nici o slujbă nu ajunge <de aici> la Istanbul decît prin el și cu încuviințarea lui.

Domnul trimisese la Istanbul cîțiva boieri ai țării pentru a-i aduce întărirea <în domnie> și steag <de domnie>¹⁹², după obiceiul domnilor. Au plecat apoi cu un arz semnat și pecetluit mai întîi de mitropolit, apoi de episcopi și de toți egumenii, apoi de boieri și de ceilalți supuși. Era astfel ticluit: „Ne place Constantin, fiul lui Șerban vodă, și l-am recunoscut drept domnul nostru”.

Cînd au ajuns la Istanbul, înălțimea sa sultanul (să-l țină Dumnezeu!) și-a dat încuviințarea; și Derviş Muhamed pașa vizirul și celelalte persoane de seamă din casa împărătească și-au dat încuviințarea lor cu privire la succesiunea răposatului domn Matei și la înscăunarea noului domn¹⁹³ și la noul tribut¹⁹⁴, și aceasta în schimbul a o mie cinci sute de pungi sau șapte sute cinci zeci de mii de piaștri¹⁹⁵. Ei i-au dat scaunul domnesc <și> steagul, iar un capugiu¹⁹⁶ i-a însoțit pe trimișii domnului ca să încaseze suma <de bani>.

p. 590 <Împuterniciții> au adus la cunoștință domnului vestea cea bună. Îndată s-a tras cu tunul și s-au făcut mari petreceri. Domnul a mai trebuit să plătească pe deasupra pașalei // de Silistra și suitei lui, apoi hanului tătarilor și suitei lui vreo două sute cincizeci de mii de alți <piaștri>; cu totul un milion întreg sau de zece ori <cîte o sută de mii>¹⁹⁷. A plătit trei

¹⁸⁷ Ignatie Sîrbul (1653; retras 1655).

¹⁸⁸ Siavuș pașa, mare vizir (1651 IX—XII și 1656 III 5—IV.30); a fost destituit în noiembrie 1651 și înlocuit cu Gurdji Mehmed (1651 IX—1652 VII).

¹⁸⁹ Mama sultanului Mehmed al IV-lea, Kösem sultan.

¹⁹⁰ Anume pe Kizlar agasi Ibrahim.

¹⁹¹ Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. III, pp. 62—64.

¹⁹² *Al-kursiyyu wa al-bayrak*. „Gătiră boieri, egumeni, popi, căpitani, slujitori, de-î trimiseră la Țarigrad, cu cărți de la țară, fiind împărat sultan Mehmet și vizir Derviş-pașa; și spuseră că le-au murit domnul, și se roagă să le dea domn pe Costantin-vodă, că iaste fecior de domn, și toată țara îl pofteste”. (Radu Popescu, *Istoriile*, p. 111).

¹⁹³ Cu privire la împăcarea dintre noul domn și sultan, vezi Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 211.

¹⁹⁴ *Al-chazina al-djadida*.

¹⁹⁵ *Guruș*, termen turc pentru piaștri.

¹⁹⁶ Terzi Mustafa aga Tahalgıul a adus steagul și caftanul de domnie, fiind însărcinat să primească haraciul (*Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 118).

¹⁹⁷ În textul arab lipsește: *mi'at alf* = o sută de mii.

lefuri odată trupelor și a scutit pe toți supușii săi de dări și de bir¹⁹⁸ pe șase luni¹⁹⁹. Comorile pe care răposatul <domn> le lăsase când murise erau foarte mari²⁰⁰; multe case de piatră erau pline pînă la acoperiș.

Dar haraciul românilor era foarte ridicat, cum spusese domnul pe cînd trăia, domnului nostru patriarh: „În fiecare an ne trebuie un venit egal cu suma care se scoate din Egipt, adică șase sute de mii de galbeni, pentru turci și pentru tătari, pentru lefulele ostașilor, daruri, pomeni și altele la fel”.

În duminica Samaritencii, care cade odată cu sărbătoarea Sf. Gheorghe, domnul se ducea la biserica Sf. Gheorghe²⁰¹, așezată afară din oraș, pentru a fi de față la litania sau procesiunea obișnuită. Cînd a primit vestea întoarcerii mitropolitului țării însoțit de un mare agă al pașii de Silistra²⁰², el a grăbit slujba pentru ca să se ducă cu mare alai în întîmpinarea lor.

În duminica orbului, domnul nostru patriarh a mers cu trăsura la domn pentru a-și lua rămas bun, dar el nu i-a dat voie să plece. Am coborît apoi cu el ca să ascultăm liturghia în biserică. După ce s-a sfîrșit slujba, el a poruncit patriarhului să citească // rugăciunea de iertare pentru boieri și popor, pentru cei de față și pentru ceilalți locuitori din alte părți ale Țării Românești, ceea ce a <și> făcut. Apoi ne-a poftit la masă. Seara ne-am întors la mănăstire.

p. 591

În noaptea de marți 25 aprilie a murit preotul Suleiman Ibn Az-Zahr, tovarășul nostru din Damasc; moartea sa i-a fost pricinuită de boala de care pătimea din timpul șederii noastre în Moldova, adică friguri și fierbințeală; avea cîte două sau trei accese pe zi; nu se putea vindeca, mai ales în zilele de frig și îngheț și în timpul nopții. Nu erau nici doctori, nici siropuri, nici magiunuri. Nu aveam decît ajutorul lui Dumnezeu cu atît mai mult cu cît în aceste țări apa este foarte rea și nesănătoasă. Nu mai mîncăm nimic, nu beam decît apă în dimineața acestor zile pline de amărăciune, din cauza scaunelor noastre, care ne ardeau. Aveam o poftă mare de rodii; am sfîrșit prin a găsi unele aduse din ținutul Rumeliei. Două rodii costau un sfert de scud. Plăteam ocaua de migdale un piastru și un sfert, ocaua de zahăr doi scuizi. Aceasta ne-a făcut să suportăm suferințe greu de îndurat.

¹⁹⁸ *Haradj*.

¹⁹⁹ În *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 119, se spune că domnul „au plătit pre slujitori cu un haraci deplin și au ertat țara de bir 3 luni”, nu șease, cum susține Paul din Alep.

²⁰⁰ Fapt confirmat și de Miron Costin, *op. cit.*, p. 179. La 6 sept. 1654 se spunea că fuseseră trimiși la Poartă 450 000 de reali din comorile lui Matei Basarab (Hurmuzaki, V/2, p. 11; vezi și p. 16).

²⁰¹ Ctitoria lui Neagoe Basarab (N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, II, pp. 645—646).

²⁰² Siavuș, pașă de Silistra (1653—1656). Mustafa Naima, *Tarih*, et. IV, Istanbul, 1281—83 (1865—67) V, p. 264; VI, p. 138.

Cînd a murit răposatul Suleiman, frica și groaza a început pentru cel care scrie aceste rînduri. L-am îngropat în mănăstirea mai sus amintită și i-am făcut o înmormîntare frumoasă, mai frumoasă ca ale lor și am împărțit bani.

p. 592 În ajunul joi înălțării, mitropolitul țării a poftit pe domnul nostru patriarh să slujească liturghia // în biserica cu hramul Înălțării²⁰³, cum am spus mai sus. Dimineața el i-a trimis trăsura și ne-am dus acolo. Ne-am înveșmîntat cu toții în odăjdii. Cînd domnul a sosit, domnul nostru patriarh i-a ieșit în întîmpinare în afara ușii bisericii și l-a stropit cu aghiazmă. Doamna²⁰⁴ a sosit și ea.

După liturghie ne-am dus să ne așezăm la masă în sufrageria de vară care dă spre grădină. Domnul a luat loc și domnul nostru patriarh s-a așezat lîngă el, ca și toți boierii. Doamna și soțiile boierilor care erau cu ea s-au așezat în sufrageria din interiorul <palatului>, iar ostașii și norodul, în cete, s-au așezat în grădină sub nuci și li se aducea vin în butoaie. Cîntăreții, toboșarii, fluierașii, cei care cîntau din goarne <și> din cobze, măscăricii, cîntăreții turci cu măști, stăteau sub cerdacul sufrageriei, în grădină, pentru a fi văzuți de domn. A fost o zi măreață, care poate să rămînă însemnată în toată viața.

Către seară s-au sculat de la masă și au coborît în biserică pentru a fi de față la vecernie. Domnul nostru patriarh a plecat înaintea domnului pentru ca să-l binecuvînteze la ieșirea lui ; a binecuvîntat și pe boieri, pe doamna și pe soțiile boierilor care o însoțeau în șase trăsuri ticsite. Ne-am luat rămas bun de la mitropolit și am sosit cu trăsura la mănăstirea noastră. Nici în ziua aceea domnul nu i-a dat încuviințarea să plece domnului nostru patriarh.

p. 593 A doua zi după joia Înălțării, domnul a dat un mare ospăț în cinstea episcopilor și a egumenilor români //. Cît despre vechiul spătar²⁰⁵, adică serdarul <= comandantul> oștirii de care am vorbit, la întoarcerea lui din satele sale, <domnul> s-a purtat față de el cu multă cinste, l-a întărit cu dregătoria lui și i-a dat veșmînte. Dar după aceea, aflînd că rostise cuvinte <nepotrivite>, după obiceiul lui, din îngîmfare și trufie, el l-a chemat și l-a scos din dregătorie ; a numit în locul lui un nou spătar²⁰⁶. A vrut chiar să-l osîndească la moarte, dar unii au pus o vorbă bună pentru el și a poruncit să i se taie virful nasului ; prin această însemnare i-a înfrînt îngîmfarea.

²⁰³ Mitropolia din Tîrgoviște.

²⁰⁴ Doamna Bălașa, fiica lui Nicolache Ralli, prima soție a lui Constantin Șerban.

²⁰⁵ Diicu Buicescu.

²⁰⁶ Hrizea din Bogdănei, mare spătar (25 aprilie—29 decembrie 1654) (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 196—197).

„Cu ce măsură vei măsură, cu aceea ți se va măsură și încă mai mult”, potrivit cuvîntului Sf. Evanghelii, căci unchiul său, Matei voievod, însemnase la nas pe Constantin voievod, cînd acesta era tînăr, pentru că era fiu de domn.

Este obiceiul în această țară ca cel care este însemnat la nas să fie disprețuit și să nu mai poată domni. Acest Constantin, al cărui nas s-a vindecat după o bucată de vreme, a ajuns <totuși> domn. Ștefan, noul domn al Moldovei²⁰⁷, a făcut la fel cînd a luat în prinsoare pe fiul lui Vasile voievod²⁰⁸; și pe mama lui; îndată i-a tăiat nasul ca să nu mai poată ajunge domn²⁰⁹. Dar cine poate ști <ce va mai fi>?

BĂILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

p. 594

La Țirgoviște, pe malul rîului, sînt și feredeie turcești cu cupole frumoase; aceste feredeie sînt alimentate cu apă cu ajutorul unei mici roți care mîină apa; înlăuntru sînt două săli: una pentru bărbați, unde este un bazin de înot, și o alta pentru femei. Într-o sală din mijloc, bărbații și femeile se dezbracă, bărbații intră în sala lor și femeile în a lor, căci toate aceste săli au uși. De la Istanbul și pînă aici toate aceste băi se încălzesc cu lemne, nu cu bălegar. Acest feredeu este o danie făcută mănăstirii închinată Sf. Niculae²¹⁰.

Să ne întoarcem <la subiectul nostru>.

În duminica Rusaliilor²¹¹, domnul avea treabă. Am fost de față la liturghia din mănăstirea noastră. După slujbă s-a făcut pe deasupra slujba îngenunchierii și domnul nostru patriarh a citit, după datină, rugăciunile în limba arabă și în limba greacă.

²⁰⁷ Gheorghe Ștefan.

²⁰⁸ Ștefăniță Lupu.

²⁰⁹ După opinia lui Miron Costin, deși boierii l-au îndemnat „să-l semnez la nas” pe Ștefăniță Lupu, G. Ștefan a refuzat să o facă, deoarece fiul lui Vasile Lupu „era copilăș mic” (*Opere*, pp. 193–194).

²¹⁰ De fapt m-reă Căldărușani — căreia i se dăduse baia din Țirgoviște — avea hramul Sf. Dumitru (vezi doc. din 20 april. 1642 la G. Potra, *Tezaurul documentar al jud. Dimbovița*, pp. 212–213).

²¹¹ 14 mai 1654. Din ziua de 12 mai 1654 ni s-a păstrat o carte de judecată dată de patriarhul Macarie la Țirgoviște (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CXLII/7).

<XIX. PLECAREA DE LA TÎRGOVIȘTE.>

p. 595 Vineri după Rusalii, domnul nostru patriarh s-a dus să-și ia rămas bun de la domn. A rămas singur cu el și cu doamna și le-a dat dezlegarea de păcate, înveșmîntat cu epitrahilul și cu omoforul, iar ei stăteau în genunchi // în timpul citirii. Domnul i-a trimis darul pe care i-l făgăduise. Cît despre noi, ne continuasem pregătirile de plecare de la Paști pînă în ziua aceasta, după cum se cuvine în această țară pentru o călătorie de patriarh, nu ca pentru un episcop. Am cheltuit vreo șase sute de piaștri pentru douăzeci și unu de cai și cinci trăsuri; fiecare trăsură era trasă de patru cai cu hamurile <și cu tot> tacîmul <lor> cu șeile și cu tot ce era de trebuință pentru trăsuri. Cît despre trăsura domnului nostru patriarh, aceasta a costat șaptezeci de piaștri, în care se cuprindea prețul trăsorii, al fierăriei și al pielei, al poclitului de postav și altele de acest fel. În vremea aceea noi aveam vreo cincisprezece slugi, cei mai mulți cazaci și moscoviți, prinși de război, care fugiseră și erau dintre aceia care fuseseră luați în prisoare de către Matei voievod, după înfrîngerea lor²¹² și pe care îi scăpase domnul nostru patriarh.

p. 596 În duminica tuturor sfinților ne-am luat rămas bun de la biserica mănăstirii, iar luni, la începutul postului apostolilor, dis-de-dimineață, am văzut pe măriă sa domnul plecînd cu mare alai, în orașul București²¹³, reședința de vară a domnilor²¹⁴, cu toți boierii și cu soțiile acestora pentru ca să primească acolo // întărirea în domnie și steagul trimis de sultanul său²¹⁵.

În aceeași zi, 22 mai, la amiază, noi am părăsit Tîrgoviștea, după ce ne-am luat rămas bun de la biserică și <după ce patriarhul> a citit rugăciunea de dezlegare pentru toți călugării mănăstirii și pentru negustori. Ei ne-au însoțit pînă afară din oraș. Aveam cu noi șapte egumeni din Țara Românească care se duceau la Moscova.

Am ajuns la un munte și la o pădure care se trecea cu anevoie din cauza numeroaselor și puternicelor ploi și averse care căzuseră în aceste zile și care făcuseră să crească mult riurile.

²¹² În lupta de la Finta din 1653.

²¹³ *Bukurești*.

²¹⁴ De fapt, aici era capitala țării, dar Matei Basarab se mutase la Tîrgoviște în timpul refacerii curții domnești din București și — cum nu dorea să fie prea aproape de turci — preferase apoi Tîrgoviștea.

²¹⁵ Despre aceasta vezi Radu Popescu, *Istoriile*, p. 111.

XX. MĂNĂSTIREA DE LA MĂRGINENI

Marți dimineața²¹⁶ am ajuns la mănăstirea Sf. Nicolae, cunoscută sub numele de mănăstirea postelnicului²¹⁷ chir Constantin²¹⁸, prietenul nostru. Se spune că este scoborîtor din dinastia Cantacuzinilor²¹⁹, împărați greci, iubind binefacerile și milosteniile, pe cei din neamul nostru // și limba noastră arabă; el se amuza foarte de felul nostru de a citi <pe grecește>. Domnul, chir Constantin, era rudă cu acest postelnic. Îndată ce noul domn, ruda sa²²⁰, a numit pe singurul său fiu²²¹ cămăraș, adică mare vistier, el <=postelnicul> și-a părăsit dregătoria și s-a retras acasă²²², aceasta din pricina marei sale înțelepciuni, pentru că postelnicul este un fost mare dregător. El a ajuns administratorul principatului, rînduindu-i toate treburile²²³; toți boierii veneau la casa lui pentru a-i cere sfaturi. El se ducea la domn în fiecare zi de dimineață și nu se petrecea nimic fără sfatul lui. Îi plăcea foarte mult să facă bine și avea față de noi o deosebită aplecare.

El clădise de curînd această mănăstire, clădire care minunează pe vizitatori. Biserica are o turlă înaltă, acoperită cu tablă, și trei altare, fiecare avînd deasupra o cupolă elegantă. În fața porții se află o cupolă rotundă și largă cu mai multe arcade; în mijlocul acesteia este un bazin cu mare joc de ape, alimentate de la un canal ce aduce apa de departe. Nimeni în această țară nu a pus să se clădească bazine, afară de postelnic.

De jur împrejurul acestei cupole sînt picturi în serie după acest text: „De voi se bucură”²²⁴ și de asemenea „Slăviți pe Dumnezeu”²²⁵ din // ceruri

²¹⁶ 23 mai.

²¹⁷ *Al-Bostanîk*. Constantin Cantacuzino postelnicul a fost ctitorul mănăstirii Mărgineni, pe care a refăcut-o la 1646 împreună cu ginerele său, Pană Filipescu, precum și al bisericii din Filipești-Tîrg, unde avea și case. Nici una din aceste biserici nu are însă hramul Sf. Nicolae, de care vorbește Paul de Alep (vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, I, pp. 304—305 și II, pp. 419—420). Din text rezultă că este vorba de mănăstirea Mărgineni, nu Filipești, cum s-a crezut.

²¹⁸ Constantin Cantacuzino, fost mare postelnic al lui Matei Basarab (21 nov. 1632—25 april. 1654) (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 135—137).

²¹⁹ *Min sulale al Katakuzinos*. Despre originea familiei vezi Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902.

²²⁰ Cei doi erau cumnați: soția postelnicului, Elina, era soră după tată (Radu Șerban) cu Constantin Șerban, făcut „cu o posadnică” (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 136).

²²¹ Informație inexactă; postelnicul a avut 6 fii: Drăghici, Șerban, Constantin, Mihai, Matei și Iordache. Este posibil ca Paul de Alep să se refere la Drăghici, fiul cel mai mare al postelnicului, care a fost unul din apropiații lui C. Șerban; nici unul din fiii postelnicului nu a fost însă mare vistier în perioada 1654—1658, cînd dregătoria a fost deținută de Bunea Vilcu Grădișteanu (1653—1655) și de Pirvu Vlădescu (1655—1658).

²²² Despre aceasta vezi N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 32.

²²³ Afirmare exagerată; în atribuțiile marelui postelnic nu intra administrarea țării.

²²⁴ În grecește: ἐπὶ τοῖς χαίρει κεχαρισμένῃ.

²²⁵ *Sabhu al-Rabb*.

și toate neamurile de dobitoace și de fiare din lume, din mare și de pe uscat” și „Lăudați pe Domnul întru sfinții săi, fecioarele dănțuitoare, judecătorii, bătrînii, tinerii, tobele și flautele” etc. Este un lucru care minunează mintea (și) lucrarea unui meșter artist, care a făcut (și) picturile de la mănăstirile lui Vasile, domnul Moldovei. Toate frescele de pe ziduri sînt aurite. Cît privește această lucrare, (făcută) pe lemnăria (de pe tîmplă), te uimește frumusețea picturilor sale ; dar este și mai frumoasă cea de pe ziduri. Pe calota acestei cupole se vede Domnul nostru Isus Hristos înconjurat de nouă cete de îngeri²²⁶. Pe ușa bisericii, de o parte se află icoana Domnului nostru Isus Hristos și de cealaltă (parte) cea a Maicii Domnului, în foițe de aur curat. Te urci pe o scară înaltă. Ușa bisericii este aurită în întregime. Întregul interior (al bisericii) este proaspăt zugrăvit pînă în partea de sus a cupolelor, ca și tavanele. Se văd în zugrăveală cele șapte sfinte soboare în întregime, Domnul nostru Isus Hristos ducînd călare omul care a căzut în mijlocul unei bande de tîlhari, ducîndu-l rănit la un han, vorbind hanului și vîrsînd untdelemn și vin pe rănilile lui.

p. 599

Iconostasul²²⁷ acestei biserici, crucea răstignirii²²⁸ și icoanele nu pot fi asemuite cu cele de la mănăstirile lui Vasile (Lupu). Clopotnița te uimește prin arta picturilor care se află pe dinafară, pe tencuială. Ai crede că sînt înseși culorile marmurei albe, a marmurei și a mozaicului de toate // felurile. Este de formă rotundă și octogonală în partea sa de sus, (unde) are opt arcade în care sînt atîrnate clopotele.

Mai este încă o biserică nouă, frumoasă ; apoi pe rîndul pridvorului chiliilor mănăstirii, se află o a treia biserică. Locul trapezei se găsește lîngă biserică, la catul de sus ; ea dă spre mănăstire și spre pădure. Este lungă, spațioasă și cu multe ferestre cu arce rotunde. Este împodobită toată cu picturi și cu tablouri reprezentînd subiecte bine alese. La capătul ei, pe perete, sînt picturi înfățișînd înfricoșata judecată de apoi ; pe ceilalți trei pereți se vede plămuierea cerului și a pămîntului și Creatorul (slăvit să fie numele său !) plămuiind pe Adam și pe Eva, ieșind din coasta lui în timpul somnului lui ; toate animalele, fiarele, păsările, copacii, poamele, plantele pămîntului și altele toate ; Eva luînd o poamă și dînd-o lui Adam și amîndoi acoperindu-se cu frunze de smochin ; apoi îi vezi alungați pe pămînt ; heruvimul înarmat cu sabia strălucitoare și îngerul învățînd pe Adam să sape pămîntul cu o sapă de fier și altele de acest fel.

²²⁶ *Tagmat*, de la termenul grec τάγματα ; vezi și V. Radu, *op. cit.*, I, p. 98.

²²⁷ *Konostas*.

²²⁸ *Al-thimbolon*, de la termenul grec σύμβολον, desemnează aici crucea răstignirii ca simbol și semn de izbîndă al creștinismului. (V. Mitrofanovici și T. Tarnavski, *Liturgica bisericii ortodoxe*, ed. N.N. Cotlarciuc, Cernăuți, 1929, p. 225).

Pe celelalte două ziduri au înfățișat : 1 Fiul risipitor, care, primindu-și partea sa de avere, a plecat în călătorie // ; 2 același, îndrăgostit de femei pierdute ; 3 păsând porcii și bînd apă de ploaie luată dintr-o baltă ; 4 întoarcerea sa la tatăl său, în straie sărăcicioase, cum l-a sărutat cu bucurie <tatăl său> care îl îmbracă în straie domnești, îi pune un inel în mîna dreaptă și pune să se taie vițelul cel gras, pe cînd fratele său mai mare se oprește afară în fața ușii și se întreabă ce se petrece <înăuntru>. Mai este încă o pictură a mesei omului bogat și a lui Lazăr ; acela mănîncă și bea în veselie și încîntare, în timp ce Lazăr zace <pe pămînt>, unde cîinii îi ling rănile ; se vede de asemenea bogatul în fundul iadului ținîndu-și degetul în gură ; Lazăr în sinul raiului vorbind lui Abraham. Mai dînd și alte reprezentări de ospețe.

p. 600

Mănăstirea aceasta este clădită în vîrfurile muntelui și în pădure. În heleșteele din jur se pescuiește mult pește. Noi ne-am oprit <acolo> un ceas și ne-am îndreptat <apoi> către un sat mare, bine populat și stăpînit tot de sus-pomenitul postelnic și numit Filipești²²⁹. Se văd acolo multe pîraie și grădini.

Apoi am intrat în biserica acestui sat care este închinată Adormirii Maicii Domnului, clădită de curînd de pomenitul postelnic²³⁰. Ea are un exonartex <pridvor> cu porticuri exterioare și cu picturi pe toți pereții. // Ele sînt opera aceluiași meșter ; toate patimile Sf. Gheorghe, cei șapte frați dormind în peșteră, un taur de aramă în care au închis cîțiva mucenici și călăii aprinzînd focul dedesupt ; se vede chipul Sf. Ignatie aruncat leilor și alți mucenici pe care, cu ajutorul unor căngi de fier, îi încălță cu cisme de fier înroșite în foc ; mai sînt și alte picturi a căror descriere ar cere prea mult timp.

p. 601

Ieșind din biserică ne-am coborît în palatul²³¹ acelui postelnic. Sînt clădiri domnești ce uimesc mintea, fiind mai frumoase decît clădirile din orașe²³². Acolo se află o baie elegantă a cărui marmură e minunată ; apa care o alimentează este adusă de roți cu găleți așezate pe rîu ; aceste roți stropesc și grădinile de zarzavat și livezile frumoase ; ele pun în mișcare și multe mori. Acolo se află case clădite ca la Istanbul, căci toți boierii din Țara Românească au clădiri minunate în satele lor. Fiecare are întotdeauna lîngă casa lui o mănăstire mare înzestrată cu danii²³³ și fiecare boier se întrece cu

²²⁹ *Filabași*, sat în jud. Prahova, acum Filipești-Tîrg.

²³⁰ La 1641—1642.

²³¹ *Sarai*. Paul de Alep îi dă aceeași denumire ca și curții domnești.

²³² Acest frumos palat al postelnicului s-a ruinat (N. Iorga, *Palatul de la Filipeștii de Tîrg*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, VIII, 1915, pp. 1—5).

²³³ Este vorba probabil de bisericile-paraculis ale curților boierești, existente în numeroase sate (Băjești, Coiani, Dobreni, Dragomirești, Filipești-Tîrg etc.).

cei de o seamă cu el în ceea ce privește frumusețea clădirii și a lucrăturii. Ei își pun toată mîndria în aceste lucruri. Cînd vreunul din ei este scos din slujbă, el se retrage pentru tot restul vieții sale în satele sale și în palatele sale și își are mănăstirea lui alături.

Am plecat miercuri²³⁴ și am ajuns la amiază într-un tîrg mare numit Ploiești²³⁵, iar joi seara am intrat în Buzău²³⁶, unde se află episcopia și vineri seara am sosit la Rîmnic²³⁷.

²³⁴ 24 mai 1654.

²³⁵ *Ploiașt.*

²³⁶ *Буку.*

²³⁷ *Remnicu.*

⟨XXI. MOLDOVA. TRECEREA PRU- p. 602
TULUI ȘI A NISTRULUI⟩

În ajunul celei de a doua duminici de după Rusalii¹ am sosit la Focșani² și am trecut în partea Moldovei. În acea duminică după-amiază am trecut râul Siret³, cu corăbiile⁴, și am dormit în apropiere într-un sat mare. Luni la amiază am sosit la Tecuci⁵, de unde am plecat îndată. Am petrecut noaptea într-un sat de greci, pe care Vasile ⟨Lupu⟩ îi adusese din țara Rumeliei. În timpul întâmplărilor din urmă moldovenii⁶, dușmanii lor, i-au jefuit și i-au nimicuit.

¹ 27 mai 1654.

² *Al-Fokșan*.

³ *Serhat*.

⁴ *Bi'l marakib* de la *morkab* = barcă, corabie.

⁵ *Tikudj*.

⁶ *Al-Bogdanliyya*.

Marți la amiază am sosit la Bîrlad⁷ și miercuri la amiază am sosit la Vaslui⁸. Dormeam pe cîmp pentru a lăsa caii să pască în voie căci în toate aceste țări — binecuvîntat să fie ziditorul <cerului și al pămîntului>! — primăvara <natura> este înverzită din cauza mulțimii ploilor.

Joi dimineața am ajuns la Scinteia⁹, și am trecut cu mare greutate dealul și <apoi> pădurea. Seara am dormit lîngă heleșteul¹⁰ și mănăstirea lui Barnovschi¹¹, adică marele iaz care se află lîngă Iași. Vineri dimineața am intrat în Iași și am tras tot la mănăstirea Sf. Sava.

p. 603 În a treia duminică de după Rusalii, domnul <Moldovei>, Ștefan, a poftit după obicei pe domnul nostru patriarh la prînz și ne-am dus la el cu trăsura. I-am oferit un al treilea dar, ca și doamnei, soția lui. Apoi // domnul și-a luat rămas bun <de la patriarh> și el a hotărît ca unsprezece călărași să ne însoțească pînă la hotar pe drumuri pline de primejdii.

Marți dimineața, 6 iunie¹², am plecat avînd în frunte o escortă de ostași și după două ceasuri de mers am trecut rîul lat Jijia¹³, pe un pod lung de lemn. După alte două ceasuri am trecut cu barca marele rîu Prut¹⁴, foarte adînc și cu malurile înalte. Pe amîndouă malurile acestui curs de apă se află un sat ai căror locuitori sînt însărcinați cu trecerea rîului; se numește Țutora¹⁵.

I-am slobozit pe călărașii din escorta noastră; au fost înlocuiți de o altă escortă, care a mers înaintea noastră. Am străbătut un șes nesfîrșit, lat, fără locuitori și fără apă. Către seară ne-am culcat lîngă un puț. Ne-am sculat în zori și am ajuns dimineața în vîrfurile unui deal înalt și acoperit cu o pădure mare, de unde am văzut orașul Iași. Am coborît într-un sat numit Hoginești¹⁶. Acolo alți călărași au înlocuit escorta de dinainte și ei au mers înaintea noastră. Seara am ajuns într-un sat lîngă o pădure mare numită Bravicea¹⁷; este o feudă de spahii¹⁸; aerul este minunat. Am dormit acolo.

⁷ Burlat.

⁸ Fasiludiy.

⁹ Skintei.

¹⁰ *Chalstav halestav*. Este iazul Bîrnovii, făcut de Miron Barnovschi. Vezi mai sus p. 65, nota 289 bis.

¹¹ *Barnovska*. Este vorba de mănăstirea Bîrnova începută de Miron Barnovschi în 1626—1629 și terminată de Dabija vodă (1664—1666) (N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, p. 438).

¹² *Haziran*.

¹³ Ziza.

¹⁴ Brut.

¹⁵ Țizora, Țutora, sat, jud. Iași.

¹⁶ *Iegest*, identificat de V. Radu, (*op. cit.*, I, p. 98), cu Hoginești, R. S. S. Moldovenească.

¹⁷ *Braidja*, Bravicea — Orhei (R.S.S. Moldovenească).

¹⁸ Nu este vorba de spahii turci; în această regiune de margine a Moldovei erau colonizați așa-numiții călărași de margine, însărcinați cu paza hotarelor (N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, pp. 86—87).

Am plecat în zori și am trecut prin apropierea unui iaz mare numit heleșteu¹⁹, lung și lat. Am mers pe malul lui cale de patru ceasuri și am ajuns la amiază într-un târg mare de pe acel iaz, numit Orhei, reședința unui episcop, după cum am mai spus. La capătul orașului am trecut iazul pe un pod de plute²⁰. Podelele sînt făcute din trunchiuri de copac decojite, sub care curg canalurile care duc apa la morile ce se învîrtesc; sînt lucruri minunate printre care trebuie pomenite <și> podurile clădite odinioară de Vasile voievod, pe cele zece lacuri din Țara Moldovei. În fiecare an se scoate din acest lac pește care se vinde cu trei mii de ducați. Aici se află și o mănăstire clădită tot de el²¹.

Vineri dimineața am plecat din nou și am ajuns în satul numit Trifești²². Am străbătut acest ținut cu groază și în mare grabă căci locuitorii spuneau: „Cazacii vin să ne jefuiască” și ei trăiesc într-o spaimă necurmată. De acolo am ajuns într-un alt sat numit Soroca²³, unde am petrecut noaptea. Toți locuitorii din acest ținut, din Moldova pînă aici, au fost luați în prisoare de către tătari, care au dat foc satelor lor, cînd au venit pe neașteptate, în timpul lui Vasile <Lupu>, după cum am mai spus²⁴, pentru că hotărî țării tătărești — (Dumnezeu s-o nimicească!) — este aproape de aici.

A doua zi, sîmbătă dimineața, 10 iunie, am ajuns pe malurile marelui fluviu Nistru²⁵, ultima graniță a țării Moldovei și în marginea țării cazacilor. L-am trecut cu bărcile.

<Urmează descrierea călătoriei în Rusia>.

¹⁹ *Chalastav*. Este vorba de lacul Orhei, mărit de Vasile Lupu (D. Căntemir, *Descrierea Moldovei*, p. 69; C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului*, pp. 154—155).

²⁰ *Sakat*.

²¹ Biserica domnească din Orhei.

²² *Trifast*, Trifești (sat R.S.S. Moldovenească), pe drumul de la Orhei la Rezina.

²³ *Soroku*. De fapt, era oraș cu cetate (D. Căntemir, *op. cit.*, p. 79, *Călători*, V, p. 600 și N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 772).

²⁴ Este vorba de marea pradă din 1650.

²⁵ *Istros*. Confuzie cu numele grecesc al Dunării. Nistrul se mai numea și Tyras sau Turla (D. Căntemir, *op. cit.*, p. 61).

1656 septembrie 1.

[DESCRIEREA INTRĂRII PATRIARHULUI MACARIE ÎN MOLDOVA¹

BUNA PRIMIRE A PATRIARHULUI
DE CĂTRE DOMNUL MOLDOVEI.
DESCRIEREA ROMANULUI, BACĂULUI
ȘI FOCȘANILOR. RELATIE
DESPRE SAȘII DE LA GRANIȚA
MAGHIARĂ. TÎRGUL ȘI MĂNĂSTIREA
BOGDANA]

262/II
p. 317 Luni era prima zi a lunii septembrie² și începutul anului 7165 de la
facerea lumii³.

La 8 septembrie domnul⁴ a rugat pe domnul nostru patriarh și acesta
a slujit liturghia pentru el în biserica curții. De sărbătoarea Crucii⁵, doamna⁶,
la rîndul ei, a poftit pe sfinția sa și a slujit o liturghie pentru ea în biserica

¹ Pentru cea de a doua călătorie a patriarhului Macarie în țările române s-a folosit fotocopia manuscrisului nr. 6061 de la Biblioteca Națională din Paris aflată la Biblioteca Academiei R.S.R. (Arh. 638, condica de achiziții pe 1952) și traducerea engleză a lui Belfour, II, p. 317 și urm.

² În arabă: *Eylul*.

³ 1656.

⁴ Gheorghe Ștefan.

⁵ 14 octombrie.

⁶ *Al-Domna*, doamna Safta, fiica vistierului Toader Boul.

<aflată> în reședința ei⁷. În duminica după sărbătoarea Crucii, doamna, care se dusese la mănăstirea numită „Mănăstirea Doamnei”⁸, a trimis din nou să-l roage pe domnul nostru patriarh și el a slujit o liturghie pentru ea.

Mare a fost dărnicia și însemnate și bogate au fost dovezile de bunăvoință arătate patriarhului nostru de către domn care i-a dat un ajutor zilnic de mai bine de un dinar împreună cu un tain zilnic de douăzeci de ocale de vin și de cincizeci de pîini, un car încărcat cu fîn și orz pentru treizeci și cinci de cai și o căruță de lemne, împreună cu o alta de apă pentru îndestularea animalelor, pe lângă lumînări de mai multe feluri și alte lucruri de uz casnic.

Pe pămîntul Moldovei am început să respirăm aerul propriei noastre țări și m-am înbăiat, obicei de care fusesem lipsiți timp de // douăzeci și șapte de luni; în tot acest timp noi nici nu ne-am băgat în scăldătoare, nici nu ne-am spălat cu apă; și acum ne-am primenit hainele care ajunseseră ca niște zdrențe. Mai eram și foarte îngrijorați din cauza lipsei noastre îndelungate de acasă. p. 318

La sfîrșitul <lunii> septembrie domnul⁹ a plecat într-o călătorie la Huși¹⁰ și de acolo la Galați¹¹ ca să cerceteze o mănăstire pe care o clădise de curînd¹² în vecinătatea aceluia oraș. Și el i-a făgăduit domnului nostru patriarh că va veni la el, la mănăstirea sa.

Așadar, îndată ce a ajuns la Galați, i-a trimis vorbă patriarhului, iar vechilul¹³ său și boierii¹⁴ săi ne-au făcut rost de trăsură și de o ceată de însoțitori.

Am plecat din Iași miercuri 8 octombrie¹⁵, fiind petrecuți la poarta din afara <orașului> cu ceremonialul obișnuit și am ajuns la Tîrgul Frumos¹⁶, unde se află un palat de piatră¹⁷. Mai înainte de a ajunge la acest <palat>, treci de un pod de piatră unde a avut loc ultima bătălie dintre Vasile

⁷ Biserica „din spre doamna” din curtea domnească.

⁸ Mănăstirea Golia.

⁹ Gheorghe Ștefan.

¹⁰ Al-Huș.

¹¹ Al-Galas.

¹² Mănăstirea Cașin, ctitoria lui Gheorghe Ștefan (N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, pp. 157–159). Într-adevăr, la 4 oct. 1656, domnul Moldovei se afla lângă Galați, de unde se ducea la mănăstirea Cașin (N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 50).

¹³ *Wakil*, adică locuitor, termen folosit și în documentele moldovene.

¹⁴ *Arakhin*, pluralul de la *arkhon* = nobil.

¹⁵ *Tesrin al-Avowal*.

¹⁶ *Tel-al-Frumos*.

¹⁷ Curtea domnească a lui Ștefan cel Mare, ruinată în secolul al XVIII-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 858).

⟨Lupu⟩ și domnul de acum¹⁸; cel dintîi a fost învins aici și silit să-și caute adăpost în țara cazacilor. Pe locul unde s-a dat lupta mai pot fi văzute țeștele celor uciși.

263/I A doua zi am ajuns la orașul numit Roman¹⁹, unde se află mai multe biserici de piatră și o mănăstire minunată cu numele Sf. Paraschiva²⁰, o clădire foarte frumoasă, ridicată de răposatul Alexandru voievod²¹, și reședința episcopilor. În acest oraș se află multe hanuri frumoase ce aparțin oamenilor care fac rost de trăsuri și de toate cele de trebuință călătorilor.

De aici ⟨am mers pe⟩ drumuri foarte rele și am trecut peste un rîu larg care se trece cu bărcile; am ajuns la un alt oraș al cărui nume este Bacău²² și are mai multe biserici de piatră^{22bis}. Din acest loc, ⟨trecînd⟩ prin păduri și peste munți, pe drumuri anevoioase, asemănătoare drumurilor Moscovei și chiar și mai sălbătice, am ajuns la satele acestui domn²³ pe care le-a primit moștenire de la tatăl său²⁴ și de la străbunii săi și care sînt unele dintre ⟨satele⟩ cele mai frumoase și mai populate, iar fiecare tîrg are și un palat și o biserică²⁵.

Fiecare ungher al acestei țări, de la Roman pînă la Focșani, este împînzit de sate și orașe și sînt în ele locuri atît de minunate, udate de izvoare și rîulețe, încît întrec orice descriere. Din toată Moldova, acesta este ținutul cel mai frumos și cel mai locuit.

p. 319 De la Roman pînă la Focșani este o cale de cinci zile și aceasta este o regiune vecină cu ținuturile ungurești²⁶ locuită de o numeroasă populație de sași; și sașii frînci, supuși papei, își au bisericile lor²⁷. După cum ni s-a spus, în Ungaria sînt // nesfîrșit de multe secte și comunități, astfel încît

¹⁸ Podul din apropierea satului Sirca, pe valea Fundoaia, lîngă iazul Sirca. Aici a avut loc, la 6/16 iulie 1653, bătălia dintre oștile lui Vasile Lupu și Timuș Hmelnițki împotriva lui Gheorghe Ștefan (Miron Costin, *Opere*, pp. 156–157).

¹⁹ *Romanos*.

²⁰ *Baraskafi*. Este vorba de biserica episcopală.

²¹ Alexandru cel Bun. Biserica este amintită la 16 sept. 1408 (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 721–723).

²² În ms. arab *Bukafi*.

^{22bis} Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 40–42.

²³ Gheorghe Ștefan stăpînea satele: Roznov–Neamț, Rădeana, Valea Seacă–Bacău, Pașcani–Bacău, Fîntinele–Bacău, Buciulești pe Bistrița–Neamț etc., foste ale tatălui său (vezi catastihul de sate din D.R.H. XIX, pp. 241–248).

²⁴ Marele logofăt Dumitrașco Ștefan, unul din cei mai bogați boieri din Moldova (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 448–449).

²⁵ M. Costin susținea că nici o familie boierească din Moldova nu avea atîtea sate și curți (*Opere*, p. 135); dintre aceste curți cu biserici s-au păstrat bisericile din Buciulești și Rădeana (N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, pp. 128 și 702–703).

²⁶ *Bilad al Ungurus* = Transilvania.

²⁷ *Wa bi-ha ra'aya Şaş Kathir. Wa a-Şaş hum Afrandj tabi'al-Baba*. Despre aceste biserici vezi relațiile lui P. Bakšić în vol. V al colecției, pp. 242–250.

într-una și aceeași familie se găsesc mai multe legi, tatăl fiind de o lege, soția de alta și copiii urmînd fiecare credința care îi convine. Craiul și guvernatorii sînt calvini²⁸, iar mai marii orașelor sînt sași reformați²⁹.

Să ne întoarcem <la subiect>. Pornind mai departe, am găsit drumuri foarte rele și am intrat în păduri mai mărețe și mai sălbatice decît ori unde și, după ce s-a lăsat noaptea, am dormit în mijlocul lor căci nu eram în stare să ajungem la conac. Deocamdată, am dat drumul cailor noștri să pască în voie; și am aprins focuri pe care le-am ținut pînă dimineața.

Apoi, adunîndu-ne animalele, am pornit iar la drum; și luni am ajuns la unul din tîrgurile domnului, ce poartă numele de Bogdana³⁰, care este și numele dat mănăstirii clădite aici³¹. Acest loc este așezat între munți, într-o vale cu o pajiște frumoasă și este apărată din cele patru părți de munți. Prin ea curge un rîu mare numit Troțuș³². Ascultînd de poruncile domnului, ne-am lăsat aici lucrurile și am pornit fără nici o povară spre mănăstirea domnului care se afla într-o margine a tîrgului. Pentru ca să pătrunzi pînă aici o iei pe o vale îngustă care — fie din spate sau din față, fie din orice <altă> parte, din jur sau din apropiere — este singura trecere spre mănăstire, căci <aceasta> este așezată într-un colț al tîrgului, în fundul unei văi înspăimîntătoare... și este înconjurată de munții Ungariei³³ și de păduri <și> de un rîu mare în partea din față; în el sînt pești frumoși și gustoși.

De cum am trecut de vale și ne-am apropiat de mănăstire, am ajuns într-un cîmp verde și neted, cu șanțuri de jur împrejur, în fundul căruia se afla mănăstirea, înconjurată de numeroase fîntîni cu apă dulce. Domnul ajunsese aici înaintea noastră, cu doamna sa și cu boierii, însoțiți de soțiile lor. Cu acest prilej s-a ținut acolo un mare panaghiric³⁴ mai ales întru pomenirea Sf. Paraschiva, fecioară bulgară al cărei trup se află în mănăstirea lui Vasile voievod³⁵.

În ziua care a urmat sosirii noastre, am slujit liturghia în fața domnului, într-o biserică de lemn pe care ei o ridicaseră lîngă mănăstire, împreună

²⁸ *Kalbiniyin*.

²⁹ *Șaș nu'awid* (de la verbul 'ada = a întoarce, a schimba, a reveni) deci „sași întorși”, adică reformați.

³⁰ *Bogdana*, sat lîngă Tg. Ocna, jud. Bacău. Aici avea curți Gheorghe Ștefan (A. Veress, *op. cit.*, X, p. 276) și apoi Vasile Ștefan-Ceaurul hatmanul, fratele lui Gheorghe Ștefan, curți pe care Gheorghe Ghica le-a dat, la 1659, lui Andronic postelnic (Arh. St. Buc., m-reă Bogdana, XXII/1).

³¹ Este foarte probabil că Paul de Alep se referă la biserica curții boierești, deoarece mănăstirea Bogdana a fost construită mai tîrziu, la 1670 de marele logofăt Solomon Bîrlădeanu (N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, p. 93).

³² *Totrus*.

³³ Carpații Transilvaniei.

³⁴ *Panair*.

³⁵ Trei Ierarhi din Iași. Vezi mai sus p. 49.

cu chiliile, adăugate spre a fi folosite pînă la desăvîrșirea apropiată a clădirii³⁶. După liturghie, am fost ospățați la praznicul care a ținut pînă seara.

p. 320

263/II

Descrierea mănăstirii Cașin. Este înconjurată de un zid foarte înalt, cu patru turnuri, cîte unul la fiecare colț³⁷, în afară de clopotniță, care este deasupra porții. Tot ce s-a clădit s-a ridicat numai în vara aceasta³⁸ și se spune că ar fi lucrat peste opt sute de lucrători dintre ȣiganii³⁹ robi ai acestei țări; dar construirea bisericii încă nu s-a terminat. // Este închinată celor două căpetenii ale cetelor îngerești, Sf. Mihail și Gavril, și celorlalte oști cerești. //

Domnul a trimis și a luat pentru această mănăstire un „istatikon”⁴⁰ de la patriarhul Constantinopolului⁴¹, declarînd că este stavropighie⁴² și că ține în primul rînd de patriarhie și că nimeni altul nu poate avea nicio dată vreo autoritate asupra ei. Ei i-a cerut și patriarhului nostru un act asemănător; și sfinția sa i-a scris un „istatikon” în același sens, cu blestem și afurisenie etc. Domnul a dăruit mănăstirii pentru întreținerea ei mai multe sate și multe alte avuții⁴³.

Miercuri domnul s-a întors; și noi l-am urmat de aproape pînă în micul sat Bogdana.

Joi dis-de-dimineață, domnul a trimis după domnul nostru patriarh ca să aibă o întrevvedere de despărțire cu sfinția sa; și patriarhul a făcut o rugăciune pentru el și pentru doamna sa. După aceea, domnul a pornit spre Iași, dîndu-ne un căpitan cu ceata lui ca să ne însoțească pînă la Focșani.

³⁶ Gheorghe Ștefan nu a apucat să termine mănăstirea, fiind mazilit (vezi *Hurmuzaki*, XIV/1, p. 363).

³⁷ Acest zid ca de cetate a fost dărimat din porunca lui Mihai Racoviță la 1717, deoarece mănăstirea servise ca loc de refugiu cătanelor austriace.

³⁸ După Paul de Alep, mănăstirea s-ar fi clădit în vara anului 1656; Miron Costin susține însă că domnul Moldovei a ales loc de mănăstire la Cașin în vara anului următor, 1657, cînd au început lucrările (*Opere*, p. 179 și 180). Întrucît domnul face primele danii de sate (Rădiul de la Trotuș, Benești și Pleșești) noii sale ctitorii la 22 mart. 1656 (Al. Băleanu și C. Stoicid e, *Documente moldovenești privitoare la familia de boieri Neaniul*, Iași, 1938, pp. 49—50), mănăstirea a fost construită în acest an. Mai tirziu domnul i-a adăugat satele Poieni și Stănești pe Cașin (doc. din 20 ian. 1657, Arh. St. Buc., ms. 628, f. 378), Buciulești și Roznov, ambele din ținutul Neamț, Răcăciuni și Cărbunești, ținutul Adjud etc. (doc. din 1657, *ibidem*, f. 345—346).

³⁹ *Al-Djenghena*, de la „cinghene” (turc *cingene*), denumire dată ȣiganilor de popoarele orientale. Ȧinînd seamă de cuvintele „robi ai acestei țări” (*abiid-hadihi al-bilad*) ce urmează după „djenghena”, nu rămîne nici o îndoială că e vorba de ȣigani.

⁴⁰ *Istatikon*, de la termenul grec ἱστακόν.

⁴¹ Ioanichie al II-lea (martie 1655—26 iulie 1656).

⁴² În ms. arab: *Stafrubiăji*, adică mănăstire ce ține nemijlocit de patriarhie. În realitate, m-reă Cașin a fost metoh al patriarhiei de Ierusalim, care a terminat lucrările de construcție (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 157).

⁴³ Vezi nota 38.

Seara am ajuns într-un sat aparținând marelui vornic⁴⁴ al cărui nume este Dabija⁴⁵; aici, potrivit poruncilor domnului, ni s-a arătat mare cinste după cum ni s-a arătat și în ziua următoare, într-un alt mic sat aparținând aceluiași <boier>, unde se află un palat mare⁴⁶, așezat pe malul unui râu lat, pe un loc înalt și vesel, lângă Iași unde a fugit Gheorghe Ștefan Vodă după ce a fost înfrânt prima oară de către Timuș și cazacii lui; și el s-a așezat aici pentru că este foarte aproape de Ungaria și de Țara Românească. A fost un lucru de mirare pentru noi că trebuia să trecem pe acest drum pe care nimeni nu călătorise pînă acum, nici măcar călugării.

Acest vornic avea cu el pe soția serdarului pe care Vasile Vodă îl osîndise odinioară la moarte⁴⁷. Ea este din rudenia noastră și din neamul nostru fiind o urmașă a lui Petru voievod care a trăit în surghiun la Alep⁴⁸.

Duminică am ajuns la Focșani, unde l-am slobozit pe căpitan, trimițînd prin el scrisori de mulțumire domnului. Aici am fost întâmpinați de un corp asemănător de oaste din partea domnului Țării Românești⁴⁹, care ne-a însoțit luni la Rîmnic⁵⁰, marți la Buzău⁵¹, și miercuri am făcut o călătorie lungă din primele ore ale dimineții pînă tîrziu seara, cînd am ajuns la Ploiești⁵². Joi am sosit la mănăstirea postelnicului⁵³. Vineri, potrivit poruncii domnului, mitropolitul Țării Românești⁵⁴, împreună cu ceilalți mitropoliți care se aflau în trecere spre capitală și un grup numeros de boieri⁵⁵ au ieșit să ne întâmpine, împreună cu negustorii orașului și ne-au condus cu mare alai pînă la Țîrgoviște.

⁴⁴ În ms. arab: *li-l-Fornik-al-Kābir*.

⁴⁵ Eustratie Dabija, mare vornic al țării de sus (1655—1659), viitorul domn al Moldovei (1661—1665) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 393).

⁴⁶ Probabil Domnești, unde avea case Eustratie Dabija și unde există și astăzi biserica clădită de el la 1661—1664 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 259) sau Răcăciuni, pe râul Răcăciuni, aproape de confluența cu Siretul (*ibidem*, p. 695).

⁴⁷ Dafina-Ecaterina, fiica lui Ionașco Jora, a fost mai întîi soția marelui vistier Dumitru Buhuș, apoi a lui Ștefan serdarul, cel ridicat „din obiele” de Vasile Lupu, din al cărui ordin a fost executat în 1653 datorită participării la complotul condus de Gheorghe Ștefan. Dafina s-a căsătorit apoi cu Eustratie Dabija, ajungînd doamnă (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 355—356, 393 și 448).

⁴⁸ În realitate, urmașă a doamnei Maria Amiralî, fosta soție a lui Petru Șchiopul, domnul Moldovei (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 356). Paul de Alep îl confundă cu Petru cel Tânăr, domnul Țării Românești (1559—1568), care fusese surghiunit în 1568 la Alep, în Siria.

⁴⁹ Constantin Șerban (1654—1658).

⁵⁰ *Rîmniku*.

⁵¹ *Buza*.

⁵² *Bloiașiti*.

⁵³ În ms. arab: *Bostanik*. Este mănăstirea Mărgineni, ctitoria postelnicului Constantin Cantacuzino, de care a fost vorba mai sus.

⁵⁴ Ștefan (1648—1668).

⁵⁵ În ms. arab: *arakhan*.

[SOSIREA LA TÎRGOVIȘTE.

PRIMIREA PATRIARHULUI DE
CĂTRE CONSTANTIN ȘERBAN.
OSPĂȚUL DOMNESC, GOLEȘTI,
PITEȘTI. ORAȘUL ȘI MĂNĂSTIREA
ARGEȘ]

p. 327

Ne-am coborât la mănăstirea Stelea¹, locuința noastră de mai înainte, în sunetul clopotelor, ca de obicei.

Duminică, de sărbătoarea Sf. Dumitru², Constantin voievod a trimis după noi careta sa ca să mergem la el; și el ne-a tratat cu cea mai mare bună voie, cinste și mărinimie. Tot astfel și de sărbătoarea Sf. Mihail, la 8 noiembrie³, domnul a trimis după noi și noi am slujit pentru el liturghia în biserica curții; după aceea el ne-a ospătat la masa sa pînă seara, umplînd orele de răgaz cu <închinarea unor> cupe de vin, și cu împărțirea unor caf-tane pe cinste; apoi ne-am întors la mănăstirea noastră.

Același lucru s-a petrecut de sărbătoarea Sf. Nicolaie și la aceea a

¹ *Stelia*.

² 26 octombrie 1656.

³ *Taşrin eth-thani*.

Nașterii Domnului care cuprinde și ajunul, în timpul cărora s-au observat aceleași rituri de înveselire.

Tot astfel, de sărbătoarea Bobotezei⁴, când ne-am dus la curte și ne-am înveșmîntat cu odăjdile noastre; iar când s-a coborît domnul l-a binecuvîntat învățătorul nostru⁵, ca de obicei; și toate căpeteniile clerului și preoții în odăjdile lor și cu crucile au venit în curtea palatului unde au format un cerc mare; apoi învățătorul nostru și domnul au mers împreună; și înaintea domnului venea postelnicul⁶ cu toiagul său de argint, în timp ce eu mergeam înaintea patriarhului cu tricheriul, pînă ce domnul a trecut spre scaunul său și apoi când stătea în picioare l-a binecuvîntat <domnul nostru patriarh> și apoi s-a dus să stea lîngă scaunul său, la miazănoapte. Lîngă sfinția sa stătea mitropolitul țării și apoi urma un șir de căpetenii ale clerului și egumenii mănăstirilor, de preoți și de călugări, înșirați la miazăzi.

În fața lor stăteau boierii țării iar curtea era plină cu ostași, purtînd puști și arme.// Doamna⁷ și toate soțiile boierilor stăteau în niște cerdace 264/I înalte care ne dominau. După ce s-au împărțit luminări întregului popor, învățătorul nostru <patriarhul> s-a coborît să tămîieze de jur împrejurul tetrapodului pe care era așezată icoana botezului <Domnului Isus>, și deasupra mesei, pe care erau așezate vase de argint umplute cu apă, crucea și busuiocul. Eu am mers înaintea lui cu tricherul și însoțitorul meu <venea> cu crucea.

După evanghelie și predică, urmate de rugăciuni și de afundarea crucii, au trecut pe dinaintea noastră cu steaguri și cu prapuri, îndreptîndu-se către riul care se afla la oarecare depărtare; și aici învățătorul nostru a cufundat crucea și icoana în riul care curgea la vale, potrivit datinei lor; și <ei> // înfășurîndu-și prapuri, i-au cufundat, de asemenea, în apă și au 322 umplut cu apa aceea un număr nesfîrșit de vase. Totodată, au botezat mulți copii. Apoi, înapoindu-ne, am găsit pe domn și pe boieri stînd încă în biserică, unde învățătorul nostru patriarh a intrat cel dintîi, aghezmînd-o ș.a.m.d. În clipa cînd domnul a intrat să sărute crucea, s-a făcut un semn și muzicanții au sunat din tobe, fluieri, cornuri, surle și din tot felul de alte instrumente; și toți ostașii au slobozit de trei ori puștile, pînă ce ne-au asurzit și ni s-au turburat inimile de spaimă, căci ne aflam chiar în mijlocul tuturor <acestora>.

⁴ 6 ianuarie 1657.

⁵ *Mu'allim*.

⁶ *Bostanic*. Mare postelnic era Neagoe Săcuianu (11 august 1656—4 april. 1658, (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 240—241).

⁷ Doamna Bălașa (+ martie 1657).

Ar fi trebuit să pomenesc că la întoarcerea învățătorului nostru în biserică el s-a urcat, după dorința domnului, la doamnă, în cerdac, și a aghezmuit-o, împreună cu celelalte fiice și cu toate soțiile boierilor. După rugăciunea asupra colivei⁸ și împărțirea anafurei⁹ ca de obicei, ne-am dus sus la ospăț care a fost mareț.

Aici este totdeauna obiceiul ca, atunci când servitorii încep să aducă farfuriile de la bucătărie, să fie de față lăutarii și să tragă o cântare din fluierle și din tobele lor. Ospățul, într-o zi atât de solemnă, nu se sfârșește nici odată fără nenumărate rînduri de închinări cu pahare. Mai întâi se aprinde o luminare la icoana care se află deasupra capului domnului și se aduce o cădelniță pe care, sculîndu-mă de la masă, am luat-o și am tămîiat icoana, pe domn și întreaga adunare, așa cum se afla la masă, dar toți stăteam în picioare, în timp ce patriarhul spunea o rugăciune pentru domn.

Primul pahar l-a închinat domnul pentru Dumnezeu și el a pus să se toarne de două și de trei ori pentru toți cei de față. În al doilea rînd el a închinat în cinstea sărbătoarei; în al treilea, în sănătatea sultanilor turcilor¹⁰, de trei ori, iar în clipa când domnul nostru începea să golească paharul, se slobozeau îndată trei tunuri și se suna de trei ori din tobe, fluier, cornuri și trîmbițe. Tot astfel s-a făcut cînd a închinat, în rîndul al patrulea, pentru craiul ungarilor¹¹, apoi în al cincilea, pentru fiul acestuia¹², de trei ori; în al șaselea <rînd> pentru Ștefan, domnul Moldovei, de trei ori; în al șaptelea <rînd> pentru Hmelnițki, de trei ori; și în al optulea și ultimul rînd s-a bătut în sănătatea chiar a domnului, de trei ori sau de patru ori.

La pomenirea numelor tuturor acestor măriri, s-au slobozit tunurile, s-au bătut din tobe și s-a scos un concert de sunete din cornuri, trîmbițe și din toate celelalte instrumente muzicale, ca dintr-un <singur> glas. Tot astfel au închinat în sănătatea domnului nostru patriarh, de trei ori; într-a mitropolitului, de trei ori și de <alte> trei ori în sănătatea marilor dregători ai țării, care ședeau la masă. Pentru a cuprinde totul într-un cuvînt, mi-a fost cu neputință să țin socoteala cupelor care mi-au fost întinse spre a fi sorbite și golite, căci paharnicii nu voiau cu nici un preț să accepte // vreun refuz de la vreunul și nici nu era cu putință cuiva să obțină ca paharul să i se umple mai puțin sau să-l înapoieze fără a-l fi golit pe deplin. Căci acestea erau strașnice porunci ale domnului și așa este datina lor și ospitalitatea lor. Și noi ne aflam așadar în mare pătîmire în mijlocul lor.

La urmă de tot, au întins un covor în fața domnului și marii dregători ai țării, ridicîndu-se de la locurile lor, doi cîte doi, au venit și au îngenun-

⁸ *Al-selika*.

⁹ *Al-ra'h*.

¹⁰ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

¹¹ Gheorghe Rákóczi al II-lea, principele Transilvaniei (1648—1657).

¹² Francisc Rákóczi I, ales principe în 1652, n-a domnit efectiv.

cheat, și apoi fiecare a golit în sănătatea domnului o cupă mare care avea de bună seamă o oca sau poate chiar și două ocale de vin pe care le-au deșertat în așa fel că ne-au făcut să ne cutremurăm la această priveliște¹³.

După aceea s-au sculat și i-au sărutat mîna dreaptă și el i-a sărutat pe frunte. Apoi ei și-au reluat locurile. Pentru a spune adevărul, nici chiar la Moscova nu sînt păzite cu atîta strășnicie rînduiriile unei asemenea serbări ca în Țara Românească. Adunarea nu s-a sculat de la masă pînă la ora două după căderea nopții și s-au împărțit caftane, ca de obicei.

Acest domn ne iubea mult și glumea întotdeauna cu mine și arăta că mă compătimentește din cauza îndelungatei mele lipse din mijlocul a lor mei. Dumnezeu să-l ție! A doua zi, de dimineață, au venit toți lăutarii cu instrumentele lor să sărbătorească și să capete un dar bogat, fiind întovărășiți de cîntăreții bisericești, dieci, slujbașii bisericii și alții.

Auzisem de la mai multă lume că în acest ținut al Țării Românești se află o mare mănăstire domnească care, după cum se crede, nu are pereche în ce privește măreția clădirii; și ni s-a spus de către niște negustori greci, care făceau negoț cu țara frîncilor și cu Veneția, că acolo nu este nimic asemănător. Se numește mănăstirea Argeș¹⁴. M-am dus, așadar, să aștept pe domn, ca să-i cer voie să merg eu însumi să cercetez mînăstirea aceasta. El mi-a spus „nu, nu te vei duce singur, te vei duce cu domnul patriarh”. Dar sfinția sa nu nutrea o dorință pentru aceasta, din cauza nerăbdării sale de a se înapoia fără nici o întîrziere în țara noastră. Totuși domnul trimise după egumenul mînăstirii care se afla, întîmplător, în oraș, împreună cu toți stareții mînăstirilor din toate unghiurile țării și l-a pus să se ducă și să-l poștească pe domnul nostru patriarh la mănăstirea sa; și după aceea i-a poruncit să se ducă mai înainte și să-i pregătească un loc de găzduire.

Domnul era așa de hotărît pentru că acea mănăstire face parte dintre cele numite domnești¹⁵ și cîrmuirea ei se află în mîinile domnului. Egumenul a plecat, ca să ajungă înaintea noastră; și noi, după ce ne-am făcut pregătirile de drum și am primit sâni domnești și cai din grija domnească și un capugiul sau portar¹⁶ care să meargă înaintea noastră, am ieșit din Țîrgoviște luni 12 ianuarie¹⁷ și am ajuns seara într-un sat al marelui logofăt¹⁸ numit Golești¹⁹, care are o //biserică mare și frumoasă cu un acoperiș în două <ape>, p. 324

¹³ Pentru comparație vezi D. Cantemir, *op. cit.*, pp. 233–234.

¹⁴ *Auși Monastir*.

¹⁵ *Efendiha*.

¹⁶ Dregător care avea în sarcina să primirea și găzduirea solilor.

¹⁷ *Kanun eth-thani*.

¹⁸ Stroe Leurdeanu (13 octombrie 1655–30 ianuarie 1658) (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204).

¹⁹ *Golașiti*, jud. Argeș.

pe care el o clădise cu hramul Sf. Treimi²⁰. Deasupra se ridica o clopotniță, construcție bine întărită și bine păzită. Palatul logofătului este o clădire armonioasă, măreață, apărută de multe turnuri. Am dormit acolo, fiind primiți cu mare cinste și ospătați cu o masă domnească.

În dimineața următoare am ajuns la un târg numit Pitești²¹ unde se află zece biserici de piatră și de cărămidă²². Locuitorii, cu tot clerul lor, au ieșit în întâmpinarea noastră. Aici se face un vin dulce, bun, care are un mare renume și este cel mai bun din toate vinurile făcute în Țara Românească. Ne-am oprit acolo cam un ceas și apoi am plecat în grabă mai departe.

Am găsit aceste drumuri foarte rele și primejdioase, căci se revărsaseră apele unor izvoare și riuri și erau acoperite cu gheață ca sticla, care rănea picioarele cailor și îi făcea să alunece și să se poticnească; și, pe deasupra, urcușurile și coborișurile erau foarte dese.

III. ORAȘUL ȘI MĂNĂSTIREA ARGEȘ

Urmîndu-ne drumul pînă seara, ne-am apropiat de orașul numit Argeș. La oarecare depărtare de acesta, ne-a ieșit în întâmpinare poporul, purtînd făclii. Această localitate are nouă biserici: patru închinat Sf. Nicolae²³; a cincea cu hramul Intrarea în biserică a Maicii Domnului²⁴; a șasea închinată Sf. Petru apostolul; a șaptea celor doi sfinți Petru și Pavel; a opta cu hramul Adormirii Maicii Domnului²⁵ și a noua, Sf. Gheorghe.

Casele din acest oraș sînt frumoase și se aseamănă cu acelea din țara cazacilor. Aici sînt locuitori greci²⁶ și egumenul mănăstirii a venit împreună cu ei să ne întîmpine. Am trecut înainte spre mănăstire, care se află la un ceas și jumătate de oraș²⁷ iar de-a lungul drumului este un șir de case una lîngă alta, care sînt ale mănăstirii; <acolo> sînt locuințele Țiganilor care sînt robii mănăstirii.

²⁰ Construită în 1646 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 343).

²¹ În ms. arab: *Bitășiti*.

²² Numărul este exagerat; la acea dată orașul Pitești avea doar 4—5 biserici.

²³ În realitate, doar două biserici aveau acest hram: biserica domnească și biserica Sf. Nicolae din Tîrg (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 236 și urm.).

²⁴ Biserica Intrarea în Biserică — Bătușari, construită de Petru vodă Cercel la 1583 (*ibidem*, p. 242).

²⁵ Sînt două biserici cu acest hram: Adormirea—Olari, care datează din sec. XVII și Adormirea—Căprești din sec. XVI, plus mănăstirea lui Neagoe Basarab, care are același hram (*ibidem*, p. 238 și 249).

²⁶ Afirmație inexactă; locuitorii erau în marea majoritate români.

²⁷ Este vorba de celebra mănăstire construită de Neagoe Basarab, sfințită cu mare fast la 1517 și zugrăvită de Radu de la Afumați la 1526 (*ibidem*, pp. 243—250). Din foarte bogata bibliografie relativă la această celebră mănăstire a se vedea în special E m i l L ă z ă r e s c u, *Biserica mănăstirii Argeșului*, București, Ed. Meridiane, 1967.

Am ajuns aici noaptea ; și după ce am fost primiți, ne-am închinat în biserică, de unde am fost duși la trapeză.

A doua zi ne-am sculat devreme ca să ascultăm slujba bisericească.

Iată descrierea mănăstirii : deasupra porții se află clopotnița, clădită acum cîțiva ani de răposatul Matei voievod²⁸. Chiliile în formă de patrulater sînt clădite frumos din piatră cu un cerdac mai sus și unul mai jos. În mijloc se înalță biserica. Ea este într-adevăr, așa cum se spune, un prilej de uimire pentru minte și este fără pereche printre mănăstirile din această țară²⁹. A fost clădită de răposatul Neagoe voievod³⁰ acum o sută treizeci și șapte de ani³¹ precum am aflat, făcînd cercetări pentru <a-i descoperi> data.

Se spune că, neputîndu-se găsi nici un fel de marmură în această țară, spre a-și face rost din belșug de acest material, voievodul a folosit următorul // meșteșug. El a dobîndit un hatîșerif de la sultanul turcilor pentru a clădi o moschee în orașul Vidin³². Și cu această viclenie a adus marmură și piatră din țara turcească pe riul Dunărea³³, în corăbii, pînă în această localitate. În același timp el a tocmit, ca pentru clădirea unei moschei, arhitecți și alți meșteri pietrari și cioplitori de marmură și i-a pus să lucreze la această biserică, pentru a cărei înălțare era mînat de inspirația divină ; căci pe locul pe care stă biserica fusese odinioară o baltă formată din izvoare și în mijlocul ei s-a descoperit o icoană a Maicii Domnului, pe care unul din preoți a venit să o ducă la biserica din oraș, o biserică închinată Sf. Nicolae, despre care se spune că ar fi prima biserică ridicată acolo³⁴ și cuprindea moaștele unei sfinte, care a fost o tînără fecioară martiră numită Filofteia³⁵.

p. 325

Se spune că tatăl ei era un mare zgîrcit ; și în vremea aceea era lipsă cumplită de bucate, iar această tînără fată le împărțea la săraci, <luîndu-le>, fără știrea lui, din magaziiile lui. Într-o zi el a venit pe neașteptate și a găsit-o făcînd aceasta și i-a tăiat îndată capul. Trupul ei se mai păstrează încă ; ea are un sinaxar și o slujbă deosebită <care se face> în cinstea ei ; și săvîrșește neîncetat multe minuni. Noi am avut fericirea de a ne închina la moaștele ei.

²⁸ Fapt confirmat de un document din decembrie 1643 din care rezultă că Matei Basarab a înnoit mănăstirea din Argeș (Bibl. Academiei, Peceți nr. 362). Vezi și N. I o r g a, *Studii și doc.*, V, p. 134.

²⁹ Opinia lui Paul din Alep este asemănătoare cu a cronicarilor noștri (vezi R a d u P o p e s c u, *Istoriile*, p. 33 și *Letopiseșul Cantacuzinesc*, pp. 35–36).

³⁰ *Nagoy Foyfoda*.

³¹ De fapt trecuseră 140 de ani de la 1517.

³² *Fi madina Bodon*.

³³ *Fi nahr al-Tuna*.

³⁴ Informația este exactă ; este vorba de biserica domnească Sf. Nicolae, construită în secolul al XIV-lea.

³⁵ *Filota*. Vezi D. M a z i l u, *Sfînta Filofteia de la Argeș. Lămurirea unor probleme istorico-literare. Monografie hagiografică*, București, 1934.

După aceea, icoana de care am vorbit mai sus s-a reîntors la locul său de altă dată ; și Dumnezeu l-a luminat după aceea pe pomenitul Neagoe voievod, care a venit atunci în acest loc și a început zidirea acestei mănăstiri aici ; dar mai probabil pentru că, după cum se spune, scaunul domniei Țării Românești fusese în vremurile străvechi în acest oraș Argeș³⁶. Cum locul hotărât pentru biserică era o baltă³⁷, după cum am arătat mai sus, el a umplut-o cu pietre și cărbuni ; și când s-a isprăvit biserica, ea a rămas fără pereche, cel puțin în ceea ce privește frumusețea ei pe dinafară, după cum am văzut, căci pe dinafară este mult mai frumoasă decât pe dinăuntru. Este închinată hramului <Adormirii> Maicii Domnului.

p. 326
265/II

În jurul ei este un drum de trecere împrejmuit cu stâlpi <scunzi> de piatră, în număr de 318, spre a corespunde, după cum se crede, numărului capilor de familie însărcinați, din porunca voievodului, cu strângerea și supravegherea banilor pentru clădirea bisericii. Temelia este așezată pe blocuri uriașe de piatră, șanțuită cu un jgheab de jur împrejur, prin care să se scurgă și să se verse apa. Cît despre arhitectură, nu este cu puțință nimănui să dea o descriere potrivită, atât de felurite sînt sculpturile și ferestrele bogat împodobite, dintre care unele sînt lungi și înguste, altele rotunde și cu chenare asemenea scuturilor. Deasupra lor sînt arcade mici, la împreunarea cărora // sînt <niște> cercuri mici, făcute din piatră, asemenea unor discuri sculptate. // Sînt în număr de 84 și deasupra fiecăruia se spune că voievodul a așezat o pasăre de bronz, cu aripile întinse, ca și cînd ar zbură. Cînd vîntul bate tare, aceste păsări șuieră la suflarea sa și se clatină clopoșei atîrnați sub aripile lor. Numai două sau trei din ele se mai află încă în ființă.

Această biserică are patru turlle, dintre care două, deasupra porții, sînt înalte și rotunde cu chenarele care încadrează <ferestrele> răsucite în spirale și care îi par privitorului ca și cînd ar fi gata să cadă, căci el nu poate vedea pe ce parte anume sînt sprijinite. Turla cea mare de deasupra „chorosului” este prevăzută de jur împrejur cu șaptezeci de arcade ca să corespundă, după cum se zice, cu numărul celor șaptezeci de discipoli³⁸.

Deasupra fiecărei turlle este o cruce ; și pe laturile bisericii, la fiecare din cele patru colțuri se află <cîte> o cruce, astfel că sînt, cu totul, douăzeci de cruci. La cei doi pereți principali ai bisericii, cel de miazăzi și cel de miazănoapte, se află, la fiecare, între ferestre, cîte șase stâlpi de marmură albă ; și jumătate din ei se văd pe dinafară. Se socotește că acești stâlpi corespund

³⁶ În realitate, aici se găsea mitropolia țării încă de pe vremea cînd la Argeș era capitala Țării Românești.

³⁷ Afirmație inexactă : pe acel loc se afla biserica mitropoliei țării, pe care Neagoe Basarab a „spart-o” și a înlocuit-o cu noua sa ctitorie (*Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 35).

³⁸ *Resul*.

numărului celor doisprezece apostoli și că sînt, ca reprezentanți ai acestora, susținătorii clădirii³⁹.

În fața noii biserici este o cupolă frumoasă <sprijinită> pe patru stâlpi de marmură⁴⁰, cu soclurile de bronz aurit⁴¹.

În jurul bolții fiecareia din cele patru turle este o balustradă mare.

Toate sculpturile și ornamentele de pe pereți și de pe turlele acestei biserici sînt acoperite cu aur, lăpislazuli etc. și cu tot felul de culori. Pereții sînt închinși de jur împrejur cu un brîu răsucit.

Urcarea spre biserică se face pe 64 de trepte de marmură⁴² chenarul ușii este, de asemenea, în întregime din marmură. Ușa însăși este în două canaturi, de proporții mari, lucrată cu măiestrie fiind opera unor artiști din Constantinopol; pe ea este înscrisă data clădirii, în limba greacă⁴³. După ce intri pe această ușă, urci trei trepte pentru a ajunge la podeaua bisericii; <aceasta> este pardosită în întregime cu marmură albă.

Biserica este alcătuită din două părți. Prima parte, care este pronaosul sau tinda are doisprezece stâlpi mari de piatră, în spirală, fiecare pereche fiind de aceeași formă.

Toți cei care intră în biserică trec printre cei doi <stâlpi> din fața ușii din afară; ceilalți doi, corespunzători, se află înaintea ușii a doua, adică a „chorosului”, apoi alți patru, de partea dreaptă, și patru de cea stîngă împlinesc numărul de doisprezece, care e acela al apostolilor, ca mai înainte. Între fiecare pereche de stâlpi este cîte o icoană mare, opera unor artiști crețani, de o frumusețe uimitoare, pictată pe amîndouă fețele. Pe partea din față sînt niște martiri călări, <iar> pe spate sînt chipurile unor cuvioși vestiți⁴⁴. În dosul stîlpilor, la dreapta, sînt mormintele domnilor Țării Românești, ale ctitorilor mănăstirii și ale soțiilor lor și pe peretele acela sînt zugrăvite chipurile lor, al fiecăruia în parte⁴⁵. //

³⁹ Cf. *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 36.

⁴⁰ Este agheazmatarul care, după spusele lui Petre Verussi (N. I o r g a, *Negotul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, pp. 32—33 și *idem*, *Istoria bisericii*, I, p. 130), nu a adăpostit o fîntînă pentru abluțiunile zilnice, ci a servit pentru așezarea toacei.

⁴¹ În *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 36, se spune că este vorba de un „cerdacel”, pe patru stâlpi de marmură, învelit însă cu plumb, nu cu bronz.

⁴² În *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 36, se spune că scara bisericii are 12 trepte „semnînd 12 sementii ale lui Israel”.

⁴³ Pisaniile sînt în limba slavonă (R e m u s I l i e, *Înscripțiile de la mănăstirea lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș*, în „Glasul Bisericii”, XII, 1953, nr. 9—10, pp. 587—597).

⁴⁴ Vezi E m i l L ă z ă r e s c u, *O icoană puțin cunoscută din sec. XVI și problema pronaosului m-rii Argeșului*, în „Studii și cerc. de istoria artei”, 1967, nr. 2, pp. 187—199).

⁴⁵ Despre aceste portrete vezi P a v e l C h i h a i a, *Cîteva date în legătură cu portretele votive din „biserica lui Neagoe” din Curtea de Argeș* în „Mitropolia Olteniei”, 1962, nr. 7—9, pp. 451—472 și *idem*, *Semnificația portretelor din biserica m-rii Argeș*, în „Glasul Bisericii”, 1967, nr. 7—8, pp. 788—799).

Ușa choroșului este mare și frumoasă, fiind de marmură albă. Este acoperită cu o țesătură <de fir> de aur, brodată peste tot, înfățișând Adormirea Maicii Domnului. Acest înveliș sau perdea este o lucrare foarte frumoasă și cu adevărat minunată și se spune că a fost cusută de mîna doamnei⁴⁶ pomenitului voievod. Chipurile soțului ei și ale fiilor ei⁴⁷ sînt desenate, în aceeași stofă, pe partea dreaptă și chipul ei precum și al fiicelor ei⁴⁸, pe partea stîngă, în josul vîlului. Choroșul este alcătuit din două abside.

În partea cea mai de sus a turlei este chipul Domnului nostru, Mesia, și coroana sa este din aur curat. Cît despre chipul lui Christos, care se află lîngă ușa altarului, el este alcătuit din mozaic așezat pe o placă de o foarte mare vechime; și <icoana> este aceeași despre care se spune în cronicile grecești că a fost mai întîi așezată la fîntina Samaritencei din Sf. Sofia și a venit un evreu și a lovit-o cu sabia și îndată a curs sînge din ea și i-a stropit hainele. Evreul a aruncat atunci icoana în fîntină; îndată apele s-au revărsat și s-au preschimbat în sînge.// De cum a aflat poporul de această întîmplare a înșfăcat pe evreu <care a fost recunoscut> după sîngele pe care îl avea pe hainele sale. Toată această poveste este descrisă pe marginile icoanei: cum că a fost atîrnată <acolo>, cum evreul a lovit-o și a aruncat-o în fîntină, cum l-au prins și cum mărturia <despre aceste fapte> a fost înscrisă în toate cronicile grecești din acel timp. Locul loviturii era sub mîna stîngă, unde tot mai rămăseseră urmele cele mai vădite de sînge⁴⁹. Partea cea mai mare din mozaic a căzut și a lăsat placa goală; pe spatele ei este zugrăvită răstignirea. Aceasta este o comoară <de artă> cu adevărat vrednică de admirație, după cum este de asemenea icoana Maicii Domnului, care a fost descoperită în baltă și care este încă și mai veche. Aceasta din urmă face neîncetat minuni și se spune că la o năvălire neașteptată a ungarilor în această țară⁵⁰, cînd au ocupat mănăstirea și au scos ochii <sfinților> de pe toate icoanele din această biserică, ei au aruncat această sfință icoană în foc; dar ea a rămas nevătămată. Printre neprețuitele moaște ale sfinților, păstrate în această biserică, ne-am închinat la capul <Sf.> Serghie și de asemenea la <acela> al lui Vacho, precum și la capul lui Nifon, patriarhul Constantinopolului⁵¹, care a murit la Sfîntul Munte; și pe lîngă acestea și la multe alte

⁴⁶ Doamna Despina.

⁴⁷ Teodosie, viitorul domn, și frații săi, Petru și Ioan.

⁴⁸ Domnițele Stana, Ruxandra și Anghelina.

⁴⁹ Vezi legenda acestei icoane în *Letopiseșul Cantacuzinesc*, pp. 34–35 și la Radu Popescu, *Istoriile*, p. 35. Vezi și Tit Simedrea, *Icoana junghiată de la Argeș. Glosă pe marginea vieții Sf. Nifon*, Sibiu, 1940.

⁵⁰ Probabil cea din iarna anului 1610–1611.

⁵¹ Nifon, fost mitropolit al Tesalonicului și apoi patriarh al Constantinopolului (1486–1488, 1497–1498), a venit în Țara Românească în timpul domniei lui Radu cel Mare. A murit la Athos în anul 1508. Trupul său a fost adus în țară de Neagoe Basarab (vezi Gavril Protu, *Viața și traiul sfîntului Nifon, patriarhul Constantinopolului*, trad. Tit Simedrea, București, 1937).

moaște. Într-un colț al clădirii este o capelă măreață, cu două cupole, închinată <sfînșilor> Petru și Pavel⁵².

Pentru a cuprinde totul într-un singur cuvînt, această biserică este un giuvaer. Răposatul ei ctitor și-a stors și singele din inimă pentru a o clădi și nu a cruțat nici o cheltuială pentru măreția și împodobirea ei. El este acela care a adus de la // Constantinopol vestita icoană de care am pomenit și alte moaște minunate, plătind pentru ele un preț mare. Pentru a săvîrși și tîrnosirea⁵³ acestei biserici, el a adus pe Nifon patriarhul⁵⁴, pomenit mai sus și pe toți egumenii mănăstirilor de la sfîntul Munte.

Trapeza sau sala de ospete a mănăstirii este foarte încăpătoare; și turnul ei nu are pereche, afară doar de acela al castelului din țara noastră numit „Hisn”, fiind octogonal pe dinafară și ajurat peste tot în felul peceții lui Solomon⁵⁵.

Construcția chiliilor acestei mănăstiri este foarte frumoasă și ele au cerdacuri care fac legătura de la una la alta. De jur împrejurul îngrădirii sînt heleșteie cu apă unde se găsește pește; și riul Argeș, de la care și orașul și mănăstirea își capătă numele și care este un rîu foarte mare, curge în apropierea mănăstirii.

Hramul bisericii se ține în ziua de Adormirea Maicii Domnului, la 15 August, și vine <aici> aproape întreaga populație din țară⁵⁶. A doua zi de sărbătoare, după liturghie, se face o pomenire⁵⁷ și un praznic în cinstea ctitorilor—Dumnezeu să aibă milă de sufletele lor! A treia zi este a slujitorilor care și-au prestat serviciile lor în celelalte două zile.

Am slujit liturghia în frumoasa biserică a sus-numitei mănăstiri, joi 15 ianuarie⁵⁸, și prea sfinția sa a hirotonisit pentru ei un diacon anagnost⁵⁹, un diacon evanghelist⁶⁰ și un preot și el a încins pe egumen cu un brîu peste trisaghion — căci este obiceiul lor de a nu lua acest dar de la nimeni altul decît de la patriarh. Totodată, prea sfinția sa a citit asupra lor <cuvenita> rugăciune și l-a numit arhimandrit. La sfîrșitul liturghiei, ei ne-au dus la mormintele domnilor, ctitorii mănăstirii, și la ale altora, iar după ce au făcut o slujbă de pomenire pentru răposați, patriarhul a citit asupra lor rugăciunile de dezlegare

⁵² Pentru modul cum erau dispuse vechile clădiri ale mănăstirii Argeș, vezi Pavel Chihaila, *Mănăstirea Argeșului (Încercare de reconstituire)*, în vol. *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 166.

⁵³ *Al-anhania*, de la termenul grecesc *Ἐγκύλια*.

⁵⁴ Tîrnosirea a fost săvîrșită, într-adevăr, de patriarhul de Constantinopol, dar acesta era Teolip (1513—1522), nu Nifon, care murise în 1508 (vezi *Letopisețul Cantacuzinesc*, pp. 37—40).

⁵⁵ Pecetea lui Solomon se mai numește și planta „Polygonatum officinale” sau „coada cocoșului” (V. Bogrea în „Anuarul Inst. de istorie națională”, Cluj, II, 1923, p. 408).

⁵⁶ Exagerat; probabil din regiunea înconjurătoare.

⁵⁷ *Tadakhar*, adică parastas.

⁵⁸ 1657.

⁵⁹ *Șamaș anagnost*, diaconul care citește psalmii și alte imnuri, ajutînd pe cîntăreți (psalt.).

⁶⁰ *Șamaș indjili*, diaconul propriu-zis care ajută pe preot.

și de fertare. După ce ne-am ridicat de la masă, egumenul a dăruit domnului nostru patriarh un covor și o sumă de bani din tezaurul mănăstirii și fiecăruia dintre noi ne-a făcut un dar asemănător.

p. 329

Vineri ne-am luat rămas bun de la el și am pornit la drum, după ce ne-am făcut a doua oară rugăciunile în biserică. Domnul nostru patriarh a fost ajutat să se urce în sania lui și am sosit seara într-un sat al mănăstirii, unde am dormit. Sîmbătă dimineața cînd ne-am sculat spre a porni, am dat de un frig cumplit și aproape de nesuportat; dar cum rîurile⁶¹ mari din această țară sînt foarte repezi, mijlocul rîului nu era înghețat, astfel că atunci cînd sîniile treceau peste ele, apa pătrundea înăuntru; martor îmi este Domnul, rogojinele și covoarele s-au lipit unele de altele // și de sanie ca un strat de gheață, formînd o singură masă solidă. Deși în continuă mișcare, caii înșiși au pătimit din cauza gerului aspru.

226/II

IV. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII CÎMPULUNG⁶²

Trecînd pe drumuri grele, prin păduri și peste dealuri și văi, cu dese urcușuri și coborișuri, am ajuns seara în orașul numit Cîmpulung⁶³, care este un oraș mare, cu gîndul de a vizita o mare mănăstire de acolo cu hramul Adormirii Maicii Domnului.

Înțelesul numelui Cîmpulung în românește este „cîmpie lungă”⁶⁴ și chiar așa este însușirea acestui loc, căci este un oraș foarte lung și prin mijlocul lui curge un rîu⁶⁵. Se spune că din timpurile vechi în acest oraș era scaunul domnilor Țării Românești. Lucrurile stau astfel: românii⁶⁶ aceștia locuiau în orașele maghiarilor sub cîrmuirea craiului, avînd un „comes”⁶⁷ dintre ei. Acest „comes” a venit să-și pască odată caii pe acest pămînt, care era pe vremea aceea în întregime în mîinile tătarilor și lipsit de locuitori. Cerînd, așadar, voie craiului, el a venit și, cu ajutorul lui Dumnezeu, a izgonit pe tătari din acest ținut și, crescîndu-i puterea, a ajuns domn peste acest ținut. Îl numeau <pe acel comite> Negru voievod, adică domnul

⁶¹ Rîurile ce au trebuit trecute sînt : Vilsanul, Rîul Doamnei, Bratia și Rîul Tîrgului.

⁶² În notă marginală.

⁶³ *Konbulunghi*.

⁶⁴ *Al-mawđj al-ťawil*. Explicarea este exactă. Vezi Dragoș Moldovan, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XXIII, 1972, pp. 84—100.

⁶⁵ Rîul Tîrgului.

⁶⁶ *Al -Falahiyun*.

⁶⁷ *Ķomes*.

cel Negru⁶⁸ și el a clădit această mănăstire⁶⁹. Din timpul acela pînă în vremea răposatului Matei voievod, clădirea se păraginise; dar <acel voievod> s-a îngrijit de ea și a reînnoit-o; așadar acum este mare și frumoasă, iar construcția ei e cu totul nouă⁷⁰.

Biserica ei se înalță mareș pe patru stîlpi frumoși. Clopotnița este mare și foarte înaltă. Această mănăstire a fost ocupată din timpurile cele mai vechi de chinovnici⁷¹. Populația orașului, împreună cu preoții și cu călugării, ne-a întâmpinat în afara porților; și îndată ce am intrat în biserică, a început vecernia pentru ajunul Duminicii fariseului și a vameșului⁷².

În ziua următoare, care a fost duminică dimineața, noi am slujit liturghia; și sfinția sa a hirotonisit un <diacon> anagnost, un subdiacon, un diacon evanghelist și un preot. După liturghie, el a ieșit în odăjdii să facă rugăciuni la mormintele ctitorilor mănăstirii și să rostească rugăciunile de dezlegare pentru întregul norod.

Am observat cu mirare marea evlavie a populației din acest oraș, asemănătoare aceleia a cazacilor; căci nici unul dintre ei, fie femeie, fie copil, nu a pregetat, ci cu toții au venit să se spovedească și să primească binecuvîntarea de la domnul nostru patriarh.

V. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII⁷³ <VIEROȘ>

Noi voiam să-l părăsim luni, dar nu ne-a fost cu puțință, atît de stăruitor s-au îmbulzit în jurul nostru. Dar marți, dis-de-dimineață, ne-am reluat călătoria și am ajuns în seara următoare la o mănăstire cu hramul // Nașterii Maicii Domnului, care este tot a marelui logofăt⁷⁴ și <este> așezată în mij-

p. 330

⁶⁸ *Nagru Foyfoda ayyu al-Beg al-Aswad*. În araba siriană a lung (ā) are valoarea de e. Este aici un amestec a două vechi tradiții: aceea a comitelui Laurențiu, îngropat la Cîmpulung în anul 1300, și aceea a descălecatului lui Negru Vodă din Transilvania.

⁶⁹ Biserica exista în anul 1351—1352, cînd este amintită într-un hrisov al lui Nicolae Alexandru voievod (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 163).

⁷⁰ Matei Basarab a reconstruit mănăstirea Cîmpulung în anii 1635—1636 (*ibidem*, pp. 163 și 255, nota 99). Pentru comparație vezi și descrierea făcută de patriarhul Macarie cu prilejul vizitei din ianuarie 1657, cînd afirmă că mănăstirea avea o așezare foarte frumoasă și o vatră foarte sigură, fiind a doua dintre mănăstirile Valahiei (Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, LXI/113).

⁷¹ *Kinubeyun*, de la termenul grecesc κοινοβίτιοι.

⁷² Duminica a zecea înainte de Paști.

⁷³ În nota marginală, ultimul cuvînt s-a tăiat împreună cu marginea hirtiei.

⁷⁴ Mănăstirea Vieroș, ctitoria lui Ivașco Golescu vornicul (1571—1573), biserica refăcută în parte și zugrăvită de Stroe Leurdeanu mare vistier, la 1645. Vezi Stoica Nicolaescu, *Mănăstirea Vieroș din județul Muscel, ctitoria marilor și vitejilor boieri din Golești*, București, 1936 și N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, II, pp. 708—710. În vremea vizitei mănăstirii, ctitorul, Stroe Leurdeanu, era mare logofăt (1655—1658).

locul unor dealuri și a unei păduri mari. Nu este decît un singur drum pînă la ea <care poate fi străbătut> fie călare, fie cu trăsura ; și cînd se dă vreo alarmă în ținutul înconjurător, locuitorii fug cu familiile lor în locul acesta și stau ascunși aici.

Este o mănăstire foarte frumoasă și are două lavazuri sau fîntîni îndestulate cu apă <ce vine> dintr-un izvor din vîrfurile muntelui. Această localitate produce un vin cu „efsiten”⁷⁵ pe care ei îl numesc pelin⁷⁶ ; este foarte amețitor și este de diferite feluri și calități.

A doua zi am mers mai repede, întrucît drumul se făcuse mai lesnicios datorită ninsorii îmbelșugate ; și seara am ajuns la Tîrgoviște.

În anul acesta, iarna a fost cumplită și grea pentru țărani și pentru vite. Zăpada nu a încetat să cadă pînă în prima zi din postul cel mare, care era la 9 februarie și multe vite au pierit din lipsă de nutreț ; și riul Dunărea a înghețat de trei ori prima dată <gheața avînd o> grosime de trei palme. După aceea a urmat o moină și s-a topit puțin din ea ; apoi a înghețat a doua oară și după aceea, din pricina zăpezii, a treia oară, pînă ce a ajuns gheața la o grosime de două palme. Ca să poată lua apă din riul, <locuitorii> ei trebuiau să sape un fel de puțuri prin stratul de gheață. Se spunea că așa ceva nu se mai întîmplase de treizeci de ani.

VI. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII <DEALU>⁷⁷

267/I

În marțea din săptămîna brînzii sau marțea brînzii, 3 februarie, ne-am dus să vizităm o mănăstire din vecinătatea Tîrgoviștei închinată Sf. Nicolae și cunoscută sub numele de Dealu⁷⁸. Se află cale de numai o oră depărtare de oraș ; dar este pe vîrfurile unui deal, greu de urcat atît vara cît și iarna ; căci vara drumul este împotmolit cu noroi și clisă, datorită numeroaselor șuvoaie de apă care curg din vîrfurile dealului ; și iarna este alunecș din cauza gheții și zăpezii.

Mănăstirea este așezată într-un loc deschis, dominînd întregul ținut, iar biserica seamănă cu aceea a mănăstirii Argeș. Se spune că tot ce a rămas din pietrele și materialele de la clădirea bisericii din urmă a fost transportat

⁷⁵ Astfel în mss. arab.

⁷⁶ În mss. arab: *bellinu*.

⁷⁷ În nota marginală.

⁷⁸ *Dalu*. Mănăstirea Dealu, ridicată înainte de 1431, a fost reconstruită de Radu cel Mare între 1499—1501, fiind terminată de Vlăduț voievod în 1510—1512, iar biserica a fost zugrăvită de Neagoe Basarab în 1514 (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 269—272). Dintre lucrările mai noi vezi C. Bălan, *Mănăstirea Dealu*, ed. a II-a, București, 1968.

pentru clădirea acesteia, de către ginerele voievodului, care i-a urmat⁷⁹. Dar aici turlle sînt toate acoperite cu mozaic ; pe dinafară, pereții sînt acoperiți și împodobiți cu piatră tare și frumoasă⁸⁰, iar ferestrele au chenare de marmură albă.

Toate terenurile // care înconjură această mănăstire sînt sădite cu vii și livezi și sînt ale sale. p. 331

Am luat parte aici la liturghie și la cină și seara ne-am întors în oraș unde, de vineri pînă în Duminică <lăsatului de sec al brînzei>, mai ales de pe la unu sau două după-amiază pînă aproape de miezul nopții, boierii, soțiile lor, negustorii și poporul de rînd s-au strîns la domnul nostru patriarh, cerîndu-i dezlegare de păcate și rostirea asupra lor a molitvelor de iertare pentru care le ascultau cu cea mai adîncă smerenie, respect și venerație.

Cît despre domnul însuși, el a poftit pe domnul nostru patriarh după-amiază la biserica din palatul său ; și, după vecernie, el s-a prosternat la pămînt împreună cu marii săi dregători și cu toți cei care erau de față, în timp ce patriarhul rostea asupra <domnului> și asupra lor sus-pomenitele rugăciuni de dezlegarea păcatelor.

După aceea ne-am suit la marele divan al palatului, împreună cu mitropolitul țării, celelalte căpetenii ale clerului, toți marii dregători ai țării și toți slujitorii curții ; cînd unul din logofeți a pășit înainte și a citit dintr-o hîrtie cu glas tare, un fel de preamărire⁸¹ pentru domn și un polihronion, și la sfîrșit el a cerut iertare potrivit cu cuvintele domnului nostru Mesia în evanghelia zilei : „Dacă veți ierta greșelile fraților voștri împotriva voastră și ziditorul vă va ierta păcatele voastre”. După aceea domnul nostru patriarh s-a sculat și l-a binecuvîntat <pe domn> dorindu-i sănătate în postul cel mare ; și toți cei de față au pășit înainte și au făcut la fel, mai întîi plecîndu-se în fața domnului și apoi sărutîndu-i mîna ; ei au săvîrșit aceeași ceremonie de asemenea față de domnul nostru patriarh și față de toți mitropoliții.

Apoi, domnul s-a sculat și a luat pe domnul nostru patriarh într-o încăpere dinăuntru și a vorbit multă vreme cu el în taină. Sfinția sa s-a dus apoi să o vadă pe doamnă.

Și ne-am întors la mănăstire, unde toți marii dregători și alții s-au înfățișat cu duiumul la biserică pentru ca patriarhul să citească asupra lor molitvele de iertarea păcatelor, în timp ce stăteau înghenunchiați la pămînt. La sculare, îi sărutau cu toții mîna sa dreaptă, făcînd plecăciuni și închinări ; și astfel, au tot venit unul după altul pînă aproape de miezul nopții, după cum am pomenit mai înainte.

⁷⁹ Radu de la Afumați (1522—1529) a fost ginerele lui Neagoe Basarab ; el a urmat la tron după scurta domnie a lui Teodosie (1521—1522), dar nu este amintit în alte izvoare ca ctitor la Dealu, care fusese terminată de Neagoe.

⁸⁰ Este vorba de fațadele bisericii îmbrăcate în placaje de piatră de talie.

⁸¹ εὐλόγιον.

În prima duminică a postului, din porunca domnului, domnul nostru patriarh s-a dus la mitropolie și acolo a slujit liturghia împreună cu episcopul⁸⁵. La „trisaghiu” li s-a pus înainte un tetrapod după obicei și s-au împărțit luminări tuturor celor de față în altar; și după ce domnul nostru patriarh s-a așezat pe un scaun, unul din preoți a înaintat pînă în mijlocul bisericii și a citit în întregime sinaxarul zilei⁸⁶. La pomenirea părinților ortodocși și a sfinților, cînd // se răspunde de trei ori „veșnica pomenire”, învățătorul nostru s-a sculat și toți cei de față în altar au cîntat de trei ori „veșnica lor pomenire”. Iar cînd s-au amintit ereticii și schismaticii, ei și-au stins luminările, întonînd de trei ori o întreită anatemă; apoi, aprinzîndu-și din nou luminările, ei au urmat tot astfel pînă la sfîrșitul slujbei.

A fost <apoi> o hirotonire de preoți și după aceea un mare ospăț în sala de deasupra, cu multe închinări de pahare, mai întii în cinstea lui Dumnezeu, apoi într-a Sfintei Fecioare și a tuturor sfinților, trei cupe; apoi, într-a domnului trei cupe; apoi pentru domnul nostru patriarh și slujitorii săi, trei; pentru marii dregători, trei; și pentru mitropolit și slujitorii lui, trei. // Așadar, nu ne-am sculat de la masă pînă ce nu am fost amețiți și prăpădiți și ne-am retras la mănăstirea noastră într-o stare groaznică.

VII. DESCRIEREA MORȚII DOAMNEI ȘI FELUL CUM A DECURS ÎNMORMÎNTAREA EI⁸⁴

În joia pocăinței a murit doamna Bălașa⁸⁵, soția lui Constantin Vodă și am expus-o cu mare pompă sub un baldachin în curtea palatului. După aceea a fost purtată de jur împrejurul bisericii; și înmormîntarea ei a fost slujită de un mare sobor de preoți și călugări, în afară de căpeteniile clerului, cărora li s-a împărțit tuturoră <cite o> răsplată bogată în bani. După ce au îngropat-o în tinda bisericii din afara curții⁸⁶, s-a dat un mare praznic celor de față mari și mici și ni s-a spus că s-au împărțit săracilor și lucrătorilor care erau de față mai bine de zece pîini bune, tuturor săracilor pîine bună⁸⁷ și blide cu mîncare și pahare cu vin. La a noua zi, la pomenire, s-au păstrat aceleași rînduieli.

⁸⁵ Mitropolitul.

⁸⁶ Adică viața sfîntului sărbătorit în ziua aceea.

⁸⁴ În nota marginală.

⁸⁵ *Balașa*. Doamna Bălașa, fiica stolnicului Nicolae Rali, a murit la 12/22 martie 1657, după cum rezultă din inscripția de pe piatra funerară de la biserica Sf. Vineri din Țirgoviște (N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 110).

⁸⁶ Este vorba de biserica domnească mică sau biserica Sf. Vineri, situată în afara zidului de incintă al curții domnești, unde doamna Bălașa a fost ctitoră (N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, pp. 647–648). Constantin Șerban nu o putea îngropa alături de Matei Basarab, fostul său dușman.

⁸⁷ În textul arab există această a doua mențiune despre împărțirea pîinii la toți săracii.

VIII. DESCRIEREA CEREMONIALULUI ÎN DIMINEAȚA DUMINICII FLORIILOR⁸⁸

Devreme, în dimineața Duminicii Floriilor, domnul l-a poftit pe domnul nostru patriarh să ia parte la utrenie și la polieleu și i-a adus ramuri de copac⁸⁹ asupra cărora s-au rostit rugăciuni. Apoi, domnul a venit spre el și i-a dat o ramură și tot astfel toți boierii au venit înainte și au primit ramuri, în timp ce dascălii le împărțeau luminări de ceară. S-a urmat aceeași rânduială pentru fiecare din cei de față în biserică; și după ce am terminat liturgia, ne-am dus la un mare praznic la masa domnului.

IX. DESCRIEREA CEREMONIEI <JOII> MARI

Miercuri, în săptămîna mare, domnul ne-a poftit, potrivit datinei, și noi i-am pregătit în palatul său untdelemn sfințit⁹⁰. În joia mare am mers cu trăsura și ne-am înveșmîntat în odăjdii în biserica curții, împreună cu mitropolitul țării; și de cum a coborît domnul, amîndoi i-au și dat binecuvîntarea lor, apoi au purces afară, învățătorul nostru mergînd alături de domn spre curtea palatului, unde fuseseră pregătite bănci lungi de jur împrejur, cu covoare și trei scaune la mijloc, îndreptate spre răsărit, pentru domnul, pentru învățătorul nostru și pentru mitropolitul țării. // La stînga stătea mitropolitul și egumenii mănăstirilor; la dreapta, boierii. p. 333

Pe tetrapoduri erau așezate cărțile cuprinzînd slujba spălării⁹¹ și ligheanul și ibricul de argint. Apoi s-au împărțit luminări de ceară celor de față și domnul nostru patriarhul a înaintat, pe cînd eu mergeam înaintea lui cu cirja lui iar el tămîia. Apoi a tămîiat în jurul tetrapodului, după aceea a tămîiat pe domn și pe mitropolit și a terminat rîndul din stînga. Apoi a tămîiat pe boieri și a terminat cu rîndul din dreapta. După aceea s-a întors și a tămîiat pe postelnic și pe toți cei din jurul domnului. A urmat a doua citire, cînd <patriarhul> s-a dus și la domn.

Eu am rostit „binecuvîntează, stăpîne”⁹² iar el <a zis> „binecuvîntat”⁹³. Apoi ei au început să cînte „slujba spălării”. În timpul citirii Evangheliei, m-am dus și am tămîiat, după cum este obiceiul, așa cum tămîiasă el. Unul din preoți a citit evanghelia, cu fața îndreptată spre apus: și cînd a ajuns la locul unde spune: „și și-a lepădat veșmintele sale”, noi am dezbrăcat pe învățătorul nostru de sacosul său și de alte veșminte, potrivit obi-

⁸⁸ În nota marginală.

⁸⁹ De salcie.

⁹⁰ Adică sfîntul mir cu care se ung noii botezați.

⁹¹ În amintirea spălării picioarelor apostolilor de către Isus.

⁹² εὐλόγησον Δέσποτα.

⁹³ εὐλόγητος.

ceiului, și l-am încins cu un ștergar din pânză de in. Apoi el s-a dus și, turnând apă din ibric <în lighean>, a venit mai întâi la cel care îl înfățișa pe Iuda și care fusese învestmîntat la fel ca anul trecut și i-a spălat mai întâi picioarele lui. Sub ele întinsese un covor. După el a trecut la ceilalți pînă ce a terminat cu toții. Mitropolitul țării era acolo, înfățișându-l pe Petru. După ce patriarhul a îndeplinit ceremonia și după ce l-au învestmîntat din nou cu sacosul său, el a înaintat către vasul cu apă așezat pe tetrapod și, înmuindu-și virful degetelor, a însemnat cu ele semnul crucii între ochii săi și i-a dat binecuvîntarea domnului, de departe. Tot astfel și mitropolitul a venit și a făcut la fel, și după aceea și domnul. Apoi au trecut după el arhieriei, stareții și boierii. Apoi au trecut călugării și ceilalți.

Am intrat în biserică și am terminat liturghia fără „spălatul mesei”, după care a avut loc hirotonirea a cîtorva diaconi. Și domnul, la înfățișarea potirului, a intrat în altar și a primit împărtășania.

268/I În dimineața simbetei sfinte, după ce am făcut slujba prohodului în biserica din mănăstirea <Stelea>, ne-am dus spre amiază cu trăsura la biserica curții; și, după ce ne-am înveșmîntat, domnul a coborît și <preoții> s-au dus să așeze epitaful pe <o> masă potrivit datinei, împărțind luminări tuturor celor de față.

Apoi domnul nostru patriarh a tămîiat după cum este obiceiul, iar eu am spus „binecuvîntează stăpîne” și el a spus „binecuvîntat” etc.

Ei au început să cînte canonul psaltic⁶⁴ și toate cîntările⁶⁵. Noi ne-am dus să cîntăm împreună cu ei irmasul⁶⁶ lîngă epitaf, pînă s-a făcut de nouă ori. A trecut întâi domnul nostru patriarh și a dat binecuvîntarea, după aceea <au trecut> și mitropolitul și domnul, precum și toți cei de față. După aceea ei l-au purtat o dată în procesiune solemnă de jur împrejurul bisericii, afară; și intrînd din nou, au isprăvit liturghia și au hirotonit cîțiva preoți.

În dimineața duminicii Paștelor, după ce am săvîrșit slujba învierii⁶⁷ în biserica mănăstirii, am fost aduși cu trăsura la curte unde am repetat întocmai același ritual și slujbe, precum făcuserăm în anul de dinainte. După liturghie, care s-a slujit în prima oră a zilei⁶⁸, am fost ospățați sus, la masa domnului.

În prima marți după Paște după cum făcuserăm și în anul de dinainte, ne-am dus cu domnul în procesiune pînă afară din oraș, după obicei.

p. 334 În sîmbăta a doua după Paște am slujit liturghia în biserica mitropoliei pentru văduva unui boier, întru pomenirea morții acestuia. În Joia Înălțării am slujit din nou liturghia în biserica mitropoliei în fața domnului și // potrivit datinei anuale a urmat un praznic care s-a prelungit pînă seara. În ziua Rusaliilor, după liturghie, domnul nostru patriarh s-a închinat pînă la pămînt în biserica mănăstirii, după cum se face de obicei.

⁶⁴ *Al-Bșaltika*.

⁶⁵ *Ōdiya* de la ὠδή = cîntare.

⁶⁶ *Al-armis*, imnul prim al fiecăreia din cele nouă cîntări ce compun un canon.

⁶⁷ *Al-Anastasis* de la termenul grec: Ἀναστασις.

⁶⁸ La ora 6 dimineața.

X. [Urmează povestirea luptelor dintre ruși și suedezi, asediul Rigăi și încheierea tratatului dintre Carol al X-lea Gustav și țar].

268/II
p. 335

Și pentru că acel crai⁹⁹ făcuse bine și dăduse ajutor domnilor Țării Românești și Moldovei în vremea strîmtorării lor, el a trimis acum să le ceară un ajutor de cîteva mii de ostași, pe care i-au dat, deși fără voia lor¹⁰⁰. Cu <această> oaste, astfel adunată, el a pornit în toiul iernii¹⁰¹, pe vreme de mare viscol // și de îngheț; din această cauză mulți oameni s-au înecat în valuri sau au pierit de frig¹⁰²; și înaintînd spre acele orașe, le-au luat în stăpînire. Aici el s-a întîlnit cu regele Suediei¹⁰³ și s-au unit cu forțele lui ... Toate acestea s-au întîmplat după sfatul și îndemnul lui Hmelnițki care dăduse regelui un corp auxiliar, ce se urca la treizeci de mii de oameni¹⁰⁴, încît, văzîndu-l astfel întărit, nimeni dintre poloni n-a îndrăznit să-l întîmpine. În timpul plecării sale din țara sa, el nu avea peste șase mii de oameni cu el¹⁰⁵, căci întreaga forță <armată> a țării maghiarilor^{106bis} este numai de patruzeci pînă la cincizeci de mii de ostași.

p. 336

Dar tirania sa era mare <iar> cruzimea sa nemăsurată și el, distrugînd biserici și mănăstiri, a făcut în țara polonilor atîtea rele ce nu se pot descrie. A început să răspîndească calomnii împotriva lui Hmelnițki și să-l înșele, spunînd: „Acum am izbutit să-mi întind puterea asupra celor două principate, Țara Românească și Moldova, care sînt întru totul în mîinile mele; și țara maghiarilor a fost, înaintea mea, a tatălui meu și a strămoșilor mei. În afară de aceasta, eu mi-am întins puterea și asupra țării polonilor și le-am luat în stăpînire capitala; și acum nu-mi mai rămîne alt rival decît acest mujic sau țăran Hmelnițki”¹⁰⁶. Și s-a pus acum să ucidă în taină atîția ostași cazaci <cîți a putut> ca să-i slăbească puterea.

Acest <fapt> s-a descoperit curînd și, ajungînd la urechile lui Hmelnițki, i-a stîrnit cea mai mare indignare împotriva regelui. El a trimis îndată să-l poftască pe han¹⁰⁷ ca să pornească împotriva lui, <făgăduindu-i> să i-l

⁹⁹ Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648–1660).

¹⁰⁰ Este vorba de corpurile de cîte 2 000 de oșteni trimise în sprijinul lui G. Rákóczi al II-lea în Polonia, de Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan (M. Costin, *Opere*, p. 176 și A. Veress, *Documente*, X, p. 313).

¹⁰¹ Expediția a început în ianuarie 1657 (*Istoria României*, III, p. 188).

¹⁰² Fapt confirmat și de M. Costin, *Opere*, p. 175.

¹⁰³ Carol al X-lea Gustav (1622–1660).

¹⁰⁴ După M. Costin erau doar 20 000 (*Opere*, p. 176).

¹⁰⁵ După alte informații, G. Rákóczi ar fi avut cu sine 20 000 de oameni (H u r m u z a k i, V/2, p. 34). Cronicile turcești dau efectivul de 60 000 (*Cronici turcești*, II, pp. 172–173).

^{106bis} Vezi nota 330, p. 73.

¹⁰⁶ *Al-mudjîh ayyu al-Falaḥ Hmil*. *Falaḥ* are aici sensul de *fellah*, țăran. Despre relațiile dintre cei doi vezi și M. Costin, *Opere*, p. 177.

¹⁰⁷ Mehmed Ghirai al IV-lea în a doua domnie (1654–1665).

predea ; și așa s-a și întâmplat aievea ; căci, atunci cînd sultanul turcilor¹⁰⁸ și hanul tătarilor au auzit de năvălirea regelui în Polonia fără să-l fi întrebat <pe sultan> și că cei doi domni îi dăduseră ajutor, s-au mîniat foarte tare împotriva lui <Rákóczi>.

p. 337
/269/I/ Astfel că s-a răspîndit printre tătari și printre turci zvonul că șapte regi se înțeleseseră și hotărîseră să facă o expediție în această țară în timpul postului celui mare ; prin urmare era o mare neliniște <în nord> după cum am arătat mai înainte, neliniște care s-a prelungit și a ținut pînă la Rusalii, cînd au sosit vești că hanul pornise și că era în drum către această țară¹⁰⁹. A urmat o mare frămîntare și toți se pregăteau de fugă. Totodată pe toată granița țării turcești, de la gurile Dunării pînă la Vidin¹¹⁰, s-a răspîndit zvonul că turcii au pornit împotriva maghiarilor¹¹¹, // împreună cu tătarii și că ei, în drumul lor, vor trebui să cucerească Țara Românească și Moldova căci acestea dăduseră ajutor maghiarilor. Așadar domnul a adunat oștile acestei țări care s-au pregătit de apărare și au așezat cîteva tabere. În acest timp au sosit scrisori de la Hmelnițki, îndemnîndu-l să se apropie; și îndată ce a venit Hmelnițki, i-a dat liberă trecere prin țara lui.

Cînd aceste fapte au ajuns la urechile lui Rákóczi, adică lui Gheorghe, craiul maghiarilor, el a fost cuprins de o mare teamă și a pornit în întîmpinarea năvălitorilor. Cazacii s-au retras și l-au lăsat să lupte cu tătarii trei zile. La sfîrșit <tătarii> l-au amăgit cu propuneri de pace și de împăcare ; dar el, aflînd de perfidia lor, a fugit singur în țara sa. Tătarii au luat în primire peste douăzeci și cinci de mii de oameni din oastea lui — după cum ni s-a spus — în cap cu conducătorul¹¹² lor Ioan Kemény¹¹³, cel mai mare dintre generali¹¹⁴ principelui, fără a se socoti pe acei care fuseseră uciși în luptă. Cu acești prinși, hanul s-a întors în țara sa în mare triumf și cu bucurie nespusă ; și aceasta s-a întîmplat la sfîrșitul lunii iulie.

. Această război care a căzut peste maghiari a fost fără îndoială urmarea năvălirii <lor> în sfintele locașuri ale lui Dumnezeu, în biserici și mănăstiri cît și a uciderii, fără milă sau îndurare, a călugărilor, preoților și creștinilor din Moldova.

¹⁰⁸ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

¹⁰⁹ La 1 iulie 1657 C. Șerban ceruse printr-o solie trecere liberă pe la Brașov în caz de primejdie (*Quellen*, VI, p. 57). De fapt, hanul a trecut prin Moldova după retragerea sa din Polonia „după ce au luat toată oastea lui Racoșii în robie” (M. Costin, *Opere*, p. 178).

¹¹⁰ *Bođom*.

¹¹¹ *Madjar*. Vezi amănunte la Evlia Celebi, în vol. de față, p. 452.

¹¹² *Zaim*. De fapt general.

¹¹³ *Kimianos*. Kemény a ajuns robul tătarilor, căci aceștia nu au recunoscut pacea încheiată de Rákóczi cu polonii (24 iulie 1657). Vezi M. Costin, *Opere*, p. 177.

¹¹⁴ *Arhoni*.

Vreau chiar să-ți pomenesc, frate cititor, câteva din faptele lor necurate pe care noi i-am văzut că le-au săvârșit cînd au fost cu noi, în Țara Românească. Iată una din acestea ; în țara mai sus-pomenită a venit un episcop din Rumelia, om sărac și foarte lipsit, aducînd cu el singura lui avere, o iapă pe care s-a dus să o vîndă la tîrgul de vite. Unii din acești unguri s-au oprit să se uite la ea ; și unul din ei, pășind înainte și luînd-o de frîu, a spus : „Această iapă este a mea”. La acestea, șapte din tovarășii lui au depus mărturie că era a lui și ei au luat-o. Căci acesta este un obicei curent . . . că dacă unul din ei spune : „Acest lucru este al meu” și îl ia din bunul său plac, și dacă șapte din compatrioții săi dau mărturie că este al lui, devine al lui. Acesta este obiceiul lor.

Blestemul lui Dumnezeu să cadă asupra lor pentru <că sînt> dușmanii religiei lui Hristos și ai icoanelor și ai slăvitei cruci. Că sînt astfel, am văzut cînd ei intrau în biserici și distrugeau icoanele sau le scoteau ochii cu săbiile lor și cînd au săvârșit // alte fapte urîte din ură împotriva călugărilor și a clerului, ucigînd pe mulți dintre aceștia, după cum am spus mai înainte, în vremea <domniei> lui Vasile <Lupu>. p. 338

Să ne întoarcem la povestirea noastră ; acest sărman episcop a început să plîngă și să se vaiete din pricina <pierderii> iepei sale, dar nu era nimeni să-l ajute, pînă ce a fost sfătuit de niște creștini să meargă la căpitanul lor și să se plîngă împotriva maghiarilor. El s-a dus așadar și și-a înaintat plîngerea. Dar căpitanul l-a dojenit și l-a dat afară.

Mergînd la domn, el a arătat cum stau lucrurile. Domnul, care era supus despotismului maghiarilor, neavînd puterea să li se împotrivească¹¹⁵, a făcut tot ce a putut pentru ca să mîngîie inima episcopului. Și cînd a venit căpitanul să-l vadă ca de obicei, el i-a vorbit despre aceasta. Căpitanul a răspuns : „După ce șapte martori au depus mărturie că iapa era a lui, adică a maghiarului, cum pot să i-o iau înapoi, cînd astfel este legea noastră ?” Domnul a răspuns : „Acest sărman episcop are peste patruzeci de martori că iapa este a lui și că el a adus-o cu el din țara lui”. „Martorii noștri, a răspuns căpitanul, sînt primii care și-au făcut depoziția și această afacere nu mai poate fi cercetată din nou”.

Domnul, fără altă nădejde de a putea îndrepta <nelegiuirea>, nu a avut alt mijloc decît să dea episcopului un cal din propriul său grajd și i-a dat drumul să plece cu această mîngîiere.

¹¹⁵ După lupta de la Șoplea din vara anului 1655 — cîștigată de C. Șerban cu sprijinul principelui Transilvaniei — acesta din urmă și-a întărit influența asupra domnului Țării Românești.

Maghiarii fac multe nelegiuiri asemănătoare și timpul mi-ar lipsi ca să le enumăr. Dintre acestea ei îngăduie omorul, adulterul, incestul, furtul¹¹⁶.
[Se află de uciderea patriarhului de Constantinopol¹¹⁷ de către marele vizir]¹¹⁸.

XI. <PLECAREA SPRE MĂNĂSTIRI. RÎMNIC>

269/II Așadar domnul nu a vrut să ne lase să mergem nici nu ne-a dat voie să plecăm în țara noastră, nici el <și> nici unul din boierii lui, de teamă pentru siguranța noastră.

Cum ni se urise să tot stăm, învățătorul nostru patriarh a cerut voie domnului să plece și să cerceteze mănăstirile țării. Și domnul a fost mulțumit să poată încuviința aceasta, orînduindu-i în același timp un portar adică
p. 339 un capugiu. //

Am plecat din Tîrgoviște joi 18 iunie¹¹⁹ cu toate lucrurile noastre; căci ne temeam să nu izbucnească vreo tulburare; și motivul de căpetenie al plecării noastre era să ne facem nevăzuți și să ne retragem în țară, în vecinătatea munților Ungariei^{120bis}, unde fug cei mai mulți locuitori ai țării pentru <a-și căuta> un adăpost în timpuri de restriște... căci în orice colț ne întorceam privirile acolo era turburare mare.

Am ajuns mai întîi la Pitești¹²⁰ și de aci am trecut la mănăstirea Argeș¹²¹; de aci am ajuns la Rîmnice¹²² care e scaun episcopal, mergînd de-a lungul marelui și vestitului rîu Olt care curge la vale <venind> din țara maghiarilor^{122bis}. Peste el este un pod foarte mare, una din binefacerile răposatului Matei voievod.

În acest oraș am întîlnit pe mitropolitul mazilit Ignatie¹²³. Palatul episcopal de aici seamănă cu acela al mitropolitului din Tîrgoviște, atît

¹¹⁶ Exagerări evidente.

¹¹⁷ Partenie al III-lea (26 iulie 1656—24 martie 1657), spînzurat din cauza legăturilor întreținute cu țarul Moscovei (Le Quien, *Oriens Christianus*, I, col. 340; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 232).

¹¹⁸ Köprülü Mehmed pașa, mare vizir (1656—1661).

¹¹⁹ *Havran*.

^{120bis} Este vorba de munții Carpați. Vezi nota 330 de la p. 73.

¹²⁰ *Bitast*.

¹²¹ *Arđji*.

¹²² *Rimniku* = Rîmniceul Vîlcii.

^{122bis} Vezi nota 330, p. 73.

¹²³ Ignatie, episcop de Rîmnice (1637—1653), a fost scurt timp mitropolit al Țării Românești (1653—1655) după depunerea mitropolitului Ștefan, care a revenit după înlăturarea potrivnicului său.

prin clădirile și grădinile sale, cît prin livezile și heleșteiele sale, numai că este mai mic. Biserica are hramul Învierii Domnului¹²⁴.

Apoi capugiul (=portarul) ne-a dus la marea și renumita mănăstire numită Cozia care este așezată spre răsărit, la trei sau patru ceasuri de călătorie de riul amintit mai sus, pe dreapta acestuia. Drumul este nemaipomenit <de rău> din pricina locurilor accidentate și a greutateilor <întîmpinate>. Este o potecă îngustă, pe marginea riului, de-a lungul căruia nu poate merge, deodată, decît un singur cal, și aceasta cu mare anevoință, grijă și teamă. Căci riul curge jos într-o vale înspăimîntător de adîncă, plină de stînci și de curenți ce saltă valuri ca ale mării și, cînd mugește, vuietul său este îngrozitor, tulburîndu-ți inima de spaimă.

Riul este foarte mare și larg, mai mare decît Orontele¹²⁵ la Hamah¹²⁶ și dincolo de el, pe partea cealaltă, sînt munți foarte mari, cu neputință de trecut, acoperiți cu păduri și cu totul de nestrăbătut. Pe stînga drumului, adică la stînga noastră cînd urcam, se află un munte foarte înalt, prăpăstios și stîncos, acoperit cu copaci uriași; și poteca noastră a urmat înainte tot astfel, pînă ce am ajuns la un pod de lemn, sprijinit în chip meșteșugit peste prăpastia înspăimîntătoare pe malul șubred și nesigur — după cît se pare — al riului; cînd ne-am uitat la el, ni s-au înfiorat inimile.

La ivirea vreunui atac sau vreunei nenorociri care ar fi amenințat mănăstirea, călugării veneau și ridicau acest pod, care, fiind făcut din lemn, este fixat în cuie la un capăt de doi copaci înalți care se ridică din albia riului, în timp ce celălalt capăt rămîne pe malul prăpăstios al muntelui. Prin ridicarea podului, în locul lui rămîne o prăpastie imensă de care nici nu te poți apropia <și> nici nu poți trece peste ea, căci nu este nici o putință de a o trece printr-un mijloc oarecare. Nimeni nu este în stare să coboare// p. 340 pînă la rîu din cauza adîncimii sale și a malurilor sale abrupte, drepte ca peretele; nici nu poate trece mai sus, căci în tot drumul său, încă din Țara Ungurească, el curge păstrînd această însușire de barieră și de hotar. Totuși, după cum ni s-a spus, atunci cînd nevoia îi constrînge, ei aduc din Ungaria pe acest rîu cele de trebuință, ca vin și altele; dar aceasta se face cu înfruntarea unor nesfîrșite spaime și primejdii. După cum am arătat mai înainte, muntele nu poate fi străbătut niciodată; după spusele lor, nu există vreun drum nici în dosul său, nici în vreo altă parte din jurul său; el poate fi străbătut numai prin această rîpă nemaipomenită care este opera Creatorului (slăvit fie numele său!). Și cînd ne-am uitat, am fost cuprinși

¹²⁴ Biserica episcopală din Rm. Vilcea avea hramul Sf. Nicolae; ea exista la sfîrșitul secolului al XIV-lea, cînd aici a fost probabil sediu episcopal; a fost refăcută de Matei Basarab și apoi din nou în sec. XVIII—XIX (N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, pp. 540—542).

¹²⁵ 'Ași.

¹²⁶ Hamah, oraș în Siria.

de uimire privindu-l, căci odată ridicat podul, dacă ar fi așezată aici chiar numai o trupă mică, înarmată cu puști, ea ar fi în stare să respingă mai multe mii de dușmani. Tăria și siguranța acestei mănăstiri binecuvântate, atât de vestită în lume, se datorește în întregime numai locului și așezării pe care am descris-o.

XII. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII COZIA CEA FRUMOASĂ ȘI A DRUMULUI EI ABRUPT¹²⁷

Eram înspăimîntați de îngustimea drumului și de apropierea sa de marginea prăpastiei; și, coborîndu-ne de pe caii noștri, am mers pe jos pînă ce am trecut podul.

270/1

Aici am ieșit într-o cîmpie mare, deschisă, împărțită în ogoare, acoperite cu semănături și cu grădini și vii pe care a trebuit să le străbatem pînă ce ne-am apropiat de mănăstire; <aceasta> este o clădire întărită și măreață, înălțată pe marginea aceluia rîu, dar înconjurată de piscuri înalte și impunătoare, iar golurile dintre ele erau închise de păduri de nepătruns, astfel că prin nici o parte a acestui loc nu este vreo altă intrare, căci acest loc binecuvîntat se află <ca> într-o covată¹²⁸ la marginea țării și la marginea Țării Ungurești¹²⁹, atât la mieznoapte cît la apus, cale de două zile de călătorie. Drumul către aceasta din urmă este prin spatele munților de miazăzi¹³⁰; este extrem de greu și cu neputință de străbătut <cu carul> cu boi.

În limba lor înțelesul numelui acestei mănăstiri, Cozia, este „fortăreața de pămînt”¹³¹ din pricina nenumăraților munți din această țară. În această mănăstire nu pătrunde nici o femeie și nici chiar partea femeiască a vreunui animal; dealtfel este regula stabilită de răposatul Mircea voievod¹³² care a clădit-o împreună cu bisericile sale, închinînd-o Sf. Treimi¹³³. Se spune că i-au dat numele de Treime numai din cauza celor trei munți care o înconjoară dinspre sud-vest, nord și nord-est.

¹²⁷ Notă marginală.

¹²⁸ *ta'ghrud*.

¹²⁹ *Bilad al-Madjar*.

¹³⁰ Astfel în text.

¹³¹ *Ma'zi barriya*. Numele de Cozia este în realitate sinonimul turc al vechiului Nucet. Vezi V. Bogrea în „Anuarul Inst. de istorie națională.” Cluj, II, 1923, pp. 242–243.

¹³² *Mirița Foyfoda*, transcris din limba română căci litera *č* nu există în limba arabă.

¹³³ În 1387–1388. Vezi E. Lăzărescu, *Data zidirii Coziei*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 1962, nr. 1, pp. 107–137. Restul bibliografiei la N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 205–209.

În fața sfintei biserici este o fântină¹³⁴ îndestulată de un mîndru izvor de apă care curge de la munte și încîntă simțurile. În jurul bazinului sînt patru // chipuri din a căror gură curge apă: unul este chipul unui maghiar, celălalt este capul unui turc, cu turbanul său, al treilea este chipul unui domn și al patrulea cel al unui rob. În bazin se păstrează totdeauna pești.

Chiliile acestei mănăstiri sînt mari și solid construite, cu două caturi, de jur împrejurul unei galerii înalte: și în partea dinspre răsărit sînt cîteva săli minunate unde se servește masa, cu ceardacuri sau galerii ce domină cu privirea riul, a cărui adîncime, adică distanță, aci, de la vîrfurile clădirilor pînă la albia sa, este între patruzeci sau cincizeci de ori statura sau înălțimea unui bărbat. Acestea sînt încăperi care îndepărtează grijile plicticoase, alungă melancolia și luminează mintea. Un om bolnav este alinat aci de murmurul vesel al apelor și nu numai de curentul spumegînd al riului, ci și de șuvoaiele izvorului care se prăvălesc de pe rîpi. Și omul reînvie la privirea acestor munți cu verdeața înconjurătoare și de gustul nespus de bun al acelor pești frumoși numiți păstrăvi¹³⁵, care nu se află decît în asemenea locuri. Ei trăiesc numai în ape curgătoare de munte, hrănindu-se printre stînci și nu le plac adîncimile noroioase și <cu apă> stătătoare. Seamănă cu peștele „Sultan Ibrahim” de la Tripoli¹³⁶ și este frumos însemnat cu pete roșii. Are un gust ales, întrecînd ca aromă orice pasăre friptă etc. Este foarte prețuit în această țară și cînd este sărat îl duc în dar domnului și marilor dregători.

Grădina acestei mănăstiri este frumoasă și în ea se mai află, de asemenea, un chioșc unde obișnuim să ne luăm prînzul la amiază, cîna luînd-o la o oră mai tîrzie în galeria pe care am descris-o și în arhondaricul unde eram găzduiți. Am găsit aci un vin minunat de o bunătate deosebită și cu o culoare aprinsă¹³⁷.

În afara porții mănăstirii, pe povîrnișul muntelui se află un izvor de apă spumegîndă; și deasupra lui este clădită o biserică măreață, spre slava sfîntului Petru și a sfîntului Pavel. Ei numesc acest loc bolniță¹³⁸; aci, în acest ajun al sărbătorii Apostolilor, am fost de față la privegherea care a ținut toată noaptea.

În fața acestui lăcaș este un drum pe care am mers o jumătate de ceas pînă la poalele dealului, unde este o biserică prea frumos clădită cu hramul

¹³⁴ Fîntina lui Neagoe Basarab (?).

¹³⁵ În textul arab: *bastrofos*, transcris apoi și cu litere grecești: *πέστρουβες*.

¹³⁶ *Tarabulus*. Este *Tarabulus aş-Şam*, Tripoli din Siria.

¹³⁷ Renumitul vin de Drăgășani.

¹³⁸ *Bimaristan*, cuvînt iranian folosit și de turci cu sensul de „spital”. Bolnița Coziei este ctitoria lui Radu Paisie (1542—1543) (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 209—210).

Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul¹³⁹. Aici locuiește un cucernic pustnic, a cărui chilie este lipită de biserică, unde el slujește și face liturgia.

p. 342

Această față cuvioasă a cerut dezlegare de păcate de la domnul nostru patriarh și l-a rugat să sădească pentru el un vlăstar de nuc ca să-i rămână o amintire de la el și ca pe viitor toți să poată ști că este un pom sădit drept binecuvîntare de către patriarhul Macarie al Antiohiei. // Prea sfinția sa i-a încuviințat <cererea> și, luînd un cuțit, a tăiat toate mlădițele care creșteau pe răsad, lăsînd numai o tulpină; după ce a sădit-o și a binecuvîntat-o, am plecat. La fel a făcut în grădinile fiecărei mănăstiri în care am intrat, aceasta fiind obiceiul lor; și este un obicei foarte bun, căci astfel se păstrează amintirea unei astfel de vizite; de asemenea, cunoscînd data, ești în stare să recunoști vîrsta pomului sădit în acel timp. Ni s-a arătat printre ei un număr de pomi denumiți cu numele patriarhilor precedenți care au vizitat aceste locuri.

Revenim. Luni dimineața, sărbătoarea sfinților Apostoli¹⁴⁰, prea sfinția sa a făcut liturgia în biserica cea mare, în timpul căreia a fost o hirotonire de preoți și diaconi, atît anaghoști cît și evangheliști; și el a încins pe egumenul mănăstirii cu un brîu, dîndu-i titlul de arhimandrit.

După slujbă am făcut o pomenire pentru ctitori. Apoi ne-am lăsat, după porunca domnului, toate lucrurile și bunurile noastre într-un loc sigur din mănăstire.

270/II

XIII [COMENTARII ASUPRA PSALMILOR ȘI CARTEA ORACOLELOR. COPII FĂCUTE DE BABĂ YANI]

Anziseam că o mare și foarte prețioasă carte din colecția împărătească a sfintei Sofii¹⁴¹ se afla în stăpînirea dumnealui Constantin Cantacuzino¹⁴², postelnicul răposatului Matei <Basarab>, domn al Țării Românești; era o carte a psalmilor profetului David pe care sfîntul Nicetas, mitropolitul Siriei, le adunase cu mare osteneală din toate scrierile sfinților doctori ai bisericii, extrăgînd tîlcuirea dată de fiecare din ei și strîngînd totul într-un volum mare în grecește, de 300 de pagini în folio, de formatul cel mai mare.

Ni s-a spus de prea învățătul bărbat chir Paisie din Chios (care venise de la Ierusalim la Alep și țînuse o predică în biserica de acolo), după cum ne-a arătat mai tîrziu, că el călătorise în toate țările din Europa și stătuse mai mult timp în marea cetate a Romei; el se dusesese în biblioteca papei unde numărul cărților bisericești se ridică la șapte-

¹³⁹ Este vorba de așa-numita „Cozia Veche”, situată la un km de mănăstire, clădită în sec. XVI—XVII (N. Constantinescu, *Cercetările arheologice de la Cozia*, în „Mitropolia Olteniei”, 1965, nr. 7—8, pp. 587—601).

¹⁴⁰ 29 iunie 1657.

¹⁴¹ Sfînta Sofia din Constantinopol.

¹⁴² *Kostantin al-Katakuzinos*.

zeci și două de mii de exemplare și este un lucru bine cunoscut că printre toate <acestea> i-a fost cu neputință să găsească un al doilea exemplar al acestei cărți^{143bis}. // Cartea psalmilor este deci unică în lume, după cum ni s-a spus de mulți <alții>. Se pot găsi, într-adevăr, lucrări mici și deosebite pentru explicarea psalmilor <alcătuite> de Teodor, episcop de Cyr, și de alți doctori; dar acest sfânt Nicetas a făcut o colecție din toate expunerile și le-a adunat într-un volum, după cum am spus mai înainte. p. 343

Sînt patruzeci de învățați, în afară de alții, care au interpretat „Cartea Psalmilor”. De pildă, comentatorul primului psalm care începe <astfel>: „Ferice de omul care nu se duce la sfatul celor răi, nu se oprește pe calea celor păcătoși, și nu se așază pe scaunul celor batjocoritori!”¹⁴⁴. Acesta este textul original ce este continuat de autor, care spune: „În explicarea acestui text, cutare sfînt sau cutare doctor a spus astfel, cuvînt cu cuvînt iar altul a spus astfel și astfel” și pomenindu-le numele lor pe marginea cărții, a făcut tot astfel pînă la sfîrșit.

Mulți au dorit să copieze această compilație care, de bună seamă, nu poate fi găsită în nici o altă bibliotecă, ci numai în această bibliotecă împărătească de unde a fost luată; dar nu au putut-o copia din două cauze: mai întîi, pentru că stăpînul și posesorul ei nu a vrut să le-o încredințeze, căci nu voia să mai existe o a doua copie; în al doilea rînd pentru că <lucrea> avea un format atît de mare și un subiect atît de întins încît cei care au început să o transcrie, au obosit după ce au făcut <abia> o parte <din ea>; și am văzut multe dovezi despre aceasta.

Îndată ce eu, sărmanul scriitor al acestor memorii, am auzit laudele aduse acestei cărți neprețuite, mi-am dat toată silința și, cu puterea Domnului nostru Mesia, cu ajutorul părintelui meu¹⁴⁴ și cu binecuvîntarea rugăciunilor sale, am căpătat-o acasă, la locuința noastră. Prin călăuzirea Atotputernicului, am găsit un preot, numit Baba Yani din Chios, — un bun scriitor grec, cunoscător al tuturor tainelor limbii, cu o cultură nemărginită — pe care l-am însărcinat să facă un izvod^{144bis}.

Cum dragostea de vin este o aplecare înnăscută a adevăratului grec, nu am încetat, în împrejurarea de față, să-l scot din minți¹⁴⁵, pînă ce l-am adus cu noi în această mănăstire¹⁴⁶ // unde l-am silit să stea și să scrie. În fiecare zi îi dădeam două ocale de vin pentru prînzul și cina sa și simțurile sale erau liniștite și puterile minții sale scăpărau mai 271/I

^{143bis} Este vorba de manuscrisul cuprinzînd *Expunerea psalmilor profetului David*, de sfîntul Niceta de Remesiana, manuscris grec, unic în Europa, adus de postelnic din biblioteca imperială de la Constantinopol (Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român. Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967, p. 201).

¹⁴³ Psalmul I, l.

¹⁴⁴ Patriarhul Macarie al Antiohiei.

^{144bis} Menționăm că un anume Ianache din Egipt a alcătuit, la 1644—1646, o copie de pe versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie al II-lea Scholarios, la cererea lui Istratie Leurdeanu, al doilea vistier (vezi A. Decei, *Versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios* ..., Sibiu, 1940, p. 21).

¹⁴⁵ Adică să-l îmbăt.

¹⁴⁶ Mănăstirea Cozia.

departe cu toată strălucirea lor; și <astfel>, cu puterea lui Dumnezeu, el a isprăvit cartea, la începutul și la sfârșitul căreia sus pomenitul mitropolit de Gaza a pus o pagină de titlu, dînd această relație și explicație, adică <arătînd> împrejurările în care această neprețuită comoară era ascunsă etc. „Creatorul a trimis pe părintele și pe domnul nostru patriarh, chir Macarie al Antiohiei, cu fiul său, ca să o descopere și să o scoată la lumină pentru dobîndirea propriei lor răsplate în ceruri și spre folosul întregii biserici creștine” etc. // Cheltuiala pe care am avut-o cu această carte pînă la terminarea izvodirii a fost de peste o sută de reali.

Mai tîrziu, cînd ne-am înapoiat în țara noastră, la Alep, unde am luat cu noi pe sus-numitul Baba Yani, l-am pus să scrie un al doilea izvod mai frumos decît primul căci era gîndul nostru ca odată și odată, cu voia lui Dumnezeu, să trimitem în timpul vieții noastre, cartea spre a fi tipărită în țara frîncilor¹⁴⁷, atît pentru folosul nostru cît și pentru acela al bisericii lui Hristos. După împlinirea acestora — de Dumnezeu! — aveam de gînd să începem să traducem cartea în limba arabă; și în acest scop, noi rugăm fierbinte pe Atotputernicul să ne dea pacea și liniștea minții.

O altă cauză <care ne făcea> să o copiem a doua oară era teama de a o pierde pe mare sau de a i se întîmpla vreun accident în timpul tipăririi și astfel să se piardă un giuvaer atît de prețios. Ferească Dumnezeu! Nu era mai bine, în acest caz, să rămînă o a doua copie în siguranță, în stăpînirea noastră?

Am mai primit încă de la sus-pomenitul mitropolit de Gaza o altă carte în limba greacă al cărui cuprins l-a adunat din toate țărilor și de la mai mulți autori. El a numit-o „oracol”¹⁴⁸ sau „Cartea Profeților”¹⁴⁹, și era cu totul unică, nemaexistînd nici un fel de copie a sa. Cuprindea profeții ale proorocilor, înțelepților și sfinților cu lucruri care s-au prezis cu privire la evenimentele din răsărit, îndeplinite de copiii lui Agar¹⁵⁰, și privitoare la Constantinopol și la cucerirea acestei cetăți¹⁵¹; vești minunate privind trecutul; și de asemenea, profețiile lor despre cele mai dinainte hotărîte cu privire la viitor.

Am avut două copii ale acestei cărți, făcute de același scriitor, dar acestea le-am realizat după ce am întîmpinat mari greutăți pentru a determina pe proprietarul ei să ne-o dea ca să o copiem; căci acela, adică mitropolitul de Gaza, era cu totul împotriva, pînă ce i-am cîștigat consimțămîntul prin daruri felurite și l-am rușinat prin mărînimia <noastră>, ca să ne îngăduie să facem astfel. Oricine se uită în această carte prețioasă este cuprins de admirație pentru profețiile, zicătorile și altele cuprinse <în ea>. După aceea, acel prelat ne-a trimis din această țară o scrisoare spre a ne da de știre că a fost jefuit cînd i-a dus în țara ungurească¹⁵² și că i s-a luat tot ce a avut și, printre alte lucruri, i

¹⁴⁷ Italia.

¹⁴⁸ χρησμός.

¹⁴⁹ *Al-Chrizmos ayyu kitab al-Rumuz*.

¹⁵⁰ Agar, personaj biblic, sclava egipteană a lui Abraham cu care a avut un fiu, Ismail, strămoșul poporului arab.

¹⁵¹ Aluzie la cucerirea Constantinopolului de Mehmed al II-lea (30 mai 1453).

¹⁵² *Fi bilad al-Madjar* = Transilvania.

s-a furat și această carte. Slăvit să fie Domnul care, din mila sa, a binevoit să ne dăm silința pentru a face o copie de pe ea, căci, altminteri, lumea ar fi fost lipsită de ea și strădania mitropolitului ar fi fost zadarnică. El¹⁵³ a trimis să ne roage să-i dăm și lui o copie scrisă spre a-i înlocui pierderea. Domnul să fie binecuvântat în vecii vecilor. Amin!

XIV. [MĂNĂSTIREA DIN OSTROV]

Să revenim. Apoi ne-am luat ziua bună de la arhimandritul mănăstirii Cozia și de la // ceilalți călugări, dându-le cu strășnicie în seama grijei lor pe sus-numitul Baba Yani și, după ce am ieșit de pe poteca îngustă care duce la mănăstire, am văzut că riul însuși se desparte în două brațe în mijlocul cărora se afla un ostrov, unde am trecut cu o corabie. În acel ostrov este o mănăstire frumoasă de călugărițe, clădită din piatră într-un loc mai retras și închinată Nașterii Maicii Domnului. Este numită obișnuit Ostrov¹⁶⁴. După ce ne-am închinat aci, am părăsit-o și am ajuns la Rîmnic.

Întreaga regiune dintre Rîmnic și mănăstirea Cozia este împânzită de stăvilare mari, ce opresc apa, <făcute> din rădăcinile unui copac asemănător cu salcia. La deschiderea stăvilarelor, se dă la o parte mîlul și se ia nisipul de aur din fund și aceasta este renumita baie de aur din Țara Românească ce aparține doamnei sau soției domnului în scaun. Produsele sale sînt luate în arendă de țigani sau aurarii acestei țări și de alți meșteri zălatari, după cum se spune, pentru o mie de dinari pe an¹⁵⁵.

XV. OCNELE DE SARE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ¹⁵⁶

Joi dimineața am plecat din Rîmnic și după vreo două ceasuri de drum am ajuns într-un tîrg unde este o ocnă de sare¹⁵⁷. În Țara Românească

¹⁵³ Mitropolitul de Gaza.

¹⁵⁴ Ostrob. Schitul Ostrov—Călimănești, existent în veacul al XV-lea; biserica a fost rezidită de Neagoe Basarab în 1520—1521 (I.B. Georgescu, *Biserica Ostrovului*, în „Arhivele Olteniei”, 1940, pp. 25—31; D. Bălașa, *Complexul Călimănești: Mănăstirea Călimănești—Ostrov, mănăstirea Cozia cu bolnița, schitul Piatra și biserica de mir din Călimănești*, în „Mitropolia Olteniei”, 1968, nr. 1—2, pp. 38—61 și N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, II, pp. 465—466).

¹⁵⁵ Vezi C. Șerban, *Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească: țigani rudari în sec. XVII—XVIII*, în „Studii”, 1959, nr. 2, pp. 131—147.

¹⁵⁶ Notă marginală.

¹⁵⁷ Ma'-den al-milh. Este vorba de Ocnele Mari.

271/II sînt cu totul patru localități unde se află ocne de sare¹⁵⁸, a căror arendă este de o sută și cincizeci de mii de reali//.

Această ocna este cea mai mare dintre ele și este cercetată de toți negustorii din Țara Turcească <care vin> să cumpere sare și să o încarce pentru Constantinopol, căci toată sarea întrebuintată în Rumelia și la Constantinopol este adusă din această țară. Tăierea sării este foarte anevoioasă. <Tăietorii> sapă fiecare puț de mină la o adîncime de vreo nouăzeci „kâme”¹⁵⁹ pînă ce dau de sare; și toți cei care au fost prinși ca hoți sau care se află sub osîndă sînt trimiși în lanțuri de către domn în acest loc, unde ei taie sarea în timpul nopții și apoi o scot afară în timpul zilei. Fiecare bucată este un bolovan mare, cîntărind între două și trei sute de ocale. Acești bolovani mari sînt ridicați de lucrători cu funii lungi, cu ajutorul unor mașini învîrtite de cai.

Aici am văzut o priveriște care îți rupe inima, căci atunci cînd acești sărmani nenorociți au ieșit din ocna, noi nu-i puteam privi în nici o altă lumină decît doar ca niște strigoi care se scoală din mormînt, dintre morți. Dumnezeu să-i ajute în nenorocirea lor! Unii dintre ei <locuitori> le exploatează, <luîndu-le> cu chirie¹⁶⁰. Tot pămîntul acestui ținut este sărat, căci, de pildă, după cum apa unor puțuri din Alep este sărată, aici apa este solidificată și alcătuieste un bloc solid de sare.

p. 346 Această localitate <Ocnele Mari> este un tîrg ce cuprinde un număr de biserici. Locuitorii au ieșit în întîmpinarea noastră. Dar cum ne dusesem acolo numai <a să vedem> ceea ce era // de văzut, am dormit aici numai o noapte <și> ne-am reîntors pe urmele noastre, — căci nu era nici un drum pentru trăsuri — pînă ce am ajuns la drumul mare cu greu și prin păduri. Și pe acest <drum> am ajuns, după amiază, la o mănăstire peste riul Bistrița¹⁶¹ numită <Mănăstirea>. Dintr-un Lemn¹⁶².

XVI. MĂNĂSTIREA DINTR-UN LEMN

Motivul <pentru care i s-a dat> această denumire este că, în vremurile vechi, locuia aproape de aici un pustnic care, deșteptîndu-se din somn, a găsit o icoană a Maicii Domnului atîrnînd de un copac și <aceasta> i-a

¹⁵⁸ Este vorba de ocnele de la Ocnele Mari, Ocna Mică de lîngă Tîrgoviște, Telega—Prakhova și Ghitișoara—Saac (Aurora Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în „Studii și mat. de istorie medie”, I, 1956, pp. 157—159).

¹⁵⁹ Astfel în textul arab.

¹⁶⁰ *Wa ba'dihim biyaștaghiluna bi-kirahim*. Aci e vorba de arendași.

¹⁶¹ Bistrița.

¹⁶² *Yusammunaha Kit-at Chasab*.

spus: „Dorința mea este ca tu să-mi clădești aici o biserică din acest copac”.

Așadar pustnicul s-a sculat și a tăiat copacul și a început să clădească din el o biserică frumoasă pe care a acoperit-o și a ridicat-o din lemnul acestui singur copac¹⁶³. Din această cauză ei au numit-o mănăstirea Dintr-un Lemn, iar în limba greacă „Μονόξυλος”¹⁶⁴, și aici s-au întâmplat multe minuni. Acum douăzeci de ani unuia dintre marii dregători ai țării i-a plăcut acest locaș și, lăsând biserica <de lemn> în vârful unui deal unde se afla, a clădit mai jos de ea o mănăstire mare de piatră¹⁶⁵, cu o biserică minunată cu hramul Adormirii Maicii Domnului¹⁶⁶; este locuită de călugărițe.

A doua zi am slujit aici liturghia și ne-am închinat în fața sus-pomenitei icoane a Maicii Domnului care este mare și face mereu minuni. <Tot> a doua zi ne-am urcat și am slujit liturghia în vechea mănăstire de lemn și ne-am închinat din nou icoanei binecuvîntate.

Lângă biserică se află doi copaci uriași, care, după cum se spune, sînt tovarășii celui de al treilea, care a slujit la clădirea <bisericii>.

XVII. MĂNĂSTIREA BISTRIȚA

După prînz, am părăsit mănăstirea și, mergînd pe un drum foarte greu, am trecut peste riul Bistrița, de mai bine de patruzeci de ori.

Scoborînd povîrnișul unui deal rîpos, am ajuns seara la o mănăstire mare cu oarecare renume în țara aceasta și cu unele întărituri pentru apărare, numită mănăstirea Bistrița. <E> așezată într-o vale singuratecă fără nici un drum, într-o poziție întru totul asemănătoare cu aceea a mănăstirii Cozia, și e clădită întocmai ca o fortăreață. Are o biserică închinată Adormirii Maicii Domnului¹⁶⁷, înzestrată cu un mare tezaur, unde trupul însuși al

¹⁶³ E vorba de fosta biserică de lemn care pare să fi existat încă din secolul al XVI-lea, căci în 1578—1579 și apoi în 1581—1582 Mihnea Turcitul îi întărește unele privilegii (I. D o n a t, *Fundațiile religioase ale Olteniei*, în „Arhivele Olteniei”, XV, 1936, pp. 60—61).

La 1746, mitropolitul Neofit înregistra o legendă asemănătoare despre construirea mănăstirii D. Lemn (ms. la Inst. de istorie „N. Iorga”).

¹⁶⁴ Astfel în textul arab.

¹⁶⁵ Este vorba de Preda Brîncoveanu mare vornic care a clădit mănăstirea în 1634—1635. Vezi R a d u C r e ț e a n u, *Preda Brîncoveanu, ctitor al bisericii de zid al mănăstirii Dintr-un lemn*, în „Mitropolia Olteniei”, 1966, nr. 7—8, pp. 645—651; I d e m, *Mănăstirea Dintr-un lemn*, București, 1966 și N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 276—278.

¹⁶⁶ În realitate hramul este Nașterea Sf. Fecioare.

¹⁶⁷ Mănăstirea Bistrița, ctitoria boierilor Craiovești, ridicată înainte de 16 martie 1494, stricată din temelie de Mihnea cel Rău (1509) și refăcută de Craiovești (1519), care au înzestrat-o (Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, pp. 120—130). Vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 71—74.

sfințului Grigorie din Cesarea¹⁶⁸ — pe care <localnicii> îl numesc Grigorie Decapolitul¹⁶⁹ — și care a fost adus cu cheltuieli foarte mari¹⁷⁰ din Serbia de ctitorul mănăstirii. Este așezat într-o raclă de argint, poleită și sculptată în relief pe partea convexă a capacului cu chipurile întocmai ale sfinților. De jur împrejurul raclei sînt chipurile altor sfinți și îngeri.// Această raclă este o danie a răposatei Bălașa, doamna lui Constantin voievod¹⁷¹, care a trimis și a pus să fie făcută în țara ungurească, unde se găseau meșteri iscuși^{171bis}. Se spune că a dat giuvaergului numai ca leafă o mie cinci sute de reali. Dacă te uiți la ea, îți ia ochii. La deschiderea ei, cînd stăteau <toți> de jur împrejur cu luminări și cu cădelnițe, cîntînd troparele cu capetele descoperite, noi am fost minunați de înfățișarea ei și de mireasma ei plăcută și am sărutat-o și am luat o binecuvîntare de la mîna sfințului. Am slujit liturgia în biserică luni, 6 iulie; și liturgia a fost însoțită de hirotonirea unui călugăr și a unui diacon, după care ne-am dus la ospăț.

Această mănăstire este și ea vestită în toată țara pentru poziția ei întărită. Originea întemeierii sale este aceasta: un vechi pustnic, deosebit prin virtuțile sale, a găsit în vîrfurile acestui munte, care se ridică dinspre miază-noapte, deasupra mănăstirii, gura unei peșteri și cu îndemînare și stăruință el a deschis în sfîrșit poteci care duceau acolo și a făcut în <peșteră> o biserică spre slava sfințului Mihail¹⁷².

Cînd ne-am urcat să vedem această peșteră, ne-am suit pe o singură potecă, unul cite unul, pe un urcuș greu, avînd în dreapta noastră o prăpastie înspăimîntătoare pînă jos la albia rîului. Din această cauză pe cea mai mare parte a drumului ei pun balustrade prinse din copac în copac. Am ajuns la acel loc cu mare greutate și cu multă osteneală. De la povîrnișul dealului pînă la peșteră, cam cît o aruncătură de piatră, sînt niște scînduri lungi și înguste ca de podeț <slujind> drept balustrade; cînd se tem de vreo primejdie, le ridică. Și aici stau în siguranță căci nici chiar dracii

¹⁶⁸ Grigoryos al-Banyașiy, adică din Baniyas, vechea Cesareea, oraș sirian supranumit Paneas din cauza cultului lui Pan. Vezi V. Bogrea, în „Anuarul Inst. de istorie națională”, Cluj, II, 1923, p. 343 și Dragoș Petroșanu, *Sf. Grigorie Decapolitul din mănăstirea Bistrița*, în „Biserica ortodoxă română”, LIX, 1941, pp. 682—703.

¹⁶⁹ În textul arab Grigoriyos (cu litere arabe) apoi imediat Γριγοριος Δεκαπολίτης.

¹⁷⁰ Vezi I.C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova, 1932, p. 46.

¹⁷¹ Cf. *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 119. Vezi inscripția raclei la N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 198.

^{171bis} Racla a fost executată de meșterul argintar Martinus Weiss cel bătrîn din Brașov. Vezi descrierea ei la Teodora Voinescu, *Din legăturile artistice ale Țării Românești cu Transilvania. (Meșteri argintari)*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 1956, nr. 1—2, p. 85.

¹⁷² Schitul Sf. Arhanghel Mihail exista în iunie 1642, cînd este amintit în documente (Arh. St. Buc., m-reă Bistrița, LXVI/58). Vezi și D. Bălașa, *Sihăstriile Ovidenia și Sfinții Ingeri*, în „Mitropolia Olteniei”, IX, 1957, pp. 662—664.

nu-și pot face drum spre ei. Așadar, cînd domnii erau amenințați de vreo primejdie, își trimiteau comorile, împreună cu soțiile, în aceste peșteri. Ele sînt așezate în mijlocul dealului; de la ele pînă la vîrfurile vâii sînt patru-zeci și patru de fatomi¹⁷³; <pînă> sus, către vîrfurile muntelui, pare <să fie> o cale nesfîrșită.

La poartă sînt două ferăstruie de fier prin care am pătruns ca animalele, <mergînd> în patru labe; și am continuat să înaintăm de-a lungul tunelului, unul cîte unul, la lumina torțelor, pînă ce eram aproape morți de oboseală. În sfîrșit, am ieșit într-un loc întins și neted, unde am cercetat cu evlavie biserica clădită într-o mare înfundătură ce comunică cu exteriorul și alături de ea este o chilie curată, locuită întotdeauna de un călugăr. Lîngă biserică, la răsărit, este o altă înfundătură mare care comunică cu exteriorul și cu valea, unde, după cum se spune, numai în zori pătrunde o rază de soare.

Aici este un copac mare de care atîrnă o frînghie lungă pe care o pun în mișcare cu o roată și scot cu ea apa din rîu sau <ridică> alte lucruri grele pe care obișnuiesc să le pună la păstrare aici, așa cum am pomenit mai înainte. Acestea, <lucrurile> nu puteau trece prin tunelul prin care am răzbit noi; dar, fiind tîrîte pe un drum tainic, de la mănăstire la o deschidere <aflată> sub locul unde atîrnă frînghia, erau ridicate în sus acolo și trase prin deschizătură.

În peșteră este un izvor curat cu apă limpede // care curge mereu din p. 348
plin. Acest loc nu are nimic de jur împrejur, ci numai un munte înalt și răpos care se ridică dincolo de rîu. Cu toate acestea, acei care folosesc peștera ca loc de refugiu pentru ei sau pentru avuțiile lor stau cît se poate de puțin <aici>, căci sănătatea lor este vătămată și lucrurile lor sînt distruse din cauza poziției locului, expus vînturilor, și din cauza umezei întretinută de apele din cuprinsul ei. Nu ne venea să dăm crezare simțurilor noastre cînd am ieșit la lumina zilei și ne-am coborît din nou cu bine la mănăstire.

Pentru a descrie <mănăstirea> ar trebui amintit că, în partea dinspre răsărit, chiliile dau spre sus-numitul rîu¹⁷⁴ care, coborînd din culmile cele mai înalte ale munților, se sfîrșimă, spumegînd, de stînci. În spatele acestora se prind mulți pești frumoși, numiți păstrăvi¹⁷⁵.

Zgomotul rîului este un vuiet neîncetat căci, după cum am spus mai înainte, se prăvale din crestele cele mai înalte ale munților cu iuțeala cea mai năvalnică, iar în fundul rîului și, înconjurîndu-l de jur împrejur, sînt stînci; așadar nu încetează de a mugi ca o furtună cu trăznete.

¹⁷³ *Fatom*, unitate de măsură de 1,62 m, asemănătoare stînjenuului.

¹⁷⁴ Bistrița.

¹⁷⁵ *Al-b astrofos*.

272/II În mijlocul acestor chilii este o biserică frumoasă și curată, închinată sfântului Nicolae, iar în afara // mănăstirii este o a treia biserică <pentru cei bolnavi> cu hramul Schimbării la față¹⁷⁶. Apoi ne-am luat rămas bun și am plecat.

XVIII. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII ARNOTA¹⁷⁷

Marți ne-am urcat la o mănăstire <ășezată> sus pe partea cea mai înaltă a munților, în fața aceleia pe care tocmai am descris-o și închinată sfântului Mihai, dar este numită mănăstirea Arnota.

Drumul către ea este foarte greu și nu poate fi străbătut decât cu piciorul, <mănăstirea> fiind ășezată pe munte. Noi am încercat totuși să urcăm călare și am <constatat> că se află la o oră de drum de la mănăstirea Bistrița, față de care este ășezată spre răsărit.

Este o mănăstire frumoasă și se spune că, în vremea sa, răposatul părinte al lui Matei voievod¹⁷⁸ a clădit <aici> o biserică de lemn¹⁷⁹ și că murind în Ungaria, fiul său Matei, care a ajuns domn a trimis după rămășițele sale pămîntești și le-a adus aici. Apoi îndată a început să ridice toată clădirea din piatră, cu ziduri înconjurătoare, cu chilii frumoase și cu o biserică înzestrată cu multe avuții și comori¹⁸⁰.

p. 349 Cu cîva timp înainte de moartea sa, <a dăruit o> raclă cu moaște de ale sfinților. Ne-am închinat unul cîte unul fiecăreia din ele. Acestea sînt, // mai întîi, mîna dreaptă a sfîntului Mihail, episcop de Synnade, al cărui cap este păstrat într-una din mănăstirile de la Sfîntul Munte¹⁸¹, și a fost adus de acolo, după cum ni s-a spus, de județele unde își fac apariția lăcustele. Preoții pregătesc o agheazmă pe care o sfințesc cu aceste cinstite moaște. Și apoi, cu această apă sfîntă, stropesc cîmpurile și ogoarele și o împart locuitorilor din orașe și din sate. Și cu puterea Atotputernicului și prin mijlocirea sfinților,

¹⁷⁶ Bolnița mănăstirii, construită de boierii Craiovești la 1520—1521 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 71).

¹⁷⁷ Arnota.

¹⁷⁸ *Abu Matey Foyfoda*. Este vorba de Danciul vornicul din Brincoveni, mort în Transilvania la 1595 (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 49—50).

¹⁷⁹ Existența unei biserici mai vechi la Arnota este mărturisită și de patriarhul Partenie, în decembrie 1643, cînd spune că aceasta „fiind învechită, din vremuri neștiute și ruinată”, Matei Basarab „a ridicat-o din temelii” (Arh. St. Buc., Peceți 62).

¹⁸⁰ Matei Basarab a construit mănăstirea Arnota înainte de 1637, potrivit unui document din 17 aprilie 1637 (Arh. St. Buc., ms. 717, f. 1199 v.), iar după pisania unui clopot, în 1634—1635 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 41, nota 45). Vezi și lucrările indicate la pp. 36—38.

¹⁸¹ În 978 împăratul Ioan Tzimiskes dăruise mănăstirii Lavra de la Muntele Athos capul sf. Mihail, episcop de Synnade, mort în Frigia (T. Bodoșogae, *Ajutoarele românești din Sfîntul Munte Athos*, Sibiu, 1941, p. 89).

lăcustele sînt izgonite de aci în mare. Și în acest an roadele <pămîntului> sînt ieftine la ei, datorită recoltelor îmbelșugate. Acesta este un lucru bine cunoscut în țările acestea.

Nî s-a spus că acum cîțiva ani a fost o mare foamete în insula Cipru, din pricina unei invazii a lăcustelor care a ținut neîntrerupt timp de șapte ani. Așadar ei au arătat situația lor sultanului și i-au cerut în hatiserif, adică un ordin împărătesc care să poruncească <călugărilor> din acea mănăstire să le dea capul sfîntului. În urma acestui arz, a fost trimis un agă din partea sultanului cu hatiserif. Și el s-a dus la mănăstire să ceară capul <sfîntului>. Dar era obiceiul mănăstirii și o regulă așezată din vechime să nu se îngăduie transportarea acelor moaște sfînte în afara domeniilor lor decît cu cheazăsie, astfel că ciprioții le-au dat ca ostateci patruzeci de „arhoni” dintre cei mai de neam din insulă, pînă ce au transportat capul <sfîntului> în Cipru; acolo au făcut agheazmă și au stropit cu ea tot ținutul lor. Și <este> minunat de povestit! Lăcustele au fost gonite îndată din insulă și s-au înecat în mare. Iar ca dar de mulțumire, cînd insularii s-au întors cu capul <sfîntului> au dat mănăstirii cinci mii de piaștri și au plecat după ce au mulțumit lui Dumnezeu. Se spune că tot așa fac și locuitorii din Rumelia, atît musulmani cît și creștini căci acest sfînt, la moartea sa, printre alte cereri, a făcut anume aceasta <îndreptînd-o> către Dumnezeu cel Atotputernic. Și acesta este un lucru minunat, <demn> de a fi cunoscut.

Să ne întoarcem <la subiectul nostru>. Am luat și o binecuvîntare de la mina sfîntului Filip apostolul, care, // ca și mina sfîntului Mihail, amîntit mai sus, era îmbrăcată toată în aur¹⁸³; de asemenea, de la ramura de palmier a sfîntei Marina mucenica, cu care ea a lovit pe diavol în închisoare. Și de la moaștele sfîntului Ioan Gură de Aur și de la cele ale lui Anastasie, patriarhul Alexandriei și de la mucenicul Pantelimon¹⁸⁴ și de la <moaștele> lui Chiricos și de la Iolita, mama lui, de la sf. Gheorghe, de la sf. Dumitru, de la sf. Mercurios¹⁸⁵ și de la cei patruzeci de mucenici, precum și de la moaștele sf. Nicolae și ale celorlalți martiri și sfinți, care toți au fost pomeniți. Aceste sfînte moaște tămăduiesc de friguri //. Egumenul mănăstirii ține un catastif cu acestea și cu altele, toate pecetluite cu sigiliu și însoțite de o descriere scrisă.

Apoi am slujit liturghia în biserică și am făcut agheazmă la fîntîna din partea opusă a bisericii¹⁸⁶; se spune că apa vine din vîrfurile muntelui, de la o depărtare de o sută și patruzeci și patru de stînjeni.

În locul cel mai înalt, care domină întreaga regiune, au // ridicat o cruce mare de piatră¹⁸⁶, după cum am mai văzut din mila lui Dumnezeu multe <altele> așezate și în alte locuri dar mai ales pe drumuri.

¹⁸³ La 5 noiembrie 1641 Matei Basarab arată că moaștele cumpărate pentru mănăstirea Arnota „le-am plătit cu mult preț și le-am împodobit cu aur și cu argint și cu pietre și le-am pus în mănăstirea Arnota, să ne fie nouă și părinților noștri spre veșnică pomenire” (N. I o r g a, *Inscripții*, II, p. 364).

¹⁸⁴ *Wa min al-sahid*.

¹⁸⁵ *Wa min Mar Markuriyos*.

¹⁸⁶ Fîntîna a fost făcută de Matei Basarab odată cu mănăstirea, fiind refăcută „de iznoavă” de Constantin Brîncoveanu la 1693—1694.

¹⁸⁶ Crucea a dispărut.

Din cauza prăpăstiilor și a greutăților drumului, noi nu am fost în stare să mergem pînă la locul de unde izvorăște apa din fîntîna care curge jos în bazin. Dincolo de zidurile mănăstirii se deschide o priveliște foarte largă asupra unor locuri îndepărtate, deoarece această clădire se află pe un loc foarte deschis și ridicat. De aici ne-am coborît cu piciorul la mănăstirea din vale.

XIX. [RÎMNIC]

Joi ne-am luat rămas bun <de la călugări> și, plecînd de la mănăstire, am trecut de-a lungul unor drumuri foarte grele și vîlurite; în drumul nostru am trecut printr-un sat numit Rîmești¹⁸⁷, locul de naștere al lui Ștefan, mitropolitul Țării Românești¹⁸⁸, care acum clădește aici o biserică de piatră¹⁸⁹. Se spune că, la început, el a fost pisar la mănăstirea Bistrița; după aceea a ajuns călugăr și apoi egumen al vestitei mănăstiri Tismana, despre care vom da acum pe scurt o descriere, apoi mitropolit al Țării Românești¹⁹⁰ în timpul <domniei> lui Matei voievod, care mai tîrziu l-a mazilit¹⁹¹ și l-a înlocuit cu Ignatie, episcop de Rîmnice¹⁹², un prelat pe care l-am pomenit mai înainte la prima noastră intrare în Țara Românească. Mai tîrziu el a fost repus în demnitatea sa de către Constantin voievod.

<MĂNĂSTIREA POLOVRAGI>

După-amiază am ajuns într-un sat din apropierea munților și lîngă rîul Olteț¹⁹³; este proprietatea unuia din boierii care fusese altădată postelnic, dar care acum este „destituit”¹⁹⁴. Se numește Polovragi¹⁹⁵; boierul

¹⁸⁷ Rimast, jud. Vilcea.

¹⁸⁸ Între 1648–1653 și 1654–1668.

¹⁸⁹ Biserica Toți Sfinții, construită de mitropolitul Ștefan în 1658–1659 (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 535).

¹⁹⁰ Despre viața lui Ștefan mitropolitul vezi G. Negulescu, *Ștefan I mitropolitul Ungrovlahiei (1647–1668)*, București, 1890 și C. Țrbiceanu, *Testamentul și data morții mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei*, în „Bis. ort. rom.” XXVI, 1902, pp. 296–297).

¹⁹¹ Sub acuzația că „a țesut uneltiri împotriva domnului țării”, făcîndu-se „părtaș cu cei ce au stricat orînduiala și s-au ridicat împotriva domniei” (*Hurmuzaki*, XIV/1, pp. 195–197).

¹⁹² Ignatie (1653–1655).

¹⁹³ Olteț.

¹⁹⁴ Danciu Pîrlîianu fost mare postelnic între 8 ianuarie 1655–30 iulie 1656 (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 224).

¹⁹⁵ În textul arab *Bolfradj*, de la *Bolofradj* = Polovragi, sat, jud. Gorj.

a ridicat aici o mănăstire mare cu întărituri, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, pentru a face din ea un loc de înmormântare pentru el și pentru urmașii săi¹⁹⁶. A chemat la el călugări și preoți și i-a așezat în mai multe chilii, pînă ce a sfîrșit mănăstirea și a dăruit acestei mănăstiri tot satul cu acareturile sale, cu mori și grădini ș.a. potrivit obiceiului — pe care l-am amintit de mai multe ori — al tuturor boierilor din aceste țări.

Am slujit liturghia pentru el într-o biserică mare de lemn, lîngă zidirea cea nouă.

〈MĂNĂSTIREA CRASNA〉

Și, plecînd după-amiază, am ajuns seara la o altă mănăstire, numită Crasna, închinată sfîntului Nicolae¹⁹⁷; este tot o clădire de piatră. În drumul nostru am trecut peste multe rîuri. A doua zi am făcut aici o liturghie și după prînz am plecat, rătăcind pe drumuri grele, păduri și ape, pînă seara, cînd am ajuns într-un tîrg mic, numit Tîrgul Jiu¹⁹⁸, pentru că se afla lîngă un rîu mare numit Jiu¹⁹⁹; cuvîntul „tîrg”²⁰⁰ înseamnă „bazar”^{200bis}, iar Jiu este numele rîului.

În acest județ se află o mină de fier din care s-a scos mult minereu în timpul <domniei> lui Matei voievod²⁰¹.

De la Tîrgoviște pînă în acest loc, tot drumul a fost pe sub // munții p. 351 care despart această țară de țara maghiarilor²⁰² prin <locuri> sterpe și nelucrate, timp de o zi de drum. Partea dinspre Țara Românească este rotundă ca o strachină și mănăstirile pe care le-am descris sînt toate așezate în acest chip.

¹⁹⁶ Mănăstirea Polovragi, ridicată pe la începutul veacului al XVI-lea, reclădită de zid în 1647—1648 de Danciu Pirliianu logofăt din Milești, care a închinat-o la Sf. Mormint. Vezi Al. Ștefulescu, *Polovragi*, Tg. Jiu, 1906; V. Brătulescu, *Mănăstirea Polovragi*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, 1940, pp. 5—34; Șt. Andreescu, *Data zidirii Polovragilor*, în „Mitropolia Olteniei”, XV, 1963, nr. 11—12, pp. 922—925; Idem, *Ctitorii de la Polovragi*, în „Mitropolia Olteniei” 1964, nr. 3—4, pp. 231—235 și N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, pp. 507—508.

¹⁹⁷ Ctitoria lui Dumitru Filișanu mare sluger al lui Matei Basarab (1636) (Al. Ștefulescu, *Schitul Crasna*, Buc., 1910 și N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 228—229).

¹⁹⁸ *Turgudjiu*.

¹⁹⁹ *Dji*.

²⁰⁰ *Turgu*.

^{200 bis} Termen întîlnit și în documentele românești.

²⁰¹ Baia de Fier (Nicolae Maghiar — Ștefan Olteanu, *Din istoria mine-ritului în România*, București, 1970, p. 153).

²⁰² Transilvania.

XXII <MĂNĂSTIREA TISMANA>

Duminică dimineața, după ce am ascultat liturghia în acel târg, am plecat mai departe și am trecut peste nenumărate râuri; desigur peste treizeci. Toate curg din dealurile Ungariei^{202bis} și se varsă în Dunăre. Ni s-a spus că douăzeci și șapte de râuri, ca marele râu Olt, pe care l-am trecut cu plutele, străbat Țara Românească, venind din țara maghiarilor și se varsă în Dunăre; nu mai pomenim de altele, nenumărate. Binecuvântat să fie Dumnezeu! Toate aceste râuri au apă limpede și curată; și pământul pe care curg este poros, înlesnind absorbirea <apei>.

Drumul nostru în această zi, pînă tîrziu după-amiază, a fost foarte obositor, din cauza dealurilor și a pădurilor pe care trebuia să le străbătem.

La sfîrșitul călătoriei noastre, egumenul²⁰³ vestitei mănăstiri Tismana²⁰⁴ a venit să ne întîmpine și ne-am coborît pe râul cu același nume, pe malurile căruia, de fiecare parte, este cîte un târg mare care ține de mănăstire.

Din clipa în care ne-am apropiat de acest loc, am putut vedea mănăstirea care este așezată în mijlocul unei văi, pe marginea unui deal, înconjurată de munți foarte înalți și de păduri. În această mănăstire se pătrunde pe o potecă la fel cu cea de la mănăstirea Cozia sau de la mănăstirea Bistrița. Nu este nici un alt fel de drum decît această <potecă>, ce se întinde chiar de-a lungul râului, pe care l-am trecut de mai multe ori <și> am pătruns într-o vale foarte întinsă spre a ne sui la locul unde este așezată mănăstirea. De pe muntele din jurul ei curg izvoare de apă formînd riulețe, și apoi împreună, marele râu din vale, peste care trece drumul către mănăstire.

273/II

Înainte de a ajunge sus, la prima poartă, se găsește sus, pe munte, chilia unui pustnic, lîngă care se află o biserică mică, curată, închinată sfîntului Antonie cel Mare²⁰⁵. Și aici este un heleșteu sau iaz pentru pești; în el se varsă un curs de apă <ce coboară> din înălțime.

Ne-am urcat la mănăstire cu mare strădanie, din cauza repeziciunii cu care curge râul și a mulțimii copacilor și pietrelor pe care le tîrăște și le prăvale mereu din vîrfurile muntelui pînă jos, cînd cad ploile. Am mers pe o potecă îngustă, de jur împrejurul clădirii, înainte de a ajunge la prima

²⁰² bis Vezi nota 330, p. 73.

²⁰³ Nicodim (Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ed. a III-a, București, 1919, pp. 331, 333).

²⁰⁴ *Tetsimana*.

²⁰⁵ Schitul Sf. Antonie de la Scăunele (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 571).

poartă, ferecată cu fier. În acest loc este o fîntînă de apă țîșnitoare și deasupra unui turn mare, care slujește de poartă, sînt numeroase creneluri.

După ce am trecut prin această poartă, am ajuns la o a doua, tot de fier, // deasupra căreia este clopotnița și am intrat în biserica cea mare, care are hramul Adormirii Maicii Domnului²⁰⁶. Este o clădire frumoasă și trainică, cu două turle înalte, una deasupra nartexului, cealaltă deasupra corului și amîndouă sînt octogonale. Vistieria sau veșmîntarul este în partea din apus, la dreapta altarului. p. 352

În fața ușii bisericii se află un puț <alimentat> cu apă curată care curge dintr-o peșteră de sub munte, unde sînt magaziiile sau cămărilor cu provizii ale mănăstirii. Pe drumul <care duce> spre ele se află un bazin zidit în pămînt pentru a ține peștii, de cînd sînt prinși pînă ce sînt folosiți <la mîncare>. De aici treci prin fața ușii bucătăriei, și <mai> la o parte treci prin pivnițele mănăstirii, folosite pentru răcirea vaselor cu vin și pentru a ține proaspete toate zarzavaturile de care au nevoie. O parte din apă curge prin umblătoare, <iar> cealaltă curge spre o moară mică, curată, care se învîrtește mereu și care macină pentru ei²⁰⁷ toate grăunțele de care au nevoie, fără osteneală și fără greutate.

Datorită acestor înlesniri, mănăstirea este bine pregătită pentru o rezistență înverșunată²⁰⁸. În adevăr, ea nu mai are seamăn nici în această țară, nici în alta, prin frumusețea locului și a așezării, prin mulțimea apelor sale și întărirea naturală pe care o are, ajutată și de ocrotirea zidurilor sale înconjurătoare.

Această mănăstire a fost și ea clădită din nou de răposatul Matei voievod²⁰⁹. La început fusese schitul unui bărbat credincios, numit Nicodim²¹⁰, al cărui tată era grec, de fel din orașul Castoria, și a cărui mamă era sîrboaică. El a fugit de la părinții săi și a <venit> în acest loc din îndemnul unui înger care i l-a arătat, sub creștetul muntelui, ca un loc ce poate fi ales pentru mulțimea apelor sale curgătoare. Aici, săpînd stîncă, el și-a făcut o chilie la care te urci acum cu ajutorul frînghii, și a făcut mari minuni. El s-a dus în orașul Buda²¹¹, lîngă craiul Ungariei și a predicat acolo credința

²⁰⁶ Biserica a fost începută la 1377—1378, prin strădania călugărului Nicodim, de Radu I, fiind terminată de Dan I, la 1385; a fost refăcută de Radu cel Mare și Neagoe Basarab, biserica fiind zugrăvită la 1563 (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, pp. 653—658).

²⁰⁷ Pentru călugări. Aceștia aveau — încă din 1406 — dreptul exclusiv de a pescui în riul Tismana „începînd de la sat în sus pînă în munți” (DRH, I, pp. 70—71).

²⁰⁸ Datorită poziției sale, mănăstirea a și fost folosită ca loc de refugiu de Matei Basarab și de Tudor Vladimirescu ca bază fortificată la 1821.

²⁰⁹ Matei Basarab a refăcut clădirile și incinta mănăstirii la 1646—1651 și a construit un paraclis la 1650 (N. Stoicescu, *loc. cit.*).

²¹⁰ Vezi E. I. ă z ă r e s c u, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească I (pînă la 1385)*, în „Romanoslavica”, XI, 1965, pp. 237—284.

²¹¹ În textul arab: *Budum*, ce corespunde la denumirea de Bodon, adică Vidin.

lui^r Hristos. Craiul i-a răspuns: „Eu voi aprinde un foc mare și dacă vei trece prin el nevătămat cu veșmintele tale și cu evanghelia, eu te voi crede”²¹². Sfântul a făcut astfel: el a trecut prin foc, împreună cu diaconul său, care tămăia tot timpul. Și, din cauza aceasta, credința lor în el era mare.

Craiul i-a dat daruri de mare preț, printre care erau <și> treizeci de sate; și i-a mai dat mari ajutoare pentru ridicarea acestei mănăstiri, la care a lucrat el cel dintâi și pe care a înălțat-o²¹³. Cneazul Lazăr²¹⁴, pe vremea aceea despotul Serbiei, i-a dat un târg mare cu șaizeci de sate în jurul lui²¹⁵; și domnul Țării Românești²¹⁶ i-a dăruit toate veniturile vămii din regiunea mănăstirii și, în afară de aceasta, a miluit-o cu multe alte daruri²¹⁷. Craiul pomenit mai sus i-a dat și o cădelniță masivă de argint în forma cetății de la // Buda, cu turnurile sale, care ne-a fost arătată.

Dar clădirea acestei mănăstiri era mai puțin arătoasă când răposatul Matei voievod, fugind de Leon voievod, a venit aici ca să se apere. Dușmanii săi l-au urmărit și au asediat mănăstirea, dar ei n-au fost în stare să facă <nimic> împotriva lui²¹⁸. După aceea domnul a scăpat din surghiun și, mergând în orașul Constantinopol²¹⁹, a fost făcut domn prin puterea și trecerea vizirului Abaza pașa²²⁰ și s-a întors în Țara Românească.

Primul lucru către care și-a îndreptat grija <domnul> a fost neîntârziata reclădire a acestei mănăstiri, străduindu-se să-i sporească întăriturile cât mai mult, deoarece datorită ei scăpase <din mâinile dușmanilor> săi și el făcuse jurământ în acest sens. Așadar mănăstirea a fost înconjurată de jur împrejur cu ziduri și, fiind așezată la marginea muntelui, înspăimântă pe cel care o privește de jos, mai ales din pricina căderii de apă care se

²¹² Așa-numitele ordalii. În catagrafia mănăstirii Tismana din anul 1735 (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCVI/3), se arată că în vistieria mănăstirii s-ar fi aflat sfîta cu care Nicodim ar fi trecut prin foc.

²¹³ Afirmație inexactă. În realitate, regele Sigismund de Luxemburg a dat un act la <1419> prin care a întărit mănăstirii satele și averea acesteia, asigurîndu-o de protecția sa (DRH, I, pp. 93—95).

²¹⁴ *Kinaz 'Azar-oghlu, Malik Bilad al-Sirb*, cneazul Lazăr (1372—1389).

²¹⁵ În 1406 despotul Ștefan Lazarevici (1389—1427), amintind de ajutorul dat la zidirea mănăstirilor Tismana și Vodița de către tatăl său, cneazul Lazăr, le întărește stăpînirea peste 10 sate în Serbia (DRH, I, p. 69).

²¹⁶ *Foyfoda al-Falach*; Vlaicu-Vladislav voievod (1364—1377).

²¹⁷ În realitate, Vlaicu-Vladislav a făcut unele danii mănăstirii Vodița, ctitoria sa, aflată un timp sub aceeași conducere cu mănăstirea Tismana (DRH, I, pp. 17—19).

²¹⁸ Paul de Alep se referă la evenimentele din august—septembrie 1631, povestite într-un mod asemănător de *Letopiseșul Cantacuzinesco*, p. 98.

²¹⁹ În realitate, Matei aga a fugit în Transilvania, la Gheorghe Rákóczi, și nu la Constantinopol (*ibidem*, pp. 98—99).

²²⁰ Boierii răzvrățiți împotriva lui Leon Tomșa au cumpărat pe Abaza pașa de Silistra, pentru a susține candidatura la tron a lui Matei Basarab (*Hurmuzaki*, IV/2, p. 460 și 464).

prăvale de sus pînă în fundul văii. Pînă în ziua de astăzi nu am văzut un loc atît de bogat în astfel de văi.

Între crenelele zidurilor sînt așezate cinci tunuri mici²²¹, care domină drumul la o depărtare foarte mare. În această parte a mănăstirii, acolo unde este un fel de galerie sau pridvor deasupra văii rîului, ni s-a pregătit locuința noastră.

În pivnița mănăstirii se află un butoi de mărime uriașă, a cărui lungime este de douăzeci și șase de palme²²² și lată de nouă palme²²³. El cuprinde trei mii de vedre²²⁴ de vin, fiecare vadră avînd 12 ocale²²⁵; așadar conține treizeci și șase de mii de ocale. <Călugării> îl umplu cu vin, cu ajutorul unor pîlnii lungi, legate sus și care ajung pînă afară. Și vinul se păstrează tot anul, pentru cauze binecuvîntate, butoiul fiind făcut de un sfînt, cu propriile sale mîini, dintr-un lemn care nu crește nicăieri decît în împrejurimile mănăstirii și este numit tisa. Seamănă cu abanosul, numai culoarea se apropie de roșu închis²²⁶. Din această cauză, numele rîului și al mănăstirii este Tismana; aceasta înseamnă că sînt numite după acest copac. Lemnul este foarte tare și frumos și din el se fac mii de butoaie mici, legate cu cercuri de fier care nu se desfac niciodată în bucăți. Am adus cu mine două <butoaie> la Alep și le mai am încă acasă.

Reiau firul descrierii. Ne-am binecuvîntat acolo cu felonul sfîntului²²⁷, același cu care a intrat în foc după cum am amintit mai înainte <și care> este din pînză roșie, împodobită cu galben; <apoi> cu omoforul sfîntului și cu un evangheliar vechi pe care l-a scris cu mîna sa în Ungaria²²⁸, în limba rusească²²⁹, cu slove de o finețe minunată, pe // un pergament frumos. Este împodobit cu argint iar la sfîrșitul cărții se află data 6912²³⁰, astfel că are acum 253 de ani. p. 354

²²¹ Mănăstirea Tismana a avut 7 tunuri mari, dintre care 3 dăruite de Radu Șerban la 1 iulie 1605 (DIR, XVII, vol. I, p. 175).

²²² Șabr, măsură de o palmă.

²²³ Așbar, pluralul de la șabr.

²²⁴ Fadire.

²²⁵ Este vorba de vadra mare, oltenească, de 12 ocale; în restul Țării Românești vadra avea 10 ocale (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, p. 172).

²²⁶ Fana.

²²⁷ Nicodim.

²²⁸ Adică în Transilvania. Evangheliarul a fost scris la mănăstirea Prislop, în 1404—1405 (Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, pp. 56—57).

²²⁹ Adică slavă, medio-bulgară.

²³⁰ Adică 1404—1405. Vezi descrierea ferecăturii evangheliarului la Corina Nicolescu, *Artă metalelor prețioase în România*, București, 1973, pp. 30—31.

Trupul sfântului este ascuns sub pardoseala bisericii, de frică să nu-l fure maghiarii²³¹, deoarece ei au mare credință în puterea lui <miraculoasă> și sînt vecini atît de apropiați. Acum ei <călugării> îi clădesc totuși un mormînt în afara bisericii într-un portic prevăzut cu chenar, balustri ș.a. Se arată numai un deget al sfântului ca un obiect de evlavie și am luat o binecuvîntare de la el. Am făcut tot astfel cu moaștele altor sfinți patriarhi ai Antiohiei, care sînt în posesiunea <călugărilor>. Unul dintre ei era sfîntul Ignatie, cel încins de Dumnezeu. Era, de asemenea, sfîntul <Ioan> Hrisostom, împreună cu alții. Sfîntul mănăstirii²³², în timpul vieții sale, a sădit pe muntele opus satului // vii și castani care mai sînt încă în ființă²³³.

Pe dealurile care înconjoară această mănăstire sînt mulți credincioși și pustnici care vin la biserică în toate anotimpurile potrivite ca să primească sfintele taine. Cu prilejul de față, îndată ce li s-a dat de veste de sosirea domnului nostru patriarh, ei au alergat la ei ca să-i ceară dezlegare de păcate și ei ne-au binecuvîntat.

XXIII. DESPRE BAIȚA <DE ARAMĂ> DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ²³⁴

După aceea am slujit liturghia în biserica lor joi 14 iulie²³⁵. Și patriarhul le-a hirotonisit un preot și un diacon. Și a înveșmîntat pe stareț cu brîul, dîndu-i dreptul de a purta titlul de arhimandrit și de a spovedi și de a împărtăși.

A doua zi ne-am luat rămas bun de la ei și am purces la o călătorie de trei-patru ceasuri către vestita Baie de Aramă²³⁶ așezată la marginea țării. Am observat, după cum ni s-a spus, că Țara Românească are forma

²³¹ În documentele din secolul al XVII-lea se spune că mănăstirea Tismana, fiind situată la marginea țării, „de multe ori au venit tilharii și pandurii la sfînta minăstire de au prădat-o și au jefuit-o”; din această pricină era păzită „zi și noapte” de locuitorii satelor din jur și primise și arme de apărare („Studii și mat. de istorie medie”, IV, 1960, pp. 205—206).

²³² Nicodim.

²³³ Paul de Alep înregistra aici o tradiție pe care o întîlnim și în unele documente din timpul domniei lui Constantin Șerban (Arh. St. Buc., Peceti, nr. 69).

²³⁴ În notă marginală la textul arab: ‘*an şifat Ma'den fi al-Falach*’.

²³⁵ În ajun, la 13 iulie 1657, patriarhul Macarie a emis o carte de blestem împotriva celor care s-ar atinge de moștile și averile mănăstirii Tismana (Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 332). O altă carte de blestem a patriarhului Macarie, tot în folosul mănăstirii Tismana, poartă data de 3 iunie 1658 (*ibidem*, p. 333).

²³⁶ *Ma'den al-Nuhas*.

unui arc. Focșani²³⁷ este lângă Dunăre²³⁸. De acolo <mergi> în direcția munților către mănăstirea Cozia, cale de patru zile de la Dunăre. De la Cozia pînă la această Baie de Aramă este o distanță de jumătate zi <de călătorie> și de la Tîrgoviște pînă aici sînt, într-adevăr, patru zile. Din acest loc este încă o zi de călătorie pînă în orașul numit „bazar”²³⁹ care este granița Țării Românești, // a maghiarilor <și> a turcilor²⁴⁰.

p. 355

Dunărea curge pe teritoriul stăpînit de maghiari unde cetatea Timișoarei²⁴¹ care a fost cucerită de la maghiari de către răposatul sultan Suleiman²⁴² și acolo este reședința unui pașă de margine. Lungimea Țării Românești de la Focșani la „bazar”-ul mai sus arătat este de circa zece zile de călătorie, iar în lățime se întinde pînă aproape de Dunăre, așa cum am arătat.

Această mină de aramă a fost descoperită în timpul răposatului Matei voievod²⁴³ și anume: un sîrb, mergînd la vînătoare prin păduri și ajungînd în acest loc, care era atunci cu totul necunoscut tuturor, a găsit o grămadă de pietre negre, puse laolaltă de multă vreme, și care se prefăcuseră într-o masă solidă. Pietrele fuseseră așezate acolo încă din vremea grecilor²⁴⁴ și după înfățișarea lor s-a bănuir că trebuie să fie o mină în apropiere. Sîrbul s-a dus la domn să-l înștiințeze despre aceasta și a luat terenul <cu arendă> de la el și, din porunca domnului, au exploatat-o și au extras minereul²⁴⁵.

Mina este așezată în vîrfurile unui munte. Tot locul din împrejurimi, cuprinzînd culmile dealurilor învecinate, este acoperit cu piatră albă, dedesuptul căreia pămîntul este roșu întocmai ca pămîntul de la Alep. Ape sînt din belșug, iar stratul <de minereu> este ca acela al unei ocne, acoperit cu verdeață și adînc. Lucrătorii cărau materialul în sus și în jos cu ajutorul unor scripeți²⁴⁶ și frîngii trase de cai, ce merg de jur împrejur. În fund, ei sapă și noaptea la lumina torțelor și cu mare trudă scot minereul negru. Acei care nu au puterea să-l taie, din cauza durtății <lui>, pun împrejur cărbuni aprinși și apoi ies din mină. Îndată ce s-a stins focul și locul s-a răcit, ei se coboară <în mină> și, găsind piatra crăpată, scot afară bucățile

²³⁷ *Fiksan*.

²³⁸ Desigur o confuzie a autorului, care se referă probabil la Siret.

²³⁹ Tîrgul Jiu.

²⁴⁰ *Al-Madjar wa al-Turk*.

²⁴¹ *Temeșvar*.

²⁴² Suleiman cel Măreț (1520—1566). Timișoara a fost asediată și cucerită în 1552.

²⁴³ După alte știri, exploatarea aramei ar fi mai veche; în timpul domniei lui Matei Basarab, mina de la Baia de Aramă a fost luată „pe seama domnească” (N. Maghiar și Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 156).

²⁴⁴ *Yunansi*.

²⁴⁵ Meșterii care au exploatat mina pe vremea lui Matei Basarab se numeau Poznan, Stoian și Ghiura (N. Maghiar și Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 156).

²⁴⁶ *Mandjilik*.

și le ridică prin gura puțului. O parte din minereul din vînă este de un verde ca rugina, o parte este strălucitor și galben ; aceasta este arama curată. Ei amestecă totuși totul la un loc și îl duc la topitorie.

275/I
p. 356

Descrierea unei topitorii este următoarea : <topitoriile> sînt mari și înalte și acoperișurile lor sînt povîrnite. În mijlocul fiecăreia din ele sînt cinci sau șase cuptoare, așezate pe căzi sau pe zăcători și în dosul fiecărui cuptor se află o pereche de foale foarte mari, ca acelea folosite de fierari, puse în mișcare de apă. Căci sînt astfel alcătuite, încît la spatele fiecărui atelier se află un scoc cu apă curgătoare, care cade pe o roată exterioră. Această roată învîrtește o oiște lungă și groasă și cu ajutorul ei pîrghiile foalelor sînt ridicate și lăsate astfel încît suflă cu mare forță în foc, în timp ce lucrătorii stau necontenți lîngă cuptoare pentru a pune cărbuni și minereu. // Aceste focuri sînt întreținute cu cea mai mare grijă și trudă, // atît ziua cît și noaptea pînă ce arama este bine încălzită și topită și datorită greutății sale cade într-o groapă, sub pămînt. Îndată ce s-a răcit, o scot în grămezi mari pe care le crapă în bucăți mici și le scot afară din topitorie. Aici aduc cantități mari de lemn de salcie și de plop. Și punînd, alternativ, straturi de lemn de acesta și straturi de bucăți de metal, pînă la înălțimea unui stat de om, dau foc grămezii din cele patru laturi și o lasă să ardă zi și noapte pînă ce arde tot. Apoi strîng metalul și îl pun pentru a doua oară în foc, într-un alt loc. Și urmează tot așa de șase ori. Apoi aduc din nou arama în același cuptor în care fusese topită mai întîi și o topesc din nou. Ea curge într-o groapă ca și mai înainte, dar este încă brută. Și după ce s-a răcit, o pun din nou în cuptor. De data aceasta amestecul este desăvîrșit și curge acum întocmai ca apa. O scurg în tipare și o scot ca pe bucățile de ceară ; <este> o aramă curată și frumoasă. Se spune că este mai bună și mai curată decît cea de Kastamonu²⁴⁷, fiind tot atît de moale ca (și) argintul. Și este dusă de negustori în Turcia, la Trapezunt²⁴⁸, la Kastamonu și în Persia. Ocaua se vinde cu o jumătate de „rial” și se spune că, într-un an cînd se găsea încă din belșug la suprafața pămîntului s-au scos șase sute de mii de ocale. Dar acum o scot de la o mare adîncime.

În ultimii ani producția anuală a fost de două sute de mii de ocale, dar e nevoie de o mare cheltuială pentru cumpărarea cărbunilor, plata lucrătorilor, a meșterilor, ș.a. Cărbunele nu poate fi decît cel făcut din salcie și plop și, tot astfel, lemnul pe care ei îl folosesc ca să ardă arama trebuie să fie din aceiași copaci. Și acum ei trebuie să-și aducă lemnul lor de departe.

²⁴⁷ Oraș din Anatolia, capitala vilaietului cu același nume.

²⁴⁸ Trapezunt, astăzi Trabzon, oraș din Anatolia, pe coasta Mării Negre.

De mult nutream dorința de a vedea așa ceva și, pînă la sfîrșit, mi s-a împlinit. Noi i-am întrebat de ce pietrele din acest ținut sînt albe ca zăpada; ne-au răspuns că din cauza căldurii mari și a fumului ce se ridica în urma arderii minereului de aramă, în felul în care l-am descris.

Rîul²⁴⁹ care curge pe lîngă cherhanale și care le învîrtește roțile izvoarăște de la poalele muntelui unde se află mina. Și din această cauză nu trăiesc în el nici pești, nici broaște, nici viermi sau alte insecte²⁵⁰ de nici un fel, deși în vechime mișunau în el viețuitoarele. Dar îndată ce au început să sape muntele și cînd s-a deschis mina, apa s-a otrăvit, iar peștii și celelalte viețuitoare au fost izgonite, căci minereul de cupru este însoțit de pucioasă și se crede chiar că toată temelia muntelui este <alcătuită> din // p. 357

Într-un an se aprinsese focul în diferite părți, în fundul minei, după cum am amintit mai sus, <cînd am arătat> că ei slăbesc partea cea mai tare a rocii prin foc; și acest foc mai arsese înainte, timp de zece ani, nefiind în stare nimeni să-l stingă. Totuși, este de mirare că aerul din această localitate este atît de blînd și sănătos.

Revin. Apoi domnul nostru patriarh a făcut agheazmă la gura minei și a aghezmuit tot locul <din jur>. El a rostit de asemenea litanii în ateliere, deasupra cuptoarelor. Toți lucrătorii și meșterii sînt sîrbi.

Ni s-a spus că peste Dunăre, de partea cealaltă, se află un oraș mare al cărui nume era în vremurile vechi, *Claudiopolis*²⁵¹, adică cetatea împăratului *Claudiu*²⁵², dar acum ei îl numesc *Cladova*²⁵³.

Cînd au cucerit-o, turcii i-au dat numele de *Fethislâm*²⁵⁴. Aproape în aceeași direcție se află orașul *Belgrad*. *Belgrad* este un cuvînt rusesc; la drept vorbind <se numește> *Bielogorod*²⁵⁵, adică „orașul alb”²⁵⁶ și este la o depărtare de cinci zile de călătorie de mina aceasta.

Orașul *Buda*²⁵⁷ este la o distanță de opt zile <de mers>. Cea mai mare 275/II parte din locuitorii săi sînt maghiari sau unguri, de sub stăpînirea cezarului, adică al împăratului otomanilor²⁵⁸ care este numit de asemenea și împărat

²⁴⁹ Rîul *Baia de Aramă*, afluent al *Motrului*.

²⁵⁰ *Dođol*.

²⁵¹ *Klađđiyoboli*.

²⁵² *Klađđiyus*.

²⁵³ *Kladofa*.

²⁵⁴ *Fath Islâm*, în limba turcă: *Feth-i Islâm*, contras *Fethislam*.

²⁵⁵ *Balogorod a'na*.

²⁵⁶ *Madînatu al-Bayda*.

²⁵⁷ *Budum*.

²⁵⁸ *Malik Alaman*.

al nemților²⁵⁹ și a cărui reședință este orașul numit „Badj”²⁶⁰, la cinci zile depărtare <de Buda>.

Se spune că Dunărea izvorăște din posesiunile sale și, curgînd cale de o lună de călătorie prin ținutul său, se unește la Belgrad cu un alt rîu, tot așa de mare ca și ea însăși, al cărui nume este Sava²⁶¹. După aceea, datorită mulțimii de riuri ce se varsă în ea, ajunge un fluviu uriaș; și curgînd din împărăția nemților în Marea Neagră, se varsă în această <mare> după o altă cale lungă cît o lună de călătorie.

Pe malul rîului Dunărea, care formează granița Împărăției turcești, sînt cinci pașalicuri. Cel mai mare dintre aceste pașale este beglerbegul de Buda, care are rangul de beglerbeg al Egiptului. Al doilea este beglerbegul de Bosnia, <provincie> care formează granița stăpînirii venețiene în fața Zarei²⁶². El cîrmuiește și sangeacul de Ipek²⁶³, care este scaunul arhiepiscopului Serbiei. Al treilea este pașa de Belgrad; al patrulea, pașa cetății Sofia și al cincilea, pașa de Silistra.

Vineri am părăsit pe băiași și ne-am întors pașii spre cîmpia Țării Românești, isprăvind cu munții. Am intrat mai întîi în ocîrmuirea cadiului de Vidin²⁶⁴. Apoi am intrat în aceea a Craiovei, unde cîrmuiește în chip independent banul, care își întinde autoritatea sa asupra a cinci județe²⁶⁵.

p. 358 Am înaintat // cale de trei ceasuri de-a lungul malului sus-pomenitului rîu al minelor și am ajuns într-un sat mic, stăpînit de unul din boieri, unde am fost primiți cu mare cinste. Am stat cu ei pînă duminică, deoarece nu au vrut să ne lase să plecăm pînă ce nu am făcut o slujbă pentru ei și nu le-am pregătit agheazma. După ospăț am plecat și seara am ajuns într-un alt sat mic, unde am dormit²⁶⁶.

Ne-am sculat luni, dis-de-dimineață, <în ziua> sărbătoarei Sf. Ilie, tocmai cînd se împlineau cinci ani de la plecarea noastră din Alep.

²⁵⁹ *Nemsah*. De fapt Ungaria nu fusese încă cucerită de austrieci.

²⁶⁰ Viena, numită de turci Beç, după denumirea ungurească Bécs.

²⁶¹ *Saba*.

²⁶² *Zadra*.

²⁶³ *Ibakiu*.

²⁶⁴ *Eyddin*. După opinia lui Radu Crețeanu („Mitropolia Olteniei”, 1967, p. 919) este vorba probabil de Severin, cucerit de turci.

²⁶⁵ *Kaza*, circumscripție de sub jurisdicția unui cadiu. E ceva mai mică decît un județ. Este vorba de cele cinci județe ale Olteniei.

²⁶⁶ După opinia lui Radu Crețeanu — care a studiat cu atenție călătoria lui Paul de Alep prin Oltenia — ar fi vorba de satele Glogova, proprietatea lui Necula Glogoveanu mare pitar (1656—1657) și de Corcova, aflat în apropiere („Mitropolia Olteniei”, 1967, p. 919).

XXIV. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII <STREHAIA>²⁶⁷

Am călătorit timp de trei ceasuri și am ajuns la egumenul mării mănăstiri numită Strehaia²⁶⁸, închinată Sf. Treimi.

Am intrat în această mănăstire cu adevărat măreață, așezată într-o cîmpie și clădită de răposatul Matei Voievod²⁶⁹. Seamănă cu o cetate mare și are ziduri puternice de incintă, cu multe creneluri. Înăuntru este o fîntină frumoasă cu apă curgătoare, deasupra căreia s-a ridicat un turn puternic și înalt. Deasupra porții mănăstirii se află clopotnița, foarte înaltă, clădită <într-un stil> măreț, avîntat. Porțile sînt de fier și <sînt> noi; chiliile sînt frumos clădite, iar bucătăria și grajdurile sînt toate boltite cu piatră.

Se spune că, mai întîi, <domnul> a început să construiască biserica în apropierea aceluia sat, apoi a înfrumusețat locul de acolo și a început să construiască curtea, adică palatul său personal. După ce acesta a fost terminat, mai mulți i-au spus: „Dar ceea ce se cere este să o prefaci într-o mănăstire”. El a răspuns: „Este pe cale de a fi prefăcută într-o mănăstire”; și a terminat <clădirea> în acest fel. Din această cauză, construcția mănăstirii este de o mare frumusețe, trainică și bine întărită. În centrul curții este așezată pivnița sau încăperile boltite pentru <păstrarea> vinului, iar deasupra acestora sînt camere mărețe și un divan mare, cu un pridvor în jur, folosit ca loc de ospaț.

Toate aceste clădiri sînt spoite cu var și pe dinăuntru și pe dinafară. În partea de răsărit a mănăstirii nu sînt chilii pentru călugări, ci numai ziduri puternice de incintă, deasupra cărora se află o clădire mîndră, care cuprinde o sală frumoasă și o sală de mîncare unde sufletul este ușurat de griji datorită veseliei priveliștei. De jur împrejur sînt grădini și o apă curgătoare care curge dintr-un izvor și se varsă într-un heleșteu din apropiere.

Biserica este foarte frumoasă // și este împodobită cu tot felul de ornamente, fiind zugrăvită atît pe dinăuntru, cît și pe dinafară²⁷⁰. Într-un cuvînt, este o mănăstire domnească și este foarte prețuită în această țară 376/I

²⁶⁷ În notă marginală, în textul arab.

²⁶⁸ *Sirehaya*.

²⁶⁹ Mănăstirea Strehaia (jud. Mehedinți) a fost construită de Matei Basarab în 1645 (P. S. Năsturel, *Știri istorice noi despre două monumente vechi*, în vol. *Sesiunea științifică a Direcției monumentelor istorice*, București, 1963, pp. 26—32; N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, II, pp. 601—603).

²⁷⁰ Informație prețioasă, adevărată în cursul lucrărilor de restaurare, cînd s-a descoperit această pictură exterioară constînd din linii ce imită cărămida și din motive geometrice („Mitropolia Olteniei”, 1967, p. 920).

pentru frumusețea sa și pentru întăriturile sale. Noi n-am întâlnit, desigur, nici <o altă mănăstire> deopotrivă cu aceasta²⁷¹. Priveliștea larg deschisă asupra locurilor din jur este deosebit de înveselitoare pentru suflet. //

XXV. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII GURA MOTRULUI SAU GURA RÎULUI²⁷²

p. 359

După ce am slujit aici liturghia și am prânzit, am părăsit mănăstirea. Și călătorind vreo trei, patru ceasuri, am ajuns la o veche mănăstire închinată Sf. Paraschiva, dar numită obișnuit Gura Motrului²⁷³, adică „Gura Rîului”²⁷⁴, căci riul minelor, al cărui nume este Motru²⁷⁵, curge aproape de mănăstire și o îndestulează cu apă.

Se știe că această mănăstire este mai veche decât cea a Tismanei, căci Sf. Nicodim a fost primul om care a venit să locuiască aici, într-o cuvioasă sihăstrie, și care a început ridicarea bisericii²⁷⁶. Mult timp după aceea s-a dus să clădească mănăstirea Tismana.

Biserica de aici, în vechea sa formă, era mică și simplă și a fost dărîmată de unul din dregătorii din această țară, care era <mare> vornic²⁷⁷ sau mare „cadiu” și al cărui nume era Preda²⁷⁸, rudă a răposatului Matei Voievod²⁷⁹. De la tatăl său și de la strămoșii săi el avea multe moșii, mănăstiri, biserici și sate. Și printre ele se află această mănăstire despre care se va da mai departe o descriere anume. El a zidit-o din nou a doua oară²⁸⁰ și a făcut o clădire măreață și aleasă cu trei turle. Întregul acoperiș, fiind făcut din plăci încheiate <de plumb>, se spune că ar avea o greutate de șaisprezece mii de ocale²⁸¹. Din nenorocire, această mănăstire era așezată <într-un loc> foarte neplăcut, bîntuit de muște și de țînțari.

²⁷¹ Afirmație făcută, totuși, și despre alte mănăstiri.

²⁷² *Sifat dayr Guru Motru ayyu Famm al-Nahr.*

²⁷³ *Guru Motru.*

²⁷⁴ *Famm al-Nahr.*

²⁷⁵ Autorul confundă riul Baia de Aramă cu Motrul în care se varsă acest ri. Mănăstirea este chiar în dreptul vărsării Motrului în Jiu.

²⁷⁶ În realitate mănăstirea Gura Motrului a fost construită mult mai târziu, de Harvat, mare logofăt, pe la începutul veacului al XVI-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 355–356).

²⁷⁷ *Fornik.*

²⁷⁸ *Brada* = Preda Brîncoveanu, mare vornic (21 mai 1652 – 11 februarie 1655) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 125; cu bibliografie).

²⁷⁹ Vezi *ibidem*, pp. 125–126.

²⁸⁰ La 1653 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, pp. 355–356).

²⁸¹ Cifră exagerată (circa 20 000 kg!).

XXVI. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII ȚÎNȚĂRENI SAU REGATUL ȚÎNȚĂRILOR²⁸³

Am făcut aici o sfințire de agheazmă și o pomenire a ctitorilor și după amiază am ajuns, după o călătorie de un ceas spre miazăzi, la o mănăstire închinată Sf. Mihail. Ea este cunoscută de obicei sub numele de mănăstirea Țințăreni²⁸³, adică mănăstirea regatului țințarilor, și această denumire este într-adevăr întemeiată. Este închinată Sf. Învieri și este cîrmuită de un egumen de fel din Grecia și locuită de călugări care sînt discipolii patriarhului de la Ierusalim. Se află așezată pe malul râului Jiu care curge la poalele muntelui și din cauza mulțimii de iarbă și verdeață, care crește în neștire, și a desimii pădurilor din jurul ei, întregul ținut roiește de muște și țințari într-un chip de nedescris.

Am petrecut aici două nopți; în prima <noapte> nu am putut închide ochii, în a doua ne-am urcat, în speranța de a ne odihni, sus, în vârful unui deal din vecinătatea mănăstirii, unde fusese sădită o vie și acolo se afla un foișor înalt²⁸⁴. Dar n-am putut scăpa de gînganii nici ziua, nici noaptea, și am pătimit din cauza lor un chin cumplit care nu poate fi descris în cuvinte. Dumnezeu să apere pe vizitatorii mănăstirii! Deși am aprins focuri de jur împrejurul nostru și s-a ridicat fum de baligă de vacă, nici una din toate aceste măsuri nu ne-a folosit. Dimpotrivă, // dușmanul nostru se lupta cu noi în chipul cel mai neîmplînzit, astfel că — Dumnezeu ne este martor! — în timpul celor mai multe din nopțile din timpul lunilor de vară și a celor mai mari călduri din această țară eram siliți să ne culcăm cu ciobotele în picioare, să ne tragem pe mîini mînuși de piele și să ne acoperim fața; nici măcar așa tot n-am scăpat <de țințari>.

p. 360

XXVII. <SATUL ȘI PALATUL DE LA POIANA. SLUJBA ÎNMORMÎNTĂRII ȘI A NUNȚII>

Am călătorit un ceas și jumătate spre apus²⁸⁵ și am ajuns într-un sat stăpînit de unul din marii dregători ai țării, numit Poiana²⁸⁶. Acolo se afla un palat mare, ridicat pentru stăpîni, cu clădiri de o frumusețe uimitoare.

²⁸³ În notă marginală: *Sifat dayr Tintsarani ayyu Mulh al-Bak*.

²⁸⁴ Mănăstirea Țințăreni, cu hramul Sf. Arhangheli, datează de la sfîrșitul sec. XVI sau începutul secolului al XVII-lea, fiind amintită la 1610 (*ibidem*, II, pp. 678—679).

²⁸⁵ După Radu Crețeanu, o culă („Mitropolia Olteniei”, 1967, p. 920).

²⁸⁶ În realitate Poiana de Gilort e la nord-est de Țințăreni.

²⁸⁷ Lîngă Fîlăși (jud. Dolj).

În clipa în care acest boier²⁸⁷ a fost înștiințat de trecerea domnului nostru patriarh, se întâmplase tocmai că familia sa se afla în preajma cununiei nepotului său^{287bis}; și el a trimis cu mare însuflețire și bucurie să poștească pe învățătorul nostru să-l viziteze.

Cînd am ajuns la el acasă, i-am găsit pe toți robotind la pregătirile de nuntă. Dar să vezi ce a voit Atotputernicul să se întîmple! Chiar atunci a murit pe neașteptate fratele cel mai mare al logodnicului. Și bucuria lor împreună cu veselia lor s-au preschimbat într-un doliu amar și în bocete și jeluiri ce nu pot fi descrise.

Este obiceiul, în această țară, să nu se logodească sau să nu se cunune fiul sau fiica cea mai tînăra înaintea celei mai mari²⁸⁸. Dar ei au fost mult ușurați și mîngiați de faptul aflării printre ei a domnului nostru patriarh. Căci le-a ținut predici și i-a mîngiat și, după o lungă cuvîntare, // i-a înduplecat să ducă pînă la capăt cununia. Vezi deci cum, ascultînd de el și înlăturînd orice împotrivire la sfatul său părintesc, au săvîrșit în același timp două ceremonii atît de opuse, ca cea de nuntă și cea de îngropăciune.

Bărbații și femeile se pregătiseră încă de mai înainte spre a merge să aducă logodnica dintr-un loc îndepărtat. Dar întîmplîndu-se această moarte năpraznică, ei fuseseră opriți <de a mai merge>. Patriarhul însă a silit părțile să ducă la capăt săvîrșirea lucrului început. Și ei au trimis acum, în chipul obișnuit la ei, pe mire cu rudele lui și cu mulți boieri și jupînese, în trăsuri, cu însoțitori, ca // să aducă mireasa. Pînă atunci au început slujba pentru mort. Și cu mari strădanii i-a silit patriarhul să-l așeze în coșciug și să-l îngroape în după amiaza zilei următoare, căci ei nu erau datori să facă astfel.

În ziua următoare, care era duminică, au făcut un parastas pentru el și au făcut un praznic strălucit, pentru care au tăiat patru boi și cincizeci de oi. S-au copt pîini nenumărate și au întins pînze de in, care păreau valuri întregi <scoose> din război, pe mesele care ajungeau din mijlocul casei pînă afară în curte. Pe aceste mese ei au așezat pîinea în jimble mari întregi și pe fiecare jimblă au pus o bucată de carne. Noi ne-am dus anume pentru a vedea ce se petrece. Și am socotit că numărul celor așezați unii lîngă alții trecea de o mie cinci sute. Căci este obiceiul în toate țările acestea ca, atunci cînd se răspîndește zvonul despre o veselie sau o întristare, adică despre o nuntă sau o înmormîntare, lumea din satele vecine să vină la praznic.

²⁸⁷ *Arhon*. Probabil Barbu Poenaru (din Poiana), mare ban, mare stolnic, mare clucer și mare vornic între 1644 și 1659 (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 227–228).

^{287bis} Este vorba probabil de Dumitrașco, pe care, la 4 februarie 1660, Barbu, fost mare vornic din Poiana, îl numește nepot (G. Ghibănescu, *Surele și izvoade*, VI, p. 81).

²⁸⁸ În notă marginală în textul arab.

Pe lângă fiecare ceață stătea cineva cu un toiag, avînd rostul de a se îngriji ca ei să mănînce și să se îndestuleze și ca fiecăruia să i se dea cele trei pahare de vin. Fiecăruia i se împărțeau, de asemenea, trei jimble²⁸⁹ și oaspeții stăteau la masă pînă ce sfîrșeau să se ospăteze. Apoi puneau resturile dinaintea lor pe șervete, pe care și le aduseseră în scopul de a lua cu ei ce le prisosea și, după ce se rugau pentru iertarea răposatului, plecau.

Înaintea ospățului, patriarhul rostise rugăciuni asupra tuturor acestor mese și le binecuvîntase cu rugăciunea: „Miluiește-ne pre noi Dumnezeu! ...” <precum> și cu tămîie, făcînd pomenirea răposatului. Cînd ne-am așezat la masă, ni s-au înfățișat numeroase blide; și cînd ne-am ridicat, s-au făcut din nou rugăciuni, potrivit datinei.

Nu numai cei bogați fac pomeni în chipul arătat, ci și săracii; cînd le moare cineva din familia oricărui dintre ei, îl însoțesc la mormînt cu colivă și piine. Și după ce îl îngroapă, le împart celor de față ca să se roage pentru iertarea lui. Și acest obicei este foarte demn de laudă!

Să reiau descrierea nunților din această țară (deși am mai pomenit cîte ceva mai înainte în această privință); este după cum urmează. Trimîndu-și slugile și rumîniile²⁹⁰ cu carele sus la munte, aceștia le aduseseră o mare mulțime de ramuri de copaci²⁹¹ și ascuțindu-le tulpina, i-au înfipt în ziduri, de jur împrejur, în fața porților, la dreapta și la stînga, de o parte și de alta a drumului și de la biserică pînă acasă. Acesta este la ei semnul unei nunți în preajma celebrării ei. Și noi am întrebat ce rost are și ce înseamnă. Ei ne-au spus // că, așa după cum frunzele acestui copac nu cad niciodată, ci sînt întotdeauna verzi <înconjurînd> fructul din mijlocul lor, tot așa să dea Domnul mirelui și miresii.

Să reiau <șirul povestirii>. Luni au venit, cu vestea îmbucurătoare despre sosirea apropiată a mirelui, colăcarii care luaseră înaintea cetii de nuntași, călări, precedînd pe mire. Și după ce au dat această veste bună părinților acestuia, li s-au împărțit daruri de preț²⁹². Îndată a sosit și mirele cu alaiul său de prieteni, călări, care-l întovărășeau, el însuși călărînd un cal ce-i fusese dăruit de socru, după cum este obiceiul aici, cu șeaua, cu harnașament²⁹³, cu frîul și cu tot tacîmul. Și purta pe cap un surguciu alb, după cum se obișnuiește la gineri.

Mireasa era într-o trăsură, urmată de alte trăsuri pline cu jupînesele boierilor; fratele ei o însoțea. În urma ei erau două care pline cu lucruri

²⁸⁹ Banat.

²⁹⁰ 'Abidahum wa fallahiy-yahum.

²⁹¹ În textul arab: *ghaşun şadjar*. E vorba aici de ramuri de copaci, probabil de brad, după cum reiese și din context.

²⁹² Meharim.

²⁹³ Rahta. De aici termenul „rafturi” pentru harnașament.

constînd din haine, mobile, ș.a.m.d., pentru că mireasa e cea care înzestrează pe ginere, acesta nedîndu-i nimic. Tatăl miresei îi trece în scris o zestre cu moșii, țărani, slugi, vii etc., după puterile sale.²⁹⁴ Dacă ea va avea copii, aceste bunuri vor reveni soțului ei; dar dacă ar muri fără urmași, // atunci întreaga zestre se întoarce la tatăl ei²⁹⁵.

De îndată ce mirele intră în curtea conacului, tatăl și mama îi ies înainte, așa cum fac și cînd vine împreună cu mireasa²⁹⁶. Și, după ce le-au dat să bea vin din cupe mari de argint, s-au îndreptat spre biserică, noi mergînd înaintea lor.

Aici, potrivit obiceiului lor statornic, au întins un covor sub picioarele tinerei perechi. Și nașul²⁹⁷ a luat loc lîngă mire, în timp ce nașa²⁹⁸ stătea lîngă mireasă, a cărei față era acoperită cu un vâl. Iar eu, smeritul arhidiacon, înveșmîntîndu-l pe învățător în epitrahil, omofor și mantie, am tîmîiat de jur împrejurul mesei pe care o așezaserăm în fața corului și pe care pusesem evanghelia și crucea.

În timpul slujbei, cînd mirele și mireasa ocoleau masa, s-au aruncat zaharicale cu migdale și stafide și cofeturi și jimblă și <acestea> au fost adunate cu lăcomie de cei de față. După sfîrșitul rugăciunii, perechea nou căsătorită a înaintat spre a îngenunchea în fața evangheliei pe care au sărutat-o; de asemenea <au sărutat> și mîna dreaptă a învățătorului nostru și apoi au ieșit <din biserică>. Acum nu mai era plîns, nici tînguire, ca în ajun. Fie ei binecuvîntați pentru firea lor, care alungă atît de repede întristările lor <și-i lasă> să se dedea bucuriei și mulțumirii!

Seara am fost poștiți la ospăț care a fost mareț, numărînd peste cinci
p. 363 sau șase // sute de tacîmuri; și ori de cîte ori mai aduceau cîte un fel, îl adăugau la cele aflate acolo.

Este obiceiul ca mirele să nu-și scoată niciodată calpacul²⁹⁹ de pe cap, după cum am văzut la Tîrgoviște, la toți tinerii boieri cărora domnul le era nun, el însuși stînd cu capul descoperit în biserică și în fața înaltelor fețe bisericești, dar mirele își păstrează calpacul.

În țara aceasta este obiceiul ca ginerele însuși să servească la masă și să întindă farfuriile și băutura. Și mireasa, la fel, se îngrijește de toți oaspeții, de la primul la ultimul, împreună cu soțiile lor.

După cîtva timp au adus pe o tavă niște marame, după datină, <aducătorii> fiind însoțiți de un diac care fusese mai înainte înăuntru și care

²⁹⁴ Este așa-numita foale de zestre.

²⁹⁵ Informație exactă.

²⁹⁶ E vorba aici de două momente deosebite: anume primirea ginerelei la venirea lui acasă și primirea miresei pe care mirele o înfățișează părinților.

²⁹⁷ *Esbîn*.

²⁹⁸ *Esbîne*.

²⁹⁹ *Kalpak*.

scrisese numele tuturor mesenilor. Pe fiecare maramă era cusută o bucată de hîrtie pe care era scris numele persoanei căreia urma să i se dea, după rangul fiecăreia, ca să nu dea prilej de încurcături. Ei au împărțit acum aceste marama tuturor oaspeților, în timp ce diacul scria toate numele lor într-un catastif, pînă a ajuns la capăt. Apoi au adus o tavă mare, și primul căruia i-au înfățișat-o a fost domnul nostru patriarh care a pus în ea un număr de plăști pentru a cinsti pe noii căsătoriți și după el ceilalți oaspeți și-au înfățișat darurile.

Cei care aveau bani la ei au svîrlit <pe tavă> bani sau dinari, potrivit cu starea lor. Iar alții au spus diacului: „Scrie că ai primit de la casa mea cutare cal sau cutare bou sau cutare număr de oi sau de porci sau cutare slugă sau țigani robi. Pînă s-a făcut ocolul <mesei>, sahanul³⁰⁰ s-a umplut cu bani. Același lucru se face printre femei în încăperile lor. Apoi bunicul ginerelui i-a întins o sabie argintată și o teacă de brocard și catifea iar tatăl i-a dat o pacea³⁰¹ de blană de samur. Toți banii care fuseseră adunați au fost puși într-un șervet și pecetluiți.

După ce mireasa, urmată de femei, s-a apropiat de domnul nostru patriarh și, ingenunchind înaintea lui, i-a primit binecuvîntarea, i s-a dat șervetul cu bani împreună cu toate cheile sipetelor soțului ei și ale caselor și ale pivnițelor unde se păstrează murăturile și vinurile, toate <cheile> fiind atîrnate de un lanț de argint. Căci în această țară soția este păstrătoare avuțiilor soțului său și cheile îi atîrnă întotdeauna de cingătoare. Ea stă întotdeauna în fruntea mesei și bărbatul său la dreapta ei, după cum am văzut adesea în multe împrejurări.

Apoi au golit numeroase cupe <de vin>, mai întîi <întru slava lui> Dumnezeu; în rîndul al doilea pentru // domn, apoi pentru ban, adică pentru „cadiul” acestui ținut pe care l-am pomenit mai înainte aici; <apoi> pentru tatăl miresei, pentru bunicul mirelui, pentru tatăl și pentru mama lui, pentru el și pentru oaspeți. Astfel ei au continuat să bea pînă după miezul nopții, cînd ne-am sculat și ne-am dus în corturile noastre, căci ei ridicaseră pentru noi un mare pavilion și corturi // pe pajiștea care se află între biserică și conac și am fost uimiți cît erau de curate și de ferite de praf. Dimineața, toți au plecat la casele lor și n-a mai rămas pînă la urmă nici un oaspete.

În noaptea de 27 a lunii iulie și în cea care a urmat, a fost o furtună îngrozitoare, cu tunete și fulgere care au zguduit pămîntul și am spus: „A venit Învierea <morților>”!

³⁰⁰ Vas rotund din aramă cositorită.

³⁰¹ Bace.

XXVIII. FILIAȘI

După oarecare tocmeală, miercuri am căpătat învoirea de a pleca ; și după ce am primit cu toții daruri, după prînz, ne-au copleșit cu mulțumirile lor și ne-au însoțit pînă destul de departe.

După ce am mers cale de două ceasuri, am intrat într-un oraș al cărui nume este Filiași³⁰², unde am petrecut noaptea de dinaintea postului Adormirii³⁰³ <Maicii Domnului>. Iar dimineața, după o gustare matinală, ne-am luat rămas bun de la locuitori. Și după ce am călătorit vreo două ceasuri, am ajuns într-un alt tîrgușor stăpînit de un boier³⁰⁴, unde am dormit în acea noapte.

XXIX. [CRAIOVA]

Vineri dimineața am călătorit două ceasuri și am ajuns într-un oraș numit Craiova³⁰⁵ care este al doilea scaun episcopal din principatul Țării Românești³⁰⁶. Mai înainte, în timpul lui Matei voievod și al domnilor de dinaintea lui, în acest oraș își avea reședința un guvernator, cu titlul de ban ; ca un al doilea domn, el avea puterea de a confisca <bunuri> și de a osîndi la moarte și dădea porunci și punea opreliști fără a-l întreba pe domn, pînă mai în urmă, cînd Constantin voievod a desființat atît rangul cît și exercitarea autorității respective³⁰⁷ pentru ca să nu se ivească de aici stricăciune și corupție.

În împrejurarea de față, așa-numitul ban, care își mai păstrează doar denumirea, a venit să ne întîmpine afară din oraș, însoțit de boieri și de popor ; și ne-a dus în biserica cea mare de piatră, zidită de răposatul

³⁰² *Filișan* (jud. Dolj).

³⁰³ *Siyam al-Sajyida*.

³⁰⁴ Probabil Brădești sau Coțofeni.

³⁰⁵ *Krayofa*.

³⁰⁶ La Craiova nu era scaun episcopal ; episcopia se afla la Rîmnicul Vilcea, după cum spune chiar Paul de Alep.

³⁰⁷ În realitate, funcția de mare ban a continuat să existe, cu aceleași atribuții, și după domnia lui Constantin Șerban (N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 160 și urm.). Între 18 iunie 1656 — cînd mare ban era Chircă Rudeanu — și 26 mai 1658 — cînd dregătoria a fost ocupată de Preda Brîncoveanu — documentele nu amintesc un alt mare ban. Este foarte probabil că Paul de Alep se referă la această lipsă temporară a banului.

Matei voievod, cu hramul Sf. Dumitru³⁰⁸. Seamănă întocmai cu biserica curții <domnești>³⁰⁹, fiind ridicată pe patru stâlpi înalți și avînd un aspect luminos și încîntător.

XXX. MĂNĂSTIREA BUCOVĂȚ

Sîmbătă dimineața, 1 a lunii august, am sfințit pentru ei agheazmă³¹⁰ în biserică. Și după-amiază, după ce ne-am despărțit de ei, am ajuns în partea de apus a orașului într-o vale sau vîlcea din mijlocul unei păduri, la o mănăstire cu hramul Sf. Nicolae, numită în limba lor // mănăstirea Bucovăț³¹¹. Se află în stăpînirea unor călugări greci, fiind închinată vestitei mănăstiri Sf. Varlaam din Rumelia, care, după cum ni s-a spus, este zidită în vîrfurile dealurilor și este inaccesibilă oricărui drum care ar urca, întrucît dealul stă ca o stîncă dintr-o singură bucată, <ridicăta> sus în aer, cu cele patru laturi ale sale perfect drepte. p. 365

Cînd vine cineva la poalele stîncii pentru a fi primit în mănăstire, acesta trage de o frînghie care atîrnă jos, cu un clopot în vîrf, iar călugării, auzindu-l — dacă este cineva pe care vor să-l aducă la ei sus — lasă jos pînă la el o ladă cu ajutorul unor scripeți și frînghii și, după ce se așază în ea, o trag în sus.

Este o mănăstire măreață și foarte frumoasă. Apa pe care o folosesc provine numai din ploaie și <călugării> au holde de grîu și vii, acolo sus. Dar acestea nu sînt îndestulătoare pentru traiul lor și restul recoltei lor este în cîmpia de jos. Așadar, din această pricină, ei depind de ispravnicii ținutului față de care, altfel, ar fi fost neatîrnați. Nu dau atenție nici unei persoane pe care nu vor să o primească și nu-i oferă, bineînțeles, nici un mijloc de a se urca, chiar dacă ar fi un dregător de cel mai înalt rang și stare; și acela nu are nici o putere să-i constrîngă.

Să revin. Acești călugări care sînt în sus-pomenitul metoh sînt schimbați la fiecare trei ani și se trimite de la lavră un alt egumen cu alți călugări pentru a-l înlocui.

³⁰⁸ Biserica Sf. Dumitru, ridicată de boierii Craiovești, în secolul al XV-lea sau la începutul secolului al XVI-lea, a fost rezidită de Matei Basarab la 1651 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, pp. 224—225).

³⁰⁹ *Al-hanisa al-ḥurṭa*. Este vorba de Biserica Domnească din Tîrgoviște.

³¹⁰ *Adjiazmos*.

³¹¹ *Monastir Bukofatis*. Mănăstirea Bucovăț (satul Mofleni, com. Bucovăț, jud. Dolj), numită și Coșuna, a fost clădită de Ștefan clucerul în timpul domniei lui Alexandru Mircea, 1571—1572. (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 103—105).

Biserica este o clădire mîndră și este frumos zugrăvită peste tot. În fața ușii este un izvor adînc ca un puț, din care izvorăște apa și deasupra <ușii> este un pridvor cu o turlă înaltă.

Am sfințit agheazmă într-o duminică dimineața, în ziua a doua din <luna> august.

XXXI. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII JITIANU³¹²

378/I De la această mănăstire pînă la orașul Vidin³¹³ este cale de două zile. În limba greacă numele acestuia este „Finidinis”. Și în el șade un mitropolit care își întinde jurisdicția asupra a cinci sute de orașe și sate, toate bulgărești.

Seara ne-am luat rămas bun de la ei și după ce am mers timp de două ore prin pădure, am ajuns la o mănăstire închinată Sf. Dumitru și numită Jitianu³¹⁴, după râul Jiu³¹⁵ care curge în apropierea sa. De jur împrejurul ei este un lac mare care nu poate fi trecut nicăieri, ci trebuie să ocolești vreo două ceasuri pentru a ajunge la mănăstire care este așezată în mijlocul pădurilor. Răposata doamnă³¹⁶ a lăsat, prin diată, o sumă de bani pentru ridicarea unei noi biserici, și ei o clădesc acum cu cinci turle. Mai apoi, domnul nostru patriarh a aghezmuit biserica și a sfințit-o prin rostirea rugăciunilor obișnuite. Am găsit în această mănăstire un vier de fel din „Stirlatis” (?) din Damasc (Siria), al cărui nume este acum Dimitrie; și ni s-a spus că era unul din cei liberați de sultanul Selim³¹⁷. //

XXXII. BRĂTĂȘANI

p. 366 Am plecat de la mănăstire după amiaza și am ajuns seara într-un tîrgușor unde am dormit. Sculîndu-ne dis-de-dimineață, am mers timp de patru ceasuri; am trecut râul Olteț³¹⁸ și am ajuns la satul numit Brătă-

³¹² În nota marginală: *Şifat dayr Djitiyani*.

³¹³ *Budum*.

³¹⁴ *Djitiyani*. Mănăstirea Jitianu (jud. Dolj), datînd din secolul al XVI-lea, a fost refăcută în anii 1654—1658 de Ghinea Brătășanu vistier și de Udriște vistier, biserica fiind construită cu ajutorul doamnei Bălașa (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 391—392).

³¹⁵ Numele mănăstirii nu are nici o legătură cu râul Jiu.

³¹⁶ Doamna Bălașa, soția lui Constantin Șerban.

³¹⁷ Confuzie evidentă; sultanul Selim al II-lea a domnit între anii 1566—1574.

³¹⁸ *Oltats*.

șani³¹⁹, stăpînit de marele vornic Preda³²⁰, rudă a răposatului Matei voievod, pe care l-am pomenit mai înainte. El este primul dintre boierii din această țară datorită moștenirii <primate> de la strămoșii săi și moșiile sale sînt imense, după cum vom arăta lămurit mai jos.

XXXIII. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII BRÎNCOVENI³²¹

În după amiaza zilei următoare am ajuns într-un tîrg al cărui nume este Brîncoveni³²² în care se află palatele sus-numitului boier. De asemenea aici mai sînt case care au aparținut răposatului Matei voievod³²³, care era de fel de aici.

Am mers de asemenea, la o mănăstire din apropiere, așezată în mijlocul unei păduri și închinată Adormirii Maicii Domnului, pe care ei o numesc mănăstirea Brîncoveni³²⁴ în legătură cu tîrgușorul; aceasta este tot o ctitorie a răposatului Matei Voievod. Am slujit după aceea liturghia acolo de sărbătoarea Schimbării la față și am botezat cu mare bucurie un tînăr evreu.

Acest boier³²⁵ este foarte bogat și fără pereche atît în această <țară>, cît și în orice altă țară. Se spune că are pe moșiile sale douăsprezece mii de iepe de prăsilă și în fiecare din cele două sute de sate care îi aparțin³²⁶, se află cîte o herghelie³²⁷. El are treizeci de mii de capete de oi dintre care se spune că au murit cinci mii în anul acesta de molimă iar unsprezece mii i s-au furat de niște tîlhari împreună cu 70 de funzi de grîu, în timpul tulburărilor care au avut loc în rîndul trupelor la urcarea în scaun a lui Constantin voievod³²⁸. El are patru mii de capete de boi,

³¹⁹ Brașușani.

³²⁰ Preda Brîncoveanu mare vornic. La Brătășani, pe Olteț, avea case și moșie și Ghinea Țucala-Brătășanu, marele vistier al lui Matei Basarab (*Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 153).

³²¹ În notă marginală: *Șifat dayr Brankofani*.

³²² *Brankofani*, sat, acum în jud. Olt.

³²³ Curtea din Brîncoveni a boierilor Craiovești din secolul al XVI-lea a fost refăcută de Matei Basarab la 1634—1635; separat de această curte — după cum rezultă din textul lui Paul de Alep, ca și din planurile austriace din secolul al XVIII-lea — existau aici și curțile lui Preda Brîncoveanu, ruda lui Matei (vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 101).

³²⁴ Mănăstirea Brîncoveni, ridicată de boierii Craiovești înainte de 1582—1583, a fost refăcută parțial de Matei Basarab la 1640 (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 98—100).

³²⁵ *Arhon*. E vorba de Preda Brîncoveanu.

³²⁶ Cifra este exagerată.

³²⁷ *Herghele*.

³²⁸ Este vorba de marea răscoală din 1655, cînd, într-adevăr, casa lui Preda Brîncoveanu a fost jefuită și i s-au ars actele de proprietate (Lidia Demeny, L. Demeny și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 80).

o mie de bivoli, patru mii de porci și trei sute de șiruri de stupi, cu roiuri <de albine>, fiecare șir aducînd mai mult de un butoi mare³²⁹ de ceară și vreo sută de vedre³³⁰ de miere; fiecare vadră valorează un piastru și această <ceară> este cumpărată și transportată de negustori în țara Turcului³³¹. În fiecare an acest boier trimite cîte o mie de capete de boi la Istanbul cu slujitorii săi, spre a fi vîndută cu zece mii de piaștri.

El are o mie cinci sute de familii de țigani robi și se spune că nimeni nu are avuții ca el, afară de mănăstirea Cozia care are o mie de țigani. Ni s-a spus că ia de la fiecare familie, la sărbătoarea Sf. Gheorghe, cîte 6 dinari și la sărbătoarea Sf. Dumitru încă pe atîta, ca haraci. Cei mai mulți din acești țigani sînt meseriași și se spune că această sumă de douăzeci // de mii de dinari se varsă în toți anii în vistieria sa. Și cu toate acestea, traiul său este foarte simplu, mai ales în ceea ce privește masa la care nu obișnuiește să bea altceva decît apă.

Dar este foarte milostiv cu călugării și cu săracii și e bucuros să clădească biserici și mănăstiri și să contribuie la întreținerea clerului. Lui îi place să construiască biserici³³², făcîndu-le cele mai bogate danii în boi, oi, cai, albine, gospodării, mori și robi³³³; pe altele le-a moștenit de la strămoșii săi³³⁴, dintre care cea dintîi este mănăstirea Bistrița, o veche ctitorie a lor; celelalte sînt: mănăstirea de maici Dintr-un Lemn, mănăstirea Arnota, Strehaia, Sadova, Gura Motrului și mănăstirea de la Brîncoveni.

El clădește acum o mănăstire în Ungaria³³⁵, căci craiul³³⁶ îl iubește mult și îl numește tată și se crede că stăpînește multe moșii în această țară. El a luat pe seama lui toate mănăstirile care au fost clădite de răposatul Matei voievod fiind — după cum am spus — ruđa domnului cea mai de aproape și acum el le administrează³³⁷. Nimeni altul nu se amestecă în treburile călugărilor sau în posesiunile lor. Și el este acela care depune pe egumenii lor cînd se abat din drumul lor și ridică pe alții și în aceasta el nu întîmpină nici cea mai mică împotrivire din partea domnului. Pentru a rezuma totul într-un cuvînt, binefacerile lui sînt nume-

³²⁹ *Fudja*.

³³⁰ *Fadra*.

³³¹ *Ila Bilad al-Turk*. Aceste informații despre averea unui mare boier din secolul al XVII-lea, unice în felul lor, au fost utilizate în numeroase lucrări.

³³² *Imaret*.

³³³ *Abid*.

³³⁴ Boierii Craiovești.

³³⁵ În Transilvania; este vorba probabil de biserica din Sîmbăta-Făgăraș, unde Preda avea moșie.

³³⁶ Gheorghe Rákóczi al II-lea.

³³⁷ Fapt confirmat de un document din 18 oct. 1659 (Arh. St. Buc., ms. 295, f. 271 v.).

roase, clădirile sale strălucite și multe și el este un creștin foarte evlavios, 278/II temându-se de Dumnezeu cel preamărit³³⁸.

Îl vedeam cum se scula obișnuit la vremea citirii rugăciunilor de la miezul nopții, citind neîncetat psalmii profetului David și restul ritualului stabilit, de la începutul slujbei pînă la sfîrșit, stînd într-unul din colțurile bisericii, fără să privească nici la dreapta, nici la stînga și sîrguindu-se cu toată inima, cînd se iveau prilejul, să aprindă și să stingă luminările și <să facă> și alte slujbe bisericești, ca și cînd ar fi fost un paraclicer³³⁹ sau chiar și cu mai multă însuflețire, astfel încît tare se minunau de el. Fără îndoială, Creatorul — binecuvîntat să fie numele său! — i-a dat toate aceste bogății pentru că e vrednic de ele.

Cînd ne așezăm la masă, dimineața și seara, el stătea neconținut în picioare ca să ne servească și bea neîncetat și ne întindea cupe și tot timpul cît închinam aceste cupe întru slava lui Dumnezeu, în a domnului nostru Mesia, în a prea Sfintei Treimi și în a <Sfintei> Fecioare și a sfîntului ce se prăznuia în ziua aceea <apoi> pentru biserică, pentru sultan, pentru domn, pentru patriarhul nostru și pentru sănătatea tuturor oaspeților; și cînd // spuneam: „Slăvit să fie domnul Dumnezeu, am scăpat!”, tocmai atunci boierul își pusese în gînd să ne ducă cu binișorul, golind la pahare care le întreceau pe ale celorlalți. <Închină la sănătăți> de care nimeni altul nu avea știre, bînd în sănătatea noastră, unul cite unul, și mai ales în sănătatea acestui umil scriitor. Apoi, întrebîndu-mă de numele copiilor mei Anania și Constantin, el a băut și ne-a întins un pahar <ca să închinăm> în sănătatea fiecăruia. Tot astfel, el a băut în sănătatea poporului nostru. După aceea, noi am spus: „Slăvit să fie Dumnezeu, am scăpat și sîntem acum liberi!” Dar boierul sculîndu-se în picioare, a luat o cupă și a spus: „Aceasta este, să știți, în sănătatea economilor de la scaunul domnului nostru patriarh”. Și bînd el însuși, ne-a turnat și nouă <vin>. Iarăși am spus: „Am scăpat!”. Dar n-am apucat să privim <în jurul nostru și> el a și pus mîna din nou pe o cupă, zicînd: „Aceasta este în sănătatea căpeteniilor clerului din eparhia Antiohiei, aceasta este în sănătatea preoților săi, aceasta este în sănătatea diaconilor săi, aceasta este în sănătatea tuturor țăranilor săi!”

Și nici unul nu a îndrăznit să se dea în lături de a bea, căci nouă tuturor ne era rușine să respingem cupa pe care ne-o întindea cu mîna sa; dar eram cu totul amăriți de această băutură fără măsură. Dar așa este felul lor de ospitalitate la ospețe și așa își arată ei marea lor prietenie. Am făcut socoteala că am băut la masa boierului de la 70 pînă la 80 de cupe de vin!

³³⁸ *Allahu Ta'ala*.

³³⁹ *Kāndilast* de la termenul grec: κανδιλάρης.

Să revenim. Apoi vineri boierul și-a luat rămas 'bun de la noi pentru a pleca la o mare depărtare, iar noi ne-am întors aproape de Uria (?)³⁴⁰ și am ajuns la o mănăstire numită Hotărani³⁴¹, închinată Soborului îngerilor. Este ocupată de călugări greci și este închinată mănăstirii Sf. Dionisie de la Sfântul Munte.

279/I Cea mai mare parte din drumul nostru se întinde pe un drum pardosit <cu pietre care> după cum se spune a rămas încă din timpul închinării la idoli³⁴². Această mănăstire este săracă.

Adaos pentru înșirarea numărului mănăstirilor de la Sf. Munte și pentru descrierea lor. Sînt douăzeci și patru de mănăstiri mari, patru sînt distruse și douăzeci au rămas în ființă după cum ne-au spus unii călugări și stareți demni de încredere... <Urmează lista acestor mănăstiri cu unele explicații>.

XXXIV. CREȘTINAREA UNUI EVREU³⁴³

p. 369 Portarul³⁴⁴ pe care domnul îl orînduise ca să ne însoțească era un evreu de neam, <ce fusese> haham³⁴⁵ și fusese botezat în timpul domniei răposatului Matei voievod, ajungînd un creștin dintre cei mai habotnici. Și noi înșine am fost martori la astfel de fapte și merite ale sale <și> la astfel de relatări, vorbe de duh și însușiri rare, încît întrec orice descriere. Dintre acestea, vom spune în treacăt că el ne-a făcut istoricul originii sale, spunîndu-ne că tatăl său era de fel din Alep, un evreu din casa lui 'Abud, că el a plecat de acolo pentru a se așeza la Istanbul, de unde cestălalt, fiul, s-a îndreptat spre această țară pentru a face negoț, // pînă ce Dumnezeu a binevoit să-l călăuzească spre adevăr. El poartă discuții numai cu evreii și a călăuzit pe mulți din ei spre credința <adevărată>, după cum am fost noi înșine martori.

Într-o zi un negustor evreu a venit la Tîrgoviște și, îndată ce l-am văzut, am spus în glumă portarului nostru: „Poți oare să-l convertești pe acest om?” El a răspuns: „Da, pot”. Și îndată, a doua zi, el a adus pe evreu la domnul nostru patriarh ca să îngenunche înaintea lui și să mărturisească cu propria sa gură pocăința sa, spunînd: „Nădăjduiesc

³⁴⁰ În textul arab: *all-Uri*, poate Uria (?) (sat, jud. Olt).

³⁴¹ Hotărani (jud. Olt), ctitoria marelui vornic Mîtea (1587–1588) (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 375).

³⁴² Adică din vremea romanilor. Este vorba de șoseaua de pe valea Oltului, lată de 10 m., care se păstrează încă bine între Slăveni și Hotărani unde se confundă uneori cu șoseaua modernă. (D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, București, 1958, p. 46). În hărțile din sec. XVIII acest drum apare sub numele de „Via Traiana”.

³⁴³ Notă marginală în textul arab, tăiată parțial în fotocopia manuscrisului.

³⁴⁴ *Al-Bortari*.

³⁴⁵ *Haham*.

că sfinția voastră mă va boteza, căci trebuie să mulțumesc lui Dumnezeu că m-a călăuzit spre credința cea adevărată prin mijlocirea acestui creștin”, arătînd pe sus-numitul Atanasie. 279/II Am rămas foarte surprinși de aceasta și domnul nostru patriarh a trimis un om împreună cu mine la domn care, după aceea, a dat poruncă și noi l-am botezat. După aceea domnul i-a făcut mari milui, înrolîndu-l ca lefegiu în oastea sa și însurîndu-l.

De asemenea, Atanasie a spus evreilor: „Cînd intrați în sinagogile voastre, îmbrăcați cu talesurile⁸⁴⁶ voastre, fiecare din voi își întoarce capul spre răsărit și, plecîndu-se, repetă din psalmii profetului David: „Eu intru în casa ta”, apoi, întorcîndu-se către apus, spune: „Și eu mă închin în casa sfințeniei tale”; apoi întorcîndu-se către miazăzi, spune: „De frica ta, o Doamne” și <apoi>, către miazănoapte, <zicînd> „Călăuzește-mă spre dreptatea ta”. Dar acesta — spune el — este chiar semnul crucii”.

Tînărul evreu pe care l-am botezat la Craiova fusese învățat și convertit de el.

El ne-a povestit, spunîndu-ne: „Într-o zi am pus această întrebare unei adunări de evrei: „Voi spuneți că Mesia va ieși din neamul lui David; dar triburile voastre s-au sfărîmat. Spuneți-mi atunci, de unde urmează să mai vină?”.

Într-altă zi, vorbind despre anafură⁸⁴⁷, mi-a spus că evreii i-au obiectat: „Voi, creștinii, spuneți că fiecare agneț este însuși trupul lui Mesia; acum din miile de inși care se împărțesc în bisericile voastre, fiecare mănîncă însuși trupul <lui Hristos>?”. Atanasie le-a răspuns că trupul lui Hristos era ca o oglindă în care, dacă este întreagă, un om își vede chipul, iar dacă este spartă în mii de bucăți, el tot își poate vedea făptura în fiecare bucată. 280/I Ei au rămas rușinați de acest răspuns; și, într-adevăr, este <un răspuns> pe placul lor.

El mi-a spus, pe lîngă aceasta, că în scrierile evreilor se spune că, atunci cînd va veni Mesia, le va fi îngăduit prin lege să mănînce carne de porc. De aceea el îi dojenea mereu și le spunea: „Noi creștinii mîncăm porc pentru că credem că Domnul nostru Isus Hristos a venit pe lume și că // prezicerile profeților au fost împlinite, dar voi nu credeți în venirea sa; așadar mîncăți în supărare și în amărăciune”. p. 370

El a mai spus iarăși că legea lui Kaşidiari⁸⁴⁸ și a tovarășilor săi se numește în limba ebraică Habil; aceasta înseamnă „vanitate”. Acum „Ha”, printre numere, este „cinci”, „Ba” „doi” și „Lam” „treizeci”. „Ha” sînt cele cinci rugăciuni pe care le spun evreii în fiecare zi; „Ba” adică „două” sînt cele două sărbători care sînt celebrate în timpul anului și „Lam” care <înseamnă> „treizeci” este a treizecea zi a lunii postului. Prin urmare este în întregime „Basamata” și „Basafestis” și în limba ebraică: „Habil Habâlim” adică „deșertăciunea deșertăciunilor”⁸⁴⁹.

Vorbindu-se despre Efiraysa care era cu el, a spus că a luat-o împotriva voinței ei și că, prin urmare, ea îl otrăvise. Apropiindu-se moartea lui, ea s-a dus îndată și a chemat pe oameni⁸⁵⁰, spunînd: „Veniți repede ca să-l prindeți, căci el are de gînd să vă lase

⁸⁴⁶ Tales, șal pe care și-l pun mozaicii cînd fac rugăciuni.

⁸⁴⁷ Al-andidara.

⁸⁴⁸ Al-Kaşidyari.

⁸⁴⁹ Paul din Alep citează cîteva expresii din gematria utilizată în cabala iudaică.

⁸⁵⁰ Antrobito.

moștenire o lege''. Așadar ei s-au grăbit și au venit îndată la el; și el a început să le facă semne care sînt bine cunoscute de evrei, dar pe care nu le putem scrie....

În ebraică, a spus el, numerele erau ca acele din arabă; astfel, atunci cînd vreunul își vede din nou prietenul și îl salută, spune: „As-salamu'alaykum”; în limba ebraică, salutul este „Alaikum selam”³⁵¹.

El ne-a spus multe lucruri de acestea; și noi eram încîntați de familiaritatea sa față de noi, căci ne distra foarte mult cu spusele sale și cu tovărășia sa.

Să revenim <la vorba noastră>. La toate aceste mănăstiri și biserici dracul și trepădușii săi sînt zugrăviți într-un rîu de foc care curge și numele lor sînt însemnate pe ei. La mănăstirea Jitianu l-am văzut zugrăvit sub chipul unui urs negru mătăhălos.

XXXV. [CARACAL]

Acum ne întoarcem la călătoria noastră. Plecînd de la mănăstirea Hotărani, am călătorit vreun ceas și am ajuns într-un sat³⁵² stăpînit de marele stolnic³⁵³ numit Fărcaș, unde acesta are un palat mare³⁵⁴.

Simbătă dimineața, biv-vel-comisul³⁵⁵ ne-a poftit să vizităm noua sa biserică de lemn pe care o clădise drept schit în apropiere, închinată Sfinților Petru și Pavel³⁵⁶.

Învățătorul nostru a aghezmuit-o și ne-am întors. Și după-amiază plecînd din nou, am ajuns într-un tîrg mare numit Caracal³⁵⁷, unde se află un palat mare, clădit de răposatul Matei voievod³⁵⁸ puțin înainte de a muri și înconjurat cu ziduri de lemn, cuprinzînd o vie întinsă și o biserică din piatră³⁵⁹, la care duce o cărare deschisă, <ce pornește> de la case.

³⁵¹ Corect: „alehem șalom”.

³⁵² *Fărkaș* = Fărcașa, astăzi Fărcașele (jud. Olt).

³⁵³ Radu Fărcașanu (din Fărcașa) mare stolnic (11 august 1655–22 decembrie 1657), ucis apoi de Mihnea al III-lea (1659) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 176).

³⁵⁴ „Palatul” a dispărut; ruinele lui au fost văzute în secolul trecut de Al. Odobescu (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 302).

³⁵⁵ Probabil Badea Comăneanu fost mare comis între 12 martie și 11 mai 1655 (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 155).

³⁵⁶ La Comani—Olt, unde familia Comăneanu avea și case (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 190).

³⁵⁷ *Kirakil*.

³⁵⁸ Casa domnească a lui Mihai Viteazul, reclădită de Matei Basarab (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 139).

³⁵⁹ Biserica domnească cu hramul Intrarea în biserică, construită probabil de Mihai Viteazul și refăcută de Matei Basarab (*ibidem*, pp. 139–140).

În această biserică am fost la slujba de seară // și la utrenie. Liturghia am ascultat-o în altă biserică de piatră, clădită de marele stolnic³⁶⁰. p. 371

După-amiază am pornit înainte și am ajuns seara într-un sat unde am dormit. Toată această cale este în văzul Dunării, la o apropiere de trei sau patru ceasuri de ea. Și cum acolo e un loc de margine, satele sînt puține. Cea mai mare parte din locuitorii acestui ținut sînt ostași și <sînt numiți> roșii³⁶¹, adică călăreți³⁶², purtînd uniforme roșii și <făcînd de> strajă.

XXXVI. MĂNĂSTIREA SADOVA³⁶³

Luni la amiază am ajuns la o altă mănăstire, clădită de curînd, care seamănă cu mănăstirea Strehaia și care e numită Sadova³⁶⁴, după numele Sf. Nicolae, și care e clădită din nou de către răposatul Matei voievod³⁶⁵, cu ziduri și întărituri³⁶⁶ și o biserică mare care seamănă cu aceea a mănăstirii Bucovăț. Este zidită cu asemenea întărituri // pentru că Dunărea se află în preajmă, la o oră și jumătate de drum. De la Craiova este o cale de o zi întreagă de mers. Această mănăstire aparține și ea tot vornicului Preda, pe care l-am pomenit aici mai înainte. 280/II

Am slujit în ea liturghia marți 11 august și în dimineața de miercuri am trecut riul Jiu³⁶⁷ într-o luntre și am ajuns seara într-un târg dăruit patriarhului de Alexandria încă din timpul lui Radu voievod³⁶⁸ și numit Segarcea³⁶⁹, așezat într-un loc frumos cu pămînt întins și proprietăți

³⁶⁰ Este vorba probabil de biserica Sf. Treime, ctitoria lui Radu Fărcășanu mare stolnic (1655—1657), sau de biserica Sf. Ioan, reclădită la 1768, după cum crede Radu Crețeanu („Mitropolia Olteniei”, 1967, p. 922).

³⁶¹ Ros = roșii sau curteni de țară. De fapt cei care făceau de strajă la hotarul dinspre Dunăre se numeau călărași de margine. În această regiune se aflau însă și mulți roșii sau curteni.

³⁶² Sibahiyya. Aici termenul de sipahi (sibahiyya) e folosit în sensul primordial iranian de „călăreți” sau ostași; roșii erau ostași călări.

³⁶³ Notă marginală în manuscrisul arab.

³⁶⁴ Sadofa, ctitoria Craioveștilor, de la sfîrșitul secolului al XV-lea—începutul celui de al XVI-lea.

³⁶⁵ Reclădită din temelie ante 1640 (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 564 și 611).

³⁶⁶ Merami.

³⁶⁷ Dji.

³⁶⁸ Radu Voivoda: la Belfour, *Radzivil Voivoda*, lectură împrumutată și de Emilia Cioran (*op. cit.*, p. 201). Aici e vorba în mod sigur de Radu Mihnea, care, la 28 oct. 1622, întărea satul ca slobozie patriarhiei de Alexandria (DIR, XVII, vol. IV, pp. 200—201; vezi și p. 579). Vezi și D. G. Ionescu, *Relațiile țărilor române cu patriarhia de Alexandria*, București, 1935.

³⁶⁹ Seghardja.

numeroase și cu un venit anual de cinci sau șase sute de piaștri. Aici locuiește un călugăr trimis de patriarh care șade totdeauna acolo și este schimbat la fiecare trei ani; aici e un loc cu climă plăcută.

XXXVII. DESPRE MĂNĂSTIREA CĂLUI CEA MINUNATĂ³⁷⁰

Dimineața am ajuns la mănăstirea Jitianu³⁷¹. Apoi am trecut la Craiova și am dat de niște drumuri foarte grele, prăpăstioase, printre dealuri și văi și păduri; le-am străbătut foarte anevoie pînă seara, cînd am ajuns la o mănăstire cu hramul Sf. Nicolai, numită Căluș³⁷², mare și frumoasă și bine întărită. Clădirea este ridicată de nemți³⁷³; și chiliile sale se întind de jur împrejurul clădirii, prin galerii exterioare. Biserica este foarte frumoasă, cu clopotniță deasupra ușii; este frumoasa operă a unui frînc³⁷⁴ priceput, astfel că nu am mai văzut ceva asemănător cu ea în tot timpul șederii noastre; și totul se află într-o vale, închisă // de munți înconjurători, astfel că este o mănăstire ascunsă; și drumul <ce duce> spre ea este tainic, căci am ajuns pînă la ea fără să o vedem o singură dată pînă ce am intrat pe poarta ei. Este o mănăstire tare vestită în această țară.

Dimineața, devreme, în ziua sărbătoarei Adormirii Maicii Domnului³⁷⁵, am sfințit agheazma și am primit o binecuvîntare de la mîna dreaptă a Sf. Nicolae care are toate degetele întregi și aceste degete — oricît de minunat poate să pară <aceasta> — sînt unele întinse, altele îndoite în forma unei mîini de episcop cînd dă binecuvîntarea. Este împodobită cu aur și este socotită ca un lucru de mare preț. Am primit, de asemenea, o binecuvîntare de la o bucată din capul Sf. Ioan Botezătorul, care este împodobită cu nestemate de mare preț; acestea strălucesc ca soarele în jurul său.

Apoi am primit o binecuvîntare de la o cruce făcută din unsprezece smaragde verzi, cel mai mic valorînd o sută cincizeci de dinari; este de aur masiv, lucrată în întregime de nemți. Pietrele amintite sînt așezate

³⁷⁰ Notă marginală la textul arab: 'an dayr Kaluy al-'adjib.

³⁷¹ Dfityani.

³⁷² Kaluy. Mănăstirea Călușul, numită și mănăstirea de la Cepturoaia (jud. Olt), ridicată în timpul domniei lui Neagoe Basarab, prin 1516—1521, a fost terminată și înfrumusețată de frații Buzești, la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea (V. D r ă g h i c e a n u, *Lămuriri asupra Buzeștilor*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice”, IV, 1911, p. 119; C. B ă l a n, *Mănăstirea Călușul*, București, 1967). Pentru alte lucrări vezi N. S t o i c e s c u, *Bibliografia Țara Românească*, I, pp. 134—136.

³⁷³ Şughl al-Nemsah — lucru nemţesc

³⁷⁴ Efrendji, în sens de european.

³⁷⁵ 15 august.

pe amîndouă fețele și crucea este prețuită la trei mii de dinari. Ele aparțin tezaurului domnesc. N-am mai văzut pînă acum alta deopotrivă cu ea. Aveau un epitrahir cu țesătură de aur, împodobit tot cu nestemate, valorînd cel puțin o mie de dinari. Căci ctitorii care au clădit și au înzestrat această mănăstire, făcîndu-i aceste danii și binefaceri, erau mari boieri care cîrmuiau peste jumătate din Țara Românească³⁷⁶. Ei sînt aceia care l-au ridicat pe tron pe răposatul Mihai voievod³⁷⁷ și după aceea au uneltit împotriva lui și l-au ucis³⁷⁸.

Am fi dorit să luăm această mănăstire și să o legăm de patriarhia din Antiohia, așa cum mai sînt mănăstiri închinat altor patriarhii, dar nu am găsit pe nimeni, afară de egumen și de cîțiva călugări, care să vrea să intre în această învoială³⁷⁹.

Duminică, după liturghie, ne-am luat rămas bun și am ajuns din nou la drumul cel rău și din nou am trecut riul Olteț și după-amiază am ajuns într-un tîngușor stăpînit de ctitorii mănăstirii din urmă³⁸⁰. Cuprinde o mănăstire din piatră cu hramul Sf. Procopiu, unde am slujit liturghia.

XXVIII. [MĂNĂSTIREA STĂNEȘTI]

Am mers apoi la altă mănăstire, ridicată de aceiași boieri, avînd hramul Adormirii Maicii Domnului și numită Stănești³⁸¹; <se află> la o depărtare de două zile de călătorie și este așezată într-o vale în mijlocul unor păduri întinse. Arhitectura sa seamănă cu aceea a mănăstirii Căluș, îndeosebi clopotnița, căci meșterii care au clădit mănăstirea aceea au fost folosiți și la cealaltă. //

Rîvna de a clădi mănăstiri este foarte mare în această țară și ei <românii> le înzestrează cu minunate danii // de moșii, țarine, vii, grădini, p. 373

³⁷⁶ Frații Buzești, Radu, Preda și Stroe.

³⁷⁷ *Al-marhum Michal Foyfođa al-mașhur*. E vorba de Mihai Viteazul.

³⁷⁸ Autorul atribuie din greșeală Buzeștilor uciderea lui Mihai Viteazul care a fost omorît din ordinul lui Basta.

³⁷⁹ În 1594 frații Buzești au închinat mănăstirea Căluș Sfintului Mormînt (Gh. S. Buzescu, *Reconstituiri istorice privind neamul Buzeștilor*, partea a II-a, Sibiu, 1936, p. 76).

³⁸⁰ Poate fi vorba de Cepturoaia (cum crede R. Crețeanu) — unde există o veche biserică din secolul al XVI-lea cu hramul Sf. Paraschiva și o casă a familiei Buzescu (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 147).

³⁸¹ *Șațianisiti*, transcriere inițial corect: *Ștanești*. Mănăstirea Stănești (jud. Vîlcea) a fost ridicată în 1536 de Giura logofătul, fiind refăcută și completată cu chiliile de boierii Buzești (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, pp. 594—595). Dintre lucrările mai noi vezi D. Pleșia, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești și a ctitorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei”, 1966, nr. 5—6, pp. 407—417.

mori, țigani robi și altele. Fiecare mănăstire este locul de îngropare al ctitorilor săi și pe peretele dinlăuntru, de o parte <și de alta> a ușii bisericii cînd intri pe dreapta, sînt zugrăvite chipurile aceluia care a clădit-o, adică al boierului însuși, ale fiilor săi, al tatălui și ale fraților, unul după altul; la stînga se află soția și fiicele sale și soțiile și fiicele rudelor sale. Numele lor sînt scrise deasupra capetelor <lor> și toată dorința este ca, în timpurile viitoare, copiii copiilor lor să se poată uita la chipurile lor și să spună: „Acesta este chipul bunicului nostru, acesta este acela al bunicii noastre ș.a.”. Chipul domnului nostru Mesia se află deasupra ușii și <ctitorii>, care sînt cu toții pe amîndouă laturile, sînt înfățișați cu mîinile întinse către el, spunînd: „Primește de la noi, o binecuvîntate Mesia, această sfîntă biserică, pe care am clădit-o întru slava numelui tău, și răsplătește-ne pe noi pentru osteneala noastră cu cereasca ta împărăție!”

Să revenim <la descrierea noastră>. În această mănăstire este un izvor de apă curgătoare, dar întregul locaș este acum pustiit, căci ctitorii săi, puțin timp după clădirea ei, au supus cîrmuirea ei lui Nichifor, patriarhul Alexandriei³⁸²; și după moartea acestuia nimeni nu a luat-o în seamă.

Noi am săvîrșit o pomenire pentru ctitorii mănăstirii și apoi ne-am întors în sat.

XXXIX. MĂNĂSTIREA LUI DRĂGUȘIN³⁸³

Marți am trecut Oltul cu o luntre și ieșind de sub jurisdicția episcopului de Rîmnice, am intrat în aceea a mitropolitului capitalei. Am trecut peste dealuri și văi foarte abrupte, unde drumurile erau stricate de <tre-cerea> carelor grele și am ajuns la amiază la o mănăstire închinată Sf. Treimi, numită mănăstirea <lui> Drăgușin, după numele celui care a zidit-o acum de curînd lîngă riul Olt. Se află în vecinătatea apropiată a mănăstirii Stănești. Dar cum nu este nici un drum de-a dreptul, bun pentru care, ne-am dus pe drumuri lăturalnice <și am făcut> un mare ocol de o jumătate de zi. Biserica este mîndră și lîngă ea este o fîntînă și o clopotniță mare.

³⁸² Nichifor, patriarh al Alexandriei (înainte de 30 mai 1639—aprilie 1645). Mănăstirea era metoh al patriarhiei din 1615.

³⁸³ *An dayr Draghoșin*. Nu este vorba de Drăgășani — cum s-a crezut pînă acum — ci de mănăstirea Deleni, cu hramul Sf. Treime, clădită pe la mijlocul sec. XVII de Drăgușin Deleanu mare paharnic (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 274). Paul de Alep arată el însuși că mănăstirea purta denumirea de Draghoșin după numele ctitorului.

Întorcându-ne, de aici am ajuns seara într-un sat Curtișoara³⁸⁴; și în dimineața următoare am trecut de târgul Slatina³⁸⁵ și peste râul Olt care este lângă el și care se trece cu luntrile.

XL. MĂNĂSTIREA CLOCOCIOV³⁸⁶

Am ajuns la o mănăstire cu hramul Sf. Mihail, dar numită de obicei Clocociov³⁸⁷. Seamănă cu o mănăstire pe care o vizitasem mai înainte și are, ca și ea, o fântină cu apă. Este locuită de un egumen și de călugări greci de la mănăstirea Cutlumuz³⁸⁸ de la Sfântul Munte, întrucât ctitorii săi au închinat-o acesteia din urmă.

Joi dimineața am plecat și am urmat drumul Bucureștilor³⁸⁹, căci ajunsesem foarte aproape de acesta. Și drumul nostru era tot spre răsărit și miazănoapte, dar foarte greu din cauza pădurilor dese.

XLI. MĂNĂSTIREA GLAVACIOC³⁹⁰

Sîmbătă am ajuns // la o mănăstire închinată Bunei Vestiri și cu p. 374
numele de Glavacioc³⁹¹, ctitorie a unuia din vechii domni al cărui nume era Neagoe voievod³⁹², împreună cu Petru voievod³⁹³. A fost întemeiată

³⁸⁴ *Banukirkes*, compus din Banu și Kirkes. Este vorba, fără îndoială, de banul Chircă Rudeanu, care la această dată era fost mare ban (1657—1659) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 238) și care avea case și biserică la Curtișoara (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 250 și 265, nota 346).

³⁸⁵ *Bazar Slațina (Șalațina)*.

³⁸⁶ Notă marginală: 'an dayr Klokocok.

³⁸⁷ Mănăstirea Clocociov, ridicată pe la începutul secolului al XVI-lea, a fost refăcută de Mihai Viteazul (1593—1601) și apoi de Diicu Buicescu mare agă la 1645 (N. Stoicescu, *op. cit.* II, pp. 583—584).

³⁸⁸ *Kurtulmuş*. Era metoh la Cutlumuz din 1626.

³⁸⁹ *Bukarest*.

³⁹⁰ Notă marginală: 'an dayr Ghlafoch.

³⁹¹ Mănăstirea Glavacioc (jud. Argeș), existentă încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, a fost reclădită din zid de Vlad Călugărul, fiind isprăvită în 1496 în timpul domniei lui Radu cel Mare. Biserica a fost zugrăvită de Neagoe Basarab (1512—1521) și Petru Cercel (1583—1585) (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 338—339).

³⁹² *Nyaghoy Voyvoda* = Neagoe Basarab (1512—1521).

³⁹³ *Petros Voyvoda* = Petru Cercel (1583—1585). Este asociat cu Neagoe în calitate de ctitor.

acum o sută șaptezeci de ani. Biserica este mare și cu o arhitectură frumoasă, avînd două turla, una deasupra navei, cealaltă deasupra corului. Pe cele patru coloane sînt patru arcuiri pe care este rezemată turla. Nu am mai văzut în această țară nici o altă biserică care să poată fi asemuită acesteia; seamănă cu biserica Adda din ținutul Tripoli³⁹⁴. Chiliile mănăstirii sînt toate de piatră și în partea de miazăzi se află un lac mare. Este așezată în fundul unei păduri mari și drumul care duce spre ea este tainic.

Duminică am făcut slujba în mănăstire și am cinstit cu brîu pe egumen; și slujba s-a încheiat printr-o hirotonire de preoți și de diaconi //.

XLII. MĂNĂSTIREA CĂSCIOARELE

281/II

După masă ne-am luat rămas bun de la ei. Am făcut o vizită la curtea unui boier³⁹⁵. Iar de aici, trecînd printr-un sat al soției sale numit Petrești³⁹⁶, am ajuns apoi la mănăstirea numită Căscioarele³⁹⁷ sau „Casa săracilor”, cu hramul Intrării în biserică a Maicii Domnului, așezată pe malul rîului Argeș, pe care l-am trecut.

XLIII. MĂNĂSTIREA SF. NICOLAE

Apoi am mers la o altă mănăstire cu hramul Sf. Nicolae³⁹⁸ și am ajuns după-amiază în orașul București, vestita reședință a domnilor din timpurile cele mai vechi³⁹⁹.

³⁹⁴ *Kanisa Adda fi bilad Tarabulus.*

³⁹⁵ *Arhon.*

³⁹⁶ *Betrașiti* = Petreștii de la Neajlov, sat dispărut (jud. Ilfov).

³⁹⁷ *Kasișore*. Mănăstirea Căscioarele (jud. Ilfov), ridicată în veacul al XV-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 142—143).

³⁹⁸ Este vorba de mănăstirea Găiseni sau Strîmbul, cu hramul Sf. Nicolae, situată în apropiere de Căscioarele; mănăstirea a fost construită de Drăghici mare vornic la 1512—1521 (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 325).

³⁹⁹ În traducerea noastră am restabilit succesiunea vizitelor care, în textul arab corupt, se înfățișează astfel: „Am ajuns la mănăstirea Căscioarele. Și am mers la o altă mănăstire cu hramul Sf. Nicolae și am ajuns după-amiază în orașul București cel vestit și am mers la Căscioarele, adică „Casa săracilor”, cu hramul Intrarea Maicii Domnului în biserică, așezată pe malul rîului Argeș pe care l-am trecut. Și am mers la altă mănăstire cu hramul Sf. Nicolae” etc.

Ne-am hotărît să tragem la mănăstirea Sf. Gheorghe⁴⁰¹ care este bine cunoscută ca un metoh al Învierii, locuită de un egumen și de călugării de sub ascultarea patriarhului Ierusalimului⁴⁰².

XLV. LA BUCUREȘTI

Acest oraș București este foarte mare și se spune că, acum mulți ani, cuprindea cam șase mii de case. Are patruzeci de biserici și mănăstiri și vestitul rîu Dîmbovița⁴⁰³ care curge prin mijlocul său. Noi ne-am dus apoi la Curtea⁴⁰⁴, care este o clădire de mari proporții și este înconjurată de ziduri înalte de lemn. Era odinioară o clădire veche, dar a fost dărimată de răposatul Matei voievod și refăcută din nou de-a întregul⁴⁰⁵. Este o clădire uimitor de armonioasă și care încântă privirile și este mai mîndră și mai veselă decît curtea de la Tîrgoviște. Biserica sa are hramul Adormirea Maicii Domnului⁴⁰⁶ și în ea am săvîrșit o slujbă de sfințire a agheazmei.

Apoi am mers la o margine a orașului, pe un deal înalt, care îmbrățișează cu privirea ținutul înconjurător, unde domnul de acum s-a sîrguit să clădească o biserică măreață⁴⁰⁷ și prea strălucită, semănînd pe dinăuntru cu biserica de la Argeș. Dar aceasta este de cărămidă, și în navă are doisprezece stîlpi, fiecare dintr-o singură bucată rotundă de piatră, ca să împlinească numărul celor doisprezece apostoli. Deasupra ei se înalță patru turle mari și pe dinafară un pridvor larg. Acoperișul e învelit cu plumb; se spune că greutatea lui se ridică la patruzeci de mii de ocale.

⁴⁰⁰ În notă marginală.

⁴⁰¹ Mănăstirea Sf. Gheorghe Nou, construită în secolul al XVI-lea, fost metoh al patriarhiei de Ierusalim, unde locuiau patriarhii cînd veneau la București (N. Stoicescu, *Reperatoriul bibliografic al monumentelor din București*, pp. 281—286).

⁴⁰² Paisie (1645—1660).

⁴⁰³ *nahr Dinbofita al-mașhur*.

⁴⁰⁴ *Al-Kurța* = Curtea Veche, începută în secolul al XIV-lea pe malul stîng al Dîmboviței, reconstruită la mijlocul secolului al XVI-lea de Mircea Ciobanul (N. Stoicescu, *Reperatoriul*, p. 29 și urm.).

⁴⁰⁵ După anul 1640 (*ibidem*, p. 29).

⁴⁰⁶ Biserica Curții Vechi, cu hramul Buna Vestire, a fost construită de Mircea Ciobanul pe la mijlocul secolului al XVI-lea (*ibidem* p. 195—198).

⁴⁰⁷ Biserica mitropoliei, ctitorită de Constantin Șerban (1654—1658) și terminată de urmașul său, Mihnea al III-lea (1658—1659) (*ibidem*, p. 241).

Am făcut în ea o slujbă de sfințirea agheazmei și sfinția sa a aghez-muit-o, potrivit datinei, căci pînă acum nu fusese încă terminată⁴⁰⁸ și prin urmare rămăsese netîrnosită. Este închinată <sfintu>lui // Constantin (care este și numele ctitorului) și <sfintei> Elena.

Apoi am trecut la o mănăstire cu hramul Sf. Ecaterina⁴⁰⁹ în care se află un egumen și călugării de la muntele Sinai; apoi la o alta, care poartă numele Sf. Ioan Botezătorul⁴¹⁰, <apoi> la alta cu hramul celor patruzeci de mucenici și numită <Cei> Patruzechi⁴¹¹ care este un metoh al mănăstirii Adormirea Maicii Domnului din cetatea Ianina; <apoi> la una, închinată celor doi apostoli, Petru și Pavel, ctitoria lui Matei Voievod⁴¹² și care ține de una din mănăstirile de la Sfîntul Munte⁴¹³; apoi o mică mănăstire cu hramul Sf. Sava⁴¹⁴, pe care ctitorii săi au închinat-o la început mănăstirii cu același nume din Ierusalim și este cîrmuită de un egumen împuternicit de patriarhul de la Ierusalim.

Sîmbătă ne-am dus să slujim liturghia într-o mănăstire care poartă numele Sf. Nicolae, ctitoria răposatului Mihai voievod⁴¹⁵, așezată tot pe o înălțime la marginea orașului, de mari proporții și măreață, cu trei turle. Aici a fost hirotonit, tot atunci, un preot.

Duminică dimineața am sfințit agheazma în mănăstirea Sf. Gheorghe.

Luni, cea din urmă <zi> a <lunii> august, am vizitat o mănăstire care poartă numele <Sfînta> Troiță⁴¹⁶, una din clădirile răposatului Ra-

⁴⁰⁸ Biserica a fost pictată în timpul domniei lui Radu Leon (1664—1668) (*ibidem*, p. 241).

⁴⁰⁹ Mănăstirea Sf. Ecaterina, situată pe malul drept al Dimboviței, la est de actuala mitropolie, construită în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de Ivașco Goleșcu vornicul, refăcută din piatră după anul 1595 de Pană mare vistier (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 278—279).

⁴¹⁰ Mănăstirea Sf. Ioan cel Mare sau Grecesc, așezată pe Calea Victoriei, pe locul unde se ridică astăzi palatul C.E.C., întemeiată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (*ibidem*, pp. 287—289).

⁴¹¹ Mănăstirea Sărindar, situată pe locul unde se află astăzi Casa Centrală a Armatei, existentă la sfîrșitul secolului al XVI-lea și refăcută în vremea domniei lui Matei Basarab (*ibidem*, pp. 266—268).

⁴¹² Mănăstirea Sf. Apostoli, zisă și mănăstirea Tîrnovului sau a Arhimandritului, pe malul drept al Dimboviței, existentă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, refăcută de zid de Matei Basarab (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 271—274).

⁴¹³ De fapt, era metoh la mănăstirea Tîrnova din Bulgaria.

⁴¹⁴ Mănăstirea Sf. Sava, situată pe locul din fața Universității, construită de Andronache pîrcălab în secolul al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea ante 1619, reclădită de Constantin Brîncoveanu (*ibidem*, pp. 295—296).

⁴¹⁵ *Mikhal Voyvođa* = Mihai Viteazul. Mănăstirea Mihai Vodă, cu hramul Sf. Nicolae, construită la 1591, unde în veacul din urmă au fost instalate Arhivele Statului (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 27—35, 230—234).

⁴¹⁶ *Al-Thaluth „Treimea”*. Mănăstirea Sf. Troiță, ridicată între anii 1568—1586 de Alexandru al II-lea Mircea și de fiul său, Mihnea Turcitul, la marginea „den jos” a orașului, dăruită de turci la 1595 și reclădită de Radu Mihnea în anul 1613, luînd apoi numele acestuia din urmă (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 259—265).

du voievod⁴¹⁷ care a domnit în vremea sa asupra Moldovei și Țării Românești. Această mănăstire este și ea la o margine a orașului, pe un loc mai ridicat înconjurat de un rîu și de o apă stătătoare; și cînd sînt apele mari, nu se poate ajunge la ea decît trecînd pe un pod de lemn. Este o clădire frumoasă și prețuită iar biserica sa este măreață și spațioasă, foarte împodobită, plăcută și acoperită cu picturi. În partea de miazăzi <a bisericii> este locul mormintelor domnilor, cu pietrele lor de marmură albă⁴¹⁸, împodobite cu acoperăminte <de mormint> din țesătură de fir; sînt făcute în chip de cupolă, rezemată // de patru stîlpi de fier și chipurile răposaților sînt zugrăvite pe perete. 282/I

Aici am slujit liturghia și am hirotonit preoți și diaconi. Această mănăstire atîrnă de mănăstirea Ivir⁴¹⁹, adică de mănăstirea Georgienilor de la Sfîntul Munte și este locuită de un egumen grec și de călugări greci care sînt schimbați la cîte trei ani.

Afară din oraș este o altă mănăstire ridicată de Matei voievod⁴²⁰. În dimineața primei sîmbete grecești⁴²¹, prima din luna septembrie⁴²² și aniversarea Sf. Simeon Stîlpticul din Alep și începutul anului 7166 de la facerea lumii⁴²³, am plecat din București la amiază; și am ajuns într-un sat în care locuise mai înainte domnul de acum, pe vremea cînd era boier fără dregătorie. El a ajuns după aceea serdarul armatei.

XLVI. <SATUL DOBRENI>

Satul se numește Dobreni⁴²⁴, ceea ce înseamnă „cel frumos”⁴²⁵. Acolo e // o curte mare, înconjurată de un gard de scînduri lămbuite, înăuntrul căroră sînt clădiri mari și spațioase⁴²⁶ cu firide și bolte acoperite în întregime p. 377

⁴¹⁷ *Radu Voyvoda* = Radu Mihnea.

⁴¹⁸ Aici au fost îngropați: Alexandru Mircea (1577), Elena, fiica acestuia (1589), Vlad, fiul lui Mihnea Turcitul (1590) și Radu Mihnea (1626).

⁴¹⁹ *Ifarisko* (Iverisko). Era metoh la Ivir din 1614.

⁴²⁰ Mănăstirea Plumbuita, ctitoria lui Petru cel Tânăr, Alexandru Mircea și Mihnea Turcitul între 1559—1585, refăcută de Matei Basarab (1647) (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 251—254).

⁴²¹ După „calendarul grecesc” sau ortodox, prima zi a anului bisericesc, ce începe la 1 septembrie, a căzut în anul 1657 chiar într-o sîmbătă, care a fost cea dintîi sîmbătă din acel an.

⁴²² *Eylul*.

⁴²³ 1657 Paul de Alep folosește era constantinopolitană care începe la 1 septembrie și care era în vigoare și în Antiohia.

⁴²⁴ *Dobrani ayvu al-Maliha* = Dobreni, sat, com. Vărăști, jud. Ilfov.

⁴²⁵ De la termenul ДОБРЪ, care înseamnă în limba slavă „bun”.

⁴²⁶ Palatul Cantacuzinilor de la mijlocul secolului al XVII-lea (N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, I, p. 280).

cu chipuri de sfinți și cu altele asemănătoare etc. Odăile dau spre o grădină foarte mare, împărțită în straturi, ca grădinile frâncilor⁴²⁷, cu jgheaburi de olane. În partea de afară este un bazin mare cu apă cu un pod peste el, de la un capăt la celălalt⁴²⁸. În mijlocul grădinii este un chioșc frumos și lângă el este o biserică foarte mare de piatră purtând hramul Adormirii Maicii Domnului⁴²⁹.

XLVII. [MOARA DOMNEASCĂ]

În ziua următoare, îndată după slujba <sfînțirii> agheazmei, am plecat pe un drum anevoios, printr-o pădure deasă, de-a lungul malului unui lac de care nu s-a depărtat niciodată poteca noastră pînă în apropiere de rîul Argeș.

Aici este o moară mare și frumoasă, aparținînd domnului, fără seamăn cu tot ce am văzut pînă acum. Are șase roate pe dinafară și șase pietre de moară dinăuntru. Fiecare piatră este închisă într-o cutie ca un teasc de vin și cînd cade făina, ea este prinsă în saci, care atîrnă de fundul cutiei, fără să scape nici pulberea cea mai măruntă, pietrele fiind așezate sus, deasupra podului morii. Ea aduce în fiecare an, după contract, o sumă de o mie de scuți venețieni, afară de făina cu care îndestulează casa. Dar lucrul cel mai minunat este că, înăuntru, se află o născocire iscusită datorită căreia toată făina cade de o parte și tărîțele de alta.

Am fi dorit să ne dăm bine pe lângă domn ca să dea această moară scaunului Antiohiei, căci venitul ei consta din bani siguri⁴³⁰. Și cum noi puteam trimite în fiecare an pe cineva ca să ia în primire cei o mie de scuți fără nici un fel de altă bătaie de cap, găseam că această <moară> ar fi mult mai nimerită decît oricît de multe mănăstiri, căci acestea constituie un fel de proprietate care cere multă muncă, spre a putea scoate cîștig, și multă priveghere îndreptată asupra călugărilor și slugilor. Dar, din nenorocire, <moara> a ars după aceea, împreună cu satul și cu palatul, după cum vom avea prilejul să arătăm.

⁴²⁷ Adică într-un fel de desen geometric ca al grădinilor din Italia, adoptat apoi și de franchezi și ajuns la perfecție în celebrele grădini desenate de Le Nôtre.

⁴²⁸ Este vorba de un heleșteu în care Constantin Șerban se spune „că au avut avuție înecată în burie” (butoaie) (Radu Popescu, *Istoriile*, p. 121).

⁴²⁹ Biserica Adormirea, construită de Constantin Șerban vel serdar la 1646 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 280).

⁴³⁰ Adică liberi de orice datorie sau sarcină.

Revin <la subiect>. Apoi am trecut pe un pod și am ajuns într-un sat, stăpînit de unul din marii vistieri care nu mai e în slujbă⁴³¹, și al cărui nume este Grădiștea⁴³². Stăpînul său a clădit de curînd aici o biserică falnică și măreață de piatră cu hramul Adormirii Maicii Domnului⁴³³.

XLVIII. MĂNĂSTIREA EPISCOPULUI NICOLAE, NUMITĂ COMANA⁴³⁴

În dimineața următoare am plecat și, trecînd pe <niște> drumuri cu hîrtoape și printr-o strîmtoare mare, am ajuns la o mănăstire închinată Sf. Nicolae, numită Comana, ctitoria răposatului Șerban⁴³⁵ voievod, tatăl domnului de acum. Ea este o mănăstire mare, trainică, înconjurată de ziduri de piatră. Și la cele patru colțuri sînt patru turnuri cu galerii boltite, în jurul lor, pentru plimbare. Unul din ele seamănă cu unul din turnurile mănăstirii <sfintei> Treimi din Moscova. Clopotnița este deasupra porții. Ce // m-a încîntat cel mai mult a fost privirea asupra pajiștei de iarbă verde care se întinde în întreaga curte a mănăstirii cu fîntîna sa de apă dulce și cu chiliile călugărilor așezate în jurul ei.

p. 378

Această mănăstire este așezată ca într-o insulă, fiind înconjurată de lacuri și de bălți, de apă și de mocirlă de nepătruns. // Și nu este nici un drum <care să ducă> spre ea. Am trecut cu barca într-acolo. Și riul Dunărea este foarte aproape de ea. Ei spun : „Dacă împăratul⁴³⁶ ar veni să poarte război împotriva ei cu întreaga lui armată, el nu ar fi în stare să <o> biruie” ceea ce pare adevărat, căci poziția este foarte puternică, între lacuri care nu îngheață niciodată, chiar în iarna cea mai aspră, și nisipuri pe sub apă și noroaie.

282/II

Spre seară am plecat și, întorcîndu-ne pe drumul pe care venisem, am ajuns, pe întuneric, într-un sat stăpînit de marele postelnic Constantin⁴³⁷, așezat pe un loc ridicat ce domină riul Argeș <și> numit Coiani⁴³⁸, unde acesta

⁴³¹ Bunea-Vîlcu Grădișteanu sau Bunea din Grădiște, mare vistier (11 iunie 1653—15 februarie 1655) care își avea casele și „temeiul” la Grădiștea (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 188—189).

⁴³² *Gradiști* = Grădiștea, sat, jud. Ilfov.

⁴³³ Construită la 1657 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, pp. 348—349).

⁴³⁴ Notă marginală: *an dayr Mar Nikola Komana*.

⁴³⁵ *Șeherbân* = Radu Șerban (1602—1610) a reclădit mănăstirea Comana prin anii 1588 sau 1590, înainte de a ajunge domn, zugrăvind-o în 1609 (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 187—189).

⁴³⁶ Adică sultanul.

⁴³⁷ Constantin Cantacuzino mare postelnic (1632—1654).

⁴³⁸ *Țoyani* = Coiani, sat, com. Mîronești, jud. Ilfov.

are un mare palat după felul palatelor de la Constantinopol. Este într-adevăr ceva vrednic de admirat în arhitectura celor două clădiri principale așezate una în fața celeilalte și care nu se deosebesc cituși de puțin una de alta, cu cupolele lor, și sînt zugrăvite în întregime spre a imita liniile vâlvurite ale marmurei colorate. <În vîrfurile> fiecărei cupole, încununînd-o, este un cerc, întocmai ca o bucată solidă din porfir foarte tare, și restul este <făcut> în felurite fețe, asemenea cu cele ale marmurei. Lemnăria este de o frumusețe rară și feridele și ferestrele sînt minunate. Înăuntrul incintei este o biserică mare cu hramul Sf. Nicolae⁴³⁹.

[BISERICA ȘI PALATUL DIN FIERĂȘTI]

În dimineața următoare am plecat și, trecînd riul⁴⁴⁰ într-o barcă, am ajuns înainte de amiază într-un sat numit Fierăști⁴⁴¹ unde se află conacurile și palatele fraților doamnei lui Matei voievod⁴⁴². Cînd s-a început clădirea se spunea că nu se mai află în lume palat asemănător, afară numai poate în țara frîncilor, căci <aceștia>⁴⁴³ au adus meșteri arhitecți din țara ungurească⁴⁴⁴ și piatră din țara turcească⁴⁴⁵ și au început să o clădească pe dinlăuntru și pe dinafară cu piatră fășuită. Pînă și bolțile și pivnițele de dedesubt, gangurile ș.a. erau toate din piatră, lucrate cu îngrijire și clădite cu atîta trîinicie încît stîrnea admirația privitorului⁴⁴⁶.

Clădirea are trei caturi, unul deasupra celuilalt și este atît de veselă încît îndepărtează orice grijă din sufletul celor întristați.

p. 379

Ar fi zadarnic // să încerc să descriu minunata sa împărțire interioară în cămări și săli de primire. În mijlocul spațiului dintre clădiri sînt tainițe

⁴³⁹ Biserica Sf. Nicolae din Coiani a fost construită de Neagoe mare ban și soția sa Anca din Coiani înainte de 1563; actuala biserică a fost recondiționată lângă cea veche la 1669 de postelniceasa Ilinca Cantacuzino împreună cu fiul ei Constantin mare stolnic și Mihai mare spătar (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 185—186).

⁴⁴⁰ Argeșul.

⁴⁴¹ *Fiarești* = Herăști, sat, jud. Ilfov.

⁴⁴² Este vorba de Șerban, Cazan și Udriște Năsturel, frații doamnei Elina, toți fii ai marelui logofăt Radu Năsturel din Fierăști (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 214—215).

⁴⁴³ Adică frații Năsturel.

⁴⁴⁴ *Bilad al-Madjar*, adică Transilvania.

⁴⁴⁵ *Bilad al-Turk*.

⁴⁴⁶ Asupra casei familiei Năsturel-Herescu, ridicată pe la mijlocul secolului al XVII-lea, vezi R. Greceanu, *Casa de piatră din Herăști*, în „Monumente și muzee”, I, 1958, pp. 119—129; Eugenia Greceanu, *Casa de piatră din Herăști*, *Studiu arhitectonic*, *ibidem*, pp. 131—148 și lucrările citate de N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, I, p. 366.

bine întocmite pentru <păstrarea> proviziilor, <iar> ușile lor sînt așezate în pardoseală sub acoperișurile lor care sînt toate învelite cu olane roșii.

În acest chip sînt plănuite — după cum ni s-a spus — toate clădirile din Țara Ungurească spre marea înlesnire a stăpînilor și deținătorilor lor. Dar așezarea acestui sat este tare nesănătoasă și regiunea din jurul său este în veșnică alarmă și spaimă, îndeosebi din cauza vecinătății cu țara turcilor. În ce mă privește, eu nu aș dori ca o clădire ca aceasta să fie ridicată în vreo altă parte ci <numai> spre mănăstirea Cozia și spre munte, în pace și liniște, unde este o siguranță aproape deplină împotriva spaimei și primejdiilor.

L. MĂNĂSTIREA NEGOEȘTI⁴⁴⁷

Revin <la subiect>. Din acest sat am plecat după-amiază și am ajuns seara la o mănăstire așezată într-o localitate numită Negoești, cu hramul Sf. Mihail și al oștilor îngerești, clădită de răposata Elena, doamna lui Matei voievod⁴⁴⁸. Este o clădire cu totul nouă și foarte aproape de rîurile Argeș și Dîmbovița care se unesc aici.

LI. MĂNĂSTIREA PLĂTĂRĂȘTI⁴⁴⁹

Am plecat sîmbătă dimineața și am ajuns la amiază într-o mănăstire măreață, cu hramul Sf. Mercurie martirul, dintr-o localitate numită Plătărăști⁴⁵⁰, refăcută din temelie de răposatul Matei voievod.

Ni s-a spus că într-unul din războaiele sale cu Vasile voievod, purtat în acest loc, el a chemat în sprijinul său rugăciunile martirului care i-a apărut în vis și l-a însoțit cu bărbăție și tărie. În ziua următoare, cînd s-a trezit din somn, a pus pe goană pe dușmanii săi, cu mare rușine și cu înfrîngere, // și drept aceea el a ridicat această mănăstire. Arhitectura mănăstirilor sale, ca aproape a tuturor <celor din țară>, este uniformă⁴⁵¹. 283/I

⁴⁴⁷ În notă marginală tăiat în fotocopie: '*an dayr Nighoyasiti*.'

⁴⁴⁸ Mănăstirea Negoești (com. Șoldanu, jud. Ilfov), ctitoria lui Matei Basarab și a doamnei Elina (1648—1649) (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 445).

⁴⁴⁹ În notă marginală tăiată: '*an dayr Blățărășt*.'

⁴⁵⁰ *Blațărășiti* = Plătărăști (jud. Ilfov). Mănăstirea e ctitoria lui Matei Basarab și a doamnei Elina din 1646 (*ibidem*, p. 491).

⁴⁵¹ În descrierile sale Paul de Alep a remarcat totuși unele deosebiri.

Apoi fratele domnului⁴⁵² m-a poftit într-un sat care îi aparține și care este așezat într-o insulă în mijlocul unui lac mare nemărginit și fără nici un drum ca să ajungi acolo ; numele acestei localități este Frunzânești⁴⁵³. El a făcut totuși un drum pentru noi ; și a fost mare greutate și trudă pînă ce, în sfîrșit, am trecut. El s-a apucat să-și reclădească un palat mare pe insulă și acolo am sfințit agheazma.

LII. MĂNĂSTIREA TÎNGANU⁴⁵⁴

După masă am plecat și, călătorind timp de două ceasuri, am ajuns la o mănăstire veche într-o insulă înconjurată tot de un lac mare. Am trecut acolo într-o barcă. Este o mănăstire veche, numită Tînganu⁴⁵⁵, închinată Sf. Simeon, noul teolog.

LIII. MĂNĂSTIREA BALAMUCI⁴⁵⁶

p. 380

După o agheazmă, o pomenire a ctitorilor și ospățul care a urmat, am părăsit această localitate și nu ne-am oprit pînă seara, cînd // am ajuns la o mănăstire cu hramul Sf. Nicolae, numită mănăstirea Balamuci. Este așezată pe malul unui rîu⁴⁵⁷. Doresc sănătate și fericire locuitorilor și tuturor celor ce trăiesc în preajma sa, căci ai crede că ar fi chiar rîul Alep, atît de argintii și de dulci sînt apele sale și atît de dese sînt rîndurile de sălcii care cresc pe malurile sale. Aici am dormit în acea noapte. Dimineața am sfințit o agheazmă, am făcut o pomenire a ctitorilor și rugăciuni de dezlegarea păcatelor și, părăsind mănăstirea, ne-am întors la locuința și la palatul ctitorilor⁴⁵⁸ tot pe drumul pe care venisem.

⁴⁵² Radu-Mihail Tintăveanu, frate după mamă cu Constantin Șerban și marele său paharnic (1655—1658) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 234).

⁴⁵³ *Frodjonașit*, com. Fundeni, jud. Ilfov.

⁴⁵⁴ În notă marginală: '*an dayr Tingan*.'

⁴⁵⁵ *Tingan* = Tînganu, cu hramul Întîmpinarea Domnului, ctitoria lui Radu cel Frumos (1462—1474), jefuită de tătari în 1659. Biserica menționată de Paul de Alep a dispărut în secolul al XIX-lea (N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, p. 634).

⁴⁵⁶ *Balamudj*. Schitul Balamuci a fost ridicat de Papa Greceanu mare logofăt, la 1631 (*ibidem*, I, p. 50).

⁴⁵⁷ Prahova.

⁴⁵⁸ Este vorba de casele familiei Greceanu din Greci—Ilfov.

LIV. MĂNĂSTIREA CĂLDĂRUȘANI⁴⁵⁹

Apoi am trecut la o mănăstire măreață la care duce un drum care trece printr-un loc îngust. Este înconjurată de o apă fără sfârșit și fără fund⁴⁶⁰, are hramul Sf. Dumitru și se numește Căldărușani. Este vestită în această țară, fiind una din mănăstirile cele mai mari; este clădită tot de răposatul Matei voievod⁴⁶¹. Clădirea este întinsă și cu totul nouă din temelie, cu o biserică de o nespusă frumusețe, cu chilii și încăperi de o măreție domnească.

// Lacul imens o înconjură și, în afară de un drum nenorocit pînă la 283/II țarm, nu există nici un mijloc de nici un fel de a ajunge la ea. Aici se află într-o raclă Sf. Mitrofan, patriarhul Alexandriei, și noi am primit binecuvîntarea de la preacinstita sa feastă.

LV. MĂNĂSTIREA SNAGOV⁴⁶²

În dimineața următoare am plecat și am ajuns la o altă mănăstire, ultima dintre mănăstirile pe care le-am vizitat. Este o ctitorie veche, cu hramul „Intrarea Maicii Domnului în biserică” și este numită mănăstirea Snagov⁴⁶³. Construcția sa trebuie atribuită în parte răposatilor Mircea⁴⁶⁴ voievod, Radu⁴⁶⁵ voievod, Matei Basarab voievod și Petru⁴⁶⁶ voievod. Pe lângă biserica principală, mai are și alte două biserici⁴⁶⁷, pe laturile ce cuprind chiliile, cu hramurile Bunei Vestiri și Adormirii <Maicii Domnului>.

⁴⁵⁹ Notă marginală tăiată: ‘an dayr Kaldarușani.

⁴⁶⁰ Lacul Căldărușani.

⁴⁶¹ La 1637—1638 (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 129—131). Vezi, mai nou, Veniamin Nicolae, *Mănăstirea Căldărușani. Monografie*, București, 1973, 158 p.

⁴⁶² Notă marginală tăiată: ‘an dayr Sinaghoghu.

⁴⁶³ A fost ridicată la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. Biserica mare a fost refăcută de Neagoe Basarab (1512—1521) și Mircea Ciobanul, fiind zugrăvită de Petru cel Tânăr la 1563 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, pp. 589—592). Vezi îndeosebi N. Șerbănescu, *Istoria mănăstirii Snagov*, București, 1944.

⁴⁶⁴ Mircea Ciobanul (1545—1552, 1553—1554, 1558—1559), zugrăvit ca ctitor în fresca din pronaosul bisericii mănăstirii Snagov, precum și în naos, ținînd chivotul bisericii (Șt. Andreescu, *Portretele murale de la Snagov și Tismana*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXVIII, 1970, p. 164).

⁴⁶⁵ Probabil Radu, fratele lui Petru cel Tânăr.

⁴⁶⁶ Petru cel Tânăr (1559—1568) este reprezentat ca ctitor în pronaos împreună cu frații săi, Radu și Mircea, și cu mama lor, doamna Chiajna.

⁴⁶⁷ Este vorba de două paraclise, primul din secolul al XV-lea, al doilea din secolul al XVI-lea (1588), ambele dispărute (N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 156).

Această mănăstire este așezată tot într-o insulă, cu un lac imens în jurul său, peste care se află un mare pod care duce acolo. După ce am sfințit aici o agheazmă și <am făcut> o pomenire pentru ctitori, am plecat în dimineața de joi, în zece ale lunii septembrie⁴⁶⁸ și, gonind repede cu trăsura, am intrat seara în Tîrgoviște, după o lipsă de optzeci și două de zile din acea capitală.

Mănăstirile Țării Românești⁴⁶⁹ pe care le-am descris sînt toate așezate în eparhia sau jurisdicția mitropolitului său și în aceea a episcopului de Rîmnic. — Nu ne-am dus la mănăstirile care se află sub jurisdicția episcopului de Buzău și care sînt în părțile acelea ale principatului. Să le păzească Atotputernicul în vecii vecilor! Amin.

p. 381

Revin. La sfîrșitul lui octombrie⁴⁷⁰ vremea a devenit foarte friguroasă, însoțită de multă zăpadă și de un ger mare, care a ținut zece zile; apoi a încetat și a urmat o a doua primăvară, cu soare, căldură, flori și verdeață proaspătă, după ce totul fusese ars de ger. Cei ce-și pășteau caii și alte vite s-au înapoiat îndată cu ele la pășune, pentru a doua oară, după ce le băgaseră mai înainte în staulele lor spre a le pune la adăpost. În timpul acestui ger, au pierit o mulțime de oi, boi și vite, atît de neașteptată și de cruntă a fost năvala <gerului>, iar acum, după ce a ars focul ziua și noaptea, am simțit din nou zăpușeala unei călduri apăsătoare.

283/II

Învățătură. Am văzut la români un mijloc foarte bun de a prevesti, după anumite semne, asprimea sau blîndețea vremii. Și // anume: la optsprezece ale lunii noiembrie⁴⁷¹ se face o pomenire a Sf. Platon⁴⁷², a cărui sărbătoare ei o cinstesc cu toții cu prinosuri, daruri și liturghii. Din an în an ei așteaptă această zi; și orice se întîmplă în timpul acestei zile este un semn pentru ei și o indicație lămurită și hotărîtă: dacă este zăpadă sau frig în acea zi, ei spun că asprimea frigului în acel an va fi mare; dacă este ploaie și soare, ei prevăd că iarnă ce urmează nu va fi prea friguroasă, ci mai blîndă. Astfel s-a întîmplat anul acesta; ploile, însoțite în parte de soare, au ținut într-una pînă la 9 decembrie⁴⁷³ și apoi a început frigul și zăpada.

⁴⁶⁸ *Aylul.*

⁴⁶⁹ *Bilad al-Falach.*

⁴⁷⁰ *Teşrin al-awwal.*

⁴⁷¹ *Teşrin eth-thani.*

⁴⁷² *Blăţanos.*

⁴⁷³ *Kanun al-awwal.*

LVI. CĂSĂTORIA LUI CONSTANTIN ȘERBAN⁴⁷⁴

La 8 noiembrie <1657> domnul nostru patriarh a cununat pe Constantin voievod cu o roabă circasiană⁴⁷⁵ pe care au numit-o la botezul ei Nedelea⁴⁷⁶ adică Kiriaki⁴⁷⁷. Încoronarea sau cununia s-a oficiat înăuntrul palatului, în harem sau apartamentul de sus al femeilor. Patriarhul a stat lângă mire ca naș și mitropolitul a rostit rugăciunile asupra perechii; dar când s-a ajuns la binecuvîntare, sfinția sa patriarhul a fost acela care i-a binecuvîntat de fiecare dată. Îi se pregătise cununi de aur și când au trebuit să ocolească masa cu icoana, evanghelia și crucea, s-au împrăștiat deasupra capetelor lor nuci, cofeturi, dirhemi și dinari, acesta fiind obiceiul.

La sfîrșitul slujbei, mirele și mireasa au fost duși să șadă pe două jilțuri, în veșmîntele lor domnești, doamna împodobită cu o mulțime de lanțuri de aur și mărgăritare, stele de diamante ș.a. și boierii au venit să le facă urări, în frunte cu domnul nostru patriarh și cu mitropolitul orașului și urmați de ceilalți oaspeți, printre care ne aflam și noi. După aceea au intrat, în același fel, soțiile boierilor, // ca să li se înfățișeze. p. 382

Apoi mireasa și mirele au fost duși <solemn> în încăperile lăuntrice și noi am purces să luăm loc la marele ospăț dat în acea zi, la care s-au închinat pînă seara multe rînduri de sănătăți, slobozindu-se, cum e obiceiul, multe tunuri. A fost și o reprezentație de acrobație făcută de o femeie indiană⁴⁷⁸, de o dibăcie de-a dreptul drăcească, căci nu am văzut nimic care să-i stea alături pînă acum: mergea pe frînghie cu capul <în jos> și cu picioarele aruncate în aer; <apoi> înfigea cîteva săbii cu ascuțișul gol într-o tobă rotundă și, băgîndu-și capul între ele, stătea în cap și începea să se încovoiaie de jur împrejur; și toba, fiind prevăzută cu un arc, se învîrtea datorită jocului ei uimitor de dibaci.

⁴⁷⁴ Notă marginală: *aklil Koștanțin voyvođa*.

⁴⁷⁵ *Djariyya Djarkasiyya*.

⁴⁷⁶ *Nedele(a)ayyu Kiriaki*. Ea a însoțit pe Constantin Șerban în exilul său în Transilvania (martie 1658) și a rămas alături de soțul ei pînă ce acesta a murit.

⁴⁷⁷ Nedelea în limba slavă înseamnă „duminică” e deci echivalentul numelui de Domnica (= Doamna), redat de autor pe grecește κυριακή. Într-un act de la mănăstirea Hilandar din Athos se găsește echivalența „Nedaque alia Dominica” („Revista pentru arheologie, istorie și filologie”, X, p. 85), aici fiind vorba de fiica lui Ștefan Uroș, sora lui Ștefan Craiul (Nicefor Gregoras, ed. Bonn, II, p. 135). Vezi V. B o g r e a, *Doamnele lui Constantin Șerban*, în „Rev. istorică”, VI, 1920, pp. 183—184 și același în „Anuarul Inst. de istorie națională”, Cluj, II, 1923, p. 339.

⁴⁷⁸ *Imrat Hindiyya*.

L.VII. MĂNĂSTIREA COBIA⁴⁷⁹

În ziua sărbătoarei Sf. Nicolae, domnul s-a dus să prăznuiască <acea> sărbătoare într-o mănăstire cu hramul aceluia sfânt; o are prin moștenire de la strămoșii săi și e numită în mod obișnuit mănăstirea Cobia⁴⁸⁰ din vecinătatea Tîrgoviștii. În același chip a fost ținută și prăznuită din plin sărbătoarea Crăciunului, potrivit obiceiului din anii ceilalți, ca și sărbătoarea Bobotezei.

Dar, în ajunul acesteia din urmă, au sosit vești de la Constantinopol că domnul fusese mazilit⁴⁸¹, fapt care nu se mai întâmplase din vremea lui Matei voievod (!). Această mazilire a dat prilej pentru secătuirea Țării Românești, luarea în prinsoare și în robie a locuitorilor și pentru devastarea ei desăvîrșită. Pentru noi a fost începutul unor spaime și grozăvii nemăsurate și de nedescris.

MENȚIUNEA... ȘI RUINA <ȚĂRII ROMÂNEȘTI>⁴⁸²

Cauza ruinării Țării Românești a fost aceasta: în anul din urmă, cînd înălțimea sa sultanul Mehmed⁴⁸³ — pe care să-l păzească Dumnezeu! — și marele vizir Mehmed pașa, cunoscut sub numele de Köprülü⁴⁸⁴, arnăut de neam, purtaseră război cu corăbiile frînce⁴⁸⁵ la gura canalului⁴⁸⁶ Mării Mediterane⁴⁸⁷ //, acel vizir a cerut domnilor Moldovei și Țării Românești cîte o mie de pungi⁴⁸⁸ de la fiecare, spunînd că el socotește că este de datoria

⁴⁷⁹ În notă marginală tăiată parțial: *Dayr Kobiya*.

⁴⁸⁰ Mănăstirea Cobia, pe pîrîul Cobia (jud. Dimbovița), ctitoria lui Badea Boloșin stolnicul, ridicată în 1571–1572 (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 182).

⁴⁸¹ Aceeași dată a mazilirii — 5 ian. 1658 — o indică și *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 130.

⁴⁸² Notă marginală tăiată din care se poate citi *dhihr ... wa charab* (mențiunea ... și ruina).

Pentru evenimentele ce urmează, povestirea lui Paul de Alep este „foarte bogată și sigură”, după cum spunea N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCLXXXVIII, nota 1.

⁴⁸³ Mehmed al IV-lea (1648–1687).

⁴⁸⁴ Köprülü Mehmed pașa mare vizir, 1656–1661.

⁴⁸⁵ Războiul purtat de turci cu venețienii pentru insulele Tenedos, Lemnos etc. (J. von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VI, p. 16 și urm. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 942 și urm.).

⁴⁸⁶ E vorba de Dardanele.

⁴⁸⁷ *Baħr al- Abyaḍ* = Marea Albă.

⁴⁸⁸ În notă marginală: „Punga fiind o sumă de 500 guruși (*kuruş*) și totalul fiind de 500 000 guruși”. Paul de Alep traduce de obicei cuvîntul turc guruş (în text: *kurus*) cu termenul grecesc de piastru.

lor ca, ori de câte ori sultanul pleacă la război, să-i facă un dar de bani pentru slujba <ce i-o datorau>⁴⁸⁹. El mai cerea încă de la fiecare cinci sute de mii de capete de oi și trei // sute de cai de trupă⁴⁹⁰.

p. 383

Auzind aceste cereri, domnii au fost foarte tulburați și, după sfatul întregului popor, adunat la curte⁴⁹¹, ei au trimis amîndoi împreună un arz înălțimii sale sultanului — pe care Dumnezeu să-l ocrotească! — și el a primit dezvinovățirile lor. În același timp a dojenit pe vizirul său și i-a zis: „Noi n-am scăpat încă din războiul nostru cu frîncii și totuși tu dorești să mai stîrnești împotriva noastră un al doilea război”. Vizirul, înfricoșat, nu a mai stăruit în a mai cere ceva domnilor; și fiecare din ei a scăpat cu aproape cinci mii de piaștri, care au fost folosiți în taină de fiecare din capuchehaiele lor pentru atingerea scopului dorit, făcînd ca arzurile lor să ajungă în mîinile împăratului.

În timpul acesta băștinașii credeau că vizirul își va pierde curînd locul ca și înaintașii lui; și acești sărmanii oameni nu bănuiau că — după cum vom avea prilejul să amintim mai jos — el își va păstra neclintit dragătoria pe o lungă perioadă de cinci ani⁴⁹².

Păstrînd, așadar, în sufletul său, ca o comoară, ura adunată împotriva lor, pentru a o cheltui împotriva lor de îndată ce se va ivi vreun prilej, el și-a împlinit în cele din urmă răzbunarea atît împotriva domnilor cît și împotriva celor două principate, după cum vom arăta mai la vale cît mai lămurit, cu ajutorul lui Dumnezeu.

<Sosirea unui> agă al vistieriei <în> Țara Românească și trimiterea <haraciului la Poartă>⁴⁹³.

Potrivit obiceiului, a venit la domn pentru a primi haraciul anual un agă al vistieriei, însoțit de șaptezeci sau optzeci de însoțitori. Acestui agă și însoțitorilor lui li se dă tainul și leafa stabilită prin practica obișnuită după condici (căci aici nimic nu se face decît potrivit unor reguli stabilite); și aga stă de obicei cam douăzeci de zile sau mai mult.

⁴⁸⁹ Despre aceste contribuții extraordinare, cerute pentru nevoile militare ale Imperiului otoman, vezi *Istoria României*, III, p. 16.

⁴⁹⁰ Despre aceste cereri posedăm o scrisoare a lui Gh. Ștefan către C. Șerban, prin care îl îndeamnă pe acesta să nu dea nimic pînă ce nu va interveni hanul tătarilor la Poartă în favoarea lor. Domnul Moldovei îl acuza pe „cîinele de vizir” că face „atîtea fealuri de amestecături” asupra domnilor Moldovei și Țării Românești și afirma: „mai bine să ne mîنینce ciinii pămîntului nostru decît pre alte locuri străine să izidim” (N. Iorga, *Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, București, 1916, pp. 221—222).

⁴⁹¹ Este vorba de adunarea țării, convocată în împrejurări speciale. După opinia cronicarilor, Constantin Șerban — auzind că a fost mazilit — a fugit în Transilvania (*Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 130—131, R. Popescu, *Istoriile*, p. 120).

⁴⁹² Exact cinci ani și două luni.

⁴⁹³ Notă marginală tăiată: ... *mdji agha al-chazina... al Fallach wa duhubihi*.

Acest tribut sau haraci⁴⁹⁴ este strîns de la toți boierii țării și de la dregători și căpitani, potrivit cu posesiunile și veniturile lor. Raialele^{494bis} nu au nimic de-a face cu acesta; afară doar de arendașii unor moșii ale statului, care își plătesc arenda sporită cu acest tribut⁴⁹⁵.

Îndată ce banii se strîng este obiceiul să se trimită după agă o trăsură îmbrăcată cu postav ales de culoare roșie, trasă de patru cai, toți la fel, și însoțită de un cal povodnic, purtînd nouă pungi, adică 4 500 de piaștri, și o bucată de postav ales <sau> de saten pentru el; iar pentru ofițerii lui cîte o pungă de cinci sute de piaștri de fiecare și o bucată de postav, potrivit rangului lor, de la cel mai ales pînă la cel mai grosolan. Toate acestea li se împart întotdeauna după această regulă și cu mare grijă, ca să nu se ivească cea mai mică creștere sau scădere a darurilor. În <acest> răstimp, domnul face agăi mai multe vizite de curtoazie.

p. 384 Joi, de dimineață, în ziua hotărîtă pentru predarea tributului, am fost poftiți la curte unde a venit și aga cu toți însoțitorii, // în trăsurile care li se trimisese ca să-l aducă. Aga s-a așezat împreună cu domnul pe un loc mai înalt ce domina curtea palatului, ca să poată privi cu ochii lui mînuirea tezaurului. Atunci lefegiii tocmiți anume au adus înaintea <lor> nouă care cu coviltire, la fiecare <car> fiind înhămați cel puțin cîte opt cai <iar> la unele cîte zece sau doisprezece <cai>, iar muzicanții au început să cînte din tobe, fluiere și trompete, în timp ce poporul se strînsese de jur împrejur să privească. Primul car pe care l-a tras în față avea înlăuntru o ladă mare; pentru a o umple, ostașii au început să mute pungile <cu bani> din cămara cămărașului adică a trezorerului⁴⁹⁶, fiecare ducînd pe umeri o pereche, iar marele vistier⁴⁹⁷, care lua seama ca așezarea sacilor de bani în ladă să se facă în regulă, venea înaintea lor. În prima ladă s-au pus treizeci și trei de pungi; iar în celelalte lăzi din celelalte care numai cîte treizeci și două⁴⁹⁸. Peste ele vistierul a pus o învelitoare de postav fin de

⁴⁹⁴ *Hadhihi al-chazina ayyu al-charadj*. Despre evoluția haraciului în Țara Românească, vezi studiul lui M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV-XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie”, II, 1957, p. 27 și urm.

^{494bis} Termenul de raia, rayyet, are aci sensul de supuși. În Imperiul otoman desemna pe supușii musulmani și nemusulmani care se îndeletniceau cu agricultura sau cu comerțul.

⁴⁹⁵ Pasajul nu este prea clar și, în plus, este în contradicție cu cele ce se spun mai jos despre plata dărilor pentru haraci. Este probabil că Paul de Alep se referă aici la așa-numita „împrumut”, pe care domnul o lua de la boieri pentru plata grabnică a obligațiilor către Poartă. Nu existau arendași ai moșiilor statului, ca în Imperiul otoman.

⁴⁹⁶ *Min Kamara al-Kamaras ayyu al-chazinadari*.

⁴⁹⁷ *Al-fistiyyar al-kabir*. Mare vistier era Pîrvu Vlădescu (1655–1658), despre care Paul de Alep va mai vorbi (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 255–256).

⁴⁹⁸ Punga avea 500 de reali; haraciul se ridica deci la 144 500 reali, cifră apropiată de cea indicată de De la Croix: 140 000 de scuzi (N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 756), precum și de un raport venețian din 22 febr. 1672: 150 000 de reali (*Hurmuzaki*, V/2, p. 126; cf. M. Berza, *op. cit.*, p. 39).

lână și mătase, pînă ce s-a umplut lada pe care a închis-o apoi și a pecetluit-o cu pecetea sa. În chipul acesta au fost trase în față pe rînd toate carele și odată încărcate cu postavuri de lână, cu mătăsurile și cu celelalte daruri, au fost înșirate în ordine; și toate acestea au fost îndeplinite după regula cea mai strictă și după condici. //

Este obiceiul ca marele vistier să însoțească tezaurul și să-l predea dregătorilor sultanului^{498bis}. Și acest tribut în bani este păstrat în întregime pentru plata soldei ienicerilor de la Istanbul, în mîinile cărora ajunge cu două zile înainte de sărbătoarea Ramazanului.

În aceste care nu se află nimic altceva în afară de lăzile de care am pomenit. Dar se obișnuiește ca, după aceea, să se închirieze locul <rămas> liber negustorilor care umplu carele cu tot felul de lucruri pînă la împlinirea greutății pe care o pot duce. Căci ei nu sînt niciodată opriți <la vamă> sau stînjeșiți în trecerea lor nici la Dunăre, nici aiurea; și aceasta este un izvor de cîștig.

Noi am trimis un balot întreg de lucruri la Istanbul sub îngrijirea lui al-Churi Saba⁴⁹⁹, egumenul mănăstirii Deir-Belment⁵⁰⁰. Dar nu a ajuns la destinație, deși noi îi oferisem atît cîștiguri acestui călugăr în timpul ultimilor cinci ani, iar în ziua cînd s-a despărțit de noi i-am dat o sută de plăști ca bani de drum. Dar lucrurile s-au întors astfel încît el ne-a jefuit. Dumnezeu, care este judecător între el și noi, să-l răsplătească potrivit cu faptele sale!

Să revenim. Convoiul de care a pornit apoi la drum și domnul a purces împreună cu aga, petrecîndu-l pînă foarte departe, cu tobe și trompete, în mijlocul veseliei oștenilor.

Este obiceiul ca, atunci cînd tezaurul ajunge la Rusciuk⁵⁰¹, vistierul să se ducă împreună cu aga la tribunal // ca să-l predea cu dovada legală, de teamă că, dacă s-ar întîmpla vreo pierdere în Turcia, aga să nu ridice vreo pretenție pentru acea lipsă; așa era obiceiul⁵⁰². p. 385

Vizirul se afla în castelul de pe canalul⁵⁰³ Mării Mediterane; și ei s-au dus la el cu tezaurul, iar el, de cum a văzut pe vistier și pe ceilalți trimiși

^{498bis} Informație neconfirmată de alte izvoare.

⁴⁹⁹ Ecclesiarul Sava, egumenul mănăstirii Deir Belmend din Tripoli în Siria (V. Bogrea, *Călătoriile patriarhului Macarie. Îndreptări, întregiri și lămuriri la traducerea românească*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, II, 1923, p. 344).

⁵⁰⁰ *Deir al-Falamand*.

⁵⁰¹ *Urusdujuk*.

⁵⁰² Faptul este confirmat mai tirziu de Del Chiaro, care spune că haraciul era păzit de ostași pînă la granița țării, unde aceștia „ricevono un attestato o vogliamo dire quietanta, che vien fatta loro da quei Turchi” (*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, p. 136).

⁵⁰³ *Çanakale* = Dardanele.

ai domnului, a lăsat îndată să-i izbucnească mînia și, descărcîndu-și focul urei pe care o nutrise în sufletul său, a cerut vistierului oile pe care le pretinse mai înainte. Delegații au trimis îndată să dea de știre domnului despre aceasta. Și domnul a adunat pe boierii țării la sfat.

După multe discuții, s-a hotărît, în sfîrșit, să se trimită vizirului douăzeci de pungi ca preț al <oi>lor. De cum i-au sosit acești bani, el a și repetat cererea sa privind caii. Și toate acestea erau numai ca să poată ridica pretenții împotriva lor. Cu mare durere au fost siliți să se învoiască să strîngă pentru el, de la boierii mazili, trei sute de cai, care i-au fost trimiși⁵⁰⁴.

Atunci vizirul⁵⁰⁵ a trimis vorbă la înălțimea sa sultanul⁵⁰⁶ la Istanbul, spunîndu-i: „Scoală-te și mergi la Adrianopol și stai acolo pînă ce voi veni la tine și îți voi umple pungile și lăzile cu aur și cu piaștri”. Așadar, sultanul a plecat la Adrianopol unde a rămas.

Îndată ce aceste întîmplări au ajuns la cunoștința aliaților, adică a celor doi domni și a craiului maghiarilor⁵⁰⁷, ei au fost cuprinși de o mare spaimă. După aceea vizirul a venit el însuși la Adrianopol, la sultan, și s-au învoit între ei să trimită să ceară de la fiecare domn cîte o mie cinci sute de pungi, și de la craiul maghiarilor aceeași sumă. Aceasta era numai ca să stîrnească un prilej de ceartă cu ei, căci vizirul știa bine că ei nu vor da bani, nici măcar cinci sute de pungi⁵⁰⁸ și că nu se vor conforma cererii, chiar și numai pentru ca să se ferească de așezarea unui asemenea obicei. Li s-a pus în vedere <domnilor> că, chiar dacă s-ar abține <de a trimite> darul, ei tot trebuie să se înfățișeze înaintea sultanului ca să-i sărute mîna potrivit datinei domnilor de dinainte⁵⁰⁹.

Întrucît aceștia doi se ridicaseră la <această> demnitate prin ascuțișul sabiei lor și prin puterea bogăției lor — așa după cum am lăsat să se înțeleagă mai înainte — nu se duseseră <atunci> la Istanbul⁵¹⁰; cum ar fi fost <oare> cu puțință ca ei să aibă acum destulă încredere pentru a se încumeta să se înfățișeze la curtea sultanului, după întîmplarea de care tocmai am

⁵⁰⁴ Despre cei 350 de cai ceruți celor doi domni în martie 1657 vezi *Hurmuzaki*, V/2, p. 33.

⁵⁰⁵ Köprülü Mehmed pașa.

⁵⁰⁶ Mehmed al IV-lea.

⁵⁰⁷ Gheorghe Rákóczi al II-lea.

⁵⁰⁸ La 2 dec. 1657 C. Șerban declara că nu poate da 500 de pungi sau mai mult (*Monumenta Hungarica Historica*, XXIII, p. 590).

⁵⁰⁹ Vezi și *Hurmuzaki*, V/2, p. 39.

⁵¹⁰ Lui Constantin Șerban sultanul i-a trimis steagul de domnie prin Mustafa aga Tahalgıul (*Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 118), iar lui Gheorghe Ștefan i l-a adus „un agă mare” (M. Costin, *Opere*, p. 167). Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 172.

pomenit?⁵¹¹ Cum ar fi putut ei să nu simtă o teamă îndreptătită de o cursă a turcilor împotriva lor?⁵¹² Dar vizirul stăruia asupra tuturor acestor cereri ca să stîrnească prilejuri de duşmănie. Şi dorinţa sa era să le ia oricum domina⁵¹³, pentru a-şi satisface propria lui răzbunare⁵¹⁴. //

În acelaşi timp, vizirul trimisese un capugiul în Ţara Ungurească cu un haţiserif îndreptat către nobilii ţării şi către saşi, care sînt puternici în ţară, şi care ţin în mîinile lor cele şapte mari cetăţi ce alcătuiesc reazimul Ţării Maghiarilor, după cum am arătat mai sus. Scopul acestei porunci era <următorul>: // Mai întîi, dacă ei doresc linişte şi pace şi dacă nu vor ca turcii să năvălească împotriva lor, să-l dea jos mai întîi pe craiul lor Rákóczi şi să ridice în scaun pe oricare altul pe care vor voi să şi-l aleagă, şi în al doilea rînd, să predea comisarilor sultanului cele două cetăţi, aşezate pe canalul de lîngă cetatea Buda⁵¹⁵, ca să se deschidă drum liber armatelor turceşti pentru a merge pe uscat, oricînd, împotriva Zarei⁵¹⁶ sau a Veneţiei. Dacă ei primesc de bunăvoie aceste condiţii, vor preîntîmpina — aşa li s-a spus — toate urmările unui război foarte greu.

Zguduiţi de această înştiinţare, căpeteniile maghiare au ţinut sfat⁵¹⁷ adică adunare şi divan⁵¹⁸ şi, ajungînd la o hotărîre unanimă, au depus pe craiul lor şi au numit un altul⁵¹⁹ potrivit indicaţiilor turcilor. Totuşi

p. 386

285/I

⁵¹¹ Constantin Şerban — care ştia ce înseamnă o asemenea chemare, deoarece era încă vie în amintirea contemporanilor tăierea capului lui Miron Barnovschi — a refuzat să se ducă la Poartă, adăugînd că va veni „cu sabia în mînă”. Gheorghe Ştefan refuză şi el din acelaşi motiv (*Hurmuzaki*, V/2, p. 38; X, p. V; *Hurmuzaki*, *Fragmente*, III, p. 237; J. von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, pp. 485—486).

⁵¹² La Constantinopol se ştia că chemarea la Poartă a celor doi domni era o cursă (*Hurmuzaki*, V/2, p. 40).

⁵¹³ Intenţia aceasta era cunoscută încă din 18 oct. 1657 (*ibidem*, p. 37). Despre pregătirile pentru mazilire şi ordinele date paşei de Silistra şi hanului tătarilor vezi *Cronici turceşti*, II, pp. 174, 294. Despre relaţiile celor doi domni cu vizirul vezi mai sus scrisoarea citată la nota 490.

⁵¹⁴ În realitate, turcii voiau să mazilească pe Constantin Şerban şi pe Gheorghe Ştefan din cauză că susţinuseră în 1656—1657 pe Gheorghe Rákóczi al II-lea împotriva polonilor, aliaţi ai Porţii. Întronarea acestuia ca rege al Poloniei ar fi întărit frontul antiotoman şi ar fi dus la eliberarea ţărilor române de sub dominaţia otomană. De aceea, după înfrîngerea lui Rákóczi, turcii au hotărît să distrugă alianţa celor trei ţări (*Istoria României*, III, p. 188). Despre pricinile schimbării celor doi domni vezi scrisoarea marelui vizir din 8 mai 1658 (*Hurmuzaki*, V/1, p. 49—50).

⁵¹⁵ *Budum*; în limba turcă *Budin* sau *Budim*.

⁵¹⁶ *Zadra*.

⁵¹⁷ În manuscrisul arab: *Şifafu*, transcriere greşită a termenului românesc sfat.

⁵¹⁸ *Ayyu madjma 'wa diwan*. Termenul de divan se utilizează paralel cu cel de sfat şi în documentele interne ale epocii.

⁵¹⁹ La 1 noiembrie 1657, la porunca Porţii, stările Transilvaniei, întrunite la Alba-Iulia, au determinat pe Gheorghe Rákóczi al II-lea să abdice şi au ales ca principe pe Francisc Rhédey. Potrivit însă deliberărilor dietei (*Fontes Rerum Austriacarum, Scriptores*, III, p. 319

noul crai nu a putut să-și păstreze multă vreme onorurile de curînd dobîndite, căci fostul crai a mers <împotriva lui> și s-a războit cu el și, punîndu-l pe fugă, și-a reluat scaunul în ciuda tuturor.

Cînd vizirul a fost înștiințat despre aceasta, a turbat de mînie și, mai întîi, a trimis să-l mazilească pe Constantin, domnul Țării Românești, după cum am arătat mai înainte. Știrea despre mazilirea lui a sosit în ajunul Bobotezei odată cu vestea că s-a dăruit domnia unui om de casă al sultanului, numit Mihnea⁵²⁰, adică Mihail, fiul lui Radu voievod⁵²¹. Îndată ce românii au aflat, în mod sigur, despre acest lucru, ei au protestat cu tărie, iar domnul s-a supărat rău. În același timp, se mai dădea ca sigură știrea că vizirul ar fi trimis un hatîșerif hanului⁵²² și tătarilor, poruncindu-le să pornească asupra Moldovei și Țării Românești⁵²³.

Așadar primul lucru pe care l-a făcut domnul a fost să trimită îndată călărași⁵²⁴ în toată țara ca să dea de știre populației să-și părăsească îndeletnicirile și să fugă în munți, <retrăgîndu-se> din fața tătarilor. Aceste porunci fiind urmate, întreaga țară a fost, așadar, aruncată în cea mai mare tulburare; gospodăriile și satele s-au golit de nenorociții lor de locuitori în toiul gerului cumplit ce domnea atunci și a unor zăpezi mari așternute pretutindeni pe pămînt, iar starea nenorociților țărani era atît <de grea> încît storcea lacrimi și tînguiri celui care îi vedea. //

p. 387

Apoi domnul a întrunit divanul boierilor <și> aceștia, sfătuindu-se, au ajuns la hotărîrea de a trimite un arz vizirului, rugîndu-l să aibă milă de ei să nu înființeze un nou obicei spre paguba lor, nici să nu-i împovăreze cu o sarcină care să întrecă puterea lor, ci să se țină de cele hotărîte de sultanii de dinainte, cu care ei au avut atîtea înțelegeri și tocmeli⁵²⁵.

Dar acest umil arz al lor nu le-a folosit la nimic; dimpotrivă, vizirul a stăruit cu mai mare înfocare în înverșunarea și în dușmănia lui și le trimitea un capugiu după altul ca să iscodească împrejurările din țară și faptele lor. Îndată ce unul din acești capugii se arăta în divan, boierii singuri, fără domn, se apropiau rugători de el, <îndemnîndu-l> prin stăruin-

și urm.), Rákóczi își putea recăpăta tronul în cazul în care s-ar fi împăcat cu turcii (*Hurmuzaki*, V/2, p. 38). Vezi și G. Kraus, *op. cit.*, p. 244 și urm.

⁵²⁰ Mihnea al III-lea (1658—1659). Vezi scrisoarea vizirului în „Rev. istorică”, 1934, p. 383. Cronica țării îl numește „grec cămătaru”, fiul lui Iane Surdul. Noul domn se dădea drept fiul lui Radu Mihnea. Despre originea noului domn vezi Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu)*, 1658—1659, București, 1936, pp. 40—43.

⁵²¹ Radu Mihnea, domn al Țării Românești (1601—1602, 1611—1616, 1620—1623) și al Moldovei (1616—1619, 1623—1626). Vezi și relația lui Evlia, p. 220.

⁵²² Mehmed Ghirai al IV-lea în a doua domnie (1654—1665).

⁵²³ La 7 ian. 1658 se știa că 20 000 de tătari se găseau la hotarele Moldovei (*Hurmuzaki*, V/2, p. 39). Vezi și *Cronici turcești*, p. 174, 294.

⁵²⁴ *Al-kalaraşiyya*.

⁵²⁵ Vezi Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 238.

țele lor să se ducă și să pună vorbă pentru ei ca să nu fie mazilit domnul lor, deoarece tot poporul era mulțumit de el; și chiar poporul pe ulițe ridica glasul și striga capugiului în față că dorința sa era să nu aibă alt domn decât pe Constantin; căci domnul trimisese mai dinainte să înștiințeze pe locuitori despre cele ce se puneau la cale ca să-i învețe ce să facă.

Dar nici acest fel de rugăminți nu au folosit la nimic. Și boierii, fiind convinși că vorbele goale nu duceau la nici un sfârșit bun, au ajuns la hotărârea să înceapă mai degrabă un război cu turcii decât să-și părăsească domnul⁵²⁶. Această hotărâre a lor s-a arătat îndată prin înrolarea unor lefegii cu soldă regulată, căci ei nu-și mai puteau ascunde clocotul nemulțumirii lor față de tirania turcilor și față de călcarea sfruntată a legilor bine stabilite din vechime.

Ori de câte ori era pus în slujbă un nou vizir, prima lui grijă era să le ceară un tribut peste regula <stabilită> și să se silească să introducă printre ei noi obiceiuri.

Primul lucru pe care l-a făcut după aceea domnul a fost că a iertat de haraci întreaga țară, căci era obiceiul ca această dare să se plătească în fiecare lună⁵²⁷; domnul ia de la omul sărac numai trei dinari pe an, <iar> de la cel bogat șase⁵²⁸, cu condiția ca să fie totdeauna pregătiți să meargă cu el <la război>, oricând ar fi voia lui.

În împrejurarea de față, poporul s-a strâns în mare număr în jurul lui și el a împărțit steaguri și flamuri pentru căpitani⁵²⁹ și iuzbașii lor; și toți slujitorii țării nu pridideau să le scrie numele, ca și numărul. Mitropolitul țării⁵³⁰ stătea de dimineața pînă seara în biserică, luîndu-le jurămîntul pe sfînta evanghelie și pe cruce, că nu vor fi haini față de domnul lor⁵³¹, ci vor fi toți cu toată inima pentru cauza lui⁵³².

După ce au rostit acest jurămînt, li s-au împărțit muschete, arme și muniții. Și au fost înrolați // peste zece mii de ostași cu plată. S-a făcut, de asemenea, o nouă înrolare de dărăbani și de seimeni, asupra cărora căzuse mai înainte minia domnului⁵³³; și această treabă a urmat pînă ce s-a

235/II
p. 388

⁵²⁶ Despre jurămîntul de credință al boierilor față de C. Șerban vezi *Quellen*, VI, p. 114.

⁵²⁷ Este așa-numitul „bir de lună”.

⁵²⁸ Mai sus (p. 240) Paul de Alep susținea că haraciul se stringea de la boieri și dregători și că „raialele nu au nimic de a face cu aceasta”!

⁵²⁹ *Al-ḥabaṭaniyye*. Interesantă știre despre împărțirea steagurilor.

⁵³⁰ *Muḫṭar al bilad*. Ignatie.

⁵³¹ Despre acest jurămînt al soldaților vezi scrisoarea lui C. Șerban către G. Rákóczi al II-lea din 15 dec. 1657 în *Monumenta Hungarica Historica*, XXIII, p. 587.

⁵³² După *Letopisețul Cantacuzinesc* (p. 142), trecerea dărăbanilor, seimenilor și roșilor de partea lui Constantin Șerban s-ar fi petrecut mai tîrziu, în mai 1660, cînd acesta s-a întors în Țara Românească.

⁵³³ După lupta de la Șoplea din 1655, cînd mulți slujitori au fost uciși.

completat tot numărul. Potrivit spuselor unor oameni vrednici de crezare numărul lor se ridica la peste o sută zece mii de oșteni⁵³⁴.

Pe lângă aceștia, craiul maghiarilor i-a trimis în ajutor o însemnată oaste cu tunurile ei⁵³⁵, socotind că orice i s-ar întâmpla domnului i se întâmplă din cauza lui⁵³⁶. S-a trimis o cerere de ajutor lui Hmelnițki și cazacilor; și domnul aștepta din clipă în clipă sosirea lor. Apoi el și-a trimis căpitani la granița de la Dunăre pentru a face de pază în acea parte.

Și acum s-a adevărit zvonul sosirii la Rusciuk a lui Kadri Aga⁵³⁷ — care a ajuns în urmă pașă de Damasc — în chip de iskemle ceauș⁵³⁸ sau agă de înscăunare⁵³⁹ a noului domn. Și aga a trimis pe câțiva din suita lui la domn să-i pună în vedere să se ridice și să plece, să nu mai întârzie, căci în timpul acesta noul domn se temea să-și facă intrarea în țară).

La auzul acestora, domnul și țara întreagă și-au arătat mulțumirea, dar totuși au stat liniștiți și chiar au trimis să propună numărul cerut de puni sultanului, vizirului și pașei de Silistra, Fazıl⁵⁴⁰ pașa, care se însurase cu fiica sultanului Ibrahim⁵⁴¹, cât și mai sus-pomenitul agă al înscăunării. Căci ei aveau întotdeauna o foarte mare groază de orice război cu turcii deoarece știau că un atac din partea acestora nu poate fi oprit sau întrerupt pe mai mult timp după cum li s-a vădit cu 18 ani în urmă din expediția turcilor împotriva Bagdadului⁵⁴² pe care l-au asediat turcii cu îndărătnicie până ce l-au cucerit; și, de asemenea, din expediția lor mai recentă împotriva Cretei⁵⁴³, o insulă mare, cu vreo 13 ani în urmă.

⁵³⁴ Această cifră este exagerată — ca aproape toate cele indicate de Paul de Alep. Armata lui Constantin Șerban se ridica la circa 25 000 de ostași, la care se adaugă cei 7 000 de ostași trimiși de Gh. Rákóczi (*Hurmuzaki*, V/2, p. 41 și E. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 241).

⁵³⁵ 7 000 de ostași sub conducerea căpitanelor Mihail, Coloman și Gheorghe Mikes (*Monumenta Comitalia*, XI, p. 380; *Quellen*, VI, p. 114 și 131).

⁵³⁶ În plus, Gh. Rákóczi urmărea să oprească în Țara Românească trecerea turcilor și tătarilor spre Transilvania (*Quellen*, VI, p. 115).

⁵³⁷ *Kadiri*.

⁵³⁸ În textul arab: *skimni djași*, care nu transcrie corect titlul turc: *iskemle çavuş*, ci un intermediar greco-român *skimni* (*schimni*) urmat de arabizantinul *djași*. Titlul exact al ceaușului care însoțea în țară pe noul domn era: *iskemle agası* (vezi și D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 171).

⁵³⁹ *Ayyu kursî agha al-kursî*, adică agă al înscăunării. Primul *kursî* a fost apoi șters, ca incorect.

⁵⁴⁰ Fazıl pașa, fost pașă al Strimtorilor, numit sangeac de Silistra și Nicopol și serdar în expediția împotriva Țării Românești (Mustafa Naima, *Tarih*, IV, p. 308—309).

⁵⁴¹ Ibrahim I (1640—1648).

⁵⁴² În 1638 Bagdadul a fost recucerit de Mehmed al IV-lea.

⁵⁴³ Războiul turcilor împotriva Cretei, aflată sub stăpânirea Veneției, a început în 1644 prin ocuparea Caneei. După cucerirea localităților Rethymno (1646), Sfakia, Sitia (1647) și La Suda (1648) turcii au asediat Candia care a rezistat douăzeci de ani la 69 de asedii, capitulând abia la 6 septembrie 1669.

Și acum o mare nenorocire, însoțită de o mare panică, s-a manifestat printre locuitorii țării și starea multora a ajuns <tare> grea, mai ales datorită frigului care creștea neînterupt, căci înghețul și zăpada nu mai conțineau. Într-adevăr, unde puteau să-și găsească un adăpost sărmanii nenorociți? Între timp, în fiecare zi turcii treceau Dunărea în partea această⁵⁴⁴ dar se retrăgeau noaptea, atât erau de cuprinși de mare frică; și amîndouă taberele se pregăteau de război.

Țăranii fugeau în vîrfurile munților spre a se adăposti, iar negustorii și îndeosebi stăpîinii de pămînt se retrăgeau în ținutul muntos al Cîmpulungului, la mănăstirea Argeș sau la mănăstirea Cozia // care sînt așezate spre munții maghiarilor⁵⁴⁵, căci cea mai mare parte a locuitorilor din munții Cîmpulungului, Argeșului și Coziei sînt oameni care se îndeletnicesc cu căraușia de mărfuri, cu carele și căruțele lor în schimbul unei plăți⁵⁴⁶ etc.; și cînd este alarmă și se dă prin toată țara semnalul de fugă, ei vin îndată în capitală și, încărcînd lucrurile oamenilor în carele lor, le iau și le depun în locuri sigure, știute numai de ei. Acești cărauși sînt oameni bine cunoscuți negustorilor. Chiria pe care o iau pentru transportul lucrurilor este foarte mare și, cu adevărat, întrece măsura. Și în aceste împrejurări se dovedește pe deplin adevărul proverbului care spune: „Nenorocirea unei clase de oameni este norocul alteia”.

Cît despre noi, am rămas mai departe la Tîrgoviște, pînă la sfîrșitul lunii ianuarie⁵⁴⁷ <1658>.

[PLECAREA PATRIARHULUI LA CÎMPULUNG. RĂZBOIUL CU TURCII ȘI TĂTARI]

La începutul lunii februarie⁵⁴⁸, ne-am luat rămas bun de la domn și am plecat la Cîmpulung. Trimiseseam mai dinainte acolo toate lucrurile noastre, cu de-ale mîncării și, de asemenea, și zaharelele noastre, căci și ceilalți refugiați nu făcuseră numai aceasta, ci luaseră cu ei, oriunde mergeau, provizii pentru ei și orz pentru vitele lor.

Abia ne așezasem în chiliile noastre de la vestita mănăstire din Cîmpulung, cînd s-a răspîndit zvonul despre sosirea tătarilor împreună cu „sul-

⁵⁴⁴ *Li hada al-djanib*, adică pe țărmul românesc al Dunării.

⁵⁴⁵ Adică ai Transilvaniei = Carpații.

⁵⁴⁶ De frica tătarilor, boierii și-au trimis avuțiile la Brașov. (*Quellen*, VI, p. 131).

⁵⁴⁷ *Kanun es-sani*, 1658.

⁵⁴⁸ *Ișbat*.

tanii”⁵⁴⁹ lor, de la Brăila. Și se obținuseră câteva știri de la ei, prinzînd un om sau doi pentru a afla de la ei cam cît de mulți ar fi. La început ni s-a spus că tătarii ajungeau la 60 000⁵⁵⁰; dar după aceea cei mai mulți aducători de vești se uneau în a spune că numărul lor era doar de numai 16 000 <de oameni>⁵⁵¹.

Cu aceste forțe „sultanii” au pornit asupra țării și au intrat în ea și au liniștit pe toți cei care nu fugiseră <încă> dinaintea lor, încredințîndu-i că pot rămîne la casele lor fără frică sau neajunsuri din partea lor ca fiind supuși ascultători ai suveranului lor⁵⁵². Dar aceasta nu era decît înșelăciune și gînd rău din partea lor, căci întotdeauna obiceiul ca, <atunci> cînd

286/I

intră pentru prima oară // în țara dușmanului, să nu jefuiască și să nu robească pe nimeni^{552bis}, ci numai să ridice caii și proviziile de care ar avea nevoie.

p. 390

Pe de altă parte, turcii, sub Fazîl pașa // după ce au înaintat și au trecut Dunărea, au mers spre Giurgiu⁵⁵³ prin teritoriul românesc.

În timpul acesta domnul a început să sape un șanț pe drumul spre Cîmpulung pentru ca, la vreo nenorocire și înfrîngere, să se poată retrage într-acolo spre a se apăra, iar de acolo să-și găsească adăpost în țara maghiarilor. Pe doamna sa, împreună cu celelalte soții ale marilor boieri, cu toată averea sa mișcătoare, cu tezaurul, cu caii săi și cu tot bagajul său greu, le trimisese într-un tîrg mic, numit Rucăr⁵⁵⁴, <aflat> mai sus de Cîmpulung, pe drumul spre Ungaria. Aici doamna s-a oprit și dorința ei era ca domnul să ne trimită cu ea și cu însoțitoarele ei; dar noi nu am vrut să o supunem <nici> pe ea și <nici> pe ele la spaima și primejdiile care s-ar fi putut ivi, dacă s-ar fi aflat că sîntem cu ele.

După aceea, domnul s-a hotărît să nu iasă din Tîrgoviște, ci să dea lupta cu dușmanii săi acolo, ceea ce nu era o hotărîre vrednică de laudă. Și cînd i-a sosit vestea că turcii se apropiau de București, a poruncit trupelor staționate acolo să dea foc întregului oraș și curții <domnești>; și au fost arse mănăstirile, împreună cu bisericile, ceea ce a fost, de ase-

⁵⁴⁹ Titlu purtat de principii tătarilor.

⁵⁵⁰ Vezi și scrisoarea lui Gheorghe Ștefan, din 24 febr. 1658, prin care anunță intrarea în Țara Românească a unei oștiri puternice de turci și tătari (*Relațiile istorice*, II, p. 304).

⁵⁵¹ După alte izvoare, ar fi fost 20 000 (*Hurmuzaki*, V/2, p. 39).

⁵⁵² Hanul Mehmed Ghirai al IV-lea l-a sfătuit pe Constantin Șerban să se închidă într-un loc întărit, asigurîndu-l că va lupta doar de formă împotriva lui pentru a asculta de porunca sultanului (*Monumenta Comitialia*, XI, pp. 364–365; A. I. Ciordanescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (Mihnea III)*, în „Bul. Com. Ist.”, XIII, 1934, pp. 95–100).

^{552bis} Informație suspectă; tătarii jefuiau țările creștine și ridicau bărbați, femei și copii pe care îi vindeau ca robi.

⁵⁵³ *Djerdjubo*. După unele știri, pașa de Silistra venea cu 15 000 de oameni (*Hurmuzaki*, V/1, p. 44, 46–48).

⁵⁵⁴ *Rukalu*.

menea, o hotărîre grăbită. Gîndul său era ca, atunci cînd va veni noul domn, <acesta> să nu fie în stare să găsească vreun loc unde să-și așeze scaunul său, unde să se poată strînge în jurul lui poporul și trupele ca să i se închine și să-l recunoască de domn; căci <domnul> se temea mult ca norodul să nu-și calce credința față de el, așa cum s-a și întîmplat mai tîrziu.

Apoi și-a mutat gîndul și, mergînd înapoi spre București ca să dea lupta cu turcii, a ajuns în apropiere de heleșteul⁵⁵⁵ sau iazul cu crescătorie de pește pe care-l făcuse el însuși; și acolo s-a oprit pentru a sta la masă. În acest loc i s-a adus vestea că spătarul⁵⁵⁶, pe care îl trimisese să poarte lupta cu turcii la București, fugise⁵⁵⁷ și se înapoiase fără să fi tras un foc de pușcă deoarece căpitanii nu au luptat⁵⁵⁸.

El a primit apoi o a doua veste, anume că seimenii și dărăbanii care dezertaseră și fugiseră pe teritoriul turcesc o luaseră înaintea tătarilor, <pornind> dinspre părțile Buzăului⁵⁵⁹ spre munții din vecinătatea Tîrgoviștei, pe drumul dinspre mănăstirea Mărgineni⁵⁶⁰, care era mănăstirea postelnicului⁵⁶¹ și satul acestuia⁵⁶² și că s-au apropiat de Tîrgoviște cu gîndul de a da atacul și de a tăia trecerea ariergardei domnului în timp ce turcii îl loveau din față⁵⁶³. Era limpede că aceasta a fost hotărîrea proniei cerești.

Și domnul, cuprins de teamă, s-a înapoiat la Tîrgoviște unde a săpat un șanț în afara zidurilor⁵⁶⁴ ca să-și întărească apărarea. Apoi, din cauze cunoscute <doar> Atotputernicului și în urma faptului că ocrotirea sa dumnezeiască a fost // retrasă domnului și țării, domnul s-a tras înapoi fără să fi încercat <să dea> măcar o singură bătălie, îndreptîndu-se spre un fel de șanț, numit în limba lor „șanț”⁵⁶⁵ pe care îl făcuse pe drumul spre Cîmpulung. Aici s-a oprit, după ce l-a postat la Tîrgoviște pe spătar, în fruntea

p. 391

⁵⁵⁵ *‘Inda al-chalaștaau al-ladi ‘amalahu*. E vorba de heleșteul de la Dobreni.

⁵⁵⁶ *Al-sbatar* = Pană Filipescu, mare spătar (5 ianuarie 1655–30 ianuarie 1658).

⁵⁵⁷ Despre această fugă vezi raportul olandez din 27 ian. 1658 la N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 247–248 și cronica lui Husein Vegihi în traducere italiană la N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine, relative la istoria românilor. Al doilea memoriu*, extras din „Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.”, s. II, tom. XXII, 1894, p. 57.

⁵⁵⁸ *Li-anna al-ḥabaṭaniyya lam yuḥaribu*. Pentru refuzul lefegiilor lui C. Șerban de a lupta împotriva tătarilor cf. A. I. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail vodă (Mihnea III)*, în „Bul. Com. Ist.”, XIII, 1934, p. 127.

⁵⁵⁹ Buza.

⁵⁶⁰ *Mardj Nani*, în două cuvinte nelegate. Mănăstirea Mărgineni este ctitoria familiei Cantacuzinilor.

⁵⁶¹ Constantin Cantacuzino postelnicul.

⁵⁶² Filipești, de care a fost vorba mai sus.

⁵⁶³ După opinia autorului *Letopiseșului Cantacuzinesc*, p. 131, seimenii și dărăbanii conduceau pe turci și pe tătari să prade țara.

⁵⁶⁴ Este vorba de zidurile curții domnești.

⁵⁶⁵ *Al chandaḥ al-musamma bi lisanikim șansu*.

unei trupe regulate de mai bine de 12 000 de oameni, cu ordinul de a nu părăsi acest post ; aceasta s-a petrecut în ziua de duminică lăsatului de brînză. Și să vezi și poruncile nesăbuite care s-au dat, <și anume> : domnul a dat voie trupelor din Tîrgoviște să prade tot ce fusese lăsat acolo în magazii spre păstrare, ca provizii de mîncare, vin și alte băuturi, cu gîndul ca, orice s-ar întîmpla, să nu rămînă nimic de care să se folosească dușmanul.

Și chiar în clipa cînd erau ocupați cu prada și <erau> răpuși de beție, au apărut pe neașteptate în fața orașului vreo trei sute de tătari, care porniseră înaintea grosului armatei, spre a culege informații asupra împrejurărilor și asupra pozițiilor lui Constantin. Îndată ce aceștia au început hărțuiala, trupele lui Constantin și-au pierdut cumpătul și spătarul a fugit din fața tătarilor cu întreaga armată ce era cu el.

Tătarii nu au încetat urmărirea pînă ce nu i-au împins pe români pînă la șanțul domnului ; și dacă s-ar fi grăbit ceva mai mult, l-ar fi prins de viu chiar pe spătarul însuși. Ei ar fi luat desigur șanțul cu asalt dacă nu li s-ar fi împotrivit cu dîrzenie seimenii cu puștile lor. Și totuși, este ciudat să te gîndești că tătarii, în tot timpul acestei acțiuni, se temeau de români, socotind că ei s-au retras astfel printr-un șiretlic și că au lăsat orașul liber în fața năvălitorilor pentru ca, după aceea, cînd dușmanii se vor fi împrăștiat în locurile din interiorul orașului, să se poată întoarce împotriva lor și să-i atace din spate și din față. Dar fuga românilor, cu tot numărul lor mare, era adevărată și neprefăcută //.

Tătarii s-au înapoiat la Tîrgoviște, tăind cu sabia pe toți pedestrașii pe care i-au găsit în drumul lor și în oraș. Cei mai mulți erau beți și purtau pe umerii lor prada pe care o putuseră aduna. Toți aceștia au fost uciși fără milă, pînă la mai bine de o mie trei sute de oameni. Apoi ei au prădat orașul și i-au dat foc⁵⁶⁶. Nenorocirea a fost îngrozitoare căci cei mai mulți dintre locuitori se zăvorîseră în diferitele lor locuințe ; și nimeni nu credea în fuga lui Constantin, ci toți socoteau că era biruitor. Mulți au fost duși de acolo în robie.

p. 392 Îndată ce veștile despre această treabă au ajuns la urechile pașei și ale turcilor săi, ei și-au grăbit // marșul înspre capitală, însoțiți de noul domn. Pîrjolirea orașului Tîrgoviște a început în prima noapte din postul cel mare⁵⁶⁷. Iar mănăstirea Stelea⁵⁶⁸ a ținut piept unui asediu puternic ; ea era ocupată de o trupă de cazaci⁵⁶⁹, cu soțiile lor, care s-au luptat pînă la moarte cu o ceată de turci și tătari, împreună, pînă s-a înnoptat. Văzînd atunci că asediatorii au dat foc unui colț al clădirii și temîndu-se de vîlvă-

⁵⁶⁶ Pentru arderea Tîrgoviștei vezi *Monumenta Comitialia*, XI, pp. 364—365.

⁵⁶⁷ Al Paștelui.

⁵⁶⁸ *Staliya*.

⁵⁶⁹ Mercenari cazaci din armata domnului.

taie, cei care aveau puțința de a scăpa au fugit spre munți, profitând de întunecimea nopții, și s-au împrăștiat. Dușmanul, izbutind să pătrundă în mănăstire, a trecut prin tăișul sabiei peste o sută șazececi de inși, printre care călugări, oameni mai bătrâni și sărmani, care erau prea istoviți ca să poată fugi. Și au trimis în robie o mare mulțime dintre cei tineri și zdraveni. Iar năvălitorii au dat foc bisericii — care era plină cu lăzi și cu lucruri aparținând populației — și au ars-o cu totul atît pe dinăuntru cît și pe dinafară, cu zidurile și cu acoperișul ei cu tot; și împreună cu ea a pierit — vai! — și acel iconostas de o frumusețe atît de rară. În focul acesta, în bolțile de sus ale acestei biserici, noi am pierdut două lăzi cu ulcioare de cositor, pline cu mirul pe care-l pregătisem cu puțin timp mai înainte în Moldova și, printre altele, o cantitate de argint viu, o pendulă mare de argint, ceva bagaje și lucruri pe care nu le putusem lua cu noi; au ars toate împreună cu tot felul de obiecte care ne fuseseră încredințate de diferite persoane.

Apoi năvălitorii au profanat mormintele răposaților și le-au jefuit. Au dat foc palatului mitropolitului și mitropoliei <precum> și bisericii curții. Au profanat mormîntul lui Matei voievod care ceruse cu limbă de moarte să-l ia și să-l îngroape la mănăstirea Arnota, de care am pomenit mai înainte; dar Constantin vodă n-a vrut să dea încuviințarea. Ei au profanat, de asemenea, și mormîntul soției lui Matei⁵⁷⁰ și pe cel al fiului său⁵⁷¹ și pe acela al doamnei lui Constantin⁵⁷²; și, despuindu-le trupurile și luîndu-le veșmîntele, le-au aruncat afară goale, după ce au sfărîmat în bucăți toate pietrele de mormînt⁵⁷³. Au săvîrșit în cetate blestemății care întrec puterea noastră de a le descrie. Nici focul nu și-a încetat distrugerile în acest oraș nenorocit pînă ce nu a mistuit cea mai mare parte din el.

Și acum tătarii au alergat în goană spre munți ca să-i prindă pe acei care fugiseră acolo și au tîrit după ei mari mulțimi, mai ales din orașele așezate pe vestitul rîu Ialomița, care curge din sus de Tîrgoviște către Orașul de Floci⁵⁷⁴, lîngă fluviul Dunărea. Aceste orașe și sate erau ca un rai și semănau cu al-Ghuta⁵⁷⁵ de la Damasc, în ceea ce privește grădinile și <instituțiile> de binefacere. Dar acum tătarii le-au pustiit rău, // căci locuitorii fuseseră luați pe neașteptate, <fiind plini de o> încredere oarbă, sporită de asigurarea ce li se dăduse la începutul invaziei că, dacă se vor arăta supuși credincioși ai sultanului, nu vor avea de ce să se teamă.

p. 393

⁵⁷⁰ Doamna Elina.

⁵⁷¹ Mateiaș postelnicul, fiul adoptiv al lui Matei Basarab.

⁵⁷² Doamna Bălașa. Despre îngroparea ei vezi mai sus p. 174.

⁵⁷³ Faptul acesta a fost confirmat de săpăturile arheologice. Vezi „Dacia”, 1967, p. 314.

⁵⁷⁴ *Falodj*.

⁵⁷⁵ Cimpia al-Ghuta, de circa 240 km², este o oază foarte roditoare datorită fluviului Barada. În mijlocul ei se află Damascul.

Paşa, însoţit de domn, a intrat la Tîrgovişte în ziua de marţi, în prima săptămînă din post⁵⁷⁶. Şi se spunea că din cauza lipsei de hrană, ei <adică noul domn şi restul trupelor sale> ar fi mîncat numai carne, neputînd găsi nici pîine şi nici ţipenie de om care să le facă pîine. După aceea ei au plecat de acolo, înapoiindu-se la Bucureşti. Şi paşa a poruncit ca Tîrgoviştea, cu ziduri cu tot, să fie dată pradă focului, pentru ca să se răzbune împotriva lui Constantin care dăduse foc Bucureştilor, vechea capitală⁵⁷⁷.

Cît despre Constantin <Şerban>, el a plecat doar de frică // din acel şanţ, pe care-l adăugase taberei sale, căci nişte duşmani ai săi îi înştiinţaseră pe tătari şi-i duseseră pînă în vîrfurile munţilor, de unde aceştia puteau coborî spre a-i tăia retragerea⁵⁷⁸ pe drumul de la Tîrgovişte la Rucăr care este un defileu îngust ce duce pînă în ţara maghiarilor.

Deci a fugit şi a ajuns la un pod⁵⁷⁹ numit al lui Socol⁵⁸⁰ care se află pe renumitul rîu Dîmboviţa, un rîu care curge din Ungaria spre Rucăr. Aici stătea doamna. Şi aici, intrînd pe drumul Rucărului, care este un drum cu adevărat foarte greu, căci se află între doi munţi, cu loc de trecere numai pentru un singur cal, el a pus pe oamenii săi să tragă cu multă muncă şi truda carele de artilerie. Şi, oprindu-se cîteva zile la Rucăr, a făcut un alt şanţ în afara acelei localităţi, construit în întregime din <trunchiuri de> copaci, pentru a o putea apăra pînă ce va trimite pe doamnă în Ungaria, împreună cu toate soţiile boierilor. Şi apoi, ascultînd de porunca craiului, a plecat ca să pătrundă în Ţara Ungurească şi a trecut în cetatea dinlăuntrul oraşului Braşov⁵⁸¹ şi în Făgăraş, care aparţine craiului; aici s-a oprit cu toţi parti-

⁵⁷⁶ Vezi şi Hurmuzaki, V/2, p. 41 (14 mart. 1658) şi A. I. Ciqărănescu, *Domnia lui Mihnea III*, p. 38.

⁵⁷⁷ Mutarea capitalei de la Bucureşti la Tîrgovişte a avut loc între 22 octombrie 1639, data ultimului document dat de Matei Basarab din Bucureşti (Acad. R.S. România, DCXLI/172) şi 10 decembrie 1639, data primului document emis din Tîrgovişte (Arh. St. Buc., m-rea Nucet, X/9).

⁵⁷⁸ Prin lefegii străini ai lui Constantin Şerban care trecuseră de partea lui Mihnea, tătarii au aflat de existenţa unui drum care ajungea, peste munţi, în spatele taberei fostului domn şi au încercat să-i taie retragerea în Transilvania (G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 268).

⁵⁷⁹ Podul lui Socol Cornăţeanu se afla în apropiere de satul Laicăi (jud. Argeş), după cum rezultă din inscripţia de pe crucea ridicată de el şi de soţia sa, Marula, pe malul stîng al Dîmboviţei („Buletinul Comisiei monumentelor istorice”, III, 1910, p. 144).

⁵⁸⁰ Socol Cornăţeanu din Cornăţeni şi Razvad, mare clucer (18 august 1641—20 decembrie 1644) şi mare sluger (26 ianuarie—10 mai 1653), ucis de seimeni (1653) sub învinuirea de trădare.

⁵⁸¹ În textul arab: *wa madiya ıla kal'a dachil madina Braşob li'l-kiral ismuha Fagharaş*, frază în care cei care l-au informat pe Paul din Alep nu l-au lămurit clar poziţia celor două localităţi: „şi a trecut la cetatea dinlăuntrul oraşului Braşov a craiului, al cărei nume e Făgăraş”. Ordinea e restabilită în traducerea românească.

După informaţii sigure, C. Şerban a trecut în Transilvania la 10 martie 1658 (*Quellen*, VI, p. 132). După ce a rămas o zi la Rîşnov, s-a îndreptat, prin Codlea (14 martie), spre Iernut, pe Mureş, reşedinţa lui Gh. Rákóczi al II-lea (*ibidem*), de unde s-a întors apoi la Făgăraş spre a înrola mercenari. Vezi şi *Quellen*, VI, pp. 245—246 şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 277.

zaniei săi. Aici situația lui era cât se poate de înjositoare și de rușinoasă (Dumnezeu să nu-i îngăduie să aibă parte de liniște pentru faptele pe care le-a săvârșit!). Și craiul a fost foarte mîniat pe el pentru că fugise fără să lupte⁵⁸².

După aceea și-a cumpărat un castel în vecinătatea țării nemților cu prețul de douăzeci de mii de dinari⁵⁸³ și domnul s-a dus acolo să se așeze cu locuința. Dar craiul nu i-a dat nici lui, nici vreunuia din ei, nici o liniște pînă ce nu a luat cu desăvîrșire și de la el și de la partizanii lui toți caii, toate animalele, toți banii și toată averea pe care o moștenise de la Matei voievod, spunîndu-le: „Ceea ce ni s-a întîmplat sau ceea ce ni se va întîmpla trebuie în întregime pus pe seama retragerii voastre la noi”.

În acest timp tătarii au ajuns lîngă Cîmpulung și apoi s-au retras // jefuind, arzînd și luînd prizonieri. Cea mai mare parte din trupe se despărțise de Constantin (Șerban) pe cînd acesta se afla la Rucăr și se împărțiseră; și pe mulți i-a luat cu el împotriva voinței lor. Dar acum toți se căiesc, căci plecarea lor din acel loc a fost spre mîhnirea și nenorocirea lor, după cum voi arăta mai tîrziu.

În ce ne privește, starețul⁵⁸⁴ mănăstirii avea o ceată de slugi apropiate și devotate care supravegheau de departe drumurile. Aceștia, aflînd de apropierea tătarilor, ne-au dat de veste. Noi trimiseseam încă de mai înainte toate lucrurile noastre în munți, prin mijlocirea și încredințarea celui stareț. El dăduse tuturor cetelor de țărani care locuiau în acei munți cîte o boccea, două sau trei, cu lucruri de ale noastre, împreună cu chiria pentru ca să le păstreze sau să le ascundă în peșteri și tainite în vîrfurile munților, știute și cunoscute doar de ei. În această privință, ni se spusese că ele sînt adînci ca puțurile, de o adîncime care nu poate fi măsurată, către mijlocul cărora se află un fel de peșteri și <locuitorii> coboară boccelele jos cu ajutorul unor funii și un om se coboară în ele pentru a le băga și ascunde în peșteri.

Fiecare familie de la munte are ascunzători de acest fel, pe care numai ea le cunoaște. Și pentru fiecare boccea se plătește un dinar românesc⁵⁸⁵ care este cît un piastru și jumătate și o jumătate de real. Nici bocceaua nu trebuie să fie prea mare, căci altfel nu poate intra pe gura acelei adîncituri.

⁵⁸² Cf. Hurmuzaki, V/1, p. 47.

⁵⁸³ Ni s-au păstrat chitanțele din 10 și 21 mai 1658 cu care C. Șerban a plătit 5 962 galbeni și 17 232 taleri pentru moșia și cetatea Șinteu (Solyomkö) (A. Veress, *Documente*, X, pp. 328—330). Vezi și G. Kraus, *op. cit.*, p. 262 și Ștefan Meteș, *Domni din Principatele Române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934, p. 18, unde se publică un alt act privind cumpărarea moșiei și cetății, în valoare de 33 000 de taleri. Cetatea fusese înainte în stăpînirea lui Gavriil Movilă, fost și el domn al Țării Românești.

⁵⁸⁴ *Uskuf*. Stareț era Melchisedec.

⁵⁸⁵ *Dinar falachi*; probabil zlot.

La primirea lucrurilor, ei dau garanție că le vor înapoia în aceeași stare în care le-au primit și, după cum ni s-a spus, acești sărmani oameni cară boccelele cu spinarea pînă în locul unde sînt acele tainițe deoarece carele nu pot merge printre acești munți stîncoși și rîpoși.

Și acum ne-am mai liniștit, căci nu am păstrat la noi decît ce ne era necesar pentru trebuințele noastre zilnice, ca haine și velințe⁵⁸⁶; ne-am despărțit chiar și de lada cu schimburi⁵⁸⁷ și de alte veșminte preoțești, de mitra patriarhului și de toate acestea. Starețul a făcut la fel cu lucrurile mănăstirii, ca și negustorii care fugiseră după noi cu ale lor.

[PLECAREA PATRIARHULUI LA CORBII DE PIATRĂ]

p. 395
287/II

Îndată ce ne-am convins că știrea despre înfrîngerea lui Constantin <Șerban> la șanțul de pe drumul Cîmpulungului <era adevărată>, am plecat în grabă // în duminica brînzei⁵⁸⁸ și am ajuns seara într-un sat numit Corbii de Piatră⁵⁸⁹ // pentru că deasupra lui se află o stîncă foarte înaltă care stă către răsărit ca un zid. În mijlocul <stîncii> este o biserică veche, mică dar frumoasă⁵⁹⁰, despre care se spune că stătea închisă iar apoi a fost descoperită de un sfînt pustnic, căruia i s-a arătat locul ei într-un vis; venind, așadar, la ea, el a deschis-o. Și vechile icoane se mai pot vedea înăuntru. În această biserică se slujește regulat liturghia. Un rîu⁵⁹¹ mare curge prin sat.

Cît eram încă acolo, a venit la noi mitropolitul orașului de scaun, care fugise și el, și am plecat devreme, în dimineața de marți, cu scopul de a sui un munte, lucru pe care l-am făcut cu mare greutate.

[MĂNĂSTIREA BRĂDET]

Pe munte se afla o mănăstire mică și veche numită Brădet⁵⁹² unde ne-am așezat acum. Totodată, sub garanția starețului, am încredințat toate lucrurile de oarecare greutate sau mărime care mai rămăseseră la

⁵⁸⁶ *Faraștana*.

⁵⁸⁷ *Al-badalat*.

⁵⁸⁸ *Yawm aḥad marfa'al-djaban* = 21 februarie 1658.

⁵⁸⁹ În textul arab *Korī Bayatra*, tradus în limba arabă: *Qaḥ al-Ḥadjar*, azi satul Corbi, jud. Argeș.

⁵⁹⁰ Este vorba de biserica schitului Corbii de Piatră, biserică săpată în stîncă, construită la începutul sec. XVI (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 194).

⁵⁹¹ Rîul Doamnei.

⁵⁹² În textul arab *Uradath*. Nu poate fi vorba de mănăstirea Nucet, cum credea V. Bogrea („Anuarul Inst. de istorie națională”, I, 1922, p. 408), deoarece această mănăstire se află

noi ca: scule de metal și așternut de pat, în mâinile țăranilor aparținând acestei mănăstiri, în urma sfatului ce-mi dăduse <egumenul> să facem așa ca să putem fi gata <oricînd> de fugă mai departe, căci ar fi vai de noi dacă am fi prinși. Trăsurile le-am dat, de asemenea, ca să le îngroape în crînguri, temîndu-ne ca nu cumva să poată fi descoperite urmele lor, dacă s-ar întîmpla — ceea ce s-a și întîmplat — să se poată afla cumva că fusesem aici.

Țineam zi și noapte caii înșeuși și eram în orice clipă gata de fugă în părțile cele mai neumblate ale munților, temîndu-ne nespuse de mult să nu fim prinși de tătari, tocmai pentru că numele nostru era atît de vestit. Unele persoane s-au dus să ne pregătească o ascunzătoare în pădure, într-un loc greu de ajuns, cunoscut doar de ei, pentru ca, atunci cînd s-ar întîmpla năvălirea, să ne putem retrage acolo singuri.

În același timp, la fel cu toți ceilalți fugari, eram apăsăți de cea mai cumplită mizerie și chinuți de cea mai grozavă spaimă. Deși căzuse zăpadă din belșug și era un ger aprig, nimeni nu îndrăznea să aprindă un foc, nici chiar acei dintre fugari care se retrăseseră în mijlocul pădurilor, de frică — după cum spuneam — ca tătarii să nu zărească fumul din depărtare și să-i urmărească direcția. Închipuiți-vă starea acestor nenorociți, lipsiți și săraci, care nu îndrăzneau nici măcar să aibă vreun ciîne cu ei, de teamă să nu latre! În timpul nopții nu puteam dormi de spaimă și toți locuitorii din țară fugiseră în creierii munților. Desigur, cînd au ajuns tătarii la Cîmpulung, Atotputernicul — slăvit să fie numele său! — i-a orbit și ei s-au întors înapoi.

Mănăstirea pe care am pomenit-o în urmă se afla la capătul lanțului // p. 396 de munți, în apropierea Ungariei, și mai departe de ea nu era nici un drum și nici o locuință. Lîngă <ea> se află un alt sat numit Nucșoara⁵⁹³ adică Satul Nucilor⁵⁹⁴, acolo fiind foarte mulți nuci. Acest sat este în vîrfurile unui munte și, prin urmare, domină cea mai mare parte din cîmpia Țării Românești și aproape toate orașele și satele așezate pe malul Dunării. Aici se aflau cele mai multe soții de boieri. Și mila lui Dumnezeu să fie asupra celui care a clădit această mănăstire pe cea mai înaltă din aceste culmi căci noi am profitat mult de pe urma ei, aflîndu-ne la adăpost, în chilii mici, una deasupra alteia, în timp ce tot poporul, împreună cu boierii, stăteau afară sub cerul liber. Slavă lui Dumnezeu pentru toate aceste încercări și spaime pe

în jud. Dimbovița, de unde plecase Paul de Alep. De aceea credem că este bună identificarea făcută de Radu Crețeanu, care a arătat că e vorba de mănăstirea Brădet, ctitoria lui Mircea cel Bătrîn, mănăstire situată în apropiere de Nucșoara și unde se ajungea de la Corbi trecînd peste dealurile înalte ce despart valea Rîului Doamnei de aceea a Vîlsanului („Mitropolia Olteniei”, 1967, p. 923).

⁵⁹³ În textul arab: *Nikșora* = Nucșoara, sat, jud. Argeș.

⁵⁹⁴ *Ayyu Karya al-Djawz*.

care le-am îndurat pînă acum, căci ne-a fost dat să venim și să vizităm această mănăstire și să cuprindem cu ochii acești munți binecuvîntați și aceste plaiuri care sînt totdeauna în pace și în siguranță! Dă-le, Doamne, sănătate locuitorilor lor! Ei nu au — ce e drept — un pămînt bun de cultură, care să producă bucatele trebuitoare pentru hrană, ci merg pînă în șesurile de lîngă Dunăre cu carele lor, încărcate cu poame care cresc în fiecare an în anotimpul potrivit pe aceste vîrfuri de munți, și schimbă aceste poame pe grîu pentru a se îndestula cu hrană pe un an.

NOTĂ ÎNTOCMITĂ DE SCRITORUL ȘI ALCĂTUITORUL ACESTOR MEMORII

288/I Eram într-o zi în casa marelui vornic⁵⁹⁵ al acestor ținuturi, care era un iubitor înfocat al istoriei; el m-a întrebat despre țara noastră. I-am povestit despre ea și despre clădirile sale de piatră // și despre castelele sale întărite și că nu știm ce e spaima, nici pîrjolul și nimic de felul acesta. El mi-a răspuns: „Ai grăit adevărul. Dar noi, cu toate acestea, mulțumim lui Dumnezeu cel Atotputernic că nu avem castele în țara noastră. În loc de castele și de cetăți, avem acești munți și <aceste> păduri, împotriva cărora nici un dușman nu poate birui. Dacă ar fi altfel și dacă am fi avut castele pe pămîntul nostru, turcii de mult ne-ar fi gonit din ele”. Desigur de aceea turcii n-au avut niciodată puterea de a cucerii Țara Românească sau de a rămîne în ea; și vornicul avea fără îndoială dreptate în ceea ce spunea.

LXII. [MIHNEA VOIEVOD LA BUCUREȘTI]

Să ne întoarcem la cele spuse despre Constantin⁵⁹⁶ <Șerban>. La intrarea sa în Ungaria⁵⁹⁶, el luase — după cum am mai pomenit — pe cei mai mulți din boierii și dregătorii țării sale ⁵⁹⁷, <precum> și o mare parte

⁵⁹⁵ Preda Brincoveanu.

⁵⁹⁶ 10 martie 1658. Vezi mai sus nota 581.

⁵⁹⁷ După G. K r a u s (*op. cit.*, p. 262), C. Șerban a fugit cu circa 2 000 de oameni, din care cei mai mulți s-au întors apoi. Dintre dregătorii fugiți cu fostul domn amintim pe: Stroe Leurdeanu mare logofăt, Pană Filipescu spătarul, Radu Fărcășanu stolnicul, Radu Mihalcea comisul, Badea comisul, Chircă Rudeanu clucerul, Ivașcu armașul etc. care au rămas în Transilvania pînă la 1659 (N. I o r g a, *Studii și doc.*, IV, pp. 56—57, *Quellen*, VI, p. 57).

din oștile sale, în ciuda faptului că ei nu voiau și nu erau bucuroși să-l însoțească în interiorul acestei țări de unde au fugit apoi în taină, pe căi neumblate, și mulți au fost uciși de maghiari.

În vreme ce Mihnea voievod, noul domn, și-a luat reședința la mănăstirea tatălui său, adică // mănăstirea <sfânta> Troiță⁵⁹⁸ din București. Și, p. 397
întărind-o, a început mai întâi să clădească în jurul ei o palancă de lemn cu două rînduri, umplute cu pămînt, ca să se poată apăra acolo⁵⁹⁹.

Și poporul și ostașii au început să vină la el și să i se închine și să se dezvinovățească, rugîndu-l să primească încredințarea că tot ceea ce se întîmplase nu se făcuse cu voia lor, ci de frica lui Constantin <Șerban>. Și el i-a iertat bucuros.

Apoi el a dat drumul lui Fazîl pașa⁶⁰⁰ și, după ce a plecat acesta, i-a dat lui iskemle ceauș peste patruzeci de pungi pentru slujba sa și lui capugibași peste douăzeci și le-a dat drumul <să plece>. După aceea el a trimis în numele său scrisori în toată țara, vestind pace și iertare și poftind pe toți băjenarii să se reîntoarcă la casele lor⁶⁰¹.

Ne soseau regulat știri despre cele ce se petreceau; eu însumi mă duceam călare împreună cu cîțiva negustori din ceata noastră ca să aflăm și să culegem știri la Nucșoara și la Corbiu de Piatră și, după ce mergeam pînă la Cîmpulung, ne întorceam înapoi.

La sosirea scrisorilor noului domn vestind <tuturor> pacea și siguranța, populația din toate părțile a căpătat încredere, mai ales după ce s-a încredințat că zvonurile despre liniște și pace erau adevărate și că tătarii pleaseră cu mulți robi, care, după spusele unora, ajungeau la 70 000 <și chiar> pînă la 80 000, iar după alții treceau la 150 000⁶⁰². Mulți din ei au fost răscumpărați din mîinile <tătari>lor de către noul domn care nu le-a îngăduit turcilor să ia nici măcar un singur rob. Și dacă aceștia din urmă duseseră pe vreunii în robie, aceasta s-a făcut în taină, hoștește, fără știrea domnului.

După aceasta ne-am întors împreună cu alți băjenari la Cîmpulung și ne-am așezat la mănăstire, luni, în a treia săptămîină din post. Dar am

⁵⁹⁸ Mănăstirea Radu Vodă.

⁵⁹⁹ Fapt confirmat și de *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 132.

⁶⁰⁰ Asupra raporturilor dintre Mihnea și Fazîl pașa vezi A. Veress, *Documente*, X, pp. 327–328, doc. nr. 215; Husein Vegihi la N. Iorga, *Manuscripte*, p. 57.

⁶⁰¹ Cf. *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 133, care spune: „trimis-au la boiari preste munte cărți cu jurămint”.

⁶⁰² Cifrele sînt evident exagerate, dar ele arată gravitatea situației. Despre jafurile săvîrșite de tătari, care au prefăcut totul în ruină, au trecut prin sabie pe cei care s-au opus și au luat în robie pe cei care au cerut iertare, vezi *Cronici turcești*, II, p. 174, 295, *Quellen*, VI, p. 116, *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 131. Această pradă și robire din 1658 au fost unele din cele mai mari suferite de Țara Românească. Vezi studiul Liei Lehr, în „Studii și mat. de istorie medie”, VII, 1974, p. 188.

lăsat cea mai mare parte din lucrurile noastre în mâinile țăranilor pînă aproape de Paști, cînd le-am cerut înapoi; și ni s-au dus toți banii care ne mai rămăseseră pentru plata chiriei, căci în tot acest timp noi mîncaserăm și băuserăm din punga noastră. Și <să dăm> laudă și mulțumire lui Dumnezeu, care nu a îngăduit să ne lăsăm ademeniți și să mergem cu doamna lui Constantin⁶⁰³ în Ungaria, de unde nu am fi putut scăpa niciodată! Căci mulți negustori bogați și alții au fugit împreună cu Constantin <Șerban> la Brașov⁶⁰⁴ și nu au mai fost lăsați, după aceea, de hoți și de tîlhari să părăsească acea țară și să se întoarcă în Țara Românească, fiind împiedicați și opriți de blestematele lor viclenii și ticăloșii. Și amar trebuie să se fi căit acei care nu-și lăsaseră avutul în Țara Românească. În cele din urmă, cu mare greutate și jertfind tot ce aveau, acești negustori amăgiți au izbutit să plece. Și Dumnezeu să mai fie lăudat și pentru că // nu am trimis la Brașov nimic din lucrurile noastre, cum au făcut alții, căci unii ca aceștia au avut multe necazuri pînă ce și-au recăpătat lucrurile.

p. 398

Sărmanii locuitori ai Brașovului ca și acei din toată țara maghiarilor doreau mult — potrivit știrilor pe care le-am primit — ca domnul nostru patriarh să se ducă la ei; dar acest lucru era greu de îndeplinit. Aproape toată țărănimea din jurul Brașovului era ortodoxă și au pentru Ungaria doi episcopi sub jurisdicția mitropolitului Țării Românești. Sînt mai bine de 1500 de preoți după cum am arătat cînd am vorbit mai înainte, cu alt prilej, despre toate aceste amănunte.

Apoi noul domn a trimis să-i amenințe pe maghiari și a stăruit cu tărie ca aceștia să lase slobodă plecarea boierilor pe care îi luase Constantin <Șerban>, împotriva voinței lor, cît și a soțiilor lor, și să lase pe toți românii care fugiseră împreună cu el să se întoarcă la casele lor⁶⁰⁵; căci maghiarii le închiseseră intrările trecătorilor din munți și se împotriveau cu forța plecării lor⁶⁰⁶. Toate căile spre Ungaria — după cîte ni s-au spus — sînt niște văi înguste, deasupra cărora s-au ridicat castele și turnuri spre a străjui atît intrarea cît și ieșirea <din ele>.

288/II

⁶⁰³ Doamna Nedelea. O scrisoare a ei din exilul său din Ungaria e publicată de A. Veress, *Documente*, XI, pp. 29—30 doc. nr. 24 (facsimil).

⁶⁰⁴ Brașov.

⁶⁰⁵ La 20 martie 1658 Mihnea al III-lea cere lui Gh. Rákóczi să îngăduie întoarcerea boierilor pribegi, promițînd că nu le va face nici un rău (A. Veress, *Documente*, X, pp. 327—328). O scrisoare asemănătoare i-au trimis principelui Transilvaniei sfatul țării și mitropolitul, asigurîndu-i și ei pe pribegi că nu li se va întîmpla nimic (*Monumenta Hungarica Historica, Diplomataria*, XXIII, pp. 610—613).

Vezi și scrisoarea vizirului către Gh. Rákóczi al II-lea, din mai 1658, prin care, printre altele, îi cere restituirea fugarilor din Țara Românească (Szilágyi S., *Okmánytár II. Rákóczy György*, pp. 624—626).

⁶⁰⁶ Cf. scrisoarea lui Gh. Rákóczi al II-lea din 25 april. 1658 („Buletinul Com. istorice”, XIII, 1934, pp. 159—160).

Îndată ce maghiarii au auzit amenințările domnului și-au schimbat treptat felul lor de a se purta. Doar am fost eu atât de des la Rucăr⁶⁰⁷ și am văzut acolo cete întregi de ostași⁶⁰⁸ și de alți bejenari care fugiseră din Ungaria pe poteci neumblate; și între aceștia și soldățeimea maghiară se iscase război crâncen și luptă. Toți aceștia se întorceau ca să se pună bine pe lângă noul domn care îi primea pe toți foarte bine și așeza din nou pe fiecare în locul său de mai înainte⁶⁰⁹.

Domnul oprise pe lângă el trei sau patru cete de tătari; și acum el i-a trimis să stea de pază la Rucăr din două pricini: mai întâi ca să-i poată ține în frâu pe maghiari și apoi ca să nu se întâmple vreo trădare din partea străzii românești care i-ar îngădui lui Constantin <Șerban> să descălece din Ungaria în Țara Românească și să încerce să-l prindă chiar pe el; căci se șoptise ceva despre asemenea planuri.

Am încălecat din nou și m-am dus împreună cu alți câțiva la Țirgoviște, unde am văzut pe bieții oameni ce fuseseră uciși zăcînd aruncați pe ulițe. După aceea, din porunca domnului s-a săpat o groapă mare pentru ei și au fost aruncați înăuntru; deasupra lor s-a ridicat un dîmb sau o movilă în semn de veșnică aducere aminte.

Noi nu ne puteam împiedeca de a plînge, văzînd ce se petrecuse la Țirgoviște și în ce stare este <orașul> acum. Nu am putut găsi nici un loc de dormit; afară doar în pivnița mănăstirii și de alte pivnițe, nu mai rămăsese la suprafața pămîntului nici o urmă de clădire. // Fără îndoială, p. 399 aceasta a fost o mare urgie lăsată de Dumnezeu cel atotputernic.

Apoi domnul nostru patriarh a trimis noului domn o scrisoare de firtisire, iar el, primind-o cu foarte mare bunăvoință, a trimis răspuns, arătînd că este foarte dornic și că voia cu tot dinadinsul să-l întâlnească pe sfinția sa. Doar totuși îl ruga să rămînă unde se afla, <adică> la mănăstirea <din> Cîmpulung, pînă ce vor pleca turcii care erau lângă el și va sosi timpul prielnic pentru a se întîlni cu el.

Ia seama la întîmplările care au avut loc în timpul <călătoriei> noastre: mai întâi, cînd eram în Moldova, toate acele lucruri ciudate care i s-au întîmplat lui Vasile vodă din acea țară și mazilirea lui; apoi, după el, mazilirea

⁶⁰⁷ La 14 aprilie 1658 Vasile căpitan din Rucăr scria lui Mihai, fost jude al Brașovului, că patriarhul Macarie se găsea acolo (N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 102).

⁶⁰⁸ Ostașii lui Constantin Șerban ceruseră voie să se întoarcă și el a fost nevoit să le dea drumul, în schimbul făgăduielii că se vor reîntoarce la prima chemare (*Monumenta Comitialia*, XI, p. 365; *Quellen*, VI, p. 115).

⁶⁰⁹ Cf. Radu Popescu, *Istoriile*, p. 119, care arată că toți boierii fugiți în Transilvania au venit „pe la casele lor în țară”. Preda Brîncoveanu s-a întors cel dintîi. Au urmat Istratie Leurdeanu, care a intrat în sfatul domnesc, ca și Udriște Năsturel, Radu Mihalcea, Pîrvu Vlădescu și Barbu Poenaru. Vezi lista boierilor rămași în Transilvania la N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 57 (29 april. 1659).

lui Ștefan voievod⁶¹⁰ al Moldovei, după cum se va povesti mai apoi ; după aceea moartea lui Matei voievod, mazilirea lui Constantin <Șerban> care s-a întâmplat chiar acum și înălțarea noului domn, căci acest eveniment a fost ultimul.

Să revenim <la subiectul nostru>. De sărbătoarea Duminicii Floriilor este obiceiul ca populația din Cîmpulung să meargă în procesiune de jur împrejurul localității ; tot astfel fac și de sărbătoarea Bunei Vestiri, de Joia Mare, de Duminica, Lunea și Marțea Paștelui ; și ei vin împreună cu toții laolaltă la mănăstire unde se slujește un parastas și se sfințește agheazma ; și apoi se întorc acasă.

În prima zi⁶¹¹ pomenită <mai sus>, domnul nostru patriarh nu a slujit liturgia, dar în ziua de Paști el a sfințit — potrivit datinei — agheazma⁶¹² pentru liturghie. Cu acest prilej am aflat că, în Duminica Floriilor, întocmai noul domn îndeplinea cu mare grijă și cucernicie aceeași ceremonie care se face la Moscova, fiind îndemnat de marea sa credință, evlavie și râvnă pentru religie.

El a stat mai bine de douăzeci și cinci de ani în seraiul sultanului⁶¹³, printre turci, și totuși nimeni nu l-a putut ademeni ca să-l abată de la legea sa. Ni s-a spus că la începutul fiecărei luni el avea obiceiul să cheme clerul ca să-i facă o agheazmă, să-l spovedească și să-i dea sfintele taine. Pe lângă acestea, mergea obișnuit la biserici și niciodată nu trecea cu vederea timpul de rugăciune, nici dimineața, nici seara. Așadar, printr-o practică îndelungată, devenise un înfocat apărător al religiei și era, prin urmare, în vrajbă cu năvălitorii dușmani. Cum s-a întâmplat ca sărbătoarea Floriilor să cadă <tocmai> în aceste clipe grele, s-a gândit cît este de potrivit rolul pe care îl îndeplinește în această ceremonie țarul // Moscovei ; și el a făcut la fel, deși nici unul din domnii de pînă la el nu mai făcuseră vreodată ceva asemănător. Așadar, adunîndu-și oștile creștine și înveșmîntîndu-se în hainele sale cele mai bogate, el a ieșit cu mare alai. Mitropolitul cetății, // înveșmîntat în odăjdii și purtînd evanghelia și crucea în mînă dreaptă, mergea călare pe un catîr. Și domnul, mergînd pe jos, ținea căpăstrul, însoțit pe dreapta și pe stînga de paicii săi ; caii săi de călărie erau duși înaintea sa, iar el <era> urmat de marii dregători ai țării, fiecare ducînd cîte un cal. Astfel au intrat ei, în ciuda unei ploii repezi și a unor noroaie adînci, și au făcut ocolul întregului oraș al Bucureștilor și s-au întors la mănăstire, unde mitropolitul a încheiat slujba.

⁶¹⁰ Gheorghe Ștefan (1653—1658).

⁶¹¹ Duminica Floriilor.

⁶¹² *Haghiama*.

⁶¹³ După *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 131, Mihnea al III-lea „au petrecut viața lui la turci ca la 40 de ani”.

LXIII. [ÎNTOARCEREA PATRIARHULUI LA BUCUREȘTI]

De sărbătoarea Sf. Gheorghe⁶¹⁴ a avut loc o procesiune la Cîmpulung, potrivit datinei. Și domnul nostru patriarh s-a dus cu ei la o veche biserică închinată sfințului Gheorghe⁶¹⁵, de la marginea orașului, unde le-a sfințit agheazma și apoi s-au întors cu toții la liturghie; apoi am început să ne pregătim ca să pornim la drum. Și două zile mai târziu, am plecat de la Cîmpulung și am ajuns la Pitești.

La București am ajuns la 28 aprilie și am fost găzduiți la mănăstirea Sf. Sava. După Paști, domnul a poftit pe domnul nostru patriarh; și ne-am dus împreună și am avut o întrevedere cu <domnul>. I-am adus în dar o icoană moscovită, un candelabru mare, o oglindă și câteva lucruri mai rare, care rămăseseră în stăpînirea noastră, iar domnul a rînduit un tain pentru sfinția sa. Toate spusele domnului și toate întrebările sale erau scoase din scrieri teologice și erau privitoare la chestiuni religioase, astfel că am rămas uimiți de vorbele sale. Mulțumirea lui de a se întîlni cu sfinția sa și de a sta de vorbă cu el în orice clipă a crescut într-adevăr foarte mult și pentru mai marea sa înlesnire a mutat pe patriarh de la mănăstirea Sf. Sava și l-a adus să locuiască în propria sa mănăstire, lîngă el. Aceasta a fost o îndurare din partea lui Dumnezeu, căci am fost duși să ocupăm chiliile din chiar centrul mănăstirii <Radu vodă>.

După focul care pustiise acest oraș, nu mai rămăsese nimic în picioare, nimic nu scăpase, doar bisericile, pentru că erau boltite și clădite din piatră; în aceste clădiri locuiau acum boierii. Ni s-a povestit că s-ar fi petrecut acolo multe fapte vrednice de plîns și de grea minie, căci turcii și tătarii s-au așezat cu robii și cu prada lor chiar în sfintele locașuri și nu s-au oprit de la nici un fel de spurcăciune și blestemăție...

[PROCESIUNEA RELIGIOASĂ LA BUCUREȘTI]

p. 401

Să revenim <la subiectul nostru>. În a patra joi după Paști, ridicîndu-ne chiar după porunca domnului, ne-am schimbat veșmintele⁶¹⁶ <și> am ieșit împreună cu el în mare procesiune pînă afară din oraș, cu făclii aprinse ca de obicei, căci el n-a întrerupt procesiunile din nici o joi. Am făcut tot astfel și în a cincea și în a șasea joi după Paști. În fiecare joi <procesiunea> se îndrepta către o anumită parte a orașului, unde era un loc deschis;

⁶¹⁴ 23 aprilie 1658.

⁶¹⁵ Biserica Sf. Gheorghe—Olari, datînd probabil din sec. XVI (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, pp. 166—167).

⁶¹⁶ *Abadalna*.

și în drumul lor într-acolo, meterhaneaua paraclisului⁶¹⁷ (!) cînta tot felul de cîntece. Odată ajunși în acel loc, ei formau un cerc mare, în care așezau două scaune, unul pentru domn, celălalt pentru învățătorul nostru. Apoi întindeau un covor pentru sfinția sa care se scula să citească rugăciunile anumite <rînduite> pentru ploaie⁶¹⁸ și pentru recoltă îmbelșugată⁶¹⁹. După aceea se întorceau. Înaintea domnului mergeau șatirii⁶²⁰ și în urma lui pedestrașii⁶²¹ și potrivit obiceiului <erau> doisprezece la număr; șase pe partea dreaptă și șase pe partea stîngă, șase turci cu căști⁶²² aurite și șase români cu cușme împodobite cu roșu. Atît la ducere cît și la întoarcere, domnul mergea pe jos, iar învățătorul nostru <era> mereu la dreapta sa; și în timp ce mergeau alături, ei vorbeau între ei. Cînd se întorcea procesiunea, cîntăreții intonau cîntări de Paști, pînă ce ajungeau la biserica mănăstirii, unde slujeau liturghia.

289/II

În Joia Înălțării⁶²³ am slujit liturghia, la cererea domnului, și sărbătoarea a fost rînduită cu mare solemnitate. În Duminica următoare am făcut din nou slujba. Și a fost de față marele sol venit din partea regelui Poloniei⁶²⁴ și care mergea la sultan⁶²⁵ la Adrianopol //. El a ascultat slujba cu evlavie cea mai însuflețită și între noi s-a legat o prietenie desăvîrșită.

DESCRIEREA ÎNCORONĂRII LUI MIHAIL, VOIEVODUL CEL NOU AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI⁶²⁶

La Rusalii⁶²⁷ s-a făcut o solemnitate foarte mare și a fost atîta bucurie cum rar mai fusese; căci domnul a cerut domnului nostru patriarh să-l încoroneze în această zi, cu coroana domniei, potrivit ritualului prescris

⁶¹⁷ *Matarghon al-barakhli*.

⁶¹⁸ *Mațar*.

⁶¹⁹ *Wa rachas al-ghulat al-mu'anida*.

⁶²⁰ *Al-sutar*. Șatiri, membrii gărzii de onoare a domnului. Cf. D. C a n t e m i r, *Descrierea Moldovei*, pp. 101, 169.

⁶²¹ *Biade* de la *piade*.

⁶²² *Țasat*.

⁶²³ 20 mai 1658.

⁶²⁴ *Kiral al-Lahi*. Rege era Ioan al III-lea Cazimir (1648—1668). Este vorba de Ioan Cazimir Jaroszewski, trimisul regelui Ioan Cazimir la Poarta otomană, cu care Macarie a dezbătut „o controversă despre anumite puncte ale credinței, mai cu seamă despre primatul bisericii”. Pînă la urmă, Macarie și domnul Țării Românești s-au arătat dispuși „să se preocupe de grija unirii bisericii răsăritene cu cea romană” (F r a n c i s c P a l l, *Mărturie inedită despre călătoriile patriarhului Macarie al Antiochiei în țările române*, în curs de editare în „Revista de istorie”, 1976).

⁶²⁵ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

⁶²⁶ În notă marginală tăiată: *Șifat tatwidj Michal Foyfoda al Falach al-djadid*. Despre încoronare vezi și A. I. C i o r ă n e s c u, *op. cit.*, pp. 59—61.

⁶²⁷ 30 mai 1658.

în marele și împărătescul Evhologiu⁶²⁸ și cu binecuvîntarea ce se obișnuiește pentru suverani. Ciohodarul a venit și a întins covoare în biserică, de la tronul domnului pînă la ușile împărătești și, după ce domnul nostru patriarh s-a înveșmîntat în odăjdii, împreună cu mitropolitul orașului⁶²⁹, a venit postelnicul⁶³⁰ împreună cu cămărașul și, cerînd voie, au intrat și au pus pe scaun un fel de coroană⁶³¹ pentru domn, care fusese făcută la Istanbul și era înaltă cum se obișnuiește la solaci⁶³². Fundul era brodat cu fir de aur // și <coroana> era împodobită cu un surguci, care semăna cu niște crenguțe de flori din cleștar, și cu diferite feluri de nestemate. Domnul o cumpărase de curînd cu două mii de dinari. De asemenea, o cingătoare împodobită, un hanger împodobit și un sceptru aurit.

p. 402

Cînd a intrat domnul la trisaghiu⁶³³ am ieșit din altar însoțit de arhidiaconul mitropolitului cu tricherul <sfeșnicul cu trei luminări> <și am mers> pînă în fața scaunului sau tronului domnului și ne-am plecat înaintea sa. Și atunci marele ban⁶³⁴ împreună cu <marele> logofăt⁶³⁵ au venit și l-au luat pe domn de subțiori și, ajutîndu-l să coboare⁶³⁶, au înaintat împreună cu el, pas cu pas, în timp ce noi mergeam înaintea lor; și, privind mai întîi către domnul nostru patriarh, am rostit: „Poruncește”⁶³⁷ și apoi însoțitorul meu a spus: „Porunciți”⁶³⁸ și eu am repetat „Poruncește, sfințite doamne”⁶³⁹, pînă ce am ajuns la o scurtă distanță de ușile împărătești de unde au ieșit doi episcopi care, luîndu-l pe domn de subțiori, l-au dus în altar. Aici, în fața sfîntului altar ei <i> s-au închinat de trei ori, pe cînd el stătea îngenunchiat, cu capul descoperit, în timp ce eu spuneam: „Domnului să ne rugăm”⁶⁴⁰... Învățătorul nostru a așezat apoi un capăt al omoforului său pe capul domnului, spunînd: „Harul lui Dumnezeu care pe cei slabi îi întărește și pe cei neputincioși îi fortifică, iar pe cei păcătoși îi mîntuiește, te înalță pe tine principe, iubitor de Dumnezeu,

⁶²⁸ *Al-afcholodjiyon*.

⁶²⁹ Probabil Ignatie Sîrbul.

⁶³⁰ Iordache Trufanda (Pîrșcoveanu), zis Iordache din Pîrșcoveni, mare postelnic (22 aprilie – 22 iunie 1658). Era în bune relații cu Mihnea al III-lea care-l numește „boiar bun și înțelept” (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 226).

⁶³¹ În realitate Mihnea copiasse pălăria imperială bizantină; contemporanii au confundat-o însă cu turbanul (*toskiu*, probabil de la *tozkulla* = acoperămint împotriva prafului) de ciorbagiu (Hurmuzaki, *Supl. I/1*, p. 245).

⁶³² În textul arab *al-Solakiyya*.

⁶³³ *Al-trisadjijon* de la termenul grec: τρισάγιον, moment din slujbă cînd se rostește de trei ori rugăciunea Sfinte Dumnezeule.

⁶³⁴ *Banu al-Kabir* = Preda Brîncoveanu (din Brîncoveni), mare ban (26 mai – 25 iulie 1658) (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 125).

⁶³⁵ *Al-loghotati* de la termenul grec λογοθέτης. Mare logofăt era Constantin Cantacuzino (3 iunie – 8 iulie 1658), fostul mare postelnic al lui Matei Basarab (*ibidem*, p. 135).

⁶³⁶ De pe treptele pe care se afla jîțul domnesc.

⁶³⁷ *Kalifson*, de la imperativul grec: κέλευσον.

⁶³⁸ *Kalifsate*, de la termenul grec: κέλευσατε.

⁶³⁹ *Kalifson*, desbota adje, transcriere din grecescul κέλευσον. Δέσποτα ἄγιε.

⁶⁴⁰ *Brosechomen*, transcriere după grecescul προσέχουμεν.

Mihail, fiul lui Radu voievod (domnul rugase pe sfinția sa să-i schimbe numele Mihnea în Mihail)⁶⁴¹, la rangul de domn⁶⁴²; acum noi ne rugăm, așadar, pentru el ca binecuvîntarea Duhului Sfînt să se coboare asupra lui". Și am strigat de trei ori „Doamne miluiește!”⁶⁴³.

Apoi patriarhul l-a ridicat și, ajutat de căpeteniile clerului, l-a investit mai întîi cu cingătoarea; apoi i-a atîrnat hangerul și apoi l-a încins cu sabia. După aceea l-a înveșmîntat cu mantia de domn, care era o hlamidă de brocart superb⁶⁴⁴, împodobită cu blană de samur. Și în locul cușmei de samur⁶⁴⁵, folosită de domnii dinainte, el i-a pus pe cap coroana⁶⁴⁶ de la Istanbul despre care am pomenit, și a prins de ea surguciul. Pe măsură ce îl înveșmînta cu fiecare parte din veșmînte, spunea de fiecare dată: „Înveșmîntăm pe robul lui Dumnezeu ... cu ... etc.” și noi răspundeam de cîte trei ori „Sfînt”⁶⁴⁷. Apoi l-a binecuvîntat și l-a sărutat; și <apoi> doi episcopi l-au luat și l-au dat în seama celor doi dregători⁶⁴⁸ care stăteau la ușa altarului și ei l-au dus la scaunul domnesc. După aceasta a ieșit mai întîi învățătorul nostru ca să-l firitisească, să-l binecuvînteze și să se roage pentru el. După sfinția sa au urmat căpeteniile clerului; după aceștia, cei doisprezece mari dregători, preoții, călugării și diaconii; și după ei ceilalți dregători ai țării, pînă ce au isprăvit cu toții. Slujba s-a încheiat cu hirotonire de preoți și mulțimea celor ce se îndesau la sărbătoarea din ziua aceea a fost foarte mare.

p. 403 În afară de cele două corturi pe care le avea cu el, domnul trimisese să i se aducă de la Istanbul un // cort foarte mare care costase douăzeci de pungi și era foarte frumos, cu trei cercuri de aur. Pe acestea le-a înconjurat cu un fel de perete, întocmai ca un zid de cetate.

290/I Locul <unde erau așezate corturile> era un cîmp deschis în fața porții mănăstirii, înconjurat de un rîu ale cărui ape le-a sporit și le-a îmbogățit, închizînd cu stavile rîul care curgea prin șanțul zidurilor mănăstirii, pe latura a treia, și croindu-i o albie mai scurtă, astfel că de fiecare parte a cîmpului era un canal de apă curgătoare //. Cîmpul însuși era frumos vîrstat cu nisip și verdeață și în jurul marelui său cort el <domnul> a așezat — după moda turcească — vreo șaptezeci de corturi noi pentru cei din jurul său, atît boieri cît și slugi. Căci el primise un hatiserif de la vizir și de la sultan, poruncindu-i să se pregătească și să meargă cu ei împotriva maghiarilor.

⁶⁴¹ După numele lui Mihai Viteazul.

⁶⁴² *Efendi*.

⁶⁴³ *Kiriyaleyson*, transcriere a expresiei grecești: κύριε ἐλεήσον.

⁶⁴⁴ *Fawḥaniyya*.

⁶⁴⁵ *Kuşme al-sammur*.

⁶⁴⁶ *Tadj*.

⁶⁴⁷ *Aksiyos* de la termenul grec ἄξιος.

⁶⁴⁸ Marele ban și marele logofăt, amintiți mai sus.

După liturghie, îndată ce s-a golit biserica, am venit cu toții împreună în acest loc. Toate trupele de diferite ranguri și grade erau așezate cu puștile lor, unele ca să meargă înaintea domnului de la biserică pînă în afara mănăstirii, iar altele ca să se înșire de-a lungul drumului său și să facă de strajă în jurul cortului.

În această zi s-a întîmplat din nou să vină un sol al maghiarilor, aducînd cu el tunurile pe care Constantin voievod le luase cînd fugise în țara lor⁶⁴⁹, căci domnul trimisese să le ceară ca proprietatea și materialul de război al țării, și maghiarii, de frică, i le-au înapoiat îndată.

De cum am ajuns la cort și domnul s-a așezat la un capăt, au intrat cu toții ca să-i facă urări pentru a doua oară; și acum au început să slobozească tunurile în trei rînduri. Tunurile erau cincizeci și trei la număr⁶⁵⁰, căci pașa⁶⁵¹ lăsase domnului toate tunurile sale pentru apărarea și sprijinul lui⁶⁵². Și printre ele se aflau trei tunuri de fier, fiecare cu șapte guri. Toate trupele și-au descărcat puștile în trei rînduri, făcînd să se zguduie pămîntul din cauza zgomotului și întunecînd cerul cu fumul lor, astfel că nu ne mai puteam vedea nici auzi unul pe celălalt; și nu s-a pus masa pînă după amiază.

Noi eram foarte mirați văzînd însușirile acestui domn: căci el vorbea cu solii poloni și maghiari în limba lor, fără ajutorul nici unui tîlmaci. El cunoștea limba română, limba lui de baștină, și putea să vorbească, pe deasupra, în limbile greacă, turcă și persană⁶⁵³.

LXVI. TÎRNOSIREA MĂNĂSTIRII LUI CONSTANTIN VOIEVOD DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ⁶⁵⁴

El s-a apucat acum să termine clădirea mănăstirii lui Constantin voievod⁶⁵⁵, așezată în acest oraș⁶⁵⁶, care nu fusese isprăvită; și a însărcinat

⁶⁴⁹ Mihnea intervenise la Poartă, plîngîndu-se că, la plecarea lui în Transilvania, domnul cel vechi, Constantin Șerban, luase trei tunuri ale țării, împreună cu vistieria lui Matei Basarab. La cererea sa, Poarta a trimis la dieta de la Alba-Iulia (3 iunie 1658) soli spre a le cere înapoi. Rákóczi le-a înapoiat, dar nu a pomenit nimic despre vistierie (G. Kraus, *op. cit.*, p. 262 și Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658-1659)*, în „Buletinul Comisiei Istorice”, XIII, 1934, p. 112).

⁶⁵⁰ Solul lui Mihnea în apus dă cifra de 20 de tunuri (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 28).

⁶⁵¹ Fazıl pașa.

⁶⁵² De teama unei noi năvăliri a lui Constantin Șerban (G. Kraus, *op. cit.*, p. 182).

⁶⁵³ Evlia Celebi spune că era „cunoscător al limbilor persană și elină, caligraf, poet, erudit” (vezi vol. de față, p. 467).

⁶⁵⁴ În notă marginală tăiată parțial: *dayr Kostonin Foyfođa fi-Aflach*.

⁶⁵⁵ Mitropolia începută de Constantin Șerban.

⁶⁵⁶ București.

pe marele postelnic⁶⁵⁷ cu pregătirea tuturor celor de trebuință pentru tîr-nosire. // El a făcut o rugăciune în același scop domnului nostru patriarh. Și pregătindu-ne pentru ceremonie, ne-am dus la mănăstire în Duminica tuturor sfinților^{657bis}. Ne-am înveșmîntat în odăjdii. Și domnul a venit cu mare pompă.

La intrarea sa s-a început liturghia și procesiunea moaștelor sfinților de la biserica din jos; erau așezate în raclele lor și purtate pe capul domnului nostru patriarh, iar în spatele lor mergea domnul, pînă ce ne-am întors la biserica cea nouă. După ce am încon-jurat-o mai întîi, am intrat în biserică și am terminat slujba obișnuită a tîrnosirii.

În clipa sfințirii altarului, s-au adus chipurile celor patru evangheliști, zugrăviți pe patru foi de hîrtie. Și sub fiecare din aceste chipuri, la fiecare colț al altarului, au pus o cantitate oarecare dintr-un amestec de mastic, ceară și marmură, fierte într-o tingire. Iar domnul, punînd cu mîinile sale un dinar pe foaia de hîrtie, l-a lipit acolo, făcînd același lucru la toate cele patru colțuri. Dinarii îi erau înmînați de protopopi⁶⁵⁸. Întîmplîndu-se ca primul să fie o monedă egipteană, domnul a disprețuit-o și a aruncat-o la o parte; și certînd pe vistier⁶⁵⁹, a stăruit să i se aducă o alta, care era maghiară și deci creștină⁶⁶⁰.

Cînd domnul nostru patriarh s-a dus să miruiască zidurile și stilpii bisericii cu mir⁶⁶¹, domnul l-a urmat cu o pensulă cu coadă lungă, în mînă, zugrăvind pe urmele învățătorului nostru cruci frumos formate din amestecul fierț. Am rămas uimiți de dibăcia și iscusința sa, căci s-ar fi părut că ar fi condus, în vremea sa, tîrnosirea mai multor mii de biserici, atît de bine cunoștea și înțelegea cele ce trebuiau îndeplinite și atît de bine cunoștea cărțile bisericești și cîntările bisericești.

După ce am ieșit de la liturghie, domnul s-a așezat într-un cort în afara bisericii, pînă ce însoțitorii săi s-au cinstit cu băuturi tari sau dulci. Și apoi ne-am întors în sală la ospăț. Domnul era întotdeauna nedespărțit de domnul nostru patriarh, atît dimineața cit și seara; și era de cele mai multe ori împreună cu el la prînz și la cină, punîndu-i întrebări și intrînd în discuții despre cele bisericești, pe lingă multe alte lucruri. //

LXVII. <NĂVĂLIREA TURCILOR ÎN UNGARIA>

De sărbătoarea apostolilor, am slujit liturghia cu aceeași solemnitate ca și mai înainte; și domnul a primit sfintele taine, căci fusese chemat să ia parte la o expediție militară ca să poarte război împotriva maghiarilor,

⁶⁵⁷ Probabil Iordache Trufanda (Pîrșcoveanu).

^{657bis} = 6 iunie 1658.

⁶⁵⁸ *Al-braṭababas* de la termenul grec *πρωτοπαπᾶς*.

⁶⁵⁹ Pîrvu Vlădescu (din Vlădești), mare vistier (12 martie 1655 — 25 iulie 1658).

⁶⁶⁰ Probabil ca simbol al direcției în care voia să privească.

⁶⁶¹ *Miron*, de la *μύρον*.

împreună cu hanul tătarilor⁶⁶², cu vizirul⁶⁶³, cu paşa de Silistra Kadri paşa care fusese iskemle ceauş, cu domnul Moldovei Ghica voievod⁶⁶⁴.

Căci după fuga lui Constantin, vizirul l-a mazilit şi pe Ştefan, domnul Moldovei⁶⁶⁵, şi a ridicat în locul lui pe acest Ghica care fusese capuchehaiaua lui Ştefan la Istanbul⁶⁶⁶. Acest domn <Ghica> a adus cu el o armată de cazaci care porneau la luptă din ură împotriva maghiarilor, din cauza faptelor pe care le-am pomenit, ca fiind săvârşite de ei când au năvălit în ţara polonilor⁶⁶⁷. Toată această mişcare era o urmare a faptului că ajunsese la cunoştinţa domnului că Constantin <Şerban> nu era mulţumit că scăpase cu fuga, că aduna acum trupe şi că strânsese chiar peste zece mii de oameni⁶⁶⁸, cu care avea de gând să vină şi să cutureie întreaga Ţară Românească, <pornind> din judeţul Cîmpulung⁶⁶⁹ mai departe şi să săvârşească nelegiuiri care nu se mai puteau îndrepta. El a împărtaşit acum lămurit această ştire vizirului care, drept urmare, a încălecat şi, pornindu-şi trupele la luptă împotriva domnului mazilit şi a maghiarilor, a plecat mai întâi din oraşul Adrianopol în oraşul Sofia. Împreună cu el era — după cum se spunea — o armată de 80 000 de oameni⁶⁷⁰.

Paşa de Silistra a trecut Dunărea cu trupele lui din Dobrogea, alcătuite mai ales din tătari, şi a pătruns pe pământul Ţării Româneşti care era în drumul lor⁶⁷¹. A ajuns într-un oraş numit Giurgiu şi s-a oprit acolo mai bine de patruzeci de zile, în timp ce i se adunau din ţară provizii de carne, unt, pesmeţi, orz etc. El nu a îngăduit nimănui din armată să vatame sau să asuprească pe cineva. Dar, cu toate acestea, domnul şi boierii ţării au

⁶⁶² Mehmed Ghirai al IV-lea (1654—1665).

⁶⁶³ Köprülü Mehmed paşa (1656—1661).

⁶⁶⁴ *Gişa Foyfoda* = Gheorghe Ghica, numit domn în martie 1658 (Hurmuzaki, V/2, p. 43), a venit în Moldova abia în aprilie 1658 (M. Costin, *Opere*, p. 182, E. V. Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, p. 345). Rákóczi a încercat zadarnic să-l atragă de partea sa (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 55—56). La 24 mai Ghica a primit porunca de a călăuzi pe tătari spre Transilvania.

⁶⁶⁵ Gheorghe Ştefan (1653—1658). La 3 aprilie 1658 acesta părăsea Moldova, plecând în Transilvania (G. Kraus, *op. cit.*, p. 255). Despre pribegia sa vezi N. Iorga, *Din pribegia lui Gheorghe Ştefan vodă*, în „Rev. istorică”, IX, 1923, pp. 97—103.

⁶⁶⁶ Vezi amănunte la M. Costin, *Opere*, p. 179 şi urm.

⁶⁶⁷ Aluzie la expediţia lui Gheorghe Rákóczi în Polonia. Vezi *Cronici turceşti*, II, pp. 175 şi urm., 297 şi urm., *Quellen*, VI, pp. 109—110, 134 etc.

⁶⁶⁸ Numărul trupelor trimise de Rákóczi a fost considerabil exagerat, astfel că în anumite cercuri se vorbea de 70 000.

⁶⁶⁹ De fapt judeţul se numea Muscel.

⁶⁷⁰ Despre această expediţie vezi relaţia lui Evlia Celebi în acest volum, pp. 463—466, 469. *Cronici turceşti*, II, pp. 175 şi urm., 297 şi urm., *Quellen*, VI, pp. 109—110, 134 etc.

⁶⁷¹ Kadri paşa şi-a aşezat tabăra la Dridov, aşteptînd pe Mihnea (*Letopiseşul Ţării Româneşti*, ed. St. Nicolaescu, p. 66; Gergely Samuel, *Teleki Mihály. Levelezése*, I, Budapest, 1905, pp. 226—227).

ajuns să se căiască mai târziu de năvălirea turcilor în Ungaria, căci deși — ce e drept — românii nu iubesc pe maghiari care le sînt dușmani nespuse de îndârjiți, totuși nu doresc ca nici turcii să aibă vreo așezare stabilă la ei, de frică să nu prefacă Țara Românească și Moldova în pašalicuri, după planul lor mai vechi.

p. 406 Și au început, așadar, să trimită arzuri sultanului, rugîndu-l stăruitor să pună // capăt acestui război, ca țările lor să nu fie pustiite prin trecerea trupelor și prin nimicirea desăvîrșită a proviziilor și recoltelor lor.

Maghiarii au trimis, de asemenea, multe solii spre a cere pace. Dar turcii au respins rugămintea lor⁶⁷², căci sașii, stăpîni pe cele șapte cetăți⁶⁷³, se răsculasera împotriva craiului pe care îl urau tare; dar, nefiind destul de puternici spre a-l învinge, doreau mult sosirea turcilor spre a se uni cu ei ca să poată numi un nou crai⁶⁷⁴ și să înlătore pe cel de dinainte. Aceasta s-a întîmplat mai târziu.

Apoi vizirul a plecat de la Belgrad și trupele sale din avangardă au dezlănțuit un atac împotriva maghiarilor ca să-i alunge din împrejurimile Budei, dar nu au putut să-i învingă.

Din cauza acestei mișcări de trupe, întreaga Țară Românească a ajuns într-o mare învălmășeală și, pentru a se spori confuzia, s-au răspîndit zvonuri despre grabnica sosire a tătarilor care, sub hanul lor, aveau să treacă în cursul expediției lor prin Țara Românească. Maghiarii și-au întărit întreaga linie de hotar și au făcut pregătiri strașnice de război.

Toate acestea s-au întîmplat spre nenorocul nostru. Constantin voievod nu ne plătise niciodată pe deplin blănurile de samur pe care le adusesem cu noi de la Moscova și pe care i le predasem; și el ne-a rămas dator 9 pungi de reali pe care ne făgăduise mereu că ni-i va plăti. Cînd a fugit, ne rămăsese încă <dator> și el ne-a amînat de pe o zi pe alta și dintr-o vreme în alta, pînă ce i s-a întîmplat ceea ce s-a întîmplat, căci era peste măsură de zgîrcit și prea puțin cinstit⁶⁷⁵. După retragerea sa definitivă și după fuga sa din țară, am fi rămas cu totul în lipsă dacă acest nou domn nu ar fi luat asupra lui plata tuturor datoriilor lăsate de Constantin (<Șerban>), potrivit obiceiului domnilor, la care este o regulă ca cel care urmează la domnie să plătească datoriile lăsate de înaintașul său. Potrivit cu această regulă, el a făgăduit domnului nostru patriarh și i-a cerut să se roage Atot-

⁶⁷² Gheorghe Rákóczi considera războiul inevitabil, după cum rezultă din scrisoarea sa din 13 iunie 1658: „Chiar dacă țara ar alege alt principe, n-am avea pace fără o mare sumă de bani și fără a preda pe cei doi voievozi Constantin și Ștefan” (Szilágyi S., II. Rákóczi György levelei Rhédei Ferenczhez, în „Történelmi Tár”, 1892, p. 97).

⁶⁷³ Din Transilvania.

⁶⁷⁴ Acațiu Barcsai (1658—1660).

⁶⁷⁵ Afirmație exagerată.

puternicului ca să binevoiască a-i călăuzi mintea ca să nu se întâmple nici un război, nici răscoală, care să împiedice <această> plată //.

Așadar noi eram tare îngrijorați, așteptînd și îndreptîndu-ne privirile și către alte treburi. Pricina era că atît Constantin <Șerban> cît și toți boierii Țării Românești nu voiseră să ne lase să plecăm în acel timp din țara lor, dorind să așteptăm pînă ce starea de lucruri și norocul s-ar schimba, mai ales în ce-l privește pe pașa de Silistra care era <atunci> Melek Ahmed pașa⁶⁷⁶. După el a venit Fazıl pașa care a fost pe urmă trimis la moarte de către vizir, fiindcă refuzase să poarte război împotriva lui Constantin <Șerban> care îi făgăduise o mare sumă de bani⁶⁷⁷, cît și pentru că ridica în mod samavolnic pe unii și cobora pe alții. Vizirul // a dăruit apoi pașalîcul lui Kadri pașa⁶⁷⁸, după cum s-a mai pomenit.

Tot gîndul acestui sărman domn era să ne plătească și să ne pornească la drum după ce ne-ar fi împlinit toate nevoile spre mulțumirea noastră deplină; dar vremurile nu s-au potrivit cu dorințele sale și el a fost adus în cea mai mare strîmtoare⁶⁷⁹ din cauza stăruinței și presiunilor turcilor pentru tribut, pe de o parte, și din cauza împușinării veniturilor, pe de alta, în urma secăturii și pustiirii țării.

Noi am oftat pentru el și l-am compătimit, mai ales văzînd cum capugii trimiși de vizir veneau să-l zorească zi și noapte ca să se pregătească pentru războiul apropiat. Și luau întotdeauna drumul pe aci, fie la venire, fie la plecare, uneori trimiși de vizir la pașa de Silistra, alteori trimiși de acesta

⁶⁷⁶ Melek Ahmed pașa, unchiul lui Evlia Celebi, mare vizir (1650—1651) apoi pașă de Silistra (1651—1658). Vezi asupra lui relația lui Evlia Celebi în volumul de față, p. 330 n. 84.

⁶⁷⁷ Fazıl pașa, fiind numit serdar, a întîrziat la Rusciuk pînă ce Constantin Șerban a fugit în Transilvania, după ce a ars toate orașele pînă la Tîrgoviște. Se spune că ar fi primit de la Constantin suma de 20 000 de galbeni (vezi Naima, *Tarih*, IV, p. 324; J. von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VI, p. 33; Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 878). Fiind reclamat lui Haseki aga de zaimii și timarioții otomani (Naima, *Tarih*, IV, p. 325) și la Poartă de Kalgai sultan Gazi Ghirai, a fost surghiunit la Cerdac și apoi ucis din ordinul sultanului (*ibidem*, pp. 326, 330). Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 175, 271, 296.

⁶⁷⁸ Kadri aga, chehaia de capugii (*kapuğular kethudasi*), în timpul expediției împotriva lui Constantin Șerban, trimis la Giurgiu pentru a duce daruri lui Kalgai sultan și serdarului Fazıl pașa a fost numit pașă de Silistra (20 decembrie 1658) „fiind un bărbat destoinic..., care dăduse dovadă de devotament” (Naima, *op. cit.*, IV, p. 330).

⁶⁷⁹ După unele socoteli, cheltuielile lui Mihnea al III-lea la urcarea pe tron s-ar fi ridicat la 400 000 de taleri, dintre care 30 000 numai pentru daruri și giuvaeruri, mătăsurile și nestemate pentru sultan (N. Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 229). Prietena sa Atikè sultan, fiica sultanului Ibrahim I și soția protectorului său Kenan pașa, i-a împrumutat 50 000 de taleri (Dosoftei, patriarh al Ierusalimului Ἰστορία τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευόντων, p. 1205).

Doi evrei slujitori ai sultanei, Muceacin și Ibrahim Celebi, au împrumutat 30 de pungi, urmînd să se despăgubească din veniturile ocnelor (N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 123; Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu), 1658—1659*, p. 49).

la domnul Moldovei și la hanul tătarilor ca să-i ațîțe la război și să-i pornească în grabă.

Cei mai mulți dintre locuitorii Țării Românești și-au părăsit din nou casele pentru a se ascunde în vîrfurile munților sau în mijlocul bălților⁶⁸⁰ de pe malurile Dunării care le alimentează cu apă. Treceau cu bărcile și mergeau să se așeze în ostroavele din mijlocul lor de teama tătarilor care sînt adevărata pacoste a acestei țări. Încurcătura în care ne găseam în urma acestor întîmplări era foarte mare și noi ne socoteam cu totul prăpădiți.

LXVIII. <PLECAREA ARHIDIACONULUI LA GALAȚI ȘI ÎNAPOIEREA LUI LA BUCUREȘTI>

Neavînd nici o nădejde pentru siguranța noastră aici⁶⁸¹, noi nu puteam descoperi nici un loc de scăpare, nici un mijloc de mîntuire decît să părăsim pentru totdeauna Țara Românească, chiar dacă am fi fost nevoiți să ne lăsăm avutul spre a scăpa cu viață, căci treburile țării se scufundau într-un abis de tulburări și se împleteau cu războaie nesfîrșite.

Frica noastră cea mai mare se întemeia pe spusele înțelepților cum că orașele maghiarilor sînt cetăți care nu pot fi cucerite și că ținuturile lor sînt un șir de locuri greu de străbătut. Așadar, dacă turcii și tătarii n-ar fi în stare să le supună țara repede, ei își vor așeza taberele de iarnă atît acolo cît și în Țara Românească ; și astfel ni se închidea și speranța noastră mai îndepărtată și ne-am zis : „Este mai bine să ne încredințăm viața și avutul cumpenelor soartei decît să avem de înfruntat iarna chinurile sfîșietoare ale unor bejenii cît și cazna de a ne tîrî lucrurile din munte în munte și din loc în loc”.

Ne-am hotărît să ne trimitem întîi toate cuferele și lucrurile noastre grele cu toptanul la Galați și apoi să le trimitem cu corăbiile pe Marea Neagră la Sinope⁶⁸², împreună cu cîțiva din însoțitorii noștri, ca să scăpăm de grijă și de greutate și să putem rămîne ascunși pînă ce va fi timpul să ne rînduim treburile mulțumitor. Și așa am și făcut. La început, ce e drept, nu am găsit trăsuri pentru transportul nostru, nici cu chirie, nici cu podvoadă, căci atunci cînd domnul a plecat pe neașteptate, vineri // 18 iulie la tabără, toți negustorii au fost aruncați într-o mare încurcătură și nu puteau

⁶⁸⁰ *Al-balṭat*, pluralul arab de la *balṭa*.

⁶⁸¹ La București.

⁶⁸² Port în Anatolia, pe țărmul Mării Negre.

să facă rost nimănui de trăsurile nici cu împrumut, nici cu chirie, întrucât chirigiile se sustrăgeau de la îndatorirea silită de a căra bagajele domnului, ascunzându-se și fugind. Iar acele trăsurile ale domnului pe care le avea cu el, dorea să le folosească pentru transportul soției⁶⁸³ și copiilor săi. Eram, așadar, nedumeriți și încurcați și nu puteam găsi nici un mijloc și, în această privință, deznădejdea noastră era cumplită. Bucureștii se goliseră de locuitori și rămăsesem singuri. Toată grija noastră se îndrepta spre bagajele noastre, dar nu era nimeni care să se tocmească pentru a ne duce la Galați, nici să ne dea vreun sfat în această privință, atât era de mare frica de venirea tătarilor, a căror cale era tocmai pe acolo și care ar fi putut să ne înțilnească pe drum și dacă s-ar întâmpla așa, Dumnezeu cu mila! Și aceasta era în adevăr o spaimă bine întemeiată. Nu puteam dormi nopțile de spaimă și de frică și din cauza lătrăturii neîncetate al câinilor.

În sfârșit a binevoit Dumnezeu să ne scape, trimițând domnului gândul de a ne da în grija însărcinatlui său, marele vornic⁶⁸⁴, care a găsit pentru noi două trăsurile pe care le-am încărcat, în ciuda relei voințe a stăpînului lor. Am găsit mulți tovarăși de fugă în aceeași direcție și eu, bietul scriitor al acestor memorii, am fost trimis împreună cu ei de la București //, marți 13 iulie ^{684bis}, după amiază. Am călătorit prin locuri pustii, singuratiche și retrase și prin cîmpii devastate și părăsite, pînă ce am încărunțit de spaimă. În afară de Dumnezeu atotputernic și de pronia sa, nu era nimeni care să ne ajute în călătoria noastră. Cît despre tătari, hotărîsem — dacă i-am întîlni — să le spunem că domnul a trimis în dar hanului cele două care, căci tocmai se întîmplase ca domnul să rînduiască drept însoțitor al nostru pe unul din servitorii săi al cărui rost era să ducă și să aducă răspunsuri de la tătari. Un alt plan pe care l-am făurit era următorul: dacă am fi strîmtoși și tulburați, să ne ținem de malurile Dunării, ducîndu-ne fie în schela Orașul de Floci⁶⁸⁵ sau la Cornățel⁶⁸⁶ în fața Silistrei⁶⁸⁷ sau la Brăila⁶⁸⁸.

Cu voia lui Dumnezeu, am trecut râul Siret⁶⁸⁹, care este la hotar, și am ajuns la Galați în 7 zile, călătorind cu cea mai groaznică spaimă; dar — slavă și mulțumire lui Dumnezeu! — fără a da de o singură căutătură dușmănoasă și m-am bucurat nespus de mult la sosirea noastră acolo.

⁶⁸³ Despre această „soție” tătăroaică vezi A. I. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 85, n. 2.

⁶⁸⁴ Grecul Mano, mare vornic (22 aprilie — 25 octombrie 1658) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 208).

^{684bis} Mai sus era vorba de 18 iulie!

⁶⁸⁵ *Ya ila mina Flodj.*

⁶⁸⁶ *Ya ila Kornitsalu.*

⁶⁸⁷ *Mukabil Silistri.*

⁶⁸⁸ *Ya ila Brayila.*

⁶⁸⁹ *Sirat.*

Am găsit o corabie din Trapezunt, încărcată cu grâu și care se ducea în acel loc. Și ne-am învoit cu căpitanul și, închiriind-o, ne-am îngrămădit lucrurile în ea. Ne-am lăsat însoțitorii pe bord, cu o parte din merinde și s-au întins pînzele, cu binecuvîntarea Atotputernicului. Apoi am angajat cîțiva oameni înarmați cu puști și, cumpărînd merinde // pentru drum, ne-am pregătit de înapoiere.

Toți prietenii noștri erau foarte îngrijorați pentru siguranța noastră și noi ne temeam mai ales din pricina turcilor care erau în marș spre a se întîlni cu pașa, căci aceștia jefuiau și ucideau în drumul lor pe toți cei pe care îi puteau doborî.

Dar teama noastră cea mai mare era pricinuită de bejenia întregii populații din țară, de-a lungul drumului nostru, căci nu am întîlnit nici țipenie de om și nici măcar un cîine sau orice alt animal, de la Galați la București. Ne-am poticnit în drumul nostru de leșuri și lumea întreagă era ca o pată <de întuneric>. În afară de Dumnezeu cel atotputernic, nu am avut nici un tovarăș de călătorie, în timpul căreia ochii noștri se roteau mereu în jurul orizontului. Și seara nu puteam dormi decît în chip liber, departe de drum, de frică să nu ni se ia urma și să nu fim ajunși și ridicați pe sus.

Am sosit la București în sîmbăta dinaintea postului sfintei Marii și ultima zi din iulie, în patruzeci de zile cu totul, cu inimile sfîșiate de temeri și de pierderea cailor noștri pe care i-am prăpădit cu oboseala unei alergări aproape necurmate ziua și noaptea. Și lăudat fie Domnul, care a făcut să ne ajungă merindele!, altfel am fi pierit de foame, întrucît nu aveam nici un mijloc de a ne îndestula.

LXIX. [PLECAREA PATRIARHULUI LA PITEȘTI ȘI CĂLĂTORIA ARHIDIACONULUI PRIN ȚARĂ PENTRU A STRÎNGE BANI]

Nu l-am găsit pe domnul nostru patriarh la București, căci din cauza deselor tulburări și spaime care se iveau în oraș și a desăvîrșitei lipse de locuitori, el plecase de acolo și se dusese la Pitești unde și-a stabilit reședința; și eu m-am dus la el. S-a bucurat mult că scăpasem cu viață, fapt în care nimeni nu mai nădăjduia. Și noi am scăpat cu adevărat de la pieire numai prin mila lui Dumnezeu și binecuvîntarea rugăciunilor sfinției sale și a mijlocirei sale.

Apoi m-am pregătit împreună cu o ceată de slujitori călări și înarmați ca să mergem să ne încheiem socotelile, oriunde aveam bani lăsați în păstrare

sau datorați nouă, sau unde aveam de luat sau de dat bani de pe urma schimbului de bani de la locuitori. Aceștia, din pricina învâlmășelii de acum, se împrăștiaseră prin munți și am început să-i cercetez pe rînd.

Dar mai întîi m-am dus la Tîrgoviște și am avut o înțelegere cu domnul în tabăra de la Ploiești⁶⁹⁰. În acea zi, pe cînd eram în drum spre domn, am văzut sosirea hanului și a tătarilor, însoțit de Ghica, domnul Moldovei⁶⁹¹ și de cazaci. Domnul i-a dat mai multe daruri hanului.

În timpul vizitei mele din această după-amiază la domn, i-am dat o scrisoare de la domnul nostru patriarh. După ce a citit-o, l-a chemat pe vornic⁶⁹² și i-a spus: „Vezi unde sînt banii patriarhului și socotiți cu arhidiaconul diferitele sume ce i se cuvin, ca să-i poți face plata”.

Era // cineva care ne datora cinci sute de reali; fusese vameș⁶⁹³ sau p. 410 încasator al vămilor și rămăsese mofluz, iar Constantin voievod voia să-l spînzure ca pe un vinovat. Acesta venise la noi împreună cu prietenii săi și ne rugase mult și, dîndu-ne cheazășie, îi împrumutasem două pungi. Pe una din ele am recăpătat-o dar după aceea vameșul a murit, lăsînd o fată și un ginere. Aceștia s-au apărat împotriva cererii noastre, adusă înaintea marelui vistier⁶⁹⁴ // care le cam ținea parte. Și el și eu am purtat discuții 292/I înfocate în această privință. El îmi tot spunea: „Lasă-mă să-ți scriu un ordin ca să te duci să-ți primești datoria dumitale de la prietenii și tovarășii răposatului, căci ei au devenit garanți și chezași pentru bani”. Dar eu i-am răspuns: „Nu, eu voi lua banii numai de la moștenitorul răposatului și lasă-l pe el să-și bată capul și să se înțeleagă cu <tovarășii> răposatului”.

În timp ce noi ne sfădeam și ne ciorovăiam astfel, toți dregătorii mi-au luat partea și mi-au dat tot sprijinul împotriva vistierului care era mare tiran; și era cel care uneltise cu viclenie împotriva lui Constantin voievod în vremea cînd fusese trimis cu haraciul la marele vizir la strîmtoarea de la Marea Mediterană⁶⁹⁵, după cum am pomenit mai înainte, măcar că cel care îl ridicase în această slujbă și în această dregătorie fusese Constantin <Șerban>.

În nemăsurata sa trufie s-a ridicat acum și împotriva acestui domn; împreună cu cîțiva boieri a pus la cale ca aceștia să se ducă — și ei s-au și dus — să depună o plîngere împotriva domnului la Kadri pașa, spunîndu-i: „Domnul a uneltit o trădare împotriva sultanului și a încheiat o înțelegere cu maghiarii, cu care a purtat un schimb de scrisori în vremea din urmă”. Era adevărat, căci domnul se supăraseră împotriva vizirului care îi cerea

⁶⁹⁰ *Ployiaști*.

⁶⁹¹ Gheorghe Ghica, domn al Moldovei (1658—1659).

⁶⁹² Mano mare vornic.

⁶⁹³ *Gümrükci*, termen turc; de aici giurmuc.

⁶⁹⁴ Pîrvu Vlădescu.

⁶⁹⁵ Dardanele.

mereu prin solii nenumărate să-i trimită pungi de bani, oi, cai etc., pînă ce, în cele din urmă, îl împovărase cu nu știu ce cheltuieli și plăți pentru oștile turcești și nu-i dăduse nici o clipă de răgaz, de cînd îl trimisese să-și ia în primire domnia. Domnul, după cum spun, mîniindu-se de această purtare neomenoasă, încheiase de curînd o înțelegere cu craiul și cu maghiarii și se unise cu ei cu gîndul de a-i ataca pe turci și pe tătari pe la spate și de a-i trece pe toți sub ascuțișul sabiei⁶⁹⁶, astfel că era aliat în taină cu maghiarii, deși pe față apărea ca dușman al lor.

Îndată ce pașa a auzit aceasta, s-a mîniat foarte tare pe domn și a hotărît să trimită știri despre aceasta vizirului.

p. 411

Domnul, speriat peste măsură, a alergat la pașă și l-a mituit cu șaizeci de pungi, după cum mi-a spus unul din curtenii săi, ca să-i ierte și să-l împace // cu pîrîții lui. Dar domnul a păstrat și și-a ascuns în cuget ciuda sa împotriva tuturor pînă acum, cînd eu mă certam cu vistierul; și toți cei care erau de față se mirau de îndrăzneala cu care îi țineam piept, căci nimeni nu avea puterea de a i se împotrivi, și nici chiar domnul care, fără să vrea, se temea de el⁶⁹⁷; căci vizirul era prietenul lui de aproape și se învoise cu acela ca să nu-l piardă din ochi pe domn și să-i scrie mereu dări de seamă despre toate faptele acestuia. Cînd a auzit domnul discuția noastră, a trimis după vistier, chemîndu-l să vină la el, în cămăruța sa din cort și au început să vorbească împreună. Dintr-o dată a apărut, cu totul pe neașteptate, o ceată de tătari înarmați, care au intrat, pe o ușă mică din spatele cortului. Și așezîndu-se lîngă cămăruța unde vorbeau domnul și vistierul, ei stăteau într-o așteptare încordată.

În această clipă, unul din prietenii mei care cunoștea tainele domnului, s-a apropiat de mine și mi-a spus prin semne: „Ieși afară, căci acești oșteni au fost chemați de domn ca să-l ucidă pe loc pe vistier și să nu te sperii”. Nici nu am apucat bine să ies pe ușă și s-a auzit un strigăt și a urmat învîlmășeala prevăzută, căci tătarii, tirîndu-l pe vistier din fața domnului, l-au tăiat în bucăți⁶⁹⁸. Cei care erau de față s-au îngrozit și grăbindu-se

⁶⁹⁶ Planul prevedea uciderea turcilor din Țara Românească înainte de a trece în Transilvania. Boierii au refuzat pe motiv că „noi sintem o țară neputincioasă și fără de ajutor din nici o parte, iar turcii sint puternici și biruiesc toată lumea” (*Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 133).

⁶⁹⁷ Pîrvu Vlădescu era un *muleferihka* al Porții.

⁶⁹⁸ Pîrvu Vlădescu era acuzat de a fi administrat prost vistieria. În realitate a fost ucis pentru că, împreună cu postelnicul Eustratie Leurdeanu, destăinuise lui Kadri pașa planurile lui Mihnea, cerînd înlocuirea acestuia cu marele ban Preda Brîncoveanu (N. M. Vlădescu, *Din trecutul boierimii românești, Vel Comisul Șerban Pîrvu Vlădescu*, în „Revista Arhivelor”, I, 1924—1926, pp. 230—234). Inscripția de pe mormîntul său, publicată de I. Vlădescu, arată însă că „l-a sfîrșit Mihnea voievod pe grea nedreptate”. Vezi și A. I. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, pp. 87—89.

să fugă, cădeau unul peste altul. Dumnezeu să răsplătească pe prietenul binevoitor care mi-a dat de știre prin sfatul lui despre ceea ce avea să se întâmple!

Apoi au ucis pe agă⁶⁹⁹ adică pe aga seimenilor și pe armaș sau „subași”⁷⁰⁰ și le-au aruncat trupurile afară. În timpul acela stăteam de vorbă cu cel mai bun prieten al nostru, postelnicul Istratie⁷⁰¹, și îmi luasem tocmai ziua bună de la el. Îi ajunsese ceva la ureche despre această treabă înainte de moartea vistierului, și-și chemase în taină slujitorul să-i aducă <îndată> calul. Dar cum acesta nu venea destul de iute, postelnicul a încălecat îndată pe unul din cei aflați la ușa cortului și a luat-o la goană. Abia m-am întors, când, deodată, am auzit o larmă și întrebând care era pricina, ni s-a spus că postelnicul fugise și că garda călare se dusesse să-l urmărească. Dar s-a lăsat noaptea, despărțindu-i, și bietul fugar, sărind de pe cal, s-a ascuns în pădure. Țăranii⁷⁰² l-au descoperit foarte curînd și, jefuindu-l, l-au adus dimineața în grabă. A venit porunca domnului ca ei să-i taie capul fără a-l mai aduce înaintea lui și i-au tăiat deci capul⁷⁰³.

De asemenea, domnul a mai trimis și la Țîrgoviște și a pus să fie sugrumat prietenul nostru, vornicul Preda⁷⁰⁴ — Dumnezeu să aibă milă de sufletele acestor două victime ucise // de domn — pentru că trimisese ră // un raport, spunînd că el pusese la cale o trădare împotriva suzeranului său. <Îndată> fără să întîrzie o clipă, el a pus stăpînire pe toți banii și pe toate moșiile lor și de acolo a dat pașei ceea ce îi făgăduise. În timpul acestei nopți a domnit o mare spaimă în oștire, și eu, mai ales, eram grozav de înspăimîntat!

După aceea domnul mi-a dat un teanc de scrisori <scrise> de mîna sa, adresate oriunde mi se datorau bani, stăruind pentru redobîndirea lor. Și eu m-am întors la Țîrgoviște. De acolo m-am dus la Pitești și după aceea

⁶⁹⁹ Vlad Bîrșescu agă (12–15 iulie 1658), trecut greșit în cronică Preda Bîrșescul (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 119).

⁷⁰⁰ Cronica țării nu-l amintește printre cei uciși de Mihnea al III-lea. Este posibil ca Paul de Alep să se refere la Badea vâtaf de puscărie (*Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 134). Despre uciderea boierilor vezi și *Monumenta Comitalia*, XII, p. 68 și N. Iorga, *Mihnea vodă (cel Rău) și uciderea boierilor munteni*, în „Rev. istorică”, V, 1919, pp. 162–170.

⁷⁰¹ Eustratie Leurdeanu a urmat lui Iordache Trufanda în dregătoria de mare postelnic (30 iunie – 25 iulie 1658) (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 206–207).

⁷⁰² *Felahin*.

⁷⁰³ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 207, nota 7.

⁷⁰⁴ *Brada* = Preda Brîncoveanu. „Și au trimis pe Dincă vel armaș, slrbul, de olac, de au omorit pă Preda Brîncoveanu vel ban în casele domnești în Țîrgoviște, nefiind vinovați de nimic” (*Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 134). Mai tîrziu, Mihnea justifică uciderea lui Preda prin faptul că acesta — ca mare ban — ar fi risipit oștile și afirma că-l judecase „cu dreptate” (A. I. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihai Radu*, în „Bul. Com. istorice”, XIII, 1934, p. 170).

la Rîmnic, unde am recăpătat toți banii ce ni se datorau, pînă la o mie de dinari și mai bine.

Din nou m-am înapoiat la Pitești în prima zi a lunii septembrie, la începutul anului 7167⁷⁰⁵ de la <facerea> lumii. Și l-am dus pe domnul nostru patriarhul cu toate lucrurile noastre și cu suita la București, de unde m-am întors din nou la Tîrgoviște. Reîntorcîndu-mă în sfîrșit la București, l-am regăsit pe patriarh. Nu am cruțat nici o stăruință ca să grăbesc plecarea noastră din această țară a relelor și eu eram întocmai ca un curier, călărind încoace și în colo, zi și noapte, aproape două luni, în timpul cărora am scăpat tot ce am putut apuca din bunurile noastre.

DESCRIEREA PLECĂRII <PATRIARHULUI> DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ⁷⁰⁶

La București am trăit mulțumită ospitalității împuternicitului domnului. În sfîrșit, terminîndu-se toate pregătirile pentru călătoria la Galați, am plecat din locul arătat mai sus la 9 ale lunii septembrie și am ajuns la Fîntîna Rece⁷⁰⁷, o localitate așezată în mijlocul unei cîmpii întinse. De aci am ajuns seara într-un tîrg mic numit Suliman⁷⁰⁸, care dă fîină întregului ținut înconjurător. În ziua următoare am descins în cîteva sate, așezate pe rîul Ialomița⁷⁰⁹, pe care le-am pomenit mai înainte ca semănînd cu al-Ghuta de la Damasc. Aceste sate fuseseră pustiite de tătari.

LXXI. DE LA MĂNĂSTIREA SF. MIHAIL LA SLOBOZIA

De aci am purces la vale de-a lungul rîului spre o mănăstire închinată sfîntului Mihail și oștilor îngeresti, numită Slobozia lui Ianachi⁷¹⁰ sau *vakuf*-ul scutit al lui Ianachi⁷¹¹.

⁷⁰⁵ 1658.

⁷⁰⁶ Notă marginală tăiată.

⁷⁰⁷ *Finținaradj*. Poate Puțul Dimii de pe valea Colentinei, în drum spre Suliman sau un topic local.

⁷⁰⁸ *Sulaymani* = Suliman, sat, com. Sărulești, jud. Ilfov.

⁷⁰⁹ *Ialomisi*.

⁷¹⁰ Slobozia, astăzi oraș, jud. Ialomița.

⁷¹¹ *Slobodjiya Yanaki ayyu wakf Yanaki al-mu'af*. *Vakuf* (*wakf*) este, la musulmani, o donație pioasă scutită de dări.

Acest Ianachi este cel care // a ridicat mănăstirea sfântului Sava de la Iași în Moldova⁷¹². Se spune că el a trimis să se cumpere din banii lui o seamă de robi cazaci, bărbați și femei, din țara tătarilor și, slobozindu-i de robie, i-a așezat ca slugi pe lângă această mănăstire. p. 413

Din această cauză ei o numesc Slobozia lui Ianachi ; în limba românească aceasta înseamnă *slobozie*⁷¹³. Este așezată de partea cealaltă a râului Ialomița care, în acel loc, ajunge ca o mare sau ca un lac întins datorită multelor râuri care se varsă în el. Peste el se află un pod făcut din lemn pe care se trece. Dar noi am trecut cu luntrea. Mănăstirea⁷¹⁴ este înconjurată cu ziduri mari de piatră, ca un castel⁷¹⁵, fiind numai la o zi depărtare de Silistra. Noi am stat aici pînă la sărbătoarea <sfintei> cruci din cauza ploilor puternice care nu au încetat și care cad în timpul acestei luni septembrie, însoțite de furtuni mari, de tunete, fulgere și grindină.

Apoi am purces mai departe, străbătînd o cîmpie întinsă, înconjurată de toată desfătarea și frumusețile primăverii, umblînd prin locuri care sînt renumite pentru prăsierea și creșterea cailor, mult prețuiți pentru frumusețea și rasa lor aleasă ; și a doua zi am ajuns la riul Siret și am trecut de orașul Brăila. Lîngă aceasta se află un alt oraș mare, pe lîngă care am trecut. Și la o mică depărtare, am trecut un pod peste riul care este la hotarul dintre Moldova și Țara Românească, lăsînd Brăila la dreapta noastră. De la pod pînă la Galați este o cale de două ceasuri.

Ajungînd în această localitate în seara de vineri, 17 septembrie, am tras la mănăstirea sfântului Dumitru. Apoi eu am plecat la Iași pentru niște treburi ce nu răbdau amîinare și care mai rămăseseră de rînduit și apoi m-am reîntors aci.

La Galați am stat timp de 22 de zile, căutînd o corabie care să ne ducă pe Marea Neagră la Sinop, dar nu am găsit nici una. Cauza era că vizirul⁷¹⁶, avînd a-și echipa și porni armata la război împotriva maghiarilor, își trimisese toate alimentele și proviziile de grîu, orz, pesmeți și alte merinde și tunurile mari și alte muniții și arme în corăbiile de la Constantinopol, pe Marea Neagră, pînă la Dunăre, ca să fie apoi duse pe acest rîu în sus, la cartierul său general, la Belgrad.

Abia își începuse vizirul operațiile împotriva craiului maghiarilor cînd însuși oștile craiului l-au părăsit, pe de o parte, din îndemnul necre-

293/I

⁷¹² *Yaş al-Boghdan*. Este vorba de Ianachi Caragea postelnicul, despre care vezi mai sus pp. 33–35.

⁷¹³ Despre Slobozia lui Ianache sau Valdeei, unde postelnicul Ianachi a așezat moldoveni și ruși (cazaci), vezi Matei Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV–XVIII)*, București, 1973, pp. 123, 136 passim.

⁷¹⁴ Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, II, pp. 587–588.

⁷¹⁵ Cf. Hurmuzaki, Supl. I/3, p. 142.

⁷¹⁶ Köprülü Mehmed pașa.

dinței lor față de el și pe de alta, a miniei lor, mai ales pentru că predase pe cei mai mulți dintre soldații săi ca robi în mâinile tătarilor⁷¹⁷ după cum am pomenit mai înainte. Și aceștia erau, cei mai mulți, chiar dintre rudele și neamurile lor.

LXXII. [NĂVĂLIREA TĂTARIILOR ÎN TRANSILVANIA]

p. 414

Și apoi, când s-a pornit zvonul despre trădarea lui Mihnea // voievod și despre înțelegerea sa cu maghiarii împotriva turcilor și a tătarilor, acesta⁷¹⁸ a fost silit, fără voie, să facă o ispravă care să-i dovedească zelul față de han, cucerind prin viclenie una din trecătorile renumite spre țara maghiarilor, numită Teleajen⁷¹⁹, căci maghiarii se încredeau în el.

Tătarii, pătrunzând astfel în țară cu toată oastea laolaltă, s-au revărsat ca un potop și au cucerit un număr de castele și de cetăți. Se spune că tătarii au dat foc fără rost orașelor și satelor din acele părți care erau toate de lemn. Și pîrjolul n-a încetat să bîntuie în tot ținutul o bună bucată de vreme, putîndu-se vedea la o depărtare de cîteva zile de drum și întune-cînd văzduhul cu fumul său < timp de > o lună întreagă⁷²⁰. Prin aceste mijloace a fost sfărîmată puterea maghiarilor și nu a mai scăpat nimic de al lor, decît cetățile și castelele cele mai mari.

Din Brașov au trimis hanului, cazacilor, lui Mihnea și lui Ghica⁷²¹, fiecăruia în parte, daruri bogate constînd din sume însemnate de < monede de > argint și de aur, ca să-i înduplece să înceteze războiul și să nu devasteze împrejurimile cetății lor; li s-au trimis în același chip solii și din partea celorlalte șapte cetăți ale sașilor⁷²².

În vremea aceasta, tătarii au ajuns înaintea cetății Făgăraș⁷²³, unde, după cum am amintit, fugise Constantin voievod. Și ne-a spus o persoană care fusese în cetate că oastea cea mare a < tătarilor > n-a fost niciodată

⁷¹⁷ E vorba de capturarea întregului corp de trupe al lui Ioan Kemény, împreună cu acesta, de către tătari.

⁷¹⁸ În traducerea Emiliei Cioran (p. 256) se face o confuzie, atribuindu-se introducerea tătarilor pe la Teleajen principelui Transilvaniei, în loc de a se lămuri că e vorba de Mihnea.

⁷¹⁹ *Teladjinu*.

⁷²⁰ După G. K r a u s (*op. cit.*, p. 268), tătarii au intrat prin pasul Buzău la 5 august 1658 „au pustiit prin prădăciuni, pîrjol și omoruri cele Trei Scaune și Țara Birsei, astfel încît nici un sat n-a rămas nevătămat, ci toate au fost făcute scrum”. La 25 august tătarii erau în fața Brașovului.

⁷²¹ Trupele lui Gheorghe Ghica cuceriseră cîteva fortificații înspre Brașov.

⁷²² De fapt încă șase, fără Brașov.

⁷²³ *Făgăraș*.

în stare să se apropie de el pentru că tunurile băteau pînă foarte departe⁷²⁴. Și se spune că s-au tras asupra lor peste o sută și optzeci de lovituri, omorînd mulți tătari.

Dar totuși au luat în robie pe mulți dintre locuitorii satelor, pînă ce maghiarii s-au năpustit asupra lor și i-au învins; iar țărani au ocupat munții și defileurile din satele lor și i-au ucis cu sutele.

Între tătari și cazaci și români s-a iscat o mare dihonie datorită faptului că, în timp ce aceștia din urmă porneau înainte la luptă și-și croiau drumul cu forța înăuntrul castelelor și a orașelor, tătarii veneau de-a gata și le smulgeau prăzile din mîini. De aceea ei au făcut mare măcel <între tătari>, a cărui veste a ajuns pînă la vizir și l-a bucurat foarte mult, căci turcii începuseră și ei să nutrească dușmănie împotriva tătarilor.

Dar cu toate acestea țara maghiarilor era plină de oști și s-au aprins focuri care nu au încetat să umple văzduhul de fum, cel puțin timp de o lună întreagă. Noi am văzut de la Galați incendiul și am știut limpede ce era, pentru că țara maghiarilor este toată numai munți înalți care se văd din depărtare.

Îndată ce a aflat craiul⁷²⁵ de trădarea țării, a fugit împreună cu Constantin <Șerban> și cu Ștefan voievod dinaintea // vizirului, <retrăgîndu-se> într-o cetate foarte puternică, renumită pentru puterea sa, numită Patak⁷²⁶ și acolo s-a întărit. Ca urmare, multe cetăți care fuseseră în mîinile turcilor pe vremea sultanului Suleiman și fuseseră apoi recucerite de către maghiari, s-au predat⁷²⁷ acum vizirului.

p. 415

După aceea principele acelei părți a țării, un mare ban, s-a supus împreună cu 5 000 de oameni și a fost tratat cu îndurare de vizir care l-a făcut crai peste maghiari⁷²⁸ cu voia lor, dar cu condiția că va sta trei ani și că se va duce cu domnia Moldovei și Țării Românești la încheierea fiecărei <perioade> de trei ani să sărute mîna sultanului, potrivit legii și obiceiului; și dacă sultanul îl confirmă în demnitate pentru o a doua perioadă este bine; dacă nu, ei vor rămîne la curtea lui pînă ce le va veni iar rîndul <la domnie>.

⁷²⁴ Faptul este confirmat de G. Kraus, care spune că, „din pricina tragerilor lungi”, tătarii nu s-au putut apropia de cetate (*op. cit.*, p. 270).

⁷²⁵ Gheorghe Rákóczi al II-lea.

⁷²⁶ Bața. G. Kraus susține că, după luptele din 26 iunie, Gh. Rákóczi a venit la Patak la castelul mamei sale (*op. cit.*, p. 263).

⁷²⁷ E vorba de cetatea Ineu, numită de cronicarul Mustafa Naima (*Tarih*, IV, p. 353) „cheia țărilor ghiaure”; fiind asediată de turci și de tătari din toate părțile (*ibidem*), s-a supus (1 zilkade 1068/31 august 1658). După trei, patru zile de luptă, și cetatea Alba Iulia a fost ocupată și prădată (*ibidem*).

⁷²⁸ Acațiu Barcsai (23 august 1658 — 31 decembrie 1660).

Obligația impusă maghiarilor consta odinioară dintr-un dar de 12 000 de dinari pentru sultan, pe care un trimis îl ducea în fiecare an, de sărbătoarea creștinească⁷²⁹ la curtea sultanului. Aici, la încheierea celor douăsprezece luni, <trimisul> avea de urmaș pe un altul, după ce stătea la Constantinopol pînă la încheierea unui an întreg. El avea un tain îmbeșugat de provizii și altele în numele și pe socoteala sultanului, iar la împlinirea termenului, venea un altul și îi urma. //

293/II Acest crai⁷³⁰ întrerupsese plata tributului către turci pe mulți ani, cu de la sine putere și pripire, dar vizirul l-a așezat acum din nou la 40 000 de galbeni pe an⁷³¹.

În timpul acesta hanul și domniile care nu încetau de a supune cetăți și de a cîștiga bătălii, au ajuns să se unească cu vizirul, în locul unde se afla <acesta> și cînd vizirul se străduia din tot cugetul și din toate puterile să meargă să-l asedieze pe crai deodată au apărut în fața sa, în cursul unei singure zi — după cum se spune — nu mai puțin de șase olaci, unul după altul, cu hățișerifuri de la sultan, poruncindu-i să se scoale repede și să vină înaintea lui, fără nici o întrebare sau scuză, fie chiar pentru o întîrziere cît de mică, căci aceasta nu-i va aduce iertarea chiar dacă ar fi să-i aducă prinși șapte crai în viață.

LXXIII. [RĂSCOALA LUI ABAZA HASAN PAȘA]

Cauza era următoarea: Abaza Hasan pașa, care fusese agă al turcomanilor și fusese numit de către vizir pașa de Alep, se arătase pe față dușmanul acestuia și, ridicîndu-se el însuși și plecînd cu trupele sale la Bursa, făcuse multă pagubă în acel oraș. Se spune că peste douăzeci și cinci de pașale se aflau în tovărășia lui. El a trimis la înălțimea sa sultanul cerînd să fie judecat în fața lui, împreună cu vizirul, în privința neorînduieșilor ivite <ca> și a luptelor stîrnite și purtate, cum nu mai purtase niciodată vreunul din sultanii de dinainte. //

p. 416 Sultanul, primind această cerere, s-a mîniat foarte tare împotriva vizirului său; mai ales că dușmanii vizirului i-au adus la cunoștință că „vizirul singur trimisese cererea amintitului Hasan pașa ca să te ajute pe tine

⁷²⁹ E vorba de sărbătoarea Crăciunului.

⁷³⁰ Gheorghe Rákóczi al II-lea.

⁷³¹ Mustafa Naima (*Tarih*, IV, pp. 354—355) arată că „la haraciul de 15 000 de galbeni pe care (ardelenii) îl datorau la Înalta Împărăție, s-au adăugat încă 25 000 de galbeni, făcîndu-se laolaltă suma de 40 000 de galbeni. Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 177 și G. K r a u s, *op. cit.*, p. 271.

și vizirul a adunat oștile tale, însă atunci, lipsindu-te de ele, nu s-a prezentat nici unul”⁷⁸²; și această spusă era adevărată.

Vizirul, duminindu-se asupra adevărului și zorului acestei chemări, s-a sculat împotriva voinței sale și s-a întors la sultan. Și întreaga armată, după ce ocupase prin capitulare vestita cetate ce o numesc Ineu⁷⁸³, s-a întors și s-a adunat în jurul suveranului care și-a mutat tabăra de la Adrianopol la Istanbul.

Acolo a început să sape șanțuri în fața Scutariului și a întărit acea localitate cu tunuri, de teamă să nu vie Abaza pașa și să o jefuiască. A înrolat oșteni la Istanbul și i-a trimis la Bursa să lupte împotriva pașei. Pașa i-a învins și, arătându-se împăciuitor față de toți cei care nu fuseseră uciși în bătălie, și-a așezat stăpânirea pe o bază sigură, pînă ce a trimis sultanul împotriva sa pe Murtaza pașa de Diyar Bekir cu alte {pașale și i s-a întîmplat ceea ce se va povesti mai tîrziu.

LXXIV. [FUGA] LOCUIITORILOR DIN GALAȚI ȘI PLECAREA PATRIARHULUI]

La plecarea sa, vizirul a dat ordin să fie transportate înapoi la Constantinopol toate proviziile, munițiile, tunurile și celelalte bagaje grele, prea numeroase pentru a fi descrise, <tot> în corăbii, așa cum fuseseră aduse. Gîndul său fusese la început să ierneze în țara maghiarilor dar întoarcerea sa a fost spre folosul lor cel mai bun și spre fericirea lor. Fără nici o clipă de întîrziere, s-au numit capugii pentru a duce la îndeplinire această treabă și, luînd-o înapoi pe drumul de întoarcere, cu proviziile și cu bagajul greu, au venit cu iușeala focului și au înscris pe listele lor toate vasele care se aflau pe fluviul Dunărea, de la gura ei pînă la cetatea Belgradului, cele mai multe staționînd în micile schele ale Moldovei și Țării Românești în legătură cu cumpărările de grîu pentru Constantinopol și în număr de vreo patru sute. Au pus opreliști pe toate acestea <reținîndu-le> pentru capitală.

Și noi, așadar, am fost aruncați în cea mai mare încurcătură și în cea mai cumplită deznădejde, // văzînd mai ales că se apropie iarna. Numai de frica de a traversa Marea Neagră, chiar și în anotimpul cel mai prielnic, am așteptat acești doi ani, căutînd motive și sperînd că Dumnezeu ne va înlesni călătoria pe drumul Rumeliei. p. 417

⁷⁸² Adică nici un ostaș. Vezi și relația lui Evlia Celebi, pp. 280–281, 453, 512.

⁷⁸³ În textul arab: *Kal'at al-mașhura al-musammaha bi Yanofa*.

Aveam o mare dorință de a vizita Sfântul Munte, ai căror locuitori poftiseră la ei pe domnul nostru patriarh și erau foarte nerăbdători ca să vină la ei. Sfinția sa ar fi putut câștiga foarte mult de la ei, spovedindu-i și dându-le patalamale de dezlegare de păcate. Și de acolo ne-am fi putut îmbarca direct spre țara noastră în vreo corabie aparținând creștinilor din Marca Albă⁷³⁴. Dar pînă în vremea aceea fusese cu neputință să aflăm vreo înlesnire pentru călătoria noastră pe drumul acela.

294/I Cînd locuitorii din Galați ne-au văzut neliniștea și nenorocirea, s-au strîns laolaltă și ne-au sfătuit, într-o adunare, să nu plecăm acum în acest anotimp de iarnă, cînd primejdia unei călătorii pe mare era atît de mare. Totuși noi nu am încetat de a face cercetări, pînă ce am găsit o corabie încărcată cu orz a unui creștin din Sinope ///. Și ne-am înțeles să-i dăm două sute de piaștri ca să ne ducă în acel port. Această înțelegere a fost adusă la îndeplinire.

În acest timp, locuitorii din Galați au început și ei să fugă și, trecînd Dunărea, și-au făcut pentru ei înșiși colibe⁷³⁵ în țara turcilor⁷³⁶, unde s-au așezat. Unii s-au mutat în corăbiile care erau ancorate în portul lor.

Cauza acestui fapt era <următoarea>: atunci cînd s-a retras vizirul, maghiarii s-au opintit tare împotriva hanului și a tătarilor lui și a celor doi domni și aceștia au fost siliți să se retragă și ei. Îndată ce acest fapt a ajuns la cunoștința locuitorilor țării, aceștia s-au tras înapoi în grabă din calea lor. Iar noi, din partea noastră, eram atît de îngrijorați de aceasta încît abia puteam da crezare simțurilor noastre cînd am văzut că ne-am depus în sfîrșit lucrurile în corabie și că ne aflăm îmbarcați, feriți de acea primejdie imediată. Iar Dumnezeu a binevoit să ne ajute și să ne călăuzească.

LXXV. [TRECEREA PATRIARHULUI PRIN ISACCEA, IZMAIL ȘI CHILIA]

Am plecat din Galați în dimineața de miercuri, 13 a lunii octombrie⁷³⁷ și am trecut prin Tomorova⁷³⁸ care este orașul renumit pe care grecii îl numesc Reni⁷³⁹. Între acesta și Galați se află cursul rîului numit

⁷³⁴ Aici în sensul de Marea Egee. De obicei denumirea de „Akdeniz” se dă Mării Mediterane.

⁷³⁵ *Akwah*.

⁷³⁶ Dobrogea.

⁷³⁷ *Teşrin al-awwal*.

⁷³⁸ *Timarobo*.

⁷³⁹ *Al-Rina*.

Balkofî⁷⁴⁰. Aici am avut de întâmpinat o furtună cumplită și un vârtej al vîntului; este un loc întotdeauna foarte primejdios. Circulă o poveste că, de curînd, un pescar a săpat o borbă în mal ca să-și țină și să-și ascundă <acolo> caicul și că valurile, rostogolindu-se în el fără încetare, au format cu timpul o insulă mare. //

p. 418

Apoi am ajuns la cetatea Isaccea⁷⁴¹ pe dreapta noastră, căci pe dreapta noastră se află provincia Rumelia; și aceasta este cetatea clădită de sultanul Osman⁷⁴² cînd a venit să poarte război împotriva polonilor. De aici a trecut riul, făcînd un pod peste Dunăre, care în această parte este mai îngustă. Ni s-a arătat un loc, ca un golf sau un canal, între două dealuri, unde se văd încă urmele unei construcții despre care se spune că a fost un pod de piatră. Dunărea, cîteodată, are o mare lățime, poate patru sau cinci mile.

Apoi am ajuns la vestitul oraș al lui Smil⁷⁴³, numit de turci Ismail, în amintirea acestui <Ismail>. Se spune că în acest oraș sînt peste 12 000 de familii de români și bulgari⁷⁴⁴, fugite de tirania turcilor și venite să locuiască aici, unde viața este plăcută, unde se bucură de dreptate și de liniște și unde cheltuielile sînt mici, în afară de haraci. Singurul dregător al stăpînirii este intendentul de vakuf. Acest oraș cît și Reni sînt *vakuf*-ul hasekiului⁷⁴⁵ și mai înainte făceau parte din teritoriul Moldovei; dar unul din domni le-a dat turcilor⁷⁴⁶. Între acesta și Galați este o distanță de două zile de drum.

Înainte de a ajunge în aceste părți, am trecut printr-un loc numit Ceatal⁷⁴⁷, unde <începe> despărțirea; aici Dunărea se împarte în trei brațe, fiecare din acestea fiind fără nici o legătură cu celelalte. Unul este numit strîmtoarea⁷⁴⁸ sau canalul Sulina, al doilea, canalul sfîntului Gheorghe și cel de al treilea este acesta, prin care am trecut spre Ismail.

De la locul pomenit în urmă, am plecat către cetatea Chilia, unde am auzit „ezanul” sau chemarea mahomedanilor la rugăciune, fiind aproape șase ani de cînd nu o mai auzisem, ci numai clopotele.

⁷⁴⁰ Poate că aci e vorba de terenul inundabil care se numește „Balta”.

⁷⁴¹ *Saklı*, care redă denumirea turcă *Sakci*.

⁷⁴² Osman al II-lea (1618—1622).

⁷⁴³ *Smil*, de la *Şmil*.

⁷⁴⁴ Alte izvoare dau 8 000 de case (*Cronici turcești*, II, pp. 112, 119, *Călători străini*, V, p. 411, etc.). Vezi și relația lui Evlia Celebi, pp. 406—407.

⁷⁴⁵ *Haseki*, termen turcesc; are sensul de sfetnic al sultanului.

⁷⁴⁶ Bugeacul a fost anexat după expediția lui Soliman cel Măreț din 1538.

⁷⁴⁷ *Ceatal* (în limba turcă *çatal*: bifurcare); fort așezat la punctul de despărțire al brațului Chiliei (V. Bogrea, în „Analele Dobrogei”, II, 1921, p. 35).

⁷⁴⁸ *Boghaz*.

Curînd după plecarea noastră, am ajuns la niște cîmpii întinse, niște mlaștini pustii, despre care se spune că sînt de netrecut vara din cauza marii mulțimi de țințari și de muște <ca> și din pricina piraților care bîntuie cu bărcile lor. Este, desigur, un loc însemnat <cu pecetea> miniei lui Dumnezeu.

Am trecut pe lîngă niște zăgazuri de prins pește îndeosebi pentru moruni, numite „talianuri”⁷⁴⁹; aici se prinde pește pentru împărăție.

În a doua zi am ajuns la vestita cetate Chilia care este un castel mare și falnic, foarte vechi și bine apărat, fiind foarte trainic. Se spune că a fost clădit de genovezi, pe care i-au chemat grecii în ajutorul lor, dîndu-le această cetate, împreună cu cetatea Caffa; amîndouă aceste cetăți au rămas în stăpînirea lor multă vreme. Aici se cercetează corăbiile și echipajele lor și încărcătura lor. Aici este marginea Rumeliei și Dobrogei și gura canalului <spre> Marea Neagră. Locuitorii săi <trăiesc> mereu cu teamă de cazacii de pe Don, de corăbiile lor de care, potrivit spuselor

294/II

lor, au fost atît de des jefuiți. //

Toate satele din împrejurimi sînt locuite de tătari, și se spune că, în apropiere, se află paisprezece taliane de // prins pește și în special moruni⁷⁵⁰. Acestea sînt refăcute în fiecare an de populația din aceste locuri, căci la dezghețul Dunării, prin violența revărsării sale, duce cu ea parii. De aceea lucrătorii se duc și taie de pe munții cetății Isaccea vreo 12 000 de căpriori de lemn ca să-i reconstruiască în fiecare an, fiecare căprior costînd o mie de osmanini. Odată ce le aduc la Dunăre, le ascut capetele în vîrfuri de suliță și le înfig în pămînt într-un șir, de la un capăt la celălalt, lăsînd numai de o parte o deschizătură destul de mare pentru trecerea unei încărcături; iar la capătul celălalt este un canal îngust care înconjoară un fel de căsuță, toată din pari de lemn înfiți în pămînt. Cînd morunul sau alt pește se apropie de această îngrăditură, e atras printr-o iscusită născocire și cade înăuntru; și cei care se îndeletnicesc cu aceasta, îi lovesc cu sulițe lungi, pînă ce îi omoară, căci peștele n-are nici un mijloc de scăpare. Apoi îi scot cu mîna și, încărcîndu-i în caicele lor, îi aduc slujbașului vameș însărcinat în acest district cu strîngerea venitului provenit de la moruni și icre. Multe corăbii vin fără încetare aci

p. 420

⁷⁴⁹ De la termenul turc *dalyan*.

⁷⁵⁰ Despre importanța informațiilor date de Paul de Alep cu privire la pescuit în regiunea Dunării de Jos vezi C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, p. 91 și urm., care consideră aceste informații „exacte și de mare preț” și le compară cu acelea rămase de la Evlia Celebi privitoare la „stăvilarele de pescuit” (vezi și vol. de față, pp. 442–443).

de la Constantinopol și din insule, pentru a cumpăra moruni pe care îi sărează și îi bagă în butoaie; la fel fac și cu icrele, separat.

Ni s-a spus că perioada de pescuit îmbelșugat a fost acum mai bine de 5 sau 6 ani; în dimineața fiecărei zile de la începutul lui septembrie pînă la începutul postului Crăciunului, adică înaintea începerii gerului, se prindeau în mod obișnuit, în acest port, între trei-patru pînă la șapte sute de moruni. Era obiceiul intendentului să trimită căpitanului fiecărei corăbii, staționînd în port, cîte un pește și totodată cîte o porție pentru fiecare membru al echipajului. Dar, de curînd, a venit un intendent afurisit care a pus capăt acestui obicei. Și astfel, dat fiind că a scăzut producția de pește, am așteptat trei zile pînă ce am putut căpăta unul de aproape optzeci de ocale, pe care l-am cumpărat cu patru guruși⁷⁵¹ și jumătate. Icrele sînt luate de intendent și costă mai puțin la Galați. Cel care mi-a vîndut peștele ne-a spus că mai înainte, un asemenea pește n-ar fi prețuit peste un singur guruș, cel mult. Cel mai mare morun cîntărește două sute de ocale și mai bine.

Am adus un măcelar pentru a-l curăța pe al nostru și l-a desfăcut pe tot în bucăți. Și binecuvîntat să fie Ziditorul cerului și al pămîntului că nu s-a pierdut nimic din pește, căci toate măruntaiele și intestinele sale erau numai icre pe care ei le iau și le pun separat pe o scîndură și, adăugîndu-le o cantitate de sare, așază deasupra lor o altă // scîndură sau blană, cu pietroaie mari ca să se scurgă sîngele și zeama. p. 421

Cît despre oase, le-am sărat și le-am presat cu pietre, pînă le-a pierit umezeala, și apoi am umplut cu ele două butoaie mari, neazvîrlind ca neofolosoare nici cea mai mică parte. Pielea și zgîrciurile sînt chiar mai bune decît carnea; iar savoea acestui pește este de nedescris. Cînd voiam să pregătim o parte din el, puneam apă cu ceapă și șofran într-o oală și cînd fierbea apa, puneam peștele înăuntru. Și minunat de spus! Îndată ce fierbea peștele găseam o mare cantitate de grăsime plutind la suprafață, căci carnea de morun este plină de ulei curat.

Ni s-a spus de către un creștin din Chios, stabilit aici, și care pregătește icre și le vinde, că acum șapte sau opt ani s-au prins foarte mulți pești și printre acești pești se afla regele morunilor, scurt și gros, în greutate de 120 de ocale. Pe burta lui erau trei creștături ca trei coarne, ieșite în afară, foarte aproape unele de altele, și pe spatele lui, adaugă el, s-a găsit scrise într-o limbă arabă curată și aleasă, următoarele cuvinte: „Dumnezeu este regele veacurilor, treimea personificată”. După aceea l-au jupuit. Și unul dintre dregători ducîndu-l în casa sa, nu mai vrea să-l arate acum nimănui. // Dar faptul n-a putut fi ascuns. Acesta era 295/I

⁷⁵¹ După reforma monetară din 1050 H. (1640—41) gurușul valora 80 de aspri în loc de 120 (Hadjî Kalîfa, *Djihannuma*, II, p. 222).

un semn din partea lui Dumnezeu spre a face pe arabi să amuțească în propria lor limbă ; căci dacă scrisul ar fi fost în oricare <altă> limbă, nici unul dintre noi nu i-ar fi dat crezare, și aceasta este într-adevăr o mare minune.

Apoi noi am plecat din acel loc, și plutind cam 18 mile, am ajuns la binecunoscutul canal sau ieșire în Marea Neagră. Acolo, 60 pînă la 70 de corăbii stăteau de mai bine de două luni și așteptau un vînt prielnic pentru a porni, avînd ca destinație Nilul și Damietta și alte porturi ale Mării Mediterane.

Corăbiile cele mici, de îndată ce vremea devine prielnică, purced la drum nefiind reținute de nici o piedică sau zăbavă. Dar corăbiile cele mari închiriază pentru ele cîte un tombaz, care sînt vase <mici> de Dunăre, bărci cu fața îndreptată spre Moscova⁷⁵². Aceste bărci sînt aduse de la Chilia și se deșartă în ele o parte din încărcătura corăbiilor pentru a le ușura trecerea prin strîmtoare. De îndată ce corabia a ieșit în larg, ei o încarcă din nou cu grînele din tombaz.

Această strîmtoare sau canal se numește Boghaz în toate limbile⁷⁵³ și are o lărgime considerabilă. Acolo unde apele sale curg în mare, devine ea însăși asemănătoare unei mări și pînă departe, afară, apa sa rămîne dulce. Mai ales cînd vîntul suflă în sensul curentului, // apele sale precumpănesc curentul asupra valurilor sărate ; dar dacă vîntul bate dinspre mare, precumpănesc valurile mării.

Multe corăbii așteptau vîntul și o vreme <prielnică> pentru a porni. Și multe își isprăveau proviziile și trimeteau acum după altele noi.

LXXVII. ÎMBARCAREA PE VAS ÎN MAREA NEAGRĂ⁷⁵⁴

Pe cînd ne distram privind corăbiile care se tot duceau și tot veneau, Dumnezeu a binevoit să ne ajute. Deodată duminică, dis-de-dimineață, s-a ridicat un vînt prielnic, bine cunoscut marinarilor, și îndată corăbiile cele mici și-au întins pînzele și ne-au depășit.

Căpitanul corăbiei noastre, văzînd acestea, a prins curaj și le-a urmat spre larg, pînă ce am ajuns lîngă doi bușteni de lemn folosiți ca semne și așezați în fiecare an în locurile lor, pe partea dreaptă a trecerii pentru a feri corăbiile de primejdie. Căci acolo partea de sub apă este plină de

⁷⁵² Adică spre nord-est.

⁷⁵³ Adică în limbile turcă și arabă, de la care l-au preluat și alte popoare.

⁷⁵⁴ În nota marginală, tăiat : *al-markab ıla Bahr al-Aswad*.

stînci, și dacă vîntul ar duce corăbiile dincolo de limită, acestea s-ar face cu siguranță bucăți sau cel puțin s-ar răsturna, din lipsă de adîncime.

La sosirea noastră la aceste semne s-a constatat că <această> corabie a noastră era supraîncărcată, iar căpitanul nu se îngrijise să închirieze un tombaz pentru a-i ușura povara. Urmarea a fost că, fiind ridicată deasupra apei de puterea vîntului, a atins fundul cînd s-a scufundat din nou și a fost lovită și zguduită. Toți cei de pe vas, într-un singur glas, l-au chemat pe Dumnezeu în ajutor, dar vîntul a continuat totuși să salte corabia și aceasta s-a izbit de trei, patru ori. Dacă nu ar fi fost construită de curînd, s-ar fi făcut fărîme, dar dat fiind că era așa, a scăpat doar printr-o minune și prin îndurarea lui Dumnezeu, căci santina⁷⁵⁵ era plină cu apă iar bieții marinari erau ocupați ziua și noaptea pentru a o scoate cu gălețile, una după alta. Cît despre noi, ne-am pierdut cum-pătul și inimile noastre erau zdrobite. Și domnul nostru patriarh se afla în cabina căpitanului, făcînd agheazmă cu paraclis.

295/II

Dar îndată ce am ieșit în larg, inimile noastre s-au liniștit. Vîntul de sud-est a închis trecerea, curentul dinspre mare a biruit curentul Dunării și s-a dezlănțuit o mare furtună. Toate corăbiile care izbutiseră să treacă și-au urmat călătoria; dar cele care nu au putut face astfel s-au întors spre a aștepta un alt prilej. //

Vîntul, din fericire, ne era prielnic; și în două zile și o noapte, străbătînd o distanță de 250 mile, am ajuns la o schelă al cărui nume este Cavar-na. și am fost pe <aceeași> coastă cu Mangalia, Constanța și Caliacra. Aici, în urma umilelor noastre rugăminți și apeluri, adresate căpitanului corăbiei, acesta a lăsat ancora și am petrecut pe mare o noapte din cele mai neplăcute căci sufla un vînt puternic și toată noaptea n-am fost în stare să gustăm plăcerea somnului din cauza vîntului. Într-adevăr, ne sfîrșeam datorită răului de mare și nimic n-a mai rămas în intestinele noastre.

p. 423

De cum am văzut mijind ziua, am înfățișat cererea noastră căpitanului care, cedînd rugăminților noastre, ne-a lăsat pe țarm. Și ne-am urcat pînă la sus-numitul oraș care se află în vîrfurile unui deal. Coborîndu-ne în casa unui preot, am stat acolo pînă vineri la amiază, căci vîntul se schimbase. Și aici ne-am revenit în fire și ne-am bucurat de a respira aerul curat. Îndată ce vîntul a devenit iar prielnic, cei de pe vas au venit să ne ia și am plecat cu ei ca și cum ne-ar fi dus la tăiere.

⁷⁵⁵ Fundul corăbiei.

ANEXĂ

EXTRASE DIN CĂLĂTORIA ÎN TUR-
CIA, ÎN UCRAINA ȘI RUSIA A PATRI-
ARHULUI MACARIE DESCRISĂ DE
PAUL DE ALEP

<CHEMAREA PATRIARHULUI MACARIE DE CĂTRE VASILE LUPU>¹

(p. 68) Cînd domnul patriarh a văzut că dato-
riile scaunului Antiohiei cresc și că se adună și dobînzile, el a întru-
nit la Damasc pe toți creștinii precum și pe preoți și pe clerici și s-a
sfătuit <cu ei>; toți au fost de părere să se îndrepte spre țările creștine²,
pentru a-și atinge țelul : aceasta chiar în clipa în care Vasile voievod, domn
al Moldovei, i-a trimis vorbă chemîndu-l la el ; i-a făgăduit să-l ajute și
să-i plătească datoriile pentru că era întotdeauna aplecăt să facă fapte

¹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Vasile Radu din *Patrologia orientalis*, tomul XXII, fasc. I, Paris, 1939, p. 68 și urm.

² Este vorba de țările ortodoxe : țările române, țara cazacilor și Rusia.

bune de felul acestora. El plătit datoria Sf. Mormînt³, pe aceea a patriarhiei Constantinopolului⁴ și pe aceea a patriarhului Alexandriei⁵.

⟨*Pomenirea domnilor Moldovei și Țării Românești în biserica patriarhiei din Constantinopol*⟩. (p. 85)

⟨La slujba la care a fost de față patriarhul Macarie în biserica patriarhiei au fost pomeniți⟩: „Alexei împăratul moscoviților⁶, împărăteasa Maria⁷, Vasile ⟨Lupu⟩ domn⁸ al Moldovei, soția lui Ecaterina⁹, Matei ⟨Basarab⟩ domn al Țării Românești și soția lui Elina, apoi chir Paisie¹⁰, patriarh al Constantinopolului și chir Macarie, patriarh al Antiohiei. Cîntăreții au cîntat pentru fiecare din ei „doamne miluiește-ne pe noi”¹¹ de trei ori.

⟨*Capuchehaielele domnilor români*⟩.

(p. 86)

⟨După slujbă⟩ domnul patriarh s-a dus la metoh¹², cu mitropoliții și cu preoții ⟨care mergeau⟩ înaintea și în urma sa, împreună cu capuchehaielele Moldovei și Țării Românești, pînă ce ⟨patriarhul⟩ i-a binecuvîntat. Atunci s-au înapoiat.

⟨*Cucernicia românilor*⟩

(p. 88)

În toate țările de rit grecesc ⟨ortodox⟩, ca Moldova ⟨și⟩ Țara Românească, nu este nimeni care să nu sărute icoanele dimineața.

³ În raportul rezidentului Rudolf Schmidt se arată că Vasile Lupu a trimis la Ierusalim 40 000 de taleri (Hurmuzaki, IV/1, p. 674, doc. DXCVIII, 20 august 1643). Athanasie Patellarios scrie că: „acest cucernic domn a plătit datorii fără număr ale Sfintului dătorului de viață Mormint și cugeta la o eleimosină și mai mare” (N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit...*, în An. Acad. Rom. Mem. secț. ist., II, t. XXXVI, 1913, p. 228.)

⁴ În valoare de 20 poveri de bani sau 2 048 000 aspri; vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, p. 102.

⁵ Asupra relațiilor lui Vasile Lupu cu patriarhul Ioanichie (1645–1657), vezi Dimitrie Ionescu, *Relațiile Țărilor române cu patriarhia de Alexandria*, București, 1915, pp. 17–22.

⁶ Alexei Mihailovici (1645–1676).

⁷ Maria Ilinișna Miloslavski (1648–1669), prima soție a țarului Alexei Mihailovici.

⁸ *Fasili foyfode*.

⁹ *Katerina* = Ecaterina Cercheza.

¹⁰ Paisie I, patriarh al Constantinopolului (iulie 1652 — aprilie 1653, aprilie 1654 — martie 1655).

¹¹ *Kiri eleison*.

¹² Metohul Sf. Mormint, la intrarea prin poarta Kobra, lângă palatul patriarhului în care era găzduit; vezi Paul de Alep, *ed. cit.*, p. 84.

〈Mormîntul lui Pavlaki și Bogdan Serai〉.

Am vizitat biserica cu hramul Sf. Paraschiva. Domnul nostru patriarh a fost poftit să se roage pe mormîntul lui Pavlachi¹³ care a fost capuchehaia lui Vasile <Lupu>, domnul Moldovei. Cînd l-a trădat, domnul a pus să-l ucidă. Ne-am dus <apoi> în locuința sa, dar, ce spun, în minunatul său palat¹⁴, așezat în mijlocul mării, clădit pe pilaștri mari, potrivit sistemului <folosit la> clădirile din Istanbul. Înăuntru sînt locuri și castele ce încîntă mintea, o baie toată din marmură, grădini plăcute la vedere, o conductă de apă din mozaic de felurite culori și deasemeni o biserică; și toate acestea se înalță deasupra mării.

〈Cereale din regiunile Dunării〉

- 114 Ne-am imbarcat <lu crurile> într-o corabie pe cînd sufla un vînt prielnic dinspre sud <nothos> așteptat de toate navele din Marea Neagră care se îndreptau spre Dunăre pentru a încărca cereale.

(p. 116) *〈Hramul și icoanele din bisericile Țărilor Române〉*

În bisericile din Moldova, din Țara Românească și în cele ale caza-cilor se zugrăvește pe ușa dinspre miazăzi chipul arhidiaconului Ștefan cu cădelnița; în al doilea rînd se recunoaște hramul bisericii numai după icoana de pe ușă, deasupra zidului; în al treilea rînd, icoana sa e zugră-vită înăuntru bisericii la dreapta Sf. Fecioare; în al patrulea rînd, icoana sărbătorii domnului nostru sau cea a sfințului care cade în același timp cu hramul <bisericii> este așezată pe iconostas pînă la sfîrșitul săptă-mîinii <respective> și fiecare <credincios> se închină și o sărută; în al cincilea rînd, candel de argint sînt atîrnate în fața iconostasului și a ușii altarului și sînt mereu aprinse; în al șaselea rînd iconostasul ...; în al șaptelea rînd în loc de anafură sfințită se aduceau seara tăvi cu colivă în fel de fel de culori și desenhuri și flori frumoase <și chiar> minu-nate. La sfîrșitul liturghiei, preoții slujesc această <colivă> pentru sufletul răposatului și este împărțită împreună cu vin, pîine și sare.

¹³ Pavlachi, capuchehaia lui Vasile Lupu (1646—1651) aspirînd la domnia Moldovei, ruga-se în 1650 pe marele vizir să ucidă pe Vasile Lupu pentru a-i confisca averea. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 190—191; N. Iorga, *Studii și documente*, II, p. 234; IV, pp. 239—241; idem, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit în tîlularea patriarhiei de Constan-tinopol*, p. 23; A. Golimaș, *Despre capuchehaielele Moldovei*, Iași, 1943, pp. 77—78.

¹⁴ Bogdan serai, reședința capuchehaielelor Moldovei, se afla în cartierul Duraman din Constantinopol, lingă palatul împăratului bizantin Constantin Porfirogenetul. Vezi G. Balș, *Bogdan-serai*, în „Buletinul comisiei monumentelor istorice”, 1916, pp. 10—18, și Marcel Ro-manescu, *Monumente românești la Sianbul*, în „Boabe de grîu”, 1932, nr. 6, pp. 226—238.

〈Slujba Botezului〉

Se observă că nașul noului născut aduce untdelemn cu prilejul slujbei (p. 117) celei mari a botezului, pentru că frații noștri grecii fac o slujbă mare pentru botez, cu mare cheltuială de bani <dînd> lumînări mari bisericii și <împărțind și> celor de față. În Moldova și în Țara Românească se face și mai mult, se stă cu capul descoperit de la începutul slujbei pînă la sfîrșit. Se face de asemenea o slujbă mare pentru înmormîntarea morților lor.

〈Pomenirea domnilor români〉

〈La slujba făcută de patriarhia Constantinopolului și a Antiohiei, a (p. 124) fost> pomenit numele țarului Moscovei, Alexei și al țarinei Maria, al lui Vasile <Lupu> domnul Moldovei și al lui Matei <Basarab> domnul Țării Românești.

〈Cucernicia românilor〉

〈În timpul slujbei> liniștea desăvîrșită și credința care se vede în (p. 130) aceste țări ortodoxe, în Țara Românească, la cazaci și la Moscova nu se pot descrie <în cuvinte>.

〈Athanasie Patellarios în Moldova〉

〈După depunerea sa, Athanasie Patellarios>¹⁵ s-au dus la Vasile <Lu- (p. 135) pu>, domnul Moldovei, care i-a dat o biserică și o mănăstire la Galați cu toate daniile făcute <de domni>, apoi pe toți supușii din orașul Brăila și Ismail cu dijmele lor, socotite pentru 6 000 de case; a rămas acolo în tot timpul acesta. Apoi a plecat la Istanbul fără voia domnului și a revenit patriarh împotriva lui Chiril Kuse¹⁶ cum am arătat. Cînd nu a mai avut cu ce să mulțumească pe guvernator¹⁷, a rămas numai 15 zile, apoi a fost depus. S-a refugiat din nou în Moldova.

〈Patriarhul Teofan părăsește Moldova〉

Cînd răposatul patriarh al Ierusalimului, Teofan¹⁸, a vrut să vină în 615 această țară <a cazacilor> aceștia i-au trimis vreo cinci mii de cazaci pentru ca să-l aducă din Moldova în țara lor ...

¹⁵ Athanasie al III-lea Patellarios, patriarh de Constantinopol (25 februarie — 5 aprilie 1634, 13 iunie — 30 iunie 1652) a stat în Moldova din 1642 pînă în 1654 cu o scurtă întrerupere în 1652. Vasile Lupu i-a fixat ca reședință mănăstirea Sf. Nicolae din Galați. Vezi mai sus pp. 24–25 n. 11 și articolul din revista „Bessarione”, III, nr. 29–32.

¹⁶ Chiril al III-lea, patriarh de Constantinopol, a păstorit numai 8 zile în iunie 1652.

¹⁷ Marele vizir Mehmed pașa (septembrie 1651 — iulie 1652).

¹⁸ Teofan al II-lea (1608 — 15 decembrie 1644).

... Apoi sultanul Osman¹⁹ a venit cu peste șapte sute de mii de oșteni²⁰ pentru a se lupta cu polonii la cetatea Hotin²¹, care se află în Moldova și la vestita cetățuie Camenița, așezată în fața ei. Atunci polonii, umilindu-se față de cazaci, i-au chemat în ajutor făgăduind <să le dea> leafă pentru a-i apăra împotriva lui <a sultanului>. Cazacii s-au luptat cu dîrzenia lor obișnuită²² și din toată inima <și> l-au respins, după cum sînt povestite faptele acestea în cîteva culegeri de istorie²³. Apoi oștile l-au ucis <pe sultan>²⁴ și <polonii>²⁵ au ajuns prieteni buni cu turcii. <Polonii> le-au predat <turcilor> cetatea Hotin, ocupată <apoi> de domnul Moldovei²⁶; ei <turcii> i-au supus <pe poloni> la <plata> unui tribut

¹⁹ Osman al II-lea (1618—1622).

²⁰ Cifră evident exagerată.

²¹ Bătălia de la Hotin este descrisă foarte amănunțit de cronicarii otomani Kiatip Celebi și Hagî Khalifa în *Fezleke-i Tarih* (Cronica sinoptică), Istanbul, 1286—1287 H (= 1869 — 1870), I, pp. 410—412; II, p. 3; vezi traducerea lui M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, București, 1974, p. 81 și urm., și Mustafa Naima, *Tarih* (Cronica), ed. IV, Istanbul, 1283 H (= 1866), pp. 199—204.

²² Asupra luptelor dintre turci și cazaci vezi: Kiatip Celebi, *op. cit.*, I, pp. 409, 410; Mustafa Naima, *op. cit.*, ed. cit., p. 197 și urm. M. Guboglu, *Cronici*, II, pp. 80—81.

²³ Este probabil că Paul de Alep se referă la cronicile turcești menționate mai sus.

²⁴ Politica de independență dusă de Osman al II-lea sub influența marelui vizir Dila-ver-zade Husein pașa i-a atras dușmănia armatei și ulemalelor. În urma răscoalei ienicerilor (18—20 mai 1622) provocată de pregătirea unei expediții împotriva emirului Druzilor Fakhr al-Din, Osman al II-lea, detronat și închis la Yedikule, a fost ucis în seara de 20 mai 1622. Vezi Mustafa Naima, *op. cit.*, p. 206.

²⁵ Mustafa Naima (*op. cit.*, p. 205) arată că „cetatea Hotin, fiind o cetate puternică, fusese cuprinsă încă din <vrejurile> trecut(e) în granițele Moldovei. <Cu prilejul> răzvrătirii sale, Gaspar <Grațiani> o cedase regelui polon și polonii așezaseră aici <o garnizoană de> cîteva sute de ostași. Cetatea aceasta a fost înapoiată Moldovei pentru ca răsculații cazaci să nu mai prade ținuturile din Imperiul otoman”. Prin pacea încheiată cu mijlocirea domnului Țării Românești, Radu Mihnea (20 august 1620 — august 1623), la 9 octombrie 1621, în schimbul restituirii cetății Hotin, Osman al II-lea a anexat Reni împreună cu cîteva sate la teritoriul cetății Ismail. Pentru retrocedarea Hotinului vezi textul polon al tratatului din 9 octombrie 1621 (Arh. St. București, microfilm Polonia, rola 69/15 c. 163—166. Vezi și Tahsin Cemil, *La Moldavie dans les traités de paix turco-polonais du XVIIe siècle (1621—1672)*. în „Revue roumaine d'histoire”, XII, nr. 4, 1973, p. 696).

²⁶ Ștefan al II-lea Tomșa (octombrie 1621 — august 1623), intrucît Alexandru Iliș (10 septembrie 1620 — octombrie 1621) ca pedeapsă că nu făcuse pregătiri pentru campania de la Hotin, „au fost legatu la puști în obedzi și în toată vremea aceia, cît au fost împărăția la Hotin, tot au fostu la închisoare” ... (Miron Costin, *Opere*, p. 85).

anual de 70 000 piaștri²⁷ și de 30 000 boi și oi. Și ei <polonii> nu l-au plătit ...²⁸.

<Atitudinea lui Vasile Lupu și Matei Basarab față de Bogdan Hmelnițki> p. 617

Cînd Zenobie, numit Hmelnițki de către regele lor²⁹ <al polonilor> a apărut și s-a arătat plin de rîvnă pentru credință, el nu era puternic și nu avea aliați; a început prin a cere sprijinul lui Vasile <Lupu>³⁰ domnul Moldovei și al lui Matei <Basarab>³¹, domnul Țării Românești, pentru a-l ajuta să mîntuiască pe cazacii ortodocși de sclavia evreilor, a armenilor și a polonilor. Dar în loc de a-l ajuta și de a lupta împreună cu el pentru credință, Vasile <Lupu> și Matei <Basarab> l-au răsplătit <făcîndu-i> rău, căci Vasile <Lupu> a trimis scrisoarea lui prietenilor săi poloni pentru a-i informa de demersul lui Hmelnițki, dușmanul lor și a-i asigura de propria sa credință. Cît despre Matei <Basarab>, el a trimis un sol la turci, aliații săi, pentru a le da veste despre zvonul supunerii cazacilor sau rușilor mici față de țarul rușilor.

Dezamăgit de acești doi principii în care își pusese nădejdea, Hmelnițki a cerut ajutor lui Alexei, țarul moscoviților³², și aceasta în mai multe rînduri ...

<Drumurile din Țara Românească și din Moldova>

Să se știe că în Țara Românească și Moldova, la cazaci și pînă la Moscova, toate drumurile trec prin mijlocul orașelor și satelor; călătorul p. 627

²⁷ Cronicarii otomani Kiatib Celebi (*Fesleke-i Tarih*, II, p. 4, 8), Naima (*Tarih*, II, pp. 754–756) și istoricii turci Uzunçarşılı (*Osmanlı Tarihi*, III, partea a II-a, Turk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, pp. 176–177) susțin că prin tratatul din 9 octombrie 1621 Polonia era obligată să trimită daruri (*peşcheş*) și să plătească tribut (*kharađj*) Porții.

²⁸ În 1624 Cantemir paşa făcea presiuni pentru ca polonii să plătească tributul stabilit prin tratatul de la Hotin (Z y g m u n t A b r a h a m o w i c z, *Katalog dokumentow Tureckich*, I, Panstwowe Wydaw, nicrwo Naukowe, Varşovia, 1959, pp. 255–256), iar Miron Costin (*Opere*, p. 84) arată că polonii n-au vrut să plătească tribut.

²⁹ Sigismund al III-lea Wasa (1597–1632).

³⁰ Încă din 1648 Bogdan Hmelnițki a trimis soli la Iași pentru a negocia cu Vasile Lupu o alianță militară împotriva Poloniei, dar domnul s-a mărginit să ia măsuri pentru a opri trecerea fugarilor poloni din Ucraina în Moldova, urmînd să ceară aprobarea Porții în privința colaborării militare cu cazacii. Vezi *Istoria României*, III, p. 173.

³¹ Asupra soliei trimise de Bogdan Hmelnițki lui Matei Basarab vezi I. Sîrbu, *Matei vodă Băsdarab's auswärtige Beziehungen 1632–1654*, Leipzig, 1899, pp. 276–277.

³² Într-o scrisoare adresată lui Matei Basarab, țarul Alexei Mihailovici arată că, „de răul prigonirii credinței pravoslavnice creștine și al asupririlor”, Bogdan Hmelnițki, hatmanul oștirii zaporojene, și toată oștirea zaporojană i s-au supus împreună cu cetățile și ținuturile care țin în Rusia Mică, de cnezatul Kievului și al Cernigovului și toată Rusia Mică”. Vezi *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV-начале XVIII В. sub redacția lui V. A. Costăchel, L. N. Rușkarev, E. M. Russev*, vol. II (1633–1673), Moscova, 1968, pp. 241, 242–243.

p. 628 intră printr-o poartă și iese pe alta. Cît despre drumuri tainice în afara orașelor, ele nu există. Este o dovadă de bună administrație.

<Vasile Lupu răscumpără polonii luați în prinsoare de tătari>

p. 643 <La Krasnopol³³, patriarhul Antiohiei împreună cu Paul de Alep au vizitat palatul guvernatorului polon Kalimovski³⁴, care fusese învins de tătari și luat în prinsoare împreună cu Potocki>³⁵.

„Atunci Vasile <Lupu>, domnul Moldovei, i-a răscumpărat plătind pentru fiecare cîte douăzeci de mii de galbeni.

Al patrulea guvernator se numea Wisniowiecki³⁶, unul dintre cei trei guvernatori de pe malul Niprului. Vasile <Lupu>, salvîndu-le viața, avusese de gînd să-i ajute pentru ca ei să-l răsplătească într-o zi; și polonii l-au răsplătit într-adevăr³⁷, căci au trimis ajutoare dușmanului său <Gheorghe> Ștefan voievod care asedia cetatea Suceava³⁸ și au ucis pe Timuș, fiul lui Hmelnițki, ginerele lui, printr-o lovitură de tun cum am povestit³⁹. Atunci Hmelnițki s-a supărat foarte tare împotriva lui <Gheorghe> Ștefan din
j. 644 pricina acestei purtări căci amîndoi se duseseră în țara lor și purtară apoi război împotriva lui Hmelnițki și a cazacilor; dar Timuș⁴⁰, vestit prin vitejia lui, a venit întru întîmpinarea lor, i-a ucis cu sabia și le-a șters numele de pe <fața> pămîntului ...

p. 651 În tot drumul din Țara Românească pînă în capitala Rusiei nu am văzut decît un <șarpe> pe care l-am omorît.

p. 653 *<Comparația între domnii români și polcovnicii cazaci>*

<Povestind întîlnirea patriarhului Anatoliei cu hatmanul Bogdan Hmelnițki, Paul de Alep exclamă :>

³³ Krasnopol, orașel în Ucraina, în regiunea Jîtomir.

³⁴ Martin (Marcin) Kalinowski (m. 1652), hatman al Coroanei polone, a fost luat în prinsoare de tătari în bătălia de la Korsun (1648) și eliberat în 1650.

³⁵ Nicolae (Micolay) Potocki (m. 1651), soțul Anei Movilă, fiica lui Ieremia Movilă, castelan al Cracoviei, prins de tătari în bătălia de la Korsun, a fost răscumpărat de Vasile Lupu împreună cu hatmanul Martin Kalinowski de la hanul tătarilor. Vezi Исторические связи народов СССР и Румынии в XV-начале XVIII в., pp. 225, 227, doc. 71, 7 noiembrie 1650.

³⁶ Michal-Jeremiasz (Yarema) Wisniowiecki (1612—1651), voievod al Rusiei, stăpînea domenii întinse pe malul stîng al Nistrului, ce cuprindeau și regiunea Jîtomir, cu orașelul Krasnopol.

³⁷ Miron Costin (*Opere*, p. 158) afirmă că regelui Poloniei Ioan al II-lea Cazimir „îi era urît Vasile vodă pentru legătura cu cazacii”. Asupra ajutorului dat de poloni lui Gheorghe Ștefan, *ibidem*, p. 162.

³⁸ Asupra asediului Sucevei vezi: Miron Costin (*Opere*, pp. 158—164) și relația lui Paul de Alep, pp. 96, 98—99.

³⁹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 163.

⁴⁰ Miron Costin (*op. cit.*, p. 175) arată că Gheorghe Ștefan a dat ajutor polonilor în expediția condusă de Wojciechowski împotriva lui Bogdan Hmelnițki.

„Unde vă sînt ochii, domni ai Moldovei și ai Țării Românești? Unde vă este măreția și mîndria? Nici unul din voi nu prețuiește cît un polcovnic⁴¹ din cei care sînt în slujba lui ...”.

〈Relațiile lui Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan cu Bogdan Hmelnițki〉

În cursul convorbirilor dintre Hmelnițki și patriarh, hatmanul a răspuns întrebărilor cu privire la Constantin Șerban, domnul Țării Românești, care se temea foarte tare de el Hmelnițki ca și boierii lui; și cum se așteptau să năvălească pe neașteptate armatele lui Hmelnițki din pricina purtării domnului Matei Basarab, ale cărui oști au înfrînt pe cazaci⁴² și au măcelărit o parte din ei și au dus altă parte în robie și a făcut altele de acest fel.

Constantin Șerban și boierii săi au cerut domnului nostru patriarh să intervină pe lîngă el Hmelnițki pentru ca să-i ierte și să-i trimită o scrisoare din partea lui pentru a le liniști sufletele. Hatmanul a mulțumit pe patriarh și le-a trimis ceea ce ceruse acesta. De asemenea Gheorghe Ștefan, noul domn al Moldovei, se temea mult de el Hmelnițki pentru că ucisese pe Timuș⁴³, și din cauza altor fărădelegi făptuite de moldoveni, împotriva cazacilor, măcelărindu-i; și el Hmelnițki i-a iertat de asemenea⁴⁴. El le-a trimis și o scrisoare ca răspuns la scrisorile lor ...

〈Portretul lui Vasile Lupu〉

Vasile Lupu, domnul Moldovei, era înalt la stat, avea o înfățișare severă, semeață, un aer impunător; cuvîntul său era ascultat și vestit pretutindeni, din pricina bogățiilor sale și a nesfîrșitelor prăzi. Dar toate

⁴¹ *Bolkovnik*.

⁴² La Fînta (17/27 martie 1653), Bogdan Hmelnițki precizează că oastea cazacă fiind împresurată de munteni, numai 500 de oameni au putut scăpa împreună cu Timuș și cu Vasile Lupu. Vezi raportul voievozilor din Putivl (F. A. Hilkov—Starodubski și P. D. Protasiev în *Исторические связи...*, II, pp. 239, 240, doc. 77, 15 iunie 1653).

⁴³ Asupra morții lui Timuș vezi mai sus p. 90. Într-o scrisoare către țarul Alexei, Gheorghe Ștefan afirmă că „am avut vrajbă și ură”.

⁴⁴ Pacea între Gheorghe Ștefan și Bogdan Hmelnițki a fost încheiată prin mijlocirea țarului Alexei Mihailovici (*Ibidem*, pp. 257—259, doc. 84, 6 august 1654) în urma soliei lui Miron Ciogolea la hatmanul cazacilor (*ibidem*, p. 256, dos. 84, 19 iulie 1654) care a trimis în Moldova pe esaulul oastei, Demko Mihailov, pentru a primi jurămîntul de credință al domnului și boierilor (*Ibidem*, II, pp. 260, 263, doc. 85, 25 septembrie 1654). Vezi și Tr. Ionescu-Nișcov și A. Constantinescu, *300 de ani de la încheierea primului tratat de alianță dintre Moldova și Rusia*, în „Studii”, IX/1956, p. 211. În septembrie 1654, Gheorghe Ștefan a trimis țarului o scrisoare prin Ivan Nichiforov, din care reiese că domnul era mulțumit de restabilirea bunelor relații cu cazacii (Bibl. Acad. R. S. R., ms. nr. 173, f. 53), la care a trimis solul Troiascul Lupul (*Исторические связи...* II, p. 260, 263, doc. 85, 25 septembrie 1654).

acestea nu i-au fost de folos, căci a fost înfrînt și silit să fugă în prima, a doua și a treia luptă, ca și în cele următoare.

p. 677 La masă el <Hmelnițki> dădea primul loc domnului patriarh și se așeza el însuși lângă patriarh, potrivit onorurilor care trebuiau urmate într-o ceremonie. El nu se purta ca domnii Moldovei și Țării Românești care se așezau în locul de frunte și așezau pe marele preot mai prejos de ei.

<Rînduiala mesei în țările române>

La ospetele <cazacilor> se serveau mai multe feluri <de bucate>; apoi le ridicau și aduceau altele pînă la sfîrșitul ospățului după obiceiul turcesc, iar nu după <cel> din Moldova și Țara Românească, <unde> bucatele erau puse unele lângă altele.

<Petru Movilă>

<Biserica Sf. Sofia de la Kiev> a rămas în ruină timp de aproape șaptezeci de ani, pînă în vremea răposatului Petru Movilă⁴⁵, fratele lui Moise⁴⁶ domnul Moldovei, care a ajuns mitropolit al rușilor și care s-a străduit să o restaureze pe cît a fost cu putință, așa cum există încă acum.

<Mănăstirea clădită de Vasile Lupu>⁴⁷

f. 89 r.
p. 244 Am mers aproape două ceasuri pentru a trece rîul acesta <Nipru> care este mai larg decît Dunărea și cînd, în sfîrșit, am ajuns <la malul celălalt> și am debarcat pe celălalt țărm, am văzut pe dreapta noastră sfintele mănăstiri și biserici care se află în vîrfurile dealului, adică mănăstirea Sf. Mihail, mănăstirea Sf. Nicolae și mănăstirea <=Lavra> Pecerska cu bisericile din jurul ei; și altă mănăstire clădită aici de Vasile <Lupu>, domnul Moldovei ...

<Moldoveni în oastea cazacilor>

p. 246 Acest dregător cîrmuia de la rîul Nipru pînă la rîul Putil care se afla la granița Moldovei. Sub ordinele sale erau trupe care se ridicau la 60 000 de oșteni, toți aduși din Moldova și din Rumelia și din Albania și din Germania și din diferite triburi ale țării acesteia.

⁴⁵ Petru Movilă, mitropolit de Kiev, fiul lui Simion Movilă, domnul Moldovei.

⁴⁶ Moise Movilă, domn al Moldovei (1630–1631, 1633–1634).

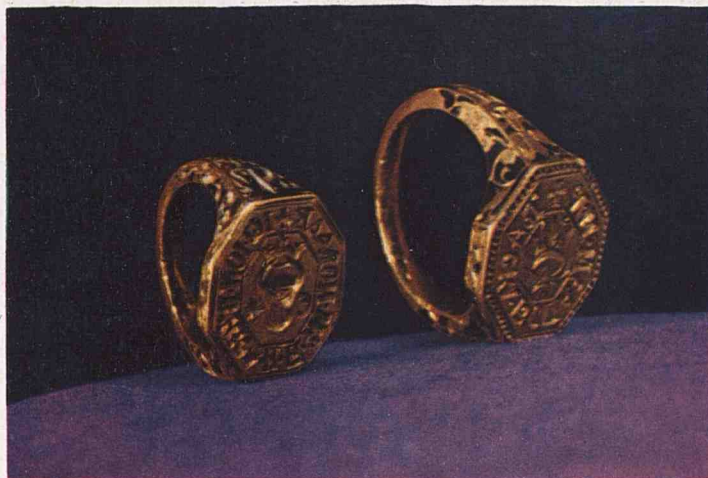
⁴⁷ Traducerea s-a făcut după fotocopiile ms. 6016 din Paris (Bibl. Acad. rom. fotocopie 68), confruntat cu traducerea lui Belfour.

Matei Basarab și doamna Elena, miniatură din liturghierul grămaticului Radu Sîrbu de la mănăstirea Brîncoveni (1653—1654). Bibl. Acad. sc. manuscrite și cărți vechi, mss slav, 651

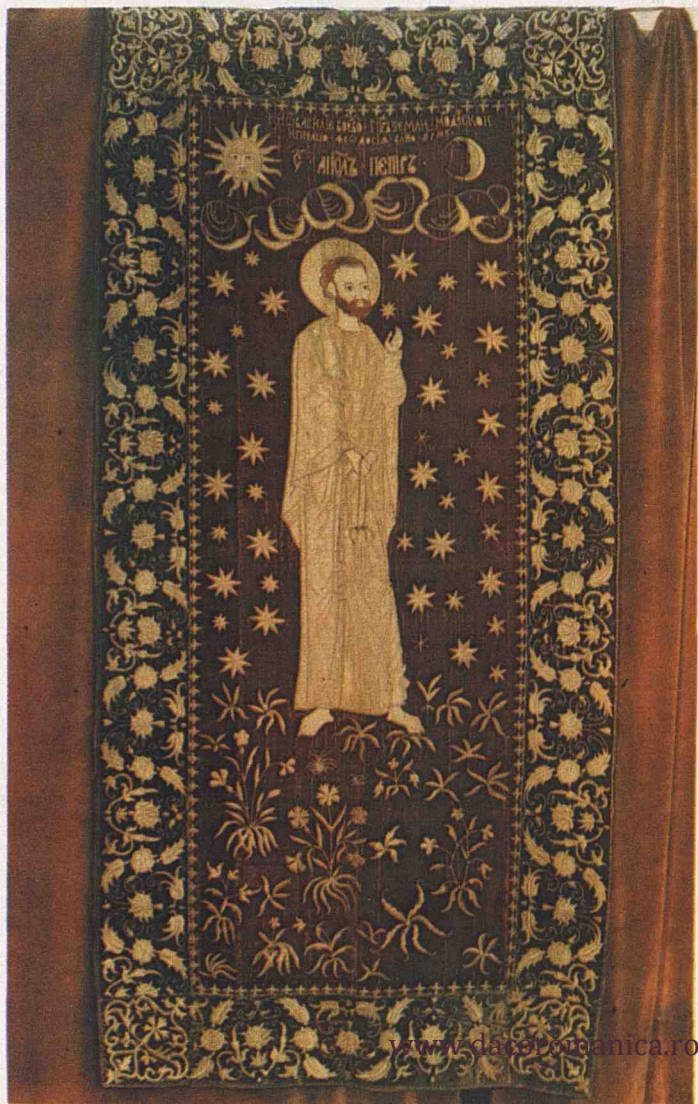
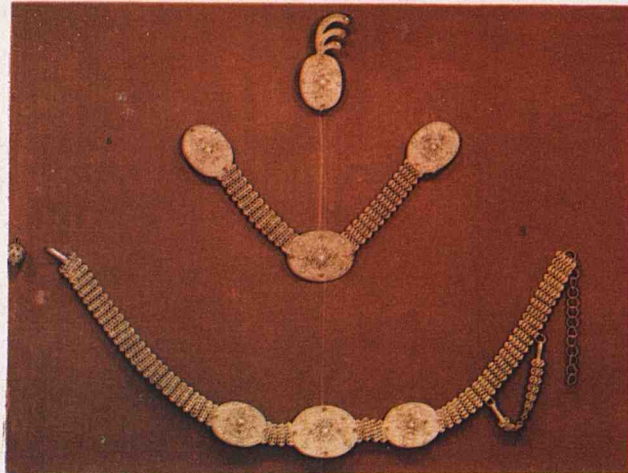

Sacosul mitropolitului Varlaam. Muzeul de artă

Inelul doamnei Tudosca și al fiului ei Ivan. Muzeul de istorie. „Tezaur“

Colier și centură din Transilvania sec. XVII (?). Muzeul de istorie „Tezaur“

Broderie dăruită de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi. Muzeul de artă

Beglerbey cu garda sa. Karl Teply, *Kaiserliche Gesandtschaften aus Goldene Horn*,
Stuttgart, 1968, p. 97

BIBLIOTECA
ACADEMIEI
ROMANE

GEORGIUS RAKOCZI JUN:

Steagul lui Mihail Apafi I. Muzeul de istorie

Bumbi din Transilvania (sec. XVII) (?)

⟨Mănăstirea Sf. Treime, ctitoria lui Vasile Lupu⟩

f.90 v.

Apoi am plecat să vizităm o mănăstire numită „Mănăstirea Troită” sau mănăstirea cu hramul Sf. Treimi⁴⁸, ridicată de Vasile ⟨Lupu⟩ voievod al Moldovei; casa în care locuiam era un metoh care ținea de acea mănăstire.

p. 248

⟨Atanasie Patellarios refugiat în Moldova⟩

p. 249

Și Atanasie Patellarios, ⟨patriarhul⟩ Constantinopolului care a fost depus și despre care am arătat că venise în Moldova după ce fugise de la Istanbul, a plecat de acolo, înaintea noastră, la Moscova. În această călătorie a trecut pe la mănăstire ⟨Sf. Treime⟩. Apoi a murit în orașul de scaun al lui Hmelnițki numit Cehrin, în ziua a treia a Paștilor din anul acesta.

⟨Faima lui Vasile Lupu ca ctitor⟩

Cînd această mănăstire a fost mistuită de foc în vremurile trecute, în timpul acela se preamărea dragostea lui Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, pentru zidirea de biserici și mănăstiri ⟨precum⟩ și pentru darurile sale bogate. Și starețul și călugării acestui ⟨sfînt⟩ lăcaș s-au grăbit să i se înfățișeze pentru a-i cere milostenie și a-l ruga să binevoiască a-i lua sub ocrotirea sa și să le clădească mănăstirea prin daniile sale. El nu le-a dezamăgit așteptările ci le-a dat aur, potrivit dorinței lor, pentru reclădirea sfîntului lor lăcaș. Și ei au venit așadar aici și au ridicat această mănăstire din lemn, fiind convinși că situația aceasta era mai bună pentru ei decît ⟨fusese⟩ cea dinainte. Cînd însă vestea despre această chestiune a ajuns la urechile țarului Alexei, țarul Moscovei (să-l ocrotească Dumnezeu) și cînd acesta a aflat despre ceea ce făcuse Vasile voievod, le-a trimis și el, din partea sa, 1 500 de galbeni pentru iconostasul lor și pentru auritul și zugrăvirea icoanelor ...

p. 249

⟨Tragerea clopotelor⟩

f. 93 r.

Iar în această sfîntă și îngerească mănăstire ei ⟨călugării⟩ au un obicei foarte bun, căci trag îndelung primul clopot pentru a trezi pe credincioși din somn și sună mai departe pînă ce aceștia se scoală și se îmbracă pe îndelete; nu se aseamănă deloc cu obiceiul din Moldova și din Țara Românească unde credincioșii încep să se adune de îndată ce se trag clopotele.

p. 254

⁴⁸ Este vorba probabil de mănăstirea ortodoxă Świetej Trojcy (Sf. Treime) din Stuck, la nord de Nipru, pe riul Stucz.

- f. 94 v. <Orfanii din țările române>
- p. 257 În Moldova și în Țara Românească, orfanii rătăcesc <de colo pînă colo> cu cărțile lor și răpesc din timpul oamenilor prin milogeliile lor.
- f. 94 v. <Abaterea patriarhului în Țara Românească>
- p. 258 Și pe cînd ne aflam în Moldova, au venit din această țară <a cazacilor> cîțiva înalți clerici, stareți de mănăstiri, însoțiți de mulți călugări și negustori și toți vorbeau în același grai. Apoi, cînd din cauza celor întîmplate lui Vasile <Lupu>, domnul Moldovei, drumurile spre această parte au fost închise, noi am fost nevoiți să trecem în Țara Românească. Iar după aceea, cînd ne-am întors, urmîndu-ne călătoria, ori de cîte ori am întîlnit în această țară <a cazacilor> vreun călugăr sau vreun negustor, acesta ne-a spus: „Din ce cauză ați întîrziat pînă acum? Țarul, Dumnezeu să-l ocrotească, a întrebat de nenumărate ori de sfinția voastră și vă așteaptă cu nerăbdare. A aflat de cele întîmplate sfinției sale în Moldova ...”
- f. 95 v. <Tîlmaciu din Moldova>
- <Patriarhul Macarie se folosea de> tîlmaciul pe care îl tocmise în Moldova.
- f. 98 v. <Tragerea clopotelor>
- Clopotele care se află în bisericile lor <din Putivl> sînt în întregime din bronz, dacă sînt mari; iar dacă sînt mici, din argint, și sunetul lor se aude la mare depărtare. Dar ele nu sînt trase cu frînghiele, așa cum este <obiceiul> la români și la cazaci.
- f. 100 v. <Tainuri>
- p. 280 Aici <în Rusia> nu este ca în Moldova și în Țara Românească unde se dă zilnic tain de carne și de băutură.
- p. 281 ⁱ
 <Mitropolitul de Ohrida⁴⁹ în Moldova>
- Cînd am ajuns în Moldova am fost întîmpinați de căpetenia episcopilor din Ohrida⁴⁹, cetate întemeiată de împăratul Iustinian⁵⁰, al cărui steag era verde.

⁴⁹ Vezi N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 374.

⁵⁰ Justinian, împărat bizantin (527—565).

〈Episcop sîrb în Țara Românească〉

p. 282

Cînd mă aflu în Țara Românească a venit acolo un anume chir Gabriel⁵¹, mai mare peste episcopii din provincia Serbia, al cărui scaun se afla într-un oraș care este reședința unui pașă și se numește Ipek⁵². Acest prelat a pornit înaintea noastră din Țara Românească și a călătorit înspre Moscova.

〈Aratul pămîntului în țările române〉

f. 104 v.

În Moldova și în Țara Românească i-am văzut 〈pe băștinași〉 arînd p. 289 cu cinci sau șase perechi de boi însoțiți de cinci sau șase oameni 〈care mergeau〉 pe jos; și chiar cu această forță, ei erau tare istoviți, cînd își îndeplineau munca, căci nu te poți lipsi de roți.

〈Tei în țările române〉

Voi observa că aici în toate pădurile de la marginea Țării Românești, p. 292 prin Moldova și țara cazacilor pînă în țara moscovită se găsesc multe soiuri de copaci, asemănători la formă și la frunze cu „mais”, numai că acest copac este mai înalt. De obicei înflorește în lunile iunie și iulie, 〈acoperindu-se〉 cu flori cu miros plăcut care se răspîndește pînă la mari depărtări; este alb și ei 〈localnicii〉 numesc acest copac tei. Din acest copac, taie scoarța și fac din ea coviltire pentru căruțele și 〈acoperișuri〉 pentru casele lor spre a le feri de ploaie și ninsoare; este lată de peste trei coți. Ei mai fac din 〈tei〉 obezi pentru roțile de la căruțele lor, donițe, cofe pentru lapte, măsuri 〈de capacitate〉 site (?) și roți pentru căruțe și din curmei de 〈tei〉 împletesc hamuri pentru cai, frînghii pentru căruțe și altele.

〈Semnalizarea primejdiei de război〉

În Țara Românească și în Moldova, în caz de război, un om trage p. 293 clopotul cel mare, scoțînd un sunet foarte strident și înfricoșător. Și acesta era un semnal pentru ca toți locuitorii să se strîngă 〈laolaltă〉, să stingă focurile sau să se mîntuiască prin fugă.

⁵¹ Mitropolitul sîrb Gabriel a trecut prin Țara Românească și prin Moldova în drum spre Moscova. Vezi scrisoarea țarului Alexei Mihailovici către Gheorghe Ștefan scrisă între 1–4 aprilie 1654 în Исторические связи..., II, pp. 251, 254, doc. 82. Le Quien, *Oriens christianus*, Paris, 1740, II, pp. 322–323.

⁵² *Ibakio* = Ipek sau Pécs.

⟨Casele din țările române⟩

- p. 294 Toate casele din aceste țări nordice, din Țara Românească pînă la Moscova, au acoperișuri în povîrniș, făcute din șindrila și aceasta s-a născocit din pricina ninsorilor ⟨mari⟩ pentru ca ⟨zăpada⟩ să nu se poată așeza pe ele. Toate casele au coșuri și sobe.

⟨Tunderea părului⟩

- p. 295 De la marginea cea mai îndepărtată a Țării Românești pînă la hotarul cel mai depărtat al țării cazacilor, locuitorii au obiceiul să-și radă părul de pe cap, lăsînd un smoc de păr, care ⟨le⟩ cade pe frunte.

⟨Săniile folosite în țările române⟩

- p. 302 Săniile sînt căruțe fără roți; ele alunecă ⟨pe zăpadă⟩ cu mare iuțeală. ⟨Localnicii⟩ nu se opresc pentru a schimba ⟨caii⟩ pe drum...
Anul trecut, cînd ne aflam în Moldova, au venit în douăzeci și patru de zile niște călugări cu săniile de la Moscova pînă la Iași, alunecînd pe zăpadă după cum am arătat ⟨mai sus⟩. Dar cine știe ce ți se poate întîmpla cu degetele de la mîini și picioare sau cu încheieturile din pricina groaznicei asprimi a gerului. Mulți și-au pierdut picioarele și mîinile și foarte mulți degetele și nasul. Cît despre noi, nu am avut îndrăzneala de a ⟨face⟩ o asemenea expediție și nici nu eram pregătiți ⟨neavînd⟩ cele de trebuință pentru o astfel de împrejurare. Anul trecut, ⟨cînd ne aflam⟩ în Țara Românească, încercările noastre de a călători ⟨pe timp de⟩ iarnă au dat greș, căci deși ne-am făcut haine de blană, mănuși și veșminte călduroase de tot felul, și ghetе căptușite cu lînă, n-am izbutit să scăpăm de frig.

⟨Tragerea clopotelor⟩

- p. 222 În Moldova și în Țara Românească ⟨precum⟩ și în țara cazacilor ⟨clopotele⟩ se trag numai în ajunul duminicilor sau a unor sărbători mari.

⟨Înmormîntarea⟩

- p. 330 În Moldova și în Țara Românească și în țara cazacilor, toți creștinii înmormîntează pe cei răposați în coșciuge făcute din scînduri.

⟨Boli⟩

- p. 332 Anul trecut, ⟨cînd ne aflam⟩ în Moldova, am auzit zvonuri de război. După aceea oamenii noștri și noi înșine am zăcut bolnavi de friguri; iar anul acesta, în țara Moscovei am dat peste flagelul ⟨ciumei⟩.

⟨Căsătoria domniței Maria cu Ianusz Radziwill⟩

Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, se socotea fericit să-și mărite pe fiica sa Maria cu acest calvin ⟨Radziwill⟩⁶³, sperînd că va fi pentru el un sprijin și un ajutor. Dar numai acest blestemat tiran a pricinuit moartea lui Timuș, fiul lui Hmelnițki. [Amintind de expediția lui Ianusz Radziwill peste Nipru, Paul de Alep arată că Vasile ⟨Lupu⟩ s-a străduit să mijlocească pacea între poloni și cazaci dar eforturile sale au fost zadarnice „din pricina răutății acestui mizerabil”.]

p. 337

⟨Alaiul țarului comparat cu acela al domnilor români⟩⁶⁴

În fața și în urma țarului Alexei erau ⟨purtate⟩ icoane și steaguri; ⟨dar nu era⟩ nici o gardă, nici tobe, nici surle sau alte instrumente muzicale cum este obiceiul la ⟨alaiurile⟩ domnilor Moldovei și Țării Românești.

p. 368

⟨Teama inspirată de Vasile Lupu⟩

Mai înainte, cînd ne-am înfățișat înaintea lui Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, am simțit mare teamă și spaimă, iar acum trebuie să dăm ochii cu puternicul țar a cărui faimă se întinde asupra lumii întregi iar robii robilor săi au un rang mai înalt decît Vasile ⟨Lupu⟩ și impun mai mult respect.

p. 379

⟨Prizonieri români luați de tătari⟩

⟨După cucerirea cetății Mohilev de cneazul Ianusz Radziwill⟩⁶⁵, Paul de Alep a văzut pe prizonierii luați de Hmelnițki de la tătari și trimiși ⟨țarului Alexei⟩: poloni, unguri, moldoveni și germani.

II p. 53

Noi am rostit rugăciuni din străfundul sufletelor noastre împotriva lui Radziwill, acel dușman al lui Dumnezeu și al bisericii creștine, așa cum blestemasem mai înainte pe ⟨Gheorghe⟩ Ștefan, domnul Moldovei căci fără îndoială ziditorul ⟨lumii⟩ a ridicat pe acești doi pentru pedeapsa creștinilor.

⁶³ Ianusz al IX-lea Radziwill, cneazul Lituaniei, magnat polon. Pentru a obține învoirea marelui vizir Kara Mustafa pașa (1634—1644) în vederea încheierii acestei căsătorii, Vasile Lupu i-a trimis un dar de 20 000 de galbeni. Vezi Исторические связи, II, pp. 127, 130, doc. 33, 26 noiembrie 1643. Vezi descrierea nunții în *Căldători străini*, V, pp. 643—648.

⁶⁴ Asupra alaiurilor domnești vezi relațiile lui Niccolò Barsi (*Căldători străini*, V, pp. 77—78), Marco Bandini (*ibidem*, pp. 340—341) și Dimitrie Cantemir (*Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 227). Cf. și N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la începutul secolului al XVIII-lea*, București, 1971, p. 159 și N. Stoicescu, *Curteli și slujitori*, pp. 365—367.

⁶⁵ În iarna 1654—1655.

〈Cruzimile lui Vasile Lupu și darurile făgăduite patriarhului Macarie〉

S-ar fi putut crede că acești dușmani ai lui Dumnezeu au apărut în vremea 〈călătoriei〉 noastre pentru a ne spori mîhnirea, teama și greutățile ce ne izgoniseră din țara noastră și care nu ne-au mai părăsit. Am bănuț că răz bunarea divină s-a îndreptat împotriva bisericii sale din pricina celor întîmplate în vremea înscăunării lui Vasile 〈Lupu〉 prin mîinile căruia au fost uciși peste o sută de mii de creștini^{55bis} 〈dintre〉 moldoveni, munteni, unguri, greci, sîrbi, bulgari, albanezi, turci, arabi, tătari, poloni, cazaci și alte neamuri. Totuși // noi nu ne-am plîns din cauza aceasta ci pentru că Atotputernicul n-a avut răbdare față de noi 〈amîinîndu-și răz bunarea〉 numai cu 15 zile 〈anume〉 din joia dinaintea Floriilor pînă în joia de după Paști. Căci Vasile 〈Lupu〉 făgăduise să ne facă tocmai în aceea vreme tot felul de daruri, să ne plătească datoriile, să ne înzestreze cu veșmînte sacerdotale, cu o mitră de mare preț și altele. Dacă am fi petrecut sărbătorile Paștilor împreună cu el am fi primit toate aceste daruri. Apoi el ne-ar fi trimis aici 〈în țara moscoviților〉 fără vreo oboseală sau tulburare și am fi fost siguri că ne întoarcem la timp în țara noastră și nu am fi fost ținuți 〈să rămînem〉 aici pînă acum . . .

Iar cînd am scăpat de tulburările din Moldova, noi am crezut că nenorocirile noastre se sfîrșiseră, dar nu au încetat niciodată, nici chiar acum.

〈Statutul țărilor române luat ca model de poloni〉

p. 65 〈În cursul negocierilor cu turcii, polonii au primit〉 să le plătească 〈turcilor〉 un tribut anual de 30 000 de dinari, să le recunoască supremația și să se ducă la război în calitate de auxiliari ori de cîte ori îi va chema, întocmai ca provinciile Ungariei, Țării Românești și Moldovei . . .

p. 66 〈Turcii le-au răspuns〉 „dacă vreți să vă ajutăm și să trimitem poruncă hanului tătarilor, regelui Ungariei, domnului Moldovei, domnului Țării Românești și pașalei de Silistra să vină cu toate trupele lor călări în ajutorul vostru, împotriva dușmanilor voștri⁵⁶, să ne plătiți tributul pe care l-ați stabilit prin tratatul vostru de pace cu răposatul sultan Osman⁵⁷ în număr de 70 000 de piaștri pe an și 30 000 de capete de boi și oi”.

^{55bis} Afirmație evident exagerată.

⁵⁶ Polonia era amenințată să fie dezmembrată, în urma ocupării Voliniei, Ucrainei, Ruteniei Albe și a unei părți din Lituania de către țarul Alexei Mihailovici (1654) și mai ales a războiului cu suedezii lui Carol-Gustav care a intrat în Varșovia (1655) silind pe Ioan Cazimir să fugă în Silezia, pe cînd electorul de Brandenburg ocupa Prusia regală, iar o parte din Lituania recunoștea suzeranitatea Suediei.

⁵⁷ În depozițiile sale, trimisul mitropolitului Varlaam, Piotr Iuriev, arată că în februarie 1638 sosise în Lituania un sol trimis de Murad al IV-lea pentru a cere tribut în contul celor 18 ani trecuți de la încheierea încheiată de Sigismund al III-lea Wasa cu Osman

⟨Răscoale în Moldova și în Țara Românească⟩

p. 71

La sosirea noastră în Moldova poporul s-a răsculat împotriva lui Vasile ⟨Lupu⟩⁵⁸, iar în Țara Românească s-a întâmplat ceva asemănător⁵⁹.

⟨Domnița Maria sprijină pe călugărițele cazace⟩

Se spune că Radziwill se purta față de ⟨călugărițele cazace⟩ cu mare p. 67
bunătate și dărnicie. Căci soția lui, Maria, fiica lui Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, fiind de religie ortodoxă, le iubea foarte mult și se ruga mereu împreună cu ele ...

⟨Depărtarea Moscovei de Iași⟩

Am fost încredințați de negustori că distanța de la Moscova pînă la p. 184
Iași este de o mie de verste⁶⁰.

⟨Negocierile lui Gheorghe Ștefan cu țarul Alexei Mihailovici⟩

În timpul asediului Cameniței, ⟨Gheorghe⟩ Ștefan, domnul Moldovei, p. 235
a trimis boierului Buturlin⁶¹, stolnicul (țarului), multe daruri în dinari, butoaie de vin, boi, oi, pîine.

⟨Expediție tătară în Moldova⟩

Apoi hanul⁶² i-a cerut lui Hmelnițki 1 500 de cazaci pentru a-l însoți p. 236
pînă la granițele Moldovei și i-a încredințat ca ostateci mai mulți mîrzaci sau tineri nobili pînă ce va fi trecut pe teritoriul Moldovei. Apoi a plecat în ținutul său.

al II-lea. Regele Poloniei, Vladislav al VII-lea, ar fi refuzat, cerînd sultanului să-i dea Țara Românească și Moldova pînă la Dunăre. Vezi Исторические связи..., II, p. 22, 25, doc. 4 din 7 mai 1638, reluînd pretențiile formulate în 1568 de Sigismund al II-lea August asupra Moldovei.

⁵⁸ Asupra răscoalei izbucnite la Iași în 1655 vezi Miron Costin, *Opere*, p. 170 și *Istoria României*, III, p. 181.

⁵⁹ Asupra marii mișcări populare din 1655 vezi P. Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor și dorobanților din București la 1655*, București, 1962; L. Demény, *Cu privire la caracterul răscoalei din 1655 din Țara Românească*, în „Studii”, nr. 9/2, 1963, pp. 307—337; Lidia Demény, L. Demény și N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655*, București, 1968.

⁶⁰ Verstă, unitate de lungime de 1067 m.

⁶¹ Vasile Vasilievici Buturlin, urmașul prințului A. M. Lwov în dregătoria de stolnic.

⁶² Hanul tătarilor din Crimeea, Mehmed Ghirai al IV-lea (1654—1665).

〈Stema Moldovei〉

- p. 265 Sigiliul (pecetea) domnilor Moldovei și Țării Românești de pe hrisoavele și scrisorile lor și stemele așezate deasupra porților palatelor, bisericilor și mănăstirilor lor reprezintă mereu un cap de bour despre care se spune că ar fi pus din considerație pentru evanghelistul Marcu⁶³.

〈Samur cumpărat pentru Constantin Șerban〉

- p. 280 Constantin 〈Șerban〉, domnul Țării Românești, trimisese o scrisoare domnului nostru patriarh rugându-l cu smerenie să capete pentru el din tezaurul imperial 〈al țarului Alexei〉 un „sorok” de samur⁶⁴, de primă calitate, cel mai scump și cel mai frumos și cel mai închis 〈la culoare〉 adică un sorok cum nu s-a mai găsit niciodată. Așadar domnul nostru patriarh a scris o cerere către țar înfățișând această întâmplare și țarul a poruncit să i se dea un „sorok” de samur din vistierie la prețul plătit atunci când a fost adus din Siberia. După ce au căutat 〈bine〉 au găsit două „soroace” dintre [care am ales pe cel mai bun pe care l-a plătit la prețul fixat 〈la locul de〉 origine, în Siberia, adică 480 de dinari. Pentru urmărirea acestei chestiuni, am fost nevoit să mă duc la depozitul de 〈blănuri de〉 samur și m-am bucurat de privilegiul de a mă uita la ele.

〈Tăierea vitelor de Paște〉

- p. 291 Din Țara Românească, din Moldova și din țara cazacilor pînă la marginea Rusiei, ei 〈băștinașii〉 nu taie vitele în felul prescris de lege⁶⁵, ci prin strangulare după sistemul europenilor.

〈Tratatul lui Gheorghe Ștefan cu țarul〉

- p. 292 Cam în vremea aceasta a venit la patriarh⁶⁶, ca trimis al lui 〈Gheorghe〉 Ștefan voievod, mitropolitul Moldovei⁶⁷, însoțit de un logofăt⁶⁸ și de o suită numeroasă pentru ca în numele voievodului să supună țarului întreaga țară, fiind în realitate sub ascultarea sa. Actul acesta a fost primit de toți boierii și de toată țara 〈Moldovei〉 ca urmare a disperării

⁶³ Afirmație inexactă. Simbolul Sf. Marcu este un vultur înaripat.

⁶⁴ Și Matei Basarab cumpărase din Rusia blănuri de samur prin solul său Pavel Kondratiev. Vezi Исторические связи..., II, pp. 217, 218, doc. 68, 13 iunie 1649; p. 228, doc. 72, 1 martie 1651; pp. 233, 234, doc. 75, 3 octombrie 1652.

⁶⁵ Νόμος.

⁶⁶ Macarie al III-lea Ză'im.

⁶⁷ Ghedeon, episcop de Huși, mitropolit al Moldovei (1653–1659). Vezi scrisoarea lui Gheorghe Ștefan către țar în Исторические связи..., II, pp. 270–272, doc. 88, 15 martie 1656.

⁶⁸ Grigorie Neaniul, viitor logofăt (*ibidem*). Vezi și *Uricariul*, VIII, p. 13, ianuarie 1667.

lor și a neputinței lor de a rezista tiranicilor lor vecini și mai ales tătarilor care căutau să-i robească. În vremea aceea țarul era tare mâniat împotriva lui <Gheorghe> Ștefan pentru că acesta trimisese de mai multe ori ajutor polonilor⁶⁹ împotriva cazacilor. Și ca urmare <a acestui fapt> se ivise o mare dușmănie între acești <cazaci> și moldoveni. Dar <Gheorghe> Ștefan nu a încetat de a făuri planuri prin tot felul de viclesuguri pînă ce, în sfîrșit, s-a împăcat și s-a împrietenit cu ei prin daruri, <trimiteri> de solii⁷⁰ și intervenții, astfel că s-au reîntors la vechea prietenie⁷¹. El a uneltit să se prezinte țarului o scrisoare de la patriarhul Ierusalimului⁷², ca mărturie că el <Gheorghe Ștefan> i se închină <făcînd act de supunere> din tot sufletul și cu deplină sinceritate. Dar țarul a refuzat să-l creadă, răspunzînd că toate acestea erau <numai> trădare și viclenie. Măria sa nu a vrut să primească nici o mărturie în sprijinul <domnului>, ci numai pe aceea a domnului nostru patriarh care a intervenit mereu pentru el <Gheorghe Ștefan>, ca țarul să-i primească <actul de> supunere. În cele din urmă țarul i-a redat încrederea sa.

Solia adusese un memoriu ce răspundea voinței țării întregi, prin care atît poporul cît și domnul cereau țarului zece hatîruri⁷³. Unul dintre acestea era să-l apere cu trupele sale la vreme de nevoie, un altul să le dea tribut potrivit cu regulile din vechile registre ale împăraților Bizanțului; un altul ca domnul să nu fie mazilit în timpul vieții sale iar la moartea sa să-i urmeze un domn din neamul său și din familia sa. Țarul le-a încuviințat scutire de tribut pe timp de zece ani cu condiția ca domnul să nu primească la curtea sa, fără voia țarului, pe nici un boier moscovit.

⁶⁹ Într-o scrisoare trimisă stolnicului Vasile Buturlin se arată că moldovenii împreună cu polonii au trecut Nistru și au atacat polcul de la Brațlav (Исторические связи..., II, 256–257, doc. 83, 19 iulie 1654). Și Bogdan Hmelnițki denunța țarului pregătirile începute în legătură cu o expediție a polonilor, tătarilor, ungarilor și moldovenilor împotriva Rusiei (*ibidem*, pp. 266–267, doc. 86, 10 noiembrie 1654). În timpul războiului polono-rus Gheorghe Ștefan a trimis, la cererea turcilor, 2 000 oșteni cu plată pentru a sprijini pe poloni. Tr. Ionescu-Nișcov și A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 111.

⁷⁰ Este vorba de soliile lui Ioan Grigorie care a stat la Moscova între 18 martie și 13 aprilie 1654 (Bibl. Acad. R.S. România, ms. 5151, f. 336 și ms. 5244, f. 100; vezi și Исторические связи..., II, pp. 249, 250, doc. 81, 3–4 aprilie 1654) și a lui Ivan Nichifor (*ibidem*, pp. 259, 262, doc. 85, 25 septembrie 1654). Asupra politicii nesincere a lui Gheorghe Ștefan vezi Tr. Ionescu-Nișcov și A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 111.

⁷¹ Asupra păcii încheiate de hatmanul Bogdan Hmelnițki cu Gheorghe Ștefan și a jurămîntului depus de domn în fața esaulului cazac Demco Mihailov vezi scrisoarea țarului Alexei Mihailovici, Исторические связи..., II, pp. 262–263, doc. 85, 25 septembrie 1654.

⁷² Paisie (1645–1660).

⁷³ Cele zece articole erau intitulate „punctele domnului și ale țării întregi pe care le cer de la credinciosul și autocratul țar”. Vezi și D. G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656*, în „Revista istorică română”, III, 1933, nr. 2–3, pp. 234–247; Tr. Ionescu-Nișcov și A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 114.

După aceste <negocieri> preliminară, țarul a poftit la ei pe soli ca să-i sărute mîna ; cu prilejul acesta, ei <solii> i-au înfățișat un cal turcesc foarte frumos cu hamuri domnești împodobite numai cu aur, mărgăritare și pietre nestemate și i-au <mai> dăruit piciorul unuia din cei patruzeci de mucenici, numit Ioan. Ei <solii> i-au dăruit patriarhului⁷⁴ catifea și brocart și moaștele unui sfînt. În schimb au primit de la țar numeroase binefaceri, danii și altele.

<Reținerea patriarhului Macarie la Moscova>

p. 297 Abia acum am descoperit cauza reținerii noastre <la Moscova>. Au fost trei motive. Primul era să discutăm chestiunea botezării polonilor ; al doilea să dăm mărturie despre mitropolitul Moldovei⁷⁵, al treilea, să condamnăm o nouă erezie⁷⁶ a unui al doilea Arie, care apăruse între moscoviți.

<Vizita domniței Ruxandra la patriarhul Macarie>

p. 314 Am ajuns în sfîrșit într-un oraș numit Subotov⁷⁷ unde locuia în mod obișnuit Timuș, fiul hatmanului <cazacilor>. Locuitorii au venit cu mare <alai> să ne întîmpine și ne-au dus într-o biserică nouă, mare, cu hramul Sf. Mihail în care sînt adunate tezaurele bisericilor armenesti, jefuite și ruinate de răposatul Timuș <în timpul șederii lui> la Suceava, oraș din Moldova pe care l-am pomenit mai înainte. Și mormîntul lui <Timuș> se află în această biserică. Soția lui⁷⁸, fiica lui Vasile <Lupu>, domnul Moldovei, a venit de mai multe ori să vadă pe domnul nostru patriarh, îmbrăcată ca o roabă circaziană, cu un calpac de postav îmblănit ; și <era> însoțită de fete circaziene și moldovence îmbrăcate ca și ea, întocmai ca roabele.

Duminică dimineața, după utrenie, am slujit în fața ei un parastas pentru soțul ei. Potrivit datinei, am atîrnat deasupra mormîntului lui un steag mare pe care era zugrăvit eroul călare cu sabia sa în mîna dreaptă

⁷⁴ Patriarhul Moscovei Nikon (1652—1658).

⁷⁵ Mitropolitul Varlaam care se retrăsese la mănăstirea Secul pentru a nu sfinți domn pe Gheorghe Ștefan.

⁷⁶ Aluzie la schisma (*raskol*) provocată de anatema lansată împotriva arhiepiscopului Ivan Nenorov, șeful opoziției religioase dezlănțuită de reforma patriarhului Nikon (corectarea cărților liturgice) întreprinsă sub influența curentului latin de la Kiev.

⁷⁷ *Sobota* = Subotov, slobozie și oraș în Ucraina la o milă de Cehrin. Miron Costin (*Opere*, p. 127) scrie că Bogdan Hmelnițki primind în „danie de la craiul (Poloniei) ... un loc de odaie ... își făcuse și biserică”.

⁷⁸ Domnița Ruxandra.

și cu un buzdugan în cea stîngă și cu țara Moldovei în primul plan, ca fiind țara pe care se ducea s-o cucerească. Era un tablou care făcea să lăcrimeze pe cel care îl privea. Biata lui soție care știe patru limbi, româna, greaca, turca și rusa <și> pentru care tatăl ei cheltuisese un tezaur de bani ca să o aducă de la Istanbul⁷⁹, este acum departe de tatăl ei, de mama ei, de frații ei, și de poporul și țara ei, trăind printre străini, în palatul soțului ei, în jurul căruia construise o cetate cu șanțuri.

Drumurile sînt mereu pline de primejdii înspăimîntătoare mai ales în ziua călătoriei <noastre> dinainte de a ajunge la râul Nistru, căci fiind <aici> granița, se întîlnesc în părțile acestea numeroase cete de moldoveni și alți tîlhari. p. 316

Vineri 15 august am ajuns cu bine la Rașkov și am adus slavă domnului. Aici ne-am bucurat că vom mîncă struguri din viile Moldovei, că vom gusta din „hais” moldovenesc și din alte fructe de care uitasem de cînd părăsisem Moldova și de dorul cărora suspinam mereu.

⁷⁹ În lipsa unui frate mai vîrstnic, domnița Ruxandra a stat ca ostăteacă la Istanbul (1645–1649), sub paza sultanei mame Kõsem. Pentru a o readuce în Moldova, Vasile Lupu s-a învoit să plătească 100 000 de taleri sultanului Ibrahim I și 200 000 de taleri marelui vizir Ahmed pașa. Vezi raportul olandez publicat de N. Iorga în *Studii și documente*, IV, pp. 234–235, doc. 71, 8 iunie 1648. Pentru greutățile întîmpinate de Vasile Lupu după detronarea sultanului și numirea altor viziri vezi Hurmuzaki, IV/2, p. 571, doc. DCLXV, 19 august 1649 și Hurmuzaki, V/1, p. 4, doc. IV, 16 ianuarie 1651.

PARTEA A II-A

Notă: Au mai tradus din Evlia Celebi, în prima formă: Seit-Abdullah Muratcea (din turcă) și Ion Totoiu (după traducere în limba maghiară).

Particularitățile alfabetului turc modern:

â — a (lung)	ı — i (rom.)
c — dj (internațional)	î — i (lung)
ç — č ”	ö — ca în <i>schön</i> (germ.)
g — (muiat) avînd deasupra semnul ca la	ü — ca în <i>über</i> (germ.)
â rom. ; nu s-a putut confecționa	

EVLIA CELEBI

(1611—1684?)

*

Despre viața marelui călător turc Evlia Celebi se cunosc date relativ puține, informațiile în această privință rezumându-se doar la propriile relatări, cuprinse în vasta sa operă intitulată *Seyahatname* (Carte de călătorii). Potrivit afirmației lui Evlia Celebi însuși, el s-a născut la 25 martie 1611 (10 muharrem 1020 H.) la Istanbul¹. După opinia unor specialiști, numele său adevărat era Mehmed, și a fost fiul lui Derviş Mehmed Zilli². Se pare că el a primit numele de Evlia (*Evlîya*) după Evlia-Mehmed Efendi, un prieten al familiei și dascăl în Serai³. El își spunea uneori Evlia, alteori Evlia Celebi sau Evlia Efendi.

Mama sa se înrudea cu marele vizir Melek Ahmed pașa, de al cărui sprijin s-a și bucurat mult călătorul. Evlia Celebi vorbește despre gradele sale de rudenie și cu alți demnitari otomani⁴. În alte părți ale operei sale, Evlia Celebi încearcă să reconstituie genea-

¹ Evlia Celebi, *Seyahatname*, I, Istanbul, 1896 (1314 H.), p. 212 (Pentru edițiile întregii opere vezi mai departe).

² *Ibidem*, III, p. 442.

³ Meşkûre Eren, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde bir Araştırma* (O cercetare asupra izvoarelor volumului întâi din Cartea de călătorii a lui Evlia Celebi), Istanbul, 1960, pp. 2—3.

⁴ *Seyahatname*, II, pp. 370, 453.

logia familiei, mergînd pînă în secolul al XII-lea, din dorința de a face o legătură cu numele unor cărturari de seamă din vremea aceea, cum a fost Ahmed Yesevi⁵, dar această încercare, ca și alte povestiri ale călătorului, conține o doză de exagerare, pentru a-și preamări originea⁶.

După ce a studiat un timp la diverse școli elementare și eclesiastice (*medrese*), tînărul care avea să devină cunoscut sub numele de Evlia Celebi, și-a început cariera prin anul 1636 ca *hafiz*, adică recitator al Coranului, la moscheia Sf. Sofia (*Aya Sofya*) din Istanbul⁷. În calitatea sa de cîntăreț (*müezzin*) la moscheie, atrage atenția sultanului Murad al IV-lea (1623—1640) și, astfel, reușește să facă parte din anturajul acestuia (cca 1635) în calitate de sfetnic (*musahib*), fiind mai apoi primit în Serai⁸. Aici el a avut prilejul să facă cunoștință cu o serie de oameni politici și cărturari ai Imperiului. Dar peste cîțiva ani Evlia Celebi avea să părăsească Seraiul, dobîndind slujba de spahiu (*sipahi*) cu soldă. Acum începe și perioada numeroaselor sale călătorii, fie însoțind pe unul sau pe altul dintre demnitari, fie din proprie inițiativă, pentru satisfacerea dorinței de cunoaștere.

Crescut în atmosfera povestirilor despre călătoriile întreprinse de tatăl său, ca și de prietenii familiei, Evlia Celebi cercetează încă din 1630 împrejurimile Istanbulului din dorința de a cunoaște mereu alte locuri și de a trăi el însuși cele auzite de la alți. Mai tîrziu, după cum el însuși povestește, îl însoțește pe sultanul Murad al IV-lea în expedițiile acestuia în Orient (1633—1635). Prin anii 1640—1644, Evlia Celebi reușește să viziteze o serie de orașe importante ca: Bursa, Izmit, Batum, Trabzon, precum și alte localități și ținuturi din Asia Mică. De asemenea, după ce a luat parte, în 1645, la expediția împotriva insulei Creta, călătorește un timp prin Azerbaidjan și Georgia, în suita unor viziri. În septembrie 1648 va porni iarăși într-o călătorie de doi ani în Orient, vizitînd Armenia, Siria, Palestina etc. în compania beilerbeiului de Damasc, Murtaza pașa.

Pînă la mijlocul veacului al XVII-lea trecerea lui Evlia Celebi în partea europeană a Imperiului otoman a fost mai mult întîmplătoare și de scurtă durată. După aceea începe seria călătoriilor sale de lungă durată și în Rumelia, alternînd cu unele reîntoarceri în partea asiatică a imperiului, mai ales în funcție de schimbarea principalului său protector, vizirul Melek-Ahmed pașa. Astfel, începînd din septembrie 1651, Evlia Celebi a vizitat în mod deosebit ținuturile Bulgariei și Dobrogea, însoțind oștile otomane conduse de Melek-Ahmed pașa, desemnat beilerbei de Oceacov (= Silistra). Mai tîrziu, împreună cu același vizir, îl găsim pe călătorul nostru fie la Basora (*Basra*), fie la Tebriz sau la Bagdad (1655). Dar o nouă schimbare survenită în funcția lui Melek-Ahmed pașa, care trece iarăși în partea rumeliană a Imperiului otoman, ca valiu de Oceacov îl readuce și pe Evlia Celebi pe meleagurile europene, începînd cu iulie 1656. Cu scurte întreruperi sau cu unele reîntoarceri la Istanbul, în cadrul unor misiuni speciale, călătoriile de astă dată ale lui Evlia Celebi

⁵ *Ibidem*, VI, p. 226; IX, p. 915.

⁶ M. F u a d, *Köprülüzade Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar* (Primii mistici în literatura turcă), Istanbul, 1918, pp. 69, 86.

⁷ *Seyahatname*, I, pp. 243—244.

⁸ *Ibidem*, I, pp. 244—252.

în partea europeană durează o perioadă mai îndelungată, datorită și participării sale la diverse campanii ale armatelor turcești.

Astfel, Evlia Celebi a luat parte la campania militară otomană din 1657 împotriva lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, la expedițiile întreprinse în 1659 împotriva lui Constantin Șerban, care ocupase scaunul Moldovei în noiembrie 1659, precum și împotriva domnului Țării Românești, Mihnea al III-lea Radu, care se aliase cu principele Transilvaniei în lupta de eliberare de sub dominația otomană. În anii 1660–1661 îl vedem pe Evlia Celebi participând la campaniile conduse de vizirul Kōse-Ali pașa pentru supunerea Oradiei, până la instalarea lui Mihail Apafi ca principe al Transilvaniei (septembrie 1661). În timpul desfășurării acestor expediții otomane Evlia a avut prilejul să străbată în lung și în lat Moldova, Țara Românească și Transilvania, chiar și Bosnia și o parte din Polonia, lăsându-ne însemnări deosebit de prețioase despre tot ceea ce a văzut, a auzit sau a trăit el însuși. Evlia Celebi a mai fost prezent și la expediția marelui vizir Kōprülüzade Fazıl Ahmed pașa împotriva Austriei, în 1664, soldată cu luptele nedecise de la St. Gothard, iar în urma armistițiului intervenit între turci și imperiali, spre sfârșitul aceluiași an, călătorul nostru l-a însoțit, după cum ne relatează el însuși, pe vizirul Kara-Mehmed pașa în solia acestuia la Viena pentru definitivarea păcii turco-austriece⁹.

Evlia Celebi susține că de la Viena a călătorit timp de „doi ani și jumătate”¹⁰ sau „trei ani și jumătate”¹¹ prin Europa, vizitând, cu învoirea scrisă a împăratului Leopold I, „Cele șapte crăii” ale Austriei, precum și Danemarca, ajungând apoi în Franța, până la portul Dunkerque (*Dunkarkiz*). Dar unii specialiști socot că el nu a trecut dincolo de Viena sau nici nu a făcut parte din această solie¹². Totuși se pare că Evlia Celebi a vizitat o serie de ținuturi din Europa centrală, deoarece el spune că, plecând în toamna anului 1664, în Austria, la întoarcere îl găsește la Buda pe vizirul Gürdjü-Mehmed pașa¹³, care, după cum se știe, a funcționat acolo ca beilerbei începând din octombrie 1664 și până în martie 1666. Afirmția că s-a întors „în al treilea an”¹⁴ coincide tocmai cu primăvara anului 1666, cînd vizirul Gürdjü-Mehmed pașa era încă valiu de Buda. Ajuns la Alba Iulia, Evlia Celebi a plecat de aici, cu o scrisoare de recomandare a principelui Mihail Apafi, la domnul Țării Românești, Radu Leon (1664–1669), iar de acolo a trecut în Moldova. După aceea îl găsim pe călător în Crimeea, de unde va ajunge pînă în Caucaz și chiar la Kazan, așa cum afirmă el însuși.

Mai tîrziu, Evlia Celebi a avut prilejul să viziteze și regiunile Greciei, luînd parte și la ocuparea cetății Candia, din insula Creta (1669). El a cercetat și coastele Adriaticii, mergînd pînă în interiorul Albaniei, după care s-a înapoiat din nou la Istanbul în 1670. În anul următor va porni în ultima călătorie, de astă dată spre Orient, din dorința de a

⁹ Despre lucrările referitoare la Evlia Celebi și la opera sa a fost întocmită o *Bibliografie*, care va fi publicată separat.

¹⁰ *Seyahatname*, VII, p. 390.

¹¹ *Ibidem*, I, p. 300.

¹² Gyula Szekfű, *Török Történetirok*, vol. III, Budapeșt, 1916 (Introducere).

¹³ *Seyahatname*, VII, p. 390.

¹⁴ *Ibidem*.

merge în pelerinaj la Mecca și Medina, ca și din setea de a vedea mereu alte meleaguri, necunoscute pînă atunci de el. Din Arabia, Evlia Celebi se întoarce în Egipt, de unde pleacă apoi spre Sudan și Abisinia, încheindu-și astfel șirul peregrinărilor sale după aproape jumătate de secol de călătorii și la o vîrstă destul de înaintată.

•

Dacă ar fi să facem o sumară listă a locurilor pe unde a trecut Evlia Celebi am vedea că el a cutreierat toată Anatolia, ajungînd pînă în Caucaz, Siria, Irak, Iran și Arabia. Apoi, din Egipt a trecut în Sudan și Abisinia, în timp ce din Europa a vizitat întreaga Peninsulă Balcanică, trecînd prin Bulgaria, Grecia, Albania, Serbia, Herțegovina, Croația, Bosnia. În unele regiuni a revenit în mai multe rînduri, cum a fost Dobrogea, a cunoscut aproape pas cu pas cele trei țări românești, de la Dunăre și pînă în nordul Transilvaniei sau Moldovei, de unde a trecut mai departe, în Polonia, Ucraina sau Crimeea, pînă în Caucaz, ocolînd de astă dată nordul Mării Negre. În Occident a ajuns pînă la Viena, iar dacă ar fi să dăm crezare relatărilor sale, ar trebui să prelungim aria acestor peregrinări pînă la Oceanul Atlantic și la Peninsula Scandinaviei. Chiar dacă se exceptează ultimele zone amintite mai sus, asupra cărora mai există încă îndoieli, celelalte teritorii rămase alcătuiesc și ele un spațiu uriaș pentru ca Evlia Celebi să se numere printre cei mai cunoscuți călători din istoria universală. Pînă nu de mult, specialiștii dispuneau de foarte puține date despre ultimii ani ai vieții lui Evlia Celebi, dar treptat s-au făcut unele progrese pe această linie aducîndu-se unele clarificări¹⁶.

Astfel, se credea că ultimul an menționat în *Seyahatname* se referă la anul Hegirei 1089 (1678/79)¹⁶. Cercetarea mai atentă a operei lui Evlia Celebi arată însă că, de fapt, relatarea evenimentelor continuă pînă la asediul Vienei de către turci în 1683, și chiar după aceea. De pildă, spre sfîrșitul volumului X, Evlia vorbește de unele fapte petrecute în Orient, menționate și în alte izvoare. Aflîndu-se în Egipt, el descrie întreg ceremonialul care a avut loc cu ocazia sosirii vizirului Osman pașa și a plecării predecesorului său. „Abdurrahman pașa, — spune călătorul — luîndu-și rămas bun de la Osman pașa, a plecat cu mare alai în a zecea zi a lunii șevval din anul 1091 (3 noiembrie 1680)”¹⁷. De asemenea, el a fost în Egipt cînd Osman pașa a primit și „actul de rămînere în post (*muharrev*) pentru anul <10>92”¹⁸.

Tot în același an s-au întîmplat și moartea șerifului Berekiat și inundațiile de la Mecca, iar pentru înlăturarea pierderilor „au venit, cu hatîșerif, marele imbrohor Suleiman aga, Gûrdjî-Siavuș aga și Kürd-Ahmed aga”¹⁹.

¹⁶ M. Cavit Baysun, *Evliya Çelebiye ait notlar* (Note despre Evlia Celebi), în „Türkiyat Mecmuası”, XII, 1955, pp. 257—274.

¹⁶ *Seyahatname*, I, p. 301; M. Guboglu, *Evliya Celebi: De la situation sociale-economique des Pays Roumains vers le milieu du XVII-e siècle*, în „Studia et Acta Orientalia”, IV, Bucarest, 1962, pp. 156—157.

¹⁷ *Seyahatname*, X, p. 1048.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

Aceste informații ale călătorului sînt confirmate de cronicarul oficial (*vah'anâvis*) al Imperiului otoman, Mehmed Raşid (m. 1736). De pildă, acesta amintește de înlocuirea vizirului Abdurrahman paşa prin Osman paşa, în Egipt, în cadrul evenimentelor anului Hegirei 1091 (2 februarie 1680—20 ianuarie 1681)²⁰, pentru repararea stricăciunilor provocate la Mecca de ploile din 14 ianuarie 1681 (*23 zilhicce 1091*) a fost trimis „marele imbrohor Suleiman aga”, care pleacă din Constantinopol la 2 iulie 1681 (*15 cemazi ul-ahır 1092*)²¹.

Surprinzător este însă faptul că, după relatarea evenimentelor menționate mai sus, Evlia Celebi trece dintr-o dată la anul 1683 (*1093 H.*), referindu-se la potolirea unor răscoale din Orient de sub conducerea lui Beni Vefayi Magribi²².

Toate aceste relatări învederează faptul că la acea dată Evlia Celebi se afla încă în Egipt și era în stare să consemneze cele văzute și trăite de el pe meleaguri îndepărtate de Istanbul, unde se crede că s-a stins din viață.

În această ordine de idei, se cuvine să ne oprim puțin și asupra însemnărilor, fie și indirecte, ale lui Evlia Celebi cu privire la asediul Vienei de către turci în anul 1683, ceea ce, de asemenea, ne sugerează elemente importante în legătură cu ultima parte a vieții acestui mare călător otoman. În acest context, ne asociem convingerii unor specialiști cum că Evlia Celebi a trăit și evenimentele din perioada asediului Vienei²³.

Într-adevăr, Evlia Celebi relatează că, în timpul călătoriei sale în capitala Austriei, în suita soliei lui Kara-Mehmed paşa, el ar fi întâlnit acolo un „oracol” care i-ar fi declarat : „Dumnezeu nu va sorti ca în anul 1683 (*1094 H.*) Viena să fie predată în mâinile musulmanilor”²⁴. Această mențiune a fost considerată drept dovadă că Evlia Celebi a murit abia după asediul Vienei, deși nu se referă direct la desfășurarea evenimentelor de atunci²⁵. Călătorul ne oferă și alte indicii în sensul concluziilor de mai sus.

Astfel, referindu-se la faptul că persoana care îi relatase cele menționate despre Viena făcea parte dintre „oracoli”, Evlia Celebi adaugă : „Dar în scurt timp, prin sosirea oastei islamice, Allah va sorti ca ea să pună piciorul pe pămîntul acestui oraș”²⁶. Nu rămîne nici o îndoială că Evlia Celebi avea în vedere tocmai pornirea armatelor otomane spre Viena în 1683.

Și alte relatări ale călătorului reprezintă referiri la evenimentele petrecute atît în timpul desfășurării asediului capitalei imperiale, cit și după aceea. De pildă, vorbind tot despre trecut, Evlia Celebi afirmă că, la Viena, creștinii de acolo i-ar fi declarat astfel : „Oastea turcă poate să vină, dar, ajutîndu-ne tătarii, noi îi vom dezorganiza pe turci, îi vom nimici pe vizirii turci și îi vom lua prizonieri și, datorită acestui oraș, devenind învingători, vom lua multe cetăți de la turci”²⁷. Aceste relatări ale lui Evlia Celebi sînt consi-

²⁰ Mehmed Raşid, *Tarih* (Istorie), vol. I, 1282 H. (1865/66), Istanbul, p. 361.

²¹ *Ibidem*, pp. 365—366, 369.

²² *Seyahatname*, X, p. 1049.

²³ M. C. Baysun, *op. cit.*, p. 259.

²⁴ *Seyahatname*, VII, p. 239.

²⁵ Meşküre Eren, *op. cit.*, pp. 10—12.

²⁶ *Seyahatname*, VII, p. 239.

²⁷ *Seyahatname*, VII, p. 250.

derate ca referindu-se la refuzul hanului Crimeii de a opri armatele lui Sobieski la trecerea Dunării, în fața Vienei²⁸, ceea ce marcase începutul dezastrului otoman din 1683, urmînd înaintarea imperialilor în direcția Ungariei și Transilvaniei. Cronicarii otomani, ca și izvoarele europene, aduc o serie de precizări în legătură cu aceste evenimente. Se știe, de asemenea, că și vizirul Kara-Mustafa pașa a fost ucis, fiind socotit autorul principal al înfrîngerii otomanilor în fața Vienei.

După părerea noastră, Evlia Celebi nu a relatat toate evenimentele legate de asediul Vienei și urmările sale în felul menționat mai sus (el nu amintește nici de uciderea lui Kara-Mustafa pașa) poate dintr-un sentiment de dezamăgire și pentru că faptele veneau în conflict cu întreaga sa operă, în care el preamărise succesele militare otomane de pînă atunci. De aceea s-a limitat doar la formulări evazive, vorbind de niște evenimente pe care le considera că aveau să se petreacă în viitor. Dar pare verosimilă convingerea potrivit căreia „toate aceste însemnări învederează cu claritate că în 1683 (1094 H.) Evlia Celebi era încă în viață. De asemenea, dat fiind faptul că cele mai multe cetăți turcești din Ungaria au căzut în anul următor, ele ne dau posibilitatea să apreciem că marele călător trăia și în anul 1684 (1095 H.)”²⁹.

Nici despre locul unde a fost înmormîntat Evlia Celebi nu se cunosc prea multe lucruri. După părerea unora, se află la Istanbul într-un mic cimitir din cartierul Pera (*Beyoglu*)³⁰, dar piatra de mormînt a dispărut³¹.

S-a emis și ipoteza că Evlia Celebi ar fi murit în Egipt, unde călătorise în ultima parte a vieții sale³². La un moment dat, s-a crezut că mormîntul acestui călător se găsește în orașul Adana³³ unde se descoperise următoarea inscripție: *Melek-Ahmed paşah, seyyah-ı âlem Evliya ruhiçun Allah rızasına, Fatiha! Sene 1083*. Traducere: „Rugă (*Fatiha*), întru voia lui Allah, pentru sufletul călătorului lumii Evlia, ruda lui Melek-Ahmed pașa! Anul 1083(1672/73)”³⁴.

În studiul amintit mai sus, M. C. Baysun a demonstrat însă că, de fapt, era vorba de o inscripție redactată de însuși Evlia Celebi cu prilejul trecerii sale prin acel oraș³⁵. El obișnuia să lase asemenea urme prin localitățile pe unde trecea, texte similare fiind găsite și în alte părți³⁶. Unele au fost reproduse și în *Seyahatname*, cum este de pildă o inscripție identică din lăcașul de cult Osman Baba Tekkesi de lângă Edirne, rămasă de la Evlia Celebi, după cum ne mărturisește călătorul însuși³⁷.

²⁸ M. C. Baysun, *op. cit.*, p. 260.

²⁹ *Ibidem*, p. 261.

³⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Scriitorii otomani), vol. III, 1343 H. (1924/25), Istanbul, pp. 15–16.

³¹ F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke* (G.O.W.), Leipzig, 1927, p. 220.

³² M. C. Baysun, *Evliya Çelebi*, în *Islam Ansiklopedisi* (loc. cit.).

³³ Arar Hikmet, *Evliya Çelebi'nin mezarı Adana'da mı?* (Mormîntul lui Evlia Celebi se află la Adana?), în „Yeşil Mersin”, 30 Kasım – 1 Aralık, 1949.

³⁴ M. C. Baysun, *Evliya Çelebiye ait nollar ...*, p. 262.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Seyahatname*, VIII, p. 771. Pentru alte inscripții, vezi vol. IX, pp. 217, 336.

Dealtfel, vorbind despre însemnările sale din moscheia construită de sultanul Mehmed al II-lea (1451–1481) la Elbasan, din Albania, Evlia Celebi afirmă că a făcut acest lucru „deoarece — notează el — am un vechi obicei de a lăsa urme scrise prin toate satele și orașele pe unde mă duc, precum și prin locurile unde se adună multă lume”³⁸. Această afirmație nu pare întimplătoare, întrucât Evlia Celebi confirmă din nou, într-o altă parte a operei sale, acest obicei al său: „În Anatolia (*Rum*) și în Arabia, în Iran, la Belh și la Buhara — ne mărturisește el — în fiecare geamie și han, casă de binefacere (*imaret*) sau lăcaș de cult (*tekke*), pe scurt, în cei cincizeci și unu de ani de când călătoresc prin cele optsprezece împărății, am scris și m-am rugat, în orice împrejurare, pentru câte o slujbă de *Fatiha*, cu scrisul meu nu tocmai urît. Acest lucru nu este o taină pentru poeții-cîntăreți (*âşik*) care îl văd”³⁹.

Din considerentele mai sus amintite, chiar și mormîntul lui Evlia Celebi rămîne încă în atenția oamenilor de știință care se ocupă de viața și de opera acestui călător otoman.

Opera lui Evlia Celebi, cunoscută sub denumirea sugestivă de Carte de călătorii (*Seyahatname*), însumează aproape 7 000 pagini, tipărite în 10 volume masive. În ceea ce privește realizarea acestei vaste lucrări se poate spune că, în bună parte, ea are la bază însemnările făcute de autor în timpul călătoriilor sale, despre desfășurarea diferitelor evenimente la care a fost martor. De asemenea, Evlia Celebi a cules impresii și date despre satele, orașele sau cetățile vizitate, despre popoarele întîlnite în timpul peregrinărilor sale etc. Ulterior, aceste însemnări au fost întregite, căpătînd forma și dimensiunile sub care le cunoaștem astăzi.

Este tot atît de adevărat însă și faptul că *Seyahatname* cuprinde și amintirile neconsemnate ale autorului, în călătorii, ca și o serie de informații extrase din cele mai variate lucrări consultate de el. Un studiu întreprins, doar asupra primului volum din *Seyahatname*⁴⁰, a dovedit cu prisosință bogăția surselor folosite de Evlia. S-a stabilit că printre izvoarele folosite în acest volum se numără opere ca: Dicționarul lui Şahidi (m. 1550–1551), o istorie despre Alexandru cel Mare (*Iskendername*), o cronică numită *Tuhfe Tarihi* (Istoria evenimentelor ciudate), legislații (*Kanunname*), Istoria lui Tabari ș.a.⁴¹. De asemenea, Evlia Celebi a folosit aici și unele opere fără să le fi menționat în mod special. Printre ele se află cronica lui Mustafa Ali (m. 1599), intitulată *Küh-ül-ahbar* (Esența informațiilor), o anexă la *Şahaiḥ-ı Nu'maniyye* (Biografia de cărturari) a lui Taşköprüzade (m. 1561), cronica lui Ibrahim Pecevi (m. cca 1650), diferite biografii în versuri despre poeți, cronica lui Djevri (*Cavri*) Celebi ș.a.⁴². Sînt însă și lucrări menționate, dar neutilizate de Evlia Celebi la întocmirea volumului amintit⁴³. Toate acestea adevăresc diversitatea mijloacelor de informare de care s-a folosit călătorul Evlia Celebi chiar și atunci cînd este vorba de un singur volum din vasta sa operă.

³⁸ *Ibidem*, VIII, pp. 720–721.

³⁹ *Ibidem*, VIII, p. 771.

⁴⁰ Meşküre Eren, *op. cit.*, 133 p.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 37–74.

⁴² Meşküre Eren, *op. cit.*, pp. 75–126.

⁴³ *Ibidem*, pp. 127–128.

Lui Evlia Celebi nu i-au rămas străine nici unele opere scrise în limbi neislamice. Mulți specialiști apreciază că, în afară de limbile turcă, arabă și persană, el cunoștea greaca și latina⁴⁴. Călătorul însuși ne sugerează acest lucru atunci când povestește că „am ascultat cu urechile mele când, în cetatea numită Făgăraș, se citea din istoriile maghiare despre înfățișarea cetății Akkerman”⁴⁵. Din analiza operei lui Evlia Celebi rezultă că el s-a străduit să învețe cite ceva din limbile popoarelor cu care a venit în contact. El explica această strădanie astfel: „Persoanele care sînt obligate, ca mine, să călătorească prin lume trebuie să cunoască cite ceva din fiecare limbă, ca să fie atent, înțelegînd cele ce se rostesc împotriva sa, în cazul cînd nu va fi pe plac”⁴⁶. În continuare el adaugă: „Călătorii trebuie să cunoască citeva cuvinte despre băutură și mîncare, spre a-și putea astîmpăra nevoile stomacului și chiar să se salveze, la nevoie. Dar e mai bine să nu spună aceasta”⁴⁷. De altfel, Evlia Celebi ne oferă numeroase exemple din limbile mai multor popoare, printre care și din română, rusă, maghiară, germană, georgiană, tătară ș.a., deoarece a transcris cu caractere arabe liste întregi de cuvinte sau expresii din cele mai variate domenii.

Deși, datorită unor împrejurări nefavorabile, Evlia Celebi nu a putut atinge, cu toată cultura sa, vîrfurile ierarhiei cărturărești otomane de la mijlocul veacului al XVII-lea, totuși datorită cunoștințelor sale de literatură turcă, arabă și persană el a avut posibilitatea să-și îmbogățească relatările sale de călătorie cu mijloace de exprimare deosebit de variate și cu o retorică specific orientală. De aceea stilul povestirilor sale nu numai că este bogat și variat, dar și captivant. Această trăsătură a lui Evlia Celebi se poate aprecia și după o altă lucrare a acestui călător, intitulată *Şakaname* (Carte de glume), amintită de el în primul volum din *Seyahatname*⁴⁸, dar care nu a putut fi descoperită pînă în prezent. Alternînd proza cu versurile, adeseori creații personale, și folosind un limbaj relativ simplu, în comparație cu alte opere din vremea aceea, pline de arabisme și persanisme, *Seyahatname* se prezintă ca o lucrare atractivă, unde se găsesc presărate multe anecdote, dialoguri etc. Dar, după cum vom vedea mai departe, această operă își păstrează toată valoarea ei mai ales datorită bogăției și diversității informațiilor pe care le cuprinde despre viața a numeroase popoare din Europa, Asia și Africa, văzute de Evlia Celebi și descrise sub cele mai variate aspecte: social-economic, politic sau militar, administrativ-instituțional, ca și sub raportul tradițiilor de artă, limbă, folclor etc. Dacă la toate acestea adăugăm și interesul deosebit acordat de Evlia Celebi satelor și orașelor prin care a trecut, o dată sau de mai multe ori, descriindu-le pînă la cele mai mici detalii, ca și efortul său de a pătrunde în intimitatea întregii naturi înconjurătoare, putem afirma că Evlia Celebi este acel „globtrotter” vrednic a fi pomenit alături de cei mai vestiți călători ai istoriei universale, cum ar fi:

⁴⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *op. cit.*, p. 15.

⁴⁵ *Seyahatname*, VI, p. 111.

⁴⁶ *Seyahatname*, VII, p. 483.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, I, p. 385.

Ibn-Fadlan (sec. X), Al-Mas'udi (sec. X), Marco Polo, Ibn-Batutta ș.a. Dealtfel, el a și fost denumit „Ibn-Batutta al otomanilor”⁴⁹.

Evlia Celebi se distinge de mulți alți călători și prin maniera de a-și prezenta mărturiile, în timp ce opera sa rămîne un izvor de informații de tot felul. În ea se îmbină trecutul cu prezentul, din vremea autorului, realitatea istorică cu fantezia lui Evlia Celebi care, pornind de la fapte și evenimente concrete, s-a străduit să amplifice unele situații, din dorința de a le prezenta cititorului ca întâmplări deosebite, ceea ce a determinat pe unii specialiști să-l compare de astă dată pe Evlia Celebi cu celebrul Dante⁵⁰. De aceea multe din informațiile sale prezintă o valoare istorică de netăgăduit, ele pornind de la fapte reale, de la evenimente sau întâmplări trăite sau văzute de călător, după cum unele au fost culese din alte opere demne de luat în seamă. Pe toate le descrie cu multe detalii și, mai ales, cu mult simț al umorului. Problema se pune de a discerne, din noianul de informații, adevărul de exagerările vădite ale autorului, de erorile în descrierea faptelor sau de intervertirile cronologiei evenimentelor etc. O serie de relatări ale lui Evlia Celebi, ca de exemplu cele în legătură cu trecutul mai îndepărtat al unor popoare sau localități, sînt adeseori eronate. De asemenea, numărul oștilor indicate de el în descrierea unor bătălii sau cu alte prilejuri diferă de alte izvoare. Ele se cer confruntate cu lucrările care tratează aceleași evenimente, ceea ce s-a și făcut, dealtfel, deși în parte, și în notele din volumul de față. Dar relațiile de călătorie ale lui Evlia Celebi prezintă importanță pentru încercarea sa de a ne înfățișa un tablou cît mai cuprinzător al societății în care pătrundea la un moment dat călătorul, observînd-o și studiînd-o sub cele mai variate aspecte ale vieții materiale și spirituale. Trebuie subliniat totodată și faptul că, fiind un produs al perioadei de reviriment al Imperiului otoman, sub guvernarea marilor viziri din familia Kôprülüilor, ca Mehmed pașa (1656—1661) și Fazıl-Ahmed pașa (1661—1676), opera lui Evlia Celebi se caracterizează prin preamărirea puterii armate otomane, în luptele duse în această perioadă îndeosebi cu lumea creștină. Din acest punct de vedere, *Seyahatname* păstrează într-o măsură oarecare trăsăturile specifice izvoarelor narative medievale. Înclinațiile multiple ale lui Evlia Celebi, dar mai cu seamă spre muzică și pictură, explică în mare măsură și interesul său pentru creațiile artistice ale popoarelor. De aceea el admiră frumusețile artei creștine cu o însuflețire nu mai puțin entuziastă decît creațiile artei musulmane. Aceasta rezultă și din descrierile ample rezervate bisericilor și mănăstirilor, iar în ceea ce privește folclorul popoarelor, pasiunea lui Evlia Celebi se manifestă cu aceeași tărie atît față de musulmani, cît și față de creștini.

În principiu, pe el îl interesează orice domeniu. El scrie, de exemplu, în legătură cu învățarea limbilor sau cunoașterea altor aspecte ale vieții popoarelor, următoarele: „cunoașterea lor este mai bună decît ignorarea lor”⁵¹. Ținînd seama de caracterul complex al relatărilor lui Evlia Celebi, toți cei care au apelat la *Seyahatname* nu au uitat să menționeze

⁴⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *op. cit.*, p. 15.

⁵⁰ M. Lutfü İki z, *Evliya Çelebi vs Dante* (Evlia Celebi și Dante), în „Hilal”, Ankara, nr. 1/1958, pp. 14—15.

⁵¹ *Seyahatname*, VII, p. 483.

rezervele lor în privința anumitor informații, dar nici nu au ezitat să folosească această operă, luînd-o adeseori drept una din sursele importante fie sub raport istoric, militar sau politic, fie sub aspect instituțional, folcloric etc. Bibliografia anexată la această notă învederează cu prisosință interesul trezit de opera lui Evlia Celebi în lumea specialiștilor de tot felul.

Seyahatname a lui Evlia Celebi fusese semnalată, pentru prima oară, încă pe la începutul veacului al XIX-lea de istoricul Imperiului otoman, Joseph von Hammer⁵⁸. De atunci, s-au întocmit nenumărate studii asupra acestui călător turc, ca și asupra operei sale. De asemenea, s-au efectuat și foarte multe traduceri din *Seyahatname*, în cele mai diferite limbi, despre o localitate, un ținut sau un popor descris de Evlia Celebi. Ținem să precizăm totuși faptul că, în ultima vreme, preocupările referitoare la mărturiile lui Evlia Celebi au fost reluate în mai multe țări, dar pe o scară mult mai amplă, valorificîndu-se, de astă dată, sub forma unor traduceri aproape complete relatările din *Seyahatname* despre o țară sau alta. Astfel s-a procedat, de pildă, în U.R.S.S., în R.P. Bulgaria, R.S.F. Iugoslavia ș.a., punîndu-se din nou în circuitul științific, sub o formă mult mai completă și mai unitară, mărturiile acestui călător despre țările și popoarele respective. *Seyahatname* prezintă o deosebită importanță și pentru istoriografia română, deoarece ea cuprinde un impresionant volum de informații referitoare la istoria poporului român sub cele mai diverse aspecte, autorul imbinînd relatările politico-militare cu descrieri de sate, țiguri și orașe, de cetăți și palate domnești sau monumente de artă etc. De remarcat este și faptul că Evlia Celebi a consemnat în opera sa aspecte din viața economică a celor trei țări române, limba sau portul, obiceiurile și îndeletnicirile poporului român. De asemenea, s-a preocupat îndeaproape să înțeleagă modul cum sînt cîrmuite țările române și cum funcționează diferitele instituții politico-sociale și militare. Date interesante ne oferă el și despre regiunile care fuseseră transformate, timp de mai multe secole, în provincii turcești sub denumirea de *raia* le, ca Dobrogea, Banatul, o parte din Transilvania, cu centrul la Oradea, zonele din jurul cetăților Turnu, Giurgiu, Brăila, Chilia, Bender, Hotin ș.a. Evlia Celebi întocmește adeseori adevărate statistici în legătură cu numărul străzilor sau al caselor, al monumentelor de artă și cultură din sate sau orașe, referindu-se uneori și la trecutul lor, ca și la starea lor din vremea aceea.

Bogăția informațiilor lui Evlia Celebi despre țările române se datorește și faptului că el a avut prilejul să cutreiere, o dată sau de mai multe ori, Țara Românească, Moldova și Transilvania, ca și Dobrogea, Banatul și celelalte *raia* le, vizitînd un număr impresionant de regiuni, sate și orașe de pe aceste meleaguri fie ca participant direct la diverse campanii ale oștilor turco-tătare, fie îndeplinind unele misiuni speciale, din însărcinarea protectorilor săi, în ale căror suite se afla. De aceea, pe lângă descrierea istorico-geografică a satelor și orașelor vizitate, pe lângă relatările despre viața cotidiană sau despre manifestările de altă natură din țările române, mărturiile lui Evlia Celebi prezintă o importanță

⁵⁸ *Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien, vol. II, 1815, pp. 455—469.

deosebită și sub raportul înfățișării evenimentelor politico-militare din vremea aceea, mai ales că multe din ele au fost trăite și văzute de el însuși. El insistă îndeosebi asupra răzcoalelor antiotomane din timpul lui Constantin Șerban în Moldova (1659), al lui Radu al III-lea Mihnea, domnul Țării Românești (1658—1659), ca și asupra acțiunilor de reprimare duse de oștile otomane și tătare împotriva principelui Transilvaniei Gheorghe Rákóczi al II-lea între anii 1657—1660, sau împotriva lui Ioan Kemény, până la dispariția acestuia în ianuarie 1662. Evlia Celebi asistase mai înainte (în 1659) la instalarea lui Ștefăniță Lupu la tronul Moldovei, iar în urma unor campanii îndelungate duse împotriva Transilvaniei, pentru înlăturarea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea și a urmașului său Ioan Kemény, el asistă și la înscăunarea lui Mihail Apafi ca principe al Transilvaniei (sept. 1661), descriindu-le cu multe detalii, ca martor ocular. În timpul acestor campanii țările române deveniseră teatrul unor operațiuni pustiitoare, după cum se poate desprinde și din mărturisirile lui Evlia Celebi însuși. El se referă la o serie de obligații ale țărilor române și în legătură cu războiul turco-austriac din anii 1663—1664, la care, după cum am mai menționat, Evlia Celebi a fost prezent. Este greu de stabilit numărul călătoriilor lui Evlia Celebi în diverse direcții, avînd ca centru capitala otomană, *Istanbul*. Aceași dificultate prezintă și determinarea trecerilor sale în partea europeană a Imperiului, aceasta necesitînd cercetări speciale, ceea ce nu este în intenția noastră în nota de față. Precizăm însă faptul că și călătoriile sale în Moldova, Țara Românească și Transilvania, ca și în celelalte provincii (Dobrogea, Banat etc.) au rămas oarecum nedefinite, studiile în această privință pornind de obicei de la călătoriile sale mai importante, cum au fost cele din 1651, 1657, 1659 ș.a. Ducerile și întoarcerile lui Evlia Celebi s-au repetat și în cadrul acestor călătorii mai mari, pînă în anul 1666, după care el nu mai revine pe aceste meleaguri⁵⁸. Călătoriile lui Evlia Celebi în țările române au fost prilejuate, de cele mai multe ori, de trimiterea unor armate turcești pentru paza Dunării sau a țărmurilor Mării Negre, mai ales împotriva atacurilor căzăcești, sau pentru reprimarea răzcoalelor antiotomane din Moldova, Țara Românească și Transilvania, ca și de expedițiile întreprinse în direcția Austriei. Dealtfel, autorul însuși menționează adeseori circumstanțele care i-au prilejuit o călătorie sau alta fie spre țările române, fie în alte părți.

Toate cele analizate mai sus explică interesul unui mare număr de specialiști din cele mai diferite țări față de *Seyahatname* a lui Evlia Celebi. De aceea această operă nu a scăpat nici atenției istoricilor, geografilor, cercetătorilor în domeniul artei sau altor specialiști din România. Mulți au apelat la acest izvor fie prin mijlocirea traducerilor făcute în alte limbi europene, mai cu seamă în limba maghiară și bulgară, fie consultînd direct originalul turcesc. Unele materiale puse astfel în circuitul istoriografiei române reprezintă studii cu caracter mai mult sau mai puțin general, de informare, iar altele constituie traduceri din *Seyahatname*, dar, așa cum am mai amintit, după alte tălmăcirii. Aceste procedee duceau adeseori

⁵⁸ Pentru o încercare de stabilire a călătoriilor lui Evlia Celebi în Dobrogea vezi: M u s - t a f a A. M e h m e d, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană, în veacurile XIV—XVII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în „Studii”, Revista de istorie, București, 1965, nr. 5, pp. 1097—1116.

la oarecare îndepărtare de original, dacă nu din punctul de vedere al informației, cel puțin al prezentării mărturiilor respective, multe fiind traduceri prescurtate. Astfel, începînd încă din primele decenii ale secolului al XX-lea, au fost prezentate cititorilor din România o serie de pasaje din călătoriile lui Evlia Celebi privind Dobrogea (1651), Moldova (1659), Țara Românească, Banatul, sau Transilvania, ca și informațiile acestui călător despre unele monumente de artă, cum ar fi Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași sau cucerirea unor cetăți, ca vestitul asediu al Oradiei de către turci în 1660—1661 etc. În această privință, sînt demne de relevat eforturile unor turcologi străini care au valorificat mărturiile lui Evlia Celebi despre țările române. Dar trebuie să precizăm totodată și faptul că, pe lângă caracterul lor fragmentar și neunitar, aceste materiale sînt dispersate în diverse publicații, dintre care unele au devenit rarități. De asemenea, unele fragmente fiind traduceri comentate, ele își pierd în mare parte valoarea lor științifică. Ca atare, pe baza materialelor publicate pînă acuma nu se putea forma o idee completă asupra mărturiilor lui Evlia Celebi în legătură cu trecutul țărilor române și al poporului român. De aceea se simțea nevoia de a se pune la îndemîna specialiștilor și a unui public larg de cititori *traducerea integrală și unitară* a relatărilor din *Seyahatname* despre Moldova, Țara Românească, Transilvania, Dobrogea și Banat, unele fragmente selectate extinzîndu-se și asupra ținuturilor învecinate, datorită însăși naturii și condițiilor istorice din perioada în care a trăit și a scris Evlia Celebi relațiile sale de călătorie. Din aceste considerente, pentru prima oară informațiile din *Seyahatname* privind țările române sînt prezentate integral în limba română în volumul de față a seriei: *Călători străini despre țările române*. Acest fapt va determina ca știrile date de Evlia Celebi să fie cunoscute pe o scară mai largă, în aceeași proporție amplificîndu-se și posibilitățile de folosire critică a acestui izvor, pentru a deosebi adevărul istoric de exagerările sau de fantezia autorului, prin confruntarea mai sistematică a mărturiilor sale cu alte izvoare narrative sau documentare. În această privință, socotim că aparatul critic, uneori explicativ, care însoțește traducerea, va înlesni într-o oarecare măsură orientarea cititorului, deși cercetarea mai atentă a mărturiilor lui Evlia Celebi despre trecutul poporului român necesită confruntarea lor și cu alte surse decît cele indicate în notele din volumul de față. De precizat este și faptul că au rămas încă unele semne de întrebare fie în text, fie în note, mai cu seamă la denumirile de persoane sau geografice (sate, orașe, rîuri ș.a.), ele fiind deformate fie de autor, fie de editori, sau, pur și simplu, nu corespund realităților istorice, fiind creații ale imaginației autorului.

Dealtfel, edițiile de pînă acuma privind *Seyahatname* prezintă o serie de deficiențe nu numai de lectură sau tipografice, dar și prin faptul că, în genere, s-a luat ca bază un număr restrîns de manuscrise, și chiar unul singur. Cu toate acestea, ediția cea mai completă și, totodată, cea mai răspîndită este, cel puțin pînă în prezent, cea apărută la Istanbul între anii 1896—1938, în 10 volume. În anii din urmă s-au depus eforturi pentru reeditarea operei *Seyahatname* în caractere turcești moderne, dar nerespectarea textului, prin rezumarea și adaptarea unor expresii la turca contemporană, în comparație cu ediția aminorită, face ca aceste ediții noi să nu corespundă cerințelor științifice, cu toate că și aceasta fusese adaptată, în unele locuri, la limbajul epocii, dar mai puțin evidentă în raport cu

originalul. Excepând unele cercetări, care s-au bazat pe manuscrise, cea mai mare parte a studiilor efectuate asupra călătoriilor lui Evlia Celebi, ca și majoritatea traducerilor de până acum au fost făcute pe baza ediției vechi, în 10 volume. În această privință menționăm și traduceri în limbile rusă, maghiară și bulgară, care cuprind fragmente bogate și despre țările române, așa cum s-a arătat și în paginile anterioare. Tot după această ediție au fost valorificate mărturiile lui Evlia Celebi despre ținuturile Iugoslaviei, Albaniei sau Greciei, ca și despre restul Europei, ceea ce interesează într-o măsură și trecutul țărilor române, ele situându-se în aceeași parte a lumii cu țările europene.

Cît privește biografia propriu-zisă a călătorului Evlia Celebi, un studiu cuprinzător în această privință a fost publicat de M. Cavit Baysun în *Islam Ansiklopedisi*, autorul făcînd totodată o serie de considerații și asupra operei *Seyahatname*. Asupra vieții și peregrinărilor lui Evlia Celebi se mai găsesc unele date și în studiile care au folosit *Seyahatname* într-un fel sau altul, multe din ele avînd un caracter general, pentru a-l informa pe cititor. O contribuție importantă o constituie și efortul de a se stabili totalitatea izvoarelor folosite de Evlia Celebi în alcătuirea operei sale *Seyahatname*, așa cum s-a procedat de pildă cu primul volum⁶⁴. O operație dificilă, dar extrem de utilă, o reprezintă și inițiativa alcătuirii de *Indici* pentru diverse probleme la care se referă Evlia Celebi în *Seyahatname*. În acest scop, au fost luate ca bază fie unele volume, izolate, scoțîndu-se din ele toate problemele, fie anumite aspecte, selecțîndu-le din toate volumele, cum este, de pildă, *Indexul de folclor din Seyahatname a lui Evlia Celebi*⁶⁵.

După cum se poate deduce și din cele expuse pînă aici, opera lui Evlia Celebi nu este scutită de o serie de deficiențe, datorate fie autorului, fie editorilor sau împrejurărilor în care a fost redactată *Seyahatname*. Se presupune că această operă a fost completată pe etape, în a doua parte a vieții călătorului, avînd la bază însemnările anterioare. Ele au fost definitivitate prin comentariile lui Evlia Celebi sau prin adaosuri de elemente noi, obținute pe parcurs, iar acolo unde nu a avut la dispoziție toate datele, Evlia Celebi a preferat să lase un spațiu liber spre a efectua mai tirziu completările necesare. Dar multe din ele au rămas ca atare, ceea ce îngreuează și mai mult identificarea lor.

În primele șase volume, datorită cenzurii de pe vremea sultanului Abdu-Hamid al II-lea (1876–1909), se întîlnesc unele omisiuni sau eliminări care afectează ansamblul operei lui Evlia Celebi. Unii specialiști apreciază că „eliminările datorate fie cenzurii, fie altor motive sînt destul de numeroase, încît pot influența într-o măsură importantă conținutul operei”⁶⁶. În această privință ei conchid că: „cercetările și culegerile bazate doar pe textul tipărit reprezintă eforturi departe de a fi serioase și veridice”⁶⁷.

Ținem să precizăm faptul că, nedispunînd de alte posibilități, culegerea de față a fost întocmită pe baza aceleiași ediții în 10 volume, de care am amintit mai sus și care pre-

⁶⁴ Meşkûre Eren, *op. cit.*

⁶⁵ Tan Nail, *Evlia Celebi Seyahatnamesi. Folklorik Dizin Denemesi*, Ankara, 1974, 115 p. (după ediția nouă a lui Zahuri Danişman).

⁶⁶ Gözay din Nevzat, *Evlia Celebi Seyahatnamesi üzerine* (Despre *Seyahatname* a lui Evlia Celebi), în „Türk Kültürü”, nr. 119, Eylül 1972, Ankara, pp. 1188–1189 (28–29).

⁶⁷ *Ibidem*.

zintă deficiențele semnalate. Pentru aceasta s-a pornit de la considerentul că extragerea informațiilor privitoare la țările române prin compararea mai multor manuscrise nu numai că ar fi necesitat eforturi îndelungate dar nici nu se poate realiza prin inițiative unilaterale, manuscrisele operei lui Evlia Celebi aflându-se în alte țări. Regretabil este însă faptul că nu ne-a fost accesibil nici volumul editat în anii din urmă cuprinzând tocmai omisiunile și eliminările de care am amintit mai sus⁵⁸. Aici se cuvin totuși precizate două lucruri și anume faptul că ediția amintită a rămas, cel puțin până în prezent, cea mai completă, deși se bazează în general pe un singur manuscris, cu excepția ultimelor volume, iar în ceea ce privește părțile cenzurate, ele nu afectează, în principiu, informațiile referitoare la lumea creștină, inclusiv țările române.

Așa cum s-a menționat mai înainte, asupra operei lui Evlia Celebi planează și îndoiala unor specialiști privind veridicitatea mărturiilor acestui călător care fie că tinde să exagereze faptele relatate, mai ales datele cifrice, fie că își dă uneori frâu liber imaginației sale din dorința de a-și prezenta opera mai interesant și mai captivant. Totuși, apreciem că îndoielele nu pot fi generalizate, *Seyahatname* păstrându-și, în ansamblul ei, importanța sa deosebită ca izvor de informație științifică. În această privință s-au făcut deja unele confruntări ale relatărilor lui Evlia Celebi cu alte izvoare pe care le avem la îndemână⁵⁹. Editarea unitară și integrală a informațiilor referitoare la trecutul poporului român va lărgi, fără îndoială, această posibilitate până la cele mai mici detalii, supunând opera *Seyahatname* unui adevărat examen.

Pentru a sugera unele elemente în legătură cu raportul dintre fantezie și adevăr la Evlia Celebi ne vom referi doar la câteva exemple, comparându-le cu relatări similare din alte surse competente.

Astfel, vorbind de dificultățile întâmpinate de vizitul Ali pașa, în 1661, pentru cucerirea cetății Oradea, datorită apei care umplea șanțul din jurul cetății, Evlia Celebi relatează următorul episod: „Într-o noapte — scrie el — a venit la serdarul Ali pașa o ungu-roaică și i-a vorbit astfel: Stăpîne, dacă îmi eliberezi feciorul căzut în mîinile tătarilor, îți arăt locul de scurgere a apei din șanțul cetății, iar dacă lași să se scurgă apa din șanț și cetatea rămîne pe uscat, o cucerești fără vreo piedică; altfel, această cetate nu se teme de loviturile de tunuri”⁶⁰. După scurgerea apei, potrivit indicațiilor femeii, „i s-a dat feciorul, iar femeia, luîndu-l cu ea, a plecat la Ineu”, adaugă Evlia Celebi⁶¹. La prima vedere, această relatare pare neverosimilă, putînd fi considerată produsul imaginației călătorului Evlia Celebi. Dar iată ce spune despre aceeași întîmplare un alt izvor, demn de încredere și contemporan, provenind, de astă dată, chiar din tabăra ardeleană, unde se desfășurau evenimentele.

⁵⁸ Ö z ö n M u s t a f a N i h a d, *Evliya Çelebi. Seyahatname. Onyedinci asır hayatından levhalar* (Evlia Celebi. *Seyahatname*. Tablouri din viața secolului al XVII-lea), vol. III.

⁵⁹ M u s t a f a A. M e h m e d, *Aspecte din istoria Dobrogei ...*, pp. 1097—1116.

⁶⁰ *Seyahatname*, V, p. 412.

⁶¹ *Ibidem*.

„Aici mai trebuie arătat — notează cronicarul Georg Kraus (1607—1679) — că în acest timp o unguroaică arestată, femeie destrăbălată, a dat de știre că, dacă va fi slobozită, ea va arăta locul unde apa poate fi secată pînă la fund...”⁶². Autorul continuă apoi relatarea sa în spiritul mărturiilor lui Evlia Celebi. Compararea celor două categorii de mărturii duce la convingerea că, punînd drept mobil sentimentul matern, relatarea lui Evlia Celebi pare mai veridică decît motivarea cronicarului ardelean Georg Kraus. Asemenea exemple sînt destul de numeroase în cele două opere amintite, autorii completîndu-se unul pe altul în înfățișarea evenimentelor. Faptul în sine devine cu atît mai semnificativ cu cît unul vine din tabăra otomană iar celălalt aparține taberei ardeleni, amîndoi fiind contemporani evenimentelor relatate, dar unul călător, altul cronicar.

Tot în sensul celor afirmate mai sus, ne-am putea referi și la un alt exemplu, care învederează pătrunderea autorilor chiar și în intimitatea faptelor descrise. Astfel, Evlia Celebi relatează că, în timpul expedițiilor din Transilvania (1660—1661), turcii, pornind în căutarea unui nou principe, cu ajutorul căruia să-l înlăture pe Ioan Kemény, îl ceruseră pe *Zolyomi-oglu*⁶³, aflat în mîinile căpitanului cetății Hust. Potrivit afirmațiilor lui Evlia Celebi, care participase personal la aceste evenimente, aducîndu-l pe Nicolae Zolyomi cu lanțurile de gît, căpitanul cetății ar fi declarat solilor otomani următoarele: „Cîți bani va putea oare strînge împărăția otomană punînd crai pe un nebun ca acesta? Cum va putea el să stăpînească și să apere Ardealul? Dar ce are craiul nostru Ioan Kemény?”⁶⁴

Despre aceeași întîmplare Georg Kraus spune că Nicolae Zolyomi „se găsea tocmai atunci închis la Hust pentru trădarea dovedită și scrisori de uneltire cu turcii”, iar „maestrul curții, Mihail Kálnoki”, ar fi răspuns turcilor că „ei ar avea un principe bun⁶⁵, care a fost ales, și n-au nevoie de un altul”⁶⁶. Mai mult, ambii autori vorbesc aproape în termeni identici de aducerea și scoaterea solilor turci din cetate cu ochii legați, pentru a nu putea observa pe unde anume erau duși sau întorși.

Desigur, spre deosebire de prezentările fragmentare de pînă acuma, punerea, în traducere, în circuitul istoriografiei a ansamblului mărturiilor lui Evlia Celebi despre țările române asigură în mai mare măsură atît folosirea lor cît și verificarea lor cu alte izvoare narative sau documentare, interne sau externe.

Mustafa Ali Mehmet

⁶² Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, Editura Academiei, București, 1965, p. 367.

⁶³ „Fiul lui Zolyomi”. Este vorba de Nicolae Zolyomi.

⁶⁴ *Seyahatname*, VI, p. 45.

⁶⁵ Este vorba de Ioan Kemény.

⁶⁶ Georg Kraus, *op. cit.*, p. 412.

EVLIA CELEBI¹

VOL. I

43 ... Cu voia lui Allah cel preaînalt, fluviul Dunărea, întorcându-și îndată cursul², a stricat drumurile pe unde a trecut și a format un braț mare, cotind mai întâi în locul numit Morile Dunării³, din apropierea Varnei și Provadiei. Acum, se află pe ea⁴ niște mori mari și toată populația Dobrogei acolo își macină făina, încât locul cunoscut sub numele de Morile Dunării e vestit pînă în ceruri.

¹ Traducerea s-a făcut după: Evlia Celebi, *Seyahatname* [Cartea de călătorii], Vol. I—X, Istanbul, 1896—1938.

² Evlia Celebi povestește că, potrivit informațiilor unor istorici de altădată, trecînd odinioară prin Porțile de Fier (*Demir Kapu*), Dunărea se vărsa în Marea Mediterană pe la Constantinopol.

³ *Tuna Degirmenleri*. Evlia revine la aceste mori în vol. III, p. 352 și în vol. V, p. 83.

⁴ Pe apa de la „Morile Dunării”. În realitate nu este vorba de Dunăre, ci de unele riuri dintre Varna și Provadia, care, după părerea autorului, ar fi rămășițele unui braț al Dunării (vezi și p. 399).

... Măria sa și huiul Zendani și Kara-Şemseddin au prevestit, în anul 44
889⁵, sultanului Baiazid Veli⁶, cucerirea cetăţilor Chilia⁷ și Cetatea Albă⁸,
care sînt porturi importante...

*Descrierea cuceririlor de pe vremea domniei sultanului Mehmed al II-lea*⁹ 141
...În anul 880¹⁰ a fost cucerită Cetatea [Albă..., iar în anul 881¹¹
a fost cucerit vilaietul¹² Moldovei¹³...

*Cuceririle din timpul domniei sale fericite*¹⁴ 145
...În anul 889¹⁵ au fost cucerite cetățile Chilia și Cetatea Albă...
În anul 918¹⁶, răscolindu-se moldoveanul¹⁷, el a fost supus la haraci¹⁸...

*Despre beilerbeii¹⁹ hanului Suleiman*²⁰ 168
...Gazi Hasan paşa, mergînd în Iemen și în Abisinia, a ajuns apoi 169
valiu²¹ la Timișoara.

Ulama paşa... Dîndu-i-se în dar sangeacul²² Lipova, a îndurat aco-
lo patruzeci de zile de asediu; și tocmai cînd ieșea din cetate, predînd-o,
de nevoie, în mîinile ghiaurilor²³, cu iertare (*aman*) a fost făcut martir

⁵ 30 ianuarie 1484 — 17 ianuarie 1485.

⁶ Baiazid al II-lea Veli, sultan otoman (1481—1512), amintit adeseori de Evlia Celebi.

⁷ Kili. Evlia Celebi revine asupra acestor evenimente în vol. V, pp. 108—109.

⁸ Akkerman. Despre echivalența Akkerman-Cetatea Albă vezi vol. V, p. 109.

⁹ Ebulfeth „Părintele cuceririlor” (*Fatih* = Cuceritorul), poreclă dată de turci sultanu-
lui Mehmed al II-lea (1451—1481).

¹⁰ 7 mai 1475 — 25 aprilie 1476. De fapt cetatea a fost cucerită în 1484 (vezi mai
jos nota 15).

¹¹ 26 aprilie 1476 — 14 aprilie 1477; este vorba de bătălia de la Valea Albă din 1476,
care nu a dus însă la cucerirea Moldovei. Alte cronici turcești vorbesc doar de pustiirea țării
(*Cronici turcești*, I, pp. 95—98 ș.a.).

¹² Vilâyet, provincie otomană, denumită și eyalet. Aici cu sens de țară.

¹³ Kara-Bogdan (Bogdania Neagră), denumire dată de turci Moldovei. Cu acest nume
Evlia se referă cînd la țara Moldovei, cînd la domni ei.

¹⁴ Este vorba de Baiazid al II-lea, amintit mai sus.

¹⁵ 30 ianuarie 1484 — 17 ianuarie 1485; cele două cetăți au fost cucerite în iunie
1484.

¹⁶ 19 martie 1512— 8 martie 1513.

¹⁷ Este vorba de Bogdan al III-lea (1504—1517); cel care s-a „răscolat” a fost de fapt
Petru Rareș (*Cronici turcești*, I, pp. 221—232).

¹⁸ Despre aceasta vezi D. C a n t e m i r, *Descrierea Moldovei*, pp. 271 și 276—277, notele
3—4.

¹⁹ Beylerbey, guvernator al unui vilaiet, șeful sangeacbeilor.

²⁰ Suleiman Magnificul (1520—1566), amintit adeseori de Evlia Celebi.

²¹ Vali, guvernator, conducătorul militar al unui vilaiet.

²² Sancak, steag, drapel; are și sensul de subdiviziune a unei provincii numite vilaiet.

²³ Ghiauri, forma populară din kîfir (*kâfir*, pl. *kâffar*), necredincioși; creștini; nume
dat de turci nemusulmanilor.

de către ghiauri, pentru că s-a luptat cu ei timp de patruzeci de zile²⁴. Este înmormântat la Lipova...

174 ...Eialetul Oceaov²⁵ are 6 sangeacuri, 188 zeamete²⁶ și 1 286 timaruri²⁷...

Eialetul Timișoarei²⁸ are 6 sangeacuri, 1090 zeamete...

Eialetul Oradea²⁹ are 5 sangeacuri; zeamete și timaruri nu sînt.

Eialetul Ardeal-Moldova³⁰ avînd bei³¹ ghiauri, dă trei mii de pungi <de aspri>³².

<Autorul enumeră și celelalte eialete din partea europeană a Imperiului otoman>.

176 *Despre mărimea hassurilor³³ fiecărui beilerbei*

...Hassul Timișoarei este de opt sute șase mii șapte sute nouăzeci de aspri³⁴ <venit>.

...Hassul Oceaov este de nouă sute optzeci și opt mii de aspri...

178 Mai întii, eialetul Rumelia³⁵ are douăzeci și patru de sangeacuri... <Urmează enumerarea sangeacurilor din Rumelia>. Dar sangeacurile Silistra, Nicopol, Kırkkilise³⁶, Tighina³⁷, Cetatea Albă, Oceaov, Kılburun³⁸ au fost despărțite de Rumelia, iar pentru a se asigura paza satelor și orașelor de pe Malul Mării Negre, Silistra a fost transformată în eialet și vizirat independent...

²⁴ Este vorba de luptele din 1551. Vezi *Cronici turcești*, I, pp. 413–418, 483–485 ș.a.

²⁵ *Özü*, înființat ca provincie (*eyalet*) la începutul secolului al XVII-lea; s-a numit și eialetul Silistra. Vezi și *Cronici turcești*, II, pp. 110–112.

²⁶ *Zeamet*, feudă cu un venit anual între 20 000 și 100 0000 aspri.

²⁷ *Timar*, feudă cu un venit anual pînă la 20 000 aspri.

²⁸ *Tamaşvar* sau *Temeşvar*, cucerită la 1552. Vezi mai jos.

²⁹ *Varat*, cucerirea ei la 1660 este povestită pe larg de Evlia (vezi mai departe).

³⁰ *Erdel-Bogdan*; de fapt ar trebui Ardealul și Moldova sau Kara-Bogdan.

³¹ *Bey*, în sens de domn, voievod; așa spun turcii și domnii români.

³² Despre haraci vezi mai jos vol. III, nota 128.

³³ *Hass*, domeniu viziral sau imperial cu un venit anual de peste 100 000 de aspri.

³⁴ *Akçe* (rom. acce), monedă otomană. Despre scăderea cursului acestei monede în a doua jumătate a secolului al XVII-lea vezi articolul lui H. Bowen în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. II-a, vol. I, pp. 228–229.

³⁵ *Rumeli*, partea europeană a Imperiului otoman.

³⁶ *Kırkkilise*, oraș în Turcia europeană; azi Kırklareli.

³⁷ *Bender*, cucerită la 1538.

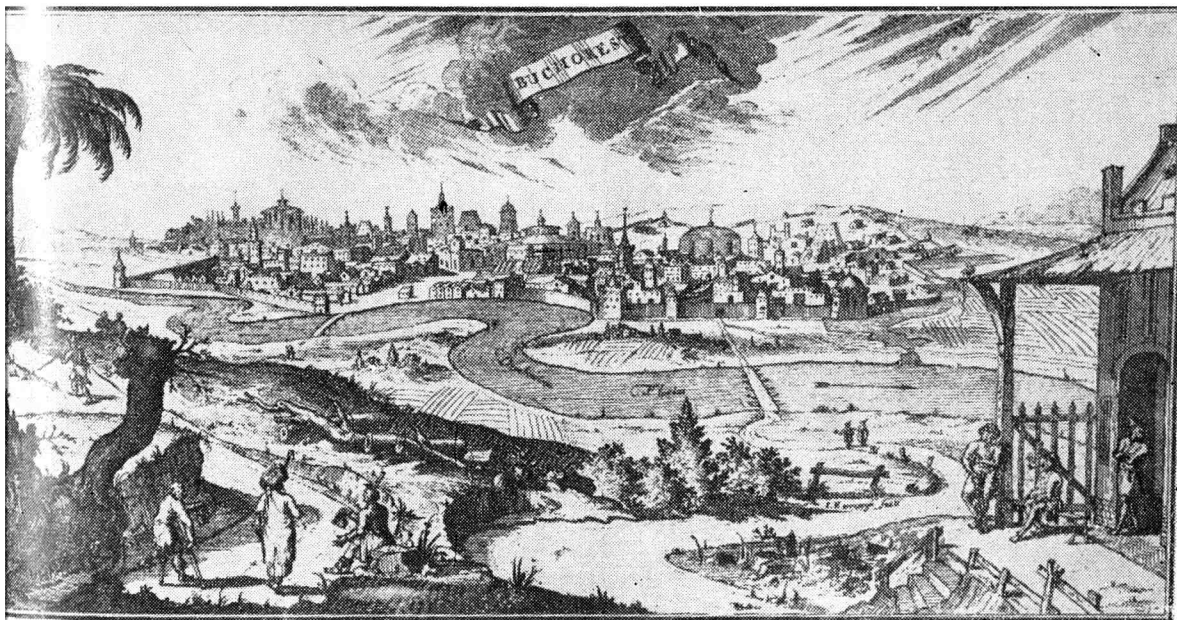
³⁸ *Kılburun*, cunoscut și sub numele de Kın-Burun sau Kinburn, cetate pe malul Mării Negre, în apropiere de Nipru (raionul Oceaov, reg. Nikolaev, R.S.S. Ucraineană). A fost dărimată în 1860.

35 Mihnea al III-lea

MICHAEL VAIVODA,
Valachie Transalpinæ Hereditariæ.

36 București, gravură fantezistă din sec. XVII

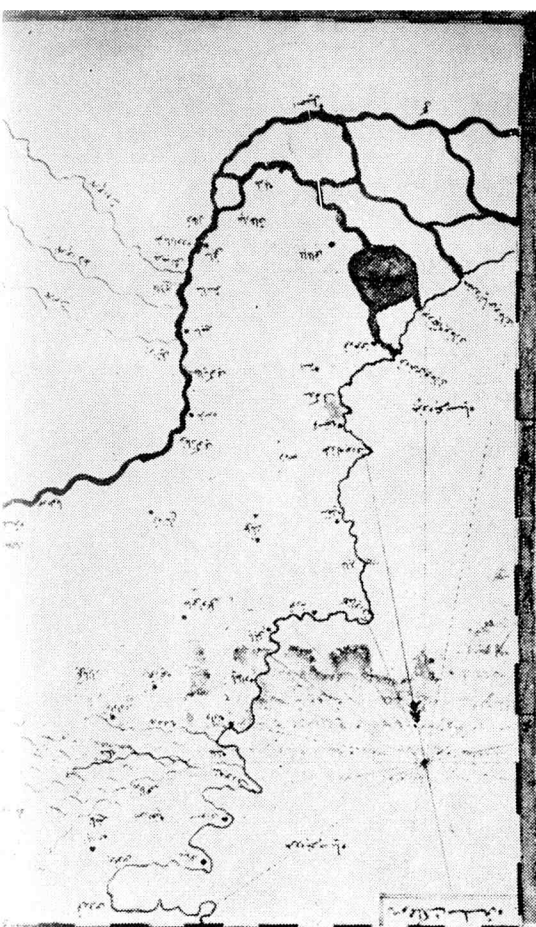
BUCHOREST in Moldavia anno de Romæ Nombesuer.

37 Evlia Celebi

38 Pagină din manuscrisul lui Evlia Celebi

39 Harta Dobrogei de Kiatip Celebi

40 Mehmed al IV-lea

MAHOMET 4^e Empereur de Constantinople, apres la deposition de son pere Ibrahim, qui mourut en prison quelques jours apres le 18. Aoust 1648. Le Sultan sa grande mere, et quelques principaux officiers de sa Cour, gouvernerent tout ce grand Estat pendant sa minorite.

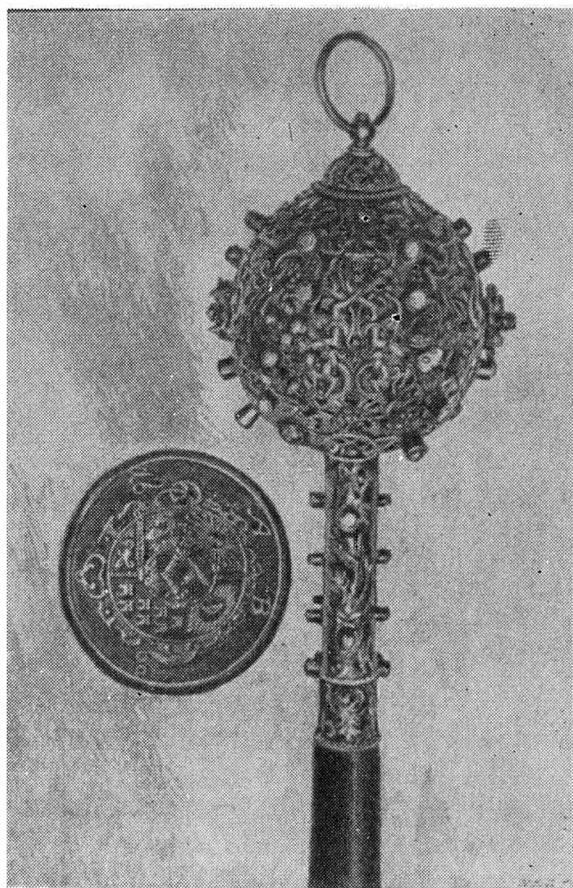
41 Han tătar

42 Francisc Rhedey

43 Acațiu Barcsay

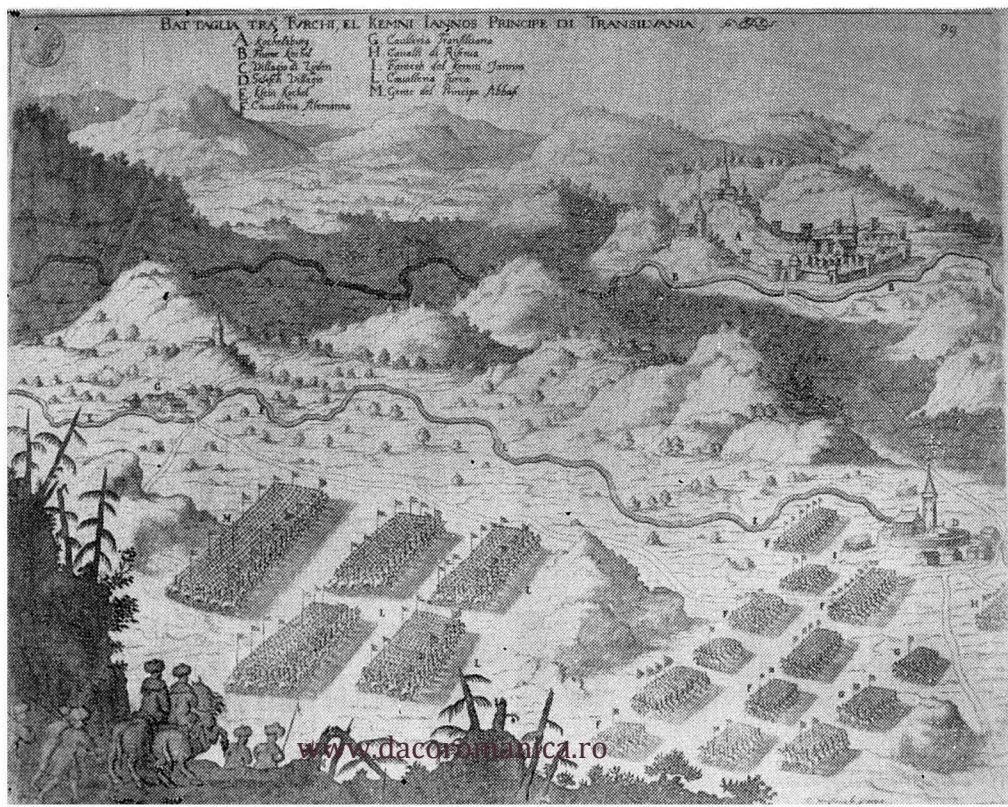

44 Scutul și buzduganul lui Acațiu Barcsay

45 Cluj (1617)

46 Scenă de luptă între Ioan Kémény și turci

47 Ali paşa

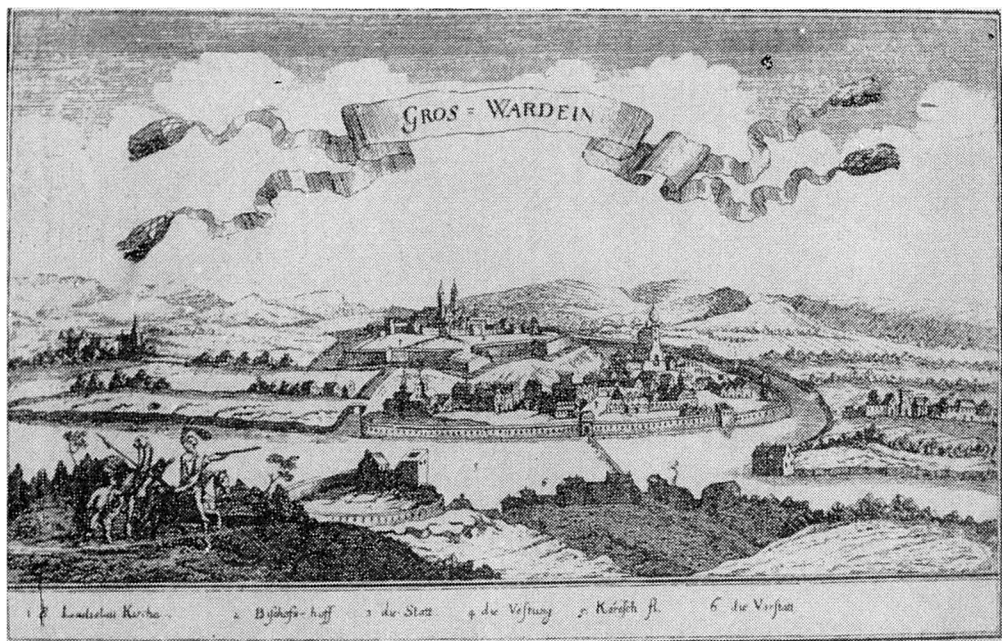

KVTSCHIVT MEHEVMET PASCIA DI VAR
ADINO

A. Bloom, del.

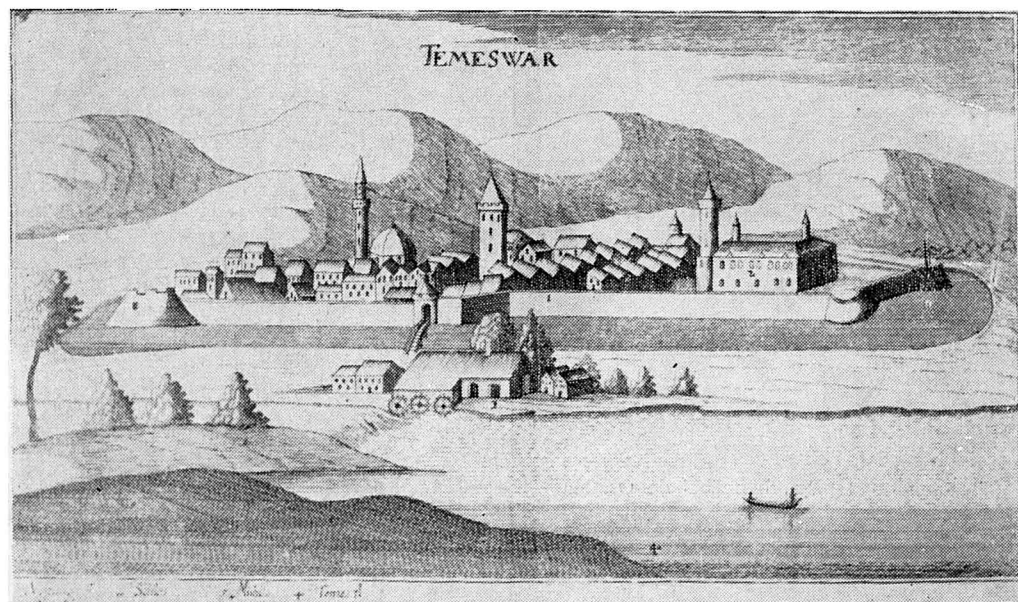
Cor. Meystern. Fe. Vienna

48 Kuciuk Mehmed paşa, beilerbei de Oradea

49 Oradea

50 Timișoara

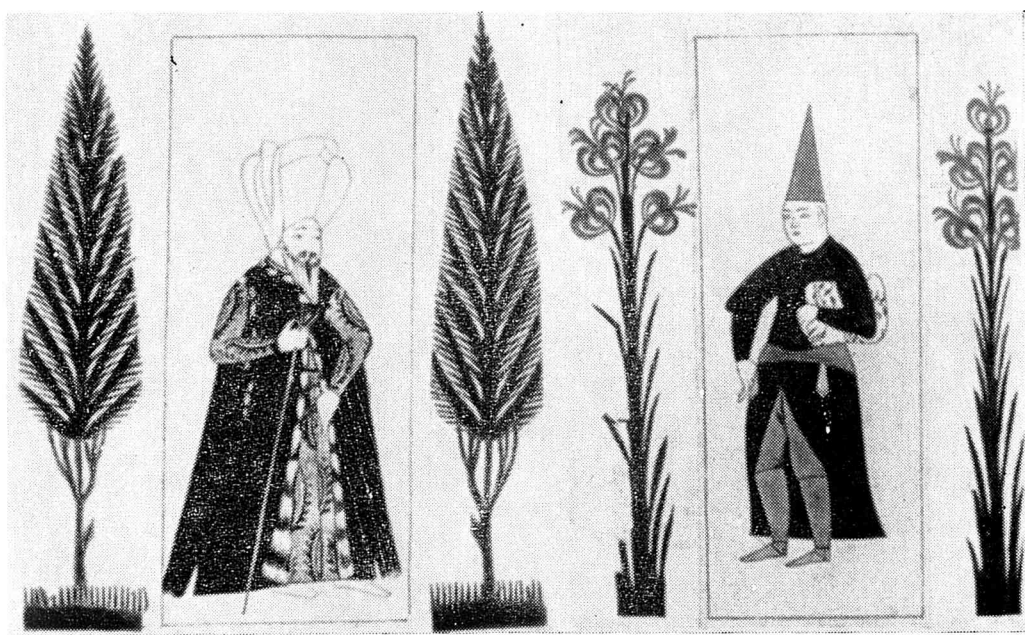

51 Braşov

52 Sibiu

55 Beglerbeg și Aghemoglan

56 Ostași turci de la graniță

57 Kadiasker

58 Azab și sipahiu

59 Tufendji

60 Negustori în tabăra otomană

61 Popas într-un karavanserai

62 Femei turce dansînd

63—67 Monede care circulau în Țările Române în sec. XVII

Eialetul Timișoarei. Cuprinde șase sangeacuri. Are un defterdar de vistierie³⁹, un intendent al condicilor⁴⁰ //, un defterdar de timar⁴¹, un defterdar pentru avuția pașahului⁴², un chehaia de ceași⁴³ și un intendent de ceași⁴⁴, precum și douăzeci și două de agale⁴⁵ cu tuiuri⁴⁶ pentru paza cetății, dizdar⁴⁷, ceribași⁴⁸ și alaibei⁴⁹. Fiind cucerită pe vremea domniei sultanului Mehmed han al IV-lea⁵⁰, de către Köprülü Mehmed pașa⁵¹, cetatea Ineu a devenit acum reședință de sangeac pentru pașa de Timișoara. Celelalte sangeacuri sînt: Timișoara, Lipova, Cenad⁵², Gyula⁵³, Moldova⁵⁴, Caransebeș⁵⁵, cucerit de curînd, Lugoj, cucerit de curînd⁵⁶, sangeacul Făget⁵⁷ și sangeacul⁵⁸ Arad și sangeacul Becicherec⁵⁹. Mai tîrziu <orașul> a devenit vacuful⁶⁰ lui Sokollu Mehmed pașa⁶¹, însă sangeacul este vacuf.

*Eialetul Oradea*⁶² a fost cucerit în timpul domniei sultanului Mehmed han al IV-lea — locul să-i fie în rai⁶³ — de către marele serdar Köse-Ali

³⁹ *Hazine defterdarı*, corespunzînd logofătului de vistierie de la noi.

⁴⁰ *Defter kethudası*, un gen de șef al arhivarilor.

⁴¹ *Timar defterdarı*, cel care se îngrijește de problemele financiare ale feudelor denumite timar.

⁴² *Mal-ı pađıahı defterdarı*.

⁴³ *Çavuşlar kethudası*.

⁴⁴ *Çavuşlar emini*.

⁴⁵ *Aga*, căpetenie de oaste. Are și alte sensuri (vezi glosar).

⁴⁶ *Tui (tug)*, semn distinctiv în ierarhia militară otomană, format dintr-o coadă de cal pusă pe un par.

⁴⁷ Comandant al cetății; am utilizat denumirea turcească a dregătoriei.

⁴⁸ *Çeribaşı*, căpetenia unui corp de oaste.

⁴⁹ *Alaybey*, beul (șeful) unui alai (regiment).

⁵⁰ Mehmed al IV-lea, sultan otoman (1648—1687). Cucerirea a avut loc în 1658; vezi mai jos vol. V, p. 241.

⁵¹ Köprülü Mehmed pașa, mare vizir (1656—1661), amintit adeseori în timpul evenimentelor povestite de Evlia Celebi.

⁵² *Cenad*, jud. Timiș.

⁵³ Cetate în R. P. Ungară.

⁵⁴ *Morova*. Moldova-Veche, jud. Caraș-Severin.

⁵⁵ *Sebeș*. Vezi și *Cronici turcești*, II, pp. 114—115.

⁵⁶ Ambele cucerite în 1658 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 271).

⁵⁷ *Kacınat*, transcris greșit pentru *Fağıyat*, jud. Timiș.

⁵⁸ *Liva*, steag, drapel; denumire persană a unității administrative-militare otomane numită *sandjak*.

⁵⁹ *Beş kelek* (cinci pepeni galbeni), Becicherecul Mic, jud. Timiș, sau Becicherecul Mare (R. S. F. Iugoslavia). Vezi *Cronici turcești*, II, p. 116.

⁶⁰ *Vakuf (vakf)*, fundație religioasă care nu avea voie să-și înstrăineze bunurile.

⁶¹ Sokollu Mehmed pașa, mare vizir (1565—1579); în realitate, Köprülü Mehmed pașa. Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 115.

⁶² *Varat*. Despre situația celor două eialete, Timișoara și Oradea, vezi I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana*, în „Studii”, XIII, 1960, nr. 1, pp. 5—35.

⁶³ Mehmed al IV-lea a murit în 1687, pe cînd Evlia Celebi, se presupune, a decedat în jurul anului 1683 sau 1684.

paşa⁶⁴ şi a fost transformat în eialet. Are un defterdar pentru dări⁶⁵, un intendent al condicilor⁶⁶ şi un chehaia de ceaşi şi intendent de ceaşi⁶⁷, agale pentru zece odale⁶⁸ de ieniceri⁶⁹, dizdar, un vizir stăpîn, un alaibei şi ceribaşi.

Sangeacul de reşedinţă a paşei este Oradea. Sangeacurile sînt următoarele: sangeacul Salonta⁷⁰, sangeacul Debreţin⁷¹, sangeacul Hălmagiu⁷², sangeacul Siniob⁷³ şi sangeacul Pomezueu⁷⁴. Aceste sangeacuri fiind locuite în întregime de creştini, conducătorii lor sînt tot dintre ei, urmaşii dinastiilor maghiare⁷⁵, care, încasînd avuţiile eialetului, îşi trimit haraciurile⁷⁶ emirilor⁷⁷ lor. Acesta a devenit eialet, făcîndu-se acolo rînduiei minunate.

Eialetul Ardeal⁷⁸. Şi această regiune a fost cucerită prin loviturile distrugătoare de sabie ale sultanului Mehmed al IV-lea cel ce se odihneşte⁷⁹ în rai — de către marele serdar⁸⁰, gaziul⁸¹ şi martirul cel fericit, efendiul⁸² nostru Seidi-Ahmed paşa⁸³. În urma propunerii lui Melek-Ahmed paşa⁸⁴, răposatul şi milostivul nostru stăpîn, în acest eialet a fost numit crai Mihail Apafi⁸⁵, cel lipsit de glorie şi renume⁸⁶, cu condiţia de a plăti

⁶⁴ Köse-Ali paşa, desemnat serdar, în locul lui Seidi-Ahmed paşa, împotriva Transilvaniei, în anul 1660.

⁶⁵ *Mal defterdar*.

⁶⁶ *Defter emini*.

⁶⁷ *Çavuşlar emini*.

⁶⁸ *Oda*, unitate militară echivalentă cu o companie. Are şi alte sensuri.

⁶⁹ *Yeniçeri* (ostaş nou), oaste permanentă formată din elemente creştine islamizate.

⁷⁰ Salonta, oraş în Crişana, jud. Bihor.

⁷¹ Debreczen, R. P. Ungară.

⁷² *Hălmaş*, Hălmagiu, localitate în Crişana, azi judeţul Arad.

⁷³ *Senkiövi*, Siniob, jud. Bihor; aici era şi o cetate.

⁷⁴ *Papeşmez*, Pomezueu, jud. Bihor.

⁷⁵ Informaţie eronată; e vorba de comiţi, vice-comiţi, etc. (*Istoria României*, III, p. 36).

⁷⁶ *Irsaliye*.

⁷⁷ *Emir*, principe, stăpîn, guvernator; aici se referă la principele Transilvaniei. Locuitorii din teritoriile ocupate de turci la nord de Mureş plăteau dări atît turcilor cît şi principelui Transilvaniei sau vechilor stăpîni de moşii.

⁷⁸ *Erdelistan*, *Erdel*, din maghiarul *Erdély* plus *istan* din persană, formativ pentru state: *Türkistan*, *Bulgaristan* etc.

⁷⁹ Vezi nota 63.

⁸⁰ *Serdar*, comandant, de la *ser* = cap şi *dar* = care ţine, dregătorie existentă şi în Ţara Românească şi Moldova din secolul al XVII-lea.

⁸¹ *Gazi*, luptător pentru religia musulmană, viteaz, erou.

⁸² *Efendi*, domn, stăpîn.

⁸³ *Seidi-Ahmed paşa*. A fost capudan-paşa şi apoi vizir în eialetul Bosniei. Despre campaniile lui în Transilvania vezi mai departe p. 339—340.

⁸⁴ *Melek-Ahmed paşa*, mare vizir (1650—1651); a fost vizir şi în vilaietele: Silistra, Rumelia, Bosnia ş.a. Evlia vorbeşte mult despre el în însemnările sale.

⁸⁵ *Apafi Mihai*, Mihail Apafi I, principele Transilvaniei (1661—1690).

⁸⁶ Numit astfel datorită împrejurărilor în care a primit domnia.

în fiecare an câte o mie de pungi de bani⁸⁷ și de a da o mie de pungi drept daruri⁸⁸. Astfel s-a supus eialetul Ardeal Casei otomane. Eialetul acesta cuprindea patru sangeacuri. Populația de aici este alcătuită în parte din haiducime⁸⁹, în parte din ardeleni^{89bis}, în parte din secui⁹⁰ și în parte din sași-maghiari⁹¹. Sașii-maghiari nu s-au răsculat niciodată împotriva osmanliilor⁹². De patru ori au încăput în mîinile noastre prăzi și prizonieri din această regiune a Ardealului⁹³.

*Eialetul Țării Românești*⁹⁴ și *eialetul Moldovei*⁹⁵ sînt, de asemenea, locuite numai de creștini, iar beii lor sînt maziliți și numiți de dinastia otomană //. Ei cîrmuiesc de-sine-stătători⁹⁶. Plătesc statului⁹⁷ otoman 182
cîte două mii de pungi <de aspri> pe an ca tribut⁹⁸; și ei atîrnă de eialetul Silistrei⁹⁹.

Eialetul Ocașov adică *Silistra* nu are nici defterdar de vistierie, nici ceașu de divan¹⁰⁰, nici defterdar de timar și nici slujbași ca intendent de condici¹⁰¹. Acesta a devenit eialet și a fost declarat vizirat numai după separarea lui de eialetul Rumeliei. Acest eialet cuprindea unsprezece sangeacuri: Nicopol, Cirmen, Vize, Kirkkilise, tătarii din Bugeac, Tighina¹⁰², Cetatea Albă, Ocașov, Kîlburun și noul sangeac Dogan¹⁰³. Sangeacul Silistrei este reședința pașei ...

⁸⁷ *Mal*, în sens de bani, tribut. Punga (*kise*) conținea 500 de guruși. După alte izvoare, cel care și-a asumat această obligație a fost Acațiu Barcsai pentru acoperirea cheltuielilor făcute cu expediția turcă (*Cronici turcești*, II, p. 177).

⁸⁸ *Hediye*. Despre aceste obligații vezi *Istoria României*, III, pp. 30–31.

⁸⁹ *Haydușak*, teritoriu colonizat cu ostași denumiți haiduci (în sens de viteji) la începutul secolului al XVII-lea; cuprindea părți din comitatele Bihor și Szabolcs; o parte se afla sub jurisdicția principelui Transilvaniei, iar o altă parte sub stăpînirea Habsburgilor. Vezi bibliografia la N. Stoicescu, *Curleni și slujitori*, p. 171, nota 150.

^{89bis} Este probabil că prin „ardeleni” Evlia înțelege pe români, pe care nu-i pomenește separat. În vol. X, p. 77, arată că „toată raiaua <Transilvaniei> o formează valahii”.

⁹⁰ *Seyhel*.

⁹¹ *Saz-Madžari*, astfel îi numește Evlia Celebi pe sașii ardeleni.

⁹² Informație inexactă.

⁹³ Evlia se referă la anii 1658–1661.

⁹⁴ *Eflak*.

⁹⁵ *Bogdan*.

⁹⁶ *Başlu başına*, „de capul lor, singuri”; cu un rînd mai jos se spune însă: *Silistre eyaletine tâbi'dir*, adică „sînt supuși eialetului Silistra”.

⁹⁷ *Devlet*, stat, împărăție. Are și sens de „noroc”, „fericire”, „putere”.

⁹⁸ Despre aceasta vezi mai jos, vol. III, nota 128 (*seyahatname*).

⁹⁹ Despre regimul politic al țărilor române în timpul dominației otomane, vezi paragrafele cu acest titlu din vol. II și III din *Istoria României*.

¹⁰⁰ Dregători însărcinați cu ducerea știrilor de la divan.

¹⁰¹ *Kethuda-i defter*.

¹⁰² *Nider*, grafiat greșit în loc de Bender.

¹⁰³ Este *D o h a n - G h e c e t*; cetatea a fost construită de oștile muntene și moldovene la 1680 (*Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 177).

- 190 În eialetul Timișoara emirii au hassurile următoare : sangeacul Lipova, care aduce <un venit> de 210 000 <aspri>, Cenad, 20 892, Gyula, 298 945, Moldova-Veche¹⁰⁴, 26 008, Ineu, 92 420 și Caransebeș¹⁰⁵, 619 155 <de aspri>. Hassul defterdarului de Timișoara este de 110 000 <aspri>, iar zeametul intendentului de condici din Timișoara este de 60 000 <de aspri>...
- 204 Expediția împărătească în țara Moldovei¹⁰⁶ și cucerirea orașului Iași. . . au avut loc în anul 945¹⁰⁷ . . .
- 205 . . . Cucerirea cetăților Pécs¹⁰⁸, Becicherec și Arad¹⁰⁹ și Cenad și Timișoara, precum și lupta lui Hadîm-Ali pașa în cîmpia Seghedinului, au avut loc în anul 958¹¹⁰. Dar Timișoara a fost cucerită în anul 959¹¹¹ de către al doilea vizir Ahmed pașa. . .
- Făcîndu-se expediție împărătească și în 973¹¹², Sigetvarul¹¹³ a fost împre-surat, iar în timp ce se dădea o mare bătălie, serdarul Pertev pașa a cucerit, în părțile Ardealului, cetățile Gyula, Ineu și Lugoj¹¹⁴, în anul 974¹¹⁵ . . .
- 211 *Cuceririle din timpul domniei sale*¹¹⁶
Hanul tătar¹¹⁷ venind în Moldova, raialele¹¹⁸ i s-au supus în 1004¹¹⁹. Djafer pașa a salvat Timișoara de atacul ghiaurilor în 1004¹²⁰.
- 214 *Cuceririle de pe vremea domniei sultanului Ahmed han*¹²¹
. . . Craiul Ardealului, Ștefan Bocskai¹²², s-a ivit în anul 1013¹²³. Cucerirea cetății Estergon, cea demnă de pildă, devastarea cetății Vi-

¹⁰⁴ *Modova* sau *Mudova*, Moldova-Veche. Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 115.

¹⁰⁵ *Eşbeş*, Caransebeș. Despre aceste raiale și pașalicuri vezi *Istoria României*, II, pp. 806—817 și III, pp. 35—38.

¹⁰⁶ Expediția a fost condusă de sultanul Suleiman Magnificul în 1538.

¹⁰⁷ 1538.

¹⁰⁸ *Iahia*, în loc de *Beş* (Pécs).

¹⁰⁹ *Ararat* (greșit).

¹¹⁰ 1551. De fapt 1552.

¹¹¹ 1552. Vezi *Cronici turcești*, I, pp. 485—487, II, pp. 152—154 ș.a. Evlia revine el însuși la cucerirea cetății (vezi mai departe).

¹¹² 1566.

¹¹³ R. P. Ungară.

¹¹⁴ *Găla*, *Yanova*, *Lagoș*.

¹¹⁵ 19 iulie 1566— 7 iulie 1567. Evenimentele au avut loc în 1566.

¹¹⁶ E vorba de Murad al III-lea (1574—1595).

¹¹⁷ Gazi Ghirai (1595—1608).

¹¹⁸ Raia (*re'aya*), populație, locuitori, supuși (musulmani și creștini).

¹¹⁹ 6 sept. 1595 — 24 aug. 1596. Este vorba de luptele din octombrie 1595, cînd tătarii au fost respinși.

¹²⁰ Este vorba de asediul trupelor transilvănene din iulie 1596.

¹²¹ Ahmed I (1603—1617).

¹²² *Boçkay İşvan* (1604—1606).

¹²³ 30 mai 1604 — 18 mai 1605. Domnia lui Bocskai a început în februarie 1604.

ena¹²⁴, reședința împăratului Austriei¹²⁵, de către craiul Ardealului, Bocskai, împreună cu Sarhoș-Ibrahim pașa, precum și pustiirea împrejurimilor cetății Ujvar de către armata osmană, tot cu Bocskai, au avut loc în anul 1014¹²⁶...

〈În anul 1021〉¹²⁷ Gabriel Bethlen¹²⁸ ajungînd crai al Ardealului¹²⁹, 215
cu acest prilej Ardealul a fost devastat de către oștile islamice¹³⁰,
care, luînd două sute de mii de robi¹³¹ și prăzi numeroase, s-au întors
apoi cu noroc și cu victorie...

Rezumatul domniei sultanului Osman¹³², fiul lui Ahmed han, mormîntul 220
să-i fie binecuvîntat

Iskender pașa¹³³ a înfrînt, în Moldova, oastea lui Gaspar voievod¹³⁴
... în anul 1030¹³⁵...

Relatarea expediției împărătești din părțile Hotinului

221

A avut loc la 7 djemazi-ul-ahîr, anul 1030¹³⁶, dar, neputînd cuceri
Hotinul, el (sultanul) s-a întors cu mare alai la binepăzitul Constantinopol¹³⁷.
Pe scurt, hanul Osman¹³⁸ s-a necăjit mult, zicînd că „nu m-ați lăsat să cuce-
resc Hotinul care e o cetate cît un serai”.

¹²⁴ *Beh*, în loc de *Bedj*. De fapt, Viena a fost asediată de Gabriel Bethlen la 1620
(*Istoria României*, III, p. 152).

¹²⁵ *Nemse Çasari*.

¹²⁶ 19 mai 1605 — 8 mai 1606. 19 mai 1605 este chiar data încheierii tratatului dintre
Bocskai și Imperiul otoman.

¹²⁷ 4 mart. 1612 — 20 febr. 1613.

¹²⁸ *Bellen Gabor*.

¹²⁹ La 23 oct. 1613.

¹³⁰ Gabriel Bethlen a fost înscăunat cu sprijinul trupelor turcești conduse de Iskender
pașa (*Cronici turcești*, I, pp. 518 și urm. și II, pp. 69—70).

¹³¹ *Esir* are sens de prizonier și de rob; prizonierii luați deveneau robi. Cifra este exage-
rat de mare.

¹³² Osman al II-lea (1618—1622).

¹³³ Adesea pomenit de cronicile românești din secolul al XVII-lea sub forma: Schinder
sau Schender-pașa.

¹³⁴ În text, grafiat greșit: „*Asar Vobvoada*” în loc de *Gașpar Voyvoda*; Gașpar Grațiani,
domn al Moldovei (febr. 1619 — 10 sept. 1620).

¹³⁵ 26 nov. 1620 — 15 nov. 1621. Este vorba de lupta de la Țuțora, din septembrie 1620
(vezi *Cronici turcești*, I, pp. 521—523, II, pp. 75—76; M. Costin, *Opere*, pp. 68—71).

¹³⁶ 28 aprilie 1621. Asupra acestei expediții Evlia revin (vezi mai departe).

¹³⁷ *Kostantiniyye*.

¹³⁸ Osman al II-lea.

222 *Rezumatul domniei lui Murad han al IV-lea¹³⁹, fiul sultanului Ahmed*
han

224 ... Mehmed paşa¹⁴⁰ fiind mazilit de la păstrarea sigiliului¹⁴¹ i s-a
acordat eialetul Silistrei¹⁴²...

232 Abaza paşa¹⁴³ cerînd învoirea padişahului Murad al IV-lea, acesta
i-a îngăduit să-şi spună păsul. Abaza a grăit astfel:

„Padişahul meu, cînd fratele tău, sultanul Osman han gaziul, să-i
fie mormîntul binecuvîntat, a pornit cu măreţie la expediţie împotriva
Hotinului, pentru a se răzbuna pe duşman, în numele legii drepte, şi
cînd a văzut că oştile de ieniceri sînt puţine la număr, dar că primesc
solde mari, a spus: „Să-i controlăm pe aceştia”; dar ei, răsculîndu-se,
n-au îngăduit să fie controlaţi. Padişahul s-a mîhnit din această cauză,
iar ei intrînd în meterezele cetăţii Hotin, cu o sută de mii de greutăţi
şi oboseli, dureri şi chinuri, au tras fără să ochească asupra ghiaurilor
cei hărăziţi iadului, pentru a-i feri. Pe sub mină, ei au intrat în legătură
cu ghiaurii şi era mai clar ca lumina zilei că au trădat legea dreaptă.
Ghiaurii din cetate le trimiteau vin, iar aceştia, la rîndul lor, trimiteau
ghiaurilor chebapuri şi, în felul acesta, mîncau şi beau. În această situaţie,
vizirul de la Buda, Karakaş¹⁴⁴ (Mehmed) paşa, a căzut martir, fiind împuş-
cat în sprînceana sa neagră¹⁴⁵ şi toţi ostaşii, rămînînd descoperiţi, au murit
şi ei. Nimeni nu le-a venit în ajutor. Hanului tătar i s-au trimis vorbe ca
acestea: „Să nu vii în grabă¹⁴⁶ asupra taberei ghiaure, iar la oastea isla-
mică să vii tîrziu; să nu vii repede”. Unii dintre viziri îi apucau pe unii
dintre ieniceri şi, ducîndu-i în faţa fratelui tău, Osman han, îi omorau.
Din pricina aceasta, ei au trădat aşa de mult legea cea adevărată şi,
fără să cucerească o cetate mică cît un serai, cum era Hotinul, au ieşit
cu toţii într-o zi din metereze şi au fugit. Astfel, au fost risipite şapte
mii de pungi din vistieria islamică, iar multe sute de mii de raiale şi
beraiale¹⁴⁷ s-au împrăştiat şi nu s-a făcut nici o ispravă...”

236 ... Fiind mazilit din Bosnia, Abaza paşa a primit eialetul Silistrei.
Întorcîndu-se cu o armată numeroasă din părţile Cameniţei şi din ţara
leşească, el a venit, cu multe prăzi, la Silistra fără să fi făcut cuceriri.

¹³⁹ Murad al IV-lea (1623–1640).

¹⁴⁰ Tabanî-Yassi Mehmed paşa, mare vizir (1632–1637).

¹⁴¹ Din postul de mare vizir.

¹⁴² 1635–1636; de fapt 1637.

¹⁴³ Abaza Hasan paşa.

¹⁴⁴ Karakaş înseamnă „sprînceană neagră”.

¹⁴⁵ Figură de stil la Evliâ Celebi. După alte izvoare a fost împuşcat în piept (*Cronici
turceşti*, II, p. 83).

¹⁴⁶ *Geç gelme!*, „să nu vii tîrziu”; greşit grafiat în loc de *geç gel!* „să vii tîrziu”.

¹⁴⁷ *Beraya*, categorie de supuşi otomani care se bucurau de anumite scutiri de dări
şi de alte privilegii.

Relatarea întronării sultanului Ibrahim han¹⁴⁸...

〈Se descrie asediul cetății Azov de către oștile otomane〉.

Astfel, mulțumită lui Allah, cetatea Azovului¹⁴⁹ a trecut fără luptă în stăpânirea casei otomane¹⁵⁰... Îndată după aceea, serdarul Mehmed pașa, alăturînd trupele valahe, moldovenești, tătare, cercheze și osmane, a zidit din temelie, în șapte luni, cetatea // Azovului, încît în prezent este o cetate întărită, servind ca loc de pedepsire <a dușmanilor>. Cu ajutorul lui Allah, a patra bătălie sfîntă (*gaza*) la care am participat sârmanul de mine a fost aceasta de la Azov și am rămas, în anul acela, în ținutul Crimeii, iar toate oștile islamice, împreună cu gazii hanului tătar, au iernat la Azov...

270

Cuceririle hanului tătar în Țara Românească și în Moldova, cu ajutorul celor din Cetatea Albă, în timpul <domniei> lui Ibrahim han

Voievodul Matei¹⁵¹, beiful Țării Românești, și voievodul Lupu¹⁵², beiful Moldovei, domnind cîte douăzeci de ani, au strîns averi fabuloase¹⁵³ și, pînă la urmă, cei doi ghiauri au ajuns dușmani înverșunați. Beiful Moldovei, Lupul, dîndu-și una din fiicele sale hatmanului Hmelnițki¹⁵⁴ al cazacilor¹⁵⁵, i-au venit în ajutor douăzeci de mii de ghiauri, pușcași. Beiful Țării Românești, voievodul Matei, la rîndul său, a pornit și el din capitala sa, numită Țirgoviște¹⁵⁶, cu o sută de mii de oameni¹⁵⁷. Cînd cei doi ghiauri veneau unul împotriva celuilalt, faptul acesta a fost adus la cunoștința Înaltei împărății¹⁵⁸. Atunci oștile din eialetul Oceakov și oastea hanului tătar

¹⁴⁸ Ibrahim (1640—1648).

¹⁴⁹ Azak.

¹⁵⁰ Vezi Miron Costin, *Opere*, p. 112 și 118; *Cronici turcești*, II, p. 94.

¹⁵¹ Matei Basarab.

¹⁵² Vasile Lupu. În text: *Lupbul* (grafiat greșit).

¹⁵³ *Mal-ı Karun*, „averea lui Karun”. Numele unui personaj legendar din Orient (corespunzînd lui Kora din Biblie), ale cărui averi nu puteau fi cuprinse în 40 de case. Echivalent cu „bogăția lui Cresus”. Despre averile uriașe ale celor doi domni vorbește și Paul de Alep (vezi acest volum: Partea I).

¹⁵⁴ *Ihmelindj* (grafiat greșit); de fapt lui Timuș, fiul hatmanului Bogdan Hmelnițki.

¹⁵⁵ În text, obișnuitul epitet: *Kazak-ı âk*, „cazacii rebeli”.

¹⁵⁶ *Berkoviște*.

¹⁵⁷ Efectivele armatei au fost mult mai mici; după martori contemporani și cercetări recente, Matei Basarab a avut la Finta o oaste de circa 30 000 de oameni, în timp ce Vasile Lupu dispunea de un efectiv de circa 20 000 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 159; Hurmuzaki, IX/1, p. 25 și C. Rezachevici, *Efectivele oștilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 6, 1973, p. 106).

¹⁵⁸ Vezi Aurel Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turcești inedite*, în „Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, XV, 1972, pp. 49—84; Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), București, 1976, p. 162—187.

au fost însărcinate să împiedice lupta dintre acești ghiauri; dar, pînă să se adune trupele islamice, oștile celor doi ghiauri s-au războit crîncen pe malul fluviului Fohşa¹⁵⁹, de lîngă orașul Focșani¹⁶⁰ de la granița dintre Țara Românească și Moldova. Beiful Țării Românești, Matei, a ieșit învingător, iar beiful Moldovei, Lupul, a fost învins și zdrobit¹⁶¹. De amîndouă părțile, șaptezeci de mii de ghiauri au fost trecuți prin ascuțișul săbiilor.

Făcînd incursiuni și dînd atacuri de noapte în Țara Românească și în Moldova, oștile tătare și osmane au pus mîna pe mai bine de o sută de mii de robi și pe mai multe sute de mii de capete de vite, precum și pe multe averi și prăzi¹⁶². Hanul Islam Ghirai¹⁶³ l-a prins pe <Vasile> Lupul¹⁶⁴, beiful Moldovei, și l-a trimis la Înaltul Devlet cel mareș. El a fost închis la Iedikule¹⁶⁵. De la Matei, beiful Țării Românești, s-au luat două mii de pungi și i s-a iertat vina, lăsîndu-i-se astfel domnia¹⁶⁶. Mulțumită lui Allah, am luat și eu parte la această mare luptă sfîntă, împreună cu ostașii tătari iuți ca vîntul și vînători de dușmani. Apoi, săturîndu-ne de prăzi, ne-am întors în ținutul Crimeii...

274 *Pe scurt despre domnia lui Mehmed han al IV-lea ...*

289 *Atacarea Moldovei de către calgai-sultanul¹⁶⁷ hanului Mehmed Ghirai¹⁶⁸*

Tot vilaietul Moldovei a fost cucerit și ocupat, pînă la orașul Iași, capitala nenorocită a țării Moldovei, și pînă la Focșani, Hotin și pînă la Suceava¹⁶⁹. Au fost luați, ca pradă, cincizeci de mii de robi și de zece ori o sută mii de cai și vaci¹⁷⁰, precum și nenumărate oi și capre. Numai Allah știe socoteala stofelor frumoase și a altor obiecte luate ca pradă...

<Urmează știri sumare despre înfrîngerea cazacilor la Varna și despre salvarea cetății Oceakov de către Melek-Ahmed pașa; aceste știri sînt dezvoltate de Evlia Celebi în vol. V al operei sale>.

¹⁵⁹ Fohşa; ar fi Milcovul; de fapt lupta s-a dat pe riul Ialomița.

¹⁶⁰ Fohșan.

¹⁶¹ Este vorba de lupta de la Finta (17 mai 1653).

¹⁶² În realitate, tătarii au prădat numai Moldova, în anul 1650, nu și Țara Românească.

¹⁶³ Islam Ghirai al III-lea, hanul Crimeii (1644–1654).

¹⁶⁴ În realitate, după căderea Sucevei, Vasile Lupu a trecut la cazaci și apoi s-a dus la hanul Crimeii care, potrivit firmanului sultanului, l-a trimis la Constantinopol.

¹⁶⁵ Iedicule (*Yedikule*), „Cele șapte Turnuri”; închisoare faimoasă de la Constantinopol.

¹⁶⁶ Informație neconfirmată de alte izvoare.

¹⁶⁷ Prințul moștenitor al hanului Crimeii.

¹⁶⁸ Mehmed Ghirai al IV-lea (1641–1644 și 1654–1666).

¹⁶⁹ *Sedjova* (*Secova*). Evlia Celebi se referă la evenimentele din 1650.

¹⁷⁰ Cifrele sînt exagerat de mari. Vezi M. Costin, *Opere*, pp. 131–133.

Prin mijlocirea lui Boinu-Egri¹⁷³, craiul Ardealului, Rákóczi, căpătase firman de la padișah pentru a fi crai în țara leșească. Dar Boinu-Egri a fost mazilit din postul de vizir și când Köprülü¹⁷⁴ a trecut mare vizir, el nu i-a îngăduit lui Rákóczi să devină crai în țara leșească¹⁷⁵. Dar Rákóczi, fără să țină seama de împotrivirea lui Köprülü, a pornit asupra țării leșești cu două sute de mii de ghiauri¹⁷⁶. Atunci craiul leșilor s-a plîns Casei osmane și a trimis daruri printr-un sol mic, zicînd: „Să devin tributarul vostru; numai să-l opriți pe acest Rákóczi de a veni asupra mea”. De aceea măriă sa hanul tătar, Mehmed Ghirai, și Melek-Ahmed pașa au fost numiți mari serdari. Hanul Mehmed Ghirai nu a dat pace oastei lui Rákóczi și, șaptesprezece prinți¹⁷⁷ venind ca ostateci la han, pe cînd oștile ghiaure se întorceau în vilaietul Ardealului, toată armata tătară, vînătoare de dușmani, a zdrobit tabăra aceea într-o clipă și într-un ceas, zicînd „Ciulu-Ciulu”¹⁷⁸.

Blestematul de Rákóczi a fugit în munții secuilor cu trei sute de ghiauri nenorociți. Patruzeci de mii de ghiauri au fost săgetați și trecuți prin tăișul săbiilor¹⁷⁹. Pînă la urmă, au căzut în prinsoare șaptezeci de mii de ghiauri¹⁸⁰ și zece prinți, printre care se afla și Ioan Kemény¹⁸¹, vizirul lui Rákóczi¹⁸². După aceasta, oastea tătară s-a întîlnit lîngă Orhei¹⁸³

171 *Rakofci*, Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648—1660).

172 Este vorba de Mehmed Ghirai al IV-lea în a doua domnie.

173 Boinu-Egri Mehmed pașa, mare vizir (mai—septembrie 1656).

174 Este vorba de Köprülü Mehmed Pașa, amintit adesea de Evlia în cursul povestirii sale.

175 Vezi și scrisoarea sultanului către cele trei „națiuni” din Transilvania, prin care reproșează lui Rákóczi că nu a ținut seama de poruncile sale (G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 239—240).

176 După alte izvoare doar cu 60 000 (*Cronici turcești*, II, p. 172).

177 *Kral-zade* fiu de crai, titlu dat prinților creștini. Aici este vorba de magnați, nobili.

178 *Çulu-Çulu!* Asupra acestor lupte Evlia revine în vol. V al operei sale, p. 132 și urm.

179 Cifra celor uciși în luptă nu este prea sigură nici la cronicarii turci; Hasan Vegihi indică 15 000 de morți, iar Silahdar Findıklılı Mehmed aga „cel puțin 80 000”! (*Cronici turcești*, II, pp. 173, 293).

180 Autorul exagerează în mod evident (în vol. V al operei sale, p. 142, susține că au fost luați 48 000 de robi!). Se pare că numărul robilor a fost și mai mic; după I. K e m é n y (*Önéletirása*, Budapesta, 1856, Anexa), au fost luați 5 000 — 6 000 de robi, iar G. K r a u s (*op. cit.*, p. 243) indică 28 000. Silahdar Findıklılı Mehmed aga indică doar numărul „ostașilor renumiți” făcuți prizonieri: 700 (*Cronici turcești*, II, p. 293), în timp ce Hasan Vegihi susține că au fost luați robi, pe lîngă cei 700 de căpitani renumiți, și 20 000 de oșteni (*ibidem*, p. 173). În realitate numărul robilor nu se cunoaște cu exactitate, dar se consideră că ar fi fost în jur de 10 000. Vezi mai jos p. 432 și urm.

181 În textul turcesc: *Kimanoş*.

182 De fapt generalul armatei expediționare.

183 *Orhay*.

cu ordia¹⁸⁴ lui Melek paşa. Astfel, cele două oşti nenumărate, asemenea unui ocean, au venit, cu bine şi pline de prăzi, lângă Cetatea Albă... Mulţumită lui Allah, această luptă sfântă a avut loc în anul o mie şaizeci şi şapte¹⁸⁵...

... Mulţumesc lui Allah, în această luptă au căzut în mâinile umilului de mine şaptesprezece prizonieri, douăzeci de cai, zece <blănuri de> samur, o pereche de hăţuri argintate, precum şi obiecte neargintate. Anul căderii lui Ioan Kemény în captivitate... 1085¹⁸⁶.

292

După ce au văzut această înfrîngere, ghiaurii, mergînd în Ardeal, au scos comorile îngropate, preţuite la patruzeci de milioane, şi, strîngînd o sută de mii de ostaşi¹⁸⁷ din ţara secuilor¹⁸⁸ şi dintre ungurii-blonzi¹⁸⁹ şi din haiducimea¹⁹⁰, precum şi de la cehi şi leşi, de la suedezi¹⁹¹, de la slavi¹⁹², de la cazaci¹⁹³ (?) şi ruşi, de la austrieci¹⁹⁴ şi de la slovaci¹⁹⁵ şi de la croaţi şi de la cei din Ungaria de Mijloc¹⁹⁶, s-au dus şi au devastat cetăţile numite: Lipova, Cenad, Făget¹⁹⁷ şi Fenlac din eialetul Timişoarei. Cînd aducătorii acestei ştiri au sosit la Poarta Devletului, atunci vizirul Budei, Kenan paşa, a fost numit serdar în aceste părţi.

Înfrîngerea serdarului Sofu-Kenan paşa, vizirul de Buda

Serdarul mai sus numit, avînd optzeci de mii de oameni, s-a întîlnit cu oastea duşmană între cetăţile numite Arad şi Lipova, de pe malul rîului Mureş¹⁹⁸. Cu voia lui Allah, oastea islamică a fost zdrobită, iar ghiaurii au ieşit învingători¹⁹⁹. Serdarul Kenan paşa a scăpat, fugind pe cîm-

¹⁸⁴ *Ordie (ordu)*, oaste; de aici şi hoardă. Despre această expediţie vezi pe larg în *Călători*, V, p. 104 şi urm.

¹⁸⁵ 20 octombrie 1656 — 8 octombrie 1657.

¹⁸⁶ 7 aprilie 1674 — 27 martie 1675; de fapt, în 1657.

¹⁸⁷ Şi aceste efective sînt exagerate; vezi mai jos nota 205.

¹⁸⁸ *Seykelistan*.

¹⁸⁹ *Sarı-Madjar (Sarı Macar)*. De fapt *Sazmadjar*, saşi.

¹⁹⁰ *Djayduşak* în loc de *hayduşak*. Vezi mai sus nota 89. După cum mărturiseşte şi G. Kraus, haiducimea „ţine foarte mult la Rákóczi şi este sprijinul său cel mai mare” (*op. cit.*, p. 284).

¹⁹¹ *Isfadj (Isvec)*.

¹⁹² *Islovi (Islav)*.

¹⁹³ *Krol* sau *Korol*.

¹⁹⁴ *Nemçe*.

¹⁹⁵ *Dodoşka*, probabil o deformare a cuvîntului *Tót*, care în limba maghiară înseamnă *slovac*.

¹⁹⁶ *Orta-Madjar* se referă la Ungaria Centrală.

¹⁹⁷ *Kaşad*.

¹⁹⁸ Evlia foloseşte forma românească *Mureş*, nu magh. Maroš.

¹⁹⁹ Despre lupta din 26 iunie/6 iulie 1658 de lângă Păuliş (între Arad şi Lipova) vezi: scrisoarea lui G. Rákóczi al II-lea din 15 iulie 1658, în care arată pierderile turcilor (S z i l á g y i S., *Transsylvania et bellum boreo-orientale*, II, p. 506; G. K r a u s, *op. cit.*, p. 263;

pia Salontei²⁰⁰ cu multe mii de călăreți pe cai arăbești. Elçi-Husein pașa, la rîndul său, aruncîndu-se în rîul Mureș, a dispărut. În sfîrșit, în această înfrîngere au pierit zece mii de oameni. După aceea, Kenan pașa, cel învins, fiind mazilit de la Buda, serdariatul Budei a fost dăruit, fără turgă²⁰¹ împăratească, lui Seidi-Ahmed pașa din Bosnia²⁰².

Ajungînd mare serdar, Seidi-Ahmed pașa a fost trimis împotriva Ardealului, iar eialetul Bosniei a fost dăruit lui Melek-Ahmed pașa.

Fără să țină seama de asprimea iernii din anul acela²⁰³, gaziul Seidi-Ahmed pașa a pătruns prin Porțile de Fier ale Ardealului²⁰⁴, cu o oaste de douăsprezece mii de oameni, echipați ușor, și, întîlnindu-se cu cei o sută de mii de oameni²⁰⁵ ai blestematului de Rákóczi, care stătea în cîmpia Hațegului²⁰⁶, cu spatele la cetatea Kolțvar²⁰⁷, a pornit la luptă²⁰⁸. Atunci Husein pașa, fratele vizirului de Timișoara, Siavuş pașa, atacîndu-i pe ghiauri prin mijloc, așa cum lupul flămînd atacă oile, i-a măcelărit într-o clipă pe ghiaurii cu fața albă, pe zăpada albă, încît de sîngele lor s-a topit și zăpada.

Deși capetele tuturor și căpeteniile²⁰⁹ și carele cu zaherea și munițiile lor au fost trimise cu mare alai la Poarta Devletului, totuși această luptă sfîntă a lui Seidi <Ahmed pașa> n-a fost luată deloc în seamă și nu au zis nici măcar //: „Bogdaproste!” De fapt, aceasta a fost o bătălie asemenea 293 cu aceea a sultanului Mehmed han, cuceritorul Agriei²¹⁰. Deși

M á r k i S., *Arad vármegye és Arad város története* [Istoria comitatului Arad și a orașului Arad] II, Budapesta, 1892, pp. 106—108. Vezi și prezentarea luptelor din această vreme făcută de A. Barcsai în *Monumenta Comitatus*, XI, pp. 80—83.

²⁰⁰ Salanta.

²⁰¹ *Tugra*, monograma sultanilor otomani care se punea în fruntea firmanelor (popular: tura).

²⁰² Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 312.

²⁰³ Iarna anului 1659—1660. Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 311, unde se arată că pașa a plecat spre Poarta de Fier la 7 noiembrie 1659; I. Bethlen, *Rerum transilvanicarum*, p. 109 și urm.

²⁰⁴ *Erdel Demir Kapusu*. Vezi și mai jos p. 344.

²⁰⁵ Efectivele sînt mult exagerate. La 1659, G. Rákóczi dispunea de o armată de 12 000 — 13 000 de oșteni mercenari, putînd să ridice la arme pînă la 30 000 — 40 000 de oșteni de țară (H u r m u z a k i, IX/1, p. 149).

²⁰⁶ Hacek.

²⁰⁷ *Kolțvar*; este vorba de Cetatea Colța familiei Cindea-Kendeffy (I. Bethlen, *op. cit.*, p. 113; G. K r a u s, *op. cit.*, p. 273).

²⁰⁸ Lupta s-a dat la 21 noiembrie 1659 între satele Zeicani și Grădiște, aproape de Hațeg, jud. Hunedoara. Vezi Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *Tarih* (Cronică), vol. I, Istanbul, 1928, pp. 191—203 și G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 308—311. Ultimul susține că din oastea lui Rákóczi au fost uciși 3 000 de oameni, pe cînd turcii au pierdut doar 125 de ostași!

²⁰⁹ *Kapudán*, din ital. „capitano”.

²¹⁰ *Egri* (Eger, Erlau). Evlia Celebi se referă la expediția din 1596 a sultanului Mehmed al III-lea, cînd ostile austriece au fost înfrînte la Mezökeresztes.

oastea lui Seidi paşa nu trecea de douăsprezece mii de oameni, armata ghiaură era aproape de o sută şaizeci de mii²¹¹.

Blestematul de Rákóczi, scăpînd şi din această încăierare, a fugit în cetatea Cluj²¹² şi a început să strîngă iarăşi oaste. Cînd a ajuns la urechile împăratului devastarea eialetului Bosniei de către veneţieni²¹³, atunci Melek-Ahmed paşa a fost numit în eialetul Bosniei, fiind în acelaşi timp desemnat mare serdar împotriva cetăţii Sadra²¹⁴... Anul 1081²¹⁵.

Numirea lui Seidi-Ahmed paşa ca serdar pentru a doua oară

Răsculîndu-se din nou în Ardeal, ghiaurul Rákóczi nu a trimis la Poarta Devletului haraciul său, după cum era legea. Pe de altă parte, strîngînd o mulţime de oşti nenorocite, el s-a aşezat lîngă cetatea Cluj cu două sute de mii de ghiauri²¹⁶. Din partea aceasta, Seidi paşa a întîmpinat, în primăvară, oastea duşmană din cîmpia Clujului, cu trupele alese de la Buda, Agria, Kanizsa şi Timişoara, avînd patruzeci de mii de călăreţi înarmaţi, viteji şi renumiţi.

294 Făcîndu-se un mare măcel²¹⁷, cu voia lui Allah, două sute de mii de ostaşi de ai ghiaurilor au fost trecuţi prin sabie şi toţi vitejii musulmani s-au umplut de prăzi. Rákóczi, la rîndul său, fugind din această bătălie, rănit, s-a dus la Oradea²¹⁸, dar, neputînd să rămînă nici acolo, // a plecat la cetatea Kálló²¹⁹. Pe cînd căuta acolo pe profetul Isus²²⁰, el a căzut în ghiarele lui Azrail²²¹ şi a murit²²². Deşi Seidi paşa a adus tezaurele şi avuţiile şi obiectele capturate, pentru a îndestula vistieria padişahului şi a ajuns la Poarta fericirii cîntînd din tobe şi din surle, totuşi, din pricina unora care erau împotriva sa, el nu a putut fi pe placul padişahului.

²¹¹ Mai sus erau 100 000 !

²¹² *Kolojvar* ; în alte părţi *Kolozvar*. După G. K r a u s, *op. cit.*, p. 312, Rákóczi a fugit la Iernut.

²¹³ *Venedik*.

²¹⁴ *Sadra*, Iadra, în Dalmaţia.

²¹⁵ 1670—1671 ; în realitate este vorba de 1071 H. = 1660—1661.

²¹⁶ După alte izvoare erau numai 40 000 (*Cronici turceşti*, II, p. 313). Vezi şi nota 205.

²¹⁷ La 22 mai 1660 în localitatea numită Feneşul Săsesc (azi Floreşti) de lîngă Cluj. Pentru detalii vezi Farmai F., *II Rákóczi György Szdszfenesi csatája* [Lupta de la Feneşul Săsesc], în „Erdélyi Múzeum”, 1902, p. 221 şi urm. Vezi şi mai jos p. 435.

²¹⁸ *Varat*.

²¹⁹ *Kalva*, Nagy Kálló, cetate în comitatul Szabolcs (R. P. Ungară). La p. 314 se spune cetatea Tamin. De fapt Rákóczi a murit la Oradea (G. K r a u s, *op. cit.*, p. 345).

²²⁰ *Isa*.

²²¹ *Azrail*, îngerul morţii la musulmani.

²²² La 7 iunie 1660. Vezi G. K r a u s, *op. cit.*, p. 345 ; I. B e t h l e n, *op. cit.*, pp. 148—155.

Despre înmormîntarea lui G. Rákóczi al II-lea vezi S z a b o F r i g y e s, *II. Rákóczi György temetése* [Înmormîntarea lui G.R. II], în „Történelmi Tár”, 1880, pp. 582—584.

Ultima dată, cetățile Ineu²²³, Caransebeș²²⁴ și Lugoj fuseseră cucerite de către marele serdar și marele vizir Köprülü Mehmed pașa, și, afară de acestea, fiind cucerite încă alte șapte orașe, cetatea Arad fusese refăcută, iar cetatea Ineu reparată și întărită²²⁵, devenind un oraș frumos ca o grădină de rai; aceasta a fost desemnată ca reședință de guvernare pentru vizirii de Timișoara. Tocmai când se hotărîse și cucerirea cetăților denumite Sarospatak²²⁶, Săcueni²²⁷ și Ecsedvár²²⁸, din ținutul Ardeal²²⁹, i-au sosit lui Köprülü, de la Pragul fericirii, din partea mării-sale padișahului, stăpînitor peste lume, hattîșerifuri drastice în care se arăta: „Chiar dacă vei aduce legați, în fața împărăției mele, pe craiul Ardealului și pe împăratul austrieilor, tot nu mă voi mulțumi, fiindcă în vilaieturile din Anatolia s-au răsculat împotriva mea: Kara-Hasan pașa, Sarî-Kenan pașa, Tayyaroglu Ahmed pașa, precum și patruzeci de beilerbei²³⁰ și nenumărați alți sangeacbei, fără de credință, care, cu o oaste cît marea, vin asupra capitalei noastre vechi, Bursa. De aceea să vii neapărat și numaidecît la Poarta Devletului meu²³¹”.

Sosind hattîhumaiunul la Köprülü, acesta s-a speriat ca de moarte și a spus: „Bravo, Kara-Hasan pașa, bravo! I-ai dat bun ajutor ghiaurului maghiar! Dar nu va fi deloc bine!”. Zicînd astfel, el a plecat de lîngă Ineu²³², invocînd ajutorul lui Allah și zicînd: „Se pornește mare război sfînt împotriva lui Kara-Hasan, abjectul sprijinitor al ghiaurului”. El și-a legat din două locuri sabia la cingătoare și apoi a pus strigătorii să anunțe că cine vrea bani de pîine și cinste să vină la Poarta împărăției. Astfel, lăsîndu-l pe Sinan pașa serdar la Ineu, iar pe Seidi (Ahmed) pașa numindu-l ajutor al său, Köprülü a sosit, în mare grabă, în cîmpia de la Kiagît-Hane²³³

²²³ Yanova. Vezi descrierea ei în vol. VI al operei lui Evlia, pp. 405—408.

²²⁴ Șebes.

²²⁵ La 1658.

²²⁶ Șarbatak, oraș în nord-estul R. P. Ungare.

²²⁷ Sekel-Hit, „Podul Secuilor”; Săcueni, jud. Bihor.

²²⁸ Ecsedvár, Nagy-Ecsed, în R. P. Ungară.

²²⁹ Erdek, greșit grafiat în loc de Erdel.

²³⁰ Mir-i-miran, denumire persană pentru beilerbei.

²³¹ Evenimentele s-au petrecut în anul 1658. Evlia nu respectă cronologia evenimentelor.

Vestea răscoalei lui Hasan pașa s-a aflat la 20 sept. 1658, în timp ce Köprülü se afla, într-adevăr, în Transilvania (N. I o r g a, *Studii și doc.*, XXIII, p. 232). Pentru comparație, vezi textul (schimbat) al aceluiași hattîșerif în vol. V al operei lui Evlia, p. 241.

²³² Pentru aceste împrejurări vezi și Silahdar, *Tarih* [Cronică], vol. I, pp. 119—129.

²³³ Kâğıt-Hane, „Moara de hirtie”, cartier la Istanbul, în partea europeană, în capătul Cornului de aur.

... Capudanul <Köse> Ali paşa de la Dardanele²³⁴ a cucerit cetăţile Oradei şi Sîniob, precum şi alte cetăţi. Evenimentele acestea vor fi descrise la locul lor.

Data cuceririi Oradei: „Viteazul Ali paşa a cucerit Oradea de la duşmani”²³⁵. Pe cînd Ali paşa, după cucerirea cetăţii Oradea, era ocupat cu repararea şi întărirea ei, a început în Ţara Românească²³⁶ răscoala beifului Mihnea²³⁷.

Răscoala beifului Mihnea în Ţara Românească

Cînd beiful Mihnea i-a nimicit pe cei aproape zece mii de negustori musulmani aflaţi în Ţara Românească, răscoala lui s-a dat pe faţă. De aceea au fost desemnaţi Fazlî paşa şi Djan-Arslan paşa, precum şi mulţi beilerbei²³⁸ şi emiri, care s-au războit crîncen la cetatea numită Giurgiu²³⁹. Pe cînd oastea islamică, înfrîntă, se aşezase în tabără lângă cetatea Giurgiu, cu spatele la fluviul Dunărea, luptîndu-se zi şi noapte, a izbucnit răscoala şi în Moldova²⁴⁰.

Răscoala din Moldova

Afurisitul, numit Constantin Cîrnul²⁴¹, ocupînd cu cincizeci de mii de ghiauri oraşul Iaşi, capitala Moldovei, începu să-l atace pe beiful de acolo, Dolta²⁴², luînd sub stăpînire sa Moldova. Cînd aceste triste evenimente au fost anunţate la Poarta Devletului, s-au trimis porunci împărăteşti către hanul tătar şi către vizirul din eialetul Oceakov, precum şi tătarilor din Bugeac, fiind însărcinaţi să pornească expediţie împotriva Moldovei. Totodată, a fost numit bei în Moldova feciorul numit Ştefan cel Tânăr²⁴³, fiul voievodului Lupul²⁴⁴, fostul bei al Moldovei, care era închis

²³⁴ *Bogaz-Hisar*, „cetatea de la Strîmtoare”, denumire dată Dardanelor.

²³⁵ Calculîndu-se valoarea numerică a literelor arabe cuprinse în acest vers, rezultă anul 1173 H. = 25 aug. 1759 — 12 aug. 1760; în realitate ar trebui 1072 H. = 1660.

²³⁶ *Eflak*.

²³⁷ *Mihne Bey*, Mihnea al III-lea Radu (1658—1659). De fapt răscoala a început înainte de cucerirea Oradei; cronologie greşită la Evlia Celebi.

²³⁸ *Mirimiran*.

²³⁹ *Yerkökü*. În urma înţelegerii de la Rucăr (15 oct. 1658), dintre Rákóczi şi Mihnea, acesta din urmă încearcă să cucerească, prin asediu, cetatea Giurgiu (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 278 şi A. I. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea al III-lea (Mihail Radu)*, Bucureşti, 1936, p. 20). Vezi şi relaţia lui Evlia, vol. V, p. 341 şi urm.

²⁴⁰ *Bogdan*. Evlia revine la aceste evenimente în vol. V, p. 329 şi urm.

²⁴¹ *Burunsuz*, „fără nas”. Este vorba de Constantin Şerban, numit astfel deoarece fusese însemnat la nas de Matei Basarab. El s-a răsculat împreună cu Gh. Rákóczi al II-lea şi Mihnea al III-lea Radu.

²⁴² *Dolta*; este vorba de Gheorghe Ghica (1658—1659).

²⁴³ *Djivan-Istefan*, „Ştefan cel Tânăr”; *djivan* (civan), „tînăr”.

²⁴⁴ Vasile Lupu, domnul Moldovei (1634—1653).

la Iedicule. Kemankeş Ahmed aga, omul lui Fazlî paşa, a fost numit agă de înscăunare²⁴⁵, iar Gazzaz-oglu Silahşor-Ahmed aga a fost desemnat ca agă de steag²⁴⁶. Străbătînd locurile de popas, toată oastea şi emirii au sosit lîngă Iaşi, capitala Moldovei. Acolo, pe zăpada albă, s-a dat o mare luptă²⁴⁷. Ghiaurii au fost înfrinţi şi blestematul numit Constantin Cîrnul a fugit, iar oastea sa s-a împrăştiat.

Atunci, vreo zece mii de ghiauri, albi ca zăpada, l-au aşezat la domnie pe Ştefan cel Tânăr, ducîndu-l la Curte²⁴⁸. După aceasta, tătarii dinspre ţarmul mării²⁴⁹, împreună cu calgai-sultanul şi cu tătarii din Crimeea, au plecat în ceambul²⁵⁰ //pe urmele ghiaurilor înfrinţi, care scăpaseră de săbii. 297 Ocupînd ţara Moldovei şi măcelărindu-i pe ghiaurii fugari, i-au gonit în Ţara Românească.

Cu voia lui Allah, la început, cînd Fazlî paşa şi Djan-Arslan paşa fuseseră înfrinţi şi erau asediaţi la Giurgiu, gîndindu-se să se înece în Dunăre, tocmai atunci ghiaurii, ieşind afară din şanţuri, au strigat „Bre, Constantin Cîrnul din Moldova a fost bătut şi o mare oaste tătară vine peste noi”²⁵¹. Atunci, renunţînd la asediarea armatei osmane care era împresurată în cetatea Giurgiu, ei au fugit spre Tîrgovişte²⁵². Astfel, ostaşii musulmani au început numaidecît urmărirea ghiaurilor şi tot fugărindu-i şi nimicindu-i, au luat atîtea avuţii şi vistierii şi robi şi comori, că nu pot fi arătate cu graiul şi nu pot fi descrise cu pana. Apoi, venind şi ostaşii tătari, i-au găsit pe ghiauri, prin dealuri şi văi, mergînd pînă în munţii lor şi pînă în ţinuturile Braşovului²⁵³. Astfel, s-a scris că au fost luaţi în robie peste douăzeci de mii de ghiauri valahi şi şaizeci de mii de moldoveni²⁵⁴.

Mulţumită lui Allah, vilaietele Moldovei şi Ţării Româneşti fiind cucerite astfel, în douăzeci de zile, sărmanul de mine am luat preţul a

²⁴⁵ *İşkemle-agası*.

²⁴⁶ *Sandjak-agası*, şeful stegarilor. Aceste evenimente sînt povestite pe larg în vol. V, pp. 330—337. Aici se spune că agă de steag a fost numit Izzizade Ahmed aga.

²⁴⁷ Bătălia s-a dat lîngă Iaşi, la 21 nov. 1659. Vezi mai jos.

²⁴⁸ *Kurt*, în loc de *Kurta*.

²⁴⁹ *Yalı tatarı*, adică tătarii din partea Bugeacului.

²⁵⁰ *Çapul* (citeşte *ceapul*); la cronicarii români „ceambul” = incursiune, năvală de pradă.

²⁵¹ După G. Kraus (*op. cit.*, p. 307), Mihnea al III-lea a fost înfrînt de turci la 19 nov. 1659, iar C. Şerban a fost alungat la 21 nov., astfel încît este greu de crezut că asediaţii de la Giurgiu puteau afla despre înfrîngerea lui C. Şerban (vezi şi A. Ciorănescu, *Mihnea III*, p. 160).

²⁵² *Terkovişte*.

²⁵³ *Varsava*. Nu poate fi vorba de Varşovia, unde nu aveau cum să ajungă locuitorii din Ţara Românească. Braşovul era numit uneori de străini şi Versovia (*Căldări*, II, indice).

²⁵⁴ Cifre greu de controlat.

douăzeci de robi. Apoi, venind iarăși la beiful Ștefăniță Lupu²⁵⁵, aflat pe tronul Moldovei, am primit de la el o pungă de bani, șase cai trăpași, o blană și cite o scrisoare²⁵⁶. De asemenea, luînd și de la Gazzaz-zade Ahmed aga o pungă de bani, un cal trăpaș și un rob de preț, ca daruri, în a patruzeci și doua zi am ajuns la Adrianopol²⁵⁷.

Aflîndu-mă la această bătălie sfîntă, precum și la lupta de la Oradea²⁵⁸, m-am dus apoi lîngă efendiul nostru, Melek-Ahmed pașa, aflat în Bosnia . . .

Descrierea serdariatului lui <Köse> Ali pașa împotriva lui Ioan Kemény²⁵⁹, din țara Ardealului

În anul o mie șaptezeci și doi²⁶⁰, Melek-Ahmed pașa, cu oastea Rumeliei, și Çavuş-zade Ahmed pașa, cu oastea Anatoliei, și douăzeci de beilerbei, stăpîni de eialete, și șaptezeci de sangeac <bei> // și douăzeci de odale de ieniceri și gebegii²⁶¹ și tunari și cei din cele patru bulucuri²⁶², în total optzeci și șapte de mii de ostași, s-au strîns cu toții pe șesul Timișoarei. Serdarul Ali pașa, făcîndu-l martir pe gaziul Seidi-Ahmed pașa²⁶³, ordia islamică devenise un fel de trup fără suflet; totuși, de nevoie, intrînd prin Poarta de Fier a Ardealului²⁶⁴, s-a poposit pe șesul Hațeg²⁶⁵. În a douăzecea zi, venind aga de țarmuri²⁶⁶, Șah-Polad, cu patruzeci de mii de tătari, oștile islamice s-au mai înviorat. Oastei tătare i s-a dat firman să facă incursiuni de pradă. Cînd au fost trimiși oameni să aducă vești despre ghiaurul Ioan Kemény, aceștia au adus multe mii de ghiauri.

După aceea, pornindu-se asupra lui Ioan Kemény, Ismail pașa, vizirul de Buda, a fost desemnat ca cerhagi²⁶⁷ și a trecut cu tuiurile în avangarda oastei. Pe scurt, răspîndindu-se prin Ardeal vestea și faima noastră, am ocupat, în opt luni, țara Ardealului.

Înaintînd pînă pe malul fluviului Tisa²⁶⁸, Husein pașa, fratele lui Siavuș pașa, a fost desemnat, cu oști alese, să treacă peste fluviul Tisa. Mergînd

²⁵⁵ *Djivan Istefan*.

²⁵⁶ În vol. V, p. 358, este vorba de o teșcherea pentru alimente.

²⁵⁷ *Edirne*.

²⁵⁸ *Varat*.

²⁵⁹ *Kimnianoș* sau *Keminyanos* (scris împreună).

²⁶⁰ 27 aug. 1661 — 15 aug. 1662.

²⁶¹ *Gebegi*, cuirasier, ostaș în zale, chesonar.

²⁶² *Aşağı-bölük*, categorie de oaste otomană (cavaleri).

²⁶³ Acesta fusese decapitat din porunca marelui vizir Köprülü Mehmed pașa.

²⁶⁴ *Erdel Demir Kapusu*. Vezi G. K r a u s, *op. cit.*, p. 403 și urm.

²⁶⁵ *Hacik*.

²⁶⁶ *Yalı-agası*, „aga de țarm”, comandant tătar pe malurile Mării Negre, în partea Bugeacului.

²⁶⁷ *Cerhagi* (*çerhacı*), hărțuitor, avangardă.

²⁶⁸ *Bensa* (grafiata greșită).

la cetățile Nakşa²⁶⁹ și Hust²⁷⁰, el a cerut la crăiie pe ghiaurul numit Zólyomi-oglu²⁷¹, dar ghiaurii au răspuns: „Noi sîntem mulțumiți de craiul nostru Ioan Kemény; nu vrem alt crai”. Ei nu au primit ca Zólyomi-oglu să devină crai. Husein pașa a trecut din nou fluviul și s-a întors în partea ceastălaltă. La rîndul său, serdarul Ali pașa, întorcîndu-se și el de pe malurile fluviului Tisa, l-a numit pe Ismail pașa serdar împotriva vilaietului secuiesc²⁷².

Dîndu-se o mare bătălie la intrarea în secuime²⁷³, au fost uciși multe mii de oameni, iar serdarul Ismail pașa a intrat victorios în ordia islamică, cu șaptezeci de mii de prizonieri și cu multe avuții drept pradă²⁷⁴. Por-nindu-se de acolo, lîngă cetatea Odorhei²⁷⁵ a fost numit crai necredincio-sul cu numele de Apafi Mihail²⁷⁶, din spița lui Gabriel Bethlen²⁷⁷ și adunînd 2 000 de pungi (*kise*) din restanțele pe trei ani ale tributului supușilor^{277bis}, tocmai cînd stăteam lîngă cetatea maghiarilor-sași²⁷⁸, numită cetatea Sibiu²⁷⁹, a sosit, prin chehaiaua capugiilor²⁸⁰, știre despre moartea lui Köprülü Mehmed pașa²⁸¹ și trecerea fiului său, Fazıl Ahmed pașa, ca mare vizir. La localitatea numită Făgăraș²⁸², lîngă cetate, s-a dat o mare bătă-lie²⁸³. În această vreme a căzut și zăpadă. În cele din urmă, // în luna aceea 299 au fost luate, ca pradă, patruzeci de mii de harabale de avuții și s-au captu-rat o sută de mii de robi. Întrucît oastea s-a retras la iernare, efendiul nostru, Melek-Ahmed pașa, la rîndul său, și-a petrecut iarna la Belgrad...

²⁶⁹ Nakşa (?). Poate Nyaláb (G. Kraus, *op. cit.*, p. 410).

²⁷⁰ Huszar.

²⁷¹ Zolomi-oglu, „fiul lui Zólyomi” este vorba de Nicolae Zólyomi, ultimul descendent al unei vechi familii nobile, originară din Bihor. Era stăpinul cetății Hunedoara și comite de Zarand. Ca partizan al lui Acațiu Barcsai, fuge de teama lui Ioan Kemény în cetatea Hust. După 1661 a fugit din țară, fiind bănuț de Mihail Apafi că umblă după domnie; moare în Turcia. Vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 412.

²⁷² Seykel viláyeti.

²⁷³ Seykel Bogazi, „Strimtoarea secuilor”. Vezi Benedek Fidel, *Tatár betöres Csikba 1661-ben* [Năvălirea tătarilor în Ciuc la 1661], Cluj, 1945.

²⁷⁴ După G. Kraus, ar fi fost luați 15 000 de robi din scaunele Mureș și Odorhei (*op. cit.*, p. 427).

²⁷⁵ Udvarhei. De fapt la Tg. Mureș (G. Kraus, *op. cit.*, pp. 425—429). Ali pașa a ajuns lîngă Odorhei la o lună după numirea lui M. Apafi ca principe (*ibidem*, p. 441). Despre numirea lui M. Apafi vezi pe larg vol. V al operei lui Evlia Celebi, p. 56 și urm.

²⁷⁶ Apoyi Mihail. Numirea s-a făcut la 20 sept. 1661 (G. Kraus, *op. cit.*, pp. 427—429).

²⁷⁷ Tebles Gabor; confuzie la autor, cei doi nu erau rude.

^{277bis} Despre trimiterea banilor datorăți Porții vezi *Monumenta Comititia*, XIII, p. 103 și urm. Despre stringerea lor din țară vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 390 și urm.

²⁷⁸ Sas-Madjarî (*Sas-Macareis*).

²⁷⁹ Sibin Kalesi.

²⁸⁰ Reprezentantul (intendentul) capugiilor.

²⁸¹ 6 oct. 1661.

²⁸² Fograș, Făgăraș.

²⁸³ Vezi și G. Kraus, *op. cit.*, p. 445 și urm.

〈Urmează descrierea campaniei noului mare vizir în Ungaria și Austria, care s-a terminat prin încheierea unei păci între turci și austrieci〉.

301 ...După supunerea craiului leșesc la haraci²⁸⁴, padișahul²⁸⁵ a iernat în orașelul Bazargic²⁸⁶, din vecinătatea Adrianopolei, iar vizirul²⁸⁷ și-a petrecut iarna la Babadag. Anul 1083²⁸⁸...

Apoi, padișahul însuși stînd în orașul Iași, capitala Moldovei, l-a numit serdar pe marele vizir Fazıl Ahmed pașa, care a cucerit Zvancea²⁸⁹ și alte cetăți mari. Apoi, tot din îndemnul padișahului, marele vizir Mustafa pașa²⁹⁰, în urma unei mari bătălii, a cucerit cetatea Cehrin²⁹¹, după care padișahul s-a întors la Adrianopol, iar marele vizir la Babadag.

Anul 1089²⁹². Iată că atîtea cetăți, cucerite toate pe vremea sultanului Mehmed han al IV-lea, au devenit țări islamice...

339 ...El²⁹³ a ocupat Țara Românească și Moldova și, în unire cu Mengli Ghirai²⁹⁴, a luat în stăpînire cetățile: Chilia, Cetatea Albă, Ismail, Brăila²⁹⁵, Isaccea²⁹⁶, Galați²⁹⁷ și Reni²⁹⁸. De asemenea, el a impus la haraci părțile Silistrei, Rusciukului, Nicopolei, Vidinului și Cladovei²⁹⁹, aflate dincoace de Dunăre...

408 Mausoleul lui Pertev pașa. În ziua cînd Suleiman³⁰⁰ hanul a răposat lîngă cetatea Szigetvar³⁰¹, afară de faptul că Szigetvarul a fost cucerit pe cînd hanul Suleiman murise, tot în ceasul morții lui Suleiman han și acest Pertev pașa, la rîndul său, cucerind și el, cu optzeci și șapte de mii de ostași, cetatea Gyula, care făcea parte din cetățile ținutului Ardeal, a trimis vestea acestei cuceriri lui Sokollu Mehmed pașa, aflat sub zidurile Szigetvarului...

²⁸⁴ Este vorba de expediția împotriva Căminitei (1672), la care au participat și oștiri din Țara Românească și Moldova.

²⁸⁵ Mehmed al IV-lea.

²⁸⁶ *Hadjioglu Bazargi*, azi Tolbuhin, oraș în R. P. Bulgaria.

²⁸⁷ Köprülüade Fazıl Ahmed pașa (1661—1676).

²⁸⁸ 29 aprilie 1672 — 17 aprilie 1673.

²⁸⁹ *Omança* (deformat), Zwaniec.

²⁹⁰ Kara-Mustafa pașa, mare vizir (1676—1683).

²⁹¹ *Cehrelençe*.

²⁹² 23 febr. 1678 — 11 febr. 1679. La aceste lupte au luat parte și oștile țărilor române (*Letopiseșul Cantacuzinesc*, pp. 173—174 și Radu Popescu, *Istoriile*, p. 169).

²⁹³ Vezi p. 327, nota 6.

²⁹⁴ Mengli Ghirai, hanul Crimeii (1478—1514).

²⁹⁵ *Ibrail*. A fost ocupată mai tîrziu (1535—1545).

²⁹⁶ *Ishakdja* și *Isakdji*.

²⁹⁷ *Kalas*. Nu s-a aflat niciodată sub stăpînire turcească.

²⁹⁸ *Tumarova*, adică Reni. După Miron Costin a fost anexată de turci abia la 1621 (*Opere*, p. 85).

²⁹⁹ *Feth-ul-Islam*.

³⁰⁰ Suleiman Magnificul.

³⁰¹ *Sigetvar*, Szigetvár, cetate în Ungaria, cucerită de turci în 1566.

Aceștia sînt negustori mari. În Țara Românească, Moldova, Kavala, Salonic, Tîrhală, Moreea, Anatolia, ei au ortacii³⁰⁴ lor, care posedă multe mii de turme. Sînt 2 000 de oameni...

Și aceștia sînt negustori vestiți; cei mai mulți dintre ei sînt ghiauri valahi și moldoveni. Pentru a-i îndestula pe locuitorii din Istanbul, ei aduc, de Sf. Dumitru³⁰⁵, de trei ori cîte o sută de mii de vite și fac pastramă în afara Porții Turnului, pe marginea șanțului, între două cetăți. Intendentul pastramagiilor, Ali aga, le ia dările, iar naibul³⁰⁶ de pastramă, Husein efendi, le ascultă pricinile. Ei trec înarmați³⁰⁷. Sînt șase sute de oameni.

Intendent e unul, iar oameni sînt 300. De asemenea, au supraveghetori și scribi. Hambarul se află în afara locului zis Bahçe Kapusu³⁰⁹, iar hambarul de grîu este magazia din Galata, cu minaret și acoperită cu plumb, pe care a construit-o Omer, fiul lui Abdulaziz. Deși Murad han al IV-lea³¹⁰ a vrut s-o transforme în geamie, totuși nu a reușit. Aducîndu-se grîu, ca dînte de cămilă, din vilaietele Kesendire, Kolon³¹¹, Beș-Tepe³¹² și Dobrogea, se înmagazinează în hambarul acesta și, potrivit condicii, se consumă zilnic pentru tainuri.

Sînt 5 dughene și 10 oameni. Conducătorul³¹³ lor nu se cunoaște. <Mercurul> este un metal care, cu voia lui Allah, se aduce din schela Danțiș³¹⁴ din vilaietul leșesc. Dar în anul 1071³¹⁵ cînd, împreună cu răposa-

³⁰² *Esnaf*; de aici denumirea de isnaf dată breslelor în sec. XVIII în țările române.

³⁰³ *Halibkeșan*, în loc de *gelebkheșan* (*celebkheșan*), negustori de oi, vite etc.

³⁰⁴ Este vorba de așa-numiții gelepi.

³⁰⁵ *Kasım*.

³⁰⁶ *Naib*, ajutor de cadiu (judecător musulman).

³⁰⁷ Este vorba de manifestările publice de la Istanbul.

³⁰⁸ *Emin*.

³⁰⁹ *Bahçe Kapusu*, loc la Istanbul, pe Cornul de Aur.

³¹⁰ *Kesendire*, Kasandria, în Grecia (Pen. Calcidica)

³¹¹ *Kolon*, neidentificat.

³¹² *Beș-Tepe*, localitate în nordul Dobrogei; tot aici se află și colinele „Beș-Tepe” („Cinci Coline”).

³¹³ *Pir* (turc. *Pîr*), bătrîn, sfînt, stareț, conducător spiritual al unei corporații.

³¹⁴ *Danska*; este Gdansk, Danzig, în R. P. Polonă.

³¹⁵ 6 sept. 1660 — 26 aug. 1661.

tul Seidi-Ahmed paşa, am supus la haraci *Ardealul unguresc* şi când, omorîndu-l pe Rákóczi³¹⁶, sârmanul de mine m-am dus cu o ceată după putere, când stăteam pentru ambuscadă, am văzut lângă cetatea Baia Mare³¹⁷ o vărărie. I-am întrebat atunci pe robii noştri în limba maghiară; când colo, în locul acela erau un fel de sfărîmături albe, pietre de moară
578 sfărîmate, aşezate unele peste altele ca nişte munţi. Când le dădeau foc, curgea mercur // şi se umpleau gropile, iar de acolo îl puneau în burdufe de ciine, căci nu era chip să fie ținut în altceva... <Mai departe, se arată cum se prelucra şi la ce se folosea mercurul>.

658 *Breslele bragagiilor <din Istanbul>*

Sînt 300 de dughene, 1005 oameni. Primul descoperitor al brăgii³¹⁸ a fost Salsal³¹⁹ Tatar. După aceea, stăpînul dragonilor, ucigîndu-l pe Salsal
659 în Cetatea Albă // cu o săgeată, a venit în insula (sic!) Crimeea. A murit în locul numit Eski Burd³²⁰; mormîntul lui se află la Yeni-Saladjak³²¹.

Dar, deşi bragagii spun: „Stareţul nostru este Sarî-Saltuk”³²², nu este adevărat, deoarece acest mărit Sarî-Saltuk, care era un mare sultan³²³, este urmaşul măritului Hodja-Ahmed Yesevi³²⁴, strămoşul sârmanului de mine, şi a fost turc din turci şi o persoană însemnată şi nobilă, ce se trăgea dintr-un neam curat, sfîntul său nume fiind Mehmed Buhari³²⁵.

<Urmează apoi o lungă poveste despre uciderea unui balaur numit Buhali din Dobrogea, la Caliacra, după care 40 000 de ghiauri, precum şi craiul Dobrogei, ar fi devenit mahomedani. Se arată că Saltuk Mehmed Buhari nu putea fi sfîntul bragagiilor>.

³¹⁶ *Rakodji*.

³¹⁷ *Nek Bayna-Ezder*, în loc de *Nek Banya-Ejder*, cum apare de obicei la Evlia Celebi denumirea acestei localităţi, Nagy-Bánya; *Ejder* înseamnă „dragon”; ar fi adică cel ce păzeşte minele.

³¹⁸ *Bragă*, cuvînt albanez; în turceşte: *boza*.

³¹⁹ *Salsal*, cuvînt arab: „lut, argilă”. În legendele turceşti, *Salsal* ar fi fost un colos cu picioare de lut, care ar fi stăpînit sudul Rusiei.

³²⁰ „Vechiul Burd (sau Bord)”; poate un slav „Brod” = vad sau poate *Eski Yurd* (Vatră Vechie).

³²¹ „Noul Saladjak” (turc. *Salacak*).

³²² *Sarî-Saltuk*, căpetenie a turcilor imigraţi din Anatolia în Dobrogea, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Mormîntul lui se află în Babadag. Asupra lui Sarî-Saltuk vezi şi relaţia lui Ibn Battuta, în *Călători străini*, I, p. 10.

³²³ *Sultan* nu înseamnă numai împărat al turcilor osmanlii; are şi un sens general: „domn, domnitor, suveran, principe, stăpîn”.

³²⁴ Hodja-Ahmed Yesevi, poet, gînditor *sufi* („mistic”) turc din secolul al XII-lea, în Asia (*Islâm Ansiklopedisi*, vol. I, Istanbul, 1950, pp. 210–215).

³²⁵ *Buhari*, originar din oraşul Buhara din Horasan (astăzi în U.R.S.S.).

VOLUMUL II

DESPRE ÎNTRONAREA LUI ILDÎRÎM 40 BAIAZID¹ HAN, FIUL LUI MURAD HAN² ÎMPĂRATUL³

...Sultanul Ildîrîm Baiazid, cucerind țările ghiaure⁴ din cele patru părți, l-a răzbunat pe tatăl său și a purtat lupte sfinte. Cuceririle sale sînt... Vidin, Varna... Ianboli, Silistra, Rusciuk⁵, Giurgiu⁶, Nicopol...

Cînd el a trecut odată în Țara Românească și Moldova, cucerind orașe⁷, i s-a dat lui Ildîrîm porecla de „Emir sultan Yıldırım”⁸. În anul acela,

¹ Baiazid Yıldırım (Fulgerul), sultan otoman (1389—1402).

² Murad I, sultan otoman (1360—1389).

³ *Hudavendîgâr* (cit. Hudavendighiar), împărat, monarh, suveran; supranume dat sultanului Murad I și, după el, altor sultani otomani. Se spune și *Hünkâr* (cit. *Hünkîar*).

⁴ *Kiafiristan* (*Kâfiristan*).

⁵ *Urusçuk*.

⁶ *Yerköki*. De fapt Giurgiul a fost cucerit la 1417.

⁷ Autorul se referă la bătălia de la Rovine; Baiazid nu a ajuns în Moldova.

⁸ *Yıldırım*, fulger.

el a asediat Istanbulul cu o oaste întinsă ca marea și a impus numirea unui cadu pentru aplicarea Șeriatului⁹ islamic...

⟨Urmează descrierea bătăliei de la Ankara din 1402 cu Timurlenk și a luptelor dintre fiii lui Baiazid: Isa, Suleiman, Musa și Mehmed, fără a se aminti de Țara Românească⟩.

Relatarea în rezumat a domniei lui Celebi sultan Mehmed¹⁰ han, fiul lui Ildîrîm Baiazid han

43 ... După ce a cucerit, în Rumelia, Provadia, Ahioli¹¹, Köprülü, el a obligat din nou Țara Românească și Moldova să plătească haraci. El a zidit cetatea Çöl¹², adică Giurgiu, de pe malul Dunării, de la granița Țării Românești, din fața Rusciukului, și a așezat aici trupe. ⟨Urmează descrierea cuceririlor din Anatolia⟩.

100 ... Aceștia ⟨maghiarii⟩ alcătuiesc vreo cincisprezece neamuri¹³: maghiarii din Ungaria centrală¹⁴, maghiarii ardeleni¹⁵, secuii¹⁶, sașii¹⁷, haiducimea¹⁸, polonii, cehii¹⁹, korol²⁰, slovaci²¹, polonezii cracovieni²² și alții.

... Rușii alcătuiesc douăsprezece neamuri și acestora li se zic slavi²³, valahi²⁴, moldoveni²⁵, sîrbi²⁶, suedezi²⁷ ...

⁹ Șeriat, legea canonică musulmană.

¹⁰ Mehmed I Celebi (1413–1421).

¹¹ Oșfavlî, Ahiolî, localitate în R. P. Bulgaria, pe malul Mării Negre, în apropiere de Burgaz.

¹² Çöl, cîmp, stepă, sau Çuval, sac. Mai departe, descriind cetatea Turnu, din fața Nicolului, autorul relatează că aceasta era cetatea numită „Çuval”, fiind construită din pămîntul cărat de locuitori cu saci. Este adevărat că și Giurgiu a fost cucerit și refăcut de Mehmed I Celebi. Vezi și *Seyahatname*, vol. III, p. 312.

¹³ Kavm, neam, spiță, trib, gîntă, popor.

¹⁴ Orta Madjar (Orta Macar).

¹⁵ Erdel Madjari (Macari).

¹⁶ Seke.

¹⁷ Saz. Sașii — ca și alte popoare înșirate mai sus de Evlia — nu sînt de origine maghiară.

¹⁸ Haiduşah (Hayduşah).

¹⁹ Leh, Çeh.

²⁰ Korol, cuvînt polon sau rusesc, neidentificat (cazaci?).

²¹ Tot, de unde rom. „tăut”, slovaci.

²² Krakov, Cracovia, polonezii cracovieni.

²³ Slav.

²⁴ Eflak. Evlia nu cunoștea originea latină a românilor, despre care vorbesc numeroși alți călători străini.

²⁵ Bogdan.

²⁶ Sırça, probabil deformare în loc de sîrbi.

²⁷ İsvedj; aceștia sînt un popor germanic.

...Mai întâi, au mers și au asediat cetatea Azov: valiul eialetului Oceakov, Kodja-Gürdjî Kenan pașa, împreună cu pașa de Rumelia, vreo douăzeci și opt de sangeacbei, patruzeci de mii de tătari din Bugeac, patruzeci de mii de oameni din oastea valahă și moldoveană³⁰, douăzeci de mii de oameni din trupele craiului de Ardeal și optzeci de mii de tătari din Crimeea, iuți ca vîntul. În flota imperială, aflată cu noi, se găseau o sută cincizeci de galere, de catarge și kalite și baștarde³¹, o sută cincizeci de fregate, două sute de șăici și karamursel³²; într-un cuvînt, am pornit din portul Anapa cu patru sute de nave și patruzeci de mii de ostași înarmați. <Urmează descrierea asediului Azovului de către turci>. 114

Ridicîndu-ne de sub zidurile cetății Azov, cu oastea hanului Bahadîr Ghirai³³ și cu oștile valahe, moldovene și ardelene, ne-am grăbit să trecem fluviul Don³⁴ care se varsă în mare chiar lîngă cetate... <Urmează trecerea peste apă și plecarea spre Crimeea. Sfatul ghiaurilor din Azov și hotărîrea lor de a preda cetatea, deoarece o nouă armată turco-tătară venea asupra lor>³⁵.

.. În a treisprezecea zi a sosit, cu mare alai, marele serdar, vizirul djivan-capugibași Mehmed pașa, și a găsit Azovul evacuat. S-a așteptat însă timp de trei zile, zicîndu-se: „poate ghiaurii au făcut o viclenie și o drăcovenie”. În a patra zi s-au citit chemări la rugăciune³⁶ pe pămîntul cetății. Tot atunci, dîndu-se firmane oastei valahe și moldovene, s-a început, cu numele lui Allah, săparea temeliei cetății Azovului. În trei zile a apărut apă în adîncuri... <Urmează descrierea construirii cetății de către turci>. 126

²⁸ *Anapa*, localitate în nord-estul Mării Negre, spre Caucaz.

²⁹ Expediția din 1639 de care a mai fost vorba.

³⁰ *Ulak-Bogdan*. Cronicile interne nu amintesc de această participare, dar există documente turcești care confirmă participarea oștilor române.

³¹ *Baștarde*, *kadırga* și *kaliia*, sînt diverse feluri de corăbii mari de război. Numele de catargă se întilnește și în documentele românești.

³² *Karamürsel*, un gen de corabie cu pinze.

³³ *Bahadîr Gemray* (greșit), hanul Crimeii (1638–1642).

³⁴ *Ten* sau *Ton*.

³⁵ După cronicile românești, predarea cetății s-ar fi făcut prin intermediul Moldovei.

³⁶ *Ezan*.

127 *Peripețiile lui Evlia³⁷ cel neînfricat*

132 ...Umilul de mine am întrebat ce locuri sînt acestea³⁸. Cînd colo, ne găseam în fața munților, stîncilor și viilor de la Keligra-Sultan³⁹, de pe malul Mării Negre, din eialatul Silistra, care se înălțau pînă la cer. De la începutul călătoriei noastre și pînă acum, am umblat cu barca⁴⁰ trei zile și trei nopți flămînzi <trecînd prin> peripeții și prin nevoi...

133 *Istoria și motivul construirii lăcașului⁴¹ Keligra-Sultan, adică Sarî-Saltuk*

<Urmează a doua oară — cu unele deosebiri — povestea uciderii balaurului care pricinuia multe răutăți în Dobrogea, „minune” realizată de Sarî Saltuk, în urma căreia „craiul Dobrogei” împreună cu 7 000 de supuși ai săi ar fi trecut la mahomedanism>.

...Craiul Dobrogei, trimițînd soli la Orhan⁴² gaziul, i s-a supus și i-a arătat ascultare. De asemenea, și de la Orhan venindu-i craiului cadiu și tug și steag, i s-a dat acestuia numele de *Ali Muhtar*⁴³.

<După relatarea lui Evlia Celebi, Sarî-Saltuk ar fi cerut să i se pregătească șapte coșciuge la moartea sa, știînd că va fi cerut de șapte regi>.

137 ...Al șaselea a venit craiul Moldovei, numit Irvan⁴⁴, care a sosit personal și, luînd un coșciug, l-a înmormîntat <pe Saltuk> într-o mănăstire veche aflată într-un loc păduros și umbros din apropierea cetății Buzău⁴⁵. După cucerirea Cetății Albe, pe locul acestei mănăstiri au fost construite: o moscheie, un imaret⁴⁶, o medrese⁴⁷ și un han de către Baiazid Veli⁴⁸. De asemenea, a fost construită și o boltă strălucitoare peste mormîntul lui Saltuk Mehmed Buhari. Pe poarta ei fericită se află această inscripție: „Veniți și vizitați poarta cea înaltă”. În prezent, aceluia oraș i se zice Baba-

³⁷ Evlia Celebi, autorul operei de față.

³⁸ Evlia Celebi relatează că, plecînd din Crimeea cu o corabie pe Marea Neagră, aceasta a fost sfărîmată de valuri, iar el a reușit să ajungă pe pămîntul Dobrogei.

³⁹ *Keligra Sultan*; este vorba de Sarî-Saltuk, al cărui mormînt se află la Babadag. Dar *Keligra* se referă la Caliacra (Capul Caliacra), unde, de asemenea, se presupune că ar fi mormîntul lui Sarî-Saltuk, ca și în alte părți, după relatarea lui Evlia Celebi (vezi mai departe).

⁴⁰ *Sandal*.

⁴¹ *Tekke*.

⁴² Orhan, emir otoman (1326—1359).

⁴³ *Muhtar*, „ales, independent, autonom”. Este o legendă despre supunerea Dobrogei de către Imperiul otoman.

⁴⁴ *Irvan*, personaj legendar.

⁴⁵ *Buzeva*, probabil greșeală în loc de Babadag, cum apare mai departe.

⁴⁶ *Imaret*, instituție de binefacere, cu bucătărie pentru săraci.

⁴⁷ *Medrese*, lăcaș de cultură islamică, seminar.

⁴⁸ Vezi p. 327, nota 6.

dag⁴⁹ și este un oraș plăcut. Aici toate sînt vacufuri pentru Mehmed Buhari Sarî-Saltuk-Sultan. Timp de douăzeci și unu de ani, Saltuk, arătîndu-se ca un călugăr din neamul lui Mesia, i-a invitat pe mulți ghiauri la credința <islamică> și a devenit un luptător pe calea lui Allah.

Al șaptelea coșciug a fost luat de către Ali Muhtar, care trecuse la islamism pe cînd era craiul Dobrogei și, ducîndu-l, l-a îngropat în peștera balaurului din stîncile de la Caliacra⁵⁰ despre care vorbim. El este amintit acum sub numele de Keligra-Sultan. În limba latină, Keligra însemnează „balaur cu șapte capete”⁵¹. De aceea, fiind îngropat pe pămîntul a șapte crai, el are lăcașuri de fericire la fiecare din ei. Trei dintre acestea se găsesc pe pămîntul otoman. <Se arată că în țările creștine Saltuk e numit Sf. Nicolae, iar în țările islamice: Baba-Sultan, Sarî-Saltuk, Keligra-Sultan>.

...Lăcașul⁵² Keligra Sultan, în a cărui clădire am fost găzduiți după scăparea noastră de furia mării, este așezat pe malul Mării Negre, ca un cap cu vîrf înălțat spre cer și ca o trompă de elefant ce se întinde în mare. Corăbiile care vin din Istanbul și se îndreaptă spre Kara-Harman⁵³, Constanța⁵⁴ și spre părțile Chiliei⁵⁵ se orientează după stîncile de la Caliacra. Ele se înfățișează ca niște munți înalți ce se ridică spre cer și se văd de la o distanță de o sută cincizeci de mile.

Capul Sinop, de pe țărmul Anatoliei, din partea de răsărit și de dincolo de mare, se află în dreptul stîncilor de la Caliacra. Pe vreme senină, de la Caliacra se pot distinge munții de la Sinop, iar de la Sinop se pot vedea munții de la Caliacra; dar pentru aceasta se cere o vreme foarte senină.

Keligra-Saltuk-Sultan este înmormîntat în interiorul unei peșteri tocmai la capătul stîncilor de la Caliacra, care era grota balaurului. Primul ctitor de aici a fost Ali Muhtar⁵⁶. În dreapta și în stînga acestei mănăstiri, pe stînci, se găsesc multe sute de găuri adînci... Corăbiile care sosesc aici, cu catargele lor de o sută de brațe, vin și-și aruncă ancorele sub aceste stînci. Reisii⁵⁷ lor, luînd orz și grîu de la raiale, îl transportă cu carele și îl varsă în găurile aflate deasupra stîncilor. Corăbiile se așază sub aceste găuri și se deschid ușile hambarelor, care se umplu pînă la gură cu grîu și cu orz...

⁴⁹ *Babadagi*. Mai sus a fost vorba de Buzău (*Buzeva*).

⁵⁰ *Keligra* — Caliacra, în R. P. Bulgaria.

⁵¹ *Keligra* nu este cuvînt latin; Caliacra înseamnă în limba greacă „capul sau stîncă cea bună”, deoarece golful său constituie un adăpost sigur pentru corăbii (C. C. G i u r e s c u, *Istoria românilor*, ed. V-a, vol. I, București, 1946, p. 50).

⁵² *Tekke*.

⁵³ *Kara-Harman* (Aria Neagră), azi V a d u, jud. Constanța.

⁵⁴ *Köstendje* (*Köstence*).

⁵⁵ *Kili*.

⁵⁶ După Evlia Celebi, acesta este numele craiului Dobrogei după islamizarea sa.

⁵⁷ *Reis*, președinte, căpetenie; aici în sens de căpitan sau stăpîn de corabie.

〈Se vorbește, mai departe, de primii ziditori ai cetății⁵⁸ și de repararea ei de către Nasuh pașazade Husein pașa, vizir de Oceakov〉.

140 *Priveliștea Mării Negre de-a lungul și de-a latul ei*

141 ...Din Anatolia și din Rumelia, în Marea Neagră se varsă o mie opt sute de râuri mari și nici. Cel mai mare dintre toate este fluviul Dunărea, din Rumelia, în care se varsă, de-a lungul cursului, pînă la vărsarea sa în Marea Neagră, șapte sute de râuri. El se varsă în Marea Neagră în fața cetății Chilia, sub cetatea Tulcea, prin gurile Sulina, Kara-Harman, Sf. Gheorghe⁵⁹, adică prin cinci guri...

472 *Despre situația lui Murtaza pașa*

...Apoi, pe vremea șederii pașei⁶⁰ la Silistra, el s-a aflat în căimăcămia acestuia și i se spunea Sarıkcibaşı⁶¹ Murtaza aga; iar cînd Tabanî-Yassî 〈Mehmed pașa〉 a fost ucis, din pricina amestecului său în treburile Țării Românești și ale Moldovei⁶², și toți curtenii săi au fost luați în haremul împărătesc, a fost luat atunci cu ei și acesta. Pe vremea aceea i se spunea Destari⁶³ Murtaza pașa...

⁵⁸ *Kelîgra*; aici autorul se referă la Babadag, confundînd această localitate cu Capul Caliacra.

⁵⁹ *Hızır-Ilyas*. Despre aceste cinci guri ale Dunării vezi mai jos p. 360, 446—447.

⁶⁰ *Tabanî-Yassî Mehmed pașa*, mare vizir (1632—1637).

⁶¹ *Sarıkcıbaşı*; *sarık*, „turban”; Sarıkcıbaşı era starostele celor care se ocupau de turbanele sultanilor.

⁶² Vezi C. C. Giurescu, *Uciderea vizirului Mohammed Tabani Buiuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu. O scrisoare inedită*, Vălenii de Munte, 1926.

⁶³ *Destar*, cuvînt persan: vâlul sau muselina cu care se înfășoară capul; turban.

VOLUMUL III

CĂLĂTORIA NOASTRĂ ÎN EIALETUL OCEAKOV ȘI ÎNCEPUTUL CĂLĂTO- RIEI NOASTRE ÎN RUMELIA ÎMPRE- UNĂ CU MELEK AHMED PAȘA CARE A FOST MAZILIT DIN POSTUL DE MARE VIZIR

〈Se dau o serie de informații despre cetate 303
tea Cenghe sau Hemus din Bulgaria ; se afirmă că șanțul cel mare „a fost
construit de craiul Dobrogei” împotriva tătarilor〉.

Cetatea și orașul vechi Provadia. Primul ei întemeietor a fost Heluni¹, 304
〈unul〉 dintre craii Dobrogei // și este vechiul loc de reședință a stăpînit- 305
rilor Dobrogei. Întreaga Bulgaria și Grecia² se aflau sub stăpînirea acestui
Helune. Hotarele ei se întindeau de la cetatea și de la șanțul mai sus arătate,
din munții Cenghe, pînă la Crușavăț. Tot în cronica grecească³ scrie că o

¹ *Heluni*, mai jos *Helune*, personaj legendar.

² *Bulgaristan ve Yunanistan. Yunan*, termen folosit și de arabi; este „ionian”, termen
prin care sînt desemnați grecii antici și grecii din Grecia, spre deosebire de *Rum* (din : roman),
care sînt grecii bizantini.

³ *Yunvan*.

graniță începea de la cetatea Tulcea, de pe malul Dunării, și mergea pînă la teritoriile Semendriei, iar riul Iskra⁴, ce curge pe cîmpia Sofiei, forma hotarul dintre ele.

Craiul Dobrogei, purtînd totdeauna lupte mari cu Ginghis-Han și cu Tothamîș-Han, în cîmpia Kamerul-Kamer⁵ de la Cetatea Albă, nu-i lăsa pe tătari să treacă împotriva împăratului <bizantin> de la Istanbul⁶. Formînd astfel o stavilă, i s-a dat numele de „Dobre”, adică „craiul cel bun”⁷. Mai tîrziu, la 814⁸, Musa Celebi a cucerit acest loc cu ajutorul gaziului Mihalzade Mehmed bei⁹...

306 <Sub titlul „Vedere uimitoare”, se arată că, în vechime, înainte de Alexandru cel Mare, pe aceste locuri se întindea Marea Neagră>. ... Aceasta este adevărat, deoarece umilul de mine am găsit în nisipurile din cîmpia Heyhat și din cîmpia Salonta, dinspre Buda, scoici și midii, stridii, dintre vietățile marine, precum și insecte carbonizate...

312 *Vechea trecătoare și marele port Rusciuk*¹⁰

A fost întemeiat prin anii 70—80 ai Hegirei¹¹, de craiul Nicopolului și al Țării Românești, numit Urusciuc¹². Acest crai pornise asupra craiului Dobrogei. În cele din urmă, făcînd o petrecere pe gheață, lîngă cetate, se spărsese gheața, iar craiul se înecase în fluviul Dunărea. În istoria greacă se află amănunte despre aceasta. Mai apoi, cetatea Rusciuk a fost luată în stăpînire de craiul Dobrogei.

Mai tîrziu, cînd Baiazid Ildîrîm hanul a cucerit aceste locuri și le-a ocupat, cei din Țara Românească¹³, urcîndu-se în bărcile lor¹⁴, au fugit pe Dunăre în partea cealaltă, dar cei mai mulți dintre ei s-au înecat.

Pe vremea întîmplărilor cu Timur<lenk>¹⁵, craii Țării Românești și Moldovei, găsind prilej, au ocupat toate cetățile puternice de dincoace

⁴ *Iskar, Iskär*, în R. P. Bulgaria.

⁵ *Kamer* înseamnă lună; deci ar fi „luna lunilor”, adică „cetate strălucitoare” sau „fortificată”.

⁶ *Istanbul tekfurı*.

⁷ Este o încercare de a explica originea numelui Dobrogea, de la acest Dobre (probabil Dobrotici).

⁸ 25 apr. 1411 — 12 apr. 1412.

⁹ Mihalzade Mehmed bei sau Mihaloglu Mehmed bei, vestit comandant de oști din Rumelia.

¹⁰ *Urusdjuk (Urusciuk)*.

¹¹ 689—700.

¹² Este aici o amintire a imperiului vlaho-bulgar ce-și întindea stăpînirea pe ambele maluri ale Dunării.

¹³ *Eflaklılar*.

¹⁴ *Kayıklar*, calce, bărci.

¹⁵ *Timur*; autorul se referă la bătălia de la Ankara dintre Baiazid Ildîrîm și Timurlenk (1402).

de Dunăre¹⁶. Iar cînd Celebi Mehmed hanul¹⁷ a ajuns padişah independent în Anatolia¹⁸, venind cu o armată numeroasă, pe care nu o putea ține nici pămîntul, el a luat din nou Rusciukul. Apoi, trecînd Dunărea în partea cealaltă, pe la cetatea aceasta, Rusciuk, cu două mii de caiace și cu flotă, a poposit acolo și, săpînd șanțuri mari, a construit cetatea Giurgiu. Nimi-cînd toate căpeteniile de răufăcători¹⁹ din Țara Românească și din Moldova, a numit acolo din nou crai. Potrivit recensămîntului de pe vremea lui Suleiman han²⁰, acesta este un subașîlik²¹, dependent de sangeacul Nicopol din eialetul Silistrei...

Toți locuitorii de acolo vorbesc corect limba valahă, moldoveană^{21bis} 313 și bulgară. Sînt oameni foarte darnici, prietenoși și veseli. Au pîine din belșug, atît pentru bogați, cît și pentru sărmani. Fiînd un loc foarte îmbelșugat, zece pepeni galbeni costă un ban²². Banul este o monedă valahă²³, bătută din aramă și argint; circulă prin schelele și orașele de pe malul Dunării //. Nu are valoare în alte orașe. Zece pepeni verzi, o oca de pîine, o oca de carne fac cîte un ban, iar o oca de miere costă patru bani și o oca de unt zece bani... 314

¹⁶ Este vorba de perioada de după 1402, cînd oastea lui Mircea cel Bătrîn a înaintat în Peninsula Balcanică, sprijinind pe Musa, unul din fiii lui Baiazid (*Istoria României*, II, p. 380).

¹⁷ Mehmed I Celebi, sultan otoman (1413—1421).

¹⁸ Rum.

¹⁹ Așa numeau turcii pe adversarii Imperiului otoman.

²⁰ Suleiman Magnificul.

²¹ *Subașîlik*, teritoriul aflat sub autoritatea unui *subaș* (căpetenie de oaste).

^{21 bis} Este vorba de graiuri, nu de limbi diferite. După cum se știe, *limba română este o limbă unitară*, spre deosebire de alte limbi romanice. Unitatea limbii române a fost remarcată încă din sec. XVII de Miron Costin, care — după ce arăta latinitatea limbii vorbită de români — afirma că un român cînd întreabă pe un altul „despre limbă, zice pînă în ziua de azi: ști românește?, ceea ce este aproape *scis romanice*?, nu zice moldovenește” (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 229).

Ținînd seama de această unitate, toți cărturarii din această epocă vorbesc numai de limba românească, nu de o limbă moldoveană, munteană etc., care sînt invenția unor pseudo-savanți din vremea noastră. De pildă, la 1643, mitropolitul Varlaam al Moldovei îi spune cărții sale *Carte românească* (nu moldovenească — N. S.) *de învățatură*, așa cum celălalt Varlaam, mitropolitul Țării Românești, dedică la 1678 cartea sa *Cheia înțeleșului* „tuturor pravoslavnicilor creștini cari sînt născuți întru limba noastră rumâniască” (I. Bianu, *Bibliografia românească veche*, I, p. 218). În această problemă vezi mai nou: D. Macrea, *Unitatea limbii române* („România literară”, 22 oct. 1970, p. 10); Gh. Bulgăr, *De la unitatea de limbă și cultură la unitatea politică a românilor* („Analele Univ. București”, Limbă și literatură română, 18, 1969, nr. 1, p. 7—12); Petru Neiescu, *Cu privire la repartitia dialectală a dacoromânei*, în *Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, Buc., 1971, p. 297—302 etc.

²² *Penez*, *pîneaz*, înseamnă „monedă, ban”.

²³ *Eflak sikkisi*.

Descrierea cetății Çöl²⁴, adică Giurgiu²⁵

Este ridicată de sultanul Mehmed han Celebi în anul 816²⁶. Giurgiu este un hass dependent de eialetul Oceakov și formează un cadiat²⁷ separat, cu rang de 150 aspri. Nu are comune²⁸, chehaia²⁹ și serdar.

Cetatea propriu-zisă este pătrată și așezată lângă Dunăre, pe un șes verde, fiind zidită din blocuri mici de piatră albă. De jur împrejur are o mie de pași. În ea se află geamia sultanului Celebi Mehmed han, un dizdar, trei sute de ostași și meterhanea³⁰, un depozit de muniții, precum și cincizeci de tunuri împărătești, mici și mari. În partea de răsărit se află o poartă de fier. Șanțul din jurul ei este plin cu apă de Dunăre, iar în fața porții se găsește un pod cu arcuri, ce se lasă în jos și se ridică. În jurul orașului³¹ din afara < cetății > se află un șanț pentru tabără. În fața porții, mai are un chioșc³² de scîndură care servește ca loc de popas pentru cei care vin sau pleacă. Pe malul Dunării e un port mare. În prezent, ostașii³³ și capudanul³⁴ își primesc soldele de la defterdarul de Dunăre.

În partea de răsărit a cetății, tot pe malul Dunării, există un oraș înfloritor, cu grădini, cu vii și cu șase sute de case frumoase, acoperite cu șindrilă³⁵. Are o baie publică³⁶, precum și șaptezeci-optzeci de dughene mici. Toată raiaua o formează valahii. Este margine de țară³⁷. Pe vremea noastră ghiaurii valahi, răscolindu-se, au asediat mai întii acest oraș de zece ori³⁸.

²⁴ Çöl, „șes”, „deșert”, „cimpie”, Çuval „sac”.

²⁵ Yer kökü.

²⁶ 3 aprilie 1413 — 22 martie 1414. În realitate, cetatea a fost construită de Mircea cel Bătrîn înainte de 1417, cînd a fost cucerită de turci. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 337 și Paul Cernovodeanu, *Cetatea Giurgiului. Studiu istorico-militar*, în „Studii și mat. de muzeografie și istorie militară”, nr. 2—3, 1969—1970, pp. 76—107.

²⁷ Kaza.

²⁸ Nevahi, în sensul de subdiviziuni administrative.

²⁹ Kelhuda yeri.

³⁰ Mehterhane.

³¹ Varoș.

Pentru cadrul general al organizării social-economice a orașelor vezi Ömer. I. Barkan, *Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes des XVI-e et XVII-e siècles*, în „Recueils de la Société Jean Bodin”, VII, 1955, pp. 289—311.

³² Kasr, palat, chioșc.

³³ Nefer, ostaș, om, persoană.

³⁴ Kapudan, aici în sens de comandant al unei cetăți portuare.

³⁵ Evlia spune: tahta şindire örtülü = acoperite cu şindrile de scinduri. Am tradus doar prin şindrilă.

³⁶ Hamam.

³⁷ Serhat, graniță, hotar, margine de țară.

³⁸ Este vorba de luptele din vremea lui Mihnea al III-lea. Vezi p. 342 ș.a.

// Locul acesta fiind deosebit de prielnic pentru afaceri și câștig, locuitorii de aici sînt foarte înstăriți. Printre alții, Hasan aga din Giurgiu³⁹ posedă o avere de o mie de pungi. <Melek-Ahmed> pașa fiind oaspete în casa acestuia, el a pregătit zaiafete mari timp de trei zile, dăruindu-i în fiecare zi cîte un cal și cîte trei pungi <de bani>, drept peșcheș. Nu pot fi descrise îndeosebi cantitățile mari de miere și de unt pe care i le-a dat. De asemenea, și din partea lui Matei⁴⁰, beiful Țării Românești, i s-au trimis, ca daruri, șapte harabale de țesături fine, o sută de harabale de zahare și o trăsură⁴¹ zugrăvită și aurită, avînd în ea optzeci de pungi valahe <de bani>. De asemenea i s-a trimis ca peșcheș un cal neastîmpărat pentru grajd și unul care merge în buiestru⁴². Și celorlalte agale le-a trimis, în dar, o sută de cai, iar umilului de mine, de asemenea, un cal buiestraș.

Locurile de pelerinaj <din Giurgiu>

Șeihul sârman⁴³ Mehmed Dede a fost un călător în lume, care a apărut la Giurgiu, fiind meșter în mesnevi⁴⁴.

Scribul Amani Celebi din Rusciuk a arătat data morții sale cu versul : „A murit steaua polară a Giurgului”⁴⁵. El este înmormîntat în interiorul cetății Giurgiu...

Descrierea cetății Șistov⁴⁶

Cînd gaziul Hudavendighiar⁴⁷ a început să cucerească Rumelia, hatmanul valah numit Ziștova⁴⁸, temîndu-se, a zidit această cetate. Apoi, sultanul Baiazid Veli⁴⁹ a cucerit-o. Ea este un voievodat pe teritoriul sangeacului Nicopol⁵⁰...

Raialele sale sînt în majoritate valahi și bulgari...
...Dîzdarul locuiește în această cetate; în fiecare noapte se cîntă din tobe, iar paznicii strigă : „Allah este unul !” deoarece aici se află serhatul Țării Românești. Mai ales cînd fluviul Dunărea îngheață, toți musulmanii din orașul de jos își aduc obiectele lor de valoare și le depun în această cetate. Așa de mare e grija lor ! Între ei și dușmani se află numai

³⁹ *Pirkôkâlâ*, în loc de *Yerkôkâlâ*.

⁴⁰ Matei Basarab.

⁴¹ *Koçi*, trăsură, cocie, termen existent și în documentele românești ale vremii.

⁴² *Yorga at*.

⁴³ *Uryan*, gol, nud, îmbrăcat sărăcăcios, sârman.

⁴⁴ *Mesnevi*, sistem de versificație în literatura turco-islamică, în care rimele sînt perechi.

⁴⁵ După calculul zis „*ebdjed*” rezultă anul Hegirei 927 H. = 12 dec. 1520 — 30 noiembrie 1521.

⁴⁶ *Ziștova*, azi *Sviștov*, în R. P. Bulgaria.

⁴⁷ Sultanul Murad I (1360—1389).

⁴⁸ Personaj legendar, creat pentru a explica numele de Șistov.

⁴⁹ Baiazid Veli al II-lea (1481—1512).

⁵⁰ *Ineboli*, în loc de *Nigbolu*, Nicopol, în R. P. Bulgaria.

319 fluviul Dunărea. ... <Urmează descrierea Țigului Șistov, care ar fi avut „vreo mie de dughene” (!). Apoi se arată>: Raiaua sa este formată din citaki⁵¹, valahi, moldoveni și bulgari. Locuitorii de aici vorbesc bine limbile valahă și bulgară...

321 *Descrierea marelui fluviu Dunărea (Tuna)*

322 Dunărea, și cînd se revarsă și cînd nu se revarsă, trece prin fața Rusciukului, Silistrei și a Isaccei, fără a se bifurca. Aceasta este // Dunărea mare⁵². Ea are o lățime de două mile și o adîncime de treizeci-patruzeci de brațe. Izvorăște din munții Germaniei⁵³, dintr-un loc ce se află la o distanță de unsprezece popasuri în partea de vest a cetății Viena⁵⁴, capitala Austriei. Începînd de acolo, curge spre apus⁵⁵ și străbate două sute și cinci cetăți și orașe.

Curgînd spre răsărit pe o distanță de o sută șaptesprezece popasuri, se varsă în Marea Neagră prin cinci brațe. Primul dintre acestea se varsă în Marea Neagră prin brațul cetății Chilia, ce se află în Țara Românească⁵⁶, la locul de confluență a Dunării cu marea. De aici, mii de șăici și corăbii de tranzit navighează încolo și înapoi, la Ismail, Brăila⁵⁷, Galați⁵⁸, Isaccea⁵⁹, Hîrșova, Silistra, Rusciuk⁶⁰ și pînă la Buda⁶¹. Al doilea braț se varsă în mare pe la Sulina⁶², de lîngă cetatea Tulcea⁶³. Al treilea braț, ce se formează de la Silistra, se varsă în Marea Neagră prin strîmtoarea Sf. Gheorghe⁶⁴. Brațul al patrulea se varsă în Marea Neagră lîngă Beș-Tepe⁶⁵, iar brațul al cincilea se amestecă cu Marea Neagră lîngă cetatea Kara-Harman⁶⁶.

⁵¹ *Çitak*, nume dat de autor locuitorilor din Dobrogea în general; termenul se întâlnește adesea cînd este vorba despre acești locuitori.

⁵² *Ana-Tuna*: „Dunărea-Mamă”. Pentru comparație vezi și descrierea Dunării făcută la 1648 în *Cronici turcești*, II, pp. 109—110.

⁵³ *Alman*.

⁵⁴ *Bedj (Bec)*.

⁵⁵ *Garb*; de fapt spre răsărit (*Şark*).

⁵⁶ *Ulah*. Chilia nu se mai afla la acea dată în stăpînirea Țării Românești, care o pierduse la 1465.

⁵⁷ *Ibrail*.

⁵⁸ *Kalas*.

⁵⁹ *Ishakdji (Ishakci)*.

⁶⁰ *Rusdjuh*.

⁶¹ *Budin*.

⁶² *Salüne*.

⁶³ *Tulça*.

⁶⁴ *Hızır-Ilyas*.

⁶⁵ *Beş Tepe*, „Cinci Coline”, localitate și coline în nordul Dobrogei.

⁶⁶ *Kara-Harman*, azi Vadu, jud. Constanța. Vezi mai jos p. 354 și 446—447. Două din aceste brațe ale Dunării, de care vorbește Evlia, Dunavățul (Laspera) și Cernețul (Stravichio) sînt acum niște girle care nu mai ajung la mare; Dunavățul aduce apa din Dunăre în lacul Razelm (vezi: G. r. A n t i p a, *Cîteva probleme științifice și economice privitoare la Delta Dunării*,

Corăbiile mari se leagă și ierneză aici ; cînd sînt prea multe, corăbiile încărcate nu pot intra și ieși. Iată așa se varsă Dunărea în Marea Neagră!

Rîurile mici ce se varsă în Dunăre pînă în Germania

325

... Pînă aici am arătat, unul cîte unul, rîurile din dreapta Dunării și pe cele din ținuturile Budei și Austriei. Acum să arătăm și rîurile ce se varsă în stînga Dunării și anume din țara ungurească, dinspre Agria⁶⁷ și din părțile Timișoarei:

... Rîul Tisa. Din partea de răsărit a podișului Sahan Samur⁶⁸, din apropierea graniței dintre țara leșească și ținutul secuiesc⁶⁹, din țara Ardealului, izvorăște fluviul Nistru⁷⁰ și se varsă în Marea Neagră lîngă Cetatea Albă. Din partea de apus a aceluiași podiș Sahan Samur, iese fluviul Tisa, care, trecînd prin mijlocul ținutului dintre Ardeal și Ungaria, străbate cîmpia cetăților Hust⁷¹ și Cașovia⁷² și ajunge apoi la cetățile Solnoc și Seghedin⁷³ din ținutul Agriei și se varsă în Dunăre lîngă cetatea Titel⁷⁴. Aici, Dunărea devine ca marea, fiindcă rîurile Tisa, Sava, Drava⁷⁵ și Mureș sînt rîuri tot așa de mari ca și Dunărea. Rîul Bega⁷⁶ vine din munții Făget⁷⁷ și, trecînd pe lîngă cetatea Becicherec⁷⁸, se varsă în Dunăre.

Mureșul, Timișul, Sebeșul sînt, de asemenea, rîuri care se varsă toate în Dunăre⁷⁹, mai jos de Timișoara, în apropiere de Panciova. Rîul Olt⁸⁰ vine din podișul cetății Colț⁸¹ din Ardeal și se varsă în Dunăre, în Țara

în „Analele Acad. Rom., Mem. Sect. științifice”, t. XXXVI, 1913—1914, pp. 86—87; A. I. P. Arbore, *Cotul Bugeacului. O încercare de reconstituire istorică a unui ținut de hotar dobrogean*, în „Analele Dobrogei”, II, 1921, nr. 3, pp. 334—336; M. Ionescu-Dobrogeanu, *Formarea Deltei Dunării și configurația ei veche*, București, 1927; A. C. Banu, L. Rudescu, *Delta Dunării*, București, 1965.

⁶⁷ Egri, Eger, Erlau.

⁶⁸ *Çil Sahan Samur*; expresia nu are sens; çil înseamnă „pestriș”; sahan „farfurie”, „platou”, iar samur are altă grafie pentru a însemna zibelină.

⁶⁹ *Seykel*. Acest ținut nu se învecinează cu Polonia.

⁷⁰ *Turla*. Despre el vezi D. Canteмир, *op. cit.*, p. 65.

⁷¹ *Huşvar*, pentru Husvar; ung. *Husztvár*.

⁷² *Kaşa*, ung. *Kassa*; slovac: *Košice*.

⁷³ Prin apropiere de acest oraș.

⁷⁴ *Potinel*; desigur slavul *po*, „pe la” Titel. Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 110.

⁷⁵ *Dirava*.

⁷⁶ *Beg* sau forma locală *Beghei*.

⁷⁷ *Făget*.

⁷⁸ *Beş Kelek*, etimologie turcească: „Cinci pepeni galbeni”.

⁷⁹ De fapt, în Tisa.

⁸⁰ *Olt* sau *Olti*.

⁸¹ *Kolçvar*. „Cetatea Colț”, ung. *Kolczvár*.

Noțiunile geografice ale lui Evlia nu sînt prea precise; cetatea Colțului, de care vorbește, este în Hațeg, iar Oltul izvorăște din regiunea Mureș.

326 Românească, în fața Nicopolului. El poate fi trecut cu corabia. // Apa lui este foarte curată. Rîul Palosuz⁸² vine din munții Iarașa⁸³ ai Ardealului și se varsă în Dunăre în apropiere de Orșova⁸⁴ în Țara Românească. Rîul Ormancea⁸⁵ vine, de asemenea, din Ardeal și se varsă în Dunăre.

Rîurile Glavacioc⁸⁶, Slore⁸⁷, Rajovai⁸⁸ și Argeș⁸⁹ sînt cinci⁹⁰ rîuri ce pot fi trecute într-o singură zi, fiind aproape unul de altul. Toate acestea vin din ținutul Ardealului și se varsă în Dunăre la granița Țării Românești. Ele sînt niște ape mlăștinoase și ramificate, care împiedică trecerea.

Rîul Prahova este o apă de la hotarele Țării Românești, care, de asemenea, nu poate fi trecută ușor; el vine din Ardeal și se varsă în Dunăre. Rîul Ialomița⁹¹ se varsă în Dunăre, venind din Ardeal în Țara Românească; poate fi trecut călare.

Rîul Buzău⁹² vine tot din Ardeal și, trecînd prin orașul Buzău, se varsă în Dunăre la granița Țării Românești. Rîul Rîmnic⁹³ vine din Ardeal și, trecînd prin orașul Rîmnic, se varsă în Dunăre⁹⁴. Rîul Focșani⁹⁵ vine din Ardeal și trece prin mijlocul orașului Focșani; <în> partea cealaltă a acestuia este Moldova. Acest rîu mic formează hotarul și apoi se varsă în Dunăre⁹⁶. Rîul Putna⁹⁷, venind din munții Besahova⁹⁸, curge spre sud și se varsă în Dunăre⁹⁹.

Rîul Siret se formează în Ardeal și în țara leșească, iar în ținutul Moldovei poate fi trecut cu corabia; se varsă în Dunăre, în apropierea cetății Galați. Rîul Bîrlad se varsă în Siret, iar rîul Scinteia¹⁰⁰, la rîndul lui, se

⁸² Greu de identificat; rîul care se varsă lângă Orșova este Cerna, care izvorăște de sub munții Retezat, de unde izvorăște și Jiul, care, însă, nu ajunge la Orșova.

⁸³ Iarașa (*Yarașa*), poate munții Făgărașului sau poate *Brașa*, Brașov.

⁸⁴ Orșat.

⁸⁵ Ormanța, probabil Teleorman, dar acesta nu vine din Transilvania.

⁸⁶ Lavaho.

⁸⁷ Slore (?) neidentificat.

⁸⁸ Rajovay, poate Neajlov.

⁸⁹ Erçiș; se poate citi și *Arciș*.

⁹⁰ De fapt 4, după numele rîurilor indicate mai sus.

⁹¹ Balvanița.

⁹² Buzada, în loc de *Buzava*, Buzău.

⁹³ Rimlik.

⁹⁴ Atît Buzăul cît și Rîmnicul se varsă în Siret, nu direct în Dunăre.

⁹⁵ Fohșan; probabil Milcovul, care forma hotarul dintre cele două țări surori.

⁹⁶ De fapt, în Siret.

⁹⁷ Yukna, în loc de Putna.

⁹⁸ Besahova, Beshova (?), probabil Vrancea.

⁹⁹ În loc de Siret.

¹⁰⁰ *Iskıntey*. D. Cantemir nu-l amintește printre cei 17 afluenți ai Bîrladului (*Descrierea Moldovei*, p. 67).

varsă în Bîrlad. Rîul Trotuş¹⁰¹ e despărțit de rîul Bîrlad. Marele rîu Prut vine din vilaietul căzăcesc și poate fi trecut cu corabia în fața Tuțorei¹⁰².

Cînd se varsă în Dunăre, la granița Moldovei, Dunărea devine un fluviu cît marea. Aici se ajunge la hotarul Moldovei și se sfîrșesc rîurile ce se varsă în Dunăre. În felul acesta, în Dunăre se varsă vreo șazeci și șase de rîuri, din dreapta și din stînga¹⁰³. Cu voia lui Allah, aceste rîuri vor fi descrise unul cîte unul la locul potrivit, împreună cu cetățile și orașele pe care le întîlnesc, arătîndu-se totodată în mod amănunțit și locul de unde izvorăște fiecare și unde se varsă, precum și gustul apelor lor.

⟨Evlia Celebi amintește că de două ori a călătorit de-a lungul Dunării. El mai arată că a fost trimis de Melek-Ahmed pașa la Istanbul ca să ducă scrisori soției sale Kaya-Sultan.⟩

Cînd i-am povestit că pașa, trecînd în părțile Țării Românești și Moldovei, a luat plocoane și cînd i-am explicat felul cum face dreptate, ea a fost din cale afară de mulțumită... 327

... Apoi, umilul de mine, primind de la Kaya-Sultan două sute de monezi¹⁰⁴, drept cheltuială de drum, am plecat iarăși de la Istanbul și, trecînd prin Burgaz și de acolo prin Aidos și prin Provadia, am sosit la Rusciuk, la pașa, într-o zi și o noapte. Cînd i-am adus vestea despre mazilierea lui Siavuș pașa¹⁰⁵, atunci Melek-Ahmed pașa a spus: „Cu siguranță Siavuș pașa ne va scoate din nou din postul nostru de la Silistra”¹⁰⁶. Într-adevăr, așa s-a și întîmplat, fiindcă Siavuș pașa ne scotea din toate posturile. Pentru serviciul acesta ⟨fostul⟩ mare vizir¹⁰⁷ mi-a dăruit umilului de mine voievodalîcul¹⁰⁸ Babadagului // și contravaloarea zaherelei. ... În 329 ziua aceea am plecat de la Rusciuk la Silistra.

Plecarea noastră de la Rusciuk la Silistra

Mai întîi, mergînd de-a lungul Dunării, spre răsărit, am ajuns în satul Ilhanlar¹⁰⁹, care se află în ținutul Rusciukului. Ținuturile acestea, denumite

¹⁰¹ *Trota*.

¹⁰² *Çuçora* (cu *ç*, rom. *ciu* sau *cio*), căci limba turcă nu are sunetul și litera *ț*. Despre Prut vezi *ibidem*, p. 65.

¹⁰³ Mai sus Evlia spunea că Dunărea primește 700 de afluenți! Poate fi și greșeala editorului.

¹⁰⁴ *Sikke*, „monedă, ban”.

¹⁰⁵ Siavuș pașa a fost prima oară mare vizir în sept.-noiembrie 1651.

¹⁰⁶ Aceasta înseamnă că Melek-Ahmed pașa se teme de răzbunarea lui Siavuș pașa.

¹⁰⁷ *Sahib-i Devlet*. Este vorba de Melek-Ahmed pașa.

¹⁰⁸ *Voyvodalik*, unitate administrativă otomană în cadrul provinciilor numite san-geacuri.

¹⁰⁹ *Ilhanlar*, neidentificat; poate *Yılanlar*.

Deliorman¹¹⁰, sînt înfloritoare. Ele sînt voievodate ce formează hassuri ale pașalelor. Deși circulă vorbe de ocară în privința locuitorilor de aici, zicîndu-se că „ei sting lumina și-l fac pe șah să se bucure”¹¹¹, acestea sînt pure calomnii. Ei formează doar o ceată de agricultori¹¹² sărmani și sînt niște oameni cu însușiri cavaleresti¹¹³.

De acolo am ajuns în satul Küçük-İlhanlar¹¹⁴. De aici, mergînd tot spre răsărit, am ajuns la Mustafa-Baba Tekkesi...¹¹⁵

Apoi ne-am dus în satul Arabadjilar, în ținutul Silistrei. Este un sat de musulmani cu o sută de case și cu o geamie.

330 <Descrierea întîmpinării lui Melek-Ahmed pașa de către locuitorii orașului Silistra, în luna zilka'de 1061>¹¹⁶.

Descrierea orașului Dar-i-Gazinyan¹¹⁷, adică a cetății Silistra, zidul credinței

Primul ei cuceritor a fost Baiazid Ildırım, în anul 794¹¹⁸. Printre locuitorii ținuturilor de acolo, această cetate puternică este denumită „Poarta Țării Românești”¹¹⁹, însă toți învățații îi spun „Dar-i-Gaziyan” și „Zidul credinței”¹²⁰. Într-adevăr, dacă cetățile Silistra și Rusciuk nu ar forma un zid puternic pe malul Dunării, atunci, cînd Dunărea îngheață, ghiaurii valahi și moldoveni ar fi putut să atace, <ajungînd> în două zile pînă la Adrianopol. Preainaltul Allah să ferească și să păzească secole întregi aceste cetăți de nenorociri!

Potrivit legilor lui Suleiman han¹²¹, Silistra este orașul de reședință al eialetului Oceaakov. N-are însă defterdar de vistierie¹²², defterdar de timaruri, intendent de condici, chehaia de condici, chehaia de ceași, intendent de ceași și nici diac de ceași, deoarece a fost despărțit mai tîrziu de Rumelia și transformat în eialet.

¹¹⁰ Despre această regiune vezi S. Mehedinți, *Deliormanul, o verigă între Carpați și țărîmul Mării Negre*, în „Analele Dobrogei”, XIX, 1938, vol. II, pp. 226–239 și T. K o - v a l s k i, *Deliorman*, în *Islam Ansiklopedisi*, vol. III, 1945.

¹¹¹ *Mum söndürür, şah sevindirir.*

¹¹² *Rendjber (rencber).*

¹¹³ *Levend meşreb.* Termenul levent a fost utilizat și în cronicile românești din sec. XVIII, cu sensul de sprinten, viteaz (R a d u P o p e s c u, *Istoriile*, p. 231).

¹¹⁴ *Küçük-İlhanlar*, neidentificat.

¹¹⁵ *Mustafa-Baba Tekkesi*, lângă Silistra, acum în R. P. Bulgaria.

¹¹⁶ 16 oct. — 14 nov. 1651.

¹¹⁷ *Dar-ı-Gazıyan*, „Poarta (sau reședința) luptătorilor pentru credință” (a „gaziilor”).

¹¹⁸ 29 nov. 1391 — 16 nov. 1392. Vezi *Istoria României*, II, pp. 365, 367.

¹¹⁹ *Dar-ı-Eflak.*

¹²⁰ Denumire rimată: *Dar-ı-Gazıyan, sedd-i iman.*

¹²¹ Este vorba de Suleiman Magnificul, faimosul sultan.

¹²² *Hazine defterdari.*

Eialetul acesta are opt sangeacuri : mai întâi sangeacul¹²³ Nicopol, sangeacul Kirkkilise, sangeacul Vize, sangeacul Tighina^{123bis}, sangeacul Cetatea Albă, sangeacul Oceakov, sangeacul Kılburun¹²⁴ și sangeacul Silistra, care este sangeacul de reședință a pașei.

Mai sînt încă două sangeacuri care erau¹²⁵ stăpînite prin arendare¹²⁶ : unul este Țara Românească și celălalt Moldova. Fiind țări ghiaure¹²⁷, beii lor plătesc în fiecare an Înalțului Devlet cîte o mie de pungi Rumi¹²⁸, ca huzmet¹²⁹ ; în fiecare an ei își mențin mai departe posturile lor. Dacă se răscoală, atunci ținuturile și vilaieturile lor sînt devastate și ruinate și se face măcel general. Deoarece Țara Românească și Moldova sînt date cu arendă, acolo nu există timaruri și zeamete¹³⁰. Dar, în timpul expedițiilor, Țara Românească și Moldova participă împreună cu pașa de Silistra și aduc cîte trei mii de soldați. Aceștia sînt însărcinați cu repararea cetăților, curățirea șanțurilor și transportul pămîntului la cetăți, cu aranjarea locurilor de tragere a tunurilor¹³¹...

Reședința pașei este sangeacul Silistra. Hassurile sale // au douăsprezece 331 voievodalicuri. Hassul împărațesc provine din aceste voievodalicuri. Mai întâi, hassul din Babadag produce șase pungi, iar hassurile din Karasu¹³², Dobrogea, Deliorman, Bazargic¹³³, Eski-Djuma, Provadia, Aidos, Karınabad,¹³⁴ Silistra, potrivit legislației privitoare la Silistra, sînt cazale prețioase cu ranguri de cîte trei sute de aspri.

*Cetatea Silistra*¹³⁵. Ea este o fortăreață trainică, fiind zidită pe malul Dunării din pietre cioplite și avînd o formă curbată ; e făcută asemenea

¹²³ *Liva*, cu sens de sangeac, provincie.

^{123bis} *Bender*.

¹²⁴ *Kılburun* (greșit grafiat).

¹²⁵ În continuare autorul vorbește la prezent.

¹²⁶ *İltizam*. Evlia se referă aici la modul cum erau numiți domnii țărilor române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd ei se considerau niște „ispravnici” ai împăratului (*Istoria României*, III, p. 25).

¹²⁷ *Kâfiristan*.

¹²⁸ *Rumi*, „de Rumelia” sau „grecești”. Cifrele date de Evlia nu sînt prea exacte ; Țara Românească plătea 130 000 de taleri, iar Moldova 75 000 (*ibidem*, pp. 14—15).

¹²⁹ *Hıdmet* sau *hızm*, slujbă, serviciu, obligație ; aici în sens de haraci sau tribut.

¹³⁰ Adică feude date în posesiunea unor slujbași otomani.

¹³¹ Despre această obligație de a da salahori pentru oastea otomană vezi N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, pp. 309—310.

¹³² Azi Medgidia, jud. Constanța.

¹³³ *Hadjioglu Pazari*, azi Tolbuhin, oraș în R. P. Bulgaria.

¹³⁴ *Karnat*, azi Karnobat, în R. P. Bulgaria.

¹³⁵ Despre cetatea Silistra, fostă Durostorum, vezi Popa-Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetății Dristorul-Silistra*, București, 1913, care cuprinde puține știri pentru secolul al XVII-lea.

unui arc¹³⁶. Capetele curbate sînt îndreptate spre malul Dunării. La aceste capete se află două cetăți trainice îndreptate spre Dunăre; o parte din ele sînt chiar în Dunăre, unde e loc de gherdap¹³⁷. Aici se află șaptezeci-optzeci de mori de făină, așezate pe corăbii mari, încît ele sînt niște minuni și merită să fie văzute. Cu voia lui Allah, le vom descrie la locul lor¹³⁸.

332 Partea de pe uscat a cetății, // care este partea de mijloc a arcului, este zidită din pietre mari și rezistente, avînd totodată un șanț, tot curbat, larg, vast și adînc. Apa Dunării curge mereu prin șanț, intrînd prin partea de apus și ieșind prin partea de răsărit. Are unsprezece turnuri trainice, cu cinci sute de creneluri și cu găuri așezate pe două nivele. De asemenea, are două porți, dintre care una se află spre apus, pe malul Dunării, și este mică fiindcă este poarta dinspre apă; stă mai mult închisă. De aici se coboară la fluviul Dunărea pe o scară de piatră cu zece trepte. O altă poartă se găsește spre sud-est^{138bis}, în partea orașului; este construită cu două etaje și este o poartă de fier rezistentă și trainică. Această poartă se află la mijlocul curburii zidului, acolo unde curbura e cea mai mare. Peste șanțul larg se trece pe un pod de scînduri. În fiecare noapte, ostașii din cetate trag podul cu ajutorul lanțurilor și al unor macarale, așezate pe niște parapete, și astfel închid poarta cetății. Cetatea rămîne în Dunăre ca o insulă...

De jur împrejur cetatea măsoară 770 de pași de marină, ceea ce, după pașii obișnuți, fac o mie de pași. Este o cetate plăcută...

333 Aici există un turn central, un turn de muniții, un hambar pentru provizii și douăzeci de case pentru ostași. Are și dizdar // și mulți ostași și tunari. Mari și mici, sînt încă patruzeci de tunuri șahi și darbzenuri¹³⁹ și colomborne¹⁴⁰, precum și tunuri de șăici și tunuri de împrăștiere; nu are însă tunuri balimeze¹⁴¹. Majoritatea acestor tunuri sînt îndreptate spre Dunăre. Cîteva din tunurile șahi, așezate pe marginea șanțului, pe uscat, sînt îndreptate spre seraiul pașei, fiindcă seraiul vizirilor este așezat în fața cetății, pe malul Dunării.

Păzitorii cetății fac aici de gardă în fiecare noapte, strigînd „Allah e unic, Allah e unic!”, fiindcă, atunci cînd vine iarna cumplită și apa Dunării

¹³⁶ La 1636 se spunea că Silistra „nu are întărituri, numai dinspre riu palatul are un zid, dar nici acesta nu este întărit” (*Călători străini*, V, p. 123). În alte izvoare se arată că Silistra „are o cetate mică de piatră” (*Cronici turcești*, II, p. 112).

¹³⁷ *Girdab mahalli*.

¹³⁸ Vezi mai jos p. 375—376.

^{138bis} *Kible*, direcția spre Mecca; în cazul acesta sud-est.

¹³⁹ *Darbzen*, tun greu, de asediu și de apărare.

¹⁴⁰ *Colomborna*, tun mare cu țevă lungă pentru trageri la distanțe mari.

¹⁴¹ *Balyemez* (din ital. *balmezzo*), tun de cel mai mare calibru pentru spargerea zidurilor cetăților la asediu; turcii îl numesc *balyemez* „nu mănincă miere”; cronicarii moldoveni îi spun: balimez.

îngheață, îi cuprinde teama, întrucît aici este serhat, iar în partea cealaltă a Dunării se află țara ghiaurilor valahi¹⁴².

Ghețurile Dunării. După ce se rupe ghiața Dunării, se lasă liniște și siguranță ; cînd însă Dunărea, tîrînd sloiurile de ghiață tocmai din Germania, le îngrămădește lîngă zidurile cetății, deși ele sînt înalte de optzeci de brațe, s-a întîmplat totuși de multe ori ca sloiurile de ghiață, îngrămădindu-se unele peste altele, să treacă pe deasupra zidurilor, în interiorul cetății, și să distrugă multe case. Cînd blocurile de ghiață se ciocnesc pe Dunăre, se produc bubuituri ca de tun.

Datorită Dunării, acest oraș este foarte îndestulat, fiindcă din părțile valahe și moldovene de lîngă Dunăre, precum și din alte sate și ținuturi, se aduc lemne, stîlpi mari, alimente și băuturi, cu mii de sânni trase de bivoli, pe ghiață. Așezîndu-și corturile pe Dunărea înghețată, multe mii de oameni destoinici din Silistra petrec în ele cu mîncăruri și cu băuturi. Meterhanele sînt puse să cînte, iar toți tinerii se dau pe ghiață, oferind un spectacol uimitor. Unii se dau cu papucii, alții au în picioare galenți iar în mîini bastoane și merg astfel de la un oraș la altul cu iuteala fulgerului. În cazul cînd în acest anotimp cade și sărbătoarea Bairamului, atunci se așază și leagăne mari, în care se dau toți îndrăgostiții și petrec, deoarece Dunărea îngheață de șase-șapte palme. Știm, de asemenea, că în anii cînd gerul a fost mai cumplit, a înghețat și de zece palme, iar fluviul a devenit un fel de zid. Este o minune a înțelepciunii lui Allah.

Mulți pescari, găurind ghiața Dunării, pescuiesc moruni și nisetri, care cîntăresc pînă la o sută de ocale. Numărul varietăților celorlalți pești numai Allah îl știe. Locuitorii din Silistra păstrează bucăți din aceste ghețuri și le întrebuintează în luna iulie, cînd le pun în compoturi // de vișine cristaline ca oglinda de Murano și, bînd aceste compoturi, se răcoresc.

334

Allah cel înțelept a vrut ca și animalele de apă să se bucure de viață și, de aceea, în unele locuri a creat în apa Dunării multe mii de copci unde Dunărea nu îngheață deloc. Am văzut cu ochii mei cum, la copcile acestea, veneau de multe ori sute de mii de pești mari ce-și scoteau capul afară din ghiață și respirau și sorbeau aerul așa cum oamenii beau apă ; este o minune! Potrivit vorbeii „peștii care stau în mare nu știu ce e marea”¹⁴³, aceste locuri, denumite răsufletori¹⁴⁴, sînt locuri minunate ce merită să fie privite, dar nu este cu putință să te apropii de pești și să-i pescuiești, fiindcă în aceste locuri ghiața, cu voia lui Allah, este foarte subțire. Cîteodată sânnile cad sub ghiață și se scufundă ; se mai întîmplă ca mulți oameni să se înece cînd se dau cu sânnile și nimeresc peste locurile cu ghiață subțire.

¹⁴² *Eflak Kâfiristanı.*

¹⁴³ Un cunoscut proverb turcesc : *O mahiler ki, derya içredir, deryayı bilmezler.*

¹⁴⁴ *Solugan.*

Gaziii de la Dunăre, îmbrăcînd haine de noapte, trec pe malul celălalt, în Țara Românească și Moldova, și răpînd valahi și moldoveni, îi cînstesc cu trecerea la islamism. Cînd merg pe ghiață cîntînd, mulți iau din fugă moneda de pe ghiață și trec mai departe, iar mulți alții, mergînd cu iuțea la fulgerului, își ridică un picior și dansează ca un mevlevi¹⁴⁶, care se învîrtește în juru-i, încît nu li se văd fețele, și totuși merg fără să-și piardă echilibrul. Cînd se dau pe ghiață, unii sar deodată peste un om ce stă culcat în calea lor, fără să-și piardă echilibrul. Unii merg cîntînd din vioară; alții trag cu pușca, iar unii fumează și se dau pe ghiață în grupuri de cîte doi-trei și în același timp, vorbesc. Mulți alții se adună în grupuri mari și, aducînd pămînt și așezîndu-l pe ghiață, fac focuri și frig oi și vaci întregi și apoi se ospătează și petrec.

Altă nenorocire. De multe ori spărgîndu-se ghiața, unii oameni, înotînd cu putere, ajung pînă la mal, dar și mulți se îneacă.

Alt meșteșug. Unii oameni, cu greutatea în spinare, își pun sub tălpi două bucăți de oase de vită și, cu bățul în mînă, merg pe ghiața cristalină ca briliantul, parcurgînd într-o zi distanța de cinci-șase popasuri.

335

// Dacă am descrie așa cum am văzut toate calitățile voinicilor ce se dau în spectacol pe ghiața Dunării s-ar forma un volum întreg. Drept vorbind, Silistra are voinici iuți ca veninul și curajoși. Locuitorii acestui oraș, fie mari, fie mici, nu se tem de frigul iernii.

*Orașul Silistra*¹⁴⁶. Dintre mahalalele sale, zece sînt mahalale¹⁴⁷ de ghiauri, una este mahala de evrei, iar celelalte sînt mahalalele musulmanilor. Cele mai însemnate dintre ele sînt: mahalaua Zulfikar aga, mahalaua Akkuyu¹⁴⁸, mahalaua Istanbulului, mahalaua Daragaș¹⁴⁹, mahalaua rugăciunilor¹⁵⁰, mahalaua tribunalului, mahalaua pașei, mahalaua tîrgului, mahalaua tributarilor,¹⁵¹ mahalaua olarilor¹⁵², mahalaua Zankoș¹⁵³, mahalaua Kurşunlu¹⁵⁴, mahalaua lui Derviş efendi.

În aceste mahalale se găsesc unsprezece seraiuri frumoase. Cel mai frumos este marele serai destinat vizirilor, care este așezat în fața porții cetății, pe malul Dunării. Nu este însă o clădire masivă și nici un serai trainic

¹⁴⁶ *Mevlevi*, ordinul dervișilor „învîrtitori” (tourneurs), care se rotesc în extaz; înființat în secolul al XIII-lea la Konya, de Melvana Celeddin Rumi, marele poet mistic.

¹⁴⁷ *Silistre şehriniñ varoşu*, „cartierele oraşului Silistra”.

¹⁴⁸ *Mahalle*, cartier, parte a oraşului.

¹⁴⁹ *Akkuyu*, Fîntîna albă.

¹⁵⁰ *Daragaş*, stilp pentru spînzurarea celor vinovați; spînzurătoare.

¹⁵¹ *Namazgâh* (cit. *Namazghiah* !)

¹⁵² *Haradji*.

¹⁵³ *Çanakçı*.

¹⁵⁴ *Zankoş*, crîsnic, țîrcovnic, la bisericile creștine ortodoxe. Dar e vorba de porecla lui Zankoc Hasan aga (vezi mai departe).

¹⁵⁵ *Kurşunlu*, cu plumb, plumbuită; este vorba de o moscheie acoperită cu plumb.

ca seraiurile din Buda și Bosnia. Este un serai scund, construit simplu și din scânduri. Are, de asemenea, o curte mare, un mic divanhane¹⁶⁵, șaptezeci de încăperi speciale pentru tinerii slujitori¹⁶⁶ și o baie simplă. Toate odăile au sobe, fiindcă iarna este foarte aspră. Toate clădirile sînt acoperite cu olane. Seraiul acesta, din Silistra, l-am văzut în anul 1061¹⁶⁷. Dintre celelalte, mai însemnate sînt : seraiul lui Kadi efendi, seraiul lui Pașazade, seraiul beilor, seraiul lui Sürmelizade, seraiul lui Hasan aga bostangiul, seraiul lui Manav-Ahmed aga, seraiul lui Zankoç¹⁶⁸ Hasan aga și seraiul Baldjizadeler. Toate sînt construcții frumoase, acoperite cu olane. Celelalte sînt case acoperite fie cu olane, fie cu altceva. Mahalaua creștinilor¹⁶⁹ are toate casele acoperite cu șindrilă.

De jur împrejurul acestui mare oraș se află șanțuri, avînd o lărgime de cincizeci de arșini¹⁷⁰. Cu timpul, în unele locuri, șanțurile s-au umplut cu pămînt și au ajuns la același nivel cu exteriorul; în multe locuri însă ele sînt încă pline cu apa Dunării. În 1030¹⁷¹, pe vremea domniei sultanului Osman¹⁷², de jur împrejurul acestui mare oraș s-a săpat un șanț; se spune că aici se afla o cetate umplută cu pămînt. Se văd și azi, în unele locuri, turnurile de pămînt și locurile unde erau podurile de trecere. Se vede chiar și locul celor șapte porți ale podurilor. Poarta dinspre lăcașul de rugăciune privește însă spre apus, iar poarta denumită Mustafadjik este îndreptată tot spre apus. Poarta zisă Eflatar se deschide spre miazăzi, iar poarta Dunării dădea spre sud¹⁷³. // Poarta Istanbulului era spre răsărit și tot în partea aceasta se deschideau și Poarta Daye¹⁷⁴, precum și poarta dinspre Daragaç. Urmele lor se mai cunosc încă și sînt locuri de trecere pentru oameni mari și pentru cei din popor. De jur împrejur, acest oraș¹⁷⁵ are o întindere de 10 060 pași repezi. Partea din afara șanțului cuprinde văi și lunci cu iarbă. În fiecare zi, spre seară, pe aceste pajiști se adună oamenii și își petrec timpul cu felurite distracții.

Geamiile¹⁷⁶. În partea de sud a Dunării se află geamia denumită

¹⁶⁵ *Divanhane*, loc pentru adunare.

¹⁶⁶ *Gıylman*.

¹⁶⁷ 25 dec. 1650 — 13 dec. 1651.

¹⁶⁸ Copiat greșit: *Rankoç*.

¹⁶⁹ *Hristiyan*, „creștin”. Vezi și *Căldători*, V, p. 123.

¹⁷⁰ *Arșın*, unitate de măsurat lungimea; circa 0,75 m; pas mai lung.

¹⁷¹ 25 noiembrie 1620 — 15 noiembrie 1621.

¹⁷² Osman al II-lea (1618—1622).

¹⁷³ *Kible*; vezi nota 138 bis.

¹⁷⁴ *Daye*, „doică”.

¹⁷⁵ *Varoș*.

¹⁷⁶ În 1636 existau la Silistra 7 moschei (*Căldători*, V, p. 123); la 1648 erau doar 5 moschei (*Cronici turcești*, II, p. 112).

Kurşunlu¹⁶⁷, care are o cupolă mare și e înaltă, cu minber¹⁶⁸, mihrab¹⁶⁹ și mahfil¹⁷⁰, construite după model vechi. Zi și noapte, nu este lipsită de un număr mare de enoriași... Aceasta este construcția lui Sinan pașa¹⁷¹, care a fost unul dintre vizirii osmanlii. El a fost douăzeci de ani vali în acest oraș și aducându-i la supunere pe valahi și moldoveni, i-a făcut tributari¹⁷²...

Orașul mai are o medrese; afară de aceasta, se țin lecții publice și în fiecare geamie. Sînt patruzeci de școli pentru copii mici...

337

Băile publice

Are trei băi publice, dintre care una este cea de lângă seraiul pașei, zisă Baia lui Iskender pașa, avînd o construcție bună și un aspect foarte plăcut. Baia de la geamia Kurşunlu este construită de către albanezul Sinan pașa... Afară de acestea, mai sînt patruzeci și opt de băi de case. În interiorul cetății nu există baie.

Çișmelele. Are, de asemenea, zece cișmele cu apă curgătoare. Çișmeaua de la Akkapu, cișmeaua de la Saradjhane, cișmeaua din bazar, cișmeaua de lângă geamia Kurşunlu și cea zisă Kuruçeşme sînt cele mai vestite. Deși un asemenea oraș, așezat pe malul Dunării, nu are nevoie de cișmele, totuși binefăcătorii le-au făcut pentru ușurință. De asemenea, se găsesc douăzeci de fîntîni, de unde, în luna iulie, se servește tuturor, din partea vacufului, apă rece cu bucăți de ghiață provenite din Dunăre...

...Are și două hanuri, dintre care unul, mic, se află în centrul orașului, fiind zidit de către Melek-Ahmed pașa în chip trainic și frumos și acoperit cu olane, iar celălalt este hanul intendentului¹⁷³.

În afară de aceste două hanuri, mai sînt și dughene de potcovari de care se folosesc locuitorii. Hanurile au cîte două porți. Ușile mici stau mereu deschise și primesc pe cei care se îndreaptă într-acolo.

Bazarul și tîrgul. Aici se află opt sute de dughene. Mai întîi, are un bazar cu două uși pentru vînzarea țesăturilor și aici se intră dinspre sud, dar nu aduce foloase. Porțile fiind prevăzute cu lanțuri, călăreții nu pot intra acolo.

¹⁶⁷ Vezi nota 154.

¹⁶⁸ *Minber*, loc înalt, cu trepte, de unde se ține predica în timpul slujbei de vineri în moschei.

¹⁶⁹ *Mihrab*, un fel de altar la moschei; nișa spre Mecca.

¹⁷⁰ *Mahfil*, loc în moschei pentru femei sau pentru sultani.

¹⁷¹ Sinan pașa a fost de cinci ori mare vizir (1580—82, 1588—90, 1593—95, 1595 VI—XI, 1595—96); este cel care a condus expediția împotriva lui Mihail Viteazul, în 1595.

¹⁷² *Haradjgûzar* (*haracgûzar*). Datele istorice nu sînt exacte.

¹⁷³ *Emin*.

În cele două părți ale unei străzi principale se află o sută de prăvălii frumoase, toate fiind acoperite cu olane roșii ca rubinul.

*Descrierea bazarului șelarilor*¹⁷⁴. Este pomana lui Melek-Ahmed pașa. Reprezintă un bazar frumos, avînd // la cele două capete porți prevăzute cu lanțuri. 338

Pe ambele părți ale unei străzi principale sînt așezate optzeci de prăvălii de șelărie, toate acoperite cu olane și formează un tîrg curat și frumos împodobit. Dat fiind că aici iarna e aspră, se găsesc, de asemenea, și mulți blănari. Sînt și parfumerii frumoase.

Calitățile meșteșugarilor. Giuvaiergii fac șei și harnașamente împodobite și săgeți frumoase cu înfățișare de pasăre. Sînt și foarte multe bazaruri de pescari. De aici se transportă pește în toată Europa¹⁷⁵.

Alimentele și băuturile. Sînt renumite: pîinea albă, carnea grasă de oaie zisă *kivirdjîk*¹⁷⁶, precum și carnea de vacă. De asemenea, există ceva asemănător cu napul, denumită gulie¹⁷⁷, care este foarte gustoasă și se servește cu carne grasă, fiind foarte hrănitoare și ușoară la digestie. Are gustul ca napul, dar i s-a dat denumirea aceasta deoarece are culoare bălțată¹⁷⁸; crește cît capul omului. De asemenea, dintre peștii Dunării sînt renumiți peștii: morun, nisetru, crap și lom¹⁷⁹. Dintre băuturile cu gust plăcut este siropul de miere, dar e foarte zaharos. Braga ce se face din meiul alb servește de purgativ. Mulți dintre săraci pun bucăți de pîine în bragă și, mîncîndu-le, își uită de griji. De asemenea, se fac struguri zemoși. Și vișinele, ca și cireșele, ce se produc aici, sînt renumite. Oamenii de aici sînt de statură mijlocie, sănătoși la corp, darnici la mînă și veseli. Aianii se îmbracă cu țesături alese și cu stofe simple. Majoritatea populației o formează negustorii din Țara Românească și din Moldova. Săracii cu stare mijlocie poartă blănuri, căptușite pe dinafară cu pînze de diferite culori, iar pe cap poartă căciuli tătărești.

Cetele ostășești de aici călăresc, ca și tătarii, pe cai cu șea, iau parte la expedițiile tătarilor și sînt neamuri tătărești. Afară de aceștia, mai sînt și neamurile dobrogene. Sînt neam de citaki¹⁸⁰, născuți <din amestecul> tătarilor, al bulgarilor, valahilor și moldovenilor. La început, ei au descins

¹⁷⁴ *Saradjhane*.

¹⁷⁵ *Avrupa*.

¹⁷⁶ *Kivirdjîk* (*kivircik*), „creț” sau „răsucit”, oi cu lîna creată sau cu coarne răsucite; oi de Rumelia.

¹⁷⁷ *Alabaș*, „cap peștii”.

¹⁷⁸ *Rumi aladja* (*Rumî alaca*), „peștriță rumeliotă”.

¹⁷⁹ *Lom*, folosit probabil de Evlia în legătură cu numele riului Lom, din Bulgaria, ce se varsă în Dunăre.

¹⁸⁰ *Çitak*, așa numește Evlia Celebi pe locuitorii Dobrogei.

din oastea lui Suleiman paşa¹⁸¹, fiul gaziului Orhan¹⁸². După aceea, hanul Baiazid Ildîrîm a colonizat aceste locuri cu tătari. Mamele lor fiind bulgăroaice, valahe şi moldovence, ei au devenit pe urmă *citaki*¹⁸³. Descrierea detaliată a limbii vorbite de aceşti citaki se va face, cu ajutorul lui Allah, în partea privitoare la vilaietul Dobrogea. Femeile lor au capul lat şi poartă // feregea¹⁸⁴ din stofă de diferite feluri şi cu alb. Ele sînt foarte cinstite şi foarte bine educate. Toţi locuitorii de aici sînt de ritul sunnit¹⁸⁵ şi îşi îndeplinesc continuu slujbele religioase.

Fiind un oraş bogat, ei arată mult respect faţă de musafiri şi, poftindu-i, îi ospătează. Sînt foarte mulţi oameni blînzi, dreپți, cumsecade şi prietenoşi.

Clima. Fiind aşezat la mijlocul celei de-a cincea zone climaterice, ier-nile de aici sînt cumplite. Cu toate acestea, toţi locuitorii sînt sănătoşi...

Locurile de odihnă ale Silistrei. <Se enumeră toate locurile de recreere>.

Insula de „Pastramă”¹⁸⁶ se află între cele două maluri ale Dunării, în mijlocul Dunării. În fiecare an sînt sacrificate aici şaptezeci-optzeci de mii de vite; făcîndu-se pastramă din carnea lor, se trimite în Rum¹⁸⁷ şi în Arabia¹⁸⁸ şi în Europa¹⁸⁹ multe sute de mii de poveri de pastramă. Dacă cineva merge pe această insulă în timpul sezonului de pregătire a pastramei, i se tulbură mintea cînd vede cum curge în Dunăre, ca un torent, sîngele a mii de vite, făpturi ale lui Allah. Umilul de mine chiar am văzut odată cînd, dintr-o vacă tăiată, despicîndu-i-se burta, a ieşit un viţel care a început să umble şi care a fost hrănit cu lapte. În timpul sezonului, vin pe această insulă, cu corturile lor, mii de negustori de pastramă. Într-o parte, în sute de cazane, se topeşte

¹⁸¹ Suleiman paşa, prima căpetenie de oaste otomană care a trecut în Rumelia pe la 1354.

¹⁸² Orhan, emir otoman.

¹⁸³ În realitate locuitorii Dobrogei erau în mare parte români, după cum o dovedesc ştirile strînse de C. C. Giurescu. *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne*. Muzeul regional de arheologie Dobrogea, Buc., 1966. Aceasta nu exclude, se înţelege, o oarecare influenţă a minorităţii bulgare asupra unor mici colectivităţi româneşti, influenţă exercitată mai puternic, şi invers, de români asupra bulgarilor, în timpul convieşuirii lor pe aceste meleaguri. Vezi Virgil Nestorescu, *Cuvinte româneşti în limba bulgară, în Studii de slavistică*, II, Buc., 1971, pp. 141—146 şi în „Studii şi cerc. lingvistice”, 17, 1972, nr. 2, p. 264—277); Ion Moise, *Toponimice bulgăreşti de origină română* („Studii şi comunicări”, Piteşti, 1972, pp. 247—250) etc.

¹⁸⁴ Feregea (ferece, pl. ferace), voal lung purtat de femeile musulmane, ca o pelerină.

¹⁸⁵ Turceşte: *Sunnî*; *Ehl-i sünnet*; cei ce se conduc în viaţă după tradiţia profetului Mahomed.

¹⁸⁶ Insula unde se prepara pastrama în cantităţi mari, după cum descrie autorul.

¹⁸⁷ Rum, aici în sens de Anatolia.

¹⁸⁸ Arab.

¹⁸⁹ Frenkistan.

seul scos din vite, care apoi se amestecă cu unt. În altă parte, se fac lumînări din cerviș¹⁹⁰. Aceasta este o insulă demnă de vizitat.

Talianurile¹⁹¹ de pești de pe fluviul Dunărea

Cînd vine primăvara și începe să se rupă ghița Dunării, un intendent de la Înalta Poartă închiriază pescuitul în Dunăre, în schimbul a șaptezeci și șapte de poveri de aspri^{191bis} arendă, // și apoi, venind la pașa din Silistra de pe malul Dunării, îi dă lui zece pungi pentru înregistrare¹⁹² și douăzeci de pungi drept cheltuieli și începe să pescuiască în Dunăre.

340

Mai întîi, el pune să se taie, din pădurile de la Galați, din țara Moldovei, stîlpi de brad, de stejar și de carpen, înalți de cîte optzeci de arșini¹⁹³ și, aducîndu-i, îi așază în fața orașului Silistra, cu ajutorul a două mii de oameni și cu multe sute de negustori meșteri; urcîndu-se pe corăbii de trecere, aceștia îi înfig în apa Dunării, începînd de la cele două maluri spre mijloc, și lasă loc doar pentru trecerea unui singur pește... Apoi împletesc între acești stîlpi nuiele, începînd din fundul apei și pînă sus; împletiturile se văd deasupra apei. Apoi lasă o gaură, pe care o închid cu o ușă făcută tot din împletituri. Pentru trecerea corăbiilor, care vin din sus și din jos, deschid această porțiță și apoi o închid la loc.

În fața acestei porțițe, intendentul de pescuit pune să se construiască, pe stîlpii din apă, odăi și cafenele, cu interioare și exterioare care merită să fie văzute. Cu cei o sută sau două sute de oameni ai săi intendentul locuiește în acest serai. Intendentul își are o încăpere specială lîngă această strîmtoare, unde se află și talianul de pescuit. El stă acolo zi și noapte și, făcînd o porțiță din împletituri, închide cu ea strîmtoarea aceea. Împletitura este făcută în așa fel încît nu poate să treacă prin ea nici măcar un pește lung cît o palmă.

La sosirea primăverii, cînd în Dunăre nu mai rămîn ghețuri, peștii din toți afluenții Dunării, începînd cu cei din țara germană, așa cum am arătat mai sus, vin pe Dunăre, spre a-și depune icrele în diferitele puncte ale Mării Negre, pentru a scoate pui și pentru a-și căuta hrana în apa Dunării¹⁹⁴, mergînd, astfel, pe cursul Dunării spre Marea Neagră. Cînd ajung la talianul din fața Silistrei, ei văd că apa este închisă și, pînă la urmă, se

¹⁹⁰ Cerviș, în loc de țervîș.

¹⁹¹ Daliyan, instalație de pescuit. Despre originea greacă a termenului vezi H. și R. Kahane și A. Tietze, *The lingua franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana, 1958, pp. 477—481. Vezi descrierea unei asemenea instalații de pescuit la Gr. Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*, București, 1916, pp. 419—424.

^{191bis} 77 yûk akçe. 1 yûk = 100.000 aspri (akçe).

¹⁹² Kalemiye.

¹⁹³ Zira.

¹⁹⁴ Ton (Don), în loc de Tuna, Dunăre. Pentru comparație vezi descrierea talianurilor de la Chilia în vol. V, p. 222 și urm. (*Seyahat-name*).

întorc, dar, cînd ajung la portița împletită de la strîmtoare, se înghesuie acolo, iar cînd încearcă să se întoarcă iarăși, atunci împletitura este ridicată în sus cu funiile; după ce se iau toți peștii, mari și mici, împletitura este lăsată din nou în Dunăre. E ceva care nu poate fi descris și explicat, dacă
341 nu este văzut de aproape cu ochii.

Intendentul îl invită pe pașa la talianul său de pe Dunăre, oferindu-i, pe ascuns, două mii de guruși și daruri prețioase. Socotind că va fi zi cu noroc, toată cantitatea de pește prins în ziua aceea îi revine pașei. De aceea, pașalele își încearcă aici norocul. Dacă se prinde un pește mare, socot aceasta ca un semn de bun augur.

Cu voia lui Allah, spre norocul lui Melek-Ahmed pașa, au căzut în plasă șaptezeci de moruni mari, numiți muferrika¹⁹⁵, încît unii oameni de bună credință au spus cu uimire: „De patruzeci sau de cincizeci de ani nu am mai văzut să iasă, ca astăzi, deodată, șaptezeci de moruni de mărimea aceasta”. Pe cei șapte mii de pești, mari și mici, ce au fost prinși în ziua aceea, spre norocul său, pașa i-a vîndut tot intendentului, cu unsprezece pungi, și i-a dăruit un caftan de preț, plecînd după aceea la seraiul său.

Morunii aceștia numiți m u t e f e r r i k a sînt pești așa de mari încît fiecare are o lungime de opt-nouă arșini... Din burta fiecăruia se scot cîte cinci pînă la zece cîntare¹⁹⁶ de icre. Aceste icre se pun în butoaie de miere și se sarează.

Negustorii cumpără peștii aceștia de la intendent cu cîte una sau două pungi și, după ce îi pun pe măcelarii de pește să le scoată icrele și cleiul alb, zis clei de pește, îi sarează și-i duc, cu harabalele și cu corăbiile, în țara leșească, rusească¹⁹⁷, spre Don, în ținutul Kirghiziei¹⁹⁸, în Danemarca și pînă în fundul Europei¹⁹⁹. Peștii aceștia <denumiți> morun și nisetru sînt pești specifici pentru Dunăre și pentru marea²⁰⁰ de Azov²⁰¹, în alte ape nu se găsesc. Fiecare pare că este un balaur. Din burțile lor nu iese nici o murdărie sau
342 putreziciune... Peștii aceștia deosebiți sînt prinși în fața Silistrei.

Unii dintre intenidenți stau pe Dunăre timp de opt luni și cîștigă, dar mulți alții dau faliment, fiindcă aceasta este o bogăție care atrîne de noroc. Supușii din cele patruzeci-cincizeci de cetăți de pe malul Dunării, precum și cei de la Chilia, Cetatea Albă și ostașii din cele cinci cetăți ale Oceakovului

¹⁹⁵ *Muferrika*, aici în sens „ales, select”.

¹⁹⁶ *Kantar*, măsură de greutate echivalînd cu 120 de livre. *Livra*, variabilă, cca. 1/4 din kilogram. Cîntarul a fost utilizat și în Țara Românească și Moldova, unde măsura 44 de ocale (circa 56–57 kg) (N. Stoicescu, *Cum măsurasu strămoșii*, pp. 263 și 271).

¹⁹⁷ *Moskov*.

¹⁹⁸ *Kırkız*.

¹⁹⁹ *Frenkistan*.

²⁰⁰ *Nehir* (fluviu), în loc de *deniz* (mare).

²⁰¹ *Azak*.

trebuie să-și ia soldele de la acest intendent al Dunării. În cazul când el pierde, atunci este închis și i se ia din avere. Dar când îl ajută norocul, cîștigă șaptezeci-optzeci de mii de guruși. Este, desigur, o îndeletnicire și o priveriște uimitoare meșterea aceasta de a întinde în apa Dunării împletituri prinse și legate de stâlpi și de a pescui, ceea ce cu greu poate veni în mintea cuiva. Cel care vede această trecătoare înțelege cât de mare este puterea omului și cât de mult a progresat mintea omenească în viclenii și meșteșuguri.

În timpul primăverii însă, la Silistra se face mare noroi, încît se îneacă în tina neagră pînă și elefantul-mamut²⁰². În registrele de la judecătorie se vede scris chiar că un deliu²⁰³ al lui Nasuh pașazade Husein pașa, fiind amețit cu must de miere în maidanul din fundul bazarului, când a dat pinteni calului său, acesta s-a scufundat în noroi pînă la urechi și s-au înecat în Dunăre, ducîndu-se cu noroi cu tot. Zece oameni n-au putut să-l salveze pe un nebun. Tot în registre se află scris că, pe cînd Kodja-Kenan pașa era valiu, acesta a pus să se transporte din oraș în Dunăre optzeci și șapte de mii de butoaie cu noroi.

Pînă la urmă, efendiul nostru, Melek-Ahmed pașa, a cheltuit din averea sa douăzeci de pungi, construind hanul mai sus pomenit, bazarul de șei²⁰⁴, sute de prăvălii și o cafenea mare cu etaj... și caldarîm de piatră... De atunci a început să se facă în orașul Silistra caldarîmul, care este o binefacere minunată, deoarece în orașul acesta, vara și iarna, se face tîrg mare, unde se strîng mii de harabale și se formează o adevărată mare de oameni.

Morile de pe Dunăre ale Silistrei. Pe dealurile²⁰⁵ și pe văile de la Silistra sînt multe mori de apă; însă ca morile de făină de pe Dunăre nu există altele pe nici o apă, doar poate în fața orașelor de pe malul Dunării. Totuși, morile din fața Silistrei sînt cele mai uimitoare dintre toate.

Forma lor: Întîi și întîi, sînt așezate, alături, două corăbii asemănătoare cu cele de tranzit de pe Dunăre și sînt prinse între ele cu ajutorul unor grinzi mari. Între aceste două corăbii se află niște cutii²⁰⁶, făcute din scînduri groase, late de vreo zece arșini, și din lemne așezate perpendicular. Aceste cutii sînt puse în legătură cu niște roți dințate, așezate în corabia cea mare. În interiorul roții celei mari se află o piatră mare, care poate fi trasă abia cu trei perechi de bivoli. Aceste mori, funcționînd ziua și noaptea, produc

²⁰² *Fil mahmudî*. Exagerare evidentă (figură de stil).

²⁰³ *Deli*, „nebun”, aici în sens de „brav”; deliîi formau și o categorie de oaste otomană; este o deformare din delir, „viteaz”.

²⁰⁴ *Saradjhane* (sarachane).

²⁰⁵ *Tag* (*dag*), înseamnă munte, pădure.

²⁰⁶ *Dolab* (de unde românescul: dulap); *dolab* este și scrînciob.

cîte cincizeci de chile²⁰⁷ de Silistra de făină. Aceste roţi se învîrtesc cu atîta iuţeală încît omul nu le poate urmări. În fiecare moară locuiesc doi-trei oameni cu familiile lor. Fiecare din ele este acoperită cu scînduri, ca hanurile. Înăuntrul lor se află mai multe încăperi şi bucătărie; au ferestre şi coşuri. Multe din ele au şi cuptoare, unde se coace pîine şi plăcintă²⁰⁸. Aceste mori sînt aşezate în dreptul cetăţii Silistra şi fiecare îşi are locul fixat cu semne; în felul acesta, fiecare stă liniştit.

344 De fapt, Dunărea curge cu mare iuţeală prin faţa cetăţii, formînd o mare vîltoare. Dar şederea acestor şaptezeci-optzeci de mori pe Dunăre este un lucru de mirare. Două corăbii sînt prinse între ele prin nişte stîlpi mari, ca de corăbii. Apoi, se împleteşte un coş mare din trunchiu de viţă sălbatică şi se umple cu piatră, după care se închide bine. Apoi, tot din viţă sălbatică se împleteşte o funie groasă, cît corpul omului, avînd o lungime de cincizeci-şaizeci de arşini. După aceea // corăbiile cu moară se deplasează pe Dunăre, iar cînd sînt aduse pe locul aparţinînd stăpînului morii, coşul plin cu piatră e lăsat în apă şi, în felul acesta, moara este fixată pe locul acela, deoarece un capăt al funiei rămîne legat de coş, în timp ce capătul celălalt e legat de corabie. Cînd se apropie iarna şi încep să curgă sloiuri de ghiaţă pe Dunăre, se taie funia aceasta a morii şi fiecare moară este dusă şi păstrată la adăpost.

La sosirea primăverii începe din nou meşteşugul. Acestea sînt nişte mori uimitoare şi fiecare aduce anual un venit de cinci pungi, încît sînt mai avantajoase decît un zeamet independent. Pe scurt, cîştigurile şi veniturile aianilor din Silistra provin, în cea mai mare parte, de la aceste mori...

◀Mai departe se descriu locurile de vizitat din Silistra; se vorbeşte apoi de primirea unei porunci de la Poartă, adresată vizirului Melek-Ahmed paşa, aflat în acel oraş.▶

345 *Plecarea noastră, în rebi ul-evvel al anului 1062²⁰⁹, pentru paza satelor şi oraşelor din eialetul Oceakov*

Cu voia lui Allah, plecînd cu mare alai din oraşul Silistra ... spre sud, am ajuns în satul Adalı²¹⁰. Locuitorii lui sînt valahi şi bulgari. Este has împărătesc. După aceea am poposit în satul Ceairli²¹¹. Într-adevăr, acesta

²⁰⁷ *Kile*, unitate de măsurat capacităţi în Imperiul otoman; varia după epocă şi regiuni între 18 şi 22 de ocale (circa 22,50—25 l). Mai tirziu este amintită şi chila de Dobrogea, care avea 88 de ocale, fiind mai mare de patru ori decît chila de Constantinopol (N. Stoicescu, *Cum măsurasu strămoşii*, p. 206).

²⁰⁸ *Pogaşa* (azi *bogaşa*), de la cuvîntul italian *focaccia*.

²⁰⁹ 11 febr. — 11 martie 1652.

²¹⁰ *Adalı*, *Adaköy*, azi Ostrov, oraşel pe malul Dunării, la hotarul cu R. P. Bulgaria.

²¹¹ *Çayırli. Çayır* (rom. „ceair”), pajişte, cîmp cu iarbă, vale largă.

este un loc bogat în ierburi și finețe. De acolo am sosit în satul Renkler²¹². Locuitorii lui sînt musulmani. Este zeametul alaibeiului²¹³, format din trei sute de case, cu geamie, în ținutul cazalei Bazargic²¹⁴. După aceea, mergînd mai departe, am sosit în cazaua Bazargic.

Descrierea orașului Bazargic

I se spune tîrgul Hadjioglu din pricină că l-a adus în stare de propășire viteazul cu nume de Hadjioglu, care era unul dintre emirii lui İldırımza-de²¹⁵, Musa Celebi. Se află așezat pe teritoriul vilaietului Dobrogea și este hassul pașei din eialetul Silistra. Cu șapte pungi, // plătite din venitul miriei, aici guvernează un agă potrivit, dintre agalele pașei, împreună cu alți cincizeci de supuși ai săi. Este cadiat principal, cu rangul de trei sute de aspri soldă din partea Șeriatului. Are în total șapte comune și saptezeci și opt de sate înfloritoare și anual se dau cîte șase pungi pentru cadii și pentru voievod. Are un chehaia²¹⁶ de spahii, serdar de ieniceri și muhtesib²¹⁷. Neavînd cetate, nu are nici dizdar; cu toate că nu există muftiu și nici cadiu sau nakib²¹⁸, sînt totuși aici mulți aiani și notabili. 346

Orașul este așezat pe un deal întins, fiind alcătuit din două mii de case, în majoritate acoperite cu olane, iar o parte cu șindrilă. Peste tot sînt vii și grădini, dar nu se găsesc fructe în timpul iernii aspre²¹⁹. Mahalalele sînt următoarele: Musalla efendi, Șeih efendi, Gazi-Baba, Hadji-Mehmed, Hadji-Hizîr, Eski²²⁰ și Çavuş Bazarî.

Dintre geamii, cele mai renumite sînt: geamia din bazar, geamia ceaușului, geamia veche, geamia lui Șeih efendi. Celelalte sînt meceturi. Nu are medresele; în schimb se găsesc unsprezece școli pentru copii. Are, de asemenea, trei băi publice, trei hanuri și vreo două sute de prăvălii.

Binefăcătorul Ibrahim aga, chehaiaua lui Köprülüzade Ahmed pașa, a construit pentru bazar, pe strada principală, vreo sută de prăvălii frumoase, care au făcut faimă acestui oraș. În cele două capete ale lor se găsesc porți. Ele sînt construite din piatră și au acoperișuri de olane. Allah să-l asigure de faimă pe veci!

²¹² Renkler (?) înseamnă „Culori”; neidentificat.

²¹³ Alaybey, „beul (șeful) unui alai”; Alay, odinioară batalion sau escadron, din veacul trecut este un regiment.

²¹⁴ Hadjioglu Bazarî (Hacıoglu Bazarı).

²¹⁵ İldırımza-de, fiul lui <Balazid> Fulgerul (Yıldırım).

²¹⁶ Keihuda yeri.

²¹⁷ Muhtesib, socotitor, are și sensul de „șef de poliție”; era însărcinat și cu stringerea dărilor.

²¹⁸ Nakib ul-eșraf, demnitate importantă în ierarhia islamică; lui i se preda steagul în luptă.

²¹⁹ S-ar putea să fie și greșală, în loc de „nu fac fructe din pricina iernii grele”.

²²⁰ În sensul de „vechi”, „veche”.

În apropierea bazarului, el a construit o baie publică de toată frumusețea. Acest oraș era vestit prin lipsa de apă. Toată populația era nevoită să se servească de puțurile cu apă sălcie. Chiar se află scris în registre faptul că pe cînd Derviş-Mehmed pașa era valiu de Oeakov, oastea sa, aflată la paza acestui oraș, băuse apă aici în valoare de patruzeci de mii de guruși. Această sumă a ieșit din buzunarele raielei și lberaielei. Chiar și atunci cînd stăpînul nostru, Melek-Ahmed pașa, a fost acolo timp de trei luni, a cumpărat pentru oastea sa apă de băut de trei mii de guruși. Acesta este un oraș unde criza de apă era o nenorocire așa de mare, încît raialele cărau mereu la pașale apă cu butoaietele așezate în căruțe. În nici un ținut nu există o asemenea situație.

Cu toate acestea, în numele lui Allah, tot chehaiaua Ibrahim aga a lui Kōprülüzade a cheltuit pentru acest oraș șaptezeci de mii de guruși și, cu ajutorul lui Babaoglu Bekir aga, care era slujbașul ruznamegiului²²¹ Ibrahim efendi, a pus să se găurească dealurile, șesurile și pădurile²²² la o distanță de două conace și, în răstimp de un an, a adus prin canale, pe sub pămînt, ca la o moară, apa dătătoare de viață în orașul acesta Bazargic. El a construit în nouă locuri cișmele curgătoare și, astfel, a îndestulat orașul cu apă și a scăpat, în felul acesta, populația orașului de chinurile căldurii și ale setei. Pe lîngă faptul că populația a fost îndestulată cu apă, au reînviat și toate viețuitoarele, precum și viile și grădinile, iar livezile și grădinile cu pomi au început să dea semne de roade. De data aceasta însă locuitorii orașului au început să se plîngă de acel binefăcător, zicînd că : „orașul nostru s-a umplut de torente și s-a făcut noroi”. Atunci binefăcătorul acela a dat din averea sa încă trei mii de guruși și a pus să se construiască caldarîmuri pe drumurile cu cișmele, precum și pe celelalte străzi principale pentru circulația publicului. În felul acesta el a curățat orașul...

<Sînt date și versurile care indică anii de construire a cișmelelor : 1084 H.)²²³

348 Clima orașului Bazargic este foarte plăcută. Locuitorii de aici se îmbracă în general cu vestminte de stofă, cu contăși și poartă feregea. Sînt și mulți ieniceri și spahii, dar nu are învățați. Cei de stare mijlocie poartă blănuri din piei de miel, căptușite cu bogasiu, iar pe cap pun căciuli și merg cu tătarii în expediție, deoarece locuitorii din Dobrogea sînt oameni voinici, curajoși și renumiți. Ei cîștigă îndeletnicindu-se cu negoțul și cu luptele sfinte. Dintre alimentele și băuturile acestui oraș, sînt renumite pîinea albă și siropul de miere...

²²¹ *Ruznamegiu (Ruznameci)*, „jurnalier”, slujbaș însărcinat cu ținerea evidenței zilnice a veniturilor și cheltuielilor sau altor evenimente.

²²² *Tagları ve deşt-i mahunları*.

²²³ 18 apr. 1673 — 6 apr. 1674.

Dintre meșteșugurile lor, nu există în cele patru colțuri ale Iumii tolbe cu fir de aur ca aici, lucrate cu fire de aur, presate pe marochin. Punînd să le fasoneze cu sîdef <în valoare> de o sută de guruși, aianii le trimit în dar la Istanbul.

În mijlocul orașului se află un maidan întins. O dată pe săptămînă, mii de oameni din satele și târgurile din împrejurimi se adună aici și își prezintă mărfurile lor și, astfel, fac vînzări și cumpărări. Raialele din acest oraș li se spune citaki de Dobrogea. Lăsînd la o parte limba, ei sînt oameni de o iscusință uimitoare.

De aici, mergînd tot spre răsărit, am ajuns în satul Kodoman²²⁴. Este un sat de musulmani, format din trei sute de case și o casă de oaspeți. Cînd bogătașul Kodoman aga a dat un mare ospăț în cinstea pașei, i-a oferit în dar și trei cai buiestrași.

De aici, mergînd tot spre răsărit, am sosit în șesul Batova²²⁵. Este un loc plăcut, cu grădini pline de flori, așezat pe malul Mării Negre. Am stat aici timp de patruzeci de zile și ne-am distrat în corturile noastre. Păscînd în lanurile de trifoi și de lucernă și de pir, toți caii noștri s-au îngrășat așa de mult că nu se poate descrie. Venind și locuitorii din orașele din împrejurimi, s-a format un tîrg mare de ordie. Am fost însărcinați să apărăm trecătoarea Varna, de pe malul mării, împreună cu târgurile Balcic²²⁶, Cavarna, Keligrad²²⁷ și Mangalia²²⁸, de răutățile cazacilor rebeli²²⁹. //

352

...De aici, luînd patruzeci-cincizeci de călăreți, am mers la Morile Dunării²³⁰. Sînt patruzeci-cincizeci de mori de apă și fiecare este mai avantajoasă decît un zeamet. Multe din ele aparțin lui Husein pașa, din familia lui Nasuh pașazade. În vilaietul Dobrogea nefiînd mori, populația din Dobrogea are nevoie de aceste mori. Potrivit celor spuse de locuitorii de aici, apa de la aceste mori provine <tot> din Dunăre, fiindcă s-au găsit și aci, de cîteva ori, aceiași pești ca în Dunăre.

Plecînd de aici, am poposit la Batova. De aici am mers spre nord și am sosit în satul Mumdjiki²³¹. Este un sat de musulmani cu o geamie, și formează un zeamet. De acolo, mergînd tot spre nord, am ajuns la schela Balcic. Pe cînd ne odihneam, dormind liniștiți în corturile noastre, în locul numit Capul Balcicului, // a venit un om cîstit dintre raiale și i-a spus

353

²²⁴ *Kodoman*. Mai departe se amintește de *Kodoman aga*, nume de persoană. Deci ar fi „satul lui Kodoman”.

²²⁵ *Batova*, aproape de Bazargic.

²²⁶ *Yalçın*, copiat greșit.

²²⁷ *Keligrad*, în alte părți *Keligra* (Capul Caliacra).

²²⁸ *Mankalya*.

²²⁹ *Kazak-ı Ak*.

²³⁰ *Duna Degirmenleri*. Despre aceste mori Evlia mai vorbește în vol. V, p. 83.

²³¹ *Mundjiki* (*Mumciki*), în alte părți Indjili, poate Muncil (între Balcic și Varna).

pașei : „Stăpînul meu²³², pe mare umblă treizeci și șase de șăici căzăcești. Probabil că vor să devasteze portul Balcic, într-o zi cînd vremea va fi prielnică”. <Urmează descrierea prinderii celor 36 de șăici căzăcești și descrierea localităților Balcic și Cavarna.>

355 De aici, mergînd iarăși spre nord, am ajuns în cetatea Keligra-Sultan. Descriesem cu amănunte starea acestor locuri, pe care le văzusem cu prilejul unei întîmplări nenorocite, pe vremea întoarcerii noastre din Crimeea. Mergînd iarăși spre nord, am sosit în satul Ilanlîc²³³; este un sat de musulmani cu două sute de case și cu o geamie. Aici se găsesc însă mulți șerpi... De aici am ajuns în orașul Mangalia.

356 *Descrierea orașului și marelui port Mangalia.* Este un oraș foarte vechi. În prezent, partea înfloritoare a orașului se află spre nord, la intrarea în port, unde se văd și acum temeliile cetății. Deoarece Edje-Iakuboglu Umurdja gaziul // a întîmpinat dificultăți cu prilejul cuceririi lui — care a avut loc în timpul domniei lui Ildîrîm Baiazid — el i-a dărimat cetatea după cucerire. Astăzi orașul este frumos și înfloritor²³⁴, fiind așezat pe malul mării, într-un șes nisipos. Face parte din vacufurile lui Esmahan-Sultan²³⁵. Are un cadîu și un mîtevellî. Este un cadîat cu rang de 300 aspri, în eialetul Silistrei, pe teritoriul Dobrogei.

Din ținutul ei, cadîul primește anual șapte pungi. Există, de asemenea, un serdar al orașului, un muhtesib al orașului și un subași²³⁶. Sînt mulți negustori, care trăiesc în case solide, căci se tem de cazaci. Cei mai mulți dintre aiani fac parte din neamul laz²³⁷, care cu toții sînt, din mamă, născuți kuloglii²³⁸.

Printre lazi circulă și o glumă, în sensul că, dacă cineva nu are posibilitatea să se ducă la Kaaba²³⁹, ei îi spun : „Bre, ignorantule, du-te la Mangalia, care este Kaaba pribegilor și a sărmanilor”. Așa de mult respectă lazii acest oraș. Aici se află, de asemenea, mulți greci și evrei, dar, zi și noapte, la judecătorie n-ai loc de pricinile dintre lazi și evrei. În acest oraș, Mangalia, dacă un laz dă o palmă unui evreu, e sigur că cel care a lovit e pedepsit conform Șeriatului.

²³² *Sultanım.*

²³³ *Yılanlı* (sat cu șerpi); Ilanlîc, jud. Constanța.

²³⁴ La 1711, Mangalia decăzuse; era un sat locuit mai mult de români și bulgari („Arhiva Dobrogei”, I, 1916, p. 100).

²³⁵ *Esmahan-Sultan*, prințesă otomană, fiica lui Selim al II-lea.

²³⁶ *Subaşı*, căpetenie de oaste; aici în sens de căpetenie polițienească din orașele turcești; era însărcinat și cu stringerea dărilor.

²³⁷ *Laz*, populație din nord-estul Anatoliei, de obicei negustori.

²³⁸ *Kuloglu*, descendent din sclavi; fii de ieniceri; oaste de pază.

²³⁹ *Kaaba* (turc. *Kâbe*, citește „Chiabe”), lăcaș de pelerinaj la Mecca (Arabia).

Cea mai însemnată geamie este aceea a Esmahan-Sultanei²⁴⁰. Este o geamie strălucitoare și cu mulți credincioși, cum nu se mai află în aceste părți. Imamii²⁴¹, hatibii²⁴² și muezzinii²⁴³ toți sînt din Istanbul, adică sînt persoane instruite și înțelepte.

Aici se află șapte școli pentru copii, trei hanuri, vreo trei sute de prăvălii, un mic bazar²⁴⁴ și o baie mică. Toate lăcașurile de binefacere sînt vacufuri ale Esmahan-Sultanei. De asemenea, se găsesc șapte cafenele și vreo trei sute de magazine lîngă schelă și în alte locuri, deoarece aici e un loc de negoț. Cea mai bună clădire este hanul serdarului. În comparație cu <mărimea> orașul<ui>, prăvăliile sînt puține.

Fiind un port mare, se încarcă aici cu grîne o mie de șăici și karamursel-uri²⁴⁵ și zabun-uri²⁴⁶ care vin la Istanbul. Această trecătoare este schela vilaietului Dobrogea și de aceea acolo se găsesc multe grîne și alte cereale. Dar portul de acolo fiind deschis către miazăzi și răsărit, se ivesc pe mare valuri cît munții, care nu îngăduie șederea corăbiilor. Din această pricină, ele fug îndată ce-și încarcă marfa, deoarece în fiecare an se scufundă și pier aici multe corăbii. Se spune că în vechime, în locul acesta a fost și un port mare, cu două ieșiri²⁴⁷. Și acum se văd, în fundul mării, la lumină, pietre mari cît munții. În prezent, corăbiile care pot să stea acolo acostează numai la adăpostul acestor temelii de la țarm. Însă corăbierii neascultători descărcînd mereu pietre în port, acesta s-a umplut, încît nu mai există liniște și siguranță. În cazul cînd capudan pașa ar veni cu flota imperială și ar curăța portul și nu s-ar mai arunca alte lucruri în el și dacă s-ar aplica amenzi celor care aruncă asemenea lucruri, atunci portul și-ar găsi liniștea. Allah să îlesnească curățirea lui, căci e un port dintre cele mai necesare.

Acest oraș are pretutindeni vii și grădini frumoase. Lîngă grădinile din partea de apus se află un mic lăcaș de vizitat, denumit Maharrem-Baba.

²⁴⁰ Despre moscheia din Mangalia vezi N. I o r g a, *Moschei pe pămîntul românesc*, în „Buletinul Com. mon. istorice”, XXII, 1929, p. 187 și H. Stănescu, *Monuments d'art turc en Dobroudja*, în „Studia et acta Orientalia”, II, 1961, pp. 184—187.

²⁴¹ Imam, preot musulman, cel ce slujește la cele cinci rugăciuni zilnice.

²⁴² Hatib, orator, predicator; cel ce slujește la rugăciunile de vineri.

²⁴³ Muezzin, cel care îi cheamă pe musulmani la slujbă, urcîndu-se pe minaret și citind ezan-ul.

²⁴⁴ Bezestan sau bedestan, denumirea părții centrale a orașului unde se vindeau obiecte de valoare.

²⁴⁵ Karamürsel, un gen de corabie cu pinze.

²⁴⁶ Zabun, idem ca mai sus.

²⁴⁷ Este vorba de vechiul port Callatis, abandonat în secolul al VII-lea. Urme din vechea fundație a portului au fost remarcate și de alți călători. Vezi C. P r e d a, *Callatis*, ed. a II-a, București, 1968, pp. 11, 25. Despre ruinele portului antic și medieval de la Mangalia vezi V. C o s m a, *Prospectări arheologice submarine* („Buletinul Monumentelor istorice”, 1973, nr. 1, pp. 32—34), unde se reproduce și o schiță a vestigiilor portului.

Avînd mulți pomi creșcuți <în jur>, după amiezile, toți bătrînii și tinerii își petrec timpul lîngă acest lăcaș încîntător.

De aici am plecat spre miazănoapte și am ajuns în satul Ghiuvenlia²⁴⁸, unde, într-adevăr, afinele cresc cît prunele. Fiînd un sat de musulmani, cu o sută de familii și o geamie, este un zeamet, dar, fiînd în interiorul Dobrogei, e lipsit de apă. Apa se scoate cu caii din puțuri adînci de optzeci de brațe²⁴⁹; și aceasta e ceva de mirat.

Aceste teritorii fiînd chiar în centrul Dobrogei, aici sînt citaki răi, dar pentru oaspeți ei au pîine destulă și dimineața și seara. Cînd pleacă musafirii dintr-o familie, îi însoțesc 40—50 de călăreți de-ai lor. Ușile lor sînt deschise; nu există „Yok”²⁵⁰ pentru oaspeți, deoarece e un ținut bogat. Datorită faptului că ei au tot respectul față de oaspeți, Allah le dă <produse> din belșug și o chilă de sămînță produce 50—60 de chile; de aceea, locuitorii nu refuză să dea în mod regulat dijma împărătească datorată zaimilor, dar sînt nițel învinuiți și blamați pentru că sînt dobrogeni²⁵¹. Am însemnat aici cîteva din expresiile și <din> vorbirea lor.

382 *Limba dobrogeană*²⁵², adică a neamului citak. După ce Ildîrîm Baiazid han a cucerit acest ținut de la bulgari, valahi și moldoveni^{252bis}, a așezat acolo tătari și cete de ostași din populația Anatoliei²⁵³. Acest grup²⁵⁴ a rezultat din încrucișarea ostașilor // cu valahii și a apărut un vocabular, pe care îl folosesc între ei și pe care nu îl poate înțelege orișicine²⁵⁵.

²⁴⁸ *Güvemli*, „<sat> cu afine”; fost Ghiuvenlia, azi Chirnogeni, jud. Constanța.

²⁴⁹ *Kolaç* sau *kulaç*, măsură populară, „brațe întinse”.

²⁵⁰ *Yok* (rom. *ioc*), în sens de „nu e”, „nu există”; aici în sensul de „nu refuză”.

²⁵¹ *Dobridjalki* (*Dobricali*).

²⁵² Prin „limbă dobrogeană” se înțelege aici dialectul sau graiul vorbit de o parte a populației Dobrogei.

^{252bis} Despre împrejurările în care a fost cucerită Dobrogea la 1420, cînd se afla în stăpînirea Țării Românești, vezi studiul publicat de Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974, pp. 43—127.

²⁵³ Despre așezarea tătarilor în Dobrogea vezi A. I. P. Arbore, *Contribuțiuni la studiul așezărilor tătarilor și turcilor în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei”, II, 1919, pp. 203—251, unde se dă și o listă a localităților dobrogene — unele amintite și de Evlia Celebi. Vezi și Mustafa A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV—XVII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în „Studii”, 1965, nr. 5, pp. 1102—1103 și 1115.

²⁵⁴ *Taife*, cuvînt intrat sub forma „taifa” în limba română din secolul al XVIII-lea.

²⁵⁵ Vezi J. Hammer, *Sprachprobe der Tataren von Dobrudscha aus Evlia's Reisebeschreibung*, în „Fundgruben des Orients-Mines”, V, Viena, 1816, p. 84.

Iată câteva cuvinte din acest limbaj :

<i>Heşer</i>	= pepene galben
<i>Heşerka</i>	= pepene verde
<i>çoğaç</i> (Ciogaci)	= soare
<i>Kalayık</i>	= sclavă, roabă, slujnică
<i>Kavra!</i>	= adu!
<i>Paytal</i>	= cal
<i>Paytalı akat!</i>	= adapă calul!
<i>Kopayın</i>	= limba ta (sau : dorință)
<i>Napayın?</i>	= ce să lucrez? ce să fac?
<i>Defke</i>	= fiică de sclavă
<i>Çalma</i>	= turban
<i>Meçekli</i>	= ciumă
<i>Börk</i>	= kalpak (căciulă)
<i>Ök (ön) beni!</i>	= așteaptă-mă!
<i>Aydwer!</i>	= spune repede!
<i>Oçak</i>	= foc
<i>Küyin</i>	= vatră
<i>Oçak kavra!</i>	= adu foc!
<i>Keremin aydivireyim!</i>	= să-ți spun îndată binefacerea ta!
<i>Selam ayırdım</i> ^{255a}	= salut vouă! (în sens de „Bună ziua”)
<i>Çorbadji (çorbacı) ne ayar, ayda!</i>	= ce face stăpînul tău, spune!
<i>Taherle</i>	= cu aminare, cu întîrziere
<i>Şikâst oldum</i>	= m-am îmbolnăvit
<i>Yundum kulunudır</i>	= este mînzul iepii mele
<i>Urb</i> (sau <i>Ureb</i>)	= testiculele calului
<i>Baytal djavi (cavı)</i>	= bici pentru cai
<i>Çiddidir</i>	= este bun! este serios!
<i>Kademil Murvat</i>	= nume de om (<i>Mürüvvet</i> , „cel norocos”)
<i>Ay dogdı</i>	= a răsărit luna ²⁵⁶

Ei utilizează multe din aceste cuvinte folosite cîndva, acordîndu-le sens, dar numai ei le înţeleg. Ei vorbesc însă şi cu cuvinte binecunoscute de ceilalţi oameni. Cei din Dobrogea şi Deliorman sînt ca nişte popoare deosebite unul de altul, dar au voinici curajoşi şi viteji. Sfirşitul lor să fie cu noroc!

^{255a} Corect: *aytdım* = „am spus”.

²⁵⁶ Unele dintre aceste cuvinte, luate din limba arabă şi persană, sînt deformatе, iar altele sînt luate din turca central-asiatică sau din tătară.

De aici am plecat spre nord și, trecînd prin sate bogate și înfloritoare, am ajuns în orașul Constanța²⁵⁷.

Descrierea orașului Constanța. Înainte vreme, cetatea fusese ridicată de Kalvare²⁵⁸, fiul craiului Dobrogei. Se spune că a fost o cetate puternică, traică și de temut. Deoarece <Baiazid> Ildîrîm han a întîmpinat multe dificultăți la cucerirea ei, după victorie a dărîmat-o și a pus ca pietrele să fie aruncate în mare^{258bis}. Și acum se văd, pe un deal înalt de lîngă mare, ruinele zidurilor dărîmate²⁵⁹.

Pe atunci, locuitorii acestei cetăți, îmbarcîndu-se pe corăbii, au fugit la craiul genovez²⁶⁰ din cetatea Caffa²⁶¹, deoarece, în vremea aceea, toate cele șaptezeci de cetăți²⁶² de pe țărmurile Mării Negre erau în stăpînirea genovezilor; numai cetățile Terkos²⁶³, Amasra²⁶⁴, // Sinop²⁶⁵ și Trapezunt²⁶⁶ rămăseseră în stăpînirea grecului Constantin²⁶⁷.

Cînd sultanul Baiazid-Veli²⁶⁸ a cucerit, cu ajutorul lui Ghedik Ahmed pașa, cetățile Caffa și Azov, genovezii au pierdut toate legăturile lor din jurul Mării Negre și, trecînd cu învoire prin strîmtoarea de la Istanbul, s-au retras în insula Chios²⁶⁹, unde au rămas pînă la domnia lui Suleiman han²⁷⁰.

Deoarece, mai tîrziu, ei au călcat pacea și au făcut prizonieri pe hagiții musulmani care mergeau la pelerinaj, Suleiman han²⁷⁰ a trimis împotriva lor,

²⁵⁷ *Köstence Kasabasına.*

²⁵⁸ *Kalvare*, personaj legendar.

De fapt cetatea e mult mai veche, fiind construită de greci și romani. Despre originea ei vezi Radu Vulpe, *Note de istorie tomitană*, în „Pontica”, II, 1969, pp. 149–167 și idem, *De la Tomis la Constanța*, în „Magazin istoric”, 1972, nr. 6, pp. 2–8.

^{258bis} După cercetări recente, Dobrogea nu a fost cucerită de Baiazid, ci de urmașul său Mehmed I la 1420 (Anca Ghiață, *op. cit.*).

²⁵⁹ Aceste ruine de ziduri au fost remarcate și de alți călători („Arhiva Dobrogei”, I, 1916, p. 97).

²⁶⁰ *Djineviz (Cineviz)*; este vorba de consulul genovez de la Caffa.

²⁶¹ *Küfe*, în loc de *KeFe*.

²⁶² Numărul este exagerat de mare. Evlia înregistrează aici o legendă ce amintește de dominația genoveză la Constanța, vezi Radu Ciobanu, *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfîrșitul sec. XIII și în sec. XIV*, în „Pontica”, III, 1970, pp. 301–302.

²⁶³ *Terkos*, probabil în loc de *Bergos* sau *Burgoz*, pentru *Burgaz* (oraș în R.P. Bulgaria).

²⁶⁴ *Amasra*, port la Marea Neagră (Anatolia, reg. Kastamonu).

²⁶⁵ *Idem*.

²⁶⁶ *Tarab Efzun*, azi *Trabzon*.

²⁶⁷ *Constantin Rumi*. Evlia se referă la ultimul împărat bizantin, Constantin al XI-lea Dragases. Pe vremea lui Baiazid I (1389–1402), în Bizanț era împărat Manuel al II-lea Paleologul.

²⁶⁸ *Baiazid al II-lea Veli*, sultan otoman (1481–1512), confundat aici cu Mehmed al II-lea (1451–1481). Anul 1475.

²⁶⁹ *Sakız*.

²⁷⁰ Suleiman Magnificul.

cu ilustru firman, pe Kodja-Piale paşa cu o sută şaptezeci de galere care au ancorat la locul numit Ceşme, din faţa insulei Chios, în partea dinspre Anatolia...

Craiul <insulei> Chios, la rîndul său, sărutînd pămîntul în faţa padişahului, s-a cinstit // cu trecerea la islamism şi a spus: „Padişahul meu, pe vremea domniei strămoşului tău, Ildîrîm Baiazid han, cetatea Constanţa, din apropiere de Babadag, aflat în partea rumeliană a Mării Negre, era a craiului nostru genovez. Cînd strămoşul tău a luat cu forţa această cetate, din mîinile noastre, toţi ai noştri, care scăpaseră de săbii, au fugit la Caffa. Atunci ei au îngropat şapte chiupuri de aur şi alte giuvaieruri în pragul cetăţii de la liman, de lîngă cetatea Constanţa. Să mă împuterniceşti pe sârmanul de mine ca să le scot. S-ar putea să vin la padişahul meu cu un tezaur mare”. Îndată, Suleiman han a acordat rangul de capugibaşî²⁷¹ al Înaltei Curţi acestei persoane, care fusese onorat cu islamul, din situaţia sa de căpitan²⁷² al genovezilor, şi l-a trimis în oraşul Constanţa cu trei sute de supuşi. Această persoană, mergînd acolo, a scos tezaurul din locul acela, ca şi cum l-ar fi pus cu mîna sa. Afară de şapte chiupuri pline de florini, a mai scos şi multe mii de arme şi pietre scumpe, ca rubine, safire şi diamante, încît socoteala lor o ştie doar Creatorul. Venind cu aceste avuţii şi tezaure în faţa padişahului, a fost cinstit cu daruri din partea padişahului, ocrotitorul lumii. Cu avuţiile aduse, el (padişahul) a clădit geamiile Şehzade şi Suleimanie²⁷³, iar cu restul a înfrumuseţat oraşul Constanţa.

Dar, fiind aşezată pe malul mării, Constanţa nu este prea bogată şi prosperă, căci adeseori a fost atacată, ruinată şi arsă de cazaci. Constanţa este un cadiat cu rang de 150 aspri, aşezat pe malul Mării Negre şi face parte din eialetul Silistrei, fiind dependentă de cadiul de Karasu. Cadiul primeşte anual trei pungi <de aspri> din ținutul său.

Se găsesc în total vreo 150 case, acoperite cu olane şi cu şindrilă. Are o singură mahala, iar lîngă schelă se află o geamie simplă, dar folositoare. Mai sînt: un han, 40—50 de hambare, care seamănă cu nişte hanuri aşezate lîngă schelă, şi cîteva prăvălii; alte construcţii nu are.

În vechime, de teama împăratului din Istanbul, precum şi din cauza nenorocirilor cauzate de tătarii vînători de duşmani, ghiaurii săpaseră o vale mare de la fluviul Dunărea, de lîngă Karasu, şi pînă la Constanţa şi făcuseră ca Dunărea să curgă pe la Kara-Harman²⁷⁴. În felul acesta, cetă-

²⁷¹ *Capugibaşî* (*kapucibaşı*), şeful păzitorilor Porţii, al capugiilor, un fel de şambelan.

²⁷² *Kapudan*, aici în sens de comandant de cetate, căpetenie.

²⁷³ Ambele în Istanbul.

²⁷⁴ *Kara-Harman*, azi Vadu, jud. Constanţa. Evlia face o confuzie între valul ce taie Dobrogea în două şi canalul ce lega bălţile Karasu cu Dunărea. Vezi Ionescu-Dobrogeanu, *Valea Carasu*, în „Bul. Soc. de geografie”, XXXVII, 1916; şi extras.

361 țile Babadag și Tulcea, cât și localitatea numită Beș-Tepe rămăseseră ca o insulă. Și acum, pe drumul public de lângă vale, se văd urme de construcții și de turnuri. Casele satelor de aici sînt făcute // cu pietrele din această vale. Aceasta este denumită „Constanța de la Marea Neagră”²⁷⁵, iar cea de lângă Sofia poartă numele de „Constanța de Bana”²⁷⁶. În vechime, Constanța de lângă mare fusese un port mare; și acum se văd urme de construcții. În portul ei intră ușor o mie de corăbii. Dar umplîndu-se treptat cu pămînt și cu nisip, nu mai poate fi ferit de valurile mării. În unii ani se scufundă aici multe corăbii. Allah s-o facă să prospere, amin!

De aici, plecînd spre nord, am ajuns în satul...²⁷⁷; acesta este un sat tătăresc cu două sute de case, o geamie și cu meceturi. Face parte tot din ținutul Constanța. Mergînd mai departe spre nord, am ajuns în cetatea Kara-Harman.

Descrierea cetății Kara-Harman. Aceasta se află într-un loc cu aer plăcut și productiv. Sari-Saltuk²⁷⁸ bei făcuse aici agricultură cu sărmanii lui, iar cînd au treierat, i-au dat numele de Kara-Harman²⁷⁹.

În vechime, Kara-Harman fusese un oraș și o trecătoare.²⁸⁰ Și acest loc a fost cucerit de către Baiazid Ildîrîm de la genovezi²⁸¹. El a dăruit cetatea de aici, făcînd-o una cu pămîntul.

Mai tîrziu, pe vremea domniei sultanului Murad al IV-lea²⁸², s-a ivit necesitatea de a apăra aceste părți de atacurile cazacilor. De aceea sultanul Murad al IV-lea a dat firman și a trimis aici pe capudanul Regeb pașa cu o flotă imperială. Cerînd părerea aianilor din vilaiet, făcînd slujbe și rugîndu-se pentru bine, el a depus eforturi pentru a pune temelia unei cetăți, acolo unde brațul fluviului Dunărea se unește cu marea²⁸³. Cetatea a fost terminată în trei luni, înainte de a sosi iarna, cu ajutorul unei oști numeroase ca marea, precum și cu sprijinul multor mii de intendenți și arhitecți. În ea au fost puse toate munițiile necesare, un dizdar și trei sute de ostași pentru paza cetății, șapte tunuri balimeze. După aceea, trimițîndu-se sultanului Murad cheile cetății, precum și cheile geamiei Murad han al IV-lea, aflată în inte-

²⁷⁵ *Karadeniz Köstendjesi (Köstencesi).*

²⁷⁶ *Bana Köstendjesi*; Bana, cuvînt slavo-maghiar: *banya*, baie; *Küstendil*.

²⁷⁷ Lacună în text.

²⁷⁸ *Sari-Saltuk*, dervîș turc și „Sfînt”. După Evlia Celebi, numele său adevărat era Mehmed Buhari (*Seyahatname*, II, 134–5–6).

²⁷⁹ Înseamnă „arie neagră”.

²⁸⁰ Vezi Tudor Mateescu, *Une ville disparue de la Dobroudja-Karaharman*, în „Tarih Enstitüsü Dergisi”, Istanbul, 1971, pp. 297–343.

²⁸¹ Afirmație neconfirmată de alte izvoare.

²⁸² Murad al IV-lea (1623–1640).

²⁸³ Pentru unele izvoare privind fortificarea cetății Karaharman de către capudanul Regeb pașa vezi Mustafa A. Mehmet, *Din istoria Dobrogei ...*, p. 1113.

riorul cetății, l-au felicitat, iar el s-a bucurat. Și acum această cetate este în plină prosperitate, iar locuitorii sînt fericiți²⁸⁴.

Forma cetății Kara-Harman. Este o cetate de piatră, de formă pătrată, așezată pe malul mării și pe brațul fluviului Dunărea, pe un șes verde. Întreaga sa circumferință este de o mie și o sută de pași. Înăuntru are numai douăzeci de case. În fiecare seară, cei de acolo fac de pază, bătînd din tobe // 362 și cîntînd din țimbale și din zurnale și ridicînd în slavă strigătul de „Allah e unic, Allah e unic!”.

Cetatea nu are șanț, pentru că se află chiar pe malul mării, iar dacă lovești pămîntul cu ceva tare, iese îndată apă.

Kara-Harman este o comună din cazaua Babadagului, în eialetul Silistra. Aici guvernează un naib; este și un intendent de vamă²⁸⁵; alți slujbași nu sînt. Se găsesc vreo trei sute de case²⁸⁶ acoperite cu olane și cu șindrila, o singură geamie, lîngă schelă, și șaptezeci-optzeci de hanuri de negustori, pline cu tot felul de mărfuri.

De cînd s-a construit această cetate, nu mai apar cazacii la această trecătoare și nici la orașul Babadag.

Apa se ia din Dunăre, iar aerul este greu. Se spune că și aici se afla, în trecut, un port mare; azi e plin cu fel de fel de lucruri. Toate vasele de acolo ierneză fără grijă și fără teamă pe brațul fluviului Dunărea. Una din cele cinci guri ale Dunării este tocmai această gură de la Kara-Harman, fiind cea mai mică dintre toate. Se pare că este un canal săpat de mîna omului, în timpul ghiaurilor.

Mergînd iarăși spre nord, am ajuns în satul Cikirikci²⁸⁷ care este un sat de zeamet, bogat și format din o sută de case, cu o geamie. Aici cresc pepeni galbeni foarte zemoși și gustoși.

Am plecat din nou spre nord și am ajuns la marele oraș Babadag.

Descrierea orașului Babadag. Orașul a fost numit Babadag deoarece aici se află înmormîntat Saltuk-Bay²⁸⁸. Se spune că altă dată era un loc păduros. Baiazid Veli, văzîndu-l pe Saltuk-Bay în vis, a făcut acest oraș vacuf pentru el. Cuceritorul acestui oraș a fost Baiazid Ildırım han și apoi Baiazid Veli; dar cetatea lui a fost ruinată; și zidurile ei sînt dărîmate.

²⁸⁴ Orașul a fost distrus în timpul războiului din 1768—1774 (Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei și exploatarea ei orientale*, București, 1931, p. 128). La 1882 se mai vedeau ruinele cetății și ale orașului („Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 245).

²⁸⁵ *Gümrük emini*.

²⁸⁶ Autorul se referă la locuințele din afara cetății propriu-zise.

²⁸⁷ *Çikrikçi*, azi Sibioara, jud. Constanța.

²⁸⁸ Este vorba de Sari-Saltuk; pentru tradiția despre Saltuk-Dede vezi Maior Ionescu-Dobrogeanu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, p. 529 nota 1; J. Deny, *Sari Saltig et le nom de la ville de Babadaghi*, în vol. *Mélanges offerts à Ms. Emile Picot par ses amis et ses élèves*, II, Paris, 1913, pp. 1—15. Despre venerația ce-i purtau turcii lui Saltuk vezi și relația lui Baksic, în *Călători* . . . , V, pp. 221—222.

Cazacii veneau aici adeseori cu șăicile, pe Dunăre, prin localitatea Ienisala²⁸⁹ și atacau Babadagul. Odată ei au devastat și au luat vasele²⁹⁰ și tingirile și alte lucruri, aparținând lui Saltuk-Bay, dar la plecare s-au rătăcit timp de o zi și o noapte, neputînd să-și găsească bărcile. Pînă la urmă, au adus la lăcaș toate obiectele de aramă, dar la întoarcere au căzut prizonieri în mîinile populației vilaietului; de asemenea, și corăbiile lor de pe mare au fost aruncate pe mal de valuri și sfărîmate. Atunci locuitorii au împărțit între ei prăzile <luate de la cazaci>. De atunci încoace ghiaurii nu mai pot veni la Babadag. //

363 Cînd sultanul Murad al IV-lea a aflat despre aceasta, i-a trimis un hattîșerif lui Kodja-Kenan pașa, ginerele sultanului Ahmed²⁹¹, soțul <prințesei> Atike-Sultan, care era însărcinat cu paza vilaietului Oceakov, poruncindu-i astfel: „Dacă vrei să-ți păstrezi capul, atunci să ridici într-un loc potrivit și înalt o cetate, pentru ca în orașul Babadag să fie liniște și aman, iar cheile ei să le trimiți la Poartă împărăției mele”. Atunci, Kenan pașa, arătînd supunere și ascultare, a pus temeliile unei cetăți puternice, pe un deal înalt din partea de răsărit a orașului, la marginea viilor. Dar tocmai în momentul terminării cetății, Kenan a fost mazilit; de aceea atît cetate propriu-zisă, cît și turnurile ei au rămas și azi fără dizdar și fără ostași²⁹².

Dacă această cetate s-ar termina, Babadagul ar fi în siguranță și în liniște. Efendiul nostru Melek-Ahmed pașa²⁹³, dorind să termine această cetate, trimise un arz la scara împărătească, dar și pașa al nostru fiind mazilit, eialetul Oceakov a fost acordat lui Siavuș pașa, iar lui Melek-Ahmed pașa i s-a dăruit eialetul Rumeliei. Și acum Babadagul are nevoie de cetate, căci e o trecătoare și un oraș înfloritor. Acest oraș are un hass și pașă și un voievodalîk²⁹⁴ în eialetul Oceakov. Este un loc bun, cu un venit de o sută patru pungi. Este un cadiat însemnat²⁹⁵ cu rang de trei sute de aspri, dar cinci sute de aspri au fost dați ca obol molla-lelor. Are șapte naibi de comune.

Toate satele dependente de Babadag sînt în număr de o sută, dintre care menționez pe acelea prin care am trecut ca să procurăm zaherea cu bani.

²⁸⁹ *Yeni-Sale*, jud. Tulcea.

²⁹⁰ *Sahan*, blid mare de aramă, farfurie.

²⁹¹ Ahmed I (1603–1617).

²⁹² Acest „turn clădit de un pașă” împotriva incursiunilor căzăcești este amintit și de Baksic la 1641 (*Călători*, V, p. 221).

²⁹³ Melek-Ahmed pașa, unchiul lui Evlia Celebi. După destituirea sa din demnitatea de mare vizir (aug.—sept. 1651), ajunse valiu de Silistra (sau Ozu).

²⁹⁴ Pașalele administrau în general feudele lor prin slujbașii numiți „voyvoda”, denumire împrumutată de la popoarele balcanice.

²⁹⁵ *Şerif kaza*.

Ele sînt: Hergelegi²⁹⁶, Zebil²⁹⁷, Chiuciuc-Sari²⁹⁸, Donlak²⁹⁹, Sabangia³⁰⁰, Agighioi³⁰¹, Sarinasuf³⁰², Caraibil³⁰³, Ahmed-Fakih³⁰⁴, Ceamurlia³⁰⁵, Sarighioi³⁰⁶, Congaz³⁰⁷, Hagilar³⁰⁸, Trestenlic³⁰⁹, Nalbant³¹⁰, Kizil-Hisar³¹¹, Camber³¹², Armutlia³¹³, Carcaliu³¹⁴, Bașchioi³¹⁵, Bașaiș³¹⁶, Cineli³¹⁷, Atmagea³¹⁸, Ciucurova³¹⁹, Cail-Dere³²⁰, Eșchibaba³²¹, Ceagataiul de Jos³²², Ceagataiul de Sus³²³, Cargalicul de Jos³²⁴, Cargalicul de Sus³²⁵, Așagi-Demelek³²⁶, Iukarî-Demelek³²⁷, Ali-Bei Chioi³²⁸, Sileli³²⁹, Lutfi Bey³³⁰, Türk Çamur-

²⁹⁶ *Hergeledji* (tc. *Hergeleci*), dispărut; era lângă Zebilul. O listă asemănătoare a satelor ce urmează se află și în vol. V al operei lui Evlia (vezi mai jos p. 447—450).

²⁹⁷ *Sebil-Ilyas*, jud. Tulcea.

²⁹⁸ *Küçük-Sarı*, probabil Chiuciuc-Chioi sau Sari-chioi, jud. Tulcea.

²⁹⁹ *Donlak*, poate Calica, azi Valea Nucilor, jud. Tulcea.

³⁰⁰ *Sapandja*, jud. Tulcea.

³⁰¹ *Adji-Göl*, jud. Tulcea.

³⁰² *Sarı-Nasuh*, jud. Tulcea.

³⁰³ *Kara-Habil*, jud. Tulcea.

³⁰⁴ *Ahmed-Fakih*, fost sat situat între Congaz, Zebil, Sarichioi și Sabangia, jud. Tulcea („Analele Dobrogei”, 1921, nr. 3, p. 350).

³⁰⁵ *Tatar-Çamurlusu*, Ceamurlia (de sus și de jos), jud. Tulcea.

³⁰⁶ *Sarı-Göl*, poate Sarighioi din Deal, jud. Tulcea.

³⁰⁷ *Konkaz*, jud. Tulcea.

³⁰⁸ *Hadjilar*, jud. Tulcea.

³⁰⁹ *Tresnelik*, jud. Tulcea.

³¹⁰ *Nalbant*, jud. Tulcea. Despre ruinele de sat existente aici la 1884 vezi „Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 347.

³¹¹ *Kızıl-Hisar*, locul unde se află comuna Slava Rusă. La 1919 se vedeau aici urme de cetate („Arhiva Dobrogei”, 1919, p. 143).

³¹² *Kamber*, azi Mihai Bravu, jud. Tulcea (vezi „Rev. arhivelor”, cit., p. 244).

³¹³ *Armudlı*, azi Turda, jud. Tulcea.

³¹⁴ *Karka* (Karga), jud. Tulcea.

³¹⁵ *Başköprü*, în loc de Bașchioi, jud. Tulcea.

³¹⁶ *Başayış*, neidentificat.

³¹⁷ *Hineli*, în loc de Cineli, azi Iulia, jud. Tulcea.

³¹⁸ *Atmadja* (*Atmaca*). Despre ruinele vechi vezi „Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 243.

³¹⁹ *Çukurhuova*, jud. Tulcea.

³²⁰ *Kayalı-Dere*, jud. Tulcea.

³²¹ *Eski-Baba*, jud. Tulcea.

³²² *Çagatay-i Zir*, neidentificat.

³²³ *Çagatay-i Bâla*, neidentificat.

³²⁴ *Așagi Kargalık*, azi Corbu de Jos, jud. Constanța (vezi „Rev. arhivelor” op. cit., p. 247).

³²⁵ *Yukarı-Kargalık*, azi Corbu de Sus, jud. Constanța.

³²⁶ *Așagi-Demelek*, în loc de *Așagi-Melek*, neidentificat.

³²⁷ *Yukarı-Demelek*, în loc de *Yukarı-Melek*, neidentificat.

³²⁸ *Delî-Ali*, poate Alifaca, azi Războieni, jud. Constanța, sau Alibei-chioi (Tulcea).

³²⁹ *Sileli*, sau *Süleli*, poate Uzlina, jud. Tulcea.

³³⁰ *Lutfi Bey*, neidentificat.

364 Iusu³³¹, Azacı³³², Arnabudli³³³, Hagi-Ivaz³³⁴, Coslugea³³⁵, Casimcea³³⁶, Cacia-mac³³⁷, Eski³³⁸, Koçi Bey³³⁹, Inanceşme³⁴⁰, Tocsof³⁴¹, Culelia³⁴², Ghevherli³⁴³, Chirişlic³⁴⁴, Congaz³⁴⁵, Caugagia³⁴⁶, oraşelul Esterul Mare³⁴⁷, Pazarlia³⁴⁸, Ghelengic³⁴⁹, // Bilarlar³⁵⁰, Dana Hadji³⁵¹, oraşelul Caramurat³⁵², Chiostel³⁵³, Caratai³⁵⁴, Durhanlar³⁵⁵, Cogealia³⁵⁶, Caracoium³⁵⁷, Cicraci³⁵⁸, Şahman³⁵⁹, Taşaulul de Jos³⁶⁰, Taşaulul de Sus³⁶¹, Arnabudli³⁶², Mustahfezan³⁶³, ceta-

³³¹ *Türk Çamurlusu*, probabil Turcoaia de azi, jud. Tulcea.

³³² *Ayaklı Bey* (sau *Ayaklı-Köy*), probabil Azacıu, jud. Tulcea.

³³³ *Arnabudli*, neidentificat.

³³⁴ *Hadji-Ivaz* (în vol. V: *Hadji-Ohi*), fost între Potur şi Hamangia, jud. Tulcea; la 1919 era numele unui izvor („Arhiva Dobrogei”, 1919, p. 143).

³³⁵ *Kızıldja-Veli* (*Kızılca-Veli*) (în vol. V: *Kozludja*); sub numele de Coşlugea se află dealuri şi văi lângă Isaccea şi Măcin.

³³⁶ *Kasımça*, jud. Tulcea.

³³⁷ *Kaçamak*, azi Călugăreni, jud. Constanţa. (Vezi „Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 244).

³³⁸ *Eski*, poate Eşchi-Cale de lângă Isaccea, sau Eşchi-Sarai.

³³⁹ *Koçi Bey*, poate Coci Tepe, deal în apropiere de Babadag.

³⁴⁰ *Uzun Ine-Han*, azi Fintinele, jud. Constanţa.

³⁴¹ *Tarak-Sofu*, Tocsof, azi Grădina, jud. Constanţa. (Vezi „Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 249).

³⁴² *Kuleli*, lângă Tocsof, jud. Constanţa (azi Colelia).

³⁴³ *Ghevherli* (tc. *Gevherli*), neidentificat.

³⁴⁴ *Kireçlik*, azi Cheia, jud. Constanţa.

³⁴⁵ *Conkar*, Congaz (?).

³⁴⁶ *Karadjak* (*Karacak*) *Köy*, sau *Kavadjak*, jud. Constanţa (?).

³⁴⁷ *Ester-i Azim*, fost pe locul satului Ester, jud. Constanţa. Vezi nota 411.

³⁴⁸ *Pazarlı*, azi Tîrguşor, jud. Constanţa.

³⁴⁹ *Ghirendjik* (tc. *Girencik*), azi Mireasa, com. Tîrguşor, jud. Constanţa.

³⁵⁰ *Bilal Kışlast*, *Bilallar*, azi Dorobanţu, jud. Constanţa. (Vezi „Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 244).

³⁵¹ *Dana Hadji* (*Hacı*), Danachioi (?); azi N. Bălcescu, jud. Constanţa.

³⁵² *Kara-Muratlı*, azi M. Kogălniceanu, jud. Constanţa.

³⁵³ *Köstelli*, azi Castel, jud. Constanţa.

³⁵⁴ *Karatay*, azi Nisipari, jud. Constanţa.

³⁵⁵ *Durhanlar*, Duran Bayır, Duran Yürk sau Duran Tepe, deal în apropiere de Constanţa, sau Durale în apropiere de Tulcea.

³⁵⁶ *Hodja-Ali*, azi Valea Neagră, jud. Constanţa.

³⁵⁷ *Kara-Koyunlu*, azi Năvodari, jud. Constanţa.

³⁵⁸ *Çıkırıkçı*, azi Sibioara, jud. Constanţa.

³⁵⁹ *Şeyh-Aman*, azi Lăminiţa, jud. Constanţa (Vezi „Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 248).

³⁶⁰ *Aşagi-Taşagılı*, azi Piatra, jud. Constanţa. (Vezi „Arhiva Dobrogei”, 1919, p. 143).

³⁶¹ *Yukarı-Taşagılı*, jud. Constanţa.

³⁶² *Arnabudli*, neidentificat.

³⁶³ *Mustahfezan*, neidentificat.

tea Kara-Harman³⁶⁴, Peletlia³⁶⁵, Yuvađji³⁶⁶, Abdulbari³⁶⁷, Tariverde³⁶⁸, Cogealac³⁶⁹, Ayđın³⁷⁰, Sarichioi³⁷¹, Caranasuf³⁷², Casapchioi³⁷³, Duingii³⁷⁴, Sofular³⁷⁵, Canlı Bugeac³⁷⁶, Caraman-Chioi³⁷⁷ și cetatea Enisala³⁷⁸, care este înaltă și așezată pe un deal pietros, dar în ea trăiesc numai ciobanii cu oile. Ea a fost cucerită de hanul Baiazid-Veli.

Aici se vede fluviul Dunărea care curge prin Kara-Harman. În împrejurimi se află sate înfloritoare. Pentru colindarea satelor mai sus menționate, am luat de la judecătoria Șeriatului o dovadă de călătorie și un mahzar³⁷⁹ și, cu cei cincizeci de slujitori ai mei, ne-am întors din nou în orașul Baba-dag, adunând patru pungi de bani pentru pașa, patru pungi pentru umilul de mine și două pentru slujitorii mei.

Din aceste sate, cadifului i se procură un venit de zece pungi. Unul dintre stăpînitorii orașului Baba-dag este și intendentul vacufului Baba-Sultan.

Aci se găsește un chehaia de spahii, un serdar de ieniceri, un șeih ül-islam³⁸⁰, nakib³⁸¹, un muhtesib și chehaia de oraș. Acest oraș are o vale largă și dreaptă, vii și grădini și e foarte frumos.

La Babadag se află trei mii de clădiri cu un cat și seraiuri înalte cu două caturi, clădite din piatră, precum și alte numeroase case³⁸².

³⁶⁴ Kara-Harman Kalesi. Vezi p. 386 și nota 280.

³⁶⁵ Karapelitli, azi Săcele, jud. Constanța. Există și un sat Carapelit, azi Stejaru („Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 243).

³⁶⁶ Yuvađji (la vol. V: Kara Yuvađji), poate Cavargic, azi Gura Dobrogei, jud. Constanța.

³⁶⁷ Abdul-bari, poate Abdullah, unde existau ruine de sat la 1884 („Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 243).

³⁶⁸ Tanrwerdi, jud. Constanța.

³⁶⁹ Kodjalak (Kocalak), jud. Constanța.

³⁷⁰ Ayđın, fost între Sariyurt (Sariyurt) și Inan-Ceșme („Arhiva Dobrogei”, 1919, p. 143).

³⁷¹ Sarı-Köy, jud. Constanța.

³⁷² Kara-Nasuh, azi Istria, jud. Constanța.

³⁷³ Kasaplı, azi Sinoe sau Mihai Viteazul, ambele în jud. Constanța.

³⁷⁴ Dügündji (Dügünci), azi Nuntași, jud. Constanța.

³⁷⁵ Sofular, azi Credința, jud. Constanța. (Vezi „Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 248).

³⁷⁶ Gani-Budjak (Bucak), azi Lunca, jud. Constanța.

³⁷⁷ Karaman, în nordul Dobrogei; sau Karaorman.

³⁷⁸ Yeni-Sale, jud. Tulcea.

³⁷⁹ Mahzar, petiție, raport de motivare.

³⁸⁰ Şeih ül-Islam, aici echivalând cu muftiul (müftü), șef religios.

³⁸¹ Nakib ül-eşraf.

³⁸² Pentru comparație vezi și descrierea lui Bakić, din 1641, care aprecia numărul caselor turcești la peste 2 000, la care adaugă peste 60 de case de ortodocși și 20 de case de armeni (vol. V al colecției, pp. 221–222). Pentru istoricul orașului vezi I. Negoescu, *Monografia orașului Babadag*, Brăila, 1904.

Geamiile³⁸⁸: *Ulu-Djami*³⁸⁴, care, fiind lipită de lăcașul³⁸⁵ lui Saltuk-Baba, este o ctitorie plăcută și o geamie frumoasă, cu neputință de descris. A fost clădită de Baiazid-Veli, când a cucerit aceste ținuturi. Cele patru colțuri ale ei sînt așezate pe patru ziduri de piatră; tot la cele patru colțuri se găsesc bolți de lemn; este o geamie plină de strălucire, fiind acoperită cu plumb, colorat albastru. Are două uși laterale și una în partea de sud. De la această ușă pînă la mihrab, în lung și în lat, sînt o sută optzeci de picioare. Stîlpii interiori ai geamiei, de la un capăt la altul, sînt sculptați în diferite culori, demne de admirat. În partea dreaptă are un minaret. Mihrabul și mimberul sînt în stil vechi. Aici vin mulți enoriași. Are un imam evlavios, apropiat de rangul unui sfînt³⁸⁶.

365 *Geamia lui Ali pașa* e așezată în tîrg³⁸⁷... E o geamie frumoasă, în patru unghiuri, acoperită cu plumb, și e cu un minaret, avînd o ușă spre sud // și o poartă. De la sanctuar coboară douăzeci de trepte. Are robinete pentru spălare rituală. Sînt în total patruzeci de guri curgătoare. *Geamia lui Defterdar Derviş pașa* se află în mahala și este o geamie mică, dar bună, cu un singur minaret. Afară de acestea, se mai află și mai multe meceturi³⁸⁸.

Are trei medresele³⁸⁹, douăzeci de școli pentru copii și opt hanuri. Toți negustorii, vara și iarna, stau în aceste hanuri. Sînt trei băi publice, dintre care cea mai marea e aceea a lui Baiazid-Veli³⁹⁰. De asemenea, și baia lui Ali pașa, din tîrg, este frumoasă³⁹¹. În afară de acestea, se mai află vreo șaptezeci de băi de casă, care sînt băi particulare.

Sînt trei sute nouăzeci de dughene, dar nu există tîrg de stofe. Cele mai

³⁸⁸ La 1646 existau la Babadag 20 de moschei, iar la 1677 doar 4 moschei (*Călători străini*, V, p. 222 și P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 79).

³⁸⁴ *Ulu-Djami (Ulu-Cami)*, „Geamia cea mare”, acum complet ruinată; se mai văd doar temeliele zidurilor.

³⁸⁵ *Asitane-i Ali* = „Înalta Poartă”, în sensul de „lăcaș prețuit”. La 1919 ruinele acestui lăcaș se mai vedeau încă alături de ruinele geamiei („Arhiva Dobrogei”, II, 1919, p. 142). Este în curs de restaurare.

³⁸⁶ *Veli*.

³⁸⁷ Vezi descrierea moscheii lui Gazi Ali pașa — singura care se păstrează — la H. Stănescu, *Monuments d'art turc en Dobroudja*, în „Studia et Acta Orientalia”, III, 1961, p. 181. A rămas mausoleul unde este înmormîntat Ali pașa. Se află o piatră cu inscripția următoare: „Întemeietorul și donatorul geamiei, Gazi Ali pașa; înmormîntat în anul 1029” (1620 e.n.).

³⁸⁸ *Mesâjid (mescid)*.

³⁸⁹ A rămas clădirea medresei lui Ali Pașa, lângă geamie.

³⁹⁰ Baiazid al II-lea. La 1919 se mai vedeau ruinele băii.

³⁹¹ În stare de ruină; se află în partea de sud a orașului, lângă șosea.

multe dughene sînt raguzane³⁹² și în ele se vînd stofe ; sînt și prăvălii de săgeți și de arcuri. Are opt cafenele și tăbăcării și unsprezece lăcașuri. Cele mai bogate dintre ele și cele care au cele mai multe vacufuri sînt următoarele : lăcașul mărîtului Saltuk-Bay Mehmed Buhari, al lui Uzun-Imam și altele.

Dintre produsele alimentare, mai însemnate sînt : strugurii, de opt feluri, din podgoriile de pe coaste, pîinea albă și iaurtul. Dintre băuturi, e mustul de struguri ; îl beau tătarii și, întotdeauna, are faimă mare.

Locurile de recreere din Babadag. Viile de lîngă turnurile de la răsăritul orașului, podgoriile din spatele casei lui Bekir aga, pădurea lui Dede-Saltuk-Sultan, bostănăriile și locurile de vînat alcătuiesc numeroase colțuri cu flori și plăcute. Din atîtea păduri, nimeni nu poate să ia nici măcar un lemn, decît cu învoirea ștăpînului. Toate sînt vacufuri pentru curtea lui Saltuk-Sultan. Aceste locuri sînt pline de multe mii de oi și vite și cai și iepe și mînzi pentru măria sa Saltuk-Sultan.

Locul de odihnă Yeni-Sale. E un loc plăcut pentru vînătoare de potîrnichi, gîște, rațe și dropii. Aci se mai află : palatul de odihnă Kavadjik(?) ; palatul de odihnă a lui Kenan pașa ; un izvor de apă, dătătoare de viață, copaci înalți și numeroase conacuri și bucătării.

Aerul și apa orașului Baba<dag> sînt foarte bune, dar iernile de aici sînt aspre. Aianii poartă în general felurite blănuri. Fiind un oraș îmbelșugat, locuitorii oferă bucuros pîinea lor celor care vin și se duc. // Sînt vestite 366 zaiafeturile de fiecare seară, organizate pe rînd în nopțile de iarnă. Toți locuitorii sînt sărmani foarte prietenoși și se poartă amical.

Locurile de vizitat din Babadag. Mai întîi, nu este nici o îndoială că măria sa Sarî-Saltuk Mehmed Buhari, aflat în mijlocul orașului, ca un izvor de taine și fericire și de credință și adevăr, face parte din spiță curată. Chiar și Yazîdjioglu³⁹³ din Galipoli, autorul operei numită „Muhammediye”³⁹⁴, a descris în cartea sa meritele și noblețea lui Saltuk-Bay-Sultan, pentru că ei, fiind din aceeași vreme cu Cuceritorul³⁹⁵, au fost mai apropiați de Hadji-

³⁹² *Latin.* Aceste prăvălii „latinești” erau foarte probabil ale unor negustori raguzani, găsiți aici de Baksic la 1641 (*Călători străini*, V, p. 222) și a căror amintire s-a păstrat în folclorul local (vezi Al. P. Arbore, *Cîteva însemnări etno-istorice asupra Dobrogei în veacul de mijloc : Raguzanii*, în „Analele Dobrogei”, III, 1922, pp. 36—47). Vezi, de asemenea, C. Șerban și Victoria Șerban, *Rolul economic și politico-militar al orașelor din Dobrogea de nord în secolele XVI—XVIII*, în „Peuce”, II, 1971, p. 283 și urm.

³⁹³ *Zidjioglu*, în loc de *Yazîdjioglu* Mehmed Bidjan (*Yazîcioglu Mehmed Bican*) (Cf. *Türkiye Ansiklopedisi*, Ankara, III, p. 222).

³⁹⁴ *Muhammediye*, carte închinată vieții lui Mahomed, de Yazîdjioglu Mehmed Bidjan (sec. XV).

³⁹⁵ Mehmed al II-lea Cuceritorul, sultan otoman (1451—1481).

Bektaş³⁹⁶ și de Sarî-Saltuk și, de aceea, au descris cu amănunte și viețile lor.

Pe cînd Kenan pașa³⁹⁷ a fost valiu de Oceakov, el a stat cîțiva ani la Babadag pentru pază și, adunînd una cîte una din opera lui Yazîdjîzade³⁹⁸ și din alte lucrări privitoare la cucerirea hanului Tohtamiș³⁹⁹ toate știrile despre viața lui Sarî-Saltuk-Sultan și despre luptele sfinte pe care le-a purtat, schimbîndu-și înfățișarea, le-a descris pe patruzeci de pagini⁴⁰⁰ în așa fel încît nu poate fi explicat cu graiul. Este o istorie numită *Saltuk-Name*⁴⁰¹ ușoară, plăcută la citit, cu versuri și cu însemnări și plină de elocvență. De fapt, răposatul Kenan pașa fusese și caligraf. <Cartea> scrisă <cu litere> înflorate, în formă de cuie de fierari⁴⁰², care par niște rubine. Cei care îl tăgăduiau pe Sarî-Saltuk? au făcut multă zarvă în jurul celui prețuit și au păcătuit, spunînd vorbe calomnioase precum că cel cu numele Sarî-Saltuk a fost un călugăr⁴⁰³.

Este știut că în vilaietul polon, la schela Danțig⁴⁰⁴, a fost un călugăr cu numele de Saltuk-Bay. Mergînd acolo, îl invitase la credința <islamică>, dar pentru că acesta nu primise, Saltuk-Bey îl omorîse pe călugăr în chilia sa și se îmbrăcase cu vestmintele lui. Apoi, el onorase pe ascuns cu trecerea la islam pe multe creaturi ale lui Allah care rămăseseră atîția ani în rătăcire și, răspîndind faimă prin călătoriile sale, a răposat lîngă Babadag. Așa scrie în multe cărți și istorii și îndeosebi în *Menakib-ul*^{404bis}, demn de încredere, al lui Yazîdjîzade.

...Cînd <Baiazid al II-lea> a pornit la cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă și a sosit la Babadag⁴⁰⁵, atunci unii dintre cei demni de încredere, venind la el, i s-au plîns astfel: „Padișahul nostru, aici se afla un mausoleu strălucitor cu numele de Sarî-Saltuk, // dar cei care îl reneagă, aruncînd peste el gunoi și bălării, au făcut să dispară mormîntul său venerat”.

³⁹⁶ Vezi mai sus p. 387.

³⁹⁷ Kenan pașa, valiu de Oceakov (Silistra) pe vremea domniei sultanului Murad al IV-lea (1623—1640).

³⁹⁸ Yazîdjîzade. Vezi mai sus nota 393.

³⁹⁹ Tohtamiș, han al Hoardei de Aur (1377—1395).

⁴⁰⁰ *Kırk Kırak*, „40 de cireși”, probabil greșeală de tipar.

⁴⁰¹ Carte despre Sarî-Saltuk-Baba.

⁴⁰² *Demirdji* (*Demirci*) *Kolu*, „braț de fierar”. Poate scrierea *kufi*.

⁴⁰³ *Rahib*, călugăr creștin.

⁴⁰⁴ *Vanska*, greșit în loc de *Danska*; este portul Gdansk (*Danzig*).

^{404bis} *Menakib* (pl. de la *menkabe*), povestire, panegiric, istorie despre viața unui sfînt sau a unei alte personalități; biografie.

⁴⁰⁵ Este vorba de expediția din 1484 pentru cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă.

⟨Mai departe se arată că Sarî-Saltuk i s-a arătat sultanului în vis, vestindu-i cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă și victoria sa asupra Moldovei⟩.

Într-adevăr, Baiazid han, cucerind, fără lupte, cetățile Cetatea Albă și Chilia și devenind cuceritorul tronului lui Salsal și al ⟨cetății⟩ Kamer ul-Kamer⁴⁰⁶, a venit victorios la Babadag. Atunci el, petrecînd o iarnă acolo, a făcut rînduială în cele patru părți ale sale și refăcînd orașul Babadag, a dăruit toate construcțiile de binefacere și toate veniturile de acolo ca vacufuri pentru Baba-Sultan. Acum Babadagul este hass pentru Baba Sultan.

⟨Evlia Celebi enumeră în continuare locurile socotite sfinte în orașul Babadag, arătînd, de asemenea, că a poposit acolo timp de o lună⟩.

La sfîrșitul lunii zilhidjdje din anul 1062⁴⁰⁷ Melek-Ahmed pașa a fost mazilit din eialetul Oceakov și i s-a făcut pomană eialetul Rumeliei, iar Siavuş pașa, fiind mazilit din Rumelia, a primit eialetul Oceakov⁴⁰⁸. 370

Plecarea noastră din Babadag în eialetul Rumelia pe la sfîrșitul lui zilhidjdje al anului 1062. 371

Mergînd din Babadag spre sud, am ajuns în satul Iaila⁴⁰⁹, iar de acolo în satul Inan-Ceşme⁴¹⁰. Are o pădure foarte mare. De aici am pornit înainte și am ajuns în orașelul Asterabad⁴¹¹.

Descrierea orașelului Asterabad (Ester).

Este un hass al capugiagalei de ieniceri ai Înaltei Porți, scutit de dări și independent⁴¹², și se află în districtul Babadag din eialetul Oceakov. Administratorii și stăpînitorii lui sînt numiți tot de aga de ieniceri. Are subași și chehaia de oraș⁴¹³.

Clădirile sînt așezate pe panta unei văi largi. Se găsesc grădini, vii și o mie cinci sute de case frumoase acoperite cu olane și cu şindrilă. Sînt

⁴⁰⁶ Textul este greșit: *Kamer ul-kam*.

⁴⁰⁷ 22 noiembrie — 1 dec. 1652.

⁴⁰⁸ Această schimbare s-a produs în urma înlocuirii marelui vizir Mehmed pașa, în iulie 1652.

⁴⁰⁹ *Yayla*, azi General Poetaș, jud. Tulcea.

⁴¹⁰ *Ine-Han Çeşmeşi*, azi Fîntînele, jud. Constanța. Este de observat că drumul care merge de la Babadag spre *Inanceşme* nu trece prin Iaila, care este așezată la vest.

⁴¹¹ *Asterabad* sau *Esterabad*; *abad* înseamnă „cultivat, înfloritor, populat”. Este vorba de un fost oraș, devenit sat și inclus astăzi în com. Pazaralia, jud. Constanța (vezi T. M a t e e s c u, *Un oraș dobrogean dispărut: Ester*, în „Pontica”, II, 1969, pp. 413–429).

⁴¹² *Maktu el-Kalem*, *mefruz el-kadem*, corect: *Mefruz el-kalem*, *maktu el-kadem*, adică: „separat la cancelarie, oprit să fie călcat cu piciorul”; este vorba de imunitate feudală.

⁴¹³ *Şehir kethudası*.

puțini musulmani. Are, de asemenea, hanuri, cîrciumi, bragagerii și vreo 200 de prăvălii. Biserici⁴¹⁴ sînt numeroase. Locuitorii, ducînd daruri pașei, au primit diferite alte favoruri de la el.

De aici, am pornit iar spre sud. Trecînd prin sate bogate și înfloritoare, am ajuns în orașelul Caramurat⁴¹⁵.

Orașelul Caramurat. Este un orașel de musulmani de vreo mie de case, așezat într-un șes întins din ținutul stăpînului Babadagului. Are o geamie acoperită cu șindrilă și două hanuri. Alte feluri de construcții de binefacere nu există. Se găsesc numai zece prăvălii și trei școli pentru copii. Toți locuitorii de aici sînt de neam tătăresc. Minaretul geamiei e acoperit cu scînduri, iar vîrfurile bolții ascuțite este o construcție artistică, de scînduri, răsucită spre înaltul cerului; e așa de minunat încît, prin finețea ei, nu-și are egal în nici o țară.

De aici, pornind iarăși spre sud, am ajuns în orașelul Karasu.

*Orașelul Karasu*⁴¹⁶

Locul acesta fiind în interiorul Dobrogei, este lipsit de apă. Dar în fiecare an, cu prilejul revărsării Dunării, se formează gropi cu apă neagră. De aceea i se spune Karasu. Se spune că în vechime acest loc a fost foarte frumos și potrivit pentru vînătoare.

Musa Celebi, fiul lui Baiazid Ildîrîm, cucerind orașul în urma unui atac de noapte, dărimase unele părți ale sale⁴¹⁷. Mai tîrziu l-a reparat Baiazid-Veli.

Orașul este acum separat de hassul împărătesc al vizirilor din eialetul
372 Oceakov. // Guvernatorii săi sînt: un agă al pașei și un voievod. El guvernează cu vreo sută de supuși, strîngînd șapte pungi <de aspri> pentru pașă și patru pungi pentru el. Este un cadiat cu rang de trei sute de aspri. Din comuna sa, cadial primește șapte pungi. Are chehaia de spahii⁴¹⁸, serdar de ieniceri, strîngător de taxe⁴¹⁹ și muhtesib.

Este alcătuit din trei mahalale, cu o mie de case, simple și cu etaj, acoperite cu olane și cu șindrilă.

Aici fiind ținutul Dobrogei, se produce grîu din belșug. Iarna este geroasă. Apa pentru oraș vine din brațul⁴²⁰ Dunării.

Mai sînt: o geamie mică, dar folositoare, un han, o baie întunecoasă, șapte școli pentru copii, șapte depozite de apă, două cafenele, două prăvălii

⁴¹⁴ Kilise, biserică creștină.

⁴¹⁵ Kara-Muratlı, azi Mihail Kogălniceanu, jud. Constanța.

⁴¹⁶ Karasu, „Apa Neagră”, azi Medgidia.

⁴¹⁷ Autorul se referă la evenimentele dintre anii 1409—1413.

⁴¹⁸ Sipah kethuda yeri.

⁴¹⁹ Badjdar (băcdâr).

⁴²⁰ Haliç.

cu vopsele, trei bragagerii și vreo 40—50 de alte prăvălii. Dar cîntărețelor li se spune aici *güvende*⁴²¹. Ele sînt numeroase și merg din casă în casă și cîntă din dible acordate la întîmplare sau umblă prin grădini fluierînd; aceasta nu se consideră o rușine. Toți aianii sînt pasionați după așa ceva. De aceea judecătorul Șeriatalui și dizdarul nu pot s-o înlătore și nici populația nu le dă voie. Aceste femei destrăbălate au ruinat acum mii de oameni de familie și, ducîndu-i la faliment, i-au făcut să le devină slujnici.

De aici, mergînd iarăși spre miazăzi, am ajuns în satul Bülbul⁴²²; și acesta este un sat de musulmani. De acolo, am sosit în satul Furnadjik⁴²³ care, de asemenea, este un sat de musulmani. De acolo, ne-am dus în satul Dügündjiler⁴²⁴, și acesta este un sat de musulmani în ținutul Karasu. De acolo, am ajuns în satul Ceardaklı⁴²⁵ și apoi la Kasaplı⁴²⁶. Și acestea sînt sate de musulmani și fac parte din ținutul Bazargic...

...Cînd sultanul Suleiman Magnificul făcea expediții în Ungaria, el nu trecea deloc ostași din Anatolia în Rumelia. Numai cu ocazia luptei de la Mohacs⁴²⁷ a pus să treacă armatele din eialeturile Anatolia și Maraș și Karaman. Încolo, în toate ocaziile, oastea din Rumelia era desemnată pentru Rumelia, iar cea din Anatolia pentru Anatolia, într-atît de numeroasă este deci armata din Rumelia. Rămîne ca eialeturile: Bosnia, Buda, Agria, Timișoara să fie comparate cu aceasta. Potrivit legiurii sultanului Suleiman, sangeacurile Moreea, Silistra, Ianboli, Cetatea Albă, Vidin, Oeakov, Tighina făceau parte din eialetul Rumelia.

Ulterior // în Marea Neagră au apărut cazacii; de aceea Silistra cu 398 împrejurimile sale a fost despărțită de Rumelia, devenind un vizirat aparte sub denumirea de eialetul Oeakov...

⟨Urmează cîteva știri despre cucerirea orașului Szigetvár din Ungaria, unde a murit Suleiman Magnificul la 1566.⟩

...În timpul acela și Pertev pașa, la rîndul său, a cucerit cetatea Gyula din țara Ardealului. Încă circulă în gura poporului vorba cum că cetățile Gyula și Szigetvár au fost cucerite de cadavrul sultanului Suleiman...

⁴²¹ *Güvende*, femeie de moravuri ușoare.

⁴²² *Bülbul*, înseamnă „privighetoare”; azi Ciocirlia (sînt două: „de Sus” și „de Jos”), jud. Constanța.

⁴²³ *Furnadjik* (*Furnack*), mai departe: *Kurnadjik*, neidentificat.

⁴²⁴ *Dügündjiler* (*Dügünciler*), mai departe: *Düdükdji*; neidentificat.

⁴²⁵ *Çardaklı*, neidentificat.

⁴²⁶ *Kasaplı*, sat între Negru Vodă și Bazargic.

⁴²⁷ În 1526.

VOLUMUL V

〈EVLIA CELEBI ȘI MELEK-AHMED PAȘA PLEACĂ DIN ISTANBUL〉

- 75 În a patra zi de Bairam¹ din anul 1066², a sosit din partea marelui vizir Boinu-egri Mehmed pașa³ vestea prețioasă că, deoarece Haidaragazade Mehmed pașa, care era guvernator în eialetul Oceakov, nu plecase încă și
76 stătea în cetatea Silivri⁴, eialetul mai sus arătat fusese dăruit // efendiului nostru, Melek-Ahmed pașa. De aceea s-a trecut la pregătiri de drum.

〈Melek-Ahmed pașa a fost prezentat sultanului în legătură cu numirea sa în eialetul Oceakov.〉

¹ *İyd*, termen arab indicînd aici sărbătoarea de după luna *Ramazan*.

² 26 iulie 1656.

³ Mare vizir între: aprilie—septembrie 1656.

⁴ *Silivri*, orașel în partea europeană a Mării de Marmara, la 60 km vest de Istanbul.

Plecarea noastră de la Istanbul în eialetul Ocakov la 4 șeval al anului 1066⁵

...De aici⁶ am plecat din nou spre răsărit și am ajuns în locul zis 83
Morile Dunării⁷. Sînt numeroase mori așezate în niște locuri cu văi și cu
dealuri, iar apa, curgînd de la una la alta, învîrtește pietrele. Locuitorii
din Dobrogea și din Deliorman au toți nevoie de aceste mori. Fiecare din
aceste mori e mai bună decît un zeamet. Cu adevărat, toți aianii din vilaiet
și fiii de pașale își au morile lor de acest fel. Apa lor curge și vara și iarna.
Cînd sultanul Celebi Mehmed a zidit cetatea Giurgiului⁸, din dreptul Rusci-
kului, a pus să se arunce paie și cărbuni în fluviul Dunărea ; urmele lor au
fost constatate la aceste mori Duna // Deghirmenleri în apele din Cekmedje⁹ 84
și la Hisar-Pînar¹⁰. De aceea apele de la aceste mori nu conțin nimic rău. . .

Cu voia lui Allah, în timpul cînd eram la masa de prînz, a venit un om
cu un cal de poștă și, intrînd cu strigăt în cortul pașei, a descălecat și, după
ce a sărutat pămîntul, a spus : „Aman, stăpînul meu, douăzeci de șăici
mari rusești au dat foc satelor noastre dintre Varna și Balcic și, o știe Allah,
merg spre orașul Varna. Vino, stăpînul meu în ajutor !”. <Urmează o lungă
relatare despre luptele cu cazacii care asediau Varna, luptă în care a fost
rănit și Evlia Celebi ; prizonierii capturați au fost trimiși la Istanbul.>

...Mir-Mehmed aga a venit cu hatîșerif la Varna, unde pașa a îmbrăcat 88
și caftanul trimis de padișah, după care s-a citit hatîșeriful, la divan. În
el se spunea : „...Cele treizeci și șase de șăici, pe care le-ai capturat acum
de la rușii nefaști, să le utilizezi pentru repararea cetăților Varna, Kara-
Harman, Tulcea, Cetatea Albă, Ocakov, Hasanpașa și Kîlburun”.

...În perioada cînd ne aflam la paza Varnei, Bazargicului și Mangaliei, 92
el (cadiul de Varna) s-a întreținut tot timpul cu efendiul nostru Melek-
Ahmed pașa, discutînd fără teamă...

...De aici¹¹ am ajuns în satul Indjili¹², care este situat în comuna
cazalei Balcic și este un sat de musulmani, înfloritor. De aici, mergînd tot
spre nord, am ajuns în portul Cavarina. De aici, umilul de mine am mers
în misiune în ținutul Deliorman.

⁵ 26 iulie 1656.

⁶ De la Aidos.

⁷ *Duna Degirmenleri* (vezi și p. 326).

⁸ Vezi mai sus p. 358.

⁹ *Cekmedje* (*Büyük Çekmece*), orașel la 30 km la apus de Istanbul.

¹⁰ *Hisar-Pınar*, „Fîntînă-fortăreață”, probabil *Hisardjîk*, localitate în partea asiatică a Mării de Marmara.

¹¹ De la Batova.

¹² *Indjili* (*Incili*), în altă parte *Mumdjîkî* (*Mumcîkî*), poate Muncil (între Balcic și Varna).

93 Mai întâi, am ajuns în satul Ceairli¹³ cu o sută de case și cu o geamie; este un sat de citaki. De aici am mers în satul Güllü¹⁴. De aici am luat patruzeci de mii de aspri și o sută de oi. // Aceste comune și sate fac parte din Deliorman. Oamenii de aici sînt săraci și cinștiți în afacerile și cîștigurile lor. Satele de aici fiind pline de stejari palamut¹⁵ și de peri sălbatici, acestei regiuni i se spune Deliorman și cuprinde o sută șazeci de sate.

De aici, mergînd spre nord, într-o zi am ajuns la cetatea Silistra. De aici am plecat spre sud, trecînd prin satul Coslugea¹⁶, prin satul Cuiugiuc¹⁷, prin satul Regeb Kuyusu¹⁸, prin satul Keci Deresi¹⁹ și Cavalcar²⁰. Aceste sate fac parte tot din Dobrogea. Fiecare din sate are cinci-șase sute de case, hanuri, geamii și odăi de musafiri, încît sînt sate înfloritoare și frumoase... Aici nu sînt riuri curgătoare, încît toate <satele> au nevoie de puțuri. Locuitorii lor <sînt foarte ospitalieri, încît> se ceartă între ei, zicînd că „musafirul să vină la mine”. În fiecare gospodărie aleargă, în fiecare noapte, încolo și înapoi, cîte 2—300 de călăreți. Allah, căruia ne rugăm, dîndu-le mult berechet, o chilă de grîu produce șazeci de chile. Dar aici iarna este foarte aspră. Nu există însă munți, vii și grădini și nici păduri. În special pînea albă, ciulamaua de găină cu caimac și murăturile de pepene galben sînt vestite.

Plecînd de aici din nou spre răsărit, am ajuns în orașul Mangalia. Acesta a fost descris mai înainte²¹. Aici l-am găsit pe stăpînul nostru pașa și am avut cîntea să mă întrefin cu el...

<La începutul anului 1067²² sosește vestea că Boinuegri Mehmed pașa a fost mazilit din postul de mare vizir²³ și că în locul lui a trecut Köprülü Mehmed pașa.>

Pașa <Melek-Ahmed> s-a necăjit foarte tare și, neputîndu-și stăpîni furia, umbla aiurea prin casa lui Ghedikoglu Dişlen Mehmed aga, care era serdarul Mangaliei, și spunea mereu: „O, Allah! O, Allah cel care ne hrănești! O, cel puternic”. Cînd colo, în scrisoarea sosită de la Köprülü, acesta scria astfel: „Este adevărat că am crescut împreună cu tine, fiind educați

¹³ Ceairli (Çayırli) ceair, „vale”; neidentificat.

¹⁴ Güllü (cu trandafiri) sau Gölü (cu lac); neidentificat.

¹⁵ Palamut este un soi de stejar, a cărui coajă și ghindă sînt folosite la tăbăcitul pieilor.

¹⁶ Kozludja (Kozluca), jud. Constanța.

¹⁷ Kuyudjuk (Kuyucuk); sînt două localități sinonime, apropiate.

¹⁸ Regeb (Receb) Kuyusu, azi Tudor Vladimirescu, jud. Constanța („Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 243).

¹⁹ Keci-Deresi, aproape de satul Tudor Vladimirescu, la frontiera cu R.P. Bulgaria. Azi Pruciuk-Karadjievo, reg. Tolbuhin, R.P. Bulgaria.

²⁰ Kaviaklar, jud. Constanța.

²¹ Vezi mai sus p. 380—382.

²² 20 oct. 1656 — oct. 1657.

²³ La 25 sept. 1656.

în seraiul împărătesc, și că sîntem slujitorii înflăcărați ai sultanului Murad han al IV-lea. Dar să știi că dacă de acum înainte rușii nefaști vor devasta un singur loc din porturile, satele și orașele din eialetul Oceaov, care se află sub guvernarea ta, te voi face bucăți, ca exemplu pentru alții, fără să-ți dau aman sau răgaz și fără să țin seama de corectitudinea ta. Să fii cu mare băgare de seamă și să-ți păzești eialetul și, luînd cantități îndestulătoare de zaharea din fiecare caza, potrivit firmanului împărătesc, să-ți hrănești oastea”...

〈Melek-Ahmed pașa se îmbolnăvește, apărîndu-i o umflătură la gît.〉 95
Atunci au fost aduși doctori chirurghi din sate și orașe și chiar din Ardeal, Țara Românească și din Moldova²⁴. Deși fiecare a încercat să-l tămăduiască într-un fel, totuși nu l-au ajutat cu nimic și pașa s-a simțit din ce în ce mai rău. Atunci multe sute de agale au apucat calea fugii, pe apă și pe uscat. Și vocea pașei se stîngea, iar el se văieta ca o albină.

Într-o zi, pașa și-a spus din gura sa testamentul său în fața agalelor rămase, zicîndu-le să fie înmormîntat la locul de recreere zis „Muharrem Sultan” din afara orașului Mangalia... 〈Rana lui Ahmed Pașa a fost operată și s-a vindecat〉.

Pașa a poruncit să se dăruiască săracilor din orașul Mangalia zece 100
pungi. Umilul de mine, sărutîndu-i mîna și luînd învoire, am plecat din Mangalia, cu cal de menzil, împreună cu trei slujitori ai mei, în satele Sarighiol²⁵, Gherengic²⁶, Tatlageac²⁷ și, după aceea, am trecut pe la cetatea Provadia, unde am schimbat caii.

...A treia zi am ajuns la Kaya-Sultan...²⁸ și i-am spus: „Prin mine, el a trimis stăpînei mele²⁹ șaptezeci de pungi, împreună cu tributul Țării Românești și Moldovei. Cu voia lui Allah, în opt zile va sosi și tezaurul vostru...”

În a douăzecea zi a lunii safer din anul 1067³⁰ am pornit înapoi, spre 101
Silistra. Pașa fusese adus la Silistra. Acolo, plecîndu-mi fața la picioarele sale // i-am înmînat toate scrisorile.

...Afară de aceasta, în Silistra el a pus să se construiască niște cal- 102
darîmuri, lungi de 3 000 de arșini, de la piață pînă la locul numit Poarta Istanbulului, așternîndu-le cu piatră; și a mai făcut să se deschidă multe

²⁴ Mai probabil din Transilvania de unde erau aduși și în celelalte țări române.

²⁵ *Sarighiol* (*Sarıgöl*), azi Albești, jud. Constanța.

²⁶ *Ghelîndjik* (*Gelincik*), azi Pecineaga, jud. Constanța.

²⁷ *Hasladjaklı* (*Haslacaklı*), grafiat greșit în loc de *Tatladjak* (*Tatlıcak*), *Tatlageac* (Mare și Mic); azi 23 August și, respectiv, Dulcești, jud. Constanța („Rev. arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 246).

²⁸ Kaya-Sultan, soția lui Melek-Ahmed pașa, aflată la Istanbul.

²⁹ *Sultanîma*.

³⁰ 8 dec. 1656.

drumuri și cărări pentru ape de ploi, încît orașul Silistra a scăpat astfel de această mare de noroi. A mai construit o curelărie, o cafenea mare și multe alte case, ale căror venituri le-a dat ca vacuf pentru întreținerea caldarîmurilor și a drumurilor publice.

103 Cu voia lui Allah, pe cînd el stătea în orașul Silistra și-și petrecea timpul în veselii, la sfîrșitul lunii safer a sosit la pașa un sol cu plîngeri din partea craiului țării leșești³¹ și cu o scrisoare în care se spunea : „Craiul Ardealului, Rákóczi-oglu³², și-a pus de gînd să vină în țara mea leșească și s-o ocupe, iar beii din Țara Românească³³ și Moldova³⁴ i-au trimis craiului Rákóczi cîte douăzeci de mii de ostași în ajutor³⁵. Astfel, el este pe cale de a porni împotriva mea. Vino, prea fericite vizir, în ajutorul meu”. Împreună cu această jalbă, au sosit și darurile sale. Pașa l-a trimis îndată pe sol la Poartă, împreună cu un agă de al său, ca olac, iar Köprülü Mehmed pașa a făcut ca solul să se întâlnească cu fericitul padișah. // Cuprinsul scrisorii sale era : „Aman, eu sînt robul ascultător și supus al padișahului!” De aceea a sosit numaidecît de la Înalta Poartă un capugibași, numit Mustafa aga, dintre capugibașiii Înaltei Curți, cu hatîșerif din partea padișahului. Hatîșeriful a fost citit la Divanul din Silistra. În el se spunea : „Tu, care ești Melek-Ahmed pașa, sfetnicul meu (*lala*), la sosirea hatîșerifului meu împărătesc, aducător de fericire, să nu zăbovești nici o clipă, ci să pleci repede, în calitate de mare serdar, la expediție în țara leșească, împreună cu hanul tătar, Mehmed Ghirai³⁶. Astfel, să pornești cu toată oastea din eialetul tău, strîngînd pe toți soldații cu *berai*³⁷, de la unul pînă la o mie și de la o mie pînă la o sută de mii, precum și cu trupele tale de gardă, echipate și pregătite perfect, spre a veni în ajutorul craiului leșesc în vederea pedepsirii afurisitului de Rákóczi. Pentru aceasta a fost emis firmanul meu împărătesc și ți-am trimis o blană de samur, o sabie, un caftan, un surguci³⁸ împărătesc, două mii de puști, din arsenalul meu împărătesc, o mie de săbii, o mie de sulije și alte arme și muniții. De asemenea, am trimis o sută de cămile, o

³¹ Ioan al II-lea Cazimir (1648—1668).

³² Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648—1660).

³³ Constantin Șerban (1654—1658).

³⁴ Gheorghe Ștefan (1653—1658).

³⁵ De fapt, contingentele au fost mult mai mici, de cîte 2 000 de oșteni. Despre această expediție nefericită vezi și relația lui Paul de Alep în acest volum.

³⁶ Mehmed Ghirai al IV-lea (în a doua domnie: 1654—1666).

Știrile despre pregătirile făcute de tătari pentru expediție erau cunoscute domnilor Țării Românești și Moldovei încă din mai—iunie 1657, cînd ei se așteptau să fie atacate țările române, în care scop luaseră măsuri de apărare (Szilágyi S., *Transsylvania et bellum boreo-orientale*, II, pp. 398—399).

³⁷ *Berai*ti, „cu berat”, adică avînd o diplomă împărătească prin care li se acordau imunități sau privilegii speciale.

³⁸ *Surguc*, „penaj”, surguci.

sută de catîri, zece cai grași, douăzeci de odale de ieniceri, dintre cei din oastea de Poartă³⁹, pe azapii de dreapta și de stînga, pe spahiii din cele patru bulucuri, cu steag, precum și un cort împărătesc. Trebuie să mergi în ajutorul craiului leșesc cu o clipă mai devreme, înțelegîndu-te cu hanul tătar”.

După ce au fost citite, această poruncă împărătească și scrisorile lui Köprülü Mehmed pașa, zicînd : „Pađiřahul meu a poruncit”, Melek Ahmed pașa a pus să se scoată îndată tuiul viziral, iar strigătorii au anunțat din loc în loc că începe expediția împărătească. Au fost trimise, îndată, sangeacbeilor și agalelor de orașe porunci cu tugraua de serdar a pașei.

De asemenea, au fost trimiși oameni pentru strîngerea oastei. În ziua aceea pașa și-a scos cortul la locul de adunare pentru slujbă din Silistra și timp de o oră a avut loc un mare alai. Pașa s-a retras în cortul său, iar a doua zi s-a ținut un mare sfat, după care s-a pornit din orașul Silistra...

*Plecarea noastră în țara leșească și la expediție împotriva craiului Rákóczi, în a douăsprezecea zi a lunii șaban din anul 1067*⁴⁰ 104

Zicînd, mai întîi, „Cu numele lui Allah”, am plecat din Silistra și, mergînd spre miazăzi, am trecut prin satele Almalău⁴¹, de acolo prin Cifud Pınar⁴², de acolo prin Kara-Agaci⁴³, de acolo prin Kilisedjik⁴⁴ de acolo prin Bozavurd⁴⁵, de acolo prin Söğütđük⁴⁶. Apoi, am ajuns în orașelul înfloritor Bazargic. Cît timp am poposit pe cîmpia de aici, armata islamică s-a mărit din zi în zi, ca o mare, prin adunarea trupelor.

Prevăzătorul pașa i-a trimis de aici pe capugibașii săi la hanul tătar, la aga de țarmuri, la tătarii din Bugeac, la agalele de provizii, la îngrijitorii de cai, precum și la beii din Țara Românească și Moldova, cerîndu-le : „Să fiți gata !” Pașa a rămas trei zile la Bazargic. De dimineață, cînd i-am spus : „Allah știe, dar curînd poate să vină un om de la Poarta fericirii cu o poruncă urgentă”, chiar în clipa aceea capugibașul, intrînd în odaie, a și anunțat : „Stăpînul meu a sosit un agă al agăi marelui vizir”. Atunci pașa a poruncit : „Să intre”, iar capugibașul, sărutîndu-i poala, i-a dat porunca.

³⁹ Kapukulu, ieniceri.

⁴⁰ 26 mai 1657.

⁴¹ Almal, jud. Constanța.

⁴² Cifud Pınar; un sat cu numele de „Cifut-Cuiusu” se află în R. P. Bulgaria, lîngă hotarul cu Dobrogea. Nu se află însă pe drumul indicat de autor. Cifut, Cufud, este un termen disprețuitor, pentru evrei. Poate cift (pereche), în sensul de „două fintîni”.

⁴³ Kara-Agaç, sînt două sate cu acest nume (Mare și Mic), în apropiere de Küçük-Kaynardja.

⁴⁴ Kilisedjik (Kilisecik) sau Kesedjik, sat în Dobrogea de sud.

⁴⁵ Bozavurd, Bazaurt, sat în R.P. Bulgaria (Dobrogea de sud).

⁴⁶ Söğütđük, „Sugutćuk”, localitate în apropiere de Bazargic.

Cînd a citit-o, a văzut că i se porunceă : „Să pornești fără nici o clipă de zăbavă”.

⟨Urmează descrierea sosirii oștilor și a munițiilor trimise de la Poartă.⟩

În anul 1067, în prima zi a lunii ramazan⁴⁷, pornind spre miazănoapte, am trecut prin satele Harmanlı⁴⁸, Duiungii⁴⁹, Kurnadjik⁵⁰ și Bülüllü⁵¹ și am ajuns în marele oraș Ester⁵². Acest oraș este un hass al agalei de ieniceri de la Pragul fericirii și toți locuitorii săi sînt raiale⁵³. De aici am trecut prin satele Inanceșme⁵⁴ și Iaila⁵⁵ și am ajuns în marele oraș Babadag. De acolo, am venit la Ienichioi⁵⁶ unde am îndeplinit ruga pentru sărbătoarea Bairamului⁵⁷. Pe zi ce trecea // trupele islamice deveneau ⟨numeroase⟩ ca marea dar sosise și știrea că craiul Rákóczi ajunsese în țara leșească.

Plecînd de aici, am ajuns la ciftlicul Hadjiki pașa⁵⁸, iar de acolo am sosit la cetatea Tulcea. Această cetate fusese zidită din nou în anul 1044⁵⁹ de către chehaiaua Piyale, chehaiaua arsenalului împărătesc, în urma poruncii sultanului Murad al IV-lea și a firmanului caimacanului Bairam pașa. Este o cetate cu o construcție puternică, solidă, pe o stîncă joasă de pe marginea Dunării, de o formă pătrată alungită⁶⁰, avînd o circumferință de o mie șazeci de pași. Ea are ușa mică de fier în partea de miazăzi, iar în jurul ei nu se află șanț.

Înăuntrul cetății sînt : o geamie, un hambar de grîu, magazie de muniții, un drum de apă ce duce la Dunăre și șaptezeci de case pentru ostași. În schimb, se găsesc trei sute de ostași, dizdar și tunuri mari îndreptate spre Dunăre. Este o cetate prețioasă și foarte necesară, dat fiind că este

⁴⁷ 13 iunie 1657.

⁴⁸ *Harmanlı*, Harman Kuyusu, în R.P. Bulgaria, dincolo de punctul de frontieră Negru-Vodă; azi Toșevo.

⁴⁹ *Dūdūkđji*, în altă parte : *Dügündji* (*Dügünci*), neidentificat.

⁵⁰ *Kurnadjik*, în altă parte *Furnadjak* (*Furnacak*), neidentificat.

⁵¹ *Bulbullu*, Ciocirlia (de Sus și de Jos), jud. Constanța.

⁵² Nu este vorba de Histria, cum credea F. Babinger (*Istros en XVII-e siècle*, în „Revue historique du sud-est européen”, 1942, pp. 449–450), ci de un oraș dispărut, Ester. Vezi mai sus nota 411, p. 395.

⁵³ *Raia* (*re'aya*), aici în sens de „creștini”.

⁵⁴ *Ine Han Çeşmesi*, jud. Constanța.

⁵⁵ *Yayladjik* (*Yaylâcık*), jud. Tulcea.

⁵⁶ *Ienikioi* (*Yeniköy*), „Satu Nou”, jud. Tulcea; un sat cu același nume se află și în jud. Constanța.

⁵⁷ 13 iulie 1657.

⁵⁸ *Hadjiki Pașa Ciftlighi*, (*Hacıki Pașa Çiftliği*) „Ciftlicul lui Hadjiki pașa”; poate Clșla, de lângă Tulcea.

⁵⁹ 27 iulie 1634 — 16 iunie 1635. În *Cronici turcești*, II, p. 119, se susține că cetatea a fost zidită la 1619–1620, de sultanul Osman.

⁶⁰ La 1706 se spune că era o cetate mică, zidită pe o stîncă pe malul Dunării („Arhiva Dobrogei”, I, 1916, p. 92). Vezi și B. C o t o v u, *Întemeierea și dezvoltarea orașului Tulcea*, Tulcea, 1909.

construită într-un loc foarte potrivit. Stăpînul ei este intendentul de vamă. Este un orașel care se arendează cu zece pungi de aspri și se bucură de scutire. Este un cadiat <cu rang> de o sută cincizeci de aspri. Din satele sale și din comunele Beș Tepe se strîng anual trei pungi pentru cadiu, drept plată pentru că face dreptate. Depinzînd de eialetul Silistrei, alaibeul, precum și ostașii de acolo au menirea să apere împrejurimile acestei cetăți de atacurile rușilor.

Orașul Tulcea este format din șase sute de case valahe⁶¹ și bulgare, făcute numai din trestie și papură. Pe dealuri sînt vii, iar în Dunăre se găsesc plase puse pentru pescuit. De asemenea, există o geamie mică și îngrijită, în apropierea vămii, un han solid, construit din piatră și acoperit cu olane, precum și cîteva dughene, toate fiind fundații pioase ale intendentului vămii, Mustafa aga. Cînd noi ne aflăm în această cetate, într-o dimineață, patruzeci și șase de șăici rusești⁶² au atacat-o venind în apropierea cetății dar, văzînd atîtea trupe islamice și trăgîndu-se din cetate cu douăzeci de tunuri balimeze, ele au fugit pe Marea Neagră. Aici am poposit trei zile și armata islamică a trecut pe insula Tulcei, în trei zile, cu cinci sute de șăici și cu caice de tranzit.

*Descrierea insulei Tulcei, adică Insula Șerpilor*⁶³.

În partea de miazănoapte și în partea de miazăzi ea este înconjurată de apa Dunării, iar lungimea ei, ce ajunge pînă la Marea Neagră, este de opt ore. Lățimea e de cinci ore, de la orașul Tulcea // pînă în dreptul orașului Izmail. Dar este o insulă acoperită cu pădure sălbatică, încît numai Allah știe numărul animalelor sălbatice, al șoarecilor și al păsărilor. Însă pasărea vulturul⁶⁴ trăiește acolo în număr foarte mare; vînătorii le vînează și întrebuințează penele lor pentru aripi de săgeată. Pe această insulă, în fiecare an, se taie șaptezeci-optzeci de mii de vite iar din carnea lor se face „pastramă de Chilia”⁶⁵. Există și case speciale de măcelărie. Sînt atît de mulți țințari, încît spre asfințit, îi fac pe oameni și pe cai să dorească mai degrabă moartea. Cînd femeile ușurate din cetățile Ismail, Chilia și Tulcea sînt

106

⁶¹ Ulah.

⁶² De fapt, căzăcești.

⁶³ Este foarte probabilă o confuzie a autorului între Insula Șerpilor, situată în largul Mării Negre, în fața deltei Dunării, și această deltă a Dunării sau o parte din ea, denumită Peuce sau Delta Peucină. Vezi R. I. Călinescu, *Insula Șerpilor. Schiță monografică*, în „Analele Dobrogei”, XII, 1931, pp. 1–62 (cu bibliografie) și Gh. Năstase, *Contribuții la cunoașterea geografică-fizică și omenească a deltei Dunării în antichitate*, în „Buletinul Soc. de geografie”, LI, 1932, pp. 8–47. Delta Dunării a fost denumită insulă și de alți călători și geografi (Călători, I, p. 473).

⁶⁴ Guçugen (?).

⁶⁵ Kili pastirması.

prinse, ele sînt aduse pe această insulă și lăsate acolo dezbrăcate, încît mor într-o noapte, din pricina țințarilor, a țințarului zis „dilim”⁶⁶, precum și a țințarului zis „Tatargic sineghi”.

Într-un cuvînt, trecînd cu bine peste această insulă, în trei zile, am străbătut cu cinci sute de corăbii marea apă a Dunării, în fața orașului Izmail, și am ajuns la cetatea Ismail.

Orașul Ismail. El a fost construit de Salsal⁶⁷. Acest oraș fiind cucerit de capudanul Ismail al sultanului Baiazid <al II-lea>, în anul 889⁶⁸, i s-a dat denumirea de „orașul Ismail”. În prezent, este un port ales și constituie vacuf pentru Mecca și Medina. Este un vacuf, cu harul lui Allah, liber de orice obligații. Administratorul lui fiind un om al agăi haremului împăratesc⁶⁹, acesta îl administrează cu patru sute de oameni ai săi. Este un post înalt, ce se arendează. Are și intendent de vamă. Neavînd cetate, nu era dizdar, dar se află un beșliaga⁷⁰ și șaptezeci de ostași. Stăpînul religios are rangul potrivit pentru trei sute de aspri. Pentru cadiul de acolo se încasează anual șapte pungi, iar pentru mûtevelli⁷¹ două zeci de pungi. De asemenea, are un chehaia de spahii, un serdar de ieniceri, agale de azapi și de beșlii, un capudan, subașiu și muhtesib.

Orașul acesta e compus în total din două mii de case. În el sînt trei mahalale locuite de musulmani; restul e plin de raiale dintre greci, armeni și evrei⁷². Majoritatea caselor sînt acoperite cu trestie, sau papură. Casele au ziduri de piatră și sînt acoperite cu olane, ca și hanurile și geamiile, toate se află în mahalalele musulmane. În oraș nu există clădire acoperită cu plumb. Are o baie publică care este atît de strîmtă, încît cine intră acolo se căiește.

107 Are vreo opt sute de dughene, dar nu există bazar de țesături. Majoritatea dughenelor sînt acoperite cu șindrîlă. În oraș // nu se află deloc caldărîm. În portul său pot acosta sigur cinci sute de corăbii. Există miere de albine, unt, brînză, sare valahă⁷³, morun, nisetru uscat și icre negre, iar

⁶⁶ *Dilim* înseamnă „felie”.

⁶⁷ *Salsal*, uriaș legendar cu picioare de argilă, care ar fi domnit în sudul Rusiei. Despre numele și vechimea orașului vezi M. Ceacșir, *op. cit.* și N. Stoicescu, *Bibliografia*, pp. 496—497.

Menționăm că Evlia Celebi atribuie acestui personaj legendar și construirea altor cetăți, de pildă a Cetății Albe de care va fi vorba mai jos.

⁶⁸ 1484.

⁶⁹ *Dar-ûs-Saadet Agası* era marele eunuc, șeful cadinelor din haremul împăratesc.

⁷⁰ *Beșli agası*, „agă de beșlii”.

⁷¹ *Mûtevelli*, administrator de vacufuri, epitrop.

⁷² Vezi și relațiile din 1651 și 1659, unde sînt amintiți printre locuitori și moldovenii (*Călători*, V, pp. 411 și 618).

⁷³ *Eflak tuzu*, sare provenită din Țara Românească.

grîul și orzul din sate sînt de calitate foarte bună ; de aceea pîinea albă se găsește din belșug. De asemenea, la tîrgul de robi de aici se găsesc multe sclave și mulți robi de culoare albă⁷⁴. Toată populația trăiește de pe urma negoțului, făcînd cumpărări și vînzări cu valahii și moldovenii.

Dintre aiani, Ermenioglu, Murad-oglu, serdarul de ieniceri, Kepce-Ali beșe, poartă blană de samur, iar ceilalți poartă blănuri de miel și de vulpe, cu gulerul închis, iar pe cap își pun căciuli tătărești, căci comunele și satele sale sînt toate locuite de tătari.

În partea de răsărit, acest oraș se învecinează cu cazaua Chilia, iar în partea de nord spre graniță cu Cetatea Albă. În partea de apus se învecinează cu satele Tobac⁷⁵ și Scarlat⁷⁶, precum și cu hotarul vilaetului Moldovei ; cetatea Galați, din Moldova, de asemenea, se află în vecinătate.

În acest oraș sînt negustori de morun și de nisetru, care posedă patruzeci de mii de guruși. Ei trimit anual, în țara leșească și în țările moscovite⁷⁷, două mii de care de pește sărat. Pe malul Dunării sînt vreo două mii de cherhanale⁷⁸ de ale miriei. Dacă nu ar fi țințarii, acest oraș ar fi un loc minunat pentru afaceri.

Plecînd din acest oraș, împreună cu trupele islamice, am mers spre nord și am ajuns în satul Cătăbuga⁷⁹ care este un sat tătăresc în ținutul orașului Ismail. De acolo am ajuns în satul Kodja-Ghiolbași⁸⁰, care de asemenea este un sat tătăresc. Aceste locuri fac parte din vilaetul tătarilor din Bugeac. De aceea, autoritatea intendentului de la Ismail nu se întinde aici. Ele se află sub jurisdicția unei agale de țărmuri din eialetul Oceakov.

De aici, mergînd tot spre nord, am ajuns la cetatea Tatar Bunar⁸¹, care este un cadiat cu rangul de o sută cincizeci de aspri, din eialetul Oceakov al Silistrei. În anul 1046⁸², cînd Kenan pașa era guvernator în eialetul Oceakov, el a clădit din nou această cetate. Este o cetate mică, zidită solid, în formă de patruleter, avînd de jur împrejur o mie de pași. Are o poartă, ce se deschide în partea de sud, iar în cele patru colțuri se găsesc patru turnuri înalte. Pe locul unde se află această cetate, se găsea, mai înainte, un

⁷⁴ Despre tîrgul de sclavi de aici vorbește și Filip Stanislavov, care a cunoscut regiunea pe la 1659 (*Călători*, V, p. 618).

⁷⁵ *Tabak*, acum în raionul Bolgrad, în R.S.S. Ucraineană. Vezi D. C a n t e m i r, *Descrierea Moldovei*, p. 85.

⁷⁶ *Isherled*, probabil Taraclia sau Cairaclia, în R.S.S. Moldovenească.

⁷⁷ *Moskov*.

⁷⁸ *Bahk kasabı dühkânı*; textual: „dughene de măcelărie de pește”, centre de prelucrarea peștelui.

⁷⁹ *Kaplı Bagı*, acum în raionul Suvorovsk, R.S.S. Ucraineană.

⁸⁰ *Kodja Ghiolbași* (*Koca Gölbaşı*); în altă parte: *Köprübaşı*.

⁸¹ *Tatar Pınarı*, acum reședința raionului Tatar Bunar, R.S.S. Ucraineană. Ruinele cetății sînt amintite și de D. C a n t e m i r, *op. cit.*, p. 85.

⁸² 5 iunie 1636 — 25 mai 1637.

108 loc mlăștinos și plin de trestii, din care pricină haraminii moldoveni și tătari atacau în aceste locuri caravanele. De aceea ea este o casă de salvare, zidită într-un loc minunat. În prezent, înăuntrul cetății se află // o geamie, un hambar de grâu, locuințe mici, dar utile, pentru o sută cincizeci de ostași, precum și un dizdar. Dar în interiorul cetății nu există nici un fel de edificii de binefacere.

În orașul din afara cetății se găsesc două sute de case sărăcicioase acoperite cu stuf, un han, o baie strîmtă, vii și grădini. Stăpînul ei este un om al vaacufului, trimis de către Abdullatif bei, unul dintre capugibașii Înaltei Porți, care, la rîndul său, a fost desemnat de către răposatul Kenan pașa. El încasează de la caravanele ce vin și pentru prizonierii ce sînt aduși, sau trec pe aici, taxele de negoț și de vamă⁸³ și, plătindu-i pe soldații din cetate, se îngrijește astfel de paza drumurilor.

Plecînd de aici, am ajuns în satul Hagighiol⁸⁴, care este un sat tătăresc înfloritor. Plecînd și de aici, am ajuns la Cetatea Albă, care este un loc de salvare, înfloritor și renumit.

Cetatea Albă. Primul întemeietor al său a fost Salsal⁸⁵. În timpul său, numele acestei cetăți era Yergaz Konman⁸⁶. În partea de răsărit a acestei cetăți, spre Marea Neagră, întinzîndu-se locul zis Kumuralkum⁸⁷, plin de taine, de multe ori au fost înfrînte aici oștile dinastiei ginghizide, care veniseră pînă la zidurile sale. Această cetate era o fortăreață întărită, care a trecut de la un stat la altul.

Dar în anul 889⁸⁸, sultanul Baiazid-Veli, în urma îndemnului prealuminatului Kara-Şemseddin din Sivas, a început să asedieze această cetate cu o armată pe care nu o putea duce pămîntul. Cu lovituri de tun, trase pe rînd din trei direcții, a provocat spărturi în toate părțile zidurilor, însă gaziile musulmani nu au îndrăznit să se apropie de zidurile cetății din pricină că șanțul era tăiat în stîncă, fiind adînc de șaptezeci de brațe. Pînă la urmă, ei au cărat pămînt pînă la marginea șanțului, aruncîndu-l apoi încet, încet în șanț. Dar ghiaurii, ieșind prin porțile laterale, au luat pămîntul din șanț și l-au aruncat în apa Nistrului⁸⁹, care curge în partea de nord a

⁸³ *Badj (bâc) ve bazar hakkı.*

⁸⁴ Hadji-Ghiol, acum raion Tuzla, R.S.S. Moldovenească.

⁸⁵ Vezi mai sus nota 67. În realitate cetatea a fost bizantină, apoi genoveză și moldoveană, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, fiind reclădită de domnii Moldovei începînd cu Iuga vodă și terminînd cu Ștefan cel Mare, în vremea căruia a fost ocupată de turci (Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 175—177).

⁸⁶ Mai departe: *Burgaz Konman*. Probabil deformare din Burgaz-Kerman (?).

⁸⁷ *Kumraikum* (sau Kamerul-kam sau Kamr al-kum); este vorba de terenul cu dune de nisip din jurul Cetății Albe; *kumral*, „castaniu”, *kum*, „nisip”.

⁸⁸ 30 ianuarie 1484 — 17 ianuarie 1485.

⁸⁹ *Turla.*

cetății, nelăsând în șanț nici o bucată de piatră sau un pumn de pământ; în felul acesta, ei i-au lăsat neputincioși pe ostașii islamici. Dar, cu voia lui Allah, hanul Crimeii, Mengli Ghirai⁹⁰, trecând atunci apa Nistrului, cu două sute de mii de tătari, iuși ca vîntul, a venit la picioarele sultanului Baiazid. El a cerut îngăduință ca toată oastea tătară să facă prădăciuni, iar sultanul Baiazid dîndu-i această învoire, tătarii au ruinat Țara Românească și Moldova, sîturînd, zi și noapte, oastea islamică cu prăzi⁹¹, // în timp ce trupele islamice băteau Cetatea Albă. Cînd au început să tragă de dimineață, cu tunurile, dintr-o spărtură a zidului, au ieșit afară doisprezece preoți care au adus într-o pungă încrustată cu nestemate cele zece chei ale cetății, împreună cu cheile cetății Burgaz Konman.

Astfel, fiind cucerită cetatea aceasta, ea a fost anexată țărilor islamice. Tătarii denumind „Kerman” această cetate, i s-a spus *Ak-Kerman*, adică „Cetatea Albă”⁹². După aceea sultanul Baiazid a întărit-o și, înglobînd-o în eialetul Silistrei, a făcut-o reședință pentru beiful de sangeac. În lăuntru cetății, sultanul a așezat zece mii de ostași și, dînd beifului trei mii de oameni, a plecat spre cetatea Chilia. În prezent hassul împărătesc acordat beifului de aici, din partea padișahului, potrivit orînduirii lui Baiazid han, este de 240 000 de aspri. Are 14 timarioți și 6 zaimi. În timp de luptă, împreună cu gebelii⁹³, se strîng de aci cinci sute de ostași. Guvernatorii de aici sînt mîtevelii desemnați în numele lui Baiazid și Selim han. Cetatea are dizdar, agă de azapi, aga de beșlii, chehaia de spahii, serdar de ieniceri, intendent de vamă și muhtesib. Este un cadiat vestit cu rangul de trei sute de aspri.

Descrierea cetății Akkerman. Această cetate este zidită pe malul fluviului Nistru, pe un loc stîncos. Apa Nistrului se varsă aci în Marea Neagră, fiind la o distanță de două trageri de tun, de cetate. Această cetate se află ca o perlă albă tocmai pe malul sudic al Nistrului, spre interior, în dreptul orașului Ismail, amintit mai sus.

Cînd am mers, împreună cu efendiul meu, Melek Ahmed pașa, să privesc cetatea, au tras din cetate, spre apa Nistrului, cu tunurile, ghiulele de patruzeci de palme, avînd cîte douăzeci de ocale, care au sărit pe coasta Oceașului, în locul numit Ot Yarık⁹⁴, și s-au dus pe șesul de dincolo,

⁹⁰ Mengli Ghirai (1478—1514).

⁹¹ O asemenea pradă nu este amintită în alte izvoare.

⁹² Despre numele Akkerman vezi M. Ceacir, *Explicarea numirilor turco-tătare ale orașelor*, în „Rev. Soc. de ist. și arh. bis.”, 1922, pp. 57—63.

⁹³ *Djebelü* (cebelü).

⁹⁴ Ot Yarık, „lumina focului” (Ot, înseamnă „iarbă” și „odă” foc), Yarık, din djark, în sens de „lumină”, „flacăra”, denumire dată din cauza semnalelor de foc pentru a chema bărci de salvare. Loc de trecere pe Nistru, de la Oceaș spre Cetatea Albă. Localitatea se cheamă azi Pervii (,,1 Mai”), raionul Ovidiopol, R.S.S. Ucraineană. Vezi și vol. VIII, p. 54 (*Seyahatname*).

ridicînd praf și pulbere. Atunci s-a tras și din tunurile de pe uscat, așezate pe turnurile și zidurile înalte, încît cetatea Akkerman s-a acoperit de un fum negru, produs de explozia pulberii. Toți soldații din cetate, punînd mîna pe arme, au tras și ei odată cu tunurile și au adus slavă lui Mahomed, încît strigătele de „Allah, Allah” răsunau în toată valea Cetății Albe, iar noi am continuat să privim cetatea.

Perimetrul acestei cetăți este de trei mii șaizeci de pași, însă am măsurat prin interior, deoarece în partea exterioară are trei rînduri de fortificații. Cei care au măsurat-o pe dinafară, au spus că are cinci mii șase sute de pași. Zidurile dinspre Nistru sînt joase, dar au și ele niște turnuri solide și întărite. Spatele ei, care dă spre uscat, este o cetate puternică, avînd trei rînduri de ziduri tari. În interiorul cetății, toate casele sînt construite cu fațadele spre răsărit, spre apa Nistrului, spre Marea Neagră și spre Kumral-kum.

Sînt trei porți, dintre care două, mai mici, se află spre apa Nistrului, iar una, ce se deschide spre răsărit, e făcută din trei rînduri de porți de fier, fiind și cea mai folosită. Lîngă această poartă mare sînt așezate niște tunuri mari, cu care a fost cucerită cetatea și au cîte patruzeci de palme, încît încap în ele chiar și doi oameni ; tunuri de felul acestora nu se află în nici o regiune de graniță a țărilor osmănești. Poate să fie ceva asemănător la cetatea Rhodos⁹⁵ sau la Dardanele⁹⁶ de la Marea Mediterană. Unul din aceste tunuri era încărcat și acum.

În interiorul cetății se află în total o mie cinci sute de case în bună stare, acoperite cu șindrilă, dar deloc cu olane. Are și o geamie frumoasă, cu un minaret, construită de sultanul Baiazid. În fortăreața de jos există o baie mică.

Cetatea din interior are patru turnuri minunate, ca și turnurile de la Galata, fiind construite cu măiestrie, unul în altul. Ele sînt mari și frumoase. În ele stau grămezi de mei, rămase poate de mai multe sute de ani.

În cetatea aceasta interioară se găsește un serai crăiesc cu fața spre Nistru ; acolo locuiește dizdarul. Dacă aș încerca să relatez despre acesta și să-l descriu așa cum este, s-ar alcătui un volum aparte. Numai Allah știe socoteala acelor sute de mii de cîntare de pulbere neagră ce se află în sub-solul acestui palat. De asemenea, este cu neputință să stabilești cantitatea diferitelor feluri de zaherea și numărul munițiilor și armelor ce se găsesc în depozitele de aici.

Tot în cetatea aceasta interioară stau, îndreptate spre gurile Nistrului, șapte tunuri uriașe balimeze care nu pot fi descrise. În total sînt o sută optzeci de tunuri mari și mici.

⁹⁵ *Rados.*

⁹⁶ *Bogaz Hisar.*

În toate cele trei rînduri de fortificații se află turnuri mari, construite în diferite feluri ; unele din aceste turnuri // înalte sînt acoperite cu plumb. 111
În total se găsesc o sută de turnuri solide. Din punct de vedere al științei geometrice, această cetate e construită în patru colțuri și cu șase rînduri de fortificații separate. Pe două laturi ale ei curge apa Nistrului, pămîntul din această parte fiind înclinat în jos, iar pe celelalte două laturi sînt stînci înalte și sure. În aceste două laturi, stîncile de cremene au fost tăiate, iar șanțul celor trei rînduri de ziduri, așezate pe aceste stînci, este de cincizeci de arșini.

Umilul de mine am văzut și am vizitat în această lume șapte mii șai-zeci de cetăți(!), dar nu am văzut un șanț atît de adînc și de grozav ca acesta, ce stîrnește uimirea. În împrejurimile șanțului erau stînci tăiate din piatră de cremene tare, încît nu aveau nici măcar o spărtură mică, de care să se poată agăța nici gheara unei păsări. Din cauza aceasta, cetatea nu permitea să se facă nici galerii, nici metereze și nici alte săpături. Cînd am fost în Ardeal, în timpul lui Seidi-Ahmed pașa⁹⁷, umilul de mine am ascultat cu urechile mele cînd în cetatea numită Făgăraș⁹⁸ se citea din istoriile maghiare despre înfățișarea cetății Akkerman. Nu le-am scris, fiindcă socoteam că sînt niște palavre...

Efendiul nostru Melek Ahmed pașa trebuia să aștepte sosirea știrii despre restul trupelor de ieniceri pedestrași, ce urmau să vină din partea hanului Crimeii și de la Pragul fericirii...

Orașul Cetatea Albă. Este format din treisprezece mahalale, alcătuite 112
din case frumoase, joase și cu etaj, acoperite cu scînduri, avînd curți și vii și grădini împrejmuite cu scînduri ; de asemenea, sînt numeroase case acoperite cu trestie, hanuri și cafenele.

Dintre geamiile de acolo, geamia sultanului Baiazid este un lăcaș luminat și simplu, dar frumos, fiind construită după model vechi. De asemenea, geamia hanului Mengli Ghirai, dintre hanii tătari, geamia predicatorului și geamia sultanului Selim sînt mari. Este și o medrese zisă a lui Selim han. În șaptesprezece locuri se află școli pentru copii ; îndeosebi școala din bazar este mare.

Dintre băi, baia sultanului Baiazid Veli, din apropierea Nistrului, este o baie murdară, veche și părăsită. Se găsesc însă multe băi în case. Aici se află și multe prăvălii pentru tot felul de pînzeturi. Viile și grădinile din partea de răsărit și din partea de miazăzi <a orașului> sînt nenumărate.

În partea de apus <a orașului> se află grămezi de nisip, formînd dealuri. Se spune că, pînă la urmă, acest oraș va fi înecat de nisip. Nu are locui-

⁹⁷ Autorul se referă la evenimentele din anii 1657—1660.

⁹⁸ *Kogaraș*, grafiat greșit în loc de *Fogaraș*.

tori dintre aiani bogați; toți sînt negustori sărăcăcioși și luptători pentru Allah. Cei mai mulți dintre ei poartă căciuli tătărești și mănîcă carne de cal. Ei îmbracă blănuri din piei de miel și beau bragă și sirop de miere. Ei sînt niște gazii care, odată pe lună, încredințîndu-se lui Allah, fac incursiuni pentru „cinci tidve”⁹⁹, în vilaietul cazacilor și se întorc plini de prăzi. Clima de aici fiind foarte plăcută, fețele oamenilor au o culoare rumenă și oamenii sînt sănătoși. În portul său, vara // și iarna, nu lipsesc corăbiile din toate ținuturile. Sînt renumite, în special, pîinea albă, untul de bivoliță, grîul roșu, orzul și nisipul pentru ceas.

Caracteristicile văii importante de la Kumral-kum.

Să se știe că după potop¹⁰⁰ văile de la Cetatea Albă fuseseră complet acoperite de mare...

Pînă în prezent această vale a rămas plină de nisip, din care pricină este un loc înfricoșător, încît cine intră în ea rămîne uimit. Odată, cazacii rebeli au intrat în această vale Kumral-kum cu șaizeci de șăici, cu scopul de a ataca orașul Cetatea Albă dar au pierit cu toții. Apoi locuitorii din Cetatea Albă au pus mîna pe caiacele lor și s-au umplut de prăzi. De atunci încoace, cazacii nu mai pomenesc de Cetatea Albă, care este asemenea unui ocean de nisip. La fiecare suflare de vînt, iau naștere o mulțime de dune de nisip, care apoi se prăbușesc și apar din nou în alt loc, încît oferă o priveliște uimitoare și înfricoșătoare.

Odată, cu vreo zece prieteni, am îndrăznit să înaintăm pe întinsul nisipului, unii călare iar alții pe jos, avînd în mîini snopi de trestii, din care am înfipt, din loc în loc, cîte unul pentru a însemna drumul spre a ne întoarce după ele. Astfel, am cutezat să mergem timp de o oră prin nisip, pînă ce am obosit peste măsură. Unii dintre noi am găsit arcuri și săgeți, iar alții tăvi, bețe, farfurii și crățiți, precum și sulite ce au aparținut locuitorilor vechi. Între timp însă, din pricina unui vînt puternic ce a suflat pe cînd mergeam prin nisip, trestiile puse au căzut și astfel drumul nostru a dispărut. Îndată după aceea, încălécînd, ne-am înapoiat cu toții și ajungînd la Cetatea Albă, am arătat locuitorilor de aici toate obiectele pe care le-am găsit. Ei au spus: // Și noi avem o mulțime de lucruri ciudate de ale vechilor locuitori de aici”; și au început să le descrie. Ne-au spus: „puneți pe foc obiectele ce le-ați găsit și vedeți dacă ele ard”. Într-adevăr, noi am pus pe foc multe obiecte de ale lor, dar nu au ars, nici nu s-au prăjit, nici nu s-au rumenit. Deci căldura focului n-a avut vreun efect, iar cînd, scoțîndu-le din foc, le-am luat în mînă, am văzut că sînt ca și cum ar fi dintr-o bucată.

⁹⁹ *Beş-baş*, adică incursiune pentru a lua cinci robi sau cinci tidve.

¹⁰⁰ Autorul se referă la potopul lui Noe.

Mai multe din ele i le-am dat pașii, iar el le-a trimis la Kaya-Sultan de la pragul împărăției. Și acum sârmanul de mine mai am încă multe lucruri și pace!

După aceea am plecat de la Cetatea Albă, împreună cu pașa efendi al nostru și mergînd spre apus am ajuns la localitatea denumită Cîsla Hanului¹⁰¹, unde se află reședința guvernatorului tătarilor din Bugeac. Este un sat cu cinci sute de case, toate acoperite cu stuf. Se află la o distanță de o oră de apa Nistrului și este un sat înfloritor ca un tîrg, cu han, cu geamie și cu baie. Stăpînitorul de aici, zis aga de țarmuri, este numit de hani tătari, însă el se află sub ascultarea valiului din eialetul Oceakov. Lor li se spune „tătari de Bugeac” și sînt circa patruzeci și cinci de mii de tătari, iuți ca vîntul și vînători de dușmani. În total, ei formează două sute de sate, avînd locuri de iernat¹⁰². Avuțiile, proviziile, vitele și bogățiile lor poate că nu există nici în vilaietul Crimeii. Aceștia sînt cei care îndestulează Istanbulul cu grăsimi și cu miere.

Locurile unde stau acești tătari se află între Dunăre și Nistru, avînd o lungime de cinci popasuri de la răsărit spre apus, iar de la Dunăre la Nistru două popasuri întinse. Dintre ei se recrutează ostași foarte renumiți, toți fiind supuși poruncii vizirului de Oceakov. Aceste locuri fiind stăpînite de către aga de țarmuri al hanului tatar, ei dau atît agăi, cît și pașei <de Oceakov>, a zecea parte¹⁰³ din prăzile lor de război. Ei sînt niște gazii foarte supuși.

De aici, mergînd spre apus, am sosit la cetatea Yanîk Hisar¹⁰⁴.

Yanîk-Hisar. Este un turn puternic, avînd forma circulară, ca și cetatea Galata. Și în prezent are acoperiș din scînduri subțiri, fiind așezat într-un loc de trecere pe albia Nistrului, pe pămîntul Cetății Albe. Înainte vreme, ea fusese o cetate mare. A fost zidită de sultanul Baiazid Veli. Ulterior, în timpul domniei hanului Mehmed Ghirai¹⁰⁵ cel gras, această cetate a fost invadată și ruinată de către cazaci. După aceea, în anul 1025¹⁰⁶, guvernatorul Oceakovului, Șakșaki pașa¹⁰⁷, cu firmanul sultanului Ahmed¹⁰⁸ //, a zidit-o din piatră, încît și în prezent se află în bună stare. În partea exterioară,

115

¹⁰¹ Han-Kışlası; acum Hanu-Cîșla, pe Limanul Nistrului (raionul Starokazat, R.S.S. Ucraineană).

¹⁰² *Kışla*, „iernatic”, adăpost pentru vite și „cazarmă”; cu timpul a căpătat și sensul de „moșie”.

¹⁰³ *Așer* sau *oșur*, zeciuială, dijmă; de aici „ușurul” tătarilor, dijma plătită de tătari în secolul al XVIII-lea.

¹⁰⁴ *Yanîk-Hisar*, „Cetatea arsă”, poate Tintul.

¹⁰⁵ Mehmed Ghirai al II-lea (1577–1584).

¹⁰⁶ 20 ianuarie 1616 – 8 ianuarie 1617.

¹⁰⁷ Sakșaki <Ibrahim> pașa.

¹⁰⁸ Ahmed I (1603–1617).

de jur împrejur are un fel de palancă fortificată, construită din lemn. Acei care se duc de la Cetatea Albă la Ocaiov și în țara Crimei trec apa Nistrului pe la această cetate. Fiind deci un loc trebuincios pentru trecere, are dizdar și două sute de oșteni înarmați. Mai are depozit de muniții, precum și douăzeci de tunuri împărătești vechi. Când ne-am oprit lângă această cetate, efendiul nostru, Melek Ahmed pașa, a pus îndată pe ostași de au curățat șanțul cetății. Totodată, a făcut vacuf pentru cetate cincizeci de puști italienești¹⁰⁹. Fiind date în primire comandantului, ele au fost trecute în catastiful¹¹⁰ de la Cetatea Albă.

De aici, multe mii de soldați musulmani au mers spre Cișla Hanului, iar efendiul nostru pașa mergînd de-a lungul Nistrului, spre apus, am sosit împreună în satul Hagi-Hasan¹¹¹. Aici se afla locul de iernat al lui Sefer aga, care este vizirul hanului tătar.

În acel loc, fiul lui Sefer aga, Islam aga, fiind agă de țarmuri, a ieșit în întâmpinarea pașei cu patruzeci de mii de gazii tătari, viteji și supuși. El a dat un mare ospăț în cinstea pașei și a oastei islamice, tăind o mie de oi și o sută de vite, încît i-a saturat peste măsură pe toți gazii.

De acolo am ajuns în satul Corcmaz¹¹², care este așezat în apropierea Nistrului, avînd și o geamie. Este un sat înfloritor de țarm.

De aici am venit în satul Sultan Savati Han¹¹³ care, de asemenea, este un sat de țarm, în bună stare și cu o geamie. Toate casele sînt acoperite cu stuf. De fapt, este cunoscută zicătoarea: „tătarii mănîncă mei, poartă blănuri, casele lor sînt acoperite cu stuf, iar ei sînt neînțelegători”. Pornind de aici, am sosit în satul Purcari¹¹⁴ care, de asemenea, este un sat de țarm. După aceea, am ajuns în satul Tonal¹¹⁵, care este un sat tătăresc înfloritor.

De aici, mergînd de-a lungul Nistrului, spre apus, am sosit în tîrgul Ciobîrciu¹¹⁶. Acesta este un sat înfloritor de tătari și de valahi¹¹⁷, format din cinci sute de case acoperite cu stuf, cu geamie și cu șaptezeci de dughene, fiind sub guvernarea agăi de țarmuri și făcînd parte din ținutul cetății Tighina^{117bis}. Odată pe săptămînă are aici loc un mare bazar. Dat fiindcă se află la marginea Nistrului, se găsesc multe vie și grădini.

¹⁰⁹ *Daliyan*, din „italian”; Evlia utilizează și termenul *dalyan* sau *italyan* pentru instalațiile de pescuit.

¹¹⁰ *Sidjil* (sicill), registru judecătoresc, condică.

¹¹¹ *Hadji-Hasan* (*Hacı-Hasan*), poate satul Cara-Hasan, aproape de Corcmaz.

¹¹² *Korkmaz*, pe malul drept al Nistrului, spre vărsarea în mare (raionul Olănești, R.S.S. Moldovenească).

¹¹³ *Sultan Savati Han*, neidentificat, în R.S.S. Moldovenească.

¹¹⁴ *Porka*, raionul Olănești, R.S.S. Moldovenească.

¹¹⁵ *Tonal*, în R.S.S. Moldovenească.

¹¹⁶ *Cioplige* (*Çöplage*), raionul Olănești, R.S.S. Moldovenească.

¹¹⁷ *Vezi și Călători*, V, pp. 89, 508; N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 188–189.

^{117bis} *Bender*.

De aici am plecat spre apus și am ajuns în satul Talmaz¹¹⁸, care este un sat de valahi. Mai apoi am sosit în satul Leontina¹¹⁹, care face parte din satele Tighinei. Raialele de aici sînt valahi¹²⁰. Mergînd tot spre apus, am ajuns în satul Copanca¹²¹. Raialele lui sînt toți moldoveni și se află sub ascultarea agăi de țarmuri, dar <satul> este așezat pe pămîntul cetății // 116 Tighina și la marginea Nistrului. Are vreo două sute de case acoperite cu stuf și o biserică. Partea de dincolo de Nistru este vilaiet curat cazăcesc.

De aici, mergînd trei ceasuri spre apus, am ajuns la Yenichioi¹²². Este un sat mare, așezat la marginea Nistrului și are raiale moldovenești. Aici am primit călăuze din partea stăpînului Tighinei și după un mers de trei ore spre apus, a apărut cetatea Tighina. Atunci au venit în întîmpinarea pașei nouă mii de ostași bine înarmați și complet echipați din oastea Tighinei. Ei au venit cu mare alai și cu strigăte de slavă lui Mahomed. Cînd am ajuns lîngă cetate, s-a tras cu tunurile și cu puștile, încît a răsunat cerul și pămîntul de bubuiturile lor. Efendiul nostru, pașa, a descins în încăperile ce i s-au destinat și a dăruit o pungă de bani ostașilor din cetate care i-au ieșit în întîmpinare. Ștînd acolo timp de trei zile, au fost trimise carauale în toate părțile, pentru a se anunța să se strîngă oastea în cîmpia Tighinei căci aceasta se afla chiar în centrul ținuturilor ghiaure¹²³.

Descrierea cetății Tighina. În anul 889¹²⁴, cînd sultanul Baiazid a cucerit Cetatea Albă, Ghedik-Ahmed pașa¹²⁵ a zidit în locul acesta un turn mic, spre a servi pentru trecerea tătarilor, vînători de dușmani; dar, în timpul domniei sultanului Suleiman <cel Măreț>, cazacii au dărimat această cetate. Astfel, rușii (= cazacii) atacau oastea tătară cînd aceasta trecea Nistrul. De aceea hanul tătar l-a rugat pe sultanul Suleiman să zidească în acel loc o cetate și astfel, cu poruncă împărătească, a fost construită această cetate¹²⁶.

În prezent, este o fortăreață întărită în eialetul Oceakov și un obstacol asemănător cu Cetatea Albă. Este o reședință pentru un sangeac-bei în eialetul Oceakov, iar hassul împărătesc al beifului este de 340 000 de aspri. Numărul timarioșilor este de 312 și al acelora cu zeamete este de 40.

¹¹⁸ Talmaz, raionul Căușani, R.S.S. Moldovenească.

¹¹⁹ Loventa (Leontievo), același raion.

¹²⁰ Vezi și Căldători, V, pp. 446—447.

¹²¹ Kopan, raionul Bender, R.S.S. Moldovenească.

¹²² Yeni-Köy, „Satul Nou”; neidentificat.

¹²³ Kâfiristan, „creștinătate”, „țara creștinilor”.

¹²⁴ 1484.

¹²⁵ Ghedik-Ahmed pașa, mare vizir între anii 1473—1477.

¹²⁶ Cetatea Tighina (Bender) a fost construită de domnii Moldovei, care aveau aici un pîrcălab, fiind reclădită de Soliman Magnificul (1538—1540). Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, pp. 854—855.

Potrivit legii, aici se află trei mii de ostași, împreună cu gebegiții. De asemenea, beul are cinci sute de ostași. Mai sînt: ceribași, iuzbași, agale pentru nutreț, agale vîrstnice, precum și soldați pentru aprovizionarea cu nutreț. Este un cadiat vestit, cu rang de o sută cincizeci de aspri. Din cele patruzeci de comune se încasează pentru cadiu cinci pungi, pentru drep-tățile făcute, iar pentru bei se încasează douăzeci de pungi. În cazul în care expedițiile asupra ghiaurilor de dincolo, denumite de tătari „cinci tidve”, // reușesc, atunci se încasează pentru bei pînă la patruzeci sau cincizeci de pungi grecești¹²⁷. Sînt douăzeci de agale, împreună cu dizdarul cetății. Se găsesc și trei mii de apărători azapi. De asemenea, sînt și ostași de cetate dintre localnici și voluntari, precum și șapte odale de ieniceri, împreună cu aga de ieniceri, cu ciorbăgii și o campanie de gebegii și de tunari. Mai sînt: muhtesib, subași și un intendent de vamă; într-un cuvînt, în timp de asediu, înlăuntrul acestei cetăți se adună 12 000 de ostași islamici, căci cel puțin odată pe săptămînă această cetate este asediată de ghiauri, cînd ei beau vin și li se înroșesc ochii de sînge.

Descrierea formelor și dimensiunilor cetății Tighina.

Este o cetate așezată pe marginea Nistrului, fiind zidită pe un loc stîncos, cu ziduri de piatră; are forma pătrată și se află pe un teren înclinat într-o parte și ridicat în partea de miazăzi. Este o cetate solidă, construită din bucăți de piatră, mari cît corpul unui elefant și cît burta unei vite sau a unui cal.

Cînd Sinan aga, fiul lui Abdul-Mennan aga, bina-emini al sultanului Suleiman a zidit această cetate, s-a folosit de toată priceperea sa, făcîndu-i turnuri și alte vîrfuri rezistente, cu măiestrie și potrivit științei geometriei, încît cu greu pot fi descrise. Zidurile și încăperile au o lățime de cîte douăzeci de picioare. Celelalte ziduri sînt tot așa de groase și de solide. De jur împrejur, sînt două mii cinci sute douăzeci de pași. Șanțul dinspre uscat este foarte adînc, însă pe malul Nistrului nu are șanț; dar și în partea aceea se află două rînduri de ziduri fortificate și trainice, separate unul de altul. Nu are decît două porți; una se găsește în partea de miazăzi și se deschide spre oraș; este o poartă de fier mare și rezistentă. Podul suspendat deasupra șanțului se ridică în fiecare seară, cu ajutorul unei macarale cu lanțuri și se reazimă de poarta cetății, devenind un fel de apărător al porții.

Cetatea aceasta are două rînduri de ziduri în partea interioară a porții mari. Mai are încă o poartă de fier care se deschide spre miazăzi. Deasupra ei, pe o marmură albă, cu patru colțuri, se află scrisă data <zidirii ei>; fiind așezată prea sus și într-un loc strîmt, nu s-a putut citi și, de aceea, nu

¹²⁷ *Kise-i-Rumi.*

s-a putut scrie¹²⁸. În partea dreaptă a acestei date mai este o bucată de marmură albă pe care se află scris caligrafic: „Ah, scumpa mea, doamna Rukiye !...¹²⁹ Aşîki Madjar Mustafa”...

... În spatele acestei porţi de fier se mai află o altă poartă de fier, prinsă de arcada de sus, care, în timp de luptă, este lăsată în jos, în faţa porţii, ca un obstacol. În această despărţitură a cetăţii nu se află alte construcţii în afară de cele o sută de încăperi acoperite cu şindrilă. Partea aceasta de sus a cetăţii se compune din douăsprezece turnuri mari, rezistente, întărite şi acoperite cu scînduri, avînd fiecare cîte şase tunuri balimeze. Şi pe celelalte turnuri mari, din cele patru colţuri ale cetăţii, <care sînt> ca nişte cetăţi deosebite, se află încă o sută de tunuri împărăteşti, mari şi mici. Pe fiecare din ele (turnuri) sînt înfipte cîte o sută sau o sută cincizeci de ghiulele de tunuri pentru duşmani, deoarece ghiaurul de la <Moscova>¹³⁰ a asediat de şase ori această cetate, cu o sută de mii de oşti ruseşti, dar, neputînd obţine vreo izbîndă, s-a retras ruşinat şi cu pagubă. Mai este o poartă de fier, înlăuntrul cetăţii, care dă spre fortificaţia de jos : este mică şi se deschide spre răsărit. Cetatea aceasta de jos se întinde pînă la marginea Nistrului.

Toate casele din cetate sînt îndreptate cu faţadele spre răsărit şi toate privesc, unele după altele, spre Nistru, fiind în total trei sute de încăperi acoperite cu şindrilă. În acest loc nu se află grădini şi vii. Toţi ienicerii, gebegiii şi tunarii locuiesc aici. Aceasta este, de asemenea, o despărţitură rezistentă şi solidă.

În cele şase turnuri tari ale acestei fortăreţe inferioare se află aşezate, cu faţa spre Nistru, tunuri balimeze, care nu scapă deloc şăcile ruseşti şi nu le lasă nici să treacă. Aceste cetăţi au fost acoperite cu şindrile din avu-tul personal al lui Melek <Ahmed> paşa. Bravo aceluia vizir prevăzător !

Mai este o poartă şi spre răsărit, pe malul Nistrului, pentru aprovizionarea cu apă. Toată populaţia cetăţii îşi ia apa de acolo. Malul Nistrului fiind nisipos, cetatea nu are şanţ în partea aceea. Într-acolo cetatea este aşezată, pe alocuri, pe stînci...

Într-un cuvînt, aceasta este o cetate-trecătoare, care constituie o cheie^{130 bis} puternică a ţărilor otomane...

119

¹²⁸ Această inscripţie a fost publicată prima dată în 1883 de orientalistul rus N. I. Ilminski, în „Zapiski Imperatorskovo Odesskovo Obschestvo Istorii i Drevnosti”, Odessa, XIII (1883), pp. 263—264. Cf. şi M. G u b o g l u, *Inscripţia sultanului Suleiman Magnificul în urma expediţiei în Moldova (1538)* 945, în „Studii”, 1956, nr. 2—3, pp. 107—123 şi *L'inscription turque de Bender relative à l'expédition de Soliman le Magnifique en Moldavie (1538—'45)*, în „Studia et Acta Orientalia”, I, 1958, pp. 175—187.

¹²⁹ Spaţiu alb în text.

¹³⁰ Iaşi, probabil în loc de Moskov, deoarece mai departe se referă la ruşi; de fapt, cazaci.

^{130 bis} În text: *kilit* (lacăt).

De jur împrejur, șanțul este împrejmuit cu un gard, sprijinit de stâlpi groși, încît, în felul acesta, nu poate intra în el nici un animal, cal sau catîr; totodată, nimeni nu poate arunca ceva în șanț, care este foarte adînc și curat. În cele patru părți ale acestei fortărețe întărite se află cîmpuri de luptă. Aici nu există nici o urmă de clădire, iar tunurile din cetate stau îndreptate într-acolo.

În partea de răsărit a cetății nu se află nici un fel de oraș; în schimb, în partea de apus și de miazăzi e un oraș mare, avînd și el, de jur împrejur, un șanț. În toate părțile se găsesc gropi și locuințe pentru carauale.

Orașul cetății Tighina. În oraș sînt patru geamii, șapte mahalale musulmane și șapte mahalale de valahi și moldoveni. În total sînt o mie șapte sute de case, joase și cu etaj, acoperite cu stuf și cu scînduri. Multe din ele au curți împrejmuite... Sînt două școli pentru copii; de asemenea și două sute de prăvălii mici, dar folositoare. Străzile n-au deloc caldarîm. De asemenea, se găsesc vii puține, fiindcă zilnic vin ghiaurii, iar în timpul luptelor ele sînt distruse. Dar în partea de apus a orașului se află terenuri foarte roditoare și cîmpii unde cresc multe plante, iar în sate se face multă miere și unt. Aici clima este foarte plăcută.

Locuitorii sînt foarte viteji și curajoși; toți poartă căciuli tătărești și blănuri de cotmeni. În fiecare dimineață ei se luptă cu cazacii de dincolo de Nistru. În oraș există numai o baie strîmtă.

Într-o zi, ascunzîndu-se în locuri diferite, cîțiva gazii au prins șapte cazaci și i-au adus <la pașă>. Prevăzătorul pașă i-a pus să vorbească și ei au grăit astfel: „În numele lui Allah, se spune că Rákóczi-oglu¹³¹, craiul Ardealului, a sosit cu o sută de mii de oameni // în cîmpia secuiască¹³² din Ardeal, însă n-a intrat încă în țara leșească. Craiul leșesc așteaptă, cu două sute de mii de oameni, venirea voastră în ajutorul său. Dar beii din Țara Românească¹³³ și din Moldova¹³⁴, care sînt supușii voștri, au trimis lui Rákóczi cîte douăzeci de mii de soldați¹³⁵ și sînt gata să vă atace”. Cînd

¹³¹ Rákóczi-oglu, Gheorghe Rákóczi al II-lea.

¹³² Sekel, țara secuilor.

¹³³ Constantin Șerban.

¹³⁴ Gheorghe Ștefan.

¹³⁵ Aceste efective sînt exagerate; după G. Kraus, *op. cit.*, pp. 194 și 217, G. Rákóczi al II-lea ar fi pornit cu un total de 60 000 de oameni, în timp ce polonii dispuneau de 80 000 de ostași; domnii Țării Românești și ai Moldovei au trimis în ajutorul principelui fiecare cîte 2 000 de oșteni (M. Costin, *Opere*, p. 176). Vezi și acest volum.

Menționăm că, în această epocă de efort militar maxim, efectivele armatei polone și lituaniene, împreună, numărau circa 53 000 de oșteni (J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii Koronnej w latach 1655–1660* [Materiale privind contabilitatea și organizarea armatei coroanei în anii 1655–1660], în „Studia i materiały do historii wojskowości”, IV, 1958, pp. 491–492).

a auzit acestea, paşa i-a trimis pe aceşti prinşi cu mare iuţeală, în cinci zile, la Köprülü¹³⁶.

Cînd prinşii au dat aceste ştiri triste, atunci <capu>chehaia al Țării Româneşti şi al Moldovei, aflat la Poarta fericirii, Uzun-Ali aga¹³⁷, a susţinut faţă de Köprülü astfel : „Stăpînul meu, această ştire este o calomnie pusă la cale de către Melek-Ahmed paşa. Dacă Țara Românească şi Moldova vor da vreun ajutor craiului Rákóczi, atunci să mă omoriţi pe mine”. Melek-Ahmed paşa a aflat la cetatea Tighina de curajul acestuia. De asemenea, el a înţeles că şi prinşii au fost omoriţi. Îngrijorat de urmări, prevăzătorul paşă a trimis îndată iscoade în Țara Românească şi Moldova şi, în două zile, primind ştiri despre temeinicia acestei veşti, a pregătit trupele islamice şi a stat gata. A doua zi, a sosit de la Poartă un capugibaşi cu un hatîşerif de rugă, în care se spunea : „Dascălul meu, Melek, Allah să te ajute şi să fii cu băgare de seamă şi să-l ajuti pe craiul leşesc, prietenul nostru, împreună cu hanul tătar”¹³⁸.

Tot în ziua aceea, a sosit din partea hanului tătar un viteaz numit Aliş aga, cu scrisori¹³⁹, în care se scria așa : „Frate, să fiţi gata ! Cu ajutorul lui Allah, de Bairamul hagiilor¹⁴⁰ să ne întîlnim lîngă cetatea Hotin ; de acolo măria-voastră să treceţi Nistrul, pe la cetatea numită Zwaniec¹⁴¹, iar în țara leşescă să vă uniţi cu craiul leşesc, cu cracovienii şi cu cazacii fraţi¹⁴² ; în felul acesta, să-l atacăm pe blestematul Rákóczi, noi din spate şi voi din faţă, încît să nu-i fie de bine. Allah e generos ; să mergeţi mai încet, căci eu l-am trimis pe fratele nostru nureddîn-sultan¹⁴³, cu patruzeci de mii de oameni, ca să-l caute pe Rákóczi. Cu voia lui Allah, cînd ei vor ajunge în țara leşescă, vor afla de tabăra lui <Rákóczi> şi vă vor da de ştire”. Primind acest răvaş de zăbovire din partea hanului, prevăzătorul paşă s-a sfătuit cu mulţi oameni şi a socotit că e bine să pornească cu un ceas mai devreme spre vilaietul Orhei¹⁴⁴ al ghiaurului.

¹³⁶ Köprülü Mehmed paşa, mare vizir (1656—1661).

¹³⁷ Capuchehăile erau recrutate de obicei dintre creştini, nu erau turci.

¹³⁸ Mehmed Ghirai al IV-lea.

¹³⁹ *Djarlık* (*carlık*) (tătară), în loc de *Yarlık* (turcă).

¹⁴⁰ Hadjilar Bayramı, adică sărbătoarea sacrificiilor, cînd se face şi pelerinaj la Mecca. În fiecare an cade la 10 zilhidjdje, după lunile mahomedane ; 10 Z. 1067 = 10 sept. 1657.

¹⁴¹ *Ridvanicsa*, Zwaniec.

¹⁴² Karındaş Kazagı, cazaci ucrainieni, denumiţi astfel pentru că se „înfrăţiseră” cu hanul Crimeii Mehmed Ghirai al III-lea (1623—1627).

¹⁴³ *Nureddin-sultan*, al doilea moştenitor al hanului, primul fiind calgai (kalgay) ; era Adil Ghirai.

¹⁴⁴ *Orhay*.

Plecarea noastră de la cetatea Tighina în țara leșească

Mai întâi, au sunat din zorii zilei trâmbițele din cetatea Tighina și trei mirimirani¹⁴⁶, cu trupele lor, și aga de țarmuri, Islam aga, fiul lui Sefer aga, cu patruzeci și șapte de mii de viteji tătari din Bugeac, călări pe caii iuți ca pasărea, au plecat înainte ca hărțuitori, în sunete de tobe și de trâmbițe. Dar s-a dat firman ca toți ienicerii, munițiile și tunurile și spahiii din bulucurile inferioare¹⁴⁶ să rămână în cetatea Tighina. Numai Melek Ahmed pașa a pornit de la Tighina, cu ajutorul lui Allah, spre vest, de-a lungul Nistrului, împreună cu optzeci și șapte de mii șazeci de ostași aleși.

Atunci, venind și iscoadele pe care le trimiseserăm mai înainte în Țara Românească și Moldova, acestea au spus: „Vai, stăpîne, aflînd că sînteți aici la Tighina, valahii și moldovenii s-au pregătit; au venit în Țara Românească și Moldova zece mii de maghiari din partea lui Rákóczi spre a-i ajuta. De aceea, mîine sau poimîine, cu siguranță vor ataca în momentul trecerii unei ape”.

Cînd a auzit acestea, prevăzătorul pașa a trimis pe un agă al său împreună cu iscoadele venite la aga de țarmuri și la cei trei beilerbei, care erau cerhagii. Astfel și ei au stat pregătiți. În timpul acesta, Melek pașa a mers cincisprezece ore pe pămîntul Tighinei și, trecînd cu caii apa Iznovăț¹⁴⁷, am ajuns în satul Seyhare¹⁴⁸, care face parte din satele ținutului Tighina. Venind din munții Iskerled¹⁴⁹ și ai Moldovei, apa Iznovăț se varsă în Nistru în locul acesta. În satul acesta, Seyhare, ostașii musulmani nu au putut dormi pînă dimineața și nu s-au odihnit deloc, stînd cu armele în mîini. Dar, slavă lui Allah, nu s-a ivit nici un semn din partea dușmanului.

De acolo, în zorii zilei, au sunat tobele și trâmbițele și toată armata s-a pregătit și a pornit. Toate poverile veneau din urmă; așa am ajuns în satul Bubuiugi¹⁵⁰. Acesta este hotarul ținutului Tighina și este un sat de șase sute de case cu grădini și vii; raialele de aici sînt moldoveni.

Trecînd prin acest sat, în ziua aceea, spre seară, am intrat în ținutul Orhei...

Acest ținut al Orheiului este un loc foarte înfloritor, care a aparținut înainte, și aparține și acum, vilaietului Moldovei și este așezat la marginea Nistrului. Dar, cîteodată, cazacii zaporojeni¹⁵¹, de dincolo de Nistru, trec în partea Orheiului și-l ruinează.

¹⁴⁶ *Beylerbey*.

¹⁴⁶ *Aşağ bôlûk sipahileri*, o categorie de oaste otomană.

¹⁴⁷ *Yeşnevidji* (*Yeşnevi*).

¹⁴⁸ *Seyhare*, probabil Sîngera.

¹⁴⁹ *Iskerled* este denumirea dată de turci pentru Scarlat. Nu există munți cu acest nume. Iznovățul izvorăște de lângă Căpriana și se varsă în lacul Bic.

¹⁵⁰ *Berbuyuz*, raionul Kriuleans, R.S.S. Moldovenească.

¹⁵¹ *Dorojofka*, poate fi vorba și de Doroșenco, hatman căzăcesc.

Cu voia lui Allah, cînd eram în acel loc, cerhagiii agăi de țărături au adus șapte ghiauri prinși. Cînd Melek Ahmed pașa i-a pus să vorbească, ei au dat de știre: „Iată, ghiaurii vă vor ataca îndată”. Acești ghiauri au fost omorîți pe loc, fără a li se acorda aman. În clipa aceea am și văzut că au sosit cîțiva călăreți tătari, strigînd: „Aman, stăpîne, cale de un ceas mai încolo se dă o mare luptă. Nu trebuie însă să vă îngrijorați; veniți călare, încet, încet, în ajutor. Noi vom avea grijă ca să-i atragem pe ghiauri spre voi, încît să nu se termine cu bine pentru ei”.

De îndată ce acești voinici viteji au plecat la luptă, pașa cel priceput a pus să cînte meterhaneaua și a adunat optzeci de mii de ostași aleși și a pornit, bizuindu-se pe ajutorul lui Allah... După o oră de mers, s-au auzit detunăturile de tunuri și de puști și strigătele gaziilor musulmani...

Atunci, am văzut fugind, aplecați pe cai, ostașii din trupele noastre de cerhagii trimiși spre cercetare. Dintre ele, tătarii din Bugeac ne făceau semne, strigîndu-ne: „Ghiaurii sînt foarte puternici”. Cînd colo, scopul lor era să-i atragă pe dușmani asupra oastei noastre.

Atunci prevăzătorul pașă a împărțit îndată trupele islamice în trei bulucuri și le-a așezat între dealurile de la capătul cîmpiei, în locurile din partea dreaptă a Orheiului. Cînd trupele noastre de țăr, care formau avangarda oastei noastre, s-au ciocnit, cu mîinile și brațele pline de sînge, în cîmpia Orheiului, cu ghiaurii, atunci agalele pașei, Arganalî Ahmed aga și Halîl aga din Damasc, cel cu ceafa cîrpită, și multe sute de agale, cerchezi, kurzi și turcmeni, înarmați, ei au intrat printre ghiaurii valahi și moldoveni după cum lupul flămînd intră printre oi și au început să-i lovească cu săbiile. Dar ghiaurii blestemați erau neînfricați și, turbînd ca niște mistreți răniți, au ajuns, luptîndu-se, pînă în mijlocul cîmpiei Orheiului.

Cînd au venit și ghiaurii din urmă // iar lupta era în toi, deodată, dintre dealuri, au ieșit trupele așezate de pașă, mai înainte, în locuri ascunse, înconjurîndu-i pe ghiauri din spate cu strigăte de „Allah, Allah!”.

Cînd au văzut că sînt prinși între tătarii din Bugeac și trupele otomane, ghiaurii au stat, crezînd că vor putea rezista. Dar, cu voia lui Allah, toți cei douăzeci și opt de mii de ghiauri au fost trecuți, într-o clipă, prin tăișul de foc al săbiilor, iar cei care au scăpat s-au aruncat în apa Nistrului. Atunci tătarii de la țăr au intrat cu caii în Nistru și, apucîndu-i pe ghiauri de părul lor negru și de pălăriile lor negre, i-au scos la mal și i-au făcut prizonieri.

Ghiaurii care au fugit pe dealuri nu au scăpat nici ei din mîinile trupelor pașei și, fiind prinși și zdrobiți, au început să se vaiete. Toate capetele tăiate au fost așezate <în grămezi> cît munții în fața cortului pașei, iar prizonierii au fost puși să jupoaie cele douăzeci și opt de mii de tidve, care au fost presărate cu sare. Acestea au fost trimise, prin Ahmed aga, la Înalta Poartă,

împreună cu cei două mii de prizonieri, douăsprezece tunuri și cu munițiile și steagurile cu cruci, capturate, spre a fi prezentate lui Köprülü Mehmed pașa.

Cînd a văzut toate acestea, el a pus imediat să-i fie adus blestematul de Uzun-Ali aga, chehaia al Țării Românești și al Moldovei, căruia i-a spus : „Bre afurisitele, ce sînt capetele acestea de valahi și de moldoveni? Nu ai spus tu, zilele trecute, că Melek Ahmed pașa calomniază Țara Românească și Moldova? Nu ai cerut tu atunci să te pedepsesc, pentru a fi exemplu în lume, dacă ele se răscoală?” Spunînd acestea, el a poruncit să fie ridicat îndată și, astfel, l-a trimis în surghiun la Cipru¹⁵², unde a pus de l-au omorît.

Melek Ahmed pașa a mai rămas în cîmpia Orheiului, în dreapta și în stînga ei, fiind cu băgare de seamă. Atunci toți oamenii cu slujbe s-au sfătuit și, plecînd din cîmpia Orheiului, am ajuns în cetatea Hotin, după o zi și o noapte de mers în trap.

Descrierea cetății Hotin. Cînd cetatea aceasta se afla sub stăpînirea craiului leșesc, sultanul Osman han al doilea¹⁵³ a asediat-o cu două sute de mii de oameni, dar nu a izbutit s-o cucerească. Această cucerire nu a fost cu puțință din pricină că, sosindu-i trupele de ajutor din partea crailor din împrejurimi, au pierit multe mii de ostași. Afară de aceasta, în urma morții lui Karakaș <Mehmed> pașa, vizirul de Buda, oastea s-a speriat. O altă cauză a fost faptul că sultanul Osman era supărat pe oaste. Din pricina aceasta și armata s-a necăjit și, astfel, cu neapăsări și cu întîrzieri, a așteptat // să vină iarna ; din această cauză, cucerirea nu a reușit. După luptă însă, sultanul Osman a făcut pace¹⁵⁴ și prietenie cu craiul leșesc, iar acesta a predat cheile cetății Hotinului cu tunurile și munițiile din ea, în semn de pace și prietenie. Osman han, la rîndul său, a dat această cetate beifului Moldovei¹⁵⁵. În prezent este o cetate mică, asemenea unei palânci mici, în „boiarlîcul” beifului Moldovei, avînd șaptezeci de sate.

Cînd am ajuns acolo, moldovenii din ea s-au grăbit să vină în întîmpinarea pașei. Din cetate s-au tras patruzeci-cincizeci de salve de tun în semn de veselie. Ne-am așezat lîngă cetatea Hotin, pe malul fluviului Nistru. Au fost trimiși din nou cercetași și caraule în cele patru părți.

Hatmanul-pîrcălab¹⁵⁶ și boierii cetății i-au adus pașei darurile lor : trei mii de oi, o mie de vaci, o sută de butoaie cu miere, o sută de butoaie

¹⁵² *Kıbrıs*.

¹⁵³ Osman al II-lea (1618—1622).

¹⁵⁴ La 9 oct. 1621 (Vezi Miron Costin, *Opere*, p. 84).

¹⁵⁵ Radu Mihnea (*ibidem*, p. 85).

¹⁵⁶ Pîrcălabi de Hotin în această vreme erau Ion Hăbășescu (1656—1659) și Andrei Abaza (1657).

cu unt, mari cantități de zaharele felurite, două harabale frumoase, trase de cîte șase cai cu hamuri speciale, avînd în ele cîte douăzeci de pungi <de aspri> și zece blănuri de samur, o haraba plină cu dinți de pește¹⁵⁷, o mie de harabale de pesmeți și pîine albă specială, precum și cai de rasă moldovenească. Toată armata purtătoare de victorie a intrat în stăpînirea avuției.

<Se arată mai departe că, pe vremea expediției lui Osman al II-lea la Hotin, la 1621, Melek Ahmed pașa era slujitor mic la Curtea sultanului.>

Forma cetății Hotin. Este o cetate mică, zidită din piatră rezistentă și așezată pe malul fluviului Nistru. De jur împrejur are o mie cinci sute de pași, iar șanțul este foarte trainic¹⁵⁸. Sînt două porți, dintre care una se deschide spre malul Nistrului. Înăuntrul ei se află o mănăstire mare, asemenea unei cetăți, și este denumită Ștefania¹⁵⁹. Cetatea este foarte solidă, avînd optzeci de turnuri acoperite cu scînduri. Înăuntrul cetății sînt numai șaizeci sau șaptezeci de case acoperite cu scînduri, fără grădini și fără vii. De asemenea, se găsesc și vreo cincizeci de dughene.

Orașul exterior este alcătuit din dughene acoperite cu stuf, avînd fațadele spre apa Nistrului. Cînd ostașii făceau vînzări și cumpărături la aceste prăvălii, atunci stăpîinii acestor dughene, strigînd și țipînd pentru ghiaurii omorîți, le spuneau: „Voi, turcii, vă duceți în țara leșească, nu-i așa? Și craiul Rákóczi, principele Ardealului, vă va nimici!”

Aici, la Hotin, clima fiind foarte plăcută, sînt renumite: fetele-gazde¹⁶⁰ ale Moldovei, frumoasele de acolo, cu capul descoperit și cu părul negru, grădinile și viile, siropurile de orz, miedul¹⁶¹, toate felurile de rachiou de horilcă¹⁶², precum și mierea și untul.

Locurile de pelerinaj din cetatea Hotinului. Mormîntul luminat al martirului <Mehmed> Karakaș-pașa. Potrivit relatărilor efendiului nostru Melek Ahmed pașa, pe cînd sus-numitul Karakaș pașa era vizir de Buda, el a murit ca un martir în luptele de la cetate, fiind atins în frunte de un glonte. De asemenea, aici au sorbit cupa morții încă șapte mii de ostași de la Buda...

Pe cînd ne odihneam cu toată armata islamică lîngă cetatea Hotin, cu voia lui Allah, a sosit o scrisoare prietenească din partea lui nureddin-sultan, fratele hanului tătar, care se afla în țara leșească, alcătuită în felul următor: „Stăpînul și efendiul meu, după îndeplinirea slujbei pentru sărbă-

¹⁵⁷ *Balk dişi*; e vorba de dinți de morskă, ce se aduceau din ținuturile rusești și din care se prelucrau obiecte prețioase de fildeș.

¹⁵⁸ Despre cetatea Hotin, clădită probabil de Petru Mușat și reclădită de Petru Rareș, vezi descrierile de călătorie și bibliografia de la N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 370—371.

¹⁵⁹ *Istefani*. Este vorba de paraclisul cetății, clădit de Ștefan cel Mare și refăcut de Petru Rareș (*ibidem*, p. 371).

¹⁶⁰ *Kazda*.

¹⁶¹ *Puyumed* sau *pivmed* (de la *pivo* + *mied*).

¹⁶² *Holera*, în loc de *holerka*, horilcă.

toarea de după sfântul Ramazan, am pornit în mare grabă, cu patruzeci și șapte de mii de ostași tătari, iuți ca vîntul și vînători de dușmani, împreună cu noi fiind și prietenii noștri dintre cazacii-frați, cazacul Șeremet, cazacul de Serka¹⁶³ și cazacul de Andreia¹⁶⁴, cu patruzeci de mii de pușcași, adunați lîngă cetatea Ladyžin¹⁶⁵, de pe malul Bugului¹⁶⁶, din vilaietul cazacului Doroșenko¹⁶⁷, și mergem asupra craiului Rákóczi . . . Totodată, vă rog să-i trimiteți îndată, în partea aceasta, pe tătarii din Bugeac, împreună cu aga de țarmuri. Înălțimea voastră să stați de pază la cetatea Tighinei sau prin satele de la țarm sau în Cetatea Albă, deoarece aveți cu domnia voastră ieniceri pedestri, precum și muniții împărătești și vă este greu să faceți o expediție cu oastea tătară. Numai să nu ne uitați în rugă pentru binele nostru. În cîmpia Orheiului ați dat ghiaurilor valahi, moldoveni și maghiari un crîncen satîr mahomedan, încît ghiaurii blestemați au suferit pierderi mari, pentru care craiul leșesc s-a bucurat foarte mult. Allah să ne ajute ca și tabăra lui Rákóczi să o trecem prin sabie! Efendiul meu, să-i trimiteți îndată pe toți tătarii din Bugeac în partea aceasta”.

126 Îndată după sosirea acestei scrisori din partea lui nureddin-sultan au început să cînte tobele și trimbițele de plecare, încît toți gaziile de lîngă cetatea Hotinului au pornit la drum.

După un mers de șase ore, înspre mieznoapte, am ajuns la cetatea Soroca de sub stăpînirea Moldovei. Aceasta este o cetate mică, zidită din piatră și așezată pe malul fluviului Nistru¹⁶⁸. Orașul său se compune din vreo mie de case, acoperite cu trestie, avînd biserică, grădini și vii, astfel că este o cetate înfloritoare¹⁶⁹.

Lăsînd la dreapta noastră, în depărtare, un conac, toată armata a pornit de la Hotin¹⁷⁰ și, după șase ore, am ajuns la menzila palăncii Zwaniec¹⁷¹. <Urmează descrierea drumului, precum și a orașelor Rașkov, Mohilev și Zine>.

128 De acolo (de la Zine) am plecat spre nord, iar în drum ne-au sosit în ajutor zece mii de soldați leși înarmați și echipați, cîntînd din trompete și cu șase mii de care cu muniții și cu tunuri. Ei au dat daruri agalei de țarmuri și agalelor de nutreț, aducînd totodată știrea că „Craiul Rákóczi

¹⁶³ Serke sau Serka.

¹⁶⁴ Anderya.

¹⁶⁵ Ladyžin, Ladyžin, raionul Trostian, reg. Vinniț, R.S.S. Ucraineană.

¹⁶⁶ Aksu.

¹⁶⁷ Doroșofka, Doroșenco, poate fi și în sens de *zaporojeni*.

¹⁶⁸ Pentru comparație vezi și descrierea lui D. Cante mir, *Descrierea Moldovei*, p. 79 și bibliografia de la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 773. Cetatea a fost construită din lemu și pămînt de Ștefan cel Mare, fiind refăcută de Petru Rareș (1543).

¹⁶⁹ Vezi și *Călători*, V, p. 600.

¹⁷⁰ De fapt, Soroca, de care a fost vorba mai sus.

¹⁷¹ Ridvanișsa.

a ieșit din vilaietul secuiesc¹⁷² al Ardealului acum zece zile¹⁷³ și, de aceea, să fim cu băgare de seamă”. În noaptea aceea am dormit cu ei la locul numit cîmpia Bure, unde atît caii cît și noi am petrecut bine. De acolo am plecat iarăși, de dimineață, spre nord și, străbătînd locuri păduroase și sate înfloritoare, după nouă ore de mers, am ajuns la cetatea Camenița. Cînd am ajuns acolo, împreună cu toată oastea leșească și tătarească, și cînd am poposit lîngă ea, atunci s-au tras din patru părți, din tunurile balimeze, ghiulele cît un cap de om. Am rămas cu toții în cercul de foc și ne-am înveselit. Atunci a venit din cetate comandantul ei cu cinci sute de care de zaherea și cu toate darurile sale, pe care le-a predat agalei de țarmuri, întorcîndu-se apoi iarăși în cetate.

〈Sfat între leși, tătari și cazaci pentru a nu-l lăsa pe Rákóczi să intre în țara leșească.〉

〈Comandantul cetății Eșdjerez〉¹⁷⁴, dînd daruri prințului¹⁷⁵, i-a spus : 133
„Ajutor padișahule ! Ieri am prins iscoadele craiului Rákóczi, care veneau cu voi și care mergeau în grabă să-i anunțe sosirea tătarilor. I-am pus să vorbească. Ei au declarat că Rákóczi se află în apropierea vilaietului Lwow, la șapte conace de aici. Pe spioni i-am omorît lîngă cetate, așa că Rákóczi, neprimind nici o veste, nu știe despre venirea voastră. Du-te înainte, hanul meu, și ajunge-i imediat din urmă, căci caii lor sînt obosiți, iar oamenii pier de foame”. După ce comandatul cetății a transmis lui 〈nureddin〉 sultan astfel de știri îmbucurătoare, i-a mai dat ca ajutor zece tunuri din cetate și trei mii de ostași leși aleși. Atunci și din partea craiului leșesc au venit aici multe daruri pentru 〈nureddin〉 sultan, împreună cu știrea : „Prințul meu și noi venim cu o oaste de o sută de mii 〈de oameni〉 în ajutorul tău”.

În fața acestei știri, deși armata tătară nu mergea niciodată noaptea, 〈nureddin〉 sultan a dat totuși poruncă și a pus să se sune trompetele, iar

¹⁷² Seykel.

¹⁷³ De fapt, G. Rákóczi al II-lea se afla de mai multă vreme în Polonia (G. Kraus, *op. cit.*, p. 206 și urm.).

Despre luptele pentru tronul Poloniei există o bibliografie foarte bogată (2440 de titluri), strînsă de Adam Przybas, *Polska w okresie drugiej wojny polnocnej 1655—1660*, Varșovia, 1957.

Ca izvoare — în afară de Kraus — amintim : *Relazione dell'aggiustamento seguito tra le armi Polacche e Transilvane*, Veneția-Bologna, 1657 ; Schmidt Vilmos, *II. Rákóczi György Lengyelországban, 1657, egykorú lengyel források után* [Campania lui G.R. II în Polonia în anul 1657 după izvoarele polone contemporane], în „Erdélyi Múzeum Egyesület Evk.”, III, 1866 ; *Occasio suscepti itineris et belli principis Rákóczi II in Poloniam*, în *Erdélyi Tört. Adatok*, IV, 1862, pp. 219—316 ; Szilágyi Sándor, *Erdély és az északkelti háború. Transsylvania et bellum boreo-orientale*, II, Budapesta, 1891, etc.

¹⁷⁴ Eșdjerez (Eșcerez) neidentificat.

¹⁷⁵ Nureddin-sultan.

la apusul soarelui am pornit spre apus și, mergînd în noaptea aceea la lumina lunii și în goana cailor, am dat peste avuțiile lăsate de către valahii și moldovenii care plecaseră în ajutorul lui Rákóczi, precum și peste cîțiva ghiauri neputincioși. I-am pus pe aceștia să vorbească și, tăindu-le capetele și picioarele, am trecut mai departe.

Astfel, am mers pînă spre ziuă în trap, iar în zorii zilei am dat peste munițiile și tunurile lăsate la marginea drumului de către ghiaurii din Țara Românească și Moldova. Le-am predat acestui comandant polon și, gonind mai departe, am dat peste vreo zece mii de ostași spurcați, valahi și moldoveni¹⁷⁶. Oastea tătară s-a năpustit asupra lor ca niște lupi flămînzi și, nedîndu-le aman și nici răgaz, i-a trecut într-o clipă pe toți prin tăișul săbiilor aruncătoare de foc. Toți caii și banii din chimirele lor au fost luați de oastea tătară, iar avuțiile celelalte le-au prădat neamurile căzăcești și polonii, căci se făcuse înțelegere și se luase obligația, prin jurăminte pe Coran, ca banii și viața celor prinși în luptă să aparțină tătarilor, iar celelalte tidve și hainele vechi să le ia polonii și cazacii înfrățiți.

De acolo, mergînd înainte timp de o oră în cîmpia Poraz¹⁷⁷, am zărit un loc de tabără cu șanț, iar cînd ne-am apropiat am văzut că erau patru rînduri de șanțuri atît de mari, încît, din cauza adîncimii, nu puteai să le vezi fundul. Cînd colo, cu trei zile înainte, craiul Rákóczi pusese să se facă aceste șanțuri și apoi se ridicase și se retrăsese lîngă cetatea Lwów. Nureddin-sultan a chemat îndată pe agalele de nutreț și pe toți cei de seamă și a ținut sfat cu ei . . .

Apoi, gonind timp de nouă ceasuri, am parcurs o distanță de șase cocrine. Cînd am ajuns în cîmpia din fața cetății Lwów, am slobozit caii să pască . . . Sosind ajutoarele rămase în urmă, am gonit din nou timp de vreo nouă ore, în care timp, am străbătut o distanță de patru zile și am ajuns într-o cîmpie unde am văzut că se strînseseră atîția oameni, încît la fiecare fir de iarbă revenea cîte un om. Era o tabără atît de mare, încît nu putea fi înconjurată nici în două zile de mers ; în trei părți avea șanțuri adînci, iar dintr-o parte curgea un rîu.

Craiul Rákóczi se întărise în această tabără cu oastea sa de două sute de mii de oameni, punînd să sape, de jur împrejurul ei, șanțuri de pămînt și să lege între ele cu lanțuri cele șaptezeci-optzeci de mii de harabale, iar înăuntrul lor își preparau mîncărurile la focurile ce-și înălțau fumurile lor spre cer.

În fața acestei situații, nureddin-sultan a luat tabăra noastră și a dus-o
135 // într-o pădure, unde a ținut un sfat. S-au trimis scrisori, în ziua de cinci-

¹⁷⁶ Și aceste efective sînt exagerate ; participarea Țării Românești și a Moldovei la aceste operații a fost mult mai modestă.

¹⁷⁷ *Poraz* (necunoscut) ; există satul Popaz, azi Popovo, raionul Bolgrad.

sprezece ale lunii zilhidjdje <1067>¹⁷⁸, întâi către hanul tătar, apoi lui Melek-Ahmed pașa, de lângă Hotin, iar după aceea craiului leșesc, cerîndu-le: „Să nu lăsați tabăra în cîmpie și să veniți în ajutorul nostru”. Ele au fost trimise prin curieri destoinici și călări pe cai iuți. Pe de altă parte, în urma sfatului ținut, s-au înțeles cu toții ca să păzească tabăra, cu orice preț.

Asedierea taberei craiului Rákóczi. În a cincisprezecea zi ale lunii zilhidjdje a anului 1067¹⁷⁸, în zorii zilei, nureddin-sultan și tătarii de țarmuri și oastea leșească, venită în ajutor, și cazacii frați au ieșit dintr-un loc din pădurea de pe șes, iar toți gazii și-au împins caii ca fulgerul, cu strigăte de „Allah !, Allah !” ce se înălțau în cer ; și toată armata a asediat tabăra craiului Rákóczi. Șezînd la o distanță oarecare, în noaptea aceea au fost puși oameni de pază în împrejurimi și am dormit liniștiți. În noaptea aceea ghiaurii din tabără nu s-au odihnit deloc pînă dimineața, mișcîndu-se și agitîndu-se tot timpul ; pe semne că puneau la cale lucruri diabolice.

Cînd s-au ivit zorile și am privit dintr-un loc înalt spre tabăra lor, am văzut că, în partea exterioară a șanțului taberei, ei mai săpaseră încă două rînduri de șanțuri și făcuseră ca apa din rîu să curgă în ele. În fața șanțurilor, ei săpaseră sute de mii de gropi, punînd între ele fel de fel de lucruri din lemn, legate între ele, iar sutele de mii de roți de harabale le așezaseră jos. De asemenea, trîntiseră jos și sute de mii de copaci tăiați cu crengile lor. În cinci locuri făcuseră poduri suspendate și, de jur împrejurul taberei, în unsprezece locuri, îngrămădiseră pămînt mult și făcuseră întărituri mari ; iar în fiecare întăritură așezaseră cîte patruzeci sau cincizeci de tunuri balia-mezza. De asemenea, în toate direcțiile erau puse bombarde¹⁷⁹, iar în partea exterioară a șanțurilor săpaseră șanțuri subterane pentru explozii cu pulbere. Într-un cuvînt, dacă descrii tot ce construiseră ei aici, cu viclenie și născocire diabolică, aceasta va deveni o altă carte despre tabără¹⁸⁰.

¹⁷⁸ 24 sept. 1657.

G. Kraus (*op. cit.*, p. 221 și urm.) povestește cu totul altfel evenimentele ce au urmat înțelegerii lui Rákóczi cu polonii din 24 iulie 1657 ; la 26 iulie (nu septembrie) a fugit G. Rákóczi al II-lea, iar luptele cu tătarii au avut loc în zilele următoare ; el nu vorbește de o tabără întărită a oștirii maghiare, pe care o descrie Evlia.

O relatare asemănătoare cu a lui G. Kraus a publicat N. Iorga cu titlul *Primejdia cea rea și căderea fărăi Ardealului într-acesta chip s-au împlătu*, în *Studii și doc.*, IX, pp. 207—213. Vezi și scrisoarea lui G. Rákóczi al II-lea către stările Transilvaniei, în care datele sînt aceleași ca la G. Kraus (G. Kraus, *op. cit.*, p. 267) și Szilágyi S., *op. cit.*, p. 315 și urm.

Despre oastea aflată sub conducerea lui I. Kemény la 1657 vezi Szádeczky Lajos, *Egy adat az 1657-iki lengyel hadjárat történetéhez* [O dată privitoare la campania polonă din 1657], în „Történelmi Tár”, 1881, pp. 200—202.

¹⁷⁹ *Humbara*.

¹⁸⁰ *Taburname*.

Despre modul cum prezintă Evlia Celebi tactica de luptă a armatei transilvănene a se vedea Vojticzky Emanuel, *Evlia Celebi feljegyzései a magyarok harcmodoráról és katonái*

Pe scurt, timp de două zile am asediat această tabără și nu a fost cu puțință să luăm nici o tidvă și nici să prindem limbi și nu a fost cu puțință, în nici un fel, să obținem vreo biruință.

Pînă la urmă, văzînd că din zi în zi lucrul întîrzie, nureddin-sultan a găsit bună următoarea măsură: a chemat la el pe toți fiii de pușcăriași, pe toți copiii din flori și fiii de oameni pehlivani din oastea tătară și, cu mii de promisiuni, le-a spus că, în cazul cînd reușesc să prindă din tabăra inamică, prin prefăcătorii și viclenii, cîtiva informatori, le va da daruri multe.

Atunci din rîndurile oastei au ieșit îndată trei sute de oameni de acest fel, dintre care unii, care știau bine limba maghiară, s-au travestit, prefăcîndu-se că vin în ajutorul <celor asediați>, alții că cerșesc, iar unii că aduc zaherele, pe cînd alții s-au prefăcut că au dezertat din oastea leșească, încît, cu fel de fel de viclenii și drăcovenii, cei trei sute de oameni curajoși au reușit, în noaptea aceea întunecoasă, să intre în tabăra dușmană, în grupuri, ținînd în mînă cîte o făclie. Atunci în tabără au izbucnit țipete disperate, încît, din rîndurile ghiaurilor demni de iad, s-a auzit pînă dimineața o zarvă nemaipomenită, ce nu se poate descrie.

Dis-de-dimineață am văzut că numai șapte inși din cei trei sute lipseau, iar ceilalți au sosit cu mari prăzi și cu șaptezeci și opt de ghiauri legați, pe care i-au dus în fața nureddin-sultanului. S-a văzut că unii dintre ei erau beți, iar alții dormeau duși. Cu ajutorul tîlmacilor¹⁸¹, adică al terzi-manilor¹⁸², unii dintre ei au fost puși să vorbească și s-a aflat că în tabăra ghiaurilor sînt de două ori cîte o sută de mii de oameni și optzeci și șapte de mii de pușcași pedestrași și că nu le-au mai rămas zaherele. După aceea, la toți aceștia li s-au tăiat capetele.

Apoi s-a mers în apropierea taberei inamice, pînă acolo unde abia ajungeau ghiulelele tunurilor. Oștile islamice, întinse ca marea, au împresurat de mai multe ori tabăra din cele patru părți. Dar, în timpul acesta, pe malul celălalt al râului, ghiaurii poloni și cazaci, care veniseră în ajutorul nostru, dormeau fără să știe ceva. În noaptea aceea, deschizînd porțile, ghiaurii din tabără au scos afară cele trei mii de bivolițe care le trăgeau tunurile, ca să nu le mai fie o greutate pentru întreținere. Tătarii le-au devastat îndată pe toate și le-au mîncat fără să le frigă. Sărmanului de mine mi-au dat o vită pe care am mîncat-o, frigînd-o.

jeleméröl [Însemnările lui E.C. cu privire la stilul de luptă al maghiarilor și caracteristicile militare], în „Hadtörténelmi Közlémények”, 1914, pp. 282 și urm., 458 și urm. Despre armata transilvăneană din această vreme vezi S. Schuller, *Soldatenbriefe aus dem 17. Jahrhundert*, în „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes”, 1922, pp. 91—100.

¹⁸¹ *Talmaș*.

¹⁸² *Terdjuman* (tc. *Tercüman*).

Cu voia lui Allah, după trei zile și trei nopți, ghiaurii din tabără au ajuns într-o stare <atît de rea> că nici un ghiaur din șanțuri nu putea să-și mai ridice capul negru ca să-și arate șapca neagră. În felul acesta, din pricina lipsei de zaherea, situația lor s-a înrăutățit și mai mult și s-au strîmătorat tot mai mult, iar tătarii se bucurau din zi // în zi și zburau în jurul taberei ca niște corbi. Cu toate acestea, ei nu puteau să atace tabăra din nici o parte. 137

Pe de altă parte, și ghiaurii erau cuprinși de grijă ca să-și salveze viața și, în vîrtejul necazurilor, se buimăciseră de tot. Mirosul greu din tabără atrăgea roiuri de muște. Ei așteptau să le sosească zaherea din părțile Ardealului; dar ostașii tătari, polonii și cazacii, ascunși în locuri ferite, păzeau cu atîta strășnicie și partea aceea, încît nu numai că nu îngăduiau sosirea celui mai mic ajutor sau a vreunei zaherele, dar nu lăsau să zboare nici măcar o pasăre a cerului; iar dacă se întîmpla să vină cîțiva ghiauri, îi prindeau și în nici un caz nu-i scăpau. Din pricina atîtor mii de tătari iuți în a vîna ghiauri și care nu scăpau pe nici unul, ghiaurii ajunseseră într-o stare atît de disperată încît au început să mănînce, în tabără, caii lor și chiar propria lor carne. După cinci zile, ei au fost nevoiți să mănînce și cadavrele murdare ale morților lor.

Atunci, în ziua a douăzecea a lunii zilhidjdje din anul 1067¹⁸³, hanul Crimeii, Mehmed Ghirai, a sosit cu o armată de optzeci și șapte de mii de tătari, iuți ca vîntul și înverșunați vînători de dușmani... Atunci am ieșit în întîmpinarea hanului cu nureddin-sultan și cînd i-am înmînat hanului scrisoarea stăpînului nostru Melek Ahmed pașa, i-am transmis totodată și complimentele sale. Prealuminatul han m-a oprit, pe umilul de mine, lîngă dînsul, unde, zi și noapte, am avut cîntea să fiu în preajma lui și să mă bucur de atențiile sale. Dat fiind că cunosc toată situația acestei expediții, am avut curajul s-o descriu.

Îndată, prealuminatul han, cu oastea tătară, a asediat în mai multe rînduri tabăra, iar oastea tătară care venise cu noi s-a înviorat; pe de altă parte, ghiaurilor a început să le pară tabăra strîmtă.

<Urmează descrierea discuțiilor dintre oastea tătară și cazacii care se grăbeau să atace tabăra și să pună mîna pe prăzi, iar hanul i-a sfătuit și i-a rugat să aibă răbdare>. 138

Cu voia lui Allah, în ziua aceea au sosit din partea craiului leșesc, ca ajutor pentru han, cincizeci de harabale cu daruri, zece harabale cu bani, o mie de harabale cu zaherea și o sută șapte zeci de mii de oameni din vilaetul Cracovia, din Danțig¹⁸⁴, precum și ajutoare din partea craiului Suediei¹⁸⁵,

¹⁸³ 29 sept. 1657. Vezi nota 178.

¹⁸⁴ *Danska*. Cifrele sînt exagerate.

¹⁸⁵ *Isvedj* (*Isvec*).

a craiului Cehiei și din partea banului Sloveniei, a banului de Korol¹⁸⁶, a banului de Tot¹⁸⁷ și din partea a doisprezece hatmani cazaci, ca și din partea mahomedanilor supuși ai craiului leșesc și din partea tribului lipcanilor¹⁸⁸, într-un cuvânt, din partea a patruzeci de bei, crai și hatmani. De asemenea, ei au adus șaptezeci de tunuri balimeze, colomborne și bombarde mari¹⁸⁹ și tunuri salcime¹⁹⁰, încît trupele înarmate sosite au luat loc și ele în jurul oștilor tătare și au asediat tabăra. De fapt, armata tătară rămăsese între ghiaurii din tabără și ghiaurii leși din afară.

Prealuminatul han însă, fiind un om foarte prevăzător, se conducea după principiul că ghiaurii sînt un neam unit. De aceea, el a luat măsuri pentru ca ghiaurii, înțelegîndu-se între ei, să nu-i atace pe tătarii care se aflau între cele două oști ghiaure.

139 A doua zi . . . au sosit, dintre cele patruzeci de triburi de cazaci, optzeci de mii de pușcași în ajutorul hanului și s-au așezat în partea de apus a taberei maghiare, dincolo de rîu. Au început să sape îndată pămîntul ca niște cîrțițe și au împresurat tabăra, punînd străji de jur împrejurul ei, iar pe un deal, dinspre tabăra lui Rákóczi, au săpat un rînd de șanț. Cu patruzeci-cincizeci de tunuri, ei au făcut întărituri și și-au așezat cele șapte mii de care în jurul taberei lor, legîndu-le între ele cu lanțuri, // iar printre ele au așezat mulți ostași cazaci pușcași, care s-au întărit acolo.

Neamul acesta al cazacilor era, mai înainte, raiaua craiului leșesc, dar fiind înfrățiți cu hanul, ei au atacat împreună cu el țara leșească, timp de șapte ani, devastînd toate locurile înfloritoare. De aceea cazacii se temeau de leși, din care pricină au făcut tabără de jur împrejurul lor și, așezîndu-se în ea, s-au pus în gardă față de leși. Totuși, erau dușmani de moarte între ei.

Maghiarii răutăcioși din tabără observau că, din zi în zi, oastea din afara taberei devenea tot mai numeroasă, iar în ceea ce-i privește pe ei, nesosindu-le ajutoare și zaherea, erau pe punctul de a pieri de foame. Pînă la urmă, toți maghiarii s-au dus la Rákóczi și i-au spus: „Ce va fi cu noi pînă la urmă? Iată, sîntem împresurați din cele patru părți de mai multe rînduri de dușmani. Membrii familiilor noastre sînt cuprinși de jale și plîng neîncetat. Care va fi situația noastră?” Atunci afurisitul Rákóczi le-a spus: „Iată, am primit scrisori din partea leșilor. Mîine dimineață ne vin în ajutor șazeci de mii de ostași din Ardeal, o oaste de patruzeci de mii de oameni

¹⁸⁶ *Korol*, neidentificat (cazac?).

¹⁸⁷ *Tot ban*, probabil căpetenia din părțile Slovaciei.

¹⁸⁸ *Lipka havm*, tătari lipcani aflați sub ascultarea regelui Poloniei.

¹⁸⁹ *Havan șâhî*, bombarde sau tunuri împărățești.

¹⁹⁰ *Salcime topları*, „tunuri salcime”; necunoscut.

dintre secui și douăzeci de mii de oameni din neamul haiducesc¹⁹¹, precum și zece mii de oameni de la maghiarii sași¹⁹². Cu voia lui Isus, cînd vor sosi aceste ajutoare, vom ieși afară <din tabără> și vom da o luptă mare cu polonii și cu tătarii, încît ori tronul, ori norocul!"¹⁹³.

Astfel, el i-a potolit și, în noaptea aceea, s-a văzut că veneau niște oameni dinspre tabăra blestematului de Rákóczi. Într-adevăr, au venit șaptesprezece oameni din tabăra dușmanilor, zicînd: „Aman, scapă-ne tu, Mehmed Ghirai han, care ești din vestita familie a ilustrului Ginghiz han". Din tabără veniseră preoții, episcopii și patriarhul lor și, mergînd în fața hanului, cu prezentat poruncile ce le aveau și au spus: „Padișahule, craiul nostru Rákóczi este supus padișahului Casei osmane. Noi mergem ca să-i venim de hac craiului leșesc, care luase două sute de pungi de la marele vizir Boinuegri Mehmed pașa și care se răsculase și nu voia să cedeze Casei osmane cetatea Hotin. Totodată, voiam să-i cucerim capitala și s-o facem, ca și vilaietul Ardeal, vacuf pentru Mecca și Medina și, de aceea, am pornit în expediție cu porunca padișahului. Acuma, așteptăm porunca voastră". Ei au arătat prin aceste vorbe că sînt plecați în fața poruncilor.

Atunci prealuminatul han le-a spus numaidcît: „Boinu-egri¹⁹⁴ Mehmed pașa este acum mazilit. Acum este vremea lui Köprülü-Mehmed pașa, care are gîtul drept, dar dinții strîmbi, așa că el poruncește. El m-a trimis pe mine cu armata tătară și pe Melek Ahmed pașa, cu oastea Casei osmane, asupra voastră, // ca să vă împiedecăm să vă așezați pe tronul leșesc și ca să vă întorcem, trimițîndu-vă în vilaietul vostru. Dacă nu, atunci nu vă vom ierta și, azi sau mîine, vom da cu voi o mare luptă".

Atunci ghiaurii, stăruind în îndărătnicia lor, au spus: „Hane, mai înainte, cînd Köprülü era pașa la Agria, era dușmanul craiului Rákóczi, dar acum, ajungînd vizir, el vrea oare să se răzbune? Dacă vreți, hane, vă dăm, dumneavoastră, zece harabale de guruși, iar osmanliului zece harabale de galbeni și lui Köprülü cinci harabale de galbeni. Deosebit de acestea, vă mai dăm daruri nenumărate, iar în fiecare an să trimitem, din țara leșească, cinci mii de pungi pentru vistieria otomană. Odată ce am venit în țara leșească, să nu ne întorcem cu mîinile goale, ci să ocupăm tronul de la Lwów și pe cel de la Danțig, precum și tronurile din vilaietul Cracovia și apoi să trimitem Casei osmane cîte cinci mii de pungi în fiecare an. Faceți arz aceasta la Curtea împărătească!" Vorbînd astfel timp de șase ceasuri, ei au promis prealuminatului han sute de mii de lucruri. Hanul s-a arătat

140

¹⁹¹ *Hayduşak*.

¹⁹² *Saz-Madžari (Sax Macari)*.

¹⁹³ *Ya taht, ya baht ola!*, „ori tronul, ori norocul!", în sensul de „fie ce o fi!". Expresie folosită adeseori de Evlia Celebi.

¹⁹⁴ *Boynu-egri*, în sens de „cel cu gîtul strîmb", porecla marelui vizir Boinu-egri Mehmed pașa.

că ascultă cele spuse de ghiauri, dar, în fond, nu a luat în seamă deloc palavrele lor și, pînă la urmă, i-a gonit pe preoții¹⁹⁵ și pe mitropoliții care veniseră¹⁹⁶.

Pe de altă parte, Rákóczi a așteptat să se facă liniște și, pregătindu-și oamenii și corăbiile, a zis că merge să întîmpine ajutoarele ce-i sosesc. El s-a urcat în corăbii¹⁹⁷ cu vreo cincizeci de oameni destoinici de ai săi și cu cai buni de cătane și a fugit în ținutul secuiesc din Ardeal.

Dis-de-dimineață, ghiaurii, văzînd că Rákóczi a fugit din tabără, s-au adunat cu toții și au ținut sfat. Ei au zis: „Toată intriga și învrăjbirea erau din pricina lui Rákóczi al nostru. Iată că el a fugit! Pentru cine să mai luptăm acum și să pierim, îndurînd această foame? Mai bine să dăm multe avuții hanului tătar, lui aga de țarmuri și lui calgai-sultan și lui nuredin-sultan și, astfel, să ne întoarcem la căminele noastre cu bine și sătui”. Ei au găsit bună această părere, care a fost primită de către stăpînitorii a șaptezeci și șapte de cetăți și de către preoții care se aflau în fruntea lor și de către prinți¹⁹⁸, în frunte cu Șolom-Gargar¹⁹⁹, craiul Barcsai, Mihail Apafi²⁰⁰, Stefan Rédey²⁰¹, stăpînitorul de la Cașovia²⁰², cel de la Hust²⁰³, cel de la Sătmar²⁰⁴, cel de la Ecsetvár²⁰⁵, Zolyomi-oglu²⁰⁶, Gabor-oglu²⁰⁷, Bihar-oglu,

¹⁹⁵ Kasis, în loc de Keşiş.

¹⁹⁶ De o solie a lui Kemény la han vorbește și G. Kraus (*op. cit.*, p. 227), care afirmă că aceasta s-a întors „cu răspuns bun”. Vezi și N. Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 212.

¹⁹⁷ De fapt, G. Rákóczi nu a plecat cu corăbiile, ci pe uscat, însoțit de un grup mic de ostași, și aceasta înainte ca oastea sa să fie atacată de tătari (*ibidem*, pp. 208–209 și G. Kraus, *op. cit.*, p. 222).

¹⁹⁸ Kıralszade.

¹⁹⁹ Șolom-Gargar, necunoscut.

²⁰⁰ Apafi Medjal, grafiat greșit în loc de Apafi Mihail (Mihail Apafi).

²⁰¹ Redi Işvan.

²⁰² Kaşa.

²⁰³ Husvar.

²⁰⁴ Sakmar.

²⁰⁵ Edjetvar (Ecetvar)

²⁰⁶ Zolomi-oglu.

²⁰⁷ Adică fiul lui Gabriel Bethlen, care a murit însă fără urmași.

Numele celor căzuți în robia tătarilor la 31 iulie 1657 îl aflăm de la G. Kraus; în afară de I. Kemény, au fost prinși: Francisc Kornis, Mihail Apafi (viitorul principe), Baltazar Apafi, Petru Huszár, Paul Beldi, Francisc Földvári, Sigismund Mikola, senatorul Valentin Gottzmeister (*op. cit.*, p. 228). Numele date de Evlia nu se potrivesc cu cele de mai sus. Vezi și S. Szilágyi, *op. cit.*, pp. 367, 443, 485–489 etc.

Despre soarta prizonierilor capturați de tătari a se vedea: Nagy R., *A Krimiai tatár rabok történelméről* [Istoria prizonierilor luați de tătarii din Crimeea], Losonc, 1918.

Despre problema răscumpărării lor, discutată în Transilvania, a se vedea: Barabás Domokos, *A tatár rabok váltságdíja az 1657. sept. 2-iki szamos ujdári partialis gyűlésen* [Prețul de răscumpărare al robilor tătari la adunarea parțială din 2 sept. 1657 de la Gherla], în „Századok”, 1887, pp. 427–434. Vezi de asemenea Szilágyi Sándor, *Kemény János és a Krimiai rabok levelei* [I.K. și scrisorile robilor din Crimeia], în „Történelmi Tár”, 1882, pp. 593–621.

Barkoczi-oglu și de către alți fii de crai ca aceștia. // Tocmai cînd ziceau : „Să dăm bani și să ne întoarcem acasă”, s-a auzit deodată, din rîndurile oastei tătare, strigăte de „Allah, Allah”, ce se ridicau în cer, și atunci au încălecat și oștile polone, cehe, suedeze și cazace. Cînd hanul a văzut aceasta, a zis : „Cu voia lui Allah, de ar ieși cu bine!²⁰⁸” . . .

Cînd toată oastea islamică a ajuns aproape de tabără, pe locul de bătaie a tunurilor, atunci o sută de mii de tătari și-au îndreptat arcurile spre tabără și au slobozit săgețile, încît au căzut în tabăra dușmană, ca o ploaie de blesteme, de două ori cîte o sută de mii de săgeți. Mii de săgeți s-au înfipt în cai care fugeau în toate părțile, lovind cu picioarele și mușcîndu-i pe oameni. Săgețile s-au înfipt în capetele maghiarilor ca niște lalele, iar în tabăra dușmană s-a produs o mare zarvă.

Ghiaurii polonii, de asemenea, au tras din șapte locuri tunurile balimeze din tabără, iar cazacii, sosiți în ajutorul nostru, au tras și ei o ploaie de gloanțe în tabără, încît situația devenise foarte îngrijorătoare.

În ziua de 23 zilhidjde din anul 1067²⁰⁹, maghiarii din tabără au pornit și ei la luptă, trăgînd un rînd de gloanțe și unul de tunuri și, astfel, timp de trei ore, s-a dat din ambele părți o bătălie mare, încît fumul de pulbere împiedica vederea. Din afară, strigătele de „Allah, Allah” ale luptătorilor, iar din tabără strigătele de „Ya Jorj, Ya Jorj!”²¹⁰, precum și sunetele de tobe și de trompete umpleau văzduhul. Atunci multe mii de suflute au gustat din cupa morții.

Armata tătară a pus, mai întîi, mîna și i-a legat pe fiii de crai, care ieșiseră afară din tabără ca să caute scăpare și au plecat de lîngă tabără. Ghiaurii din tabără, văzînd aceasta, au fost cuprinși de o mare neliniște și, ieșind din tabără cu toate tunurile lor balimeze, au alergat după tătari și au ieșit în cîmpie, strigînd : „Ya Jorj, Ya Jorj!”. Atunci oastea cazacă și cea leșească au intrat de îndată în tabără, prin spate, și au început să devasteze. Atunci tătarii, strigînd : „Ajunge, întoarceți-vă!”, s-au năpustit și ei asupra ghiaurilor maghiari ieșiți din tabără. Rămînînd pe cîmp deschis,

²⁰⁸ După izvoarele transilvănene, ar fi vorba de un vicleșug al tătarilor care au acceptat despăgubiri mari de la cei din tabăra asediată, precum și promisiunea acestora că vor da sprijin și ajutor împotriva cazacilor; apoi l-au chemat pe Kemény la han și în timpul acesta „oarda toată năvăli cu mare grabă și cu toț cu odati” (N. Iorga, *op. cit.*, pp. 212–213, 2 oct. 1657).

²⁰⁹ 2 oct. 1657. După G. Kraus, lupta finală a avut loc la 31 iulie, după ce tătarii fuseseră respinși de trei ori (*op. cit.*, p. 228). Aceeași dată la N. Iorga, *loc. cit.*

²¹⁰ „O Gheorghe!”, în sensul de „Sfinte Gheorghe”, invocația unui sfînt luptător. După unele izvoare, ostașii „strigau de trei ori sfîntul nume al lui Isus” (Cronica lui B. Walther, ed. Dan Simonescu, în „Studii și mat. de istorie medie”, III, p. 79). Vezi și N. Iorga, *Istoria armatei*, ed. II-a, vol. II, p. 13, care afirmă: „lupta începea cu strigătul de Isus repetat de trei ori”. O părere asemănătoare are și A. Antalfy.

ei au început să se lupte ca niște cîini. Timp de peste o oră a avut loc o încăierare atît de înverșunată, încît s-au dat lupte eroice nemaivăzute...

142 În această luptă înfricoșătoare au fost trecuți prin tăișul săbiilor peste măsură de mulți maghiari... În această luptă, oștile polone și cazace au capturat nenumărate prăzi... În total, au fost luați patruzeci și opt de mii de prizonieri²¹¹... Din armata tătară, șapte sute de oameni au gustat din cupa martiriului²¹²... Din rîndurile polonilor și cazacilor și ale celorlalți ghiauri, veniți în ajutor, au murit vreo șapte mii și șazeci de oameni... În această luptă, patruzeci de mii de tătari din Bugeac, care se aflau împreună cu ilustrul han, s-au umplut de prăzi. În cele optzeci de mii de harabale, 143 capturate din tabără, // se aflau femei frumoase care au fost luate în robie și prinsoare. Deși valorau cît tributul grecesc²¹³, ele au fost vîndute în schimbul unei lulele de tutun și pentru o oca de pîine. Pentru han, au fost oprite avuții încărcate în trei care, dar nu știam în ce constau ele. Toate lucrurile din cămara și din tezaurul lui Rákóczi au fost luate pentru han...

Într-un cuvînt, umilul de mine, <care> de douăzeci și șase de ani încoace am luat parte la zece lupte directe și am servit cu oastea otomană la unsprezece asedii de cetăți mari... , nu am văzut nicăieri atîta bărbăție și eroism, arătate de tătari, ca în această expediție contra maghiarilor.

144 Blestematul de Rákóczi, fugind cu dibăcie, sub pretextul de a le aduce ajutoare, în locul lui a fost prins și legat // în lanțuri vizirul său, Ioan Kemény²¹⁴, care era rănit. Vizirul acesta cunoștea toate științele filozofice și avea multe cunoștințe extraordinare și nemaipomenite. Deși avea lanțuri groase, cît mîna, după gît și la picioare, totuși, el zicea: „Dacă voi scăpa din acest prizonierat și voi ajunge să fiu crai în Ardeal, după Rákóczi, voi transforma în cenușe vetrele osmanliilor... Dar, ce folos, nu voi putea supraviețui, căci mahomedanul vostru mă va omorî...”

De fapt, pînă la urmă, Ioan Kemény a fost eliberat din închisoarea hanului, în schimbul a optzeci de mii de galbeni²¹⁵, și, întorcîndu-se în Ardeal,

²¹¹ Despre aceasta vezi vol. I, nota 180.

²¹² După Kraus, „au murit mulți tătari”, ceea ce înseamnă, în orice caz, mai mult de 700! (*op. cit.*, p. 228). Și cronicarii turci dau pierderi mici pentru tătari; Silahdar Mehmed aga indică „doar” 90 de ostași, față de „cel puțin” 80 000 de ardeleni! (*Cronici turcești*, II, p. 293).

²¹³ *Rum haradât* (*Rum haracı*).

²¹⁴ *Kemin Yanoş*.

²¹⁵ După alte informații, hanul ar fi cerut pentru I. Kemény 100 000 de galbeni (*Cronici turcești*, II, p. 310; A. I. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, pp. 119–121 și *Monumenta Comitalia*, XII, pp. 289–290). Pînă la urmă, însă, hanul s-a mulțumit cu 100 000 de taleri (nu galbeni), din care 40 000 au fost plătiți de Mihnea al III-lea. Vezi detalii la I. a. d. Makkai, *Intervenția domnilor români pentru scăparea lui Ioan Kemény din robia tătarilor*, în vol. *Omagiu fraților Lapedatu*, București, 1936, pp. 429–433. După G. Kraus (*op. cit.*, p. 229).

a ajuns din nou vizirul craiului Rákóczi. Gaziul Seidi-Ahmed paşa însă, atacându-l pe craiul Rákóczi lângă cetatea Cluj²¹⁶, din Ardeal, l-a omorât. În locul lui, acest Ioan Kemény a ridicat pretenţii de craie. Atunci, cuceritorul Oradiei²¹⁷, Köse-Ali paşa, a fost desemnat serdar spre a porni asupra sa. El însă nu i-a putut veni de hac lui Ioan Kemény, iar pe cînd se întorcea la Timişoara, atunci, paşa de Oradea, Küciük-Mehmed paşa, a mers într-o zi pe neaşteptate şi în grabă la cetatea numită Odorhei²¹⁸, din Ardeal, şi, prinzîndu-l acolo pe Ioan Kemény şi pe cei şapte mii de supuşi ai săi, i-a măcelărit, trimiţînd capul lui la Poarta Devletului. Drept răsplată, i s-a dăruit lui Mehmed paşa eialetul Oradea...

...Într-un cuvînt, Ioan Kémény a fost un mare cunoscător al tuturor ştiinţelor, fiind şi un viteaz distins. Împrietenindu-se cu umilul de mine, îmi dăduse o pictură despre felul cum au fost // înfrinţi şi nimiciţi şi despre întăriturile şi şanţurile taberei lor, pe care o făcuse pe o farfurie în timpul prizonieratului său. Într-adevăr, era ceva uimitor... 145

Între cetatea Şehrut²¹⁹ şi cetatea Iaşi din Moldova şi cetatea Tighina 162 şi cetatea Soroca, care formează un triunghi, distanţele sînt de cîte un popas. Plecînd de lângă această cetate şi mergînd spre sud, am ajuns la fluviul Nistru şi, după un mers de şapte ore de-a lungul apei, am dat pe neaşteptate de nişte corăbii cu care am trecut repede în partea cealaltă şi am păşit pe pămîntul Moldovei, care este loc de salvare.

De aici, mergînd spre răsărit, am ajuns la cetatea Soroca, care să află sub ascultarea unui boier²²⁰ şi care e loc de vamă²²¹ sub stăpînirea beifului Moldovei. Cetatea sa, aşezată pe malul Nistrului, este mică şi zidită din piatră. Dar, în cinstea hanului, s-au tras din tunuri şi s-au dat ospăţuri. Totodată, i-au venit o sută de care cu daruri şi şaptezeci de blănuri de samur ..., precum şi cincizeci de pungi de guruşi, cu rugămintea: „Să raportaţi padişahului, din partea noastră, şi să-l rugaţi în sensul că oastea distrusă de către Melek-Ahmed paşa nu era oastea noastră moldovenească”²²². Dar rugămintea lor nu a fost acceptată şi ei au pierdut toate avuţiile pe care le aduseseră^{222bis}.

²¹⁶ *Kolojvár*.

²¹⁷ *Varat*.

²¹⁸ *Odvarhei* sau *Udvarhel* (ung. Udvarhely).

²¹⁹ *Şehrut*, Şargorod, reg. Vinniţ (U.R.S.S.).

²²⁰ *Boyarlık*. Este vorba de pîrcălabul de Soroca, funcţie în care este amintit la 13 oct. 1657 Ion Hăbăşescu.

²²¹ *Vamoşluk*.

²²² După M. Costin (*Opere*, p. 178), Gh. Ştefan i-a dat hanului cîteva pungi, iar oastea tătară „au trecut spre Crim pre la Orhei şi pe la Lăpuşna”.

^{222bis} Unul din motivele mazălirii lui Gheorghe Ştefan a fost participarea la expediţia din Polonia. Vezi relaţia lui Paul de Alep în acest volum.

De acolo, mergînd tot spre răsărit, de-a lungul fluviului Nistru, am ajuns într-o zi la cetatea Tighina a osmanilor. . . Era prima zi a lunii rebi-ul-evvel din anul 1068²²³. Deși în cinstea noastră s-au făcut, în cetate, petreceri și s-au dat ospățuri, totuși darurile au fost puține. Plecînd de acolo spre răsărit, tot de-a lungul Nistrului, am ajuns în satul Coslugeni²²⁴ și de acolo la Cîșla-Hanului.

⟨Evlia Celebi relatează mai departe că s-au întors la Cetatea Albă unde s-au întîlnit cu Melek-Ahmed pașa, iar cînd acesta l-a felicitat pentru victorie, el i-a spus că pașa e cel victorios, căci el i-a înfrînt mai întîi pe muntenii și pe moldovenii care plecaseră în ajutorul lui Rákóczi⟩.

164 *Ospățul dat hanului de către Melek pașa în cîmpia Cetății Albe.* Mai întîi, Melek-Ahmed pașa a trimis de la Cetatea Albă, în întîmpinarea hanului, pe chehaiaua sa, cu un cal negru cu lanțuri de aur și cu șa încrustată cu giuvaieruri, și // pe divan-efendi și pe chehaiaua capugiilor, împreună cu trei mii de ostași aleși și înarmați, precum și pe agalele a șapte steaguri de sarîgea și de seimeni. Cînd aceștia îl aduceau pe han, a ieșit și pașa spre cetatea Ianik²²⁵ cu supușii săi și l-a întîmpinat pe han. Acesta a descălecat de pe cal și ei s-au sărutat plîngînd. . .

165 Covoarele islamice au fost așternute în șaptezeci de locuri, iar în văile Cetății Albe au fost pregătite chebaburi și pilaf și iahnii, încît ostașii tătari au tăbărit unii peste alții și au mîncat într-o singură zi mîncărurile pregătite pentru șapte zile, umplîndu-și pînă și căciulile lor cu pilaf și cu zerde²²⁶ și cu ciorbă, pe care apoi le-au dus în adăposturile lor. Despre acest ospăț se povestește și acum la Cetatea Albă și în Crimeea.

După ospăț, s-a dat învoire tătarilor din Bugeac și tuturor călăreților, fiind trimiși la locurile lor. Cînd prea luminatul han a rămas singur lîngă Cetatea Albă, cu optzeci de mii de soldați, pașa l-a rugat pe gloriosul han să rămînă încă trei zile și trei nopți. . . Atunci oastea crimeiană. . . a îndestulat așa de mult cu prăzi oastea pașei și populația din Cetatea Albă, încît nu se poate descrie. . .

166 A treia zi, după luminare, s-a cîntat din tobe și din surle și toată oastea tătară a mers la capătul podului de trecere peste apa Nistrului, iar prea-luminatul han a rămas lîngă pașă, cu agalele sale cele mai apropiate și cu trupele sale de gardă. Cînd pașa și hanul și-au luat rămas bun unul de la altul, pașa i-a dat hanului o pungă de galbeni drept cheltuieli de drum. . .

167 După slujbă, cînd hanul a vrut să se ridice, pașa l-a ținut de braț // și au mers spre cort pe jos. Atunci, prealuminatul han i-a dăruit pașei pe

²²³ 7 dec. 1657.

²²⁴ *Kosludjan* sau Kizildjan, R. S. S. Moldovenească.

²²⁵ *Yanık*, „cetate arsă”.

²²⁶ *Zerde*, un gen de supă preparată cu orez și șofran; se servește rece.

vizirul Ioan Kemény, din tabăra craiului Rákóczi, precum și pe Mihail Apafi. Atunci, pașa a răspuns: „Îi primesc, dar marele vizir, aflînd apoi de aceștia, mi-i va cere și-i va închide la închisoarea Iedikule și atunci la ce-mi folosesc ei mie?”...

După aceasta, și pașa călărindu-și calul murg, au mers timp de o oră împreună, de la Cetatea Albă spre nord, și au ajuns pe malul Nistrului, lîngă cetatea numită Ianik. Atunci hanul s-a pregătit să treacă apa aceasta, iar pașa, luîndu-și rămas bun de la han, s-a întors la Cetatea Albă... Astfel, hanul s-a despărțit de Melek-Ahmed pașa la Cetatea Albă și pe malul fluviului Nistru...

Apoi, înțeleptul Melek-Ahmed pașa i-a vîndut stăpînilor lor, prin mijlocirea tătarilor și valahilor și moldovenilor, la un preț redus, cu cîte patruzeci-cîcizeci de pungi, pe cei cincizeci de comandanți maghiari, pe care îi dăduse mai înainte hanul, înainte ca ei să fi fost ceruți de către Poarta Devletului. Pe cîte unii i-a vîndut cu cîte cinci sute de pungi, încît prețurile lor s-au ridicat la suma de o mie șase sute nouăzeci și șase de pungi²²⁷. Cu aceste avuții și prăzi el s-a străduit să repare și să întărească cetățile Cetatea Albă, Chilia, Tighina, Ianik-Hisar și Oceakov, trimițînd acolo cîte un agă de mare încredere...

...Cînd hanul a ajuns în Crimeea, el l-a eliberat pe Ioan Kemény, vizirul craiului Rákóczi, cu douăzeci și una de mii de galbeni²²⁸, înainte de a fi fost cerut de Înalta Poartă. Atunci, blestematul acesta s-a dus îndată în Ardeal²²⁹ și, ajungînd iarăși vizirul lui Rákóczi, a strîns o armată de două sute de mii de oameni, cu care a devastat ținuturile și cetățile Lipova, Cenad, Șoimuș²³⁰, Făget²³¹ din eialetul Timișoara.

Cînd această știre a ajuns la Înalta Poartă, au fost însărcinați să pornească împotriva lui Rákóczi: vizirul de Buda, Gürdji-Kenan pașa, poreclit Șeih-Yahya, cu armata eialetului din Buda, în număr de patruzeci și șapte de mii de oameni, și vizirul-pașă al eialetului Timișoara, cu toată armata sa. Cele două oști, întinse ca marea, au venit față în față lîngă cetatea Cenad,

²²⁷ Suma pare exagerat de mare, ținînd seama de sumele indicate de G. K r a u s (*op. cit.*, pp. 228—229), sume variînd între 8 000 și 12 000 de taleri de persoană. I. Kemény arată că tătarii cereau 10 000 de taleri pentru Ispán Ferenc, 25 000 pentru Nagy Tamás și 50 000 pentru F. Kornis. Prețul de răscumpărare pentru unii robi a fost negociat chiar de I. Kemény (S z i l á g y i S., *op. cit.*, pp. 485—486).

²²⁸ Cu cîteva pagini mai înainte, Evlia afirmă că I. Kemény a fost eliberat pentru 80 000 de galbeni! Vezi și nota 215. S-ar putea să fie și eroarea copiștilor sau editorilor.

²²⁹ De fapt, I. Kemény nu a fost eliberat așa de repede; el a ajuns în Transilvania abia în august 1659, la doi ani după evenimentele la care se referă Evlia (Al. C i o r ă n e s c u, *op. cit.*, pp. 99, 119—121). Vezi și scrisorile sale din timpul robiei la tătari (S z i l á g y i S., *op. cit.*, II, pp. 443, 485, 489, 525).

²³⁰ Șolmoș, Solymoș; localitate pe Mureș, lîngă Lipova.

²³¹ Fațat.

pe malul râului, și au început lupta. Atunci, cu voia lui Allah, oastea islamică fiind înfrântă, toți gazii s-au înecat în râul Mureș. Până și Hasan pașa, care era guvernator²³² de Timișoara, s-a înecat în râul Mureș, încât oastea dușmană s-a umplut de prăzi, capturând multe avuții, corturi și care cu poveri²³³.

172 Astfel, Rákóczi și Ioan Kemény s-au răzbunat pe deplin pentru cele ce suferiseră din partea vizirului și a hanului. După aceea ei s-au grăbit să asedieze cetatea Gyula, dar, fiind timp de iarnă²³⁴, s-au întors în țara Ardealului și, atunci, în tot eialetul Timișoara și Agria au fost puși apărători. În Rumelia, otomanii nu suferiseră o asemenea înfrângere; doar cea suferită în șesul Salontei de vizirul de Buda, Nasuhpașazade // Husein pașa, <se poate compara cu aceasta>.

Apoi, din partea lui Köprülü (Mehmed pașa) i-a sosit hanului o scrisoare cu următorul cuprins: „Fiind împins de lăcomia de bani, l-ai vândut pe blestematul Ioan Kemény cu o sută de mii de galbeni²³⁵, cauzând astfel ruina țării otomane și moartea a patruzeci și cinci de mii de supuși ai lui Allah. Să dea Allah ca ospețele lui Melek, cu care te-ai îmbuibat la Cetatea Albă, să-ți iasă pe nas, ție și fiilor tăi, încât, după aceste ospățuri ale lui Melek²³⁶, să ai parte de ospățul diavolului. Astfel, supunându-te îndată poruncii padișahului, să pornești în expediție la Ineu²³⁷, împotriva craiului Rákóczi și a lui Ioan Kemény pe care l-ai eliberat...” Până la urmă, hanul, de frică, nu s-a dus în expediția de la Ineu ca să se întâlnească cu Köprülü și, întorcându-se din drum, a venit în Crimeea. Astfel, motivul mazăririi hanului, în timpul lui Köprülüzade Ahmed pașa²³⁸, a fost neparticiparea la expediția de la Ineu.

Potrivit zicalei: „Vorba atrage vorba”, am ieșit oarecum din subiect. Melek-Ahmed pașa, despărțindu-se de han, a reparat și a întărit cetatea Akkerman...

173 <Pregătirea oștilor din sangeacurile: Nicopol, Vize, Akkerman, Bender, Silistra ș.a. pentru repararea cetății Tighina^{238bis}>.

174 ...În ziua aceea, trimițându-se scrisori beilor din Țara Românească²³⁹, Moldova²⁴⁰ și Tighina, li s-a poruncit: „Să expediați, de îndată, pentru

²³² *Mutasarrıf*.

²³³ Este vorba de lupta din 26 iunie 1658, cînd, într-adevăr, turcii au fost înfrinți și „au pierit multe pașale de vază și bei” (G. Kraus, *op. cit.*, p. 263). Vezi și Szilágyi S., *op. cit.*, II, p. 506 și A. I. Ciorănescu, *Mihnea III*, pp. 94–97.

²³⁴ Luptele au avut loc vara, nu iarna.

²³⁵ Mai sus se vorbea de 21 000 sau 80 000 de galbeni plătiți pentru răscumpărarea lui Kemény.

²³⁶ *Melek* = inger.

²³⁷ *Yanovă*.

²³⁸ Köprülüzade Ahmed pașa, mare vizir (1661–1676).

^{238bis} Tighina = Bender.

²³⁹ Constantin Șerban.

²⁴⁰ Gheorghe Ștefan.

reparațiile de la cetatea Oceakov, zece mii de grinzi, cuie și șindrile de scîndură, precum și alte materiale lemnoase pentru tunuri și cherestea și unelte și, împreună cu o mie de arhitecți și salahori²⁴¹, să mai trimitеți trei mii de valahi și două mii de moldoveni”. Halil aga din Damasc, cel cu ceafa cîrpită, a fost numit mubașir²⁴² și a fost trimis în Țara Românească și Moldova cu bani, pentru procurarea celor necesare.

Tot în ziua aceea a sosit de la Oceakov știrea că: „Multe ziduri ale cetății sînt reparate și acum sînt în curs de săpare șanțurile...” În ziua aceea au sosit de la cetățile Ismail și Chilia zece corăbii de cherestea și o mie de ostași înarmați. A venit, de asemenea, știrea că și ele au ajuns cu bine, în trei ore, la cetatea Oceakov. Cu această bucurie, noi stăteam lîngă Cetatea Albă și Melek-Ahmed pașa...

Ducerea scrisorii de cucerire a insulei Tenedos²⁴³ din Cetatea Albă la cetatea Oceakov. 175

Mai întii, luîndu-ne rămas bun de la stăpînul nostru pașa, am plecat de la Cetatea Albă, cu douăzeci de supuși și cu douăzeci de călăuze renumite și destoinice, dintre călăuzele Cetății Albe, și, îmbarcîndu-ne în trei fregate și profitînd de zile frumoase, am trecut, după un mers de șase mile, gura Nistrului, acolo unde acesta se varsă în Marea Neagră, ajungînd la menzîlul Ot-Yarik²⁴⁴. <Urmează cîteva știri despre acest menzîl>.

...Cînd ne căzneau să trecem apa²⁴⁵ cu un vas mic, înfruntînd mii de greutăți, cu voia lui Allah, a sosit oastea din Cetatea Albă și cei o mie de ostași ghiauri moldoveni, trimiși mai înainte, cu porunci, încît, pînă dimineața, am așezat fără teamă bacurile și bărcile și am trecut de partea cealaltă, punînd caii să înoate...

...Cu voia lui Allah, cînd ne-am apropiat de cetatea Oceakov, cu o mie de ostași din Cetatea Albă și o mie moldoveni, am trimis beifului de Oceakov și chehaiei pașei știrea despre sosirea umilului de mine. <Urmează descrierea cetății Oceakov>.

Relatare despre cetatea Kîlburun. Este reședință de sangeac în eialetul Silistra. Potrivit legii, pașa de Oceakov ar trebui să stea aici și, cîte odată, dincolo, la Oceakov. Fiînd însă stepă, pentru a putea asculta pricinile raialelor și beraielelor și pentru a face dreptate, pașalele stau cînd în reședința lor de la Silistra și cînd în orașul Babadag, păzind regiunile înconjurătoare.

²⁴¹ *Cerahor.*

²⁴² *Mubașir*, delegat, imputernicit, comisar.

²⁴³ *Bozdja-Ada (Bozca-Ada)*; e vorba de luptele turco-venețiene (sept. 1657).

²⁴⁴ *Ot-Yarik*, „Lumina focului de iarbă” (vezi mai sus p. 409).

²⁴⁵ *Perezzen*, Berezina.

Ulterior, prin firmanul lui Murad han al IV-lea²⁴⁶, Piyale paşa a venit aici cu flota şi a zidit, în partea de apus a cetăţii Kılburun, o cetate trainică, în formă de pătrat. În ea a aşezat o sută de soldaţi şi cetatea a devenit o fortăreaţă de piatră foarte puternică...

186 ... Vizitînd această cetate, Kılburun, am fost ospătat de către dizdar şi am luat darurile sale ...

〈Urmează ştiri despre repararea cetăţii Oceaov〉.

187 ... Între timp, de la Cetatea Albă au sosit zece corăbii cu cherestea şi două mii de salahori dintre raialele Țării Româneşti şi ale Moldovei, aducîndu-şi de mîncare şi de băut, întrucît ei veniseră pentru munca de reparare a cetăţii. Toţi aceştia au fost trecuţi în catastife în oraşul exterior şi, astfel, au început să fie folosiţi la această muncă.

188–196 〈Urmează descrierea luptelor de la cetatea Oceaov, dintre cazaci şi trupele otomane din Silistra ş.a., la care participă şi oştile din Țara Românească şi Moldova〉.

197 ... Cei din cetate au zis: „Aceasta este o cerere chibzuită²⁴⁷. Să ieşim numaidecît afară şi să ne ciocnim; ori vom cîştiga, ori vom pierde”. Atunci chehaiaua Iusuf a spus: „Nu am poruncă să ies afară; aveam sarcina să întăresc numai cetatea prin reparaţii, însă voia lui Allah a fost altfel”. Unii dintre bătrîni au spus: „Acestea sînt vorbe drepte, căci afară sînt ghiauri mulţi, iar ajutoare nu ne vin. Trupele noastre din cele şapte sangeacuri, precum şi oştile din Cetatea Albă, Țara Românească şi Moldova, toate au fugit. Noi să stăm pe loc, în interiorul cetăţii, şi să vedem ce ne va hărăzi soarta...”

〈Pină la urmă, sosind oastea turcească de la Cetatea Albă şi oştile din Moldova şi Țara Românească, care fugiseră mai înainte, cetatea Oceaov a fost despresurată. Urmează apoi întoarcerea la Cetatea Albă, răsplătirea beilor care luaseră parte la expediţie, discursul ţinut de Evlia Celebi cu acest prilej, aducerea prăzilor şi prizonierilor la Cetatea Albă şi trimiterea lor la Istanbul〉.

214 ... Pe scurt 〈Melek-Ahmed paşa〉 m-a trimis pe umilul de mine 〈la Istanbul〉, dîndu-mi cele şaptezeci de scrisori şi o sută de galbeni, drept cheltuieli de drum, precum şi poruncile adresate voievodului de Babadag, în privinţa zaherelei ... Am plecat de la Cetatea Albă, cu încredere în Allah, cu un menzilgiu şi cu opt cai de poştă şi, ajungînd în ziua aceea la Ismail, am dat de ştire intendentului de acolo despre despresurarea Oceaovului. După ce am luat masa şi m-am odihnit, am trecut cu caii Dunărea şi am ajuns la Babadag, unde am tras la casa

²⁴⁶ Murad al IV-lea (1623–1640).

²⁴⁷ Oştile din Nicopol, Vidin şi Silistra, care erau afară, ceruseră ca cei impresuraţi să deschidă porţile şi să-i atace pe cazaci.

lui Bekir aga. Plecînd de acolo pe la miezul nopții, am trecut prin Bazargic²⁴⁸, iar dimineața, înainte de răsăritul soarelui, am ajuns la Provadia...

Conacele pe unde am trecut în drumul nostru către Cetatea Albă.

220

... Cu multe eforturi, noi am trecut prin orașul Bazargic²⁴⁹, și de acolo am ajuns la Karasu²⁵⁰, de acolo la Babadag și de acolo am trecut prin orașul Tulcea. După aceea, trecînd prin orașul Ismail și prin Tatar Bunar, în a cincea zi am ajuns la Cetatea Albă, lângă efendiul nostru, Melek Ahmed pașa. I-am predat scrisorile și i-am sărutat mîna, anunțîndu-l că vine și actul de rămînire²⁵¹, mai departe, <în postul său>.

221

... A doua zi, stăpînul nostru pașa, ridicîndu-se cu toată oastea de la țărmuri, am plecat de la Cetatea Albă la cetatea Chilia pentru a o repara și a o întări.

Conacele prin care am trecut cînd am plecat de la Cetatea Albă ca să reparăm cetatea Chilia.

De la Cetatea Albă am ajuns la locul numit Köprü Başı²⁵², care se află la depărtare de un menzil, în partea de miazăzi. El este un sat // tătăresc de două sute de case, cu o geamie și face parte din vacuful de la Tatar-Bunar al lui Kodja-Kenan pașa. De acolo am ajuns la cetatea Tatar-Bunar, care a fost descrisă mai sus. Plecînd de aici, spre răsărit, am ajuns la cetatea Chilia.

222

Relatare despre fortăreața întărită a Chilie²⁵³. Primul ziditor al ei a fost cineva cu numele de Kalibu, dintre ghiaurii Moldovei²⁵⁴. La început, Kalibu era un om sărac, dar pescuind morun și nisetru, a ajuns să posedă o avere de o mie de milioane²⁵⁵, devenind după aceea și crai. Atunci, gîndindu-se că localitatea aceasta Chilia a fost cauza îmbogățirii sale, în timpul guvernării sale, el a construit această cetate, care a fost denumită cetatea Kalibu. Ulterior, ea a devenit cunoscută sub denumirea de cetatea Chilia. Mai tîrziu, ea a trecut în mîinile multor crai. În cele din urmă,

²⁴⁸ Hadji-oglu Pazardjigî (Hacı-oglu Pazarcığı).

²⁴⁹ La înapoierea de la Istanbul.

²⁵⁰ Karasu, Medgidia.

²⁵¹ Mukarver.

²⁵² Köprü Başı, „Cap de pod”.

²⁵³ Turcii îi spun Kili.

²⁵⁴ Personaj legendar, greu de identificat. De fapt, cetatea a fost bizantină, apoi genoveză, fiind ocupată de Mircea cel Bătrîn la sfîrșitul secolului XIV, apoi de Alexandru cel Bun la 1427, din nou de munteni, fiind recucerită, la 1465, de Ștefan cel Mare, care a întreprins aici mari lucrări de reconstrucție. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 182–183.

²⁵⁵ S-a trecut probabil „bin (o mie) milion”, în loc de „bir milion” (un milion).

în anul 889²⁵⁶, ea a fost cucerită de la ghiaurul din Moldova²⁵⁷, prin înțelegere²⁵⁸, de către Baiazid Veli în persoană. Data cuceririi ei, ca și a Cetății Albe, se arată prin cuvîntul „Fetahna”²⁵⁹. Stăpînul ei din eialetul Silistra primește șaptezeci de poveri de aspri. Toate pricinile precum și dreptul de a condamna, de a spînzura și de a încasa amenzile sînt în seama lui. Este un amanet foarte mare. Intendentul-agă pune pe Dunăre, în fața cetății, talianuri mari de pește, prinde multe mii de pești de diferite culori, apoi îi sarează și îi dă ca solde ostașilor de pază din cetățile Oceakov, Cetatea Albă, Ianîk, Ismail, Brăila, Isaccea și Tulcea; atît de mare e arenda. Dacă soarta este vitregă și nu se prind pești în Dunăre, atunci ostașii de la cetățile mai sus arătate îl aruncă în temniță pe aga-intendentul și-și procură soldele cu orice preț. În cazul cînd soarta îl ajută și se prind mulți pești, atunci el dă tuturor ostașilor din cetățile amintite soldele stabilite, luînd, în schimb, de la ei dovadă, pe care o prezintă, în caz de nevoie, lui defterdar pașa, spre socoteală, iar restul produselor îi rămîn lui.

*Talianurile de pescuit*²⁶⁰. Mai sus de cetatea Chilia, pe ambele maluri ale Dunării, se află așezate grămezi mari de stîlpi, avînd lungimea de cîte șaptezeci-optzeci de arșini. Vreo două mii de raiale valahe și moldovene, cu două sute de corăbii, încarcă acești stîlpi, ducîndu-i pe Dunăre. Ei încep să fixeze în fundul apei acești stîlpi, cu piroane, începînd de la ambele maluri ale Dunării și, tot înaintînd, vin spre mijlocul Dunării. În mijlocul apei, //ei lasă un spațiu liber de vreo douăzeci de stîlpi, pentru a nu se împiedeca trecerea corăbiilor care circulă pe Dunăre. Cu ajutorul unor prăjini lungi, bifurcate, ei așază în fundul apei niște plase împletite din viță de vie și le prind de acești stîlpi. Cînd aceste plase ajung la suprafața apei, Dunărea capătă aspectul unei ape străbătute de niște rogojini, încît prin aceste plase nu poate trece nici măcar un pește mare de o palmă. Apoi, în partea interioară a acestui stăvilar, în mijlocul Dunării, se face o construcție cu mai multe odăi și o cafenea, avînd niște ferestre la nivelul apei, la ușa stăvilarului. Aga-intendentul, împreună cu trei sute de supuși și pescari ai lui, veghează

²⁵⁶ 1484.

²⁵⁷ Ștefan cel Mare.

²⁵⁸ Cronicarii otomani susțin că locuitorii Chilieii au deschis porțile cetății după un asediu de 10 zile, în urma negocierilor purtate de pircălabul (dizdar) cetății, venit în tabăra sultanului (A ş i k - p a ş a - z a d é, *Tewarikh-i al-i Osman*, ed. Fr. Giese, pp. 187—188; vezi și *Istoria României*, II, p. 529).

²⁵⁹ *Fetahna*, „am cucerit”. După valoarea numerică a literelor respective rezultă anul Hegirei 539 (1144—1145), în loc de 889 = 1484.

²⁶⁰ Despre aceasta vezi M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Pescuitul în delta Dunării în vremea stăpînirii otomane*, în „Peuce”, II, 1971, pp. 267—282 și relația lui Paul de Alep în acest volum, p. 284. Menționăm că Evlia a mai descris asemenea instalații de pescuit cînd a vorbit despre Silistra (vezi vol. III, pp. 339—341).

la stăvilă. De asemenea, la o adîncime pînă la brîul omului se află aşezate şi nişte cuşti împletite, avînd mărimea a cinci covoare. Ele sînt puse în faţa stîlpilor şi a plaselor.

Primăvara, peştii, împinşi de cursul apei, vor să treacă prin acel braţ al Dunării cu iuţea fulgerului, spre a merge în marea de Azov precum şi în largul Mării Negre. Atunci pescarii trag funiile şi toţi peştii rămîn închişi acolo. Ei omoară morunii de cîte zece-cincisprezece braţe şi nisetrii de cîte opt şi cinci braţe, înroşind cu sîngele lor suprafaţa apei Dunării. Ei sarează peştii pe care-i prind şi-i vînd sub formă de peşte sărat, cu bani de aur, miilor de negustori care, la rîndul lor, încărcîndu-i în harabale, îi trimit în ţările ghiaure. Din unii moruni ies cîte cinci-şase cîntare de icre negre. Veghind zi şi noapte la uşa stăvilă, pescarii prind toţi peştii care vin, căci peştele ce intră în acea strîmtoare nu se mai poate întoarce. Aceasta este o îndeletnicire foarte ciudată.

În cazul cînd vine un vas pe Dunăre, ei dau drumul funiilor stăvilă, iar cînd trec repede aceste corăbii, sărmanii peşti, găsind o cale, trec şi ei şi se duc apoi în Marea Neagră unde îşi depun icrele. Dar peştii ce vin din Marea Neagră în Dunăre nu pot trece dincoace. Nu se găseşte stăvilă în partea cealaltă; dar aici se află totuşi un zăgaz de nuiiele. Cînd începe vremea rea de iarnă şi cînd, după şapte luni de pescuit, nu mai rămîn peşti, talianurile acestea, precum şi toate construcţiile miraculoase se demontează, iar cherestelele provenite din ele se depun ca nişte munţi pe cele două maluri ale Dunării.

E drept că intendentul-agă cheltuieşte, pentru aceste stăvilă, o sută de pungi, dar el dă lefurile oştenilor, cîştigînd cinci sute de pungi egiptene. // Cîteodată, după achitarea celor datorate, îi rămîne şi un cîştig de la o sută cincizeci pînă la două sute de pungi; dar cîteodată, intendentul-agă, arendaşul, are şi pierderi. 224

Cetatea Chilia are şi un guvernator cu rangul de trei sute de aspri. Ea este un cadiat cu rang de o sută cincizeci de aspri, cu comune populate şi înfloritoare. Majoritatea sînt sate tătărăşti. De la aceste sate se strîng anual şapte pungi pentru cadii, în schimbul dreptăţii pe care o fac. Ea are, de asemenea, muftiu, dizdar, douăzeci şi unu de agale pentru ostaşii din cetate, şapte sute de oşteni de cetate, serdar de ieniceri, chehaia de spahii, subaşi de oraş, muhtesibi şi serdari de gebegii.

Forma cetăţii Chilia. Aceasta este o cetate de nepreţuit, zidită din piatră şi în trei etaje şi aşezată la vărsarea Dunării în Marea Neagră. Ea are aceeaşi formă ca cetăţile Ismail şi Cetatea Albă. Are un aspect plăcut, fiind aşezată pe un loc drept şi jos. În jurul ei se află cîmpii cu verdeaţă, grădini şi vii. Zidurile dinspre miazăzi ale cetăţii sînt bătute de valurile Dunării; ele au o lungime de o mie de paşi, iar zidurile dinspre uscat au o

lungime de două mii de pași mari, ceea ce înseamnă că, de jur împrejur, sînt trei mii de pași în cap.

În partea dinspre uscat se află trei rînduri de ziduri, iar spre Dunăre sînt două rînduri de ziduri, fără șanț. Se găsesc, în total, o sută șaptezeci de turnuri. Dintre acestea, cele mai solid construite sînt următoarele: turnul lui Ghedik Ahmed pașa, după numele vizirului sultanului Baiazid Veli, turnul roșu²⁶¹, turnul comandantului de pază²⁶², turnul închisorii²⁶³, turnul plat²⁶⁴ și turnul cu far²⁶⁵, căci aici și în prezent arde, în fiecare noapte, un felinar, ceea ce înseamnă o binefacere și un semnal mare pentru corăbiile care circulă noaptea.

Turnul lui Melek Ahmed pașa, de pe malul Dunării, a fost reconstruit și este foarte mare. Aci stau și cele douăzeci de tunuri și munițiile capturate de la dușmanii din Oceakov. Tunurile sînt îndreptate spre Dunăre și spre Marea Neagră. Acestea sînt turnuri acoperite cu scînduri și au bolți cu vîrfuri ieșite. Pe toate le-a refăcut efendiul nostru, Melek Ahmed pașa, acoperindu-le cu șindrilă și înfrumusețîndu-le. Zidurile cetății sînt ruinate, de-a lungul Dunării, pe o porțiune de patru sute de arșini. În partea dinspre cetatea cea mare are un șanț adînc cît înălțimea omului, avînd însă și scobituri. Cînd Dunărea se // revarsă, apele ei curg prin acest șanț și se poate pescui în el.

Descrierea cetății mari din exterior. De jur împrejurul cetății exterioare se află în total patru porți. Una se deschide spre apus, în exterior, spre orașul mare. Este formată din două rînduri de porți de fier. În stînga și în dreapta se află două turnuri cu tunuri mari și cu puști. Mai sînt, în trei locuri, pe malul Dunării, încă trei porți de ieșire, cărora li se zice „porți dinspre apă”. În partea interioară a acestor porți și a zidurilor cetății se găsesc șanțuri acoperite cu scînduri. Cel care le vede crede că e drum, căci pot umbla pe acolo cai, catiri și alte animale, precum și oameni. În interiorul cetății se află o sută cincizeci de străzi așezate perpendicular unele față de altele, ca și ornamentele de șah, și toate sînt pavate cu lemne groase. Străzile sînt pline de șanțuri adînci, cît înălțimea omului, și sînt acoperite cu scînduri.

În timpul asedierii cetății, fiecare om trage scîndurile lîngă casa sa și, astfel, străzile dispar, iar apa Dunării le umple pînă sus, formîndu-se astfel din aceste șanțuri niște străzi pline cu apă. De aceea dușmanul nu îndrăznește să intre în oraș, fiindcă acestea sînt niște șanțuri foarte

²⁶¹ *Kızıl Kule.*

²⁶² *Dizdar Kulesi.*

²⁶³ *Zindan Kulesi.*

²⁶⁴ *Yassı Kule.*

²⁶⁵ *Fener Kulesi.*

mlăştinoase şi adânci. Pe la casele din colţuri, precum şi în alte case se găsesc găuri de creneluri îndreptate spre drumuri. De asemenea, la capetele străzilor sînt case întărite ca nişte cetăţi şi prevăzute cu găuri pentru tunuri şi pentru gloanţe, încît, în cazul cînd duşmanii pătrund în oraş, atunci, din aceste case se trage cu tunurile şi cu puştile asupra duşmanilor, căci cetatea aceasta este construită ca să se poată arunca asupra lor toate acestea, ca o ploaie şi ca pietrele de blestem.

În interiorul cetăţii se află în total şapte sute de case nenorocite, fără curţi şi fără grădini. Acestea sînt nişte case făcute din şindrile, cu etaj şi fără etaj. În interiorul cetăţii se găseşte geamia sultanului Baiazid Veli şi alte şapte meceturi. Tot acolo este şi judecătoria Şeriatului profetului.

Dintre cele patru porţi ale cetăţii, poarta Loda²⁶⁶, de lîngă turnul închisorii, precum şi poarta dinspre oraş, tot dinspre uscat, sînt cele mai des folosite. În schimb, cele două porţi de pe malul Dunării sînt două porţi mici dinspre apă.

Cetatea interioară. În partea de răsărit a cetăţii mari, în colţul de pe malul Dunării şi la capătul cetăţii exterioare, se află o cetate mică şi frumoasă, în formă pătrată, avînd, // de jur împrejur, cinci sute de paşi. Ea are numai o poartă mică de fier ce se deschide spre cetatea cea mare. În cele două rînduri de şanţuri adânci, din jurul ei, se găsesc mulţi peşti ce se joacă între ei. În interiorul cetăţii se află case numai pentru chehaia, pentru dizdar şi pentru imam, hambare de grîu, depozitele de muniţii şi cîteva încăperi pentru soldaţi. Altceva nu există.

În această cetate este o regulă bună, rămasă din timpul lui Baiazid Veli, si anume: cetatea aceasta fiind cucerită într-o zi de vineri, în fiecare vineri, de dimineaţă, se pun în vîrfurile turnurilor steagurile şi se cîntă cîntece de rugă. Totodată, printr-o salvă de tun împărătesc, se anunţă populaţiei că e zi de vineri²⁶⁷.

Oraşul cetăţii Chilia. În partea de apus a cetăţii celei mari, pe o vale dreaptă, se află oraşul cel mare, de formă pentagonală. El se compune din unsprezece mahalale, avînd două mii de case, simple şi cu etaj şi cu curţi îngădite cu scînduri. Casele sînt acoperite cu şindrilă. Aici se găsesc, în total, şaptesprezece geamii²⁶⁸, dintre care cea situată în bazar este foarte frecventată, fiind foarte frumoasă, plăcută, simplă şi solid construită. Cînd Melek Ahmed paşa a venit să facă rugăciunea de vineri în cea geamie, toţi ostaşii din cetate au cîntat, rugîndu-se pentru binele şi sănă-

²⁶⁶ *Londja (Lonca) kapusu.* *Londja* are mai multe sensuri: *portic* (arată originea italiană a cuvîntului: *loggia*); breasla negustorilor; adunarea ienicerilor, a ostaşilor marinari.

²⁶⁷ Vineri e zi de sărbătoare la musulmani.

²⁶⁸ *Mihrab*, în sens de altar.

tatea padişahului, aducînd slavă lui Mahomed şi, printr-un rînd de salve de tunuri şi de puşti, au făcut să se cutremure pămîntul Chilieii.

Aci mai sînt şi multe şcoli pentru copii. În centru, pe malul apei, există o baie dublă care este acoperită cu plumb. În părţile acestea nu se află nici o altă clădire atît de frumoasă şi odihnitoare ca aceasta.

Mai sînt, de asemenea, cinci sute de dughene pentru toate felurile de bresle. De asemenea, se găsesc şi hanuri pentru negustori. Aici, prizonierii şi robii se vînd pe un preţ foarte ieftin, încît un rob ales se vinde cu douăzeci-treizeci de guruşi.

Populaţia de aici se compune din negustori şi căutători de robi. Raiaua este valahă şi moldovenească; unii sînt ruşi. Are şi grădini numeroase. Dintre lucrurile de laudă este pastrama de Chilia, iar din carnea de vacă şi de oaie se prepară mîncăruri foarte gustoase şi grase. Mierea, untul, grîul şi peştele se găsesc, de asemenea, în cantităţi mari. În partea de sud a oraşului există o insulă denumită Insula cu şerpi²⁶⁹, care se întinde de la Tulcea pînă la oraşul Ismail, fiind o insulă mare şi fertilă. Aici, // în fiecare an, se taie patruzeci-cincizeci de mii de vite care se trimit, apoi, sub formă de pastramă, în toate părţile.

În general, populaţia Chilieii nu stă la masă fără musafiri. Are un oraş foarte bogat, dar în jurul lui nu există cetate.

Mai înainte, pe cînd umilul de mine mă aflam la Poarta Fericirii²⁷⁰, Mir-Mehmed aga, dintre capugibaşii Înaltei Porţi, i-a adus lui Melek <Ahmed> paşa hatîşeriful dăruit de către fericitul nostru padişah, împreună cu scrisoarea de mucarer, ceea ce i-a făcut mare bucurie. Capugibaşul Mehmed aga a fost trimis, a doua zi, la Poarta împărăţiei, dăruindu-i-se douăzeci de pungi, douăzeci de cai aleşi şi douăzeci de robi. El <Melek Ahmed paşa> s-a străduit să repare cetatea Chilia, iar pe umilul de mine m-a trimis după muniţii şi după alte lucruri trebuincioase, în şapte cadiate.

Locurile pe unde am mers pentru procurarea lucrurilor necesare

Mai întîi, am mers de la Chilia pe Insula cu şerpi²⁷¹ din mijlocul Dunării. Apa Dunării se varsă în Marea Neagră lîngă cetatea Chilia, în partea stîngă a acestei insule. În partea dreaptă a acestei insule se află Dunărea cea mică. În locul unde ea se varsă în Marea Neagră, prin braţul cetăţii Tulcea, se bifurcă, una din ele purtînd denumirea de braţul Sulina²⁷², iar celălalt braţ se numeşte Sf. Gheorghe²⁷³. Pe amîndouă aceste braţe trec vase mici. De la braţul Tulcea se separă încă o parte a Dunării şi, după ce

²⁶⁹ *Yılanlı Adası*; ar fi Insula Şerpilor; de fapt e vorba de Delta Dunării, Peuce.

²⁷⁰ *Asitane-i-Saadet*, adică Istanbul, Constantinopol.

²⁷¹ *Yılanlı Djezire (Cezire)*.

²⁷² *Sulina, Sünne-Bogazı*. Sînt date ambele forme.

²⁷³ *Hızır-Ilyas-Bogazı*.

trece prin cinci comune, se varsă în Marea Neagră, lângă cetatea Kara-Harman. Corăbierii din Marea Neagră spun acestui rîu Portița²⁷⁴. Este un braț mic unde iernează în fiecare an mai multe sute de vase. Astfel, această insulă cu șerpi este situată între cele două brațe ale Dunării, avînd lungimea, de la răsărit la apus, de zece mile, iar lățimea de șase-șapte mile. Pe această insulă, caii noștri s-au necăjit din pricina muștelor de cai, iar noi înșine am suferit din cauza muștelor zise tătărești²⁷⁵ și // a țințarilor.

228

Trecînd astfel Dunărea, am ajuns în cetatea Tulcea, de unde am strîns în două zile două pungi de aspri pentru procurarea celor necesare, precum și două pungi de aspri pentru costul zaherelei destinată pașei. A doua zi i-am trimis pașei banii strînși, prin oamenii noștri și prin oamenii intendentului din Tulcea. Umilul de mine a trebuit, vrînd-nevrînd, să iau o pungă de aspri, drept plată de întreținere, din care am dat cinci mii de aspri cadiului, pentru costul scîndurilor. Plecînd de aci spre sud, am ajuns în cetatea Babadag. Dat fiind că acest oraș se află sub stăpînirea noastră, potrivit firmanului pașei și conform legilor vechi, a trebuit să procurăm dovezi noi, sigilate, emise de către judecătoria Șeriatului, și am plecat cu naibi în satele și orașele din cazaua noastră Babadag, în vederea strîngerii banilor pentru întreținerea noastră și pentru procurarea celor necesare cetății Chilia. În felul acesta, am plecat din Babadag, împreună cu naibii luminați, pentru strîngerea banilor.

Mai întîi, am mers în satele din apropierea Babadagului, cum sînt : Herghelegi²⁷⁶, Zebil, Chiuciuc-Sarî, Donlak, Sabangia, Agighiol, Adjî-Nasuh²⁷⁷, Caraibil^{277a}, Ahmed Fakih, Ceamurlia, Sarighiol, Congaz²⁷⁸, Hagilar, Turbence²⁷⁹, Nalbant, Kizîl-Hisar, Camber²⁸⁰, Armutilia, Carcalia²⁸¹, Baschioi²⁸², Bahşaiş, Cineli²⁸³, Atmagea²⁸⁴, Ciucurova, Cail Dere²⁸⁵, Eschibaba, Ceagataiul de Jos, Ceagataiul de Sus, Gargalicul de Jos²⁸⁶, Gargalicul de

²⁷⁴ *Yurdişsa*. Despre cele cinci brațe ale Dunării vezi și p. 354; 360.

²⁷⁵ *Tatarcık sinegi*.

²⁷⁶ Pentru satele care urmează vezi vol. III al operei lui Evlia, notele 296 și urm.

Vom arăta aici numai deosebirile dintre cele două liste de localități.

²⁷⁷ Probabil *Sarinasuf*, cum apare în vol. III (vezi nota 302).

^{277a} *Kara-Habil*.

²⁷⁸ *Karankar*, în loc de *Konkaz*.

²⁷⁹ *Türbelik*, Turbencea, sat ruinat; poate fi și Tresnelik, cum apare în vol. III (vezi nota 309).

²⁸⁰ *Kamberköy*; în vol. III: *Kamber* (vezi nota 312).

²⁸¹ *Karkalı*; în vol. III: *Karka* (vezi nota 314).

²⁸² *Başköy*, în vol. III: *Başköprü* (vezi nota 315).

²⁸³ *Cinili*, în vol. III: *Hineli* (vezi nota 317).

²⁸⁴ *Revanmaşa*, în loc de *Atmagea* (*Atmaca*).

²⁸⁵ *Kapalı Dere*, în loc de *Kayalı Dere*.

²⁸⁶ *Kargalık-Zir*; în vol. III: *Aşagi Kargalık* (vezi nota 324).

Sus²⁸⁷, Melek-Zir²⁸⁸, Melek-Bala²⁸⁹, Ali-Bei-Chioi²⁹⁰, Sileli, Lufti Bey, Türk Çamurlusî, Azacı²⁹¹, Arnabudli, Hagi Ivaz²⁹², Sarî-Göldjûk²⁹³.

Majoritatea acestor sate sînt productive, avînd cîmpii, grădini și vii nemaivăzute, încît ele sînt înfloritoare și frumoase și foarte populate. Cea mai mare parte a raialelor din aceste locuri fiind tătari, în cazul în care hanul tătar încalecă, în vederea unei expediții, atunci și aceștia încalecă îndată și, pornind împreună cu tătarii din Bugeac, merg și ei în expediție. Ei sînt bărbați curajoși și destoinici. În timp de război, din aceste locuri ies douăzeci de mii de voinici.

229 Chiar în timpul sultanului Murad al IV-lea²⁹⁴, cînd hanul Kantemir, din hanii Crimeii, pornise cu o sută cincizeci de mii // de tătari, iuți ca vîntul, spre Adrianopol²⁹⁵, el se îngîmfase, zicîndu-și că: „în aceste locuri nu sînt cetăți rezistente și oști multe”. Cînd a trecut însă Nistrul și Dunărea și a ieșit în partea aceasta, loțiitorul de chehaia de spahii din Babadag, numit Ayni-Gül aga, care era un biet agă, a strîns atunci îndată, din cele trei cazale din această regiunea, șaizeci de mii de voinici înarmați, cu care l-a atacat pe mai sus-numitul han în cîmpia Hadji-Pașa Kôyü²⁹⁶ din apropierea Babadagului. Lovindu-l ca un tun, el a măcelărit într-o clipă patruzeci-cincizeci de mii de oameni dintre tătarii lui, iar pe cei scăpați de sabie i-a azvîrlit în Dunăre și i-a înecat, fugărindu-i. Numai hanul Kantemir²⁹⁷ abia a scăpat cu viață și a trăit după aceea multă vreme la Cetatea Albă, schimbîndu-și numele și ascunzîndu-și rangul într-un mod nenorocit. Astfel, din ziua aceea, arătîndu-se supuși și plecați, tătarii nu au mai dorit să treacă în partea aceasta.

Celelalte sate sînt următoarele: Cașlugea²⁹⁸, Casimcea, Caciamac, Koçi-Bey, Eski, Enancișme, Tocsof²⁹⁹, Culelia, Ghevherli, Karye-Bey³⁰⁰, Chiriș-

²⁸⁷ *Kargahk-ı Bâld*; în vol. III: *Yukarı—Kargahk* (vezi nota 325).

²⁸⁸ *Melek-i Zir*, „Îngerul de jos”, neidentificat; în vol. III: *Aşağı-Demelek* (vezi nota 326).

²⁸⁹ *Melek-i Bâld*, „Îngerul de sus”, neidentificat.

²⁹⁰ *Delî Ali Kôy*; în vol. III: *Delî Ali* (vezi nota 328).

²⁹¹ *Ayahlı Kôy*; în vol. III: *Ayahlı Bey* (vezi nota 332).

²⁹² *Hadji (Hacı) Avhi*, în loc de *Hadji Ivaz*, cum apare în vol. III (vezi nota 334).

²⁹³ *Sarı-Göldjûk (Gölcük)*, poate tot Sarî Ghiol (amintit mai sus).

²⁹⁴ Vezi nota 246.

²⁹⁵ *Edirne*.

²⁹⁶ *Hadji-Paşa (Hacı Paşa) Kôyü*, mai departe apare sub forma: *Hadji-Paşa Çifliğı*; Hagilar (?).

²⁹⁷ *Demir*. Despre acest han tătar — prieten cu Ștefan Tomșa și M. Barnovschi — ucis de turci la Țarigrad, ne dă numeroase știri Miron Costin (*Opere*, indice).

²⁹⁸ *Kozludja (Kozluca)*, în vol. III: *Kizıldja-Veli* (vezi nota 335). Pentru localitățile ce urmează vezi vol. III, notele 336 și urm.

²⁹⁹ *Sufi* sau *Sofu*, în vol. III: *Tarak Sofu*; Tocsof (vezi nota 341).

³⁰⁰ *Karye-Bey*, poate în loc de *Saray Karyesi* sau Saraiu.

lic, Congaz, Caugagia³⁰¹, Ester, Bandarlı³⁰², Ghelengic³⁰³, Bilarlar, Dana-Chioi, Caramurat, Chiostel³⁰⁴, Caratai, Durhanlar, Memaylı³⁰⁵, Cogeaia, Caracoiun, Cicraci, Şahman, Taşaulul de Jos, Taşaulul de Sus, Arnabudli, Mustahfezan, Kara-Harman, Sultan-Kara³⁰⁶, Pelitli³⁰⁷, Kara-Yuvadji, Abdulbari, Tariverde, Cogealac, Aydin, Sarichioi³⁰⁸, Caranasuf, Casapchioi, Duingi, Sofular, Canlı Bugeac şi Caraman Chioi.

Din aceste sate ale Babadagului am strîns şase pungi de aspri pentru cheltuielile noastre, pentru cele trebuincioase Chiliei şi pentru costul zahe-relei paşei. De asemenea, umilul de mine am strîns trei pungi de aspri drept cheltuieli zilnice ale mele, pentru că eram mubaşir. O pungă am dat-o celor optzeci de vietăţi netrebnice ce ne însoţeau, iar nouă ne-au rămas restul de bani şi obrazul curat³⁰⁹.

Cînd mă gîndeam să-i trimit lui Melek paşa cele şase pungi de aspri, a sosit în ziua aceea tuilul paşei cu conacciul, anunţînd venirea paşei, a doua zi dimineaţa, la Babadag.

// De dimineaţa, am ieşit în întîmpinarea paşei, împreună cu toată 230 populaţia, iar el, sosind cu mare alai, s-a aşezat la locul său de şedere din afara oraşului. Umilul de mine, ducîndu-mă la el, i-am sărutat mîna şi apoi am predat vistierului cele şase pungi de aspri. După ce a rămas timp de trei zile la conacul său de la marginea oraşului Babadag, paşa a pornit, a doua zi, spre Silistra.

Plecarea noastră de la Babadag la Silistra

Mai întîi, mergînd spre apus, am ajuns la satul Ienisala³¹⁰, iar de acolo am sosit în satul Hadji-Paşa Köy³¹¹. Plecînd de aici, am mers spre apus şi am ajuns în satul Saray Karyesi³¹², iar de aici, mergînd tot spre apus, am sosit în oraşelul Daia Mare³¹³. Este un tîrg asemănător unui oraş mare. Este înfloritor, fiind aşezat pe malul Dunării; are grădini şi e populat, avînd două sute de case. Raialele de aici sînt valahi şi moldoveni. El este aşezat

³⁰¹ *Kavadjek (Kavacek)*, în vol. III: *Karadjak-Köy* (vezi nota 346).

³⁰² *Bandarlı*; în vol. III: *Pazarlı* (vezi nota 348).

³⁰³ *Köprüdjük*, în loc de Ghelengic (vezi nota 349).

³⁰⁴ *Kösterli*; în vol. III: *Köstelli* (vezi nota 353).

³⁰⁵ *Memaylı* sau *Mamaylı*; Mahmudia (?), Mamaia (?).

³⁰⁶ *Sultan-Kara*, poate Sultan Tepe, deal lîngă Babadag.

³⁰⁷ *Pelitli*; în vol. III: *Karapelitli* (vezi nota 365).

³⁰⁸ *Kara Sarı*; în vol. III: *Sarı-Köy* (vezi nota 371).

³⁰⁹ *Yüzümüzün karası*, textual înseamnă: „negreala obrazului nostru”.

³¹⁰ *Sule, Sula* (în vol. III: *Yeni-Sale*).

³¹¹ *Hadji-Paşa Köy*, Hagılar (?).

³¹² *Saray Karyesi*, poate Saraiu, jud. Constanţa.

³¹³ *Daye-i-Kebir*, Daia Mare, Dăeni, jud. Tulcea.

în ținutul Hîrșovei³¹⁴ și are un bazar, precum și un târg cu negustori înstăriți; majoritatea caselor sînt acoperite cu stuf. Are o climă plăcută și este un sat atrăgător, cit un orașel. În prezent este în curs de înflorire. De aici, tot mergînd spre apus, am ajuns la cetatea Hîrșova.

231 *Cetatea Hîrșova.* Primul ziditor al ei a fost craiul numit Doyra³¹⁵ care, tăind de aici apa Dunării, o făcuse să curgă pe lângă orașul Karasu și să se verse în limanul de la Kara-Harman. Și acum i se văd urmele. Numele ei bulgăresc este Kalarabka. Ea a trecut sub mai multe stăpîniri, pînă ce sultanul Mehmed Cuceritorul³¹⁶, făcînd personal o expediție asupra ei, a bătut-o timp de șase luni și, vrînd-nevrînd, a trebuit să se dea o luptă mare. Atunci, la locul de iureș ar fi apărut, din șesul acestei cetăți, cîțiva urși și sultanul cuceritor ar fi spus: „Vine hîrs din șes”³¹⁷, iar urșii, ducîndu-se, ar fi intrat în văgăunile cetății. Cînd avangărzile gaziilor musulmani i-au urmărit, au văzut că aceștia erau dușmanii care umblau îmbrăcați în piele de urs, iar acum, scoțîndu-și pieile, intraseră în cetate. Cu strigăte de „Allah, Allah” intrînd cu toții prin aceste găuri, ei au cucerit astfel cetatea, dîndu-i totodată numele de Hîrșova, după vorbele sultanului cuceritor³¹⁸. Deși în limbajul popular i se spune Hîrșova, totuși cadii au trecut-o în registre sub forma de Harisova.

Acesta este un cadiar cu rangul de o sută cincizeci de aspri, în cadrul sangeacului Silistra și are subași, muhtesib, dizdar și optzeci de oșteni. Neavînd însă locuințe în cetate, ostașii locuiesc în afara ei. Numai dizdarul și chehaiaua sa locuiesc în interiorul fortăreței, în încăperi simple, dar îngrijite. În fiecare noapte ostașii vin afară și păzesc cetatea cu rîndul. Cînd umilul de mine am terminat vizitarea cetății, a vizitat-o și pașa însuși, care a fost cuprins de uimire.

Ținînd, chiar în ziua aceea, un sfat cu populația locală, el a dat porunci și a pus să se aducă, din împrejurimi, cinci sute de care de chereștea, precum și șase sute de meșteri și zidari, încît în ziua aceea au fost zidite, în interiorul cetății, zece case cu curți. Într-un cuvînt, în interiorul cetății nu a rămas

³¹⁴ Hîrșova.

³¹⁵ Probabil greșeală în loc de Dobra, socotit de Evlia craiul Dobrogei. De fapt, cetatea este bizantină, datînd din sec. X—XI (cetatea de sus) și genoveză, din sec. XIII (cetatea de jos). Vezi mai nou R a d u C i o b a n u, *Un monument istoric puțin cunoscut: cetatea feudală de la Hîrșova*, în „Buletinul monumentelor istorice”, 1970, nr. 1, p. 25 și urm. și A n d r e i A r i c e s c u, *Noi date despre cetatea de la Hîrșova*, în „Pontice”, IV, 1971, p. 351 și urm.

³¹⁶ Mehmed al II-lea (1451—1481); de fapt Mehmed I (1413—1421).

³¹⁷ Turcește: „*Ovadan hîrs geliyor!*”. *Ova*, cuvînt turcesc: „șes, cîmpie”; *hîrs*, cuvînt persan: „urs”.

³¹⁸ Este o legendă otomană. După opinia savantului V. Bogrea, „Hîrșova amintește prea mult de anticul Carsium pentru a nu fi urmașa lui” (*Note de toponimie dobrogeană*, în „Analele Dobrogei”, II, 1921, nr. 1, pp. 36—37). După alte opinii, numele orașului ar veni de la patronimicul Hîrsu („Arhiva Dobrogei”, II, 1919, p. 163).

nici un loc liber, fiind zidite, în timp de o săptămână, o sută zece dughene mici.

Într-o săptămână au fost construite o sută zece dughene și o cafenea de odihnă, în fața porții ce se deschide spre Dunăre. De asemenea, au mai fost înscrise optzeci de ostași, soldele lor fiind asigurate din veniturile schelei...³¹⁹ El a mai scris în registru condiția ca dizdarul să nu iasă afară din cetate nici măcar cît o aruncătură de săgeată. Apoi, a pregătit cele opt tunuri și toate munițiile și a lăsat aci vreo sută de puști dintre puștile luate de la Oceacov.

Forma cetății Hîrșova. Ea este o cetate întărită și trainică pe pămîntul Babadagului, așezată în partea dreaptă a Dunării, cu virfurile înălțate spre cer. De jur împrejur are trei mii de pași. Omul nu îndrăznește să privească jos, spre Dunăre, din partea de apus a acestei cetăți. Deși este o cetate foarte importantă, nimeni nu i-a dat totuși atenția cuvenită, dat fiind că este așezată în interiorul țării. Numai Melek pașa i-a știut valoarea, deoarece partea cealaltă fiind locuită de valahi, importanța ei se vedea de la sine. Cetatea are două // porți, dintre care una se deschide spre răsărit, iar cealaltă spre apus...³²⁰ 232

Orașul. Se află în partea de sud a cetății, fiind compus din două mahalale, cu o mie șase sute de case. Casele sînt simple și cu etaj și sînt acoperite cu trestie și cu șindrilă, dar sînt trainice. Aici se află șaptesprezece geamii³²¹, dintre care cea din bazar este renumită, fiind cea mai frecventată. Are o baie joasă și trei hanuri, bazar și un centru mic, dar clima este plăcută. Raialele de acolo sînt formate din valahi, moldoveni și bulgari. În partea de miazăzi a orașului se află multe grădini și podgorii.

Plecînd de aici, am sosit în satul Băltăgești³²² care este un sat de zeamet din cazaua Hîrșova. După aceea am ajuns în satul Rahova³²³, iar de acolo, mergînd spre apus, am sosit în satul Ghioldje³²⁴. De acolo, mergînd tot spre apus, am ajuns în satul Cernavodă³²⁵. Unul din satele mari ale Silistrei este și acest sat înfloritor și populat, fiind ca un oraș. Plecînd de aici, spre apus, în a cincea zi am ajuns în cetatea Silistra. Toată populația de aici, precum și notabilii ținutului, ieșind în întîmpinarea pașei, la douăzeci ale lunii

³¹⁹ Punctele de suspensie există în text, probabil pentru cîteva cuvinte lipsă.

³²⁰ Punctele de suspensie există în text.

³²¹ Cifra pare exagerată; în sec. XVIII exista o singură moscheie! („Ani”, II, 1937, vol. II, p. 85).

³²² *Baltadji*, (*Baltacı*), jud. Constanța.

³²³ *Rahova*, Racova (?).

³²⁴ *Göldje* (*Gölce*) (?).

³²⁵ *Bogaz-Köy*, Cernavoda de azi.

safer a anului 1068³²⁶, am intrat cu mare alai în palatul din Silistra. Efendiul nostru paşa a început iarăşi să facă dreptate printre raiale şi beraiale...³²⁷

În săptămîna aceea, sosind un agă din partea lui Köprülü Mehmed paşa, a adus din partea bătrînului Köprülü o scrisoare cu următorul conţinut: „Să fie de bine lupta ta de la Oceakov şi cucerirea insulei Bozdja-Ada³²⁸ de către noi. Dacă ne-ai fi trimis nouă prizonierii şi căpăţînile, precum şi muniţiile şi avuturile capturate, acestea ar fi produs bucurie în rîndurile gaziilor şi, în felul acesta, trupele islamice ar fi căpătat un îndemn pentru luptă. În felul acesta ai fi obţinut laude mari cereşti şi distincţii deosebite. Dar, procedînd cu nesăbuiţă, l-am înştiinţat pe fericitul padişah că înălţarea ta a ajuns la culme şi ca să fii fericit. Iată că, eialetul vi se acordase fără ştirea noastră. Dar, cînd noi ne-am întors din expediţie şi ne-am prezentat în faţa padişahului cu telhis, preainălţatul padişah v-a mazilit de la eialetul Oceakov şi locul vostru a fost dăruit lui Silahdar Fazîl paşa. Să veniţi numaidecît la Poarta fericirii şi să vă petreceţi timpul plăcut, împreună cu doamna Kaya-Sultan³²⁹, în vilele şi grădinile voastre de aici //, căci
233 aşa glăsuieşte firmanul împărătesc”.

〈Au mai sosit şi alte scrisori de acest fel〉.

De aceea, la 4 rebi-ul-evvel al anului 1068³³⁰, am plecat de la Silistra la Istanbul. 〈Urmează drumul pînă la Istanbul〉.

234 ... În acest timp, sosind strigători după ajutoare din eialetul Ungariei şi Timişoara şi de la punctele de frontieră din părţile acelea, au anunţat că craiul Ardealului, Rákóczi³³¹, şi Ioan Kemény, blestematul, au devastat serhaturile de la Lipova³³², Cenad³³³, Gyula şi Timişoara, luînd robi din rîndurile populaţiei şi cauzîndu-le suferinţe. Cînd ştirea a ajuns la sultanul Mehmed al IV-lea, el a ținut un sfat cu toţi oamenii încercaţi şi cunoscători ai stărilor de lucruri din acele ținuturi. Atunci, toţi au spus că „este o obligaţie pentru fiecare de a porni la expediţie asupra craiului Rákóczi din vilaietul Ardealului” şi s-a citit Fatiha³³⁴. La Adrianopol a fost scos tuiul padişahal în faţa porţii împărăteşti şi, ducîndu-se capugibaşii în toate ţările bine păzite, au adunat ostaşi mulţi, ca marea.

³²⁶ 27 noiembrie 1657.

³²⁷ Puncte de suspensie în text.

³²⁸ *Bozdja-Ada*, Bozcaada, în trecut: *Tenedos*.

³²⁹ Soţia lui Melek-Ahmed paşa.

³³⁰ 10 decembrie 1657.

³³¹ *Rakocsi-oglu*.

³³² *Puva* sau *Pava*.

³³³ *Çenar*.

³³⁴ *Fatiha*, primul surat (*Sure*) din Coran.

În anul 1068³³⁵, cînd Köprülü <Mehmed> paşa, potrivit firmanului sultanului Mehmed al IV-lea, pornind la luptă spre Ineu³³⁶, a ajuns la Timișoara cu o armată ca marea, el s-a sfătuit cu gaziii de la graniță. Toți gaziii musulmani au găsit potrivită pornirea unei expediții și atunci, fără a li se da posibilitate și timp pentru rezistență, cucerind cetățile Caransebeș³³⁷ și Lugoj, ale craiului Ardealului, din cîmpia Timișoarei, au fost puse în ele cantități îndestulătoare de muniții și trupe alese. // Cînd s-a pornit și pentru cucerirea celorlalte cetăți din Ardeal, au izbucnit, în Anatolia, evenimente importante. 235

*Cauza răscoalei lui Djelali Abaza Kara-Hasan paşa*³³⁸.

Abaza Kara-Hasan paşa s-a răsculat împreună cu șaptezeci-optzeci de mii de ostași și supuși ai padişahului, însărcinați să meargă la expediție și care nu au participat la expediție. Afară de aceasta, el a început să devasteze țara cu seimeni și cu trupele de sarigea... Capugibaşul Înaltei Porți, Zenghifli-zade, a fost însărcinat să-i ducă lui Hasan paşa următorul hatîşerif: „Dascălul meu, marele meu vizir se află în război și măcel cu ghiaurii. Și tu, la rîndul tău, trebuie să ajuți legea cea dreaptă; de aceea să mergi în expediție cu oastea mea care se află lîngă tine și să nu cumva să-i ajuți pe ghiauri și să nu pornești asupra orașului Brusa, spre a-i cauza pagube, ci, trecînd prin Dardanele³³⁹, să pornești îndată la lupta sfîntă de la Ineu și să ajungi astfel un viteaz fericit”. La sosirea hatîşerifului, Hasan paşa nu s-a conformat însă deloc poruncii și a trimis următoarea știre: „Vreau capetele a șaptezeci de oameni, împreună cu al vizirului Köprülü. Altfel, țara ghiaură a Rumeliei va fi a voastră, iar partea de dincoace de mare, Anatolia, va fi a mea”...

Atunci, padişahul a scris numai decît un hatîşerif către Köprülü, zicîndu-i: „Chiar dacă vei aduce în fața mea pe craiul Ardealului și pe împăratul Germaniei³⁴⁰, legați de mîini și de picioare, aceasta nu va avea nici o valoare, fiindcă ei nu sînt ghiauri³⁴¹. Să vii îndată la Poarta mea împă-

³³⁵ 9 oct. 1657—28 sept. 1658.

³³⁶ *Yanova*. Expediția a pornit din Adrianopole la începutul lunii iulie 1658 (*Cronici turcești*, II, p. 298; N. Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 232).

³³⁷ *Șiș*. Despre această expediție vorbește și Miron Costin, care a participat la ea cu un corp de oaste moldoveană. Și el arată că vizirul a trebuit să se întoarcă la Țarigrad din pricina unor „amestecături la împărăție” (*Opere*, p. 185).

³³⁸ Despre această răscoală vezi și relația lui Paul de Alep în acest volum, p. 280—281 și Zinkeisen, *op. cit.*, IV, pp. 881—882.

³³⁹ *Bogaz-Hisar*.

³⁴⁰ *Nemse*.

³⁴¹ În comparație cu răsculatul Abaza paşa, care e socotit de sultan ca adevăratul necredincios.

Pentru comparație vezi textul aceluiași hatîşerif reprodus altfel de Evlia Celebi în vol. I, p. 294 (*Seyahatname*).

rătească și să ne răzbuni asupra ghiaurului Abaza, care s-a ivit cu înfățișare de musulman”...

Vizirul Köprülü nu a așteptat nici o clipă, ci a pornit în mare grabă cu oastea numeroasă și a asediat cetatea Ineu^{341bis}. În ziua aceea el n-a dat răgaz celor din cetate și, după răsăritul soarelui, a băgat trupele islamice în metereze. Totodată, punind de jur împrejurul ei șapte viziri și douăzeci de beilerbei, precum și șaptezeci de sangeachei, posesori de tobe și steaguri, precum și o sută zece alaibei, a împresurat cetatea Ineu cu mai multe rînduri de ostași. Apoi, zi și noapte, a bătut-o din șapte părți cu tunurile, izbutind, pînă la sfîrșit, să o cucerească³⁴². Punînd îndată să se reconstruiască cetatea^{342bis}, a așezat în ea încă douăzeci de odale de ieniceri, tunari și gebegii, cu un pașă, ca muhafiz, lăsînd totodată, ca și mai înainte, toată muniția și toate cele necesare.

<Sosirea lui Köprülü Mehmed, marele vizir, de la Ineu la Istanbul și luarea măsurilor pentru reprimarea răscoalei lui Abaza pașa. Victoria lui Abaza pașa, răscoala din rîndurile ostașilor lui Abaza pașa, din cauza foametei. Abaza le supune>:

242 „Bre, hei ghiauri! Din cauza vorbelor voastre nu m-am dus la expediția de la Ineu și din cauza necazurilor voastre m-am răsculat împotriva poruncii și totuși, una-două, îmi bateți capul, zicîndu-mi: «cu puterea noastră ai devenit stăpînul atîtor avuții». Iată avuția! Puneți-o pe cap, și mai și rămîne”...

242—276 <Predarea lui Abaza Hasan pașa către oștile padișahului din Alep și uciderea lui și a altor ostași aflați cu el, deși el își exprimase regretul. Această hotărîre a fost luată în urma unui sfat organizat la Alep de Mustafa pașa, comandantul oastei sultanului. S-a apreciat că refuzul lui Abaza pașa de a merge la Ineu împotriva lui Rákóczi este o crimă și pentru aceasta el trebuie ucis. Bucuria lui Köprülü că s-a răzbunat pe Rákóczi, craiul Ardealului, pedepsindu-i pe răsculați. Se mai arată că, în momentul plecării în Anatolia contra răsculaților, ostașii lui Köprülü încălecaseră îndeosebi pe cai valahi, moldovenești, dobrogeni și pe cai din Deliorman, Taşlıdja și Herçeğovina>.

^{341 bis} În vol. I se spune că cetatea fusese cucerită înainte de primirea hătișerifului

³⁴² Atît Silahdar Fındıklılı Mehmed aga cît și G. Kraus arată că la Ineu nu au avut loc lupte, deoarece cei din cetate, înfricoșați de puterea asediatorilor, „au predat-o la prima cerere, printr-o înțelegere”, la 2 sept. 1658 (*Cronici turcești*, II, pp. 299—300 și G. Kraus, *op. cit.*, p. 271). Vezi și I. Bethlen, *op. cit.*, pp. 61—63, precum și scrisoarea lui G. Rákóczi al II-lea către regele Suediei, unde se spune că cetatea, „bene munită”, a fost predată în mod rușinos (turpiter) la 3 sept. 1658; asediul începuse la 31 august (Szilágyi S., *op. cit.*, II, pp. 507—508). Comandanții cetății au fost uciși de Rákóczi sub acuzația de trădare.

^{342 bis} Ia această „toccire” a cetății Ineu a luat parte și Miron Costin, care a rămas aici pînă la 26 oct. 1658 (*Opere*, p. 185).

Relatarea scrisorii de plîngere³⁴³ a lui Mehmed Ghirai^{343 bis} contra voievodului³⁴⁴ Moldovei, Constantin Cîrnul³⁴⁵

Într-o zi, i-au sosit lui Köprülü Mehmed paşa arzmahzaruri din partea lui Mehmed Ghirai, hanul Crimeii, şi din partea ağai de țărmuri, Dedeş aga, şi de la mutevelli-ul de Ismail, Ahmed aga, anunţînd că: „În Țara Moldovei, unde locuieşte raiaua supusă a celor două oraşe sfinte³⁴⁶, au intrat maghiarii blestemaţi ai craiului Rákóczi şi, împreună cu netrebnicul numit Cîrnul, au pus stăpînire pe oraşul Iaşi din Moldova³⁴⁷. Beitul Ghica³⁴⁸, fugind din Moldova, se află în prezent la Bahcesaraiul³⁴⁹ nostru din peninsula Crimeea. În Țara Românească, Djivan bei³⁵⁰ a aruncat în Dunăre pe Djan-Arslan paşa, împreună cu trupele sale, şi numai trei viziri s-au putut adăposti în cetatea Giurgiu”³⁵¹.

Cînd aceste scrisori de plîngere au fost citite în faţa viteazului vizir Köprülü, el s-a dus îndată la prealuminatul padişah şi, potrivit textului sfînt <al Coranului>, s-a sfătuit cu el. După aceea au fost trimise porunci şi haţişerifuri către toţi beilerbeii şi sangeacbeii din eialetul Rumeliei³⁵², precum şi către aga de țărmuri şi către hanul tătar. Totodată, s-a hotărît ca domnia Moldovei să fie dăruită lui Ştefan bei, cel Frumos³⁵³, fiul beifului Lupul³⁵⁴ care fusese mazilit de la domnia Moldovei şi era închis pentru toată viaţa sa la Iedikule. Dîndu-i-se, potrivit firmanului împărătesc, tug şi tobă şi steag, precum şi zece mii de ostaşi aleşi, iar Fazlî Kemankeş Ahmed aga fiind numit iskemle-agasî, a plecat în mare grabă în

³⁴³ *Feryadname*, „scrisoare de strigăt”.

^{343 bis} Mehmed Ghirai al IV-lea, hanul Crimeii.

³⁴⁴ *Mir*, în sens de *emir*, *bey*.

³⁴⁵ *Burunsuz* (fără nas); Constantin Şerban, domnul Moldovei în 1659.

³⁴⁶ Adică Mecca şi Medina.

³⁴⁷ Este vorba de evenimentele petrecute la sfîrşitul lunii octombrie 1659; C. Şerban a plecat din regiunea Braşovului la 22 octombrie (*Quellen*, VI, pp. 138, 173); la 26 octombrie principele Transilvaniei porunceşte oraşului Bistriţa să dea liberă trecere trupelor viitorului domn al Moldovei (H u r m u z a k i, XV/2, p. 1283).

³⁴⁸ *Ghica*; Gheorghe Ghica (1658–1659).

³⁴⁹ *Bahcesarai*, capitala Crimeii.

Miron Costin, care povesteşte pe larg aceste evenimente (*Opere*, pp. 187–190), susţine că Gheorghe Ghica, învins de oastea lui C. Şerban, a chemat pe „el agasi de Bugeag” cu care s-a întîlnit la Căuşani, pe Botna; de aici Ghica a fost dus apoi de galga sultan domn în Țara Românească.

³⁵⁰ *Djivan* (*Civan*), „tînăr”; așa e numit în izvoarele otomane Mihnea al III-lea, domnul Țării Româneşti (1658–1659).

³⁵¹ Despre aceste lupte vezi A. I. C i o r ă n e s c u, *op. cit.*, pp. 135, 160–161.

³⁵² *Rum*.

³⁵³ *Dilber Istefan*. Ştefăniţă Lupu (1659–1661).

³⁵⁴ Vasile Lupu.

orașul Iași³⁵⁵, capitala Moldovei. Imbrihorul sultanului, Musli aga, la rîndul său, a fost trimis la hanul tătar. Silahșorul³⁵⁶ sultanului, Izzizade Ahmed aga, fiind desemnat agă de steag al beifului Ștefan, numit acum, a plecat și el în Moldova împreună cu umilul de mine, care am avut grijă de toate cele necesare.

330 *Relatarea plecării noastre în țara Moldovei, în ziua de sîmbătă 23 a lunii safer din anul 1070³⁵⁷, împreună cu Ahmed aga, în urma dăruirii vilaietului Moldovei lui Ștefan cel Frumos, fiul beifului Lupul.*

Mai întii, plecînd de la Adrianopol, înspre nord, am ajuns în satul Gûlbaba, un sat înfloritor, format din două sute de case...

331 De aici³⁵⁸, plecînd iarăși spre nord, am ajuns la cetatea Provadia. Deși
am descris aceasta în volumul nostru de mai înainte, totuși, în prezent,
332 în acest oraș trupele rusești, // valahe și moldovenești au făcut un așa alai
încît nu se poate descrie cu vorba. De aici, mergînd spre miazănoapte,
am ajuns la Kadiköy, care este un zeamet înfloritor cu raiale musulmane
și creștine. Apoi am ajuns în satul Kôrez-Ali, care este un zeamet cu vii
și grădini și apoi în satul Ali-bey, care face parte din cazaua Bazargic și
apoi în satul Ciobănița³⁵⁹. Acesta este situat pe pămîntul Dobrogei și este
un sat de musulmani. Tot mergînd spre miazănoapte, am ajuns în satul
Murfatlar³⁶⁰, apoi în satul Ceradji³⁶¹, care este un sat tătăresc cu geamie,
aflat la granița cazalei Babadag. Plecînd de aici, am ajuns în satul tătăresc
Tariverde, iar de acolo, mergînd spre miazănoapte, am ajuns în orașul
înfloritor Babadag.

În acest oraș am intrat cu trupe și alaiuri atît de numeroase încît nu se poate descrie. Aici am rămas timp de trei zile și s-au înscris trei mii de ostași creștini, dintre greci, bulgari, valahi și moldoveni. Slavă lui Allah, cu prilejul înscrierii acestor ostași n-au mai rămas haiduci în munții Hemus³⁶²

³⁵⁵ *Iașka*. Numirea ca domn a lui Ștefăniță Lupu s-a făcut la începutul lunii noiembrie 1659; la 12 noiembrie el pornea în mare grabă din Adrianopol spre Moldova (H u r m u z a k i, V/2, pp. 63, 67). Vezi și C. A n d r e e s c u și C. S t o i d e, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659-1661)*, București, 1938, p. 36.

³⁵⁶ *Silahșor*, în sens de spătar. În vol. I, p. 296, numele agăi de steag este Gazzaz-oglu Ahmed aga.

³⁵⁷ 9 noiembrie 1659.

³⁵⁸ Dincoace de munții Balcani.

³⁵⁹ *Çoban-ese*, la sud de Cobadin, jud. Constanța.

³⁶⁰ *Muruvveili*, jud. Constanța.

³⁶¹ *Çeradji*, ar fi Chiragi (azi Cotu Văii), dar nu era în drum.

³⁶² *Cenghe (Çenge)*.

sau pe colinele Kopran și Kazan³⁶³ și în pădurile Sudju³⁶⁴. Aceste locuri și-au găsit liniștea și au răsuflat ușurate.

Plecînd de aici spre miazănoapte, am ajuns în cetatea Tulcea. Din cele douăzeci de cetăți din împrejurimile ei au venit și s-au înscris vreo zece mii de ostași creștini înarmați. În ziua aceea am trecut Dunărea și, mergînd spre interiorul insulei Tulcea³⁶⁵, ne-am oprit pe malul Dunării. Am trecut din nou în grabă peste Dunăre, într-o singură zi, cu cincizeci de vase și am ajuns în marele oraș Ismail³⁶⁶. Și aici am rămas timp de trei zile, iar numărul contingentelor de bragagii, cîrciumari și pescari, care au venit cu armele lor și s-au înscris în rîndurile trupelor creștine, a trecut de douăzeci de mii.

Cu voia lui Allah, în timpul cînd ne aflam în acest oraș, a venit în orașul Ismail, de la orașul Iași din Moldova, în fugă mare, Kemenkeș Ahmed aga care, fiind numit agă de înscăunare, plecase mai înainte din Adrianopol în Moldova. În ziua aceea au sosit scrisori la Ahmed aga al nostru și la noul bei al Moldovei, Ștefan-bei, trimise de aga de țărni, de agalele de la Chilia, Cetatea Albă și Tighina, de agalele de fin ale tătarilor din Bugeac, precum și de calgaiul Mehmed Ghirai sultan, cu următorul cuprins: „Cu voia lui Allah, în ziua de 20 a lunii rebi-ul-evvel din anul 1070³⁶⁷ să ne întîlnim cu voi // lingă orașul Iași, capitala vilaietului Moldovei, și să ne ciocnim de cîteva ori cu înamicul. Allah e generos. Ori reușim, ori fie ce-o fi”.

Chiar în ziua aceea am plecat din orașul Ismail, în sunete de tobe și de trîmbițe, avînd cu noi și pe cei douăzeci de mii de ostași creștini, și am trecut prin satele Cișla³⁶⁸, Dundar³⁶⁹, Ahpanoz³⁷⁰, Sapan³⁷¹, Bostan³⁷² și Tabac³⁷³. Aceste sate fac parte din cazaua Ismail și sînt locuite de creștini valahi și moldoveni. Mulți dintre ei, oameni cu avere, s-au împrăștiat însă în orașele Ismail și Brăila, de teama lui Constantin Cîrnul, care a ocupat Moldova. Plecînd din satul Tabac, am ajuns la granița Moldovei și ne-am

³⁶³ Zona Kazanlık, din R. P. Bulgaria.

³⁶⁴ Sudju, neidentificat.

³⁶⁵ Este vorba de Delta Dunării. Vezi nota 63.

³⁶⁶ Bender-i Ismail.

³⁶⁷ 5 decembrie 1659. Și aici este o nepotrivire de date între Evlia și alte izvoare, care precizează că lupta de lingă Iași a avut loc la 11/21 noiembrie (N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCCIV și 278; idem, *Manuscripte din biblioteci străine*, pp. 59–60; vezi și A. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 165 și C. Andreescu și C. Stoida, *op. cit.*, p. 26.

³⁶⁸ Kișla, sat în R.S.S. Moldovenească.

³⁶⁹ Dundar, idem.

³⁷⁰ Ahpanoz, idem.

³⁷¹ Sapan, idem. Localități greu de identificat.

³⁷² Bostan, probabil Bolgrad.

³⁷³ Tabak, raionul Bolgrad, reg. Odessa, R.S.S. Ucraineană.

oprit mai întâi la cetatea Iskerled³⁷⁴. Aici am poposit și s-au desemnat străji, cerhagii, precum și cercetași, iar trupele înarmate au stat gata de luptă. De aici am ajuns la menzulul Bedjene³⁷⁵. Toată raiaua fiind plecată în ajutor la tabăra lui de lângă orașul Iași, satul a fost prădat și i s-a dat foc. De aici am mers spre apus și ne-am așezat lângă pădurea Kekeș³⁷⁶, împreună cu străjile, iar în noaptea aceea au fost așezați pe dealuri³⁷⁷ zece mii de pușcași. În partea aceasta, toată oastea a dormit în liniște. De aici am sosit în satul Tebeceni³⁷⁸, unde am poposit. Și raialele de aici fiind plecate în ajutorul taberei <moldovene>, tot satul a fost incendiat.

În acest loc, boierii demnitari ai Moldovei, pîrcălabii, vameșii, logofeții și spătarii³⁷⁹ și hatmanii, ridicîndu-și steagurile cu cruce, au venit împreună cu zece mii de ostași moldoveni aleși și s-au supus beilui³⁸⁰ nostru și astfel ordia noastră a prins puteri. Plecînd și de aici, am poposit la podul de pe râul Prut, unde ne-am așezat. Dușmanul distrugînd podul de aici, construit din împletituri, am întîmpinat multe dificultăți la trecerea acestui mare rîu de partea cealaltă. Mai întâi, am trecut dincolo, cu ajutorul plutelor, cincisprezece mii de pușcași. Cînd aceștia s-au întărit în partea cealaltă, săpînd șanțuri, am trecut și noi, cu restul armatei în partea aceea. Atunci au fost aduse din munți cinci mii de oi, cinci sute de vaci și o sută de care cu pîine pentru oastea noastră, trimise de raialele Moldovei. Toate acestea distribuindu-se trupelor, // toți soldații s-au saturat peste măsură și s-au bucurat mult.

Rîul acesta Prut, fiind mare, este greu de trecut și curge nebunește ; este și o apă dătătoare de viață^{380 bis}. El izvorăște tocmai din vilaietul leșesc, trece prin munții secuiesti³⁸¹ din vilaietul Ardealului și prin țara Moldovei, vîrsîndu-se apoi în Dunăre între orașul Brăila și Galați. Este un rîu foarte lat.

³⁷⁴ *Iskerled*, probabil Taraclia sau Cairaclia, R.S.S. Moldovenească.

³⁷⁵ *Bedjene* sau *Badjana*, probabil Beșalma, R.S.S. Moldovenească.

³⁷⁶ *Kekeș Balkan*, regiunea Tigheciului; *Balkan* înseamnă „munte”, însă în acest caz trebuie înțeles „codru”, „pădure” (pe deal).

³⁷⁷ *Balkan dagı içine*, „în interiorul dealului muntos”.

³⁷⁸ *Tabeçen* (?), poate Bolota.

³⁷⁹ *Şeta*.

³⁸⁰ Ștefăniță Lupu. M. Costin — care a participat la evenimente — susține că G. Ghica „au dat supt mîna lui Ahmet aga ... pre toți boierii cu cîtă gloată avea”; aceasta s-a petrecut la Bolota, mai jos de Țuțora (*Opere*, p. 190). Cifra de 10 000 de ostași pare mult prea mare.

^{380 bis} Calitățile apei Prutului, „cea mai ușoară și cea mai sănătoasă apă”, au fost recunoscute de D. Cantemir, ca și de alți străini (vezi *Descrierea Moldovei*, pp. 65 și 70, nota 5).

³⁸¹ *Sekyel*. Probabil Carpații Transilvaniei. Informațiile lui Evlia nu sînt prea exacte. Pentru comparație vezi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 65.

Apoi, plecînd de la rîul acesta, Prut, am poposit la locul zis „Colina sultanului Suleiman”³⁸² <Magnificul>.

Colina sultanului Suleiman

În locul acesta, sultanul Suleiman s-a războit crîncen cu șapte crai, înfrîngîndu-i pe dușmani. Atunci, strîngînd la un loc pe toți martirii musulmani, el i-a acoperit <cu pămînt> și a făcut deasupra lor un mihrab, ca loc de închinăciune. Este o colină foarte înaltă. Umilul de mine, zicînd că „acesta e un loc unde zac martirii și este un loc preacinstit”, m-am urcat pe jos pe vîrfurile ei și, citind o „fatiha”, am cinstit sufletul răposatului sultan Suleiman și sufletele celorlalți martiri îngropați aici. Atunci, privind mulțimea armatei lui Çemapur³⁸³, ce se afla jos, am fost cuprins de admirație. Rugîndu-mă din toată inima, am zis: „O, Allah, în amintirea martirilor îngropați aici, ajută-ne și fă ca oastea noastră să fie biruitoare, iar moldovenii răsculați să fie înfrinți și distruși!”. În clipa aceea am simțit că ruga mea a fost primită de bunul Allah și am fost cuprins de o bucurie nespusă.

A doua zi, înaintînd cu trupele de cerhagii, am ajuns la rîul Siretul Mic³⁸⁴. Acest rîu izvorăște din munții Buzovei³⁸⁵ și din partea de sud a munților Brașovului, din Ardeal, și se varsă în rîul Prut, în apropierea acestui loc. Apoi am sosit la locul de popas al satului Fălcu³⁸⁶; și acesta a fost incendiat. Aici a sosit aga de țarmuri cu patruzeci de mii de tătari, iuți ca vîntul, și, în iarna aceea cumplită, s-au așezat acolo, făcînd corturi din păturile lor. Atunci beiful nostru, al Moldovei, i-a trimis agăi de țarmuri o mie de oi, patruzeci de vite și cinci pungi, drept cheltuieli de drum. Ahmed aga al nostru, de asemenea, l-a îmbrăcat pe aga de țarmuri cu un caftan lucrat din aur peste aur, ca să-i fie de bun augur.

De acolo, dîndu-se porunci străjilor, am ajuns la biserica lui Ștefan³⁸⁷, care este o mănăstire întărită, asemănătoare cu o cetate. Atunci toate zaherelele // și poverile au fost depuse în oraș, iar oastea tătară de la țarmuri 335

³⁸² *Sultan Süleyman Tepesi*. Este vorba, foarte probabil, de renumita Movila Răbiei, numită de tătari Han Tepesi, despre care există mai multe legende, înregistrate de D. C a n t e m i r (*Descrierea Moldovei*, pp. 77 și 94, notele 26—27), legende la care Evlia adaugă încă una, de proveniență otomană.

³⁸³ *Çemapur*, rege legendar în Orient; aici în sensul de oaste numeroasă.

³⁸⁴ *Kuçuk Siret nehri*, rîul Siretul Mic; Sirețel.

³⁸⁵ *Buzova* (șesul de gheață); grafiat greșit; probabil Bucovina.

³⁸⁶ *Falcin*.

³⁸⁷ *Istefan Kilisesi*. Este greu de spus care va fi fost această mănăstire întărită; ținînd seama de direcția de unde veneau trupele, ar putea fi vorba fie de mănăstirea Dobrovăț, ctitoria lui Ștefan cel Mare, sau de Birnova, situată lingă Iași, dar care nu este ctitoria marelui domn; Ștefănești (?).

s-a așezat la un loc cu armata noastră. S-au trimis în patru părți străji și cetegii. A doua zi, cu voia lui Allah, au fost prinși cinci informatori³⁸⁸ din tabăra dușmană. Când au fost întrebați, ei au dat de știre că: „În prezent tabăra noastră se află la locul numit Galata, în partea cealaltă a lacului de lângă orașul Iași; avem patruzeci și cinci de mii de dorobanți pușcași și cincisprezece mii de ostași călări”³⁸⁹. Eliberându-i pe cei cinci informatori, am stat de veghe în noaptea aceea pînă dimineața, gata să pornim.

Lupta cu oastea cea mare, în cîmpia Iașilor

Dis-de-dimineață, cînd toată oastea de țarmuri și oastea de Rum<eli>a a beifului nostru mergeau, cu încredere în Allah, spre tabără, a început, cu voia lui Allah, o furtună și o ninsoare, încît cădeau fulgii cît capetele de vrăbii, dar tot voia atotputernicului a făcut să iasă apoi un soare cald și să se îndrepte timpul. Când a sosit, dinspre răsărit, printre dealuri, oastea de patruzeci de mii de oameni a hanului Crimeii, cu calgai-sultan în frunte, toată armata s-a adunat la un loc și s-a ținut sfat. Atunci s-a zis: „Profitînd de această vreme prielnică, trebuie să luptăm fără a da dușmanului aman și răgaz”.

Tătarii de țarmuri, cerhagiii, oastea din Crimeea, încadrînd în dreapta și în stînga pe beiful Moldovei, care avea o oaste de treizeci de mii de pușcași, au ajuns, în sunete de tobe și de trîmbițe și pe o zăpadă de cinci palme, în cîmpia orașului Iași, cîntînd din tobe și desfășurînd steagurile. De îndată, armata noastră, cu strigăte de: „Allah, Allah”, a făcut să răsune tot văzduhul. Nămeții și pulberea de zăpadă de sub picioarele cailor noștri de rasă, înălțîndu-se în văzduh, cădeau apoi iarăși, de parcă ninge. Oastea noastră și cea tătară s-au contopit. Inamicii, văzînd aceasta, au tras multe sute de ghiulele cu tunurile, dar nici un om nu a fost atins. Numai o ghiulea mare a atins un cal.

336 // Toate clopotele de la bisericile din Iași au sunat, pentru a întări inimile dușmanilor, încît toată cîmpia Iașilor răsuna de zgomot. Din loc în loc lupta³⁹⁰ s-a întetit. Umilul de mine mă afluam lângă Ahmed aga și lângă beiful Moldovei. Atunci beiful a spus: „De ar fi să mă așez în scaunul Moldovei, căci am cheltuit pentru acest beilic exact trei mii de pungi”.

³⁸⁸ *Dil*, limbă, prinși pentru informare.

³⁸⁹ Efectivele sînt și aici mult exagerate. După Miron Costin, „toată oastea <lui C. Șerban> va fi fost la 8 000 de oameni” (*Opere*, p. 192). Al. Ciorănescu admite un efectiv de 30 000 (*op. cit.*, p. 164), din care 10 000 trimiși de Mihnea al III-lea (*Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 139 și N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 58) și circa 10 000 de oșteni din Transilvania, din care 4 000 — 5 000 dați de Gh. Rákóczi al II-lea (*Quellen*, VI, pp. 117, 179); restul era forințat din oastea lui Gheorghe Ghica, trecută de partea noului domn.

³⁹⁰ E vorba de lupta din 21 noiembrie 1659 de la marginea Iașilor.

Iar umilul de mine i-am zis : „Beiul meu, dacă Allah îți va dăruî scaunul Moldovei, atunci vei crede în prealuminatul profet?” El a jurat, răspunzînd : „Allah mi-e martor, voi crede în ascuns în profetul Mahomed ; numai să mă instruiești”. Atunci umilul de mine i-am spus : „Îndată, beiule, n-avea grijă, căci minunea lui Mahomed va face ca scaunul Moldovei să fie al tău”. Iar beiul mi-a zis : „Dacă va fi așa, atunci, Evlia Celebi, îți voi dăruî cinci pungi, cinci cai, cinci robi, cinci sute de galbeni și multe alte lucruri”. Zicînd astfel, el a făcut promisiuni generoase.

În timpul acesta, lupta se tot întetea. În sfîrșit, sosind timpul prînzului, oastea flămînzise și simțea nevoia măcar a unei bucăți de pîine. Atunci ceaușii de alaiuri au început să strige în toate părțile pentru ca fiecare <oștean>, ținîndu-și calul de căpăstru, să se odihnească și să mănînce în tihnă. Această odihnă s-a făcut pe cîmpia orașului Iași, pe zăpadă, scară <de șea> lîngă scară și fără corturi. Cu voia lui Allah, în ziua de vineri, 29 rebi-ul-evvel din anul 1070³⁹¹, pe cînd toată lumea stătea în podgorii în jurul focurilor, căci vineri „lupta era interzisă”, s-a anunțat că „inamicul a ieșit din tabără și vine, trăgîndu-și tunurile”. Atunci toate oștile islamice au încălecat într-o clipă și au pornit în întîmpinare. Inamicul, strigînd : „O Sfinte Gheorghe!, Sfinte Gheorghe!”, a tras mai întîi cu tunurile și apoi cu puștile și, în felul acesta, a continuat lupta³⁹².

Deodată însă, calgai-sultan, întorcîndu-se și fără să se uite la inamic, s-a dus și a intrat în tabăra de la Galata, începînd s-o devasteze. Văzînd aceasta, dușmanul s-a grăbit să se întoarcă în orașul Iași. Astfel, pe cînd dușmanii fugeau, lăsîndu-ne tunurile, puștile, gloanțele, munițiile și alte poveri, armata noastră, împreună cu patruzeci de mii de tătari din Bugeac, i-au urmărit și, fugărindu-i, i-au băgat în orașul Iași. Cînd tătarii au incendiat împrejurimile // orașului, locurile inamicului s-au transformat în iad 337 și, astfel, împotrivirea lor s-a schimbat în fugă.

Între oraș și Galata era un lac înghețat. Mai înainte, mii de dușmani puteau să circule peste el între Iași și Galata, dar cînd tătarii au dat foc orașului, cinci mii de dușmani au ajuns în mijlocul lacului înghețat, spre a scăpa cu viață și atunci, ghiața rupîndu-se, am văzut cu ochii noștri cum cei cinci mii de dușmani s-au înecat cu caii lor și au rămas sub ghiață. Acei dintre oșteni care n-au intrat în tabăra de la Galata au fugit în munți, pe vremea aceasta de iarnă cumplită. Astfel, pe malul lacului <de lîngă> Iași, moldovenii au fost măcelăriți, într-o clipă, atît de crîncen, încît într-o jumătate de oră douăsprezece mii șapte sute de oameni au fost trecuți

³⁹¹ 14 dec. 1659. Data greșită (?).

³⁹² Pentru comparație vezi descrierea luptei la Miron Costin, *Opere*, pp. 192—193 și *Cronici turcești*, II, p. 306.

prin tăişul săbiilor³⁹³, întinzându-se ca prundişul pe zăpada albă. Vreo zece mii dintre ei au căzut prizonieri, legaţi şi cetluiţi, spre nenorocul lor. Cu voia lui Allah, gaziii musulmani, fiind victorioşi, s-au umplut de prăzi, iar beiful Ştefan a fost înscăunat. S-a poruncit ca trei zile şi trei nopţi să fie veselie, iar padişahului cel fericit i s-au trimis veştile de biruinţă.

Tătarilor din Bugeac şi celor din Crimeea li s-au poruncit să-i urmărească pe inamicii înfrinţi³⁹⁴, iar umilul de mine, avînd cai zdraveni şi simţindu-mă în toate puterile, am cerut voie lui Ahmed aga şi beifului³⁹⁵ şi am pornit şi eu la drum cu opt cai şi cu cei şapte slujitori ai mei.

Plecarea noastră din Iaşi în Moldova şi Ţara Românească pentru devastare

Mai întii, plecînd în trap, am dat peste trei mii de duşmani, pe şes, în vii şi prin păduri. Pe mulţi i-am trecut prin sabie, iar pre mulţi dintre ei i-am făcut robi, legîndu-i în lanţuri. În ziua aceea ne-am odihnit lîngă riul Buzeni³⁹⁶, fără grijă, iar a doua zi am ajuns la cetatea Suceava, situată pe înălţimi.

338 *Cetatea Suceava*³⁹⁷. Primul ei ziditor a fost craiul leşesc; mai tîrziu ea a trecut în mîinile moldovenilor³⁹⁸. În limba românească, Suceava înseamnă loc rîpos; a fost denumită astfel deoarece această cetate este aşezată // pe o stîncă mare³⁹⁹. Fiindcă eram în drum, nu am intrat în ea; de aceea nu ştiu cum arată. De fapt, în afară de aceasta, nu se află în Moldova altă cetate⁴⁰⁰. Pe cele dinainte le-a dărimat sultanul Ildîrim Baiazid⁴⁰¹. Numai cetatea aceasta rămăsese atunci. Ea este aproape de cetatea Hotin, la o distanţă de o zi de mers, şi se află la o depărtare de două conace de cetăţile Zwaniac⁴⁰² şi Cameniţa, de dincolo de Nistru. Într-adevăr, în partea de miazăzi a cetăţii se află o vale întinsă. Comandantul acestei cetăţi, hat-

³⁹³ Cf. A. I. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 165, care acceptă pierderea a circa 12 000 de oşteni din armata lui C. Şerban.

³⁹⁴ Vezi şi M. Costin, *Opere*, p. 193.

³⁹⁵ Ştefăniţă Lupu.

³⁹⁶ Buzay. Probabil Bahluiul.

³⁹⁷ *Sidjiova* sau *Saydjiova*.

³⁹⁸ De fapt cetatea a fost construită de Petru Muşat şi a fost tot timpul a moldovenilor (N. Stoicescu, *Bibliografia*, pp. 790—793).

³⁹⁹ După opinia lui Gr. Ureche, numele Suceava vine de la „suc”, care înseamnă cojocar (ed. C. Giurescu, p. 15). Pentru alte explicaţii ale originii numelui vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 101, nota 6. Cea mai plauzibilă dintre aceste explicaţii este aceea dată de V. Bogrea, după care Suceava, „are la bază pe soc”.

⁴⁰⁰ Informaţie inexactă; în Moldova existau şi alte cetăţi, unele descrise chiar de Evlia.

⁴⁰¹ Baiazid Ildirim nu a ajuns în Moldova. În realitate, cetăţile—cu excepţia Hotinului—au fost „risipite” în domnia a doua a lui Alexandru Lăpuşneanu (Gr. Ureche, *ed. cit.*, p. 211).

⁴⁰² *Radvaniţa*, *Zvancea*.

manul⁴⁰³ și boierii numiți de beiu Moldovei aveau trei mii de soldați. Ei au adus agăi de țarmuri și lui calgai-sultan, drept dar, alimente și băuturi cu carele, trăgînd totodată din cetate șaptezeci de salve de tunuri. Mai înainte, Constantin Cîrnul, care se răsculase în Moldova, îi închisese aici pe trei negustori mahomedani pe care îi prinsese în orașul Iași. Cu voia lui Allah, i-am cerut pe toți de la hatman și el i-a eliberat fără șovăire, dîndu-le și cîte un cal ; atunci au plecat și ei împreună cu noi la expediție.

Pornind de aici, spre apus, am ajuns în cîmpia Fălciului⁴⁰⁴ și, de acolo, spre muntele Ocna⁴⁰⁵. Întreg muntele și stîncă de aici sînt de sare, iar robii, găurind muntele, scot sarea din stîncă. Are și un vameș separat⁴⁰⁶. Aici am găsit vreo două sute de prizonieri mahomedani pe care i-am eliberat, scoțîndu-i din peșteri. Dar mulți dintre ei au murit cînd au ieșit la lumina zilei. I-am înmormîntat acolo. Alții au murit pe drum, cînd mergeau cu noi călare. Foarte puțini dintre ei au scăpat cu viață. Dacă aș descrie peșterile de la această ocna, așa cum sînt ele, aș spune că sînt niște puțuri uriașe și seamănă cu infernul.

De aici, plecînd spre apus, am intrat în munți și, mergînd prin sate și orașe, în căutare de prăzi, ne-au ajuns din urmă capugibașii trimiși de către hanul tătar și de marele vizir Köprülü Mehmed pașa cu hatișerifuri, conținînd următoarea poruncă : „Tu, care ești calgaiul prealuminatului meu frate han, și tu, care ești supusul meu agă de țarmuri, după cucerirea țării Moldovei, cu patruzeci de mii de tătari iuți ca vîntul, să-i veniți de hac blestematului de Mihnea⁴⁰⁷, care s-a răzvrătit în Țara Românească, și, distrugîndu-i vilaietul, // să-i prădați toate avuturile și să vă bucurați <de ele>. Cînd s-a citit acest hatișerif, fiecare ostaș din armata tătară a devenit ca un balaur cu șapte capete ; chiar în ziua aceea, au și pornit spre Țara Românească optzeci și unu de mii de tătari, cu patru sute de mii de cai.

339

Plecarea noastră din Moldova în expediție contra Țării Românești.

Mai întîi, toată armata s-a adunat la un loc. Ținîndu-se sfat, toți au încălecat pe caii lor buni și apoi, omorînd pe malul rîului Scînteia⁴⁰⁸ pe toți prizonierii ce-i luaseră mai înainte, au rămas singuri. În ziua aceea,

⁴⁰³ Hatman în această vreme era Ilie Șeptilici (1659—1661). (N. Stoicescu, *Dictionar*, p. 447). În această vreme exista însă și un portar de Suceava (N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 250).

⁴⁰⁴ *Kılıç*, care în turcește înseamnă sabie. Fălciu se află însă la sud de Suceava.

⁴⁰⁵ *Okna*. Este vorba de Tîrgul Ocna, unde se exploata sarea. După M. Costin, tătarii „au purces pre la Huși în Țara Românească” (*Opere*, p. 193).

⁴⁰⁶ Este cămărașul de ocne.

⁴⁰⁷ *Mihne*, Mihnea Radu (Mihnea al III-lea), 1658—1659.

⁴⁰⁸ *Sikintey nehri*.

mergînd năvalnic, am parcurs o distanță de treizeci și una de ore și am ajuns pînă seara în orașelul Scînteia⁴⁰⁹. Au fost incendiate numaidecît cele trei sute de case, capturîndu-se multe prăzi și mulți robi. De acolo, am năvălit spre apus și, incendiînd și orașul Vaslui⁴¹⁰, am luat multe prăzi. Am sosit <apoi> în orașelul Bîrlad, ruinîndu-l și pe acesta, am ajuns în orașul Tecuci⁴¹¹. Populația de aici și boierii venind în întîmpinarea noastră cu daruri, orașul lor nu a fost incendiat.

Plecînd de aici în trap, am ajuns la marele menzil Focșani⁴¹². În acest oraș stăpînesc și încasează taxele vamale doi boieri, unul din Moldova și altul din Țara Românească. Este un oraș mare, iar raiaua și hatmanii (staroștii) săi, ieșind în întîmpinarea noastră, au adus daruri numeroase. Orașul lor nu a fost devastat. A doua zi, am trecut cu caii riul Focșani⁴¹³ și am intrat în Țara Românească. Am sosit în marele oraș Rîmnic⁴¹⁴, care a fost incendiat, căci raialele plecaseră la tabăra lui Mihnea⁴¹⁵. Nu s-au găsit prăzi nici robi.

Plecînd de aici, chiar în ziua aceea, am mers prin munții acoperiți cu păduri și, capturînd opt mii de robi aleși, am ajuns în orașul Buzău⁴¹⁶. Era foarte înfloritor. În zori de zi tot orașul a fost incendiat; de frica incendiului locuitorii nu și-au părăsit casele, iar cei care au ieșit au fost luați robi.

340 Plecînd și de acolo // spre apus, am ajuns în orașelul Gherghița⁴¹⁷. De dimineață, împresurînd acest oraș, am luat șapte mii de robi, înainte ca ei să iasă din casele lor. Au fost capturate atîtea prăzi încît toți ne-am îmbogățit. Nu am dat foc acestui oraș.

Plecînd în grabă în noaptea aceea, am asediat orașul Tîrgoviște⁴¹⁸, marele centru comercial al Țării Românești. Dimineața, cînd am trecut la atac, zicînd „Allah!, Allah!”, n-a ieșit nimeni în fața noastră, fiindcă bărbații de aici fiind plecați în tabăra <lui Mihnea>, în oraș nu rămăseseră decît douăzeci și trei de mii de femei și copii. De aici am luat numeroși robi și multe avuții și tezaure din biserici. În acel loc Gazi-Batîr aga a fost lăsat

⁴⁰⁹ *Ishintey*. Evlia nu ne spune cum a ajuns de la Tg. Ocna la Scînteia, care se află pe drumul dintre Iași și Vaslui.

⁴¹⁰ *Vasilavdi*. Orașul se află la sud de Scînteia.

⁴¹¹ *Teküc*.

⁴¹² *Fohșan*.

⁴¹³ Probabil că e vorba de Milcov.

⁴¹⁴ *Rimlik*.

⁴¹⁵ *Mehline*.

⁴¹⁶ *Buzau*.

⁴¹⁷ *Gergedjsa (Gergecsa)*.

⁴¹⁸ *Terhoviș*.

în urmă cu bogățiile, cu robii și cu tezaurele capturate, împreună cu zece mii⁴¹⁹ de voinici, și, astfel, armata islamică a fost ușurată.

De acolo, am mers, tot în grabă, spre miazăzi, parcurgînd într-o oră o distanță de nouă ceasuri și am ajuns în zorii zilei la renumitul oraș București⁴²⁰, capitala Țării Românești, asediînd acest tîrg. De dimineață, cînd oastea tătară a pornit la atac, toate femeile, toți băieții și fetele au ieșit pe străzi cu vestimente de noapte, țîpînd și vătîndu-se; mulți dintre ei au fost luați robi. Au mai fost capturate atît de multe lucruri, avuții și tezaure, încît nu se poate descrie. Au fost luați numaidecît douăzeci și șase de mii de robi aleși și șase sute de care cu diferite lucruri și mărfuri; prizonierii au fost predați tot lui Batîr aga, care se afla în urmă.

Rămînînd astfel iarăși fără poveri, cînd ne îndreptam în altă direcție, ostașii noștri de la Cetatea Albă au adus cincizeci de prinși <limbi>. Puși să vorbească, ei au spus: „Jurăm că beiful nostru, al Țării Românești, Mihnea bei, l-a înfrînt pe Fazîl pașa și pe conacciul Kara-Ali pașa și pe Merdjan-Arslan pașa⁴²¹, precum și pe multe alte pașale și pe mulți alți bei ai turcilor și, nimicînd oștile lor, pe mulți i-a aruncat în Dunăre și i-a înecat. Pașalele lor s-au închis în cetatea Giurgiului, unde se dau și acum lupte mari. Dacă <Mihnea> va lua cetatea Giurgiului și Dunărea va rămîne înghețată, el va lovi sigur și orașele Nicopol, Ruscîuk și Silistra”. Cînd ei au vorbit astfel, cîtorva dintre prinși li s-au tăiat capetele, iar cinci dintre ei au fost lăsați liberi.

Îndată după aceea am pornit în mare grabă tot spre miazăzi și, pe drumurile principale, // vedeam o mulțime de cadavre de ale mahomedanilor circumciși. Blestematul de Mihnea lăsa astfel pe drumuri pe negustorii mahomedani, supușii lui Allah, pe care îi ucisese^{422 bis}. 341

Biruința asupra valahilor din cîmpia Giurgiului^{422 bis}

Plecînd de aici, pe cînd mergeam printre dealuri, a apărut un steag alb și am văzut mulți dușmani și ghiauri care mergeau cu mîinile la spate și fără arme. Mulți dintre ei, venind, au căzut la picioarele prințului calgai și ale agăi de țarmuri, sărutînd copitele cailor lor. La întrebările puse, ei au răspuns: „Jurăm că noi sîntem raiale, boieri și hatmani din Țara Românească. Mihnea Djivan bei ne-a supus cu forța, iar cînd ne-a pus să luptăm

⁴¹⁹ La p. 241 este vorba de 1 000 de oameni.

⁴²⁰ *Bukreș*.

⁴²¹ De fapt Djan-Arslan pașa. Vezi scrisoarea acestuia despre evenimentele din anul 1659 în *Török magyarok történelmi emlékei*. [Monumente istorice din perioada dominației turcești în Ungaria], V, Pesta, 1870, pp. 458–459.

⁴²² Este foarte probabil că cei uciși nu erau negustori, ci ostași turci omoriți în lupta de la Frătești din 25 noiembrie 1659 (Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, p. 162).

^{422 bis} *Yerkökü*.

cu osmanlii la Giurgiu, am auzit că înălțimea voastră l-ați înfrînt în Moldova pe Constantin Cîrnul și că veniți aici⁴²³. Atunci noi am fugit și am venit la voi. Djivan bei nu știe încă de sosirea voastră. El se luptă cu pașalele la Giurgiu”.

Auzind acestea, calgai sultan a luat îndată pe cîțiva dintre aceștia drept călăuze și cu toții am călărit cu încredere în puterea lui Allah și am mers repede la cetatea Giurgiu. Acolo am văzut că șapte rînduri de tabere împresurază cetatea Giurgiului, bătînd-o fără încetare și fără teamă. Aducînd slavă lui Allah, cînd am dat un asalt, dușmanii cu pălării⁴²⁴, sărînd de pe locurile lor, au strigat: „Bre au venit tătarii!” și, aruncîndu-se cu miile în Dunăre, s-au înecat. Mulți dintre ei au fugit călare sau pe jos spre munți.

Pașalele noastre și trupele islamice au ieșit după ei din cetate și au adus mulțumiri lui Allah. Atunci, calgai-sultan și aga de țarmuri au fost îmbrăcați cu blănuri de samur, iar umilului de mine mi s-a dăruit, de asemenea, o blană din cap de samur. Oastea pașei <de Giurgiu> a primit însărcinarea să-i urmărească pe dușmanii fugari.

342 Cu voia lui Allah, gerul iernii înăsprindu-se, Dunărea a înghețat tun într-o singură noapte. Atunci oștile numeroase ca marea, care stăteau de pază în partea cealaltă a Dunării, au profitat de ocazie și, răspîndindu-se știrea că // „inamicul este înfrînt”, mahomedanii au trecut Dunărea pe ghiață, pe la Giurgiu, și, în trei zile și trei nopți, pustiind toate satele, nu au lăsat nicăieri, în ținuturi muntoase și cu vii, nici iarbă și nici vreo vietate. Trupele islamice, purtătoare de noroc, au capturat avuții, vite și atîția robi cum nu au luat niciodată⁴²⁵. Imediat după aceea, prin oamenii lor, Fazlî pașa și calgai sultan au raportat și au adus la cunoștință prea fericitului padișah această victorie aducătoare de bucurie. Plecînd cu oastea sa de patruzeci de mii de oameni, calgai-sultan a trecut prin Țara Românească și devastînd-o s-a îndreptat din nou spre Moldova.

Am găsit potrivit să descriu aici adevăratele cauze ale răscoalei din Țara Românească. :

⁴²³ Vestea înfrîngerii lui C. Șerban în Moldova se aflase în timpul luptelor de la Giurgiu (*Cronici turcești*, II, p. 309).

⁴²⁴ *Şapkalı düşmanlar*. În turca modernă *şapka* înseamnă pălărie. Evlia le spune astfel deoarece nu purtau turbane.

⁴²⁵ Tătarii li s-au dat voie să prade 7 zile în voie (A. I. Ciorănescu, *Documente*). Cu acest prilej au robii și au prădat țara „foarte rău” (*Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 141). Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 307.

Cauzele răscdalei din Țara Românească

Mai înainte, pe vremea cînd la Înalta Poartă era mare vizir Boynu-egri Mehmed-pașa⁴²⁶, beiful Țării Românești⁴²⁷ refuzase să dea tribut vistieriei padișahului. Răsculîndu-se, el a fugit în țara Ardealului⁴²⁸, unde însă a fost omorît. Atunci s-a pus problema: „cui să fie acordată domnia Țării Românești?” și, în urma sfatului ținut și cu consimțămîntul tuturor, vizirul Köprülü Mehmed pașa a hotărît ca ea să fie acordată lui Mihnea Celebi⁴²⁹, vestit sub numele de Djivan Celebi. El fusese crescut în conacul prințesei Atike-Sultan⁴³⁰ a lui Kenan pașa de la Istanbul și îi mersese vestea de cunoscător al limbilor persană și elină, de caligraf, poet, de om distins și instruit. Astfel, domnia Țării Românești fusese dăruită unei persoane care se bucura de mare trecere în ochii membrilor divanului. Afară de faptul că i se dăduse tug, tobă și steag, Atike-Sultan îi dăruise și ea o sută de pungi cu împrumut. Făcîndu-se toate pregătirile necesare, el a plecat din Istanbul cu mare alai, împreună cu muhzîr-aga⁴³¹ și cu capugi-bașii musulmani vestiți și s-a oprit la seraiul numit Topcılar al lui Melek-Ahmed pașa

Plecînd de acolo și trecînd prin popasuri și menziluri, a strîns în jurul său la fiecare menzil nenumărați oameni fără căpătîi, pe care de asemenea îi scris capugi-bașii; mai multor sute de negustori bogați, pe care i-a întîlnit în cale, le-a făcut promisiuni //, pînă ce a ajuns în orașul București. Cînd s-a așezat acolo, a pus nart⁴³² asupra produselor raialei și beraialei și ale boierilor, obligîndu-i să le vîndă la prețuri mici și arătîndu-se în felul acesta ca omul echității și al dreptății. De asemenea, și produsele sale le-a dat creditorilor săi pe prețuri de nimica. Tuturor și în special negusturilor, făcîndu-le multe favoruri⁴³³, le-a zis: „Veniți cu toată averea voastră și faceți negoț; vă voi da cu prețuri convenabile mărfuri nemaivăzute și nemaicunoscute, ajutîndu-vă să obțineți orice produs de la oricine veți voi”. În felul acesta, a arătat multă bunăvoință față de mahomedani.

El a scris și la Poarta fericirii că „Slavă lui Allah, în țara noastră se află acum mii de mahomedani. Să ne trimiteți un molla, cu rangul de cinci sute de aspri, care să aibă grijă de treburile musulmanilor, căci un asemenea

⁴²⁶ În apr.—sept. 1656.

⁴²⁷ Constantin Șerban (1654—1658), aliat cu Rákóczi al II-lea.

⁴²⁸ Vezi acest volum (alte pagini).

⁴²⁹ Mihnea al III-lea Radu (1658—1659). Vezi și alte pagini.

⁴³⁰ Soția lui Kenan pașa și fiica sultanului Ibrahim I (1640—1648).

⁴³¹ *Muhzîr aga*, ușier, portar, aprod.

⁴³² *Narh*, preț maximal pentru mărfuri, alimente etc.

⁴³³ Cf. și *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 136, unde se spune că Mihnea a chemat în țară mulți turci, pe care-i „socotea și-i cîntea”.

molla este absolut necesar. Cu voia padişahului, voi zidi o geamie sau voi construi o geamie împărătească. Să trimiteți hatipi, muezzini, imami, ostași⁴³⁴ și îngrijitori pentru moschei”⁴³⁵. El a mai spus că „moneda să fie bătută în numele padişahului, iar slujba de vineri să fie citită tot în numele său”. Trimițând oameni în acest scop, faima lui s-a răspândit în toată lumea și toți credincioșii lui Allah s-au bucurat și i-au adus mulțumiri.

Cînd vilaietul a devenit un loc de încredere, s-au dus în Țara Românească atîția oameni <musulmani> cu averile lor, încît acolo au fost duse avuții în valoare de zece tezaure egiptene⁴³⁶ și vreo zece mii de oameni, trecînd la islamism, au format o mare comunitate. Dar iată că, într-o zi, pe neașteptate, blestematul de Mihnea bei și-a trimis în taină oamenii la toate schelele, poruncindu-le: „Să nu îngăduiți să treacă nici un musulman; să nu lăsați să zboare nici măcar o pasăre”. De asemenea, el a trimis porunci boierilor din toate orașele din Țara Românească, cerîndu-le: „Să omoriți pe toți musulmanii de sub stăpînirea voastră și să-mi trimiteți mie banii și averea lor”. Se relatează că, în trei zile, șaptesprezece mii de mohamedani au fost trecuți prin sabie și loviți cu topoarele, iar în orașele București și Tîrgoviște⁴³⁷ și în altele, o mulțime de mahomedani au fost închiși și, după ce li s-au luat averile, au fost omoriți cu mii de torturi⁴³⁸. Dar un steag de seimeni, un steag de sarîgea și cîteva sute de ieniceri⁴³⁹, strîngîndu-se la un loc, au refuzat să se convertească și luptînd mereu au ajuns cu bine la cetatea Giurgiu.

344 // După aceea Djivan bei, punînd mîna pe atîtea avuții și tezaure, a strîns vreo sută de mii de ostași din Ardeal, Cehia, dintre nemți, dintre suedezi⁴⁴⁰, valahi, moldoveni și cazaci. Astfel, el a hotărît să se răscoale. În urma refuzului său de a plăti tribut vistieriei împărătești, s-a aflat și la Poarta Devletului de răscoala sa.

⁴³⁴ *Mürtezika*.

⁴³⁵ *Huddam*.

⁴³⁶ *Mısır hazinesi*, aici în sens de „mulți bani”. Pentru a evalua anumite bogății, cronicarii turci se referă de obicei la sumele mari pe care provincia egipteană a Imperiului otoman le vărsa în vistieria sultanului. Vezi ed. A. Antalffy, p. 31 nota 3.

⁴³⁷ *Tarkopeş* (greșeală de transcriere). Măcelul turcilor la Tîrgoviște a avut loc la 12 sept. 1659 (Hurmuzaki, IX/1, p. 148; *Monumenta Hungarica Historica*, XXIII, pp. 653–654 și A. L. Ciorănescu, *Mihnea III*, pp. 130–131).

⁴³⁸ Cifra indicată aici de Evlia — 17 000 — nu este mult exagerată; în vol. I, p. 296, numărul celor uciși este de „aproape zece mii de negustori”, iar în vol. VII, p. 465, numărul lor crește la „patruzeci-cincizeci de mii de negustori musulmani”. Mihnea se lăuda el însuși că ucisese 12 000 de turci (A. L. Ciorănescu, *Documente*, p. 95). Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 307.

⁴³⁹ Prezența acestora în oastea lui Mihnea al III-lea este atestată și de *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 136, care vorbește de saragelele, deliții, beglii și seimenii din armata domnului. Baza oștirii sale o formau însă dorobanții și călărașii de țară (*ibidem*, pp. 138–139).

⁴⁴⁰ *Isvedji* (*Isvec*). Cifra este și aici exagerată.

În acest fel, cu o armată numeroasă, el a început să atace părțile Silistrei, Rusciukului, Nicopolului, Orșovei⁴⁴¹, Vidinului și Cladovei⁴⁴², prădându-le. Tot atunci și Constantin Cîrnul a venit asupra orașului Iași cu o oaste de optzeci de mii de oameni ⁴⁴³ iar beiful Moldovei, Ghica⁴⁴⁴, neputîndu-se opune, a fugit la hanul Mehmed Ghirai din Crimeea.

Cu voia lui Allah, iată că acum, venind cu noi și oastea tătară, am cucerit și am reînviat, de la un capăt la altul, Moldova și Țara Românească. Cu voia lui Allah, din pricina asprimii iernii, apa Dunării a înghețat. Toți gaziii s-au bucurat de aceasta. Atunci, oastea islamică a intrat cete, cete, în Țara Românească s-o devasteze și s-o prade. Cu voia lui Allah, după zece zile ghiața Dunării s-a spart, iar sloiurile mari de ghiață au început să curgă.

În acest loc⁴⁴⁵, un boier bogat din Țara Românească a venit la calgai-sultan cu vreo trei sute de inși dintre supușii, rudele și membrii familiei sale și ridicîndu-și degetul⁴⁴⁶ în fața umilului de mine, a adoptat credința islamică, ceea ce, după părerea sârmanului de mine, este o binefacere mai prețioasă decît toate prăzile. Calgai-sultan și-a scos blana de samur și l-a îmbrăcat cu ea pe acest <nou> musulman, iar umilul de mine i-am dat numele de „Mehmed”. Calgaiul le-a dat trei sute de voinici și cu toții și cu toate avuțiile lor s-au dus pe malul Dunării. Acolo, potrivit dictonului: „Fericirea credinței și a siguranței este în partea Islamului”, ei s-au îmbarcat pe corăbiile de tranzit și au trecut în partea cealaltă, la Nicopol, unde, prezentîndu-se la nusellîmul Nicopolului, Mehmed aga, cu scrisorile lui calgai-sultan, și-au întărit din nou credința, devenind oameni ai legii. Din rîndurile populației aceluia vilaiet, Cerkez-Omer aga și alaiabei și ceilalți zaimi, precum și meșterul de puști Mustafa, au acordat multe binefaceri acestui musulman nou, dîndu-i saraiuri frumoase la Nicopol, unde a stat în siguranță. Ei au avut un sfîrșit fericit, scăpînd de răutatea tătarilor.

Însă sfîrșitul blestematului de Mihnea, care s-a răsculat, n-a fost cu bine, fiindcă tot timpul, mergînd pe urmele sale cu patruzeci de mii de oșteni, l-am tot fugărit, încît am obosit. Acest om necurat, fugind zi și noapte prin Țara Românească, cu cai buni, // a trecut dincolo de munții Brașovului⁴⁴⁷, 345

⁴⁴¹ *Erşovani*; de obicei: *Irşova*.

⁴⁴² *Feth-ul-islam*.

⁴⁴³ Ridicarea lui Mihnea al III-lea contra turcilor și cucerirea Moldovei de către C. Șerban s-au petrecut, într-adevăr, în același timp, după tratatul de la Rucăr, din 15 oct. 1659, dintre Mihnea și G. Rákóczi al II-lea (A. I. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, pp. 149–150).

⁴⁴⁴ *Gîfa*; este vorba de Gheorghe Ghica.

⁴⁴⁵ Evlia nu precizează locul; este vorba de regiunea Dunării.

⁴⁴⁶ Gestul care însoțește formula mărturisirii credinței mahomedane.

⁴⁴⁷ *Prașova*. Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 309.

din Ardeal, cu multe giuvaieruri prețioase, crezînd că a scăpat. Dar cînd a ajuns acolo, craiul Rákóczi și Ioan Kemény nu l-au ajutat ci, otrăvindu-l, i-au luat averea⁴⁴⁸. După aceea, belicul Țării Românești a fost dăruit unuia cu numele de Duca⁴⁴⁹.

Călătoria noastră, împreună cu calgai-sultan, pe alt drum, în Moldova

Plecînd de la Giurgiu, ne-am îndreptat, la început, înspre miazănoapte. După ce am trecut prin Țolovași⁴⁵⁰, ne-am odihnit. I se spune Țolovași din cauză că pămîntul său este mlăștinos. Pornind de aici, am ajuns în orașul Tîrgoviște⁴⁵¹. Orașul abia începuse să se populeze din nou. Locuitorii care începuseră să se înapoieze au adus daruri și au răscumpărat sute de robi dintre ai lor. De aici, ne-am dus la București. Fiindcă locuitorii săi începuseră și ei să se înapoieze, au răscumpărat cinci sute de robi de ai lor, plătindu-ne mulți bani. De aici, am plecat în grabă tot înspre miazănoapte și devastînd satele de pe malurile rîului Teleorman⁴⁵², am luat 300 de robi. De acolo, am prădat localitatea Curteanca⁴⁵³. După aceea, provocînd pagube mari satelor de pe malurile rîului Glavacioc⁴⁵⁴ am luat o mie de robi. Apoi, jefuind și prădînd cîftlicurile de pe malurile rîurilor Slurun⁴⁵⁵, și Darvai⁴⁵⁶, am luat două mii de robi de pe malurile Argeșului și am incendiat localitatea Iesece⁴⁵⁷.

De aici, pe alt drum, am ajuns în orașul Tîrgoviște. Pornind iar spre răsărit, am distrus localitatea Ciarpa⁴⁵⁸. Trecînd călare peste rîul Prahova⁴⁵⁹, apoi prin localitatea Serabina⁴⁶⁰ și prin balta Ialomița⁴⁶¹, am ars un mare număr de sate. Apoi, cînd am trecut prin tîrgul Gherghița⁴⁶², am luat de acolo trei mii de robi, dar șaptezeci dintre tinerii noștri viteji au devenit martiri. Cadavrele lor le-am trimis în țara Crimeii. De la izvorul rîului

⁴⁴⁸ Mihnea al III-lea a fost otrăvit la Sătmar, la 5 aprilie 1660, de C. Șerban, cu știrea lui G. Rákóczi al II-lea (A. I. Ciorănescu, *op. cit.*, pp. 172—173).

⁴⁴⁹ *Duka*, în loc de Ghica, adică Gheorghe Ghica (nov. 1659 — sept. 1660; mutat din Moldova).

⁴⁵⁰ *Țolovași*, „cîmpie deschisă, șes”.

⁴⁵¹ *Tîrkoviș*.

⁴⁵² *Deliorman*, „pădure nebună”. Aceasta nu se află însă la nord de București, ci la apus.

⁴⁵³ *Kürtini*, jud. Argeș.

⁴⁵⁴ *Lavahe*.

⁴⁵⁵ *Slurun*, neidentificat.

⁴⁵⁶ *Darvai*, neidentificat; Dimbovnic (?).

⁴⁵⁷ *Iesece* (*Yesece*), neidentificat.

⁴⁵⁸ *Ciarpa* (*Çapra*), neidentificat.

⁴⁵⁹ *Prava*.

⁴⁶⁰ *Serabinayi*; poate *Saraybina*.

⁴⁶¹ *Yalonița batagi*.

⁴⁶² *Göğüçsa*, lipsind litera r: *Görgüçsa*.

Prahova ne-am avîntat pînă la hotarele Ardealului și, aducînd de acolo mulți robi, două sute de mii de oi, șase mii de vite, // am pus cazanele pe malul rîului Sir⁴⁶³ și ne-am ospătat cu chebab de vite și am petrecut ; străjile noastre stăteau în cele patru părți. Trecînd peste rîul Buzău⁴⁶⁴, am luat mai multe sute de robi precum și mii de cai de herghelie. După aceea, dînd o luptă crîncenă pe dealurile Rîmnicului⁴⁶⁵, deși trecusem dealul Gühercile⁴⁶⁶ și făcusem deja un drum de o zi, totuși, după obiceiul tătăresc, ne-am întors repede și am răpit multe raiale, punîndu-le în lanțurile nenorocirii, împreună cu copiii și cu rudele lor care coborau, fără nici o grijă, din munți.

În același timp am prădat o sută șaptezeci de mii de vite și cai și patru sute de mii de oi^{466bis}. A doua zi, amîndouă aripile, cea din dreapta și cea din stînga, au ajuns în orașul Focșani și am trecut dincolo de rîu. Mai înainte, robii și avuțiile prădate din Țara Românească fuseseră trimise în țara Crimei, împreună cu Batîr aga și cu alți o mie de viteji⁴⁶⁷. Slavă lui Allah, în acest oraș ne-am întîlnit cu toții și am adunat toată oștirea la un loc. Dar cele zece mii de care cu avuții au devenit piedici pentru picioarele noastre. În acest oraș am dormit o noapte. Aici fiind hotarul Moldovei, au sosit nenumărate daruri din partea beifului Moldovei, care venise cu noi⁴⁶⁸, pentru calgai-sultan și pentru aga de țarmuri și pentru oamenii de slujbă și pentru agalele de furaje și pentru bătrîni. El se ruga, cu scrisoare, astfel : „De aici începe ținutul meu și vilaietul meu ; să nu mai prădați și să nu mai jefuiți”. Cînd s-a citit scrisorile sale de rugă, atunci agalele de furaje și telalii au strigat : „De acum înainte calgai-sultanul nostru îi va pedepsi aspru pe cei care vor face incursiuni și vor pustii satele și vor lua bani, vite de povară și îmbrăcăminte”. Pierzînd speranța de a mai putea porni la jaf, fiecare a căutat să-și ducă cu bine robii și prăzile pe care le avea.

După aceea am plecat de la Focșani și, urmînd drumul de țară spre răsărit, am trecut prin orașul Tecuci⁴⁶⁹ și prin tîrgul Bîrlad⁴⁷⁰. Trecînd cu multă greutate rîurile Bîrlad și Vaslui, am ajuns la tîrgul Vaslui. Raialele și boierii de aici, venind cu nenumărate daruri, au mai salvat 800 de robi și 70 000 de oi, dîndu-ne multe avuții. De aici, am înaintat de-a lungul luncii Bîrladului și tot în ziua aceea am urmat și cursul rîului Scinteia.

⁴⁶³ Sir, neidentificat.

⁴⁶⁴ Gőzova, greșeală în loc de Buzova, adică Buzău.

⁴⁶⁵ Rimlik.

⁴⁶⁶ Gühercile dagı, adică „dealul cu salpetru”, neidentificat.

^{466 bis} Cifre exagerate.

⁴⁶⁷ La altă pagină se amintește de 10 000.

⁴⁶⁸ Adică cel care fusese adus din Constantinopol și așezat în domnie.

⁴⁶⁹ Teküdj.

⁴⁷⁰ Perladi; mai jos Berlad.

După multă trudă și oboseală, am ajuns la târgul Scînteia. Și aici au fost vîndute multe mii de oi și vite. Dar nu s-au vîndut deloc nici cai și nici robi, pentru că tătarii țin mult la cai și la robi.

De aici, urmîndu-ne drumul tot spre răsărit, noul bei al Moldovei, însoțit de 100 000 de ostași⁴⁷¹, a ieșit în întîmpinarea lui calgai-sultan, în sunetele meterhanelei sale, strigînd: „Biruința ta să fie binecuvîntată!” ;
347 // i-a pus pe umeri o blană de samur și l-a încins cu o sabie împodobită cu pietre scumpe. De asemenea, i-a dat și agăi de țarmuri un caftan prețios, lucrat în aur. Pe toți oamenii lui de frunte i-a îmbrăcat cu cîte un cekman⁴⁷² de postav și cu nădragi⁴⁷³.

Intrînd în Iași cu întreaga oaste islamică, în a patruzeci și una zi, am avut cîntea de a vedea pe binefăcătorii noștri: Gazzaz-zade aga și Kemankes Ahmed pașa (sic!), al lui Fazlî pașa, și încă alte multe sute de buni prieteni. Slavă lui Allah, căci eu am intrat în acest oraș cu zece feciori robi și patru fecioare sclave și cu șaptesprezece cai și cu multe avuții de pradă. Am oferit daruri lui Ahmed aga și am primit daruri de la el, de la <Ștefan> bei și de la ceilalți. Apoi, am stat liniștit în conacul meu.

Hotărîndu-mă să descriu orașul Iași, capitala Moldovei, l-am cercetat bine atît în interior cît și în exterior.

În aceste zile, calgai-sultan a primit douăzeci de pungi de la beiful nostru din Moldova⁴⁷⁴, Ștefan bei, ca răsplată pentru ajutorul ce-i dăduse pe calea dreptății. De asemenea și el i-a dăruit <lui Ștefan bei> două sute de cai. Cînd mergeam cu atîția robi și cu atîtea prăzi în ținutul Crimeii, el mi-a acordat umilului de mine cinci robi și șase cai buiestrași. Apoi, Ștefan bei i-a dăruit și agăi de țarmuri cinci pungi pentru cheltuieli de drum și cinci cai. Aceștia, la rîndul său, întorcîndu-se în vilaietul Cetatea Albă, cu robi nenumărați și cu multă pradă, mi-a dat și el daruri sărmanului de mine.

Mai apoi, pe cînd stăteam liniștit și petreceam în conacul meu, m-am înfățișat într-o zi înaintea lui Ștefan bei. Fiind singuri în acel loc, l-am întrebat în cursul convorbirii: „Beiful meu, îți mai aduci aminte ce fel de făgăduială solemnă mi-ai făcut în ziua luptei care s-a dat lîngă acest oraș. Iași?” „Ce anume?” zise el. Atunci, sărmanul de mine i-am răspuns: „În ziua aceea mi-ai spus: «Dacă Allah cel preaînalt îmi va da norocul să mă așez pe scaunul Moldovei, făgăduiesc că voi recunoaște că Allah e unic și voi trece la credința profetului Muhammed»⁴⁷⁵. Iată, acum Allah este

⁴⁷¹ Cifra este exagerată.

⁴⁷² *Çekman*, în paranteze și *çepken*.

⁴⁷³ *Don*.

⁴⁷⁴ *Bulgar*, în loc de *Bogdan*.

⁴⁷⁵ Este vorba de o făgăduială a domnului; vezi mai sus.

de față și vede tot. Păstrându-ți făgăduiala ta solemnă, spune formula de mărturisire a credinței și mărturisește că prea cuviosul Muhammed — pace lui! — este adevăratul profet, pentru ca astfel Allah cel darnic să te mențină în această domnie, deoarece el ți-a încredințat această domnie în urma făgăduielii tale, iar dacă nu-ți respecți promisiunea, e sigur că îți va lua din mină această domnie și, trecînd fără credință din lumea aceasta în lumea cealaltă, vei rămîne veșnic în focul iadului”. Atunci el îmi zise: „Dar tatăl meu, stînd închis la Iedikule, m-a făcut bei, împovărîndu-se cu o datorie de 3 000 de pungi. Dacă devin musulman, // atunci <moldovenii> nu-mi vor îngădui să-mi păstrez domnia. Care va fi atunci situația mea și a tatălui meu?” „Bre, beiful meu, — îi zisei sărmanul de mine — jur că taina aceasta nu o va ști nimeni. Tu să te duci mai departe în bisericile lor cu acest calpac verde al tău și să nu te lepezi de ritul lui Isus⁴⁷⁶, dar să faci numai mărturisire pentru credința musulmană din tot sufletul și prin viu grai”. La aceea beiful zise: „Atunci, Evlia Celebi, învață-mă cum se trece la islam; dar, dacă-l iubești pe prea cuviosul Muhammed, taina aceasta aici să rămînă”.

Zicînd acestea, slavă lui Allah!, el și-a ridicat degetul arătător și a rostit de trei ori, din tot sufletul, cuvintele mărturisirii. După ce s-a cinstit, în acest fel, cu islamul, am făcut spălarea rituală și am îndeplinit împreună cu el rugăciunea de amiază⁴⁷⁷. I-am mai dat sfaturi, l-am mai lămurit în punctele necesare practicii religioase a islamului. După aceea, m-am dus acasă și m-am odihnit. Slavă lui Allah!, în timpul acestei lupte sfinte, am săvîrșit o faptă foarte bună ca aceasta. Fața beifului s-a luminat, iar foarte multe din greutățile sale s-au ușurat și el a ajuns stăpîn pe o avere ca a regelui Karun⁴⁷⁸. După aceea și sărmanul de mine m-am apucat să descriu orașul.

Descrierea orașului călugărului Iașica

După informațiile istoricilor greci⁴⁷⁹, cauza întemeierii acestui oraș a fost aceea că în aceste locuri trăise de mult un călugăr bătrîn care, ajungînd pînă la Isus, stătea și vorbea adeseori cu ucenicii, iar în veacul al șaselea de după Isus, el a găsit, încă în toată puterea sa, și pe măria-sa profetul <Muhammed>. Acest călugăr se numea Iașica. Ajungînd un bătrîn neputincios, necredincioșii de pretutindeni îi trimeteau plocoane și daruri,

⁴⁷⁶ Isa.

⁴⁷⁷ Trecerea lui Ștefăniță Lupu la islamism nu este confirmată de alte izvoare. El a fost în tot timpul domniei un sprijinitor al bisericii ortodoxe, terminînd lăcașurile începute de tatăl său (C. Andreescu și C. Stoida, *op. cit.*, pp. 149—161).

⁴⁷⁸ Karun, personaj legendar, socotit în Orientul musulman ca fiind foarte bogat.

⁴⁷⁹ *Müverrihan-ı Rum*. Acești istorici nu se ocupă de originile orașului Iași, dar Evlia îi citează pentru a-și impresiona cititorii.

astfel că el a adunat o avere care trecea de o mie de milioane. Murind într-o zi acest patriarh fără credință⁴⁸⁰, Iașica, a fost înmormântat acolo unde locuise, iar peste el au zidit cu banii lui, mulți ca ai lui Karun, o mănăstire mare care a fost numită, după numele său, mănăstirea Iașica⁴⁸¹. Cu timpul, s-a întemeiat pe locul acela un oraș foarte mare⁴⁸², care a fost numit tot după numele acestui călugăr. Ulterior, printr-o pronunțare deformată a lui Iașica, orașul a devenit cunoscut sub numele de Iași.

Mai târziu, un rege numit „Kurtia”⁴⁸³, unul din fiii regelui Salsal⁴⁸⁴, împodobind acest oraș și transformându-l într-un oraș înfloritor, a ridicat pentru el un palat foarte mare. Acestui palat, care a fost numit după numele regelui și care servește de palat beilor, i se zice Curte.

349 Este un palat demn de a fi luat de model și merită să fie văzut. În anul 805⁴⁸⁵ Ildîrîm Baiazid han⁴⁸⁶, // venind ca un fulger, a trecut pe toți necredincioșii prin ascuțișul sabiei și a cucerit orașul, impunându-i la haraci pe necredincioșii care scăpaseră de sabie. Apoi, el a trecut cu corăbiile pe malul de dincolo, la Sinop⁴⁸⁷. Încă în acel an, necredincioșii, adunându-se laolaltă, au făcut un zid tare în jurul orașului Iași⁴⁸⁸ și s-au răsculat din nou. Ildîrîm han a venit iarăși asupra lor și, trecîndu-i pe necredincioși prin sabie, a dărîmat cetatea zidită de ei. Cînd Ildîrîm han a trecut din nou în Anatolia, ei s-au răsculat iarăși și fiindcă, în cursul anului, ei s-au răsculat de șapte ori, Ildîrîm han, venind tot de atîtea ori ca un fulger, i-a pedepsit pe răsculați, a supus orașul și a făcut cuceriri; din cauza acestor victorii, înălțimea sa Emir-Sultan l-a poreclit pe Baiazid han cu numele de Ildîrîm han⁴⁸⁹. Răsculîndu-se și după aceea în nenumărate rînduri, li s-a venit iarăși de hac. La ultima cucerire, el (orașul) a fost închinat ca vacuf pentru Mecca și Medina⁴⁹⁰. Sultanul Suleiman Kanuni a instituit drept lege ca :

⁴⁸⁰ Patrik bi-tarik.

⁴⁸¹ O mănăstire a lui Iașco exista la Suceava.

⁴⁸² Despre originea orașului Iași s-a scris foarte mult, dar legenda înregistrată de Evlia nu se găsește în alte izvoare. După opinia lui Bandini, Iașii se numeau astfel „după un păstor cu acest nume” (*Călători*, V, p. 327); după D. Cantemir, întemeietorul ar fi fost un morar numit Ioan sau Iași (*op. cit.*, p. 73). Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, pp. 403—405. După cercetări mai noi, numele Iași ar fi legat de alani arcași refugiați aici, denumiți jiasz (Dan Bădărașu și I. Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, 1974, pp. 29—30).

⁴⁸³ Personaj creat de Evlia Celebi pentru a explica originea curții domnești.

⁴⁸⁴ Alt personaj legendar, fără nici o legătură cu primul. Vezi nota 67.

⁴⁸⁵ 1 aug. 1402 — 20 iul. 1403.

⁴⁸⁶ Baiazid Ildîrîm, sultan otoman (1389—1402). Eroare; este vorba probabil de Mehmed al II-lea (1451—1481) sau de Suleiman Magnificul (1520—1566).

⁴⁸⁷ Sinab.

⁴⁸⁸ Iașii nu au avut niciodată zid înconjurător.

⁴⁸⁹ Ildîrîm înseamnă „fulger”; este o încercare de a-i explica numele, care însă nu se leagă de Moldova.

⁴⁹⁰ Orașul nu a fost niciodată vacuf.

numirea și mazilirea beilor lui să fie în mîna Casei osmane⁴⁹¹; ei să aibă steag și tobe, pe steagurile lor să fie desenat un cap de bour⁴⁹², beii lor să meargă la expediție împreună cu dinastia otomană, avînd o oaste alcătuită din douăzeci de corpuri⁴⁹³ de călăreți și 3 000 dorobanți⁴⁹⁴ pușcași, iar atunci cînd li se conferă pentru prima dată domnia, beii lor să plătească padișahului 1 500 de pungi⁴⁹⁵; în fiecare an să dea cîte 150 de pungi pentru plata soldelor craiului⁴⁹⁶ și 40 000 de oi pentru bucătăria⁴⁹⁷ padișahului și pentru ieniceri; la începutul fiecărui an să dea, pentru arsenalul imperial, 1 000 de butoaie de seu pentru unsul galerelor și alte o sută de butoaie de ceară curată, o sută de cîntare de ceară de albine și 1 000 de piei de vită. Toate acestea trebuiau predate pașalei din vilaietul Oceakov.

Deși, de la această rînduială încoace, ei (moldovenii) trăiesc în liniște, totuși mai pun la cale, pe alocuri, cîte o răzvrătire, cu puterea banilor. Fiind însă pedepsiți îndată cu asprime, li se devastează și li se pradă ținuturile și vilaieturile. Beii lor, ca oricare mir-i-miran, au paharnici și pușcași musulmani și șatîri musulmani⁴⁹⁸, cu coifuri aurite și cu topoare în mînă. Ei au, de asemenea, o meterhanea formată din șase persoane, un divan-efendisi⁴⁹⁹, doisprezece capugibași musulmani și douăsprezece agale de tătari⁵⁰⁰, din partea tătarilor. Aceștia sînt cei care au grijă de treburile lor cu hanul. În fiecare an, ei trimit hanilor <tătari> cîte cincizeci de butoaie de miere și o sută de cai, ca dar⁵⁰¹. Toate sînt după legea lui Suleiman han. Legea lui Suleiman han este în vigoare pînă astăzi.

// Beii ei <Moldovei> are un venit anual de 8 000 de pungi grecești⁵⁰², 350 2 000 de pungi obține din daruri și 2 000 de pungi pentru zaherea, încît

⁴⁹¹ Este vorba de supunerea Moldovei la 1538.

⁴⁹² Această stemă este mult mai veche decît dominația otomană în Moldova.

⁴⁹³ *Djerâ* sau *djirid*. Numărul oștenilor Moldovei nu a fost limitat printr-o dispoziție specială.

⁴⁹⁴ *Tarabans*.

⁴⁹⁵ Pentru ocuparea tronului nu se plătea o sumă fixă, iar suma indicată de Evlia este foarte mare (Vezi *Istoria României*, II, pp. 781–783).

⁴⁹⁶ Titulatura (*elkab*) sultanilor cuprinde și titlul de *kral* (crai, rege). Vezi L. F e k e t e, *Einführung in die osmanische-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, p. LII.

⁴⁹⁷ Despre aceste obligații de a aproviziona Poarta vezi *Istoria României*, II, pp. 785–787.

⁴⁹⁸ Domnii Moldovei nu țineau garnizoane otomane, decît în anumite împrejurări.

⁴⁹⁹ *Divan efendisi* era unul dintre secretarii sfatului domnesc (divanului); redacta cererile prezentate către Poartă și avea și alte atribuții. Vezi P. S t r i h a n, *Divan-efendisi în Țara Românească și Moldova în sec. XVII–XIX*, în „Studii”, 1968, nr. 5, pp. 881–896.

⁵⁰⁰ *Tatar*, probabil curieri, lipcani.

⁵⁰¹ Cf. M i r o n C o s t i n, *Opere*, p. 45, care arată că de la Ieremia Movilă era obiceiul să se dea tătarilor „în toți ani cîte... <mii> cîntare <de miere> și alte daruri”.

⁵⁰² *Kise-i Rumi*. A. Antalffy traduce cu pungi europene (p. 40). Despre veniturile domnului Moldovei vezi D. C a n t e m i r, *op. cit.*, pp. 265 și 268, nota 15; el indică 600 000 de taleri; deci 1 200 de pungi.

țările Moldovei și Țării Românești sînt cele care îi îmbogățesc pe marii dregători de la divanuri, pe vizirii și pe demnitarii din Istanbul⁵⁰³. Sărmanul de mine cunosc bine situația din aceste țări. Demnitatea de domn în Moldova și Țara Românească este mai productivă decît cele din Bagdag și din Egipt, dar ea este destinată numai beilor creștini.

Înfățișarea teritoriului orașului Iași. Orașul Iași este așezat la nord de Dunăre, la o distanță de două conace, pe o mare întindere de pămînt care are, la nord-est⁵⁰⁴, dealuri joase, iar partea dinspre sud-est este formată din șes și cîmpie. Spre miazăzi, are un lac artificial, iar spre apus sînt dealuri păduroase și lanuri de grîu. Cuprinde în total 20 000 de curți înflori-toare⁵⁰⁵. Nu are deloc case acoperite cu olane sau cu plumb, dar ele sînt clădite din piatră^{505bis}. Are numeroase palate și mănăstiri.

Palatul curții⁵⁰⁶. Acesta este un palat mareț. Beii care au domnit au ridicat, fiecare, cîte o construcție, încît s-au format mai multe rînduri. Cel care și-a dat mai mult osteneală pentru a-i desăvîrși înflorirea a fost tatăl lui Ștefan bei, Lupu bei⁵⁰⁷, care este acum închis la Iedikule. Fiind stăpîn pe o avere ca cea a lui Karun, el a pus să se ridice palate cu două caturi și cu un cat, băi, bazine de apă⁵⁰⁸ și săli de divanuri de nedescris. Ferestrele și balcoanele sînt îndreptate spre lac⁵⁰⁹. De jur împrejur, palatul este înconjurat cu un zid frumos, de piatră, în formă de cerc, în felul unei cetăți cu ziduri, ca cele ridicate de Ședdad⁵¹⁰. De jur împrejur, se află și un șanț, iar spre nord are o poartă de fier. În fața porții sînt cinci-șase uși⁵¹¹. Are și o sală mare de divan⁵¹², în care încap cinci mii de persoane⁵¹³. Ferestrele sale privesc unele spre altele. Palatul cuprinde mai mult de o sută de încăperi pentru icioglanii și este acoperit cu țigle smălțuite, puse unele

⁵⁰³ Observație justă.

⁵⁰⁴ Poyraz, Crivăț. Despre întinderea orașului în această vreme vezi D. Bădărașu — I. Caproșu, *op. cit.*, pp. 91—92.

⁵⁰⁵ După Bandini, la 1641, erau 15 000 de case (*Călători*, V, p. 327). Despre numărul caselor în această vreme vezi D. Bădărașu — I. Caproșu, *op. cit.*, p. 89.

^{505 bis} Nu toate casele erau construite de piatră sau zid, după cum au remarcat și alți călători (*ibidem*, p. 102).

⁵⁰⁶ *Kurtiya*. Evlia nu folosește termenul turc serai.

⁵⁰⁷ Vasile Lupu. Despre lucrările făcute de V. Lupu vezi M. Costin, *Opere*, pp. 91, 119 și acest volum. Despre curtea domnească din Iași vezi bogata bibliografie de la N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 407—413 și 498—499.

⁵⁰⁸ *Şadırvam*.

⁵⁰⁹ Despre acest mare iaz sau heleșteu vezi C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului*, pp. 151—152.

⁵¹⁰ Rege al Yemenului, vestit prin monumentele pe care le-a ridicat în timpul domniei sale.

⁵¹¹ *Bevvab* (pl. de la *bab*). A. Antalfy traduce cu „străji” (p. 41).

⁵¹² *Divan hane*. Sala se numea chiar divan.

⁵¹³ Cifra evident exagerată.

peste altele. Apoi, are o pivniță (chilar), o șelărie și o vistierie⁵¹⁴, adică locul unde stă vistierul⁵¹⁵. Este un palat asemenea unei cetăți. Piața seraiului formează și ea una din podoabele sale.

În fața acestui palat să află un lac, care nu exista mai înainte. În anul o mie patruzeci și cinci⁵¹⁶, Lupul bei, obținând învoire de la sultanul Murad han al IV-lea, a înălțat un zid între două dealuri. În felul acesta, din apele râului Scînteia⁵¹⁷ s-a format un lac mare, iar în el a pus mii de feluri de pești. Din arendarea lui în vremea aceea a obținut 40 000 de galbeni. În prezent se dă tot cu arendă. Circumferința lacului măsoară 8 000 (sic!) de mile, // iar la capătul de jos se află mori de apă. Pe malurile acestui lac, Lupul bei clădise o astfel de baie încît în toată Europa⁵¹⁸ nu există o baie atît de strălucitoare ca aceasta. Cînd sultanul Murad han a auzit despre splendoarea sa, a zis: „Nu cumva acest afurisit va pretinde, cu timpul, să devină crai?” Auzind aceasta, Lupul bei a trimis marelui vizir⁵¹⁹ Kara-Mustafa pașa⁵²⁰ următoarea scrisoare, zicîndu-i: „Să mă chemați înaintea padișahului ca să mă cinstesc cu trecerea la islam în fața sa și cînd voi deveni vizirul⁵²¹ Moldovei, voi plăti padișahului meu 500 000 de galbeni, iar stăpînului meu⁵²² 100 000”. Pecetea de pe scrisoare era așa:

„Prietenul dinastiei lui Osman. Lupul, voievod la serhatul Bogdan”⁵²³.

Murad han, văzînd această rimă, a trimis vorbă ca Lupul bei să vină fără întîrziere pentru a deveni musulman. Dar, înainte de sosirea sa, Murad han a trecut în lumea veșniciei, iar Lupul bei, întorcîndu-se din drum, a rămas în rătăcire.

*Varoșul*⁵²⁴ *orașului Iași*. Cuprinde 20 000 de case, acoperite cu stuf, la miazănoapte de palatul beilui, într-un loc întins. Printre aceste case se află vreo 700 de ulițe curate, largi și acoperite cu scînduri⁵²⁵. Casele, cu acoperișuri de șindrilă sau de scînduri, așezate unele peste altele, aparțin

⁵¹⁴ *Tesbarhane*, în loc de *vistiyarhane*.

⁵¹⁵ *Defterdar*.

⁵¹⁶ 17 iunie 1635 — 4 iunie 1636.

⁵¹⁷ *Iskinteu*; de fapt Bahlui.

⁵¹⁸ *Frangistan*, „țara frîncilor”.

⁵¹⁹ *Sadr-ı a'zam*.

⁵²⁰ Mare vizir între anii 1639—1644.

⁵²¹ *Vezir*, aici în sens de domn. De fapt Vasile Lupu era deja domn și nu a trecut niciodată la islamism.

⁵²² Adică marelui vizir.

⁵²³ *Muhıbb-i hanedan-ı al-i Osman. Lupul, voyvoda-i serhadd-ı Bogdan*.

Despre sigiliul lui Vasile Lupu a se vedea Maria Dogaru, *Primul sigiliu cu text în limba turcă folosit de domnitorii români*, în „Rev. muzeelor”, 1970, nr. 6, pp. 532—533.

⁵²⁴ *Varoș* desemnează cartierele din afara zidurilor unei cetăți.

⁵²⁵ Cf. și informația lui Cornelio Magni din 1672 („Analele Acad. Rom., Mem. Sect. istorice”, s. II, t. XXX, 1910—1911, pp. 52—53).

boierilor⁵²⁶, vameşului⁵²⁷, logofătului⁵²⁸, vistierului⁵²⁹, hatmanului⁵³⁰, cuparului⁵³¹ şi altor negustori bogaţi. În ogrăzile lor se află foarte puţine vii şi grădini. Gardurile sînt făcute de obicei din trestie, din nuiiele şi din papură. Mulţi dintre negustori sînt de neam laz.

Mănăstirile. Se găsesc unsprezece mănăstiri care nu au nicăieri pereche, poate numai în ţinutul Kiev al moscovitului⁵³².

Prima dintre ele, destinată slujbelor <domneşti>, se află chiar în faţa palatului beului. Este o mănăstire clădită solid, dar nu este atît de ornată şi împodobită. Pe vremea lui Ildîrim Baiazid această biserică devenise o moscheie a musulmanilor⁵³³; mai tîrziu, transformînd mirhab-ul ei într-o uşă, au făcut-o iar biserică. Fiind un vechi lăcaş de rugăciune, ea este foarte venerată. Tot în incinta ei se află şi mormîntul unui preot⁵³⁴, despre care se spune că ar fi fost un contemporan al măriei sale Isus.

352 Apoi, afară din oraş, lîngă drumul care duce la schela Galaţi, pe malul lacului lui Barnovschi⁵³⁵, pe un povîrniş, se află mănăstirea Minokula⁵³⁶. Este un lăcaş care merită să fie amintit şi seamănă cu o cetate. Se spune de preoţi, călugări⁵³⁷, vlădici şi patriarhi necredincioşi⁵³⁸.

Apoi, pe malul lacului oraşului Iaşi se află mănăstirea Galata. Şi această mănăstire a necredincioşilor este întărită ca o cetate. Constantin Cîrnul, închizîndu-se în această mănăstire, a pus să se sape în exterior o întăritură foarte mare, încît trebuie şase ore pentru a o ocoli. Avea fortificaţii în şapte locuri, precum şi porţi cu şanţuri şi cu macarale în cinci locuri. În interior era prevăzută şi cu galerii subterane, încît era o întăritură mare. Dar, slavă lui Allah, vitejii noştri i-au trecut repede prin sabie pe toţi, iar pe cei din mănăstire i-au făcut bucăţi, aruncîndu-i din turnul clopotniţei.

⁵²⁶ *Boia*, greşit în loc de *boiar* (boyar).

⁵²⁷ *Vamoş*. Este probabil ca Evlia să se refere la localul vămii sau carvasaralei (N. St o i c e s c u, *op. cit.*, p. 427).

⁵²⁸ *Lakofet*.

⁵²⁹ *Pistiar*.

⁵³⁰ *Hatma*.

⁵³¹ *Kupar*.

⁵³² *Moskof*.

⁵³³ Informaţia nu corespunde realităţii istorice; la Iaşi nu a existat niciodată moscheie. Este vorba probabil de biserica Sf. Nicolae Domnesc, clădită de Ştefan cel Mare în apropierea curţii domneşti.

⁵³⁴ Aluzie la legenda călugărului Iaşca, eponimul oraşului Iaşi.

⁵³⁵ *Yurbuska*. Să fie Ciurbeşti?

⁵³⁶ După nume pare a fi mănăstirea Socola, situată în apropierea oraşului, construită probabil de Alexandru Lăpuşneanu (N. St o i c e s c u, *op. cit.*, p. 418). La A. Antalfy, *Mnukuh* (p. 43), identificată greşit cu biserica Sf. Vasile-Nicolina, construită la 1813.

⁵³⁷ *Kasis*, în loc de *keşiş*.

⁵³⁸ *Mugan*, plur. de la *mug*, *mag*, deci „idolatri, adoratori ai focului necredincioşi”.

După aceasta, trebuie să fie văzută și mănăstirea lui Lupul bei⁵³⁹, din interiorul orașului. Nu poate fi descrisă nici cu graiul, nici cu pana. Fiind clădită de curînd, pietrele de marmură strălucitoare lucesc și scînteiază, încît par că ar fi frunzele de pe un pergament iluminat. El a construit această mănăstire timp de șase ani. Deși plătit și sultanului Murad⁵⁴⁰ 100 000 de galbeni, atunci i s-a arătat sultanului Murad: „Padișahul meu, Lupul bei a zidit, cu învoirea ta, o cetate atît de puternică, încît ai întîmpina greutăți pentru a o cucerii, chiar dacă ai merge tu însuși cu oștirea ta cît marea”. De aceea Murad han a trimis în taină o iscoadă. Cînd acesta a ajuns acolo a văzut că, într-adevăr, este o clădire foarte mare, dar nu o cetate, ci o patriarhie care nu-și are pereche nicăieri pe fața pămîntului. După ce acest om s-a uitat bine la frumusețile și la planul acestei biserici, a descris-o padișahului în amănunțime. Sultanul Murad, zicînd că „Dacă va fi voia lui Allah, vom face și noi o geamie la fel!”, a trecut-o cu vederea.

Dar, într-adevăr, este o biserică construită cu multă măiestrie⁵⁴¹. Atît în interior cît și în exterior, se află chipuri care se pot pune alături de picturile lui Mani și Behzad și Aga Riza⁵⁴², parcă sînt însuflețite, numai că nu vorbesc; dar felul lor de a zîmbi și de a privi dă de gîndit. Pentru starea lor, se potrivesc mult următoarele versuri:

„Bine zugrăvește trăsăturile frumoasei,

Dar ce vei face, — o, Behzad! — dacă te robește ispita și farmecul ei?”

Într-adevăr așa este, căci Allah cel preainalt este cel care dă mișcare, mlădiere, zîmbet și tăcere tuturor ființelor. Nu am mai văzut în nici o țară astfel de opere de picturi cu miniaturi executate cu atît farmec și după gustul frîncesc⁵⁴³, cum sînt cele care se află pe bolțile și pe cupolele acestei mănăstiri. Spre a-și arăta măiestria, pictorul, a zugrăvit // în această biserică de o parte grădina raiului, iar de cealaltă parte iadul și abisul⁵⁴⁴. El a desenat fecioarele⁵⁴⁵ și feciorii⁵⁴⁶ din paradis, apoi cea mai înaltă treaptă a locuinței eterne numită Ilbin⁵⁴⁷ și arborele „Sedre-i munteha”⁵⁴⁸: Într-o

353

⁵³⁹ Mănăstirea Trei Ierarhi.

⁵⁴⁰ Murad al IV-lea, sultan otoman (1623—1640).

⁵⁴¹ Descrierea bisericii a fost publicată și separat de A. Antalfy, *Description turque du monastère des Trois Hiérarques de Iassy. Extrait du „Voyage d'Euliya Tchélébi”*, în „Studia et acta Orientalia”, I, 1957, pp. 5—11. Pentru comparație vezi și descrierea făcută de Paul de Alep în acest volum p. 46—50.

⁵⁴² Pictori miniaturişti din vechiul Iran.

⁵⁴³ *Firenk*, european.

⁵⁴⁴ *Derk-i esfel*.

⁵⁴⁵ *Huri*.

⁵⁴⁶ *Gilman*.

⁵⁴⁷ *Ilbin*, în loc de *Ilıyyun*.

⁵⁴⁸ Pom din cerul al şaptelea, după eshatologia islamică.

parte a zugrăvit al nouălea cer, cu tronul <lui Allah> și tabla⁵⁴⁹ cu condeiul, înfățișând traiul și fericirea celor din rai în tot felul de palate frumos împodobite, astfel încât celui care le privește îi vine să-și dea sufletul chiar în ziua aceea, numai pentru a putea ajunge în grădina raiului. Tot astfel, zugrăvind în culori strălucite și în foc și fum locurile din infern, ca valeda suspinelor, valeda Ghaia⁵⁵⁰, valeda infernului, valeda schingiurii⁵⁵¹ și trecătoarea flăcărilor⁵⁵², el i-a înfățișat și pe Nemrod⁵⁵³, pe Faraon⁵⁵⁴, pe Karun, pe Ședdad⁵⁵⁵, pe defăimători, pe instigatori, pe denunțatori, pe îndrăgostiți, pe afemeiați, pe adulterini, pe ticăloși, pe idolatri și pe sodomiți, demortându-se unii pe alții și i-a înfățișat așa de bine pe aceștia, încât cel care îi vede, rușinându-se de toate faptele lor, devine curat și nevinovat.

Pictorul a înfățișat impresionant și zidul care desparte raiul de iad⁵⁵⁶, arătând de o parte cumpăna faptelor, iar de altă parte podul pe care merg cei drekți⁵⁵⁷, astfel încât cel care vede acestea tremură ca frunzele de toamnă. Pe partea dinspre ușă a acestei biserici, el a zugrăvit și curtea cea mare în care se vor strînge sufletele în ziua de apoi și, arătînd tumultuoasa învîlmășeală de oameni, vaietele, spaima și groaza lor, el a realizat opictură cu neputință de descris prin cuvinte; poate <s-o descrie> numai cel care cunoaște tainele credinței. Sărmanul de mine, privindu-le cu băgare de seamă, am rămas cu degetul în gură.

Chipul care mi-a produs cea mai mare plăcere decît toate celelalte a fost al diavolului cel afurisit. Chipul său era foarte comic și urît și-l tîrau cei din infern cu forța, necăjindu-l foarte mult. Sărmanul de mine zîmbeam cînd îl priveam. Umilul de mine i-am spus atunci preotului care mă călăuzea: „De ce îi zugrăviți astfel pe aceștia?” Iar preotul mi-a răspuns: „Jur, aga, că poporul nostru este neștiutor cînd îi ținem predici de pe amvoanele noastre și-l sfătuim, el nu înțelege cuvintele noastre. Noi nu-l putem face să înțeleagă vorbele noastre printr-un limbaj simbolic, cum pot face șeciia voștri. De aceea noi punem să se facă chipurile tuturor acestora și, cînd

⁵⁴⁹ *Tabla* pe care ar sta scris prototipul Coranului și care s-ar afla în cer (*Coran*, XIII, 39).

⁵⁵⁰ Puț din Gheena.

⁵⁵¹ *Sidjdjin*, „fundul iadului”.

⁵⁵² *Sa'ir beli*, „podul flăcărilor”.

⁵⁵³ *Nemrud*.

⁵⁵⁴ *Fir'aun*, faraonul Egiptului.

⁵⁵⁵ Regele Yemenului.

⁵⁵⁶ *A'raf*, zidul care desparte raiul de iad, corespunzînd purgatoriului (*Coran*, VII, 44—46).

⁵⁵⁷ *Sirat-ı mustakim*. După credința islamică, e podul pe care vor trece oamenii la judecata de apoi și care se întinde de la un capăt la altul al iadului. Fiind îngust ca muchea unei săbii, numai cei care au făcut fapte bune vor putea trece, păcătoșii căzînd în focul iadului. Vezi ed. A. Antalffy, p. 45, nota 8.

predicăm, îi arătăm : „raiul este așa, iadul este așa, purgatoriul este așa, rebelii sînt așa”. Sărmanul de mine l-am mai întrebat : „Dar de ce vă închinați acestor idoli, spunînd că sînt Dumnezeu?” Iar el mi-a răspuns: „Doamne ferește, noi nu spunem că ei sînt Dumnezeu ; aceste chipuri sînt ale domnului Isus, ale Sf. Nicolae, ale lui Augustus⁵⁵⁸ și ale Apostolilor etc. // Împreună cu acestea sînt și chipurile ctitorilor acestei biserici, precum și cele ale altor binefăcători și fondatori. Cînd noi îi vedem <astfel zugrăviți> și trecem prin fața lor, ne descoperim și, șoptind o rugăciune, îi cinstim. Dar noi nu spunem niciodată că ei ar fi Dumnezeul nostru. Ce vorbă este aceasta? Văzînd că noi îi cinstim astfel, poporul ne aduce daruri, iar noi punem să se facă noi chipuri și, astfel, cîștigăm”.

Ușa dinspre apus, care dă spre tinda acestei biserici a lui Lupul bei, are canaturi lucrate în sîdef curat și cu fire de argint și e lucrată cu argintărie frumoasă. Costul cădelnițelor împodobite cu pietre prețioase și al diferitelor feluri de cruci scumpe, lucrate cu măiestrie, care se găsesc în acest sfînt locaș, nu poate fi calculat. Aproape de locul care corespunde mihrabului, se află un tron în chip de pupitru⁵⁵⁹, împodobit cu dantelă⁵⁶⁰, pe care se pune Evanghelia⁵⁶¹. Numai acest tron prețuiește cît un tezaur egiptean.

Pe pietrele fătuite ale pereților exteriori ai acestei biserici se află, ca podoabe, figuri și înflorituri. Îndeosebi înfloriturile de pe o piatră sînt astfel încadrate în ornamente săpate cu discuri de soare, cu împletituri de linii, cu dantele de piatră și cu inscripții ornate, încît cel care le privește rămîne uimit de felul cum meșterul sculptor a cioplit marmora cu dalta sa. S-ar putea ca astfel de zugrăveli împodobite să existe doar la Atena, orașul filozofilor și al bărbaților de stat, în templul divinului Platon⁵⁶². Templul lui Platon este acum geamia lui Ebu-l-Feth⁵⁶³.

În jurul curții vaste a acestei mănăstiri se află peste o sută de chilii, cu și fără etaj, pentru preoți, călugări și monahi ; în ele trăiesc nu mai puțin de 300 de asceți. Toți par foarte slabi și sînt numai oase, ca și papa de la Roma !⁵⁶⁴

Această biserică avînd multe fundații pioase, în bucătăria sa creștinească se găsesc din belșug mîncăruri și se împart cu multă dărnicie celor care trec pe acolo. Și Lupul-oglu⁵⁶⁵, noul bei, a trimis acestei mănăstiri

⁵⁵⁸ *Avustus*. Curioasă menționarea sa aici.

⁵⁵⁹ *Rahle*.

⁵⁶⁰ *Cipa* ; probabil *cipcă*, în sens de „dantelă”.

⁵⁶¹ *Indjil* (*Incil*).

⁵⁶² *Eflatun*.

⁵⁶³ Mehmed al II-lea Cuceritorul (1451—1481).

⁵⁶⁴ *Roma Baş-Papazı gibi*.

⁵⁶⁵ Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu.

un policandru care prețuiește 3 000 de galbeni⁵⁶⁶. Zidurile din jurul acestei întinderi sfinte sînt făcute din blocuri <de piatră> ca la cetățî.

Deasupra porții se află o clopotniță⁵⁶⁷ înaltă, iar în vîrfurile ei se găsește un clopot mare cît cupola unei băi⁵⁶⁸. Sunetul clopotului se aude de la o depărtare de un conac. În sfîrșit, după socotelile arhitecților și meșterilor pricepuți și după cum au dat de știre cunoscătorii situației, pentru ridicarea acestei biserici s-au cheltuit zece tezaure egiptene, și pace!

355 Aproape de această mănăstire se află Mănăstirea Doamnei⁵⁶⁹. Este o clădire a soției craiului Lupul⁵⁷⁰, „Dona Banu”⁵⁷¹. Doamna este de origine // circasiană. „Dona Banu” este fiica surorii lui Derviş Mehmed pașa⁵⁷², fost mare vizir, și este mama lui Ștefan bei⁵⁷³, beiful nostru actual. Ea a rămas în credința rătăcită. În timp ce Derviş-Mehmed pașa era valiu în Siria⁵⁷⁴, el s-a rugat mult de sultanul Murad și a făcut totul pentru a scăpa pe această fată din mîna lui Lupul. Dar Lupul, sacrificînd tezaure multe, nu a dat fata, numai din îndărătnicie, și a avut apoi de la ea mai mulți copii⁵⁷⁵.

Această biserică fiind a acestei fete, are o înfățișare foarte frumoasă și este așezată în apropiere de biserica soțului ei. În această biserică se află acum un lucru care trebuie amintit, căci este o minune ce-ți dă de gîndit. În anul 1061⁵⁷⁶, cînd Melek Ahmed pașa era mare vizir⁵⁷⁷, unii oameni i-au relatat că într-o veche biserică din tîrgul⁵⁷⁸ Kum-Burgaz, nu departe de cetatea Silivri⁵⁷⁹, s-ar fi scos dintr-un sarcofag de marmură, sicriul unei fete cu numele Kiralensa⁵⁸⁰, a lui Ianku bin Madean⁵⁸¹, primul înteme-

⁵⁶⁶ Cifra exagerat de mare.

⁵⁶⁷ *Çanlık kalesi*, în loc de: *çanlık kulesi*; *kale* înseamnă cetate iar *kule* turn.

⁵⁶⁸ *Hamam*.

⁵⁶⁹ *Dona Manastırı*; este mănăstirea Golia.

⁵⁷⁰ *Lupul kral*.

⁵⁷¹ *Banu* în persană (și poate în cercheză) înseamnă „doamnă”. *Do(m)na Banu* este o reprezentare a aceleiași titulaturi, explicată românește. Este vorba de Ecaterina Cercheza, a doua soție a lui Vasile Lupu, de care vorbește adesea și Paul de Alep (vezi acest volum, p. 63—64, 289 ș.a.).

⁵⁷² Suphi Mehmed pașa, mare vizir (1648—1649).

⁵⁷³ Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659—1661).

⁵⁷⁴ *Şam*; era valiu de Damasc.

⁵⁷⁵ Ștefăniță, Ioan și Alexandru.

⁵⁷⁶ 25 dec. 1650 — 13 dec. 1651.

⁵⁷⁷ Ahmed pașa, mare vizir otoman (1650—1651).

⁵⁷⁸ *Kasaba*.

⁵⁷⁹ *Silivri*, Selymbria bizantină, localitate în Rumelia.

⁵⁸⁰ *Kiralensa*, din grec. *kira* (doamnă) și *Elenitza* sau *Lenitza*; aici este vorba de Paraschiva.

⁵⁸¹ *Yanku bin Madeyan*, după autor și după alte izvoare narative otomane, ar fi întemeietorul legendar al Constantinopolului.

ietor, acum 3 000 de ani, al cetății Constantinopolului⁵⁸² și că trupul ei s-ar fi păstrat neputrezit, că sprâncenele, ochii, obraji, nasul, urechile și chiar șuvițele de păr ar fi la locul lor. Atunci pașa m-a trimis pe mine, sârmanul, să cercetez acest fapt. Dovedindu-se că situația a fost așa cum o descriu, am prezentat un arz scris pașei în acest sens. În acea epocă <Lu>pul bei domnea încă în Moldova. Plătind, cu mare jertfă, 20 000 de galbeni padișahului, vizirului și tuturor sfetnicilor, el a încărcat în care sarcofagul de marmură cu sicriul fetei și le-a strămutat și le-a așezat în această biserică a Doamnei, care era încă în construcție⁵⁸³. El a împodobit marmura sarcofagului ei, pe deasupra, cu rubine, cu diamante, cu topaze, cu pietre de Ceylon, cu ochi de pisică, cu ochi de pește, cu smaragde, cu agate⁵⁸⁴ și cu alte pietre scumpe, după care l-a învelit în întregime cu atlas colorat în roșu și lucrat în fire de aur. Sicriul a devenit atît de frumos și strălucitor, încît orbea ochii celui care îl privea. Ca construcție, biserica aceasta este la fel ca mănăstirea lui Lupul bei. De fapt, amîndouă au fost clădite de un arhitect polon⁵⁸⁵.

Tot în orașul Iași, pe lîngă mănăstirile amintite, mai sînt încă următoarele: mănăstirea craiului Ștefan⁵⁸⁶, care este ca o cetate; mănăstirea „Sansar”⁵⁸⁷; mănăstirea Sf. Sava⁵⁸⁸, mănăstirea Sf. Dumitru⁵⁸⁹ și mănăstirea Constantin⁵⁹⁰. Deoarece și acestea sînt vestite, ele sînt tot atît de bogate și mari⁵⁹¹. Avînd multe fundații pioase, în fiecare din ele vin și trec zilnic cîte o mie de călăreți // și pedestri.

În afară de acestea, în mahalale se găsesc și multe biserici mici. Acestea sînt ca niște lăcașuri⁵⁹².

Piețele și bazarale. Aici se află în total 2 060 de dughene⁵⁹³. Ele sînt piețe și bazaruri, unele din piatră, iar altele acoperite numai cu stuf sau cu

356

⁵⁸² Istanbul.

⁵⁸³ Moaștele Sf. Paraschiva au fost așezate de Vasile Lupu în biserica Trei Ierarhi, nu la Golia, Vezi acest volum, p. 49.

⁵⁸⁴ Pașem, în loc de Yeșem.

⁵⁸⁵ Vezi și descrierea făcută de Paul de Alep la p. 39—41.

⁵⁸⁶ Ștefan kiral manastiri. Sf. Nicolae Domnesc, ctitoria lui Ștefan cel Mare.

⁵⁸⁷ Sansar (?). Greu de spus ce biserică poate fi aceasta; nu poate fi Sf. Sava, amintită separat.

⁵⁸⁸ Ișvet Sava. Vezi descrierea lui Paul de Alep în acest volum, p. 33—35.

⁵⁸⁹ Kasım, Sf. Dumitru. Biserica Sf. Dumitru, a familiei Balș, nu era una din cele mai mari din Iași (N. Stoicescu, *Bibliografia*, pp. 461—462).

⁵⁹⁰ Biserica Sf. Împărați este amintită în secolul al XVIII-lea (*ibidem*, p. 464).

⁵⁹¹ Datele lui Evlia despre bisericile ieșene nu sînt prea exacte.

⁵⁹² Tekke, lăcaș pentru derviși; aici, pentru călugări.

⁵⁹³ Cifra este exagerată; este greu de admis că Evlia a numărat toate dughenele! Despre dezvoltarea economică a orașului în această epocă vezi D. Bădărașu și I. Caproșu, *op. cit.*, pp. 59—80.

scînduri⁵⁹⁴. Deși nu are nici un bedestan de piatră, totuși aici se găsesc lucruri de valoare din toate țările. În dughene stau femeile și fetele lor și își oferă mărfurile spre cumpărare, după placul și socotelile lor⁵⁹⁵. În acest bazar stă la intrare un vameș și ia vamă de la negustori. Portul acestui oraș este Danzigul⁵⁹⁶, de lângă ocean, din țara <Polonia>...⁵⁹⁷, astfel încît, orezul de India, piperul, scorțișoarele, cuișoarele, ardeiul negru lung⁵⁹⁸, toate se aduc cu carele din orașul Danzig, care se află spre nord, la o distanță de 20 de popasuri de acest oraș.

În acest oraș, Iași, se află în total 1060 de pivnițe, deasupra cărora, aproape la toate, se află cîte un birt sau o casă de toleranță⁵⁹⁹. Au vinuri puține; fiind o regiune cu iarnă aspră, nu au podgorii⁶⁰⁰. Băuturile care îmbată sînt diferite feluri de zeamă de miere, diferite feluri de rachiu, horilcă⁶⁰¹, bere⁶⁰², zeamă de orz⁶⁰³, de ovăz⁶⁰⁴, de secară⁶⁰⁵ și mied⁶⁰⁶. De aceea toți locuitorii se îmbată pînă amețesc și se buimăcesc și umblă apoi alene, fără nici o treabă⁶⁰⁷.

La Iași se află șase mari case de negoț bine înzestrate și în care se găsesc tot felul de mărfuri scumpe⁶⁰⁸.

Aici se găsește și o clădire specială de oaspeți pentru agalele⁶⁰⁹ care vin de la Poarta fericirii. Acesta este un sarai mare cu 40 de odăi, cu grajduri și cu bucătărie. Slujitorii din sarai servesc pe oricine. Și agalele tătari-

⁵⁹⁴ Despre înfățișarea acestora, *ibidem*, pp. 79—80.

⁵⁹⁵ Informație identică cu cea dată de Paul de Alep (vezi acest volum, p. 52). Majoritatea negustorilor o formau însă bărbații (D. Bădărașu și I. Caproșu, *op. cit.*, p. 75).

⁵⁹⁶ *Daniska*. Autorul se referă la faptul că Iașul avea legături comerciale cu portul Danzig. Vezi D. Canteмир, *op. cit.*, p. 115.

⁵⁹⁷ În text sînt trei puncte de suspensie.

⁵⁹⁸ *Dar fulful*, „poivre noir oblong”.

⁵⁹⁹ Informație eronată; deasupra pivnițelor se găseau dughenele.

⁶⁰⁰ Informație inexactă; regiunea avea podgorii renumite; vezi D. Canteмир, *op. cit.*, p. 119 și D. Bădărașu — I. Caproșu, *op. cit.*, p. 62, unde se spune că Iașii deveniseră „o mare podgorie”.

⁶⁰¹ *Horelka*, foarte apreciată în Moldova.

⁶⁰² *Piva*, de la termenul slav *pivo*; este berea.

⁶⁰³ *Arpa suyu*, adică „apă de orz”.

⁶⁰⁴ *Yulaf suyu*.

⁶⁰⁵ *Çavdar suyu*.

⁶⁰⁶ *Hadd suyu*; probabil în loc de *med suyu*, adică mied.

⁶⁰⁷ Informație greșită. Vezi D. Canteмир, *op. cit.*, p. 309.

⁶⁰⁸ Evlia are aici în vedere pe marii negustori ieșeni, de genul lui Enache Barbălată (vezi N. Iorga, „Domnul Enachie Barbălată” în „Rev. istorică”, II, 1916, p. 80).

⁶⁰⁹ *Agalar*. Este vorba de așa numitul „Beilic”, unde erau găzduiți reprezentanții Porții, amintit de alte izvoare în sec. XVIII (N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 420).

lor conăcesc aici. Dar în acest oraș nu se află nici o cișmea ; toată populația bea numai apă adusă cu carele, în butoaie numite ciubăre⁶¹⁰.

Femeile ușoare⁶¹¹ din acest oraș, zise „gazde”⁶¹², stau în cârciumi. Ele poartă un fel de rochii pestrițe din atlas, din stofă de mătase și de catifea și se încălță cu papuci cu tocuri înalte și împodobite cu cuie cu capete mari și aurite. Ele stau cu capul gol și cu părul negru despletit. Oferind celor care le ies în cale frumusețea lor și plăcerile trupești, ele plătesc, ca dare, beifului Moldovei, șase pungi pe an⁶¹³.

Femeile cinstite poartă, peste fusta de mătase colorată, un șorț⁶¹⁴ albastru, ca cele de la marginea Istanbulului. // În felul acesta, și după 357 îmbrăcăminte se cunoaște dacă o femeie este sau nu de moravuri ușoare.

Locuitorii bogați se îmbracă cu postav și poartă pe cap căciuli tătarești. Ei poartă și dolmane cu nasturi de argint pe piept și la mâneci. Cei mai mulți dintre ei se îndeletnicesc cu negoțul. O parte din ei sînt ostași ; aceștia poartă, ca și tătarii, tolbe cu săgeți și sînt buni călăreți. Toți fiind de neamul lui Mesia, citesc cartea Evanghelia (*Incil*).

Alimentele și băuturile. Au din belșug mîncăruri, băuturi demne de laudă și miere și ceară. Se găsește chiar și o varietate de ceară care iese din pămînt⁶¹⁵. Din cauza căldurii, pămîntul crapă, iar albinele își fac acolo mierea care, topindu-se, intră în pămînt, iar ceara iese la suprafață și o adună toată lumea. Numai Allah știe numărul animalelor de acolo. Sînt vestite rachiurile de tot felul și pînea albă, franceză⁶¹⁶.

Lungimea (sic!) acestui vilaiet întins este de douăsprezece conace de la apus de Focșani și pînă în orașul Ismail. Partea de răsărit se mărginește cu pămîntul cetății Tîghina din eialetul Oceakov. De acolo și pînă la malul Dunării se învecinează cu cazacii înfrățiți. La miazănoapte se află cetățile Hotin și Oceakov⁶¹⁷. Se mărginește și cu Nistru⁶¹⁸ și cu țara leșească. În partea de apus se mărginește cu munții și podișurile împădurite ale vilaietului secuiesc⁶¹⁹ din Ardeal. La apus⁶²⁰ se învecinează și cu vilaietul Țării Românești. În partea dinspre malurile Dunării se învecinează cu otomanii. De jur împrejurul vilaietului este o cale de patruzeci de zile.

⁶¹⁰ *Ciber*. Cișmelele publice au fost înființate în sec. XVIII (vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 429–431).

⁶¹¹ *Fahișe*.

⁶¹² *Kazda*.

⁶¹³ Informație neconfirmată de alte izvoare.

⁶¹⁴ *Peștemal*.

⁶¹⁵ Este vorba de ozocherită.

⁶¹⁶ *Frandjila* (*francala*).

⁶¹⁷ *Ova*, în loc de *Ozu*, *Vozia*, *Oceakov*.

⁶¹⁸ *Tuna*, în loc de *Turla* (Nistru).

⁶¹⁹ *Seyhel vilayeti*.

⁶²⁰ De fapt la sud — vest, la apus fiind Transilvania.

Acest vilaiet are stăpîni pe boieri. Aici există atîta dreptate, încît chiar dacă ai purta în public giuvaieruri scumpe, puse pe cap într-o tîpsie de aur, nimeni nu ar îndrăzni să se uite la ele⁶²¹. Există o stăpînire de așa fel încît, dacă un supus se răscoală, el este tras îndată în țeapă prin coaste, fără iertare; nici nu este lăsat să vorbească. Fiecare sat are judele⁶²² său și ostașii săi. Nici un om nu tiranizează pe altul. La divanul domnesc⁶²³ se ascultă pricinile și nimeni nu poate face mărturii mincinoase.

Numele dregătorilor din conducerea Moldovei, după termenii folosiți de ei înșiși :

358 *Marele logofăt*⁶²⁴. Fiind cel mai mare dintre toți boierii, el are în mîna lui pecetea întregului vilaiet. *Primul vornic*⁶²⁵. El ascultă toate pricinile care se ivesc în ținuturile aflate de la jumătatea vilaietului și pînă la cetatea Hotin și pînă la malul rîului Nistru // și pînă la vilaietul leșesc și pînă la hotarele Ardealului și Tighinei. *Marele hatman*⁶²⁶ este căpetenia⁶²⁷ oștirii din întregul vilaiet.

*Hatmanul al doilea*⁶²⁸. Acesta este comandantul oștirii din jumătatea vilaietului.

Postelnicul este chehaiaua capugiilor beifului; el introduce la bei pe raiale și pe cei care au vreo pricină cu averea statului, unde beiful hotărâște.

*Paharnicul*⁶²⁹ și *cuparul*. Aceștia doi sînt cei care întind beifului cupele; beii beau din mîna și cu sfatul lor și nu beau din mîna altora.

*Spătarul*⁶³⁰ este un armaș care ține spada pe lîngă bei.

Vistierul. Acesta, fiind *defterdar*⁶³¹, are în mîna sa toate avuțiile și vistieriile.

*Comisul*⁶³² este starostele grajdurilor.

⁶²¹ Informație ce contrazice aserțiunile lui Paul de Alep (vezi p. 123).

⁶²² Este vorba de vătămă sau vornic.

⁶²³ *Bey Divan*.

⁶²⁴ *Baş-logofet*.

⁶²⁵ *Birinci vornik*. De fapt erau doi mari vornici: de țara de sus și de țara de jos.

⁶²⁶ *Baş-hatman*.

⁶²⁷ *Baş-serdar*.

⁶²⁸ *Ikinci hatman*. Este vorba de serdar, care conducea trupele din regiunea de răsărit a țării.

⁶²⁹ *Baharnik*.

⁶³⁰ *Ihbatar*, în loc de *ispatar*.

⁶³¹ *Defterdar*, slujbaş însărcinat cu administrarea finanțelor din Imperiul otoman. *Başdefterdar* însemna ministru de finanțe.

⁶³² *Komisin*.

*Jitnicerul*⁶³³ este un fel de arpa-*emini*⁶³⁴.

Logofătul al treilea este *teşcheregiul*⁶³⁵, dar în afară de ei mai sînt şi *divan efendii*⁶³⁶ musulmani şi turci.

*Uşarul*⁶³⁷ este başcapugibaşul.

Şătrarul este *mehterbaşul*⁶³⁸ cortului.

Cămăraşul este vistiernicul beului.

Armaşul este comandantul străjilor de noapte⁶³⁹. Allah să ne ierte, dar grozăviile pe care le săvîrşeşte omul acesta nu se fac nici chiar în ținuturile Persiei !

*Stolnicul*⁶⁴⁰ este ceaşneghirbaş.

*Vătaful*⁶⁴¹ este chehaiaua ceaşilor.

*Clucerul*⁶⁴² este primul pivnicer⁶⁴³.

*Medelnicerul*⁶⁴⁴ este starostele ospătarilor⁶⁴⁵.

*Slugerul*⁶⁴⁶ este starostele măcelarilor.

*Agaua dorobanţilor*⁶⁴⁷ este ca agaua ienicerilor.

Vameşul este intendentul vămilor⁶⁴⁸.

Păstrînd legături de prietenie cu oamenii de căpetenie ai acestui oraş, am putut afla multe despre situaţia lor, în cele patruzeci de zile. Mîncam la ospeţe bogate şi petreceam în grădini frumoase, aflate la o depărtare de un sfert de ceas, spre nordul oraşului.

⁶³³ *Zeyenkâr* (*zeyenkâr*); scris greşit.

⁶³⁴ *Arpa emini*, intendentul feudelor numite *arpalık*; *jitnicerul* se ocupa de aprovizionarea cu grîne a curţii domneşti.

⁶³⁵ *Tezkereci*, diac care transcria documentele. Evlia omite pe logofătul al doilea iar ordinea dregătorilor nu respectă rangul acestora. Despre aceasta vezi M. Costin, *Opere*, pp. 238—239 şi D. C a n t e m i r, *op. cit.*, pp. 199—213.

⁶³⁶ *Divan efendileri*.

⁶³⁷ *Uşar*.

⁶³⁸ *Mehterbaş* era şeful muzicii militare (*mehter*, *mehterhane*), *Şetrarul* se ocupa de cor-turile domniei.

⁶³⁹ *Armaşul* aducea la îndeplinire execuţiile.

⁶⁴⁰ *Ustolnik*. Turcescul *çaşnigirbaşı*, şeful ceaşnighirilor, este corespondentul stolnicului: degustătorul mîncărilor sultanului, respectiv ale domnului.

⁶⁴¹ *Vatah*. Nu exista un dregător cu acest nume, ci slujbaşi mărunţi. Vezi N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, pp. 233—242.

⁶⁴² *Kulçar*.

⁶⁴³ *Kılârcibaşı*. De fapt exista o dregătorie separată de pivnicer.

⁶⁴⁴ *Medetenkâr* (*medetenkâr*).

⁶⁴⁵ *Sofraci başı*.

⁶⁴⁶ *Sulçar*.

⁶⁴⁷ *Darabans agası*.

⁶⁴⁸ *Gümrük emini*.

Pentru comparaţie vezi şi lista dregătorilor din Ţara Românească în vol. VII, pp. 480—481 (*Seyahatname*).

Oferind adesea ospete în cinstea efendiului nostru Ahmed aga, el (domnul) îi dădea totodată și felurite daruri. Chiar într-o zi, scoțind cadavrele ostașilor care se înecaseră de curînd, în timpul luptelor, în lacul de lângă Iași, el a dăruit ostașilor noștri lucrurile lor de valoare și armele lor. Apoi, în a patruzecia zi, el i-a dăruit lui Ahmed aga 40 de pungi de galbeni, 40 de cai buiestrași, trei blănuri de samur, diferite postavuri ostășești pentru zece perechi de nădragi, un harnașament și o șa tătărească, lucrate în argint, și alte lucruri scumpe de tot felul. Afară de acestea, i-a mai dat și teșcherele prin care să poată lua zilnic, de la oricare intentent din Moldova, cîte 50 de ocale de carne. Pentru toți cei din suită, el a mai dat zece pungi, postav pentru un rînd de nădragi și cîte un cal.

359 Sărmanului de mine //, cel plin de cusururi, mi-a dat trei pungi, cinci armăsari buiestrași, doi cai, un ceasornic, un harnașament și o șa tătărească, lucrate amîndouă în argint, apoi tot felul de postavuri groase pentru cinci rînduri de haine, precum și o teșcherea pentru cinci ocale de carne pe zi. Și slujitorilor mei le-a dat cîte o sută de guruși, cîte un cal și postav pentru cîte un rînd de nădragi. Apoi, după un drum de un ceas depărtare de oraș, am pornit spre miazăzi, luîndu-ne rămas bun de la bei, de la toți boierii, de la hatman⁶⁴⁹, de la vistier⁶⁵⁰ și de la cupar.

Plecarea noastră din Moldova la Adrianopol, în ziua de luni, a treisprezecea zi a lunii rebi II, 1070⁶⁵¹

Mai întîi, în ziua cînd am plecat din Moldova, stăpînul nostru Ahmed aga a pus să se taie capetele celor patru trădători, și a poposit în satul Căpotești⁶⁵², care este un sat înfloritor cu pîrcălab. De aici am venit la popasul din satul Răbîia⁶⁵³ și de acolo la menzîlul din satul Burteni⁶⁵⁴. De aici, stăpînul nostru Ahmed aga a mers în orașul Ismail ca să ia prizonierii.

Umilul de mine am început atunci să vizitez cetățile și orașele de pe malul Dunării. Am trecut prin satul Moitești⁶⁵⁵, prin satul Cosmești⁶⁵⁶ și apoi prin satul Mateiești⁶⁵⁷; acesta este așezat într-o pădure, fiind un sat înfloritor cu o mie de case. Fiind așezate aproape de malul fluviului, aceste sate nu fuseseră devastate și incendiate de tătari și de aceea erau

⁶⁴⁹ Hatman era în această vreme Ilie Șepilici (1659–1661).

⁶⁵⁰ Vistier era Iordache Cantacuzino (1659–1661).

⁶⁵¹ 28 dec. 1659.

⁶⁵² *Kapudan karyesi*, Căpotești, jud. Vaslui. Era satul mănăstirii Bîrnova.

⁶⁵³ *Roboya karyesi*, jud. Vaslui.

⁶⁵⁴ *Burten*, neidentificat; satele sînt greu de localizat.

⁶⁵⁵ *Moyteș* (?).

⁶⁵⁶ *Közmeșest*, jud. Galați.

⁶⁵⁷ *Matebeș*.

înfloritoare. De acolo am venit în satul Taşburun⁶⁵⁸, care este <la> hotarul Moldovei. De aici încolo, spre apus, începe graniţa Țării Româneşti.

Mergînd de aici, spre răsărit, pe malul Dunării, am ajuns în satul Ilciţa⁶⁵⁹, care este o schelă mare pe malul fluviului Dunărea, pe pămîntul Moldovei. În vechime, el avea un izvor de ape termale⁶⁶⁰, care acum nu mai există şi din care pricină i s-a dat denumirea de Ilciţa. De aici, mergînd spre răsărit, am ajuns la cetatea Isaccea⁶⁶¹.

Cetatea Isaccea. În anul 1003⁶⁶², cînd sultanul Osman al II-lea⁶⁶³ a trecut la cucerirea // cetăţii Hotin⁶⁶⁴, a poruncit capudanului Celebi Hasan paşa : „Să zideşti, la locul numit Isaccea, o cetate, încît să se meargă la ea, peste Dunăre, cu şaizeci de corăbii de tranzit. De asemenea, să construieşti pe Dunăre, care are o lăţime de şapte sute cincizeci de braţe, un pod trainic de lemn. La el să lucreze cincizeci de constructori de corăbii pentru ca, atunci cînd va trece oastea mea ca marea, să nu se necăjească deloc”. De aceea, chiar în anul acela, Hasan paşa a construit această cetate, pe malul fluviului Dunărea.

360

O descriu mai jos : este o fortăreaţă puternică, de formă pătrată, aşezată la Dunăre, în rînd cu cetatea Tulcea şi se află pe pămîntul Babadagului⁶⁶⁵. Are patruzeci de ostaşi azapi, patruzeci de beşlii, patruzeci de ostaşi de pază. Aici e stăpîn dizdarul cetăţii. Se găsesc cantităţi suficiente de muniţii şi de tunuri. Are o poartă rezistentă de fier ce se închide, în fiecare seară, în sunetele meterhanelei. În interiorul fortăreţei sînt case gol-goluţe pentru ostaşi, precum şi magazii de provizii.

Oraşul se află în afara cetăţii, iar casele de aici sînt acoperite cu şindrilă şi cu trestie. El se găseşte în partea de sud a Dunării. Dintre geamii, geamia capudanului Hasan paşa este un lăcaş plăcut, cu un minaret. Deşi sînt destule dughene, totuşi nu are bazar de pînzeturi⁶⁶⁶.

Potrivit obiceiului vacufurilor, clădirile de binefacere de aici se află în stăpînirea lui Omer aga, vechilul lui Hasanpaşazade Husein bei, Mehmed bei şi Ibrahim bei, întrucît cetatea aceasta, hanul, geamia, clădirea de binefacere, baia, piaţa şi bazarul, toate sînt binefaceri şi daruri ale tatălui lor, răposatul Hasan paşa. De aceea, administraţia lor trece din tată în

⁶⁵⁸ *Taşburun* ; probabil Taşbunar la nord de lacul Catlabuga (R.S.S. Moldovenească).

⁶⁵⁹ *Ilcişa*. Este vorba probabil de vadul de la Obluciţa, aflat în apropiere de Isaccea, spre care se îndreaptă Evlia şi pe unde se trecea peste Dunăre.

⁶⁶⁰ *İldja (Ilica)*.

⁶⁶¹ *Ishakdji (Ishakci)*.

⁶⁶² 16 sept. 1594 — 5 sept. 1595 ; de fapt, 1030 H. = 1621.

⁶⁶³ Osman al II-lea (1618—1622).

⁶⁶⁴ În 1621 (M. Costin, *Opere*, p. 85 şi *Cronici turceşti*, II, pp. 162—164).

⁶⁶⁵ *Vezi* şi *Cronici turceşti*, I, pp. 265, 307, 403, II, p. 113 şi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 92.

⁶⁶⁶ *Bedestan*.

fiu. După stingerea urmașilor celor stipulați se administrează cu 6 000 de guruși arendă. Subașiu de aici, fiind de sine stătător, deține dreptul de a judeca și de a pedepsi, iar cu ajutorul celor o sută de slujbași, el menține paza și ordinea. Raiaua sa este formată din creștini: valahi, moldoveni, greci, armeni și bulgari.

Cadiul de aici are rangul unui dregător cu o sută cincizeci de aspri. În jur sînt comune întinse. Cea mai mare comună este satul Tomarova⁶⁶⁷. Mai înainte, acest ținut era stăpînit de Moldova. Beiul Moldovei l-a dăruit sultanului Osman⁶⁶⁸, în semn de „bun sosit”, și a fost alipit la cazaua Isaccea. Fiind înfloritor și productiv, are cîteva prăvălii.

361 Cetatea Isaccea are chehaia de spahii, // serdar de ieniceri, capudan de Dunăre, muhtesib și vameș⁶⁶⁹. Clima de aici fiind plăcută, grădinile și viile sînt foarte numeroase. De aici pînă în satele Arakel⁶⁷⁰, Ozan⁶⁷¹ și Reni (Tomarova), pămîntul Isaccei este acoperit, de la un capăt la altul, cu grădini și vii, cu bostănării înfloritoare. Acestea sînt sate mari de cîte 500 de familii. De aici am ajuns în satul Tomarova, la cișmeaua lui Mehmed aga și la cetatea Tulcea. De acolo, mergînd spre sud, am sosit în satul Hadjiki-pașa⁶⁷², după aceea în orașul Babadag, unde ne-am întîlnit cu efendiul nostru Ahmed aga.

Pornind din nou la drum, am trecut prin satele Ciftai⁶⁷³, Tariverde⁶⁷⁴, Caramurat⁶⁷⁵, Osmanfaci⁶⁷⁶, Alibeichioi⁶⁷⁷. Apoi am ajuns în orașul Bazargic...

Plecarea noastră de la Adrianopol, împreună cu marele serdar Kōse-Ali pașa, în a cincisprezecea zi a lui șaban 1070⁸⁷⁸, pentru cucerirea cetății Oradea din Ardeal...

380 ...Pentru trecerea oastei în vederea luptei sfinte de la cetatea Oradea s-a construit pe Dunăre, în apropiere de Hisardjik⁶⁷⁹, un pod mare de lemn, cu șaptezeci și șapte de pontoane⁶⁸⁰, pînă la cetatea Panciova, de pe pămîntul Timișoarei de pe coasta cealaltă...

⁶⁶⁷ Adică Reni.

⁶⁶⁸ La 1621 (M. Costin, *Opere*, p. 85).

⁶⁶⁹ *Bedjdar*, încasator de *badj* (taxa de tranzit).

⁶⁷⁰ *Arakel*, neidentificat.

⁶⁷¹ *Ozan*, poate Uzlina de pe brațul Sf. Gheorghe.

⁶⁷² *Hadjiki-pașa*, Hagilar (?).

⁶⁷³ *Çiftay*, poate Pașa Çiftligi, sau Pașa Cișla.

⁶⁷⁴ *Tanrı-Verdi*.

⁶⁷⁵ *Kara Muradlı*.

⁶⁷⁶ *Osman-Fakt*.

⁶⁷⁷ *Ali-Bey*. Despre aceste sate vezi mai sus pp. 389–391 și pp. 447–450.

⁶⁷⁸ 26 aprilie 1660. Trupele au ajuns la Oradea în iulie 1660.

⁶⁷⁹ *Hisardjik*, „Cetățuia”, la o oră mai jos de Belgrad.

⁶⁸⁰ *Tavlumbaz*, în loc de *tonbaz* sau *tombaz*.

*Plecarea noastră pentru lupta sfântă de la Oradea, după ce am îndeplinit 385 la Belgrad slujba de Bairam din anul 1070*⁶⁸¹.

Trecînd pe podul cel mare de lemn construit peste Dunăre pe șaptezeci de corăbii de tranzit și pontoane, la cale de o oră mai jos de Belgrad, în apropiere de Hisardjik, am sosit întîi la palanca Panciova din vilaletul Timișoara. Aceasta este o palancă de lemn în formă pătrată și e așezată într-o luncă, din apropiere de vărsarea rîului Sava în Dunăre. De jur împrejur are o sută de pași. În ea se află un dizdar, cincizeci de neferi, suficiente depozite de muniții, o geamie, un han și un mic bazar, dar nu are baie. Casele sînt acoperite în cea mai mare parte cu stuf și cu nuiele. Rîul Timiș⁶⁸² vine tocmai din munții Ardealului și ai cetăților Caransebeș⁶⁸³, Lugoj⁶⁸⁴, Făget⁶⁸⁵, Șoimuș⁶⁸⁶ și, trecînd prin șanțul cetății Timișoara, se varsă în acest loc în Dunăre. Este o apă mică și mlăștinoasă. Orașul Panciova este un cadiat în vilaletul Timișoarei, scutit de obligații, iar cadiul are un venit de o sută și cincizeci de aspri.

De aici, îndreptîndu-ne spre miazănoapte, am sosit în satul Jebel⁶⁸⁷. Acest sat aparține alaibeiului. În cîmpiile de aici nu se găsește piatră nici măcar cît un bob de fasole, dar ierburile și bălăriile cresc așa de înalte, încît se pierd în ele chiar și un om călare. De aici, am ajuns la palanca Denta⁶⁸⁸. Și aceasta este o întăritură de formă pătrată, construită din nuiele; este așezată tot pe malul rîului Timiș⁶⁸⁹, pe pămîntul Timișoarei. Are un dizdar și cincizeci de neferi, un depozit de muniții, o geamie, un han și cîteva dughene. Grădinile sînt roditoare. De aici am ajuns la cetatea Timișoara.

*Descrierea puternicei cetăți a Timișoarei*⁶⁹⁰. Pe vremea lui hudaven-dighiar⁶⁹¹, această cetate era o palancă mică, stăpînită de craiul Ardealu-

⁶⁸¹ *Iyd* a fost sărbătoare de după luna *ramazan*, adică la 7 *șeval* 1070 = 10 iunie 1660. Despre pregătirea mării expediții turcești condusă de Köse Ali pașa vezi *Cronici turcești*, II, pp. 189 și urm., 314—315; vol III (sub tipar).

⁶⁸² *Nehr-i Temeșvar*, „rîul Timișoarei”.

⁶⁸³ *Şeşey*.

⁶⁸⁴ *Lugoş*.

⁶⁸⁵ *Făcat*.

⁶⁸⁶ *Soymoş*.

⁶⁸⁷ *Zedeş*, în altă parte apare: *Zepel*; de fapt Jebel, jud. Timiș.

⁶⁸⁸ *Danta*, jud. Timiș.

⁶⁸⁹ *Tamaşvar*.

⁶⁹⁰ Această descriere a fost publicată de mai multe ori în „Katholikus Szemle”, 1901; „Biserica și școala”, 1905, pp. 85—86 și 94—95; G. Postelnicu, *Descrierea Timișoarei de către un călător turc în veacul al XVII-lea*, în „Analele Banatului”, I, 1928, nr. 1, pp. 57—64; Egumenul Serapion, *Un călător turc prin Banat în veacul al XVII-lea*, în „Banatul”, 1928 nr. 1, pp. 6—10; M. Guboglu, în „Studii de istorie a Banatului”, II, 1970, pp. 31—40, etc.

⁶⁹¹ *Hudavendigâr*, robul lui Allah”, supranume dat sultanului Murad I (m. 1389) și, după el, celorlalți sultani otomani. De fapt, Suleiman Magnificul.

386 lui, Menaioş⁶⁹². La apariția gaziului hudavendighiar, craiul Ardealului, Menaioş, care era unul dintre // ghiaurii demni de infern, întărind-o, a devastat și a pustiit ținuturile Ungariei centrale și ținuturile Austriei⁶⁹³. În urma acestui fapt, craiul austriac⁶⁹⁴ a pornit împotriva Timișoarei, a luat-o, după șapte luni, fără a-i da aman, din mîna ghiaurului ardelean și a numit pe un căpitan cu numele de Losonczi⁶⁹⁵ comandant peste douăzeci de mii de ostași austrieci, pe care i-a așezat în ea. Împăratul austriac, craiul Ferdinand, a distrus corăbiile care circulau spre Belgrad și a închis drumurile, lăsînd Belgradul pradă foametei și lipsurilor de tot felul. Atunci s-a dat poruncă împărătească ca cetatea Timișoarei să fie adăugată la provinciile binepăzite ale Islamului și, în acest scop, Mehmed pașa, beilerbeul Rumeliei, a fost numit mare serdar. El a intrat în Belgrad și de acolo a trecut pe malul celălalt pe podul cel mare de pe râul Sava. Străbătînd menziliuri, pe cînd trecea fluviul Dunărea, pe poduri, pe la cetatea Vukovar⁶⁹⁶, au sosit la ordia islamică două mii de ieniceri aleși, cu o sută cincizeci de tunuri darbenuri și cincisprezece tunuri balimeze, trimise de padișah⁶⁹⁷. În ziua aceea a sosit și oastea tătară, iar marele comandant⁶⁹⁸ a trecut râul Tisa în apropierea cetății Titel și a împresurat cetatea Pece⁶⁹⁹, care fusese cucerită în șapte zile de vizirul Mehmed pașa, în anul 958⁷⁰⁰. Ea a fost apoi refăcută și înzestrată cu o garnizoană numeroasă.

De acolo, mergînd spre răsărit, am asediat⁷⁰¹ cetatea Becicherec⁷⁰². Locuitorii acestei cetăți, neputîndu-se împotrivi atacului islamic, au cerut aman și au fost cruțați. După ce am ocupat cetatea Becicherec, am așezat și în ea oștiri suficiente și apoi am ocupat cetatea Fenlac⁷⁰³ și, după ea,

⁶⁹² *Menaioş*, probabil stîlcit din Lajos = Ludovic, unul din regii Ungariei; poate Nagy Lajos = Ludovic cel Mare sau *Matayoş* = Mateiaş Corvinul. De fapt cel care a reclădit cetatea Timișoarei — amintită la 1212 — a fost regele Carol Robert, care a locuit uneori aici. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Banat*, pp. 162—164.

⁶⁹³ *Nemçe*.

⁶⁹⁴ Ferdinand I (1526—1564).

⁶⁹⁵ *Loşandja*, e vorba de Ștefan Losonczi, apărătorul Timișoarei, în 1551—1552.

⁶⁹⁶ *Volkovar*, Vukovar, în R.S.F. Iugoslavia.

⁶⁹⁷ Suleiman Magnificul.

⁶⁹⁸ *Sipehsalar*. Era Ahmed pașa, trimis de la Poartă (1552).

⁶⁹⁹ *Peçe*, localitate în Banatul iugoslav lingă Tisa, la apus de Becicherec. După M. Guboglu, Becei, jud. Timiș. O cetate Peci să găsea lingă orașul Orșova, dar este departe de locul indicat de Evlia.

⁷⁰⁰ 9 ian.—28 dec. 1551.

⁷⁰¹ Evlia Celebi reproduce povestirile auzite de la tatăl său despre aceste evenimente din trecut (vezi mai departe).

⁷⁰² *Peçkerék*, sînt două: Becicherul Mare și Mic.

⁷⁰³ *Felak*, Fenlac, jud. Arad.

cetatea Cenad⁷⁰⁴. În această din urmă cetate, multe sute de creștini, neputându-se împotrivi unei oștiri <numeroase> ca marea, au trecut la dreapta credință musulmană și au predat cetatea prin bună învoială⁷⁰⁵. În cetate a fost lăsată o oaste îndestulătoare. Ocupînd apoi cetatea Lipova, Ulama pașa a fost numit comandant al cetății. După aceea a fost asediată cetatea Timișoara⁷⁰⁶.

Întreaga oștire musulmană a intrat, prin nouă locuri, în tranșee de asediu și a luptat și s-a bătut cu dușmanul; dar, cu voia lui Allah, pînă cînd să fie ocupate aceste cetăți, a venit iarna cea aspră și, căzînd ploi nemaipomenit de mari, toate șanțurile s-au umplut cu apă într-atîta încît ienicerii n-au mai putut rămîne în șanțuri // și, zicînd: „orice lucru la timpul său”⁷⁰⁷, au ieșit toți ostașii din șanțuri și din găurile de șoareci și au părăsit cetatea, lăsînd armele și toate munițiile, aruncate în toate părțile. Raportîndu-se la Poarta Devletului despre această stare de lucruri, s-a dat firman ca numitul serdar să ierneze cu oastea musulmană în cetatea Belgrad.

Toate aceste întîmplări de seamă le-am aflat din povestirile răposatului meu tată, căci slăvitul meu tată, fiind de față la acele lupte sfinte⁷⁰⁸, îmi povestea astfel: „În iarna aceea ghiaurii au ocupat cetatea Lipova. În lupta crîncenă ce s-a dat, fiind încercuit, Ulama pașa a gustat din nectarul martiriului. Era în anul 958⁷⁰⁹. Andrei Báthory⁷¹⁰, care înainte fusese căpitanul Lipovei, zicînd: „Cetatea Lipova este iarăși a mea”, a pornit de la Lipova cu oamenii săi, în număr de vreo sută de mii, împotriva cetății Cenad. Dar în drum s-a întîlnit cu Ali pașa, vizirul de la Buda, care a nimicit întreaga sa oaste. În urma acestui fapt, craiul Ardealului⁷¹¹, găsind cetatea Lipova goală, a ocupat-o și a trimis cheile la Înalta Poartă. Pentru acest serviciu, padișahul l-a cinstit cu o spadă aurită și cu un caftan strălucitor.

În anul următor, sultanul Suleiman han a plecat la Adrianopol. De-

⁷⁰⁴ *Çınar* în turcește înseamnă „platan”; este însă Cenad, jud. Timiș.

⁷⁰⁵ *Vire ile*, „prin dare”, „prin predare” (condiționat).

⁷⁰⁶ Despre asediul cetății Timișoara, terminat cu ocuparea ei la 1552, vezi *Cronici turcești*, I, pp. 189—190, 272—275, 283—286, 295—296 passim și G. Postelnicu, *Asediul Timișoarei în 1551—1552 și cucerirea ei de către turci*, în „Banatul”, II, 1927, nr. 12, pp. 26—31.

⁷⁰⁷ Zicală arabă: *al-umur marhunatu bi-awkatihā*, pronunțată turcește: *el-umur merhâ-netü bi-evkatihâ*.

⁷⁰⁸ Tatăl lui Evlia Celebi a murit prin 1662, deci nu putea participa la evenimente petrecute cu peste 100 de ani în urmă. Poate fi vorba de bunicul său.

⁷⁰⁹ 1551.

⁷¹⁰ *Patori Andrași*. Despre cucerirea cetății vezi *Călători*, II, pp. 2—6 unde comandantul este numit Andrei de Brandis.

⁷¹¹ Ioan Sigismund.

oarece mai înainte se făcuseră greșeli și se produsese întârzieri la asediul Timișoarei, iar dușmanul smulsese din nou cetatea Lipova din mâinile craiului Ardealului, gloriosul padișah l-a numit comandant suprem pe serdarul Mehmed pașa⁷¹², beilerbeul Rumeliei, dându-i ca ajutor, împreună cu patruzeci de odale de ieniceri, pe segbanbași⁷¹³ și pe agalele de bulucuri, șaptesprezece mirimirani, pe tunari și pe gebegii, patruzeci de mirliva și pe Ali pașa, vizirul de Buda.

În ziua de douăzeci și șapte a lunii rebi ul-ahîr din anul 959⁷¹⁴ numitul serdar a plecat din Adrianopolul cel binepăzit cu oștirea cea glorioasă și nesfârșită ca apa mării și, străbătînd menziluri și parcurgînd distanțe și împărțind peste tot dreptate și împăciundu-i pe oameni, și-a instalat cortul în orașul Belgrad. De acolo, trecînd peste podul de pe Dunăre, în a cincea zi a lunii ramazan⁷¹⁵, fără a da aman și a lăsa vreun răgaz, a atacat din șapte părți cetatea Timișoara, cu oastea sa și cu cele șaisprezece tunuri balimeze și, într-o singură zi, a spart zidul în șapte locuri, iar într-o noapte a stăvilit riul Timiș, care se scurgea prin șanțul cetății, lăsînd astfel cetatea pe uscat. Blestematul de căpitan cu numele de Loșonczi, // care fusese asediat în anul trecut, s-a închis din nou în cetate, cu oastea sa de trei mii de soldați nemți, leși, spanioli, înarmați cu arme și puști, și s-a luptat cu îndrjire zi și noapte. Dar emirii musulmanilor au arătat atîta bravură și vitejie, încît nu l-au lăsat pe dușman să răsufle nici măcar o clipă, trăgînd mereu din tunuri și din puști. Fiecare ostaș devenind dalkilici⁷¹⁶, se grăbeau să pătrundă prin spărturi. Pe cînd ostașii înaintau, calul lui Ahmed pașa, serdarul, a fost omorît de o ghiulea, dar acesta, sărînd în grabă pe un alt cal, nu a rămas în urma iureșului, atît de mult curaj a arătat. Dar zilnic, cîte o sută, o sută cincizeci de ostași musulmani goleau aici cupa martiriului; locurile acestora erau luate de vitejii serdenghecitii⁷¹⁷, iar gaziii se înflăcărau pentru luptă.

Pe scurt, cetatea Timișoara, cerînd aman, a fost cucerită în treizeci și cinci de zile, prin dibăcia lui Ahmed pașa, iar oastea islamică a intrat în cetate în grupuri. Dar tocmai cînd fiecare se gîndea să vîneze cîte ceva, dușmanii s-au închis din nou în fortăreața interioară, stricînd astfel pacea. De aceea, dîndu-se iarăși lupte mari, mulți dușmani au fost trecuți prin sabie și mulți alții au căzut în captivitate. Deoarece mai înainte

⁷¹² De fapt, cuceritorul Timișoarei a fost Ahmed pașa, așa cum se arată și mai departe.

⁷¹³ *Segbanbași*, căpetenia unei categorii de ieniceri, denumiți *segban* (seimeni).

⁷¹⁴ 22 aprilie 1552.

⁷¹⁵ 25 aug. 1552.

⁷¹⁶ *Dalkılıç*, *dal* „dă buzna”, „intră”, *kılıç*, „sabie”, „cel ce se năpustește cu sabia”, ostaș de sacrificiu.

⁷¹⁷ *Serdengeçii*, *ser*, „cap”, *geçti* „cel care a renunțat”, deci „gata să-și dea viața”; o altă categorie de ostași de sacrificiu.

căpitanul cetății Lipova călcase înțelegerea, osmanlîii, drept răspuns, au călcat și ei de astădată înțelegerea, trecînd prin ascuțișul săbiei pe cei din Timișoara și, astfel, cetatea a fost ocupată”^{717bis}.

Fiind sub stăpînirea Islamului, de atunci, această cetate a înflorit și a prosperat și, potrivit conșcripțiilor⁷¹⁸ lui Suleiman han, a devenit un eialet separat, al cărui pașă e un beilerbei cu două tuiuri, dar de multe ori a fost încredințat și unor viziriciu trei tuiuri. Hassul pașei este de 806 790 aspri; mai are în unsprezece locuri și voievozi de hassuri; dar, în afară de aceste venituri, îi mai revine anual și suma de 87 000 de piaștri din vama tîrgurilor, din amenzi, crime și altele provenite din judecăți. Dacă ar fi guvernată de un vizir de felul lui Seidi-Ahmed pașa, ar putea scoate și 200 000 groși. Este un eialet mare, cuprinzînd șase sangeacuri: <Timișoara>, Lipova, Cenad, Gyula, Moldova Veche⁷¹⁹, Orșova⁷²⁰. În anul 1069⁷²¹ vizirul Köprülü, cucerind cetatea Ineu⁷²², Caransebeș⁷²³ și Lugoj⁷²⁴, a anexat aceste trei sangeacuri la eialetul Timișoarei.

|| Cetatea Timișoara însăși este reședința pașei, iar în eialetul ei sînt 389 59 de zeamete și 290 de timare; împreună cu ostașii gebegii, are de regulă 7 800 de ostași și, împreună cu ostașii pașei, se ajunge la un total de 10 000 de oameni înarmați. Are alaibei, ceribași și iuzbași. Cînd sînt trimiși în expediție, ei merg laolaltă sub drapelul pașei, iar dacă nu merg în expedițiile la care sînt angajați, atunci, prin arzul pașei, timarele și zeametele lor se acordă altor îndreptățiți. În eialet se găsesc: defterdarul vistieriei, chehaia defterdarului, defterdarul de timaruri, chehaia de ceași, intendentul ceașilor, intendentul de condici, intendentul orășenesc⁷²⁵. Hassul defterdarului de vistierie este de 110 000 aspri, iar hassurile intendentului de zeamete, al chehaiei defterdarului și al intendentului de defter sînt de cîte 6 488 aspri; judecătorul eclesiastic (după Șeriat) are rangul de cinci sute de aspri, iar molla obține un venit anual de 20 de pungi pentru dreptățile pe care le face.

Unul dintre stăpîni e și dizdarul, care are în total douăzeci și patru de agale cu tui și cu steag, ca: azap-agasî, beșli agasî, gönüllü agasî⁷²⁶,

^{717bis} Pînă aici Evlia Celebi a reprodus cele auzite de el.

⁷¹⁸ *Tahrir*, recensămînt.

⁷¹⁹ *Morova*, în loc de *Moldova*.

⁷²⁰ *Erșova*.

⁷²¹ 29 sept. 1658 — 17 sept. 1659. Evenimentul a avut loc în 1658.

⁷²² *Yanova*.

⁷²³ *Șiș*, în loc de Sebeș.

⁷²⁴ În vol. I al operei lui Evlia, sangeacurile sînt: Timișoara, Lipova, Cenad, Gyula, Moldova, Caransebeș, Lugoj, Ciacova, Arad și Becicherec.

⁷²⁵ *Şehir emini, şehremini*.

⁷²⁶ *Gönüllü agası*, agă de voluntari.

martolos agasî⁷²⁷, topci agasî, gebegi agasî, hisar agasî⁷²⁸, pandur agasî⁷²⁹ și alții. Ostașii din cetate stau acolo zi și noapte și își primesc plata cuvenită anual din hassuri și din haraci, iar soldele și le iau de la defterdar. Unul dintre judecători e şeyh-ül-islamul⁷³⁰; un alt judecător este nakibul⁷³¹. Se mai află și chehaia de spahii, serdar de ieniceri, care este aga peste trei odale de ieniceri. Atît serdarul gebegiilor cît și cel al tunarilor sînt trimiși din Constantinopol, nu sînt ostași localnici. De asemenea, mai sînt: un intendent de vamă, un muhtesib-aga și un intendent al hambarelor, un vameș (încasator de taxe)⁷³², un staroste al zidarilor⁷³³, un subași⁷³⁴ orășenesc, un agă pentru haraci. Să găsim 36 000 de creștini de la care se ia gizia⁷³⁵, plătindu-se cu ea soldele și drepturile <ostașilor>. ¶ ¶

Pămîntul cetății Timișoara. Podoaba acestei cetăți constă în faptul că e așezată pe un pămînt înverzit, mînos și că e înconjurată de grădini și parcuri de trandafiri. Pe aceste cîmpii nu se află piatră nici măcar cît un bob de fasole; pe un astfel de loc e construită această cetate. Rîul trece prin șanțul cetății și pe la poalele cetății interioare, vîrsîndu-se apoi în Dunăre, mai jos de cetatea Panciova; e o apă dătătoare de viață.

390

¶ *Înfățișarea cetății Timișoara*⁷³⁶.

Această cetate e astfel așezată în mlaștinile rîului Timiș încît seamănă cu o broască țestoasă culcată în apă; cele patru turnuri stau ca cele patru picioare <ale broștei>, cetatea interioară i-ar fi capul, iar corpul îl formează cetatea în totalitatea ei. Are formă pentagonală. Nu e <construită> nici din cărămidă și nici din piatră, ci e o fortificație făcută în întregime din lemn gros de stejar și de ulmi. Împrejmuirea este făcută din împletituri de nuiele și pare un zid subțire și lustruit. Meșterul constructor

⁷²⁷ *Martalozi*; erau îndeosebi elemente creștine intrate în serviciul oastei otomane. Se îndeletniceau cu paza la hotare și cu spionajul în țările dușmane (N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, pp. 135—136).

⁷²⁸ *Hisar agası*, agă peste oastea din cetate.

⁷²⁹ *Pandur agası*, agă al oastei de panduri, alcătuită din creștini (sîrbi, croați, maghiari, ș.a.).

⁷³⁰ *Şeih-ül-islam*, șeful clerului musulman; aici în sens de căpetenia clerului într-o provincie otomană.

⁷³¹ *Nakib ül-eşraf* are și sensul de împuternicitul clerului de la Poartă, reprezentantul descendenților din profetul Muhammed.

⁷³² *Badjdar* (*bâcdâr*).

⁷³³ *Mimarbaşı*. Titlu existent și în Țara Românească în sec. XVIII.

⁷³⁴ *Subaşı*, căpetenie peste garda de pază. Inițial însemna: „comandantul suprem al oastei”.

⁷³⁵ *Cizye*, capitația pentru populația nemusulmană, sinonimă cu haraciul.

⁷³⁶ Este cea mai amănunțită descriere a vechii cetăți Timișoara, înainte de reclădirea ei de către austrieci în secolul al XVIII-lea. Pentru comparație vezi și descrierea cetății la 1595 (*Călători*, III, p. 557).

a împletit această împrejurare din viață sălbatică, pe care a tencuit-o apoi cu argilă și cu var alb, construind astfel o cetate albă de tot.

Cetatea interioară, de pământ, este construită din două rânduri de trunchiuri înalte, iar îndemînaticul meșter a umplut spațiul dintre ele cu ciment, var și argilă, pe care le-a bătătorit așa de bine, încît, chiar dacă obuzele nimeresc între ziduri, nu se produc crăpături ca la cetățile de piatră și cetatea nu se teme de nimic. Dacă cineva ar zice: „să aprindem lemnul cetății”, aceasta nu e cu putință, fiindcă nimeni nu se poate apropia de cetate din cauza întinderilor nesfîrșite de apă și de mlaștini; terenul fiind mlaștinos, nu se pot construi metereze.

Tunurile așezate în cetatea interioară și pe cele patru bastioane, așezate în foarfecă, nu-l lasă pe om nici măcar să se apropie, nicidecum să poată da foc palâncii. Astfel stînd lucrurile, ocuparea cetății e cu neputință; în afară de asediere, alt mijloc nu există, căci cetatea e bine întărită.

S-ar putea obiecta: „Oare, cu timpul, cetatea de lemn nu putrezește?” Dar stîlpii care încep să putrezească în decurs de zeci de ani sînt înlocuiți unul cîte unul cu alți stîlpi, de cele șaptezeci de sate <din jur> care au în grijă repararea lor. Dealtfel, în mlaștină bîrnele au devenit cu timpul tari ca lemnul de abanos și ca oțelul de Nahcivan^{736b1a}, iar zidul de umplutură a devenit ca stăvilarul de la Șirvan⁷³⁷.

Lățimea acestui zid e de cincezici de picioare, în unele locuri chiar de șaizeci de picioare; locul nu e prea îngust nici dacă soldații ar executa pe el exerciții cu sulite pe cai. De jur împrejur <zidul> e înconjurat cu un șanț adînc, avînd în trei părți încăperi pentru observație, cu vederea spre șanț; în toate serile cîntă nouă meterhanele și toți paznicii străjuiesc pînă dimineața dînd semnal cu strigătul „Allah e unic, Allah e unic!”. În fiecare noapte, doisprezece din cele 24 de agale îi supraveghează continuu pe ostași și, Allah să-i țină!, așa este vechiul lor obicei.

Cetatea aceasta nu are creneluri, // nici turnulețe de pază, dar are multe deschizătoare pentru tunuri. Se găsesc, în total, două sute de tunuri frumoase ca: balimeza, darbzenuri, șaicale, colomborna și tunuri împărătești⁷³⁸. Numai bunul Allah știe numărul munițiilor și al altor lucruri trebuincioase, al alimentelor și al proviziilor din această cetate. Peste cele cinci întărituri ale cetății, odăile ienicerilor strălucesc ca niște arici. Tunurile topciilor stau gata pregătite pe care încît, în momentul cînd soarele își aruncă razele pe aceste tunuri, ochii omului se întunecă.

Mergînd pe aceste bastioane, cetatea poate fi ocolită în timp de o oră. În fiecare noapte, cînd un agă înconjură în timp de o oră cetatea,

391

^{736b1a} Nahcivan sau Nahicevan, oraș în U.R.S.S., la frontiera cu Iranul.

⁷³⁷ Șirvan, oraș în Iran.

⁷³⁸ Șahi darbzen, în sensul de tunuri mari (împărătești).

ceaușul soldaților agalei strigă : „Un paznic de noapte !”. Atunci ei stau și, sculîndu-se un alt agă, înconjoară cetatea cu soldații săi. Iarna, ca și vara, pînă în zorii zilei, aceasta este o regulă la ei ; în alte cetăți nu există acest obicei. Ba chiar și în timpul zilei stau de pază alte agale, care scrutează cîmpia din împrejurimile cetății

Cineva ar putea zice : „Dacă se dă atîta importanță acestei cetăți, de ce n-au construit-o din piatră și cărămidă” ? Dar în această regiune piatra trebuie adusă de la mari depărtări și această piatră nu rezistă la bătaia tunurilor. Chiar dacă s-ar construi din cărămidă, locul acesta fiind noroios, din cauza ploilor abundente și a pămîntului mlăștinos și mișcător, de pe lîngă marele rîu din șanțuri, construcția de piatră n-ar rezista nici măcar cîțiva ani și s-ar scufunda în pămînt. De aceea meșterul constructor, prevăzător și priceput, a făcut această cetate din lemn. El a pus toată știința sa inginerească în construirea acestei cetăți și a realizat o construcție atît de desăvîrșită, încît cine o cercetează cu atenție își dă seama că, sub atlasul ceresc, nici un constructor din vechime nu a săvîrșit o asemenea lucrare. Pe scurt, această cetate a fost construită pentru bătălie deschisă, căci nu are citadelă în nici o parte.

Cetatea are cinci porți ; acestea sînt niște porți de fier fixate în lemn, boltite, duble, puternice, înalte și late. În fața fiecărei porți se află un pod de lemn, atîrnat cu macara. Porțile se închid în fiecare noapte, iar podurile sînt și ele trase cu macarale și așezate înaintea porților pentru apărare.

Prima este Poarta Azapilor, pe care se află următoarea inscripție :

// „Oricare dușman ar nutri gînd rău față de această cetate

Va fi înfrînt de sabia oamenilor lui Allah.

Abidi Hatif-i Kudsi a spus data :

Slavă lui Allah ! Cetatea cea mare s-a sfîrșit în anul 1052⁷³⁹.

Această poartă se deschide spre latura de miazăzi și e o poartă foarte mare și solidă. Spațiul dintre două porți e plin de felurite arme, iar paznicii sînt înarmați zi și noapte. Cheile acestor porți se păstrează, în toate nopțile, la agaua ienicerilor și el nu le dă nici pașei, dacă acesta i le-ar cere. Poarta Azapilor are și altă inscripție :

„Fie că e mic, fie că e mare, acesta e un oraș minunat. Allah să dăruiească tuturor, în clipa cea din urmă, credința cea dreaptă.

Kevseri, împreună cu oamenii mari ai lui Allah, a spus data : Doresc ca păzitorul acestei cetăți să fie în veci Allah. Anul 1053”⁷⁴⁰.

⁷³⁹ 1 april. 1642 — 21 mart. 1643.

⁷⁴⁰ 22 mart. 1643—9 mart. 1644.

Această poartă dă spre răsărit; deasupra ei se află o clădire mică și înaltă, iar spre șanțul cetății există o întăritură pe care este așezată o odaie de ieniceri.

Inscripția de pe Poarta Cocoșului⁷⁴¹:

„Allah, să nu ne lipsești niciodată de mila ta,
Să înveșelești și să dai din nou viață inimilor căzute în deznădejde.
Hatif și Abidi, împreună cu oamenii mari ai lui Allah, au spus data:
Ajută Allah și apără această cetate de viclenia dușmanului!”.

Această poartă mare, fiind dublă, dă spre miazănoapte. Deasupra ei se află o clădire înaltă și deschisă în toate părțile; deși e construită numai din lemn, totuși este lucrată cu multă măiestrie. Orice trecător sau musafir poposește acolo. Tot acolo e și turnul cu orologiu, iar deasupra lui se află un cocoș de fier. Când vântul atinge cocoșul, acesta se mișcă scîrțîind și arată direcția vântului. E lucrat cu foarte multă măiestrie și după el i s-a dat denumirea de Poarta Cocoșului.

Poarta dinspre apă⁷⁴² e o poartă simplă; i se zice Poarta Malului. Este trainică.

În cetate sînt patru mahalale. În mahalalele de la Poarta Azapilor, de la Poarta Cocoșului și de la Poarta Malului sînt 1 200 de case mai scunde // sau mai înalte, rînduri, rînduri, toate acoperite cu șindrilă; coșurile lor sînt fuguiate. Sînt case strîmte, construite în forme diferite, fără curți și fără grădini. În acest oraș, în afară de coșuri, nu există alte construcții de piatră; toate casele au sobe.

În cetate sînt patru geamii: geamia lui Suleiman han a fost un lăcaș mare de rugăciune, dar <acum> e șubredă. E o clădire din calcar și nu din piatră(!). În prezent, această geamie e plină cu grămezi de pesmeți pentru gaziii musulmani. Mai sînt: geamia Gemgeme(?), geamia Șiket(?), patru lăcașuri pentru derviși⁷⁴³, șapte școli pentru copii, trei hanuri și patru băi frumoase, dintre care baia de la Poarta de apă și cea de lîngă Poarta de la mal se află în interiorul porților.

În cetate se găsesc patru sute de dughene; bazarul este împodobit, iar toate străzile sînt pardosite cu scînduri; pavaj de piatră nu există, dar nici nu e cu puțință. Prin interiorul cetății trece, prin două locuri, prin canale, riul Timiș, și toată populația de acolo ia apă și-și potolește setea; cișmele nu sînt deloc. Toate murdăriile se aruncă în riul Timiș și plutesc pe el. În această cetate se află și cafenele, precum și hambare pentru grîu.

⁷⁴¹ *Horos Kapusu.*

⁷⁴² *Su Kapusu.*

⁷⁴³ *Tekiye.*

Cetatea interioară a Timișoarei. Această cetate este o cetate frumoasă de piatră, de formă pătrată și așezată în colțul de miazăzi al cetății exterioare. E înconjurată de riul Timiș și de aceea cetatea stă oarecum ca pe o insulă de pământ. E o clădire solidă, frumoasă și simplă, iar prin șanțul ei curge riul Timiș. Spre oraș se află trei rînduri de porți de fier, boltite, iar între două porți se găsesc poduri mobile (suspendate), ce se ridică cu macarale. Bolțile sînt construite din cărămidă. De jur împrejur această cetate interioară are cinci turnuri frumoase de cărămidă, care se termină cu vîrfuri foarte ascuțite, acoperite cu scîndură, iar în vîrf au steaguri. În această cetate se află, chiar în fața palatului, o piață spațioasă care e pardosită nu cu scînduri, ci cu un strat tare de mortar.

394 În afară de dizdar și de chehaia și de imam și de muezzin, aici nu mai locuiește nimeni. Turnurile și magaziile sînt pline de comori, de echipament și de provizii și nimic altceva nu se mai află acolo. Un străin nu poate intra nici măcar ca s-o vadă; // dacă cere voie să intre, poate intra numai după ce și-a predat armele străjilor de la poartă. Aceasta este o cetate frumoasă și atrăgătoare.

*Orașul — Timișoara*⁷⁴⁴.

E alcătuit cu totul, din zece mahalale. Are o mie cinci sute de case spațioase, mai scunde sau mai înalte, acoperite cu șindrilă, avînd curți împrejmuite cu scînduri. Fiecare casă are două porți: printr-una circulă călăreții și căruțele, iar prin cealaltă intră și ies pietonii; aceasta este poarta cea mică.

În acest oraș sînt zece lăcașuri de închinare: mai întîi, în afara Porții Cocoșului, la marginea șanțului, se află geamia lui Seidi-Ahmed pașa, lăcaș nou de rugăciune. Fiind situată în centru și în bazar, are mulți enoriași și mulți slujitori. Ferestrele-i fiind așezate pe partea mihrabului, ele privesc spre riul Timiș care curge prin șanțurile cetății. Deasupra porții se găsește această inscripție:

„Cel care l-a ucis pe Rákóczi cel rău,

Adică vizirul cel milostiv și biruitor,

A clădit această geamie pentru zi și pentru
noapte, pînă la reînviere.

Luptătorii pentru credință vor preamări neîncetat bunătatea lui.

Cînd Kevseri l-a întrebat pe Hatîf despre dată, acesta a spus: Geamia este a viteazului Seidi (Ahmed) pașa cel drept.

Anul 1070''⁷⁴⁵.

N-are bazar de pînzeturi, dar se găsesc tot felul de mărfuri. Străzile acestui oraș sînt, de asemenea, toate, pardosite cu scîndură. Cînd plouă

⁷⁴⁴ *Şehr-i Temeşvarın varoşu.*

⁷⁴⁵ 18 sept. 1659 — 5 sept. 1660.

în oraș, în locurile mocirloase din afara orașului se împotmolește pînă și un elefant. Printre ciudățeniile orașului se numără și faptul că nu are deloc țințari, după cum nu s-a pomenit pînă acum nici <un caz de> epilepsie.

Populația pașnică e formată din oameni simpli și milostivi. Aici se află ostași veseli, negustori și oameni învățați. Locuitorii poartă mai ales haine de postav, șalvari de postav cu copci și cu genunchii acoperiți cu piele de saftian; pe cap poartă căciuli de postav verde, iar în picioare papuci groși. Datorită apei și climei bune, locuitorii sînt oameni veseli și cumpătați.

|| *Alimentele*: Orașul este vestit prin pîinea ținău⁷⁴⁶, prin turta sa 395 cu unt, plăcinta cu miere, ciorba neagră, varza și dovlecii umpluți. Dintre băuturi, sînt vestite vișinata și miedul. În această regiune e o rușine mare să bei vin; se bea, de obicei, mied.

Completarea însemnărilor despre ciudățeniile Timișoarei

Dintre speciile de animale care trăiesc în împrejurimi, caii, boii, bivolii, oille și mieii sînt așa de mulți, că numai Allah le mai știe numărul. Cînd văd catiri, cămile și măgari, raialele se sperie de cămilă și fug lîngă măgar. Ele privesc cu frică și catîrul. Mierea și untul de aici sînt vestite în toată lumea. Acesta este un ținut foarte bogat, pe ale cărui dealuri cresc soiuri atît de diferite de vișini, fragi, pruni și afini cum nu se mai află în alte țări. Acesta fiind însă un ținut rece, nu cresc aici smochini, măsline, rodii și bumbac; în schimb, se găsesc mulți peri.

Cazalele și cetățile din vilaietul Timișoara. Spre miazăzi, pe celălalt mal al Dunării, la depărtare de un conac bun, se află cetatea Belgrad, iar în sangeacul ei, lîngă Dunăre, este cetatea Panciova. Spre miazăzi, tot pe malul Dunării, la depărtare de un conac, se găsește cetatea Moldova⁷⁴⁷; mai înăuntru, spre miazăzi, la poalele munților, e cetatea înfloritoare a Vîrșetului⁷⁴⁸. La vreun ceas de Timișoara se află cetatea Denta⁷⁴⁹. Spre răsărit, la o distanță de un conac, se află cetatea Caransebeș⁷⁴⁹, iar lîngă aceasta e cetatea Lugoj. Spre miazănoapte se găsește cetatea Cenei⁷⁵⁰. De asemenea, tot la nord e și cetatea Lipova. Tot la miazănoapte, spre apus, se află cetatea Cenad. Ele sînt așezate la cîte un conac

⁷⁴⁶ *Sepu ehmagi*; poate din ungurescul *cipó*, „ținău”, pîine lungă, de 1 kg și jumătate.

⁷⁴⁷ *Morova*, în loc de Moldova. Este vorba de cetatea Sf. Ladislau (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 107); Moldova—Veche(?).

⁷⁴⁸ *Varsa*, în R.S.F. Iugoslavia.

⁷⁴⁹ *Denta*, azi Deta.

⁷⁴⁹ *Șiș* sau *Șeyeș*, în loc de Sebeș. Despre cetate vezi *ibidem*, pp. 35—36.

⁷⁵⁰ *Yeçey*, probabil Cenei (spre vest de Timișoara).

depărtare. Tot la o distanță de un conac bun, spre miazănoapte, între munți, se află cetatea Șoimuș⁷⁶¹. La apus, e cetatea Becicherec, iar la o depărtare mai mică de un conac e cetatea Arad. La miazănoapte, la o cale de două conace, se află cetatea Gyula⁷⁶²; tot la nord de ea sînt și cetățile Felnac⁷⁶³ și Pincota⁷⁶⁴. Vin apoi, spre apus, cetățile: Orșova⁷⁶⁵, Moșdar⁷⁶⁶ (?), Ilne⁷⁶⁷, Margina⁷⁶⁸, Batăr⁷⁶⁹, cetatea Făget⁷⁶⁰, Ciala⁷⁶¹, apoi Ciacova⁷⁶², apoi Küçük-Sadj⁷⁶³, Sînmiclăuș⁷⁶⁴, Büyük-Sadj⁷⁶⁵, și apoi cetatea Liubcova⁷⁶⁶ // care aparținea sangeacului Moldova⁷⁶⁷, aflat pe malul Dunării. La apus, aproape de Gyula, se află cetatea Salonta, cetatea Șoimuș, cetatea Șiria⁷⁶⁸ și mica cetate Radna⁷⁶⁹, situată în fața râului Mureș, lângă Lipova.

Vreau să spun că, în trecut, în sangeacul Timișoara erau șaptezeci și șase de cetăți puternice⁷⁷⁰; eu le-am însemnat pe cele pe care le-am văzut și despre care am aflat <cite ceva>.

Locurile de pelerinaj. Locul de pelerinaj zis Büyük-Şehidlik⁷⁷¹ și locul de pelerinaj numit Şeih-Karabaş, de lângă Poarta malului⁷⁷².

Am cercetat acest oraş, Timișoara, în toate privințele, apoi, luîndu-ne rămas bun de la caimacamul efendiului nostru paşă și de la ceilalți prieteni, am plecat din Timișoara cu două sute de ostași din Semendria, dar

⁷⁶¹ Solmoș, înglobat în orașul Lipova, jud. Arad.

⁷⁶² În R.P. Ungară.

⁷⁶³ Fenla.

⁷⁶⁴ Bankona, jud. Arad.

⁷⁶⁵ Irșova sau Erșova, acum în jud. Mehedinți. Se afla la răsărit.

⁷⁶⁶ Moșdar, greu de identificat. Să fie Mănăstur, jud. Timiș, unde a existat o cetate medievală?

⁷⁶⁷ Ilne. Cazanele de la Dunăre (*Inlik*, „peșteri”). Vezi și vol. VII, p. 443. Nu poate fi Ilia, care este amintită separat.

⁷⁶⁸ Marčina, jud. Timiș.

⁷⁶⁹ Fekete Bator, Batăr, jud. Bihor.

⁷⁷⁰ Kaçar, greșit, în loc de Fașat, jud. Timiș, unde a existat o cetate (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 66).

⁷⁷¹ Čalia, probabil Ciala, jud. Arad.

⁷⁷² Şakvan, poate Ciacova, jud. Timiș, unde există încă un turn medieval (*ibidem*, p. 47).

⁷⁷³ Küçük-Sadj, poate Sacoșu Turcesc, jud. Timiș. Numele transcrise de Evlia nu seamănă cu acelea ale cetăților cunoscute din Banat.

⁷⁷⁴ Şemhološ, azi Sinicolaul Mare, jud. Timiș; ung *Szent Miklós*.

⁷⁷⁵ Büyük Sadj, poate Sacoșu Turcesc, jud. Timiș, sau Şagu Mare?

⁷⁷⁶ Lupukova, jud. Caraș-Severin. La Karácson, p. 15, Cacova.

⁷⁷⁷ Sedava (în loc de Madova = Moldova), jud. Caraș Severin.

⁷⁷⁸ Lagoș. La Karácson, p. 16, Világos.

⁷⁷⁹ Radna, înglobat în orașul Lipova.

⁷⁸⁰ Numărul pare cam mare.

⁷⁸¹ Büyük Şehidlik, „Cimitirul mare de eroi”, loc de pelerinaj.

⁷⁸² Vam Kapusu, probabil e o greșală, în loc de Yah-Kapusu (Poarta de la mal).

nu am mers pe drumurile umblate de serdarul <Köse> Ali paşa, ci am trecut numai prin locuri părăsite şi bune de pradă.

Plecarea noastră de la Timişoara pentru a lua parte la bătălia sfântă de la Oradea

Rostind numele lui Allah, ne-am îndreptat, mai întâi, spre miez-noapte şi după cinci ceasuri am poposit în satul Ceribaşi care este satul lui ceribaşi⁷⁷³, un sat de români⁷⁷⁴, înfloritor, în sangeacul Timişoarei; are cinci sute de case şi este zeametul lui ceribaşi. De acolo, însoţiţi de douăzeci de ostaşi, am galopat înainte şi, mergînd spre răsărit şi străpungînd munţii prăpăstioşi şi drumuri prin păduri, am sosit, după multă trudă, la cetatea Făget⁷⁷⁵.

Cetatea Făget.

A fost clădită de o femeie cu numele de Tilen⁷⁷⁶. Suleiman han⁷⁷⁷ îi pusese pe Ulama paşa să o cucerească. E o construcţie în formă pătrată, frumoasă şi tare. La paus, se află o poartă care dă spre cîmpie. Are un dizdar, trei sute de ostaşi aleşi şi material de război îndeajuns; e acoperită în întregime cu şindrilă, dar nu are piaţă şi bazar sau altceva. Este doar un turn de serhat. Din această cetate, luînd ca însoţitor de drum pe Ali aga din Făget şi trecînd spre apus prin sate frumoase, am ajuns în cetatea Felnac.

|| Cetatea Felnac.

A fost ridicată de un crai român, numit Fenlac⁷⁷⁸, de cre-dinţă rătăcită. A fost cucerită în vremea lui Suleiman han. Este hassul paşei de la Timişoara şi e administrată de voievodul acestuia. Se află în jurisdicţia naibului cadiului din Timişoara. Din acest hass paşa scoate un venit de două poveri⁷⁷⁹ de aspri. Cetatea e aşezată pe malul riului Mureş, pe o colină înaltă; e o cetăţuie destul de frumoasă, construită din cărămidă. Are doar patru sute de paşi în circumferinţă. De asemenea, are o singură poartă care dă spre miezăzi şi o mică geamie de pe vremea lui Suleiman han. În cetate sînt numai cinci case şi cinci tunuri împărăteşti. În faţa porţii se află un pod mobil (suspendat) cu lanţuri, iar în faţa acestuia se găseşte un chioşc. Are un dizdar şi cincizeci de oşteni. Dar oraşul din afară nu are palancă. În el se află vreo sută de case acoperite

397

⁷⁷³ Căpetenie de oaste otomană. Să fie Cerneteaz?

⁷⁷⁴ *Eflak*. Evlia Celebi le spune românilor din Transilvania şi Banat tot *Iflak*, *Eflak*, ca şi celor din Ţara Românească.

⁷⁷⁵ *Kaşat*, greşit, pentru *Faşat*.

⁷⁷⁶ Nume legendar. Este vorba probabil de soţia lui St. Bekeş care a apărut cetatea la 1602. Cetatea exista în secolul al XVI-lea. (N. Stoicescu, *Bibliografia Banat*, p. 66).

⁷⁷⁷ Suleiman Magnificul.

⁷⁷⁸ *Fenlak*. Este o explicaţie proprie a lui Evlia; personajul nu a existat.

⁷⁷⁹ *Yak* = 100 000 de aspri (*akçe*).

cu scînduri și despărțite prin curți. În afară de zece dughene, nu mai sînt alte clădiri, dar se găsesc foarte multe vii.

De acolo, mergînd pe malul rîului Mureș, spre răsărit, am sosit în două ceasuri în palanca Arad.

Palanca Arad.

A fost cucerită pe vremea lui Suleiman han, în anul 958⁷⁸⁰, de către Ahmed pașa, al doilea vizir. Deoarece o ocupase apoi dușmanul, Sokollu Mehmed pașa⁷⁸¹ a cucerit-o din nou. Cu timpul, s-a ruinat, iar mai târziu, Köprülü Mehmed pașa⁷⁸², cucerind cetatea Ineu, a refăcut această cetate și a azeșat în ea un dizdar cu cincizeci de ostași, precum și muniții. El a mai clădit apoi o geamie, un han mare, un ospiciu, o locuință pentru indendetul de vacufuri, școală, tekke, o clădire de utilitate publică și o casă de oaspeți, la care toți călătorii, săraci sau bogați, sînt ospătați gratuit, zi și noapte, cu mîncăruri alese. Are o baie mică și o piață destul de mare, dar îngustă.

Cetatea se află în apropierea cetății Göl⁷⁸³ de lîngă rîul Mureș și este construită din ziduri cu umplutură de pămînt, avînd o circumferință de patru sute de pași. Are două porți tari de lemn; una este poarta Ineului, înspre nord. În afara ei se găsesc două sute de case creștine. Alta e poarta Timișoarei; lîngă ea se află o mică palancă pătrată, care slujește drept fortăreață interioară. Aceasta are o singură poartă, dar solidă. La intrarea în această cetate interioară se percepe o taxă⁷⁸⁴. Are și un mic pod cu caioșc.

398 În partea dinspre Timișoara a acestui pod se află două sute de case de creștini, cu acoperișuri de stuf sau scînduri; pe malul rîului Mureș se găsesc dughene în colibe sărăcăcioase, // acoperite cu stuf sau cu scîndură; odată pe an, la aceste dughene se adună 70 000 — 80 000 de raiale și beraiale ghiauri și țin un asemenea tîrg încît nu se poate descrie. Timp de zece zile și zece nopți, mîteveli guvernează peste această mulțime. Cu toate că se află în eialetul Timișoarei, tîrgul are administrație proprie⁷⁸⁵ și cade sub jurisdicția naibului cadiului de la Timișoara.

După aceasta am înaintat timp de șase ceasuri pe malul rîului Mureș. Cînd se răzvrătise craiul Ardealului, blestematul de Rákóczi⁷⁸⁶,

⁷⁸⁰ 9 ian. — 21 dec. 1551. Cetatea a fost cucerită în 1552, refăcută în 1554, eliberată de ardeleni la 1595 și recucerită de turci la 1615, fiind arsă la 1658 și refăcută apoi (Marki S., *Arad varmegye*, I, p. 552, II, p. 71 și I. Totoiu, *op. cit.*, p. 14).

⁷⁸¹ Mare vizir (1565—1579).

⁷⁸² Mare vizir (1656—1661).

⁷⁸³ Göl-Kalesi, „Cetatea Lacului”, neidentificată. Cetatea se afla de fapt pe o insulă (G. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, p. 119). Vezi și ed. Karácson, p. 17, n. 6.

⁷⁸⁴ Badj (bâc).

⁷⁸⁵ Mevrüz el-Kalem ve maktu el kadem (vezi și mai sus).

⁷⁸⁶ Între anii 1657—1660. Este vorba de răscoala lui Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648—1660).

și când fuseseră trimiși împotriva lui vizirul de Buda, Kîrcil (sic!) Kenan pașa și Elci-Hasan pașa, acesta se ciocnise cu ei. Kenan pașa și Hasan pașa fugind zdrobiți, Alci (sic!) Hasan pașa se înecase în Mureș⁷⁸⁷, împreună cu atîtea mii de oșteni musulmani. Trecînd pe aici, am vizitat mormintele tuturor martirilor. Apoi, timp de șase ore, am mers cînd pe malul rîului Mureș, cînd prin păduri; poposind puțin pe acest loc înverzit, am ajuns apoi în cetatea Lipova.

Cetatea Lipova.

Această cetate se numește astfel după frumusețea sa, căci „Lipova” în sîrbește înseamnă „frumos”⁷⁸⁸. A fost clădită de Banter⁷⁸⁹, craiul Ardealului. E o cetate foarte veche. Pe vremea lui Suleiman han, în anul 958⁷⁹⁰, Mehmed pașa, vizirul Rumeliei, a ocupat această cetate prin predare⁷⁹¹ de la Andrei Báthory, căpitanul împăratului austriac⁷⁹² și, ca valiu al ei, l-a numit mai întîi pe Ulama pașa. După aceasta, dușmanul ocupînd cetatea, Ulama pașa a devenit și el martir.

Venind vorba, arătasem mai sus cum, în anii trecuți, serdarul Mehmed pașa o cucerise din nou. Slavă lui Allah, din acel moment se găsește în mîinile osmanliilor și, potrivit conscripției lui Suleiman han, este reședința unui sangeacbei în eialetul Timișoarei. Hassul beifului este de 2 100 000 de aspri. În el se găsesc 31 de zaimi și 455 de timarioți; are ceribași și alai-bei. În timpul expediției se adună, de regulă, laolaltă cu gebegiii, două mii de soldați înarmați. Ei merg la expediție sub steagul beifului lor. Fiind un cadiat cu rang de 150 de aspri, cetatea Lipova are şeyh-ül-islam, nakib, chehaia de spahii, serdar de ieniceri, serdar de gebegii și serdar de tunari. Are dizdar, șaptesprezece agale de cetate, // un număr de 800 de neferi viteji, bravi și voinici; mai are muhtesib și strîngători de dări și de haraci.

Descrierea cetății Lipova. Aceasta este o cetate de piatră, frumoasă, în formă de pentagon^{792bis}, fiind așezată la poalele muntelui Varovah⁷⁹³ și are o circumferință de vreo 10 000 de pași de ai sârmanului de mine;

⁷⁸⁷ Despre această luptă vezi mai sus, vol. I, pp. 291 și urm. (*Seyahatname*).

⁷⁸⁸ În realitate, numele Lipova derivă din slavul *lipa* = tei (I o r g u I o r d a n, *op. cit.*, pp. 102—103).

⁷⁸⁹ Evlia se referă probabil la Gheorghe de Brandenburg, care a refăcut cetatea înainte de cucerirea ei de către turci (N. Stoicescu, *Bibliografia Transilvania*, ms.).

⁷⁹⁰ 1551.

⁷⁹¹ *Vire*. Vezi K r o p f L a j o s, *Lippa ostroma 1551-ben* [Asediul Lipovei în 1551], în „Hadtörtelenmi Közlemenyek”, 1897, p. 225 și urm.

⁷⁹² Împărat era în aceea vreme Carol Quintul (1530—1556), dar aici e vorba de fratele acestuia, Ferdinand I de Habsburg, rege al Ungariei (1526—1564), care a ajuns împărat abia în 1556 și de la care turcii au luat Lipova la 1552 (*Călători*, II, pp. 2—6).

^{792bis} După cercetări mai recente, cetatea avea o formă dreptunghiulară (G. A n g h e l, *op. cit.*, p. 119). Vezi și planul cetății în secolul al XVI-lea în *Călători*, II, pl. de la p. 10.

⁷⁹³ *Varovah*, neidentificat. Conține, se pare, cuvîntul unguresc *vár* = cetate.

atît de mare e această cetate. Rîul Mureş curge lovindu-i [zidul dinspre miazănoapte şi, întrucît a făcut stricăciuni în unele părţi ale cetăţii, s-a construit acolo un puternic zid de umplură. Are cinci porţi: la miazănoapte e Poarta podului; la vreo două sute de paşi de aceasta se află Poarta azapilor; la vreo cinci sute de paşi de la aceasta e Poarta apei, iar de la aceasta, la alţi cinci sute de paşi, se află Poarta Battal⁷⁹⁴, iar de la aceasta, la vreo trei sute de paşi, se află Poarta Timişoarei⁷⁹⁵; apoi, în afară, se află Poarta martalogilor, numită astfel după agaua martalogilor, şi Poarta şarampo⁷⁹⁶.

În această cetate se găsesc, în total, cinci geamii şi un mecet. Mai întîi, în centru, se află geamia cea mare, care datează din vremea lui Suleiman han. E acoperită în întregime cu plumb; are cupolă şi aici vin enoriaşi foarte mulţi. Apoi, e geamia Timişoarei, care are următoarea inscripţie:

„A fost construită de un meşter pentru închinăciune;

Şi data ei a fost: „Venerata geamie”⁷⁹⁷.

În apropierea porţii Battal se află geamia alaiabeiului, iar în mahalaua nemţească, mecetul Hagiului.

În această cetate sînt o mie cinci sute de case frumoase, mai scunde sau mai înalte; ele sînt acoperite cu şindrilă şi au grădini şi vii. De la un cap la altul, toate străzile sînt pardosite cu scînduri şi grinzi din lemn lucios. În total se găsesc două sute de prăvălii.

Locuitorii, în cea mai mare parte, aduc bolovani de sare din oraşul ardelean Turda⁷⁹⁸, cu corăbiile, pe rîul Mureş şi fac comerţ⁷⁹⁹. De aceea, în afara cetăţii, se găsesc cîteva sute de depozite de sare. Încercînd-o de acolo în corăbii, ei pornesc pe rîul Mureş, apoi pe rîul Tisa şi de acolo pe fluviul Dunărea, făcînd astfel ca în ţările islamice să se găsească sare din belşug.

În acest oraş nu se află cişmele publice, medresele, casă de interpretare a Hadisurilor⁸⁰⁰, casă de citire a Coranului⁸⁰¹. Porţile tuturor familiilor stau deschise, iar lumea e atît de primitoare faţă de călători, încît oraşul nu are nevoie de hanuri. Dacă sosesc oaspeţi sau cei din împrejurimi şi trag la casa celui mai modest dintre locuitori, pot să trăiască pe socoteala lui şi un an de zile fără să-i pricinuiască vreo greutate //, întrucît oraşul

⁷⁹⁴ *Battal* înseamnă gol, nefolosit.

⁷⁹⁵ *Teşvar*, în loc de *Temeşvar*.

⁷⁹⁶ *Şarampo*, din ung. *şarampó* = palisadă.

⁷⁹⁷ *Djami-i-şerif*. După valoarea numerică a literelor rezultă anul Hegirei 704 = 1304—

1305 (greşit).

⁷⁹⁸ *Turra*, în loc de Turda.

⁷⁹⁹ *Vezi Călători*, II, p. 34.

⁸⁰⁰ *Dar-ul-Hadis*.

⁸⁰¹ *Dar-ul-Kur'an*. În text *Kurra* (greşit).

este foarte bogat și, în fiecare an, vin multe mii de corăbii cu alimente din țara Ardealului. Sînt și șapte școli pentru copii. Deoarece e un oraș de graniță, toți feciorii doresc să facă incursiuni în cete și în putere⁸⁰².

Sînt trei lăcașuri afară din cetate. Pe drumul dinspre Timișoara, se află lăcașul lui Yagmur Baba⁸⁰³. În cele patru laturi ale ei sînt încăperi pentru beктаși⁸⁰⁴, asemănătoare cu grădina raiului. În ea trăiesc derviși neprihăniți și nevinovați, dreptcredincioși, cu viața curată, învățați și cu frica de Allah.

Cetatea de mijloc. În partea de sud a acestei cetăți mari se află cetatea de mijloc, în formă de pentagon, cu bastioane solide și foarte tari; ea are circumferința de vreo cinci mii optzeci de picioare. Dat fiind că sârmanul de mine am locuit în cetate, am făcut măsurătoarea după picior, nu după pas. Are un zid de umplutură, cu tavan și e de vreo cincizeci de picioare. Nu e o construcție pe piatră, ci o palancă solidă, construită în întregime din lemn. Are un șanț ciudat, demn de admirat, prin care curge Mureșul⁸⁰⁵. Pescarii prind în șanț tot felul de pești. Are o singură poartă, spre răsărit, și un pod mobil, foarte frumos. În jurul zidului cetății sînt cinci bastioane, iar pe aceste bastioane stau cincisprezece tunuri balimeze, tunuri lucrate cu măiestrie, fiecare avînd lungimea de șapte picioare și greutatea de douăzeci de ocale⁸⁰⁶. În cetatea de mijloc sînt, cu totul, o sută cincizeci de locuințe pentru oșteni. Cetatea aceasta are un colț anumit unde cîntă în fiecare seară meterhaneaua.

Cetatea cea frumoasă. E o cetate frumoasă de piatră cu două turnuri; prin șanțul ei curge apă. Are numai un pod mobil și o poartă solidă. Înăuntrul acestei porți se află o închisoare care amintește de adîncimea iadului și în fiecare noapte sînt aduși și închiși aici prizonierii din cetate, iar dimineața sînt scoși și puși la treabă. În cetatea aceasta nu locuiește nimeni, afară de dizdar, de imam și de muezzini, pentru că atît vistieria, cît și munițiile și magaziile se află în această cetate. Această cetate e situată la poalele colinei Varoh⁸⁰⁷, într-un loc mai ridicat, unde se află viile Lipovei⁸⁰⁸. // Cetatea nu poate fi însă lovită în nici un chip de pe deal, pentru că dealul acela se află în partea opusă cetății. Cu toate acestea, locul acesta nu e prea sigur.

401

Meșteșugurile și curiozitățile, portul și obiceiurile din această cetate. Aici se face un fel de curea, ca de bumbac, pe care locuitorii o pun sub

⁸⁰² *Potur.*

⁸⁰³ *Yagmur Baba*, „Părintele aducător de ploaie”.

⁸⁰⁴ *Bektaşî*, veche sectă musulmană.

⁸⁰⁵ *Muș*, în loc de Mureș.

⁸⁰⁶ *Vekrye*. Adică aruncau ghiulele de 20 de ocale.

⁸⁰⁷ *Varoh* sau *Varovah*, neidentificat.

⁸⁰⁸ Despre aceste vii celebre vezi *Căldători*, III, p. 558.

formă de curea uleioasă pe vîrtelnițe cu vălătuc. Toți locuitorii de serhat își fac din aceste curele funiile, hamurile și paivanele pentru priponit caii. Ei lucrează și un postav numit șaiac ⁸⁰⁹. Locuitorii sînt toți bosniaci⁸¹⁰. După obiceiul oamenilor de serhat, ei poartă haine strîmte și scurte. Luîndu-se după zicale că „haina cea mai bună e haina scurtă”⁸¹¹, ei poartă haine de postav pînă la genunchi, scurteică de postav și de piele, cu nasturi de argint, cusuți pe piept și la mîneci. Mijlocul și-l încing cu briu de mătase. Nădragii, cam strîmți, sînt făcuți din postav sau din piele albă. Pe cap nu poartă turbane, ci toți poartă căciuli din postav roșu și verde, în forma celor de samur, și pe ele pun coroane din aripi de șoim. Este un popor luptător pentru credință. Cînstesc foarte mult pe învățați și pe străini și le dau pomană și daruri. Femeile lor nu trec niciodată de pragul porții; ies doar pe năsălie. În această privință ei sînt foarte habotnici, dar așa e bine în vremurile de azi.

Limba lor. Vorbesc limba bosniacă⁸¹² și maghiara ...

Rîul Mureș, care vine în acest oraș, își adună apele din Ardeal și anume din munții de la Calciat⁸¹³, din podișurile Elina⁸¹⁴ și din munții dinspre Deva, și se varsă, mai întîi în rîul Tisa și apoi în Dunăre.

Locurile de pelerinaj ale martirilor. Mormîntul lui *Ulama pașa*. Acesta a fost unul dintre vizirii lui Suleiman han și a devenit martir într-o mare bătălie, deoarece, pe cînd se ducea, predînd cetatea cu învoială, afurisitul de muhafiz Török Ferenc⁸¹⁵ a mers în grabă după el și, ajungîndu-l din urmă, l-a făcut martir, printr-un șiretlic, și a ucis întreaga sa oștire. În apropierea acestui mormînt se află locul de pelerinaj al celor „O mie și unu de martiri”.

Pe drumul spre Timișoara e locul de pelerinaj al lui Yagmur Baba, care se odihnește în propriul său lăcaș. Dincolo de rîul Mureș, pe colina lui
402 Murad, // se află locul de pelerinaj al martirilor de la Lipova. Oameni cucernici au văzut de multe ori aici strălucind un nimb divin. Apoi locul de pelerinaj al veneratului Șeih-Mehmed Efendi Hindi⁸¹⁶. Acesta era de fel din orașul Agra, care se află în India, și, venind în acest oraș, a fost un cuvios

⁸⁰⁹ Șaiac (*Şayah*), țesătură de lînă cu firul în diagonală.

⁸¹⁰ Informație exagerată; aici existau mulți români, care aveau și o episcopie, doar o mică parte a locuitorilor fiind bosniaci. Vezi Teodor Tripcea, *Despre „poturii” de la Radna—Lipova — o rămășiță de populație bosniacă* („Analele Soc. de limbă română”, Panciova, 1973, nr. 3—4, pp. 605—611).

⁸¹¹ Zicală arabă: *Hayru'l siyabi kasiru*.

⁸¹² *Poturджа (poturca)*.

⁸¹³ *Kolçat*, Făget.

⁸¹⁴ *Elina* sau *Alina*, poate în loc de *Ilia*. Mureșul izvorăște din depresiunea Ciucului, munții Harghita.

⁸¹⁵ *Türk Frandj*, Török Ferencz. Prin 1551 — 1552.

⁸¹⁶ *Hindi*, din India.

stăpînitor de zeamet și luptător pentru credință pe calea lui Allah. În cele din urmă, el a sorbit paharul martiriului și acum se găsește <îngropat> pe colina cetății Lipova; călătorii hinduși, ca și locuitorii de la hotare, vin acolo în pelerinaj.

După ce am vizitat mormintele acestor persoane ilustre, ne-am luat rămas bun de la toți prietenii noștri și, îmbarcîndu-ne pe corăbii, la poalele cetății Lipova, am trecut riul Mureș și am ajuns la palanca Radna, situată pe celălalt mal al acestui mare rîu.

Palanca Radna.

Mai de mult, peste acest rîu se afla un pod suspendat cu lanțuri; această cetate fusese clădită atunci de Ulama pașa, gaziu și mer-tir; acum însă e cam ruinată. În cetate sînt douăzeci de case de creștini; are comandant și douăzeci de soldați martalogi. Toată populația Lipovei își avea aici cimitirul; acum însă acesta e spre cetatea Lipova.

Plecînd de aici am mers spre răsărit, pe malul rîului Mureș, vreme de un ceas și am ajuns la cetatea Vefraș⁸¹⁷.

Cetatea Vefraș.

Este o întăritură de piatră, așezată pe un deal înalt pe malul dinspre Radna al rîului Mureș. În prezent, este hassul beiului de la Lipova; este un subașîlic. Are dizdar și șaptezeci de neferi și cuprinde trei sute de case frumoase; aici se află multe grădini și vii.

Apoi, urmîndu-ne drumul pe malul rîului Mureș, în sus, după șase ceasuri de mers am ajuns la cetatea Vărădia⁸¹⁸. Și aceasta este o palancă solidă, de formă mai lunguiată decît un pătrat, și se află așezată pe o colină înaltă de pe malul rîului Mureș, în sangeacul Lipovei. În ea se găsesc o sută cincizeci de case, un dizdar și șaptezeci de neferi. Chiar în mijlocul acestei cetăți bine întărite se află un turn de piatră. Acolo stă dizdarul; tot acolo se găsesc și toate munițiile. În aceste două cetăți nu există bazar și tîrguri, dar sînt multe vii. Din aceste cetăți, alegînd ca însoțitori cinci // viteji des-
toinici, dintre ostașii cunoscuți de însoțitorul nostru Ali aga din Făget, și mergînd timp de trei ceasuri prin văi și prin munți, mereu pe malul rîului Mureș, am sosit în cetatea Ilia⁸¹⁹ de la hotarul vilaietului Ardeal.

403

Cetatea Ilia.

A fost clădită, în vremurile de demult, de craiul numit Ștefan Bethlen⁸²⁰. În prezent, comandantul ei, numit de craiul Ardealului, este un căpitan cu numele de Semara (Szemere). E o cetate frumoasă de

⁸¹⁷ *Vefraș*, neidentificat. În apropiere de Radna, spre apus, este cetatea Șoimoș. După M. Guboglu (p. 46), este vorba de Chelmac. În ed. Karácson, p. 22, n. 1, Odvos (Ötvös).

⁸¹⁸ *Vărădia* sau *Vardia*; Vărădia de Mureș, jud. Arad.

⁸¹⁹ *Ilia*, jud. Hunedoara.

⁸²⁰ *Bethlen Istvan*, principele Transilvaniei (1630). Bethlen a reconstruit cetatea din secolul al XVI-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, ms.).

piatră, pentagonală, așezată pe un deal înalt, pe malul râului Mureș. Deoarece de aici începe granița, ea are o mie de cătane alese ; în bazar sînt cîrciumi, iar la schelă se află magazine și biserici mari.

Obținind de la căpitanul acestei cetăți scrisoare de liberă trecere și călăuze, ne-am urmat drumul mai departe pe malul râului Mureș, spre răsărit, și, trecînd peste munți prăpăstioși, am sosit în cetatea Deva⁸²¹.

Cetatea Deva. Se află sub ascultarea craiului Ardealului Ioan Kemény⁸²², dar în ea se găsesc cinci mii de cătane de ale împăratului german. De fapt, este proprietatea ereditară a soției craiului Barcsai⁸²³. Este o cetate solidă, prăpăstioasă, clădită pe malul râului Mureș, pe o stîncă înaltă ce se ridică pînă la cer, încît nu pot fi săpate subterane din nici o parte și nu poate fi ocupată deloc^{823bis}; doar să fie asediată și silită să se predea prin înfometare. E drept că dincolo de Mureș se află ridicături, dar nici din partea aceea nu are teamă de nimic.

E o cetate în formă de pentagon, iar pe zidurile ei, pe bastioanele acoperite de iederă, străjuiesc tunuri înalte balimeze, ca țepii unui arici, încît seamănă cu cetatea Van din Turcia⁸²⁴. În țara Ardealului nu mai există o altă cetate ca aceasta, atît de înaltă și așa de bine întărită⁸²⁵; parcă a fost creată de mîna atotputernicului. Toate casele sînt ca niște cetăți, fiind împodobite cu seraiuri acoperite cu olane strălucitoare; ferestrele privesc spre riul Mureș și se acoperă unele pe altele.

De asemenea și orașul de jos, ce se află pe malul râului Mureș, e foarte frumos și înfloritor; te captivează prin frumusețea lui. Cele cîteva biserici sînt o minunăție podoabă pentru el; acolo se află o mie de case frumoase. Sînt și cinci sute de prăvălii pentru felurite bresle, se găsesc și foarte multe cîrciumi. Acesta e un port mare, deoarece în fiecare an vin mii și mii de corăbii de la Belgradul de pe Dunăre, de la Serem și Semendria și de la Buda și cumpără de la populația acestei cetăți De<va> multe mii de ocale de sare, pe care o transportă în jos, la Lipova, iar de acolo o duc pe riul Tisa, la Dunăre, // cărînd astfel bolovanii de sare pe malurile Dunării. Această sare fiind foarte gustoasă, e cunoscută sub denumirea de „sare de Ardeal”⁸²⁶.

Aici, în cetatea aceasta, căpitanul ne-a cinstit îndată cu un mare ospăț și s-a înveselit slobozind cincizeci de tunuri balimeze. Atunci, însoțitorul

⁸²¹ *Deve*; în turcește are sens de „cămilă”.

⁸²² Kemi Yanos; Ioan Kémeny, principele Transilvaniei (1661—1662).

⁸²³ *Acafiu Barcsai*, principele Transilvaniei (1658—1660). Descrierea Devei a mai fost publicată în „Apulum”, 1965, p. 372, și în „Sargetia”, VII, 1970, p. 107. Despre această cetate vezi mai nou Octavian Floca și Ben Bassa, *Cetatea Deva*, București, 1965 și bogata bibliografie de la N. Stoicescu, *op. cit.*,

^{823 bis} Observație asemănătoare cu a lui Gromo (*Călători*, II, p. 341).

⁸²⁴ *Türkistan*, în sensul de Anatolia, unde se află cetatea Van.

⁸²⁵ Afirmație făcută și de alți călători.

⁸²⁶ *Erdel turu*.

nostru. Ali aga din Făget, l-a rugat pe căpitan să elibereze pe o rudenie a sa, care era prizonier acolo, și astfel l-a salvat din prinsoare. Lui Lafizade, cel eliberat pentru hatîrul nostru, al tuturor, căpitanul i-a dăruit un rînd de vestimente și un cal de cătană, bucurîndu-se pe toți.

În aceeași zi, făcînd calea întoarsă, ne-am dus din nou la cetatea Vărădia, iar de acolo, merînd prin munți spre apus, am sosit în cetatea Șoimoș⁸²⁷.

Cetatea Șoimoș.

Este o cetate îngustă și înaltă pe pămîntul sangeacului Lipova și se află așezat lîngă riul Mureș, pe o stîncă ce se înalță pînă la cer. Fiind o cetate solid fortificată, are un dizdar, ostași, tunuri și muniții. Are o singură poartă, ce dă ceva spre apus, treizeci de case și un șanț adînc, săpat în stîncă, întocmai ca la o cetate. În cetate se găsește o mică geamie a lui Suleiman han⁸²⁸, în ea nu încap mai mult de zece oameni. <Cetatea> a fost ocupată de al doilea vizir Ahmed pașa în anul 959⁸²⁹ la porunca lui Suleiman han. De la început, cetatea a fost clădită de craiul⁸³⁰ Gabriel Bethlen⁸³¹. În ea se afla un puț adînc, săpat în stîncă; acest puț parcă e tăiat de meșterul Ferhad, cu sfredelul și cu menghina, așa este de lucios și de rotund; cel care-l vede se minunează. Puțul acesta fiind la poalele unui munte atît de mare și de înalt, apa lui se află la o adîncime doar de trei brațe⁸³²; parcă e un sloi de gheață.

După ce am vizitat și cercetat și această cetate, am luat de aici, ca însoțitori, șapte viteji vrednici și, înaintînd timp de șapte ceasuri spre miazănoapte, prin locuri mlăștinoase, am sosit la Șiria⁸³³.

Cetatea Șiria.

E clădită de craiul numit Laios⁸³⁴. Ahmed pașa, vizirul al doilea, a cucerit-o în anul 959, pe vremea lui Suleiman han, // izgonind populația din ea. În prezent, se află la hotarul sangeacului Ineu. Este o cetate solidă, din piatră, și e ridicată pe o stîncă roșie, strălucitoare. E mică întocmai ca un cuib de șoimi. În partea de apus a acestei cetăți înalte se vede Dunărea⁸³⁵, aflată la o depărtare de trei conace, și cetatea Gyula,

405

⁸²⁷ Solmoș.

⁸²⁸ Suleiman Magnificul.

⁸²⁹ 29 dec. 1551 — 18 dec. 1552.

⁸³⁰ Kiran, greșeală de tipar în loc de kiral (sau kral).

⁸³¹ Tebeș Gor, în loc de Bethlen Gabor, adică Gabriel Bethlen (1613—1629). De fapt cetatea e mult mai veche, din secolul al XIII-lea, fiind refăcută de Iancu de Hunedoara și de Matei Corvin și întărită apoi de Ioan Zápolya. Cum cetatea era ocupată de turci în vremea lui Gabriel Bethlen, acesta nu avea cum să o construiască (vezi *Studii de istorie a Banatului*, 1969, pp. 69—74).

⁸³² Kolaș sau kulaș, „brațe întinse” (măsură populară).

⁸³³ Lagoș, din Világoș, azi Șiria, jud. Arad.

⁸³⁴ Lagoș, Cetatea este mai veche de cît domnia lui Ludovic cel Mare, fiind amintită la 1331 (N. Stoicescu, *Bibliografia Transilvania*, ms.).

⁸³⁵ Corect: Mureș.

iar la mieznoapte se vede cetatea Ineu. Această cetate a fost împresurată de câteva ori de dușmani și a căzut în mâna dușmanului. Deși a fost stăpînită de el exact timp de șaizeci de ani, totuși nu a putut scăpa de atacurile de noapte ale oștenilor *musulmani*. În cetate se găsesc șaizeci de case, o geamie și un hambar; altfel de clădiri nu mai sînt. Are o singură poartă, care dă spre răsărit. Nu are bazar și alte construcții de binefacere. În fața porții cetății Șiria se află locul de pelerinaj al martirilor.

De aici, îndreptîndu-ne spre mieznoapte și mergînd timp de patru ceasuri prin valea Sagighir⁸³⁶, am sosit la cetatea Ineu^{836bis}.

Cetatea Ineu.

A fost întemeiată de craiul unguresc numit Ianovan⁸³⁷, care se bucura de multă stimă și era foarte învățat. El are și o cronică renumită, care e citită printre neamurile creștine. Locuitorii de margine numesc această cetate *Yanova*⁸³⁸. A fost cucerită în anul 959 de Ahmed pașa, vizirul al doilea; apoi au ocupat-o creștinii ardeleni și au locuit în ea⁸³⁹. Mai tîrziu, a ocupat-o Köprülü Mehmed pașa, la porunca sultanului Mehmed⁸⁴⁰, fiul lui Ibrahim han⁸⁴¹. Are următoarea dată: „Ineul a ajuns iar în stăpînirea Casei otomane. Anul 1061”⁸⁴².

406 În prezent s-a dat firman ca să fie reședința pașei de Timișoara; cu șaptezeci de ani mai înainte, a stat sub 'stăpînirea sangeacbeilor, iar acum se află sub stăpînirea vizirilor. Pe vremea cînd Köprülü Mehmed pașa a ocupat această cetate, (Abaza) Hasan pașa s-a răsculat în Anatolia și a înaintat pînă la Brusa, devastînd și pustiind. De aceea i-a sosit lui Köprülü, chiar cînd se afla sub zidurile cetății, următorul hatt-i-humaiun: // „Dascălul meu! Chiar dacă l-ai aduce în fața mea pe craiul Ardealului legat în lanțuri tot nu m-aș bucura; grăbește-te să vii în capitala împărăției ca să pornești împotriva rebelului Hasan pașa”. După aceasta, înțeleptul pașa, răspunzînd: „Am auzit și m-am supus”, s-a reîntors, mulțumindu-se doar cu cucerirea cetății Ineu⁸⁴³. Astfel, Köprülü pașa era hotărît ca, împreună

⁸³⁶ *Sadger* sau *Sadher*; foarte probabil Cigherul.

^{836bis} *Yanova*. După cum rezultă din alte izvoare, trupele turcești au ajuns la Ineu la 4 iulie 1660 (*Cronici turcești*, II, pp. 314–315).

⁸³⁷ *Yanovan*. Ca și în alte cazuri, Evlia caută explicarea originii cetății în însuși numele ei, care ar trebui să fie acela al ctitorului. Un personaj cu acest nume nu a existat, iar numele Ineu are altă origine. Vezi N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, pp. 11–14, după care numele Ineu derivă din slavul iun = tinăr.

⁸³⁸ *Yanova*, textual: „alături e șes”.

⁸³⁹ Cetatea a fost ocupată de turci la 1566 (*Cronici turcești*, I, p. 490), a fost recucerită de ardeleni la 1595 și apoi din nou de turci la 1658 (eveniment povestit de Evlia).

⁸⁴⁰ Mehmed al IV-lea (1648–1687).

⁸⁴¹ Ibrahim I (1640–1648).

⁸⁴² 25 dec. 1650 — 14 dec. 1651; de fapt Köprülü Mehmed pașa a juns mare vizir abia în 1656, iar expediția a avut loc în 1658.

⁸⁴³ Evlia repetă aceste știri și în alte părți ale operei sale.

cu oastea lui, cît marea, să cucerească, în afară de Ineu, și cetățile Oradea⁸⁴⁴, Săcuieni⁸⁴⁵, Sárospatak⁸⁴⁶, Sătmar⁸⁴⁷, Ecsed⁸⁴⁸, Hust⁸⁴⁹ și Cașovia⁸⁵⁰. Slavă lui Allah, cetatea Ineu a rămas atunci în mîinile musulmanilor și a devenit un oraș mare. Allah să-l păzească! Hassul împărătesc, al pașei, negustorii și zeamețele sînt trecute la descrierea Timișoarei. Acum, după ce a fost recucerit, el formează un cadiat⁸⁵¹ cu rang de cinci sute de aspri. Are un dizdar, o oda de ieniceri, un haseki aga⁸⁵², un chehaia de spahii, o oda de gebegii, o oda de tunari, un agă al cetății exterioare, un agă de aripă dreaptă⁸⁵³, un agă de aripă stîngă⁸⁵⁴, agă de azapi, agă de beșlii, agă de marta-lozi, agă de voluntari; în total sînt zece agale. Are vreo opt mii de ostași și păzitori de cetate.

Înfățișarea cetății Ineu. Este o cetate în formă pătrată, așezată pe malul rîului Criș; are bastioane mici de piatră, care amintesc de zidul Ye'djudj⁸⁵⁵, iar în fiecare din ele încap o mie de oameni; fiecare are și cîte zece tunuri balimeze. E o singură poartă pe latura de miazăzi, iar cheia o păstrează aga al ienicerilor, care locuiește în cetate.

Prin șanțurile cetății curge doldora rîul Criș. Înăuntru, aproape de poartă, se află geamia sultanului Mehmed⁸⁵⁶. Lîngă această geamie se găsesc un turn de ceas din scînduri și o moară cu cai. În interiorul cetății se află cetatea nouă. E o mică cetățuie frumoasă, în care, în afară de odalele ienicerilor, nu se mai află nimic altceva. În cele patru colțuri sînt patru turnuri solide cu acoperiș de scînduri și cu ziduri late de douăzeci de picioare. Această cetate interioară are o poartă ce dă spre apus; și șanțul acesteia e plin cu apa rîului.

Orașul Ineu. Rîul Criș trece prin el. Pe malul drept // și pe cel stîng al acestui rîu se află un oraș mare, care, avînd forma curbată, se întinde pe pămînt ca un arc. De jur împrejur sînt vreo patru mii opt sute de pași; în prezent e o palancă pe cale de dezvoltare. Are în total opt bastioane bine

407

⁸⁴⁴ *Varat.*

⁸⁴⁵ *Sekel-Hit.* Săcuieni, jud. Bihor.

⁸⁴⁶ *Šarbatag*, Sárospatak (R. P. Ungară).

⁸⁴⁷ *Sakmar*, Satu Mare.

⁸⁴⁸ *Eçetvar* (R. P. Ungară).

⁸⁴⁹ *Husvar*, Husztvár.

⁸⁵⁰ *Kaşa*, Kassa Kosiče.

⁸⁵¹ *Meuleviyet.*

⁸⁵² *Haseki aga*, aga de hasekii, căpetenie a corpului special de gardă din palatul sultanilor.

⁸⁵³ *Sagkol agası.*

⁸⁵⁴ *Solkol agası.*

⁸⁵⁵ *Sedd-i Ye'djudj*, marele zid construit în Caucaz de Alexandru cel Mare pentru a împiedica coborîrea spre sud a popoarelor nordice din Asia (legendă) Vezi și ed. Karácson, p. 26, n. 7.

⁸⁵⁶ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

întărite și trei porți, și anume: spre miazăzi, poarta Timișoarei, spre apus, poarta Gyulei, spre răsărit poarta Oradiei; toate sînt de lemn. Și șanțul acesteia (al palâncii) e plin cu apele, rîului Criș. Se adunaseră, zece mii de raiale care săpau un șanț nou.

În acest oraș se află geamia lui Köprülü Mehmed pașa; e o geamie trainică și foarte frumoasă, cu acoperișul de olane și cu minaret de piatră; are mulți enoriași. Geamia lui kaseki Osman aga; și ea se află în centru; e o geamie frumoasă și lucrată cu măiestrie; este acoperită cu olane și are un minaret de scînduri. Deasupra porții acestei geamii se află următoarea inscripție:

„Allah cel prea slăvit fiind îndurător cu acest pămînt,
Din iubire față de el am clădit acest vestit lăcaș înalt,
<Hei Allah>, nu refuza mila ta de la cel care vine plîngînd la poarta ta!
Dintre robii tăi, Yazîdji-Osman așteaptă iertare și binefacere de la tine!
Grăind Hatif, i-a zis data prin cuvintele:
Acest lăcaș de închinăciune a fost terminat în anul o mie și șaptezeci
și trei. Anul 1073”⁸⁵⁷.

Geamia lui Sofu-Kenan pașa e acoperită cu olane și are minaret de scînduri. În apropierea ei, tot la capătul podului amintit, se află geamia lui Köprülüzade Fazıl Ahmed pașa. În afară de acestea, mai sînt și mečeturi.

Are în total opt sute de case, cu și fără etaj, acoperite cu olane și înconjurate de grădini. Acesta este un oraș înfloritor, care și acum e în plină dezvoltare⁸⁵⁸. Rîul Criș curge tocmai prin mijlocul orașului; din toate ferestrele și balcoanele se pescuiesc diferiți pești. Numărul mare de grădini și parcuri de trandafiri din împrejurimi, mărimea diferitelor grădini, precum și înfățișarea și așezarea fiecărei grădini în parte, sînt de nedescris.

408 Dintre toate clădirile, cele mai frumoase sînt: saraiul pașei, așezat lîngă poarta Gyulei; are tindă și baie și mai multe încăperi, cu și fără etaj.
/ Toate, fiind acoperite cu olane, sînt construcții împodobite și înfloritoare. Ferestrele balcoanelor acestor case privesc spre rîul Criș.

Fiecare sarai are bărci și plute; toți se suie în ele cu prietenii și merg la viile din împrejurimi sau în grădinile din fața locuințelor lor, unde petrec și se distrează. Prin vii, ei își hrănesc sufletele lor cu cîntecul melancolic al privighetorii, cufundîndu-se în plăceri și voluptăți. În livezile înconjurătoare, parfumul trandafirilor, zambilelor și al feluritelor anemone îl îmbie pe om. Pe malul rîului sînt sădiți pomi roditori și nenumărați chipă-

⁸⁵⁷ 16 aug. 1662 — 4 aug. 1663.

⁸⁵⁸ După cum a arătat I. Totoiu (*op. cit.*, p. 22), tabloul prezentat de Evlia nu este veridic; orașul nu era atît de înfloritor pe cît îl prezintă acesta, iar la 1660 sultanul dorea să-l mute de lîngă cetate.

roși mlădioși, care umbresc riul Crișului, făcînd din el un loc tot așa de umbros ca și aleile persane. Așezîndu-se în grupuri sub acești copaci umbroși, locuitorii vilaietului spun povești, deoarece acest oraș fiind o cucerire nouă, guvernatorul vremii a dat locuitorilor drepturi depline și voie totală. De aceea, dezvoltîndu-se în fiecare zi, vin aici raiale și beraiale chiar și din alte sangeacuri și orașe. Pînă acum, nu are decît o singură baie. La capătul podului de lemn de peste riul Criș, Ahmed pașa, fiul lui Köprülü, a construit un han frumos, acoperit cu olane.

Aici se găsesc, în total, două sute de prăvălii; altfel de construcții încă nu sînt. Este un oraș foarte, foarte bogat. Raialele de aici sînt ardeleni și valahi⁸⁵⁹. Ostași de aici sînt poturi⁸⁶⁰ și bosniaci, care, după obiceiul trupelor de la Timișoara și Lipova, poartă îmbrăcămintea locuitorilor din serhat.

După cercetarea Inelui, ne-am luat rămas bun de la caimacam și de la ceilalți notabili și ne-am îndreptat, împreună cu însoțitorii noștri, spre miazănoapte; mergînd prin păduri, am sosit la palanca Batăr⁸⁶¹.

Palanca Batăr. Mai înainte, a fost o biserică mare. Mai tîrziu, fratele lui Siavuș pașa, Sarî-Husein pașa, a refăcut-o. El a pus în ea un dizdar și o sută cincizeci de ostași de cetate și, construind în ea și o sută cincizeci de case de locuit, a făcut-o să înflorească. Biserica a transformat-o în geamie a sultanului Mehmed han⁸⁶²; el a raportat despre aceasta la Poartă. În prezent, // slujește ca loc de refugiu și de salvare între cetatea Oradea și Ineu. Și aici, riul Criș curge pe la poalele cetății, iar copacii înalți din cele patru părți fac umbră deasă.

409

În acest menzil înspăimîntător, pe malul riului Criș, s-a așezat efendiul nostru, serdarul cel mare, Köse-Ali pașa, cu oastea sa nesfîrșită ca marea și cu cîteva mii de corturi, punînd caraule în cele patru părți ale ei. El aștepta sosirea hanului tătăresc și a altor trupe otomane.

În acest loc, sărmanul de mine m-am dus îndată în cortul înalt și strălucitor al efendiului nostru, serdarul Ali pașa, iar cînd m-am aplecat spre pămîntul de sub picioarele sale, el mi-a vorbit așa: „Ei, Evlia, bine ai venit!” și în prezența celorlalți oameni din sfat mi-a arătat multă cinste și onoare sărmanului de mine, lăudîndu-mă și copleșindu-mă cu bunăvoința sa. Mi-a dăruit îndată un cort cu mai multe culori și a poruncit să mi se servească o cantitate anumită de alimente și de băutură, luîndu-mă printre agalele sale. Avînd cîntea să mă întrețin zi și noapte cu el, îi descriam, cît știam, cetățile și fortărețele pe care le vizitasem. El mă întreba și afla

⁸⁵⁹ *Erdel ve Eflaklı.*

⁸⁶⁰ *Potur*, sirbi (?).

⁸⁶¹ *Fekete Bátor*, Batăr, jud. Bihor.

⁸⁶² Mehmed al IV-lea.

adevărul asupra locurilor din împrejurimi și asupra greutăților și primejdiilor în legătură cu lupte și bătălii și războaie. Pe lângă aceasta, el nu înceta să trimită la cetatea Oradiei iscoade dintre raialele de la margine.

Slavă lui Allah, oastea islamică se aduna din zi în zi, devenind ca marea ; a sosit vestea că hanul tătăresc, Mehmed Ghirai, pustiește și pradă cu o sută de mii de tătari țara Ardealului și împrejurimile Oradiei și Ungaria centrală. De aceea Ali pașa, serdarul, a poruncit îndată ca trîmbița să dea semnalul de plecare. Vizirul de Buda conducea avangarda și a poruncit ca și fratele lui Siavuș pașa, Abaza Husein pașa, să fie hărțuitor⁸⁶³. La mari depărtări, la stînga și la dreapta, au fost orînduite carauale. La dreapta serdarului suprem mergea beilerbeul Anatoliei, Çavuşzade Mehmed pașa, iar la stînga lui mergea pașa din Rumelia cu o oaste rumeliotă. În mijlocul acestei armate, nesfîrșite ca marea, mergea victoriosul serdar cu patruzeci de odale de ieniceri⁸⁶⁴, cu patru corpuri de spahii din bulucurile de jos⁸⁶⁵, cu douăzeci de beilerbei și cu o sută cincizeci de sangeacbei și, pînă la cîmpia Oradiei, această oaste nesfîrșită a înaintat în rînduri rînduri, filfiind steagurile și drapelele în vînt, iar zalele, // armele și cuirasele orbeau lumea prin strălucirea lor. Cerul se cutremura de sunetele tobelor, trîmbițelor și ale surselor, iar ostașii toți strigau ca niște balauri cu șapte capete, însuflețindu-se unii pe alții la luptă prin cuvinte de laudă către Allah.

Cînd însă cetatea Oradiei a apărut în zare, s-a spus că : „Gaziul Seidi Ahmed pașa a ieșit din cetate și a plecat sub privirile populației”. Astfel de vorbe nesocotite s-au răspîndit, dînd prilej la tot felul de zvonuri. Dar prevăzătorul serdar nu le-a acordat atenție și, punînd să se bată tobele, a împresurat cetatea Oradea de la depărtare de o bătaie de tun; apoi, ziua-n amiază mare și în văzul tuturor a poruncit ostașilor musulmani să intre fără întîrziere în metereze⁸⁶⁶. Chiar în ziua aceea au schimbat șapte rînduri de metereze și, înaintînd pe ici pe colo, prin galeriile subterane, ca de șoareci, au ajuns pînă sub bătaia tunurilor din cetate. Corturile stăteau pe cîmpia nemărginită din jurul cetății.

Pe vremea sultanului Mehmed al III-lea⁸⁶⁷, cuceritorul cetății Agria, cînd vizirul Satîrdji Mehmed pașa asediase această cetate a Oradiei, în loc să intre în metereze, oastea islamică se instalase toată în cele șapte mahalale ale Oradiei și își pierduse vremea bătînd cetatea cu trei tunuri mici, din casele ocupate, și astfel, în a patruzecia zi, cînd a început iarna, cu inundații

⁸⁶³ *Cerhadji (çerhacı).*

⁸⁶⁴ *Kapukulu.*

⁸⁶⁵ *Aşagrı bölük.*

⁸⁶⁶ Asediul Oradiei a început la 13 iulie 1660 (*Cronici turcești*, II, pp. 315—317), Vezi și *Călători*, V, p. 546.

⁸⁶⁷ Mehmed al III-lea (1595—1603). Asediul a avut loc în anul 1598. (*Călători*, IV, pp. 108—110).

și furtuni, au ieșit cu toții din casele-metereze și, răsculîndu-se împotriva lui Satırdji Mehmed, s-au întors la Belgrad fără bucurie și fără cucerire.

De aceea, prevăzătorul nostru serdar, Ali pașa, cunoscînd din istorii soarta tristă a lui Satırdji Mehmed și zicîndu-și „să nu se întîmple așa ceva”, a aprins și a ars toate varoșurile Oradiei; lăsînd cetatea izolată pe cîmpul de bătaie, a înlăturat influența varoșurilor din afară și ajutorul lor pentru cei asediați și s-a străduit ca oastea să se pregătească din tot sufletul pentru bătălie. În ziua și în noaptea aceea s-au tras din cetate, asupra oștirii islamice, opt sute de lovituri de tunuri balimeze. Oștirea otomană n-a tras nici cu tunurile, nici cu puștile, ci numai și-a pregătit armele, iar zaimii și timarioții au săpat tranșee și galerii și, înaintînd, au împletit // contra tunurilor garduri de mărăcini și alte mijloace de apărare, pregătind totodată saci, traiste și alte lucruri trebuincioase. 411

*Începutul asedierii cetății Oradea*⁸⁶⁸. Mai întîi, Ali pașa, spunînd: „în numele lui Allah”, a intrat în tranșee, dintr-una din laturile acestei cetăți puternice, cu șapte tunuri balimeze, cu douăsprezece odale de ieniceri, cu tunari, cu gebegii și cu ostașii săi. De asemenea și Zileli Çavuşzade Mehmed pașa, vizirul Anatoliei, intrînd în tranșee, cu șapte tunuri balimeze și cu șapte odale de ieniceri, stătea și el gata. Çatalbaş pașa a intrat în tranșee din partea de apus a cetății, dinspre poartă, cu cinci tunuri și cinci odale de ieniceri. Apoi, oștirea a intrat în tranșee și prin partea de miazăzi a cetății. Din partea de miazănoapte, dinspre pozițiile ocupate de Çavuşoglu Mehmed pașa, de pe muntele Oradiei, înclinat spre cetate, Deli-Yenter Hasan pașa a început să bombardeze cetatea cu zece tunuri împărătești. Apoi au atacat cetatea din toate părțile și, fără a da răgaz, s-au luptat zi și noapte și au sfărîmat cu tunurile interiorul odios al cetății, năpustindu-se asupra dușmanilor din cetate. Din pricina tunurilor lui Deli-Yenter Hasan pașa, nimeni nu mai putea să-și arate capul. Din zi în zi, cu tranșee din toate părțile, se apropiau tot mai mult de șanțul cetății, luptîndu-se crîncen.

⁸⁶⁸ Despre asediul și ocuparea Oradiei de către turci la 1660 — moment important în istoria Transilvaniei — există o foarte bogată literatură, din care amintim: Déak Farkas, *Nagy-Várads elvesztése 1660-ban* [Pierderea Oradiei la 1660], Budapesta, 1877; Gyálókay Jenő, *Nagyvárads ostroma 1660-ban* [Asediul Oradiei la 1660], în „Hadtörténelmi Közlemények”, 1911, p. 31 și urm.; Koncz József, *Nagyvárads capitulatioja 1660-ban* [Capitularea Oradiei la 1660] *ibidem*, 1892, p. 390 și urm.; Szendrei János, *Ali paşa levele a nagyváradi táborból 1660 aug. 9-en* [Scrisoarea lui Ali pașa din tabăra de la Oradea din 9 august 1660], *ibidem*, 1888, p. 171 și urm. etc. Ca izvoare mai pot fi consultate I. Betheln, *op. cit.*, pp. 167—190; G. Kraus, *op. cit.*; *Cronici turcești*, II, pp. 314—317 etc.

Relația lui Evlia Celebi despre acest eveniment a mai fost publicată de Nicolae Firu, *Evliya Celebi, călător turc, despre ocuparea cetății Oradea de către turci în anul 1660*, Oradea, 1937 (trad. din maghiară).

Dar cetatea are un șanț ca o mare ; e atît de lat și de adînc, încît și galera lui capudan-pașa⁸⁶⁹ s-ar putea plimba în el. Neputînd stăvilii în nici un chip apa din el, se gîdeau să sape o galerie sub cetatea anexă și să dărîme zidul cetății, dar nici așa nu au găsit vreo posibilitate. E drept că tunurile balimeze dărîmau cetatea, dar nu se putea da iureș, datorită apei din șanțul cetății. De aceea, în aceeași noapte, dușmanii reparau locurile avariate, cu garduri, cu stîlpi și cu bîrne și cu umplutură de pămînt. // Afurisiții de dușmani își făceau torțe din pături și din pînză îmbibată în păcură și catran⁸⁷⁰ și, așezîndu-le deasupra celor cinci bastioane ale cetății, se băteau zi și noapte pentru credință.

Atunci serdarul Ali pașa i-a poruncit lui Seidi Ahmed pașa să bată cetatea din partea aceasta, iar Seidi Ahmed pașa, zicînd : „Am auzit și m-am supus”, a desfăcut toate corturile și le-a așezat în altă parte. El n-a venit între luptătorii musulmani, ci i-a trimis vorbă serdarului că : „Noi vom sta de pază în părțile acestea”. Atunci, curajosul serdar, zicînd : „Să nu fie contrar binelui”, a depus toate eforturile și împărțind tuturor luptătorilor musulmani favoruri, timare și zeamete, îi trata cu multă omenie și bunătate și, fără să iasă din metereze, îi însufleșea pe ostași la luptă.

În partea dinspre Çavuşzade Mehmed pașa cetatea fusese stricată foarte rău iar dușmanul nu putea să repare stricăciunile, căci, înainte de a înceta bubuitul unui tun, slobozeau în același loc alte zece obuze, care provocau stricăciuni. Dar nici dușmanul nu se lăsa mai prejos în vitejie și, de repetate ori, slobozea dintr-odată o mie de puști. În felul acesta, lupta devenea din zi în zi tot mai înverșunată și ostașii musulmani, oricît se străduiau, făcînd acte de vitejie, se vedeau totuși stînjiți de mărimea șanțului cetății. În timpul acesta, serdarul suprem s-a sfătuit cu bătrînii încercați și a poruncit pașei din Adana să taie apa din șanțul cetății. Au trecut așa zece zile, iar între soldați tot mai des se repetau vorbele : „Se apropie și zilele de iarnă”.

Dar, după cum spune vorba : „Cînd Allah vrea ceva îți pune la îndemînă și mijloacele”⁸⁷¹, într-o noapte a venit la serdarul Ali pașa o unguroaică și i-a vorbit astfel : „Stăpîne, dacă-mi eliberezi băiatul căzut în mîinile tătarilor, îți arăt locul de scurgere a apei din șanțul cetății, iar dacă lași să se scurgă apa din șanț și rămîne cetatea pe uscat, o cucerești fără îndurare ; altfel, această cetate nu se teme de loviturile de tunuri”.

Ali pașa a poruncit îndată să fie căutat fiul femeii și, aducîndu-l, i l-a arătat. Atunci, femeia a spus ; „Am renunțat la ajutorul Fecioarei

⁸⁶⁹ *Kapudan-pașa*, marele amiral otoman ; comandantul flotei.

⁸⁷⁰ *Naft ve katran*.

⁸⁷¹ Proverb arab.

Maria^{87a} ; trăiască turcii, căci de la turci am văzut bine”. În aceeași noapte femeia, venind la marginea de sud a cetății, a spus : „Turcii aflați în partea de jos a cîmpiei să-și ridice corturile, căci altfel se vor îneca”. Atunci, // prin porunca serdarului, corturile au fost îndată mutate în altă parte. 413
Apoi femeia a cerut să se facă o groapă pe marginea șanțului și, într-un loc, la o adîncime de vreo zece brațe, au dat peste o poartă mare de fier. După ce i-au sfărîmat zăvoarele, au legat de inelele de fier frînghiile de tun și cînd o mulțime de musulmani au tras, gîfîind, de frînghiile groase, atunci, Allah e mare!, n-a rămas nici o picătură de apă în șanț. Peștii, cît trupul unui om, au rămas în noroi și erau așa de mulți că numai Allah le știe numărul. Dar în cîmpia de jos s-au înecat mulți cai și oameni ; iar ostașii musulmani s-au scîrbit de tot mîncînd pești. Atunci, numitei femei i s-a dat feciorul, iar femeia, luîndu-l cu sine, a plecat la Ineu.

După aceasta, în zorii zilei, ostașii musulmani au intrat în șanț cu strigăte de „Allah, Allah”! Mai întîi au ajuns la parapetele zidurilor cetății cei de la aripa condusă de Çavuşzade, începînd să dărîme zidurile. Au urmat cei de la aripa condusă de Çatal-paşa, săpînd metereze prin șanțuri. Cînd dușmanii au văzut aceasta, au început să fugă din cetate, prin spărturile făcute în ziduri și plîngeau, spunînd: „În cetate nu a mai rămas zaherea”.

Într-una din zile, în partea dinspre aripa condusă de Çavuşzade, s-a săpat o subterană și, dărîmîndu-se mare parte din zid, s-a deschis drum. Însă zidul cetății era foarte înalt, iar dușmanul din cetate căuta să respingă atacul inamic. De aceea, cei aflați în urmă la iureș n-au putut înainta, iar pe zid s-au urcat numai trei viteji serdenghecitii de la Semendria. Ei au văzut că cei din urmă nu veneau, dar au rămas totuși la mijloc. Fiind în toate privințele un trup și un suflet, aceștia au intrat în oraș cu săbiile scoase, gonind și zdrobind dușmanul prin oraș. Fiecare viteaz a tăiat două-trei capete și a înaintat, războindu-se cu multă zarvă. Apoi, ieșind printr-o altă spărtură, cînd au venit în fața serdarului, acesta le-a dăruit din belșug timare, zeamete și bani. În urma acestora, ieșind din cetate vreo două sute de dușmani, au plecat cu aman, dar oastea tătară, întîlnindu-i, i-a prins. Și, în ziua aceea, o oaste tătară de opt mii de oameni și douăzeci de mii de cai a sosit la o depărtare de o bătaie de tun de cetate și s-a așezat acolo în tabără. Văzînd din cetate atîta ostășime, dușmanul a început să se vaiete, zicînd : „Îndurare, mărite vizir”! Serdarul însă n-a luat în seamă aceste vaiete, ci a continuat să bată cetatea și în noaptea aceea. // În acest 414
timp, ieșeau din ea sute de dușmani, cerînd o bucată de pîine.

^{87a} *Meryem Ana*, „Mama Maria”. Evlia nu este singurul izvor care vorbește despre ajutorul dat de această femeie trupelor turcești asediatoare ; într-un mod asemănător prezintă lucrurile și *Cronici turcești*, II, p. 316, G. Kraus, *op. cit.*, p. 367, M. Costin, *Opere*, p. 195 etc.

În sfârșit, la porunca vizirului Köprülü au mai venit în ajutor, din partea Porții fericite, beilerbei cu alți zece mii de ostași aleși din Anatolia, iar dușmanul, văzînd că aceștia își așează corturile în împrejurimile cetății Oradea, a tras asupra lor atîtea ghiulele de tun, de parcă făcea să cadă un potop de blesteme.

Ostașii sosiți de curînd au pornit, de asemenea, îndată la atac și, în cîteva rînduri, au pătruns, ziua și noaptea, prin locurile distruse ale cetății și, luînd tigve și prinși, îi aduceau în fața serdarului, de la care primeau înaintări în grad și daruri.

Cei din cetate însă aveau cantități imense de arme și provizii ; ei înșiși semănau cu o sălbăticiune scăpată de două ori din mîna vîntătorului și, folosind tot felul de viclesuguri și șiretlicuri diabolice, trăgeau zi și noapte necontenit din arme.

Aceasta fiind situația, fără a lăsa dușmanului timp și fără a-i da aman, serdarul depunea cele mai mari eforturi pentru a bate cetatea. Pe scurt, se poate spune că nîcîcînd un serdar n-a poruncit un bombardament care să-l fi întrecut pe acesta. Într-adevăr, cum să nu depună eforturi mari ostașii musulmani, cînd, de-a lungul tuturor meterezelor și la fiecare spărtură, erau postați oameni pricepuți, găsiți de el? Numai Seidi-Ahmed pașa, cu eialetul de Buda, n-a fost numit în nici o parte. Poate chiar dacă ar fi fost trimis, nu s-ar fi dus, numai de ciudă pe marele vizir Köprülü. Cu viteaza sa oaste cît marea, el doar stătea în partea de nord a cetății, păzea oștirea islamică și făcea incursiuni prin împrejurimi. Cu toate acestea, Ali pașa, serdarul, l-a ajutat în toate privințele pe Seidi pașa. Ca să pricinuiască pagube dușmanului, el lăsă oastea de la Buda să prade, să distrugă și să nimicească orașele și ținuturile din jurul cetății Oradea.

415 Acest popor din Ardeal avea obiceiul să-și îngroape toată averea în pămînt, însă ostașii musulmani aflau de la prizonieri locul unde erau ascunsă comorile și, găsindu-le, deveneau stăpîni de prăzi enorme. Ei au pus mîne pe atîtea covoare și obiecte, încît nu le-a ajuns nici timpul, nici locul pentru transportarea lor și, pentru ca ele să nu cadă în mîinile dușmanilor, obiectele de valoare // erau arse, iar altele erau aruncate în apă. Ei luaseră și mulți prizonieri.

Zilnic soseau la oștenii care se aflau sub zidurile cetății cîte trei-patru sute de care cu prăzi, care erau împărțite asediatorilor cetății. De fapt, tătarii, iuți ca vîntul, și Seidi-Ahmed pașa, vîntătorul de dușmani, îmbogățeau ordia cu prăzi, dar și la cetate lupta devenea din zi în zi tot mai înverșunată, iar încăierările, ciocnirile și măcelul se întreau mereu. S-a transmis chiar, din gură în gură, zvonul că craiul Ioan Kemény⁸⁷³ se pregătește să

⁸⁷³ *Kemi Yanoș.*

atace ordia, noaptea, cu o sută de mii de ostași și toată lumea a fost repede cuprinsă de buimăceală.

În sfârșit, s-a ținut un sfat și, de față cu serdarul, bătrînii experimentați au început să spună, sub formă de aluzie, astfel de vorbe deșarte: „Sloboade-ți pușca la Oradea; puneți la sîn pîinea. Decît să rămîi pînă la iarnă, caută mai de grabă de pleacă mai de vreme”. Mulți grăiau astfel: „Allah să ne miluiască, dacă și această campanie a noastră va fi ca aceea a lui Satîrdji Mehmed, ce vom putea răspunde atunci padișahului atît de măreț și unui vizir atît de mare cum e Kôprülü?”.

După încheierea acestui sfat, i s-a poruncit din nou lui Seidi-Ahmed pașa să atace dintr-o parte cetatea Oradea. Atunci, Seidi Ahmed pașa a răspuns astfel: „Sarcina mea este să păzesc ariergarda oastei islamice și să pustiesc și să devastez ținuturile din împrejurimi. S-ar putea ca craiul Ioan Kemény să vină dintr-o parte. De aceea, cu voia lui Allah, voi să nu vă mișcați din pozițiile voastre, ci îngrijiți-vă de cucerirea cetății, ca să nu se întîmple ceva neplăcut; eu voi sta de vorbă cu cei care vin din spate”.

La acestea, bătrînii din sfat au răspuns: „Bre, Seidi pașa, padișahul nu ne-a spus: «Pustiți și pîrjoliți Ardealul». El ne-a zis: «Cer de la voi cetatea Oradea». E lucru știut! Pustiește această țară a Ardealului și, zdrobind dușmanul, distruge-o! Fiecare își va lua ce are de luat. Ce va mai rămîne atunci în mîinile noastre ca să putem da padișahului? În ce va consta atunci cucerirea noastră pentru credința cea dreaptă? Și, pînă la urmă, noi cu ce ne vom alege? Pentru pustiirea și devastarea acestui ținut a fost însărcinată oștirea tătară. Dacă craiul Ioan Kemény ar veni să atace oștirea ce se află sub zidurile cetății, avem în toate părțile, drept caraule, oștile mai multor eialete, iar oastea tătară se găsește la două-trei conace⁸⁷⁴ // de aici. În orice caz, vom fi înștiințați cu două-trei zile înainte <de venirea lui Ioan Kemény>. Așadar, Seidi pașa intră în metereze cu oastea eialetului de la Buda!”

416

Neluînd deloc în seamă cuvintele lor, Seidi pașa zise: „Eu, cu cei din eialetul de la Buda și cu toți spahiii, sînt însărcinat să apăr pe ostașii aflați în tranșee; altă poruncă nu am”. Neavînd încotro, au început mai întîi cei din ogeacurile de ieniceri să zică într-o parte și în alta: „E drept!”

Atunci toți vizirii, beilerbeii, emirii și ceilalți bărbați pricepuți, prezenți la acest medjlis, au fost sfătuiți astfel: „Începînd de acum, să luăm numai decît cetatea în stăpînirea noastră, înainte de a sosi iarna și înainte de a ne îngheța mîinile și picioarele”.

După ce s-a citit *Fatiha*⁸⁷⁵, fiecare s-a dus la locul său și, aprinzînd fitilele, au slobozit dintr-odată douăzeci și șapte de tunuri balimeze și tot

⁸⁷⁴ *Fersah*.

⁸⁷⁵ Primul surat din Coran.

atîtea tunuri colomborna, şaica şi împărăteşti, nedînd răgaz duşmanilor zi şi noapte. Strigătele de „Allah, Allah”! răzbeau pînă la cer, iar cele cinci părţi ale cetăţii s-au umplut de spărturi. Mai ales din partea de nord a cetăţii, de pe dealul înalt de dincolo de riul Criş, Yenter-Hasan paşa, cîntînd: „Yontur, Yenter, terelelli, vay!”⁸⁷⁶, a tras atîtea ghiulele în cetate, încît bubuitul lor se auzea pînă în ceruri.

Ghiulelele cădeau necontenit peste duşmanii care se găseau în cetate, în metereze şi pe ziduri, iar ienicerii slobozeau, zi şi noapte, o asemenea ploaie de gloanţe încît era cu neputinţă vreunui maghiar să-şi ridice capul. Dacă vreun duşman cerea iertare ridicîndu-şi degetul cel mare, ienicerii, ţintaşi îndemînateci, îl împuşcau chiar şi la degetul gros. Doar să-şi ridice în sus degetul arătător⁸⁷⁷, ieşind afară; numai acela putea obţine aman. Deşi situaţia era aceasta, totuşi nimeni nu se putea apropia de spărturi. De aceea duşmanul, prin tot felul de şiretlicuri, cu meşteşug diabolic şi cu îndemînare, repara în fiecare noapte şi refăcea locurile distruse.

417 Cu înţelepciunea lui Allah, apa din şanţ fusese scursă, în urma îndrumărilor date de o unguroaică, dar în partea de răsărit rămăsese totuşi încă apă adîncă. Într-o noapte însă şi această apă şi-a găsit loc de scurgere prin galerii şi a produs o bubuitură atît de înfricoşătoare, încît ostaşii, uimiţi, // au crezut că duşmanul a pornit la atac de noapte. Totuşi, viteazul popor şi neamul înarmat rămănînd pe poziţii, ostaşii musulmani au început iarăşi să pescuiască în şanţul cetăţii. Dar peştele acesta nu era gustos. Cînd colo, în mijlocul şanţului, din care apa se scursese mai înainte, se mai găsea încă un şanţ, avînd lăţimea de zece arşini şi adîncimea de douăzeci de coţi, încît părea că-i fundul iadului. În şanţul acesta erau să se înece mulţi ostaşi musulmani. După ce au scurs întîi apa, ostaşii noştri au aruncat în şanţ atîta pămînt, încît au format adevăraţi munţi. Dinspre partea lui Çavuşzade Mehmed paşa au săpat iarăşi gropi.

Tocmai de acolo au înaintat, zi de zi, mereu sub cetate şi trecînd şi peste şanţul de la mijloc, a cărui apă se scursese, au început din nou să asedieze zidul cetăţii, săpînd o subterană cît trei depozite de pulbere. Era o mină umplută cu şaptezeci de cîntare de praf de puşcă, cum nu s-a mai văzut la asediul nici unei cetăţi⁸⁷⁸.

În timp ce se pregătea această mină, înţeleptul serdar i-a înştiinţat pe toţi ostaşii şi le-a împărţit cîteva sute de mii de săbii, pumnale, scuturi, halebarde, lănci din depozitul de arme, şi a promis înaintări în grad. Printre

⁸⁷⁶ Aproximativ: „Suceşte-te, Yenter, tralala, vai!”; în sens de bravură.

⁸⁷⁷ În semn de primire a credinţei islamice.

⁸⁷⁸ Despre minarea zidurilor cetăţii „în trei părţi” vorbeşte şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 369. Acesta mai spune însă că Ali paşa a pus pe principele Barcsai să ceară celor din cetate să se predea, ceea ce aceştia au refuzat (*ibidem*, p. 372).

ostași s-a produs o mare bucurie și voieșie și ei se îmbărbătau unii pe alții pentru luptă. Ziua lor s-a luminat ca de sărbătoare, iar nopțile lor, cu necazuri, au devenit norocoase. Veselindu-se între ei, s-au spălat și au făcut rugăciuni și, sărutându-se unii pe alții, și-au spus testamentele.

Cînd mina a fost gata, s-a dat semnalul pentru bătălie prin tobe și trîmbițe și, deodată, s-au zguduit cerul și pămîntul, deoarece dinspre aripa lui Çavuşzade Mehmed pașa sărise în aer zidul cetății, pe o lungime de cincizeci de arșini, iar locul în care se aflau dușmanii de pe zid a fost transformat în iad⁸⁷⁹. Ca urmare, izbucnind strigăte de „Allah, Allah”, oastea islamică a început din nou un iureș puternic și, luînd tidve și dînd tidve, s-a bătut crîncen, iar Ali pașa, serdarul, călare și cu sabia în mînă, cutreiera tabăra cu strigăte de îmbărbătare : „Ori cucerire, ori înfrîngere” ! și, avînd la dreapta și la stînga sa pungi de bani, împărțea daruri ostașilor musulmani care aduceau capete sau prinși. De asemenea, strigînd „Nu-i lăsați, frații mei lei”, el îi înflăcăra pe toți la luptă.

//Dar dușmanii, prin viclesuguri și uneltiri diabolice, au turnat în spărturi păcură, smoală și praf de pușcă și toți cei din cetate au alergat la locul unde explodase mina și, străduindu-se din toate puterile, asemenea păsării salamandra⁸⁸⁰, au stat în focul ca din infern, luptîndu-se și războindu-se cu înverșunare, piept la piept, timp de patru ceasuri, cu ostașii de acolo.

În cele din urmă, cîștigînd o mică victorie, dușmanii au ieșit din cetate, spre șanț, prin locurile din subterane și, învălmășindu-se cu luptătorii pentru credință, s-au războit așa de tare cum nu s-a mai văzut nici în bătălia lui Deli-Husein pașa. Cînd cei din luptă au văzut această situație, au strigat : „Bre gazii, să ne ajutăm tovarășii !” și, punîndu-și viața și capul pentru dreapta credință, au strigat într-un glas : „Allah, Allah” ! și, avîntîndu-se în foc și năvălind pe față, și-au tras săbiile și i-au gonit pe dușmani înapoi în cetate.

Între timp, pornindu-se un iureș și din altă parte, au fost alese din șanțuri, dintre cadavrele dușmanului, corpurile neînsuflețite ale martirilor și duse la mal. Dar și asupra acestora gloanțele dușmanului cădeau ca un potop de blesteme și mulți dintre ei au sorbit cupa martiriului. După aceasta, victoriosul serdar a vorbit astfel către pașa Çatalbaș : „Frate, să facem și dinspre poziția ta o subterană și să vedem ce imagine ne va arăta oglinda soartei. Frate, fii bun, îmbărbătează-i la luptă pe ostașii musulmani de sub comanda ta, așa cum ai văzut în luptele răposatului Küçük-Ahmed pașa. Fă-le favoruri și dă-le daruri ; să mergem din nou. Dacă oastea se va da iarăși înapoi, atunci nu va mai fi cu puțință alt iureș”. De aceea au

⁸⁷⁹ După G. Kraus, explozia a distrus bastionul roșu și a avariat bastionul de aur (*ibidem*, p. 373).

⁸⁸⁰ *Mürg-i Semender*.

pregătit și în partea aceasta o subterană mare, care o fost umplută cu șaptezeci de cîntare de praf de pușcă ; era cît un munte cu șapte găuri.

În ziua următoare a fugit din cetate un ungur și, venind la serdar, i-a adus vestea că : „Și din interior s-a pregătit o subterană sub voi”. Dar, slavă lui Allah, pînă azi nu se făcuse din partea dușmanului nici subterane, nici vreo altă lucrare pe sub pămînt. După această veste înfricoșătoare, a doua zi, s-au pregătit de luptă, ca mai înainte, zicîndu-se : „Dinspre poziția lui Țatalbaș pașa vor exploda mine”, și s-au bătut tobele pentru atac. Cînd toată lumea aștepta explozia minelor, deasupra porții cetății a fost arborat steagul alb al capitulării, zicîndu-se : „Iertare, măriților viziri !” și, dorind pace, ei au cerut îndurare.

419 Dar, Ali pașa, arătîndu-se // ca și cum n-ar fi dispus să le acorde iertare, a continuat să bată cetatea cu toate puterile timp de încă un ceas. În sfîrșit, dintre cei șapte emiri maghiari asediați au venit ca ostateci fratele și căpitani⁸⁸¹ blestematului comandant Rákóczi și un comandant german și, prezentîndu-se fără arme în fața lui Ali pașa, au cerut un răgaz de șapte zile. Dar serdarul, arătîndu-se grăbit, le-a vorbit astfel : „Nu, dacă ieșiți azi, e bine ; dacă rămîneți pînă mîine, iată-i pe luptătorii pentru credință, ei sînt gata să vă atace nu o dată, ci chiar și de patruzeci de ori și, zdrobindu-vă pe toți, vom duce în robie și pe copiii voștri”.

Astfel, s-au hotărît, în cele din urmă, să iasă cu toții din cetate, fără arme, iar o mie de soldați din ogeacul ienicerilor și din cele șapte bulucuri și dintre oamenii serdarului au intrat în cetate și au ocupat toate depozitele de armament, vistieria și tunurile. Întreaga oștire stătea însă gata în tranșee, iar printre luptătorii pentru credință bucuria și veselia erau atît de mari, încît parcă ar fi auzit fiecare vestea îmbucurătoare că : „Ești pentru paradis !” Apoi, în ziua următoare, dușmanii au ieșit prin poarta cetății, cu răniții lor și cu toate rudele, iar data spusă fu aceasta :

„În cele din urmă ai fost vînat, hei satană ! Anul 1071”⁸⁸²

După aceasta, oastea islamică a intrat în cetate, iar sârmanul de mine, plin de cusururi, am avut norocul să citesc primul, sub steagul profetului de deasupra porții, ezan-ul⁸⁸³ victoriei, așa cum făcusem și în alte dăți. Aceasta s-a întîmplat prin puterea celui măreț. Slavă lui Allah și iarăși slavă lui Allah !

⁸⁸¹ *Yüzbaşılar*.

⁸⁸² 6 sept. 1660 — 26 aug. 1661. După G. Kraus, *op. cit.*, p. 374, Oradea a capitulat la 27 aug. 1660. Vezi și *Călători*, V, p. 546. După Silahdar Fındıklılı Mehmed aga, cu două zile mai tirziu (*Cronici turcești*, II, p. 316). Kraus vorbește și de condițiile capitulării, pe care Eyllia nu le amintește. Vezi condițiile capitulării în *Török magyarok történelmi emlékei*, V, pp. 486—488.

⁸⁸³ *Ezan*, chemare la rugăciune.

De îndată ce am intrat în cetate, am făcut rugăciunea de vineri, iar după aceea s-a tras din tunuri și din puști și a răsunat strigătul mahomedan de „Allah, Allah”! și tobele au bătut din șaptezeci de părți. S-a poruncit ca trei zile și trei nopți să fie sărbătoare. De aceea, în fiecare noapte aprindeau frînghiile corturilor, iar pe bastioane și pe metereze ardeau păcură, smoală și făclii. Vaietul dușmanului, care privea această veselie, din varoș, se înălța pînă la cer.

După aceasta, victoriosul serdar a dăruit tuturor vizirilor, beilerbeilor, emirilor și bărbaților vrednici caftane strălucitoare și a acordat celor merituosi avansările⁸⁸⁴ promise. În afară de aceasta, cu propria sa mină a pus pene de cocor pe capul a trei mii de viteji musulmani. Mai mult, pe capetele însoțitorilor noștri, Ali aga din Făget⁸⁸⁵, Husein aga din Panciova și Lafizade, eliberat de noi din cetatea Deva⁸⁸⁶, a pus cîte o aripă întreagă de șoim, // pentru că în această luptă ei arătaseră o vitejie deosebită. Toate averile, tezaurele și munițiile au fost înregistrate și, predîndu-se apoi celor cărora li se cuveneau, au fost trimise mării-sale sultanului, împreună cu vestea îmbucurătoare a victoriei. Data ocupării Oradei :

420

„Oradea a fost ocupată, Ardealul a rămas fără inimă. 1071”⁸⁸⁷.

Alta :

„Viteazul Ali pașa a luat Oradea de la dușmani”.

Hasım Mehmed pașa a fost numit să-i escorteze, pînă la cetatea Sîniob⁸⁸⁸, pe dușmanii care, fiind iertați, părăseau dezarmați cetatea. El i-a condus la locul de destinație, dar, la întoarcere, locuitorii vilaietului numit *haiducime*⁸⁸⁹ l-au atacat pe neașteptate și, dîndu-se o bătălie mare, în timpul luptei, Hasım Mehmed a fost rănit de un glonte la coapsă.

Vestea acestei bătălii a sosit îndată la ordie și luptătorii pentru credință, oferindu-se de bunăvoie, au încălecat pe cai și au ajuns în ajutorul lui Hasım Mehmed pașa încă în timpul bătăliei. Ei s-au întors apoi în tabăra islamică cu Hasım Mehmed pașa aducînd cu ei șapte sute de tidve⁸⁹⁰, trei căpetenii și o sută optzeci de cătane. Am avut patruzeci și cinci de martiri și o sută de răniți, pe care i-au adus, de asemenea, cu ei la ordie. Chirurgii l-au îngrijit pe Mehmed pașa, iar cadavrele glorioase ale martirilor

⁸⁸⁴ *Terakki* consta din adaosuri la timaruri, zeamete etc.

⁸⁸⁵ *Kaçatlı*.

⁸⁸⁶ *Dede*, în loc de *Deve*.

⁸⁸⁷ 6 sept. 1660 — 26 aug. 1661. Vezi nota 882.

⁸⁸⁸ *Senköy* sau *Senkövi*, Szent-Jobb, „Sfinta Dreaptă” a primului rege al Ungariei, Ștefan cel Sfînt.

⁸⁸⁹ *Haydusak*, Hajdúság, se referă la locuitorii din nord-estul Ungariei.

⁸⁹⁰ Despre această luptă vezi și *Cronici turcești*, II, p. 316, unde se dau alte efective și pierderi decît cele indicate de Evlia.

au fost înmormîntate la marginea taberei. Cătanele aduse fiind dăruite lui Haşim Mehmed paşa, el a primit poruncă să meargă la postul său.

La porunca milostivului serdar, materialul de război şi averile ce se cuveneau padişahului au fost depozitate în cetate şi au început, din loc în loc, să refacă şi să repare cetatea. Străduindu-se din răspuţeri, toţi ostaşii dreptcredincioşi au împînzit ca nişte furnici împrejurimile cetăţii şi au curăţit bine şanţul cetăţii de mărăciniş şi de gunoaie şi l-au refăcut. Au închis din nou stăvilarul şanţului, deschis după îndrumările date de unguroaică ; şi, astfel, şanţul cetăţii s-a umplut cu apa Crişului⁸⁹¹, cum fusese şi mai înainte.

421 S-a poruncit ca toate bisericile ce se găseau în oraş să fie prefăcute în geamii. În cetate au început să construiască „Geamia Hunkiar⁸⁹², iar în mahalale au început să se facă geamiile vizirilor şi aiaurilor. Deoarece a fost cucerită prin predare⁸⁹³, // toate prăvăliile şi casele au devenit vacufuri pentru Mecca şi Medina.

Întreaga oaste islamică s-a împrăştiat în cete în ținuturile încă nesupuse din jurul Oradiei, pentru a le prăda şi pustii şi, în afară de prada aşa de multă, care nu se poate descrie cu condeiu, au mai fost luaţi pentru mirie şapte sute de prizonieri. I-am auzit pe ostaşii tătari, iuţi ca vîntul, zicînd : „Ostaşii noştri au 73 000 de prizonieri”.

La asediul Oradiei, Ali paşa, serdarul, şi-a pus viaţa şi capul în joc. De aceea, celor douăsprezece mii de viteji, care luptaseră pentru credinţă pe calea lui Allah şi erau orînduiţi pentru paza cetăţii, oameni care spuneau : „Eu sînt ; altul nu e <ca mine>”⁸⁹⁴, le-a dăruit, odată cu timare şi zeamete, şi casele rămase pretutindeni nedistruse, iar aceştia au organizat o iluminăţie.

Mai întîi, Rustemul⁸⁹⁵ acestei epoci a fost Seidi-Ahmed paşa, pentru că în vremea noastră nu mai există un vizir care să fie viteaz ca el şi inimos ca un leu. El păzea împrejurimile şi, de frica lui, craiul Ioan Kemény nu s-a încumetat să vină sub zidurile cetăţii şi să atace noaptea. Gazi Sehrab aga din Fenlac era, de asemenea, unul dintre serdarii vitejilor. Ali aga din Făget era unul dintre vitejii tineri şi mîndria vitejilor curajoşi.

Dintre oamenii lui Seidi Ahmed paşa, Küçük-Şahin aga şi Ahmed aga, fost agă la Agria⁸⁹⁶, apoi Hüsni bei din Panciova⁸⁹⁷, un om scund de sta-

⁸⁹¹ *Kiriç*.

⁸⁹² *Hünkâr*, împărat, padişah, sultan.

⁸⁹³ *Vire*, predare condiţionată, invoială.

⁸⁹⁴ *Menem, diger nist*!, expresie turco-tătaro-persană.

⁸⁹⁵ *Rustem*, rege legendar la perşi.

⁸⁹⁶ *Egri*.

⁸⁹⁷ *Pançak*. De fapt, Husein din Panciova (vezi acest volum).

tură; aceștia îi găseau pe răzvrătiți ascunși în munții Szabolcs⁸⁹⁸ și prin văile Turdei⁸⁹⁹ și-i aduceau legați, ca prizonieri, în fața serdarului Ali pașa. Ei puneau în lanțuri foarte mulți unguri necredincioși. Din mila atotputernicului Allah, victoria întorcându-se spre poporul islamului, iar fuga cea mare întorcându-și fața spre ticăloșii de necredincioși, fiecare dintre ostașii noștri îi culca la pământ, cu glorie, pe necredincioși.

Talismanele cetății Oradea. În fața cetății interioare a Oradiei stăteau talismanele și statuile unor domnitori vestiți^{899bis}. Mulți erau din bronz și stăteau călări. Ali aga din Făget zise : „Ce fel de idoli leproși sînt aceștia ?” Și dînd pînteni calului și-a lovit sabia cu atîta putere într-una din numitele statui de bronz încît, dintr-o lovitură, i-a tăiat mîna dreaptă ca pe un castrovete. Apoi și alții au tăbărit cu săbiile asupra acestui idol. Multora li s-au rupt săbiile în bucăți, // dar Ali aga avea o veche sabie germană și a sfîrtecat cu ea mulți idoli. Aceste statui erau atît de frumoase încît toate străluceau de polei de aur și fiecare prețuia cît un haraci grecesc⁹⁰⁰. Aveau ochi din pietre care luminează noaptea, unghiile erau din diamante de douăzeci de carate, iar în mîinile unora se aflau buzdugane și sulii de bronz, încrustate cu pietre prețioase ; la mijloc erau încinși cu briu, iar umerii erau împodobiți cu scuturi de apărare. Unii erau călări, iar alții pedestri ; cine privea caii credea că sînt vii. Fiecare din ei (idolii) erau înalți cît doi oameni.

Despre aceste statui le-am vorbit astfel preoșilor luați în prinsoare : „Ce fericire pe aceste statui că nimic nu le poate strica !” Atunci un preot îmi zise : „Metalul de bază al acestora a fost adus de la Nahcivan din Persia. Bronzul se compune din două materii : jumătate cositor, jumătate aramă. Pentru ca bronzul să aibă culoarea galbenă, se amestecă în el zinc și se obține un bronz care seamănă cu aurul galben. În prezent, toate tunurile din ținuturile ghiaure, precum și cele trei sute de tunuri care se află în orașul nostru Oradea sînt turnate, toate, din acest aliaj și sînt galbene și strălucitoare ca aurul. Statuile noastre din Oradea, pe care Ali aga le-a tăiat în bucăți cu sabia, erau toate din bronz de Nahcivan și nu se temeau de foc, nici de pilă, căci nu puteau fi sfărîmate în nici un chip. Dar acest Ali aga cum le-a mai sfîrtecat cu sabia !” Zicînd astfel, bătrînul preot tare se minuna de această ispravă.

L-am întrebat pe preot dacă aceștia sînt idoli și dacă ei li se închină.

⁸⁹⁸ *Sabodj*, poate fi Szabócs sau Szabolcs (ținut).

⁸⁹⁹ *Turda* sau *Torda* (ungurește), se află în centrul Transilvaniei. E o confuzie a autorului.

^{899bis} Aici se afla, printre altele, „splenditul mormînt” al regelui Ladislau cel Sfînt (*Căilători*, II, p. 331).

Este vorba de statuile pedestre ale regilor Ștefan I, Emeric și Ladislau, executate la 1370 din inițiativa episcopului Demetrius, și de statuia ecvestră a lui Ladislau cel Sfînt, turnată la 1390 (V. Vătășianu, *Istoria artelor*, p. 319).

⁹⁰⁰ *Haradj-i Rumi* (*harac-i Rumi*).

Preotul a răspuns astfel : „Este adevărat că neamul maghiar face parte din nația Mesiei, dar nu se închină la idoli. În bisericile noastre, în afară de cruci, de candelă și de luminări, nu avem nimic altceva important. Toți pereții sînt albi ca mărgăritarul. Dar pereții și ușile bisericilor nemțești și ale celor din Dunkerque⁹⁰¹ și Danemarca⁹⁰² sînt acoperite în întregime cu diferite desene și cu cruci”. Slavă lui Allah, în bisericile din Oradea nu se mai află nici un idol, căci toate au devenit lăcașuri musulmane de închinăciune.

423 După victorie, serdarul Ali pașa a trimis pe toate agalele prin eialete // cu vestea biruinței, iar sârmanului de mine mi-a dat scrisoarea de cucerire pentru eialetul Bosnia. De asemenea, mi-a încredințat o scrisoare prietenească și daruri valoroase pentru efendiul nostru Melek-Ahmed pașa, iar sârmanului de mine mi-a dăruit o pungă de bani, pentru cheltuieli de drum, trei cai și șapte sclave și mi-a poruncit să plec în Bosnia. În același timp, s-a dat poruncă tuturor ostașilor și toți au pornit către vetrele lor. Serdarul Ali pașa a rămas la Timișoara, iar Çavuşzade în cetatea Vereş⁹⁰³ și s-a poruncit ca ceilalți viziri și berlerbei să plece la posturile lor.

Ali pașa n-a depozitat la Oradea prada de preț adusă din Ardeal, ci voia s-o trimită la Belgrad cu un agă al său. De aceea el a inventariat, după cerințele legii, și a predat acelui agă diferitele tacîmuri de argint și aur, sumedenie de cruci și crucifixe, lucrate cu măiestrie și împodobite cu pietre scumpe, salbe și diademe aurite și încrustate cu perle, diamante și safire, diferite mărfuri, postavuri și rufărie. Apoi a încărcat pe care trase de cîte douăzeci—trezeci de perechi de bivoli și boi obiectele și statuile ciudate, mai sus amintite, tablourile minunate, cele cîteva mii de clopote și clopoței, diferitele tunuri mari, tunurile aurite și celelalte arme împodobite.

Cînd totul a fost gata, atunci și sârmanul de mine mi-am luat și eu rămas bun de la efendiul nostru serdarul Ali pașa și de la ceilalți viziri și aiani și, cu credința în Allah, am pornit la drum.

Călătoria noastră din cetatea Oradea spre Bosnia.

Am plecat de la Oradea împreună cu agaua lui Ali pașa și cu vreo trei mii de ostași și cu șapte sute de care cu bagaje și, pornind, cu numele lui Allah, spre miazăzi, am sosit în cetatea Batăr⁹⁰⁴. De acolo am ajuns la cetatea Ineu⁹⁰⁵. Apoi, trecînd prin Timișoara și prin palanca Denta⁹⁰⁶, am sosit la palanca Panciova. De aici, timp de trei zile, am transportat pe vase mulțimea de care și bagaje și am sosit în cetatea Belgrad. Dîndu-se firman că în acest

⁹⁰¹ *Dunkarkir* (vezi și vol. X din *Seyhatname*, p. 78).

⁹⁰² *Danimarka* (ibidem, pp. 77—78).

⁹⁰³ *Vereş* sau *Verş*, poate Virșeț.

⁹⁰⁴ *Fekete Bátor*, Batăr, jud. Bihor.

⁹⁰⁵ *Nanova*, în loc de *Yanova*.

⁹⁰⁶ *Renta* sau *Ranta*, în loc de Denta, azi Deta, jud. Timiș.

oraș // va fi reședința de iarnă a oastei numeroase a musulmanilor, telalii 424
au strigat astfel. Aici au fost expuse prăzile aduse din Ardeal și, astfel, s-au
vîndut la bazarul din Belgrad diferite obiecte de argint și aur, precum și
prizonierii.

Serdarul cel mare a poruncit ca, pentru campania ce se va porni împo-
triva cetății Sárospatak⁹⁰⁷ și Săcueni⁹⁰⁸, să se toarne tunuri din statuile
de metal aduse de la Oradea. Cu mare trudă și greutate au spart o statuie
cu ciocane uriașe și apoi au băgat-o în foc, dar a fost cu neputință s-o topească
și, în cele din urmă, au scos-o din foc și au renunțat. . .

. . . După aceea, luîndu-ne rămas bun de la toți prietenii din Semen- 588
dria și urcîndu-ne în corăbii, am pus piciorul pe pămîntul de la Sarp-Hisar⁹⁰⁹,
aflat în vilaietul Timișoara, din partea cealaltă a Dunării și, mergînd de
acolo cinci ceasuri, ne-am oprit pe malul rîului Timiș.

S-a arătat mai sus că el (Timișul) vine din vilaietul Ardealului și se
varsă în Dunăre mai jos de locul din fața Belgradului, lîngă palanca Panciova.
De acolo, mergînd încă cinci ore, am ajuns la cetatea Timișoara. Și aceasta
fusesse descrisă amănunțit, atunci cînd am mers la lupta pentru cetatea
Oradea. . .

Descrierea armatei islamice din cîmpia Timișoarei

Marele serdar Kōse-Ali pașa se oprișe lîngă cetatea Timișoara cu oastea 589
din eialetul Bosnia, // iar efendiul nostru, Melek-Ahmed pașa, se așezase
cu oastea din eialetul Rumelia în partea cetății Denta⁹¹⁰. Çavuşzade Mehmed
pașa descinsese, cu oastea din Anatolia, înspre cetatea Virșeț⁹¹¹. . . Vizirul
de Buda, Ismail pașa, se așezase, cu gaziii din eialetul său, în partea de apus
a Timișoarei. Valiul de Timișoara, Sarî-Husein pașa, fratele lui Siavuş
pașa, se așezase în partea de nord. Pașa de Agria se așezase, cu oastea sa,
în partea Ineului⁹¹². Fiind mazilit de la Buda, Seidi-Ahmed pașa se așezase
în partea de nord ; el avea însă o armată mare. Pașa de Oradea, Sinan pașa,
se așezase lîngă drumul cetății Caransebeș⁹¹³. Yenter Hasan pașa, cu oastea
din eialetul Varna, se oprișe în partea de răsărit. Çatalbaş pașa, cu oastea
sa de Karaman⁹¹⁴, se așezase spre cetatea Lugoj. . . Küçük-Mehmed pașa,
cu oastea din eialetul Oradea, se așezase tot înspre cetatea Ineu. . .

⁹⁰⁷ *Sarbatak*.

⁹⁰⁸ *Sekel Hend*, în loc de *Sekelhid*.

⁹⁰⁹ *Sarp-Hisar* „cetate fortificată” ; neidentificat.

⁹¹⁰ *Dine*, în text greșit, în loc de *Deta* sau *Denta*, jud. Timiș.

⁹¹¹ *Verșe* sau *Varsa*.

⁹¹² *Yalovan* sau *Yakvan*, greșeală în loc de *Yanova*, Ineu.

⁹¹³ *Sis* sau *Seiș*, în loc de *Sebeș*.

⁹¹⁴ *Ferman* sau *Faraman*, în loc de *Karaman*, provincie în Anatolia.

Într-un cuvînt, șapte viziri și douăzeci de beilerbei, precum și o sută douăzeci de sangeacbei, potrivit legii pașahului, își luaseră locurile, cu trupele lor, în jurul cortului marelui serdar Ali pașa...

Cînd au fost aduși, de către Ali aga din Făget, prinșii maghiari, ei au spus că „În vilaietul Ardeal, craiul Ioan Kemény a strîns două sute de mii de ghiauri”. Atunci capetele lor au fost tăiate în fața cortului, iar vizirii se sfătuiă zilnic cu toții pentru a pătrunde în țara Ardealului. S-a spus că: „Nu este potrivit să se între pe pămîntul dușman înainte de sosirea armatei tătare”. De aceea au zăbovit cîteva zile. Cu voia lui Allah, în timpul acesta, sosind poruncă din partea lui Köprülü Mehmed pașa și hattihumaiun împărătesc, de care ascultă toată lumea, se ceruse capul lui Seidi-Ahmed pașa...

590 *Descrierea amănunțită a motivelor morții de martir a lui Seidi-Ahmed*
595 *pașa, gaziul*

<Se amintește, printre altele, și de refuzul de a pleca în Ardeal, pe motivul că ar fi fost mazilit de la Buda. Dorința lui Seidi-Ahmed pașa de a sluji o vineri la geamia sa din Timișoara, înainte de a porni spre Ardeal, simțind că i se apropie sfîrșitul, uciderea lui Seidi-Ahmed pașa, din porunca lui Ali pașa, serdarul, care primise firman de la Poartă^{914 bis}. Agitație în rîndurile ostașilor, pentru omorîrea lui Ahmed pașa. Ei spuneau>:

597 „Viteazul oastei noastre s-a dus! Cum vom intra noi în anul acesta
în Ardeal și cum vom lupta cu craiul Ioan Kemény și cum vom face ca,
numind un crai nou, să procurăm cele o mie două sute de pungi, reprezen-
tînd haraciul pe doi ani, și ce răspuns îi vom da pașahului?”

601 ... A treia luptă sfîntă a lui Seidi-Ahmed pașa, împreună cu mine,
a fost aceea atunci cînd el a intrat în Ardeal prin Porțile de Fier⁹¹⁵ și,
în timpul unei ierni năpraznice, avînd douăsprezece mii de voinici dîrji și
rezistenți, s-a ciocnit, în locul numit cîmpia Hațegului⁹¹⁶, pe locuri pietroase,
cu optzeci și șapte de mii (?) de oameni răi de ai craiului Rákóczi, încît, cu
voia lui Allah, ghiaurii nedemni // fiind înfrinți, am luat în total șaisprezece
mii de capete și douăzeci și trei de mii de prizonieri. Atunci craiul Rákóczi
fugise rănit.

602 A patra luptă am avut-o tot în anul acela⁹¹⁷, în zilele de primăvară,

^{914 bis} Seidi Ahmed pașa a fost ucis la 18 iunie 1661 (19 şevval 1071) și înmormîntat la Timișoara, lângă Poarta Cocoșului (*Seyahatname*, V, p. 593).

⁹¹⁵ *Demir Kapu*; e vorba de Poarta Orientală din Banat spre Hațeg.

⁹¹⁶ *Hadjek*. Vezi Cronici turcești, II, pp. 312–313.

⁹¹⁷ 1660.

în Ardeal, lângă cetatea numită Cluj⁹¹⁸, când ne-am ciocnit tot cu craiul Rákóczi și unde gaziul Seidi <Ahmed> pașa, cu patrușprezece mii de oameni, a dus o luptă crâncenă, timp de șapte ore, cu optzeci și opt de mii de oameni ai lui Rákóczi și, slavă lui Allah!, tot ei au fugit, fiind înfrinți. Atunci, au fost luați vreo douăzeci de mii de prizonieri. Rákóczi însuși, fiind rănit, a mers la cetatea Oradea și, neputându-se opri nici acolo, s-a dus la cetatea Tamin⁹¹⁹, din apropierea Tisei, unde a și murit⁹²⁰ și, astfel, împărăția a scăpat de răutățile lui. Gaziii devastaseră atunci tabăra sa și, punînd mîna pe o sută cincizeci de tunuri de alai și șaptesprezece tunuri balimeze și pe muniții și alte lucruri, încărcate în mii de harabale, ajunserăm cu bine în cîmpia Timișoarei...

Acum, când eram pe punctul de a pleca din nou pentru lupta sfîntă în Ardeal, a fost omorît în mod tiranic acel ilustru vizir, ca un leu, încît nu ne-a mai fost dat să mergem cu Seidi pentru lupta sfîntă în Ardeal... Atunci au fost pregătite tuiurile autoritarului și gloriosului serdar Ali pașa, spre a se porni în expediție în țara Ardealului, dar în oastea islamică nu se afla un vizir renumit și priceput ca Seidi-Ahmed pașa. În cele din urmă, am mai rămas pe cîmpia Timișoarei, așteptînd sosirea tătarilor, și pace!

⁹¹⁸ *Kolozvar*. Despre această luptă a se vedea: J á r m y J ó z s e f, *II Rákóczy György Szász-Fenesi csatája megsebesülésének és halálának körülményei* [Lupta de la Feneșul Săsesc a lui G. Rákóczi al II-lea și împrejurările rănirii și morții sale], în „Erdelyi Múzeum”, XIX, 1902, pp. 169–182, 221–235 și G y a l o k a y J e n ő, *A szász-fenesi ütközet* [Bătălia de la Feneșul Săsesc], în „Hadtörténelmi Közlemények”, 1914, p. 34 și urm.

⁹¹⁹ *Tamin* (?). Probabil Ecsed, unde a fost dus Rákóczi după moarte.

⁹²⁰ În realitate, Rákóczi a murit la Oradea.

- 3 ... Iată ! Supunîndu-mă poruncii marelui Allah şi a slăvitului său profet şi urmînd pilda mărişilor împăraţi, cînd împărăţia a pornit război, am dorit şi eu, umilul de mine, să lupt şi, la începutul lunii zilka'de a anului 1071¹, am pornit, pe calea arătată de Allah, la luptă pentru credinţă.

Cetăţile, oraşele mari şi cîmpiile pe care le-am văzut mergînd din şesul Timişoarei în expediţia împotriva Ardealului.

- 4 Mai întîi, Ismail paşa, vizirul de la Buda, împreună cu oastea eialetului său, a fost orînduit ca cerhagi, iar stăpînul nostru, // Melek-Ahmed paşa, cu oştirea din Rumelia, a fost lăsat în ariergardă. Cerhagiul devenind avan-

¹ 28 iunie 1661.

garda oștirii, toți vizirii și mirimiranii au ridicat tuiurile și au pornit la drum. A doua zi a plecat și Ali pașa, serdarul, pornind de sub zidurile cetății Timișoara și a sosit în cîmpia Jebel². Raialele de aici sînt toți români³. În locul acesta, Sarî-Husein pașa, fratele lui Siavuș pașa, a fost orînduit și el la avangardă, alături de Ismail pașa, deoarece necredincioșii auziseră despre uciderea lui Seidi-Ahmed pașa și ne-au sosit vești neliniștitoare. De aici am mers la stațiunea de popas numită Podul Ordiei⁴, iar de acolo, în cinci ceasuri, am ajuns la locul de popas Sinersig⁵. Acesta este un sat cu trei sute de case, un zeamet bine întocmit, ale cărui raiale sînt numai români. În nici o țară nu se găsesc ca aici afine mari cît prunele.

De aici, am sosit, după cinci ceasuri de drum, la cetatea Lugoj. Aceasta a fost clădită de craiul ardelean Gabriel Bethlen⁶, pe vremea lui Suleiman han⁷. Pe vremea lui Murad han al III-lea a fost ocupată de Ulama pașa, apoi necredincioșii au recucerit-o și o vreme a rămas, ce-i drept, în mîinile necredincioșilor, dar, în cele din urmă, în timpul lui Murad han al IV-lea, Köprülü Mehmed pașa a pus stăpînire pe ea. Acum este reședința unui sangeacbei aparte. Venitul beifului său e de 300.000 de aspri. Are 12 zeamete și 300 timare. Are alaiabei și trei ciorbagii⁸ pentru odalele de ieniceri, o oda de topcii, o oda de gebegii, dizdar, chehaia, muhtesib, strîngător de taxe. Împreună cu oastea beifului său, are în total o mie de ostași. E un cadiat cu rang de o sută cincizeci de aspri. Comunele lui n-au fost încă înregistrate, intrucît este un ținut de curînd cucerit.

Cetatea. Este o cetate de lemn și de pămînt, pătrată, așezată într-o cîmpie întinsă pe malul rîului Jebel⁹. Șanțul din jurul ei e plin cu apa rîului Zepel. Acest rîu își adună apele din munții Porților de Fier din Ardeal și se varsă în rîul Timiș. Cetatea are o singură poartă. Deasupra șanțului cetății se află un pod mobil, împodobit, care este ridicat în fiecare noapte. În cetate sînt trei sute de case ale ungurilor, unele acoperite cu stuf, altele cu scînduri. // Deoarece această cetate e cucerită de curînd, nu are geamii, hanuri, băi sau dughene. Cetatea interioară e, de asemenea, pătrată; e o cetate mică de piatră cu șanț separat. Are o poartă de lemn care dă spre

² Zepel, în altă parte apare: Zepeș; de fapt Jebel, jud. Timiș.

³ Eflak.

⁴ Ordu djisri (cisri); probabil Vărădia de azi.

⁵ Sevesik, jud. Timiș.

⁶ Bethlen Gabor (1613—1629).

⁷ Suleiman Magnificul, sultan otoman (1520—1566). Gabriel Bethlen nu putea fi contemporan cu Suleiman Magnificul. De fapt cetatea este mult mai veche, din sec. XIV, fiind reclădită de generalul Castaldo la 1552 și de Ioan Sigismund (N. Stoicescu, *Bibliografia Banat*, p. 94 și *Călători*, II, p. 329).

⁸ Ciorbagi (çorbaci), căpetenie de oaste de rang inferior.

⁹ Zepel, de fapt Timiș. Evlia Celebi îl pune în legătură cu localitatea Jebel.

răsărit. Și deasupra acestui șanț se află un pod mobil. În jurul orașului pământul este roditor, acoperit cu vii și cu grădini. Raialele sînt toți români¹⁰. Dintre produse, sînt vestite prunele de aici, ca și merele și cerga albă. Raiaua de aici e înscrisă pentru a aproviziona oastea din Oradea. Zece poveri de aspri sînt vacuf pentru Mecca și Medina și, în fiecare an, pentru folosul mormîntului profetului, vine trimisul lui kîzlaragasi¹¹ ca să primească de la defterdarul Timișoarei cele zece poveri de aspri și, luîndu-le, pleacă înapoi.

De aici, continuîndu-ne drumul, am ajuns, în patru ore, la Jdioara¹². Și aceasta a fost cucerită de Köprülü < Mehmed pașa >. E o palancă de lemn, în formă pătrată, așezată între munți, pe malul rîului Timiș, în sangeacul Lugoj. Are dizdar și ostași. Fiind cucerire nouă, nu are construcții publice. De aici, îndreptîndu-ne spre răsărit, în două ceasuri am ajuns la Caransebeș¹³. Și această cetate a fost construită de craiul Gabriel Bethlen. A fost cucerită de vizirul Köprülü și de Seidi-Ahmed pașa, la porunca sultanului Mehmed. Este reședință de sangeachei în eialetul Timișoarei. Venitul beifului este de 300.000 aspri. Are 15 zeamete și 105 timare. Are alaibei și alți demnitari; oastea lui se compune din o mie de oameni. Este un cadiat organizat de curînd cu rang de 150 de aspri. Are trei odale de ieniceri¹⁴, subași de topcii și gebegii, muhtesib, strîngător de taxe, chehaia de oraș, agă pentru haraci. Și din haraciul acesteia zece poveri se trimit la Medina. Raialele sînt toți români.

Cetatea. E o cetate frumoasă, de o construcție trainică, așezată pe malul rîului Timiș. Circumferința ei este de vreo patru sute de pași; a spus-o meșterul constructor în timpul renovării ei. Are două porți; șanțul nu este adînc. În cetate sînt trei sute de case de ale ungurilor, cu acoperișuri de lemn. Are o geamie scundă, făcută de defterdarul Ibrahim pașa. Fiind construită într-un loc foarte potrivit, e vizitată de multă lume. Este o geamie frumoasă, cu acoperiș de olane și cu minaret înalt. Deasupra porții are această inscripție:

„Ascultînd isprăvile-i minunate, Zari i-a spus data:

Privirea oamenilor care se uită spre Kaaba se îndreaptă către această geamie, așezată în loc bun”.

În mijlocul acestui zid de apărare se mai află o puternică cetate interioară, în cinci colțuri, solid construită și greu de pătruns. În afară de

¹⁰ *Eflak*.

¹¹ *Kîzlaragasi*, șeful eunucilor din haremul sultanilor otomani.

¹² *Jedvar*, jud. Timiș. *Vezi N. Stoicescu, op. cit., p. 85.*

¹³ *Kevelaboş*.

¹⁴ *Kapukulu*, „robii Porții”, „oastea Porții”.

dizdar, nu are nimic altceva. Este plină de tot felul de materiale de război și de tunuri ungurești, strălucitoare ca aurul. Această cetate interioară are o singură poartă mică, în partea dinspre nord. Ca să ajungi la această poartă, trebuie să urci treizeci de trepte de piatră. Printre coșurile de deasupra ei se află găuri pentru a arunca pietre, iar în stînga și în dreapta se află găuri de creneluri, încît e o poartă foarte tare. Dar în orașul din afară are bazar și un tîrg frumos. Avînd apă și aer bun, acolo se găsesc tineri voinici și fete frumoase, care abia veniseră, și e în plină refacere. Dintre produsele sale, sînt renumite: merele, prunele și cerga pestriță de cai. Are multe vii și grădini. De acolo, după două ore de mers, am ajuns la cetatea Dezna¹⁵.

Cetatea Dezna. Această cetate nu putuse rezista atacului oștirii, nesfîrșite ca apa mării, a lui Köprülü Mehmed pașa; cei care se aflau în ea fugiseră și pașa așezase acolo șapte sute de ostași islamici. Ține de sangeacul Sebeș din eialetul Timișoarei și este o cetate înfloritoare, în patru colțuri, așezată printre păduri și munți pe malul rîului Timiș. Este o localitate cu naib¹⁶, în cazaua Sebeșului. Nu se află în ea odale de ieniceri, ci numai un dizdar și ostași de rînd; nu are tîrg și bazar. La vreo trei ore depărtare de cetate, ne-am odihnit.

De aici, în trei ore am sosit la stațiunea Büyük Tabur¹⁷. Aici, oastea otomană dăduse cîndva o mare bătălie cu tabăra creștină; osemintele morților se mai văd și acum¹⁸.

De aici, după trei ore, am sosit în stațiunea Eski Tabur¹⁹, unde ne-am oprit. Pe vremuri, craiul Rákóczi, vrînd să se bată aici cu Seidi-Ahmed pașa, pusese să se sape șanțuri noi pe locul acestei tabere vechi și se pregătise de luptă. Aflînd însă că Seidi-Ahmed pașa gaziul se apropie cu o oaste ca nisipul mării, Rákóczi o luase la fugă și, retrăgîndu-se prin Poarta de Fier, săpase de teamă această fortificație.

În timpul șederii noastre aici, un haseki aga²⁰ a adus de la măritul padișah o scrisoare, în care se spunea astfel: „Du-te neapărat în Ardeal și înscăunează un alt crai. Cine spune cu trufie: «Craiul meu este Kemény», trebuie pedepsit. Strînge birul ce ni se cuvine din anul trecut și procedează potrivit înaltului meu hatîșerif”. De aceea, plecînd de la Eski Tabur, în

¹⁵ *Desna*, jud. Arad. Despre cetatea Dezna, existentă încă din sec. XIII, fostă în proprietatea familiilor Losoncsy și Bebek, acum ruine deasupra văii Dezna, vezi Cornelia Bodea, „*Cetatea Desnei*”. De la primele dibuiri pînă la căderea în ruină, Arad, 1937.

¹⁶ *Niyabet*, unitate administrativ-judecătorească mai mică decît un cadîi; condusă de un *naib*, substitutul unui cadîi.

¹⁷ *Büyük Tabur*, „Tabăra Mare”; vezi nota următoare.

¹⁸ Ajuzie la lupta de la Poarta de Fier a lui Iancu de Hunedoara cu turcii, în 1443.

¹⁹ *Eski Tabur*, „Tabăra Veche”; vezi mai departe textul.

²⁰ *Haseki aga*, căpetenia corpului special de gardă din Serai.

7 patru ore am ajuns la locul numit Musek //Deresi²¹. Pe aici curge un râu numit Musek, care izvorăște din munții Musek și se varsă în riul Timiș.

Numai Allah știe cât am avut de suferit în această vale din cauza ploilor ; toți ostașii erau disperați, fiindu-le în primejdie viața și avutul, pentru că nu mai era nici de culcat, nici de stat în picioare și, spre chinul întregii oștiri, această ploaie, ca un potop de blestem, ne-a bătut întruna.

De aici, mergînd mereu spre apus²², am sosit, după cinci ceasuri, la un popas numit Katia²³. Aceasta se află într-o vale cu verdeață împădurită. Aici ploaia a mai stat puțin ; dar toate veșmintele și corturile erau pline de apă. Aici, o unguroaică ucigînd șapte oameni care dormeau, a doua zi dimineața luptătorii pentru credință au omorît-o pe ucigașă prin tot felul de cazne. În acest loc s-au stricat sute de harabale de apă, deoarece drumul era foarte prăpăstios. Ținîndu-se aici un sfat, cinci mii de pușcași voinici au fost trimiși, în noaptea aceea, la Poarta de Fier, unde s-au așezat la pîndă. În urma acestei cete, a fost trimis ca avangardă Abaza Sarî Husein pașa, cu oastea eialetului Timișoarei, și după el plecînd și Ismail pașa, cerhagiul, a mers și el la Poarta de Fier. Cînd a sosit vestea că Poarta de Fier a fost ocupată, s-a veselit toată oastea. Pornind de aici, în trei ceasuri am sosit la vestita Poartă de Fier a Ardealului.

*Poarta de Fier ungurească*²⁴. Pe vremuri, Poarta de Fier era un zid de apărare așa de puternic, că n-avea pereche în toată lumea. Istoricii maghiari atribuie construirea ei lui Alexandru²⁵. În vremea aceea, la vreo patru conace spre sud de acest loc, se întindea, printre munți, pînă la Porțile de Fier ale Dunării, un zid înalt, de trei rînduri, avînd și trei rînduri de șanțuri adînci. Rămășițele șanțului se văd bine încă și acum. La vreo douăzeci de conace spre nord de această Poartă de Fier, pînă la riul Tisa, a mai fost încă un zid, de trei rînduri. Și ruinele tuturor acestor construcții se pot vedea încă. Astfel, înconjurînd, cu întărituri, partea apuseană și cea de miazăzi a Ardealului, această Poartă de Fier era la granița dintre Ardeal și Ungaria^{26bis}. Munții de la Poarta de Fier sînt piscuri înalte care înconjură provinciile : Ardeal, Haiduşak²⁶, țara sașilor <și> a secuilor²⁷.

²¹ *Musek Deresi*, „Valea Musek”, poate Valea Miniscului ; cătun al satului Bozovici.

²² De fapt spre răsărit.

²³ *Katia*, neidentificat.

²⁴ *Madjar Demir Kapusu*. Vezi și G. Kraus, *op. cit.*, p. 403.

²⁵ *Iskender*, Alexandru cel Mare ; era un obicei să i se atribuie lui Alexandru cel Mare tot ce era mareț în lume. Evlia citează „istoricii maghiari” pe care nu avea cum să-l citească (putea auzi de ei).

^{26bis} Poarta de Fier nu forma un sistem de fortificații, ci era un loc de trecere ; în plus, ea nu se afla la granița dintre Transilvania și Ungaria, ci era o trecătoare între Banat și Hațeg (între Zăicani și Caransebeș). Vezi *Călători*, V, p. 48. Evlia se referă la lanțul Carpaților.

²⁶ *Hayduşak*, vezi vol. V din *Seyahatname*.

²⁷ *Sas Seykel diyari*.

În Ardeal, duc numai patru drumuri principale: unul e la apus, // înspre 8
partea osmanliilor, adică cel de la această Poartă de Fier, care este un drum
mare; al doilea, cel de la nord, e drumul de la Námény²⁸, care duce, pe malul
rîului Tisa, în Ungaria de mijloc; al treilea, e drumul secuiesc care duce,
spre nord-est, din vilaietul secuilor, în țara leșească^{28bis}, iar al patrulea,
cel de la răsărit, e drumul Brașovului²⁹, care duce în Țara Românească.
În țara Ardealului nu se poate pătrunde pe alt drum larg, în afară de aceste
patru drumuri principale, pentru că e înconjurată, de jur împrejur, de munții
care formează această Poartă de Fier și acesta este motivul că, uneori,
Ardealul se răscoală împotriva otomanilor. La apus de Poarta de Fier
se află vilaietul Timișoarei; spre nord sînt cetățile Ineu și Oradea, nesupuse
încă; la răsărit și sud vilaietul Ardeal e înconjurat de Țara Românească³⁰
și Moldova³¹, situate pe malul Dunării, care le este hotar. În părțile de nord
și de vest ale Țării Românești și Moldovei se întind ținuturile Ardealului.
Iată, așa de mare este Ardealul acesta și, cu voia lui Allah, nu voi avea lipsuri
în a-l descrie după puterile mele.

În primul rînd, la Poarta de Fier întreaga oștire s-a odihnit două zile
în păduri. Cu greu au putut trece trei mii două sute de căruțe și tot atîtea
mii de cai de povară și cămile încărcate cu pulbere. De acolo, coborînd spre
răsărit, am sosit, după cinci ore, la popasul Kuru Kilise³². Aici fusese mai
înainte o biserică mare, pe care gaziul Seidi pașa o dărimase, cînd venise
pentru întîia dată aici. Pe cîmpia aceasta, întreaga oaste a intrat în stare
de luptă și toți mirimiranii au primit poruncă de a orîndui caraule. Ostașii
au început să stea ziua și noaptea gata pentru luptă. Întîind timp de o
jumătate de oră pe această cîmpie nesfîrșită, am sosit la popasul Hațeg³³.

Pe această cîmpie a fost așezată o astfel de tabără a Islamului, încît,
după cum spuneau ostașii de la serhat, n-a avut încă pereche. S-a anunțat
că vom rămîne aici zece zile și din nou au postat pază puternică, pentru
că sosise vestea despre pornirea craiului Ioan Kemény, dar ce folos, căci
oastea tătară nu sosise încă. Oastea nu era bine dispusă, pentru că Seidi
pașa nu mai era cu ea. // Seidi Ahmed pașa, cu trupele sale de la Buda, Eger, 9
Timișoara, Kanizsa, tocmai în locul acesta avusese luptă cu ungurii, pe
care îi învinsese. În acea bătălie fuseseră trecuți prin sabie optzeci și șapte

²⁸ Námény, Vásáros Námény, în nord-estul R. P. Ungare.

^{28 bis} De fapt în Moldova.

²⁹ Berasu sau Berasov.

³⁰ Eflak.

³¹ Bogdan.

³² Kuru Kilise, „Biserica Seacă”; e vorba de satul Grădiște, jud. Hunedoara.

³³ Hasek. Vezi și G. Kraus, *op. cit.*, p. 404.

de mii³⁴ dintre diferiți supuși ai lui Rákóczi, iar craiul o luase la fugă cu vreo trei sute dintre oamenii săi.

Iată că, în timpul cît am zăbovit pe această cîmpie cu oastea islamică, a sosit Șah-Pulad, agă de țarmuri, cu cincizeci de mii de tătari vînători de dușmani și a primit de la serdarul suprem caftan de onoare și, oprindu-se la o depărtare de un ceas de Ismail pașa cerhagiul, tabăra musulmană s-a umplut de prăzi în zece zile.

Mai întîi, aga de țarmuri a fost însărcinat să aducă vești despre tabăra lui Ioan Kemény și să prindă limbi. Plecînd numaidecît, cu patruzeți de mii de ostași, el a mers la acea tabără. În aceeași zi, Djerrah Kasım pașa a trimis zece prinși dintre oamenii craiului Ioan Kemény; aceștia au fost cercetați și apoi uciși.

Întîia incursiune a sârmanului de mine în acest război sfînt. Pornind de pe cîmpia Hațegului, cu oastea de la Buda, am mers o zi și o noapte spre apus și, trecînd peste văile Deznei și munții Deznei, tocmai cînd umblam prin văi și dealuri, am dat în munții Deznei peste dușmanul care se dusese în ascunzișuri abrupte și, cu trei mii de viteji, strigînd: „Allah, Allah”, am pornit la atac. Cu multă trudă și oboseală cucerind locul baricadat, slavă lui Allah, am luat și o sută douăzeci și unu de prizonieri și multă pradă de război și multe tidve. Apoi, nevătămați și bogați, mergînd o zi și o noapte prin văile Deznei, am ieșit pe cîmpie.

În ziua a patra, am sosit la ordia islamică așezată pe cîmpia Hațegului și, pe cînd vindeam prizonierii și prada, Ali pașa, serascherul, auzind din întîmplare că am sosit cu această pradă, a zis: „Dacă toată lumea pleacă după jaf, tabăra islamică va rămîne goală”. El a vestit prin crainici că: „Incursiunile sînt oprite”. Și a trimis la noi ceauși cu înștiințarea: „Cei care au sosit acum din incursiune să înapoieze toți prizonierii stăpînilor lor, și să-și primească darurile; dacă nu vor face altfel, jur pe capul padișahului // că îi voi omori pe toți cei care au plecat la incursiune”. Deci
10 eu, împreună cu tovarășii mei, m-am dus în cetatea Colț, situată la vreo jumătate de ceas spre răsărit de cîmpia Hațegului, spre a preda prizonierii și, invocînd o sută de mii de binecuvîntări asupra regretatului Seidi-Ahmed pașa și mii de blesteme asupra acestui serdar³⁵, am sosit la cetatea Colț.

Cetatea Colț. Aceasta se află sub stăpînirea crailor Ardealului. Afară de Seidi pașa, nici un vizir n-a mai fost în această provincie. Această cetate e proprietatea ereditară a lui Zólyomioglu³⁶ și are o mie de ostași. Cetatea

³⁴ Cifră exagerată (Vezi *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXIV, Buda-
pesta, 1875, p. 578).

³⁵ Ali pașa.

³⁶ *Zolomioglu*. Cetatea Colț din Rîu de Mori-Hațeg a fost construită de familia Cîndea-Kendeffy în sec. XIV-XV; cetatea funcționa în sec. XVII de cînd datează meterezele (vezi bibliografia la N. Stoicescu, *op. cit.*).

e construită în valea podișului Colț, pe malul râului Colț³⁷, pe o stîncă înaltă ; e o cetate solidă în cinci colțuri și înaltă pînă-n cer. Are o singură poartă care privește către șesul Hațegului ; e o cetate frumoasă cu unsprezece turnuri. Are multe întărituri înconjurătoare, dar toate laturile îi sînt atît de abrupte, încît nu te poți apropia³⁸. Spre sud, în spatele munților, care formează întăriturile ei, se află Țara Românească.

În valea de sub cetate se află un oraș frumușel cu vii și grădini, avînd și multe biserici împodobite ; în riul de acolo se găsesc multe feluri de pești ; are ape bune și aer bun ; de aceea, e vestită prin femei frumoase. Căpitanul acestei cetăți s-a supus, aducînd serdarului daruri. De aceea, în piața cetății, i-am predat pe toți prizonierii noștri cu liste și, sub titlul de : „vestea sosirii prizonierilor”, ni s-au dat trei pungi de bani, care au fost împărțite celor trei mii de ostași, revenind fiecăruia cîte douăzeci de guruși, ca avuție de război, și, primind de la căpitan multe daruri, ne-am luat rămas bun și ne-am întors din nou la ordia islamică.

În ziua aceea, în 18 ale lunii zilka'de din anul 1071³⁹, într-o zi de vineri, s-a dat poruncă pentru ca, în vederea supunerii răsculaților din țara Ardealului, oastea tătară să pornească și să înainteze cale de un ceas. Ismail pașa, cu oastea de la Buda, a fost orînduit ca avangardă, iar Țatalbaș pașa ca ariergardă. Îndată s-a dat, cu trîmbița, semnalul de plecare și Djerrah Kasım pașa, cu oastea sa, a primit sarcina de a se îngiji de conăcire. Pînă în ziua aceasta, am petrecut zece zile pe cîmpia Hațegului.

De aici, mergînd două ceasuri pe cîmpia Hațegului, spre răsărit, am ajuns în cetatea Seik⁴⁰. Această cetate se află sub ascultarea crailor Ardealului, dar este proprietatea lui Solom Arar Pabudî⁴¹, // care este beiful de Ineu al craiului Barcsay⁴². Este o cetate de piatră, mică și înaltă, pe malul râului Kena⁴³ ; în ea se află numai zece case și o biserică mică, dar jos, pe cîmpie, craiul Barcsay avusese un palat frumos, care era o clădire de toată frumusețea, cu feluritele lui picturi. Ostașii au dat foc acestui palat și l-au lăsat pradă flăcărilor. Căpitanul cetății, înfricoșat, a sosit în tabără cu nenumărate daruri și s-a închinat în fața seraschierului. Plecînd de aici, am trecut peste

11

³⁷ Kolčvar.

³⁸ Vezi descrierea ei la Radu Popa, *Cetățile din țara Hațegului*, în „Buletinul Monumentelor istorice”, 1972, nr. 3, pp. 57—59.

³⁹ 15 iulie 1661. Cetatea Colț a fost ocupată la 1 iulie 1661 („Történelmi Tár”, 1888, p. 56).

⁴⁰ Seik ; Șeica fiind prea departe, poate Zeicani sau Strei (*Zeyhfalva*)-Hațeg. La răsărit de Hațeg se află cetatea de la Subcetate.

⁴¹ Personaj greu de identificat.

⁴² Textul este neclar. Ineu fusese ocupat de turci la 1658, astfel încît Barcsay nu putea avea un bei acolo.

⁴³ Kena. Poate Cerna, dar aceasta se află la apus de Hațeg.

gura râului Kena și ne-am oprit pe malul râului Someșul Mic⁴⁴, pe șesul cetății Kusvar⁴⁵.

În acea zi s-a dat ordin : „Oastea islamică poate prăda ; să se meargă, cete-cete, după jaf”. Atunci și eu, sârmanul de mine, zicînd că e un prilej de cîștig, am mers, împreună cu cincizeci de viteji înarmați, spre apus, prin munți, timp de cinci ceasuri, dar n-am găsit nici o pradă ; am prins doar un român, drept limbă, dar, oricîte i-am promis, nu a dat totuși știre despre nici o pradă. Umblînd deci fără nici un folos în ziua aceea, ne-am întors la ordia islamică.

Tot în aceeași noapte, pornind împreună cu o sută de pușcași pedestri și o sută de viteji lăncieri călări, am mers, spre apus, o zi și o noapte, iar într-un loc stîncos ne-am bătut multă vreme cu vreo patruzeci-cincizeci de dușmani ascunși prin peșteri, dar, din cauza stîncilor abrupte n-am putut în nici un chip să-i învingem. Atunci, lăsîndu-i în pace, am pornit înapoi și, fără să rîvnim la animalele aflate acolo jos, în vale, cînd ne întorceam prin valea Șebevar⁴⁶, am luat trei mii de vite grase și, în cinci ore, am ajuns la cetatea Șebevar, adică orașul Pesanvar.

12 Cetatea Șebevar adică orașul Pesanvar. Se află în stăpînirea crailor Ardealului. Este o cetate puternică și frumoasă, în patru colțuri, cu unsprezece turnuri și cu marginile abrupte, construită la gura unei văi. Are două porți în partea dinspre răsărit. Toate tunurile și armele din ea erau în stare bună, dar locuitorii, speriați de zarva făcută de oștirea noastră, și-au lăsat toate averile în cetate și s-au ascuns cu copiii lor în peșteri. Noi, la rîndul nostru, vreo două sute de inși, prinzînd curaj, am intrat încet-încet în cetate. N-am găsit în ea // nici țipenie de om. Am luat îndată obiectele de valoare și, dînd foc cetății, am intrat apoi în orașul Pesan, din afara cetății, și, tocmai cînd luam și de acolo obiectele de preț și rare, Allah e mare !, în acest timp, tunurile cetății, înfierbîntîndu-se de foc, s-au descărcat și în toate părțile s-a produs o bubuitură atît de mare încît nu se poate spune.

Am dat apoi foc și acestui oraș și, după ce am trecut de viile orașului, am prins un om, iar cînd l-am întrebat : „Unde s-au dus locuitorii acestei cetăți ?”, el a spus : „Iată-i, și acum se duc în munții din direcția aceasta”. Legîndu-i îndată mîinile la spate, l-am pus pe cal și, dînd frîul unui servitor, ne-am îndreptat spre apus și, după ce am mers timp de cinci ore în urmări-

⁴⁴ *Kaçûk Samos*. Someșul Mic nu curge prin această regiune.

⁴⁵ *Kusvar*, neidentificat ; singurul nume apropiat de acesta este Cugir (*Kuszer*) unde exista un loc „la cetate” (Ioan Nedă, *Urme vechi la Cugir*, în „Rev. ist. rom.”, X, 1940, pp. 385—386).

⁴⁶ *Șebevar, Sebesvár* este numele localității Bologa, dar aceasta este situată în nord. Intrucît în același volum, p. 98, Evlia descrie cetatea Sebeș-Alba, situată pe șes, nu la gura unei văi ca aceasta, este vorba foarte probabil de o altă cetate. În ed. Karácson, p. 70, este identificată cu localitatea Boros-Sebeș, adică Șebiș.

rea dușmanului, ne-am întâlnit cu vreo sută de tătari, iuți ca vîntul. Ne-am înțeles și am hotărît să rămînem alături de aceștia, iar smeritul de mine, după ce am citit Fatiha⁴⁷, am pus pe oamenii noștri pedestri să încalece pe caii liberi ai tătarilor. Erău acum trei sute de călăreți cu totul și, chiar în aceeași zi, ne-am întâlnit în munți cu trei sute de unguri care fugeau în optsprezece călești strălucitoare, împodobite cu geamuri de cristal. Pregătindu-ne de luptă, am pus mîna pe trăsurile cu doi cai și pe fetele ungu-roaice, care stăteau în ele, și pe o mare cantitate de pradă. I-am legat pe cei o sută treizeci și unu de prizonieri și nu ne-am mai luat după cei fugiți în munți, înlesnindu-le astfel scăparea. Dintre noi, numai un om a căzut martir, dar și pe acela l-am pus în căruță. Doi oameni au fost răniți, dar au scăpat.

Venind apoi, fără supărare și îmbogățiți, înspre partea salvării, am adunat din împrejurimi opt sute de boi și șase sute de oi. Pe șaptezeci de cai, pe care-i luaserăm ca pradă, i-am suit pe unii dintre ostașii tătari și dintre prizonieri și, în aceeași noapte, continuînd călătoria, am ajuns, pe la miezul nopții, în valea Serbaz⁴⁸. Aici se află o trecătoare printre trestii, ceva ce nu se poate descrie. În noaptea aceea, am făcut o tabără din căruțe, am legat toți prizonierii și, de jur împrejur, am postat caraule. Cei trei sute de oameni au stat treji pînă dimineața și gata pentru orice, păzind și toate animalele. Dis-de-dimineață, am pornit iarăși și, mergînd timp de optsprezece ceasuri și îndurînd o sută de mii de necazuri, trudă, teamă și spaimă, am trecut peste munții Paian⁴⁹ și am dormit în fața cetății Bahar Zedvar⁵⁰.

Cetatea Zedvar. În această țară cuvîntul „var” înseamnă „cetate”. Această cetate // aparține crailor Ardealului și este proprietatea lui Ioan 13 Kemény. Este o cetate drăguță, de piatră, cu trei bastioane, fiind clădită pe o stîncă abruptă, între păduri dese și în munți. Pe sub cetate curge riul Zedvar, care, îndreptîndu-se spre răsărit, se varsă în riul Someș⁵¹. Am stat la pîndă în apropierea cetății, printre copaci, împreună cu caraulele noastre.

Cum s-a luminat de ziuă, am trimis înainte caraulele cu caii. Făcuserăm drum de un ceas, cînd, deodată, caraulele noastre s-au întors, strigînd: „Ajutor! dușmanul a ocupat intrarea trecătorii și, tăind copacii mari,

⁴⁷ *Fatiha*, primul surut din Coran; rugăciune de bun augur.

⁴⁸ *Serbaz Deresi*, probabil Valea Secasului, lângă Sebeș.

⁴⁹ *Paian (Payan)*, probabil în loc de Poiana (în ung. Polyán).

⁵⁰ *Bahar Zedvar*. Singura cetate cu nume apropiat de acesta este Jdioara (*Zsidovár*), aflată la răsărit de Lugoj, la poalele Poienii Ruscăi (N. Stoicescu, *Bibliografia Banat*, p. 85). Pentru Zidovar optează și A. Decei („Sargeția”, VII, 1970, p. 113). Vezi și ed. Kará-cson, p. 71.

⁵¹ *Someș*. Someșul nu curge prin această regiune.

stă gata de atac la stînga". Atunci, adunîndu-ne la un loc cu tătarii, ne sfătuirăm. I-am trecut prin sabie pe prizonierii care s-ar fi putut folosi de arme, am lăsat acolo boii și oile și, așezînd căruțele în chip de tabără, ne-am dus în locul numit Borten Bogazi⁵² și acolo ne-am sfătuit din nou. În timp ce dușmanul păzea trecătoarea, o sută de viteji de-ai noștri au slobozit de pe munte, asupra dușmanului, o ploaie deasă de gloanțe, iar noi, două sute de oameni, strigînd „Allah!”, am început lupta în vale și i-am gonit pe dușmani din trecătoare. Călăreții noștri i-au zdrobit pe călăreții lor, iar pedestrașii noștri pe pedestrașii lor și, prinzînd două sute de unguri și două femei, ne-am despăgubit pentru prizonierii uciși mai înainte.

Ducînd foarte multă pradă și luînd și boii lăsați acolo, am pornit la drum cu prizonierii și, slavă lui Allah!, am scăpat de captivitate. Pe cînd mergeam așa, fără grijă, doisprezece prizonieri unguri au vorbit astfel: „Dacă vă conducem pe un drum ușor, nevătămați, în tabăra voastră, ne lăsați liberi?” Noi le-am făgăduit cu jurămint: „Vă lăsăm liberi” și, încrezîndu-ne în ei, i-am luat călăuze. Pe vremea lui Seidi pașa fusesem de două ori în Ardeal, dar nu văzusem acest drum; nici printre tovarășii noștri de acum nu era vreunul care să-l fi văzut. Iar tătarii nici înainte nu veniseră pe drumul obișnuit. Astfel, pornind după prizonieri, am mers timp de treisprezece ore și, pe drum, am părăsit un mare număr de boi și de oi. Am sosit la popasul Valea Streiului⁵³.

- 14 Rîul Strei curge printre munți înalți pînă la cer și // se varsă în marele rîu Mureș⁵⁴, la vreo două conace de cetatea Deva. În noaptea aceea ne-am culcat cu pază în această vale. Dimineța, am trecut peste rîul Strei de o sută treisprezece ori, încît ne-am săturat și de viață. În cincizeci de locuri, am trecut pe lîngă mine de fier⁵⁵ și, traversînd ape, cățărîndu-ne în sus și în jos pe stînci, am pierdut din nou un număr de boi și de oi. Două căruțe de ale noastre, rostogolindu-se de pe munte, s-au sfărîmat în bucăți, șase dintre prizonierii noștri au murit, iar tovarășul nostru, care devenise martir în lupta de mai înainte, umflîndu-se, răspîndea un miros neplăcut. Deasupra stîncilor ce se ridicau pînă la cer, pe cele două margini ale acestei văi, și-au făcut cuib șoimii, uliile și ereții. Sînt douăzeci și unu de ani de cînd călătoresc mereu, dar n-am văzut încă un loc atît de înfricoșător și atît de primejdios și de cumplit ca acesta. Am mers douăsprezece ceasuri prin această vale și încă nici vorbă nu era de scăpare, încît pierduserăm nădejdea de a

⁵² *Borten Bogazi*, „Gura Borten”; există Gura Bordului, jud. Hunedoara.

⁵³ *Şice Deresi*, Valea Şice, probabil Valea Streiului, ținînd seama de cele spuse mai jos de Evlia că acest rîu se varsă în Mureș lîngă Deva.

⁵⁴ *Mureș*, forma românească.

⁵⁵ *Ma'den kârhanesi*, cherhanea de minereu. Aici erau minele de fier din regiunea Hunedoarei. Vezi D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în sec. al XVII-lea în „Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, I—II, 1958—1959, pp. 29—124.*

ne mai salva cu viață de aici și am vorbit cu dușmanii care ne călăuzeau : „Hei, blestemaților, de ce ne-ați adus în această vale cumplită?“, la care, spre consolarea noastră, ei ne-au răspuns : „În alte trecători este primejdie, dar valea aceasta a riului Streiu, chiar dacă e obositoare, nu e periculoasă“. Pe scurt, am mai mers tot așa de greu timp de încă opt ore prin această vale, mereu spre sud-est și, pe la miezul nopții, am ajuns la cetatea Sicevar⁵⁶, aflată la gura acestei văi, Streiu.

Cetatea Sicevar. Ține de Ardeal, dar și împăratul german a așezat în ea cinci sute de ostași. Proprietar i-a fost Rákóczi cel ucis de către Seidi-Ahmed pașa. După moartea acestuia, a rămas în stăpînirea mamei sale^{56bis}. Cetatea, situată la gura văii Streiu, într-un loc larg, este o construcție rotundă, din piatră, cu bastioane și e frumoasă. Prin șanțul cetății curge riul Streiu, iar noaptea, cînd zidul și poarta cetății sînt luminate, e luminat și șanțul cetății. Iată și acum, pe o asemenea lumină, toți dușmanii stăteau de pază în cetate și se auzeau, din cetate, strigătele lor de alarmă : „Pa Jorj! Pa Jorj!“⁵⁷, în timp ce noi ne pomenirăm deodată la poalele cetății. Surprînși, ne-am zăpăcit cu toții și ne-am temut că nu vom mai scăpa de aici cu viață, dar, deodată, prizonierii care se aflau în căruțe și pe lîngă căruțe au început să strige. Îndată // ne-am revenit în fire cu toții și ne-am dat seama peste ce anume dăduserăm. Renunțînd la prada noastră, am dat cîte un satîr prizonierilor care strigau, tăind capetele celor care ne-au adus în locul acesta. Atunci, țipetele și văicările au încetat.

Pe cînd ne întrebam cum să facem ca să ieșim din această încurcătură, unul din prizonierii noștri a grăit astfel : „Oastea voastră se află în apropiere de aici ; dacă mă eliberați, vă conduc acolo fără să aveți nici o supărare ; dacă nu vă voi duce acolo, să mă omoriți și pe mine și pe aceștia. Pe drumul pe care vă voi duce eu, nu se poate merge cu căruțele, dar este foarte aproape“. După ce a jurat, l-am pus călăuză, iar prada de pe cele șaisprezece căruțe am așezat-o pe caii deshămați de la căruțe ; la fel am procedat cu fetele și cu băieții, pe care cîțiva tătari i-au pus pe caii lor. Oile le-am părăsit acolo, boii i-am luat cu noi și am mers din nou tot prin valea Streiului timp de o jumătate de ceas și am ajuns, spre sud-est, pe o culme înaltă.

Pe cînd mergeam așa prin pădurea deasă ce o acoperea, deodată, pe la miezul nopții, am văzut un foc mare. „Ce-o fi asta?“, îl întrebăram pe

⁵⁶ *Sicevar.* La A. Decei *Șeșev* („Sargetia”, VII, 1970, p. 114). Cetatea poartă același nume ca riul, dar la Strei și Streisîngeorgiu nu se aflau cetăți, ci două biserici vechi, clădite de cnezii din această regiune, astfel încît nu pare a fi vorba de Strei. În plus, Streiul nu se varsă lîngă localitatea cu același nume. După informațiile lui Radu Popa, care a cercetat regiunea, pe valea Streiului nu se află nici o cetate. Vezi R. Popa, *op. cit.*

^{56 bis} Este vorba de Suzana Lorántfy. Vezi testamentul ei din 1659 în *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, XXIV, Budapesta, 1875, pp. 594—605.

⁵⁷ *Pa Jorj*, în alte părți „Ya Jorj”, formulă de invocare pentru Sf. Gheorghe.

prizonier. „E Orăștia⁵⁸ — zise el, — pe semne că oastea voastră a atacat și orașul acela, dar de aici pînă acolo drumul ține două zile”. Auzind acestea ne-am liniștit. Dar în cetatea Sicevar, pe care am lăsat-o în urmă, s-a aflat că i-am omorît pe prizonieri. De aceea, toată noaptea, pînă dimineața, cei de acolo au slobozit o mie de focuri de tun, de s-au cutremurat și cerul și pămîntul. De jur împrejurul nostru erau prăpăstiile iadului și așa am ajuns, încă în acea noapte, pe malul râului Keșt⁵⁹. Acest rîu izvorăște din munții Lipan⁶⁰ și se varsă în rîul Streiu, care trece prin șanțurile numitei cetăți Sicevar, și, împreună cu acesta, se varsă mai jos în rîul Mureș.

În noaptea aceea, am trecut peste acest rîu cu nespusea trudă și, mergînd pînă dimineața, am ajuns, slavă lui Allah, pe drumul principal care duce la oastea musulmană și ne-am întîlnit și cu cîțiva soldați plecați după jaf, iar sub cetatea Deva am ajuns la oastea musulmană. Încă mai înainte, trimiseserăm în tabără trei mii de boi și oi și aceste vite au și fost aduse, într-o zi, și vîndute cu o mie de piaștri. Cînd am sosit aici, am găsit banii gata. Am vîndut, în tîrgul taberei, prizonierii și prada adusă cu noi și am cîștigat, // în total, șapte pungi de bani pe care i-am împărțit frățește cu tovarășii mei, precum și cu tătarii care ni se alăturaseră mai tîrziu. Smeritului de mine mi-au revenit patruzeci de piaștri și un sclav.

*Cetatea Deva*⁶¹. Cînd mergeam pentru cucerirea Oradiei, Ali aga din Făget venise la cetatea Devei ca să-l elibereze din prizonierat pe fratele său Lafi zade și, o noapte, fusesem oaspeții căpitanului. Atunci am descris-o. Acum, căpitanul cetății, supunîndu-se lui Ali pașa, serdarul, a venit la el cu daruri și a făcut mult aliș-veriș cu soldații musulmani și, astfel, a stat liniștit. Plecînd de aici, am mers vreme de un ceas spre miazănoapte⁶² și am ajuns la cetatea Orăștiei⁶³.

Cetatea Orăștiei. Deși este supusă crailor Ardealului, totuși se află în stăpînirea ungurilor-sași⁶⁴. În ea aflîndu-se ostașii împăratului austriac, aceștia nu capitulaseră, ci plecaseră, lăsînd cetatea goală. De aceea orașul a fost ars⁶⁵. Cetatea, de formă rotundă, se află însă la poalele unui deal și era puternică; șanțul ei era plin cu apă^{66bis}. Avea un oraș mare, împodobit

⁵⁸ Sasvaroș. Orăștia se află la răsărit de Strei.

⁵⁹ Keșt, necunoscut.

⁶⁰ Lipan, Lupeni; ung. Lupeny.

⁶¹ Devevar.

⁶² De fapt, spre răsărit.

⁶³ Sasvaroș.

⁶⁴ Saz Madjarlari; e vorba de sașii ardeleni.

⁶⁵ Despre arderea orașului vezi și G. K r a u s, *op. cit.*, p. 404 și „Történelmi Tár”, 1888, p. 60. Descrierea Orăștiei de către Evlia a mai fost publicată în „Apulum”, 1965, p. 353, „Sargetia”, VII, 1970, pp. 115—116 etc.

^{66bis} Vezi *Călători*, II, p. 340.

cu tot felul de palate, hanuri și biserici, încît era un oraș frumos, cu vii și grădini, cu tîrg și bazar. Cînd a fost ars, s-au găsit în el atîtea bogății și provizii, încît ostașii islamici s-au îmbogățit și s-au îmbelșugat.

Pornind cu trei sute de ostași pe dealuri și prin vii, am luat și de aici prizonieri și prăzi și, vînzînd totul în tabăra islamică, am cîștigat, împreună cu cei trei sute de viteji, trei sute de guruși, încît osteneala și necazurile nu au fost în zadar. Plecînd a doua zi din această cetate, am mers șase ceasuri spre miazănoapte și am ajuns la cetatea Vințului de Jos⁶⁶.

Cetatea Vințului de Jos. E dependentă de craii Ardealului, dar fiind proprietatea blestematului de Rákóczi, care a murit, cei o mie de luptători nemți^{66bis} n-au vrut deloc să se supună și, trăgînd cinci sute de lovituri de tun, oastea musulmană n-a putut să se apropie de ea. Dar ce folos? Serascherul nu fusese însărcinat să asedieze cetăți în țara Ardealului și să le bată cu tunurile, ci doar să numească un crai și să strîngă vistieria (=haraciul) pe trei ani⁶⁷.

Vințului de Jos este o cetate puternică de piatră, pe partea cealaltă a Mureșului⁶⁸, // fiind așezată pe vîrfurile unui deal înalt. Este înconjurată, din cele patru părți, cu văi, coline și păduri. Pe partea aceasta a Mureșului, la capul podului, are un oraș mare, împodobit cu biserici mari, case, hanuri, tîrguri și cu bazaruri. Dar, într-o noapte, oastea tătarască, cea iute ca vîntul, i-a luat în prinsoare pe toți oamenii din acest oraș și a găsit aici nenumărate bogății și foarte multe alimente; apoi a dat foc orașului și l-a nimicit.

Acest oraș e renumit și cinstit de unguri ca și cum ar fi mormîntul străbunilor lor. Dar tătarii fiind un popor care nu cunoaște respectul și pietatea, sârmanii locuitori s-au predat și și-au putut salva astfel viața.

Plecînd de aici, pe cînd mergeam către miazănoapte, oastea tătarilor s-a ciocnit cu tabăra craiului Ioan Kemény și cînd s-au întors cu zece mii

⁶⁶ Vințavăr, jud. Alba.

Despre cetatea Vințului de Jos, fostă în stăpînirea lui Radu de la Afumați, reclădită de Martinuzzi, vezi A. Veress, *Acta et epistolae*, pp. 141—142 și G. H. Anghel și Ion Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1968, pp. 32—40.

Despre arderea orașului la 1661 vezi Julius von Hanneenheim, *Mathias Victors zeugenössische Auszeichnungen aus dem 17 Jahrhundert*, în „Archiv des Vereins”, 1890, p. 688 și urm.

^{66bis} La 1656—1658, solul suedez Conrad Iacob Hildebrandt găsea aici o companie de pedestrași germani, comandați de căpitanul Conrad (*Călători*, V, p. 564).

⁶⁷ Din 1658, Transilvania trebuia să plătească haraciul, mărit de la 15.000 la 40.000 de galbeni, și alte mari despăgubiri de război, dar, din cauza expedițiilor, nu fusese posibilă stringerea acestor obligații către Poartă. Vezi și vol. I, p. 181 (*Seyahatname*).

⁶⁸ Maroș, formă ungurească.

de prizonieri în tabăra islamică⁶⁹, bucuria și veselia oastei islamice, precum și bogăția de prăzi au fost așa de mari, încât nu se pot descrie. Apoi, arzând și pustiind satele, am ajuns pe malul Mureșului și întreaga oaste islamică a trecut râul pe un pod frumos, iar oastea islamică, mergând cu alai peste alai, s-a așezat la o bătaie de tun de Alba Iulia.

*Alba Iulia*⁷⁰. Cetatea aceasta fiind clădită după ocuparea Belgradului de la Dunăre, i se dăduse numele de Belgrad. Aici se află reședința tuturor crailor Ardealului. Cetatea e așezată pe malul Mureșului, pe un șes întins și este o cetate puternică de formă pătrată. Are cinci bastioane de cărămidă^{70bis}, părînd că ar fi cetatea Oradiei. Se găsesc două porți: una privește spre sud-est, iar alta spre apus. În interior, cetatea are străzi mari, împodobite ca pătrățelele de șah, precum și biserici clădite cu atîta artă că nu se pot descrie. Și mai era împodobită cu han, cu clădiri de binefacere⁷¹, seminarii⁷², case pentru patriarhi și preoți, cu tîrg, bazar și bedestan.

Deasupra zidului dinspre sud al cetății, cu fața spre cîmpie, se află un palat nespus de frumos al crailor^{72bis}. Toți pereții și toate ușile lui erau zugrăvite în fel de fel de culori și toate coloanele erau împodobite cu granit verde și cu marmură de Samaki⁷³. Toate ferestrele aveau ramele de bronz și erau încadrate cu geamuri de cristal și oglinzi de Murano⁷⁴, iar podeaua
18 era acoperită, ca niște mozaicuri de India, cu pietre de marmură fină. / În diferitele încăperi joase și cu etaj se găseau bazine, rezervoare cu apă și șipote, din care țîșnește apă curată, încît îl împodobeau astfel diferite feluri de lucrări de artă.

Locuitorii cetății știau că nu se pot împotrivi oștirii otomane; de aceea, părăsind acest oraș puternic și frumos, ei au fugit cu toții în munți. Trupele tătarilor, care ocupaseră toate părțile cetății și care nu puteau fi

⁶⁹ Kraus nu spune nimic despre capturarea acestor prizonieri (*op. cit.*, p. 404). Oricum, cifra este exagerată.

⁷⁰ *Erdel Belgradı*, Belgradul ardelenesc; de fapt Bălgrad, cum îi spuneau românii. Nu există nici o legătură între ocuparea Belgradului (1521) și numele Bălgrad dat cetății Alba Iulia; cetatea de aici e mult mai veche, fiind amintită la 1206. Din vechea fortificație nu a mai rămas nimic deoarece a fost reconstruită în sec. XVIII. Vezi mai nou A. I. Popa și I. Berciu, *Cetatea Alba Iulia*, București, 1965. Despre originea și vechimea numelui Bălgrad vezi N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV*, pp. 505—520.

^{70bis} De fapt avea 4 bastioane, clădite în secolul al XVI-lea și reclădite între 1614—1627 (Sebestyén, *Renașterea*, p. 98).

⁷¹ *Imaret*; probabil bisericile din oraș

⁷² *Medrese*; e vorba probabil de colegiul Bethlen (*Călători*, V, pp. 568—569). Pentru toate acestea vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Transilvania*, ms.

^{72bis} Este vorba de fosta reședință episcopală catolică, restaurată de regina Isabela și transformată în reședință princiară (*Călători*, II, p. 343).

⁷³ *Samaki*, localitate în Asia Mică, vestită pentru cariere de marmură.

⁷⁴ *Muran djamilar* (*camlar*), Murano, lângă Veneția, localitate vestită pentru fabricarea de oglinzi și cristaluri.

înfrînte în nici un chip, au luat mai întii clopotele de la biserici și, mai găsind și alte avuții, au capturat prăzi nenumărate și peste măsură <de mari>; apoi au dat foc acestui oraș frumos și, astfel, acest oraș plăcut și înfloritor fiind cuprins în flăcări, n-a rămas în el nici o clădire⁷⁶.

Mai înainte⁷⁶, cînd hanul Mehmed Ghirai se dusesse la lupta sfîntă de la Ineu, el dăduse în drumul său peste acest oraș și, împresurîndu-l, se luptase vîrtos timp de șase zile și șapte nopți dar, în cele din urmă, ridicînd asediul cetății, mîria sa hanul dăduse foc orașului său exterior și plecase mai departe⁷⁷. Deși, de atunci încoace, ardelenii își refăcuseră în adevăr orașul, totuși, acum, fiind pîrjolit din nou, s-a nenorocit de tot.

Dacă populația din această cetate s-ar fi pregătit cum se cuvenea, ar fi putut duce lupte mari, făcînd ca multe mame să verse lacrimi, deoarece, la sud de cetate, locul e mlăștinos și plin de smîrcuri. Dacă ar pătrunde în acest loc chiar și cai înotători, tot n-ar putea să scape și s-ar scu-funda.

Acest oraș are aer plăcut și apă bună și grădini și vii frumoase. Oastea islamică a poposit aici două zile. S-a dat din nou poruncă oastei tătare să plece pentru pradă, adică în incursiune, și douăsprezece mii de ostași au pornit în urmărirea lui Ioan Kemény. Plecînd de acolo, după cinci ceasuri de mers, ne-am oprit pe malul rîului Mureș. Luînd ca pradă toate bogățiile satelor înfloritoare, acestea (satele) au fost apoi incendiate.

De acolo, luînd-o spre mieznoapte, am ajuns, după trei ceasuri, la cetatea Aiud⁷⁸. A fost clădită de banul Iezid⁷⁹. Și aceasta se află sub ascultarea crailor ardeleni, dar este posesiunea lui Rhedei Istvan⁸⁰. Fusesse o cetatea frumoasă, așezată într-un șes, ceva mai departe de malul rîului Mureș, cu mănăstiri, palate frumoase, cu tîrg și bazar, cu hanuri și cu alte clădiri de binefacere. Oastea tătară, mergînd cu cerhagi Ismail pașa în avangardă, a jefuit toate proviziile și avuțiile, iar orașul l-a prefăcut în ce-

⁷⁶ Despre arderea orașului la 1661 vezi și G. K r a u s, *op. cit.*, p. 404 și J u l i u s v o n H a n n e n h e i m, *op. cit.*, p. 700.

⁷⁶ În 1658.

⁷⁷ Vezi G. K r a u s, *op. cit.*, p. 270, unde se vorbește de dărîmarea „pină la temelii” a orașului, și *Călători*, V, p. 569. Descrierea lui Evlia Celebi a mai fost publicată în „Apulum”, V, 1965, pp. 353–354.

⁷⁸ *Anetvar*, grafie greșită în loc de *Enetvar*; ung. *Enyedvár-Nagyenyed*, Aiud.

⁷⁹ *Yezid ban*, personaj creat de Evlia; numele sub care apare prima oară în documente Aiudul este Enyed, iar cetatea este atribuită de V. Vătășianu coloniștilor sași (*Istoria artei*, p. 125). Vezi și G. A n g h e l, *op. cit.*, p. 106, după care cetatea e din sec. XVI–XVII.

⁸⁰ *Redey Işvanoglu*; e vorba de urmașul lui Francisc Rhédei, fost principe al Transilvaniei (1657–1658) (I. N a g y, *op. cit.*, IX, p. 744 și urm.).

19 nușe⁸¹. // Numai bunurile ascunse prin pivnițe și cele din grădini și vii au mai rămas, iar acestea au intrat în mâinile oștilor islamice care veneau din urmă.

De acolo, luînd-o din nou spre miazănoapte și trecînd, timp de patru ceasuri, pe lîngă un turn și peste rîuri și prin multe păduri, am ajuns la locul de popas numit Ponciab⁸², care fusese un ținut foarte înfloritor, dar tătarii, mergînd în urmărirea taberei lui Ioan Kemény, au nenorocit acest ținut și, luînd cu ei douăzeci de mii de prizonieri, s-au întors victorioși și triumfători la ordie. Acolo a început să se vîndă un prizonier pentru un gurus. Apoi, după trei ceasuri, am ajuns la Turda.

Orașul Turda. Se află sub stăpînirea craiului Ardealului, dar formează un district deosebit, care produce venituri cît vistieria egipteană. Din acest oraș se duce sare la toate cetățile de serhat și în alte ținuturi. Locuitorii lui sînt toți sārari. Cine n-a văzut ocnele de sare de aici înseamnă că n-a văzut încă ceea ce e o minune în lume, pentru că acestea sînt niște subterane înfiorătoare și primejdioase⁸³. Fiecare ocna este o groapă care ajunge în adîncurile pămîntului, pînă în fundul iadului, și, ferească Allah, cei din poporul lui Mahomed⁸⁴ sînt băgați în aceste ocne, dacă ajung în robie; nu mai este cu putință nici o scăpare.

În locul acesta, stîncile de sare sînt îngrămădite ca niște dealuri, iar caii, catirii și cămilele, boii și oile ostașilor au mîncat și au lins sarea aceasta cu multă plăcere. Asemenea ocne de sare se găsesc numai în două locuri în toată lumea aceasta; unul este Turda aceasta din Ardeal și al doilea este Ocna⁸⁵ din Țara Românească. În alte țări sarea se scoate din lacuri și din mare. Sarea zisă „Hadji Bektaş Velî”⁸⁶ este ca o piatră de cristal, pe cînd sarea din Țara Românească și cea de la Turda formează stînci de mărimea elefantului.

În apropierea acestei ocne de la Turda din Ardeal se află un oraș mare, ale cărui grădini și vii și clădiri publice erau atît de frumoase încît <orașul> semăna cu grădina Irem⁸⁷.

După ce am poposit o zi în acest oraș, i-am dat foc și a fost distrus în așa măsură, încît pe acest loc n-a mai rămas nimic, afară de o grămadă de ruine.

⁸¹ Despre arderea Aiudului vezi Debretzeni Sámuel, *Erdélynek s Nagyenyed városának két rendben esett égetésének, sátczollatsának, rabollatásának rövid de hiteles históriája* [Istoria scurtă dar adevărată a arderii, jefuirii și pustiirii în două rînduri a Transilvaniei și a orașului Aiud ...], Aiud, 1838.

⁸² *Ponçab*, probabil Păgida, la nord de Aiud.

⁸³ Despre ocnele de aici vezi *Călători*, I, pp. 268—270 și II, pp. 345—346.

⁸⁴ Adică musulmanii, mahomedanii.

⁸⁵ *Okya*, Ocnele Mari, transcris greșit în loc de *Okna*.

⁸⁶ Numele primului șeih al ienicerilor otomani.

⁸⁷ *Bag-i Irem*, grădini celebre din Arabia; în sens figurat: paradis pămîntesc.

Sărmanul de mine, plin de cusururi, am primit din nou învoire de la Melek-Ahmed paşa⁸⁸ şi, cu cincizeci de ostaşi bine înarmaţi, făcînd incursiuni prin munţi, timp de o zi şi o noapte, spre apus de acest oraş al Turdei, am ajuns la cetatea Şinteu⁸⁹.

Privind din depărtare această cetate, am crezut că este o cetate a duşmanului şi ne-am dus înainte; // constructorii ridicau un minaret nou. 20 Cînd colo, această cetate se supusese de bună voie, cînd serascherul nostru, Ali paşa, ocupase Oradea şi, astfel, alipindu-se la ţinuturile islamice, devenise, din hass imperial, un voievodat al paşei de Oradea şi reşedinţa lui de ţinut. Cînd ne-au văzut oamenii lui Sinan paşa de la Oradea s-au mirat şi au început a se sfătui între ei, spunînd: „Cine oare sînt aceştia?” Cînd au aflat că sîntem un alai de gazii cetegii, au zis: „Bre gaziilor, bine aţi venit! De o lună de zile nu avem nici o ştire de la oastea islamică; voi de unde veniţi şi unde mergeţi? Unde se află oastea islamică?” La întrebările lor, am răspuns: „Drept vorbind, noi am lăsat armata islamică în oraşul Turda, de unde se scoate sare, şi am venit în grabă încoace în timp de o zi şi o noapte, crezînd că cetatea aceasta este o cetate duşmană; dar mulţumim lui Allah că am păşit pe pămînt islamic”. Atunci, minunîndu-se, ei au zis: „Bre oameni buni! Oraşul acela, de unde se scoate sare, se află la o distanţă de şase conace de cetatea noastră; cum aţi trecut voi, cu patruzeci-cincizeci de ostaşi, prin această ţară de ghiauri?” Şi, arătînd faţă de noi mult respect, ne-au ospătat, zicîndu-ne: „Băgaţi de seamă, fraţilor, să nu luaţi pe nimeni prizonier din acest ţinut şi să nu daţi foc satelor; altfel, vă priveşte!”. Şi ne-au dat foarte multe daruri, iar eu, umilul de mine, le-am vorbit astfel: „Luaţi seama gazii! Întrucît noi am venit aici călare, sîntem o trupă care am pus la sorţi viaţa şi capul nostru. Noi nu am fost în acest ţinut, nu cunoaştem satele lui şi nici oraşele lui. Ca să nu ne întoarcem la ordia noastră cu mîna goală, trebuie să mergem şi noi la vînătoare, aşa cum lupul flămînd aleargă după oaie. Dacă aşa stau lucrurile, vă rugăm ca, din atîţia ostaşi cîţi aveţi, să ne daţi cinci sau zece călăreţi curajoşi care să ne fie călăuze şi să ne arate satele duşmane ce le putem prăda şi apoi să se întoarcă de la hotarul vostru”. Atunci, cîţiva viteji au exclamat: „Ce-i drept, asta-i un lucru rezonabil” şi zece ostaşi s-au dus să se pregătească spre a merge cu noi.

Cetatea Şinteu este o palancă de lemn bine întărită. În ea se găsesc o mie de ostaşi aleşi, o geamie, depozite bogate de arme şi cele mai bune tunuri ungureşti⁹⁰. Este o cetate foarte puternică, aşezată lîngă un podiş,

⁸⁸ Şi acesta participa la campania condusă de Ali paşa.

⁸⁹ *Solomkovar*, ungureşte: *Sólyomkővár*, jud. Bihor.

⁹⁰ *Şahane Macar topları*.

21 loc de întăritură, iar pe deal are vii; târgul și bazarul și celelalte clădiri de bine-facere erau pe cale de înflorire. // Au venit apoi însoțitorii din această cetate și, întorcându-ne de aici, rușinați și păgubiți, am mers în acea zi spre răsărit și, trecând râul Criș⁹¹, am văzut că tocmai atunci, pe malul celălalt al Crișului, zece ostași inamici duceau șase prizonieri islamici. Am tras numaidecât săbiile din teacă și într-o clipă i-am înconjurat pe cincisprezece dintre ei și i-am prins. Am scos din lanțuri pe cei șase mahomedani, pentru care am apărut ca un sfânt salvator. I-am pus pe toți să încalece pe caii dușmanilor, iar pe dușmani i-am mînat pe jos, trăgîndu-i cu funiile. Arzînd și pustiind toate părțile, am luat patruzeci și șase de prizonieri aleși și, după ce ne-am întors la oastea islamică, am vîndut prizonierii, revenind fiecăruia <dintre noi> cîte zece guruși.

Plecînd și de acolo, am mers către miazănoapte, printr-o cîmpie întinsă și populată, pustiind și nimicind totul, și, mergînd timp de șase ceasuri, am ajuns la cetatea Gherla⁹².

Cetatea Gherla. Numele său adevărat este Ugyvar⁹³; se află sub ascultarea crailor Ardealului dar, înainte de domnia lui Suleiman han, era locul de negoț și de jalbe⁹⁴ al întregii Ungarii. Cetatea ei e o clădire în șase colțuri, puternică și frumoasă, așezată pe malul unui lac mare și are șapte bastioane noi⁹⁵. Are muniții și tunuri bine întreținute și se află în ea șase mii de ostași nemți, luptători. Cînd toată oastea noastră glorioasă, ajungînd sub zidurile ei, s-a oprit acolo și cînd, în zorii zilei, oștirea întreagă, ca niște roiuri de albine, a dat năvală asupra cetății, din patru părți, ghiaurii abia au putut să tragă o salvă de tun și să sloboadă o salvă de pușcă; de altceva nici n-au mai fost în stare. Toți preoții lor, atîrnînd de bastioane drapelul de „aman”, au început să se vaiete și să strige: „Îndurare! îndurare!”. În partea de apus a cetății, soldați rumelioți, din aripa lui Melek-Ahmed pașa, s-au suit pe zidurile cetății cu scări și funii și mulți serdengheciții au intrat în metereze. Cînd crenelurile și parapetele s-au umplut de ostași musulmani, sute de dușmani s-au aruncat în șanțurile cetății ca într-o groapă 22 și au murit acolo. Neamul lui Mahomed // a deschis porțile cetății și toți gaziții au umplut cetatea.

⁹¹ *Kriș*, forma românească.

⁹² *Samoș-Uyvar. Szamos Ujvár.*

⁹³ *Ugyvar* sau *Ukvar*.

⁹⁴ În sens de reședință unde populația își prezenta jalbele.

⁹⁵ Cetatea — construită începînd din anul 1535 de Ioan Zapolya, continuată de Martinnuzzi, I. Sigismund și Gh. Rákóczi I și II, a fost avariata de tătari la 1658 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 270). La 1661 avea o garnizoană mică (*ibidem*, p. 405). Vezi și A. Tatos, *Cetatea Gherla. Spicuri istorice*, Gherla, 1933, Sebestyén, *Renașterea*, pp. 103—104 și Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, pp. 114—115, unde se reproduce și un plan al cetății.

Nu s-a pomenit ca o cetate ca aceasta să fie ocupată fără <a se construi> metereze, fără subterane și fără arme. Dar ce cetate puternică era ! De teama oastei otomane, rămânând fără scăpare, ei au cerut aman, dar cererea lor n-a fost împlinită și câteva mii dintre ei au fost luați prizonieri, iar averile lor au fost luate ca prăzi pentru cei săraci. Sărmanul de mine și șapte slugi ale mele am cîntat deasupra crenelurilor ezanul⁹⁶ lui Mahomed și am arborat drapelele victoriei împărătești. N-am lăsat în nici o biserică idoli și cruci și am scos și icoanele și chipurile. Bisericile erau clădiri înalte și artistice ; toate se înălțau pînă la cer și erau acoperite cu plumb albastru și zugrăvite în tot felul de culori. S-a poruncit ca în șapte din aceste biserici să se pună mirhab și minber și mahfiluri pentru muezzini și scăunele⁹⁷ și s-a hotărît să fie prefăcute în lăcașuri de rugăciune pentru gaziile musulmani și pentru trupele dreptcredincioase.

Dar efendiul nostru Melek-Ahmed pașa n-a găsit nimerit acest lucru și de aceea aianii Devletului și oamenii cinstiți și cîrmuitorii, precum și comandanții bătrîni ai gaziilor, s-au întrunit la sfat. Atunci Melek-Ahmed pașa a vorbit astfel : „Spuneți că ați alipit țara Ardealului la țările islamice, <dar> acest lucru n-au putut să-l facă nici Baiazid Ildirîm⁹⁸, nici Sarî Gazi Suleiman han⁹⁹. Ei au desemnat Dunărea ca hotar și n-au privit în partea aceasta și nu au incendiat-o, ci au zis doar ca aceasta să fie vacuf pentru Mecca și Medina. Cetatea aceasta se află tocmai în mijlocul ghiaurimii¹⁰⁰ și, în timp de douăzeci de zile, cu greu am ajuns pînă aici, de pe pămîntul islamic. Reparînd cetatea, veți lăsa în ea un număr de slujbași ai lui Allah și veți pleca ; cum veți putea s-o apărați după aceea, de vreme ce, prin împrejurimi, nu există nici urmă de cetăți islamice ? Dacă răposatul Seidi-Ahmed pașa ar fi trăit acum, ar fi putut să pună aici oameni, căci el băgase spaimă în dușmani și ucisese multe mii dintre ei. El ar fi putut să cucerească și să alipească tot Ardealul”. După ce el a spus aceasta și a tăcut, atunci toți gaziile care au luat parte la sfat au zis : „Este un sfat înțelept. Cetatea aceasta este vechiul scaun al crailor și chiar dacă o alipim la împărăția Islamului, dușmanii tot ar ataca-o oricînd și ar cuceri-o și s-ar putea să îndurăm necazurile multor expediții. E posibil ca să clădești în ea geamii și moschei și clădiri publice, dar nu e cu puțință stăpînirea ei”.

Din această pricină, renunțînd la această idee, au luat de prin case și biserici // tot ce era valoros și apoi au dat foc acestui oraș înfloritor și 23 astfel au pus mîna pe atîta pradă încît nu se poate descrie. Mai mult, în

⁹⁶ Cîntul de chemare pentru rugă.

⁹⁷ *Kürsi*, scaune de pus Coranul sau amvon pentru predică.

⁹⁸ Sultan otoman (1389—1402).

⁹⁹ Suleiman Magnificul; Sarî, „galben”.

¹⁰⁰ *Kâfiristan*, propriu-zis „țara ghiaurilor”.

biserica înaltă, din fața palatului, destinat crailor, ostașii au găsit sarcofagurile multor crai. Unul din ei ședea într-un tron de argint împodobit cu pietre scumpe de mare preț. Ca și atunci când guverna, el avea pe cap o coroană și surguci din pietre scumpe, pe umeri o mantie prețioasă de mătase, mijlocul îi era încins cu un brîu și cu sabia lui Samsam¹⁰¹, iar în mină ținea sceptrul¹⁰², împodobit cu pietre scumpe. În cele patru părți se aflau, în vase de porțelan aurit, diferite parfumuri, iar în cupe de aur și de sticlă stăteau vinuri roșii ca laleaua, iar la dreapta și la stînga se găseau o sută de pungi cu dinari.

În timpul jafului, ostașii s-au încăierat între ei și vreo șaptesprezece au devenit martiri în această luptă. Pentru martiri s-au săpat gropi în tabără și au fost înmormîntați în ele; deasupra lor am ars foc ca să nu li se cunoască locurile și ca nu cumva să-i găsească apoi dușmanul și să-i ardă.

În ziua următoare, plecînd din cetatea Gherla, ne-am îndreptat spre miazănoapte. În ziua aceea au venit iscoade la serdar¹⁰³ și i-au adus următoarea știre: „Craiul Ioan Kemény a strîns împreună cu toți herțogii și beii săi o sută de mii de ostași în ținutul Ecsedvár¹⁰⁴ și, azi sau mâine, va porni împotriva voastră. Inamicul e în mare fierbere, zicînd că Seidi-Ahmed pașa a murit. Atîta vreme cît oastea noastră n-a pătruns în mijlocul ghiaurimii, nici capul nu și l-a arătat. Fiți cu băgare de seamă!” După ce au adus aceste știri la cunoștința serdarului, ei au primit daruri bogate și au plecat din nou să iscodească.

S-a dat poruncă pentru ca, de acum încolo, să nu fie trimise poverile mai înainte și să nu se plece după pradă, iar tuiurile și poverile să meargă împreună cu noi. Toată oștirea islamică, bine înarmată, a pornit încet-încet la drum. Ismail pașa, cu oastea eialetului de Buda, forma avangarda, iar Hadji-Kasim pașa ariergarda, Melek-Ahmed pașa, cu trupele rumeliote, stătea la dreapta, iar Çavuşzade, cu trupele anatoliene, era la stînga. Fiind indispus de această știre îngrozitoare, lui Ali pașa, serdarul, îi părea rău că l-a ucis pe Seidi-Ahmed pașa și mergea înainte foarte trist, fumînd. Răposatul Seidi fusese sufletul oștirii și Azrailul¹⁰⁵ dușmanului. Mergînd
24 apoi vreme de cinci ceasuri, // am trecut printr-o cîmpie mănoasă, cu grămezi de grîu formate din sute de mii de snopi, și ne-am oprit într-o luncă de pe malul Someșului. De aci, serdarul a trimis zece mii de tătari, vînători de

¹⁰¹ *Samsam*, erou legendar la arabi.

¹⁰² *Asa*.

¹⁰³ *Serdardan*, „de la serdar”.

¹⁰⁴ *Eđjetvar*, Ecsed în R. P. Ungară. După G. Kraus, *op. cit.*, p. 408, Kemény era la Hust.

¹⁰⁵ *Azrail*, îngerul morții la musulmani.

dușmani, ca să jefuiască și să aducă știri despre craiul Ioan Kemény. Dar umilul de mine n-am mers cu ei.

Tătarii au umblat în ziua și în noaptea aceea. În locul numit „ținuturile Sătmăruului”¹⁰⁶, câteva mii de dușmani săpaseră șanțuri lângă un lac mlăștinos și intraseră în ele. De jur împrejur săpaseră gropi și le împrejmuiseră cu crengi și vreascuri și se închiseseră în ele cu foarte multe lucruri de preț. Când au aflat de aceasta, tătarii, împreună cu ostașii viteji de serhat, care erau cu ei, anume două mii de pedestri și călăreți aleși, au pornit împotriva acelei tabere. Ghiaurii ieșind cu toții din locul mlăștinos, au urmat măceluri și lupte timp de trei ceasuri. În cele din urmă, tătarii retrăgându-se într-o parte, inamicii au crezut că ei au luat-o la fugă și, ieșind cu toții din tabără, au venit pe șes, gonindu-i. Acesta fiind un fel de bairam¹⁰⁷, ei s-au întors dintr-o dată și, împreună cu gazii de serhat, i-au impresurat pe dușmani și, transformându-i în niște maimuțe lovite cu mingea, pe mulți i-au trecut prin ascuțișul săbiei și au capturat toate avuțiile și au luat prizonieri copiii și femeile lor. În ziua a șaptea ei s-au întors la ordie cu multă pradă și cu douăzeci de mii de prizonieri¹⁰⁸.

Când au fost duși la târgul islamic, prizonierii erau de două ori mai numeroși decât soldații noștri. Chiar și slujitorii mei au adus trei dieci unguri¹⁰⁹, adică oameni care știau să scrie și să citească, iar unul dintre ei cunoștea multă istorie. El era golesa¹¹⁰, adică unul care cutreierase lumea în lung și în lat.

Din pricina marelui număr de prizonieri, s-a iscat teamă în tabăra islamică și, după porunca serdarului, copiii, fetele și femeile tinere au fost oprite, iar dintre bărbați, nouă mii de inși, în stare să lupte, au fost uciși pe malul râului Someș. Sărmanul de mine, mirându-mă de asemenea faptă, am zis: „O Creatorule!, nu te întrebăm de ce faci un lucru, dar datorită cărei taine trebuie să curgă aici sângele a nouă mii de oameni?”. // Au fost măcelăriți de teamă că, dacă ar veni Ioan Kemény, ei ar putea să devină tot atâtea mii de dușmani în tabăra noastră și ar putea provoca turburări.

În timpul acesta, venind iscoadele noastre, au adus știrea că „Ioan Kemény a trecut Tisa și s-a depărtat cu douăzeci de conace mai încolo”¹¹¹. Ostașii s-au bucurat mult de această știre, dar acum le părea foarte rău că i-au ucis pe acei nouă mii de prizonieri.

¹⁰⁶ „*Satmar nevahileri*”.

¹⁰⁷ *Bayram*, sărbătoare, amuzament.

¹⁰⁸ G. K r a u s, *op. cit.*, p. 410, vorbește și el de multe mii de creștini luați robi din părțile Sătmăruului și adunați la Domahida, unde tătarii s-au unit cu Ali pașa.

¹⁰⁹ *Madjar diyaki*.

¹¹⁰ *Golesa*, poate în sens de „globtrotter”.

¹¹¹ Fapt confirmat și de G. K r a u s, *op. cit.*, p. 410.

Plecînd de pe malul râului Someș, am mers tot către mieznoapte în urmărirea craiului Ioan Kemény și, după cinci ceasuri de mers, ne-am oprit tot pe malul râului Someș. Mai înainte, de teama lui Seidi-Ahmed pașa, craiul Rákóczi făcuse aici o tabără mare care abia putea fi înconjurată într-o zi. Șanțul acelei tabere amintește de infern și prin el curge apa râului Someș. Într-o parte se afla riul cel mare al Someșului și, dincolo de șanț, spre răsărit, era un loc mlăștinos și plin de stuf. Craiul Rákóczi nu putuse să rămînă nici în această tabără.

Plecînd de acolo, am ajuns la locul de popas numit Turda Mică¹¹². Și acesta este un oraș populat, <aflat> sub oblăduirea crailor Ardealului. Și aici se află o ocnă mare de sare care aduce venituri cît bogățiile Egiptului. Este un ducat¹¹³ aparte. Găsind pustiu și orașul acesta, am scos din el toate avuțiile aflate la îndemînă și i-am dat foc. Am trecut apoi nestingheriți riul Someș și, mergînd printre dealuri pline de culturi, am ajuns la cetatea Cluj¹¹⁴.

Cetatea Clujului. A fost clădită de un crai cu numele de Laios¹¹⁵ care s-a născut în anul 1503 după Christos și a ridicat această cetate, în al patruzecilea an, de teama lui Suleiman han¹¹⁶. În prezent este sub ascultarea crailor Ardealului. În ea găsindu-se și trei mii de soldați¹¹⁷ ai împăratului austriac¹¹⁸, serdarul ei nu s-a predat. Astfel, a fost atacat orașul, iar cînd ungurii din cetate, văzînd că cetatea a rămas pe seama bunăvoinței, au arborat pe bastioane drapelele de capitulare¹¹⁹ și a venit la serdar și căpitanul ei, numit Hereko¹²⁰, cu daruri și s-a supus.

Cetatea Clujului este o construcție puternică, în formă de pătrat, așezată la poalele unui deal cu vii, avînd circumferința de patru mii de

¹¹² *Kuçuk Turda.*

¹¹³ *Herseklik.*

¹¹⁴ *Kolojvar Kolosvár*; azi Cluj-Napoca.

¹¹⁵ *Lajos*, de la Ludovic, după obiceiul lui Evlia de a numi astfel pe regii maghiari. Despre existența unei cetăți a Clujului se poate vorbi încă de la începutul secolului al XIII-lea, cînd castrum Clus este amintit în documente (1213). A rămas un fragment din zidul cetății ridicate după retragerea tătarilor (sec. XIII), în curtea fostului clastru al dominicanilor și franciscanilor din Cluj. Cetatea a fost refăcută și mărită apoi în mai multe rînduri. Vezi Hurmuzaki, I/2, p. 439. Vezi și I. Mitrofan, *Descoperiri arheologice la Cluj și împrejurimi*, în „Acta Musei Napocensis”, II, 1965, pp. 657–666, Ștefan Pascu – Viorica Marica, *Clujul medieval*, București, 1969 și Tröster, *Dacia*, p. 448 și urm., unde se reproduce și o gravură înfățișînd orașul și cetatea în această vreme.

¹¹⁶ Suleiman Magnificul.

¹¹⁷ *Soliat.*

¹¹⁸ Leopold I.

¹¹⁹ *Vire.* G. Kraus, *op. cit.*, p. 416 vorbește și de distrugerea părților mărginașe din Cluj.

¹²⁰ *Hereko*, greu de identificat. Vezi lista comandanților austrieci la G. Kraus, *op. cit.*, p. 432.

pași. Este o cetate cu un zid simplu, cu patruzeci de turnuri și cu patru porți, precum și cu șanț. // Cetatea are și întărituri în partea de apus, unde se află una din porți. Spre poarta aceasta se găsește o moară de apă. La răsărit, se află poarta dinspre oraș, iar la miazăzi este poarta Cimitirului; în partea aceasta șanțul nu e adânc. Toată lumea, intrând în cetate, a vizitat-o și a făcut negoț. Atunci, am intrat și eu, umilul de mine, și am privit-o. Are unsprezece mănăstiri frumoase și toate au clopotnițe înalte în formă de chiparos și sînt acoperite cu cositor, ca argintul, cu bronz sau cu tablă. Pe cupola fiecărei biserici se află cruci aurite de mărimea omului; pe lîngă biserici se găsesc și case preoțești ce servesc pentru școli, ca medresele. Se mai găsesc și case de negoț, tîrguri și bazaruri. Numai femeile cumpără și vînd; bărbații lor se îndeletnicesc și ei cu unele treburi.

De teama oștirii islamice, locuitorii satelor din împrejurimi au venit în cetate și era atîta lume, că nu găseai nici o palmă de loc unde să calci. Se mai aflau aici, gata echipați, și patru mii de ostași. Orașul are o climă foarte bună. După ce am vizitat totul, ne-am întors la ordine cu însoțitorii noștri.

Plecînd de acolo, am ajuns, după patru ceasuri de mers, la Fiz¹²¹, care este un loc plin de verdeață. De acolo, în trei ceasuri, am sosit în cetatea Bologa¹²².

Cetatea Bologa. Ziditorul ei este craiul numit Mihadi Laslo¹²³ care zace în cetatea...¹²⁴, aflată sub stăpînirea cezarului Austriei. În istoriile maghiare scrie că „fiul acestuia, episcopul¹²⁵, a fost un crai vestit”. Și cetatea aceasta ține de craii Ardealului, dar este posesiunea ereditară a prințului Dișvan¹²⁶. Arzînd orașul ce se află în afara cetății, dușmanii din cetate au predat și cetatea cu condiție. Slujbașii, ostașii¹²⁷ și nobilii¹²⁸ și lefegii¹²⁹, care se aflau în ea, ieșind din cetate, au venit la serdar cu plocoane. Ei au luat pentru paza lor o oda de ieniceri și spahii.

¹²¹ *Fiz* sau *Febes*, neidentificat.

¹²² *Sebeș Ujvar*. I se spune Sebesvar, Cetatea Sebeșului, după riul de munte care se varsă în Criș. Este situată în satul Bologa, la apus de Huedin, jud. Cluj.

¹²³ *Mihadi Laslo*, personaj legendar; un asemenea crai nu a existat. Cetatea este amintită prima oară la 1322 și a fost un timp cetate regală.

¹²⁴ Spațiu alb în text.

¹²⁵ *Irşek* sau *erşek*; ung. *érsek* = episcop. Este posibil ca Evlia să se refere la Andrei Báthory, care a fost cardinal și principe.

¹²⁶ *Dișvan kralzade*, personaj inexistent: nume derivat poate din Iștvan (Ștefan). Cetatea a fost în stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn și, pe acea vreme, se afla în stăpînirea familiei Bánffy (vezi „Cumidava”, II, 1968, pp. 65–66).

¹²⁷ *Şakleri*, „oameni înarmați” (?).

¹²⁸ *Nemeş*, termenul maghiar pentru nobili.

¹²⁹ *Zadaş*, în loc de *zados*, popular pentru *xsoldos*, „lefegii”; *xsold*, leafa militarilor, solda; de aici cuvîntul jold.

27 Cetatea, așezată pe malul râului Criș, este o cetate frumoasă, de piatră, avînd șase laturi și bastioane trainice. După ce s-a încheiat pacea, s-a tras cu tunurile în cinstea serdarului și a fost veselie mare, făcîndu-se multe vînzări și cumpărări. S-au găsit aici multe alimente, băuturi și multe pot-coave de cai și cuie. Au fost lăsați în pace și cei cinci mii // de soldați austrieci din cetate.

Mai sus, numitul rîu, Criș¹³⁰, izvorăște din podișurile de la Bologa¹³¹ și, coborînd, se desface în două brațe. Unul din brațe curge pe lîngă Oradea¹³², iar al doilea, primind denumirea de Criș¹³³, trece pe lîngă Oradea și, mergînd la o depărtare de un conac mai la vale, trece pe lîngă cetatea Batăr¹³⁴, zidită de Husein pașa, fratele lui Siavuș pașa, și, curgînd cu încă un conac spre apus, se varsă apoi în marele rîu Tisa, în apropierea Ciongradului¹³⁵ nostru.

Plecînd de la Bologa¹³⁶, am ajuns, în cinci ceasuri, la seraiul căpitanului de Utvar¹³⁷. Aici este un palat construit cu atîta măiestrie, încît nu poate nici limba s-o spună, nici condeiu lă descrie.

Devastatorii și jefuitorii, aprinzînd într-o clipă acest palat, asemănător cu paradisul, l-au făcut una cu pămîntul. Aici, în această luncă verde, s-au întrunit la sfat toți demnitarii.

Deoarece în Tîrgul Mureș¹³⁸ se răsculasera ghiaurii și întrucît nu am putut porni împotriva lor, am mers iarăși spre miazănoapte, prin munți prăpăstioși și drumuri grele, și, în trei ceasuri, am ajuns la locul de popas numit Sindek¹³⁹. Prin locul acesta nu puteau trece marea mulțime de care cu poveri și carele de tunuri. De aceea, pentru paza întregii poveri, l-au însărcinat pe efendiul nostru Melek-Ahmed pașa, cu oastea eialetului Rumelia, și am zăbovit două zile în locul acesta, pînă să treacă, prin munții prăpăstioși, multe căruțe. Dar numărul prizonierilor sosiți în acest loc numai Allah îl știe. Prizonierii în vîrstă de 15 ani se vindeau aici cu cîte o sută de aspri, iar caili cu cîte cincizeci de aspri.

În ordia islamică era așa de multă pradă, încît toți s-au scîrbit de prăzi. De aceea ei lăsaus, pe locul unde se afla ordia, fel de fel de lucruri ;

¹³⁰ *Kereș*. Evlia utilizează forme diferite pentru Criș.

¹³¹ *Sebeșvar* ; mai sus Sebeș Uyvar, Bologa.

¹³² Crișul Repede. *Vezi Căldători*, V, p. 548.

¹³³ *Kiș*, adică „Mic”. Este Crișul Negru.

¹³⁴ *Fekete Yator*, Batăr, jud. Bihor.

¹³⁵ *Ciongrad* (*Çokrad*), adică Csongrád.

¹³⁶ *Sebeș Uyvar*.

¹³⁷ *Utvar*, neidentificat.

¹³⁸ *Vasárhely*, mai tîrziu Maros Vászárhely. Aici începuseră secuii răscoala, în sprijinul lui Ioan Kemény.

¹³⁹ *Sindek* sau *Sinedek*, necunoscut.

chiar și unele femei și copiii umblau de capul lor, pe locul taberii, fără nici o grijă.

Locurile acestea se cheamă ținutul Bihorului¹⁴⁰; sînt locuri foarte mănoase. De acolo, în cinci ceasuri, am ajuns în orașul numit Dej¹⁴¹.

Orașul Dej. Este posesiunea¹⁴² crailor Ardealului. Aceste locuri formează țara Ardealului propriu-zis. Orașul e situat pe un loc rîpos și are douăsprezece mii de case de piatră, acoperite cu olane, încît cine le vede rămîne uimit. Ostașii de avangardă ai lui Ismail pașa, luînd de aici multe prăzi, // au ars și au distrus și acest oraș plăcut¹⁴³. Sărmanul de mine am trecut pe acolo și l-am privit împreună cu efendiul nostru Melek-Ahmed pașa. Deși rămăsese cît o bucățică, din Soare, și cît o picătură, din mare, totuși părea încîntător la ochi.

28

Plecînd de aici, în patru ceasuri, am ajuns la Madenghiah¹⁴⁴. Poate fi numit, cu drept cuvînt, izvor de pășuni. Pe acest șes verde și întins, oastea islamică s-a odihnit două zile, iar caii tătarilor și vitele ostașilor s-au săturat bine cu ierburile din această cîmpie.

De aici, mergînd timp de cinci ceasuri, printre dealuri și mlaștini, ne-am oprit pe malul rîului Someș. Rîul acesta izvorăște din muntele Sal¹⁴⁵, ce se află în munții secuiești din răsărit, și, trecînd prin douăzeci și una de cetăți, se varsă în marele rîu Tisa, în apropierea cetăților Námény¹⁴⁶ și Kalló¹⁴⁷. E o apă foarte bună. Rîul acesta curge tocmai din centrul Ardealului și scaldă multe văi, sate, orașe, cetăți și ogoare și apoi, mergînd spre miazănoapte, iar se întoarce.

Aici, sărmanul de mine am trecut cu optsprezece ostași Someșul și, străbătînd pădurile dinspre răsărit, am făcut într-o noapte incursiune și, cînd crăpa de ziuă, am atacat un sat și am prins patrusprezece tineri destoinici și am dus cu noi, ca pradă, o sută cincizeci de boi și două sute de oi.

Sosind cu bine înapoi, pe malul rîului Someș, am vîndut aci prăzile și mi-a revenit suma de 21 guruși. Pentru partea ce mi se cuvenea, am păstrat un tînăr cu numele de Kiazim.

¹⁴⁰ *Bihar*.

¹⁴¹ *Dirvaroș* sau *Dervaroș*, cu un punct în loc de trei, care dă: Dejvaroș.

¹⁴² *Hass*.

¹⁴³ După G. K r a u s, *op. cit.*, p. 413, Ali pașa și-a stabilit tabăra între Dej și Beclean, de unde turco-tătarii plecau pentru pradă în regiunile învecinate; dintr-o scrisoare publicată de același (p. 416), aflăm că Dejul fusese prefăcut în cenușe către sfîrșitul lunii iulie 1661. Vezi și „Törtelnelmi Tár”, 1888, p. 61.

¹⁴⁴ *Madengáh* înseamnă „loc de minereuri”. De la G. K r a u s, *op. cit.*, p. 416, aflăm că turcii au plecat de la Dej în noaptea de 29 iulie spre Chioaru, după care au înconjurat Baia Mare.

¹⁴⁵ E vorba de munții Rodnei. Numele dat de Eşlia Celebi nu corespunde realităţii.

¹⁴⁶ *Námén* (ung. Vásáros Námény), oraş în R.P. Ungară, la 70 km nord-vest de Satu Mare.

¹⁴⁷ *Kalló* (ung. Nagy Kálló), cetate în R.P. Ungară, la vreo 70 km vest de Satu Mare.

După aceea, mergînd patru ceasuri către mieznoapte, ne-am oprit iarăși pe malul rîului Someș, într-un loc verde, asemenea grădinii rîului. Cînd oastea, ca marea, s-a oprit aici, a prădat și a ars toate satele din împrejurimi. Pentru pustiirea satelor și cîmpiilor de aici, am zăbovit zece zile pe malul acestui rîu și, în sfîrșit, toată oastea a trecut cu bine în partea cealaltă a rîului și, mergînd, de acum spre răsărit, am mers cinci ceasuri peste văi și dealuri, oprindu-ne într-un șes al cărui nume nu-l știam. S-a dat poruncă oastei ca fiecare să-și păzească bine prizonierii din cort. De acolo, în două ore, am ajuns la cetatea Chioar¹⁴⁸.

29 *„Cetatea Chioar.* În maghiară înseamnă „cetate de piatră”¹⁴⁹. Se află sub ascultarea crailor Ardealului. Este proprietatea lui Papali¹⁵⁰, fiul lui Rákóczi. Întemeietorul ei a fost un crai ce se cheamă Gorandi Mikloș¹⁵¹. Cetatea aceasta nu s-a supus, și, trăgîndu-se peste o sută de ghiulele asupra oștirii noastre, au fost omorîți mulți oameni, dat fiind că era aproape de drum. Nimeni nu putea să se apropie de ea și oștile dreptcredincioase au trecut pe departe (de ea). Dar ostașii din cetate, așezîndu-se mai dinainte la pîndă, au prins mulți mahomedani în nenorocirea robiei și i-au pus în lanțuri. Cînd această situație plină de necazuri a fost adusă la cunoștința serascherului, a fost numit atunci efendiul nostru, Melek-Ahmed pașa, ca să prindă „limbi” din cetate. Într-o noapte, el a pus la pîndă sub cetate două mii de viteji înarmați și, dimineța, cînd s-a deschis poarta și dușmanii au ieșit afară, fără nici o teamă, atunci gaziii noștri, care stăteau la pîndă, au tras îndată săbiile cu strigăte de „ah!” Ei au închis numaidecît poarta cetății și, dintre ghiaurii rămași afară, au prins cinci sute, iar la patru sute le-au tăiat capul.

Atunci s-a tras din cetatea aceasta poate și o mie de ghiulele, dar, mulțumită lui Allah, dintre ai noștri nici unul n-a fost vătămat. Toate bogățiile care au putut fi găsite afară, le-au luat gaziii noștri din Croația¹⁵², iar cei cinci sute de prizonieri au fost duși cu alai la Melek-Ahmed pașa. Cîțiva dintre ei au fost aduși la serdar ca prinși pentru informare, iar după cercetare, au fost decapitați în afara cortului serdarului. După aceea prizonierii, împreună cu toată prada, au început să fie vînduți. Dar și afurisitul de

¹⁴⁸ *Kővár*. În românește, cetatea e numită popular Chioar, dar cărturarii folosesc și denumirea de Cetatea de Piatră, traducerea literală a numelui maghiar; Remetea Chioarului, jud. Maramureș.

¹⁴⁹ *Taş Kale*.

¹⁵⁰ *Pápalí*, poreclă dată de turci lui Francisc Rákóczi, fiul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea.

¹⁵¹ *Gorandi Mikloș* ar putea fi Gara Miklós, întrucît cetatea a fost zidită în timpul cînd acesta îndeplinea dregătoria de palatin al Ungariei (sfîrșitul sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea). Vezi Nagy Iván, *Magyarország családai*, III, pp. 329–330.

¹⁵² *Hrvat*.

căpitan al cetății se travestise și căzuse prizonier în lupta aceea. El tăcea, iar când, printre ostașii de la margine, prețul lui s-a urcat pînă la patruzeci de mii de guruși, abia atunci s-a aflat cine era el. De aceea, dînd și o sută douăzeci din prizonierii care au fost luați mai înainte de la Islam, el a fost vîndut apoi locuitorilor <cetății> cu patruzeci de mii de guruși; fiecărui gaziu i-au revenit cîte treizeci de guruși.

Numita cetate a Chioarului e așezată pe malul rîului Someș, pe un munte ce se înalță pînă la cer, și cuprinde două fortificații foarte puternice care stau față în față. În afară de cetatea Devei, nu se mai găsește o cetate așa de puternică. // De partea cealaltă a Someșului se află, ce-i drept, un deal înalt, dar de pe dealul acela nu se poate face nici o stricăciune cetății. Locuitorii de pe graniță numesc cetatea aceasta „Cetate-furcă”¹⁵³. Poarta ei se află în partea de apus; împrejurimile sînt dealuri și văi.

Plecînd de aici, am ajuns, în trei ceasuri, pe malul rîului Lăpuș¹⁵⁴. Rîul acesta izvorăște din muntele Halmaș¹⁵⁵ și se varsă aci în rîul Someș. În apropierea acestui loc se găsesc minunate izvoare și băi calde¹⁵⁶. În sezonul cîrșelor se adună aici pînă la douăzeci de mii de oameni, care petrec și se înveslesc sub corturi.

De acolo, timp de trei ceasuri, ne-am continuat drumul, arzînd și distrugînd sate mari ca niște orașe. Satul Tövar¹⁵⁷ s-a supus; de aceea s-a pus în el o oda de ieniceri și n-a fost ars.

În locul acesta, ca să lăsăm urme, au fost luate o mie de oi și s-a vîndut cu cîte șaisprezece aspri oaia. După socoteala judecătorului de oaste, Ramazan efendi, s-a înregistrat că în nici o expediție nu s-a îmbogățit oastea așa de mult, ca în aceasta.

De acolo, mergînd cinci ceasuri, în ajunul de Bairam din luna zilhidjdje, anul 1071¹⁵⁸, cu vorba: „Cu voia lui Allah”¹⁵⁹ și înarmați, am ajuns la cetatea Baia-Mare¹⁶⁰.

Cetatea Baia Mare. Prizonierii noștri ne-au spus că Nik Ban¹⁶¹, adică „Craiul cel bun”¹⁶², unul din urmașii lui Menucehr¹⁶³, a venit pe pămîntul

¹⁵³ *Çatal kale.*

¹⁵⁴ *Lăpuș*; este ung. *Lápos*, „Mlăștinusul”.

¹⁵⁵ *Halmaș*. Este vorba de munții Lăpușului.

¹⁵⁶ Face aluzie, probabil, la Bicsad.

¹⁵⁷ Probabil Remetea Chioarului, jud. Maramureș.

¹⁵⁸ 5 august 1661. *Arife* cade totdeauna în 9 ale lunii zilhidjdje, ajunul Bairamului.

¹⁵⁹ „*Allahümme lebbeyk*”.

¹⁶⁰ *Nik Ban Ezder*, în loc de *Ejder*. *Nik Ban* este o deformare a lui Nagy Bánya, numele maghiar al cetății Baia Mare.

¹⁶¹ *Nik Ban*. În persană *nik* înseamnă bun.

¹⁶² Turcește *İyi kral*.

¹⁶³ *Menucehr*, rege al Persiei (Cf. Ch. Samy-Bey Frascbery, *Dictionnaire Turc-Français*, vol. VI, Constantinople, 1898, p. 4455). E socotit de Evlia Celebi strămoșul maghiarilor.

acesta din Persia¹⁶⁴ și a omorât aici un balaur și de acolo i s-a dat cetății numele de Nik Ban Ejder¹⁶⁵. În prezent este una din reședințele speciale ale crailor Ardealului.

Este așezată pe malul apei Îlîdja¹⁶⁶, într-o vale închisă din patru părți de munți înalți. Are vreo patruzeci de mii de vii. Îndeletnicirea din care locuitorii își câștigă pâinea este prepararea și vânzarea vinului¹⁶⁷.

Cetatea se află în valea amintită mai sus și e o cetate mare, pătrată, înconjurată cu ziduri înalte de piatră și are o circumferință de cinci mii de pași mari întocmai. Partea de apus este acoperită de o mlaștină artificială care servește ca loc de refugiu al orașenilor. Șanțul cetății e lat, dar nu e adînc și e plin cu apă. În partea de miazăzi se află poarta orașului; alte trei porți privesc în trei direcții.

31 Cetatea aceasta nu e prea puternică, iar locuitorii sînt negustori vestiți; de aceea ei // s-au supus de frică și beiul Seidi-Ahmed pașazade Mehmed bei fu pus de pază¹⁶⁸ în ea cu o oda de ieniceri și, astfel, cetatea n-a fost arsă, fiind ferită și păzită. Poposindu-se acolo două zile, s-a făcut mult aliș-veriș. Și sărmanul de mine, mergînd în cetate ca să cumpăr potcoave pentru cai și caiele, am cercetat-o. În ea se aflau o mie de ostași. Are unsprezece mănăstiri cu turnuri, școli de preoți, ca la medresele. Tîrgul și bazarul sînt bine orînduite și frumoase. Alimentele sînt vîndute și aici de femei. Și dregătorii acestei cetăți au venit cu plocoane la Ali pașa și la Melek-Ahmed pașa și toți au fost bine primiți. Apoi, cînd serdarul și Melek pașa au venit în cetate, s-au tras, ca un fel de „bine ați venit”, o mie de salve din tunurile balimeze și a fost mare veselie. Ei au adus numaidecît cinci pungi de taleri de reali¹⁶⁹ serdarului și lui Melek <Ahmed> pașa, căci în orașul acesta se găsește o mină de argint vrednică de însemnat, deoarece nu seamănă cu minele de argint din nici o altă țară. Ei spun că, din trei locuri, au scos niște pietre scumpe, groase cît mijlocul unui om, dar că le scot cu ușurință.

¹⁶⁴ *Diyâr-ı Adjem (Acem)*.

¹⁶⁵ *Ejder*, „balaur”. Toată povestea e ticluită de Evlia. În realitate orașul a căpătat dreptul de a construi zid împrejmuitoare, șanțuri și alte fortificații printr-un act de la Matei Corvin din 1469 (Aurel Socolan, *Un document inedit despre Baia Mare*, în „Marmatia”, II, 1971, pp. 100–105).

¹⁶⁶ *Ilîdja (Ilca)*, înseamnă apă termală. Prin Baia Mare curge riul Firiza. Poate fi deformarea acestui nume.

¹⁶⁷ Informație inexactă; Baia Mare era un important centru minier și meșteșugăresc în sec. XVII. Vezi *Baia Mare. Schiță monografică*, Baia Mare, 1965, pp. 16–22.

¹⁶⁸ *Yasakci*.

¹⁶⁹ *Real taleri*; realul era monedă spaniolă de argint; probabil că aici e vorba de taleri renani.

N-am putut vedea mina, dar clădirea monetăriei¹⁷⁰ se află în centrul cetății, aproape de locul de executare a osîndelor. Merită să fie văzută. Aici se bat toți galbenii și gurușii¹⁷¹ din țara Ardealului.

În afara cetății se află un oraș mare, asemenea grădinii raiului ; orașul este frumos, așezat pe ambele maluri ale râului, cu vii și cu grădini împrejmuite de minunate garduri cu grilaj. Pe râu sînt mori de apă de construcție ungurească, lucrate cu măiestrie ; ele fac tot felul de făină, ba chiar și cern făina și aleg tărîța din ea. Oamenii nici nu pun mîna pe aceste mori, ci doar toarnă griul. Acest râu, Ban Ezder¹⁷², se varsă în Someș, dar riul Bania¹⁷³, întrucît are apa caldă, nu e destul de răcoros și plăcut la gust ; în schimb e folositor. Apa aceasta vine din munții minelor de argint și, fiindcă de aici beau apă locuitorii orașului, la toți, fie tineri sau bătrîni, le crește la gît o gușă, adică un fel de umflătură. Orașul fiind situat într-o vale, are un aer greu, dar locuitorii sînt zdraveni // și oameni de petreceri. 32 Fiecare are în via sa un castel. Toți oamenii învățați, medicii și oculiștii și binefăcătorii din această țară de ghiauri vin toamna în orașul acesta și se stabilesc în corturi lîngă apele acestea termale ; timp de o lună ei petrec și se distrează la aceste ape termale.

Se spune că limba maghiară a luat naștere mai întîi în orașul acesta¹⁷⁴. Să dăm și noi cîteva exemple din această limbă.

Limba maghiară — numerele :

ek (ehy)¹⁷⁵ — 1
kető (kettő) — 2
harom (három) — 3
nik (négy) — 4
öt (öt) — 5
hat (hat) — 6

het (hét) — 7
nyolc (nyolc) — 8
kilenc (kilenc) — 9
tíz (tíz) — 10
husz (husz) — 20
harminç (harminc) — 30

¹⁷⁰ *Darbhane*. Despre monetăria din Baia Mare vezi S. Goldenberg, *Contribuții la o istorie a cîmării și monetăriei din Baia Mare*, în „Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, I—II, 1958—1960, pp. 153—162.

¹⁷¹ *Guruș*, numele turcesc al piastrului. Poate fi însă și o greșeală în loc de *gümüș*, care înseamnă „argint”.

¹⁷² *Ban Ezder* ; mai sus s-a spus că e vorba de riul Iliđja, care înseamnă „apă termală”. Probabil că autorul se referă la riul de la Ban Ezder, adică la riul care trece prin Baia Mare.

¹⁷³ Riul *Banya* pare a fi același cu Ban Ezder.

¹⁷⁴ După cum îi este obiceiul, Evlia inventează de multe ori diverse legende pentru a explica o serie de fenomene necunoscute lui. Afirmția de mai sus este un exemplu în acest sens.

¹⁷⁵ Cuvintele din paranteze reprezintă forma corectă în ungurește.

negvan (negyven) — 40
ötvan (ötven) — 50
hatvan (hatvan) — 60
hetvan (hetven) — 70
nyolcvan (nyolcvan) — 80
kilencvan (kilencven) — 90
saz (száz) — 100
ketsaz (kétszáz) — 200
kenir (kenyér) — pâine
viz (víz) — apă
šo (só) — sare
šait (sajt) — caș
vai (vaj) — unt
miz (méz) — miere
 . . . (tej) — lapte
 33 *teifel* (tejfel) — smântînă
alutei (aludttej) — iaurt
hagima (hagyma) — ceapă
kanal (kanál) — lingură
keșer (kés) — cuțit
tal (tál) — blid, cratiță, oală
pinçe (pince) — pivniță
gergea (gyertya) — lumînare
lo (ló) — cal
tüz (tűz) — foc
disno (disznó) — porc
hoza buzat! (hozza buzát!) — adu
 grîul!
lian (leány) — fată
germek (gyermek) — copil
ason (asszony) — femeie
sem (szem) — ochiu
zorot (orr) — nas¹⁷⁶
say (száj) — gură

haș (has) — burtă
gyüvel! (jövel!) — vino!
erek! (eregy!) — du-te!
hamar hoz! (hamar hozz!) — adu
 repede!
seker (szekér) — car, căruță
mojmeg (mosd meg!) — spală-1!
inik (ing) — cămașă
hoça nekam ayandik! (hozzál nekem
 ajándékok!) — adu-mi daruri!
fokmeg! (fogd meg!) — prinde-1!
gyuk (tyuk) — găină
gyukmon (tyukom) — găina mea
förtvil (körtvély) — pară (f pentru k)
alma (alma) — măr
meki (meggy) — vișină
 || *çereșne* (csereșnye) — cireașă
hal (hal) — pește
cionpo (?¹⁷⁷) — crap
list (liszt) — făină
sölö (szöllő) — struguri
silva (szilva) — prună
fa (fa) — lemn
dio (dió) — nucă
amber (ember) — om
menașke (menyecske) — nevastă,
 soție tină ră
kivan ot? (ki van ott?) — cine-i
 acolo?
nem tudon (nem tudom) — nu știu
nem latom (nem látom) — nu văd
hun lakol? (hun lakol?, hol lakol —
 hol laksz?) — unde locuiești?
it lakom (itt lakom) — aici locuiesc

Iată, am scris aici cuvintele trebuincioase într-o călătorie.

¹⁷⁶ *Zorot* este, desigur, o deformare a copistului după *orrod*, „nasul tău”.

¹⁷⁷ În ungurește, la „crap” (*sazan balgi*) se zice *harcsa*; poate csompó e dialectal.

În cuvintele lor, în felul de a se exprima, este multă frumusețe și elocvență. Notabilii, nobilii, ba chiar și craii lor vorbesc cu supușii lor cu respect, în felul acesta: puram¹⁷⁸, adică „agam”¹⁷⁹, „djanım”¹⁸⁰.

Cartea lor <sfântă> este Evanghelia, iar religia lor este mesianică, dar, nefiind idolatri, în bisericile lor nu se găsesc nici un fel de chipuri cioplite. În bisericile ungurești, în afară de cruce, nu se mai vede nimic altceva. Doctrina lor este cea luterană¹⁸¹. Ei nu fac parte dintre „papistași”¹⁸², adică nu sînt din secta papei de la Roma. Dar cei din Ungaria de mijloc, pe care i-au supus austriecii, sînt cînd papistași, cînd luterani¹⁸³. Aceștia și numără altfel; tot cite zece, e astfel:

<i>tizvan</i> (tiz) — 10	<i>hatvan</i> (hatvan) — 60
<i>djusvan</i> (husz) — 20	<i>hetvan</i> (hetven) — 70
<i>djarmih</i> (harminc) — 30	<i>noçvan</i> (nyolcvan) — 80
<i>negvan</i> (negyven) — 40	<i>kalendjven</i> (kilencven) — 90
<i>ölván</i> (ötven) — 50	<i>saz</i> (száz) — 100

// După aceea, plecînd din orașul acesta <Baia Mare> și mergînd în direcția stelei polare, în trei ceasuri am ajuns într-un oraș ce se cheamă Seini¹⁸⁴. Acesta ni s-a supus și, dîndu-ni-se călăuze, ei ne-au arătat drumul. Locul acesta se numește ținutul Szabolcs¹⁸⁵ și ține de vilaietul haiducimii¹⁸⁶ al țării Ardealului. Acesta este un vilaiet foarte mare, iar locuitorii lui sînt bogați și viteji; sînt supușii craiului ardelean. De aici, în trei ceasuri, am ajuns la cetatea Medieșul Aurit¹⁸⁷.

Cetatea Medieșul Aurit. A fost întemeiată de craiul numit Laios care s-a ciocnit la Mohács cu Suleiman han și s-a înecat în mlaștină¹⁸⁸, iar

¹⁷⁸ *Puram* (corect: *uram*), înseamnă: „domnul meu!”

¹⁷⁹ *Agam* (turc), fratele meu mai mare!

¹⁸⁰ *Djanım* (canım) (turc) = sufletul meu! dragul meu, scumpul meu!

¹⁸¹ *Luteryan*.

¹⁸² *Papista*. Este forma ungurească: papista, papistaș.

¹⁸³ Ca efect al contrareforme în Ungaria de sub Habsburgi.

¹⁸⁴ *Șizvaria*, Jud. Maramureș.

¹⁸⁵ *Sabolç*; de fapt, era partea dinspre Sătmar.

¹⁸⁶ *Hayduşak*.

¹⁸⁷ *Arakoş Mekeşvar* și *Aranyoş Mekeşvar*, jud. Satu Mare. Era posesiunea lui Ioan Kemény, dobîndită prin căsătorie (G. Kraus, *op. cit.*, p. 413), iar la 1662 a soției lui M. Apafi.

După același Kraus, turcii au fost mai întîi la Medieșul Aurit și apoi la Baia Mare, pe care au cruțat-o.

¹⁸⁸ Este vorba de Ludovic al II-lea, regele Ungariei (1516—1526). Este un obicei la Evlia de a atribui cetățile ardelen regilor cu numele de Laios. De fapt cetatea este mai veche, iar în sec. XVII i s-a mai adăugat un nou rînd de ziduri (Francisc Pall, *Românii din părțile sîtmărene în lumina unor documente din 1377*, în „Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, XII, 1969, pp. 7—33, Sebestyén, *Renașterea*, p. 109 și Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 124).

Suleiman han i-a trimis corpul la Alba-Regală¹⁸⁹ și acolo l-au înmormîntat, punîndu-i și o cunună, pe deasupra. Nesupunîndu-se <cei din cetate>, ei au aruncat așa de multe ghiulele de tunuri, încît ele jucau pe șes ca niște stele strălucitoare și de nenorociri aducătoare. Cei cinci mii de soldați ai cezarului german, care se aflau în cetate, nu au cerut deloc aman. În afara zidului cetății se afla un oraș frumos. Deși cetatea nu s-a supus, totuși ostașii de la Agria, Buda și Kanizsa au ocupat acest oraș, au intrat în el, l-au prădat și au luat prizonieri și apoi i-au dat foc. Astfel, cetatea, așezată într-un șes mare, a rămas pe loc deschis. Totuși au tras din nou asupra oastei ghiulele grele de patruzeci-cincizeci de ocale.

Este o cetate albă și puternică, în cinci colțuri, bine întărită, cu cinci bastioane și cinci biserici. Fiind cu neputință să te apropie de ea, am privit-o numai din depărtare, căci, din cauza ghiulelelor de tunuri, ce băteau neîntrerupt, nimeni nu avea îndrăzneala să se apropie de ea.

De aici, mergînd patru ceasuri pe cîmp neted, am ajuns la locul numit Biserica Albă¹⁹⁰. Acesta era un loc cu vii și grădini care semăna cu un oraș. Ismail pașa îl ruinasă cu trupele de la Buda și pe locul lui nu rămăsese decît cenușe. El mersese și mai departe. Plecînd și de acolo, am trecut pe partea cealaltă¹⁹¹ și, în patru ceasuri, am ajuns la cetatea Terepeșvar¹⁹².

Cetatea Terepeșvar a fost întemeiată de craiul Ianoș¹⁹³, căruia, după lupta de la Mohacs, Suleiman han îi dăruise Buda.

În istoria maghiară a preotului episcop¹⁹⁴, se află scris amănunțit că el „a fost un crai ascultător care stăpînea // Polonia, Cehia și Ardealul și a clădit această cetate”. Și cetatea aceasta este sub ascultarea craiilor Ardealului. A fost proprietatea lui Kralzade Zolyomioglu¹⁹⁵, iar cei zece mii și mai bine de unguri răufăcători, ce se aflau în ea, fără a lua în seamă scrisorile noastre, trimise de noi prin soli, au început lupta.

¹⁸⁹ *Istolni Belgrad* (ung. Székesfehérvár) „Cetatea Albă de Scaun”, Alba Regală, Stuhlweissenburg, Stolni Belgrad.

¹⁹⁰ *Ak Kilise*, necunoscut.

¹⁹¹ Trecerea riului Tur sau a Someșului (spre sud).

¹⁹² Probabil Terebești pe riul Tur, jud. Satu Mare. În ed. Karácson, p. 91, Turulung—Maramureș.

¹⁹³ Ioan Zápolya, regele Ungariei (1526—1540).

¹⁹⁴ *Irşek pap*, ung. *érsek pap*, episcop, preot; este vorba de Anton (Antal) Verancsics, din suita craiului Ioan Zápolya (cf. *Seyahatname*, VI, p. 35, nota 1). Verancsics a fost arhiepiscop, primat al Ungariei. Vezi biografia lui în volumul I al colecției de față, pp. 393—396.

¹⁹⁵ *Kralzade Zolomi-oglu*, fiul lui Zólyomi, fiu de crai; este Nicolae Zólyomi, ultimul descendent al unei vechi familii nobile, originară din Bihor. Era stăpînul cetății Hunedoara și comite de Zarand. Ca partizan al lui Acațiu Barcsay, fuge de teama lui Ioan Kemény în cetatea Hust. În 1661, Ali pașa a vrut să-l pună principe, dar nu primește. Mai tirziu, fiind bănuț de Mihail Apafi că umblă după domnie, își pierde averea și, pentru a-și salva viața, e nevoit să fugă din țară. Moare în Turcia.

Oastea islamică a dat numaidecît foc acestui oraş mare, în direcţia vîntului, şi vîlvătaia s-a întins şi asupra caselor acoperite cu scînduri din cetate, iar casele din cetate, ca şi pulberările ardeau aşa de tare, încît, cuprinşi de groază mare, ghiaurii cei demni de iad n-au mai rămas în cetate, ci parte din ei au ieşit afară pe poarta cetăţii, parte s-au aruncat de pe turnurile cetăţii. Unii au pierit, alţii au căzut în robie. Tunurile din cetate s-au încins de căldura focului şi multe din ele s-au slobozit de la sine. După ce focul a încetat, s-a găsit într-o biserică sicriul unei domniţe. Îmbrăcămintea ei întreagă era împodobită cu giuvaieruri şi avea pe ea brîu, coroană, brăţări, surguci, iar la degete avea inele cu diamante, rubine, safire şi smaragde, de cîte douăzeci-treizeci de carate, încît mormîntul era plin, iar celelalte podoabe de pietre scumpe şi de aur şi toate giuvaierurile ei valorau cît haraciul Rumului¹⁹⁶. Mai erau puse în mormînt două lăzi cu capace de bronz, dintre care una era plină cu aur curat, iar cealaltă cu guruşi selian¹⁹⁷. Cînd ostaşii au văzut comorile acestea, fără a mai ţine seama de focul nimicitor, au tăbărit asupra cadavrului fetei şi, în lupta pentru pradă, mulţi musulmani s-au ucis între ei şi s-au liniştit abia după ce au prădat toate bogăţiile ei.

Clima acestui vilaiet este foarte plăcută, iar vitele de aici au multă faimă. Ele sînt mari, grase, cu coarnele cît două braţe şi cu ochii albaştri. Şi oile sînt mari şi au coarnele încovoiate. În munţii de aici // se găseşte la suprafaţa pămîntului ceva ca ceara neagră, al cărui miros, asemănător cu parfumul, limpezeşte creierul. Şesurile sînt foarte mănoase. 36

În timpul cînt am zăbovit pe cîmpia aceasta, au venit iscoade şi s-a auzit că, prin Ungaria de mijloc, craiul Ioan Kemény, cu cei cincizeci de mii de oameni ai lui, umblă nestingherit în toate părţile¹⁹⁸. De aceea paşa de Timişoara, Sarî-Husein paşa, fratele lui Siavuş paşa, a fost trimis împotriva lui cu trupele din Timişoara. După ce au plecat, au încălecat pe cai şi douăzeci de mii de tătari aleşi, pornind şi ei pe urmele lor¹⁹⁹.

De aici, în două ceasuri, am ajuns la cetatea Batăr²⁰⁰. Şi aceasta ţine de Ardeal, dar era proprietatea²⁰¹ arhiepiscopului²⁰² Ardealului, adică a unui preot care este cu trei trepte mai jos decît papa de la Roma. Era un oraş înfloritor şi toate bisericile aveau acoperişuri de plumb albăstrui. Întrucît nu s-au supus serdarului, au fost prădate toate averile oraşului,

¹⁹⁶ *Rum haradjı*, haraciul Anatoliei sau Rumeliei sau grecesc.

¹⁹⁷ *Selya guruşu*; selian înseamnă *granat* (piatră preţioasă).

¹⁹⁸ Aceste ştiri circulau în Transilvania după cum mărturiseşte şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 425, care dă aceleaşi efective.

¹⁹⁹ După Kraus, au pornit în urmărirea lui Kemény 5 000 de turci şi 16 000 de tătari (*ibidem*, p. 429).

²⁰⁰ *Botar var*, poate Fekete Bator, pomenit mai sus.

²⁰¹ *Hass* feudă mare.

²⁰² *Baş irşek*.

fără să se țină seama de starea lui înfloritoare și frumoasă. Orașul a fost ars ; numai vitele și stupăriile de pe dealuri au scăpat, dar cei două sute de mii de oșteni au prădat și ceara și mierea de acolo.

Plecînd de aici, am mers timp de treisprezece ore și am ajuns pe cîmpia Batăr²⁰³. Aceasta se află la marginea unui șes înfloritor și plin de lalele. Sarî-Husein pașa a venit aici cu bine și încărcat de pradă. El a zis : „Ioan Kemény, trecînd de cealaltă parte a râului Tisa, a fugit, cu jumătate din armata sa, în Ungaria de mijloc, iar cealaltă jumătate, fugind spre ținutul haiducimii, s-a risipit”. El a adus cu sine șase sute optzeci de cătane, ca prinși, care au fost puși să vorbească. Multora dintre ei li s-a cruțat viața și li s-au vîndut avuțiile aduse cu ei.

37 După cale de un ceas, am ajuns la cetatea Nyaláb²⁰⁴. Întrebînd pe prizonierii noștri despre întemeietorul acestei cetăți, ei mi-au spus : „A fost clădită de regele Ferdinand²⁰⁵, care, închizîndu-se în Buda, se războise cu Suleiman han”²⁰⁶. Și cetatea aceasta ține de Ardeal. Cei din Ungaria de mijloc, banii Cașoviei²⁰⁷ și maghiarii răufăcători, au asediat această cetate în mai multe rînduri, cîte cinci-șase luni în șir, dar n-au reușit <s-o cucerască>”. Cetatea puternică de pe malul Tisei este o cetate de piatră, foarte trainică și cu ziduri înalte. În jurul ei nu se găsesc ridicături în nici o parte. În cetate erau soldați germani, care, nevoind să se supună, au început lupta. Au fost slobozite atîtea tunuri mari, încît obuzele se ciocneau pe pămînt unele cu altele, // iar bubuitul cuprindea lumea toată. În cele din urmă, în ziua a șaptea a Sărbătoarei sacrificiilor²⁰⁸, din anul 1071²⁰⁹, oastea glorioasă s-a așezat într-o cîmpie largă de pe malul Tisei, la o bătaie de tun de cetate. S-a dat firman că vom rămîne aici cincisprezece zile și nopți și s-au pus carauale. Celălalt mal al Tisei, partea de apus, este țara cezarului austriac. Telalii fiind puși să strige, s-au dat sfaturi strașnice ca „nimeni să nu treacă pe celălalt mal, iar cei care vor face incursiuni și vor prăda vor fi pedepsiți”.

În locul acesta, pe Tisa, se află niște mori construite după obiceiul unguresc. În timpul cît am petrecut aici, zece mii de viteji tătari, din oastea tătară, cea iute ca vîntul, și zece mii de ostași de serhat, sub comanda lui Ak-Mehmed aga, dintre tătari, au pornit în urmărirea craiului Ioan Kemény, prădînd și pustiind toate părțile.

²⁰³ Potar este *Batăr* (amintit mai sus).

²⁰⁴ *Nyalabvar*. Vezi G. K r a u s, *op. cit.*, p. 410.

²⁰⁵ Ferdinand I, rege al Ungariei și apoi (1556) împărat al Austriei (1526—1564).

²⁰⁶ Suleiman Magnificul.

²⁰⁷ *Kașa*.

²⁰⁸ *Iyd-i edha*, sărbătoarea „Kurban Bayramı”.

²⁰⁹ 12 aug. 1661.

Relatare despre conacele străbătute în timpul incursiunilor de pradă de la râul Tisa în Ungaria de mijloc, <la care am luat parte> și umilul de mine

Cu binecuvîntarea efendiului meu, Melek-Ahmed pașa, în anul 1071, în a opta zi a Sărbătorii sacrificiilor²¹⁰, odată cu douăzeci de mii de ostași tătari aleși, care porneau la drum cu patruzeci-cincizeci de mii de cai iuți ca vîntul, am încălecat și eu, umilul de mine, cu slugile mele, pe cai iuți ca vîntul, cu nădejdea în Allah, și am ieșit din tabăra islamică, împreună cu agaua țarmurilor²¹¹, Șah-Pulad aga, oprindu-ne ici-colo. Într-o zi și o noapte, arzînd și distrugînd mai multe sute de sate și orașe de pe malul de dincoace, dinspre Ardeal, al râului Tisa, am ajuns în ținutul Solnocul Interior²¹². Ținutul acesta era înfloritor și populat, dar a fost așa de pustiit, că nici urmă n-a mai rămas din starea înfloritoare de dinainte, iar locuitorii lui au fost luați în robie. În următoarele patru zile, am dat foc la patru orașe și am devastat mai multe ținuturi, luînd o parte din locuitori în prinsoare. Unii dintre ei au pierit. Am trecut apoi, cu caii noștri inimoși, prin râul Someș și, în aceeași zi, gonind prin cîmpii, // am ajuns în ținutul Sătmarului²¹³. 38

Puterea lui Allah ! Șesul acesta e așa de întins și ținutul așa de mînos, că nu se poate spune cu vorba și nici scrie cu pana. Dar au fost pîrjolite și pustiite așa de mult, încît n-a mai rămas decît pămîntul, bisericile de piatră și clopotnițele, iar ghiaurii și necredincioșii au fost luați toți prizonieri. Pînă ce am ajuns aici, am cutreierat partea de apus fără teamă, nimicînd și pustiind în dreapta și în stînga și mîncînd și bînd.

Dar, cînd, în amurg, a apărut la orizont cetatea Sătmarului²¹⁴, întreaga oaste a fost sfătuită <ca să se abțină de la prădăciuni>. Se spune că cetatea aceasta a fost întemeiată de craiul Maximilian²¹⁵, fiul aceluia care se luptase cu Suleiman han la Buda. Se află sub ascultarea crailor Ardealului, dar cînd trăia Rákóczi, el a fost trup și suflet cu împăratul austriac și a așezat în cetatea aceasta cinci mii de soldați austrieci care, nu numai că nu s-au

²¹⁰ 14 august 1661.

²¹¹ *Yah agasi*.

²¹² *Beleşo*, de la ung. Belső, „Interior”, adică Belső Szolnok, Solnocul Interior.

²¹³ *Sakmar*.

²¹⁴ *Kale-i Sakmar*.

²¹⁵ *Maksimiliyan*. Maximilian al II-lea, rege al Ungariei și împărat al Germaniei (1564—1576), fiul lui Ferdinand I.

De fapt și această cetate este mai veche; „castrum Zathmar” este amintit la 1213. Cetatea a fost refăcută în secolul al XVI-lea după planurile arhitectului Ottavio Boldigara. Vezi Bela Burai, *Despre cetatea de tip italian de la Satu Mare (1543—1705)*, în vol. *Satu Mare. Studii și comunicări*, I, Oradea, 1969, pp. 125—148 și G. A n g h e l, *Cetăți medievale din Transilvania*, p. 118.

supus ci, dimineața, cînd afurisiții de ghiauri au văzut cei douăzeci de mii de ostași ai noștri, au început să tragă din tunuri cu atîta îndîrjire, încît se cutremurau și cerul și pămîntul ca de puterea lui Allah.

Cetatea Sătmarului a fost cuprinsă de foc întocmai ca pasărea salaman-dră, iar de la noi au pierit mulți cai ; mulți oameni au devenit martiri. Noi și tătarii ne-am risipit din fața tunurilor ca furnicile și ca șerpii și ne-am adunat la răsărit de cetate, pe o vale înverzită și ferită de bătaia tunurilor. Ghiulelele aruncate asupra noastră atîrnau cîte patruzeci-cincizeci de ocale fiecare. Într-adevăr, o cetate mai mare și mai puternică, cum e aceasta, nu se găsește nici la leși, nici la cehi, nici la austrieci și nici la ardeleni. Aceasta este o cetate albă cu ziduri puternice, așezată într-un șes întins și nu pe vreo ridicătură de pămînt. E înconjurată din patru părți de lac și nu poate fi cucerită în nici un chip. În nici o parte nu se pot săpa șanțuri subterane și metereze. Din pricina bubuiturilor de ghiulele, n-am putut cerceta cetatea ca să observ șanțurile și zidurile și bastioanele ei. N-am putut s-o vizităm după dorința noastră ; se vedeau doar bisericile, clopotnițele și palatele din ea. După aceea, distrugînd satele din șesul Sătmarului, am luat prizonieri și apoi am dormit o noapte, cu caraule, în partea dinspre Oradea a aceluși șes. Și locul acesta poartă numele de ținutul Sătmar.

39 Plecînd de acolo și gonind în ziua aceea spre apus, am incendiat și am luat prăzi și prizonieri și, trecînd peste un deal, am ajuns, în șapte ceasuri, //la cetatea Carei²¹⁶.

A fost clădită de fiul craiului Ioan²¹⁷, craiul Ioan Sigismund²¹⁸, care se odihnește în cetatea Praga²¹⁹.

Și cetatea aceasta se află sub stăpînirea craiului ardelean, dar și locui-torii ei erau, de asemenea, creștini. Dușmanul, nefiind cu băgare de seamă, seara, două mii de bei tătari, viteji, s-au strecurat sub cetate și, pe cînd duș-manii din oraș dormeau în casele lor, au dat foc orașului. Cînd dușmanii din cetatea Carei au aflat aceasta, au început să tragă din toate părțile cu tunurile, arzînd mulți oameni din rîndurile noastre. Dar nu le-a fost de nici un folos, pentru că noi, cu douăzeci de mii de ostași voinici, puternici, victorioși și glorioși, ne-am așezat sub cetate ca să pustiim satele din împre-jurimile Careilor.

²¹⁶ *Karolvar*, Nagy Károly.

²¹⁷ *Yanoș*, Ioan Zápolya.

²¹⁸ *Mateyanuș Sigmond*, Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zápolya. Autorul face această afirmație fără vreun temei istoric.

²¹⁹ *Prak*. Ioan Sigismund a fost înmormîntat în catedrala catolică din Alba Iulia. Sarcofagul există, însă osemintele i-au fost scoase și distruse în timpul persecuțiilor contra unitarienilor (S e b e s t y é n, *Renașterea*, p. 73).

Cetatea este mică, clădită din piatră, dar e puternică, aşezată la şes, iară nici un fel de ridicătură de pământ. Construcţia este solidă şi şanţul foarte adânc.

Plecînd de aici, în opt ceasuri am ajuns la cetatea Ecsedvár <Urmează descrierea cîtorva cetăţi din Ungaria>.

...*Cetatea Ceghevar*. Ține de Ardeal, dar nu ştiu de cine a fost clădită. Cetatea aceasta se vede de la mare distanţă. În latura de miazăzi a cetăţii se văd, ca la un oraş mare, biserici şi clopotniţe lucrate cu măiestrie. Am poposit cam la o milă de ea. 42

Aici a venit chehaiaua paşei de la Oradea, Sinan paşa, şi a adus, de la Sinan paşa, serascherului tătar o scrisoare cu următorul cuprins: „Dacă luaţi în prinsoare pe raialele cetăţii Oradea, voi face plîngere la padişah împotriva voastră şi acest lucru îl vom aduce şi la cunoştinţa serdarului Ali paşa. Să predai chehaiaiei mele oamenii pe care i-aţi luat prizonieri, altfel te priveşte!” După ce a citit scrisoarea, aga de ȧarmuri i-a vorbit astfel: „Paşa al tău să facă ce ştie; noi sîntem nişte ostaşi fără plată şi, năvălind în ȧara duşmanului, am luat prizonieri şi prăzi. De Oradea şi de eialetul ei nu ne-am atins”. Cînd i s-a dat un astfel de răspuns chehaiaiei lui Sinan paşa, acesta s-a dus spre Oradea.

Noi am făcut cale întoarsă pe alt drum şi, pîrjolind şi distrugînd, am capturat iarăşi multe bunuri ca pradă şi, într-o zi şi o noapte, am ajuns pe malul rîului Someş. Locul acesta se numeşte ȧinutul Solnocului Interior²²⁰. A doua zi, trecînd rîul Someş, am mai mers o zi şi o noapte şi, în ziua a douăzeci şi doua după Sărbătoarea sacrificiilor a anului 1071²²¹, ne-am întors, pe malul Tisei, la ordie cu un număr de patruzeci de mii patrusute de prizonieri şi cu prăzi nenumărate. Aga de ȧarmuri, Şah-Polad aga, Ak-Mehmed aga, Dedeş aga şi agalele de nutreţ²²² au îmbrăcat caftane; umilul de mine n-am primit decît o cunună²²³, pe care mi-a pus-o pe cap serdarul însuşi cu mîna sa; mi-a produs o bucurie de nespus. Am scos îndată toată prada şi toţi robii la vînzare // şi i-am vîndut, dar n-au prea făcut parale. Mulţi 43 prizonieri minunaţi s-au vîndut pe un guruş. Am primit fiecare cîte doi guruşi şi am zis: „E pradă de război. Mulţumim lui Allah!” Tabăra s-a îmbogăţit într-atîta, încît nimeni nu mai dorea să ia prizonieri. În lupta aceasta sfîntă, sărmanul de mine am intrat în posesia a trei robi, iar trei slugi de ale mele şi-au făcut rost, şi ei, de cîte un rob. Smeritul de mine, întîlnindu-mă cu Melek-Ahmed paşa, am avut cîntea să vorbesc cu el. Toţi gaziii şi-au vîndut prăziile şi s-au îmbogăţit cu avuţii de război.

²²⁰ *Belşösonlok*, Solnocul Interior.

²²¹ *Iyd-i edha*. Cade la 2 muharrem 1072 = 28 aug. 1661.

²²² *Ot agaları*.

²²³ *Çelenk*, un surguciu din pene sau din fire de argint sau cunună de flori.

Serdarul Ali paşa şi aianii împărăţiei şi oamenii cu slujbe au ţinut sfat şi au zis : „Potrivit firmanului padişahului, trebuie neapărat să punem un crai <în Ardeal> pentru ca, astfel, strângînd cu el banii²²⁴, să ne îndeplinim misiunea. Altfel, la ce foloseşte ţării distrugerea şi pustiirea vilaietului ? Să-l aducem şi să-l facem crai, ori pe Zolyomioglu, care se află în oraşul Caşovia²²⁵, ori pe Gabriel Haller²²⁶, care se află în oraşul Hust. Altfel, dacă vine iarna, lucrurile vor întîrzia !” După această hotărîre, au fost trimişi, pentru a aduce un crai : Abaza-Husein paşa, fratele lui Siavuş paşa, cu trupele din Timişoara, şi Hasan aga, chehaiaua serdarului, cu patruzeci de steaguri de segbani şi sarîgea. Cu Husein paşa am plecat şi sârmanul de mine spre cetatea Hust.

Sârmanul de mine am mers cu cele trei slugi ale mele şi cu şase perechi de cai. Am ţinut sfat, zicînd : „Oare pe unde se poate trece râul Tisa ?” După ce am mers pe malul Tisei şase ceasuri, spre răsărit, ne-am zis : „Pe aci se poate trece”. Încredinîndu-ne sufletul lui Allah, fiecare şi-a luat rămas bun de la tovarăşul său şi şi-a legat armele în spate. Unii viteji încercaţi, care luaseră adeseori parte la cete, şi-au pus armele în burdufuri şi pe plute construite din trestie şi, după rugăciune, cei zece mii de viteji, cu douăzeci şi cinci de mii de cai, punîndu-şi nădejdea în Allah, au intrat veseli în Tisa, care era ca marea, şi, în timpul înotului, fiecare a avut grijă să-şi salveze sufletul. Husein paşa a trecut cu pluta. Sârmanul de mine, la rîndul meu, mi-am încărcat toate lucrurile în burdufuri şi, aşezîndu-mă între doi cai, m-am prins de ei, cum am văzut la tătari, şi, trecînd astfel Tisa, am adus mulţumiri lui Allah. E drept că nu-i aşa de lată şi de adîncă, cum e Dunărea sau Eufratul²²⁷, dar e o apă mare care are un curs nebun de repede. Oastea islamică // a trecut cu trudă mare şi numai şaptesprezece oameni au căzut de pe cai şi au devenit martiri. Aici ne-am odihnit puţin şi ne-am uscat hainele ; apoi, încălecînd din nou, am mers spre răsăritul aceluşi şes mare, prin oraşe

²²⁴ *Hazine*, în sensul de *haraci* (tribut).

²²⁵ *Kaşa*.

²²⁶ *Haller Gábor* (1614—1662). Una din figurile de seamă ale istoriei Transilvaniei din secolul al XVII-lea. Fost căpitan de Ineu şi Oradea şi comite de Zarand, a fost folosit de principe ca sol în misiunile grele cu turcii. A fost executat de marele vizir la cererea lui Mihail Apafi, care-l bănuia că umblă după domnie (Nagy I., *op. cit.*, V, pp. 32—33).

Şi G. Kraus, vorbeşte despre această căutare de amatori pentru tronul principatului (*op. cit.*, pp. 411—412, 426—428). După aceea a avut loc alegerea lui Mihail Apafi.

Despre împrejurările alegerii principelui Transilvaniei la 1661 vezi Karácsony Imre, *Erdélyi fejedelem-jelölték 1661-ben* [Pretendenţi la principatul Transilvaniei la 1661], în „Századok”, 1901, pp. 460—465.

²²⁷ *Fırat*.

înfloritoare, mănăstiri, sate, grădini și vii și, în opt ceasuri, am ajuns la cetatea Hust²²⁸. <Urmează descrierea acesteia>

... După ce am privit, astfel, de la distanță cetatea, ne-am oprit cu toții cam la o bătaie de tun de ea. Apoi am trimis în cetate doi oameni încercați care știau bine ungurește. Peste o jumătate de oră au apărut niște nori de praf dinspre cetate. „Ce o fi asta?”, ne întrebam noi, și, deodată, au apărut zece mii de oameni²²⁹ înarmați care, fără teamă, venind în fața lui Husein pașa, i-au zis: „Ei, turcilor! Cum de ați îndrăznit să veniți aici? Spuneți-ne ce doriți?” Atunci, serdarul nostru, Husein pașa, zise: „Avem, pentru voi și pentru căpitanul²³⁰ vostru, scrisori de la juzii²³¹ din Ardeal și de la birăii austrieci²³² și avem scrisoare și de la serdarul nostru Ali pașa. Vrem să ne întâlnim cu căpitanul cetății”. Atunci, mai marele lor zise: „Ce ar fi să vină cu noi câțiva oameni de ai voștri, // dar voi să rămâneți aici pe loc și să nu veniți în bătaia tunurilor”. Atunci, Husein pașa l-a ales pe oda-
bașiul Husein, unul din notabili de la Buda, pe Mustafa, odabașiul, și pe umilul de mine și, punând încă zece oameni să încalce pe cai, ne-a dat scrisorile și corespondențele și ne-a trimis. Ei mergeau înaintea noastră și, când am sosit, au deschis porțile orașului, iar noi, privind în dreapta și în stînga, ne-am dus lîngă cetatea cea mare. 45

Ajunghind la marginea șanțului, am descălecat și cinci dintre noi au rămas lîngă cai. Când am pășit pe pod, sute de ostași din garnizoană au ieșit înaintea noastră, ne-au luat armele la toți cinci și ne-au legat la ochi și, ducîndu-ne de mîna, am urcat o sută de trepte în capăt și apoi ne-au dezlegat ochii; ne-am pomenit într-o sală de divan²³³. Șezînd pe scaune, priveam spre cîmpia Tisei, spre riul Tisa, spre munții, orașele și satele ce se vedeau. Când noi priveam astfel, deodată, a apărut căpitanul și ne-a zis: „Bine ați venit!” Atunci i-am înmînat corespondența și scrisorile. Citindu-le și aflînd ce scrie în ele, îl aduse numaidecît pe Zolyomioglu în fața noastră, zicînd: „Acesta e omul pe care-l vreți de crai?” Noi ne-am uitat la Zolyomioglu și am văzut că purta la picioare cătușe grele de șaptezeci de ocale, iar mîinile și gîtul îi erau legate. Sărmanul beizadea era stăpînul și, totodată, prizonierul cetății.

Căpitanul zise: „Cîți bani va putea oare strînge împărăția otomană punînd crai pe un nebun ca acesta? Cum va putea el să păzească și să apere Ardealul? Dar ce are craiul nostru, Ioan Kemény?” Atunci, Husein

²²⁸ Hustvar.

²²⁹ Evident că e exagerare.

²³⁰ Kapudan, în sens de căpitan, comandant de cetate.

²³¹ Erdel dojlari; doj, în loc de joj, în sens de: jude, juzi.

²³² Nemse virolari, în loc de birolari.

²³³ Divanhane, sală de consiliu, de sfat.

odabașul zise : „Padișahul nostru nu știe de crăia lui Ioan Kemény. El nu e un crai după lege, ci e un zurbagiu răzvrătit. Din pricina lui am venit la această expediție, dar el n-a putut să ni se împotrivescă și fuge, pribegind, ici-colo. Noi nu vrem ca el să fie crai. Dați-ni-l pe acest Zolyomioglu și-l vom pune crai”.

Auzind aceasta, cumplitul căpitan s-a infuriat într-atîta, încît a poruncit ca Zolyomioglu să fie aruncat de pe cetate, dar, în urma rugămintelor stăruitoare și a vaietelor și la cererea căpitanilor, a episcopilor și patriarhilor²³⁴, l-a iertat. Cînd îl trimitea din nou la închisoare, Husein odabașul îl îmbrățișă pe Zolyomioglu. Atunci căpitanul, cu sabia pe care o avea în mînă, îl lovi pe Husein aga în coapsă și-l răni.

46 După aceasta, ne legară din nou la ochi și ne scoaseră afară. Cînd ne-au dezlegat la ochi, ne-au dăruit, la toți, cîte o bucată de postav //și cîte 50 de galbeni, iar slugilor noastre cîte 50 de guruși și apoi ne-au dat drumul.

Noi ne-am întors amăriți la oastea cea de zece mii de oameni, rămasă cu Husein pașa, și, ajunși acolo, am pus numaidécit alifie pe rana lui Husein aga și i-am povestit pe larg lui Husein pașa toate prin cîte am trecut.

Toți oștenii s-au adunat la un loc ; ei spuseră : „Cum să ne întoarcem noi la serdar fără crai?” Și, după ce ne-am sfătuit, am zis : „Să-l cerem pe Gabriel Haller²³⁵ din cetatea Cașoviei²³⁶, mergînd din cîmpia cetății Hust spre miazănoapte timp de zece ceasuri”. Și Mustafa odabași a plecat în solie, devenind serdar peste zece mii de ostași²³⁷, iar Husein pașa a rămas pe șesul Cașoviei. Cu ceilalți ostași rămași, m-am dus și eu, sărmanul de mine, sub cetatea Cașoviei²³⁸. Mustafa era însoțit de cincizeci de viteji, iar cu sărmanul de mine, eram cincizeci și unu și, mergînd șase ceasuri 46-51 către miazănoapte, am ajuns, dimineața, la cetatea Cașoviei²³⁹. <Urmează descrierea amănunțită a cetății și orașului Cașovia>.

52 Să ne întoarcem la povestirea noastră. Trupele serdarului Husein pașa au venit cu tovarășii noștri lingă orașul Cașoviei, iar noi l-am cerut pe Gabriel Haller de crai. Dar comandantul Cașoviei ne-a trimis vorbă : „Afară bîntuie ciuma ; se apropie nașterea lui Isus, fie-i numele binecuvîntat ! Aveți răbdare cîteva zile !” Dar, prin această aminare și întîrziere, ei voiau să cîștige timp ca să se poată sfătui și, sub pretextul nașterii lui Isus, să ne arate că au oaste

²³⁴ Erau, desigur, simpli preoți din oraș și din împrejurimi.

²³⁵ Haler Gabor.

²³⁶ Kașa.

²³⁷ Mai departe se spune că au plecat 50 de oameni, cu Evlia Celebi fiind 51.

²³⁸ Aici textul nu e clar, pentru că mai departe se spune că și autorul a plecat cu solia.

²³⁹ Distanța de la Hust la Cașovia este de aproape 200 km.

cît marea. Așa a și fost. A cincea zi au venit la noi austriecii cu șepci negre și împodobite cu pene de struț și ne-au spus să trimitem în cetate zece oameni de ai noștri cu scrisorile. Odabașul Mustafa a luat cu el zece oameni ; m-a luat și pe mine, sârmanul. Cu toții fiind doisprezece, am mers în cetatea Cașoviei cu scrisorile serdarului. Ei ne-au legat la ochi ; totuși, din cînd în cînd mai zăream cîte ceva. Am fost conduși, pe drumul cel mai drept, în palatul căpitanului, iar cînd ne-am așezat pe scaune, a intrat și căpitanul în sala de divan și s-a așezat pe scaun, la locul său. După ce-i înmînarăm scrisorile juzilor și birăilor ardeleni și ale serdarului nostru, el puse să i se citească și să i se traducă și apoi, înțelegînd cuprinsul lor, căpitanul, om inteligent, zise : // „Iată, omul care șade aici este beizadeaua Gabriel Haller. Nu putem să vi-l dăm ca să-l puneți crai, că ne temem de împăratul nostru, deoarece craiul de acum, Ioan Kemény, este supusul împăratului. El e om bun și nu vi s-a opus, pentru ca raiaua să nu fie călcată și, de aceea, s-a refugiat cu oastea lui în Ungaria de mijloc”. Atunci, dintre noi, Omer aga din Buda, a răspuns îndată astfel : „Cum ar putea să ne reziste Ioan Kemény ? Noi, cu Seidi-Ahmed pașa, l-am bătut și l-am nenorocit. Dacă Ioan Kemény ar fi avut putere, ne-ar fi lăsat oare să intrăm în țara aceasta a Ardealului ? Ne-ar fi lăsat el să luăm două sute de mii de prizonieri ? Ne-ar fi lăsat el să-i distrugem țara și vilaietul ?” Dușmanii n-au știut ce să ne răspundă și i-au scris serdarului următoarele : „Nu putem să-l dăm pe Gabriel Haller, dar, dacă ne aduceți încuviințare de la împăratul nostru, al germanilor, vi-l dăm bucuros”. Și dăruind fiecăruia dintre noi cîte o bucată de postav de catifea, cîte un pahar de argint, cîte un ceas și cîte o sută de galbeni, ne-au lăsat să plecăm iarăși, fără crai, la serdarul nostru Husein pașa.

Cînd am ajuns în cîmpia Korlad Kilisesi²⁴⁰, ne-am întîlnit la oaste cu serdarul și i-am povestit cele întîmplate. Omer aga zise : „În cetate mi-a spus un căpitan că în locul lui Gabriel Haller ne-au arătat un alt fiu de crai. Dacă ar fi aici Gabriel Haller vi l-ar da ei fără să-l întrebe pe cezar ?”. Atunci, Husein pașa ne trimise din nou la orașul Cașovia ca să cerem pe celălalt fiu de crai²⁴¹. Dar preotul cel mare al bisericii Korlad din Cașovia ne spuse : „Nu se poate ; noi sîntem mulțumiți de craiul nostru Ioan Kemény și ne e frică de crai să vă dăm alt om. Mergeți în Ardeal, sînt încă mulți fii de crai ; alegeți pe unul din ei”. Așa ne-a vorbit preotul.

Privind din nou Cașovia, ne-am întors la Husein pașa și i-am povestit cum stau lucrurile. Atunci, mîniindu-se, el a poruncit să sune trîmbițele de plecare. Am pornit la drum de-a lungul Tisei. <Urmează descrierea drumului>.

²⁴⁰ *Korlad Kilisesi*, „Biserica lui Korlad”.

²⁴¹ *Kralzade*, „fiu de crai”, adică Gabriel Haller, care nu era fiu de principe.

54 ...I-am raportat serdarului că nu ni l-au dat pe crai și, predându-i scrisoarea de la căpitanul Cașoviei, el a poruncit să fie citită. Dar ce folos, că nu se găsea nimeni care să poată fi crai.

Toți demnitarii împărăției și reprezentanții puterii sultanului, întrunindu-se, au ținut sfat. În cele din urmă s-a hotărât întoarcerea de la Cașovia și, astfel, a avut loc plecarea.

Pornirea noastră de-a lungul Tisei, spre țara secuilor, în prima zi a lunii muharrem din anul 1072²⁴²

De pe malul Tisei, am făcut calea întoarsă, îndreptându-ne, mai întâi, cu oastea noastră întinsă ca marea, către miazăzi și trecând prin câmpii, ne-am oprit, după treisprezece ore, pe malul râului Matar²⁴³. Plecând de acolo, am ajuns la cetatea Terebeș²⁴⁴ și apoi, după opt ceasuri de mers, am ajuns la menzilul Biserica Albă²⁴⁵. De aici, umilul de mine, am plecat, cu șaisprezece oameni, după pradă spre răsărit și, în ziua aceea, //am adus din munți douăzeci și cinci de prizonieri. Oprindu-ne în fața cetății Medieșul Aurit²⁴⁶, oastea islamică s-a apropiat iarăși de cetate și a luat multe prăzi. S-a tras intens cu tunurile asupra soldaților din cetate.

Plecând de aici mai departe, tot spre miazăzi, am făcut popas aproape de cetatea Baia Mare²⁴⁷, pe malul râului Ejden²⁴⁸. Potrivit obiceiului, căpitanul cetății, birăul²⁴⁹ și preoții²⁵⁰, au venit cu daruri la serdar ; toți au fost reținuți și predați lui muhâr²⁵¹ Mustafa aga, spre a-i folosi drept călăuze.

Plecând de aici, am poposit sub cetatea Chioar. Aici s-a iscat o ceartă pentru prada de război între segbanii și sarîgealele efendiului nostru Melek-Ahmed pașa și ieniceri. După ce au pierit în zadar cîțiva oameni dintre ei, s-au împăcat. De aici, mergînd din nou spre miazăzi, am ajuns la râul Someș și, după cinci ore, ne-am oprit în satul lui Ștefan Rhedei²⁵². Pe malul Someșului se află un palat de care se minunează toți cei ce-l văd. Ce-i drept, nu era locuit, dar în subsolul lui s-au găsit comori nenumărate. Acest palat frumos și lucrat artistic a fost incendiat într-o clipă. Ostașii au mîncat poamele din viile și grădinile lui și s-au săturat. Apoi trupele au năpădit viile ca niște furnici și au făcut una cu pămîntul plantațiile gingașe.

²⁴² 27 august 1661.

²⁴³ Matar, poate greșit, în loc de Batar.

²⁴⁴ Terebeș.

²⁴⁵ Ak Kilise.

²⁴⁶ Aranyos Megeș.

²⁴⁷ Nagi-Banya, Nagy Banya.

²⁴⁸ Ejden, în loc de Ejder ; de fapt Firiza sau Săsarul.

²⁴⁹ Yero, în loc de biro.

²⁵⁰ Şahleri, în loc de irşek.

²⁵¹ Muhzır, aprod.

²⁵² Deri Isvan, în loc de Rhédei Istvan. Vezi Nagy I., *op. cit.*, IX, p. 744 și urm.

De aici, continuându-ne drumul timp de patru ore, tot pe malul stîng al râului Someș, pe dealurile de dincolo de rîu au fost văzuți cîțiva prizonieri. Atunci cîteva mii de oameni au înconjurat dealurile de jur împrejur și, prinzîndu-i, i-au adus în tabără și i-au vîndut. De aici, în nouă ceasuri, am trecut prin locurile pe care le pustiserăm mai înainte. Aici ne-a ajuns, venind dinspre Oradea, un haseki²⁵³ cu hatîșerif, iar Ali pașa l-a găzduit pe haseki chiar în cortul său de comandant. După aceea s-a ținut sfat și s-a citit hatîșeriful, ce cuprindea următoarele: „De îndată ce sosește hatîșeriful meu, să trimiteți oastea în Ardeal. Să mergeți pînă în ținuturile austrieilor²⁵⁴. Prin mijlocirea trupelor tătare, să dați lecție acelor ținuturi. Pe cei care săvîrșesc fapte împotriva obiceiurilor și moralei să-i exterminați. Să pui neapărat un crai și să strîngi cele două mii de pungi, care reprezintă haraciul²⁵⁵ Ardealului. Să-i vii de hac lui Ioan Kemény pentru că pretinde domnia. Să dai crezare înaltului meu semn”!²⁵⁶.

De îndată ce a sosit acest firman împărătesc, ne-am oprit trei zile în această cîmpie, cu oștirile noastre/ nenumărate, și s-au ținut sfaturi mari. 56 Cu voia lui Allah, căpitanii și birăii cetății Baia Mare, mai sus arătate, fuseseră reținuți ca să ne fie călăuze. Cu cheazăia acestora au venit, nesupărați, mulți ghiauri cu cerere de aman și s-au întîlnit cu serdarul. Cînd-colo, ei erau niște fii de crai²⁵⁷.

În a doua zi a lunii muharrem din anul 1072²⁵⁸, vineri, a sosit acolo fiul de crai Mihail Apafi²⁵⁹, un descendent al celui Bethlen²⁶⁰ pe care răposatul sultan Suleiman²⁶¹ îl pusese crai la vîrsta de trei ani, lăsînd conducerea treburilor mamei sale, Elina²⁶². Mihail Apafi și-a luat obligația că va strînge avuția padișahului, de două mii de pungi, și că-i va veni de hac lui Ioan Kemény, ori unde îl va găsi. Dar el nu-i plăcu serdarului, care-l voia pe Gabriel Haller și, vrînd să-l treacă cu vederea, zise: „Acesta nu poate fi crai”.

Dar efendiul nostru, Melek-Ahmed pașa, grăi îndată: „Pentru numele lui Allah, acesta va fi un crai bun, deoarece privirea mării-sale sultanului

²⁵³ *Haseki*, om din corpul de gardă al palatului sultanilor otomani.

²⁵⁴ *Nemse Memlekelleri*.

²⁵⁵ *Hazine*.

²⁵⁶ Adică *tugralei* împărătești (monograma sultanului pe firman).

²⁵⁷ *Evlia Celebi* numește „fii de crai” (*Kralzade*) pe toți notabilii unguri.

²⁵⁸ 28 august 1661.

²⁵⁹ *Apafi Mihail*.

²⁶⁰ *Bollen*. E vorba de Ioan Sigismund, pe care *Evlia Celebi* îl confundă cu principii din familia Bethlen (*Nagy I., op. cit.*, II, p. 68 și urm.). Despre originea lui M. Apafi vezi *ibidem*, pp. 48–52.

²⁶¹ Suleiman Magnificul.

²⁶² *Elina*, în loc de Isabela, mama lui Ioan Sigismund.

Suleiman pe această familie s-a oprit” și, Melek <Ahmed> pașa, luînd fassurlaua²⁶³ de pe capul lui muhzîr aga, a pus-o pe capul tînărului desemnat să fie crai, zicînd : „În numele lui Allah”²⁶⁴. Apoi l-a pus să sărute mai întîi mîna serdarului și l-a așezat pe un scaun. Numaidecît s-a citit apoi Fatiha²⁶⁵ și astfel Mihail Apafi a fost proclamat crai.

Mai întîi ceașbașul și apoi ceilalți ceașși din divan i-au zis craiului : „Fii binecuvîntat !” Atunci, craiul, sculîndu-se de pe scaun, a sărutat mîna vizirilor și mirimiranilor, iar căpitanii <creștini>, care erau de față, au sărutat mîna craiului și i-au arătat supunere.

După aceea telalii au strigat : „Craiul a fost numit. De acum înainte jafurile și prădăciunile sînt interzise. Acelora care vor mai lua prizonieri și prăzi li se va tăia capul, ca la oi !”

Mai înainte, cînd solii noștri se duseseră în țara secuiască²⁶⁶, secuii nu vroiseră să se supună. Noul crai îndemnîndu-l pe serdar să pornească o expediție asupra lor, s-a primit să se meargă la luptă împotriva secuilor. Toată oștirea zicea : „Dacă nu mai putem face incursiuni, măcar să mergem la luptă împotriva secuilor”. Astfel, s-au pregătit toți pentru luptă.

57 Întorcîndu-ne de la răsărit spre stînga și punîndu-ne nădejdea în ajutorul lui Allah, am pornit spre părțile secuilor. La această adunare, haseki-ului venit din partea padișahului i s-au dăruit patruzeci de pungi. I s-au mai dat două sute de prizonieri și blănuri de samur. Craiul i-a dăruit și el cinci pungi. Apoi, i se dădu o oaste de două mii de ostași ardeleni și, fiind numit și Husein pașa, cu trupele de Timișoara, haseki-ul // a fost trimis spre Oradea.

S-a pus în mișcare și oastea noastră, spre răsărit ; apoi, străbătînd și privind locuri înfloritoare, încă necălcate de picior de ostaș, am ajuns la cetatea Beclean²⁶⁷. A fost clădită de craiul Bethlen din vremea sultanului Suleiman²⁶⁸ ; de aceea a fost numită cetatea Betlenvar. Este proprietatea

²⁶³ *Fassurla*, adică „fesul și turbanul”.

²⁶⁴ *Bismillah*.

²⁶⁵ *Fatiha*, cap. I din Coran.

G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 427—429, povestește altfel alegerea ca principe a lui Mihail Apafi. Mai întîi, alegerea s-a făcut la 14 septembrie — nu în august — iar întărirea în domnie a avut loc peste trei zile. Noul principe a fost ales mai întîi de nobilii țării și apoi de Ali pașa, căruia principele i-a plăcut. Kraus precizează și locul alegerii : Tirgu Mureș.

Pentru precizarea datelor vezi însemnările lui Mihail Apafi (*Apafi Mihály naploja*, în „Erdélyi Múzeum”, XVII, 1900, pp. 84—85) și *Török magyarok történelmi emlékek* [Monumente istorice din perioada dominației turcești în Ungaria], V, pp. 500—501.

²⁶⁶ *Seykel Vilayeti*.

²⁶⁷ *Betlenvar*, Beclean, jud. Cluj.

²⁶⁸ Cei doi nu au fost contemporani, dar întăriturile de la Beclean s-au construit într-adevăr în vremea lui Suleiman, la 1556 (*Monumenta Comititalia*, I, pp. 579—581). Vezi și descrierea castelului la 1566—1567 în *Călători*, II, p. 348. Evlia nu spune că Becleanul fusese ars de turci la 1661 (G. K r a u s, *op. cit.*, p. 416).

ereditară a lui Mihail Apafi, de curînd devenit crai, și atîrnă de craii Ardealului; dar această cetate se găsește pe malul vilaietului ungurilor-sași. Aici se sfîrșește stăpînirea ungurilor ardeleni. Locuitorii cetății s-au bucurat mult aflînd că stăpînul cetății lor a ajuns crai al Ardealului și, trăgînd ziua și noaptea o mie de salve de tunuri, au deschis porțile cetății și au primit oastea islamică. Căpitanul cetății, juzii și birăii, îmbogățind ordia cu daruri, ne-au făcut servicii bune. În noaptea aceea au iluminat cetatea cu cîteva mii de lămpi cu țiței și cu catran. Pînă a doua zi dimineața s-a tras din tunuri și din puști și, lansîndu-se cartușe colorate, a fost veselie mare. Cetatea este așezată într-o cîmpie paradisiacă și, de jur împrejur, pînă unde vezi cu ochiul, e podiș. Poalele dealurilor sînt împodobite cu sate și cu nenumărate vii și grădini. Într-adevăr, în finutul acesta sînt cetăți ca raiul.

Zidurile ei²⁶⁹ sînt scunde; are turnuri puternice, dar șanțul e foarte adînc; n-are decît două porți, una se deschide spre răsărit, cealalta spre apus. Clădirile din cetate sînt toate acoperite cu olane roșii ca soarele. Cetatea are han, băi și șapte biserici. Tîrgul și bazarul sînt foarte frumoase. Căpitanul cetății, venind mai întîi la crai, i-a predat suma de zece mii de guruși, reprezentînd tributul padișahului, și a mai dat, apoi, încă cinci mii de guruși craiului și cinci mii de guruși serdarului. Satele ei nu au fost pustiite și nici jefuite.

De acolo, în două ceasuri, am sosit la rîul Someșul Mic²⁷⁰. Rîul acesta vine din munții de la Besvard²⁷¹ și se varsă în Someșul Mare. E un mic rîu, dar apa e bună. Mergînd de acolo tot spre răsărit, am ajuns din nou la rîul Someșul Mic. Și aici am venit căpitani, care s-au întîlnit cu craiul. De aici am ajuns, după cinci ceasuri de mers, la cetatea Someșul Săsesc²⁷².

Cetatea aceasta a fost clădită de craiul Gabriel Bethlen. Căpitani ei sînt supușii crailor Ardealului. De aceea este proprietatea moștenită a craiului; dar se află pe pămîntul săsesc²⁷³. // E locuită de unguri-sași, care nu s-au răzvrătit niciodată. Cetatea aceasta e așezată la poalele unei coline înalte, care formează un fel de fortificație, și e o cetate mai mare decît cetatea Clujului. Mi s-a spus că în ea se găsesc zece mii de case, precum și palate frumoase, lucrate cu multă măiestrie. Are han și bazar. Locuitorii sînt negustori bogați. Fiîndcă au venit toți căpitanii și birăii și juzii și s-au închinat craiului,

58

²⁶⁹ Ale cetății Beclean. Vezi *Călători*, II, p. 348.

²⁷⁰ *Küçük-Samoș*. Becleanul se află pe Someșul Mare. Evlia numește Küçük Samoș, nu Someșul Mic propriu-zis, ci mici afluenți ai Someșului Mare, pe a cărui vale își urma drumul armata, iar mai jos chiar Mureșul.

²⁷¹ *Besvard*, neidentificat. Eventual: Naszód, Năsăud, care însă e pe Someșul Mare.

²⁷² *Saz Samoș*, „Someșul-Săsesc”. Nu există o localitate cu acest nume. Singurul nume mai apropiat de acesta este Szászombor-Jimbor, unde se afla în vremea aceasta Kemény, urmărit de Ali pașa (G. K r a u s, *op. cit.*, p. 429). În ed. Karácson, p. 114, Szás-Szamosvar.

²⁷³ Adică în districtul săsesc al Bistriței.

s-a desemnat, pentru cetatea lor, o oda de ienicerii. Gazii, mergînd în cetate, au petrecut foarte bine. Cetatea aceasta n-are oraș, dar se găsesc multe vii și grădini. Și aici s-au predat craiului șaptezeci de pungi pentru birul ²⁷⁴ padișahului. Oastea craiului sporea de la o zi la alta. De aceea s-a dat firman ca ea să stea departe de ordie.

De aici, mergînd șase ceasuri, am ajuns la riul Someșul Mic²⁷⁵. Aflîndu-se aici că căpitanul cetății Bistrița²⁷⁶ nu vrea să se supună, s-a renunțat de a se mai merge spre răsărit. Ca și mai înainte, Ismail pașa, formînd avangarda, cu tui și cu cerhagii, a plecat spre miază-noapte. S-a dat firman ca și oastea tătară să meargă înainte.

Cetatea Bistriței. Este o cetate a sașilor și ține de craii Ardealului²⁷⁷. În vremea lui Rákóczi, intraseră, într-un fel oarecare, în cetate, vreo cinci mii de soldați austrieci care erau de partea lui Ioan Kemény și acun, deși era crai Mihail Apafi, totuși toți locuitorii s-au închis în cetate și au slobozit multe tunuri asupra armatei islamice.

Cetatea aceasta este mare și clădită într-un loc mlaștinos, avînd și o întăritură specială. E una din cetățile mari ale Ardealului. Are unsprezece bastioane și cinci porți, dar n-are șanț, pentru că se află în mlaștină. Este acoperită cu tot felul de olane în formă de mozaic. Are seraiuri, clădiri înalte și biserici cu turnuri înalte^{277bis}. Dealurile ce-i formează întăriturile speciale (naturale) sînt acoperite toate cu vii. Jos, pe marginea mlaștinii, se află grădini frumoase, așezate în formă de tablă de șah. Cei din cetate, cînd au văzut că oastea noastră înaintează fără teamă și frică, sub bătaia tunurilor, nu și-au păstrat tăria sufletească și, de frica puterii otomane, căpitanul lor a venit la crai și i-a prezentat darurile aduse, iar în oraș a fost desemnată o oda de ieniceri sub conducerea lui Djan-Arslan pașa, pentru pază. Și smeritul de mine, petrecînd și eu o noapte în cetate, am cutreierat-o și am cercetat-o de la un capăt la altul. Sînt atîtea fete frumoase în ea, că nu pot
59 fi descrise. Și în casa în care am fost musafiri //se afla o fecioară tînără, cu obrazul ca bujorul și cu buzele ca cireșa ; cînd își desfăcea părul cu miros de mosc, șuvițele de pe frunte i se încrețeau din ce în ce mai mult, iar cînd

²⁷⁴ *Mal.*

²⁷⁵ Despre Someșul Mic vezi nota 270.

²⁷⁶ *Bistriçe, de la Beszterce.*

²⁷⁷ Bistrița a avut o cetate pe un deal (Burg), dărimată în sec. XV, precum și întărituri ale orașului, despre care vorbește Evlia. Vezi O. Kisch, *Geschichte von Bistritz*, Bistrița, 1926, pp. 1—16 și Ștefan Dănilă, *Contribuții la cunoașterea unor cetăți din nordul Transilvaniei*, în vol. *File de istorie*, II, Bistrița, 1972, pp. 70—78.

^{277 bis} Vezi și Tröster, *Dacia*, p. 440 și urm., unde se reproduce și o gravură înfățișînd orașul și cetatea. Turcii se aflau aici la 25 august 1661 („Történelmi Tár”, 1888, pp. 61—62).

își îmbrăca rochia-i albă cu fire de aur și haina-i cu trenă și începea să umble, ne făcea să ne pierdem mințile.

Plecînd de aici, am ajuns, după patru ceasuri de mers, în locul de popas zis seraiul lui Zolyomioglu²⁷⁸. Era lăsat în părăsire și a fost ocupat de soldați, care au mîncat din fructele felurite ce se găseau în grădină, pustiind-o. Dar palatul, zidit din piatră, era așa de tare, încît n-a putut fi nici ars și nici dărîmat. Aici au fost executați, în fața cortului comandantului, cinci oameni care plecaseră după pradă și se întorseseră cu prizonieri. Pristavii au făcut din nou strigări că jaful este oprit. Aici a venit un căpitan de la Tîrgu Mureș²⁷⁹. De aici am ajuns în două ore la Tîrgu Mureș.

Cetatea Tg. Mureș. Fiind o cetate veche²⁸⁰, are o singură poartă nouă și rezistentă, ce dă spre apus. Și la această cetate, pe latura de răsărit, se găsesc întărituri. Pe aici sînt numai dealuri și grădini.

Cetatea are cinci bastioane puternice, construite din cărămizi prinse în mortar. Dar cetatea ei este mică și șanțul puțin adînc. Seidi-Ahmed pașazade Mehmed bei efendi a fost pus în cetate, cu o oda de ieniceri, pentru pază, iar prin mijlocirea lui, am cercetat și noi cetatea. Are biserici frumoase, cu turnuri de clopote, case trainice, cu acoperișuri de scînduri, ulițe foarte frumoase și locuitori bogați. Ei au săturat oștirea cu tot felul de produse de ale lor.

Orașul Tîrgu Mureș. Pe latura de apus a cetății se întinde, de la miez-noapte la miezăzi, un oraș de zece mii de pași de jur împrejur. Nu este împrejmuit cu ziduri. Are un șanț adînc, cu poduri pentru intrare și hambare de lemn și două porți tari. Locuitorii sînt toți negustori bogați; orașul fiind îmbelșugat, aici și-a cumpărat toată oastea cele de trebuință. Căpitanul și juzii au predat craiului o sută cinci pungi pentru birul padișahului, deoarece acest oraș Tîrgul Mureș este provincie cu comune mari, avînd o sută cincizeci de mii de raiale dintre sași²⁸¹. Ridicîndu-ne de aici, s-a poruncit să facem un popas de 12 zile într-o luncă înflorită de la poalele cetății. Din locul acesta au fost trimiși, din partea craiului, numeroși birari ca să strîngă bani de la căpitani din cele patru părți și, în timp de zece zile, au adus șaizeci de pungi de bani și, astfel, ochii serdarului s-au mai deschis. Toată această

60

²⁷⁸ *Zolyomioglu Sarayı*. Este vorba de castelul lui N. Zólyomi, despre care vezi mai sus nota 195.

²⁷⁹ *Vaşarhel*. Distanța de la Bistrița la Tg. Mureș nu putea fi străbătută în 6 ore, cum spune Evlia Celebi.

²⁸⁰ Cetatea datează din sec. XV, dar a fost refăcută la începutul sec. XVII, după ce fusese arsă de trupele lui G. Basta. Vezi I. Chioresanu, T. Dușa și Gr. Ploesteanu, *Cetatea Tîrgu Mureșului*, Tg. Mureș, 1968, precum și Balazs Orban, *Székhelyföld leírása*, IV, p. 118 și urm., unde se găsește și un plan al cetății.

²⁸¹ E vorba de scaunul secuiesc al Mureșului. Locuitorii nu erau numai sași, cum afirmă Evlia, ci români, secui și sași.

sumă a fost trimisă, prin Husein paşa, la Oradea. De acolo, în trei ceasuri, am ajuns la cetatea Sarai²⁸².

Cetatea Sarai. Palatul acesta aparţine celui care e crai în Ardeal. Nu e proprietatea moştenită a nimănui. A fost clădit de Ştefan Bethlen²⁸³ cel mare în timpul domniei lui Ebul-Feth²⁸⁴, în anul 857²⁸⁵. Când craii vin pe pământ săsesc, aici îşi stabilesc reşedinţa; altfel, vechea lor reşedinţă este Alba Iulia²⁸⁶, descrisă mai sus. Palatul acesta se află aşezat pe acest şes întins şi e înconjurat din toate părţile de Someşul Mic²⁸⁷; n-are nici o întăritură. E o cetate liniştită. A fost clădită după regulile geometrice, în formă pătrată, şi este în întregime din piatră. În exterior şi în interior, în lung şi în lat, sus şi jos, se găsesc vreo trei sute şi şaizeci de încăperi frumoase. Are săli spaţioase de divan şi chiar dacă intră o mie de oameni, tot nu se simt înghesuiţi. Pe pereţii sălii de divan, meşterul zugrav a scris multe fapte şi întâmplări din istorie, care toate sînt scrise cu scriere maghiară. Pe latura de apus a acestei săli de divan, stă scrisă istoria a cincizeci de crai ardeleni, arătîndu-se data înscăunării, mazilirii şi a morţii fiecăruia. În şaizeci de încăperi ale acestui palat se află, în fiecare, cîte zece tablouri felurite, foarte frumoase şi plăcute. Oastea s-a odihnit în apropierea acestui palat zece zile, iar în timpul acesta Çatalbaş a fost trimis cu firman, cu oastea eialetului său, să strîngă birul. De acolo, urmîndu-ne drumul spre miazănoapte, am ajuns, după patru ceasuri, la cetatea Ravotob²⁸⁸.

Cetatea Ravotob. Este una din cetăţile săseşti ce ţin de Ardeal. În ea nu se găsesc soldaţi austrieci deloc; are vreo mie de oşteni saşi. Este o cetate mică de piatră şi are castel întărit; dar, spre răsărit, e mărginită de un şes, frumos ca raiul. Viile sînt mănoase, iar grădinile sînt nenumărate. Are biserici, iar casele sînt împodobite. Se găsesc, de asemenea, numeroase

²⁸² *Saray* înseamnă „palat”. Ar putea fi vorba de Iernut, unde se găsea un castel princiar, clădit de Gh. Rákóczi I (nu de Ştefan Bethlen, cum afirmă Evlia Celebi).

²⁸³ *Bethlen Istvan.* Ştefan Bethlen era fratele fostului principe al Transilvaniei, Gabriel Bethlen; a guvernat cîteva luni ţara (în 1630), după moartea fratelui său, şi a încercat, fără succes, să ocupe tronul împotriva lui Gh. Rákóczi I. Nu se cunoaşte un Ştefan Bethlen în timpul lui Mehmed al II-lea (1451–1481) (Nagy I., *op. cit.*, II, p. 68 şi urm.).

Familia Bethlen îşi avea castelul la Criş, lângă Sighişoara; în aceeaşi regiune se mai află cetatea Albeşti a familiei Haller, pe unde a trecut Ali paşa (G. Kraus, *op. cit.*, p. 441).

²⁸⁴ *Ebul-Feth*, „Părintele Cuceririlor”, este numirea pe care o dau cronicarii turci sultanului Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Pe la 1630, sultan era Murad al IV-lea.

²⁸⁵ 1453.

²⁸⁶ *Erdel Belgrad*.

²⁸⁷ Iernutul, însă, se află pe Mureş.

²⁸⁸ *Ravotob*, nume greu de identificat. Dacă admitem că palatul princiar denumit Sarai este Iernut, (*Radnót*), aflat în această regiune, pe Mureş, ca să ajungă la Tirnava Evlia trebuia să meargă spre sud, nu spre nord. Singurul oraş din această regiune este Diciosinmartin (Tirnăveni), la sud de care este Cetatea de Baltă.

hanuri, târguri și bazare; în dughene se vînd stofe minunate. Căpitanul cetății, toți juzii, episcopul și nobilii din cetate, venind la crai, i-au înmînat o sută douăzeci de pungi pentru birul padișahului.

Pornind de acolo, am ajuns, în patru ceasuri, pe malul râului Tîrnava²⁸⁹. Locul acesta fiind foarte frumos, plin de flori și acoperit cu verdeață și grădini și vii, am poposit aici într-o luncă. // Rîul Tîrnava, amintit mai sus, izvorăște din munții secuiești și se varsă în rîul Someșul Mic²⁹⁰. De acolo, am ajuns, după patru ceasuri, la locul de popas Tîrnava²⁹¹. 61

Marele zaiafet dat oștirii de către craiul cel nou

Aici, craiul Ardealului a dat întregii armate otomane un ospăț mare²⁹², ce nu s-a mai văzut. Cea mai mare parte a bunătăților o formau, mai ales, pîinea, turta, pogacea și un fel de pîine numită țipău²⁹³, care-i tot așa de curată ca și calamcanul²⁹⁴ de Alep²⁹⁵. Întinzînd pe pajiște covoare ungu-rești, au așezat frumos pe ele bucăți de pîine. Au adus patruzeci de pîini albe, fiecare în cîte un car cu doi boi și fiecare era lungă de douăzeci de pași, lată de cinci pași și înaltă cît statura unui om. Allah știe că așa era! În afară de asta, numai Allah cunoștea numărul turtelor mai mici, preparate cu ou, chimen, cuișoare și cu cardamom²⁹⁶.

Umilul de mine am întrebat cum au frămîntat și au copt aceste pîini și iată ce mi s-a răspuns: „Aducîndu-se atîtea și atîtea mii de chile de făină fină, o fac aluat în multe mii de albi și, pe măsura pîinilor, sapă niște gropi, în felul șanțului de cetate; apoi, foarte frumos, fac foc în ele și varsă tot aluatul în gropi. Peste aluat presară cenușe cernută cu sita, iar deasupra ei și pe delături îngrămădesc jar. După șapte ceasuri, sting focul și pun un număr de oameni ca să scoată pîinile din gropi, apoi curăță, cu cuțitele, părțile arse și apoi le duc la locul ospățului”.

În afară de aceste pîini, au mai fost aduse: trei sute de vite, măruntaie de tauri, de oaie și de miel, găini și porumbei și chebaburi de vacă proaspăt fripte. Au fost, în total, trei mii de oi, trei mii de miei, șase sute de mii de pîini, o sută de cazane de pilaf de bulgur²⁹⁷, o sută de cazane de

²⁸⁹ *Kohollo*.

²⁹⁰ *Kuçuk Samoș*. E, firește, o greșeală a lui Evlia; Tîrnavele, unite, se varsă în Mureș.

²⁹¹ *Kohollo*, „Cetatea Tîrnavei”, românește: Cetatea de Baltă; sâsește: *Kokelburg*, pe Tîrnava Mică.

²⁹² *Ziyafet*.

²⁹³ *Sibu*, termen folosit dialectal și de românii de pe Tîrnave.

²⁹⁴ *Kalamkan*, probabil *calaican*.

²⁹⁵ *Haleb*, orașul Alep din Siria.

²⁹⁶ *Kakule*.

²⁹⁷ *Firik*, grîu măcinat mare.

62 „herise”²⁹⁸, o sută de cazane de ciorbă de bulgur cu iaurt. În țara aceasta negăsindu-se orez, // nu s-a dat pilaf de orez.

Dar, pe masa cea mare, în fața vizirilor și a vechililor²⁹⁹, erau așezate, pe o mie de farfurii, toate felurile de mâncăruri alese, deoarece, cu trei zile mai înainte, bucătarii tuturor vizirilor și vechililor, mergînd la crai, s-au străduit să pregătească acest ospăț mare. Craiul a făcut cheltuieli mari cu această ocazie. La masa pașalelor au servit multe sute de craizadele și feciori de căpitani, toți tineri strălucitori, aducînd la masă, în cești de cristal și de porțelan, apă și șerbet. În mijlocul atîtor frumuseți, Çavuşzade Mehmed pașa a rămas uimit în ziua aceea. Sărmanul de mine am măsurat cu pași lungimea mesei vizirilor : era de cinci sute de pași. Ospățul a început de la prînz³⁰⁰ și s-a sfîrșit numai pe la chindie. După ospăț, s-a servit gaziiilor musulmani trei sute de butoaie de șerbet de miere. Craiul a dăruit celor șapte viziri cîte o trăsură cu geamuri, trase de cîte șase cai, și în fiecare trăsură se găseau cîte cinci pungi de taleri, postavuri și pînzeturi fine. Celorlalți mirimirani le-a dăruit cîte cinci pungi de guruși și multe pînzeturi fine, iar emirilor cîte o pungă de guruși, cîte un top de postav și țesături fine.

După ce toată oștirea musulmană a fost ospătată cu tot felul de mâncăruri, s-au rugat pentru trăinicia împărăției padișahului. Plecînd de acolo, am ajuns, în cinci ceasuri, la cetatea Mediaș³⁰¹.

Cetatea Mediaș. A fost construită de Gabriel Haller³⁰², dar se află pe pămîntul sașilor. Este proprietatea moștenită a Anei Bornemisza, soția lui Mihail Apafi, actualul crai al Ardealului^{302bis}. Cînd oastea islamică a sosit acolo, în cinstea craiului s-au tras o mie de salve de tun, de s-au cutremurat cerul și pămîntul. Fiind așezată între cetăți și văi și dealuri, pe un șes întins, pe vîrfurile unui deal ascuțit, este o întăritură puternică și o cetate foarte rezistentă, zidită din piatră cubică și avînd multe bastioane.

²⁹⁸ *Herise*, mîncare de orez gătită cu zahăr și apă de trandafir.

²⁹⁹ *Vühela* (sing. vekil), locțiitor, reprezentant. Aici în sens de mari dregători ai imperiului, demnitari.

³⁰⁰ *Çașit* are sens de „iscodă”, „spion”; probabil greșeală în loc de *Kuşluk*, care indică timpul de dinaintea prînzului.

³⁰¹ *Mekişvar*, citibil și *Megyeşvar*.

³⁰² Cetatea e mult mai veche, fiind construită între 1490—1534; în secolul al XVII-lea i s-au făcut numeroase reînnoiri și completări (1621, 1632, 1633, 1636, 1641, 1645), dar ele nu sînt legate de numele lui Haller. Vezi Eugenia Greceanu, *Monumente medievale din Mediaș*, București, 1968, pp. 45—48.

^{302 bis} Vezi Nagy I., *op. cit.*, II, pp. 176—186. De fapt ea stăpînea Mediașul Aurit cetatea Mediaș fiind a orașenilor.

Nu are tîrg și nici bazar. Se găsesc biserici multe și case frumoase, acoperite cu șindrilă. Nu are decît o poartă, ce dă spre miazăzi³⁰³, dar e o poartă dublă de fier, cu strajă permanentă. Nu-i înconjurată cu șanț pentru că, fiind așezată pe vîrfurile unui deal înalt, nu este loc pentru șanț. // Are o mie de soldați. Căpitanul ei, venind la crai cu daruri, i-a dat, sub formă de ajutor, zece pungi. 63

Orașul e mare, fiind așezat pe malul rîului Saz Patak³⁰⁴ și are, în total, zece mii (sic!) de palate trainice și case acoperite cu olane de diferite culori și cu șindrilă. Mai sînt unsprezece mănăstiri, cu turnuri înalte pentru clopote, clădite, fiecare, de către un crai. Toate au cupole învelite cu cositor alb. Se mai află tot felul de încăperi, case de ospățuri și locuințe frumoase pentru musafiri. Mai sînt și hanuri, o baie, clădiri în formă de mănăstiri și case preoțești pentru învățătură. Tîrgul și bazarul sînt construite foarte frumos și după regulă. Are o piață așa de ordonată, că nu se poate descrie. Și aici, negoțul îl fac fetele și femeile. Se găsesc mărfuri prețioase din toate țările, deoarece, la nord, în apropiere, se află portul leșesc Danzig, de pe țărmul oceanului, iar înspre sud-est e orașul Iași³⁰⁵, capitala Moldovei; mai sînt și orașele Țării Românești ca: Tîrgoviște³⁰⁶ și București³⁰⁷, aflate la distanțe de cîte zece conace. De aceea toți locuitorii de aici sînt negustori și oameni de afaceri foarte bogați.

Portul ardelenilor³⁰⁸. Și aceștia poartă, ca și ceilalți unguri, tot felul de postavuri roșii și verzi și căciuli făcute din blănuri de samur și de jder; nasturii de la piept sînt de argint, iar legăturile pentru nasturi le fac din postav frumos. Nădragii³⁰⁹ și cușmele sînt făcute tot din postav colorat. În picioare poartă papuci din piele galbenă și roșie, cum se obișnuiește în ținuturile de margine. Brîurile sînt de mătase și le leagă pe corp, peste nădragi. Femeile însă poartă, toate, fuste de mătase și tot felul de rochii; fetele și femeile ușuratică își împodobesc părul și capul cu felurite mărgăritare și cu rubine, ca culorile mătăsurilor arabe. Și ele se încălță și umblă cu papuci colorați de saftian galben sau portocaliu. Așa e îmbrăcămintea

³⁰³ De fapt, cetatea avea trei porți principale: poarta Forkesch, spre sud, poarta Zeckesch, spre est, și poarta Steingasse, spre nord. Vezi și Tröster, *Dacia*, p. 408 și urm., unde se reproduce și o gravură înfățișînd orașul și cetatea în această vreme.

³⁰⁴ *San Bata*, în loc de *Saz Patag* = Piriul Sasului. Mediașul este așezat pe Tîrnava Mare și probabil că la aceasta se referă Evlia Celebi. Vezi și *Călători*, II, pp. 350—351.

³⁰⁵ *Yaş şehri*. De fapt, spre nord-est.

³⁰⁶ *Tîrkoviş*.

³⁰⁷ *Bükreş*.

³⁰⁸ *Erdellilerin elbisesi*. De fapt autorul se referă la sașii din Mediaș.

³⁰⁹ *Çakşur*.

tuturor bărbaților și femeilor din Ardeal³¹⁰. Ei nu poartă șepci negre platoniene³¹¹, ca austriecii sau ca frâncii. Toți sînt de confesiune evanghelică și creștini, iar legea lor se numește luterană.

64 // *Să revenim la subiect* : Orașul acestei cetăți, Mediaș, are două porți : una spre miazănoapte, alta spre miazăzi^{311bis}. În mijlocul orașului se află un maidan larg. Acolo se află stîlpii de execuție și o spînzurătoare, încît, ferească Allah!, îl prinde groaza pe omul care vede cum îi schingiuesc pe unguri pe locul acesta nenorocit. Încercînd să fure careva calul unui gaziu dintre trupele rumeliote din oastea islamică, pe cînd era priponit, acesta fusese rănit. Ungurul vinovat de aceasta a fost supus atîtor schingiuii cum n-am văzut nici în Persia, în Daghestan sau în Arabia. Văzînd această pildă, ostașii noștri au rămas înmărmuriți.

În tîrg și în bazarul orașului, lumea făcea vînzări și cumpărări. Ieșind la iveală stăpînii prizonierilor luați mai dinainte, ei au fost vînduți foarte ieftin. A doua zi, Husein aga, chehaiaua serascherului, l-a condus pe crai cu alai în palatul său din cetate și atunci cei din cetate au slobozit deodată cinci sute de tunuri, încît s-a cutremurat pămîntul. Cetatea a rămas în foc ca pasărea salamandră, în timp ce fumul negru al prafului de pușcă se ridica spre cer, asemenea stelelor din Calea Laptelui. Am vizitat acest oraș cum am dorit și, vînzînd calabalîcul de prisos, am încasat trei mii și trei sute de guruși; astfel, slavă lui Allah!, ne-am mai ușurat, iar una din căruțe am ars-o. Rîul Sas³¹², care trece prin acest oraș, izvorăște din munții Nisvan³¹³, care se găsesc în partea de răsărit³¹⁴ a vilaietului secuiesc, și se varsă în Someșul Mic³¹⁵.

În ziua următoare, soția craiului l-a invitat pe Ali pașa, serdarul, împreună cu șapte viziri, douăzeci și doi de mirimirani și șaptezeci de miriminani³¹⁶ și, într-o grădină paradisiacă, cu trandafiri, asemenea grădinii Irem, a dat un ospăț pe care nu-l poate descrie nici un grai și nici un condei. Și deoarece ospățul era dat de o femeie, au venit din împrejurimi toate fetele și femeile cu fețe luminoase și ochii negri și cu hainele împodobite cu pietre scumpe și au slujit și au împărțit șerbeturi. Îmbătat de frumuse-

³¹⁰ Evlia nu se referă la portul românilor, de care nu aminteste. Despre portul sașilor vezi Iulius Bielz, *Portul popular al sașilor din Transilvania*, București, 1956. Pentru comparație vezi și *Călători*, V, p. 51. Pentru portul românilor, *ibidem*, p. 586.

³¹¹ *Eflatuniyye kara şapkalar*; *şapka* are și sens de pălărie.

^{311bis} Aici e vorba de oraș și nu de cetate.

³¹² *Saz*. E vorba desigur de Tîrnava Mare.

³¹³ *Nisvan*, pluralul arab de la cuvîntul nisa: „femeie”, deci „femei”. Tîrnava Mare izvorăște din muntele Harghita și, probabil, „Nisvan” este o deformare.

³¹⁴ De fapt la apus.

³¹⁵ *Samoş-i Sagtyr*, greșit: Tîrnavele se varsă în Mureș.

³¹⁶ Probabil greșeală, în loc de *emiri*.

țea și de dragălașenia acestor femei cu fețele ca luna și de miresmele ametoare din juru-i, tătărul Șah-Polad aga zise, în glumă, către vizir: „Stăpînul meu, dacă mi-ai îngădui măcar odată să merg în acest oraș și, luînd pe una dintre fetele acestea frumoase, să mă satur și apoi să merg sătul la soția mea, n-aș regreta la moarte”. // Cei de față au rîs mult de gluma 65 aceasta.

După prînz, s-au dat din partea crăiesei cîte un obiect de preț serdaru-lui, celor șapte viziri, tuturor mirimiranilor și emirilor, spre amintire. Vizirii și vechilii, încălecînd pe caii lor, au plecat și, atunci, s-au tras din nou, din cetate, salve de tunuri și a fost multă voie bună. Într-un cuvînt, n-am văzut nicăieri atîtea veselii și voie bună ca în țara aceasta.

Plecînd din această cetate a Mediașului și, mergînd către răsărit, am ajuns în orașul Tîrnava³¹⁷. Aici s-au adus la tabără tot felul de fructe gustoase și a fost belșug din toate. De acolo, după trei ore de mers, am ajuns din nou la riul Tîrnava³¹⁸. De acolo, am luat-o din nou pe malul apei Tîrnava și, în locul acesta, Omer aga din Buda, Pancio Husein aga din Oradea și Ali aga din Făget, care fuseseră trimiși în solie în vilaietul secuiesc, întorcîndu-se din secuime, au spus: „Lucuitorii nu se supun și au rupt scrisoarea în bucăți, iar noi înșine cu mare greutate am scăpat. În trecătoarea secuiască numită Kuta³¹⁹, ei au șașezat, de la un munte la celălalt, în trei tabere mari, douăzeci de mii de pușcași”. La această știre, s-a ținut mare sfat, la care a fost de față și craiul, cu toți oamenii săi de seamă, și s-a hotărît să fie pustiit vilaietul secuiesc.

Plecarea noastră din Ardeal în vilaietul secuiesc în ziua de 20 a lunii safer, anul 1072³²⁰

Cu ajutorul lui Allah, plecînd, cu oastea islamică, de lîngă riul Tîrnava, ca să mergem împotriva secuilor, am luat-o către apus³²¹ și, după două ore de mers, am ajuns la cetatea Odorhei³²².

³¹⁷ *Kokol*, „Cetatea Tîrnavei”, Cetatea de Baltă.

³¹⁸ *Kokol*, germ. *Kokel*.

³¹⁹ *Kuta* sau *Kutve* (cum apare mai departe). Ar fi pasul *Tolvajos* prin care se trece din ținutul Odorhei în Ciuc (Cf. Dr. Karácson Imre, *Evlia Cselebi magyarországi utazásai* [Călătoriile lui Evlia Celebi în Ungaria], vol. I, Budapesta, 1904, p. 121). Harghita(?)

³²⁰ 15 oct. 1661. Data este confirmată de o scrisoare din 17 oct. 1661 a lui Lázár István către Petki István, prin care îl informează despre mișcările trupelor turco-tătare (*Székhely Oklevéltár*, VI, Cluj, 1897, pp. 244–245). Vezi și *Monumenta Comititia*, XII, p. 536, unde se spune că tătarii au invadat regiunea secuiască la 17–18 oct. 1661.

³²¹ *Djanib-i garba*. Trebuie: *djanib-i șarka*, „spre răsărit”.

³²² *Udvarhel*, mai tîrziu i s-a zis: *Székhely Udvarhely*.

65 *Cetatea Odorhei*. A fost construită de Hel Ban Poram³²³. Pe vremea lui Suleiman han, Gabriel Bethlen³²⁴ cel mare o cucerise de la secui și o dăruise sașilor. În prezent, se află sub stăpînirea crailor Ardealului, dar se găsește în mîinile sașilor. Are trei mii de soldați, toți sași. Dar, mai înainte, cînd oastea islamică înaintase pînă la marginea Tisei, ostașii tătarilor ajunseseră pînă la locul acesta și, neținînd seamă nici că sînt sași, nici că sînt lazi³²⁵, //nici că sînt mulți sau puțini, găsindu-i, la întoarcere, în locuințele lor, luaseră în robie pe toți locuitorii din orașul acestei cetăți și nu scăpase nici măcar un suflet. După aceea, cei zece mii de tătari legaseră, de vîrfurile a zece mii de săgeți, pucioasă și torțe de rășină și trăsaseră cu ele în cetate. Pucioasa și torțele de rășină căzînd pe toate casele de lemn, luaseră foc casele din cetate și din oraș. Atunci, toți oamenii ieșiseră din cetate, iar tătarii îi măcelăriseră pe toți acei care își ridicaseră mîinile împotriva lor, iar pe cei scăpați de săbii îi luaseră prizonieri. De aceea, cînd am ajuns la cetate, am găsit-o distrusă³²⁶. Numai în preajma orașului mai rămăseseră vii și grădini. Cînd s-a auzit prin sate că țara are crai nou, oamenii s-au apucat să repare cetatea, precum și orașul, pe dinăuntru și pe dinafară.

Sub această cetate, oamenii de conducere ai oștirii și cei încercați în cunoașterea urmărilor faptelor, adunîndu-se în cortul serdarului cel mare, au ținut sfat mare și, cu toții într-un glas, au spus: „Stăpîne, noi nu putem merge în această țară secuiască³²⁷, deoarece avem atîtea mii de care, cămile, cai și bagaje. Să mergem numai cu trupele ușoare, pentru că țara secuilor³²⁸ este înconjurată de munți înalți și prăpăstioși. Să se orînduiască, numaidecît, din oastea islamică, douăzeci de mii de viteji aleși, din cavaleria ușoară, și zece mii de pușcași pedestri, iar în fruntea lor să fie pus serdarul Ismail pașa, vizirul de Buda. Pe Djerrah-Kasîm pașa să numim la avangardă și pe Piri-Hasan pașa la ariergardă, iar Iusuf aga, chehaiaua lui Melek-Ahmed pașa, să fie caraulă cu douăzeci de steaguri. Să li se mai adauge zece odale de ieniceri kapukulu³²⁹, o oda de tunari, o oda de cercetași, zece tunuri împărătești și toate munițiile trebuincioase,

³²³ Personaj necunoscut, creat de Evlia Celebi. De fapt cetatea, amintită la 1301, a fost refăcută de Ștefan Báthory la 1480—1490 și i s-au reinnoit zidurile de către Ioan Sigismund (N. Stoicescu, *Bibliografia*, ms. și O r b a n B., *op. cit.*, II, pp. 55—60).

³²⁴ Acesta nu a fost contemporan cu Soliman. Probabil că Evlia se referă la răscoala secuilor, petrecută în vremea lui Soliman, cînd principe era însă Ioan Sigismund.

³²⁵ *Laz*, locuitori din nord-estul Anatoliei. Expresie folosită din cauză că rimează cu „*Saz*”; joc de cuvinte.

³²⁶ După G. Kraus, *op. cit.*, p. 441, Odorheiul a fost ars „pînă la temelie” la 1661, din porunca lui Ali pașa.

³²⁷ *Seykel Diyarî*.

³²⁸ *Seykel Memleketi*.

³²⁹ Trupe de gardă.

iar dintre tătarii de țarmuri³³⁰ să li se alătore zece mii de oameni cu cai iuți ca pasărea”.

După sfat și după ce s-a făcut rugăciunea, s-au dat porunci tuturor ogeacurilor și a doua zi dimineața Djerrah-Kasım pașa a plecat în avangardă. De asemenea, s-au bătut tobele și au sunat trîmbițele și pentru plecarea lui Ismail pașa. Atunci și sârmanul de mine, sărutînd mîna cinstită a lui Melek-Ahmed pașa, după ce-mi dădu binecuvîntarea sa, am luat cu mine cinci slujitori și un cal de povară și am plecat cu chehaiaua Iusuf în expediția contra secuilor.

//De la locul unde s-a ținut sfatul am mers spre răsărit șapte ore și am ajuns la satul Vandj³³¹. Era un sat așezat la poalele podișurilor secuiești, între vii și grădini, și a fost ars. Dar de-a lungul pîraielor ce curg din podișurile secuiești, prin preajma acestui sat, erau felurite mori ungurești, lucrate cu meșteșug, pentru făină, încît trebuiau văzute. Erau și multe ferăstraie minunate, care tăiau mereu tot felul de scînduri. În munții aceștia crește un fruct ciudat, în trei colțuri, mai gustos decît alunele și abia e cît bobul de fasole; crește în pomi înalți pînă la cer și este un fruct uleios, cu gust ciudat³³².

În locul acesta, ceaușii s-au culcat, sfătuindu-i pe cei din oastea islamică astfel: „Ne aflăm pe picior de război, nu fiți nepăsători; țineți caii lîngă voi; controlați-vă armele și nu vă culcați fără grijă”. S-au pus străji în toate părțile. La fel și noi, care eram cu trupele lui Melek-Ahmed pașa în munți, am stat treji, ținînd caii de frîu, și am vegheat pînă dimineața. La ivirea zorilor, cînd toată oastea încă dormea, mulți dintre caii noștri pe care-i țineam de frîu s-au speriat și, din pricina nechezatului, a început să le tremure nările. Zicînd: „Ce o fi asta?”, toți ne-am pregătit. Toți caii se frămîntau pe locurile lor și mulți, dintre ei și-au rupt căpestrele și pripoanele de la picioare. De nevoie, toți vitejii au încălecat și au stat gata.

Avanposturile noastre, neaflînd despre această agitație a cailor, dormeau adînc și fără grijă. Am trimis numaidecît la ei cîțiva viteji. Mulți dintre aceștia stăteau de pază și mulți dormeau duși. Trezindu-se din somn, au sărit cu toții, înarmați, pe cai iuți și, într-o clipă, au venit lîngă noi. Dar caii noștri se schilodeau încă unii pe alții prin lovituri de copite. Se auziră, deodată, din munți, sunete de trompete și trîmbițe, de tobe și clopote ale dușmanilor unguri, care veneau cu gînd rău asupra noastră, și văzurăm apărînd steagurile lor cu cruci. Cînd ne-au văzut, s-au oprit

³³⁰ *Yalı*, țarm. Tătarii crimeeni și cei din Bugeac erau numiți și *Yalı tatari*, adică tătari de la țărmul Mării Negre.

³³¹ *Vandj*, loc necunoscut. Ar putea fi Capilnița, unde se găseau pînă în zilele noastre herăstraie (K a r á c s o n, *op. cit.*, p. 123).

³³² Probabil că e vorba de jîr, fructul fagului.

și ei, dar caii noștri parcă înnebuniseră. Atunci, serdarul nostru, Melek-Ahmed pașa³³³, zise: „Ei, viteji, ceea ce se petrece acum cu caii noștri e semn bun; numai să apucăm să ne ciocnim cu dușmanul și apoi, ori tronul, 68 // ori norocul!”³³⁴. Atunci, oamenii lui Melek răspunseră cu toții: „Orice s-ar întâmpla, cu Allah înainte!” și ne-am repezit caii asupra ghiaurilor, ca săgeata care zboară dintr-un arc puternic.

Praful negru, răscolit de copitele cailor noștri, repezi ca vîntul, s-a ridicat pînă la cer, acoperind și soarele care luminează pămîntul. Ziua cea luminoasă s-a făcut ca noaptea întunecoasă, iar răsunetul larmei răzbea pînă la cer. Oastea dușmană, strigînd „Pa Jorj, Pa Jorj!”³³⁵, și-a repezit caii asupra noastră.

Cele două oști intrînd una în alta, s-a încins o luptă așa de grozavă, incît și caii noștri, înfuriați, s-au transformat în balauri cu șapte capete. Slavă lui Allah, după un ceas, înlăturîndu-se necazul care cuprinsese oastea noastră drept-credincioasă, vîntul biruinței a bătut din partea musulmanilor și, astfel, dușmanul a fost înfrînt și nimicit. De asemenea și cei care scăpaseră de săbii au luat-o la fugă. Luînd în total o mie și șaiszeci de tidve și trei sute de dușmani înarmați, am ieșit învingători și am triumfat.

Cînd ne întorceam la oaste, din această luptă de avangardă, victorioși și triumfători, ne-au venit în ajutor cinci mii de soldați. Ei ne-au zis: „Măi oameni, cum a fost?”, iar noi le-am răspuns: „Slavă lui Allah! Mulțumim că sîntem sănătoși!” Și, zicînd astfel, am venit din nou la oaste.

Noi ne-am dus direct la³³⁶ Melek-Ahmed pașa, iar el, la rîndul său, s-a dus la serdar. Serdarul i-a dat efendiului nostru Melek pașa, din partea serascherului, o blană de samur, iar lui Iusuf, chehaia, un caftan cu fire de aur, zicîndu-i: „Bre chehaia Iusuf, fii fericit”³³⁷, dar spune-ne de ce nu ne-ai dat de știre? Atunci, chehaiaua Iusuf zise: „Ghiaurii ne-au atacat noaptea, pe neașteptate, dar nici noi nu i-am scăpat din vedere pe dușmani. Slavă lui Allah, ocrotiți, sub conducerea ta, am învins și am fost biruitori”. S-au dăruit caftane și celorlalți bulucbași, iar smeritului de mine mi s-a dat un prizonier.

Soldații văzînd în aceasta un semn de bun augur, toată lumea vorbea cam așa: „Cu ajutorul lui Allah, aceasta înseamnă noroc. Așa a fost și cu avangarda lui Melek-Ahmed pașa, așa vom înfrînge și tabăra dușmanului”.

³³³ De fapt Ismail pașa (vezi mai sus textul).

³³⁴ „*Ya taht ola, ya bahi*”, zicală turcească în sens de „fie ce o fi!”.

³³⁵ În alte părți apare: „*Ya Jorj*”, Sf. Gheorghe.

Despre conducătorul oștilor secuilor, partizan al lui I. Kemény, vezi Deák Farkas, *Uzoni Béldi Pál*, Budapesta, 1887.

³³⁶ În text apare „cu”.

³³⁷ *Yürün ak olsun!*, „Să-ți fie fața albă!”.

A doua zi, dis-de-dimineață, toată oastea noastră a pornit deodată și, după un ceas de mers, am ajuns pe cîmpul de luptă ce se cheamă trecătoare Kutve³³⁸ și am stat aici fără coturi. Toată lumea sta cu friul în mină și era gata pentru luptă și bătălie.

*Descrierea taberei secuiești*³³⁹. Această tabără era așezată la marginea vilaietului secuiesc, // într-un loc păduros, ce se cheamă strîmtoarea Kutve, unde munții înalți, ce se pierd în nori, pe dreapta și pe stînga trecătorii, sînt împodobiți cu copaci de soi rar, ce se înalță pînă la cer, încît, cine-i vede, se zăpăcește. Ungurii, pentru a-și salva viața și familiile, căraseră și îngrămădiseră, în valea acestei trecători a secuilor, de la un munte pînă la celălalt, grinzi înalte, ca niște catarge de galeră și ca minaretele, precum și încă vreo cîteva sute de mii de trunchiuri de tot felul, săpînd și o întăritură mare, în care intraseră douăzeci de mii de pușcași, gata de luptă. Ei așezaseră în această tabără șaizeci-șaptezeci de tunuri mari, în șapte rînduri, iar în afara taberei, la depărtare de vreo jumătate de ceas de noi, îngrămădiseră, prin văi, pe dealuri, pe munți și prin vii, foarte mulți copaci rupți în bucăți și își ascuseseră soldații în aceste locuri. Slujindu-se de tot felul de viclesuguri și drăcovenii, ei umpluseră munții și văile cu adăposturi și făcuseră drumuri către tabăra din spatele lor. Astfel era cu neputință nu numai să pătrunzi în tabăra lor, dar nici să treci măcar peste adăposturi.

Ostașii noștri, văzînd această situație și știînd că nu pot face nimic pînă nu vor lua o măsură bine chibzuită, s-au adunat cu toții și s-au sfătuit. În cele din urmă, oastea tătarilor a fost trimisă în munți, cale de trei ceasuri, iar călăreții din eialetul Agria au fost trimiși spre partea dreaptă. Ei umblau în acele părți, prin munți, iar în partea aceasta, serdarul nostru, Ismail pașa, adunîndu-i la un loc pe toți ienicerii pedestri, pe ostașii de gardă, precum și pe ienicerii și gebegii de la Agria și Buda, a format cu ei o aripă. Chehaiaua lui Melek <Ahmed pașa> a fost numit serdar peste segbanii și sarigealele celorlalți viziri și beilerbei și, formînd astfel a doua aripă, a luat-o înainte; el însuși, cu ceilalți beilerbei și cu oastea de călăreți și pedestri, a stat la mijloc. Toți gaziții, într-un glas și o dorință și cu strigătul de „Allah!, Allah!”, scos din inimă, au pornit la atac din șapte părți.

³³⁸ *Kutve Bogazı*, numit mai sus *Kuta*. Probabil, Harghita. Ar putea fi și toponimul: „Strîmtoarea Fintinii”. Vezi și nota 319. În vol. I, p. 298, Evlia vorbește de lupta de la Strîmtoarea Secuilor (*Seykel Bogazı*). Lupta s-a dat la Harghita. Vezi *Benedek Fiedel, Tatárbetörés Csikba 1661-ben* [Năvălirea tătarilor în Ciuc în anul 1661], Cluj, 1945, unde se reproduce un plan al taberei și al luptei.

³³⁹ Este vorba de tabăra construită de secui în regiunea Ciucului; după *G. Kraus, op. cit.*, p. 433, erau două redute cu șanțuri pe drumurile care duceau în Ciuc și spre Gheorghieni, precum și „stavile din copaci doborîți” la marginile pădurilor.

70 Din ambele părți s-au slobozit atâtea tunuri și atâtea puști, încît arma-
ta islamică, rămînînd în focul lui Nemrod³⁴⁰, i-a scos cu ușurință pe duș-
mani din adăposturi și, în locul lor, au intrat trupele noastre. A început o
bătălie ca între cîini. Punînd în tunurile noastre țitei³⁴¹, catran și cîrpe, //
cînd am slobozit, de șapte-opt ori, tunurile asupra taberei dușmane, copacii
de la marginea taberii au început, pe ici, pe colo, să ia foc, bătînd și un
vînt tare.

Pînă la urmă, cele două oștiri au ajuns la luptă piept la piept. Duș-
manii, nemaiavînd putere să stingă focul, au luat-o la fugă și s-au închis cu
toții în tabăra cea mare. Cu voia lui Allah, focul din adăposturile
de afară s-a întins și la brazii din tabăra cea mare, pe-alocurea începînd
să ardă și tabăra. Cînd au văzut aceasta, dușmanii din tabără au rămas
uimiți. Dar, străduindu-se din toate puterile lor, s-a dat, de ambele părți,
o luptă mare, dar nici tunurile noastre nu iau dat răgaz inamicului. După
aceasta, înaintînd fără frică și fără teamă, toți gaziii noștri au dat năvală
asupra taberii și, pe alocuri, tîrîndu-se pe pămînt, au ocupat unele părți
din ea, pe cînd gloanțele lor cădeau asupra taberii ca un potop blestemat.
Dar și dintre bravii noștri viteji mulți au sorbit atunci șerbetul martiriului.

În timpul luptei, pașalele îi îndemnau pe ostași la luptă, zicîndu-le :
„Bre gazii, nu-i lăsați, căci e zi de prilej. Cu voia lui Allah, victoria și biruin-
ța sînt de partea noastră !” Iar celor care aduceau tidve și se distingeau prin
fapte eroice le dădeau daruri din belșug.

Cei din tabără s-au luptat astfel cu noi timp de trei ceasuri în cap,
dar tocmai atunci a răsunat și un strigăt de „Allah, Allah !”, atît din interio-
rul cît și din partea de răsărit a taberei. Auzind aceasta, dușmanul a privit
înapoi și a văzut că, din vilaietele secuiești, veneau ostași islamici cu stea-
guri verzi și roșii, din altă parte veneau tătarii vînători de dușmani, iar din
partea aceasta atacau osmanlîii³⁴². Neputînd să mai stea pe locurile lor,
ei s-au văzut nevoiți să fugă și, părăsindu-și tabăra, s-au refugiat în munți,
iar noi, zdrobindu-i pe dușmani, în ziua de 28 ale lunii safer din anul 1072³⁴³,
am ocupat tabăra secuilor. Un vestitor a fost trimis la serdarul Ali pașa.
A fost foarte ascuțită sabia pe care a trebuit s-o primească dușmanul în
lupta aceasta. Copacii și împletiturile care împrejmuiau tabăra erau pline
de cadavre omenesti. Între timp, au fost duse în fața cortului lui Ismail
pașa două mii șapte sute de tidve și o mie patruzeci de prizonieri. Ei au

³⁴⁰ *Ateș-i Nemrud*, după tradiția musulmană, rege legendar al Caldeei.

³⁴¹ *Nefi*.

³⁴² G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 443—444, arată că secuii din întărituri i-au respins pe turci
dar au fost înfrinți după ce cei 20 000 de tătari „au năvălit în țărișoară pe o cale ocolită, pe la
stînga, pe care nu călcase niciodată picior de om”. Vezi și B e n e d e k F i d e l, *op. cit.*,

³⁴³ 23 octombrie 1661.

fost dăruiați stăpînilor care îi aduseseră, iar gaziii au fost mulțumiți cu daruri. Prin tabăra cucerită, ni s-au deschis drumurile și am intrat în vilaietul secuilor.

//*Țara și cetatea secuilor.* Una dintre cele patru provincii³⁴⁴ ale țării 71 Ardealului este și vilaietul acesta al secuilor³⁴⁵. De la tabăra ocupată, toate trupele islamice au mers înainte și, în două ceasuri de trap, spre răsărit, au ajuns pînă în cîmpia secuiască dînd frîu liber cailor. Dar secuii, încredințați că: „Turcii nu vor putea să ocupe tabăra și să treacă peste ea”, petrecuseră mult, bînd și stînd de vorbă. În atacul dat numaidecît asupra lor, parte din ei au ajuns prizonieri, în cătușe, iar mulți alții au fost trecuți prin sabie. Cu gîndul de a fugi, mulți au pornit în munți. Dintre copiii și familiile lor, mulți s-au făcut musulmani. Satele și orașele rămase în urmă au fost pîrjolate și devastate cu totul³⁴⁶. Tocmai spre seară, oprindu-se și încetînd lupta, trupele au fost așezate strîns, unele lîngă altele, și tuturor beilerbeilor li s-au dat firmane, iar ei au orînduit caraule în toate părțile.

*Descrierea cetății Beteșvar*³⁴⁷. Și cetatea aceasta aparține crailor Ardealului, dar locuitorii sînt ținuți sub ascultarea crailor numai cu virful halebardei, deoarece este un ținut plin de păduri greu de trecut și un vilaiet aparte. Cu toate că au fost trimise scrisori de la craiul cel nou³⁴⁸ și de la serdar, totuși ei nu s-au supus deloc.

Dar cetatea aceasta era o cetate de piatră, fără întărituri așezată la marginea de miazăzi a cîmpiei secuiești. Era o cetate de piatră, cu cinci laturi, și avea cinci bastioane puternice și două porți noi și trainice. În noaptea aceea, atacînd cetatea și orașul, trupele noastre le-au împresurat, iar cetatea a luat foc, rămînînd în focul mare al numărului nesfîrșit de tunuri. Chiar în noaptea aceea gaziii musulmani și-au pus vestmintele de noapte și, pe întunericul nopții, nedînd răgaz orașului, au distrus cetatea cu lovituri de tunuri. Strigînd: „Allah, Allah!”, am cucerit orașul și, cîrînd, pînă dimineața, toate prăzile mai de preț, am luat partea ce ni se cuvenea. Întrucît dușmanii, părăsindu-și avuțiile, se retrăsese în cetate, în oraș nu rămăseseră decît bătrînii neputincioși și nebunii. După îndrumă-

³⁴⁴ *Bölük*. Cele patru provincii la care se referă Evlia Celebi erau: țara secuilor, regiunea locuită de sași, comitatele nobile și Partium (Crișana).

³⁴⁵ *Seyhel vilayeti*.

³⁴⁶ Fapt confirmat și de G. K r a u s, *op. cit.*, p. 443.

³⁴⁷ În această regiune există un sat cu numele Betești (Betfalău) — Odorhei, dar nu are cetate. Cum Evlia vorbește de un oraș cu cetate, el se referă, foarte probabil, la Miercurea Ciuc care a fost ars în cursul acestor evenimente (G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 443—444 și *Monumenta Comititalia*, XII, p. 536). Cetatea de aici se numește însă Mico și ea a fost distrusă la 1661. Despre celelalte cetăți din regiune (Both, Cetatea Păgînă, Ciceu, Szentlelek, Budvar, Firtos, Tartod, Varhegy etc.) vezi O r b a n B a l a s z, *Szekelyföld leirása*, passim și T. C h i n d e a, *Monumente istorice în Ciuc*, Gheorghieni, 1933, pp. 25—33.

³⁴⁸ *Mihail Apafi*.

72 rile lor, s-au găsit, prin pivnițele orașului, atâtea comori, că numai Allah le știe numărul. După aceea am dat foc orașului și, cum vîntul de miază-noapte bătea foarte tare, el a ars cu atîta putere, încît, flăcările ajungînd pînă la cetate, // s-au aprins și multe părți prospere ale cetății, iar focul a ținut pînă în zorii zilei. De cum s-a luminat de ziuă, ungurii³⁴⁹ ce se aflau în cetate, luînd cu ei avuțiile grele și de preț, au cerut îndurare, împreună cu copiii și familiile lor și, cînd au ieșit din cetate, au fost făcuți prizonieri cu toții. Au căzut în prinsoare: căpitanul lor, două sute de preoți³⁵⁰, judecătorii lor, împreună cu patru mii de oameni, iar avuțiile lor, pe care le aveau, le-au fost luate. Oastea islamică a pătruns în cetate prin spărturile din zidurile ei și a pus mîna pe multe comori și muniții. După aceea s-a dat foc și în părțile unde încă n-ajunsesse pîrjolul și, luînd foc depozitul de muniții și tunurile, vreo treizeci de tunuri s-au slobozit de la sine. Cetatea și orașul au fost distruse. Luptătorii, purtători de biruințe, s-au bucurat și s-au veselit.

După aceasta trîmbițele au cîntat de plecare și, mergînd o jumătate de ceas, am conăcit în satul Namiegik³⁵¹. S-au pus santinele în cele patru părți, și noaptea aceea am petrecut-o acolo. Cei care au mers în satele și orașele înfloritoare din cele patru direcții s-au întors nevătămați și plini de prăzi. Apoi, dimineața, s-a ținut sfat, iar crainicii au strigat: „În locul acesta de popas vom rămîne trei zile și trei nopți. Cei care merg în incursiune prin împrejurimi să meargă numai în cete și să fie cu băgare de seamă, iar în ziua a patra toată lumea să fie aici, în sat”.

În ziua aceea am plecat și eu, umilul de mine, cu cincizeci de oșteni dintre oamenii lui Melek-Ahmed pașa, cu două sute cincizeci de gazi de la Timișoara, Agria și Kanizsa și cu cinci sute de tătari și, cu nădejdea în Allah, după ce am gonit vreme de o zi și o noapte, pe cîmpia secuiască³⁵², spre miazănoapte, am ieșit din hotarele ținutului secuiesc și ne-am oprit în apropierea uneia din întăriturile puternice care se vedea pe malul marelui riu Nistru³⁵³. Dimineața, la lumină, am văzut că ne găseam lîngă orașul Lopovecise³⁵⁴...

73 ... Orașul acesta se află la o cale de un conac³⁵⁵ de cetatea leșească
74 ce se cheamă Camenița³⁵⁶. // Punîndu-ne nădejdea în Allah și zicînd „pute-

³⁴⁹ *Madjar (Macar).*

³⁵⁰ *Irsek; érsek, „episcop”.*

³⁵¹ Loc necunoscut. Poate Toplița-Ciuc (azi înglobată în orașul Miercurea-Ciucului). Vezi ed. Karácson, p. 128.

³⁵² *Seykel Sahrast.*

³⁵³ *Tuzla*, în loc de *Turla*, numele turcesc al Nistrului.

³⁵⁴ *Lapovavcise*, oraș în Polonia(?). Oricît de tare ar fi gonit Evlia cu oștenii săi, ei nu puteau ajunge într-o zi și o noapte din secuime pînă la Nistru!

³⁵⁵ *Merhalê*, măsură de distanță: cale de o zi de mers.

³⁵⁶ *Kamanicise.*

re corbului și mulțumiri picioarelor³⁵⁷, am mers de aici, ziua și noaptea, și am ajuns în orașul Sion³⁵⁸. Am aflat că acesta ține de Ardeal, dar locuiește în el un vameș al craiilor leșești³⁵⁹, deoarece orașul acesta se află pe granița dintre țara secuilor din Ardeal și Polonia, pe malul riului Nistru. Este o localitate cu vii și grădini, asemenea grădinii raiului, așezate la poalele unui podiș. În el nu se găsea însă nici un om. Toate străzile erau așezate în felul tablelor de șah și curgea apa prin ele. Palatele de piatră, mai mici sau mai mari, ce se găseau în oraș, nu puteau fi numărate. Unele erau acoperite cu bronz, altele cu plăci de cositor; avea case frumoase, acoperite cu olane de culoare albă, verde și roșie. Căminele erau, toate, împodobite, iar gurile coșurilor erau făcute în formă de gură de balaur și toate erau înalte. Se spunea că este un oraș cu climă foarte bună. Aflând de apropierea trupelor osmănești, locuitorii fugiseră prin vii și prin munți, părăsind orașul; de aceea, ai noștri au dat foc orașului.

Deși am ajuns la locul de plecare, în două zile și două nopți³⁶⁰, totuși, pe locul unde se afla oastea am văzut suflând vântul. Atunci, noi, toți, am fost cuprinși de teamă. „Hai-hai—ziceam noi — serdarul ne-a lăsat în mijlocul dușmanilor”, și ne sfătuiam în fel și chip. În cele din urmă, ne-am hotărât să lăsăm calabalicul și să căutăm să ieșim în vreo parte, măcar cu prizonierii pe care-i aveam. Umilul de mine am zis: „Bre, gazii! Aici au fost patruzeci-cincizeci de mii de ostași. Chiar dacă ei au plecat, trebuie să fi lăsat urme. Să le căutăm urmele și să pornim și noi pe drumul pe care s-au dus ei. Sigur, ei au plecat ieri sau astăzi”. Toți au fost de aceeași părere și ne-am împrăștiat pe cîmpia secuiască și am dat de urmele celor din armată. Ei plecaseră pe altă cale decît cea pe care veniserăm noi și abia porniseră la drum. Zicînd că: „sînt pe aproape!”, am luat-o repede, iar cînd am ajuns ariergarda, ne-am închinat, de mulțumire, lui Allah. Dar carele noastre rămăseseră acolo, deoarece erau locuri muntoase și prăpăstioase. În cele din urmă, am luat de la ostașii de Buda o căruță și, cu patru viteji tătari, am adus goală frumoasa noastră căruță aurită, pentru a o împărți cu ei. În ziua aceea, mergînd către miazăzi, am ajuns la cetatea Odorheiul-Săcuiesc³⁶¹.

//Cetatea Odorheiul-Săcuiesc. Și aceasta se află sub ascultarea craiilor Ardealului și este întărită. Cînd Ismail pașa, serdarul, trimise sol ca să-i iscodească pe cei de acolo, ei l-au omorît pe sol, iar pe cei din suită i-au alungat, înju-

75

³⁵⁷ „Kuzguna kuvvet, kalçaya bereket” e o zicală în limba turcă.

³⁵⁸ Sion sau Seyven (?).

³⁵⁹ Leh kıralıları.

³⁶⁰ Evident că această distanță nu putea fi parcursă în zilele indicate de Evlia. Poate să fie o reconstituire greșită a faptelor din trecut.

³⁶¹ Seyhel Kalesi. Odorheiul-Secuiesc.

rîndu-i și bătîndu-i³⁶². Atunci Ismail pașa s-a oprit numaidecît sub cetate, ca la o bătaie de tun, și a asediat-o. Dar asediul simplu nu putea fi de nici un folos. Cetatea era bine întărită și bine aprovizionată cu toate cele de trebuință, iar noi nu aveam decît o sută de tunuri mari și o sută de ghiulele. Ca să fie numai de formă și pentru arătare, am mai luat cu noi încă douăsprezece tunuri mari. De fapt, un singur bastion al acestei cetăți, din fața noastră, făcea cît toate celelalte cetăți din Ardeal. Mai cu seamă, în șanțul adînc și mare, de jos, curgea, ca o mare, rîul Seykel³⁶³, înconjurîndu-i toate părțile. În cele patru laturi, cetatea era împodobită cu mai multe rînduri de turnuri înalte, care nu pot fi descrise. Mai mult chiar, cînd au fost iscodiți cei cincizeci de oameni prinși în preajma cetății, ei ne-au spus așa: „În cetate se găsesc, laolaltă cu soldații a șapte comitate, optsprezece mii de ostași creștini, iar raialele și beraialele sînt fără număr. Armele și proviziile ce se găsesc în cetate sînt, de asemenea, fără de sfîrșit. O să întîmpinați mari greutăți în cucerirea ei. Doar s-o atacați într-o noapte, pe neașteptate, căci așa i s-a întîmplat odată și craiului leșesc, iar leșii au fost alungați de sub cetate”.

Astfel, în căldurile cele mari, rînduind paza de jur împrejur, ne-am oprit sub cetate. În noaptea aceea, strigătul de „Ya Jorj!”, al celor din cetate, se ridica pînă la cer, și, în cele patru laturi ale cetății, deasupra tuturor zidurilor și porților, luminau cîteva sute de mii de torțe, încît, în întunericul nopții, ei umblau ca în plină zi și, astfel, au slobozit peste două mii de salve de tunuri. Văzînd această situație și dîndu-și seama de greutățile ce-i stau în calea cuceririi cetății, a doua zi, dimineața, Ismail pașa, nici nu și-a mai aruncat ochii spre ea ci, luînd-o spre miazănoapte, prin cîmpia secuiască și mergînd trei ceasuri, și-a așezat cortul pe o colină înaltă. Iar ostașii, cu corturile și cu tot calabalîcul lor, s-au așezat pe cîmpie, în fața cetății Mezdanvar³⁶⁴.

76 *Cetatea Mezdanvar.* A fost zidită de un crai cu numele de Mezdan Ban³⁶⁵. // Se află sub stăpînirea craiilor Ardealului și pe pămîntul vilaietului secuiesc; dar locuitorii nu prea ascultă de crai, cetatea lor fiind o zidire

³⁶² G. Kraus, *op. cit.*, p. 397, vorbește de o ciocnire între ostașii lui Kemény și cei turci la Săcueni „care este o cetate deosebit de însemnată”.

Pentru reconstituirea drumurilor urmate de oastea turco-tătara vezi harta întocmită de Benedek Fidel, *op. cit.*, p. 47.

³⁶³ *Seykel*.

³⁶⁴ *Mezdanvar*, cetatea Mezdan. În regiunea Ciucului existau cetățile Both, lângă Gheorghieni, Mico, la Miercurea Ciuc (care a fost distrusă la 1661), Cetatea Păgînă, situată pe o stîncă, cetatea Ciceu, pe un deal de pe malul Oltului, etc. (T. Chindea, *op. cit.*, pp. 25–31, Orban B., *A székelyföld leirasa*, I, pp. 60–63, 126–129, 131–133; II, pp. 57–64, 69 și urm. și *passim*).

³⁶⁵ Personaj imaginat de Evlia Celebi pentru a explica numele cetății.

puternică de piatră, cu bastioane înalte. Șanțul cetății, zidurile și bastioanele sînt împodobite cu crenele și e plină cu arme de război. În latura dinspre apus, pe marginea unei mlaștini, avea un oraș înfloritor, în care se aflau mai multe biserici, lucrute cu artă, hanuri, tîrguri și bazare. De îndată ce s-a așezat sub această cetate, Ismail pașa, a trimis ca sol, la căpitanul cetății, pe ceașul Hasan, unul din agalele de la Buda. Ceașul Hasan a venit înapoi la pașă cu capul spart și cu ochii scoși. Atunci, crainicii oastei au strigat numaidecît, iar soldații au pus îndată mîna pe arme și s-au pregătit.

Împresurînd cetatea și orașul, în revărsatul zorilor, oastea a pornit la atac, din toate părțile, mai întîi asupra bastioanelor și, de pe înălțimile din împrejurimi, au slobozit numaidecît în cetate cinci sau zece salve de tunuri. Dar și din cetate s-au tras vreo patruzeci-cincizeci de ghiulele. Pe cînd dușmanul era ocupat în partea aceasta, s-a dat foc orașului de jos. N-au trecut nici două ceasuri și, neacordîndu-i-se îndurare, cetatea a fost cucerită, iar ostașii au intrat în ea și au luat, în total, o mie șapte sute de prizonieri aleși. Avuțiile au fost împărțite gaziilor. Ceașul Hasan, la rîndul său, a scos ochii căpitanului care îl orbise pe el și, după ce au fost torturați cei șaptezeci de birăi³⁶⁶ și preoți și toți cei o mie șapte sute de prizonieri, căpitanul a fost tăiat în bucăți la locul de pedeapsă.

Prizonierii au povestit apoi că acel căpitan era un om foarte crud, iar pe prizonierii turci și musulmani, care îi cădeau în mînă, îi jupuia de vii, de piele, și îi răstignea pe cruci. „Atunci nu s-a întîmplat o nedreptate cu el”, am zis noi. Apoi, la acest conac, crainicii lui Ismail pașa au strigat astfel: „Vom poposi trei zile sub cetatea aceasta și fiți cu grijă! Toți ostașii să meargă în cete în incursiuni, prin împrejurimi, să prade și să jefuiască”. În tabără n-au rămas decît trei mii de ieniceri, două mii de ostași de la Buda și două mii de la Agria și alți pedestrași. Toți ceilalți au început să se răspîndească prin împrejurimi. Numai Allah știe cantitatea prăzilor luate.

Nu numai în țara secuilor, dar și în Ardeal, pe o distanță de cîteva zile de mers a început să dispară urmele de prosperitate. În nici o expediție n-a fost atîta distrugere și nu s-au pricinuit atîtea pagube ca în expediția aceasta³⁶⁷. Cetele prădalnice au pustiit pînă în țările leșești, ale Ungariei de mijloc³⁶⁸, Austriei³⁶⁹ și Moldovei³⁷⁰.

³⁶⁶ *Biro*.

³⁶⁷ Despre situația tristă în care ajunsese Transilvania în această vreme vezi: P a s k o K r i s t ó f, *Erdély országnak pusztításáról szóló siralom* [Cîntecul de jale despre țara Transilvaniei prădate], Sibiu, 1663, Szalárdi János, *Siralmas magyar Krónika* [Cronica maghiară de jale], ed. Kemény Zs., Pesta, 1853, Iohannes Graffius, *Siebenbürgische Ruin, beschreibts in Warhrheit nach deme, was er wehrend der Belägerung in der Königlichen Herrmannstadt 1658–1661, in Deutsche Fundgruben*, II, 1840, pp. 141–234.

³⁶⁸ *Orta Madjar (Macar)*.

³⁶⁹ *Nemse*.

³⁷⁰ *Bogdan*.

77 //Iată că, prădînd tot așa, timp de trei zile și trei nopți, cîți prizonieri buni s-au găsit în ținutul secuiesc³⁷¹ și în alte părți, toți au fost ridicați. În sfîrșit, adunîndu-ne oastea pe cîmpia secuiască, niciunul din oamenii noștri n-a rămas în urmă și, întorcîndu-ne din luptă, cu patru mii de care încărcate cu prăzi, am pornit să ieșim prin trecătoarea secuilor³⁷².

Încăierarea dintre ieniceri și tătari

Toți oștenii din Buda și Agria, făcînd înțelegere deplină cu ienicerii, au ieșit prin acest Tabur Bogazi³⁷³, spunînd astfel: „Se poate ca noi, pedestrașii, după ce am cucerit tabăra, să rămînem cu mîinile goale?”³⁷⁴. Zicînd astfel, ienicerii pedestrași s-au năpustit asupra tătarilor și a carelor. Năpustindu-se ca niște lupi flămînzi, ei i-au trîntit pe tătari de pe cai și le-au luat toți robii și toate prăzile.

Tătarii, sărînd numaidecît pe cai, au zis: „Ienicerii aceștia ne caută ceartă. Să nu-i lăsăm să treacă mai departe de aici” și s-au încăierat de-a binelea cu ienicerii. Dar ienicerii se găseau în tabără, iar tătarii pe cîmp deschis. Cînd cîțiva dintre tătarii de seamă au devenit martiri, atunci, serdarul Ismail pașa și ceilalți emiri și beilerbei înțelepți, precum și ciorbagii ienicerilor, intrînd numaidecît între ei, s-au rugat de gaziii celor două părți, dar n-au izbutit <să-i convingă>, și tătarii, rușinați și păgubiți, s-au îndreptat cu caii lor spre serdarul Ali pașa³⁷⁵.

Slavă lui Allah, carele și prizonierii noștri aflîndu-se lîngă gaziii de serhat³⁷⁶, n-am pierdut nimic.

În ziua aceea, pe cînd treceau prin trecătoarea Tabur Bogazi atîtea mii de oșteni, noi am privit-o foarte atent și cu de-amănuntul. Era o tabără ciudată. Nici un constructor din lume nu și-a putut închipui o asemenea tabără. Aceasta era o tabără înconjurată din toate părțile cu fel de fel de meșteșuguri diavolești, ca un fel de plasă. Chiar acum, cînd era pace, abia am putut s-o străbatem într-o zi. În ziua următoare, formînd un alai mare cu prizonierii și cu prăzile, am ajuns la oaste.

³⁷¹ *Leh* în loc de *Seyhel*, secuiesc.

³⁷² *Seyhel Bogazi*, „trecătoarea secuilor”. Este vorba de pasul Ciucului, numit și trecătoarea secuilor (*Călători*, V, p. 602). Vezi și observațiile lui P. Binder în „Rev. de istorie”, 1974, p. 969.

³⁷³ *Tabur Bogazi* „Trecătoarea taberei”. Aceeași cu *Seyhel Bogazi* (Trecătoarea secuilor de mai sus). Evlia o numește astfel pentru că acolo fusese tabăra secuilor, cînd a pătruns armata turcească în Ciuc, sub conducerea lui Ismail pașa.

³⁷⁴ Rămînînd la „Mezdanvar” de pază, ei nu putuseră lua parte la incursiunile de pradă. Vezi mai sus textul.

³⁷⁵ Ali pașa nu trecuse în Ciuc, ci aștepta, în scaunul Odorhei, întoarcerea trupelor trimise după pradă.

³⁷⁶ Adică lîngă trupele de la cetățile de margine ale imperiului. Evlia Celebi a mai descris aceste evenimente din 1661.

În fața cortului serdarului Ali pașa s-a ținut un sfat mare și Ismail pașa, serdarul³⁷⁷, a primit în dar o haină împodobită, iar Djerrah-Kasım pașa, Pir-Hasan // pașa și Husein pașa și ceilalți emiri și chehaiaua lui Melek <Ahmed> pașa și ciorbagiile ienicerilor și alții au primit, în total, 78 trei sute zece caftane cusute cu fire de aur și au fost îmbrăcați cu ele. I s-a dat un caftan și serdarului tătarilor, Șahpolad aga, dar acesta, refuzând să-l îmbrace, a vorbit așa: „Porunca e a legii Profetului. Într-adevăr, azi ești serdarul nostru cel mare și înaltul nostru vizir. Să ne faci dreptate la acest divan al padișahului. Noi simțim un alai de gazii pribegi fără soldă și venim în ajutorul credinței celei drepte și, părăsindu-ne țara, devenim viteji, ori martiri. Simțim frați de aceeași credință, dar ienicerii, lovindu-ne, ne nimicesc ca pe niște dușmani!” Zicând acestea, ei i-au depus pe cei șaptesprezece martiri ai lor pe locul unde se ținea divanul. Apoi, zicând iară: „Ei ne-au luat mulți prizonieri și prăzile”, dădu defterul³⁷⁸ în mîna serdarului, iar mîrzacii, agalele de nutreț, atalicii³⁷⁹, trîntindu-și căciulile la pămînt, izbucniră în plîns.

Serdarul chemă îndată la divan pe agalele ienicerilor, pe Muhzîrbeizade Mustafa aga din Tekirdag³⁸⁰ și pe ciorbagiile trimiși la expediție și le zise: „Priviți gazii! Ce-s cu martirii aceștia? De ce faceți asemenea fapte nedrepte? Oare luptătorii tătari nu ne sînt frați și tovarăși de drum și de luptă?” Atunci comandantul ienicerilor răspunse: „Stăpîne³⁸¹, mergînd la lupta aceasta, noi am vorbit cu tătarii și le-am spus: «Prietenii, noi, ca pedestri, simțim oameni cu picioarele legate și nu putem să alergăm. Dar voi, repeziți-vă cu caii voștri, strîngeți pradă, iar la întoarcere, să o împărțim laolaltă». Cu asemenea legăminte și condiții am plecat. Slavă lui Allah, țara dușmanului a fost cucerită, dar, la întoarcerea din expediție, cînd ne-am cerut partea din prăzi, unul dintre ei a strigat: «Lovește-l!» și, năpustindu-se asupra noastră, pe nouă dintre oamenii noștri i-au făcut martiri. Să se hotărască după Șeriat”. Și martirii <turci> au fost aduși la locul acela.

Iar tătarii ziseră hotărît: „Ferească Allah! noi n-am spus să împărțim prada cu voi. Voi vă aflați în luptă sfîntă și primiți soldă, dar noi simțim niște viteji pribegi. Voi ați omorît mai întîi oamenii noștri ca să ne luați avuțiile, iar noi am avut dreptate să vă vîrșăm sîngele, pentru că voi ați devenit tîlhari de drumul mare și ați fost condamnați potrivit versetului: „Nimicește-i pe cei ce atacă poporul...”

³⁷⁷ Ali pașa era de fapt *serascherul*, adică generalissimul corpului expediționar, iar Ismail pașa era *serdarul* (comandantul) detașamentului care prădase Ciucul.

³⁷⁸ *Defter*, listă, condictă, catastif.

³⁷⁹ *Atalık*, bătrînii din oastea tătară.

³⁸⁰ *Tekirdag*, localitate în Turcia europeană.

³⁸¹ *Sultanım*, formulă de politețe.

După răspunsul acesta așa de tăios, Ali pașa zise : „Pe legea padișahului, o să vă reclam pe toți padișahului și vă voi uide ; să dați numaidecît înapoi, acestor gazii, pe toți prizonierii, după cum scrie în defter ; altfel vă privește !” Dînd astfel de poruncă hotărîtă, luptătorii tătari au ieșit afară, aducîndu-i mulțumiri.

79 Dar mai este oare cu putință ca // vînatul căzut în gura balaurului cu șapte capete să scape, așa, dintr-odată ? În cele din urmă, s-a stîns cam jumătate din prizonieri și din pradă și li s-a restituit tătarilor. Pentru cealaltă jumătate, Ali pașa le-a dat tătarilor, din averea sa personală, douăsprezece pungi de bani, mulțumindu-i astfel. Ienicerii și tătarii căzînd la înțelegere, serdarul cel prevăzător, pentru a încheia împăcarea, a pus să se ridice un cort aparte și a dat un ospăț așa de mare că nu se poate descrie.

Venind vestea că pe ici pe colo secuii s-au întors în cetățile și satele lor și au început să le repare, vestitul serdar, pentru a-i pedepsi pe tătari, i-a trimis din nou pe toți tătarii în țara secuilor și, în două zile, oastea s-a îmbogățit cu zece mii și șase sute de prizonieri și cu pradă nesfîrșită. Serdarul a plecat de aici și, cotind de astădată spre apus, am trecut prin fața cetății Odorhei³⁸².

În bălăia aceasta sfîntă, numai de mîna tătarilor au pierit treizeci de mii de oameni. O, Allah !, oare și aceștia nu sînt locuitori ai pămîntului ? Nu sînt și ei creaturi scumpe ? Nu sînt și ei, ca și toate făpturile, niște călători ce vin și pleacă din saraiul lumii ? Ce-i cu necorocirea aceasta pe capul lor ? Vorba răposatului Veysi efendi : „Cînd a fost lumea înfloritoare și prosperă ?”

Plecînd de aici, am ajuns în trei ceasuri la satul Seniak³⁸³. Aici, locuitorii secuii, căpitanul, birăii și juzii au arborat steaguri albe și, cerînd iertare, au venit la crai și, dînd o sută cincizeci de pungi de bani pentru vistieria padișahului, în contul birului neplătit de șase ani, au răscumpărat de la Ali pașa, cu suma de patruzeci de guruși, pe căpitanul³⁸⁴ cetății Beteștvar. De aici, mergînd mai departe, am ajuns la cetatea Rupea³⁸⁵.

Cetatea Rupea. Și aceasta e o cetate a sașilor de sub ascultarea crailor Ardealului. Toți căpitani, birăii, dregătorii și fruntașii³⁸⁶ au adus craiului două sute de pungi pentru birul padișahului și, predîndu-le, au luat dovadă scrisă pentru ele. În locul acesta, dîndu-se craiului un cort, s-a dat firman ca el să meargă și să stea separat.

³⁸² *Udvarhel.*

³⁸³ Ar putea fi satul Stena, situat la circa 5 km sud-vest de Rupea.

³⁸⁴ Căderea lui în mîinile turcilor este amintită mai sus, la ocuparea cetății Beteștvar.

³⁸⁵ *Kohalom*, după *Köhalom* (Movilă de piatră), românește : Cohalm, Rupea de azi. Despre cetatea Rupea, amintită la 1324, vezi indeosebi H. Müller, *Die Repser Burg*, Sibiu, 1900.

³⁸⁶ *A'yan.*

Discuția unui preot³⁸⁷ binevoitor cu serdarul Ali pașa

Un preot din cetatea aceasta, venind în taină la Ali pașa, îi spusese : „Fiți cu băgare de seamă, // stăpîne ! Iată, craiul Ioan Kemény stă gata, 80 la cinci conace de aici, sub cetatea Gilău³⁸⁸ cu cincizeci de mii de soldați³⁸⁹. Strânge ostași din Austria, Polonia, Cehia, Suedia³⁹⁰ și de la Karol³⁹¹ și are de gînd să vă atace în locul acesta. Iar ostașii voștri sînt risipiți prin munți după vînătoare de oameni și umblă pe acolo. Și am auzit că nici Siedi-Ahmed pașa nu e printre voi. L-ați ucis, la poruncă, pe acel viteaz războinic, iar dușmanul a ieșit la iveală. Dacă Ioan Kemény n-a scos capul pînă acum, a făcut-o pentru că trăgea nădejdea că : «pînă la urmă, turcii o să aibă nevoie de mine și, la rugămintea împăratului³⁹², mă vor numi crai». Auzind acum că ați pus alt crai în locul lui, el s-a supărat foc și cu siguranță că vă va ataca pe neașteptate”.

Ali pașa nu l-a lăsat pe preot să plece, ci l-a dat în seama lui muhîr aga, ca să-l țină sub supraveghere și, chemîndu-l pe crai la el, i-a pus tot felul de întrebări cu privire la situația lui Ioan Kemény. În timpul acesta, au venit de la pașa de Oradea două iscoade îmbrăcate ca negustori și i-au adus scrisori care se potriveau cu spusele preotului. Atunci serdarul îi dădu preotului daruri cu mărînimie și îl trimise la crai. Cu acest prilej, a aflat și craiul vestea cea înspăimîntătoare, și chiar în ziua aceea a trimis înștiințare în cetățile ce-i erau supuse.

În noaptea aceea, pînă dimineața, creștinii cu șepci negre au început să umple toate părțile. Melek-Ahmed pașa zise către serdarul suprem³⁹³ : „Lucrul cel mai cuminte ar fi să așezăm oastea craiului în direcția de unde va veni Ioan Kemény și ceva mai departe de oastea noastră, iar între ele să fie așezați, dintre ai noștri, oștenii viteji al lui Țatalbaș pașa, ai lui dogan-

³⁸⁷ *Papas*, popă.

³⁸⁸ *Gălu* (citește Ghialu) de la ung. Gyallu. După G. Kraus, *op. cit.*, p. 429, tabăra lui Kemény se afla lîngă satul Corușu, la o milă de Cluj, unde Kemény a aflat de alegerea ca principe a lui M. Apafi. Tabăra lui Ali pașa se găsea lîngă Iernut (*ibidem*, p. 431), unde pașa a stat cîteva săptămîni, după care, la 26 sept., a plecat pe ruta Bahnea, Dej, Chendu Mic etc., ajungînd la Făgăraș (*ibidem*, pp. 436—437, 446), plecînd apoi pentru iernat la Timișoara, rămînînd în Transilvania Ibrahim pașa și Küçük Mehmed pașa.

³⁸⁹ Din alte surse știm că, în toamna lui 1661, ostașii lui Montecucculi — aliatul lui Kemény — erau în număr de 36 000, în timp ce Kemény avea circa 10 000 de soldați (*Monumenta Comititalia*, XIII, p. 533). De la Kraus, *op. cit.*, p. 431 aflăm că turcii „sînt de patru ori mai mulți decît cele două oști ale lui Kemény”. Austriecii retrăgîndu-se, Kemény a rămas cu o oaste de circa 9 000 de oameni (*ibidem*, p. 458).

³⁹⁰ *Isfadj*; de obicei *Isfedj*, *Isveç*.

³⁹¹ Necunoscut. Probabil Cracovia; cazaci(?).

³⁹² *Çasar*, din ung. *Császár*, germ. *Kaiser*, „împărat”. E vorba de Leopold I.

³⁹³ *Serdar-i ekrem*, titlu ce se dă comandantului suprem al corpului expediționar, generallîsim. Se acordă de obicei marelui vizir, în timpul expedițiilor.

81 djibași³⁹⁴ Ibrahim pașa și cei din eialetul Karaman, iar în fața craiului să meargă și să conăcească tătarii călăreți”. Toată lumea a găsit potrivit sfatul lui Melek <Ahmed> pașa, iar Küçük-Mehmed pașa zise: „Stăpîne, dacă m-ai primi și pe mine ca comandant al avangărzii, aș înainta și eu, făcînd cuceriri, și n-aș rămîne în urma puternicilor noștri prieteni”. Cînd el a spus aceste cuvinte, Melek-Ahmed pașa îi răspunse îndată: „Iată, așa trebuie, așa se face treabă!”, și, sărînd de la locul lui și desbrăcîndu-și haina îmblănită, o puse, în numele serdarului, pe umerii lui Küçük-Mehmed pașa, zicîndu-i: „Mergi! Allah să-ți dea noroc! Pe tine frate, serdarul te-a așezat în avangardă, înaintea craiului”. La aceste cuvinte ale lui Melek, serdarul rămase uimit. Küçük-Mehmed pașa i-a sărutat mîna, // iar craiul și Ibrahim pașa au ocupat numaidecît pozițiile, la depărtare de o zi de mers³⁹⁵ de ordie, dar oastea cutreiera șesul orașului Rupea, ca și cînd ar umbla după prăzi.

În noaptea aceea, Küçük-Mehmed pașa, necunoscător al lumii străine, a dispărut, cu toată oastea sa, de lîngă tabăra craiului, iar corturile și toate lucrurile lor au rămas pe loc, dar cît privește pe stăpîinii lor, nu era nici o urmă. Cînd serdarul a auzit de aceasta, a rămas încremenit. De fapt însă, în noaptea aceea, Küçük-Mehmed pașa plecase în mare grabă numai cu cei șase mii de călăreți și viteji de serhat, hotărît să-l nimicească pe Ioan Kemény.

El a luat-o înaintea cît a putut de repede și, mergînd o zi și o noapte, în zorii zilei, cu strigătul de „Allah, Allah!”, pornit din suflet, și-a repezit calul asupra a șazeci de mii de dușmani ce zăceau morți de beți, îmbrăcați în armuri, și, ciocnindu-se, s-a încins o luptă și o bătaie mare și, vrînd-nevrînd, îl lovi pe dușman așa de tare, de nu s-a mai văzut așa ceva. Craiul Ioan Kemény, aflînd de aceasta, vroi să scape cu fuga, dar oastea îl atacă și, ucigîndu-l pe cîmpul de luptă, îi luă toate carele și corturile³⁹⁶.

³⁹⁴ Căpetenie peste șoimari.

³⁹⁵ *Fersah*, cale de o zi de mers.

³⁹⁶ Evlia revine asupra evenimentelor. Ioan Kemény a fost înfrînt de Küçük-Mehmed pașa la 23 ianuarie 1662 și nu în toamna anului 1661. Lupta s-a dat lîngă Sighișoara, la Seleuș. Evenimentele sînt povestite mult mai bine și mai pe larg de G. Kraus, *op. cit.*, pp. 472—474, care dă numeroase știri despre acțiunile întreprinse de cele două oști înainte de lupta finală.

Despre această luptă, la care au participat și oșteni din Țara Românească și Moldova, vezi și Rădu Popescu, *Istoriile*, pp. 128—129.

Despre moartea lui I. Kemény vezi Rónay Elemér, *Kemény János fejedelem haldia és nyughelye* [Moartea și locul înmormintării principelui I. K.], Cluj, 1929; Berweth Wilmos, *Egy sirkő a nagy-szöllősi csatátérén* [O piatră funerară pe cîmpul de luptă de la Seleușul Mare], în „Századok”, 1893, pp. 743—747; Persián Kálmán, *Kemény János fejedelemsége* [Principatul lui K.J.], Cluj, 1907; *Csarei Mihály Historiája, 1661—1771*, Pesta, 1852, pp. 6—10, etc.

Strângînd patruzeci de mii de capete și șapte mii de soldați prizonieri³⁹⁷ și trompete și clopote și figuri de zeițe cu cruci și patruzeci de tunuri și o mie și șazeci de trăsuri și alte lucruri și alimente, s-au întors la oaste, în a șaptea zi de la plecare, cu un alai mare și purtînd tidvele pe prăjini, care păreau o pădure și pe care le-au rostogolit înaintea cortului serdarului suprem.

Ali pașa, serdarul, de bucurie, a pus pe umerii lui Kūçük Mehmed pașa două haine îmblănite, iar la brîu l-a încins cu o sabie și cu un hanger, bătute în nestemate, precum și cu un arc de săgeți, iar pe cap i-a înfipt o pană de șoim, zicîndu-i: „Ei Kūçük Mehmed, pui de leu, să-ți fie de bine pînea padișahului!” I-a dăruit și un eialet. Apoi, au trimis la Poarta fericirii știrea îmbucurătoare a omorîrii lui Ioan Kemény și vestea numirii craiului³⁹⁸.

Serdarul vorbi astfel: „Cine mă iubește să-l cinstească cu daruri pe Mehmed pașa”. Și Melek pașa, Çavuşzade, Djerrah-pașa, Ismail pașa, Husein pașa și Pir-Hasan pașa i-au dăruit, cu toții, cîte o haină îmblănită și alte stofe scumpe. // Tot atunci și craiul, de bucurie că rivalul său, Ioan Kemény, era mort, i-a dat lui Kūçük-Mehmed pașa cincisprezece pungi de bani, o mantie îmblănită, o sută de care de zaherea și zece care cu postavuri. Bietul Kūçük-Mehmed pașa, care nu era decît un simplu beilerbei, se pomeni deodată, datorită vitejiei sale, puternic ca și Alexandru³⁹⁹ și stăpîn pe avere, căci, intrînd în stăpînirea lucrurilor luate de la Kemény: bani, bagaje, echipament, provizii, nimeni nu l-a întreat și nimeni nu s-a amestecat. Prizonierii puși în lanțuri vorbeau: „Numai bani peșini erau două mii de pungi de guruși — taleri și o sută de pungi de galbeni ungurești”. Chiar și ostașii viteji ai lui Mehmed pașa au primit, fiecare, lucrurile unui căpitan și o sută de pungi de bani⁴⁰⁰, iar în fața lui, zi și noapte, stăteau numeroase slugi în picioare. Iată, așa se îmbogățește cu pradă cine e viteaz și brav!

Expediția aceasta a fost binevenită pentru craiul cel nou, dat fiind că rivalul său, Ioan Kemény, a fost omorît. Acum, craiul fiind liber, el a strîns într-o săptămînă birul rămas de trei ani, în sumă de două mii de

82

³⁹⁷ Kemény a avut în total 9 000 de ostași, din care au fost uciși 575 de oameni (G. Kraus, *op. cit.*, p. 474). În vol. V, p. 144, Evlia Celebi susține că Kemény a fost ucis la Odorhei, împreună cu 7 000 de oșteni.

³⁹⁸ După același Kraus (*op. cit.*, p. 475), Ali pașa se găsea în această vreme la Timișoara, unde a aflat vestea uciderii lui Kemény printr-un capugibași pe care-l trimisese cu scrisori către „stările țării” să se informeze asupra situației din Transilvania. La Evlia cronologia este greșită.

³⁹⁹ Iskender, Alexandru Macedon.

⁴⁰⁰ Exagerare evidentă. Evlia Celebi a mai descris aceste evenimente (*Seyahatname*, vol. V).

pungi, și l-a predat vistieriei și a jurat și pentru strângerea a o mie de pungi, cît mai rămînea de plătit padișahului^{400bis}.

Într-adevăr, planul acesta și ducerea lui la bun sfîrșit s-au îndeplinit prin măsurile de prevedere ale strălucitului serdar Ali pașa și prin binecuvîntata influență a lui Melek-Ahmed pașa. Căci Ali pașa era un comandant foarte bun, inteligent, prevăzător, om de suflet, înțelegător și iscusit. El se trăgea cu adevărat din neamul lui Ebu Bekir es-Sîddîk⁴⁰¹, cel prețuit de Allah, și era fiul lui Kara-Piri pașa, vizirul sultanului Selim⁴⁰², devenit cunoscut prin așezămintele de binefacere, întemeiate de el la Silivri⁴⁰³. Lui îi lipsea o încheietură a degetului cel mare de la mîna dreaptă și semnul acesta, după cum se spune, îl avea și Ebu Bekir, cel prețuit de Allah. El a văzut lumina zilei la Kîrkkilise⁴⁰⁴. A crescut în slujba kapudanului Hasan pașa, apoi a fost sub ascultarea vizirului Tabanî-Yassî, fiind, după aceea, chehaiaua lui Dervîș Mehmed pașa, defterdarul, chehaia al sultanei-valide⁴⁰⁵ și apoi, devenind capudan, a clădit o cetate la Dardanele⁴⁰⁶. După aceea a cucerit Oradea⁴⁰⁷ și apoi a fost numit serdar împotriva Ardealului. După aceea s-a dus la Ujvar⁴⁰⁸, iar după cucerire, a murit lîngă această cetate...

83 // A fost un vizir generos și prieten al celor învățați și retori, totdeauna vesel și bine dispus, cronicar și orator, vestit pentru faptele lui. Prin mii de măsuri și iscusințe, el a condus armata în țara Ardealului și, ducînd oastea la biruință și triumf, a cîștigat faimă. Cînd lucrurile stăteau astfel, s-a ivit un eveniment neplăcut.

Evenimente triste și neplăcute. Pe locul unde conăceam, sub cetatea Rupea, au venit din cetățile noastre : Buda, Esztergom⁴⁰⁹, Alba Regală⁴¹⁰, Simontorn⁴¹¹, Kanizsa, scrisori sîngeroase, prin curieri, care cereau ajutor. În ele se spunea : „Stăpîne, vino repede, căci ținuturile și vilaieturile sînt pierdute !”

Cînd colo, împăratul Austriei⁴¹² săvîrșise o lașitate, stricînd și călcînd tratatul de pace. Socotind că e prilej de pradă și găsind vilaietul Buda fără oaste, el zise : „Osmanlii s-au dus să pustiască Ardealul ; hotarele trebuie

^{400bis} Despre banii trimiși Porții vezi *Monumenta Comitalia*, XIII, p. 103 și urm.

⁴⁰¹ Prim calif, care a urmat după Mahomed.

⁴⁰² Selim al II-lea (1566—1574).

⁴⁰³ Silivri, Selymbria, oraș în Turcia europeană, la vest de Istanbul.

⁴⁰⁴ Kîrkkilise, oraș la nord-vest de Istanbul ; azi : *Kırklareli*.

⁴⁰⁵ Valide-Sultan, sultana mamă.

⁴⁰⁶ *Bahr-ı Sefid Bogazi*.

⁴⁰⁷ *Varat*.

⁴⁰⁸ Ujvar, zis și Neuhausel ; azi : Nové-Zamky, în Slovacia.

⁴⁰⁹ *Ústurgon*.

⁴¹⁰ *Istolni Belgrad*.

⁴¹¹ *Simontorna*.

⁴¹² *Nemse çasari*.

să fie goale, iar trupele lăsate pentru pază nu ni se pot împotrivi”. Și strîngînd împotriva cetăților noastre, din apropierea graniței, o oaste de cincizeci de mii de oameni de diferite neamuri și mai unindu-se și cu principii Zriny⁴¹³, Batthyány⁴¹⁴, Kenanoglu⁴¹⁵, a atacat, în chip norocos, ușor și fără teamă, palăncile, cetățile și orașele din apropierea Budei, ca : Hamzabeg⁴¹⁶, Ercsi⁴¹⁷, Penteli⁴¹⁸, Djankurtaran⁴¹⁹, Zsánbék⁴²⁰ și Vörösvár⁴²¹, Palota, Csákvár, Bathyan Náda⁴²² și, bătîndu-le fără teamă, le-a ocupat și a luat toate comorile și avuțiile, iar pe locuitorii musulmani i-a alungat ca pe turmele de oi. Î-a trimis pînă la cetatea Belgradului și la Masuturna⁴²³ și, luînd din cetăți toate proviziile și tunurile, a ars cetățile și apoi, nemaiputînd să stea pe loc, s-a pus pe fugă și a fugit în țara sa nenorocită.

Cînd află de vestea aceasta, Ali pașa își pierdu stăpînirea de sine și, în zelul său, cuprins de dorința de a lupta, a chemat la divanul padișahului, în mare grabă și fără a amîna măcar cu un minut, pe Ismail pașa, vizirul de Buda, și-i zise : „Repede, frate, pleacă fără întîrziere și numaidecît cu oastea vilaietului tău la Buda ; fă un conac din trei și caută să ajungi cît mai repede la hotarele Budei”. Și, dîndu-i poruncă prevăzută cu tugra, îl îmbracă cu un caftan.

Atunci Ismail pașa, strîngîndu-și cortul și calabalîcul de sub cetatea Rupea din Ardeal și // punînd trîmbițele să sune de plecare, s-a dus îndată la Buda cu oastea de Buda. În acest timp, înțeleptul serdar a convocat divanul cel mare și, după sfat, îndemnat de setea de război asupra împăratului Austriei, a poruncit ca trupele vilaietelor Agria⁴²⁴, Oradea, Timișoara, Semendria și soldații din cetatea aceasta să meargă, cu toată oastea de tătari, nimicitori de dușmani, pe pămîntul Austriei și să-l pustiască și să-i robească pe locuitori. Ca serdar, l-a numit tot pe Küçük-Mehmed pașa.

84

⁴¹³ *Zirinoglu*, „fiul lui Zrinyi”. Nicolae Zrinyi, distins comandant de oaste și unul din cei mai de seamă poeți maghiari (1618—1664). Era croat de origină. A lăsat o frumoasă epopee (*Zriniada*) despre apărarea cetății Szigetvár de către bunicul său cu același nume, în 1566. Din bogata bibliografie ce-i este dedicată vezi K l a n i c z a y T i b o r, *Zrinyi Miklós*, Budapesta, 1954 ; vezi, de asemenea, *Zrinyi Miklós összes művei* [Operele complete ale lui N.Z.], 2 vol., Budapesta, 1958 și *Zrinyi Miklós levelei*, ed. Márkó Árpád, Budapesta, 1950.

⁴¹⁴ Vezi N a g y I., *op. cit.*, I, p. 243.

⁴¹⁵ *Kenanoglu*. Nume deformat ; neidentificat.

⁴¹⁶ *Hamzabeg*.

⁴¹⁷ *Erdjin*.

⁴¹⁸ *Penteli*.

⁴¹⁹ *Djankurtaran*. Sat turcesc în Ungaria transdanubiană.

⁴²⁰ *Djanbek*.

⁴²¹ *Al-kızıl Hisar*.

⁴²² *Bakian Náda*.

⁴²³ Sau *Mosotorna*, probabil : *Simontornya*.

⁴²⁴ *Egri*, Erlau, azi Eger (R.P. Ungară).

Patruzeci de mii de tătari, plecînd de la Rupea și trecînd dincolo de riul Tisa, s-au dus în țara austriacă. Allah să le dea ușurare!

Gloriosul serdar, cu oastea de optzeci de mii de rumelioți și anatolieni, a rămas la Rupea și, fiind trup și suflet cu craiul, s-a ostenit pentru strîngerea birului cuvenit padișahului, iar banii pentru padișah, împreună cu avuțiile cuvenite marelui serdar, ca și alte avuții ale vizirilor, le-a depus pe toate în cetatea Rupea, însărcinînd pentru paza ușii pe Kasım⁴²⁵-Mehmed pașa, pe Çatalbaş pașa și pe Piri-Hasan pașa. Dar cetatea fiind ocupată cu binișorul, toată oastea a intrat în corturi, lîngă cetate, iar oștenii s-au dus să viziteze cetatea, căci această cetate, fiind foarte puternică și faimoasă, este cheia părților ardelene.

Este o cetate plăcută, bogată și frumoasă, așezată pe locul unde se întîlnesc hotarele celor trei vilaieturi: al sașilor, al Ardealului și al secuilor. Este o cetate mare, de formă rotundă, clădită din cărămidă și așezată pe o colină înaltă dintre două gîrle, stînd acolo ca o lebedă albă. Are o poartă și șapte biserici, fără întărituri anexe. Are multe arme de luptă și e o trecătoare mare cu două rînduri de ziduri.

85 *Orașul.* Se află într-un loc înverzit și are vii și grădini în partea de apus a cetății. Acolo se găsesc douăzeci de biserici zidite din piatră, fiecare din ele semănînd cu o cetate. Are trei băi, zece locuințe pentru preoți, două mii de dughene. După obiceiul creștinilor din alte părți, și aici mărfurile le vînd femeile și fetele. Orașul e înconjurat cu un zid de cetate foarte puternic, dintr-un singur rînd, avînd trei porți, opt bastioane și un șanț lung, umplut, pînă sus, cu apă, iar în jurul șanțului se află un zid puternic cu palisade. Dat fiind că aci se produc foarte mulți struguri, vinul e recunoscut și vestit. De asemenea, băuturile, ca: rachiul, braga⁴²⁶, berea⁴²⁷, sînt multe. Locuitorii de aici i-au ospătat de multe ori cu pîine albă și cu asemenea băuturi pe ostașii mai stricați din oastea noastră. Ostașii mai cu cap și mai cinstiți, temîndu-se, au zis: „S-ar putea ca în dorința acestora de a îmbia lumea să bea vin să se ascundă vreun șiretlic” și s-au ferit să bea, dar s-au înșelat. Adevărul este că cetatea aceasta nu văzuse încă oaste otomană, nu suferise de pe urma lăcomiei tătarilor și nimeni dintre aceștia nu fusese tîrît în robie, deoarece, fiind așezată în loc prăpăstios, era cu neputință de ocupat.

Locuitorii acestei cetăți erau așa de naivi și de neștiutori, încît mulți copii și tineri au murit de spaimă, numai la vederea măreției oastei islamice. Nimeni dintre ostașii noștri n-a făcut pagubă în viile și grădinile lor. De aceea ei au primit oastea prietenește și au cinstit-o cu vin. Populația e

⁴²⁵ *Hasım* pentru *Kasım*.

⁴²⁶ *Boza*.

⁴²⁷ *Piva*, urmată de *bira*, în paranteze, introdus de editor.

foarte bogată, iar belșugul nici nu poate fi descris. Prin satele și pe ogoarele acestui oraș, pe dealuri înalte cît munții, se află, în vreo cincizeci de locuri, grâmezii de snopi de grâu, de o sută de ani, care stau acolo ca înălțimea cupolei Sfintei Sofii⁴²⁸ și ca piramidele egiptene. Snopii sînt așezați în stoguri cu spicele înlăuntrul și cu paie în afară, încît nu putrezesc nici vara, nici iarna. Astfel, orașul are grâu din dijmă, care se păstrează de ani de zile; atît de bogat este acest oraș, asemănător cu raiul. De aceea, serdarul s-a stabilit în acest oraș, în siguranță, iar pe ostași i-a trimis în toate părțile, deoarece nemaexistînd teamă, amenințări și tulburări din partea lui Ioan Kemény, Ardealul căpătase liniște și pace.

În expediția din secuime, cutreierasem și eu ținutul cu cei opt sute de viteji, iar prada pe care o luasem din orașul Lapovecise⁴²⁹, am dus-o în bazarul din Rupea, iar cele șapte pungi de guruși pe care-i găsisem mai de mult sub pragul ușii palatului vistieriei⁴³⁰, le-am împărțit frățește⁴³¹ șapte inși, așa că am primit cîte o pungă fiecare. După aceea am început să vindem în bazar caii, prizonierii și argintăriile de preț. Mai întîi, am vîndut trăsura zugrăvită artistic și cu geamurile de sticlă, cu șase cai foarte frumoși la ea, pentru suma de o mie de taleri reali și am vîndut și celelalte obiecte, bucată cu bucată, la valoarea lor și chiar peste preț. În privința prăzii, pe care o adunasem cei șapte din palat, și a altor avuții, // ne înțelesesem cu cei patru viteji de la Buda, care mînau căruțele, să le împărțim cu ei. Pentru aceste obiecte am căpătat în total unsprezece pungi, pe care le-am împărțit frățește între noi, venind fiecăruia cîte o pungă; după aceea, am adus mulțumiri lui Allah. 86

Restul de prizonieri și de pradă a fost vîndut de cei opt sute de viteji și, din vînzare, s-a obținut suma de patruzeci și una de pungi. Dat fiind că această sumă a fost împărțită frățește între cei optsute de ostași după socoteala făcută de mine și pentru că am dat fiecăruia ceea ce i se cuvenea, după defter și după lege, ei mi-au dăruit, umilului de mine, o sută de guruși, un prizonier destoinic, un cal și un mic sfeșnic de argint. Cînd s-a văzut acolo atîta avuție, ostașii din ordie ne invidiau că am putut strînge atîtea bogății și ne spuneau cu părere de rău: „Păcat că noi am dat mai înainte lucrurile noastre pe nimic!”

Slavă lui Allah, în mîna sârmanului Eylvia au intrat aici lucruri bunicile din prada de război!

Oastea a rămas zece zile sub cetatea Rupea și, după ce a primit o mie și șazeci de pungi cu bani, pentru birul pașahului, marele serdar a pornit

⁴²⁸ *Aya-Sofya.*

⁴²⁹ *Lapovcise.*

⁴³⁰ *Mal sarayı.*

⁴³¹ *Kalenderi*, ordin religios mistic.

de acolo și, mergînd spre sud, am conăcit pe malul râului Olt. Toate satele de aici fiind în siguranță și pace, oamenii se îndeletniceau cu repararea locuințelor lor. Aici se afla un oraș mare, care, după înfățișare, nu fusese incendiat și rămăsese neatins ; numele lui nu ne-a rămas în minte și de aceea nu l-am putut scrie.

De aici, mergînd iarăși spre miazăzi, peste cîmpuri roditoare, după două ceasuri am ajuns la cetatea Cacea⁴³² de pe malul Oltului.

Cetatea Cacea. Fiind clădită de o femeie cu numele de Cacea⁴³³, i s-a dat această denumire. Se află sub ascultarea crailor Ardealului și, fiind una din cetățile sașilor, este proprietatea episcopului lor. Eu, sârmanul, nu m-am putut duce în cetate ca s-o vizitez. Zicîndu-se că : „Locurile acestea sînt de acum sigure și pașnice”⁴³⁴, s-au rînduit multe avangărzi, iar dogandji Ibrahim pașa a fost trimis înainte, cu firman, ca să pregătească conacele.

87 Tuiurile tuturor beilerbeilor au pornit către miazăzi, ca să se oprească lîngă cetatea Făgărașului⁴³⁵. Peste cinci ceasuri, s-au slobozit, din direcția Făgărașului, cincizeci de tunuri balimeze. În tabără s-a iscat numaidecît zarvă și frămîntare și îndată s-au dus și s-au întors oameni de prin părțile Făgărașului. S-a aflat că se răzvrătise căpitanul Făgărașului // și, nelăsînd să fie așezat tuiul pe cîmpie, trăsesse cu tunurile. Atunci, serdarul cel mare porni repede din loc și, în patru ceasuri, ajunsese la cetatea Făgăraș⁴³⁶.

Cetatea Făgăraș. Se află sub ascultarea crailor Ardealului, dar se găsește în stăpînirea sașilor⁴³⁷. Deoarece vistieria și soldații lui Ioan Kemény se aflau aici, căpitanul ei nu s-a supus, ci a slobozit în ziua aceea focuri de tun asupra oastei. Oastea noastră, cea din partea lui Melek-Ahmed pașa, plecînd de acolo, s-a dus lîngă oastea serdarului, unde nu ajungeau ghiulelele ; ne-am oprit acolo. A doua zi, toată lumea fiind rînduită pentru incendierea întregului oraș, au fost înscriși o mie de oșteni de sacrificiu, aleși, și toți aceștia, desbrăcați și cu sabia între dinți, au trecut riul Olt, ce curge pe lîngă cetate, și au pătruns, fără teamă și frică, în orașul de peste apă și au început să-i lovească cu săbiile pe dușmani. Pe cînd locuitorii, văzîndu-i pe acești oameni goi de tot, se mirau și spuneau : „Ia priviți, turcul a îne-

⁴³² *Kaça*. După nume pare a fi Cața (*Kaca*), situată însă la nord de Rupea, nu la sud, unde exista o biserică fortificată, cu aspect de cetate (G. Oprea, *Bisericele cetăți ale sașilor*, pp. 214—219). La sud de Rupea, pe malul Oltului — cum spune Evlia — se află Ungra, unde exista, de asemenea, o biserică întărită („Archiv des Vereins”, 1910, pp. 434—435). În apropiere, dar nu pe malul Oltului, se află și cetatea Micloșoara.

⁴³³ *Faça*, cu un punct, în loc de două, pentru *Kaça* ; personaj legendar.

⁴³⁴ Poate în sens invers (vezi mai jos).

⁴³⁵ *Fograș*, *Fogaraș*.

⁴³⁶ *Fograșvar*.

⁴³⁷ Cetatea nu era în stăpînirea sașilor, ci fusese a lui G. Rákóczi I (G. Kraus, *op. cit.*, p. 83 și *Căldători*, V, p. 584). Despre domeniul Făgăraș vezi D. Prodan, L. Ursuțiu și Maria Ursuțiu, *Urbariile fării Făgărașului*, I, București, 1970.

bunit", vitejii noştri, nebuni şi goi, i-au lovit aşa de tare cu săbiile, încît mulţi s-au aruncat în rîu. Parte din ei, ajungînd la ţărmul de dincoace, au fost luaţi prizonieri, iar parte s-au înecat în apă, scăpînd astfel de ascuţişul sabiei. Ceilalţi s-au hotărît să fugă, iar cînd se revărsa de ziuă, ostaşii au dat foc oraşului⁴³⁸ şi au luat prizonieri şi prăzi din locurile întărite⁴³⁹ de lîngă cetate. Ostaşii cei goi, venind la malul apei, departe de tunuri, i-au trecut cu bine pe malul dinspre tabără pe cei luaţi în prinsoare, ca şi prăzile capturate, punîndu-le pe tot felul de lemne şi pe butoaie, iar oraşul l-au prefăcut în cenuşă. Cîţiva dintre tinerii noştri, trecînd din nou pe malul celălalt, au adunat pradă, după care au trecut înapoi rîul, veselindu-se, şi s-au întors în tabăra islamică plini de bogăţii.

După ce au ars oraşul, cetatea Făgăraşului a rămas într-un loc deschis şi, în ziua aceea, ai noştri au luat în prinsoare peste o mie de oameni. S-a dat firman că vom rămîne zece zile sub această cetate, deoarece trebuia să aşteptăm întoarcerea oastei tătare şi a lui Küçük-Mehmed paşa din vilaietul austriac. Dar oastea nu stătea liniştită, ci căuta să ia prizonieri dintre duşmanii ce locuiau pe locurile întărite de lîngă şanţul cetăţii. Din această pricină, cei din cetate slobozeau, ziua şi noaptea, o mie de salve de tunuri şi balimeze şi sute de viteji de ai noştri beau şerbetul martiriului şi îşi dădeau sufletul, iar gaziii rămaşi puneau mîna pe pradă şi se bucurau. // Dar cetatea tot nu voia să se supună; cînd colo, se găseau în ea mulţi soldaţi şi locuitori adunaţi din împrejurimi. Din această cauză s-a renunţat la asediarea cetăţii. 88

Cauza ridicării asediului. Cauza a fost că, deşi Ali paşa era mare serdar, nu i se dăduseră totuşi cele trebuincioase, ca muniţii şi arme pentru asediu, şi nu era însărcinat să asedieze cetăţi. Dacă, totuşi, ar fi început, i-ar fi fost uşor s-o cucerească. Numai că, ziua de Sf. Dumitru⁴⁴⁰ fiind aproape, iarna devenise atît de aspră, încît din pricina multor ploi şi zăpezi şi din pricina noroaielor nesfîrşite şi a băltoacelor nu mai puteai să-ţi mişti mîinile şi picioarele deloc, iar soldaţii nu puteau să mai iasă din corturi. Aceasta a făcut să fie ridicat asediul cetăţii. Nu mai era nici o nădejde de cucerire.

Era tocmai ziua a cincea, cînd au apărut trupele lui Küçük-Mehmed

⁴³⁸ Aceasta s-a întîmplat la 1 nov. 1661, deci înainte de moartea lui I. Kémény (*Monumenta Comitalia*, XII, p. 536). Despre asediul cetăţii vezi şi G. Kraus, *op. cit.*, pp. 446—447, care povesteşte evenimentele altfel decît Evlia.

Vezi, de asemenea, *Török magyarok történelmi emlékei*, V, pp. 510—511, de unde aflăm că şi M. Apafi a fost la Făgăraş între 2 şi 6 nov. 1661.

⁴³⁹ *Serampo*.

⁴⁴⁰ *Ruz-i Kasım* (la creştini Sf. Dumitru) corespunde zilei de 7 noiembrie. În această zi se încheiau în general campaniile, la turci. În vol. I, p. 293, Evlia susţine că la Făgăraş s-ar fi dat o „bătălie mare”. Şi aici vorbeşte de lupte.

pașa. De la vremea de dinaintea prânzului și pînă la chindie nu s-a sfîrșit șirul lung de prizonieri și de care încărcate cu prăzi, pe care le aduceau ostașii lui Mehmed pașa și trupele tătarilor. Vreo sută și șaptezeci de căpitani vestiți erau acum prizonieri în lanțuri și, spre necazul făgărășenilor, fiind împărțiți în cete, ei mergeau în sunete de trompete și tobe, purtînd steaguri și cruci, și așa au ajuns la oaste, împreună cu prada cea bogată. Față de banii și prăzile pe care le-am strîns noi în opt luni de zile, ei au adus peste de trei ori mai mulți prizonieri și nesfîrșit de mulți bani, încît un prizonier se vindea cu un aspru. Toți băieții destoinici și toate fetele frumoase erau de neam austriac.

Un tătar cu numele de Alemșah vorbea astfel : „Frații noștri au întocmai șaizeci și una de mii șaizeci și șase de prizonieri. Pe cînd treceam pe malul Tisei, auzirăm că și în tabăra otomană a lui Kûçuk-Mehmed se găsesc trei mii de robi”. Slavă lui Allah, ostașii musulmani, venind cu atîta pradă, au răzbunat prădăciunile și pustiirile făcute mai înainte de austrieci prin împrejurimile Budei și s-au luminat din nou fețele celor din trupele biruitoare. Văzînd aceasta, căpitanului cetății Făgăraș, cu toate că nu era în toate mințile, i-a venit totuși de astă dată mintea. Ridicînd numaidecît pe cetate, în șapte locuri, drapelul alb al predării, zise : „Îndurare, hei ostași a Casei lui Osman!”. Și căpitanul cetății, împreună cu un preot⁴⁴¹, s-au suit în barcă și, venind pe malul celălalt, i s-au supus craiului și, dînd o sută și șaptezeci de pungi de bani pentru birul padișahului, // au fost lăsați să plece.

Iusuf bei, beiful de Scutari⁴⁴², a fost numit în cetatea lor pentru pază. Cetatea fiind pe malul celălalt al riului, nu s-au dus prea mulți ca s-o viziteze.

Plecarea noastră din locul acesta spre cetatea Brașovului⁴⁴³

Întîi, ținîndu-se sfat, patru mii de soldați din eialetul Rumeliei, al lui Melek-Ahmed pașa, aripa dreaptă, pusă sub comanda lui Mustafa, și aripa stîngă, sub comanda lui Celebi, au pornit spre cetatea Brașov ca să strîngă birul padișahului. Atunci, cu învoirea lui Melek-Ahmed pașa, am plecat și eu, sârmanul, de sub cetatea Făgărașului și, mergînd șapte ceasuri spre miazăzi, ne-am oprit pe malul riului Brașov⁴⁴⁴. Riul acesta izvorăște din munții Moldovei și ai Ardealului și, în apropiere de Făgăraș, se varsă în Olt⁴⁴⁵. Aci se află marele oraș al Brașovului. Cînd valiul Silistrei, Kadri

⁴⁴¹ *Irşek*.

⁴⁴² *İshenderiye*. Oraș în Albania, azi Shkodra.

⁴⁴³ *Brașo*; poate fi citit și *Brașov*.

⁴⁴⁴ *Brașova*, probabil riul Bîrsa.

⁴⁴⁵ Denumirile și topografia date de autor nu corespund realității.

paşa, şi Mehmed Ghirai⁴⁴⁶, hanul Crimeii, merseseră la lupta de la Ineu⁴⁴⁷, atunci, trecînd prin apropierea acestui oraş, îl arseseră şi-l prădaseră⁴⁴⁸.

*Descrierea marelui oraş şi a trecătorii vechi Braşov*⁴⁴⁹. Prizonierii mei îmi povesteau că a fost clădit de un crai cu numele de Andrei⁴⁵⁰. Stă sub ascultarea crailor Ardealului şi este reşedinţa căpeteniilor⁴⁵¹ bisericii saşilor. Aceşti saşi nu s-au răzvrătit niciodată împotriva otomanilor, pentru că sînt nişte negustori bogaţi, oameni cu cap şi prevăzători. Căpitani, episcopi, birăii acestei cetăţi au venit cu toţii înarmaţi şi călări, avînd în mîini sceptre de argint, în întîmpinarea soldaţilor noştri şi ne-au dat sălaş în mahalaua oraşului. Pe ceilalţi ostaşi i-au condus într-un loc din partea de apus a oraşului, unde aceştia şi-au aşezat corturile. După aceea, numărîndu-i numai-decît pe cei patru mii de soldaţi ai noştri, au dat fiecăruia cîte o jumătate de oca de carne şi cîte o oca de pîine şi au mai adus diferite alte mîncăruri şi băuturi, pe care le-au dat fiecăruia, zicînd : „Zece zile sînteţi oaspeţii noştri. Cu voia lui Allah, vom strînge birul padişahului şi // în a unsprezecea zi vă vom lăsa să plecaţi”⁴⁵². Ne-au dat această veste bună şi numai-decît s-au apucat să strîngă birul, iar eu, sârmanul, am început să cercetez cetatea în toate părţile ei.

*Forma cetăţii*⁴⁵³. Este o cetate mare, aşezată pe un loc înalt, într-o regiune de dealuri, avînd o întăritură separată. Dar, aflîndu-se pe locul cel mai înalt, construiseră, în partea dinspre miazănoapte, ca măsură de prevedere, alte două bastioane puternice, în formă de cetate, astfel că cetatea se izolase de deal. Cetatea este o construcţie rezistentă şi are bastioane mari, iar pe fiecare din ele se află cîte patruzeci-cincizeci de tunuri balimeze. Are o garnizoană de două mii de soldaţi⁴⁵⁴. Între ei nu se găsesc absolut deloc austrieci⁴⁵⁵ şi nici nu-i primesc.

90

⁴⁴⁶ Mehmed Ghirai al IV-lea, hanul Crimeii (1641—1644 şi 1654—1666).

⁴⁴⁷ Yanova (în 1658).

⁴⁴⁸ Este vorba de expediţia de pedepsire din 1658, cînd a fost arsă Ţara Birsei, dar Braşovul s-a răscumpărat cu o însemnată sumă de bani (Cf. *Quellen*, VI, p. 591; Hurmuzaki, XV, p. 1285; G. Kraus, *op. cit.*, p. 268, „Törtenelmi Tár”, 1888, p. 37 etc.).

⁴⁴⁹ Descrierea a mai fost publicată de Mihai Guboglu, *Evlîya Tschalebi im Süden Siebenbürgens. Beschreibung der Städte Fogarasch, Kronstadt und Hermannstadt*, în „Forschungen”, 1966, nr. 1, pp. 119—130.

⁴⁵⁰ Prima menţiune a oraşului Braşov datează din anul 1235. Din bogata literatură privind începuturile oraşului vezi mai nou Paul Binder, *Unele probleme referitoare la prima menţiune documentară a Braşovului*, în „Cumidava”, III, 1971, pp. 125—130.

⁴⁵¹ Irşek, episcop, preot.

⁴⁵² Despre supunerea oraşului vezi şi *Căldători*, V, p. 589, unde se dă şi o descriere a sa. Vezi, de asemenea, Tröster, *Dacia*, p. 394 şi urm., unde se reproduce şi o gravură înfăţişînd oraşul şi cetatea în această vreme.

⁴⁵³ Despre cetate vezi M. Nistor, *Cetatea Braşovului şi fortificaţiile din Ţara Birsei*, în „Anuarul Muzeului judeţean Braşov”, I, 1967 şi bogata bibliografie de la N. Stoicescu, *op. cit.*

⁴⁵⁴ Cifre, evident, exagerate.

⁴⁵⁵ În înţelesul de soldaţi imperiali : Nemse.

În cetate se află în total zece mii de odăi, căci în toate palatele sînt cîte cinci, pînă la zece, locuințe joase și cu etaj, zugrăvite în culorile cameleonului. Toate sînt palate frumoase, clădite după regulile geometriei și acoperite numai cu olane de culoare verde, galbenă, albastră și albă. Cîteva mii de case sînt acoperite cu cindrilă și au tot felul de ferestre și de balcoane și încăperi cu cristal și sticlă lucioasă. Este un oraș minunat, cu case frumoase și dese, așezate în rînduri, unele după altele. Are șaptezeci de biserici, dar douăzeci și două din ele sînt mănăstiri și în fiecare din acestea locuiesc cîte două sute de vlădici⁴⁵⁶ și popi⁴⁵⁷. Toate au acoperișuri făcute din bronz galben și din cositor, iar crucile din vîrfurile clopotnițelor strălucesc ca aurul. Birăii au zis că: „Orașul are patruzeci de mii de odăi”. Și acesta e înconjurat de un singur rînd de ziduri. În nici o țară nu se mai găsesc asemenea palate, zugrăvite în atîtea culori strălucitoare ca raiul și înzestrate cu vii și grădini, ca cele de aci.

91 Tîrgul orașului, bazarul și toate străzile sînt construite în forma tablelor de șah; are două mii de dughene, dar nu sînt toate pe strada principală. Meșteșugarii lucrează în casele lor și, după obicei, femeile și fetele vînd produsele la piață. Pe străzi abia te poți mișca de mulțimea oamenilor. După socotelile birărilor, în cetate se află o sută de mii de oameni, deoarece, cetatea fiind oarecum ferită de primejdia otomană, //foarte mulți negustori s-au strîns în ea. Cu toate că în bazarul ei nu se află, ca în orașele grecești, bedestane cu cupole⁴⁵⁸, în bazarul ei poți găsi totuși cele mai multe din mărfurile pe care le produc arabii, persanii, indienii, cei din Buhara, Malta⁴⁵⁹, moscoviții, leșii, cehii, suedezii⁴⁶⁰, austrieii.

Diferitele arome parfumate îți îmbie creierul, iar mirosul de talatin⁴⁶¹ te amețește. Are vreo șaptesprezece hanuri. Negustorii străini trag la aceste hanuri și aici se întîlnesc negustorii din cele șapte zone ale pămîntului, pentru că orașul acesta este Egiptul Ardealului⁴⁶².

Clima este plăcută. Are nenumărate vii⁴⁶³ și grădini; strugurii au gust dulce. Prunele, merele, perele și pîinea albă de aici sînt vestite. Orașul se află la marginea zonei a cincea a pămîntului. Stînd de vorbă cu notabilii, cu cărturarii și cu medicii acestui oraș, am petrecut mult cu ei. Am încărcat

⁴⁵⁶ *Ladika*.

⁴⁵⁷ *İrşek*.

⁴⁵⁸ Brașovul avea o „casă a comercianților” (Kaufhaus), o clădire mare cu numeroase prăvălii (Sebestyén, *Renașterea*, p. 99).

⁴⁵⁹ *Moltay*, probabil Malta.

⁴⁶⁰ *İsfadj*. Fapt confirmat cu puțin timp înainte și de Hildebrandt, care spune: „se face aici un negoț intens de către tot felul de națiuni, ca turci, români, greci și germani” (*Călători V* p. 588).

⁴⁶¹ *Talatin*, piei rusești.

⁴⁶² *Misr-i Erdel*.

⁴⁶³ Afirmație infirmată de Hildebrandt (*Călători V*, p. 588).

și de aici, în căruțe de grîu, cincizeci de mii de guruși, ca bir al miriei⁴⁶⁴, iar unii dintre agale și alaibei au primit cîte o bucată de stofă⁴⁶⁵ și țesături⁴⁶⁶. Și mie mi-au dat două bucăți de stofă și două bucăți de pînzeturi și un ceas smălțuit. Odată cu banii, au pornit din cetatea Brașov și o sută cincizeci de birăi și preoți⁴⁶⁷ și, mergînd spre apus, am trecut, în cinci ceasuri, printr-o luncă netedă din apropierea cetății Făgăraș și, după nouă ceasuri de mers, am ajuns la cetatea Făgăraș. Cînd am predat banii serascherului, șaptesprezece dintre noi am fost cinstiți cu haine de onoare la divanul serascherului. Căpitanul cetății Brașov a predat serascherului și craiului plocioanele aduse și a fost îmbrăcat cu caftan de toată frumusețea.

Pe cînd ne petreceam vremea sub cetate, a sosit de la Poarta fericirii, cu hatîșerif, chehaiaua capugiilor împărătești aducînd un caftan, o sabie, de o frumusețe rară, și o blană de samur pentru Ali pașa, o blană pentru Melek Ahmed pașa, iar celorlalți viziri și beilerbei li s-au dat cîte un caftan; totodată, ne-a făcut cunoscut că Köprülü Mehmed pașa a murit, iar în locul lui a fost numit mare vizir fiul său, Fazıl-Ahmed pașa⁴⁶⁸. Lui Melek-Ahmed pașa i s-a mai adus știrea că fiica sultanului Ahmed⁴⁶⁹, sultana Fatime, se va cununa cu el. De moartea lui Köprülü s-au bucurat toți vizirii și ceilalți emiri, dar n-au fost deloc mulțumiți că mûhûr-ul⁴⁷⁰ va rămîne în mîna fiului lui Köprülü, zicînd: „Oare mûhûr-ul se moștenește?” Vorbele de gîlceavă s-au răspîndit tot mai mult, zicîndu-se că „Cu ajutorul lui Allah, // mûhûr-ul 92 îi va reveni serdarului, ba nu, i se va da lui Melek, ba nu, i se va da lui Çavuşzade”. Pe scurt, pînă la beiful de Çirmen⁴⁷¹, toți se așteptau să li se ofere pecetea vizirală.

După aceea am plecat de sub cetatea Făgărașului cu toate tuiurile și, la revărsatul zorilor, cînd căldura zilei începea să se simtă, toate corturile au fost ridicate și încărcate pe animalele de povară, iar surlele au început din toate părțile să cînte de plecare. Chehaiaua capugiilor și serdarul mergeau alături, cu un alai mare, și, după două ceasuri, am descins pe o cîmpie din sudul Făgărașului.

I-am întrebat pe prizonierii mei cum se numea acea cîmpie, dar n-au știut. În locul acesta, cătanele⁴⁷² din Făgăraș ne-au luat cîțiva prizonieri,

⁴⁶⁴ *Mal-ı miri*.

⁴⁶⁵ *Çuha*.

⁴⁶⁶ *Kumaş*.

⁴⁶⁷ *Şah*, în loc de *irşek* (episcop, preot).

⁴⁶⁸ Oct. 1661.

⁴⁶⁹ Ahmed I (1603—1617).

⁴⁷⁰ *Mûhûr*, pecetea împărătească aflată în păstrarea marilor viziri.

⁴⁷¹ *Çirmen*, localitate în Bulgaria.

⁴⁷² *Katana*.

dar ai noștri i-au prins numaidecît, iar cei care fuseseră luați de către ei au fost eliberați.

De acolo, mergînd patru ceasuri, am ajuns la rîul Oltul Mic⁴⁷³. Acesta izvorăște din munții Brașovului și se varsă în rîul Oltul Mare⁴⁷⁴. Mergînd de acolo patru ceasuri către sud, am ajuns din nou la Oltul Mic⁴⁷⁵. Aici a început să domnească Sf. Dumitru⁴⁷⁶ și, în cortul său de judecată, cadiul oastei⁴⁷⁷, Ramazan efendi, a scris în catastif ca Pir-Hasan pașa să fie desemnat pentru pedepsirea celor care fugeau fără voia serdarului, sub pretextul că: „Ne întoarcem din expediție”.

După trei ceasuri, ne-am odihnit în apropierea cetății Sibiu⁴⁷⁸. Toți birarii și preoții și căpitaniii Sibiului, venind, s-au închinat și au plătit o sută șaptezeci de pungi pentru birul padișahului și, dînd șaptezeci de pungi serdarului și patruzeci de pungi craiului⁴⁷⁹, au respectat, prin tot felul de daruri, hatîrul tuturor celor din oaste, mari și mici, și apoi, îmbrăcînd caf-tanele, s-au întors la Sibiu. Pentru ziua următoare, s-a poruncit să se organizeze un mare alai și, de dimineață, toate trupele islamice, înarmate și îmbrăcate în întregime în armuri și cu coifuri pe cap și acoperite cu arme, din creștet pînă în tălpi, călăreau pe cai arabi, iuți ca vîntul, care erau împodobiți cu frîie și bice de argint, cu șei tivite cu catifea, precum și cu pături strălucitoare ca oțelul de Nahcivan^{479bis} și cu ciucurele de hotas⁴⁸⁰. Toți vizirii, mirimiranii, alaibeii mergeau pe locurile lor obișnuite, cu trupele lor, și înaintau în ordine strînsă, armă lîngă armă, scară lîngă scară de șea, rînduri după rînduri și alai după alai, iar cînd cetatea Sibiului a început să se zărească în depărtare, serdarul Ali pașa și-a împins calul său iute ca vîntul, // împodobindu-și dreapta și stînga sa cu slujitori⁴⁸¹ și tineri⁴⁸². După el, au trecut cinci sute de aprozi cu arme strălucitoare. În urma lor, au venit cîntînd nouă rînduri de meterhanele. Cînd au ajuns, cîntînd, lîngă cetate, au slobozit dintr-odată o mie de tunuri balimeze, încît s-a părut că a venit ziua de apoi. În felul acesta, gloriosul vizir s-a oprit în cortul său de coman-

⁴⁷³ *Kuçuk Olt*, e vorba de un afluent al Oltului, probabil Cibinul.

⁴⁷⁴ *Büyük Olt*.

⁴⁷⁵ Toată partea aceasta a textului e foarte încurcată. Evlia mergea spre Sibiu, deci spre apus, nu spre sud. Dealtfel, toată partea în care se povestește călătoria din secuime pînă la Făgăraș, apoi drumul de la Făgăraș spre Sibiu este extrem de confuză.

⁴⁷⁶ *Ruz-i Kasım*; e vorba de sosirea iernii. Vezi nota 440.

⁴⁷⁷ *Monla* sau *molla*.

⁴⁷⁸ *Sibiu* sau *Sebin*.

⁴⁷⁹ Sumele par cam mari.

^{479 bis} *Nahşivan*, Nahcivan, Nahicevan, oraș în Iran.

⁴⁸⁰ Păr de yak din Tibet.

⁴⁸¹ *Şatır*, clown, şătrar.

⁴⁸² *Gulam*, servitori tineri.

dant și, după obicei, pregătindu-se mîncărurile, toată lumea s-a retras în corturi.

*Cetatea Sibiului*⁴⁸³. Fiind o cetate a sașilor, se află sub ascultarea crailor Ardealului și este reședința episcopului și a căpitanului suprem⁴⁸⁴ al sașilor. În monetăria ei se bat niște taleri numiți „kiaghiz nertan”. Cetatea este o întăritură puternică⁴⁸⁵, cu șaptezeci și patru de turnuri, așezată pe malul râului, într-un loc mlăștinos peste tot. Are unsprezece bastioane mari de cărămidă și pe fiecare sînt așezate cîte patruzeci-cincizeci de tunuri balimeze și colomborna. Bastioanele sînt așa de largi, încît, chiar dacă s-ar aduna pe unul din ele o mie de oameni, nici unul n-ar spune că-i înghesuit. Este o cetate mare, în care stau, în total, șase mii de soldați și șizeci de mii de oameni. Are cinci porți. Cetatea fiind așezată pe un loc deluros, spre poarta din partea de apus s-au construit ziduri și șanțuri duble. Balimezele cele mari, toate sînt îndreptate în direcția aceasta, deoarece numai de aici are a se teme cetatea; în celelalte părți n-are șanț. În partea dinspre răsărit, miazăzi și miazănoapte se găsesc mlaștini artificiale, care însă nu sînt nici întinse, nici adînci; glonțul ajunge de la o margine la cealaltă, ba chiar în mijlocul mlaștinii se găsesc, pe ici pe colo, mici grădini de varză și dovleac. Dacă osmanlii ar asedia această cetate, ar fi ușor să transforme mlaștina într-un drum bătătorit într-o singură zi. Dar, în starea actuală, este cu neputință să pătrunzi în metereze prin partea mlăștinoasă.

Deasupra porții dinspre miazănoapte se găsesc niște figuri înalte de demoni⁴⁸⁶, încît cel care le vede își pierde mintea. Poarta aceasta e numită Poarta Demonilor. Eu, sârmanul, mergînd pe jos, am cercetat cetatea, de jur împrejur, timp de o oră și jumătate. A doua zi, intrînd în cetate cu intendentul⁴⁸⁷ lui Ali pașa, am văzut-o și pe dinăuntru.

Este cîrmuită de zece birăi și juzi. Pe aceștia i-am întrebat și am aflat că sînt // șaptezeci de parohii⁴⁸⁸, adică mahalale. Are șaptezeci de biserici, 94 dintre care șapte sînt mănăstiri ce se aseamănă cu cetățile. În fiecare se află

⁴⁸³ Și această descriere a fost publicată de M. Guboglu, în „Forschungen”, 1966, nr. 1, pp. 119—130. Vezi și A. Decei, *La ville de Sibiu dans les sources historiques turques*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1969, nr. 3, pp. 575—591.

⁴⁸⁴ *Başkapudan*. Este vorba de judele „provinciei” Sibiu (*Istoria României*, II, p. 269).

⁴⁸⁵ Vezi și alte descrieri ale cetății în *Călători* II, p. 351, V, p. 583, Tröster, *Dacia*, p. 364 și urm., unde se reproduce și o gravură înfățișînd orașul și cetatea.

Despre cetate vezi mai nou Sebestyén, *Renașterea*, p. 98; Nicolae Lupu, *Cetatea Sibiului*, ed. a II-a, București, 1968 și planurile publicate de Cristian Moisesescu, *Documente cartografice din sec. XVIII privind dezvoltarea sistemului de fortificații al orașului Sibiu*, în *Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, II, 1967, pp. 188—194 și bogata bibliografie de la N. Stoicescu, *op. cit.*

⁴⁸⁶ *Djinn* (cin) duhuri rele. Probabil că e vorba de statui așezate deasupra porții.

⁴⁸⁷ *Vekil-i harđj* (harc).

⁴⁸⁸ *Papashk*.

cîte patruzeci-cincizeci de călugări. Are clopotnițe înalte cu cîte șapte-opt etaje, de unde vocea se aude de la o depărtare de o zi. Străzile sînt așezate ca tablele de șah și sînt pardosite cu piatră. Lîngă Poarta Demonilor se află, deosebit, o poartă mică de cetate și, în afara acestei porți, sub o mică cupolă, avînd lățimea și înălțimea cam de un pas, se găsește o statuie de mare preț, foarte frumoasă, lucrată din marmură roșie, care înfățișează pe sfîntul Isus⁴⁸⁹ răstignit pe cruce. Sfîntul Mesia⁴⁹⁰ parcă cere ajutor, plîngînd, iar sculptorul a făcut-o cu multă artă, arătînd pînă și lacrimile curgînd picătură cu picătură din ochi. Cine o vede rămîne uimit de asemenea lucru⁴⁹¹.

În orașul acesta Sibiu se mai găsesc multe lucruri minunate și de o măiestrie rară. Sînt palate cu balcoane, construite cu măiestrie, iar meșterii zugravi au făcut la toate diferite lucrări de artă⁴⁹². Casele sînt acoperite cu șindrilă. Fiind un oraș bogat, are din belșug mai ales vin și ouă. Pe străzile lui, oamenii par un ocean. În el locuiesc peste o sută de mii de suflete⁴⁹³. Pe scurt, acesta a fost unul dintre marile orașe pe care le-am văzut în călătoriile noastre. Allah să-i ajute pe otomani să-l cucerească cu ușurință.

Are șaptezeci de hanuri și toate sînt pline de negustori din cele șapte zone ale pămîntului. Se află patruzeci de case bisericesti folosite ca medresele; în ele preoții îi învață pe tineri religia și artele. În multe biserici sînt fecioare fermecător de frumoase, care duc o viață retrasă și care n-au auzit glas de bărbat și n-au văzut obraz de bărbat. Din dragoste pentru Isus, părinții lor le-au dăruit lăcașurilor de închinăciune. Cu timpul, îmbătrînind, ele se vestejesc acolo și se confundă în rătăcire. Mulțumim lui Allah că la noi nu există călugărițe⁴⁹⁴ și nu se pomenește de astfel de păsări fără rod.

Dacă am descrie pe larg și în amănunt acest oraș al Sibiului s-ar umple un volum gros. Cît de grozav de rezistentă este cetatea aceasta se vede din aceea că, în 1065⁴⁹⁵, cînd Köprülü Mehmed pașa, cucerind cetatea Ineului,

⁴⁸⁹ Hazret-i İsa.

⁴⁹⁰ Hazret-i Mesih.

⁴⁹¹ Sculptura aceasta, din secolul al XV-lea, se află azi în capela din Piața Gării, în locul unde fusese mănăstirea dominicanilor, azi dispărută.

⁴⁹² Vezi Ludwig Reissenberger, *Ueberreste der Gothik und Renaissance an Profanbauten in Hermannstadt*, în „Archiv des Vereins”, XXII, 1887, pp. 461—514 + 2 pl. și ilustrații și Sebestyén, *Renașterea*, passim. Fațadele caselor din această vreme erau, într-adevăr, colorate (*ibidem*, p. 90).

⁴⁹³ Despre populația Sibiului în această vreme vezi Karl Albrich, *Die Bewohner Hermannstadts im Jahre 1657*, în „Archiv des Vereins”, XVII, 1879, nr. 2, pp. 256—290.

⁴⁹⁴ *Ruhbaniyet*, „călugărie, monasticism”. Aici e vorba de călugărițe.

⁴⁹⁵ 1065 H. corespunde anului 1655. Trebuie să fie o greșeală de transcriere; Ineul a fost cucerit în anul 1068 al Hegirei, adică în 1658.

pusesse crai al Ardealului pe un principe cu numele de Barcsai⁴⁹⁶ îl trimise pe acesta la Sibiu ca să strângă birul⁴⁹⁷; când acesta veni aici, Mehmed paşa, fostul chehaia al lui // Haidar-agazade Mehmed paşa, se afla în această cetate ca muhafiz⁴⁹⁸. Atunci, craiul Rákóczi, venind cu o sută de mii de ostaşi, 95 împresură pe craiul Barcsai şi pe Mehmed paşa în această cetate a Sibiului şi-i ţinu sub asediu exact timp de şapte luni. El a bătut zidul şi basticanele cetăţii cu o sută de mii de ghiulele de tunuri balimeze, dar n-a putut face nici o spărtură în cetate. Într-o noapte, oastea lui Mehmed paşa şi oastea craiului au ieşit deodată împreună din cetate şi, atacându-l noaptea pe Rákóczi, prin surprindere, l-au bătut aşa de tare, că i-au sleit toată puterea şi i-au prădat averea⁴⁹⁹.

Rákóczi a scăpat cu fuga numai cu şaptezeci de călăreţi⁵⁰⁰. Ostaşii din Sibiu au devenit biruitori, luând trei mii de prizonieri şi nenumărată pradă de război. Materialele de luptă rămase după el şi tunurile balimeze le-au dus ca pradă în cetate. Tunurile le-am văzut acum şi noi. Într-un cuvânt, atât de rezistentă, solid clădită şi puternică este această cetate a Sibiului. Osemintele duşmanilor înfrinţi acolo mai zac şi acum grămadă pe câmp.

Când serdarul prevăzător s-a dus să viziteze cetatea, odată cu strigătul de „Bine ai venit !”, au slobozit din cetatea Sibiului, dintr-odată, o mie de tunuri, încît totul a fost cuprins de foc. În aceeaşi zi, căpitanul cetăţii le-a dăruit vizirilor, vechililor, mirimiranilor, emirilor oastei islamice şi ogeacurilor de ieniceri, gebegii şi topcii, zece mii de oi şi o sută de mii de piini albe şi a îndestulat tabăra, aducînd totodată şi o sută de pungi pentru birul padişahului. Apoi, luîndu-şi rămas bun, a plecat.

În ziua următoare a pornit şi serdarul cu oastea islamică şi, după patru ore, a conăcit în satele ce ţin de cetatea Sibiului. Aici, intendentul de condici a încheiat actele în vederea perceperii cincimei⁵⁰¹ pentru două sute de

⁴⁹⁶ Acaţiu Barcsai (1658—1660).

⁴⁹⁷ *Hazine*.

⁴⁹⁸ Comandant de pază.

⁴⁹⁹ De fapt asediul Sibiului a avut loc în 1659—1660. Vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 320 şi urm., Karl Albrich, *Demetrius Kereszturi de Dobo, Acta dierum sub quibus Georgius Rákoczi et Achatius Bartsai una cum suis adhaerentibus, intra et extra civitatem Szeben, super regimine regni Transylvaniae contendunt (1659 Nov. — 1660 Jan)*, în „Archiv des Vereins”, XIX, 1884, pp. 126—325, Iohannes Graffius, *Siebenbürgische Ruin, beschreibt in Wahrheit nach dem, was er wehrend der Belagerung in der Königlichen Herrmannstadt 1658—1661, in Deutsche Fundgruben*, II, 1840, pp. 141—234; însemnările zilnice ale lui Johannes Lutsch (*ibidem*, I, pp. 330—332). După Kraus, împresurarea a durat „din ianuarie pînă în luna mai” (p. 328).

⁵⁰⁰ De fapt, Rákóczi a plecat la 15 mai cu oastea în întîmpinarea lui Seidi-Ahmed paşa (cu care s-a ciocnit la Feneş în 22 mai), lăsînd la Sibiu doar o oaste de acoperire.

⁵⁰¹ *Pendjîk* (de la *pendj* = 5, *yek* = 1; adică „cinci la unu”; taxă ce se percepea de la stăpîni pentru robii pe care îi posedau; o cincime din robi putea fi luată în contul statului.

mii de prizonieri și s-au strâns șase sute de pungi pentru vistieria pașii. Numai oștenii tătari aveau peste o sută de mii de prizonieri, dar de la ei nu s-a luat taxa de *pendjik*. A doua zi, s-a poruncit tătarilor să meargă înainte.

Plecând de aici, am ajuns, după patru ceasuri, la satul Sibin⁵⁰². Aici s-a primit știrea că toți ghiaurii ardeleni, aianii și căpitanii, au trimis craiului vorbă, spunându-i: „Potrivit legii rămase de la stăpînul nostru Ban Ezder⁵⁰³, să ne supunem craiului nostru”.

96 // Cînd a ajuns această știre la pașă, înțeleptul serdar a poruncit ca Husein pașă, Küçük-Mehmed pașă și Han Nasi⁵⁰⁴ pașă, cu trupele lor și cu oastea tătară, să-l însoțească pe crai pe cîmpia cetății Șeica⁵⁰⁵.

În ziua următoare serdarul, mergînd zece ore, a poposit pe șesul Toron⁵⁰⁶. Acesta este un șes așa de mare de parcă ar fi cîmpia Kîpceacului⁵⁰⁷. În jurul acestui șes înflorit s-au așezat soldații cu corturile lor, pe grupe. Chiar la mijloc a stat oastea craiului; aceasta a fost înconjurată de pașalele desemnate pe lîngă crai și de oastea tătară. Cu ogeacurile mari și cu corturile colorate s-au format drumuri pentru crai, iar după ce, dimineața, craiul s-a așezat cu demnitate, s-a pus, pe un loc mai ridicat al cîmpiei, un scaun înalt și solid, făcut din marmură curată, germană⁵⁰⁸, cu patruzeci de trepte asemănător cu un tron, numit „Scaunul Ardealului”⁵⁰⁹. Dacă am descrie acest scaun ne-am întinde prea mult cu vorba. E de ajuns să vă spunem că dacă ar vedea acest tron și aceste trepte vreun om simplu și neștiutor ar crede că sînt făcute de mîna atotputernicului.

Către revărsatul zorilor, au venit pe cîmpia aceasta întinsă pedestrași și călăreți cu șepci negre și cu căciuli și cu pieptare din postav colorat și tot cîmpul s-a umplut de creștini. Atunci s-a dat firman din dosul perdelei^{509 bis} ca să încalece călăreții pe cai și patruzeci de mii de ostași au stat gata în jurul craiului, fără a descăleca. După aceea craiul se așază pe un scaun cu pietre prețioase, iar Ibrahim pașă i-a adus daruri din partea serdarului

⁵⁰² Sibin, poate Sibiel.

⁵⁰³ Ban Ezder. Despre el vezi mai sus descrierea orașului Baia Mare.

⁵⁰⁴ Han Nasi; trebuie să fie greșală de grafie, în loc de Djerrah pașă.

⁵⁰⁵ Sendjan, Șeica (Mică și Mare). Aici s-a ținut dieta din 20 nov. 1661, prin care s-a dat formă legală alegerii lui Mihail Apafi (G. K r a u s, *op. cit.*, p. 449 și *Monumenta Comitalia*, XIII, p. 75 și urm.).

⁵⁰⁶ Toron e desigur ung. *torony*, „turn”, însă localitatea e de neidentificat. Poate fi și *turvin*, „adunare”.

După G. K r a u s, *op. cit.*, p. 450, Ali pașă și-a așezat tabăra „lîngă satul românesc Săliște”, în timp ce ostașii lui Ibrahim pașă — ce urmau să rămînă mai departe în Transilvania — au fost așezați în Cislădie și Cislădioara; aceasta se întîmpla pe la 20—25 nov. 1661.

⁵⁰⁷ Cîmpia din sudul Rusiei.

⁵⁰⁸ Alaman.

⁵⁰⁹ Erdel Kûrsisi.

^{509 bis} Adică pe ascuns.

Ali paşa. Craiul îşi puse mai întâi pe cap cuca⁵¹⁰ aurită, cu surguciu cu pene, înmînată de muhîr aga⁵¹¹, şi-a pus apoi pe umeri cabaniţa de samur, primită în dar, şi, încingînd peste mijloc briul cu pietre preţioase, a luat în mînă buzduganul⁵¹² trimis de padişah şi a aşezat cele trei tuiuri împărăteşti deasupra treptelor amintite. Steagurile, drapelele şi tobele au fost puse lîngă tron. După aceea, doi viziri, unul din dreapta şi altul din stînga, l-au ridicat de subsuori pe crai, iar mehterbaşul⁵¹³ cortului a luat scaunul împărătesc de sub crai şi l-a aşezat sus pe o estradă. Atunci craiul, sprijinit de subsuori de cei doi viziri, s-a urcat încet pe estradă şi s-a aşezat pe scaunul domnitorilor, iar cei doi viziri vrednici de cinste s-au aşezat pe estradă cu o treaptă mai jos decît craiul⁵¹⁴.

Atunci, craiul, // punînd pe genunchi buzduganul din mînă, bătut cu nestemate, şi ridicîndu-şi mîinile către cer s-a rugat mai întîi pentru padişahul otoman, sultanul Mehmed al IV-lea⁵¹⁵. 97

Marele Allah ! Cînd mulţimea de creştini, pe care abia putea să-i poarte pămîntul, au auzit numele de „otoman”, au căzut cu toţii în genunchi, iar craiul, ridicîndu-se în picioare, îşi scoase cuca cu surguciu din cap şi, cu capul gol, s-a rugat pentru otomani. Cînd toţi cei de faţă se prosternau adînc, mi-au dat şi mie, sărmanul de mine, lacrimile şi m-am rugat pentru dănuirea în vecii vecilor a împărăţiei otomane.

Sculîndu-se din nou în picioare, craiul luă în mînă buzduganul trimis de padişah şi, arătîndu-l celor de faţă, li se adresă cu glas tare, zicînd : „Veţi da ascultare padişahului otoman ?” La aceasta ei, închinîndu-se cu capul descoperit, răspunseră : „Am auzit şi ne-am supus !” Craiul se întoarse către asistenţa din dreapta şi din stînga lui şi, făcînd promisiuni şi jurîndu-se, zise : „Am luat asupra mea cele trei mii şaizeci de pungi ce mi se cer. Să facem rost de aceşti bani şi să trăim în pace cu otomanii şi să nu devenim nesuferiţi, îmbătîndu-ne”. Atunci toţi cei de faţă, descoperindu-se, au promis, spunînd : „Să dăm birul padişahului !” Craiul le mai dădu apoi multe alte sfaturi şi, mulţumind în dreapta şi în stînga, a coborît de pe estradă. Cei

⁵¹⁰ *Muma*, în loc de *kuka*; copiat greşit.

⁵¹¹ Aprod, maestru de ceremonii.

⁵¹² *Topuz*.

⁵¹³ *Mehterbaşı*, şeful muzicii militare.

⁵¹⁴ Însemnele primite de Mihail Apafi erau : o sabie, un buzdugan, un steag şi un tron (*Monumenta Comitalia*, XIII, p. 75). Vezi şi *Török magyarkori történelmi emlékek*, V, p. 56.

După G. K r a u s, *op. cit.*, p. 449, întărirea lui M. Apafi a avut loc la 22 nov. la Şeica Mică, unde principele a primit din partea lui Ali paşa steagul, buzduganul, sabia, calpacul cu un surguciu preţios şi un cal cu întregul harnaşament. În timpul acesta Ali paşa se afla la Sibiu.

⁵¹⁵ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

doi viziri, luându-l din nou pe crai de braț, îl conduseră jos și-l așezară pe scaunul împodobit cu pietre prețioase.

Toți ardelenii au venit grupuri-grupuri să i se închine, pe când mehterhanelele otomane, cu surle și tobe și trîmbițe, cîntau niște cîntece de luptă, de răsunau împrejurimile. Pe scurt, în ziua aceea toată lumea s-a închinat craiului și nu se mai sfîrșea cu sărutul mîinii, cu sfaturile și cu povețele. După ce s-au sfîrșit toate acestea, craiul a dat supușilor săi un ospăț atît de mare încît și acum se mai vorbește despre aceasta. S-a dat la masă mai ales pîine, chebab și vin. Zicînd că : „a fost ce a fost”, ei au adus cîteva mii de căruțe cu vin și l-au băut. Noi am petrecut toată noaptea, cît a fost de lungă, pînă dimineața, călare. Dimineața, fiecare s-a dus la locul său și cîmpul a rămas pustiu⁶¹⁶.

98 Plecînd de acolo, în nouă ceasuri, am ajuns la oastea serdarului de lîngă Sebeș Alba⁶¹⁷. În ziua aceea craiul a dăruit chebaiei capușiiilor de la Înalta Poartă, serdarului, tuturor vizirilor și mirimiranilor # o sută și zece pungi de bani și două sute de prizonieri, iar craiul devenind acum de-sine-stătător, numitul agă a fost trimis la Poartă cu vestea îmbrucurătoare că „s-au strîns două mii de pungi din darea către padișah”. De acolo, mergînd două ceasuri, am ajuns la cetatea Sebeș.

Cetatea Sebeș Alba. A fost construită de Gabriel Bethlen⁶¹⁸. Nefiind prea veche, se mai găsesc mulți preoți⁶¹⁹ și călugări care își amintesc de zidirea ei. Stînd sub ascultarea crailor ardeleni, se află în stăpînirea sașilor. Cetatea, așezată în șes, se mărginește dintr-o parte cu un loc mlăștinos. E o cetate mare, pătrată, înconjurată cu un zid simplu și scund. Unele porțiuni din zid sînt construite din cărămidă, iar altele din piatră; dar e mai mare decît cetatea Sibiului. Puțini oameni se află în ea și locuitorii ei sînt mofluzi⁶²⁰ și foarte săraci. Se puteau vedea șase mii de case acoperite cu stuf și cinci mănăstiri cu clopotnițe. N-are bastioane; neavînd decît puține tunuri și material de război, n-au putut slobozi, în cinstea serascherului, decît zece tunuri mari de „bun sosie”. Șanțul cetății nu-i prea adînc și e năpădit de mlaștini și păpușiș. În oraș, lumea era ocupată cu repararea dughenelor și a caselor,

⁶¹⁶ E o inversare între dimineață și seară, pentru că ceremonialul de înscăunare s-a desfășurat ziua.

⁶¹⁷ Sebeș. Azi Sebeș Alba, pe riul Sebeș, numit mai înainte Sebeșul Săsesc.

⁶¹⁸ De fapt și această cetate e mult mai veche; încă din 1387 Sigismund de Luxemburg dăduse dreptul orașenilor să fortifice Sebeșul cu ziduri (H u r m u z a k i, I/2, pp. 301—302); fortificațiile au fost refăcute apoi în sec. XVI, la 1552 și 1571 (*ibidem*, II/4, p. 688 și *Monumenta Comititalia*, II, pp. 375—376). Vezi și R. H e i t e l, *Monumentele feudale din Sebeș—Alba*, București, 1969 și Tr ö s t e r, *Dacia*, p. 435 și urm., unde se reproduce și o gravură din această epocă. Evlia se referă, probabil, la unele reparații.

⁶¹⁹ Patrik, „patriarh”.

⁶²⁰ Mufliș, falit.

deoarece cu opt luni în urmă⁵²¹, când oastea se îndrepta spre râul Tisa, oraşul fusese distrus. Locuitorii acestei cetăţi, neştiind pe atunci cât de slab era oraşul lor, nu se supuseseră şi, venind cetegii oastei, pe la miezul nopţii, pătrunseră în cetate şi, luând o mie de prizonieri, îi dăduseră foc. Slavă lui Allah, după alegerea craiului, hotărîndu-se să se supună, ei şi-au reparat oraşul. Deoarece căpitanul şi birăii de aici n-au dat mai mult de şaptezeci de pungi de bani, craiul a pus să se taie capul căpitanului şi ale birăilor şi a numit alt căpitan şi alţi birăi, primind şi o sută de pungi de bani.

Ținutul acesta fusese ars de tot mai înainte şi, astfel, pe vreme de iarnă cumplită, greu se găseau zaherele. De aceea, pentru ca oastea tătară, cu numeroşii ei prizonieri, să nu pricinuiască foamete în tabără, i-au dăruit lui Ialî-agasî, Şahpulad aga, o blană de samur, trei cai arăbeşti şi alte lucruri şi, dîndu-i scrisori către hanul tătar, l-au lăsat să plece. Atunci Şahpulad aga mi-a dăruit şi mie, sârmanul, un sclav voinic, de neam slovac⁵²², şi două fete austriece, şi // toată oastea tătară a plecat spre Cetatea Albă, îndreptîndu-se către Poarta de Fier.

99

Între timp, venind iarna, s-au lăsat geruri mari şi, cum mergeam numai prin locuri pîrjolite, nu se găsea nimic de mîncare şi de băut, din care pricină începuse să se arate foametea. S-a ajuns pînă într-atîta că zece dirhem⁵²³ de pîine se vindea cu un aspru, iar ocaua de tutun costa zece guruşi, deoarece cu oastea erau două sute de mii de prizonieri, o sută de mii de ostaşi şi vreo sută de mii de soldaţi ardeleni⁵²⁴. Ivindu-se de-a binelea foametea, ochii ostaşilor s-au holbat şi au căutat să înainteze cu o zi mai de grabă, dar nu li s-a dat voie. În schimb, serdarul, cu înţelepciunea unui Asaf⁵²⁵, a împărţit soldaţilor noştri toată zahereaua pe care o avea oastea craiului, iar craiului i-a dat voie să se întoarcă. Craiul a fost îmbrăcat cu o blană de samur, iar după ce a luat asupra sa obligaţia de a da la primăvară şi cele o mie de pungi de bir, cât mai rămăsese de plătit, s-a întors, luîndu-şi rămas bun de la viziri şi de la vechili.

De acolo, mergînd şapte ceasuri, am trecut râul Olt⁵²⁶ şi am ajuns în oraşul Săsciori⁵²⁷.

⁵²¹ Corect: cu cinci luni în urmă. Despre arderea oraşului vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 404 şi A. Amlacher, *Zur Geschichte der zweiten Zerstörung Mühlbachs durch die Türken im Jahre 1661*, în „Korrespondenzblatt”, IX, 1886, pp. 5–7. Din alte izvoare se ştie că Sebeşul a fost ars la 21 iulie 1661 („Törtelenmi Târ”, 1888, p. 60).

⁵²² Tot.

⁵²³ Unitate de măsură pentru greutate; 1 dirhem = $\frac{1}{4}$ oca (o litră).

⁵²⁴ Cifre evident exagerate.

⁵²⁵ Asaf, sfetnicul legendar al regelui Solomon, considerat summum al înţelepciunii.

⁵²⁶ Oltul nu curge pe la Sebeş. Ar putea fi vorba de râul Sebeş, care curge chiar prin Sebeş Alba.

⁵²⁷ Saz şehri. O localitate cu acest nume nu există. Probabil Săsciori, adică „oraş săsesc”, după cum crede A. D e c e i („Sargetia”, VII, 1970, p. 116). Localitatea se află la sud de Sebeş.

Orașul Săsciori. Cetatea se vede pe un deal de la marginea acestui comitat; aici se află orașul. Fiind prea prins de grija atîtor prizonieri și avuții, cît aveam cu mine, n-am putut să-l vizitez. Se vedea însă că e o cetate frumoasă și înfloritoare⁵²⁸. Aici s-a trecut în condică precum că cinci dirhem de pîne s-a vîndut cu un aspru. Mergînd de aici către miazăzi⁵²⁹ șase ceasuri, am ajuns la cetatea Orăștie⁵³⁰.

Orașul Orăștie. Este primul conac. I se spune cetatea Orăștiei. Această cetate bogată părea acum ceva mai reparată^{530 bis}, iar judele și căpitanii ei au venit să se închine, aducînd, în semn de închinare, și o sută de căruțe de zaherea. Ordia fiind îmbelșugată toți și-au procurat zaherele din oraș.

De aici, mergînd șapte ceasuri către miazăzi⁵³¹, am ajuns la cetatea Deva. Cînd trecusem, mai înainte, pe acolo, aceasta nu se supusese; acum însă, în urma instaurării craiului, căpitanul cetății, venind la serdar cu două sute de care cu zaherea, a făcut act de supunere totală și a împărțit zaherea la oaste. Unii oameni s-au dus în cetatea Devei ca să se aprovizioneze cu zaherele.

100 Plecînd de aici, după nouă ceasuri, am ajuns la Lena Bogazi⁵³². Trecînd, într-o zi, prin trecătoare, în partea cealaltă, am ajuns în șase ceasuri la cetatea Sarai⁵³³. Aceasta fusese arsă mai înainte. De acolo, mergînd mai departe, // am poposit în șesul Hațegului. În locul acesta, toată oastea și-a întins corturile pe zăpadă și în noaptea aceea, căzînd zăpadă multă, corturile au rămas sub zăpezi. Telalii au strigat în oaste: „Aici vom sta două zile”; apoi ne-am oprit în partea interioară a Porții de Fier⁵³⁴. Cînd am trecut mai înainte prin Poarta de Fier, <în Ardeal>, aveam treisprezece mii și două sute de căruțe, dar, fiind vreme de primăvară, trecerea fusese ușoară și ținuse doar o zi și o noapte. Acum erau optsprezece mii opt sute de căruțe și două sute de mii de prizonieri și de zece ori o sută de mii de vite. Cu mare greutate am

⁵²⁸ Cetatea de la Săsciori, numită și „castrum Petri”, este amintită la 1309; se păstrează cortinele de piatră, întărite cu două turnuri (Th. B. Streitfeld, *Die Sastschorer Burg*, in „Siebenbürg. Viertel.”, LX, 1939, pp. 126—144 și 257—278).

⁵²⁹ De fapt spre apus. Evlia se orienta greu într-o țară necunoscută.

⁵³⁰ *Sazvaros*.

^{530 bis} Orașul fusese ars la 1661 (G. Kr a u s, *op. cit.*, p. 404).

⁵³¹ Corect, spre apus.

⁵³² *Lia Bogazi* sau *Lena Bogazi*, trecătoarea *Lia* sau *Lena*. *Lena* e deformarea Cerneli (?).

⁵³³ *Saray*, neidentificat. Între Deva și Hațeg se află cetatea Hunedoara, pe care Evlia nu o amintește. Menționăm că tot „sarai” numește Evlia și palatul princiar de la Iernut (vezi mai sus p. 580).

⁵³⁴ *Demir-Kapu*.

trecut în trei zile și trei nopți. Nu se știe numărul celor care au trecut vite cornute, catîri și cai de povară. La Poarta de Fier, în cele trei zile, au pierit de foame și de asprimea iernii peste cinci mii de prinși și, văzînd aceasta, slujitorii lui Allah au trăit zile triste. Multe sute de căruțe cu bagaje și prinșii încă în viață au fost părăsiți acolo, căci fiecare se gîdea să-și salveze propria-i viață. Mulțumesc lui Allah că eu, Evlia cel umil și plin de cusururi, am trecut prin Poarta de Fier sănătos și cu bine, împreună cu treisprezece prizonieri ai mei și cu doisprezece cai și cu o căruță de bagaje și, către sfîrșitul lunii djemazi ül-ahîr al anului 1072⁵³⁵, am ajuns sănătos și cu bine în satul Museke⁵³⁶, de pe pămîntul vilaietului Timișoarei, ce ține de țara islamică, și am tras la casa unui prieten creștin.

Pe prizonierii și servitorii mei nu i-am lăsat să se așeze numaidcît lîngă cuptor, ci mai întîi am pus pe gazdă să spele hainele și lucrurile slujitorilor și după ce au mîncat mîncăruri calde, slujitorii toți și-au deschis ochii și au început să se veselească. În locul acesta, serdarul a dat permisiune tuturor ostașilor și într-o zi nici urmă n-a mai rămas din oaste, căci toți au plecat la vetrele lor.

Apoi, după opt ore, în apropierea cetății Caransebeș⁵³⁷ s-a dat firman tuturor vizirilor, vechililor și emirilor să meargă la cișlalele lor. Potrivit poruncii, Ali pașa s-a dus să ierneze la Timișoara, Çavuşzade Mehmed pașa la Vers⁵³⁸, iar efendiul nostru, Melek-Ahmed pașa, la Belgrad; de aceea am plecat numaidcît la Belgrad, pentru a petrece iarna.

De sub cetatea Caransebeș am pornit cu oastea lui Melek-Ahmed pașa și, mergînd patru ceasuri spre miazăzi, am ajuns la satul Jebel⁵³⁹. Aici Melek-Ahmed pașa a împărțit soldele de șaptezeci și nouă de pungi celor // două 101 mii de segbani, două mii de sarîgea și două mii de ostași⁵⁴⁰ ai săi și, cu excepția servitorilor⁵⁴¹, i-a slobozit pe ostașii săi, trimițîndu-i pe toți la vetrele lor. De acolo, în cinci ceasuri, am ajuns în satul Ghilad⁵⁴², apoi în satul Sînmihai⁵⁴³, apoi în satul Alibunar⁵⁴⁴, de acolo în satul Jeldes⁵⁴⁵, apoi în satul

⁵³⁵ 10—19 febr. 1662.

⁵³⁶ *Museke* sau *Musike*, probabil Valea Miniscului. Tot în vol. VI, p. 21, Evlia amintea de *Musek Deresi*. O localitate Miska (*Muszka*) se află în Arad, dar ea nu este pe drumul indicat de Evlia. Între Poarta de Fier și Caransebeș nu se află un sat cu acest nume.

⁵³⁷ *Sebeș*.

⁵³⁸ *Vers* sau *Veres*, probabil Virșeț.

⁵³⁹ *Jebel*, jud. Timiș. Satul se află la sud de Timișoara, nu de Caransebeș.

⁵⁴⁰ *Kul*, de la *Kapukulu*, oaste de poartă sau de gardă.

⁵⁴¹ *Karakullukçi*.

⁵⁴² *Kîlad*, jud. Timiș, la sud de Jebel.

⁵⁴³ *Semihal*, jud. Timiș. Satul se află la nord de Ghilad.

⁵⁴⁴ *Alibunar*, „Fîntîna lui Ali”; un sat cu acest nume se află la sud de Virșeț, dar el este departe de Sînmihai. Se pare că Evlia nu înșiră localitățile în ordinea în care le-a străbătut.

⁵⁴⁵ Neidentificat.

Iabuca⁵⁴⁶. Pe acestea le descriesem mai înainte. Iabuca e pe sîrbește și înseamnă „Satul cu mere”⁵⁴⁷. Este un sat frumos cu trei sute de case și e un zeamet locuit de valahi, bulgari și sîrbi, fiind așezat pe malul unui pîriu, separat de Dunăre, în fața Belgradului. Toată cîmpia aceasta se află în eialetul Timișoarei. În ziua următoare, trecînd Dunărea cea mare pe trei sute de vase, am ajuns în Belgradul cel frumos ca un rai, locul nostru de iernare...

103 <Sosirea unui hatîșerif prin care Melek-Ahmed pașa era chemat la Poartă pentru a fi numit caimacam. Pregătiri de plecare>.

Soarta și minunile cerești. Melek-Ahmed pașa, chemîndu-l pe umilul de mine, îmi vorbi astfel: „Dragă Evlia, știi că în expediția din Ardeal l-am împrumutat pe beiful de Scutari⁵⁴⁸, Iusuf-beioglu Mehmed bei, cu trei mii de guruși, iar beifului de Dukaghin i-am dat împrumut zece pungi de galbeni⁵⁴⁹, lui Arslan bei, beiful de Preveza⁵⁵⁰, i-am dat cinci pungi de riali, iar lui Memi bei din Buhur o mie de galbeni. Te numesc <împuternicit> pentru încasarea lor, cu toate dovezile și hogeturile cuvenite. Iată douăzeci de tineri bravi care te vor însoți și două pungi pentru cheltuielile de drum. Ia aceste acte și du-te în grabă la Scutari din Albania⁵⁵¹ și la beii sangeacului Oeakov⁵⁵², și să iei acești bani numai în aur, pentru că tu îi poți aduce ușor. Am scris ca în sangeacurile lor beii să-ți dea însoțitori și să aibă grijă de tine. Eu mă duc la Istanbul. Am nevoie de bani pentru nunta cu sultana Fatime și pentru alte cheltuieli, deoarece în expediția din Ardeal am cheltuit, în nouă luni, o mie și șazeci de pungi de bani. Fă, băiete, ca banii aceștia să mă ajungă din urmă, neapărat, înainte de intrarea mea la Istanbul. La aceste vorbe eu am rămas înmărmurit și mi-am zis: „Iaa Allah! Tu știi!

104 // Sărmanul de mine mă bucuram și eram fericit că mă duc la Istanbul, iar tu m-ai făcut să merg în cine știe ce alte țări”...

154 *Cauzele expediției sfinte de la Györ*⁵⁵³

Pe vremuri, Rákóczi-oglu, craiul Ardealului, răsculîndu-se în Ardeal, devastase multe orașe și sate de la granița Budei și Timișoarei, legînd cu lanțurile robiei un mare număr de mahomedani. Afară de aceasta, timp de trei ani de zile, el nu trimisese haraciul către osmanlii și din această cauză eialeturile Oradiei și Rumeliei fuseseră desemnate, împreună cu sangeacu-

⁵⁴⁶ *Pabuka*. Cuvîntul *Iabuka* (*Yabuka*) este o deformare din sîrbescul *Iabloka*, „Meriș”.

⁵⁴⁷ *Elma köy* (ung. *Almás*); un sat cu numele de Măru este lângă Caransebeș.

⁵⁴⁸ *İshenderiye*, în Albania; astăzi: Shkodra.

⁵⁴⁹ *Solta rial*. Solta e zlot, „galben”.

⁵⁵⁰ *Preveza*, port la Adriatică, pe coasta Epirului.

⁵⁵¹ *Arnavut İshenderiyesi*.

⁵⁵² *Oz*, în loc de *Ozu*. Vozia, cunoscut și sub numele de *Djankherman*.

⁵⁵³ *Yanık*, cetate cunoscută și sub numele de Györ sau Raab.

rile lor⁵⁵⁴, pentru expediția sfântă în Ardeal. Toate oștile din eialeturile : Anatolia, Sivas, Maraș, Karaman, Adana, Alep, Damasc, Urfa și Diarbekir fuseseră însărcinate să meargă la hotarele Ardealului. De asemenea, mai fuseseră numite, pentru expediția sfântă din Ardeal, douăzeci de odale de ieniceri, cinci odale de tunari, cinci odale de trupe cu zale⁵⁵⁵ și patru odale de trupe, pentru aripa stîngă și dreaptă, dintre spahii.

Astfel, timp de nouă luni, devastînd Ardealul și numindu-l crai pe cel cu numele de Mihail Apafi, ele încasaseră haraciul neplătit de trei ani. Totodată, Ioan Kemény fusese trecut prin tăișul sabiei împreună cu toată armata sa nedemnă, făcîndu-se ordine în țara Ardealului.

Tocmai cînd armata islamică se pregătea să plece în țările islamice, sosiseră, prin strigătorii lui Ali pașa, pe cînd el se găsea încă în Ardeal, depeșe scrise cu sînge, de la punctele de serhat ale Budei și de la hotarele Kaniszei, avînd următorul cuprins : „Ajutor, prea luminate serdar, căci a sosit armata împăratului Austriei la granița noastră și, devastînd și distrugînd cetățile Val⁵⁵⁶, Han Beyi⁵⁵⁷, Erdjemen, Pentily⁵⁵⁸, el a asuprit și a făcut să se jeluiască populația din ele”.

La sosirea acestor arzumahzaruri din partea caimacamului de Buda și din partea agalelor rămase acolo, serdarul cel prevăzător trimisese imediat oameni la împăratul Austriei. //Apoi, un sol al împăratului Austriei, numit Ruz⁵⁵⁹, a venit la serdar, lingă Timișoara, și au fost citite scrisorile sale. Cuprinsul lor era acesta : „Voi ați devastat și ați prădat eialetul creștinilor noștri din Ardeal și ați trecut prin sabie pe cîracul⁵⁶⁰ nostru Ioan Kemény, crai numit de noi, împreună cu toată armata sa, ruinînd totodată cincizeci de vilaieturi. Ați luat și foarte multe prăzi. La rîndul nostru, și noi, dînd dovadă de zel, demni de urmașii lui Menucehr⁵⁶¹, și respectînd cîntea coroanei lui Alexandru⁵⁶², am comis, drept răzbunare, fapte contrare păcii și, mergînd asupra Budei voastre, am pus mîna pe cetățile sale pline cu avuții și cu prizonieri. Am pus stăpînire chiar și pe muniții”.

După ce a fost citită scrisoarea cu acest cuprins, serdarul Ali pașa a spus : „Bre afurisiților, ce legături aveți voi cu țara Ardealului? Ardealul este al nostru încă din timpul lui Baiazid Ildîrîm⁵⁶³, iar raialele lui, potrivit

⁵⁵⁴ Adică cu oștile din acele sangeacuri.

⁵⁵⁵ *Gebegi* (*Cebeci*).

⁵⁵⁶ *Val*, în loc de *Vadj*.

⁵⁵⁷ *Han Beyi* = Zsámbék.

⁵⁵⁸ *Pentile*.

⁵⁵⁹ *Ruz* sau *Roz*, în loc de *Joj* (Contele de Souches?).

⁵⁶⁰ *Çırak*, „supus”, „slujitor”.

⁵⁶¹ *Menucehr*; vezi vol. VI, nota 163.

⁵⁶² *Iskender*, Alexandru cel Mare.

⁵⁶³ Baiazid „Fulgerul”, sultan otoman (1389–1402). Fapt inexact.

legământului încheiat, sînt raialele celor două orașe sfinte⁵⁶⁴, încît ele s-au angajat să plătească acestor două orașe, în fiecare an, cîte o mie de pungi. Cele o mie și șazece de cetăți din Ardeal sînt toate ale otomanilor, iar raialele lor ne sînt tributare nouă. După aceea, cînd ele s-au răsculat, am încasat haraciul pe trei ani și, numind peste ele un crai nou, am devastat vilaleturile lor pentru a-i pedepsi pe locuitorii ardeleni care nu s-au supus și, astfel, le-am dat o lecție”.

Atunci solul austriac a zis: „Și noi am pedepsit, ca și voi, vilaleturile voastre și poate am făcut mai mult ca voi”. Atunci serdarul, mîniindu-se, l-a scos pe sol din divan și a trimis îndată cu alai, la Poarta împărătească, scrisoarea adusă de el. La sosirea scrisorii, întrunindu-se divanul, s-a citit scrisoarea și, ținîndu-se sfat, s-a rostit *Fatiha*⁵⁶⁵ pentru a se răzbuna pe cezarul Austriei. Mai întîi, gaziul sultan Mehmed Han⁵⁶⁶, zicînd: „Am de gînd să pornesc la lupta sfîntă”, și-a încins sabia la brîu, în două locuri, la Ebu-Eyub-i Ensari⁵⁶⁷, și a doua zi a plecat din Constantinopol⁵⁶⁸ cu un mare alai și s-a oprit, potrivit vechiului obicei, la locul numit Davud Pașa, cu o armată întinsă ca marea; aici și-a așezat cortul, împărătesc. Atunci el a acordat tuturor oamenilor din oaste binefaceri și daruri.

A opta zi, ajungîndu-se la a doua capitală, Adrianopol⁵⁶⁹, s-au ținut acolo mari sfaturi, hotărîndu-se să se pornească la expediție în Austria, împotriva cetăților Győr^{569 a} și Ujvár, fiindcă primul care a încălcat condițiile păcii, prin fapte contrarii, a fost cezarul Austriei.

După sfatul de la Adrianopol, s-au trimis scrisori și soli la împăratul
156 Austriei, zicîndu-i-se: „Să te // pregătești!” Tot în ziua aceea, în fața padișahului, au îmbrăcat trei sute șazece și șase de caftane prețioase împodobite cu aur: marele vizir Köprülüzade Fazıl Ahmed pașa, aga de ieniceri Salih pașa, reis efendiul⁵⁷⁰ Șamizade efendi⁵⁷¹, precum și toți cei opt viziri desemnați să meargă în expediție și mirimiranii din cele optsprezece eialeturi și ceilalți emiri și membrii divanului și oamenii din oaste.

După aceea, s-a pornit de la Adrianopol, toți aducînd mulțumiri fericitului padișah și rugîndu-se pentru el.

⁵⁶⁴ Mecca și Medina.

⁵⁶⁵ *Fatiha*, primul sura din Coran.

⁵⁶⁶ Mehmed al IV-lea (1648–1687).

⁵⁶⁷ Cartier în Istanbul, pe Cornul de Aur, numit *Eyub*.

⁵⁶⁸ *Kostantiniyye*.

⁵⁶⁹ *Edirne*.

^{569 a} În text: *Yanova* (Ineu), în loc de *Yanık* (Győr, Raab).

⁵⁷⁰ *Reis ul-Kuttab*, șeful cancelariei otomane în problemele externe; ministru de externe.

⁵⁷¹ Șamizade Mehmed efendi (1651–1652 (?) și 1655–1663?).

〈Printre altele, Evlia Celebi relatează și luptele duse de cetele ostășești cu haiducii, la trecerea pasului Șipca〉.

Cetatea Vidin. Aceasta este zidită de către Baiazid⁵⁷² fiul, hanului Cuceritor⁵⁷³, în anul 880⁵⁷⁴...

...În fiecare an sosesc aici, din Țara Românească⁵⁷⁵, mai multe sute de mii de chile de sare, în bulgări. De asemenea, se aduc sute de mii de pești: morun și nisetru, plătindu-se vamă de către toți cei care îi aduc.

...În mijlocul cetății există o mică poartă de fier, de unde se merge în închisoarea cu zăbrele de fier, asemenea iadului. Pe toți vinovații îi închid aici. Punctul cel mai înalt al acestui turn se ridică așa de sus, încât se poate vedea toată câmpia Vidinului și toată valea din Țara Românească, de dincolo de Dunăre...

...Locuitorii de aici, fiind oameni primitivi, nu se așează la masă fără musafiri... Limba lor este cea bosniacă, bulgară, sîrbă și valahă. Avînd o climă plăcută, populația este binevoitoare și prietenoasă față de alții, iar străzile principale sînt pavate și curate...

Descrierea cetății Buda⁵⁷⁶, puternicul zid din țara ungurească

214

〈La început, se face un scurt istoric al cetății, pînă la ocuparea ei de sultanul Suleiman Magnificul în 1526 și apoi în 1540—1541〉.

Apoi, cînd ieșeau din vistierie, el⁵⁷⁷ a văzut un tablou. Luîndu-l, cînd a pus să i se traducă scrisul de pe tablou, a aflat de următorul testament al craiului⁵⁷⁸: // „Hei, cel care, luînd în stăpînire, după mine, acest loc, vei pune aci piciorul! Să nu mă uiți în rugile tale și, pentru renumele meu, să faci binefaceri și să nu stingi neamul meu, iar pe fiul meu, Ianoș⁵⁷⁹, să-l numești crai. Pe mine și pe fiul meu să ne înmormîntezi la Alba-Regală⁵⁸⁰. Să iei multe cetăți și să fii ca mine pe această lume. Eu sînt craiul Lavoș⁵⁸¹ cel vestit și unic în toată lumea. Sînt fiul craiului Laslo⁵⁸². Mama mea este

⁵⁷² Baiazid al II-lea (1481—1512).

⁵⁷³ Mehmed al II-lea (1451—1481).

⁵⁷⁴ 1475—1476. În acest timp domnea Mehmed al II-lea.

⁵⁷⁵ *Eflak*.

⁵⁷⁶ *Budin*.

⁵⁷⁷ După cucerire, sultanul Suleiman Magnificul vizitase cetatea Buda.

⁵⁷⁸ Ludovic al II-lea (1509—1526).

⁵⁷⁹ Ianoș, Ioan I Zápolya, rege al Ungariei (1526—1540), nu era fiul, ci urmașul lui Ludovic al II-lea.

⁵⁸⁰ *Ustolni Belgrad*, Stolny Belgrad, Stuhlweissenburg, Szekesfehervár.

⁵⁸¹ Lavoș și Lavoș, Ludovic al II-lea, căzut la Mohács, în 1526.

⁵⁸² Laslo (ung. László), adică Vladislav al II-lea (1490—1516).

doamna Anna⁵⁸³, fiica craiului Galiei. Să nu stingi spița mea ; nici Isus, fiul lui Dumnezeu, să nu stingă neamul tău !”

◁Mai departe se arată că sultanul Suleiman Magnificul l-a înmormântat pe rege la Alba Regală, iar pe soția și pe fiul minor al acestuia, Ianoș, i-a numit la Buda) ⁵⁸⁴.

218

... Armata islamică plecând de la Buda, cei care fuseseră însărcinați cu paza ei au rămas lângă Ianoș, craiul Budei. Hertegovinenii, împreună cu beii din Croația, au venit în fața Budei cu șapte sute de mii de oameni și cu șapte sute de tunuri balimeze și, după ce au săpat metereze, au aruncat atâtea ghiulele de tun asupra Budei, încît se părea că era ploaia blestemului. Craiul Ianoș, după ce a rezistat timp de patruzeci de zile la asediu, s-a descurajat, văzînd că este încă timp de iarnă și că din nici o parte nu-i sosesc ajutoare și că, chiar dacă îi vor veni, vor sosi cu întîrziere. Atunci, sfătuiindu-se cu trupele islamice de pază din cetate, el a fost nevoit să înfigă pe cetate drapelele. Astfel, craiul Ianoș a scăpat cu viață și, ieșind cu armele din Buda, a trecut pe podul cetății Pesta și, mergînd la socrul său, craiul Poloniei⁵⁸⁵, a dat de știre prealuminatului padișah starea sa plină de necazuri, prin preoții⁵⁸⁶ din Ardeal, și a început să adune o oaste de vreo sută de mii de oameni, în Ardeal. Cînd această veste înspăimîntătoare a ajuns la urechile fericitului padișah, tuiul împărătesc a fost scos îndată în fața arsenalului imperial.

Astfel, chiar în primăvara aceea, întreaga armată islamică, străbătînd distanțe și traversînd popasuri, a intrat în Sofia, trimițînd totodată, cu un capugiu, o scrisoare împăratului Austriei, Ferdinand⁵⁸⁷, zicîndu-i-se : „Dacă ești bărbat, vino, ca și craiul Lavoș⁵⁸⁸, să ne întîlnim și să ne măcelărim, fie la Mohács, fie pe șesul Kile⁵⁸⁹ de lângă Buda”. De asemenea i-a trimis o scrisoare și craiului de Buda, Ianoș, care fugise în Ardeal, cerîndu-i : „Să vii cu două sute de mii de oameni la ordia mea împărătească”. De asemenea, a trimis o scrisoare și douăsprezece mii de galbeni, drept bani de cizme⁵⁹⁰, și hanului tătar, cerîndu-i să vină cu o armată de două sute de mii de oameni la Buda...

⁵⁸³ *Anna Asson*, din ung. Anna Asszony. De fapt, se numea Anne de Foix, contesă de Candele ; „doamna Ana”.

⁵⁸⁴ De fapt, este vorba de Izabella, soția lui Ioan Zápolya, și de fiul lor, Ioan Sigismund-Zápolya (1540—1551, 1556—1571). Evlia contopește evenimentele din anii 1526 și 1540—41.

⁵⁸⁵ *Erđel*, în loc de *Leh* (Polonia) ; socrul lui Ioan I Zápolya era regele Poloniei, Sigismund cel Bătrîn.

⁵⁸⁶ *Irşek*, episcop ; aici în sens de „demnitari”, „notabili”.

⁵⁸⁷ Ferdinand I de Austria.

⁵⁸⁸ *Lavoș*, adică Ludovic al II-lea.

⁵⁸⁹ *Kile* sau *Kele*, Kelenföld, lângă Buda.

⁵⁹⁰ Adică de cheltuială.

... În felul acesta, în ziua de douăzeci și nouă rebi-ul-ahîr 948⁵⁹¹, el⁵⁹² a 224
scăpat cetatea Buda de asediu și, punînd oastea islamică să o repare și să o
refacă, a făcut din ea o cetate puternică. Hanul Suleiman a scăpat Buda
pentru a patra oară de încurcătură și, văzînd că devine un lucru greu pentru
armata islamică să meargă într-una în ajutorul Budei, s-a gîndit să acorde
cetatea Budei unui vizir. După sfat, el a scos catafalcul craiului mort din
Seraiul Roșu și l-a trimis la Istolni Belgrad⁵⁹³. Apoi, făcînd un divan, a spus
să fie aduse la divanul împărătesc mama și soția craiului, numită doamna
Izabela⁵⁹⁴, și fiul ei, Ioan Sigismund⁵⁹⁵, un minor în vîrstă de trei ani. Atunci
el a poruncit astfel soției craiului : „Craiul tău Ianoș a fost ciracul și fiul meu
de suflet, deci și acest mic fiu al lui să devină supusul și fiul meu ; acestui
băiat i-am dăruit crăia vilaietului Ardeal ; tu ești mama lui și, în același
timp, fiica craiului Poloniei⁵⁹⁶. Tatăl tău este acum craiul Ardealului^{596a}, dar,
fiind bătrîn și infirm, nu poate să stăpînească țara. Tu să fii vechila fiului
tău și, în același timp, să veghezi asupra vilaietului, trimițînd în fiecare an
haraciul Ardealului și, luînd-o pe soacra ta cu tine, să mergeți în Ardeal”.

După ce a dat aceste sfaturi femeii, sultanul a dăruit fiului ei un surguciu
împodobit, un scaun încrustat cu aur și un sceptru împodobit cu pietre
scumpe, punînd totodată și pe capul reginei⁵⁹⁷ o coroană încrustată, iar
soacrei⁵⁹⁸ ei i-a oferit caftane lucrate cu aur, zicîndu-i : „Du-te, Allah să-ți
ușureze treburile !”

Atunci femeia i-a spus : „Padișahul meu, fiul meu, care-ți este cirac,
este încă mic ; nu se poate să mergem singuri în Ardeal. Fiul meu este ciracul
unui padișah glorios ca tine și fiu al craiului Budei⁵⁹⁹ și acum este craiul
Ardealului. Dă-ne patruzeci sau cincizeci de mii de oameni care să-l însoțească
pe fiul meu în Ardeal și să-l ducă cu mare alai”. Cînd hanul Suleiman a auzit
aceste vorbe frumoase ale femeii l-a numit pe Kasîm pașa să-l conducă pe
craiul Ardealului cu toată oastea eialetului Rumeliei. // Sultanul, apreciînd 225
această măsură a femeii, i-a dăruit un caftan de preț și i-a dat denumirea
de „crăiasa Ianoș”. Crăiasa pornind spre Ardeal, hanul Suleiman a pus
stăpînire pe Buda...

⁵⁹¹ 24 iulie 1541.

⁵⁹² Suleiman Magnificul.

⁵⁹³ Székesfehérvár, Alba Regală. E vorba de Ioan Zápolya.

⁵⁹⁴ Izabela Asson, Izabella Asszony, „doamna Izabella”, adică Izabella, mama lui Ioan Sigismund și soția lui Ioan Zápolya.

⁵⁹⁵ Jigmund Yanoș.

⁵⁹⁶ Erdel, în loc de Leh. Izabella era fiica regelui Poloniei, Sigismund I cel Bătrîn (1506—1548).

^{596a} Prin moștenire, după moartea ginerelui.

⁵⁹⁷ Melike.

⁵⁹⁸ Jadwiga, fiica ducelui de Ciezyn, din neamul Diaștilor.

⁵⁹⁹ Ioan Zápolya, principele Transilvaniei (1510—1526), rege al Ungariei (1526—1540).

Într-un cuvînt, hanul Suleiman, terminînd treburile din această cetate, a plecat spre Înalta Curte în anul 948, în ziua a opta a lunii şaban⁶⁰⁰. Ştirile atît de amănunţite despre Buda le-am auzit de la tatăl meu ; le-am arătat pe scurt, aşa cum s-a văzut mai sus, fiindcă în cronici nu s-au descris toate faptele în mod amănunţit cu toate întîmplările în parte. Tatăl meu, care a luat parte la aceste expediţii, era bijutierul⁶⁰¹ Înaltei Curţi, adică Derviş Mehmed Zilli bin Kara-Ahmed bin Kara-Mustafa bin Yavuz-Eren Edje-Yakub bin Ghermiyan-zade Yakub bei, care, la rîndul său, face parte din spiţa lui Hodja-Ahmed Yesevi, care este turc, neam de turc...

258 <În treacăt, se aminteşte de un asediu al Timişoarei de către ardeleni, pe vremea sultanului Suleiman Magnificul>.

⁶⁰² *Cetatea Párkány*. Primul ei ziditor a fost craiul Gabriel Bethlen⁶⁰³, unul dintre craii ardeleni şi supus otomanilor. Apoi, Suleiman han, cucerind Estergonul, la întîii muharrem din anul 950⁶⁰⁴, construisese un pod mare, cu şaptezeci de corăbii, lîngă cetatea Estergon şi, pentru a ocupa şi a lua în stăpînire partea cealaltă şi pentru a supune cele şapte sute de sate din jurul Ujvárului, construisese şi această cetate, dîndu-i numele de Djigherdelen...

304 ...*Asediul cetăţii Ujvár*

305 ...În anul 1035⁶⁰⁵, în timpul sultanului Murad al IV-lea, Kara-Murtaza paşa⁶⁰⁶, împreună cu craiul Ardealului, Gabriel Bethlen, cu banul cetăţii Caşovia⁶⁰⁷, cu banul curuţilor, cu banul Ungariei de mijloc, palatinul⁶⁰⁸, venind cu o sută de mii de oameni, asediaseră timp de şapte zeci de zile Ujvárul, dar toţi creştinii care veniseră în ajutorul armatei islamice, de îndată ce a venit ştire din partea papei⁶⁰⁹ de la Roma, apucaseră calea fugii, lăsîndu-l pe Murtaza paşa lîngă cetatea Ujvár.

Văzînd această situaţie îngrijorătoare, Kara-Murtaza paşa pornise spre cetăţile Léva, Komarom⁶¹⁰ şi Vádj şi, ducîndu-şi toate muniţiile şi

⁶⁰⁰ 27 noiembrie 1541.

⁶⁰¹ *Serzergiran*.

⁶⁰² *Djigherdelen*, textual înseamnă „care străpunge plămîinii”. Semnificaţia acestei denumiri rezultă din scopul pentru care a fost construită cetatea Párkány.

⁶⁰³ Confuzie la autor.

⁶⁰⁴ 6 iunie 1543.

⁶⁰⁵ 3 oct. 1625 — 21 sept. 1626.

⁶⁰⁶ E vorba de paşa de Buda, Murtaza paşa.

⁶⁰⁷ *Kaşa*. E vorba probabil de căpitanul Caşoviei, Ioan Bornemisza.

⁶⁰⁸ Nicolae Esterházy, ales palatin al Ungariei la dieta din Bratislava (25 oct. 1625).

⁶⁰⁹ Urban al VIII-lea (1623—1644).

⁶¹⁰ *Komran*.

tot praful de pușcă, se așezase la Buda. Atunci, Forgách⁶¹¹ întărise îndată puternic palanca Ujvár și pregătise șapte fortificații tari. Acum, în anul 1074⁶¹², el a fost asediat din nou.

〈Urmează descrierea desfășurării luptelor din timpul asediului〉.

...Dar marele vizir⁶¹³ era foarte supărat și îndurerat din pricina că hanul Crimeii, Mehmed Ghirai⁶¹⁴, nu venise pînă atunci în ajutorul armatei, precum și din pricina că nu sosiseră nici domnii Ardealului⁶¹⁵, Țării Românești⁶¹⁶ și ai Moldovei⁶¹⁷...

Pînă la urmă el a format șapte grupe de cîte cinci mii de viteji, sub comanda lui Kurt pașa din Dobrogea⁶¹⁸, Alemșah bei, Hadjiki⁶¹⁹-pașaoğlu din Babadag⁶²⁰, Kinalioglu din Bolu⁶²¹, precum și sub comanda multor gazii încercați în lupte. Astfel, a trimis o oaste de treizeci și cinci de mii de oameni ca să devasteze, să incendieze și să ruineze ținuturile germane⁶²², pînă la Viena⁶²³, Praga.

〈Se descrie sosirea oastei tătarilor din Crimeea și a cazacilor, care deschid alaiul〉.

În urma acestora a început să treacă alaiul moldovenesc⁶²⁴.

Alaiul moldovenilor. Au trecut, în cete, douăzeci de mii de ostași⁶²⁵ mol-

⁶¹¹ Forgách, Forgách Sigismund, căpitanul cetății Ujvár. (Nagy I., *op. cit.*, IV, pp. 203–208).

⁶¹² 5 aug. 1663 – 24 iul. 1664.

⁶¹³ Köprülü Fazıl Ahmed pașa, mare vizir (1661–1676).

⁶¹⁴ Mehmed Ghirai al IV-lea (1654–1665).

⁶¹⁵ Mihail Apafi (1661–1690).

⁶¹⁶ Grigore Ghica (1660–1664).

⁶¹⁷ Eustratie Dabija (1661–1665).

Despre luptele din această vreme și participarea țărilor române vezi: Girolamo Brusoni, *Le campagne dell'Ungheria degli anni 1663 e 1664*, Veneția, 1665; Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 900 și urm.; G. Kraus, *op. cit.*, p. 542 și urm.; N. Iorga, *Expedițiile din 1663–4 și o scrisoare cu privire la cea dintâi*, în *Studii și doc.*, IX, pp. 129–140; Idem, *Note despre oastea noastră în 1663–4*, *ibidem*, XX, pp. 165–171; C. I. Karadja, *Notiță despre oștirea română în veacul al XVII-lea*, în „Arhivele Olteniei”, IV, 1925, pp. 212–214 etc.

⁶¹⁸ Dobrudja.

⁶¹⁹ Hadjikibi, în loc de Hadjiki.

⁶²⁰ Babadaglı.

⁶²¹ Bolu, oraș în Anatolia.

⁶²² Alaman.

⁶²³ Beđj.

⁶²⁴ Bogdan alay.

⁶²⁵ Cifra pare exagerat de mare față de aceea dată de alte izvoare: 3 000 (*Monumenta Comititalia*, XIII, p. 265), 5 000 (N. Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 135) sau 6 000 (G. Kraus, *op. cit.*, pp. 533, 569). I. Neculce nu precizează efectivele; spune doar că domnul a fost cu turcii la oaste în Ungaria Superioară, de unde oastea a venit cu carele încărcate (*Letopisețul*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 33).

doveni aleși, înarmați și cu cai iuți⁶²⁶, îmbrăcați toți cu contăse și avînd căciuli pe cap⁶²⁷. După ei au trecut, îmbrăcați foarte bine, în total șaptezeci de hatmani și căpitani, vameș⁶²⁸, logofăt, vistier⁶²⁹, cămăraș⁶³⁰, cupari, postelnic⁶³¹, armaș, pîrcălab, vornic, pișlek⁶³²(?), // paharnic⁶³³, spătar⁶³⁴, comis⁶³⁵, jîtnicer⁶³⁶, ușier⁶³⁷, care sînt posesori de ranguri și demnitari și căpetenii de vilaiete.

Pe steagurile lor sînt chipuri de sfinți de-ai lor și poartă desenul unui cap de bou⁶³⁸, zicînd că boul este <animalul> care a ieșit din rai odată cu Adam. După aceea au trecut divan-efendi, numit de Poartă în slujba beilor Moldovei, împreună cu o sută de capugibași, îmbrăcați bine. După ei au trecut trei mii de pușcași pedestri, iar în urma acestora au trecut o mie de segbani și sarîgea, musulmani⁶³⁹, apoi au trecut aghiotanții⁶⁴⁰, slujitorii⁶⁴¹, sacagii⁶⁴², pușcașii și după ei a trecut Ghica bei⁶⁴³, cu blana lui de samur și cu căciula lui de samur pe cap, curat și înarmat și cu cei două sute de aprozi⁶⁴⁴ ai lui. Mehtherhaneaua sa, primită în dar de la otomani, cînta, iar tuiul, steagul și drapelul filfiiau. După el, au trecut, în două căruțe, ceilalți slujitori ai lui.

Alaiul valahilor. Este o oaste de douăzeci de mii de soldați bine înarmați⁶⁴⁵, cu cai iuți, îmbrăcați cu haine de postav, cu căciuli din blană

⁶²⁶ *Çatal at, Çatal*, înseamnă „bifurcat”; are și sensul de „cal de rezervă”, dar expresia amintită înseamnă și „cal de poștă”, în sens de „iute”.

⁶²⁷ Despre armamentul și echipamentul oștilor moldovene vezi N. I o r g a, *Acte și fragmente*, I, p. 252 și urm. Despre drumul parcurs prin Transilvania și Ungaria, i d e m, *Studii și doc.*, IV, pp. 250—251 și *Monumenta Comititalia*, XIII, pp. 265—267.

⁶²⁸ *Vamoș*.

⁶²⁹ *Kastiar*, în loc de *vistiar*, adică *vistier*.

⁶³⁰ *Kamarates*.

⁶³¹ *Poșnenik*.

⁶³² Neidentificat.

⁶³³ *Baharnik*.

⁶³⁴ *Isitar*, în loc de *șbatar*, adică spătar.

⁶³⁵ *Komin*.

⁶³⁶ *Zienkiar*, deformat.

⁶³⁷ *Ușar*.

⁶³⁸ De fapt era cap de bour.

⁶³⁹ *Segban* și *sarîgea*, slujitori înarmați pe lângă diverși dregători otomani. Unii dintre ei, musulmani, se aflau și pe lângă domnii români; se numeau *seimeni*.

⁶⁴⁰ *Yedek*, înseamnă: odgon, funia de la căpăstru; are și sensul de rezervă.

⁶⁴¹ *Şatır*, slujitori care mergeau pe lângă calul suveranului; are și sens de „bufon”

⁶⁴² *Mataradji*.

⁶⁴³ Grigore Ghica (1660—1664); de fapt, el domnea în Țara Românească, în Moldova fiind Eustratie Dabija.

⁶⁴⁴ *Içoglan*.

⁶⁴⁵ Și aici efectivele apar exagerat de mari față de alte izvoare care indică cifre mult inferioare: 4 000 (*Monumenta Comititalia*, XIII, p. 265), 6 000 (N. I o r g a, *Studii și doc.*, IX, pp. 137—138) sau 6 600 (G. K r a u s, *op. cit.*, p. 529). Despre drumul urmat prin Transilvania vezi *ibidem*, pp. 532—533. Cronicile țării nu spun cu ce efective a plecat domnul în expediție.

de samur și de veveriță ; au tolbe de săgeți. Ei au și mulți ostași pedestri și dorobanți⁶⁴⁶ cu puști. Vilaietul Țării Românești, fiind întins, are boieri⁶⁴⁷, zabiți și slujitori mulți și împodobiți. Au trecut mai întâi, împreună cu aprozii lor, următorii dregători, bine îmbrăcați : marele logofăt⁶⁴⁸, primul vornic⁶⁴⁹, al doilea vornic⁶⁵⁰, marele hatman⁶⁵¹, postelnicul⁶⁵², paharnicul⁶⁵³, cuparul, spătarul⁶⁵⁴, vistierul⁶⁵⁵, comisul, jitnicerul⁶⁵⁶, logofătul al doilea⁶⁵⁷, ușierul⁶⁵⁸, șătrarul, cămărașul, armașul, stolnicul, vâtaful, clucerul, medelnicerul⁶⁵⁹, slugerul⁶⁶⁰, daraianisul⁶⁶¹, vameșul⁶⁶². Pe steagurile acestora este înfățișat chipul unui șoim ; chiar și pe banii lor de aramă, numiți „penez”⁶⁶³, ei pun chipul șoimului. După ei, au trecut capugibașii și divan-efendiul, numiți de la Poartă în slujba <domnului>. După aceea au urmat vreo opt mii de dorobanți pușcași pedestri, iar după ei a trecut vestitul „emir”⁶⁶⁴ Grigorașco⁶⁶⁵, îmbrăcat în blană de samur, cu căciula roșie tătarească de samur, însoțit fiind de șase aghiotanți⁶⁶⁶, cu slujitori⁶⁶⁷, cu armurieri, cu sacagii⁶⁶⁸ și cu trei sute de aprozi⁶⁶⁹. După el a trecut, cîntînd, mehterhaneaua ce-i

⁶⁴⁶ *Tarayaniș*, în loc de *tarabans*, adică dorobanț.

⁶⁴⁷ *Hakim*, stăpînitor, judecător, suveran ; aici are sens de boier.

⁶⁴⁸ *Başlogofet*.

⁶⁴⁹ *Dirindji vornik*.

⁶⁵⁰ *İkindji vornik*.

⁶⁵¹ *Başhatman*.

⁶⁵² *Poštenik*.

⁶⁵³ *Bahranih*.

⁶⁵⁴ *İsitar*, în loc de *isbatar* sau *ispatar*.

⁶⁵⁵ *Reşiar*, în loc de vistier.

⁶⁵⁶ *Zihenkhâr*, deformat.

⁶⁵⁷ *Orta logofăt*, logofătul mijlociu, adică cel de-al doilea.

⁶⁵⁸ *Uşbar*, în loc de *uşiar*.

⁶⁵⁹ *Medenenkhâr*.

⁶⁶⁰ *Sulçar*.

⁶⁶¹ *Darayanis*, deformare din dorobanț ; căpetenie de dorobanți.

Lista dată de Evlia cuprinde pe unii mari dregători despre care știm sigur că nu au fost la Ujvár. De pildă, Stroe Leurdeanu mare vornic (1661—1665) și Dumitrașco Cantacuzino mare vistier (1663—1664) au fost lăsați în țară ca ispravnici de scaun (R. P o p e s c u, *Istoriile*, p. 130 și *Istoria*, p. 148). Din aceleași cronici și din alte izvoare știm numele citorva din boierii care au mers la Ujvár cu Ghica vodă : Radu Crețulescu mare logofăt, Mareș Băjes-cu fost mare vistier, Drăghici Cantacuzino mare paharnic, Șerban Cantacuzino al doilea logofăt, Constantin (II) Cantacuzino al doilea postelnic. Vezi și N. I o r g a, *Doc. Cantacuzino*, p. 67.

⁶⁶² *Damoș*, în loc de *vamoș*.

⁶⁶³ *Penez*.

⁶⁶⁴ *Emir*, aici în sens de domn, voievod.

⁶⁶⁵ *Ligorășki*, Grigore Ghica.

⁶⁶⁶ *Yedek*.

⁶⁶⁷ *Şatır*.

⁶⁶⁸ *Mutarra*.

⁶⁶⁹ *Gulam*.

fusese dăruită după vechiul obicei de Casa otomană, iar în urma ei au trecut alții, cîntînd, // după obiceiul lor, din surle și din tobe și trompete.

Alaiul craiului ardelean Apafi. Întîi a trecut comitele⁶⁷⁰ maghiarilor-sași cu cinci mii de cătane unguri aleși; apoi a trecut comitele secuilor⁶⁷¹ cu cinci mii de ghiauri, iar după ei comitele ținutului Haiduşak⁶⁷² cu cinci mii de călăreți. Apoi, a trecut banul Ardealului⁶⁷³ cu cinci mii de călăreți. Aceștia erau mai bine îmbrăcați și înarmați decît toți ceilalți, pentru că fiecare avea la mînci, în mîini și pe brațe cîte cinci-șase puști de mînă cu rotile și cîte o carabină italienească⁶⁷⁴, puști lungi și cu rotile. În urma lor au trecut stăpînitorii celor șapte sute șapte zeci și șase de cetăți din Ardeal, înarmați și îmbrăcați în chip desăvîrșit.

După aceștia au urmat cei zece mii de ostași ai craiului înarmați și îmbrăcați în armuri frumoase din fier, de culoare albastră, apoi slujitorii⁶⁷⁵, pușcașii și mataragiii lui. El însuși a venit pe un cal de rasă arabă, cu blană de samur și cu căciulă ungurească de samur și împodobită cu pene, iar în urma lui au trecut cinci sute de aprozi cu plete lungi, după care a cîntat mehterhaneaua⁶⁷⁶.

Tătarii din Bugeac. Oastea tătară, care trecuse mai înainte și cea care venea după ea⁶⁷⁷, a intrat formînd un alai și încadrînd astfel între două oștiri musulmane oștile moldovene, muntene și ardeleni, potrivit obiceiului. Tătarii din Bugeac formează o oaste aleasă, puternică, vitează și falnică de 47.000 de oameni. Cînd sultanul Baiazid Veli⁶⁷⁸ ocupase Cetatea Albă de la ghiauri, îi așezase pe acești patruzeci de mii de tătari în Bugeacul de la Cetatea Albă și îi scutise de orice obligații, ca să fie zid în părțile valahilor,

⁶⁷⁰ *Hakim.*

⁶⁷¹ *Seykel hakimi.*

⁶⁷² *Hayduşak hakimi.*

⁶⁷³ *Erdei ban.*

⁶⁷⁴ *Daliyan karabinasi.*

⁶⁷⁵ *Şatr.*

⁶⁷⁶ Și efectivele ardeleni au fost mai mici decît cele indicate de Evlia. M. Apafi a arătat turcilor că-i este „cu neputință” să meargă cu toată oastea, dată fiind primejdia austriacă la hotarele Transilvaniei, ca și garnizoanele austriece existente încă în țară; turcii i-au îngăduit să vină doar cu un număr mic de oșteni, cu care principele a plecat la începutul lui septembrie 1663 (G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 528, 551—553). Vezi și: jurnalul lui R o z s n y a y D á v i d, *Történeti maradványai*, ed. Szilágyi Sándor, Pesta, 1867, pp. 468—490; *Zrinyi Miklós, levelei*, ed. Markó Árpád, Budapesta, 1950, p. 111 și urm.; „Történelmi Tár”, 1881, pp. 125—132; *Monumenta Hungarica Historica. Scriptores*, VIII, pp. 263—313, 359—385; K a r á c s o n I m r e, *Az 1663-ik évi török hadjárat* [Campania militară turcă din anul 1663], în „Hadtörténelmi Közlemények”, 1896, p. 73 și urm. etc.

Despre drumul urmat vezi *Apafi Mihály naploja* [Însemnările lui A. M.], în „Erdélyi Múzeum”, XVII, 1900, pp. 87—88.

⁶⁷⁷ După oastea ardeleană.

⁶⁷⁸ Baiazid al II-lea (1481—1512).

moldovenilor, cazacilor, polonilor, muscalilor⁶⁷⁹, cehilor și maghiarilor ; de aceea li se spune „tătarii din Bugeac”.

Măria sa Kara-Şemseddin Sivasi și hanul Baiazid <Veli> i-au binecuvîntat pe tătarii aceștia din Bugeac. De aceea ei stau și acum aparte de tătarii din Crimeia, bucurîndu-se de privilegii și scutiri. Ei ascultă de vizirii de Oeakov. Au șapte zeci și patru de agale de nutreț⁶⁸⁰, precum și bătrîni de seamă⁶⁸¹ și mîrzaci. În cazul cînd ei pleacă într-o expediție, serdar peste oastea lor este numit un agă al vizirului din Silistra⁶⁸² și aga de țărături⁶⁸³. În prezent, serdar peste ei este agaua țărmurilor, Ahmed pașa, care, defilînd în fruntea unei oștiri de patruzeci de mii de oameni, // a stîrnit o admirație 323 ce nu se poate descrie.

În timpul cînd avea loc trecerea acestor oștiri prin fața cortului marelui vizir, căpitanul Forgács, văzînd din cetate mulțimea acestor trupe, a căror trecere a ținut de dimineață pînă spre seară, își smulgea barba și ofta, zicînd : „Vai, cetatea noastră și ținuturile noastre germane și ungurești sînt pierdute de azi încolo !” Această știre a fost relatată de către cei care au fugit din cetate și au ieșit afară.

După trecerea tuturor alaiurilor prin fața marelui vizir, primul care a sărutat poala marelui vizir în cortul său a fost Ahmed Ghirai sultan, fiul hanului, iar marele vizir i-a arătat multă atenție, bunăvoință și cinste, așezîndu-l pe scaunul din dreapta sa. După aceea a sărutat poala hainei sale Ibrahim aga, ceașbași, care-l adusese din Crimeia pe fiul hanului ; iar după el agaua țărmurilor și apoi mîrzacii, șirînii și mansurii⁶⁸⁴ crîmleni și toți beii pomeniți mai sus au stat într-o parte, după ce i-au sărutat poala mantiei. Apoi, craiul Ardealului, Apafi, acel crai binevoitor și supus, a sărutat pămîntul de la picioarele marelui vizir și s-a așezat pe un scaun. După aceea, cînd s-au închinat la pămîntul din fața marelui vizir beii Moldovei și beii Țării Românești, marele vizir, ca să-l audă și fiul hanului și agalele tătarii, le zise : „De ce ați venit așa de tîrziu ? De cînd vi s-a trimis firman împărătesc ? De cînd bat eu această cetate ? Ați merita să vă ucid, și pe voi și pe ceilalți !”. Apoi, întorcîndu-se către toți, i-a certat cu cuvinte așa de aspre, încît au tremurat ca frunzele de toamnă și au încremenit de spaimă. Apoi, venind toți cei șaptezeci de hatmani cazaci și sărutînd poalele mantiei, au stat la rînd, în picioare, ca și beii din Țara Românească și Moldova . . .

⁶⁷⁹ *Moskō.*

⁶⁸⁰ *Ot agaları.*

⁶⁸¹ *Atahk.*

⁶⁸² Identic cu cel de Oeakov.

⁶⁸³ *Yalı agası.*

⁶⁸⁴ Dinastii de tătari.

324 ... Apoi s-a dat un mare ospăț în cortul marelui vizir, în cinstea fiului hanului⁶⁸⁵, a craiului ardelean și a aianilor din Crimeia, încît nu poate fi descris. Cît privește ospățul din afara cortului marelui vizir, și acesta a fost un ospăț mare, dat în cinstea beilor din Moldova și Țara Românească, precum și în cinstea tuturor tătarilor și tuturor ghiaurilor, încît toți oștenii, alungîndu-și oboseala, au adus mulțumiri lui Allah.

325 La acest mare ospăț de pe pajiștea verde din fața cortului marelui vizir, fuseseră pregătite trei sute de oi, cincizeci de vaci, trei mii de găini, cincizeci de cazane cu pilaf, cincizeci de cazane de ciorbe și de două ori cîte o sută de mii de pîini. În fața acestor bunătați, atîtea mii de oșteni au tăbărit peste chebaburile de oaie și de vacă, făcîndu-le bucăți. În unele chebaburi de vacă // bucătarii puseseră iepuri și porumbei vii, încît, în clipa cînd le desfăceau, unii zburau, alții fugeau. Tătarii și creștinii, mîncîndu-le, se înveseleau și, alungîndu-și oboseala, își vedeau buna dispoziție prin glume. Apoi, încălecîndu-și caii, fiecare a trecut la locul său. Înainte de ospăț, marele vizir dăduse sfatul următor : „După ospățul dat pentru fiul hanului, toți pușcașii, cîți sînt în corturi, să tragă un rînd de salve și să sloboade tunurile și să se cînte cîntece islamice pentru înveselire”.

Într-adevăr, după ospăț, s-a dat foc, dintr-odată, celor șaptezeci de tunuri balimeze și celor trei sute șazeci de darbuzanuri împărătești, aflate în ordie, și s-au cîntat cîntece islamice, încît numele lui „Allah” s-a înălțat la ceruri. Maghiarii, valahii, moldovenii, tătarii și cazacii, care nu mai văzuseră vilva produsă de armata otomană, se înspăimîntară, fiind cuprinși de uimire, iar caii multora, sperîndu-se de detunăturile tunurilor, au fugit peste cîmp.

Înamicii ce se găseau asediați în cetate, văzînd această zarvă de pe cîmpul de bătaie, au zis : „Ei, turcule, nu mai poți lua cetatea ! Iată că ajutoarele craiului nostru au venit împotriva voastră și vă măcelăresc”. La aceasta, gaziii noștri au răspuns : „Oștile ce au sosit sînt oștile noastre tătărești și oștile craiului din Ardeal, precum și cele sosite din Țara Românească, din Moldova și de la Cetatea Albă și oastea hatmanului căzăcesc. Blestemaților, predați repede cetatea de bună voie ! Iată că zidurile cetății voastre sînt dărîmate de tunuri și, poimîine, dînd un iureș general, vă vom nimici pe toți”. Atunci, dușmanii au întrebat : „Spuneți, mahomedanilor, dacă cei care au venit sînt într-adevăr tătarii”. Unii dintre voinici le-au răspuns : „Jurăm că ne-a venit, împreună cu tătarii, o armată de o sută cincizeci de mii de oameni și vor mai sosi ajutoare de la Erzurum⁶⁸⁶, Diarbekir⁶⁸⁷ și

⁶⁸⁵ *Hanzade*, fiu de han.

⁶⁸⁶ *Erzurum*, provincie și oraș în Anatolia.

⁶⁸⁷ *Diyarbakir*, provincie și oraș din Asia Mică, azi *Diyarbakır*.

Siria”⁶⁸⁸. Atunci, dușmanii, auzind acest răspuns, s-au întristat, iar cei din metereze nu și-au mai putut scoate capul. Ei au început să se sfătuiască pentru a preda cetatea de bunăvoie. Dar ilustrul mare vizir, îndată după ospăț, l-a trimis pe beiful Moldovei în părțile Komáromului, iar pe valahi i-a așezat spre Léva⁶⁸⁹. Prințul Ahmed Ghirai și cazacii⁶⁹⁰ și tătarii din Bugeac au fost desemnați să pornească împreună spre cetatea Nytra. În cele patru părți ale trupelor // islamice au fost așezați păzitori puși în mai multe rînduri. Pentru paza podului de la Esztergom a fost desemnat Çavuşoglu Mehmed pașa care a plecat la Djigherdelen⁶⁹¹ primind această poruncă : „Să-i omoriți pe cei care fug din armată, iar avuțiile capturate să fie trecute pe seama miriei”. A doua zi, s-a întors și Kurt pașa cu prăzi din ținuturile germane, unde plecase pentru pradă. Dar mai înainte, în ziua de joi, douăzeci și trei ale lunii muharrem⁶⁹², sosise știrea îmbucurătoare despre cuceririle lor și o oaste de zece mii de oameni plecase în timpul nopții în întâmpinarea armatei ce venea dinspre munți.

⟨Urmează descrierea sosirii celor șapte grupuri de oști plecate în devastare⟩.

Grupul al patrulea. Aceștia erau în majoritate luptători gazii care veniseră cu caii iuți din Dobrogea, de la Babadag și din vilaieturile Deliorman și Karasu. Mergînd spre apus, peste patruzeci de menzili, ajunseseră pînă în țara frîncă din vilaietul Isfadj⁶⁹³ și, găsindu-i pe ghiauri, într-o zi de sărbătoare, pe la casele lor, s-au întors cu vreo cinci mii de prizonieri și cu multe prăzi capturate, încît numai ei le cunosc socoteala...

... În ziua de douăzeci și opt a lunii muharrem⁶⁹⁴, prințul Mehmed Ghirai⁶⁹⁵ a primit porunca să devasteze, împreună cu toți tătarii, vilaieturile cu mine de aur și de argint, trecînd dincolo de Ak-Yayla⁶⁹⁶. Astfel, fiul hanului a pornit în incursiune cu patruzeci de mii de tătari. În locul lor au rămas tătarii din Bugeac. Beiful Țării Românești, cu oastea valahă de zece mii de oameni^{696 bis}, fiind însărcinat să devasteze tot ținutul pînă la cetatea Szécheny⁶⁹⁷, a pornit împreună cu un agă desemnat de către marele vizir ca nazîr

⁶⁸⁸ Şam, Damasc (în Siria). Vezi și descrierea oștirii turcești, apreciate la 200 000 de oameni, la G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 541, 545–546.

⁶⁸⁹ Léva.

⁶⁹⁰ Kardaş Kazak, „Cazacii frați”, astfel sînt denumiți de turci cazacii zaporojeni.

⁶⁹¹ Djigherdelen (Cigerdelen), Párkány.

⁶⁹² 27 aug. 1663.

⁶⁹³ Isfadj, *Isvedj*, Suedia ; aici trebuie să fie vorba de *Isviçre*, adică Elveția. Este evident că autorul exagerează proporțiile acestei incursiuni.

⁶⁹⁴ 1 sept. 1663.

⁶⁹⁵ Mai sus apare Ahmed Ghirai.

⁶⁹⁶ Ak-yayla, „Podiș alb”.

^{696 bis} Mai sus era vorba de 20 000 (vezi p. 630; probabil, nu i-a luat pe toți).

⁶⁹⁷ Siçan sau Seyçan.

peste ei. După aceea și beiful Moldovei, cu oastea sa de zece mii de oameni, și beiful de Ilbasan⁶⁹⁸, au fost însărcinați să incendieze părțile cetății Komárom // și au pornit la drum. De asemenea, și Hadjiki-pașazade, cu cei cincisprezece mii de voinici de sub comanda sa, a plecat să devasteze ținuturile austriece pînă la vilaietul Lőcse⁶⁹⁹. Apoi, s-a poruncit ca Seferagazade Islam aga, vizirul han-zadelei, să atace și să distrugă împrejurimile cetății Pojon, cu zece mii de viteji aleși, trecînd peste râul Vác⁷⁰⁰.

Beii sangeacurilor de Lipova, Cenad și Gyula, împreună cu craiul Ardealului, fiind însărcinați să ruineze vilaieturile de pe malul râului Vác, au plecat într-acolo cu o armată de douăzeci și șapte de mii de oameni. Apoi, unii după cinci zile și cinci nopți de devastare a vilaieturilor din împrejurimi iar alții după zece zile și zece nopți de devastare, s-au întors la oaste cu bine și plini de prăzi.

Avuțiile și bogățiile, precum și prizonierii capturați de această armată ce se întorcea din șase direcții erau fără număr. Simțind o mare bucurie, marele vizir a pus în fața alaiurilor acestora să se tragă din oaste cu tunurile și cu puștile pentru înveselire. Fiului hanului i s-a dăruit blană, iar celorlalți bei caftane de preț. S-a constatat că, potrivit socotelii, o cincime, după șeriat⁷⁰¹, din prizonierii aduși de cele șase grupe de oști atinge cifra de o sută șaptesprezece mii...

⟨Urmează descrierea fortăreței cetății Ujvár, atacurile repetate și ocuparea fortificațiilor din împrejurimi⟩.

...A doua zi, miercuri⁷⁰², douăzeci de mii de tătari, zece mii de cazaci și zece mii de valahi și de moldoveni⁷⁰³, sub comanda marelui spătar⁷⁰⁴, au mers <de la Ujvár> să apere părțile cetății Komárom...

⟨Urmează descrierea bombardării cetății și dărîmarea zidurilor ei⟩.

336 ...Tot în ziua aceea⁷⁰⁵, valahii și moldovenii au fost însărcinați să care pămînt și atunci am înțeles — O, marele Allah, — tîlcul zicalei care spune: „Străduința omului mută munții din loc”⁷⁰⁶. Allah mi-e martor că oștile valahe și moldovene au cărat într-o zi pămîntul adunat în douăzeci de zile de oastea otomană și care forma un munte cît Demavend⁷⁰⁷;

⁶⁹⁸ *Ilbasan* sau *Elbasan*, fortăreață și ținut în Albania.

⁶⁹⁹ *Lonçat*.

⁷⁰⁰ *Vag*.

⁷⁰¹ *Hams-ı-ser'i*, „O cincime după șeriat”, a cincea parte din robii ce se cuveneau statului otoman; se numea și *Pendjik* (*pencik*).

⁷⁰² 19 sept. 1663.

⁷⁰³ Voinian, în loc de Bogdan, adică moldoveni (vezi mai departe).

⁷⁰⁴ *Baş ispatar*.

⁷⁰⁵ 22 sept. 1663.

⁷⁰⁶ După o zicală arabă.

⁷⁰⁷ *Demavend*, virful cel mai înalt din munții Elburz din Persia.

era ca și cînd s-ar fi mișcat o mare de pămînt, aproape să înece cetatea Ujvárului. Dar au murit atunci peste două mii de ostași valahi, moldoveni și cazaci...

Atunci // tătarilor și boierilor valahi și moldoveni, care se aflau în 337—338
părțile cetății Komárom, li s-au dat buiurultiuri⁷⁰⁸ aspre de acest fel:
„Fiți cu băgare de seamă, să nu încetați de a lua tidve și de a prinde
limbi, căci altfel o pățiți!”.

...Apoi, zicînd că în partea porții dinspre Komárom a cetății Ujvár
nu se află decît Kaplan pașa, au pus în partea aceea încă cîteva mii de
hatmani⁷⁰⁹, dintre valahi și moldoveni, și mai mulți ostași pentru ca în
cetate să nu poată pătrunde iscoade și ajutoare dinspre Komárom, iar
din cetate să nu poată ieși spioni și nici cei trimiși să ceară ajutoare....

// Luni, douăzeci și unu safer, anul 1074⁷¹⁰, deasupra porții dinspre 341
Viena, în dreptul aripei de sub comanda marelui vizir, au pus steaguri
albe și, zicînd: „Cerem aman, hei, otomani!”, ei au predat cetatea în mod
condiționat⁷¹¹ ...

⟨Sosirea solilor din cetate pentru a discuta condițiile de predare⟩.

Ei au obținut cu greu un termen de trei zile și au zis: „Toți să
plecăm din cetate înarmați și cu caii noștri și cu trei mii de harabale
și să mergem direct în cetatea noastră Komárom, dar să ne conducă pînă
la Komárom trei viziri de ai voștri, cu cincizeci de mii de oameni, căci
tătarii, valahii și moldovenii ne măcelăresc”. Atunci marele vizir le-a
răspuns: „Cu voia lui Allah, n-o să vă omoare nimeni și vă ajung trei
sute de harabale cu care veți fi duși la cetatea Komárom. Să nu duceți
grijă în privința asta. Iertarea mea rămîne iertare”...

...Valahii și moldovenii au cărat marile grămezi de pămînt, cît un 343
munte, din spatele porții dinspre Viena a cetății Ujvár. Tăindu-se animale
de sacrificiu, multe mii de gazii au pătruns în cetate, îndată ce porțile
cetății au fost deschise...

...Pe cînd toată armata vizita și cerceta bastioanele și interiorul 344
cetății, înainte de prînz, deodată, de la bastionul dinspre Nytra a sărit
în aer un șanț subteran. Și mari cantități de muniții, arme și alte lucruri
sărind în aer, un mare număr de oameni din Moldova, care curățau ce-
tatea, au fost aruncați în aer. Din armata islamică însă nimănui nu i s-a
întîmplat nimic, dar toată oastea a strigat odată: „Hai, dușmanul a pus
la cale viclenie; el a nimicit prin foc atîția gazii; să fie omoriți dușmanii
care ies din cetate!”...

⁷⁰⁸ *Buyurdumlar*, „porunci” date de marele vizir.

⁷⁰⁹ *Hatman*, aici în sens de căpitani (exagerare).

⁷¹⁰ 24 sept. 1664.

⁷¹¹ *Vire ile*.

348 ... În ziua aceea s-au dat firmane întregii armate islamice, tătarilor, cei iuți va vîntul, ardelenilor, valahilor, moldovenilor, hatmanilor cazacilor celor răi ca să scoată din șanțuri pămîntul care fusese adus acolo, ca niște munți, și să-l împrășteie pe șes și să curețe toate șanțurile...

358 ... În timpul cînd se repara și se refăcea cetatea Ujvár, terminîdu-se zahereaua umilului de mine, precum și a cailor mei, am plecat într-o zi norocoasă, împreună cu alaiul de Alep, de sub comanda lui Gûrdjû-Mehmed pașa, lîngă cetatea Komárom pentru fîn, nutreț și zaherea, devenind călăuză ostașilor dreptcredincioși. Noi am plecat de sub cetatea Ujvár spre Komárom cu zece mii de oameni, în cîntul mehterhanelei. În timp ce mergeam, umilul de mine, cu cei patru cai și patru servitori ai mei, am dat peste vreo douăzeci de mii de ostași valahi, moldoveni și tătari și cinci mii de slujitori călări, care stăteau acolo. Cînd această oaste de adunătură m-a văzut pe umilul de mine s-a îndreptat spre noi, zicînd că e ocazie bună, și au mers cu toții împreună cu noi. De acolo am mers timp de patru ore de-a lungul rîului Nyitra⁷¹⁸ și Gûrdjû-Mehmed pașa a descălecat într-un loc înverzit de pe malul rîului Nyitra și a spus chehaielei sale, dîndu-i drapelul și mehterhaneaua: „Duceți-vă voi”, iar el a rămas în acel loc plăcut.

Oastea aceasta fără căpătîi a mers încă trei ore pe cîmpie, spre Komárom. Cînd cetatea Komárom a început să se zărească la orizont, ca o lebadă albă într-o insulă înfloritoare, pe fluviul Dunărea, atunci și chehaiaua lui Gûrdjû pașa a descălecat pe un deal și a mers fără a pune mehterhaneaua să cînte....

359—360
361

〈Sosirea unui grup de dușmani și începerea bătăliei〉.

...Cu voia lui Allah, în clipa aceea sosind armata tătară, ea a tras cu arcurile un rînd de săgeți asupra dușmanilor. În partea aceasta, și armata noastră, înfrîntă, trecînd la atac, a nimicit într-o clipă trei mii de dușmani. Deși la acest măcel sfînt luau parte o mulțime de viteji renumiți, totuși au fost însărcinate, drept caraule, oștile moldovene și valahe, din armata noastră, pînă la apariția, într-un loc păduros dînspre cetatea Komárom, a celor șaptezeci de steaguri cu cruci ale dușmanului, iar noi am stat liniștiți. Dar cînd caraulele noastre au văzut oastea dușmană, au fugit și, astfel, vicleanului dușman i s-a dat răgaz. Atunci dușmanul a tras asupra tătarilor o salvă de foc din tunuri și puști. Tătarilor însă neplăcîndu-le lupta cu tunuri și cu puști, au fugit și au plecat spre Estergon. Atunci dușmanul, prinzînd curaj, i-a atacat, cete după cete, pe slujitorii noștri veniți pentru fîn și nutreț. Astfel, în această vale norocoasă s-a dat o mare luptă timp de peste o oră și, pînă la urmă, multe sute de gazii au gustat din șerbetul morții de martir ...

⁷¹⁸ Nitre, Nyitra.

|| *Caracteristicile puternicei cetăți Ujvár.* Ujvár, în limba maghiară, 379 înseamnă „cetatea nouă”. Într-adevăr, în anul 1005⁷¹³, când a avut loc lupta de la Agrid⁷¹⁴, această cetate era o palancă de lemn. În anii aceia, când craiul Ardealului, Bethlen Gabor, și Kara-Mustafa pașa⁷¹⁵, precum și mulți alți viziri o bătuseră și plecaseră să o cucerească, tatăl blestematului de Forgács⁷¹⁶ zidise această cetate așa de solidă și de puternică. După aceea și Forgács adăugându-i, de șaizeci de ani încoace⁷¹⁷, unele construcții, ea a devenit o fortăreață foarte trainică...

|| *Plecarea noastră de la Ujvár în rebi I al anului 1074⁷¹⁸ la expediția sfântă de la Leva și Novigrad...* 387

...Umilul de mine, am mers și eu împreună cu alaiul marelui vizir 388 timp de două ore și am ajuns în satul Selceat⁷¹⁹, care fusese incendiat mai înainte. Aici, valiul de Alep, Gürdjü-Mehmed pașa, a fost numit la ariergardă, iar vizirul de Rumelia, Kara-Mustafa pașa, a primit firman pentru a trece în avangardă. Beiu de Bozok⁷²⁰ și Mihail bei din Plevna, împreună cu oștile sangeacurilor lor, precum și beii Țării Românești și Moldovei, au fost însărcinați să ducă tunurile balimeze, cu ajutorul cailor⁷²¹ și otgoanelor...

Rezumatul expediției împărătești și cucerirea cetății Szigetvár. Aceste 503 evenimente le descriu potrivit celor relatate de răposatul meu tată. || *Cauzele luptei pentru Szigetvár constau în aceea că, mai înainte, când hanul 504 Suleiman⁷²² cucerise Buda, cetatea aceasta a Szigetvárului rămăsese necucerită. Deși vizirul de Buda, Arslan pașa, a înștiințat de câteva ori Curtea sultanului precum că cei de la Szigetvár devastează și ruinează vilaieturile ce se aflau în mâinile osmanliilor, totuși acestea au fost trecute cu vederea de împărăție. Mai târziu, craiul Ardealului⁷²³ a înștiințat Curtea împărătească în sensul că dușmanii devin din ce în ce mai îndrăzneți și că, cucerind orașele noastre din Ardeal și cetățile desemnate ca hass-uri pentru Mecca*

⁷¹³ 25 aug. 1596—13 aug. 1597. Mai sus fusese vorba de 1625—1626 (1035 H.).

⁷¹⁴ Egri, Eger, Erlau.

⁷¹⁵ De fapt, Kara-Murtaza pașa, căci în 1596 Gabriel Bethlen nu era încă principe al Transilvaniei.

⁷¹⁶ Căpitanul cetății Ujvár.

⁷¹⁷ Mai puțin, dacă socotim de la 1625—1626.

⁷¹⁸ 3 oct.—1 nov. 1663.

⁷¹⁹ Selçat (?).

⁷²⁰ Bozok, localitate în Anatolia.

⁷²¹ Yürük, cal de cursă.

⁷²² Suleiman Magnificul.

⁷²³ Ioan Sigismund Zápolya.

și Medina, cum erau Săcueni⁷²⁴, Satmar, Arad, Oradea, Tokaj, Kalló, Gyula, au așezat trupe în ele.

Între timp, hanul Suleiman, fiind bătrîn, se îmbolnăvise. Totuși, el a dat dovadă de străduință și de grijă, cînd, în anul 976, luna șevval, ziua a noua⁷²⁵, și-a așezat cortul său solomonesc în locul numit Cîrpîdji Ceairî⁷²⁶. În ziua aceea, el a trimis în Ardeal pe vizirul al doilea, Kodja-Pertev pașa, cu optzeci și șapte de mii de oameni, numindu-l serdar, spre a veni în ajutorul craiului Ioan Sigismund⁷²⁷, banul supus al Ardealului. A doua zi, l-a trimis și pe marele vizir Sokollu-Mehmed pașa⁷²⁸, cu cincizeci de mii de oameni, la cetatea Szigetvár, numindu-l mare serdar. Și ei au pornit spre Szigetvár, parcurgînd distanțe. În același timp el a dus la expediția de la Szigetvár și pe vizirul al treilea, Ferhad pașa, pe vizirul al patrulea, Ahmed pașa, pe vizirul al cincilea, Kizil Ahmed pașa..., pe tatăl sârmanului de mine, Evlia, kuyumdjibașul⁷²⁹ Der-viș Mehmed aga...

505 Prealuminatul padișah, fiind slăbit din pricina bătrîneții și suferind, călătorea totdeauna pe un tron. // Cînd a trecut pe la cetatea Belgrad, peste Sava, și cînd și-a așezat cortul în cîmpia Zemun⁷³⁰, toată armata islamică s-a adunat cît întinderea mării și padișahul a plecat astfel cu oastea numeroasă la luptă pentru Agria^{730a}. Mai înainte, împăratul german, craiul Ferdinand, cucerind cetățile Sătmar și Tokaj și celelalte cetăți din Ardeal, padișahul se străduise să le scape, dar cu voia lui Allah, cei trei sangeacbei însărcinați cu paza cetății Pécs⁷³¹, așezîndu-și corturile lîngă cetatea Siklós⁷³², adormiseră în corturile lor, neputîndu-și deschide ochii din cauza ploilor mari.

Chiar în ziua aceea, banul cetății Szigetvár, numit Nicolae Zrinyi⁷³³, i-a atacat pe neașteptate pe acești bei, cu cinci mii de călăreți și cu trei mii de creștini pedestri, în timp de ploaie și zăpadă, zicînd că ei nu știu nimic despre cei din afară. Făcîndu-i martiri pe bei și pe multe sute de gazii, pe alte sute de oameni i-a legat în lanțurile robiei. El s-a dus în cetatea Szigetvár cu toate prăzile luate de la gazii și, așezîndu-se acolo, s-a înveseli.

⁷²⁴ *Seyhel-Hit*.

⁷²⁵ 27 mart. 1568; de fapt în 1566.

⁷²⁶ *Çırpıcı Çayırı*, loc de popas în apropiere de Constantinopol (în Rumelia).

⁷²⁷ *Jigmun Ianoș*, Ioan Sigismund Zápolya.

⁷²⁸ Sokollu Mehmed pașa, mare vizir (1565–1579).

⁷²⁹ *Kuyumcubaşı*, staroste de bijutieri.

⁷³⁰ *Zemun*, sîrbește: Zemlin.

^{730a} *Egri*; de fapt Szigetvár.

⁷³¹ *Peçuy*, după sîrbește; ulterior, turcii au pronunțat *Peçevi* (Fünfkirchen); oraș în Ungaria.

⁷³² *Şiklós*.

⁷³³ *Zirneski Miklós*, Nicolae Zrinyi, apărătorul Szigetvárului în 1566.

Această veste înfricoșătoare ajungînd la urechea padișahului, el a renunțat la cucerirea cetății Agria și la recucerirea cetăților din Ardeal, ocupate de inamici, și a trimis pe chibzuitul Sokollu Mehmed pașa, cu armata de avangardă, împotriva cetății Szigetvár. Totodată, el a trimis pe Dunăre și pe capudanul numit Ali Portok, mutasarrîful sangeacului de Karlî Ili⁷³⁴, cu flota imperială de trei sute de fregate și transe și cu patruzeci de galere⁷³⁵, numindu-l serdar pe riul Drava.

Într-un cuvînt, parcurgînd popasuri, padișahul s-a oprit la poalele marelui deal numit Erșan⁷³⁶, din cîmpia Pécs. În clipa aceea a pus de l-au omorît numaidecît, în fața cortului împărătesc, pe beilerbeiu de Buda, Arslan pașa. Motivul omorîrii sale este că, atunci cînd hanul Suleiman a plecat în expediția împotriva Agriei și în părțile Ardealului, craiul german⁷³⁷, aflînd de această expediție a sultanului Suleiman, a strîns o armată numeroasă și s-a pregătit de luptă.

În timpul acesta, Arslan pașa, cu armata Budei, se preocupa de asediul cetății Palota și Cearka, din apropierea cetății Alba Regală⁷³⁸, și le bătea. Atunci craiul Ferdinand // l-a atacat numaidecît pe Arslan pașa, cu oastea de lîngă el, și, nimicind oastea de Buda, a luat prizonieri o parte din ea. Punînd stăpînire pe multe muniții și fugărindu-l pe Arslan pașa, el a venit pînă la cetățile Tata și Papa. În felul acesta dușmanul a ocupat, fără greutate, aceste două cetăți rezistente. De aceea a fost omorît și Arslan pașa. Eialetul Budei a fost dăruit lui Mustafa pașa, fiul unchiului marelui vizir Sokollu Mehmed pașa. Acesta a fost numit în avangardă, împotriva Szigetvárului.

După aceea, a doua zi, hanul Suleiman însuși așezîndu-și cortul său împărătesc lîngă cetatea Szigetvár, la o distanță de bătaia tunurilor, pe malul unui lac, în anul 974, luna muharrem, ziua 20⁷³⁹, adică în a cincea zi a lunii august⁷⁴⁰, vizirul Ferhad pașa și vizirul de Anatolia au asediat cetatea din partea de sud, cu o armată întinsă cît marea, fără să lase cetatea Szigetvár nici măcar să răsufle. Vizirul al cincilea, Mustafa pașa, și beilerbeiu de Rumelia, Șemsi pașa, au asediat cetatea prin partea de nord.

Într-un cuvînt, prin străduința sultanului Suleiman și sîrguința vizirului Sokollu, toate oștile islamice au asediat cetatea din toate părțile și,

⁷³⁴ *Karlî Ili*, în Albania.

⁷³⁵ *Kadirga*.

⁷³⁶ *Erșan* sau *Irșan*.

⁷³⁷ *Nemse kirali*.

⁷³⁸ *Istolni Belgrad*.

⁷³⁹ 7 aug. 1566.

⁷⁴⁰ 5 aug. 1566, în anii Hegirei era: 18 muharrem 974.

așezînd metereze din douăzeci și șapte de locuri ale cetății și, intrînd în ele, au început s-o bată fără încetare cu tunurile balimeze. Hertogul Nicolae Zrinyi⁷⁴¹, care era închis în cetate, și cei șapte mii de soldați, simțînd că sînt într-adevăr asediați, au început și ei să lupte din cetate. Această cetate era însă ca o insulă în mijlocul mlaștinilor rîului Rike⁷⁴², asemenea unui zid al lui Alexandru. Atunci toți gaziii, potrivit firmanului împăraresc, au tăiat numaidecît apa acestei mlaștini, iar în ziua a șasea a fost cucerit varoșul său exterior. Fiind trecuți prin tăișul săbiilor vreo mie și șase sute de dușmani nedemni, s-a pornit la atac asupra cetății de mijloc. Însă cetatea aceasta de mijloc era așezată în centrul unui șes întins și nimeni nu se putea apropia de ea din pricina apelor ce o înconjurau...

⟨Urmează descrierea luptelor și cucerirea Szigetvárului de către turci în 1566⟩.

- 511 ...După cucerire, toți vizirii și vechilii s-au dus să viziteze cetatea și au reparat-o și refăcut-o... În timpul cînd pornise pentru lupta sfîntă la Szigetvár, hanul Suleiman îl numise pe vizirul al doilea, Pertev pașa, mare serdar împotriva țării Ardealului, trimițîndu-l cu optzeci de mii de oameni în ajutorul craiului Ardealului, Ion Sigismund⁷⁴³. Pertev pașa, la rîndul său, în urma unui asediu de mai puțin de 40 de zile, cucerise cetatea Gyula, prin predare, cu ajutorul craiului ardelean, al trupelor de gardă, al spahiilor și al ulufegiilor⁷⁴⁴ și cu trupele de călăreți zise *bölük halkı* și împreună cu un mare număr de beilerbei și sangeacbei și, îndeosebi, cu ajutorul valiului de Timișoara, Mustafa pașa, și al hanului tătăresc⁷⁴⁵, precum și cu toate oștile din Țara Românească și Moldova...

⁷⁴¹ *Zirinski Mihloș.*

⁷⁴² *Rike.*

⁷⁴³ *Jigmun Ianoș.*

⁷⁴⁴ *Ulûfe*, „leafă”; *ulûfedji* (*ulûfeci*), „lefegii”.

⁷⁴⁵ Devlet Ghirai I (1551—1577).

DESPRE CONVORBIRILE DIN 133
TIMPUL EXPEDIȚIEI ÎMPOTRIVA
CETĂȚII LEVA ȘI A CETĂȚII NYTRA¹

...Solul <austriac> a mai făcut o rugă- 134
mințe, zicînd : „În vilaietul Ardeal, în apropierea cetății voastre Oradea,
există o cetate numită Săcuieni²; totdeauna se adună acolo călăreții³
noștri austrieci și maghiari și lovesc împrejurimile cetăților voastre, Oradea
și Ineu. Astfel, ei ar putea comite, într-o zi, fapte contrare păcii și din
nou pacea noastră s-ar putea strica. De aceea să dărîmăm cetatea aceea
Săcuieni”. Cînd solul s-a rugat astfel, cei de la serhaturi au găsit numai-
decît bună această părere.

Atunci umilul de mine, nemaiavînd răbdare, am spus îndată în mod
amănunțit și limpede la divan : „Aceasta va fi contrar păcii ; zicînd că le

¹ *Litra*, grafia obișnuită turcească.

² *Sekel-Hit*.

³ *Katana*, cătană.

e teamă, ei sînt sinceri numai în aparență, dar, de fapt, vor să dărîme această cetate foarte rezistentă din pricină că ea se află în apropierea cetății noastre Oradea. Ghiaurii gîdesc că poate vor cucerii-o și pe ea⁴ și vor pune astfel stăpînire pe Ungaria de mijloc și pe vilaietul Ardeal, în urma dărîmării acestei < cetăți > Săcuieni. Ei vroiau să dărîme această cetate Săcuieni încă dinainte, cu prilejul discuțiilor de pace”.

135 Atunci marele vizir a exclamat: „Aferin, Evlia; // fii fericit, căci cetatea aceea este a Ardealului. Dacă ar fi a voastră⁵, v-aș fi zis și eu s-o dărîmați”. Astfel, marele vizir, spunînd ca ea să rămînă, n-a acceptat ca cetatea Săcuieni să fie dărîmată ...

<Încheierea păcii turco-austriece pe 22 de ani>.

161 ... Dar această cetate Agria a trecut prin mîinile multor crai ghiauri și, în timp de opt sute de ani, a înflorit sub stăpînirea Ungariei de mijloc. I se spune Mărul Roșu⁶ al Ardealului, dar în anul 959⁷, cînd cuceritorul Timișoarei, vizirul al doilea Ahmed pașa, a fost numit, din porunca sultanului Suleiman⁸, mare serdar împotriva cetății Agria, el a cucerit patruzeci și șase de cetăți din jurul Timișoarei și apoi, ocupînd o cetate ca Solnoc, ce constituia un obstacol năprasnic, s-a năspustit asupra cetății Agria, vrînd s-o supună⁹. A bătut-o timp de patruzeci de zile, dar ghiaurii, mulți la număr, n-au lăsat, timp de patruzeci de nopți, armata islamică să-și deschidă ochii. În a patruzeci și una zi, din pricina asprimii iernii și a zăpezii mari, n-au mai rezistat mîinile și picioarele ostașilor. Atunci, toți gaziii, renunțînd la cucerire, au plecat și au ajuns la Timișoara. Allah voise ca sultanul Suleiman să nu se bucure de această cucerire. Pînă la urmă, în anul 1004, în a 24-a zi a lunii șevval¹⁰, sultanul Mehmed al III-lea a pornit la luptă împotriva Agriei, iar în anul 1005, prima zi a lunii safer¹¹, sultanul Mehmed al III-lea a asediat în persoană cetatea Agria...

347 <Urmează descrierea asedierii și cuceririi Agriei de către turci în acel an>.

Plecarea noastră din Buda, în control, la sangeacurile cetății Hatvan și a cetății Solnoc și a cetății Seghedin, din eialetul Agria, și în sangeacul

⁴ Adică Oradea.

⁵ Adică a austrieilor. Marele vizir se adresează de astă dată solului.

⁶ *Kızıl Elma*, prin care se înțelegea, de obicei, Roma.

⁷ 1551 – 1552.

⁸ Suleiman Magnificul.

⁹ *Sarıluğ dogrutmak*, „a se încolăci (de ceva) pentru a o îndrepta”. S-a tradus prin: „s-a năspustit... s-o supună”.

¹⁰ 21 iunie 1596.

¹¹ 24 sept. 1596.

Cenad și sangeacul Lipova și în sangeacul Moldova¹² // și în sangeacul Gyula, din eialetul Timișoara, și în sangeacul Siniob¹³ și în alte cetăți, din eialetul Oradea, și localitățile văzute cu acest prilej. 348

⟨Se repetă unele mențiuni referitoare la faptele celui de al doilea vizir, Ahmed pașa, cel care cucerise Timișoara sub Suleiman Magnificul⟩. 349

Caracteristicile cetății Titel

362

... Fiind o schelă foarte înfloritoare, acolo se află trei sute de depozite de sare, precum și alte clădiri pentru produse, deoarece, din orașul Turda¹⁴, unde sînt minele de sare din țara Ardealului, se aduc cu corăbiile, pe Mureș, bulgări de sare la cetatea Deva¹⁵ din Ardeal, iar de acolo la cetatea Lipova¹⁶. După aceea, corăbiile de sare, intrînd pe Tisa, sînt trase la locurile de depozitare din orașul acestei cetăți Titel. De acolo, bulgării de sare din vilaietul Ardeal se trimit pe Dunăre în toate vilaietele, îndestulîndu-le. De aceea locuitorii acestei cetăți, Titel, sînt negustori de sare, între ei aflîndu-se persoane foarte bogate, de pe urma comerțului ...

Relatare despre menzilirile și toate cetățile prin care am trecut, de cînd am pășit pe pămîntul sangeacului Cenad, din eialetul Timișoarei, în drumul nostru de cercetare a cetăților. 368

Mai întîi, plecînd de la fluviul Tisa la cetatea Cenad și mergînd spre răsărit cît o aruncătură de săgeată, se ajunge pe malul marelui rîu Mureș. Rîul acesta, Mureș, izvorăște tocmai din podișurile cetății Colț¹⁷, din vilaietul Ardeal, // trece prin multe orașe și tîrguri, printre care și cetatea Huzde¹⁸ și cetatea Deva, și apoi, adunîndu-se în apele sale multe alte ape curgătoare, merge spre vest și, trecînd prin cetatea Lipova¹⁹, din vilaietul Timișoara, se varsă, după aceea, în apropierea cetății Seghedin, în fluviul Tisa ; iar amîndouă, curgînd ca o mare, se varsă în marele fluviu Dunărea, lîngă cetatea Titel, mai sus amintită și mai sus descrisă. 369

După aceea, umilul de mine, trecînd Mureșul cu corabia, pe partea cealaltă, am mers timp de șase ore, cînd pe un șes, cînd prin pădure și cînd pe malul rîului Mureș.

¹² *Modava* ; Moldova Veche (sau Nouă), în Banat, pe Dunăre.

¹³ *Senkövi*.

¹⁴ *Tuzda*.

¹⁵ *Deve*, „cămilă”.

¹⁶ *Linova*.

¹⁷ *Kolçavar*, *Kolçvar*. Mureșul nu izvorăște din locul indicat de autor, ci din munții Harghita.

¹⁸ *Huzde* sau *Hozde*, necunoscut (poate Alba Iulia).

¹⁹ *Keyuva*, iar la nota 2, *Libova* (după alt mss.).

Descrierea cetății de lupte, adică fortăreața puternică Cenad. În limba vorbită aici înseamnă ...²⁰ Ziditorul ei a fost Doybangur²¹, unul din urmașii lui Menecehr²², dar, trecînd de la un stăpînitor la altul, a ajuns o cetate înfloritoare. Apoi, în anul 958²³, sultanul Suleiman han²⁴ a ocupat-o de la craiul Ardealului, Gabriel Bethlen²⁵, prin al doilea vizir, serdarul Ahmed pașa. A fost dată în grija lui Ulama pașa, ajutat de gaziul Küçük-Bali bei. Apoi, a căzut iarăși în mîna dușmanului, iar în anul 1007²⁶, pe vremea lui Mehmed han al III-lea²⁷, a ocupat-o Satîrdji Mehmed pașa, iar pe ghiaurii care voiau să fugă i-a măcelărit și i-a luat în robie.

Acum, potrivit conscripției lui Suleiman han, este reședința unui sangeacbei separat din eialetul Timișoarei. Hassul mirlivalei²⁸, dat de împărăție, este de 400.000 de poveri²⁹ de aspri. Are zece posesori de zeamete și 600 timare. Toți sînt gazii înarmați. Are alaiabei, ceribași, iuzbași. Împreună cu cei 1000 de oameni ai beului și cu toți gebegii zaimilor și timarioților se adună, în timp de război, 6000 de ostași. Are, de asemenea, chehaia de spahii, serdar de ieniceri, comandant de cetate, trei sute oșteni înarmați și curaiți pentru paza cetății, șeih ul-islam³⁰, nakib³¹, cadîu cu o soldă de o sută și cincizeci de aspri și șapte căpetenii de comune și două sute // patruzeci de sate ale comunelor, muhtesib, strîngător de dări și intendent de vamă, toți dintre supușii din Timișoara. Și intendentul de haraci ține de Timișoara. De asemenea, mai sînt: un arhitect pentru

²⁰ Lacună în text. Lisan-ı Erdelce.

²¹ După unele informații, numele localității ar veni de la Cinad, un sfetnic apropiat al lui Ahtum, trecut apoi de partea regelui Ștefan al Ungariei (G. Cotoșman, *Din trecutul Banatului*, Timișoara, 1934, pp. 58—66). Vezi și Iosif Bălăn, *Numiri de localități*, Caransebeș, 1898, pp. 21—22 și N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV*, pp. 227—229.

²² După obiceiul său, Evlia inventează unele legende pentru a explica vechimea — necunoscută de el — a localităților. În realitate, „orașul de pe Mureș” (urbs Morisena), cum i se spunea Cenadului la c. 1030, este mai veche decît venirea ungarilor în aceste părți; el a fost centrul politic al lui Glad, apoi al lui Ahtum, care a înființat aici o mănăstire de „călugări greci”, adică ortodocși, transformată în sec. XI în episcopie catolică. Asupra etimologiei numelui Cenad părerile sînt împărțite. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973, pp. 42—43.

²³ 1551

²⁴ Suleiman Magnificul.

²⁵ Bethlen Gabor a domnit mult mai tirziu decît Suleiman Magnificul. De fapt, e vorba de domnia lui Ioan Sigismund Zápolya.

²⁶ 1598—1599.

²⁷ Mehmed al III-lea (1595—1603).

²⁸ Mirliva, sangeacbei.

²⁹ 400 000 yûk (evaluare exagerată, pentru că numai un singur yûk avea 100 000 de aspri (akçe).

³⁰ Șeih ul-islam, aici în sens de muftiu de provincie.

³¹ Nakib ül-eşraf.

construcții și o mie de agale pentru oști, cu tui³², aiani, topcibași, gebe-gibași, aga al martalogilor. Nu sînt însă agale de ai oastei de Poartă, cu odalele lor.

Forma cetății Cenad. Se află într-o cîmpie, la o depărtare de o aruncătură de săgeată de riul Mureș. Cetatea ei interioară este pătrată, avînd ziduri tari de șapte sute de pași de jur împrejur. Este o cetate puternică și un loc bun de salvare. Înlauntrul cetății se află patru geamii mari, cu minaretele transformate din clopotnițe <de biserică>. Geamia Hun-kiar și casa imamului și a muezzinului și a chehaiei și a șefului mehterhanelei se află în cetatea interioară. Depozitul de muniții, magazia de grîne, tunurile mari balimeze sînt tot aici, în cetatea interioară. Cetatea interioară are două rînduri de porți de fier și sînt foarte trainice. Între ele și șanț se află o temniță adîncă, sub pămînt, de parcă ar fi în fundul iadului. Lîpit de temniță se găsește turnul cel mare, clădit în întregime din cărămidă.

Descrierea orașului Cenad. În afara șanțului de lîngă cetatea interioară se află un mecet destul de populat și judecătoria șeriatalui profetului. Această cetate-varoș este o palancă împrejmuită cu un zid din pămînt bătătorit; are o poartă spre apus. De jur împrejur, cetatea aceasta are o mie de pași; se găsesc în ea o sută optzeci și cinci de case încăpătoare, mai scunde și mai înalte, acoperite cu șindrilă sau olane. Cea mai deosebită dintre toate este casa beizadelei; lîngă acest serai se află o mănăstire în ruine. Are opt dughene. Toate străzile din această cetate de mijloc sînt podite cu scîndură, deoarece aici iarna e aspră, iar din pricina ploilor se face noroi foarte mult.

Descrierea orașului cel mare din exterior. E un loc mai întins decît 371 toate celelalte și e frumos și roditor. E o palancă de pămînt înconjurată de un singur zid din grinzi mari de *yalvan*³³. Are trei porți trainice: prima se deschide spre răsărit, a doua spre apus, iar a treia spre miazănoapte. Are trei sute cincizeci de case încăpătoare, făcute din piatră și cu acoperișuri din olane roșii, ca trandafirii, avînd și porți³⁴. Sînt și ogrăzi înfloritoare și cu grădini întinse. Unele case sînt acoperite cu trestie și stuf. Ele sînt locuințe, ca niște văgăuni de cîini, ale săracilor. Are în total douăsprezece mihraburi³⁵. Geamia lui Hadji-Osman aga este o geamie frumoasă, clădită de curînd. În fața porții de la cetatea de mijloc se află geamia gaziului Kûçük-Bali bei, cuceritorul cetății; el este înmormîntat acolo, sub o cupolă

³² Aici textul este confuz; probabil că e vorba de un singur agă cu un tui peste o mie de ostași.

³³ Acest termen nu figurează în toate manuscrisele.

³⁴ *Porta kapulu*, adică „cu ușa mare cit o poartă”.

³⁵ În sens de lăcașuri de rugăciune (*moschei*).

de piatră. Celelalte sînt meceturi. Lîngă această geamie se află saraiul beilului de Cenad, care are o ogradă minunată³⁶. Mai sînt trei medresele, trei mănăstiri de derviși, patru școli pentru copii și trei sute de prăvălii de meseriași. Nu are bazar, dar poți găsi aici toate felurile de mărfuri, fără de sfîrșit. Are o baie mică și trei hanuri pentru negustori, dar n-are hanuri ca chervan-seraiuri³⁷, căci, ușile oamenilor de seamă din oraș fiind totdeauna deschise pentru musafiri, ei nu-i lasă pe străini să tragă la han. În acest oraș sînt mai mulți stăpîni de case decît în orașul de mijloc. Și în afara orașului mai sînt multe case, dar nu știu cîte; acestea nu sînt înconjurate cu palănci, dar au multe vii și grădini. Toată populația orașului își cară apa din Mureș. Avînd o climă foarte plăcută, aici sînt mulți băieți destoinici și multe fete frumoase. Se găsesc însă și multe femei de moravuri ușoare...

372

...Este un vilaiet foarte bogat; în nopțile de iarnă, locuitorii organizează mari petreceri unii la alții. Toți sînt gazii, negustori și haggii care vorbesc tot limba bosniacă și se îmbracă întocmai ca cei de la serhaturi și umblă cuminți, ca vitejii. Cei bravi merg totdeauna în incursiune la hotare. Sărmanul de mine am cercetat cu de-amănuntul acest oraș, iar pentru inspec-tarea cetății am primit trei sute de guruși. De aici, împreună cu tovarășii mei, am luat-o iarăși spre sud și, în trei ceasuri, <am ajuns la cetatea Beșenova>.

*Descrierea cetății Beșenova*³⁸. Cauzele denumirii...³⁹ A fost clădită de Mihail Apafi⁴⁰, craiul Ardealului. A cucerit-o Kodja-Mehmed pașa, vizi-rul sultanului Suleiman. Acuma este un voievodat⁴¹ în sangeacul Cenad. Cetatea este o palancă mică, pătrată, pe malul unui lac mlăștinos, format din revărsările Mureșului, iar de jur împrejur abia are o mie de pași. Are dizdar și optzeci de oșteni de pază și un naib al cadiului de Cenad. Alți judecători nu sînt. Are o geamie, transformată din biserică, două mece-te, o medrese, un tekke, două școli, o mică baie și un han și opt dughene și două hanuri acoperite cu scînduri. Pepenii verzi și galbeni, ce se cultivă în grădinile de aici, sînt așa de mulți și de gustoși cum nu se poate spune. O căruță de pepeni de aceștia, verzi și galbeni, se vinde cu un beșlik⁴². Dar cînd se revarsă Mureșul și înecă bostănăriile și băltoaca de lîngă cetate, atunci pepenii galbeni și verzi sînt scumpi. Dar e o palancă înfloritoare.

³⁶ *Garib* are și sens de „pribeag, sărăcăcios, părăsit, ciudat” ș.a.

³⁷ *Kârban saray hanları*.

³⁸ *Beșova*, Beșenova (Veche sau Nouă), acum Dudești, jud. Timiș.

³⁹ Nu se indică motivul denumirii (care derivă din forma maghiară: Besenyő, denumire utilizată pentru pecenegi).

⁴⁰ *Afon Madjal*.

⁴¹ *Voyvodalik*, unitate administrativă.

⁴² *Beșlik*, monedă otomană de 5 piaștri.

De aici, trecînd printre sate bogate și prin cîmpii, am mers spre sud pe malul rîului Tisa timp de opt ore.

// *Caracteristicile plăcutei cetăți Peciu*⁴³. În limba latină înseamnă...⁴⁴ A fost clădită de Iunak Stefan⁴⁵, craiul Ardealului. A trecut de mai multe ori în mîinile otomanilor, dar, în cele din urmă, a fost ocupată de Kodja-Mehmed pașa, în anul 958⁴⁶, sub domnia sultanului Suleiman han. Este un voievodat din sangeacul Cenad, dar face parte din vacufurile lui Tavl-Mehmed pașa⁴⁷. Are un naib din partea cadiului de Becicherec. Are comandant, patruzeci de ostași de pază, muhtesib, serdar al ienicerilor de Agria și inten-dent de vamă, care o dă în arendă cu șapte mii de aspri, pentru garnizoana din Timișoara. Cetatea, așezată pe malul Tisei, este o cetate frumoasă, din cărămidă, de formă pătrată și n-are mai mult de cinci sute de pași de jur împrejur. Prin șanțul cetății curge apa Tisei. Are poartă spre schelă și o altă poartă dosnică⁴⁸. În schelă se găsesc un han și cincizeci de magazii. Are o geamie înfloritoare, transformată din biserică, o medrese, trei școli, un tekke, o baie, patruzeci de prăvălii și vreo sută de case joase, acoperite cu olane sau stuf. Schela fiind mare, locuitorii se îndeletnicesc mai ales cu negoțul de sare și pește. Sînt oameni gospodari și bogați și foarte prietenoși. Cei mai mulți sînt hadjii. Toți se îmbracă întocmai ca locuitorii de serhat și poartă pe cap căciuli. Cu viile și grădinile lui multe, acesta este un oraș foarte plăcut și bogat. După ce am luat și de aici darea cuvenită pentru inspecție, am apucat spre răsărit și, trecînd prin sate și cîmpuri înfloritoare, am ajuns în șase ceasuri (la palanca Becicherec).

*Caracteristicile marelui vacuf, palanca Becicherec*⁴⁹. I se spune și *Beș Kelek*. În limba turcească înseamnă „cinci pepeni”. Mai înainte, pe vremea ghiaurilor, era o palancă mică. A fost ocupată la 958⁵⁰, în timpul lui Suleiman han, fiind luată din mîinile ardelenilor de către Kodja Sokollu Tavl Mehmed pașa; potrivit firmanului împărațesc, numitul vizir a lărgit cetatea și a făcut-o să prospere, // iar printr-un hațișerif locuitorii au fost scutiți de orice dări și sarcini, dat fiind că era un loc primejdios și un cuib pentru cătane...

În orașul acesta toate clădirile publice, hanurile și băile și casele de

⁴³ *Becey*, *Bedja* sau *Bedji*, Peciu-Nou, jud. Timiș.

⁴⁴ Spațiu alb. Cuvîntul nu e de origine latină.

⁴⁵ *Yunak Istefan*, adică Ioan Sigismund.

⁴⁶ 1551.

⁴⁷ Tavl (cel Lung) Mehmed pașa; adică Sokollu Mehmed pașa, mare vizir (1565—1579).

⁴⁸ *Ugurun* sau *Ogrun*; în limba turcă, *ugur* înseamnă „direcție, noroc”, iar verbul *ugurlama* are și sensul de „a ascunde” și „a fura”, pe lângă cel de „a ura noroc”, „a petrece” (pe cineva).

⁴⁹ *Beș Kelek*, „cinci pepeni galbeni”.

⁵⁰ 1551.

oaspeți și medresele și lăcașurile de sfinți și școlile și mecenurile și târgul și bazarul, toate sînt făcute de Sokollu-Mehmed pașa, care le-a clădit pe toate din cărămidă. Taxele de negoț și vama și tot haraciul și dijele împărătești sînt, toate, vacuf și se află în stăpînirea intendentului de vacufuri. Cu toate că se află pe pămîntul sangeacului Cenad, totuși, sangeacbeiu de aici nu se amestecă deloc. Este un cadiat cu rang de o sută cincizeci de aspri. . . Din cetatea aceasta n-am luat nici un aspru pentru efendiul nostru hanzade beiu, dar nici n-ar fi dat. Rîul Bega⁵¹, care curge pe lîngă cetatea aceasta, vine din Ardeal și, după ce udă multe mii de grădini și vii cu bostă-nării, se amestecă mai jos cu rîul Mureș, iar de acolo se varsă în rîul Tisa care, la rîndul ei, se varsă în Dunăre. Clima de aici e plăcută. . . Locuitorii se bucură de privilegiu și, de aceea, între ei se găsesc foarte mulți negustori bogați, hagioi. . . Toate raialele și beraialele sînt valahi și sirbi.

De aici, mergînd spre răsărit, am trecut, timp de opt ceasuri, cînd prin cîmpii, cînd prin păduri de stejar și <am ajuns la cetatea Fenlac>.

Descrierea cetății Fenlac.

375 Aceasta a fost ocupată de Kodja-Mahmud pașa^{51a}. Este hass-ul cu două poveri și // voievodalîcul vizirului de Timișoara. Că este o cetate mică, clădită pe culmea unui deal, a fost arătat cu prilejul expediției sfinte de la Oradea, la care m-am dus împreună cu serdarul Ali pașa⁵². De aceea nu este acum nevoie să mai fie descrisă încă o dată. Acum, luînd doar taxa convenită pentru controlul cetății, am mers de aici două ceasuri, pe malul Mureșului, spre răsărit.

Descrierea cetății Aradul-Nou⁵³

În anul 958⁵⁴ o luase de la craiul Ardealului Sokollu Mehmed pașa ; apoi, cînd Köprülü Mehmed pașa plecase la cucerirea Ineului⁵⁵, o zidise din nou în alt loc. Am descris-o pe larg cînd ne-am dus cu Ali pașa în anul. . .⁵⁶ la lupta de la Oradea. Această localitate a luat o mare dezvoltare și e vacuful lui Köprülü Mehmed pașa⁵⁷. De acolo, mergînd tot prin păduri, am înaintat timp de șase ore.

⁵¹ Teki sau Tekey, în loc de Begi (cit. Beghi), Begey (Beghey).

^{51a} Corect : Kodja — Mehmed pașa (Sokollu).

⁵² Vezi vol. V, p. 397 (*Seyahatname*).

⁵³ *Yeni Varat*. Pentru topografia orașului și cetății Arad vezi planul din 1752 la L a k a t o s O t t ó, *Arad története*, II, Arad, 1881, planșa de la finele volumului.

⁵⁴ 1551.

⁵⁵ *Ianova*.

⁵⁶ *Lacună în text* (1660). Vezi vol. V, pp. 397—398.

⁵⁷ Defterul din 1665 amintește de palanca de la Aradul Nou, de geamie, de școală, de hanul bine așezat, construit pentru drumeți și lăsat ca vacuf, ca și de toate celelalte vacufuri ce se găsesc în numita palancă (A. M e h l a n, *Die Handelstrassen des Balkans während der Türkenzeit*, în „Südostdeutsche Forschung”, 1939, p. 283).

Caracteristicile cetății înfloritoare Lipova

Și despre aceasta s-a vorbit mai sus, amănunțit⁵⁸, cu prilejul expediției de la Oradea, că a fost cucerită tot pe vremea lui Suleiman han de către vizirul al doilea, marele serdar Ahmed pașa și că aici a devenit martir Ulama pașa și că este loc de reședință separată pentru sangeacbei, în eialetul Timișoarei.

De aceea nu e nevoie să mai fie descrisă încă o dată. Apoi, de la Lipova aceasta, urcându-ne în corabie, ne-am dus pe malul celălalt al râului Mureș.

Descrierea palâncii Radna⁵⁹

Și aceasta a fost descrisă mai înainte așa cum este⁶⁰. De aici, mergînd spre răsărit, prin munți, jumătate de ceas, am umblat, cînd pe cai, cînd pe jos, întîmpinînd multe necazuri și supărări.

Descrierea cetății Șoimuș⁶¹, oglinda lumii

Și despre aceasta s-a spus cu amănunte, în volumele trecute, că a fost cucerită în anul 959⁶², prin firmanul lui Suleiman han, de către vizirul al doilea, Ahmed pașa, de la ardeleni și că este o cetate mică, dar înaltă, pe malul râului Mureș. //De aceea nu e nevoie să se repete descrierea ei. De acolo, am mers spre miazănoapte timp de opt ceasuri și cu atenție, trecînd prin stufării și mlaștini și prin păduri de stejar și prin locuri primejdioase, care formau locuri de ascunziș pentru ghiauri. 376

Descrierea cetății Șiria⁶³

Și despre aceasta s-a spus în volumele anterioare că a fost supusă, în anul 959, de la ardeleni, de către vizirul al doilea Ahmed pașa și că este o cetate mică, de piatră, dar înaltă, pe pămîntul Ineului⁶⁴. Să se cerceteze în acele cărți. De acolo am mers spre nord timp de patru ceasuri.

Descrierea cetății înfloritoare Ineu... Vizirul de la Ineu, Djerrah-Kasîm pașa, ne-a făcut daruri; am primit și taxele pentru inspectarea garnizoanei. De aici, am plecat însoțiți de o sută și cincizeci de viteji înarmați.

⁵⁸ Vol. V, p. 398—402 (*Seyahatname*).

⁵⁹ Radna, iar în notă Zadna.

⁶⁰ Vol. V, p. 402.

⁶¹ Solmos, iar în notă: Solmoș.

⁶² 1552. Vol. V, p. 404.

⁶³ Vilagoș, Șiria, jud. Arad.

⁶⁴ Vol. V, p. 404—405.

Conacele din drumul nostru spre cetatea Gyula

De la Ineu, mergînd la început un ceas spre apus, am ajuns în satul numit Șicula⁶⁵. Este un sat ce atîrnă de Ineu. De aici, trecînd tot spre apus, prin locuri netede, am ajuns în satul Zărând⁶⁶. Acesta este un sat de valahi și e un zeamet foarte înfloritor pe teritoriul sangeacului Ineu. De aici, trecînd prin cîmpii netede, către apus, am ajuns în satul Sederkin⁶⁷. Este un sat frumos și un zeamet independent în sangeacul Gyula, locuit de raiale valahe și maghiare. În satul acesta, de teama ghiaurilor cătane din Ungaria
377 de mijloc, //am pus străji de încredere deasupra caselor și, cosind iarbă pentru caii noștri, ne-am odihnit puțin, iar pe la miezul nopții, încălecînd din nou și cu armele gata pentru orice împrejurare, am mers opt ceasuri prin șesuri primejdioase și prin locurile de ascunziș ale ghiaurilor.

Caracteristicile puternicei fortărețe cu patru turnuri, adică a cetății Gyula

...Cînd fericitul Suleiman han a pornit cu oaste împotriva cetății Szigetvár, reședința lui Zrinyi⁶⁸, și cînd, în drumul lui, a ajuns la Belgrad, a venit la el trimiși, cu plîngeri, de la Ahmed pașa, mutasarrîf în eialetul Timișoarei, și i s-au plîns de ghiaurii ardeleni din cetatea aceasta, Gyula. Atunci, uimindu-se tare Suleiman hanul, a dat îndată lui Pertev pașa, al treilea vizir, optzeci de mii de soldați și patruzeci de <tunuri> balimeze, sute de tunuri mari și multe sute de mii de alte arme de luptă de tot felul, numindu-l serdar împotriva Gyulei. Apoi, l-a trecut în partea cealaltă a fluviului Dunărea, spre Timișoara, iar el s-a dus cu oaste și cu steagul profetului lui Allah asupra Szigetvárului și a început să-l bată. Dincoace, Pertev pașa l-a rînduit pe vizirul Timișoarei, Ahmed pașa, la avangarda armatei și, în cea mai mare grabă și fără a da răgaz, a împresurat cetatea Gyula și a bătut-o cu strășnicie // timp, de patruzeci de zile și patruzeci de nopți, făcînd
378 spărturi în multe varoșuri ale cetății. . . În cele din urmă, printr-o spărtură făcută de tunuri, în cetate, luptătorii pentru credință au dat asalt și, sfărîmîndu-i pe dușmani, au ocupat cele trei fortificații din afara cetății, cîntînd ezanul⁶⁹ mahomedan. Se spune că ghiaurii rămași în viață s-au închis în cetate și, dornici să continue lupta, au început să vorbească din cetate astfel : „Ei, ostași turci ! padișahul vostru, Suleiman han, s-a îmbolnăvit și a murit sub cetatea Szigetvár. Noi nu sîntem dintre aceia care să vă predăm cetatea asta !”.

⁶⁵ *Cikula* sau *Cikola*, în notă *Djikolo*; Șicula, jud. Arad.

⁶⁶ *Saranda*, la notă : *Sarand*, jud. Arad.

⁶⁷ *Sederkin*, Szederkeny (?), sat în R. P. Ungară.

⁶⁸ *Zirinoglu*, Nicolae Zrinyi, apărătorul Szigetvárului în 1566.

⁶⁹ *Ezan*, chemare la slujbă.

Atunci Pertev paşa, judecînd înţelept, zise: „Vorba duşmanului poate fi adevărată; poate fi însă şi mincinoasă. Dar noi să ne vedem de treaba noastră”. Şi fără a da răgaz, zi şi noapte, au atacat cetatea din şapte părţi şi, în sfîrşit, în cea de a patruzeci şi cîncea zi, duşmanul şi-a plecat steagul cu cruci şi a ieşit din cetate. Astfel, cetatea interioară a fost ocupată prin predare condiţionată⁷⁰, iar toate întăriturile exterioare au fost luate prin sabie.

Cînd cheile cetăţii au fost trimise la cetatea Szigetvár, Suleiman han murise, cu voia lui Allah... După aceea, Pertev paşa a făcut reparaţiile necesare la cetatea Gyula şi a aşezat în ea o garnizoană de douăsprezece mii de ostaşi, aprovizionaţi cu toate cele necesare. După cucerire, au făcut din ea reşedinţa unui sangeac deosebit în eialetul Timişoarei, apoi s-au dus de-a dreptul la cetatea Szigetvár...

...Este o privelişte interesantă să vezi cum toată lumea merge⁷¹ cu barca, dacă vrea să treacă dintr-o grădină în alta, de la o moară la alta sau dacă vrea să-şi viziteze un prieten sau o cunoştinţă...

Toţi locuitorii din oraş nu cunosc obstacol pentru credinţa în Allah, dar cunosc puţin limba turcească. Ei formează un alai de gazii şi de negustori care ştiu mult româneşte şi ungureşte, se îmbracă întocmai ca cei de la serhat şi poartă căciuli de postav.

...Dintre curiozităţile oraşului, sînt vestiţi dovleceii, pepenii şi prunele cultivate în grădinile lor, precum şi pînea albă, zisă ţipău. Toate raialele sînt dintre unguri şi valahi, care fac ca viaţa în oraş să fie foarte ieftină, pentru că ghiaurii valahi, unguri şi moldoveni⁷² sînt plugari harnici şi oameni sîrguincioşi şi binevoitori...

...După ce mi-am luat rămas bun de la toţi prietenii mei din această cetate, am luat cu mine 150 de însoţitori înarmaţi şi, ieşind prin Poarta tunarilor şi pornind spre mieznoapte, am tot mers timp de şapte ceasuri prin cîmpii şi păduri (şi am ajuns în oraşul Salonta).

*Caracteristicile varoşului palăncii Salonta*⁷³... Aici a fost înfrînt Nasuh paşa-zade Husein paşa, vizirul de Buda⁷⁴ cu oastea de Buda şi cu alte oşti cînd s-au luptat cu maghiarii din Ungaria de mijloc şi cu ungurii curuţi şi cu ungurii ardeleni şi cu ungurii din Săcuieni şi cu ungurii din Haiduşag...

...În aceste serhaturi e lege ca, în locurile de luptă, raialele să adune cadavrele musulmanilor şi pe ale creştinilor şi, îngrămădindu-le ca pe nişte munţi, să aşeze pe ele pămînt în formă de movilă. Deasupra morţilor musul-

⁷⁰ *Vire ile.*

⁷¹ *La Gyula.*

⁷² *Eflakan ve Madjar ve Bogdan kefereleri.*

⁷³ *Salanta.*

⁷⁴ În 1658.

mani ei atîrnă un steag, pe o prăjină din scîndură vopsită în verde, iar pe movilele de creștini pun cruci de lemn. Acestea sînt semnele care deosebesc cimitirele credincioșilor de ale necredincioșilor. . . Din timpul acela, cetatea Salonteia a rămas în ruină ; orașul însă este foarte înfloritor.

Lăudarea orașului Salontia. Este un oraș frumos și înfloritor. Are două mii de case de raiale, valahi și unguri, cu doi ghiauri birăi, judecători, trei biserici, cîteva prăvălii și cu grădini și vii nenumărate. Este un oraș înfloritor și împodobit și cu unguroaice frumoase. Face parte din ținutul garnizoanei cetății Gyula. De aici am mers spre nord timp de cinci ceasuri.

389 *Descrierea cetății Batăr*⁷⁵. Se spune că în această cetate trăise, multe sute de ani, un preot. După moartea sa, a fost clădită, cu averea acestui preot, o mănăstire care, după numele lui, a fost numită mănăstirea Fekete Bator⁷⁶. Apoi, în anul 1071⁷⁷, cînd am mers cu serdarul Ali pașa să ocupăm Oradea, s-a oprit aici fratele lui Siavuș pașa, Abaza Sarî Arslan Husein pașa^{77bis}, cu armata din eialetul Timișoarei, care, pentru a ușura circulația oastei, a construit din nou, într-o săptămînă, cetatea aceasta, Batăr, care s-a dezvoltat și s-a populat, devenind, de atunci încoa, o palancă de salvare pentru credincioși, între cetatea Ineu și Oradea. Este acum o cetate puternică, de formă pătrată, așezată pe malul Crișului Negru, între păduri și cîmpii, și se află pe teritoriul dependent de Oradea. Are ziduri de pămînt iar circumferința ei este de 500 de pași. // Este o palancă întărită. Are un dizdar, o garnizoană de cincizeci de oameni, depozit de muniții de război și tunuri mari. Se mai găsesc în ea cinci dughene mici și un han, tot mic, dar foarte bun. Acum, Husein pașa a transformat mănăstirea sus-numită a lui Fekete Bator în geamia sultanului Mehmed. . . E un loc de trecere între Ineu și Oradea. Crișul Negru, care curge prin șanțurile acestei cetăți, vine din munții cetății Clujului⁷⁸ și din văile cetății Bologa⁷⁹ din Ardeal și, după ce scaldă cetatea aceasta, Batăr, precum și cetatea Gyula, se varsă apoi în Tisa, lîngă cetatea Solnoc, din eialetul Agria. Nu e o apă prea bună.

Ieșind din cetatea aceasta, am luat-o către miazănoapte și, trecînd prin codri întinși și prin locuri primejdioase, care formează adăposturi pentru ghiauri, am mers timp de cinci ore.

⁷⁵ *Fekete Bator*, Batăr, jud. Bihor. Se află la sud-est de Salontia, nu la nord cum spune Evlia. Vezi vol. V, pp. 408—409.

⁷⁶ Legendă inventată de Evlia.

⁷⁷ 6 sept. 1660—26 aug. 1661.

^{77bis} În vol. V, numele pașei este doar Sarî Husein.

⁷⁸ *Kolojvar*.

⁷⁹ *Sidjever*, în loc de Sebeșvar, lîngă satul Bologa, jud. Cluj. Din locul indicat de Evlia Celebi vine Crișul Alb.

Descrierea puternicei fortărețe de luptă, adică a Kerman⁸⁰-saraiului care este cetatea Oradea

Slavă lui Allah, în anul 1071⁸¹, acest rob umil de mine participând, împreună cu marele serdar Kōse Ali pașa, la cucerirea ei, ezanurile⁸² de cucerire au fost citite de umilul de mine și am fost de multe ori în interiorul ei. Dar, pe cînd nu se făcuseră încă reparații și pe cînd noi, împreună cu toți gaziii musulmani, vizitam și cercetam chipurile pehlivanilor din vremurile vechi, ce se găseau turnate din bronz în interiorul fortăreței, și eram cuprinși de mari bucurii, serdarul victorios Ali pașa, stăpînul meu, m-a trimis, pe umilul de mine, în mare grabă, în țara Bosniei, cu scrisoarea de cucerire a cetății Oradea, la efendiul nostru Melek-Ahmed pașa. Atunci, primind multe daruri din partea stăpînului meu, am rămas lîngă Melek-Ahmed pașa. După ce am plecat din Bosnia, și am vizitat vilaieturile lui Zrinyi⁸³, precum și vilaieturile Moran(?) și Dodoșca(?), aflate la venețieni, stăpînul meu a fost mazilit din Bosnia, dîndu-i-se iarăși Rumelia.

Pe cînd mergeam astfel, împreună cu serdarul mai sus numit, Ali pașa, la expediție, în vilaietul Ardealului, într-o zi de vineri, Ali pașa l-a omorît lîngă Timișoara, în cortul său, pe Seidi <Ahmed> pașa, trimițîndu-i capul la Poarta împărătească. Apoi, am intrat prin Porțile de Fier în țara Ardealului // și am cutreierat țara Ardealului zece luni de zile întotdeauna. După aceea l-am numit crai în Ardeal pe ghiaurul numit Mihail Apa-fi⁸⁴ și, luînd de două ori cîte o sută de mii de prizonieri din vilaietul Ardealului, am făcut liniște și pace. Apoi, am încasat cele trei mii de pungi, rămase de la Rákóczi⁸⁵, care fusese mai înainte înfrînt și omorît de către Seidi-Ahmed pașa. Am iernat cu bine, atunci, la Timișoara⁸⁶.

Umilul de mine am venit cu Melek-Ahmed pașa la Istanbul⁸⁷, unde Melek-Ahmed pașa, devenind <vizir> de cupolă⁸⁸, a luat în căsătorie pe Sultana-Fatima, fiica sultanului Ahmed, în anul ... luna ...⁸⁹ Melek-Ahmed pașa a murit pe cînd se afla la Poarta împărătească și eu am rămas singur.

390

⁸⁰ *Kerman*, aici în sens de fortăreață, cetate.

⁸¹ 6 sept. 1660—26 aug. 1661. Vezi vol. V, pp. 411—421.

⁸² *Ezan*, chemare la slujbă.

⁸³ Nicolae Zrinyi.

⁸⁴ *Apoși Mihail*. Autorul reia anumite relatări.

⁸⁵ *Rakofdjioğlu*, Gh. Rákóczi al II-lea (1648—1660).

⁸⁶ *Demeșvar* și *Temeșvar*.

⁸⁷ *Islambol*, adică „<oraș> plin de musulmani”; una din denumirile date de turci Constantinopolului.

⁸⁸ *Kubbe nişin*, „cel care stă sub cupolă”, termen prin care sînt desemnați vizirii de divan, care se intruneau „sub cupolă”, în sala de divan.

⁸⁹ Nu se indică anul și luna.

Apoi, umilul de mine, alăturându-mă marelui vizir Köprülü-zade Ahmed paşa, în anul 1073⁹⁰, am participat la cucerirea Ujvárului şi, după aceea, în anul 1074⁹¹, luna..., am luat parte la înfrângerea, cu voia lui Allah, din timpul expediţiei nefaste de la Raab. Umilul de mine scăpînd cu bine din această înfrîngere, cînd am sosit sănătoşi lîngă Ujvár, împăratul Austriei a înclinat spre pace şi, trimiţînd un sol mic, am sosit cu toţii la Belgrad.

De acolo am plecat şi eu la împăratul Austriei, împreună cu solul nostru Kara-Mehmed paşa. Apoi, cu un înscris din partea împăratului, am vizitat ţinuturile austriece timp de doi ani şi jumătate şi, aşa cum s-a arătat mai sus, străbătînd teritoriile celor şapte crai⁹², în anul al treilea ne-am întors la vizirul Budei, Gürdjü-Mehmed paşa. Cînd ne-am onorat cu prietenia vizirului, el mi-a acordat, umilului de mine, misiunea de a face control prin cetăţile eialeturilor Agria, Timişoara şi Oradea. ¶

Astfel, aşa cum s-a arătat mai sus, am vizitat toate cetăţile eialeturilor mai sus arătate şi, traversînd popasuri şi parcurgînd distanţe, am mers la Viena⁹³ şi Praga⁹⁴ şi la Oceanul Atlantic⁹⁵ şi la Dunkerque⁹⁶ şi în Danemarca şi Suedia⁹⁷ şi în Cehia şi Slovacia⁹⁸.

În al treilea an, slavă lui Allah, am ajuns cu bine în cetatea Oradiei, la cucerirea căreia luasem parte, mai înainte, în anul 1073⁹⁹. Am poposit în saraiul lui Arnavud Hasîm-Mehmed paşa, care era valiul Oradiei, fiind apoi onorat, zi şi noapte, de prietenia şi tovărăşia sa.

Am vizitat cetatea Oradiei, oraşul ei, viile şi grădinile ei frumoase. 391 Cînd o cucerisem, ea fusese ruinată de oştile islamice. // Dar acum a devenise atît de înfloritoare şi avea atîţia locuitori, încît cetatea ei, drumurile, mahalalele, geamiile, precum şi grădinile şi viile arătau frumoase ca raiul

Relatare despre trăsăturile cetăţii bine întărite a Oradiei, demnă de vizitat

În anul 1071¹⁰⁰, în timpul domniei sultanului Mehmed al IV-lea, fiul lui Ibrahim han, cetatea Oradiei a fost cucerită de către Köse-Ali paşa, cu ajutorul lui Seidi-Ahmed paşa, al lui Çavuşzade Mehmed paşa,

⁹⁰ 16 aug. 1662—4 aug. 1663.

⁹¹ 5 aug. 1663—24 iul. 1664.

⁹² Cele şapte electorate ale Germaniei.

⁹³ *Bedj*.

⁹⁴ *Prak*.

⁹⁵ *Bahr-i Muhit*.

⁹⁶ *Dunkarkiz*.

⁹⁷ *Isfadj*. (*Isfac*).

⁹⁸ *Tot* (din ung. *Tót*, „slovac”).

⁹⁹ 16 aug. 1662—4 aug. 1663.

¹⁰⁰ 6 sept. 1660—26 aug. 1661.

al lui Çatalbaş paşa, al lui Hasîm-Mehmed paşa, al lui Djerrah-Kasîm paşa, al lui Abaza Sarî-Husein paşa, al lui Ienter-Hasan paşa¹⁰¹ şi cu ajutorul multor altor viziri şi mirimirani.

Data, în versuri, despre cucerirea ei de către Ali paşa este: „Viteazul Ali paşa a cucerit Oradea de la duşmani”.

O altă dată: „Oradea a fost luată şi Ardealul s-a făcut de râs”.

Sînt versuri multe, întocmite cu măiestrie. Noi ne-am mulţumit cu atîtea. În prezent, această cetate, potrivit conscripţiei hanului Mehmed al IV-lea, constituie un eialet de vizirat de sine stătător. Hassul vizirului de aici, ca şi hassul vizirului de Rumelia, este stabilit de către padişah la <suma de> unsprezece ori o sută de mii de aspri.

Are defterdar de venituri¹⁰², defterdar de timar, intendent de defter, defterdar de timar¹⁰³, chehaia de ceaşi, intendent de ceaşi, diac¹⁰⁴ de ceaşi, chehaia de defter, intendent de hîrtii, grămătic pentru locuri vacante¹⁰⁵, teşcheregiu de cetate¹⁰⁶, cronicar¹⁰⁷, efendi pentru arenzi¹⁰⁸, intendent al oraşului¹⁰⁹, intendent al fîscului, grămătic al fîscului, naib al fîscului, mimar aga¹¹⁰, intendent al vămii, intendent de haraci, agă pentru socoteli, încasator de dări, naib al socotitorului, şeih al oraşului, chehaia de spahii şi şase odale de ieniceri şi un haseki-aga¹¹¹, de rang înalt, un aga de ieniceri, un gebegibaşi a celor trei odale de gebegii, un topcibaşi pentru cele trei odale de tunari, un şef al lagîmgiilor¹¹², o căpetenie a grenadierilor¹¹³, un mehterbaşi, un alaibei, un ceribaşi, un iuzbaşi, precum şi opt sute de timarioşi // şi cincisprezece zaimi.

392

Potrivit legii, ostaşii cu zale, ai timarioşilor, împreună cu oastea paşei, se ridică la opt mii. Totodată, sînt în total douăsprezece agale de cetate cu tuiuri şi cu mehterhanele. De exemplu: aga pentru paza cetăţii, aga aripei drepte, aga aripei stîngi, aga de beşlii, aga de martalogi, aga aripei drepte a voluntarilor şi aga aripei stîngi a voluntarilor. De asemenea, are

¹⁰¹ Aici, editorii operei lui Evlia Celebi au adoptat forma *Yantur*; există şi varianta *Yenter*.

¹⁰² *Mal defterdarı*, încasator pentru dările cuvenite fîscului.

¹⁰³ Se repetă.

¹⁰⁴ *Kiatib (Kâtib)*, secretar, scrib.

¹⁰⁵ *Mahlul kâtibi*; se ocupă de administrarea feudelor vacante.

¹⁰⁶ Secretar oficial pe lîngă comandant.

¹⁰⁷ *Tarihçi efendi* are şi sensul de cel ce compune diferite versuri pentru cucerirea de cetăţi sau pentru diverse opere de binefacere publică.

¹⁰⁸ *Mukataadji efendi*.

¹⁰⁹ *Şehir emini*.

¹¹⁰ *Mimar-aga*, starostele constructorilor de binale, arhitect şef.

¹¹¹ *Haseki-aga*, agă peste ostaşii de gardă din Serai.

¹¹² *Lagîmdji*, ostaşii care lucrează la tuneluri, pionieri.

¹¹³ *Kumbaradji*.

și agale de : topcibași al oștilor locale, gebegibași al localnicilor sau kumbaragibași. În fiecare seară, aga pentru paza cetății încredințează cheile de la porțile cetății agalei ienicerilor oștii de Poartă.

Potrivit datelor din registre, sînt trei mii de oșteni pentru paza cetății, încît nu există asemenea trupe alese nici la cetățile Buda, Agria sau Kani-sza. Potrivit acestei socoteli, în caz de asediu, se formează două zeci de mii opt zeci de soldați înarmați, iar alți două zeci de mii de ostași vin în ajutor de la cetățile din eialetul Oradiei, în caz de asediere din partea dușmanilor. Potrivit legii, mai sînt șeih-ul-islamul, nakibul¹¹⁴. Este un cadiat cu rang de trei sute de aspri.

În cele nouă districte se găsesc trei sute patruzeci de sate, dintre care unele sînt supuse, iar altele se află în stare de răzvrătire. În fiecare an, cadiului i se plătesc șase pungi pentru dreptățile pe care le face. Pașa primește patruzeci și opt de mii de guruși din veniturile obișnuite. El mai încasează opt mii de guruși din amenzi și din veniturile târgurilor și bazarelor. De aceea i s-a poruncit să întrețină trei mii de ostași. Este un eialet scutit de plata către padișah a darului de Bairam. Aceste scutiri nu sînt anulate nici acum.

Este un eialet nou cucerit și formează un hotar îndepărtat. În partea de răsărit, el se mărginește cu ghiaurii vilaietului Ardeal, în partea de nord cu maghiarii curuți și cu Ungaria de mijloc, iar în partea de apus se află ghiaurii austrieci. Este un punct de graniță foarte întărit ; să-l păzească Allah !

Eialetul Oradiei cuprinde în total patru sangeacuri : sangeacul Sîniob¹¹⁵, cetatea Pomez¹¹⁶, sangeacul cetății Beiuș¹¹⁷, sangeacul cetății Șinteu¹¹⁸. Hasîm-Mehmed pașa a făcut arz la Poarta împărătească pentru desemnarea localității Biharea¹¹⁹ ca reședință pentru beiful de sangeac și curierul¹²⁰ Nasuh abia a plecat ca olac la Adrianopol. Acesta va deveni un sangeac foarte populat. Districtul Bihorului este un loc ales din țara Ardealului și cuprinde șapte sute de sate. // Celelalte sangeacuri sînt mici. Raialele de aci sînt de neam slovac și maghiar¹²¹. Sînt foarte supuși, fiindcă i-am

¹¹⁴ *Nakib ul-eșraf.*

¹¹⁵ *Senkôvi* sau *Senkôy*. Vezi și vol. I, p. 181.

¹¹⁶ *Pammez*, iar la nota 4: *Papmezô, Panperô, Pammezô.*

¹¹⁷ *Belnoș* sau *Belnuș.*

¹¹⁸ *İşlenkôr*, iar la nota 5: *Şelenkôr* (Solyomkô).

¹¹⁹ *Bihar*, forma maghiară. Bihor se numește regiunea.

¹²⁰ *Tatar*, aici în sens de curier.

¹²¹ Informație inexactă ; regiunea Bihorului constituie unul din vechile centre românești din Transilvania. Vezi C. Pavel, *Școalele din Beiuș, 1828—1928*, Beiuș, 1928, pp. 6—68 ; Șt. Manciu lea, *Granița de apus a românilor din vechea Ungarie*, Vălenii de Munte, 1939, 39 p. ; David Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în „Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, 1962, p. 35 și urm. etc.

bătut timp de trei ani, pe acești ghiauri, împreună cu Seidi-Ahmed paşa, şi i-am supus cu greu. De asemenea, în eialetul Oradiei se mai află peste cincizeci de cetăţi, care se supun la două săbii¹²², adică plătesc haraci şi către ghiauri. Este arătată bunăvoinţa în privinţa aceasta. Douăsprezece mii de case^{122bis} plătitore de haraci constituie vacuful lui Köprülü. Celelalte sînt înscrise pentru mirie şi se află la dispoziţia trupelor de la cetatea Oradiei. În tot eialetul Oradiei s-au înscris douăzeci şi două de mii de plătitori de haraci, ceea ce a fost înregistrat în defterul padişahului. Pentru agaua de haraci s-a alocat cîte jumătate guruş de fiecare plătitor de haraci.

*Despre înfăţişarea cetăţii Oradea*¹²³. Cetatea Oradea constituie cea mai puternică stavilă a ţării Ardealului^{123bis}. Ea a fost reşedinţa craiului Rákóczi¹²⁴. Acum, aflîndu-se în mîinile musulmanilor, e dată ca vacuf pentru Mecca şi Medina şi s-a orînduit să se trimită la Medina douăsprezece mii de galbeni. Cetatea în sine este aşezată la poalele muntelui Olosig¹²⁵ şi se află pe o vale întinsă, peste riul Criş, la poalele muntelui mai sus numit, în partea de sud a acestuia, la o distanţă de o aruncătură de tun, avînd formă pentagonală. Este o construcţie solidă, zidită din cărămizi, avînd cinci bastioane, încît este o cetate foarte întărită, ca şi cum ar fi cetatea Famagusta¹²⁶. Are întărituri solide şi ziduri trainice. De fapt, muntele Olosig, mai sus arătat, îi slujeşte de întăritură. Prin el trece riul Crişul Repede¹²⁷ care curge tocmai de pe cetatea Bologna¹²⁸ din vilaietul Ardealului şi de acolo, trecînd pe lângă cetatea Oradiei, curge prin şanţurile ei şi apoi, mergînd spre apus, se varsă în riul Tisa între cetatea Gyula şi cetatea Solnoc. Mai sus numitul munte Olosig este o ridicătură înaltă în partea de sud¹²⁹ a Oradiei, încît în timpul asedierii, Ienter¹³⁰-Hasan paşa

¹²² Adică cetăţi care plăteau haraci turcilor, dar rămăseseră sub stăpînirea principelui Transilvaniei (ex. Şimleul, Cehul Silvaniei, ş.a.). Cifra este însă exagerată.

^{122bis} După cum a arătat I. Totoiu (*op. cit.*, p. 25), cifra este exagerată; la 1662 în tot ţinutul Oradiei existau doar 9454 de case.

¹²³ Pentru comparaţie vezi descrierea cetăţii la 1598 (*Călători*, IV, pp. 108—110), la 1632, publicată de P a u l G y u l a i, *Inventarul cetăţii Oradea la 1632*, în „Acta Musei Napocensis”, X, 1973, pp. 665—675, ca şi descrierea făcută de I. B e t h l e n, *Rerum Transylvanicarum*, pp. 167—168, reproduşă de Hiltebrandt (*Călători*, V, p. 546).

^{123bis} Cetatea era considerată „cheia Ungariei şi Transilvaniei” (*Călători*, V, p. 545).

¹²⁴ N-a fost reşedinţa lui Rákóczi, dar era centrul administrativ al comitatelor exterioare, căpitanul Oradiei fiind al doilea demnitar, după principe. De această cetate s-a folosit mult şi Rákóczi în luptele cu turcii.

¹²⁵ Olosi.

¹²⁶ Magosa, oraşul Famagusta din insula Cipru.

¹²⁷ Kereş Şebeş.

¹²⁸ Şebeşvar.

¹²⁹ De fapt spre nord.

¹³⁰ Yenter-Hasan paşa, supranumit şi Mansur-Hasan paşa, adică Hasan paşa cel victorios.

a bătut această cetate cu șapte tunuri tocmai de pe acest munte înalt, fără însă a putea pricinui mari stricăciuni cetății, căci era o distanță destul de mare. Aflându-se peste apă și dincolo de șanțurile pline cu apă, cât marea, ghiulelele de tun ajungeau răcite la cetate și nu-i făceau stricăciuni mari, căci ele se afundau.

394 Șanțurile cetății au o lățime de o sută douăzeci de pași. Fiind pline cu apa râului Crișul Repede, seamănă cu o mare // și au o adâncime de patruzeci și șapte de arșini, încât și galerele pot merge și umbla pe ele. În mijlocul șanțurilor atît de mari și pline cu apă mai există un șanț îngust, ce înconjoară cetatea, avînd o adâncime de șaptesprezece arșini. Apa din acest șanț este de-sine-stătătoare; chiar dacă apa celor două șanțuri se va tăia de la râul Criș, totuși apa din șanțul cel mic, de la mijloc, va continua să rămînă. În acest șanț se află multe specii de viețuitoare de apă.

De jur împrejurul zidurilor, cetatea are două mii cinci sute de pași. În total sînt cinci bastioane mari, iar pe fiecare din ele se găsesc cîte douăsprezece tunuri balimeze așezate pe harabale cu acoperiș roșu. Dar nu se poate trece de la un bastion la altul, ca în celelalte cetăți. Fiecare bastion își are porțile lui, munițiile lui, căpitanii lui și trupele lui de pază. Fiecare bastion avînd formă triunghiulară, în fiecare colț există locuințe de pază, construite din piatră și prevăzute cu cîte o boltă. Fiecare bastion are trei tunuri mari balimeze, îndreptate spre apa din șanțuri. Zidul cetății este mai sus de nivelul șanțurilor, avînd o înălțime de patruzeci de arșini de arhitect și o lățime de zece arșini și este construit solid din cărămizi. Există și pămînt îngrămădit ca muntele Demavend¹³¹, a cărui înălțime se ridică la douăzeci de arșini față de zid. Pe acest cîmp se mai află un șanț adînc, avînd o lățime de zece arșini și fiind prevăzut cu mii de drăcii. Mai sus de temelia întăriturii, la jumătatea zidului cetății, îndreptată spre sud, există o centură de piatră lucrată cu măiestrie, ce înconjoară cetatea și cuprinde tot zidul, de jur împrejur. Zidul cetății e făcut, în întregime, din cărămizi și din piatră cioplită.

Este o cetate foarte solidă și rezistentă, căci în anul 1007¹³², în timpul domniei sultanului Mehmed al III-lea¹³³, Satîrdji <Mehmed> pașa¹³⁴ bătuse această cetate a Oradiei timp de cinci luni, făcînd-o una cu pămîntul; însă, toată armata dedîndu-se la petreceri, în cele șapte suburbii ale

¹³¹ *Demavend*, piscul cel mai înalt al munților la nord de Teheran, în Iran.

¹³² 4 aug. 1598—23 iulie 1599.

¹³³ Mehmed al III-lea (1595—1603).

¹³⁴ În 1595, cu prilejul expediției lui Sinan pașa împotriva lui Mihai Viteazul, acest pașa fusese numit beilerbei în Țara Românească, declarată „pașalic”, ceea ce a durat însă pînă la înfrîngerea lui Sinan pașa.

Oradiei, frumoase ca niște grădini de rai, în a cincea lună, din pricina zăpezii și ploilor căzute în cantități mari și a gerului iernii ceselăsase, mâinile și picioarele <ostașilor> n-au mai rezistat, iar în rîndurile armatei a apărut criza de provizii. De asemenea, și hanul tătar, la rîndul său, supărîndu-se pe Satirdji pașa, // plecase în Crimeea. Atunci, oastea islamică răscolîndu-se împotriva serdarului, acesta plecase rușinat și cu pierderi de sub zidurile cetății Oradiei, fără să fi reușit să o cucerească. În timpul acestei ierni cumplite, ostașii au ajuns cu bine la cetatea Timișoara, ducînd munițiile și tezaurul Casei otomane, și s-au așezat acolo pentru iernare. Ghiaurii, aducînd mii de mulțumiri, au reparat numaidecît cu pietre și cu cărămizi locurile dărîmate ale cetății Oradea, făcînd din ea o cetate și o fortăreață foarte rezistentă, ca și cum ar fi fost nouă.

Această cetate are o singură poartă, în partea de apus, dar este formată din trei rînduri de porți noi și trainice. Deasupra porții se văd capete de vaci lucrate de meșteri mari în marmură, încît par însuflețite. În cele două părți ale acestor chipuri, mai sînt altele lucrate în piatră cu multă măiestrie și care se află acum deasupra porții, reprezentînd mîini și picioare de om, tobe și goarne, precum și diferite feluri de muniții. În interiorul porții, în partea stîngă a ei, există turnul cu ceas; bătaia lui se aude la o distanță de un conac.

În cetate se află zece dughene, două băi, două sute cincizeci de odăi, cu etaje, pentru ostași, lucrate solid din piatră și acoperite cu scînduri; sînt construcții clădite cu măiestrie. De asemenea, în trei locuri se află mori, trase de cai, iar în fața turnului agăi de ieniceri există o închisoare, asemenea iadului. Alte construcții nu sînt. Mai are și cîteva locuri libere de mică întindere.

Descrierea cetății interioare.

În interiorul acestei cetăți exterioare, mai sus arătate, există o cetate interioară care are, de jur împrejur, o mie de pași, mergîndu-se pe lîngă zid. Două din cele cinci turnuri mari și înalte au bolțile acoperite cu olane roșii, iar celelalte trei turnuri sînt pline cu muniții și cu unelte trebuincioase, precum și cu zaherea. În această cetate interioară stau: aga ienicercilor și ienicerii, comandantul trupelor de armurieri¹³⁵ și trupele sale, comandantul tunarilor cu tunarii săi, precum și trupele localnice¹³⁶. Există însă construcții frumoase de piatră, lucrate cu multă măiestrie. Ele sînt cu etaj. Se află, de asemenea, saraiuri înfloritoare acoperite cu olane și cu șindrilă. Aici locuiesc, în majoritate, cete de ostași. În jurul acestei fortărețe interioare nu se află deloc // șanțuri, ea fiind așezată în mijlocul

¹³⁵ Gebegibaşı (Cebecibaşı).

¹³⁶ Yerli kulu.

cetății celei mari. Ea are în total patru porți, dintre care numai una e folosită; celelalte trei stau închise. Deasupra porții deschise se află geamia sultanului Mehmed al IV-lea; mai înainte fusese o biserică. În prezent este luminoasă, fiind lăcaș de închinăciune pentru musulmani. Are un turn frumos, înalt și trainic, fiind lucrat cu măiestrie, încît pare o construcție masivă și armonioasă. Geamia este acoperită cu olane roșii și e lucrată cu multă pricepere, încît pare o operă aleasă. În afară de construcțiile acestea, mai sus arătate, nu mai sînt alte clădiri în fortăreața din mijloc; în centrul acestei cetăți interioare se află un teren liber.

Descrierea orașului exterior

Mai întîi, în orașul exterior se merge, din cetate, pe un pod de lemn care, în fiecare noapte, se ridică din trei locuri cu ajutorul macaralelor, cetatea rămînînd ca o insulă. Cînd se merge însă în oraș, pe pod, spre vest, pe partea stîngă a podului se vede un castel¹³⁷, construit cu măiestrie și acoperit cu scîndură. Fruntașii orașului, precum și cei străini de localitate se adună în acest castel și își petrec timpul, căci acesta este un loc foarte plăcut și foarte odihnitor. La capătul podului se află un loc pentru bazarul orașului, adică în fața cetății se găsește o întindere mare ce înconjoară, de jur împrejur, cetatea de-a lungul șanțului. În fiecare zi, pe această vale se adună foarte mulți oameni și fac tîrg.

Slavă lui Allah, am găsit orașul Oradea înfloritor, căci în timpul cuceririi îl lăsaserăm în ruină. Mai înainte, cînd această cetate a Oradiei se afla în mîinile ghiaurilor și cînd Melek-Ahmed pașa devenise mare vizir, umilul de mine, cu ocazia plecării mele, de două ori, în olăcie la craiul Ardealului, Rákóczi, avusesem prilejul să vin la cetatea Oradiei și să o văd.

397 În cele patru părți ale cetății se găsesc șapte suburbii¹³⁸ mai frumoase decît grădinile raiului, iar în fiecare din ele, adunîndu-se mulțimi mari de oameni, ca marea, se făceau tîrguri. Și acum se obișnuiește ca, zilnic, să aibă loc bazar în locul deschis din fața cetății, unde toate raiilele și beraialele, precum și fetele și femeile drăgălașe, aduc pe ascuns îmbrăcăminte și le vînd. În partea dinspre cetate a acestui loc, se află, // de la un capăt la altul, cafenele, bragagerii, precum și dughene ale breslelor¹³⁹, unde se vînd de-ale mîncării, băuturi, precum și alte obiecte de negoț. În acest oraș sînt în total cinci băi mici; una din ele se află în interiorul porții dinspre Olosig, iar celelalte patru sînt băi frumoase, așezate în bazarul cel mare al orașului.

¹³⁷ *Köşk.*

¹³⁸ *Varoş.*

¹³⁹ *Esnaf.*

În total are șaptesprezece mirhaburi¹⁴⁰; trei din ele sînt geamii, în care se fac slujbele de vineri, avînd și mulți enoriași. Prima dintre ele este geamia lui Köse-Ali pașa, cuceritorul Oradiei; este o geamie nouă, acoperită cu olane și are un minaret zidit în întregime din piatră și e acoperit. N-are însă curte, deoarece este situată într-un loc strîmt. Locuitorii din piață și bazar fiind aproape, are mulți enoriași. O altă geamie este aceea a lui Köprülü Mehmed pașa, aflată în mahala; este o geamie înfloritoare, acoperită cu olane roșii, ca soarele, avînd un minaret zidit din piatră și e acoperit. Are și o curte mare. Sosind însă, de curînd, firman de la Köprülü¹⁴¹, vroiau s-o acopere cu plumb... Afară de acestea, în orașul acesta sînt și meceturi de mahala În total sînt trei medresele, ca niște case, pentru învățarea științelor. De asemenea, se găsesc patru școli pentru copii mici. Există în două locuri lăcașuri de cult pentru derviși. De asemenea, are trei hanuri pentru negustori. Mai există și o clădire de binefacere, care este o casă de ospăț pentru săraci, înființată de Köprülü Mehmed pașa ...

În total, se găsesc o mie de case mari din piatră, cu și fără caturi, acoperite cu olane și cu șindrilă. Mai înainte, în timpul ghiaurilor, văzusem că, în cele șapte suburbii, existau douăsprezece mii de seraiuri împodobite, mari și frumoase. De asemenea, erau în total trei sute de dughene. Dar, în prezent, sînt înfloritoare prăvăliile din bazarul spahiilor și cele din bazarul cetății.

Saraiurile demnitarilor. Dintre acestea, se numără saraiul pașei și al defterdarului Ahmed Efendi și saraiul agăi de ieniceri, din cetatea interioară, saraiul lui Panço Husein aga din suburbia dinspre Olosig și saraiul lui Ali Beșe din Karaman, precum și o mulțime de case mari cu sobe și cu băi. Noi am descris numai pe acestea. În împrejurimile acestui oraș sînt numai grădini și vii, // dar, mai înainte, cînd trupele islamice asedia-
seră această cetate, ele distruseseră toate aceste grădini și casele frumoase. Slavă lui Allah, în cinci ani s-au făcut din nou grădini și vii.

398

Orașul cel mare. Acest oraș mare, de formă pătrată, are toate străzile sale în formă de pătrățele de șah, făcute încă de pe timpul ghiaurilor, potrivit regulilor științei geometriei. De jur împrejur are zece mii cinci zeci de pași întinși. Acest oraș cuprinde doar partea de răsărit și de sud a cetății mari; încolo, celelalte locuri ale sale sînt înconjurate de acest oraș. Și prin șanțul acestuia curge râul Criș.

¹⁴⁰ *Mihrab*, aci în sens de moscheie.

Despre situația Oradiei în cele trei decenii de ocupație turcească vezi Bunyitay Vincze, *Nagyvárad a török-foglálás korában 1660—1692* [Oradea în timpul stăpînirii turcești, 1660—1692], Budapesta, 1892.

¹⁴¹ Köprülü Ahmed pașa, mare vizir (1661—1676).

De jur împrejurul lui se află un zid din umplutură, formînd palancă rezistentă, încît deasupra zidului poate merge și carul. În total, de jur împrejur, are douăsprezece bastioane trainice, acoperite cu șindrilă; sînt și case pentru paznici. Dintre toate, e, mai întîi, fortificația cadiului cel mare; apoi e bastionul lui Ali pașa și bastionul lui Küçük-Mehmed pașa, al agăi de ieniceri, al lui Hasîm-Mehmed pașa, al lui Sinan pașa, precum și alte multe fortificații, asemenea celor făcute de Alexandru <cel Mare>¹⁴². Ele înconjoară această cetate de jur împrejur. În fiecare bastion se află cîte cinci-șase tunuri mari și colomborne și darbzenuri¹⁴³.

Acest oraș are în total patru porți. Prima este cea dinspre est, denumită „Poarta lui Ali pașa”. Este o poartă rezistentă, fiind făcută din piatră și avînd canaturile din scînduri. Tot în partea de răsărit, mai spre sud, la capătul podului se află poarta ce se deschide spre varoșul Olosig. Aceasta e simplă, adică nu este din piatră. Poarta din partea de vest este făcută din piatră, deoarece e o poartă mare și trainică. Și poarta din sud, numită „Poarta dinspre moară”, este simplă, fiind făcută din scînduri.

Prin șanțurile din cele patru părți ale acestui oraș curge riul Criș, astfel că în fața acestor porți se găsesc poduri de lemn pentru trecere, iar fiecare poartă este păzită de cîte două sute de oșteni de cetate înarmați și care veghează. Ei stau în chioșcurile lor din fața acestor porți, unde fac serviciul de pază, cu „hai, hui”. Pe lîngă șanțuri și în multe alte locuri se rotesc mori de apă, pe riul Criș, unde se face făina cea fină și albă.

399

Descrierea bazarului-panair^{143bis} din Oradea

În afara porții dinspre moara mai sus amintită, la o distanță de o mie de pași spre sud de cetate, se află o mare piață și prăvălii de bazar și hanuri, cunoscute sub denumirea de „bazarul Sölös”¹⁴⁴. Dar multe dughene din acestea sînt făcute din adunături, ca și culcușurile de ciini, adică nu sînt dughene construite din piatră.

Vara și iarna, odată pe săptămînă, în ziua de duminică se face un bazar mare, unde se adună patruzeci-cincizeci de mii de raiale și beraiale. Cînd începe acest bazar mare, vin aci, în fiecare zi de duminică, oastea pașei, subașii și toate trupele de ieniceri, înarmate, și stau acolo, iar la asfințitul soarelui toți se împrăștie și se duc iarăși la căminele lor. Din

¹⁴² Iskender, Alexandru cel Mare.

¹⁴³ Tunuri de diferite calibre.

^{143bis} Panayır (panayur), cuvînt de origine greacă, înseamnă expoziție de mărfuri.

¹⁴⁴ Sölös, este ung. Szölös, „Vilele cu struguri”.

taxele de tîrg de aici se strînge un venit pentru mirie, care este trecut pe seama soldaților cetății. În total sînt patru mii de dughene, ale căror drumuri late au forma tablei de șah.

În locul acesta, la începutul anului, cu patruzeci de zile mai înainte de sărbătoarea de ouă roșii a ghiaurilor, se face un bazar anual, cînd se adună negustori ghiauri din India¹⁴⁶, din Yemen, din Arabia și din Persia¹⁴⁶; într-un cuvînt, din toate cele șapte „clime”, vin sute de mii de oameni, printre care și maghiari și alte ființe care vorbesc diferite limbi, încît această cîmpie a Oradiei se umple de corturi și de căruțe, împodobindu-se cu ele. Timp de douăzeci de zile și douăzeci de nopți, ei petrec în beții, făcînd aliș-veriș și obținînd cîștiguri mari, căci se desfac și se vînd mărfuri de mii de poveri. De asemenea, multe alte mii de poveri de mărfuri diferite se fac baloturi, fiind cumpărate. Astfel se obțin mari sume de bani, cît vistieria egipteană și cea grecească. Dar în locul acesta sosesc, cu patruzeci de zile înainte, trupele înarmate de la Ineu și de la Oradea și din eialetul Oradiei și păzesc corturile din cîmpia Oradiei pînă la spargerea tîrgului, iar după aceea, trupele islamice, venite pentru pază, se întorc la vetrele lor cu voia vizirului din Oradea. În Imperiul otoman, asemenea tîrguri se fac la cetatea Osjek. Tot așa sînt și tîrgurile de la Dolian¹⁴⁷, de la Alesonia¹⁴⁸, de la Mașkolor¹⁴⁹ și de la Ianina¹⁵⁰; dar tîrgul acesta de la Oradea, atrăgînd foarte mulți oameni, este neobișnuit de mare.

*Descrierea varoșului Olosig*¹⁵¹. În partea de sud a orașului cel mare, 400
despre care s-a amintit, și dincolo de riul Criș se află marele oraș, căruia i se zice Olosig. Pe vremea ghiaurilor, și acesta era un loc rîvnit de stăpînitori, căci avea grădini frumoase ca cele din rai. În prezent, el este din nou în plină dezvoltare. Are dizdar aparte, precum și ostași pentru paza cetății. În total sînt șase agale. Se găsesc trei sute de soldați și martalogi. Are formă de arc, fiind așezat la poalele munților și întinzîndu-se pînă la malul riului Criș. Are un zid de umplutură în formă de palancă. De jur împrejur sînt o mie opt zeci de pași mari. Dar șanțurile, fiind noi, nu sînt încă curățate; de aceea nu sînt adînci. Prin partea sa dinspre Oradea curge riul Criș; pe malul acestui rîu nu se află un zid

¹⁴⁶ *Hindistan*.

¹⁴⁶ *Adjem (Acem)*.

¹⁴⁷ *Dolian* (?), neidentificat.

¹⁴⁸ *Alesonia* sau *Elesonia* (?), probabil Aleșd.

¹⁴⁹ *Mașkolor* (?), neidentificat.

¹⁵⁰ *Yanya*, Ianina, oraș în Grecia.

¹⁵¹ *Olası* (ung. Olaszi). Este partea de nord (nu de sud) a orașului, dincolo de Crișul Repede. Vezi planul vechiului oraș, în *Bihar vármegye és Nagyvarad*, p. 177.

de palancă; nici nu trebuie. Dar în spate, în partea unde sînt viile și valea, se găsesc o palancă și cîteva hanuri¹⁵³. De jur împrejur se află șapte bastioane trainice și are două porți; una este poarta cea mare, care se deschide spre sud și care duce de la capătul podului și de la malul rîului Criș spre orașul cel mare și spre cetate; cealaltă este poarta dinspre răsărit și se numește „Poarta Seykovi”¹⁵³. Și aceasta este o poartă cu canatură de lemn. În acest oraș se află trei sute de case frumoase, din piatră, avînd cîte două etaje. Ele sînt acoperite cu scînduri și șindrilă. Panço-Husein aga locuiește aici.

Mai înainte, pe vremea ghiaurilor, în acest oraș viile erau foarte înfloritoare. După cucerirea cetății Oradea, ghiaurii, atacînd iarăși noaptea, au incendiat orașul, din care pricină abia a început să se refacă. Are doar două cafenele, cinci prăvălii, un han, două școli, o geamie și trei meceturi de mahala. Mai înainte, pe vremea ghiaurilor, toate casele din Oradea erau acoperite cu olane; însă acum cea mai mare parte din ele sînt acoperite cu șindrilă. Dealurile din spatele orașului Olosig sînt pe de-a-ntregul acoperite cu vii și grădini frumoase.

Despre clima Oradiei. Clima acestui loc fiind foarte plăcută, locuitorii de aici sînt sănătoși, iar băieții și fetele au chipurile tot așa de frumoase ca și clima. De asemenea, femeile maghiare de moravuri ușoare sînt renumite. Dar locul acesta fiind de curînd cucerit, majoritatea populației o formează oamenii din Rumelia¹⁵⁴. De asemenea, sînt și puțini bosniaci de la serhaturi.

401 *Relatare despre cereale și alte produse.* Aici nu lipsesc niciodată, atît vara cît și iarna, plantele și legumele. Se produce o varietate de grîu ce seamănă cu grîul denumit „dinte de cămilă”, din care se face o pîne albă ca și calaicanul de Alep, încît strălucește. Strugurii, prunele, perele, varza, pepenii galbeni și pepenii verzi se produc în cantități așa de mari încît o haraba plină cu pepeni galbeni și cu pepeni verzi se vinde cu doi beșlici¹⁵⁵, iar o oca de carne pe un ban¹⁵⁶. Într-un cuvînt, a fost cucerit un vilaiet foarte bogat. Să dea Allah ca aceste locuri să rămînă sub stăpînirea islamică! Toată raiaua de aici o formează însă valahii, slovaci și maghiarii.

Descrierea riurilor și a apelor pentru vite.

S-a mai spus că rîul Criș, ce curge prin șanțul cetății și prin oraș, vine din țara Ardealului și se varsă în Tisa. Dar nu este o apă atît de

¹⁵³ În alte manuscrise: *tabiye*, adică „întărituri”.

¹⁵³ *Seykovi*, probabil „Poarta dinspre Siniob”.

¹⁵⁴ *Rum*.

¹⁵⁵ *Beşlik*, monedă otomană de 5 piaștri.

¹⁵⁶ *Penez*, „monedă”, „ban”; circula și în Ungaria; echivala cu asprul (*akçe*).

lăudabilă, fiindcă în gîtul celui care o bea timp îndelungat apare gușă¹⁶⁷, adică o tumoare¹⁶⁸. De aceea oamenii pricepuți beau de obicei apă curată din puțuri.

Despre părerile astronomilor maghiari. Potrivit științei „astrolabice”, acest oraș se găsește în zona a cincea climaterică . . . Am vizitat acest oraș așa cum am dorit.

După aceea a sosit o poruncă împărătească trimisă lui elci-pașa de către marele vizir Köprülü. Ea a fost citită la divanul din Oradea. În ea se arăta că, atunci cînd fusese citită scrisoarea împărătească în fața împăratului Austriei¹⁶⁹ și cînd se încheiase pacea, în urma rugăminții împăratului Austriei, se dăduse firman pentru dărîmarea cetății Săcuieni¹⁶⁰, din vilaietul Haiduşag, de lângă cetatea Oradea. Cînd s-a citit acest firman, stăpînul Oradiei, Hasîm-Mehmed pașa, și toate trupele de serhat au spus: „Nu ne vom lua după această poruncă și nu vom lăsa să fie dărîmată cetatea Săcuieni, care ne este foarte folositoare. Cu voia lui Allah, o vom cucerii și pe aceasta din mîinile ardeleanului și cînd vom așeza trupe în ea, cetatea Oradea va reînvia, căci va rămîne în interiorul țării și va deveni un zid alexandrian. Atunci și granița islamică va fi în liniște”. Astfel, ei nu s-au supus nici poruncii împărătești, nici firmanelor vizirului de Buda, Mehmed pașa, nici scrisorilor stăpînului nostru elci-pașa și nici tratatelor de pace ale împăratului Austriei. Astfel, ne-supunîndu-se poruncilor padișahului, ei nu au îngăduit să fie dărîmată cetatea Săcuieni¹⁶¹.

Cu voia lui Allah, a treia zi // după această nesupunere la porunca împărătească și după refuzul de a dărîma cetatea Săcuieni, a venit un capugibași din partea padișahului cu un hatișerif către valiul Oradiei, Hasîm-Mehmed pașa. Cînd, la divanul împărătesc, a fost citit înaltul iarlîc al padișahului, s-a văzut că cuprinsul hatișerifului era următorul: „Tu, care ești vizirul Oradiei, Mehmed pașa, cînd vei primi hatișeriful meu, să mergi cu toată oastea ta din eialetul Oradiei și să dărîmi cetatea Săcuieni, făcînd-o una cu pămîntul, ca urmare a rugăminții prietenului nostru, împăratul Austriei. Cetatea aceasta se află în vilaietul Haiduşag din țara Ardealului, în apropierea cetății Oradea. S-a auzit, de asemenea, că cetatea Adrian¹⁶² din Ardeal, care, potrivit prevederilor păcii stabilite cu ocazia cuceririi Oradiei de către noi, urma să rămînă dărîmată, a fost

¹⁶⁷ *Kuşka*, în sens de *gușcă*; deformat din „gușă”.

¹⁶⁸ *Ur*.

¹⁶⁹ Leopold I.

¹⁶⁰ *Seykel Hit*, „podul Secuilor”.

¹⁶¹ Nici garnizoana din Săcuieni nu voia să părăsească cetatea și a cerut lui Mihail Apafi să amîne dărîmarea ei. Vezi *Monumenta Comitatus*, ed. Szilágyi S., vol. XIV, pp. 65, 69–71.

¹⁶² *Adorban*. Cetate veche, azi în ruină, lângă Sălard, jud. Bihor.

reparată și întărită din nou de blestematul de crai al Ardealului¹⁶³, care, contrar păcii, a așezat în ea și trupe ghiaure: austriece, ardelenе și din haiducime. De aceea acum, la sosirea acestui hatîșerif, să pornești cu armata din eialetul Oradea, ce se află sub guvernarea ta, și, ducînd cu tine munițiile și tunurile balimeze, să dărimi cetatea Săcuieni, potrivit rugăminții prietenului nostru, craiul cezar, iar din partea noastră să dărimi cetatea Adrian”.

Cînd acest hatîșerif, această poruncă împăratească, a fost citită, atunci au fost scoase îndată, în partea dinspre Olosig a Oradiei, tuiurile vizirului din Oradea, cortul său, precum și celelalte lucruri ale sale. Punîndu-se să strige crainicii, în trei zile s-au adunat douăzeci de mii de ostași, iar a cincea zi a venit și s-a alăturat armatei de la Oradea și Djer-rah-Kasîm pașa cu oastea din eialetul Ineu, douăzeci de mii de soldați, și cu douăzeci de tunuri mari și cu trei tunuri balimeze. Sfătuindu-se și cu comandantii de la serhat, cei doi viziri au pornit încrezători în ajutorul lui Allah, cu șapte tunuri balimeze și cu patruzeci de tunuri mari și cu patruzeci și șapte de mii de ostași înarmați.

Descrierea conacelor pe unde am trecut în drumul nostru, din vilaietul Oradiei spre vilaietul haiducimii din țara Ardealului și spre alte cetăți.

403 Mai întîi, au venit la Hasîm-Mehmed pașa, lingă Oradea, toți birăii¹⁶⁴, adică toți guvernatorii ghiauri, toți episcopii¹⁶⁵, adică preoții de frunte¹⁶⁶, toți nemeșii, adică spahii, precum și toți jodoșii¹⁶⁷, adică trupele de legegii din vilaietul Ardealului și din districtul haiducimii și din vilaietul curuților¹⁶⁸, // din vilaietul Ungariei de mijloc și din eialetul Oradea, făcîndu-i urări cu ocazia expediției și prezentîndu-și darurile lor. Toate cetele acestea de ghiauri, devenind călăuze ale armatei islamice, îl conduceau pe Mehmed pașa la cetățile ce nu erau încă supuse.

Mai întîi, am pornit din Oradea spre apus și, în ...¹⁶⁹ ore de mers, am trecut prin sate înfloritoare.

*Menzilul Valea Morii Craiului*¹⁷⁰

Cînd, mai înainte, în anul 1071¹⁷¹, fusese cucerită, cu voia lui Allah, cetatea Oradea, ghiaurii care ieșiseră dinlăuntrul fortăreței și se predaseră

¹⁶³ Mihail Apafi.

¹⁶⁴ Biro.

¹⁶⁵ Îrșek.

¹⁶⁶ Bașpapasları.

¹⁶⁷ Jodoșları, popular: zsódos.

¹⁶⁸ Kurus, curuți.

¹⁶⁹ Lacună în text.

¹⁷⁰ Kıral Degirmeni Vadisi, neidentificat.

¹⁷¹ 6 sept. 1660—26 aug. 1661.

fuseseră aduși cu bine la cetatea Sîniob¹⁷² unde fuseseră dați în primire. Primind daruri de la căpitanul lor, pe cînd Hasîm-Mehmed pașa se întorcea, ieșiseră dintr-un loc ascuns vreo trei mii de ghiauri și îl atacaseră pe Hasîm Mehmed pașa în acest loc numit Moara Craiului. Trebuise să dăm aci o mare luptă, care ținuse trei ore. Atunci, Hasîm-Mehmed pașa, fiind atins la coapsă de un glonte, stătuse într-un loc, din pricina rănii, dar, nearătînd nimănui că e rănit, îndemnase oastea la luptă și, slavă lui Allah, ghiaurii fuseseră înfrinți, iar noi deveniserăm biruitori. Numai cînd am ajuns la armata islamică de lîngă Oradea, cu un mare număr de tîdve și prizonieri, atunci Mehmed pașa spuse că este rănit. Sute de meșteri chirurghi se adunară, dar nu putură să scoată acel glonte din coapsa lui Mehmed pașa. Cu voia lui Allah, acum am venit din nou la locul unde Mehmed pașa fusese rănit în expediția aceea. Umilul de mine pusesem pe rana lui Mehmed pașa grăsimă de la o inimă de iepure cu un fitil. Sosind în acel loc, Mehmed pașa a început îndată să țipe de durere. Cînd a venit Djerrah-Kasîm pașa, l-a întrebat ce are și a băgat de mai multe ori o pensă în rana lui Mehmed pașa. Atunci a ieșit un glonte de pușcă de mînă, greu de șase dirhem, ca și cum ar fi fost de curînd înfășurat în hîrtie. Văzînd că a scăpat de durerile rănii, Mehmed pașa a tăiat, drept mulțumire, patruzeci de oi și a împărțit la săraci trei pungi de riali. Cu voia lui Allah, el fusese rănit // în acel loc cu șase ani mai înainte și, timp de șase ani, a umblat cu durere, pentru ca, la începutul celui de al șaptelea an, să scape tot lîngă Moara Craiului. 404

A doua zi, am plecat de acolo spre apus, tot cu mare alai, printre munți și păduri de stejar și am mers timp de cinci ore cu băgare de seamă prin locuri primejdioase.

Descrierea cetății întărite Sîniob¹⁷³

I se spune și Senköbi, care în limba maghiară înseamnă...¹⁷⁴. Este zidită de către craiul Báthori¹⁷⁵, strămoșul nefast al lui Gabriel Bethlen¹⁷⁶. A fost cucerită în anul 1071¹⁷⁷ de către Arnavud Sinan pașa. În prezent, este reședință de sangeacbei, de-sine-stătătoare, în eialetul Oradea. Potrivit legii lui Mehmed al IV-lea, i s-a dat de către padișah un hass de 300.000 de aspri. Are șapte zeamete și șase sute de timarioți. De aseme-

¹⁷² *Sehbovi*, în loc de *Senkövi* sau *Senköy*.

¹⁷³ *Senköy* sau *Senkövi*. De fapt Szentjobb. Ea se află la nord de Oradea.

¹⁷⁴ Lacună în text. Szentjobb înseamnă „sfînta dreaptă” a regelui Ștefan cel Sfînt. Vezi *Bihar vármegye*, p. 150.

¹⁷⁵ *Batagor* sau *Betegor*, în loc de Báthori.

¹⁷⁶ *Bethlen Gabor*. Sînt două familii diferite.

¹⁷⁷ 6 sept. 1660—26 aug. 1661.

nea, are un alaiabei, ceribași, iuzbași și chehaie de spahii, precum și serdar de ieniceri, dizdar, cinci agale de cetate, trei mii de ostași și muniții bune. Are și un cadiu cu rang de o sută cincizeci de aspri. Potrivit regulilor stabilite, ostașii timarioților, soldații în zale, precum și trupele beului formează, toate la un loc, în timp de expediție, șase mii de ostași.

Forma cetății. Este o construcție de piatră în formă pentagonală, așezată într-un loc mlăștinos, între munți, la o distanță de șase ore, în partea de nord-vest a cetății Oradea, avînd și întărituri. Este o cetate mică, dar foarte trainică, avînd un perimetru de o mie șapte sute de pași și o poartă de fier ce se deschide spre răsărit. În interiorul ei se află geamia lui Sinan pașa, un mecet, muniții, hambare de provizii, precum și zece dughene mici. Alte construcții, precum și băi, nu sînt. Nu este nevoie de o descriere amănunțită a acestei cetăți, căci cine a văzut cetatea Oradea poate considera că a văzut-o pe aceasta. Așa cum cetatea Cluj¹⁷⁸ seamănă cu cetatea Kanisza, tot așa și aceasta seamănă cu Oradea, de parcă ar fi fiica ei. Orașul nu este încă înfloritor.

De acolo am mers cinci ore spre miazănoapte prin sate prospere și prin păduri de stejari.

Descrierea graniței Ardealului, adică a cetății Săcuieni¹⁷⁹

405 I se spune și Sekel-Hit. Din trecut și pînă azi a făcut parte din cetățile vilaietului Ardeal. Nu se știe cine a zidit-o¹⁸⁰. // La cucerirea Oradiei, cu ocazia înscrierilor făcute de Ali pașa, această cetate a rămas în vilaietul haiducimii din Ardeal și toate cele șase sute de sate ale ei au fost înscrise în districtul Bihor, devenind sate dependente de Oradea. Această cetate fiind aproape de cetatea noastră Oradea, cu ocazia încheierii păcii, împăratul Austriei, de teamă, a solicitat ca ea să fie dărimată, fiindcă ghiaurii prevăzători, care se tem de urmările evenimentelor, au socotit că otomanii, după ce au cucerit cetatea Oradea, dacă vor pune mîna și pe această cetate Săcuieni și vor apuca să așeze trupe într-o cetate atît de tare, vor pune stăpînire pe tot vilaietul Ardealului și pe tot ținutul haiducimii și pe întreg vilaietul Ungariei de mijloc. De aceea el s-a rugat din vreme ca această cetate Săcuieni să fie dărimată.

Atunci serdarul nostru, Hasîm-Mehmed pașa, cu patruzeci de mii de soldați, a ajuns lîngă cetate. Au mai venit și din partea împăratului Austriei patruzeci-cincizeci de mii de raiale și beraiale cu cazmale, cu lopeți

¹⁷⁸ Kopoșvar, în loc de Kolojvar, Cluj.

¹⁷⁹ Seykel-Hit.

¹⁸⁰ Cetatea a fost a lui David Zólyomi, de la care a luat-o G. Rákóczi I la 1632 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 86). Vezi istoricul ei la Ecaterina Sasu, *Cetăți în stilul Renașterii în Țara Crișurilor*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, pp. 542—552.

și cu sape și cu trei mii de cîntare de pulbere neagră și cu două mii de grenade. Ele stăteau gata în jurul cetății. Trupele austriece ce se găseau în interiorul cetății, transformîndu-se îndată în pedestrași, au plecat înarmate la cetatea ungurească.

Toți oamenii dintre raiale și beraiale care își aveau casele în cetate și-au luat membrii familiilor lor și au ieșit din cetate, plîngînd și țipînd, iar ghiaurii săraci au spus cu toții: „Hei, cetate, Săcuieni, otomanul n-a știut să te prețuiască! Mai bine era dacă ai fi fost în mîinile otomanului!” Atunci, cei patruzeci-cincizeci de mii de raiale austriece, tăbărînd îndată asupra cetății Săcuieni, ca furnicile, au săpat subterane în douăzeci și șapte de locuri și, cu ajutorul pulberii negre, au aruncat în aer zidurile cetății puternice și frumoase. Toate construcțiile au căzut în acea mlaștină adîncă, încît cetatea a fost ruinată și distrusă într-o singură zi¹⁸¹.

Atunci, douăsprezece mii de soldați din haiducime, purtători de săbii, și raialele de acolo, răscolindu-se îndată, au spus: „Din moment ce cetatea noastră a fost ruinată, noi ne supunem de acum încolo împăratului Austriei și nu vrem să mai fim sub ascultarea cetății Oradea”. Și nu s-au mai supus. Astfel, renunțînd să mai fie raialele Oradiei, douăsprezece mii de raiale cu săbii și douăsprezece mii de ostași ghiauri au plecat și s-au risipit într-o clipă. În felul acesta, blestematul de împărat al Austriei a devenit stăpînul unui mare număr de raiale printr-o dibăcie minunată. Ce folos însă! Allah le știe pe toate! Căci, atunci cînd, împreună cu elci-pașa al nostru, ne-am întîlnit cu împăratul Austriei în cetatea Viena și cînd, // în timpul discutării <încheierii> păcii, împăratul Austriei a solicitat de la elci-pașa dărîmarea acestei cetăți, Săcuieni, umilul și sărmanul de mine i-am spus în taină lui elci-pașa să nu accepte aceasta. Cu voia lui Allah, propunerea mea avînd influență, pașa nu acceptase și nu dăduse voie ca această cetate să fie dărîmată. Pînă la urmă, împăratul Austriei a cerut aceasta la Pragul împărătesc, prin solii săi. Atunci ei au obținut aprobarea preafericitului nostru padișah și, astfel, hațișeriful padișahului a sosit la Oradea. Pe baza firmanului împărătesc, am distrus această cetate, dar am pierdut douăzeci și patru de mii de raiale înscrise la cetatea Oradea. Porunca și firmanul aparțin padișahului.

Cetatea Săcuieni se afla într-un loc mlaștinos și adînc, la granița noastră ungurească, unde constituia un obstacol puternic, avînd formă rotundă și fiind prevăzută de jur împrejur cu nouă bastioane. Ea era o

¹⁸¹ Despre aruncarea în aer a cetății și dărîmarea ei pînă la temelie vezi și G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 592—593 și 595. Despre utilajul cetății la această dată vezi K o n c z J ó z s e f, *Szekelyhid várának hadi készlete 1665 február 6-án* [Disponibilitățile de război ale cetății S. la 6 febr. 1665], în „Hadtörténelmi közlemények”, 1890, p. 598 și urm.

cetate bine întărită și o fortăreață foarte rezistentă, fiind construită din cărămizi roșii și avind o poartă spre apus.

Atunci cînd, cu gloriosul gazi Seidi-Ahmed pașa, efendiul nostru, pusese răm stăpînire, cu puterea brațelor, pe o sută șazeci de cetăți din țara Ardealului și cînd, supunîndu-le pe toate, luaserăm daruri de la fiecare, intrînd în ele, și cînd toate cetățile fuseseră aduse la ascultare, numai această cetate Săcuieni, fiind tare și puternică, nu-i dăduse lui Seidi-Ahmed pașa nici măcar un mangîr de Creta¹⁸² și nu-l lăsase să se apropie deloc, slobozind asupra sa cele o mie șaptezeci de tunuri¹⁸³ cu bătaie lungă. Pînă la urmă, Seidi-Ahmed pașa, stînd în munți, zise: „Ah! Cetate ghiaură, Săcuieni, sfîrșitul tău nu va fi bun!” și plecase în munți rușinat și umilit. Așa de puternică era cetatea aceasta, așezată într-o mlaștină adîncă. Ea putea să cadă ușor în mîinile otomanilor dacă, atunci cînd am intrat în ea pentru a o ruina, trupele islamice n-ar mai fi ieșit din ea; astfel ar fi fost cucerită. Ea ar fi devenit acum, în mîinile musulmanilor, o cetate de batjocorire <a ghiaurilor>. Dar acum sărmana cetate a fost dărîmată peste tot cu ajutorul tunelurilor, încît i-au rămas doar temeliiile. Într-un cuvînt, în Ardeal nu exista o a doua cetate ca aceasta. Numai cetatea Carei¹⁸⁴ și cetatea Gilău¹⁸⁵ pot fi asemuite cu ea.

Pornind de acolo spre nord, am raportat la Poarta împărăției despre dărîmarea acestei cetăți. Apoi, am plecat cu toată armata islamică spre nord și, timp de trei ore, am trecut prin munți și locuri stîncoase și apoi, mergînd încă timp de trei ceasuri spre nord, am intrat în cîmpia Pomezueu¹⁸⁶.

407 *Descrierea micii cetăți Pomezueu*¹⁸⁷. Pe cînd eram în vilaietul Ardeal, la cucerirea Oradiei, ghiaurii de aici, de teama Casei // otomane, predaseră cetatea aceasta de bună voie. Toate munițiile ei fuseseră duse la Oradea. Acum, șaptezeci și nouă de sate înfloritoare, împreună cu cetatea, toate fiind în mîinile musulmanilor, satele și raialele sale arată supunere.

Forma cetății. Această cetate este așezată la poalele muntelui Pomezueu, cu fața spre cîmpia Pomezueului; are formă pătrată. Deși este o cetate mică, din piatră, totuși e înaltă.

De acolo, plecînd spre nord, am mers timp de patru ore^{187 a}.

¹⁸² În sens de nici un ban.

¹⁸³ Și aici se pare că Evlia exagerează; după G. Kraus, cetatea avea numai 130 de tunuri care au fost duse la Kálló (*op.cit.*, p. 595). Vezi și K <oncz> J., *Szekelyhid várfelszerelésének elszállítása 1667-ben* [Transportarea utilajelor cetății S. la 1667], în „Hadtörténelmi közlemények”, 1890, p. 709.

¹⁸⁴ Karol.

¹⁸⁵ Gălu (cit. Ghialu).

¹⁸⁶ Pomezueu, jud. Bihor. Pomezueu se află la o distanță mare de Săcuieni, spre sud, nu spre nord.

¹⁸⁷ Vezi *Bihar vármegye*, p. 131.

^{187 a} Spre sud.

Descrierea ținutului și a cetății Beiuș¹⁸⁸

Este o comună mare cu o mie de raiale, dintre unguri și valahi, înstărite și cu sate înfloritoare. La înscriere, această comună a fost trecută la cetatea Oradea. Fiind un ținut foarte bogat, oameni mai arătoși decât cei de aici nu se întâlnesc în alte ținuturi.

Forma fortăreței. Este o construcție din piatră, în formă hexagonală, așezată la poalele unui deal. A fost zidită, în timpul domniei sultanului Suleiman¹⁸⁹, de către craiul Gabriel Bethlen¹⁹⁰, căruia poporul maghiar îi spune Bethlen-Gor. În limba maghiară Belnosvar însemnează...¹⁹¹ În prezent, raialele și beraialele de aici, împreună cu districtul, aparțin Casei otomane. Cetatea aceasta se află în mâinile raialelor care, la rîndul lor, sînt o populație supusă față de osmanlii.

Plecînd de acolo, am mers timp de cinci ore spre răsărit.

Ținutul Huedin¹⁹² și descrierea cetății Bologa¹⁹³.

Ținutul Huedinului¹⁹⁴ are trei sute de sate înfloritoare. Soldații ghiauri de aici sînt <recrutați> din rîndurile populației haiducimii. Dar mai sus numita cetate Bologa, ce se află în acest district, este așezată pe o cîmpie netedă și la poalele unui munte acoperit cu păduri. În anul 1072¹⁹⁵, cînd am mers cu serdarul Ali pașa în expediția împotriva Ardealului și cînd, omorîndu-l pe craiul Ioan Kemény¹⁹⁶, l-am pus crai pe Mihail Apafi¹⁹⁷, în anul acela am ars această cetate Bologa. Faptul acesta, precum și acela că am luat atunci multe prăzi fiind descrise amănunțit printre evenimentele din acel an nu mai este nevoie să fie repetate¹⁹⁸. De acolo, am plecat din nou spre nord cu oastea islamică și am mers timp de șase ore.

¹⁸⁸ *Belnuș*, iar la nota 2: *Pelanuș*, Beiuș, jud. Bihor. Se află la sud de Pomezeu, nu la nord cum se spune în text.

¹⁸⁹ Suleiman Magnificul.

¹⁹⁰ *Bethlen Gabor* (1613–1629) nu a fost contemporan cu Suleiman Magnificul (1520–1566), așa cum spune Evlia și în alte locuri. De fapt cetatea este mult mai veche, datînd din sec. XIII. Ea era situată pe un deal lîngă satul Fîniș, fiind numită și „castrum Fenes” sau „Béla-vár” (C. Pavel, *Școalele din Beiuș, 1828–1928*, Beiuș, 1928, pp. 74–76).

¹⁹¹ Lacună în text. Despre originea numelui Beiuș (Beinș) vezi Marius Sala, *Cu privire la etimologia toponimicului Beiuș*, în „Studii și cercetări de lingvistică”, 1960, nr. 3, pp. 699–700.

¹⁹² *Henot* sau *Hunot* (de la Bánffy Hunyad). Așa numeau turcii ținutul Clujului.

¹⁹³ *Șebeșvar*, jud. Cluj.

¹⁹⁴ *Hebot*, sau *Hebut*, iar la nota 3: *Hunot*.

¹⁹⁵ 27 aug. 1661–15 aug. 1662. Vezi vol. VI, pp. 26–27 (*Seyahatname*).

¹⁹⁶ *Kemény*.

¹⁹⁷ *Apafi Madjal*.

¹⁹⁸ Vezi vol. VI, pp. 26–27.

*Descrierea ținutului Solnocul de Mijloc*¹⁹⁹ și a cetății Hodod²⁰⁰. Și acest mare ținut a fost înregistrat cu ocazia cuceririi Oradiei. Raialele sale, șaptesprezece mii de maghiari și valahi, din cele trei sute de sate înfloritoare, se supuseseră Oradiei, aflată sub stăpânirea islamică, iar cetatea rămăsese în mâinile ghiaurilor²⁰¹.

În prezent, ea este o cetate mică, dar puternică, așezată la poalele unui munte înalt și se află sub stăpânirea Ungariei de mijloc²⁰². N-am putut intra spre a o vedea, din pricină că în ea se aflau ghiaurii. Căpitaniilor lor însă, aducând lui Hasim-Mehmed pașa daruri, au dat ospățuri mari în cinstea trupelor islamice. Manifestându-și bucuria lor prin salve de tunuri, eiau arătat în felul acesta supunere.

De acolo, mergînd tot spre nord, prin munți, am trecut prin sate înfloritoare.

*Descrierea cetății Cehul Silvaniei*²⁰³ și a comunei Solnocul Interior²⁰⁴

Din cele două sute de sate înfloritoare, au fost înregistrate șapte mii de raiale alese, cu ocazia înscrierii lor ca raiale la cetatea Oradea. Dar cetatea fiind în mâinile ghiaurului din Ardeal, înăuntrul ei se află armata austriacă. Ne-am oprit cu toată oastea islamică lîngă cetate și, așezîndu-ne corturile și echipamentele, s-au tras salve de tun din cetate. Aducîndu-se daruri serdarului Hasim-Mehmed pașa și lui Djerrah-Kasim pașa, s-au dat ospățuri mari. După aceea, s-au făcut daruri multe căpitanului din cetate, precum și notabililor²⁰⁵ de acolo.

Descrierea formei cetății Cehul Silvaniei. Ea a fost descrisă mai sus, în legătură cu evenimentele din timpul lui Ali pașa. Apoi am plecat de acolo spre vest, prin munți.

*Descrierea cetății Șimleu*²⁰⁶ și a districtului său

După descrierile făcute cu ocazia cuceririi Oradiei, cetatea și districtul au rămas în mâinile ghiaurilor ardeleni. <Șimleul> are o fortăreață trainică

¹⁹⁹ *Koza Sonlok*, ar fi jud. Sălaj.

²⁰⁰ *Hadaivar*, lîngă Cehul Silvaniei, jud. Satu Mare.

²⁰¹ Sub jurisdicția principelui Transilvaniei, avînd garnizoană ardeleană.

²⁰² Cetatea este amintită la 1368, fiind refăcută în sec. XVI, cînd era a familiei Wesseleny (vezi Petri, *Szilágy vármegye*, II, pp. 61–105).

²⁰³ *Cehivar*. Cehul Silvaniei, jud. Sălaj, se află la răsărit de Hodod, nu la nord. Vezi Petri M., *Szilágy vármegye*, II, pp. 29–60.

²⁰⁴ *Beșo Sonlok*, de la Belső Szolnok, ținutul din jurul Dejului.

²⁰⁵ *Irşek ve şaklarına*.

²⁰⁶ *Șomlu* sau *Șomlo*, iar la nota 4: *Șomlovar*, Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj. Se află la sud-vest de Cehul Silvaniei. Vezi Petri M., *op.cit.*, II, pp. 137–234 și planul cetății la Szilagyi S., II. *Rákóczy György*, p. 24.

și puternică. Deși se află în mâinile ghiaurilor, totuși, în anul 1071²⁰⁷, // când 409
am cucerit Ardealul, împreună cu Ali pașa, această cetate Șimleu se supusese
lui Ali pașa. Și acum, supunându-se serdarului Hasîm-Mehmed pașa, cei de
acolo au tras salve de tun în semn de bucurie și, dînd ospățuri armatei și
celor doi viziri, ei le-au oferit și daruri. Acest Șimleu este însă un district
mare în mâinile ghiaurilor, iar armata sa e alcătuită dintre cei din neamul
haiducimii ...

De acolo, am plecat spre apus și, în cinci ore de mers, am trecut prin
mai multe sate de pe malul Tisei²⁰⁸.

Descrierea cetății Sătmar²⁰⁹ și a ținutului ei

S-au descris mai sus că, dintru început, ea a fost sub stăpînirea craiului
Ardealului, fiind așezată pe malul rîului Tisa²¹⁰, iar în anul 1071²¹¹, cînd
cuceriserăm, cu vizirul Budei, Ismail pașa, vilaietul secuiesc din țara Ardea-
lului, și cînd ne reîntorseserăm victorioși la oastea islamică, atunci ata-
caserăm, împreună cu oastea tătară, această cetate a Sătmarului, de pe
malul Tisei, și luaserăm din districtul său înfloritor șapte mii de prizonieri.

De acolo am mers cu oastea tot spre nord, de-a lungul rîului Tisa²¹².

Descrierea cetății Medieșul Aurit²¹³ și a districtului ei Și aici se găsesc
ținuturi înfloritoare. Dar, în prezent, se află sub stăpînirea Ardealului.
Și pe aceasta o supuseserăm în anul 1071, în timpul lui Ali pașa, ruinînd-o.
În prezent, arătînd din nou supunere, căpitanii ei au adus daruri. De ase-
menea, dînd ospățuri mari, au tras salve de tun în semn de bucurie.
De acolo, am pornit iarăși cu toată armata islamică, mergînd cînd de-a
lungul Tisei, dînd prin munți și păduri de stejar, după nevoie. Am ajuns
la cetatea Ecsed²¹⁴ care se află în districtul Sătmar. De acolo am ajuns la
cetatea Carei²¹⁵ care, de asemenea, se află în districtul Sătmar. De acolo
am mers la cetatea Kálló²¹⁶ și în districtul ei. De acolo am mers la cetatea
Gilău²¹⁷ și în districtul ei. Aceste patru cetăți și districte mai sus arătate au

²⁰⁷ 6 sept. 1660—26 aug. 1661. După G. Kraus, *op.cit.*, p. 341, cetatea ar fi fost
dărimată la 1660.

²⁰⁸ Este vorba probabil de Crasna.

²⁰⁹ *Sakmar*. Se află la nord de Șimleul Silvaniei. Vezi vol. VI, p. 38. (*Seyahatname*).

²¹⁰ De fapt pe Someș. Vezi vol. VI, p. 38.

²¹¹ 6 sept. 1660—26 aug. 1661.

²¹² De fapt spre răsărit, iar apa este Someșul.

²¹³ *Aranyos Megeşvar*. Vezi vol. VI, p. 34.

²¹⁴ *Eşetvar* sau *Eştevar*, Ecsed, R.P. Ungară.

²¹⁵ *Karol*.

²¹⁶ *Kalu* sau *Kalo*.

²¹⁷ *Gălu* (cit. *Ghialu*), Gilău, jud. Cluj.

fost descrise. În volumul anterior am descris cu detalii cum, în anul...²¹⁸, cînd am pornit în expediția împotriva Ardealului, cu Ali pașa, cetățile și districtele lor mai sus numite nesupunîndu-se, am ruinat casele lor și le-am
410 făcut una cu pămîntul, luîndu-i prizonieri pe ghiaurii lor // și făcîndu-i chebab²¹⁹. De aceea nu e nevoie ca ele să fie descrise din nou.

De la ruina lor de către Ali pașa și pînă acum ele au înflorit și, astfel, căpitanii lor, venind la serdarul Mehmed pașa și la Djerrah-Kasım pașa, le-au adus daruri și au dat ospățuri mari, în timp ce se trăgeau salve de tun, în semn de bucurie. De acolo am plecat din nou cu oastea islamică <Urmează descrierea cetăților: Ibrany, Bolgar, Hust, Sárospatak>.

*Caracteristicile cetății Adrianul Mare*²²⁰. În limba ardeleană înseamnă...²²¹ Nu știu cine a fost ziditorul ei²²². Cetatea aceasta este așezată
412 într-o cîmpie întinsă // în ținutul Bihor, fiind zidită din piatră și avînd o formă ovală; este o cetate întărită. Seidi Ahmed pașa incendiase orașul său exterior. În prezent ea este mai înfloritoare decît înainte, iar toate trupele ghiaure de acolo sînt supuse cetății Oradea. Dar cetatea aceasta se află tot în mîinile ghiaurilor din haiducime. Are sate foarte populate, dar noi n-am intrat în cetate. De departe pare o cetate frumoasă și înfloritoare, avînd o mănăstire arătoasă și fiind înzestrată cu turle și bastioane. Căpitanii cetății și birăii de acolo au adus daruri și provizii multe, trăgînd totodată salve de tun în semn de veselie. De acolo, am mers din nou spre nord²²³
timp de cinci ore²²⁴ ...

414 ...Apoi am mers de la cetatea Tatar spre nord timp de trei ceasuri.

*Caracteristicile cetății Cherechiu*²²⁵. În limba ardeleană înseamnă...²²⁶ Ziditorul ei este, de asemenea, unul dintre fiii lui Menucehr, adică Sek Ban Ejder²²⁷, care a făcut o mulțime de construcții. Intrînd sub mai multe stăpîniri, în prezent este o cetate întărită, așezată într-o cîmpie mănoasă, din districtul Haidușag și se află în stăpînirea craiului ardelean, Mihail Apafi. Răposatul gazi Seidi-Ahmed pașa, atacînd această cetate, dăduse

²¹⁸ Lacună în text. 1660–1661.

²¹⁹ În sensul de a-i măcelări. Vezi vol. VI, p. 39.

²²⁰ *Buyuk Adorban*.

²²¹ Lacună în text.

²²² Cetatea este foarte veche, fiind amintită la 1284, cînd se spune că fusese ocupată de un anume Nicolae, dușmanul regelui (*Documente*, C, veac. XIII, vol. II, p. 254).

²²³ *Yildiz ruzgari*, „vînt de nord”.

²²⁴ În alt manuscris: 4 ore (Cf. vol. VII, p. 413, nota 1).

²²⁵ *Keş Kerekî*, Cherechiul Mic, jud. Bihor.

²²⁶ Lacună în text. Numele satului derivă din ung. *Kerek* = roată (N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV*, p. 169).

²²⁷ *Yekban* sau *Yekman*, în loc de Nyék Ban Ejder, adică Nagy-Bánya, care ar fi eponimul imaginar al orașului Baia Mare (vezi vol. VI, pp. 30–32).

foc oraşului său mare, fără să-i dea răgaz, iar noi capturaserăm atunci o mie de prizonieri şi multe prăzi. Dar, după cucerirea Orădiei, această cetate şi raialele sale supunându-se, ea devenise vaciful lui Köprülü Mehmed paşa.

De acolo am mers timp de cinci ore spre apus, trecînd prin sate populate şi înfloritoare şi cu case frumoase şi prin cîmpii şi munţi, precum şi printre grădini şi vii. <Urmează ştiri despre oraşul Debreczen şi cetatea Pocsaj>. 416

*Caracteristicile cetăţii Adrianul Mic*²²⁸. Cu ocazia încheierii păcii de la Oradea, făcîndu-se înscrierea eialetului, cetatea, aflată pe un deal, fusese dărimată, iar districtul său fusese înscris ca hass pentru vizirul cetăţii Oradea. Acum însă, contrar prevederilor păcii, craiul Ardealului, Mihail Apafi, apucîndu-se să repare această cetate Adrianul Mic şi punînd în ea trupe, se făcuse arz la împărăţie, după care a sosit îndată hatîşerif de la prealuminatul padişah, către Hasîm-Mehmed paşa, prin care se cere ca cetatea aceasta, Adrianul Mic, să fie luată din mîinile ghiaurilor şi dărimată, iarăşi, pînă la temelie. Venind numaidecît lîngă cetate, serdarul Mehmed paşa s-a aşezat acolo şi, nedînd răgaz, toţi gaziile au intrat în metereze în zorii zilei. Cînd doar patru tunuri balimeze au început să lovească cetatea, atunci zidurile, precum şi tunurile ei au început să sară în aer din mai multe locuri.

Astfel, văzînd că cetatea începe să fie dărimată, ghiaurii au cerut îndurare, zicînd: „Daţi-ne aman, voi, oştile otomane alese”. Ei au ridicat îndată steaguri albe de predare şi, plecîndu-şi steagurile lor cu cruci, au predat cetatea. Cînd toţi ghiaurii au plecat, fără arme, la cetatea Pacsaj²²⁹, scăpînd cu viaţă, armata islamică a intrat în cetate şi, în două zile, potrivit firmanului împărătesc, a dărimat-o pînă la temelie. Toate muniţiile, toate tunurile, precum şi celelalte arme de luptă au fost trimise la cetatea Oradea.

Apoi, cînd capugibaşul²³⁰ Înaltei Porţi, Mustafa aga, care sosise cu hatîşeriful pentru dărimarea acestei cetăţi, a fost învoit să plece la Înalta, Poartă, umilul de mine, zicînd: „Intîi tovarăşul de drum şi apoi la drum”, am luat şi eu învoire de la serdarul Mehmed paşa şi de la Djerrah-Kasîm

Din nou o creaţie a fanteziei lui Evlia Celebi, care nu avea cum să cunoască vechimea aşezărilor din ţara noastră. În realitate, regiunea Baia Mare este o veche vatră de locuire daco-romană, iar oraşul — apărut în sec. XIII—XIV în această regiune minieră — s-a numit, începînd de la 1329, „civitas Rivuli Dominarum”, iar Baia Mare de la 1585 (C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I, s.v.). Oraşul nu are nici o legătură cu personajul legendar de care vorbeşte Evlia. Despre vechimea aşezării vezi *Baia Mare. Schiţă monografică*, Baia Mare, 1966 (Muzeul Regional Maramureş).

²²⁸ *Küçük Adorban*.

²²⁹ *Poçay*, în R.P. Ungară.

²³⁰ *Ser bevvan*.

pașa. Fiecare din noi primind câte o pungă pentru cheltuieli de drum, trei cai, trei robi unguri, precum și o mulțime de daruri, am luat cu noi și un mare număr de însoțitori. Capugibașiul a plecat spre Timișoara, iar umilul de mine am dorit să merg la craiul Ardealului. Atunci am luat de la serdarul Mehmed pașa și de la Kasım pașa scrisori de prietenie către // craiul Ardealului. Mi-am luat rămas bun de la ei pe când oastea islamică, victorioasă, se îndreapta cu serdari spre Oradea, iar Djerrah-Kasım pașa pleca spre Ineu.

Relatare despre conacurile întâlnite în drumul nostru de la cetatea Adrianul Mic și pînă la craiul Ardealului, când umilul de mine am mers la el.

Mai întii, am plecat cu toți însoțitorii noștri de la cetatea Adrianul Mic, amintită mai sus, spre sud și, timp de opt ore, am trecut printre munți și stînci și pe drumuri prăpăstioase.

Satul Merfat²³¹ din ținutul Bihorului

Acesta este un sat de sași²³², cu o mie de case, asemănător unui orășel. În prezent depinde de cetatea Oradea. De acolo am mers tot spre răsărit și timp de șapte ceasuri, trecînd prin munți înalți și prin cîmpii, am ajuns în comuna Savadji²³³ din districtul Carasi.

Mai înainte, satul Savadji, aflat într-un mare distric înfloritor, aparținea Ardealului. În prezent, el este supus cetății Oradea. De acolo am luat-o spre răsărit și, timp de opt ore, am trecut prin multe sate și am ajuns la cetatea Halmaș²³⁴.

Nu știu cine a zidit-o ... În anul 1071²³⁵ o distrusesem și pe aceasta, împreună cu Seidi-Ahmed pașa. În prezent, ea este înfloritoare și depinde de Oradea. În ea se află ghiauri. Are un district mare, care este înscris în întregime la Oradea. Cetatea ei are formă triunghiulară și, fiind zidită din piatră, este o fortăreață puternică. Fiind așezată pe podișul Halmaș, locurile de bastioane sînt acoperite cu vii. Spre apus, se află districtul Cehi Kiad²³⁶, care este mare și supus ghiaurilor haidușaci. De cînd am dărîmat cetatea Săcuieni, raialele mai sus numitului Cehi Kiad nu mai vin la Oradea. Atunci s-au supărat ghiaurii din ținutul haidușacilor și s-au supus împăratului Austriei.

De acolo, am mers spre răsărit timp de șase ore.

²³¹ În nota 1 din volum: *Ferhat* sau *Farhat*. Neidentificat.

²³² *Saz-Madjari*. Sașii nu locuiau în această regiune.

²³³ Neidentificat. În această regiune nu se află sate cu asemenea numiri.

²³⁴ Probabil Halmăsd-Crișana.

²³⁵ 1660—1661.

²³⁶ Neidentificat. Poate Cehul Silvaniei.

*Caracteristicile marelui și vechiului oraș, varoșul Biharia (?)*²³⁷. În vila-
ietul Ardealului nu există un alt oraș atît de mare și un district atît de vechi
și înfloritor ca raiul. Aici sînt case vechi de locuit, rămase din timpul fiilor
lui Menuceher . . . Eu nu am văzut o altă țară cu o vegetație și cu produse
atît de bogate. La început, cu Seidi -Ahmed pașa și apoi, de două ori, cu
serdarul Ali pașa și cu Küçük-Mehmed pașa, am luat de la acest mare
district cîte șaptezeci-optzeci de mii de prizonieri și multe prăzi. De ase-
menea, multe mii de oști islamice, precum și trupele tătare se așezau în
cîmpia lui și mîncau din produsele îmbelșugate de aici, dar cu toate acestea,
nu scădea nimic, nici cît o picătură de apă din ocean sau nici cît o bucă-
țică din soare.

418

În anul . . .²³⁸, cînd veniserăm cu Ali pașa, noi distruseserăm acest oraș,
Bihar. De șase ani încoace²³⁹ a devenit mai frumos și mai înfloritor decît
mai înainte ; unele sate ale sale sînt supuse cetății Oradea. Orașul însă se
află pe malul riului Someș²⁴⁰ și este ca o grădină de rai.

Potrivit celor spuse de căpeteniile de acolo, se găsesc douăzeci și trei
mii de case nefaste, acoperite cu șindrilă. Are șaptezeci de mănăstiri mari,
precum și trei sute cincizeci de mori. Este un oraș cu două mii de dughene
și înfrumusețat cu șaptezeci de mii de vii și grădini frumoase. Are o climă
dulce, din care pricină bărbații și femeile de aici sînt de o frumusețe ce
nu se poate întîlni în niciun alt ținut. Toate femeile sînt frumoase, gra-
țioase și modeste, astfel că femeile și fetele sînt plăcute și atrăgătoare.
Cînd încep să grăiască, ele pronunță cuvinte alese.

Dintre merindele de laudă, pîinea cea albă și curată, diferitele fe-
luri de fructe și în deosebi merele felurite sînt foarte vestite. Locuitorii
trimit, ca dar, în celelalte regiuni, fructe, și gustul delicios al acestora se
menține timp îndelungat, iar frumusețea lor nu dispăre. De jur împrejurul
acestui oraș se află vii și grădini, încît ei stau în umbră în mijlocul florilor
și pe malul apelor și petrec cu băuturi. În aceste vii, cîntecul plăcut, și-n
același timp trist, al privighetorilor încîntă sufletul omului.

De asemenea, dintre lucrurile de laudă, care se fac din pămîntul binefăcător
de aici, se numără și diferitele pahare și farfurii și ulcioare frumoase, ase-
mănătoare cu cele chinezești și care nu se văd în nici o altă țară. // Umilul
de mine am adus cîteva din aceste vase și căni în Rum²⁴¹, încît cei care

419

²³⁷ *Bihar* sau *Bahar*, deci Bihor, cum apare mai departe. Cum însă Evlia mergea spre
răsărit, nu poate fi Biharia. Din descrierea lui Evlia rezultă că este vorba de un oraș mare.
La răsărit de Halmăsd este Zalăul.

²³⁸ Lacună în text. E vorba de 1660—1661.

²³⁹ De aci rezultă că Evlia Celebi și-a scris această parte a operei sale după șase ani de
la expediția lui Ali pașa în părțile Oradiei, respectiv prin anul 1667.

²⁴⁰ Șamoș, iar la nota 3: *Samoș*.

²⁴¹ *Rum*, aici în sens de Anatolia.

le-au văzut au crezut că sînt portocale. Într-un cuvînt, între ghiauri și femeile lor sînt oameni cunoscători a mii de feluri de științe și meșteșuguri. În acest oraș mi s-a arătat mult respect umilului de mine, încît mi-au dat două sute de însoțitori ghiauri înarmați, iar însoțitorii ce-mi fuseseră dați de către Hasîm-Mehmed pașa au plecat înapoi. Apoi am pornit din acest oraș, Bihar, și, timp de cinci ore, mergînd spre sud, am trecut prin sate înfloritoare.

Descrierea din nou a Solnocului și a districtului său.

Mai înainte, timp de douăzeci de zile, poposiserăm cu armata islamică în acest district și într-o parte a acestui Solnoc. Acum ne-am oprit în apropierea satului Frau²⁴². Cuvîntul Frau este denumirea ce se dă soțiilor de crai. Acest sat fiind un hass al soției craiului, i se zice satul Frau. Este un sat îmbelșugat și atîrnă de Ardeal. Aici se sfîrșesc satele ce aparțin cetății noastre, Oradea, iar ținutul și vilaietul prin care am trecut, de la Oradea încoace, fac parte din Ardeal, dar raialele și numeroase sate sînt înscrise ca zeamete și timare pentru eialetul Oradea, precum și hassuri pentru viziri, pentru defterdari și pentru intendentul de defter.

De acolo, am mers spre răsărit timp de cinci ore.

Caracteristicile cetății Chioar²⁴³

În limba maghiară însemnează „cetate de piatră”, dar locuitorii de la graniță îi spun cetatea Çatal²⁴⁴. Într-adevăr, se găsesc două cetăți față în față, așezate pe două părți ale unui munte înalt și se poate merge de la una la cealaltă; e o cetate puternică. În anul 1069²⁴⁵, ea nu se supusese serdarului Ali pașa și au tras de peste o mie de ori cu tunurile. Dar în noaptea aceea stăpînul nostru Melek-Ahmed pașa, fiind stăpînul eialetului Rumelia, așezase, în miezul nopții, într-un loc ascuns, trei mii de ostași înarmați din armata de Rumelia.

420 În zorii zilei, cînd el s-a arătat, în persoană, ghiaurilor, acești ghiauri nedemni au ieșit numai decît din cetatea Chioar, ca niște turme de porci, și, sărind asupra trupelor noastre, care se vedeau //, s-au luptat și s-au războit. Apoi trupele noastre, întorcîndu-se într-o parte, s-au prefăcut că fug, iar ghiaurii blestemați au început să urmărească oștile noastre, fugărindu-le. Cînd ei s-au depărtat mult de cetatea lor, ostașii islamici, așezați din timpul

²⁴² Frau, din l. germană; înseamnă „soție”, „femeie” sau „doamnă”.

²⁴³ Kiovar.

²⁴⁴ Forma Çatal apare la nota 4 din volumul tipărit și înseamnă „bifurcat”, „despărțit în două”. În text: Hayal (grafiatură greșită).

²⁴⁵ În text e spațiu alb, iar la nota 5 din volum se indică anul 1069 (după alt manuscris) = 1658–1659. De fapt, în 1661. Vezi mai sus vol. VI, pp. 29–30 și mai departe.

noapții în locuri ascunse de către efendiul nostru Melek-Ahmed pașa, au ieșit deodată din ascunzătoare, ca niște balauri cu șapte capete, cu strigăte de „Allah, Allah”, iar ghiaurii au rămas între două oști ca niște maimuțe prinse între focuri de tun. Astfel, tot măcelărindu-i pe ghiauri și nelăsându-i să scape cu viață, gaziii din Rumelia au dat foc orașului de pe malul râului de mai jos, după ce s-au săturat de multe prăzi capturate.

Am rămas în ea²⁴⁶ timp de două nopți și, pe cînd schimbam cîteva cuvinte cu căpitanul, i-am amintit de felul cum Melek-Ahmed pașa i-a măcelărit. Ei înșiși s-au mirat, zicînd : „Nici Seidi pașa nu ne-a putut veni de hac, dar ce folos, Melek pașa, tatăl, ne-a dat lovituri puternice cu sabia și a luat multe avuții”.

Eu, la rîndul meu, cercetînd cetatea, am fost cuprins de admirație pentru felul în care fusese construită. Era o cetate minunată și solidă, ca un zid alexandrin. Această cetate aparținea de fapt Ardealului dar, fiind o moștenire a lui Rákóczi, era a mamei²⁴⁷ lui Rákóczi, cu cei trei mii de soldați ai ei. Dar peste riul Someș, în partea de miazăzi, într-un loc destul de îndepărtat, are bastioane.

După ce am vizitat această cetate, am mers timp de cinci ore spre miazăzi și am ajuns la popasul numit Ghiure²⁴⁸, care este un sat de maghiari. De acolo, mergînd timp de patru ore tot spre miazăzi, am ajuns la locul de popas numit satul Oraniar²⁴⁹, de pe malul râului Someș, adică în satul zis Agalar²⁵⁰. Este un oraș mare²⁵¹, foarte înfloritor și frumos.

De acolo, mergînd tot spre sud, am trecut, pe malul râului Someș, timp de șase ore, prin sate înfloritoare, prin munți prăpăstioși, precum și prin văi și dealuri cunoscute.

*Descrierea popasului care este cetatea Gherla*²⁵². Nici aceasta nesupunîndu-se, în anul 1069²⁵³, lui Ali pașa, orașul ei fusese incendiat ; însă în prezent, ea este mai înfloritoare ca mai înainte. Cetatea ei se află în mijlocul unui lac // dar nu în cea parte a râului Someș unde se află cetatea noastră Oradea.

421

²⁴⁶ Adică în cetate. Despre aceste împrejurări vezi Koncz Jozsef, *Hadi edictum Kővár vara részére 1665-ben* [Edict de război pe seama cetății Chioarului din 1665], în „Hadtörténelmi közlemények”, 1891, p. 428 și urm.

²⁴⁷ *Obasa* (fără sens), iar la nota 5 din volum apare forma : *anasina*, adică „mamei sale”. Era Suzana Lorantffy.

²⁴⁸ *Kőre* sau *Gore*, neidentificat.

²⁴⁹ *Oranyar* sau *Oranbar*, neidentificat.

²⁵⁰ *Agalar-Köyü*, sau *Aga-Köyü*.

²⁵¹ *Kend azim*, oraș mare.

²⁵² *Samos*, iar la nota 9 din volum : *Samos* și *Samaș*, de la *Szamos Ujvár*.

²⁵³ 1658—1659. De fapt 1661. Vezi vol. VI, pp. 21—23. În același volum, pp. 57—58, Evlia vorbește de un alt oraș Saz Samoš.

Ea este situată în partea Ardealului și se găsește în districtul Solnoc²⁵⁴. Dar este o cetate puternică, aflată într-o mlaștină, ca și Sárospatak²⁵⁵ și Săcuieni²⁵⁶ și Kanisza. Are însă bastioane, la distanțe mari.

De acolo, timp de șapte ore, am mers spre răsărit.

*Descrierea orașului Dej*²⁵⁷. Și pe acesta îl incendiaserăm împreună cu Ali pașa, în anul 1069²⁵⁸, în așa fel, încît, cei care îl vedeau, se întrebau dacă a existat acolo vreo urmă de clădire. În prezent, el a devenit atît de înfloritor, încît, cu viile și cu grădinile sale, a căpătat aspectul unui oraș nou, cu mănăstiri asemănătoare unor cetăți, cu hanuri, cu seraiuri și cu dughene, astfel încît a devenit un oraș foarte frumos și înfloritor. Neavînd cetate, locuitorii au făcut, de jur împrejurul orașului, un rînd de palânci de nuiel²⁵⁹ și au săpat șanțuri adînci făcînd, totodată, în șapte locuri porți cu poduri.

De acolo, mergînd iarăși spre sud²⁶⁰, am trecut prin locuri înfloritoare și am văzut locuri minunate, timp de șapte ore.

*Caracteristicile cetății Cluj*²⁶¹

Umilul de mine, am avut parte să vin la această cetate de șapte ori. De trei ori am fost atunci cînd stăpînul nostru, Melek-Ahmed pașa, fiind mazilit, în anul 1062²⁶², din funcția de mare vizir, fusese numit în eialetul Silistrei. Atunci Rákóczi, răsculîndu-se, plecase să cucerească țara leșească, iar noi, pornind în grabă de la Silistra, intraserăm în vilaietul Ardealului. Găsiindu-l în acest Cluj pe Rákóczi, eu promisem scrisori de la stăpînul nostru Melek-Ahmed pașa și apoi de la Rákóczi. Cu acest prilej mai venisem încă de două ori.

În sfîrșit, a patra oară am venit în anul 1071²⁶³, împreună cu gaziul Seidi-Ahmed pașa, cînd, venind în cîmpia cetății Cluj, trecuserăm prin tăișul săbiilor un mare număr din cei o sută optzeci de mii de luptători ai lui Rákóczi²⁶⁴. Blestematul crai Rákóczi, fugind din această luptă, rănit,

²⁵⁴ *Sonlok*.

²⁵⁵ *Šarbatak*.

²⁵⁶ *Seykel-Hit*.

²⁵⁷ *Dejvaroș*. Dejul se află la nord de Gherla, nu la răsărit.

²⁵⁸ 29 sept. 1658—17 sept. 1659. De fapt 1661. Vezi vol. VI, p. 27.

²⁵⁹ La 1655 orașul Dej avea fortificații de lemn (*Monumenta Comitialia*, XIV, p. 126)

²⁶⁰ *Ka'a*, „cetate”, în loc de *Kible*, „sud”.

²⁶¹ *Foporvar*, iar în nota 2: *Kolojvar*.

²⁶² 1651—1652.

²⁶³ 1660—1661.

²⁶⁴ Este vorba de lupta de la Feneșul Săsesc din 23 mai 1660.

a murit în cetatea Nameny²⁶⁵, a mamei sale, iar sufletul său a zburat în iad. În felul acesta, serhatul împărăției otomane de la Timișoara căpătase liniște și siguranță. A cincea oară am venit în acest Cluj cu marele serdar Ali pașa, în anul 1072²⁶⁶. A șasea oară am dat pe aici // la întoarcerea noastră, tot cu Ali pașa. Acum am venit în acest Cluj pentru a șaptea oară. 422

Umilul de mine am călătorit atât de mult în țara Ardealului și în țările ghiaurilor leși și moscoviți și le-am vizitat atât de mult, încât mi-e lehamite să le mai văd odată.

Cu voia lui Allah însă, am făcut din nou o călătorie pe aici, dar în capitolele anterioare se află descrierea amănunțită despre faptul că această cetate a Clujului se găsește în mijlocul Ardealului și că este mare, solidă și puternică²⁶⁷. Această cetate este însă departe de râul Someș și se află în acea parte a râului Someș unde se află și cetatea noastră Oradea, fiind situată la o distanță de trei popasuri de Oradea și la granița maghiară. Cetățile ardelenesti descrise până acum se află în partea de răsărit a Oradiei. De la această cetate a Clujului și până la Alba Iulia²⁶⁸ se merge spre sud.

Umilul de mine am auzit în cetatea Cluj că Mihail Apafi, craiul, a plecat în vilaietul haidușacilor. De aceea și noi, întorcându-ne, a trebuit să mergem în părțile acelea. Atunci, am mers, de la Cluj, când spre nord, când spre vest și când spre sud, încât, umblînd timp de o săptămînă, am vizitat și am văzut o mulțime de sate, orașe și cetăți. Pentru că relatarea celor neînsemnate nu prezintă interes, numele multor popasuri ne-au rămas necunoscute, din care pricină nu le-am descris. Plecînd de la primul menzil, al cărui nume nu-l cunosc, am mers timp de cinci ore.

Caracterizarea cetății Gilău²⁶⁹.

În limba maghiară înseamnă...²⁷⁰. S-a relatat mai sus, în capitolul despre Ali pașa, // că, mai înainte, aici fusese tronul blestematului Rákóczi. Această cetate întărită și puternică nesupunîndu-se lui Ali pașa, orașul său fusese incendiat, capturîndu-se prăzi și avuții nenumărate și nemăsurate. Acum am văzut-o înfloritoare. Cetatea se află într-o vale întinsă și este o construcție solidă și puternică, avînd o formă pentagonală, dar 423

²⁶⁵ *Namir*, iar la nota 4: *Namin*, ung. *Námény*. De fapt G. Rákóczi al II-lea a murit la Oradea (G. Kraus, *op. cit.*, p. 345).

²⁶⁶ 1661—1662.

²⁶⁷ Vezi vol. VI, pp. 25—26.

²⁶⁸ *Erdel Belgradi*, „Belgradul ardelenesc”.

²⁶⁹ *Gălu* (cit. este Ghialu).

²⁷⁰ Lacună în text.

După opinia lui V. Bogrea, Gilău (Gyalu) derivă din rom. Dealu (*Contribuții onomastice*, în „Dacoromania”, 1924—1926, p. 866. Vezi și N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, p. 109 și *idem*, *Românii în veacurile IX—XIV*, pp. 430—431).

este mică. Rîul Someș curge pe aici dinspre răsărit și este o apă dătătoare de viață. În această cetate am rămas o noapte și, luînd de la căpitanul ei daruri și însoțitori, am trecut rîul Someș călare.

Țimp de șapte ore am străbătut sate înfloritoare și cîmpii frumoase și am ajuns la satul Lense²⁷¹. De acolo, am mers spre apus timp de cinci ore.

Caracteristicile orașului Samodji²⁷².

Și pe acesta, ruinîndu-l, îl distruseserăm pe vremea lui Ali pașa. În prezent, a înflorit; orașul său se află într-un loc plin de grădini și vii, fiind un oraș foarte plăcut, pe malul rîului Someș; merită să fie vizitat.

Rîul acesta, Someș, de care s-a amintit, izvorînd din munții Sinal²⁷³, curge în apropierea rîului Tisa și udă cetățile: Sătmar²⁷⁴, Carei²⁷⁵, Ecsed²⁷⁶, Námény²⁷⁷, Kalló²⁷⁸, precum și o mulțime de alte orașe și de sate ale districtelor din cîmpiile acestor cetăți. Mai sus s-a arătat cu detalii că el se varsă în rîul Tisa, în districtul cetății Kalló. De acolo am mers timp de cinci ore.

424 *Caracterizarea orașului Turda²⁷⁹.* Din munții de aici se scoate sare sub formă de bolovani. Cine n-a văzut acest lucru plin de învățăminte să nu spună că a umblat în lume. Ferească Allah, în galeriile adînci din pămînt sînt băgați criminalii și hoții, care sînt puși să taie sarea. Ei sînt o categorie de ființe ce nu seamănă deloc cu oamenii; sînt niște ticăloși în chip de sălbatici. Ei sparg munți nesfîrșiți cu ciocane mari și scot sarea făcînd peșteri și gropi. De aici se obțin patruzeci de mii de galbeni, ceea ce constituie un venit mare. Din acest oraș, Turda, sarea se trimite la toate punctele de graniță. Este o sare foarte gustoasă și toți locuitorii de aici // sînt negustori de sare. În volumul de dinainte s-a arătat amănunțit că, în anul 1071²⁸⁰, Ali pașa, ruinînd acest oraș, luase de aici cîteva sute de prizonieri. Acum orașul este frumos și înfloritor. Și noi am vizitat galeriile de sare; ferească Allah!

²⁷¹ Lense, neidentificat.

²⁷² Samodji, iar la nota din volum: Şamoh și Samoh; este Gherla.

²⁷³ Sinal sau Senal, iar la nota: Senial; neidentificat. Someșul izvorăște din muntele Vlădeasa (S. Cald) și din Muntele Mare (S. Rece).

²⁷⁴ Sakmar, Satu Mare.

²⁷⁵ Kalo sau Karul.

²⁷⁶ Ehtevor sau Ehatvar.

²⁷⁷ Benamin sau Yenamin.

²⁷⁸ Kaluk, iar la nota 6 din volum: Kalo.

²⁷⁹ Tuzda. Vezi și vol. VI, p. 19.

²⁸⁰ 1660—1661; în alte părți: 1072 H. = 1661—1662.

De acolo, timp de șase ore, am mers spre sud. Satul prosper Dejle³⁸¹ înflorise de curînd și semăna cu un oraș. De acolo, timp de cinci ore, am trecut prin cîmpii și sate înfloritoare.

*Caracteristicile cetății Aiud*³⁸². În anul...³⁸³, cînd venisem aici, și aceasta era o cetate mică, înfloritoare și frumoasă, avînd un oraș mare și fiind în plină prosperitate. S-a arătat mai sus că vizirul de Buda, Cerhadji-Ismail pașa, ruinîndu-l și incendiîndu-l, îl devastase cu armata Budei, iar pe locuitorii ei îi luase în prinsoare și îi măcelărise. Acum a devenit de o mie de ori mai înfloritor și mai frumos decît înainte, dar cetatea era în curs de reparare și de întărire. Munții, ce constituie bastioanele cetății, sînt în întregime acoperiți cu vii. Bărbați arătoși și femei frumoase se găsesc aici în număr mare, iar locuitorii sînt sănătoși și voioși, căci clima e plăcută. De asemenea, sînt și numeroase construcții și terenuri cultivate.

*Caracteristicile orașului Zenvar*³⁸⁴. Mai înainte fusese o cetate. În anul 1070³⁸⁵, hanul tătar și cazacii, venind aici, distruseseră această cetate. În prezent, ea a rămas în starea aceea. Are un oraș mare și e atît de înfloritor și de frumos, încît poate fi comparat cu orașul Debrețin³⁸⁶ din Ungaria de mijloc. În timpul lui Ali pașa fusese incendiat, dar acum e refăcut. Umilul de mine nu-l văzusem mai înainte. Se află așezat la poalele munților și, fiind un oraș înconjurat de vii și de grădini frumoase și avînd o climă foarte plăcută, este un loc foarte prosper și de neprețuit și fără seamăn.

De acolo, timp de...³⁸⁷ ore, am mers spre sud și, străbătînd munții, am trecut călare rîul Criș, pe la izvoarele sale. El curge prin cetatea noastră Ineu și prin cetatea noastră Gyula. De acolo, am mers spre sud și, traversînd munții, am ajuns la popasul numit satul Jedek³⁸⁸, care nu este un sat atît de înfloritor. De acolo, timp de două ore, am mers spre sud.

*Caracteristicile cetății Bologa*³⁸⁹. Atunci cînd veniserăm aici, cu serascherul Ali pașa, o pustiiserăm; acum însă am găsit-o de o mie de ori // mai 425 înfloritoare și mai prosperă ca mai înainte.

De acolo, mergînd timp de patru ore, am ajuns la popasul zis satul

³⁸¹ *Dejle* sau *Dijle*; neidentificat. Poate Decea, aflat între Turda și Aiud.

³⁸² *Enetvar*.

³⁸³ Lacună în text. 1660—1662.

³⁸⁴ *Zenvar*, neidentificat. În vol. VI, p. 12—13, se vorbește de cetatea Zedvar.

³⁸⁵ 18 sept. 1659—5 sept. 1660.

³⁸⁶ *Doprodjin*.

³⁸⁷ Lacună în text.

³⁸⁸ *Jedek*, neidentificat.

³⁸⁹ *Șebeșvar*. Vezi vol. VI, pp. 26—27 (*Șebeș Uyvar*).

Kalapsen²⁹⁰, care este satul hass²⁹¹ al craiului Barcsai²⁹², ciracul vizirului Köprülü cel decedat²⁹³.

De acolo am mers timp de o oră și am trecut printr-un oraș mic, al cărui nume nu-l știu. Mergînd încă cinci ore, am ajuns la popasul numit satul Ionaci²⁹⁴, aflat între munți. Acesta este un sat înfloritor, iar raialele de aci sînt ghiauri valahi²⁹⁵. De aici pînă la vilaietul sașilor, toată raiaua o formează valahii, deoarece, beii lor din Țara Românească făcînd foarte multe tiranii, toate raialele s-au așezat în Ardeal²⁹⁶, zicînd că acolo este dreptate și echitate; plătesc craiului cîte un galben drept haraci, nefiind supuse la alte dări. Dar raialele valahe nu sînt curate; raialele maghiare însă, precum și oștile lor sînt curate. De acolo, mergînd tot spre sud, timp de opt ceasuri am trecut prin munți și păduri.

*Descrierea reședinței craiului Ardealului, adică a cetății Alba Iulia*²⁹⁷. Pe suprafața pămîntului sînt patru Belgraduri: Belgradul albanez din Rume-lia²⁹⁸, Belgradul de la Dunăre, Belgradul de scaun²⁹⁹ și acest Belgrad ardele-nesc, care era foarte înfloritor. Mai înainte, în anul 1069³⁰⁰, cînd hanul Crimeii, Mehmed Ghirai han, se dusesse cu cazacii-frați să cucerească Ineul, asediînd acest Belgrad și cucerindu-l, după o zi, îl incendiasse³⁰¹. După aceea, în anul 1071³⁰², împreună cu Seidi-Ahmed pașa, am pustiit-o din nou. După aceea, a fost refăcută. Tot în anul 1071, cînd am venit aici cu serdarul suprem Ali pașa, l-am distrus din nou, lucruri despre care s-a scris amănunțit în volumul de mai sus.

Acum însă, cetatea lui Mihail Apafi și bisericile, piața, tîrgul, precum și băile, hanurile și seraiurile dinastiilor, pînă la malul rîului Mureș, pre-

²⁹⁰ Kalapsen sau Kalbesen; neidentificat.

²⁹¹ Hass, feudă.

²⁹² Acațiu Barcsai (1658—1661). Despre averea lui A. Barcsai vezi K o n c z J ó z s e f, *Barcsai Akosné lefoglalt javai ősszeírása* [Inventarierea bunurilor confiscate ale lui A.B.], în „Történelmi Tár”, 1887, pp. 375—391.

²⁹³ Köprülü Mehmed pașa, mare vizir (1656—1661).

²⁹⁴ Yonaci sau Bunaci; neidentificat. Despre satele din această regiune vezi „Cumidava”, II, 1968, pp. 53—77.

²⁹⁵ Kara Eflak. Valahia Neagră, uneori se referă la Oltenia, iar alteori la toată Țara Românească.

²⁹⁶ Situația iobagilor din Transilvania fiind mai grea, mai mult aceștia emigrau în Țara Românească și Moldova. Vezi D a v i d P r o d a n, *Teoria imigrației românilor din principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea, Studiu critic*, Cluj, 1944.

²⁹⁷ *Belgrad-i Erzel*, adică „Belgradul cel nenorocit”, în sens de orașul care se răzvră-tește; în loc de „Erdel Belgradi”.

²⁹⁸ *Arnavud Belgradı*.

²⁹⁹ *Ustolni Belgrad*, Stolni Belgrad, Stuhlweissenburg, adică Alba Regală, ung. Székes Fehérvár.

³⁰⁰ 1658—1659. Mehmed Ghirai IV (1654—1666).

³⁰¹ La 5—6 sept. 1658 (G. K r a u s, *op.cit.*, p. 270 și *Călători*, V, p. 569).

³⁰² 1660—1661. Vezi vol. VI, pp. 17—19.

cum și o altă parte, pînă la locul de spînzurătoare, sînt atît de înfloritoare, încît nu pot fi descrise. Palatul nefast al crailor, ce fusese incendiat, a devenit atît de frumos și înfloritor, încît nu-i poate fi asemuit decît palatul lui Ferandun³⁰³, craiul ceh din vilaietul Cehiei.

Mulțumesc lui Allah că l-am găsit aici pe crai, care m-a primit la un divan mare și, arătînd față de umilul de mine mult respect, mi-a zis : „Hei, Evlia Celebi, bine ai venit!”. În anul...³⁰⁴, cînd merseserăm, împreună cu Ali pașa, în țara Ardealului, pînă la malul rîului Tisa, în vilaietul secuimii, // și ne întorseserăm, atunci, efendiul nostru, Melek-Ahmed pașa, apucîndu-l de mîna pe acest ghiaur, lîngă cetatea Odorhei³⁰⁵, îl dusesse la serdarul Ali pașa.

426

Devenind astfel crai independent la divanul cel mare, el era supusul devotat al efendiului nostru, Melek-Ahmed pașa. De aceea, pentru legăturile din trecut, el m-a tratat acum cu respect și m-a așezat lîngă el pe un tron. În clipa cînd i-am înmînat craiului scrisorile de prietenie ale vizirului de Oradea, Hasım-Mehmed pașa, și ale vizirului de Ineu, Djerrah-Kasım pașa, și cînd ele au fost citite, el s-a sculat în picioare, bucurîndu-se mult, și a spus : „De ce au dărimat cetatea Săcuieni din apropierea Oradei voastre și cetatea mea Adrian? Căci într-o zi veți avea nevoie de ele. Îmi pare rău de ele”.

Atunci umilul de mine i-am zis : „Dărimarea cetății Săcuieni s-a făcut în urma rugăminții cezarului Austriei, împăratul ; de aceea am dărimat-o. Iar cetatea Adrian o dărimase Ali pașa, în urma păcii, dar voi ați refăcut-o iarăși. De aceea am dărimat-o, în urma hatîșerifului trimis de padișah”. Atunci el s-a necăjit foarte mult. Apoi, scoțînd-o din sîn, am predat craiului ardelean scrisoarea pe care mi-o dăduse cezarul Austriei către cei șapte crai.

Atunci craiul, văzînd aceasta, s-a buimăcit de tot și, sculîndu-se în picioare, a arătat tuturor ghiaurilor din divan scrisoarea cezarului, iar toți ghiaurii și-au scos din cap căciulile felurite, privind cu venerație la hîrtia dată de mine și au adus mulțumiri. Am observat că ochii craiului s-au umplut numaidecît de lacrimi. Tălmacii citind scrisoarea cezarului, cînd craiul a luat cunoștință de conținutul ei, s-a sculat imediat și m-a luat de braț, zicîndu-mi : „Bine ai venit vechiul meu prieten!”.

Apoi m-a luat și m-a dus în locuința sa și m-a tratat cu mare cinste, punînd să mi se pregătească trei încăperi în seraiul său. Mi-a acordat, cu mare generozitate, toate tainurile, din care n-au lipsit zahărul și scorțișoara

³⁰³ Ferandun, în loc de *Feranduș*, Ferdinand I de Habsburg. Pentru palatul princiar din Alba Iulia vezi mai nou *M a r g a r e t a B e n k ő*, *Despre castelele transilvane cu cornișă crenelată*, în „Buletinul Monumentelor istorice”, 1970, nr. 1, pp. 16—24.

³⁰⁴ Lacună în text ; este vorba de anul 1661.

³⁰⁵ *Udvarhel*, Udvarhely.

și cuișoarele, încît am petrecut ziua și noaptea cu el și cu soția sa, precum și cu multe fete drăgălașe ale vremii, dintre unguroaice. Allah știe că nopțile le-am petrecut ca noaptea de Kadir³⁰⁶, iar zilele le-am petrecut ca *Bayramul* și ca Anul nou al șahului Horezmului. Cu toate acestea, împreună cu cei din suita mea, am îndeplinit cele cinci rugăciuni zilnice și nu ne-am împiedecat să cîntăm cu voce tare chemarea la slujbă a lui Mahomed³⁰⁷. Dar cînd am fost în vilaietul ceh, am fost împiedecați să cîntăm ezanul cu voce tare, în palatul crăiesc, // dar citeam totuși ezanul islamic cu voce scăzută. Lîngă craiul acesta al Ardealului, însă, am petrecut foarte bine.

A doua zi, scoțînd din coșul meu, i-am dat craiului Ardealului scrisorile vizirului cezarului Austriei³⁰⁸, marele Rudolf³⁰⁹, ale vizirului palatin³¹⁰, ale vizirului Joja³¹¹, ale vizirului Montecucculi³¹², precum și ale primului lor episcop³¹³ și ale altor personalități. Atunci, el s-a bucurat foarte mult. Cînd m-a întrebat despre întîlnirea solului nostru Kara-Mehmed pașa cu cezarul și despre felul cum a fost tratat cu respect și cu dărnicie, umilul de mine am dat răspunsurile cuvenite la întrebările craiului. Apoi ușierii³¹⁴ m-au dus iarăși la conacul meu, unde am petrecut împărătește, timp de trei săptămîni încheiate, luînd parte, zi de zi, la vînătoare și petreceri. După aceea, el mi-a dăruit, umilului de mine, trei sute de galbeni ardelenesti, o pungă de guruși de Baia Mare³¹⁵ și stofă de postav, zece topuri de pînzeturi, zece puști-carabine și cinci ceasornice, iar soția sa, *Meine Frau*³¹⁶, mi-a dăruit și ea multe alte lucruri minunate; pînă și pajii mi-au făcut o mulțime de daruri.

De asemenea, craiul a dat unele daruri și scrisori pentru beii³¹⁷ Țării Românești și Moldovei și pentru dregătorii lor, pentru craiul leșesc, pentru

³⁰⁶ A 27-a noapte a lunii Ramazan; se petrece în veghe. *Kadir* sau *Kadr*.

³⁰⁷ *Ezan-ı Muhammedî*.

³⁰⁸ Venceslas Eusebiu Lobkowitz (1659–1677), președintele Consiliului aulic de război și apoi ministrul împăratului Leopold I (1668), sau Giovanni Ferdinando Porcia (Portia), care cîrmuia în Imperiul habsburgic în numele împăratului Leopold I.

³⁰⁹ *Rudolfus*, în loc de *Rudolfus*; de fapt Leopold I (1655–1687).

³¹⁰ Francisc Wesselényi (1605–1667), palatin al Ungariei (1655–1667).

³¹¹ *Joja*, probabil Contele de Souches, generalissimul armatei imperiale în Ungaria.

³¹² *Manti Kukula*, Raimundo Montecucculi (1609–1680), general, comandantul armatelor imperiale împotriva suedezilor în campania din Polonia (1657–1658); în calitate de mareșal de cîmp a comandat armata imperială în războiul contra turcilor (1663–1664), pe care l-a înfrînt la Raab. Din 1668 a fost președinte al Consiliului aulic de război.

³¹³ *Başırşak*.

³¹⁴ *Uşariar*.

³¹⁵ *Nekban Ejder*.

³¹⁶ *May Frau*, Ana Bornemisza, soția lui Mihail Apafi.

³¹⁷ *Bey*, în sens de domn, voievod.

craiul Varșoviei³¹⁸, pentru craiul din Cracovia, pentru vizirul din Timișoara, pentru aga de țărniș³¹⁹, pentru prințul calgai³²⁰, pentru nureddin-sultan³²¹ și pentru însuși hanul Crimeii, Mehmed Ghirai. Totodată, el a dat scrisori pentru beii Țării Românești și Moldovei. De asemenea, dându-ne sute de ghiauri destoinici, ca însoțitori, ne-am luat apoi rămas bun de la crai și de la ceilalți demnitari.

Despre conacurile întâlnite în drumul nostru de la Alba Iulia³²² până la vilaieturile Timișoarei, Țării Românești și Moldovei.

Mai întâi, am mers în ziua aceea timp de opt ore.

Caracteristicile cetății Vinț³²³. La început, era un oraș mare, așezat pe malul râului Mureș, și asculta de craii Ardealului. Îl incendiasse, mai întâi, în anul 1068³²⁴, Ismail pașa. În prezent nu este așa de înfloritor, iar cetatea sa se află pe vârful unui munte înalt și stîncos ce se înalță spre cer, în partea cealaltă a râului Mureș, fiind zidită solid, // din piatră, în formă de pătrat. Deși am îndurat multe greutăți și m-am urcat în cetate, totuși nu m-au lăsat s-o vizitez. Căpitanul cetății, ieșind afară, ne-a dat un ospăț și unele daruri, după care am plecat. În prezent, ghiaurii din această cetate se află în stare de răscoală împotriva craiului Ardealului. De acolo, plecînd spre apus, am mers timp de nouă ceasuri.

Descrierea cetății Orăștie³²⁵. Cetatea sa, așezată pe malul unei ape și la poalele unui munte, este zidită din piatră și era, deci, o cetate puternică, cu un oraș întins. Ali pașa a incendiat-o și pe aceasta. Acum se află din nou într-o stare mai înfloritoare decît în trecut, fiindcă este un loc foarte productiv, avînd o cîmpie mănoasă, vii și grădini.

De acolo, am plecat spre apus și, mergînd timp de șapte ore de-a lungul marelui rîu Mureș, am trecut prin sate înfloritoare și prospere.

Caracteristicile cetății Deva³²⁶

Este o cetate puternică, ale cărei vîrfuri se înalță spre cer și se află situată în partea cealaltă a râului Mureș. În vilaietul Ardealului, în Cehia și în țara leșească, nu există o asemenea cetate puternică. Trecînd pe podul

³¹⁸ Varsalga.

³¹⁹ Yalı-agası.

³²⁰ Calgai-sultan (Kalgay-sultan), prințul moștenitor al hanilor tătari.

³²¹ Nureddin-sultan, primul sfetnic al hanilor tătari.

³²² Erdel Belgrad.

³²³ Vișan sau Veyșan, iar la nota 3: Vințaj și Vințar; foarte probabil Vințul situat între Alba Iulia și Orăștie. Vezi descrierea din vol. VI al operei lui Evlia, pp. 16—17.

³²⁴ 10 oct. 1657—28 sept. 1658.

³²⁵ Sasvar. Vezi vol. VI, p. 16.

³²⁶ Devevar.

Mureșului, am rămas o noapte în cetate și am vizitat-o așa cum am vrut. De fapt, munții înalți din partea de vest sînt adevărate bastioane pentru această cetate; aceștia nu-i dăunează cu nimic și nimeni nu se poate apropia de această cetate. Se află descris în mod amănunțit mai sus, cum, în anul 1071³²⁷, cînd intrasem în Ardeal, cu Ali pașa, această cetate, nesupunîndu-se deloc, nu lăsase ca armata islamică să bea din apa Mureșului. După aceea, în drum spre cetatea Oradea, veniserăm din nou, de la cetatea Lipova³²⁸, la cetatea aceasta Deva, pentru ca Ali aga din Oradea³²⁹ să-și salveze fratele din prizonierat.

Acum am vizitat din nou, așa cum am dorit, această cetate și, după ce am primit daruri de la căpitanul ei, am mers spre sud, timp de trei ore, prin cîmpii și, după ce am trecut prin strîmtoarea Cernei³³⁰, am ajuns la popasul zis cătunul craiului Barcsai³³¹, care este un sat mare și înfloritor, locuit de maghiari și de valahi.

429 După aceea am mers timp de șase ore și am trecut printr-o cîmpie denumită Hațeg³³² căreia i se zice și „Hacek”. De acolo, am mers din nou spre apus și am trecut cu bine, slavă lui Allah, prin Poarta de Fier, zidită de Alexandru cel Mare³³³. Dar în anul 1071, cînd ne întorceam din expediția împotriva Ardealului, împreună cu Ali pașa, // poposiserăm pe zăpadă, în partea interioară a acestei Porți de Fier, pe cîmpia Hațegului, din care pricină, timp de trei zile și trei nopți, pînă cînd am trecut prin munții și pădurile acestei Porți de Fier, pieriseră zece mii de prizonieri de gerul iernii și se ivise o mare foamete. Toate acestea sînt relatate mai sus. Slavă lui Allah, acum am trecut cu bine prin Poarta de Fier și am intrat în țara islamică, mergînd spre apus și la vale.

*Descrierea cetății de popas numită Caransebeș*³³⁴. Mai înainte, ea a fost

³²⁷ 6 sept. 1660—26 aug. 1661. Vezi vol. V, p. 403.

³²⁸ *Litova*, în loc de Lipova.

³²⁹ *Varalle*, în loc de *Façallı* (din Făget). Nota 4 din volum: *Vahallı*.

³³⁰ *Lena*.

³³¹ *Karye-i Barçay Kral*, satul Bîrcea, jud. Hunedoara. Vezi I. Bănățeanul, *Cel din urmă ban al Caransebeșului și Lugojului. Hunedoreanul Acafiu din Bîrcea Mare (Barcsai Akos) — ca stimulator al progresului cultural-bisericesc*, în „Mitropolia Banatului,” X, 1960, nr. 3—6, pp. 29—35.

³³² *Hacek*.

³³³ *İskender Zülkarneyn*, nume dat lui Alexandru cel Mare de turci și de arabi.

³³⁴ *Sebeș*. Evlia îi spune în mod constant Caransebeșului, Sebeș, nume întîlnit în unele documente mai vechi. În această vreme numele orașului era Caransebeș = tirg de caravane pe apa Sebeșului, după cum a arătat V. Bogrea în „Dacoromania”, II, 1921—1922, pp. 666—667.

descrisă de două ori^{334bis}. De acolo, am plecat tot spre vest, mergînd timp de șase ore.

Descrierea cetății Lugoj. Se află descris mai sus că, pe cînd Köprülü Mehmed pașa, în anul 1069³³⁵, a mers să cucerească Ineu, a cucerit și această <cetate> și că de două ori am trecut prin ea. Acum însă nu am poposit la Lugoj, ci am mers timp de patru ore spre apus.

*Caracteristicile cetății Timișoara*³³⁶. Djerrah-Kasım pașa, valiul vilaietului, stînd la Ineu, am dat scrisorile și darurile craiului Ardealului caimacamului său, Ahmed aga, care se afla la Timișoara, și am rămas aici o noapte. Apoi, dis-de-dimineață, am plecat de la Timișoara, primind daruri și însoțitori, precum și scrisori de la mai sus numitul Ahmed aga.

*Relatarea despre conacele prin care am trecut cînd am mers în Țara Românească*³³⁷

Mai întii, pornind de la Timișoara, cu însoțitori, am mers timp de o oră și am trecut pe „Podul Ordiei”³³⁸. Acest pod are șase piloane³³⁹ și este un pod de lemn mare și trainic. Rîul Timiș³⁴⁰ ce curge pe sub el izvorăște din țara Ardealului. Pîraiele ce curg prin șanțurile cetății Caransebeș și Lugoj se varsă în acest rîu Timiș³⁴¹. O parte a acestui rîu curge și prin șanțul Timișoarei și, trecînd prin palanca Panciovei, se varsă apoi în Dunăre. Trecînd „Podul Ordiei”, am mers timp de șapte ore spre sud, prin șes. <Urmează descrierea cetăților Virșeț și Palanca Nouă din R.S.F. Iugoslavia. Se arată că beul de Moldova stă în această ultimă cetate>.

... În partea de vest a acestui oraș <Palanca Nouă> curge rîul Caraș³⁴², 432 care este o apă plăcută și care se varsă în Dunăre aproape de acest loc. Este însă mic și izvorăște din munții Caraș ai vilaietului Ardeal și, curgînd pe la cetatea Virșeț și prin cîmpia Cetății-Noi, se varsă în Dunăre. Rîul Nera³⁴³ vine din podișul Çalemsaș³⁴⁴ și se varsă și el în Dunăre, în partea de răsărit a acestui oraș...

^{334 bis} Vezi vol. VI, p. 5 (*Seyahatname*).

Despre această cetate, fost castru regal din sec. XIII—XIV, înconjurat apoi de o cetate bastionară de generalul Castaldo la 1551—1556 și refăcută parțial de Gabriel Bethlen și G. Rákóczy I, vezi *Călători* II, p. 329; G. A n g h e l, *Cetăți din Transilvania*, pp. 119—120.

³³⁵ 29 sept. 1658—17 sept. 1659. Vezi vol. VI, pp. 4—5.

³³⁶ Vezi vol. VI, pp. 4—5.

³³⁷ *Eflak*.

³³⁸ *Ordun*; greșeală în loc de *ordu*, adică „oaste”, „tabără”. Mai jos e vorba de *ordu*.

³³⁹ *Göz*, ochi.

³⁴⁰ *Tamişvar* sau *Temeşvar*.

³⁴¹ *Tamiş* sau *Temiş*; se poate citi și *Timiş*.

³⁴² *Kraşova* sau *Kraşu*. Se varsă în Dunăre mai sus de Baziaș.

³⁴³ *Terçal* sau *Nerçal*.

³⁴⁴ *Çalemsaș* sau *Calmaș*; neidentificat. Nera izvorăște din munții Semenicului.

⟨Urmează vizitarea și descrierea cetății Ahram din sudul Dunării⟩.

439 *Caracteristicile cetății Duna Varad*³⁴⁵. Așezată pe o stîncă de pe malul
Dunării, în prezent ea se află în eialetul Timișoara și este o cetate la care
440 cu greu se poate ajunge. // Mahmud pașa, după ce a cucerit cetatea Golu-
baș³⁴⁶, a bătut-o timp îndelungat cu tunurile balimeze, din cetatea Golubaș.
Atunci afurisiții de ghiauri ce se aflau în interiorul Varadului au ieșit din
cetate și au cerut îndurare de la trupele otomane. După ce au ajuns în țara
Ardealului și au rezidit cetatea Oradea, ce se află în prezent în mîinile noastre,
i-au dat denumirea de Oradea, după numele acesteia. Potrivit unei versiuni
din popor, i s-a mai zis Varat³⁴⁷, din Var atlar³⁴⁸, după caii de bronz împo-
dobiți cu aur și făcuți de către fiii lui Menuceher și așezați în interiorul
cetății Oradea ca simbol. Dar în timpul acela Duna Varadul se afla la
ghiauri...

După ce am vizitat-o, ne-am îmbarcat din nou în corabie și, privind
spre cele două maluri ale Dunării, am mers, pe Dunăre în sus, iarăși la
cetatea Moldova. Aici am primit de la comandant însoțitori care să ne
călăuzească și, încălecînd pe cai, am coborît cu ajutorul lui Allah, în cinci
ceasuri, prin trecătoarea gaziului Ali bei³⁴⁹, pe malul Dunării, trecînd prin
mai multe sate.

*Palanca Liubcova*³⁵⁰. Aceasta a fost clădită de otomani; se află pe
malul Dunării, în vilaietul Timișoarei, fiind hassul beului de Moldova³⁵¹.
Stăpînul ei e subașul; are și naiib³⁵². Are un dizdar, șaizeci de oșteni, dar
n-are chehaia și nici serdar de ieniceri. Cetatea este o palancă mică în patru
colțuri, într-o luncă largă, la două sute de pași de la Dunăre. În ea se află
numai cinci case; alte clădiri nu mai sînt. Are comandant, mehterhane
de cetate, chehaia; alte construcții nu sînt. Are șanț dublu. Se spune că
pe vremea ghiaurilor era foarte înfloritoare; în prezent se găsesc cinci tunuri.
În fața porții, dincolo de șanț, se află o geamie cu acoperișul și cu mina-
retul din scînduri. În oraș se găsesc vreo sută de case de musulmani, cu
441 grădini și cu vii, și o sută // de case de ghiauri. Toate sînt case de ⟨oameni⟩

³⁴⁵ Oradea de la Dunăre. Este vorba de cetatea Sf. Ladislau, situată la 7 km de Moldova Veche, construită de Sigismund de Luxemburg la 1427—1428 (*Studii de istorie a Banatului*, 1969, p. 49).

³⁴⁶ *Güverdjinlik*, pe malul sîrbesc al Dunării; Golubaș.

³⁴⁷ Adică Oradea.

³⁴⁸ *Var atlar*, adică „sînt cai”.

³⁴⁹ Trecătoarea „Ali bei”.

³⁵⁰ *Lebkova*.

³⁵¹ *Modova*, localitate în Banat, pe Dunăre; Moldova-Veche.

³⁵² *Niyabet*, în sens de unitate administrativ-judecătorească aflată sub jurisdicția unui naiib, adică ajutor de cadîu (uneori și cadîu).

săraci, acoperite cu șindrilă și împrejmuite cu garduri de scinduri. N-are baie și han și nici bazar, dar sînt foarte multe vii și grădini...

⟨Urmează vizitarea cetății Dobrenova de peste Dunăre⟩.

Întorcîndu-ne la Liubcova, comandantul ne-a dat ostași drept călăuze, cu care am mers timp de cinci ceasuri spre răsărit și, trecînd peste cîteva stînci prăpăstioase, ne-am așezat corturile pe malul Dunării, într-o cîmpie largă cu vii și grădini. Raialele din satele vecine au adus oi, miei și alte merinde și băuturi, iar pe cînd slugile noastre pregăteau mîncarea de prînz, sărmanul de mine, împreună cu cîțiva însoțitori, urcîndu-ne într-o corabie, am trecut pe partea cealaltă a Dunării.

⟨Descrierea Drencovei³⁵³ din sangeacul Semendria⟩.

... După vizitarea orașului, urcîndu-ne din nou în corabie, am trecut iarăși la Dobrenova de dincoace și, primind de la comandant călăuze, am mers patru ceasuri spre răsărit.

442

Descrierea locului de vizitat Tahtali Ghirdab³⁵⁴. În fiecare an, în această vîltoare se fac bucăți cel puțin 70—80 de corăbii de pe Dunăre și pier multe mii de oameni. Deși nu-i o strîmtoare îngustă, totuși, din orînduirea lui Allah, de pe malul acesta al Dunării și pînă în partea cealaltă pietrele și stîncile stau în mijlocul Dunării ca niște spinări de pești și ca niște poduri de scinduri. De aceea se și numește locul acesta Tahtali-Ghirdab³⁵⁵. În locul acesta cursul apei și zgomotul pe care-l face aceasta sînt de nesuporțat, iar corăbiile de tranzit sînt trase, de pe uscat, de mii de oameni cu funii numite ștreanguri³⁵⁶ și cu greu le trec fără a produce accidente. Unele corăbii se sfărîmă în mii de bucăți, stricîndu-li-se meșteșugăriile. Cînd trec printre aceste stînci, amețesc în Dunăre chiar și morunii și crapii, iar unii cad pe uscat, frîngîndu-li-se mijlocul. Pe scurt, aceasta este o vîltoare foarte primejdioasă pe Dunăre și Allah să ferească corăbiile și pe oameni de ghirdapul acesta. Dar mai la vale de aceste ghirdapuri se merge în siguranță.

Privind de aproape și acest spectacol, am mers apoi, împreună cu însoțitorii noștri, timp de cinci ceasuri, tot pe malul Dunării, spre răsărit.

Trei Turnuri³⁵⁷. Se spune că această localitate, Trei Turnuri mari, de pe pămîntul ⟨cazalei⟩ Moldova, era mai de mult în bună stare, dar

³⁵³ Drencova; o localitate cu acest nume se află și în nordul Dunării, în jud. Timiș.

³⁵⁴ Tahtali Ghirdab; e vorba de ghirdapurile de la Cazane, de la Porțile de Fier.

³⁵⁵ Tahta înseamnă „scindură”.

³⁵⁶ Iștrank ipler, în sensul de „funii numite ștreanguri”.

³⁵⁷ Uç Kule; este vorba de cetatea Trei Cule sau Trei Turnuri, zidită în sec. XVI de Petru Petrovici. Ruinele ei se mai văd încă lângă satul Svinița (vezi *Studii de istoria Banatului*, 1969, pp. 45—47).

ghiaurii din Ardeal au distrus-o, deoarece munții și dealurile ce se află la nord de Kule sînt podișurile cetății Colț³⁵⁸ din vilaietul Ardeal.

Sărmanul de mine, urcîndu-mă, din Trei Turnuri, într-o corabie, am trecut pe malul celălalt al Dunării, spre cetatea Kladovo³⁵⁹.

443 ... Vizitînd și cetatea aceasta³⁶⁰, am trecut apoi înapoi la Trei Turnuri și, luînd călăuze cu noi, am mers de acolo pe malul Dunării cinci ceasuri spre răsărit.

*Caracteristicile cetății Inlik*³⁶¹. În locul acesta Dunărea se îngustează în chip de necrezut, iar pe cele două maluri, pe stînci înalte pînă la cer, stau două cetăți, față în față, încă din timpul ghiaurilor. Nu mai locuiesc însă astăzi oameni în ele. Pentru ca, atunci cînd trec pe aici vasele de pe Dunăre, ele să nu fie atacate de tilharii de la Dunăre, în această strîmtoare, beiful din Orșova³⁶² și beiful din Vidin au pus pușcași în cetatea Inlik și în cetatea de pe dealul din față, iar capudanul Dunării a rînduit și el douăsprezece corăbii, la această trecătoare, și toți beii și capudanii au poruncit pentru a trece corăbiile în siguranță...

444 ...Pe vremea ghiaurilor, ei trăsese de la o cetate la alta // un lanț de fier, gros cît brațul unui om și bine legat de o parte și de alta, încît nu numai corăbiile, dar nici bărcile nu puteau trece pe acolo. Și acum se mai pot vedea pe stîncile de pe cele două maluri găurile unde erau prinse lanțurile...

445 ...Se spune că pe vremea ghiaurilor la această trecătoare se lua vamă de la toate vasele. Într-un cuvînt, sînt locuri deosebit de ciudate și merită să fie văzute. Apoi, sărmanul de mine, trecînd prin această strîmtoare de la Inlik, am mers de aici mai departe spre răsărit, pe malul Dunării, timp de patru ceasuri.

Caracteristicile vechii cetăți Orșova. A fost ocupată în anul...³⁶³, de la ghiaurii ardeleni, de gaziul Bali bei, în timpul lui Ebulfeth³⁶⁴, și mulți ani a stat goală.

³⁵⁸ *Koldjevar, Kalcevar sau Kuludjvar*; cetatea Colț. Aceasta este destul de departe de Trei Cule, în Hafeș.

³⁵⁹ *Fethislam*. Kladovo se află în fața orașului Drobeta-Turnu Severin, la o distanță destul de mare de Svinița.

³⁶⁰ *Poradja sau Poraça*.

³⁶¹ *Inlik*, „peșteră”, „văgăună”. Azi Peștera Veterani.

³⁶² *Irșova* sau *Erșova*.

³⁶³ Lacună în text. Cetatea Orșova, existentă în secolul al XIII-lea, refăcută de Ludovic cel Mare la 1372–1373 și de Pippo Spano după 1408, a fost ocupată și avariata de turci la 1524 (Hurmuzaki, II/3, p. 488). Vezi istoricul cetății în *Studii de istorie a Banatului*, 1969, pp. 42–44.

³⁶⁴ Mehmed al II-lea (1451–1481). De fapt în 1524.

Pe vremea lui Suleiman han, în anul 933³⁶⁵, cuceritorul Timișoarei, Ahmed pașa, al doilea vizir, a reparat-o, iar când s-a făcut recensământul³⁶⁶ vilaietului Timișoarei, Orșova a devenit reședința unui sangeacbei. În prezent, după legea lui Suleiman han, venitul beifului este de 310 000 aspri. În sangeacul lui se găsesc 13 zaimi și 556 timarioți. Are un alaibei și un ceribași, precum și un iuzbași. În timp de război oștile beifului, laolaltă cu gebelii, se ridică la 3000 de soldați aleși. După regulă, se mai află în acest sangeac: chehaie de spahii și serdar de ieniceri, dizdar, 150 de ostași pentru paza cetății, agă de azapi, agă de martalogi, intendent de vamă, muthesib, strîngător de taxe, intendent de haraci, agă de construcții, chehaia al orașului, iar din partea Șeriatalui profetului are șeihul-islam, nakib și cadîu, cu rang de 150 aspri. Mai are și 70 de sate și comune.

Cetatea este o palancă frumoasă, în patru colțuri, înconjurată cu ziduri de pămînt, pe malul Dunării. De jur împrejur sînt 800 pași. Are două porți: prima, o poartă mică de lemn, dă spre răsărit, pe malul Dunării; a doua este la apus, tot pe malul Dunării, și dă spre oraș. Partea de sud a cetății e scăldată de apele Dunării, dar spre nord se află înălțimi și șanțuri adînci. În cetatea aceasta palatul beifului e mai frumos decît toate celelalte case. Deasupra zidului de pe malul Dunării se află numeroase locuri de recreiere și fel de fel de palate de petrecere. Are, în total, 50 de case acoperite cu șindrilă. Lîngă poarta cea mare se află o mică geamie plăcută, cu fața spre Dunăre și cu mulți enoriași.

Descrierea cetății interioare. Este o cetate mică, zidită din piatră, cu patru laturi, rezistentă, rămasă din timpul ghiaurilor. În interiorul ei locuiesc numai: dizdarul, imamul, muezzinul și mehtherbașiul. Lîngă turnul închisorii, // deasupra porții cetății interioare, există un turn cu orologiu, 446 acoperit cu scînduri; bătaia ceasului se aude la o distanță de un fersah³⁶⁷. În partea de apus a cetății interioare, pe o cîmpie întinsă, se află orașul.

Caracteristicile orașului cel mare. În total se găsesc trei sute de case, cu și fără etaj, unele din piatră, iar altele din lemn, toate fiind acoperite cu scînduri. Are o geamie, o moscheie, o medrese, o școală și zece dughene; nu are prăvălii de pinzeturi, dar se găsesc tot felul de produse. La marginea șanțului cetății se află o baie și un han pentru negustori. Pe malul Dunării se găsesc casele mari și frumoase, cu grădini, ale ghiaurilor greci³⁶⁸; au și o biserică a lor.

³⁶⁵ 8 oct. 1526—26 sept. 1527. Mai probabil după cucerirea Timișoarei (1552).

³⁶⁶ *Tahrir*, în sensul de înregistrare în condică (defter) a locuitorilor și averilor lor.

³⁶⁷ *Fersah*, măsură de lungime echivalentă cu distanța de o oră de mers cu calul la pas obișnuit.

³⁶⁸ *Rum keferesi*. Locuitorii erau în marea lor majoritate români.

Dealurile ce formează întăriturile cetății sînt acoperite în întregime cu vii, iar locuitorii cîștigă de pe urma năvoadelor, deoarece toți se ocupă cu pescuitul. În partea de răsărit a acestui oraș se află Țara Românească, încît orașul acesta, fiind punctul de graniță, formează hotarul cu Țara Românească.

Umilul de mine luînd de la beiful de aici scrisoare prietenească către beiful Țării Românești, ne-am sfătuit să mergem în Țara Românească, pe aici, prin partea Orșovei. Ni s-a spus atunci: „Ghiaurii valahi din partea aceasta se află încă în stare de răscoală; de aceea să treceți Dunărea, în partea cealaltă, acolo unde se află Kladovo și să mergeți în Țara Românească prin Vidin sau prin alte schele”.

Găsind bună această părere, umilul de mine, împreună cu ceilalți și cu caii noștri, ne-am suit îndată în corăbii și am trecut Dunărea. Am mers cu bine, timp de...³⁶⁹ ore de-a lungul Dunării, spre sud.

*Relatare despre curiozitățile ghirdapurilor de la Porțile de Fier*³⁷⁰. Este un loc ciudat și înfricoșător și e ca o insulă. Aici se află ghirdapurile Dunării, vestite printre toți corăbierii din Anatolia, din ținuturile arabe, persane și printre corăbierii din celelalte țări frînce³⁷¹. Avînd parte să călătoresc de 36 de ani în cele 7 zone <ale lumii>, umilul de mine am văzut în optsprezece împărății și crăii un număr de...³⁷² porți mari de fier...

447 ...De asemenea, una este Poarta de Fier a Ardealului, prin care am trecut în această lună...³⁷³ și pe unde trecusem, mai înainte, de mai multe ori...

...Dar, dintre toate porțile de fier mai sus menționate, cea care pricinuieste cele mai mari greutăți este această Poartă de Fier a Dunării, unde pier în fiecare an sute de corăbii și mii de oameni. Într-un cuvînt, această Poartă de Fier a Dunării este mai năprasnică decît obstacolul de pe fluviul Șat-el-Arab³⁷⁴. Dar această Poartă de Fier nu a fost zidită de către Alexandru cel Mare.

448 *Relatare despre formele construcției Porților de Fier de la Dunăre*. Mai întîi, în apa Dunării ce curge în locul acesta numit Porțile de Fier se află mai multe rînduri de stînci mari cît turlele de băi, încît, în cursul lunii iulie, cînd apele Dunării scad, flăcări voinici și iuți ca vulturii, sărînd de pe o stîncă pe alta, pot trece din partea aceasta dincolo și de dincolo

³⁶⁹ Lacună în text.

³⁷⁰ *Demir Kapu*.

³⁷¹ *Firenk*, venețieni, europeni.

³⁷² Lacună în text.

³⁷³ *I d e m*.

³⁷⁴ *Șat el-Arab*, fluviu ce se formează la confluența Tigrului cu Eufратul.

în partea aceasta. Stîncile acelea mari nu se văd însă totdeauna, ci numai cînd Dunărea scade foarte mult. De aceea, din cauza acestor stînci, multe corăbii se distrug.

Toate corăbiile încep să treacă cu bine numai atunci cînd apele Dunării cresc și stîncile mai sus arătate rămîn cufundate în apă, dar și atunci există teamă, căci corăbiile dunărene de tranzit ce trec prin această vîltoare năprasnică sînt dintre acele numeroase corăbii care intră opt pași <în apă>³⁷⁵, fie că merg în direcția cursului ei, fie că merg în direcție opusă. Ferească Allah!

Cînd unele corăbii se lovesc de stînci sau, rupîndu-li-se odgoanele de tras, se izbesc de mal, atunci pier cu toții, atît corabia, cît și oamenii. Din pricina aceasta, mulți negustori grijului coboară din corăbii și merg pe uscat, iar după ce corăbiile trec cu bine prin ghirdapuri, se urcă din nou în ele. Omul nu poate să reziste în fața vuietului asurzitor și năprasnic produs de apa Dunării în locul acesta al ghirdapurilor. Vuietul se aude de la o distanță de un conac.

Corăbiile care trec pe aici spre vale merg cu iuțea fulgerului. Corăbiile care merg în sus descarcă o parte din încărcăturile lor înainte de a ajunge în acest loc năprasnic. Ele (mărfurile) sînt încărcate în harabale și în bărci mici și transportate și așezate, ca niște munți, dincolo de Porțile de Fier. Corăbiile sînt trase goale, una cîte una și cu mari chinuri, prin Porțile de Fier, de către o mie sau o mie cinci sute de oameni, cu ajutorul funiilor groase, pînă ce sînt scoase în partea de sus, unde sînt din nou încărcate cu mărfurile respective, în timp de cinci-șase zile. După aceea, fiecare corabie pleacă în ținutul dorit.

În locul acesta sînt anumiți oameni meșteri în trecerea corăbiilor. Ei cunosc locurile tuturor pietrelor din această vîltoare și toate întortochelele de temut; ei își iau obligația de a trece corăbiile cu bine prin zona periculoasă. Oamenii ce fac pe călăuzele și ajută la trecerea corăbiilor prin aceste locuri de neuitat sînt de obicei oameni din Moldova³⁷⁶ și din orașelul // 449 Drencova³⁷⁷. De la fiecare corabie se ia, de la caz la caz, cîte cinci sute sau cîte două sute de guruși, iar în cazul cînd corăbiile suferă vreo stricăciune, acești oameni sînt puși, potrivit legii, să dea despăgubiri...³⁷⁸. Vîltoarea de lîngă cetatea Inlik, precum și vîltoarea Tahtalî-Ghirdab-ul, mai sus amintită, de pe Dunăre, toate sînt înfricoșătoare. Dar trecătoarea de aici, de la Porțile de Fier, este mai năprasnică și mai necruțătoare chiar și decît

³⁷⁵ *Sekiz adam* (opt oameni), în loc de „*sekiz adim*” (opt pași). Se referă la partea corăbiei ce se scufundă în apă.

³⁷⁶ *Mora Hafsali*, în loc de *Morovalı* sau *Modovalı*, adică Moldova-Veche.

³⁷⁷ *Diriva vakiye* sau *Diriv ova*, în loc de *Drenkova*.

³⁷⁸ Autorul enumeră apoi mai multe vîltori de acest fel din Rusia, Asia etc.

vîltoarea din ocean. Ea nu este făcută de puterea lui Allah, ca strîmtoarea de la Inlik sau ca cea de la Tahtalî; această strîmtoare a Porților de Fier a fost făcută de oameni, din pietre scufundate.

455 *Relatare despre cauzele ghirdapurilor de la Porțile de Fier...*³⁷⁹

... În anul 1061³⁸⁰, cînd stăpînul nostru Melek-Ahmed pașa fusese mazilit de la marele vizirat, dăruindu-i-se eialetul Oceakov, umilul și sărmanul de mine fusesem trimis, de la cetatea numită Rusciuk, să controlez socotelile nazîrului din Vidin. Atunci călătorisem pe malurile Dunării de mai multe ori, iar în anul acela Dunărea scăzuse într-atîta, încît se vedeau pietrele acelea cît turlele de băi și cît elefanții de mari, aruncate în Dunăre, la Porțile de Fier, de către mai sus arătatul crai Ianovan³⁸¹. Stînd pe malul Dunării cu cîteva sute de oameni, privisem atunci Porțile de Fier. Locul unde se află aceste Porți de Fier și ghirdapurile din Dunăre se găsesc pe marginea unei rîpe, din partea cetății Kladovo, și formează o poartă de fier cît poarta unui serai, fierul avînd grosimea corpului omenesc. Dar cu timpul, jumătate din poartă s-a scufundat în noroi. Partea de sus, rămasă afară, este cît statura omului.

Dacă padișahul dinastiei otomane ar dori, ar fi ușor să curețe acum drumurile și să facă să curgă Dunărea prin Aksaraiul din Istanbul³⁸². Aceasta ar costa însă mulți bani și nu ar aduce foloase mari. Allah să se miluiască de sultanul Mehmed³⁸³, de sultanul Baiazid³⁸⁴ și de sultanul Suleiman³⁸⁵, pentru că nu au lăsat locuitorii Istanbulului să aibă nevoie de apa Dunării sau de alte ape. Voia lui Allah a fost ca locuitorii din Istanbul să nu bea apă din Dunăre, dar dacă ar fi băut, membrii familiilor lor, mari și mici, ar fi avut alte feluri de caractere și ar fi fost greu de stăpînit, iar femeile ar fi fost nesupuse.

În fine, cînd mai sus numitul crai Ianovan a văzut că apa Dunării se retrage înapoi, a făcut un gest de desperare, dîndu-și sufletul. Craiul Iancu a îngropat corpul neînsuflețit al lui Ianovan în mănăstirea Zeyrek-

³⁷⁹ Evlia Celebi vorbește, la început, de încercările unor împărați bizantini de a schimba cursul Dunării, spre Constantinopol, prin Macedonia.

³⁸⁰ 25 dec. 1650—13 dec. 1651.

³⁸¹ Potrivit relatărilor lui Evlia Celebi, acest Ianovan — personaj legendar — ar fi fost un rege învățat, frate cu „Iancu bin Madeyan”, întemeietorul orașului Constantinopol, după izvoarele otomane. (Cf. *Seyahatname*, vol. VII, p. 449).

Este posibil ca Evlia Celebi să fi auzit și unele povești despre Iorgovan, personaj legendar de prin aceste locuri, care ar fi gonit un balaur din cetatea Deva, care s-a refugiat apoi în peștera de la Porțile de Fier, unde Iorgovan l-ar fi ucis.

³⁸² *Islambol*, adică „oraș cu mulți musulmani”.

³⁸³ Mehmed al II-lea (1451—1481).

³⁸⁴ Baiazid al II-lea (1481—1512).

³⁸⁵ Suleiman Magnificul.

bași³⁸⁶ și a rămas de pe urma sa istoria sa, numită „Cronica lui Ianovan”, precum și marea viltoare de la Porțile de Fier, unde el stăvilise Dunărea.

Aceste Porți de Fier au ajuns vestite printre toți corăbierii din lume. Începînd de la aceste Porți de Fier, în jos, pînă la cetatea Kladovo³⁸⁷, pe Dunăre, între insule, se află cite două trei sute de talianuri de pescuit. Pînă la o distanță // de două ceasuri nu scapă nici un pește ce se află în Dunăre; 456 nu scapă nici măcar un pește de o palmă. Toate soldele celor din cetățile de pe malul Dunării sînt asigurate prin aceste talianuri de pescuit. Este un izvor mare <de ciștig>, fiind arendat beifului din sangeacul Vidin cu șaptezeci de poveri de aspri. Pînă și ostașii cetăților din Oceakov capătă tainuri fixate din aceste arenze. Umilul de mine, privind toate acestea, am mers de-a lungul Dunării, timp de șase ore, spre răsărit...

... Toți locuitorii³⁸⁸ știu să vorbească limbile: bosniacă, turcă și 457 valahă. Toți locuitorii poartă căciuli roșii și se îmbracă întocmai ca cei de la graniță. Toți au fețele roșii, fiind cu toții, cu soțiile și cu membrii familiilor lor, înclinați spre petreceri. ... Locuitorii de aici petrecîndu-și timpul în veselii, nu se găsesc printre ei oameni instruiți. Tinerii cîntă pe la piețe din diferite instrumente. În afara orașului sînt nenumărate grădini și vii. În acest oraș am stat timp de trei zile și trei nopți și am mers de mai multe ori la vînătoare cu Çalik-Osman pașa. De acolo ne-am urcat într-o corabie, împreună cu caii noștri, și am trecut Dunărea.

Caracteristicile vilaietului Țara Românească cea răzvrătită³⁸⁹

Umilul de mine am trecut de mai multe ori prin acest ținut Țara Românească și l-am vizitat în repetate rînduri. De trei ori am participat la războaie sfinte, capturînd diferite prăzi în cantități mari. Aici vor fi însă descrise satele și orașele pe care nu le văzusem încă în părțile acestea.

Mai întîi, pe malul fluviului Dunărea, în fața cetății Kladovo, se află menziful³⁹⁰ numit satul Cerneți³⁹¹. Poposînd aici, am văzut că are în total două sute de case nefaste³⁹². De asemenea, sînt două biserici și trei mănăstiri³⁹³. Acest sat este cîrmuit de un boier ghiaur, numit de către beiful

³⁸⁶ Zeyrekbaşı, o veche mănăstire bizantină în Istanbul.

³⁸⁷ Feih ül-Islam.

³⁸⁸ Din Kladova.

³⁸⁹ Eflak-ı âk.

³⁹⁰ Menzil, loc de popas, localitate.

³⁹¹ Cernas și Cernaș.

³⁹² În sensul de case de necredincioși.

³⁹³ Cifra exagerată; în Cerneți exista la această dată o singură mănăstire (N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, I, pp. 150—151).

Țării Românești³⁹⁴. Boier înseamnă un fel de voievod. În aceste comune, dreptul de a judeca și de a spinzura, precum și acela de pedepsire a delinvenților și criminalilor, aparține boierului³⁹⁵. El are cinci sute de ostași ghiauri. Este stăpîn peste o sută cincizeci de sate, asemănătoare ȋrgurilor. Ghiaurii însă sînt tirani față de raiale, // dar în ȋnutul lor este liniște și siguranță. Am plecat din acest sat, călări pe caii noștri, luînd cîțiva însoțitori ghiauri, și am mers o distanță de o aruncătură de săgeată.

Caracteristicile vechii cetăți Severin

În anul...³⁹⁶ gaziul Bali bei, fiind transferat de la cetatea Semendria, a devenit serascher pentru a cucerii această cetate și, cucerind-o, a ruinat-o în mare parte cu ajutorul șanțurilor subterane săpate. Totodată, pietrele din ziduri, porțile de fier, munițiile și tunurile din această cetate au fost transportate în partea cealaltă, reconstruindu-se cu ele cetatea Kladovo. Și acum stau unele turnuri ale cetății Severin pe malul Dunării.

Motivul construirii acestei cetăți, potrivit celor scrise în istoria lui Iano-
van³⁹⁷, a fost după cum urmează: pe vremea aceea, vilaietul Țării Românești se afla sub stăpînirea ungarilor ardeleni³⁹⁸. Cetățile denumite Kladovo, Vidin, Bielova³⁹⁹, Serbova⁴⁰⁰, Leskovce⁴⁰¹, Lofcea⁴⁰², Nicopol, Rastova⁴⁰³, toate se aflau în mîinile ghiaurilor valahi și ale fiilor lui Lazăr⁴⁰⁴.

Mai ȋtirziu, banul Țării Românești⁴⁰⁵, banul Kodja-Mihalko⁴⁰⁶, a construit pe Dunăre un mare pod⁴⁰⁷, cu douăsprezece arcuri⁴⁰⁸, pentru a ușura

³⁹⁴ Este vorba de căpitanul de Cerneți, numit mai ȋtirziu mare căpitan de margine (N. Stoicescu, *Curtleni și slujitori*, p. 258).

³⁹⁵ Evlia pare a se referi la marele ban al Olteniei, singurul care putea pronunța și condam-nări la moarte.

³⁹⁶ Lacună în text. Bali beg a cucerit cetatea în anul 1524 și a distrus-o la 1526. Vezi istoricul cetății în *Studii de istorie a Banatului*, 1969, pp. 29—31 și bibliografia de la N. Stoicescu, *Bibliografia*, pp. 667—668.

³⁹⁷ Vezi nota 381.

³⁹⁸ Evlia se referă la vremea cînd Severinul se afla în stăpînirea regilor Ungariei (sec. XIII).

³⁹⁹ Bilevo.

⁴⁰⁰ Sirbovi sau Sirmovi ar fi Serem.

⁴⁰¹ Leskofce, Leskove, în R.P. Bulgaria.

⁴⁰² Lofce, Loveț, idem.

⁴⁰³ Rastova, Reștova sau Destova; de fapt Șistov (azi *Suiștov*).

⁴⁰⁴ Lazogullari, urmașii despotului sirb Lazăr.

⁴⁰⁵ Eflak banı. Evlia îi dă acest titlu și domnilor Țării Românești.

⁴⁰⁶ Kodja-Mihalko, personaj legendar, creat de Evlia; Kodja Mihal ȋi spune Evlia lui Mihai Viteazul (vol. VII, p. 461).

⁴⁰⁷ Podul de pe Dunăre de la Turnu Severin — ale cărui urme le-a văzut Evlia Celebi — este fără îndoială cel construit din ordinul împăratului Traian de către Apolodor din Damasc. Vezi *Căldători*, II, p. 338. Urmele podului sînt semnalate în același timp (1663) de Miron Costin, care știa însă că podul este făcut de Traian (*Opere*, p. 257). Vezi D. T u d o r, *Podul lui Traian de la Drobeta*, Craiova, 1931.

⁴⁰⁸ Göz, înseamnă „ochi” sau „ochiuri”; mai jos e vorba de *hemer* în sens de „arcuri”.

trecerea de la cetatea Severin în varoșurile și orașele mai sus menționate, situate de partea cealaltă a Dunării, încît arcurile acestui pod erau tot atît de înalte și late ca și arcurile de la Sf. Sofia. La capătul celălalt al podului, adică în partea cetății Kladovo, el a construit și o cetate mare, dîndu-i denumirea de cetatea Severin^{408 a}. În prezent, din cetatea Severan, precum și din cetatea Severin, din față, și din cele douăsprezece arcuri ale minunatului pod, așezate pe Dunăre, n-au rămas decît urmele construcțiilor. Ele sînt însă demne de admirat.

Dar, în vremea aceea, pentru a putea construi aceste cetăți și acest pod mare, cu douăsprezece arcuri, peste apa unui fluviu ca Dunărea, trebuia să dispui de o putere capabilă să învingă toate greutățile și numai așa a ținut sute de ani⁴⁰⁹ acest pod mare, pe Dunăre, pînă cînd, în anul 761⁴¹⁰, gaziul hudavendighiar⁴¹¹ a trecut din Bursa în țările din Rumelia.

Cucerind cetatea Adrianopole din mîinile craiului grecesc Edrone⁴¹², gaziul hudavendighiar a cucerit și orașul Filipopoli⁴¹³, din Macedonia mică, și orașul Sofia și cetatea Skoplie⁴¹⁴ și încă alte cîteva sute de cetăți rezistente. Imediat după aceste cuceriri, ghiaurii nedemni, aflînd că el va veni și la cetățile de pe malul Dunării, // s-au pregătit pentru luptă și au stat gata în cetățile Severan și Severin. 459

Cu voia lui Allah, gaziul hudavendighiar, luptîndu-se cu șapte regi ghiauri la Kossovo⁴¹⁵ și cu armatele celor șapte regi, a ieșit biruitor, iar cînd craiul Țării Românești⁴¹⁶, care fusese înfrînt, fugea cu restul trupelor sale, scăpate de săbii, fiii gaziului Miha⁴¹⁷ din Plevna⁴¹⁸ i-au tot măcelărit cu oastea, pînă ce ghiaurii au ajuns la podul de la cetățile Severan și Severin⁴¹⁹ de la Dunăre. Pe ghiaurii care n-au putut să treacă din pricina înghesuiei de pe pod, gaziul musulmani i-au trecut prin tăișul săbiilor, încît mai multe mii de ghiauri și-au încredințat sufletele lor murdare focului iadului.

^{408 a} Mai jos e denumită *Severan*.

⁴⁰⁹ *Nice yüz bin*, „multe sute de mii”, fără „yıl”, adică „ani”, în loc de *Nice yüz yıl*, „multe sute de ani”.

⁴¹⁰ 23 nov. 1359—10 nov. 1360; e anul urcării pe tron a sultanului Murad I.

⁴¹¹ Autorul se referă aici la sultanul Murad I (m. în 1389).

⁴¹² *Edrone*; după cronicarii otomani stăpînul Adrianopolei se numea Androne.

⁴¹³ *Filibe*.

⁴¹⁴ *Üsküb*.

⁴¹⁵ *Kosova*; e vorba de bătălia din 15 iunie 1389.

⁴¹⁶ Mircea cel Bătrîn (1386—1418) nu a luat parte la bătălia de la Kossovolje. Evlia face confuzie cu lupta de la Nicopol (1396).

⁴¹⁷ *Mihaloglu*, vestiți comandanți de akingii în Rumelia. Aici e vorba de Köse-Mihaloglu Mehmed beî, înmormîntat la Plevna. (Vezi *Seyhatname*, III, p. 305).

⁴¹⁸ În text *Belevbeli*, iar la notă *Belevieli*.

⁴¹⁹ *Sevederin*.

Astfel, cînd n-a mai rămas nici un ghiaur în stare să ridice sabia, trupele islamice, încrezătoare în ajutorul lui Allah și cu mîinile pe săbii, au trecut podul de peste Dunăre în partea cealaltă, unde, timp de șapte zile și șapte nopți, au ruinat și au devastat Țara Românească și țările Moldovei și Ardealului. Ei s-au întors cu bine și încărcăți de multe prăzi la cetățile Severan și Severin, unde au dat partea cuvenită gaziilor pe care îi așezaseră ca păzitori în cele două cetăți.

Totodată ei au ruinat de tot aceste două cetăți, iar cînd au sosit cu bine și încărcăți de prăzi în cîmpia Kossovo au văzut că, pe cînd gaziul hudavendighiar îi vizita pe cei căzuți pe cîmpul de luptă, un ghiaur cu numele de Miloș Kobilici⁴²⁰, ridicîndu-se dintre soldații ghiauri căzuți, îl lovise cu cuțitul pe gaziul hudavendighiar, făcîndu-l martir. Deși soldații l-au tăiat imediat în bucăți pe ghiaur, totuși n-a folosit la nimic căci padișahul glorios fusese pierdut. Atunci trupele islamice, împrăștiindu-se, au dus corpul neînsuflit al gaziului Murad han la Brusa și l-au înmormîntat în curtea geamiei de lîngă Eski Kaplıdja⁴²¹.

460 Mai tîrziu, ghiaurii au regretat că au construit acest pod pe Dunăre, zicîndu-și: „Printr-o măsură necugetată am deschis calea armatei otomane să treacă în partea aceasta, în vilaieturile Țării Românești”. De aceea, strîngînd oaste, ei au distrus podul mai sus amintit de pe Dunăre. Cînd au auzit însă de moartea lui Murad han la Kossovo, ei s-au căit, de data aceasta, că l-au distrus. De atunci pînă acum, podul acesta se află într-o stare de ruină. Dar în luna iulie, cînd apa Dunării scade, se văd zidurile puternice ale celor douăsprezece picioare ale podului din Dunăre. // Toate sînt zidite din cărămidă, călită cu mortar, și se văd pînă și astăzi. Umilului de mine mi-a fost dat să văd aici picioarele acestui pod. După picioarele sale, se poate închipui cum au fost construite cele douăsprezece arcuri ale podului.

Admirînd încă o dată aceste cetăți, Severan și Severin, am mers timp de cinci ore spre răsărit, tot pe pămîntul Țării Românești, pe o cîmpie acoperită cu pădure de stejar, ajungînd la locul de popas numit satul Filordîn⁴²². De aici, mergînd tot spre răsărit, timp de patru ore, am ajuns la menziful portului Poroșak⁴²³, iar după alte trei ore de mers, am sosit la menziful schelei Calafat. Acesta este un sat înfloritor, cu o sută de case și aci stăpînește un alt boier⁴²⁴. Toate cazurile de judecată și de pedepsire din

⁴²⁰ *Miloș Koblaci*. După o tradiție epică sîrbă, Murad I ar fi fost ucis de Miloș Obrenovici, ginerele cneazului Lazăr, cînd a fost primit de sultan.

⁴²¹ Murad I a fost înmormîntat lîngă Hudavendighiar Djami'i pe care o ridicase la Cekirge, azi cartier la Bursa.

⁴²² *Filordîn* sau *Filordan*; Florentin la nord de Vidin (*Călători*, II, p. 339).

⁴²³ *Poroșak* sau *Poroșuk*; Broscari, Broșteni, sau Pristol?

⁴²⁴ *Boyar*.

schelele de pe malul Dunării, din partea vilaietului Țării Românești, se află în mâinile acestui boier⁴²⁵. Umilul de mine, lăsându-mi caii la acest boier, m-am imbarcat pe o corabie și am mers la cetatea Vidin, de pe malul celălalt al Dunării. . .

Apoi, plecând de aici iarăși în partea Țării Românești, am dormit în satul Calafat. Dis-de-dimineață, luând însoțitori de la boier, am pornit spre răsărit, mergând prin țara ghiaură, și am trecut prin satul Poiana⁴²⁶, după aceea prin satul Băilești⁴²⁷, iar de acolo prin satul Pesencola⁴²⁸ și de acolo prin satul Viriți⁴²⁹. Toate aceste sate se află în stăpînirea boierului din schela Calafat și sînt sate ghiaure înfloritoare, avînd mănăstiri mari, grădini și vii, și sînt formate din cinci-șase sute de case.

Apoi, după trei ore de mers prin cîmpii acoperite cu stejar, am ajuns la menzîlul numit satul Bîrca⁴³⁰, iar după aceea în satul Comoșteni⁴³¹, care este un tîrg înfloritor, cu trei mănăstiri și cu o mie de case⁴³², pe malul rîului Jiu⁴³³. Rîul Jiu, venind din țara Ardealului, se varsă în Dunăre, lîngă cetatea Rahova care se află în apropiere de acest loc.

// După aceea am trecut prin satul Sadova⁴³⁴ și apoi prin satul Ocolna⁴³⁵. În satul acesta, într-o pădure de stejar, se află clădirile impunătoare ale mănăstirilor craiului Matei⁴³⁶; sînt ca niște grădini de rai. Plecînd de acolo, am mers timp de trei ore spre răsărit.

Menzîlul schelei Jiu. Este un sat cu cinci sute de case și cu cinci mănăstiri⁴³⁷ frumoase, fiind așezat pe malul rîului Jiu. Rîul Jiu vine din munții Brașovului⁴³⁸ din Ardeal și se varsă aci în fluviul Dunărea. Este o schelă înfloritoare, unde stă un alt boier. Am lăsat în acest sat caii la boier, iar umilul de mine, împreună cu cîțiva oameni din suită, urcîndu-ne pe o corabie, am trecut pe partea cealaltă.

461

⁴²⁵ Informație exactă (?).

⁴²⁶ *Boyana*, jud. Dolj.

⁴²⁷ *Poyești*, Băilești.

⁴²⁸ *Pesenhola* sau *Pes-Nikola*, Pencula (?), Piscu (?). Greu de identificat.

⁴²⁹ *Urci* sau *Ureci*. Viriți sau Uriți-Dolj?

⁴³⁰ *Berka* sau *Berak*, Bîrca.

⁴³¹ *Komeștin* sau *Kameștiz*, Comoșteni.

⁴³² Cifre evident exagerate.

⁴³³ *Jil*.

⁴³⁴ *Sadoka*, Sadova.

⁴³⁵ *Fokolna* sau *Fokolina*, Ocolna, sat dispărut, fost lîngă Dăbuleni.

⁴³⁶ *Mani Kralin*, în loc de *Matey Kralin*, adică a lui Matei Basarab. Este vorba de mănăstirea Sadova.

⁴³⁷ *Divarli* (cu zid), în loc de *dirli*, care înseamnă „cu mănăstiri”. Evlia trecuse Jiul între Comoșteni și Sadova; aici este vorba de Bechet, unde Jiul se varsă în Dunăre.

⁴³⁸ *Brasu*. De fapt Jiul izvorăște din munții Paring și Godeanu.

Caracteristicile cetății Rahova

... În timpul domniei sultanului Ahmed⁴³⁹ ea a fost foarte înfloritoare, dar când beiful Țării Românești, ghiaurul Mihai Viteazul⁴⁴⁰, s-a răsculat în momentul înghețării Dunării și a devastat, cu o sută de mii de ostași ghiauri, o sută șaptezeci de cetăți și orașe de pe malul Dunării, aparținând Casei osmane, el ruinașe și această cetate, luind-o în stăpânire. De aceea, de atunci și pînă acum, interiorul acestei cetăți nu a fost refăcut...

462 ... Vizitînd și aceasta, ne-am îmbarcat din nou pe o corabie și am trecut dincolo, în partea Țării Românești. De acolo, luînd însoțitori de la intententul boierului acestei regiuni și mergînd timp de patru ore spre răsărit, am ajuns în satul Dăbuleni⁴⁴¹ și de acolo ne-am oprit în satul Ianca⁴⁴².

Cînd ghiaurii pe care boierii ni-i dăduseră ca însoțitori au cerut cai de olac, toți ghiaurii din sat au sărit asupra noastră cu coase, lopeți și cu săbii, încît ne-am luptat cu ei timp de o oră și, pînă la urmă, de la noi a fost rănit un cal, iar de la ei a fost omorît un slujitor. În cele din urmă, zicînd că este o greșeală să te împotrivești norodului, am renunțat la luptă. În locul unui cal care murise de la ei reținuseră un cal de la noi.

Slavă lui Allah, tocmai atunci a sosit boierul lor, care ne-a înapoiat calul, spunîndu-le: „Voi opriți cai și vă bateți, pe cînd noi eram cît pe aci să fim robi la tătari și la osmanlîi; abia am scăpat”. Zicînd astfel, el l-a spînzurat de pînă pe intententul⁴⁴³ satului. După aceea, mergînd cu noi, ne-a sfătuit astfel: „Să nu mai luați cu forța cai de olac, pentru că acești ghiauri valahi sînt răzvrătiți”.

Mergînd timp de cinci ore spre răsărit, am ajuns la menziful numit satul Ejlen⁴⁴⁴ și de acolo în satul Gîrla⁴⁴⁵, de unde, urcîndu-ne pe o corabie, am trecut marele rîu Olt și ne-am oprit puțin pe partea cealaltă. Acest rîu culege, din podișurile țării Ardealului și pînă în Țara Românească, trei sute de riuri mai mici⁴⁴⁶. El se varsă în Dunăre, care este mama riurilor, în dreptul cetății Nicopole și-n apropierea cetății Turnu⁴⁴⁷. Pe apa Oltului navighează unele corăbii mici și caice și bărci ușoare, care duc și aduc diferite mărfuri din Țara Românească înspre vilaieturile otomane. După ce

⁴³⁹ Ahmed I (1603—1617); după context ar fi Mehmed al III-lea (1595—1603).

⁴⁴⁰ *Kodja Mihai*, Mihai cel Mare sau cel Bătrîn.

⁴⁴¹ *Doboleni*, jud. Dolj.

⁴⁴² *Banka* sau *Batka*, Ianca, sat lîngă Corabia.

⁴⁴³ *Kethuda*; este vorba de pîrcălabul satului.

⁴⁴⁴ *Ejlen* sau *Ejler*, probabil Orlea sau Izlaz(?).

⁴⁴⁵ *Kırila*, Gîrla (Mare și Mică).

⁴⁴⁶ Exagerare vădită.

⁴⁴⁷ *Hul* sau *Hol* = Holovnik, Turnu.

am trecut acest rîu cu corabia, am mers din nou spre răsărit jumătate de oră.

*Caracteristicile cetății Turnu*⁴⁴⁸. În anul șapte sute patruzeci și cinci⁴⁴⁹, 463 cînd Ildırım Baiazid a cucerit cetatea Nicopole, ghiaurii din Țara Românească s-au revoltat din nou și, după ce a cucerit din nou Țara Românească, el (Baiazid-n.n.) a pornit să construiască această cetate din Țara Românească⁴⁵⁰, aflată în dreptul Nicopolului. Dar, fiind un loc foarte mlăștinos și plin de băltoace, toate raialele, precum și toată oastea au cărat, cu sute de mii de saci și cu traiste, pămînt și alte lucruri de au umplut pînă la gură acea mlaștină. Din pricina aceasta, populația de acolo a dat acestei cetăți denumirea de cetatea „Çuval”, (adică sac).

De jur împrejur are cinci sute de pași și, fiind o cetate mică, i s-a zis acestei cetăți și Turnu⁴⁵¹. Mai tîrziu, în afara ei, sultanul Mehmed⁴⁵², fiul lui Baiazid, a întemeiat un orașel, ridicînd de jur împrejurul lui un zid trainic de pămînt. El a pus să se facă și două porți: una se deschide spre uscat, iar cealalta spre malul Dunării, încît această cetate, Turnu, a rămas la mijloc ca o cetate interioară. Ca și turnul de la Galata, are un turn rotund, zidit cu măiestrie și e acoperit cu șindrilă, iar virful său are formă de boltă. În ea nu se află altceva decît păzitorii, hambare și muniții. În partea de răsărit, în fața unei porți mici de fier, se află un pod atîrnat.

Orașul său din exterior are însă trei sute de case și raialele stau liniștite. Este hassul prințesei Ayşe-Sultan și aduce un venit de zece pungi de aspri. Deși se află pe pămîntul Țării Românești, face parte din sangeacul Nicopolului fiind un niyabet. Are totuși destul pămînt bun pentru agricultură, ce aparține de vilaietul Țării Românești. Apoi imbarcîndu-ne din nou, cu caii noștri, pe o corabie, am trecut Dunărea în partea cealaltă.

Caracteristicile cetății Nicopol. Ea este o cucerire a lui Baiazid han⁴⁵³ în anul șapte sute patruzeci⁴⁵⁴ și a fost descrisă amănunțit în volumul...⁴⁵⁵, unde s-a arătat că este trecută ca reședință de sangeacbei. Acuma însă, după ce am petrecut timp de trei zile și trei nopți la Celebi Hasan Pașali

⁴⁴⁸ Çuval = sac. Cetate construită cu pămîntul cărat în saci.

⁴⁴⁹ 15 mai 1344 — 3 mai 1345. Data este greșită. Vezi nota următoare.

⁴⁵⁰ S-a păstrat inscripția din 1397—1398, în care se spune că Baiazid a înnoit cetatea Holăvnic (H. Chircă și C. Bălan, *O inscripție din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în „Studii și mat. de istorie medie”, III, 1959, pp. 359—364).

⁴⁵¹ Kule, turn.

⁴⁵² Mehmed I, 1413—1421.

⁴⁵³ Baiazid Fulgerul.

⁴⁵⁴ 9 iul. 1339—26 iun. 1340; de fapt 1397.

⁴⁵⁵ Lacună în text.

464 Omer aga, am luat de la el // și de la mutesellimul de Nicopol, Mehmed aga, daruri și scrisori de prietenie către beiu l Țării Românești, precum și însoțitori. După ce ne-am luat rămas bun de la toți prietenii, ne-am imbarcat iarăși pe o corabie și am trecut dincolo, la cetatea Turnu⁴⁶⁶. Am luat apoi însoțitori și de la comandantul acesteia.

Relatare despre conacele prin care am trecut în drumul nostru spre orașul București⁴⁶⁷, capitala Țării Românești

Prin această țară am călătorit de mai multe ori și, de asemenea, ne-am războit în repetate rînduri, capturînd prăzi. Dar pe drumurile acestea nu trecusem deloc. Mai tîrziu, plecînd de la Turnu, spre răsărit, am ajuns în trei ore în satul Movila⁴⁶⁸ care face parte din comunele Turnului nostru. De aici am mers din nou spre răsărit, sosind în satul Ologi⁴⁶⁹, iar de aici am sosit în satul Comișani⁴⁷⁰. Sînt sate valahe înfloritoare. Trecînd prin ele, am mers timp de cinci ore prin sate înfloritoare și am trecut prin Palosen⁴⁷¹. Este așezat pe malul riului Palosen⁴⁷², care vine din munții Ardealului și se varsă în marele fluviu; este o apă mică. De acolo, am mers puțin spre vest.

Menzilul care este un oraș înfloritor: Varșani⁴⁷³. Acesta face parte din comuna unui alt boier și este unul din ținuturile foarte înfloritoare din Țara Românească, încît ceara de albine se găsește în pămînt. De pildă, din pricina dogoarei mari, pămîntul crapă și albinele intră în aceste crăpături, unde își depun mierea. În timpul iernii, din pricina ploilor numeroase, pămîntul se umflă și, închizîndu-se crăpăturile, ceara de albine iese afară. Aceasta este explicația vorbei care circulă în privința faptului că în Țara Românească ceara de albine iese din pămînt. Ce-i drept, este o comună foarte productivă, boierului de aici revenindu-i optzeci de pungi; el administrează cu șase sute de oameni și circulă mereu în toate părțile vilaietului său. Orașul este așezat pe un șes întins și acoperit cu verdeață, avînd o mie de case, șapte mănăstiri, una cu clopot, precum și trei sute de dughene⁴⁷⁴.

În acest oraș se ține o dată pe an un panair mare, adică bazar, unde, timp de patruzeci de zile și patruzeci de nopți, negustori din India, China, Arabia, Persia și Grecia aduc diferite mărfuri spre vînzare, luînd totodată

⁴⁶⁶ *Çuval.*

⁴⁶⁷ *Bükreş.*

⁴⁶⁸ *Movila.*

⁴⁶⁹ *Olodj, Ologi.*

⁴⁷⁰ *Komşan, Comişani(?).*

⁴⁷¹ *Palosen sau Polosin.*

⁴⁷² *Palosen sau Palos.*

⁴⁷³ *Varşani*, neidentificat. Nu există un asemenea oraș mare în preajma Bucureștilor.

⁴⁷⁴ Cifrele sînt evident exagerate.

alte mărfuri. S-a întâmplat ca, atunci cînd umilul de mine eram aici, să fie tocmai zilele lor de mare adunare. Tot locul din bazar era împodobit de ghiauri // cu șepci⁴⁶⁵ negre și cu căciuli ca niște turnuri. Timp de trei zile și trei nopți i-am admirat pe ghiaurii de diferite soiuri, adunați aici, precum și pe fetele cu fețele strălucitoare și femeile de moravuri ușoare. Plecînd și din această regiune, am trecut, în șapte ore, prin locuri înfloritoare.

*Menzilul orașului Teleorman*⁴⁶⁶. Rîul de aici, venind tocmai din Ardeal, trece prin acest oraș și se varsă în fluviul Dunărea⁴⁶⁷. Ținutul acesta, Teleorman, cuprinde sate; nu e un oraș separat. Fiind însă un ținut înfloritor, formează o administrație boierească separată.

Plecînd de aici, am trecut prin satul Gheorteni⁴⁶⁸ și, pornind și de aici, am mers timp de...⁴⁶⁹ ore prin codri frumoși, acoperiți de copaci, și, trecînd peste rîul Lavaho⁴⁷⁰ și rîul Rajovi⁴⁷¹, am ajuns într-un loc plin de verdeață, la menzilul zis satul Prisiceni⁴⁷² de pe malul rîului Argeș. Toate rîurile amintite vin din podișurile din partea Ardealului și, trecînd prin Țara Românească, se varsă în fluviul Dunărea.

Pornind de acolo, am mers cinci ore.

*Descrierea marelui oraș București*⁴⁷³, capitala Țării Românești

Mai înainte, în anul...⁴⁷⁴, în timpul sultanului Mehmed al IV-lea⁴⁷⁵, cînd Köprülü Mehmed pașa era mare vizir⁴⁷⁶, Constantin Cîrnul⁴⁷⁷ se răsculase în țara Moldovei și se refugiase în orașul Iași, după ce prădase și distrusese orașele Ismail, Brăila⁴⁷⁸ și Isaccea⁴⁷⁹.

Cînd în vilaietul Țării Românești a devenit bei blestematul Mihnea Celebi⁴⁸⁰, un tînăr grec care era fiul adoptiv al lui Kenan pașa și care era

⁴⁶⁵ *Şapka*.

⁴⁶⁶ *Deliorman* (Pădure nebună); mai jos se spune că e ținut.

⁴⁶⁷ *Çuyana*, în loc de *Tunaya*.

⁴⁶⁸ Curteni (?)

⁴⁶⁹ Lacună în text.

⁴⁷⁰ Probabil Glavacioc.

⁴⁷¹ Sau *Rajovay*, probabil Neajlov, situat în regiunea pe unde trecea Evlia.

⁴⁷² *Isaceni*, foarte probabil Prisiceni, situat pe malul Argeșului.

⁴⁷³ *Bukariş* sau *Bukureyş*.

⁴⁷⁴ Lacună în text. E vorba de anul 1659.

⁴⁷⁵ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

⁴⁷⁶ Köprülü Mehmed pașa, mare vizir (1656—1661), amintit adeseori de Evlia.

⁴⁷⁷ *Burunsuz* „fără nas”. Este Constantin Șerban, domn al Moldovei (2—21 nov. 1659).

⁴⁷⁸ *Ibrail*.

⁴⁷⁹ *Ishakdji*. Informația nu corespunde realității.

⁴⁸⁰ Mihnea al III-lea Radu, domn al Țării Românești (mart. 1658— nov. 1659). Evlia Celebi îl numește cînd Mihnea Celebi, cînd Djivan Celebi. Faptele sînt povestite pe larg în vol. V, p. 341 și urm.

considerat ca un prieten al dinastiei otomanilor, întrucât fusese crescut de Atike-Sultan, acesta s-a răsculat, iar după ce a trecut prin sabie și foc, în Țara Românească, vreo patruzeci-cincizeci de mii de negustori musulmani⁴⁸¹, a închis în cetatea Giurgiu mai multe pașale ca : Fazîl pașa, Djan⁴⁸²-Arslan pașa și Konakci Kara-Ali pașa și multe alte pașale, luptându-se cu o mare înflăcărare.

466 Auzind de revolta beiului din Moldova, Köprülü Mehmed pașa a numit ca domn al Moldovei pe viteazul⁴⁸³ Ștefan bei⁴⁸⁴, care era fiul lui Lupul bei⁴⁸⁵, fost domn al Moldovei, închis la Yedikule. Gazzaz-zade Ahmed aga a fost numit agă de steag⁴⁸⁶, iar efendiul nostru Fazîl aga, care era kîzlar agasî⁴⁸⁷, // alăturându-mă și pe sârmanul de mine la suita lui Gazzaz-zade Ahmed aga, am pornit de la Adrianopol⁴⁸⁸ și, străbătînd menzilir, în timp de 17 zile, am ajuns la Ismail, împreună cu Ștefan bei. Toți ostașii noștri se ridicau atunci la 20.000 de oameni, dar semănau cu armata lui Cema-pur⁴⁸⁹, căci <oastea> era alcătuită din oameni de diferite neamuri și de diferite soiuri : ghiauri și armeni, băcani și bragagii și cîrciumari, dar între oșteni nu existau evrei.

Plecînd din orașul Ismail cu o armată atît de împestrită, la al doilea popas am întîlnit, prin grația lui Allah, patruzeci de mii de oșteni tătari, iuți ca vîntul, dintre tătarii din Bugeac, conduși de Mubarek Ghirai, calgai sultanul hanului Mehmed Ghirai <al IV-lea>.

Prin voia lui Allah, mergînd în galop o zi și o noapte, în luna... și ziua...⁴⁹⁰, lui Cîrnul⁴⁹¹, care se închisese în orașul Iași, i-am dat lovituri de satîr mahomedan, așa de tari, încît cadavrele murdare ale ghiaurilor au fost aruncate, într-o clipă, pe zăpada albă, iar trupurile nenumărate ale ghiaurilor au fost îngrămădite unele peste altele. Supraviețuitorii au fost bine legați de mîini și de cap, iar calgai sultanul s-a pus în urmărirea multor mii de ghiauri fugari.

Sârmanul de mine, fiind obișnuit cu călătoriile, am gonit și eu împreună, iar după trei zile și trei nopți am pus piciorul pe pămîntul Țării Românești.

⁴⁸¹ Cifră evident exagerată; în vol. I, p. 296 este vorba doar de aproape 10 000 !

⁴⁸² În text greșit : *Han*.

⁴⁸³ *Dilber*, „frumos”, iar la notă *Delir* „viteaz”.

⁴⁸⁴ Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659—1661).

⁴⁸⁵ Vasile Lupu.

⁴⁸⁶ *Sandjak agası* (*sancak agası*).

⁴⁸⁷ *Kızlar agası*, șeful eunucilor din Sarai.

⁴⁸⁸ Evlia Celebi părăsise Adrianopolul la 23 safer 1070 H. (8 nov. 1659).

⁴⁸⁹ *Cemapur* (figură legendară). Este vorba de oaste de strînsură.

⁴⁹⁰ Lacună în text. Este vorba de lupta de la Iași din 21 nov. 1659. Vezi mai sus.

⁴⁹¹ Constantin Șerban (Cîrnul).

De aici, devastând și incendiind aceste ținuturi, tot în trei zile și în trei nopți, am atacat prin surprindere orașul București, de unde am luat...⁴⁹² prizonieri și pradă, după care am dat fără milă foc marelui oraș. Un oraș atât de mare s-a făcut, într-o clipă, una cu pământul. După aceasta am atacat orașul Tîrgoviște⁴⁹³ de unde am luat unele avuții.

Apoi, în fața cetății Giurgiu, distrugînd tabăra necurată a amintitului Djivan Mihnea⁴⁹⁴, beiful Țării Românești, alcătuită din 40.000 de soldați, ea a fost trecută prin ascuțișul săbiilor, iar ceilalți ghiauri scăpați de săbii s-au înecat cu toții în Dunăre, aruncîndu-se în ea. Amănuntele acestor lupte sfinte au fost arătate cu prilejul descrierii evenimentelor din anul ...⁴⁹⁵; să se urmărească de acolo. Nu e nevoie să le mai repetăm.

Pe scurt, în vremea aceea pîrjolisem orașul București. De atunci pînă astăzi trecînd...⁴⁹⁶ ani, acesta a ajuns un oraș atât de bogat și atât de frumos și de populat, încît părea că este un fel de grădină din rai.

Descrierea orașului București⁴⁹⁷

467

După părerea istoricului maghiar arhiepiscop⁴⁹⁸, întemeietorul orașului București ar fi Djebel-i-Himme, din tribul Beni Kureyș⁴⁹⁹, care a fugit la Antiohia⁵⁰⁰ în timpul domniei califului Omar⁵⁰¹ și s-a refugiat la împăratul bizantin⁵⁰², deoarece nu se supusese, fiind condamnat, conform legii Șeriatului, să i se aplice talionul. Din Antiohia, el s-a dus în interiorul țării și s-a stabilit în munții de piatră de pe țărmul mării, în împrejurimile orașului Damasc, unde a clădit cetăție⁵⁰³. Ținutul acesta se numește, chiar și în momentul de față, munții Djebel-i-Himme.

Cînd califul Omar a cucerit Ierusalimul, Djebel-i-Himme n-a rămas, de frică, în localitatea Djebel⁵⁰⁴, ci, urcîndu-se într-un vas, împreună cu familia sa, formată din 17 copii, și străbătînd Marea Mediterană, a debarcat

⁴⁹² Lacună în text. În vol. V, p. 340, Evlia apreciază numărul prizonierilor la 26 000.

⁴⁹³ *Bukoriș*, iar la nota 5: *Berkoviș*, în loc de *Terhoviș*, adică Tîrgoviște.

⁴⁹⁴ *Mihba Djivan*. E vorba de Mihnea „cel Tânăr”.

⁴⁹⁵ Lacună în text. Este vorba de anul 1659. Vezi vol. V, p. 341 și urm.

⁴⁹⁶ Lacună în text. Din 1659 în 1664 sînt 5 ani.

⁴⁹⁷ *Bukureyș*.

⁴⁹⁸ *Irsak*, iar la notă *Irșak*, din *iršek*, adică arhiepiscop. Este vorba de Verancsics.

⁴⁹⁹ *Beni Kureyș*, trib arab. Se presupune că ar fi vorba de un oarecare Djebele care primise islamismul sub califul Omar, dar fugise apoi la împăratul bizantin.

⁵⁰⁰ *Antakya*.

⁵⁰¹ *Omar*, al doilea calif (m. 644).

⁵⁰² *Herakleios* (610—641) sau Constantin al II-lea (641) sau al III-lea (648).

⁵⁰³ Ar fi întemeiat, potrivit legendei, orașul Djebel în Sinai.

⁵⁰⁴ *J. D e n y*, *Le Muezzin Evliya Tchelebi en Roumanie*, în „Mélanges N. Iorga”, p. 214, crede că e o confuzie de nume cu legenda lui *Zat-el-Himme*.

în Spania⁵⁰⁵. Acolo li s-a dat ca loc de așezare muntele numit Korileș din munții Avloniei⁵⁰⁶. Unii dintre copiii săi s-au dus la Constantinopol⁵⁰⁷, la craiul genovezilor. Unul dintre ei, cu numele de Kureyș, după ce a trecut Dunărea și a colindat cîțva timp, s-a așezat într-un loc care i-a plăcut, acolo fiind un pămînt curat care răspîndea un parfum ca de chihlimbar și pe care el l-a făcut să dea roade. Acest oraș fiind întemeiat de Ebu-Kureyș, se numește Bukureyș⁵⁰⁸, printr-o pronunțare greșită.

Istoricul lumii, episcopul maghiar de care am amintit, dă multe detalii în această privință. Chiar în anul în care am iernat în vilaietul Ardeal, împreună cu Seidi-Ahmed pașa, în cetatea Sibiu⁵⁰⁹ aveam un prizonier maghiar care mi-a citit în mod amănunțit istoria aceea și eu am redat-o întocmai.

468 Apoi, orașul acesta, București, a trecut de la un rege la altul și, în cele din urmă, în anul 793⁵¹⁰, a fost cucerit din mîinile valahilor // de către sultanul Ildîrîm Baiazid⁵¹¹. Cetatea lui a fost dărîmată complet⁵¹² și după aceea n-a mai putut fi locuită, căci nu se află nici o urmă de cetate printre construcții. În timpul domniei lui Baiazid, ghiaurii din Țara Românească s-au răscolat de unsprezece ori, dar, într-un an, răscolîndu-se de șapte ori, Ildîrîm-han a trecut din cetatea Sinope în Țara Românească și i-a învins pe ghiauri în toate cele șapte răscoale. Deoarece într-un an s-a dus și s-a întors de șapte ori, ca un fulger, Emir Sultan i-a spus: „Baiazid al meu, tu ai devenit, în acest an, ca fulgerul”. Pentru aceste motive i s-a zis: „Yıldırım Bayezid”⁵¹³. În răscoala a șaptea chiar și oastea tătară era alături de ghiaurii din Țara Românească, căci în acel veac hanii nu erau supuși și nu ascultau de poruncile dinastiei otomane...

⁵⁰⁵ *Işpaniya*.

⁵⁰⁶ *Avlonya*, Albania.

⁵⁰⁷ *Islambol*.

⁵⁰⁸ *Bukureyș*, de la *Ebu-Kureyș* (tatăl lui Kureyș).

Este o poveste inventată de Evlia. Despre originea numelui orașului București vezi mai nou Paul Cernovodeanu și Paul Simionescu, *Consemnări și tradiții privind întemeierea cetății de scaun a Bucureștilor*, în „Revista de etnografie și folclor”, 1974, nr. 3, pp. 189–206, unde se expun toate opiniile mai vechi, începînd cu această poveste a lui Evlia.

Despre modul cum a luat naștere orașul vezi Ștefan Olteanu, *Geneza orașului București în lumina cercetărilor recente*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, II, 1965, pp. 17–30.

⁵⁰⁹ *Sin*, în loc de Sibin sau Zibin, cum apare în alte părți.

⁵¹⁰ 9 dec. 1390–28 nov. 1391.

⁵¹¹ Baiazid „Fulgerul” (1389–1402). Precum se știe, prima mențiune București datează din anul 1459.

⁵¹² Orașul București nu a avut cetate, ci curte domnească întărită.

⁵¹³ Adică Baiazid Fulgerul. Este o explicație a numelui lui Baiazid (pe care Evlia o reproduce și în altă parte a operei sale), care nu se leagă însă de fările române.

⟨Evlia Celebi relatează discuția dintre Mehmed al II-lea și patriarhul Constantinopolului⟩. 473

Sultanul Mehmed îi spusese: „Bre popă⁵¹⁴, ne-ai dăruit o lume nouă! Cere-mi ce vrei, după cum îți este dorința!”

După ce și-a dus capul la pământ și a sărutat pământul în fața sultanului, patriarhul a zis: „Pe padișahul meu îl rog astfel: Când sublimul vostru strămoș, Ildîrîm Baiazid han, — țărîna să-i fie curată și parfumată! — cucerise, în anul 789⁵¹⁵, vilaietul Țării Românești și îl supusese, prin voința lui Allah și a lui Muhammed, pe atunci el găsisese de cuviință și numise pe fratele meu ca bei al Țării Românești⁵¹⁶, dar raialele, năpustindu-se cu toții asupra fratelui meu, s-au răsculat împotriva lui Ildîrîm han și n-au plătit în acel an haraciul. Atunci Ildîrîm han, venind îndată în grabă din Anatolia în portul Sinope și îmbarcîndu-se de aici pe 500 de vase, a trecut pe neașteptate și a atacat, în timpul nopții, vilaietul Țării Românești, unde au fost trecuți prin sabie și foc mai multe mii de creștini, iar mai multe mii dintre ei au fost făcuți prizonieri. Atunci a căzut prizonier și fratele meu, care se află închis pînă și astăzi în cetatea Bursa, fără nici o vină. Îl rog pe padișahul meu și cer ca, din respect față de mîna sacră a lui Mahomed și față de harul divin, care vă este încredințat vouă, fratele meu să fie slobozit din închisoare și să i se dea iarăși, ca milostenie, domnia Țării Românești”.

După ce el a sărutat din nou pământul, sultanul Mehmed i-a răspuns: „În cazul cînd fratele tău s-ar revolta iarăși, care ar fi atunci situația ta?” Patriarhul a răspuns următoarele: „Împăratul meu, mîria voastră acordă-ți-i această favoare, iar în cazul cînd se va răscula din nou, atunci să mă spînzurați, ca pildă pentru alții... // de lanțul clopotniței bisericii Sfînta Sofia. Dacă fratele meu va fi numit din nou, garantez că nu se va răscula și voi da o poliță pentru haraciul⁵¹⁷ Țării Românești înainte de anul nou, în sumă de 300 de pungi, așa cum e legea”.

Foarte mulțumit de acest răspuns plin de credință, Ebulfeth Mehmed hanul, scriind îndată un iarlîc împărătesc, l-a eliberat pe fratele lui din

⁵¹⁴ *Papas*, preot, popă. Este vorba de patriarhul Ghenadie al II-lea Scholarios, care a avut, într-adevăr, discuții (dar de altă natură) cu Mehmed al II-lea. Vezi Aurel Decei, *Versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios scrisă la cererea sultanului Mehmet. II*, Sibiu, 1940.

⁵¹⁵ 1387; data e greșită căci Baiazid Fulgerul a domnit între 1389—1402. În plus, Baiazid nu a cucerit Țara Românească, unde domnea pe atunci Mircea cel Bătrîn.

⁵¹⁶ Din nou o nepotrivire de date; fratele patriarhului Constantinopolului de după cucerirea acestuia de către turci (1453) nu putea să domnească în vremea lui Baiazid Fulgerul, cînd domnul țării era Mircea cel Bătrîn. Este posibil ca Evlia Celebi să se refere la Vlad Dracul, internat de sultan la 1442.

⁵¹⁷ *Hazine*, „vistierie”, în sens de tribut.

închisoarea din Bursa, iar cînd acesta a venit, el a văzut că e un bătrîn înțelept. Astfel, el a devenit iarăși beiful Țării Românești. Ajungînd acolo, a început să guverneze cu dreptate și s-a grăbit să trimită la Poarta Devletului tezaurul care i se cuvenea padișahului. El a făcut ca orașele București și Tîrgoviște⁵¹⁸ să propășească așa de mult încît au devenit ca orașele Belgrad și Adrianopol. După un an de zile, Kodja-Bei moare și, tot prin chezășia patriarhului din Constantinopol, fiul nenorocit al acestuia ajunge bei independent⁵¹⁹.

Pe scurt, se spune că sub domniile lui Ebulfeth⁵²⁰, Baiazid han⁵²¹ și Selim han I⁵²², beii Țării Românești fiind numiți prin grația, chezășia și protecția patriarhilor din Istanbul⁵²³, în vilaietul Țării Românești nu aveau loc răcoale, iar dinastia otomanilor trăia în liniște. Pe vremea lui Baiazid han și Selim han I, beii Moldovei erau numiți prin rugămințile hanilor tătari și trăiau așa în stare de liniște.

În epoca lui Suleiman han⁵²⁴, atît Moldova cît și Țara Românească s-au răsculat din pricina măsurilor rele luate de lacomul Rustem pașa⁵²⁵, care le-a cerut mai mult decît îngăduia legea lui Baiazid han. De aceea Suleiman han însuși făcînd expediție în Moldova⁵²⁶, cu mare greutate a putut s-o cucerească și a construit o moscheie în orașul Iași, care este acum transformată în biserică⁵²⁷. Dar la ce bun, căci din tot zelul pentru Islam nu a rămas nimic. De asemenea, cînd fusese cucerită Țara Românească, și aci se construiseră cîte o moscheie la Tîrgoviște și lîngă rîul Besende⁵²⁸, dar n-au rămas nici temelile lor.

475 Cu voia lui Allah, să ne întoarcem iarăși la povestea noastră. Într-adevăr, acest vilaiet al Țării Românești a fost cucerit, mai întîi, de Baiazid han. Dar pe vremea lui Suleiman, // propășind mult mai mult, beii de acolo erau respectați și li s-a acordat din partea padișahului, cu rang de pașă de Moreea⁵²⁹, două tuiuri și steag și drapel și suită⁵³⁰ și mehterhanea și

⁵¹⁸ *Berkoviș*.

⁵¹⁹ În Țara Românească.

⁵²⁰ Mehmed al II-ea (1451—1481).

⁵²¹ Baiazid al II-lea (1481—1512).

⁵²² Selim I (1512—1520).

⁵²³ Afirmație inexactă.

⁵²⁴ Suleiman Magnificul.

⁵²⁵ Rustem pașa, mare vizir (1555—1561).

⁵²⁶ În 1538.

⁵²⁷ Afirmație inexactă. Turcii nu aveau dreptul să construiască moschei pe teritoriul țărilor române. Vezi nota 546.

⁵²⁸ *Besende* și *Yestede*, probabil Dimbovița, care trecea prin București. Este vorba de improvizări vremelnice.

⁵²⁹ *Evlia Celebi* face comparație cu aceste pașale.

⁵³⁰ *Yedek*.

mataragii⁵³¹ și pușcași⁵³² și șetrari⁵³³ și ȣimbrihor⁵³⁴, om de ȣirguieli⁵³⁵, șase ciohodari⁵³⁶, șase curelari⁵³⁷, un divan-efendisî⁵³⁸, zece bulucbașii de seimeni⁵³⁹, toȣi musulmani daȣi de paȣișah⁵⁴⁰.

S-au acordat libertăȣi atȣt de mari beilor Moldovei și Ȧării Românești ȣȣȣt, slavă lui Allah, beii ghiauri, domnind ȣn chip măreȣ, cu ostași musulmani, percepeau birul⁵⁴¹ convenit paȣișahului. Ȧi privera pe ei numărul ostașilor pe care doreau să-i ȣnscrie pentru paza ȣării, dintre ostași pedestri, cu puști, care se numeau dorobanȣi⁵⁴². Potrivit legii, și acum cȣntă mehterhaneaua dinastiei otomane ȣn spatele steagului, iar ȣn faȣă, la o depărtare oarecare, cȣntă trompetele⁵⁴³ și tamburele⁵⁴⁴ ghiaurilor. Acum, după lege, are și un cadiu⁵⁴⁵ pentru dreptate, cu rang de 150 de aspri, deoarece acolo se găesc foarte mulȣi negustori musulmani și se ȣvesc multe pricini de judecată după Șeriat.

De asemenea, potrivit legii, pentru agalele musulmane, se aȣlă imami și muezzini⁵⁴⁶, beii au și cȣte un dască⁵⁴⁷. Pentru diferite treburi ale lor, mai au, dintre ghiauri, 70 de dregători: hatmani, căpitani, cupari, vameși, logofeȣi. Toȣi vor fi amintiȣi la locul convenit, după rangurile lor. Ȧn eialete există 670 de boieri, vameși și judecători. Sub guvernarea sa se aȣlă 3600 de sate⁵⁴⁸ bogate, cu moșii⁵⁴⁹. Ȧn fiecare din ele se aȣlă case mari și cȣte un

⁵³¹ *Mataradȣi*, un fel de sacagiu; aici ar avea și sensul de „paharnic”.

⁵³² *Tüfenkci*. Tufecii sȣnt amintiȣi mai tȣrziu, ȣn secolul al XVIII-lea ȣn armata Moldovei și Ȧării Românești.

⁵³³ *Şatr* are și sensul de „bufon”. Şetrarii se ocupau de corturile domnești.

⁵³⁴ *Emir-i ahor*.

⁵³⁵ *Pazara gideni*.

⁵³⁶ *Çukadar*.

⁵³⁷ *Saradȣ*; e posibil să fie vorba de saragele (ostași).

⁵³⁸ *Divan efendisî*, secretar de divan.

⁵³⁹ *Segban*, seimeni. Bulucbașii de seimeni sȣnt amintiȣi ȣn documente ȣncepȣnd de la mijlocul secolului al XVII-lea (N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 273).

⁵⁴⁰ Domnii Moldovei și Ȧării Românești nu au avut decȣt rareori asemenea dregători și slujbași otomani la curtea lor.

⁵⁴¹ *Mal*, avuȣie, haraci.

⁵⁴² *Tarnas* și forma: *Taranans*.

⁵⁴³ *Boru*.

⁵⁴⁴ *Tabl* sau *tabl*.

⁵⁴⁵ Cadiul din Giurgiu judeca ȣn Ȧara Românească unele pricini dintre turci și creșȣtini.

⁵⁴⁶ *Imam*, preot musulman pentru slujbe zilnice, iar *muezzin*, cel care cheamă pe credincioși la slujbă.

După cum arăta Anton Maria del Chiaro, *Revoluȣiile Valahiei*, p. 67, „ȣn toată Valahia, ca și ȣn Moldova, nu se găsește nici o moscheie cit de neȣnsemnată, așa că, pentru rugăciunile lor, turcii sȣnt nevoiȣi a se aduna ȣntr-un loc mai retras, unde și le fac cu toată discreȣia”.

⁵⁴⁷ *Hodȣa (hoca)*. Informaȣie inexactă.

⁵⁴⁸ După cercetări recente, numărul satelor din Ȧara Românească era ȣn această vreme de circa 2 800—3 000 de sate (Lia Leher, *Factori determinanȣi ȣn evoluȣia demografică a Ȧării Românești ȣn secolul al XVII-lea*, ȣn „Studii și mat. de istorie medie”, VII, 1974, p. 163).

⁵⁴⁹ *Çiftlikli*, „cu cȣficuri”.

loc pentru bîlci. Mai sînt, în total, o sută douăzeci de orașe⁵⁵⁰. De la fiecare din ele se obține o vistierie întreagă. Toate vor fi menționate mai jos.

Dar în vilaietul acesta, al Țării Românești, nu există cetăți: toate au fost distruse de tătari și de otomani⁵⁵¹, deoarece, acest ținut fiind un vilaiet bogat în produse, raialele care locuiau aici stăpîneau bogății mari, iar din cauza fierbinței produse de întrebuițarea, fără rușine, a vinului, toți ghiaurii se răscoalau⁵⁵². De aceea tătarii și turcii, nimicindu-i mereu și făcîndu-i prizonieri cu miile, prădau provincia și distrugeau cetățile lor.

476 Fără să ia în seamă revoltele lor, dinastia otomană numea totuși alți bei, deoarece mazilirea și numirea beilor acestui vilaiet se află în mîinile padișahului. Dar cel numit la rugămîntea hanului tătăresc nu se poate răscula, căci, în caz // de răscoală, hanul tătarilor vine din Crimeea, în trei zile și trei nopți, cu 100.000 de ostași și, intrînd în vilaietul Moldovei și Țării Românești, trece populația prin foc și sabie și ia multe mii de prizonieri și îi leagă în lanțuri și pîrjolește orașele.

Lungimea acestui vilaiet este de 15 conace, începînd de la cetatea de la hotarul turcesc, zisă cîmpia Islaz⁵⁵³, prin care am trecut zilele trecute, spre răsărit, pînă în orașul Focșani⁵⁵⁴. Dar cealaltă parte a orașului Focșani este hotarul Moldovei. Lățimea vilaietului Țării Românești, începînd de la nord spre sud, variază între trei-cinci și șase conace. La nord se învecinează cu vilaietul Ardeal, iar la sud cu Dunărea. Acum, acest vilaiet este populat și foarte înfloritor, iar raialele sînt supuse dinastiei otomanilor.

În trei locuri se află mine de aramă, argint, smaragde, aur, sare și de var. Dar minele de sare, numite ocne, sînt foarte mari și aduc în fiecare an venituri cît vistieria egipteană.

De asemenea, în afară de minele de smoală, de petrol și catran și de miere, care iese din pămînt, mai sînt și alte șaptezeci și șase de feluri de mine și alte produse⁵⁵⁵.

Ca mierea, untul, pastrama și alimentele de aici se află doar în districtul Bihor⁵⁵⁶ din vilaietul Ardeal. Numărul cailor, vitelor, bivoliilor și oilor din acest vilaiet îl poate ști doar marele Allah cel atotștiutor; dar aici nu există deloc cămile, catîri și măgari. Se întîlnesc însă, pretutindeni, capre.

⁵⁵⁰ Cifra exagerată. Vezi *Istoria României*, III, pp. 66—67.

⁵⁵¹ De fapt cele trei cetăți de la Dunăre: Turnu Severin, Turnu Măgurele și Giurgiu fuseseră ocupate de turci, iar alte cetăți (cetatea Dimboviței, Poienari, etc.) se ruinaseră și fuseseră părăsite.

⁵⁵² *Motivul acestor „răscoale” nu era beția, ci dorința legitimă de a recîștiga libertatea, dorință pe care Evlia nu o putea înțelege.*

⁵⁵³ *Issız ova.*

⁵⁵⁴ *Kodjsan și Fohșan.*

⁵⁵⁵ Pentru comparație vezi relația lui Paul de Alep din acest volum.

⁵⁵⁶ *Behar sau Bihor.*

*Descrierea formei oraşului Ebu-Kureyş adică a trecătorii Bucureşti*⁵⁵⁷. Oraşul acesta este aşezat pe un loc deluros şi prin el trece râul Dîmboviţa⁵⁵⁸, oraşul întinzîndu-se pe ambele maluri ale acestui râu. Dintr-o parte în cealaltă se trece pe poduri de lemn aşezate în douăzeci şi unu de locuri. Oraşul este mare, dar nu are fortăreaţă.

În schimb, se găsesc patrusprezece mănăstiri mari, fiecare fiind asemenea unei cetăţi puternice. Mai întîi, vine mănăstirea lui Mihai Vodă⁵⁵⁹. Ea este aşezată pe un deal, avînd o sută de încăperi din piatră. Apoi vine mănăstirea Sf. Dumitru⁵⁶⁰, mănăstirea Sf. Nicolae⁵⁶¹, // mănăstirea Sf. Constantin⁵⁶², mănăstirea Radu Vodă⁵⁶³, mănăstirea Sari-Saltuk⁵⁶⁴ şi mănăstirea Sf. Maria⁵⁶⁵. Toate aceste mănăstiri sînt asemenea unor cetăţi cu porţi de fier; în special Curtea domnească, adică „saraiul beifului”, căruia în ţara aceasta i se spune curte.

*Descrierea palatului domnesc*⁵⁶⁶. Se află aşezat în mijlocul oraşului şi e un palat cu un etaj, avînd de jur împrejur o palancă cu ziduri de stejari groşi. În partea interioară a saraiului sînt odăi de diferite mărimi, zidite din piatră, numeroase săli pentru divan⁵⁶⁷ şi o mănăstire cu ornamentaţii.

De asemenea, în cele patru părţi ale palatului se află două sute de odăi, joase şi cu etaj, ale puşcaşilor dorobanţi⁵⁶⁸, adică odăi de ieniceri, iar în mijlocul palatului există un mare loc liber. Într-o parte se află grajdurile mari, iar în partea interioară a sălii divanului se găsesc încăperile pajilor⁵⁶⁹ şi diferite încăperi speciale, odăi de harem, precum şi odăile doamnei, adică ale soţiei beifului, şi băile. Curtea aceasta este un palat împodobit cu multe sute de construcţii, avînd de jur împrejur şi grădini frumoase.

⁵⁵⁷ *Bukariş.*

⁵⁵⁸ *Dembobicisa.*

⁵⁵⁹ *Kodja Mihai* (Mihai cel Mare sau cel Bătrîn), adică Mihai Viteazul. Mănăstirea Mihai vodă, situată, într-adevăr, pe o înălţime pe malul Dîmboviţei.

⁵⁶⁰ *Kasım voyevod*. Nu există o mănăstire cu acest hram, ci o biserică, numită şi biserica „de jurămînt”, situată în spatele Muzeului de istorie al R.S.R. (N. Stoicescu, *Repertoriul monumentelor din Bucureşti*, pp. 275–276).

⁵⁶¹ *Esbot Nekula*. În Bucureşti existau mai multe biserici cu acest hram, astfel încît este greu de spus la care se referă Evlia (*ibidem*, pp. 290–294).

⁵⁶² Probabil biserica mitropoliei care avea hramul Sf. Constantin şi Elena (*ibidem*, pp. 241–250).

⁵⁶³ *Radul bey*; se numea astfel după Radu Mihnea, cel care a refăcut mănăstirea (*ibidem*, pp. 259–264).

⁵⁶⁴ Probabil una din bisericile cu hramul Sf. Nicolae.

⁵⁶⁵ *Meryem Ana*. Greu de identificat.

⁵⁶⁶ *Bey Sarayı*.

⁵⁶⁷ *Divan hane*, săli pentru sfatul domnesc.

⁵⁶⁸ *Tarbans*.

⁵⁶⁹ *Içoglan*, copil de casă, paj.

Cînd dinastia osmană pornește o expediție într-o parte, atunci, potrivit legii, beiful Țării Românești se alătură la expediție cu douăsprezece mii de ostași. În fața curții domnești, pe partea cealaltă a apei, se află o baie foarte plăcută.

Orașul acesta se compune, în total, din douăsprezece mii de case, acoperite cu stuf sau șindrilă, majoritatea fiind joase și încăpătoare⁵⁷⁰. Sînt puține încăperi zidite din piatră, deoarece, ghiaurii de aici răscolindu-se la fiecare șapte-opt ani, tătarii și osmanliii dau foc acestui oraș și tot în anul acela ei își fac case joase și utile. În cele vreo mie de dughene joase stau numai fete frumoase, care vînd mărfurile din prăvălii. Sub dughene au pivnițe, unde ei țin diferite feluri de vinuri de culoarea rubinului și siropuri de miere, precum și băuturi, ca holerca⁵⁷¹ și miedul⁵⁷². Dar nu au vii, din pricină că iernile sînt foarte friguroase, iar de fiecare dată cînd ei se răscoală, tătarii și osmanliii le ruinează orașele, grădinile și viile, încît ele nu sînt de lăudat, iar viile care se găsesc produc struguri acri. Se mai află cu totul șapte hanuri pentru negustori, precum și case de vămii. În prezent, orașul acesta se construiește pe zi ce trece.

478 *Lăudarea casei de mușafiri pentru musulmani*⁵⁷³. Pentru musulmanii veniți din partea padișahului, a marelui vizir // și din alte părți, în afara orașului se află un caravan-serai, asemenea unui han, cu cincizeci de odăi, așezat, dincolo de riul Dîmbovița⁵⁷⁴, la capătul unui pod de lemn. Acesta este un serai în interiorul căruia se află un mečet⁵⁷⁵, un cimitir separat și o grădină frumoasă. Are îngrijitori aparte, iar bucătarii⁵⁷⁶ sînt ghiauri. Tainurile trimise din partea beifului le prepară bucătarii. În partea cealaltă a apei, lîngă acest palat, se află o baie frumoasă pentru femei.

Clima de aici fiind foarte plăcută, sînt foarte mulți bărbați arătoși și femei frumoase. Îndeosebi cînd omul vede fetele necăsătorite umblînd cu capul gol și cu părul despletit fir cu fir și cu papucii galbeni în picioare, la drept vorbind, i se împrăstie mintea ca părul răvășit. Dar majoritatea acestora sînt niște sărmane cu moravuri ușoare⁵⁷⁷. Toate nelegiuirile de aici umblă cu fața descoperită și poartă fuste⁵⁷⁸ de stofă și de mătase aurită, în diferite culori.

⁵⁷⁰ Vezi *Istoria României*, III, p. 68.

⁵⁷¹ *Horelga*.

⁵⁷² *Medonyo* sau *Madonyo*.

⁵⁷³ Este vorba foarte probabil de așa-numitul „Beilic”, amintit în alte izvoare în sec. XVIII (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 95).

⁵⁷⁴ *Bombovița*.

⁵⁷⁵ *Mesdjid (Mescid)*, lăcaș de rugăciune pentru musulmani.

⁵⁷⁶ *Asarlari*, iar la notă: *aşbazlari*.

⁵⁷⁷ Informație eronată.

⁵⁷⁸ *Fisdan*.

Toți ghiaurii de aici poartă dulmăne albastre, contăș de postav și veșminte ca cei de la serhat, iar pe cap își pun căciulă tătărăscă. Mari și mici, toți își atîrnă de gît o cruce de aur, de argint sau de bronz, fiindcă acești ghiauri sînt din neamul lui Mesia, iar cartea lor este *Evanghelia*⁵⁷⁹. Au datini eretice și, în loc de bairam⁵⁸⁰, au unele zile nefaste, adică sărbătorirea de ouă roșii⁵⁸¹, care este aceeași ca la ghiaurii greci. Ei trăiesc în bune relații cu cei din neamul armenesc; nu le plac însă deloc evreii.

Au foarte mulți ghiauri cărturari. Se îndeletnicesc mult cu știința matematicii, cu filozofia și cu astronomia⁵⁸². Pentru a prevedea chiar și soarta orașului lor, ei l-au cercetat și pe zeul Marte⁵⁸³, din zodia Scorpionului⁵⁸⁴. De aceea, pentru ei, tătarii, vînători de dușmani, sînt zeul Marte, deoarece aceștia vin o dată pe an și-i lovesc cu săbiile. Potrivit științei astronomice, orașul lor se află în a cincea zonă, la latitudinea...⁵⁸⁵ și longitudoinea...⁵⁸⁶ și la gradul și secunda...⁵⁸⁷.

Dintre produse, cele mai renumite sînt: mierea, untul, ceara, tot felul de rachiuri zise horilca, apoi, băieții destoinici și fetele frumoase și pîinea albă, numită franzelă⁵⁸⁸; toate sînt vestite și demne de laudă.

În caz de mazilire sau de numire a unui nou bei, se dau o mie de pungi sultanului, două sute de pungi marelui vizir și alte două sute de pungi pentru toți ceilalți demnitari⁵⁸⁹. Beiului îi rămîn o mie cinci sute de pungi, iar două mii de pungi se scot pentru căpeteniile⁵⁹⁰ de la vilaieturi, pentru boieri, hatmani și pîrcălabi⁵⁹¹. În fiecare an se varsă în vistieria pađișahului trei sute de pungi⁵⁹².

Potrivit legii sultanului Suleiman han, // se trimit bucătăriei imperiale: 479 miere, unt, ceară și sare, în valoare de trei sute de pungi. În fiecare an se trimit la arsenalul împărătesc⁵⁹³ piei de vită și seu⁵⁹⁴, în valoare de trei

⁵⁷⁹ *Indjil (Incil)*.

⁵⁸⁰ *Iyd*.

⁵⁸¹ *Kızıl Yumurta*, adică Paștele.

⁵⁸² Afirmație exagerată.

⁵⁸³ *Merih*.

⁵⁸⁴ *Burdj-i Akreb*.

⁵⁸⁵ *Lacună în text*.

⁵⁸⁶ *Idem*.

⁵⁸⁷ *Idem*.

⁵⁸⁸ *Frandjila* sau *frandjala*.

⁵⁸⁹ Cifrele sînt exagerat de mari; la ocuparea tronului nu se plătea o sumă fixă (*Istoria României*, III, pp. 18–19).

⁵⁹⁰ *Zabî*, comandant, căpetenie de oaste, etc.

⁵⁹¹ *Kapudan*; poate fi și căpitani.

⁵⁹² În această vreme haraciul Țării Românești era de 130 000 de taleri, deci 260 de pungi (*Istoria României*, III, p. 14).

⁵⁹³ *Tersane-i amire*.

⁵⁹⁴ *Don yagi*.

sute de pungi, pentru ungerea corăbiilor, iar pentru prizonieri dau pînă neagră de cînepă care servește la confecționarea cămășilor.

În fiecare an se trimit pașalei de Silistra, în dar, zece pungi <de aspri> și postavuri și atlasuri și cîte o căruță împodobită și încărcată cu tot felul de mărfuri. De asemenea, ei trimit daruri și sangeacbeilor⁵⁹⁵ care ocupă posturi. În fiecare an, se trimite hanilor tătari cîte o haraba-trăsură⁵⁹⁶, încărcată cu diferite daruri, împreună cu 50 de cai de rasă și 20 pungi de bani. În afară de aceasta, hanul tătăresc trimite în fiecare an un agă din țara sa și își procură o sută de butoaie de miere. De asemenea, și agăi respective îi dau zece pungi pentru acest serviciu și-l trimit în Crimeea cu mierea. Acesta este un agalic cu numele de bal agasi⁵⁹⁷.

Și la Istanbul⁵⁹⁸, pentru bucătăria sultanului, dau...⁵⁹⁹ oi, iar pentru marele vizir, capuchehăile lor trimit mereu o mie de ocale de carne; alte 3000 ocale de carne trimit cadiascherului și ulemalelor, cadiului de Istanbul, marilor demnitari și tuturor celor mari, ca tainuri. Ce-i drept, au cheltuieli ca acestea de multe mii, dar în vilaieturile de acolo se produc avuții de cinci ori cît vistieria egipteană.

Am aflat foarte multe lucruri despre acest oraș, dar fiind cu neputință să relatez toate aceste lucruri, ca unul care scrie despre toate, m-am mulțumit numai cu atît, ocupîndu-mă de ale mele.

Într-o zi, încălecînd pe cai, cu beiful și cu mai multe mii de ostași, și privind într-o parte și în alta, am mers spre răsărit vreun ceas și am ajuns pe malul rîului Colentina. Nu este o apă mare. Izvorînd din partea de nord, din munți, izvorul său e foarte aproape. Pe malul acestui rîu se află un palat mare⁶⁰⁰ pentru bei, făcut în întregime din calcar⁶⁰¹. Toți craii petrec și se distrează aici împreună cu doamnele⁶⁰² și cu boierii, vameșii și logofeții lor. Din lacul mic de acolo și din brațele pe care le formează acest rîu se pescuiesc tot felul de pești, iar cei care aduc beifului pește, în dar, se bucură de favoruri. Astfel, ei petrec foarte frumos pe malul acestui rîu înviorător. Într-adevăr, e un loc acoperit cu trandafiri, cu ierburi, avînd și livadă plină de lalele, iar miile de feluri de cîntece ale păsărilor dau omului o viață nouă.

480 Într-o parte cîntă din gură matrapazii⁶⁰³ // și cîntăreții, iar în altă parte

⁵⁹⁵ *Mirliva*.

⁵⁹⁶ *Hinto araba*, „căruță în formă de trăsură”.

⁵⁹⁷ *Bal agasi*, „agă pentru miere”.

⁵⁹⁸ *Islambol*.

⁵⁹⁹ Spațiu liber.

⁶⁰⁰ *Kasr-ı ali*.

⁶⁰¹ *Djebes*, ipsos; probabil că autorul se referă la culoarea albă a palatului; calcar(?).

⁶⁰² În text *Roya*, iar în notă apar formele: *Dobalari* și *Doya*; evident, e scris greșit, în loc de *Domna*, adică doamna, soția voievodului, în cazul de față.

⁶⁰³ *Matraban*, în loc de *matrabaz*; aci în sens de „oameni de veselie”.

se aud glasurile triste ale privighetorilor din livezi. Toate produc o armonie minunată. Clima este într-adevăr plăcută, iar grupurile alcătuite din musulmani și nemusulmani, care sînt cu toții făpturi ale lui Allah, se strîng cetece la umbra pomilor fără de sfîrșit, unde nu se vede soarele, și petrec cu atît mai bine cu cît sînt mai mulți și aduc mulțumiri padișahului, a cărui bunăvoință este nemărginită. Pe scurt, o astfel de livadă pentru petreceri nu am mai văzut în țara valahă⁶⁰⁴. Allah să-i ajute în propășire și să-i facă fericiți pe robii săi!

Acolo s-a dat un ospăț atît de îmbelșugat, încît fiecare flămînd a mîncat cît a vrut, umplîndu-și burta. După zaiafet, pentru a ușura digestia, am încălecat pe cai și ne-am dus la vînătoare spre apus, iar seara, la mănăstirea Colentina, marele vornic⁶⁰⁵ a dat un ospăț care, de asemenea, a fost minunat.

Aici s-au dat daruri la 300 de persoane, iar umilului de mine mi s-a oferit ca dar un cal buiestraș. După aceasta, iar călare pe cai, am venit în orașul București, cu mare alai și cu mii de torțe, cîntînd din mehterhaneaua dinastiei otomane și din mehterhaneaua afurisișilor⁶⁰⁶, și ne-am odihnit la locuințele noastre.

Capitolul de informații de completare despre orașul București⁶⁰⁷. Capitolul despre denumirea rangurilor și numele posesorilor de ranguri.

Dintre toți, unul e *marele logofăt*⁶⁰⁸. Acesta este căpetenia tuturor boierilor, adică a boierilor stăpîni⁶⁰⁹. În mîna lui se află pecetea întregului vilaiet.

Apoi vine *vornicul cel mic*⁶¹⁰. Jumătate din întregul vilaiet se află sub jurisdicția lui și el judecă toate pricinile care se ivesc. *Al doilea vornic* judecă toate pricinile din cealaltă jumătate a vilaietului.

*Primul hatman*⁶¹¹ este comandantul suprem⁶¹² al oștirii din întregul vilaiet.

⁶⁰⁴ Ulah.

⁶⁰⁵ Baș vornik.

⁶⁰⁶ Efrasiyab.

⁶⁰⁷ Bukariș. Sub o însemnare cu asterisc se arată că în manuscris se află aici un spațiu liber de 4 rînduri.

⁶⁰⁸ Baș logofet.

⁶⁰⁹ Hakîm beyler. Informație inexactă; cel mai mare dregător era marele ban, urmat de marele vornic și apoi de marele logofăt.

⁶¹⁰ Kuçuk vornik. Este posibil ca Evlia să se refere la marele vornic care judeca pricinile ivite între locuitorii din Țara Românească, cu excepția Olteniei, unde judeca marele ban numit probabil de Evlia al doilea vornic).

⁶¹¹ Baș hatman. În Țara Românească nu exista hatman ca în Moldova; aici comandantul armatei era marele spătar.

⁶¹² Baș serdar.

*Hatmanul al doilea*⁶¹³; acesta strînge armata din întregul vilaiet.

*Postelnicul*⁶¹⁴ este chehaiaua beului.

*Paharnicul*⁶¹⁵ și *cuparul*; aceștia doi sînt oamenii de încredere ai beului și el bea totdeauna vinul dat de ei.

*Spătarul*⁶¹⁶ e cel care ține spada beului, ca și siihdarii.

481 // *Vistierul*⁶¹⁷ e defterdarul întregii avuții.

*Comisul*⁶¹⁸ este imbrohurul⁶¹⁹.

*Jitnicerul*⁶²⁰ este intendentul bunurilor de consum⁶²¹.

*Logofătul al treilea*⁶²² e teșcheregiul, dar are aparte și un divan-efendi musulman.

Ușierul este primul portar⁶²³.

Șătrarul este căpetenia slujitorilor pentru cort.

Cămărașul este vistierul beului.

Armașul este șeful paznicilor⁶²⁴. Allah să-i ierte, dar cînd aceștia schingiuesc pe vinovați, nici în ținutul Ardealului nu se pot da asemenea pedepse!

*Stolnicul*⁶²⁵, adică iskemledji⁶²⁶.

*Stolnicul*⁶²⁷, adică șașneghir-bași⁶²⁸.

*Vătaful*⁶²⁹ este intendentul ceașurilor.

Boierii⁶³⁰ sînt „beii” de ținut.

Pircălabii sînt tot stăpînitori.

⁶¹³ Funcție inexistentă.

⁶¹⁴ *Postellik* sau *Postilek*.

⁶¹⁵ *Behrail* și *behranik*.

⁶¹⁶ *Isbatar* și *isbartar*.

⁶¹⁷ *Vistier* și *sitiar*.

⁶¹⁸ *Komisin*.

⁶¹⁹ *Emir-i ahor*. Imbrohorul era „mai marele grajdurilor” (D. C a n t e m i r, *op. cit.*, p. 159).

⁶²⁰ *Ziyenkâr* (cit. *zienkiar*). Dregătoria a existat în Țara Românească numai între 1672–1674 (N. Ș t o i c e s c u, *Sfatul domnesc*, p. 289).

⁶²¹ *Arpa emini*. El se ocupa de aprovizionarea cu grîne a curții.

⁶²² *Evlia* omite pe logofătul al doilea, funcție mai importantă decît a logofătului al treilea, care — în plus — este foarte rar amintit în documente.

⁶²³ *Başkapudjibaşı*. În Țara Românească dregătorul se numea mare portar, nu ușier.

⁶²⁴ *Ases başi*.

⁶²⁵ *Ustolnik*.

⁶²⁶ *Iskemledji*, „cel care se îngrijește de scaunul domnesc”; de fapt de masa (СТОЛb) domnului.

⁶²⁷ *Ustunih*.

⁶²⁸ *Ceașneghiarbaşı*, „starostele celor care gustă mîncarea domnească”.

⁶²⁹ *Vatah* și *tah*. Dregătoria de vataf nu avea importanța atribuită de *Evlia*.

⁶³⁰ *Boyar*.

*Clucerul*⁶³¹ este șeful magaziiilor⁶³².

*Medelnicerul*⁶³³ este șeful celor care servesc la masă.

*Sulgerul*⁶³⁴ este șeful măcelarilor.

*Agaua dorobanților*⁶³⁵ este ca agaua ienicerilor.

*Vameșul*⁶³⁶ este administratorul vămii⁶³⁷.

Au multe denumiri ca acestea, dar noi ne-am mulțumit numai cu atât.

Dregătorii menționați mai sus sînt stăpîni în numele padișahului, pentru buna rînduială a vilaietului.

Dregătorii pomeniți mai sus cu titlurile lor sînt, toți, oameni cinstiți și oșteni înarmați. Au mulți ostași dorobanți. Pe toate steagurile acestora se află, ca semn, un vultur cu aripile întinse și ei merg sub comanda unui demnitar, înarmați, alai după alai, cîntînd dintr-un fel de tobe.

*Despre scrisul de pe monedele lor denumite penez*⁶³⁸. În vremurile vechi, înainte de apariția dinastiei otomane, aceștia, la rîndul lor, aveau o crăiie aparte. Și avînd mine de argint și de aur, băteau beșlici ziși bașeca⁶³⁹ și monede de aur zise „yüzkat”⁶⁴⁰ și guruși numiți taică⁶⁴¹. După ce au trecut sub stăpînirea dinastiei otomane li s-au ridicat monedele⁶⁴² și au numai bani de aramă⁶⁴³ numiți *penez*. Aceștia se băteau în orașele Bucu-

⁶³¹ *Kulçar*.

⁶³² *Kılardjibaş*.

⁶³³ *Medenenkâr* (cit. *medenenkîar*).

⁶³⁴ *Sulçar*.

⁶³⁵ *Darabas agası* și *darabans agası*.

⁶³⁶ *Amoş* sau *amuş*.

⁶³⁷ *Gümrük emini*.

Comparînd lista dregătorilor din Țara Românească cu cea din Moldova (vezi vol. V, p. 358), observăm că Evlia a copiat aproape aidoma pe prima după cea de a doua, fără a remarca deosebirile existente între dregătorii din cele două țări; așa se explică faptul că marele logofăt este considerat cel mai mare dregător în ambele țări (deși avea această situație numai în Moldova), că sînt trecuți la Țara Românească unii dregători existenți numai în Moldova (hatmanul, jitnicerul, logofătul al treilea, ușarul etc.), ca și ordinea aproape identică în care sînt înșirate dregătoriile, ordine diferită în cele două țări. Din aceste liste lipsesc unii dregători importanți (banul, pitarul, serdarul), dar sînt trecuți în schimb vătăfil, slujbași mici care nu erau considerați dregători.

⁶³⁸ *Penez*.

⁶³⁹ *Bașeka* sau *baška*, iar la notă: *patka* sau *pateka*; probabil, în loc de *z l o t*.

⁶⁴⁰ *Yüzkat* sau *Yozkat*; probabil în loc de ducat.

⁶⁴¹ *Tayka* sau *tayeka*; probabil o deformare din taler.

După cum se știe, domnii Țării Românești din sec. XIV—XV au bătut ducați, dinari și bani, pe lângă care circulau numeroase monede străine, de aur și argint. Vezi Octavian Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, pp. 13—23.

⁶⁴² Ultimul domn care a emis monedă în sec. XV a fost Basarab Laiotă (1473—1477) (*ibidem*, p. 23).

⁶⁴³ Asemenea bani mărunți de bronz a bătut Mihnea al III-lea (1658—1659), în vremea căruia s-a reluat pentru scurtă vreme emisiia de monedă proprie (*ibidem*).

rești și Tîrgoviște⁶⁴⁴. Acum, nu-i mai bat nici pe aceștia, ci fac aliș-veriș numai cu vechile lor monede⁶⁴⁵ sau cu banii ardelenești.

Pe o parte a banului lor e scris numele beifului, iar pe partea cealaltă se află chipul lui Isus Christos⁶⁴⁶ și data.

482 *Despre limba neamului valah cel rău*⁶⁴⁷

È adevărat că aceștia sînt creștini ca și cei din neamul moldovenilor, dar există unele deosebiri și nepotriviri în riturile lor.

De asemenea, și limba lor este aceeași, dar diferă unele denumiri și au unele expresii de finețe. De exemplu, ei zic: unu (1), doi (2), tri (3), patru⁶⁴⁸ (4), tinsi⁶⁴⁹ (5), șase⁶⁵⁰ (6), șapte⁶⁵¹ (7), opt (8), nouă⁶⁵² (9), zece⁶⁵³ (10) și una⁶⁵⁴ (11) și doi⁶⁵⁵ (12) și trei⁶⁵⁶ (13) și patri (14) și șase⁶⁵⁷ (15) și șese (16) și șapte (17) și opt⁶⁵⁸ (18) și novi (19), doi zeși (20), tri zeși (30), patrizeshi (40), sinși zeși (50), șesi zeși (60), șapte zeși (70), opt zeși (80), novi zeși (90), o suta (100).

Aceste socoteli se aseamănă cu cele din limba polonă și cu cea a valahilor din Ardeal și cu limbile celor de neam slovac și korol.

...⁶⁵⁹e numele lui Allah.

...⁶⁶⁰e numele Profetului.

Pîine⁶⁶¹, apă⁶⁶², carne, brînză⁶⁶³, caș⁶⁶⁴, mel (sau med)⁶⁶⁵, unt, farina⁶⁶⁶,

⁶⁴⁴ *Berkoviș.*

⁶⁴⁵ *Birler*, în loc de *nenez*.

⁶⁴⁶ *Hazret-i Isa.*

⁶⁴⁷ *Eflak-ı ah.*

⁶⁴⁸ *Patri.*

⁶⁴⁹ *Tins* sau *nins* sau *sinși*.

⁶⁵⁰ *Seșe.*

⁶⁵¹ *Sapti* sau *sapte*.

⁶⁵² *Novi.*

⁶⁵³ *Zeș.*

⁶⁵⁴ *Șuvna*, în loc de „zece și una”.

⁶⁵⁵ *Șu doi.*

⁶⁵⁶ *Șu trei.*

⁶⁵⁷ *Seș* sau *șis* și *tetes*, în loc de *șinși*, adică „zece și cinci”.

⁶⁵⁸ *Și obt.*

⁶⁵⁹ *Lacună în text.*

⁶⁶⁰ *Idem.*

⁶⁶¹ *Pryna.*

⁶⁶² *Aya*, în loc de apă.

⁶⁶³ *Prinza.*

⁶⁶⁴ Se referă la cașcaval.

⁶⁶⁵ În loc de *miere*, *miel* sau *mied*.

⁶⁶⁶ Adică *făină*.

oțetu⁶⁶⁷, lapte acru⁶⁶⁸, oaie, prune, meri, peri, scoruși⁶⁶⁹, porumberk⁶⁷⁰, cioma⁶⁷¹, piersici⁶⁷², cireși⁶⁷³, vișine⁶⁷⁴, nuca, ou, gaină, ganoroșca⁶⁷⁵, gîscă, porumbel⁶⁷⁶, zincoci șed⁶⁷⁷, scoală-te și du-te⁶⁷⁸, dad-i orci (adu-orz), // 483
nu-i duce (nu aduc), adu cîru (adu griul), adu ovăz, adu pai, adu malai, vacă, bog (bou), bipol (bivol), bițel⁶⁷⁹ (vițel), capra⁶⁸⁰, miel, ursu, lup, hulpe, iepule⁶⁸¹, ogarcă, fată, baba, purunc (prunc), nevestă, gazta (gazdă), doj⁶⁸², fu... te-n p... măta-ta⁶⁸³, fu... te-n cu.ul⁶⁸⁴, culcă-te, fu... te⁶⁸⁵ sor-ta, un-te duci jupun (unde te duci jupine?), scol (scoală!).

Au multe sute de mii de cuvinte și expresii ușoare de acest fel, dar noi nu le-am scris pe toate. Persoanele care sînt obligate, ca mine, să călătorească prin lume trebuie să cunoască cite ceva din fiecare limbă, ca să fie atente, înțelegînd cele ce spun împotriva lor, în caz că nu le va fi pe plac.

Călătorii trebuie să știe cîteva cuvinte despre băutură și mîncare, spre a-și putea satisface nevoile stomacului și chiar să se salveze, la nevoie. În orice privință, știința este mai bună decît ignoranța, mai ales dacă nimerești într-o țară păgînă ca aceasta. De aceea e nevoie să știi, mult sau puțin, limba lor, dar e mai bine să nu le spui asta...

După ce am vizitat acest oraș, București, am primit scrisori și daruri de la bei, adresate beiului Moldovei, caimacamului de Tighina⁶⁸⁶, agalei de țarmuri⁶⁸⁷, agalelor din Cetatea Albă, beiului din Oceakov⁶⁸⁸ și însuși

⁶⁶⁷ Oțetu.

⁶⁶⁸ Layte acru (grafiat greșit), iaurt (yogurt).

⁶⁶⁹ Uşkuruşa și uskuruşa.

⁶⁷⁰ Porumberk sau porumbedel e dat cu sens de afine (*güvem yemişi*), dar e vorba de porumbel, pentru că mai departe „porumb” e dat cu sensul de porumbel.

⁶⁷¹ Cuma sau çoma, e dat cu sensul de struguri (*üzüm*).

⁶⁷² Persiş.

⁶⁷³ Şireş.

⁶⁷⁴ Pişne.

⁶⁷⁵ În sens de „curcă” (*Mısır tavuğu*). În turca modernă: *Hindî*.

⁶⁷⁶ În text: *Porumb*, iar la nota 18 din volum: *porump*.

⁶⁷⁷ În loc de „vino-ncoace, şezi!”.

⁶⁷⁸ „Skoli-de, duçi”.

⁶⁷⁹ Bițel.

⁶⁸⁰ Payra, iar la notă: capra. La literele *f* și *y* lipsește cite un punct (alfabet arab).

⁶⁸¹ În loc de iepure, vulpe.

⁶⁸² Doj sau voj sau voz, în sens de „sof”.

⁶⁸³ Expresie de înjurătură. Este transcrisă de autor în întregime, iar traducerea în l. turcă e aluzivă.

⁶⁸⁴ Idem.

⁶⁸⁵ În text: *be*.

⁶⁸⁶ În text: *Yelder*, iar la notă *Belder*, în loc de Bender.

⁶⁸⁷ *Yalı agası*.

⁶⁸⁸ *Ozu*.

efendiului nostru, hanul Mehmed Ghirai, hanul Crimeii, și fiului său, prințul serdar Ahmed Ghirai, și prințului calgai și prințului nureddin.

484 // Beiuł Țării Românești mi-a dat și sârmanului de mine, în dar, o pungă cu guruși, o blană de samur, doi cai buieștri și alți doi cai, iar slujitorilor mei le-a dăruit cîte 20 de galbeni și postav și pînzeturi, dîndu-ne și însoțitori.

Despre conacele prin care am trecut în călătoria noastră, începînd din orașul București, din Țara Românească, și pînă în vilaietul Crimeii.

Mai întii, pornind din orașul București, spre nord, am trecut prin șaptezeci de sate locuite și bogate, prin cîmpii, dealuri, livezi și vii, care semănau cu niște raiuri pămîntești, iar după cinci ore am ajuns în orașul Țîrgoviște⁶⁸⁹.

Despre a doua capitală, marele oraș Țîrgoviște

În limba valahă înseamnă⁶⁹⁰... Întemeietorul acestui oraș este tot Ebu-Kureyș, fiul lui Djebel-i Himme.

Apoi, orașul de fundațiuni religioase⁶⁹¹ care este Țîrgoviștea a trecut în stăpînirea craiului Ardealului și a craiului leșesc și apoi a trecut de la un stat la altul⁶⁹².

A fost ars o dată de Timur han⁶⁹³ și o dată de Tohtamîș han, iar hani tătari au incendiat acest oraș în mai multe rînduri⁶⁹⁴, dar <locuitorii> iarăși l-au reparat.

Apoi, în anul 782⁶⁹⁵, Ildîrîm Baiazid han⁶⁹⁶ l-a luat din mîinile ghiaurilor valahi⁶⁹⁷, dar a trecut din nou sub stăpînirea ghiaurilor și, în cele din urmă, în anul 975⁶⁹⁸ a fost cucerit de Suleiman han.

Acesta, de asemenea, este o altă capitală a beilor valahi. În trecut fusese un oraș mare. În acest ținut înfloritor și fericit se află mult fier⁶⁹⁹ și cărbune⁷⁰⁰. Nu văzusem încă acest oraș, dar l-am găsit dărăpănat. Îl reconstruiau încă.

⁶⁸⁹ *Terkoviș* sau *Terkuș*.

⁶⁹⁰ Lacună în text. Numele indică locul unde a fost un tîrg sau tîrg părăsit (N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 162; E. m. Constantinescu, *Cîteva date și păreri despre fondarea și numele orașului Țîrgoviște*, în „Țîrgoviștea”, I, 1939, nr. 1, p. 10.)

⁶⁹¹ *Vakuf*.

⁶⁹² Informație inexactă; Țîrgoviștea a fost tot timpul în stăpînirea Țării Românești.

⁶⁹³ Adică Timurlenk. De fapt e vorba de expedițiile urmașilor lui Gînghiz-Han.

⁶⁹⁴ Informație inexactă; orașul s-a format la sfîrșitul secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea.

⁶⁹⁵ 7 april. 1380 — 27 mart. 1381 (greșit).

⁶⁹⁶ Baiazid I (1389—1402).

⁶⁹⁷ *Ulah*. Informație inexactă.

⁶⁹⁸ 8 iul. 1567 — 25 iun. 1568 (greșit). Soliman (1520—1566) nu a cucerit Țîrgoviștea.

⁶⁹⁹ *Tek*.

⁷⁰⁰ *Pomez*. Informație greșită.

În anul 1071⁷⁰¹, când s-a răsculat beiful Țării Românești, Mihnea Djivan bei⁷⁰², el a ucis pe toți negustorii musulmani, le-a prădat toate mărfurile și când, închizînd pe serdarul Fazîl pașa și pe alți trei viziri în cetatea Giurgiu, se lupta cu ei, în timpul acesta, sârmanul de mine mă aflam, împreună cu armatele tătare, în vilaietul Moldovei, în orașul Iași, unde îl nimicerăm pe numitul creștin Constantin Cîrnul⁷⁰³. După aceea, noi am făcut incursiune în țara valahilor, pe care am pîrjolit-o; după aceea am devastat-o și am luat multă pradă și mii de prizonieri.

Atunci, acest oraș al Tîrgoviștei fusese atacat, prin surprindere, de armatele lui Konakdji Kara-Ali pașa și de oștile din Dobrogea și din // Deliorman, care, luînd nenumărate prăzi și multe bogății, dăduseră foc orașului. 485

Acum se reparau cele vreo 500 de case acoperite cu șindrilă și cu trestie. Au rămas în total nouă mănăstiri, clădite din piatră și care erau ca niște cetăți. Atît viile cît și grădinile erau și ele în ruină. Are, în total, vreo 50 de dughene și două hanuri. Orașul este așezat într-un loc înalt, iar apa și aerul sînt foarte plăcute, căci acest oraș este foarte aproape de podișurile⁷⁰⁴ vilaietului Ardealului.

Allah a făcut ca, într-o zi, când noi locuiam și petreceam în casa unui boier al beifului, să vină un curier ghiaur de la Poarta fericirii și să comunice că beiful a fost mazilit, iar domnia vilaietului Țării Românești a fost acordată lui Eșir Debedji-oglu⁷⁰⁵. Atunci toți creștinii, caimacamul și boierii au rămas uimiți. Ei l-au trimis îndată pe curier la București pentru a-l înștiința pe beiful cel mazilit.

A doua zi, a venit îndată noul bei al Țării Românești, beiful Eșir Debedji aga, în a doua capitală, Tîrgoviște, împreună cu aga de înscăunare⁷⁰⁶ și cu aga de steag⁷⁰⁷ și s-a suit pe scaunul dăruit de sultan și adus de aga de înscăunare și, primind steagul și tuiurile și luînd în mîna sa sceptrul, a convocat marele divan unde i-au arătat supunere toți boierii cu dregătorii și, fiecare păstrîndu-și rangul, au început să strîngă birurile.

În aceeași zi, când am ajuns acolo și noi, umilul de mine și însoțitorii mei, el ne-a spus: „Hei, scumpul meu, Evlia efendi, bine ai venit la noi!

⁷⁰¹ Greșit 1071H. = 1660/61. Este vorba de anul 1659.

⁷⁰² Mihnea al III-lea Radu (1658—1659).

⁷⁰³ Kostantin *Yârûviș*, în loc de *Burunsuz*; Constantin Cîrnul, adică Constantin Șerban (1659, nov.).

⁷⁰⁴ *Yaylak*.

⁷⁰⁵ Eustratie Dabija (?). Acesta n-a domnit în Țara Românească, ci în Moldova (1661—1665), ceea ce ne face să credem că întrevederea povestită de Evlia nu corespunde realității. În Țara Românească domnea Radu Leon (1664—1669).

⁷⁰⁶ *İskemle agası*.

⁷⁰⁷ *Sandjak (sancak) agası*.

Noi am auzit că, după ce ai fost la craiul de la Viena⁷⁰⁸, ai plecat prin provinciile germane⁷⁰⁹. Bine ai venit printre noi!” El s-a bucurat foarte mult cînd i-am povestit aventurile mele și că în doi ani și jumătate am străbătut tot pămîntul care aparține celor șapte crăii. Atunci el a pus să mi se pregătească un conac, mi-a dat bani și mi-a fixat un tain și am petrecut cu el timp de o săptămînă întreagă.

După aceea, luînd și de la el scrisori către beiful Moldovei, către hanul tătarilor și către hanzadele, am pornit la drum, după ce mi-a dăruit doi cai buiestrași, alți trei cai, două bucăți de postav și două de pînzeturi, trei sute de guruși, precum și însoțitori.

486 *Despre conacele prin care am trecut în drumul nostru spre Crimeea, prin vilaietul Moldovei.* Mai întîi, ieșind din Tîrgoviște, am mers șapte ceasuri spre răsărit.

Conacul zis localitatea Cerpa⁷¹⁰, fiind hassul beifului Țării Românești, este un sat alcătuit din 500 de case, populat și cu grădini înfloritoare.

Despre o minune a lui Allah. În acest sat am văzut un ghiaur cu o față ciudată și înspăimîntătoare, avînd o formă curioasă. Toate părțile trupului său erau la locul lor, dar capul îi era turtit și lat ca o scîndură, de la gît spre ceafă. O ureche, un ochi și o sprînceană se aflau pe o parte a „scîndurii”, iar pe cealaltă parte a ei se găseau cealaltă ureche, o altă sprînceană și un ochi. Acolo unde trebuia să fie fruntea și gura, nasul și bărbia, era de fapt marginea „scîndurii”. În cele două părți ale „scîndurii” avea cîte doi dinți scoși afară, ca de cămilă; partea gîtului, lată ca o scîndură, era mai groasă decît capul. Urechile îi erau așezate pe cele două părți și păreau ca urechile de elefant. Ele se mișcau întotdeauna, de parcă ar fi fost niște evantaie, pentru că, din urechile lui curgînd un lichid galben, ca grăsimea de petrol, muștele se îngrămădeau în urechi, din care pricină el le mișca încontinuu.

Ochii îi avea rotunzi, ca de porumbel, și erau atît de plăcuți și de desăvîrșiți și cu gene ca narcisele, încît cel care îi vedea rămînea uimit. Sprîncecele i se amestecau cu mustățile de la gură, ca și cum sprînceana ar fi fost creată în loc de mustăți. Bărbia i se afla pe marginea „scîndurii” late și avea numai 40—50 de fire.

El mîncea tot ce găsea. Stînd la colțul unei mănăstiri, toți trecătorii creștini îi aduceau mîncăruri și băuturi de tot felul. Mîncea mai ales grîu, orz și multe paie^{710bis} și bea apă cît un elefant și cît un bivoli. După aceea umbla prin frig. Pronunța cuvinte care semănau cu un bîzîit de albine.

⁷⁰⁸ Beș.

⁷⁰⁹ Alaman.

⁷¹⁰ Țurpa sau Țarpa.

^{710bis} Așa e în text.

Cînd dormea, se culca pe spate și nu putea dormi decît în acest fel. Era o făptură ciudată. Allah e în stare de toate!

După ce am văzut și acest lucru, am trecut prin valea Prahovei⁷¹¹ și am ajuns la conacul zis satul Serina⁷¹². Este un sat populat, cu boier. Are o mănăstire mare. După aceasta, mergînd încă cinci ore tot spre răsărit, am trecut cu caii riul Ialomița⁷¹³ și am mers alte șase ore tot spre răsărit.

*Descrierea tîrgului Gherghița*⁷¹⁴. Îl văzusem mai înainte în stare prosperă, iar în anul 1071⁷¹⁵, cînd se răsculasera Țara Românească și Moldova, //umilul de mine și armatele tătare plecaserăm din orașul Iași și, făcînd incursiune, cînd ajunseserăm în această localitate, o prădaserăm, iar după ce luaserăm prăzi și toată avuția acestui oraș, Gherghița, îi dăduserăm foc. Acum era în curs de refacere.

487

Orașul este așezat pe o cîmpie și are grădini și vii. E un oraș valah cu două mănăstiri și cu 50 de dughene. Boierul-stăpîn, respectînd înscrisul beiului Țării Românești, ne-a dat tot ce ne trebuia: mîncare și băutură, cîte un gurus pe zi, precum și bani pentru cheltuială de drum. Am fost bine primiți și cinstiți. După aceasta, trecînd din nou riul Prahova și încă o altă cîmpie, am mers patru ore spre răsărit.

*Despre orașul Buzău*⁷¹⁶. Și acesta este al unui alt boier. Stăpînul lui, boierul⁷¹⁷, primindu-ne și el cu mare cinste, ne-am odihnit aici o noapte. Acest oraș este așezat pe un șes cu cîmpii întinse. Are șase sute de case și două mănăstiri, una de construcție nouă, iar cealaltă veche⁷¹⁸, precum și o sută de dughene. Este un oraș foarte plăcut, împodobit cu vii și cu grădini. Sînt și mulți bărbați arătoși și multe femei plăcute.

De aici, mergînd tot spre răsărit, am trecut riul Buzău, de la marginea orașului, călare pe cai și, timp de cinci ore, am mers prin cîmpii înfloritoare.

*Despre frumosul oraș Rîmnic*⁷¹⁹. Și acesta atîrnă de un boier. Boierul acestui oraș, conăcindu-l pe sărmanul de mine într-un serai frumos, ne-a

⁷¹¹ Prahova.

⁷¹² Serina, iar în notă: Serbena și Perina, Periș? (?)

⁷¹³ Yalomița.

⁷¹⁴ Gergița sau Gergețe.

⁷¹⁵ 1660–1661. Vezi vol. V, p. 345.

⁷¹⁶ Buzo sau Buzeu sau Pozavi.

⁷¹⁷ În această epocă orașele nu aveau alt stăpîn decît pe domnul țării. Probabil Evlia se referă la un dregător local, reprezentantul domnului.

⁷¹⁸ Este vorba de episcopie, refăcută de Matei Basarab la 1649, și de mănăstirea Banu, clădită la sfîrșitul sec. XVI (N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, I, pp. 112–113).

⁷¹⁹ Rimlik sau Remlik.

primit bine și cu cinste. Acest oraș frumos este așezat pe malul râului Rîmnic, la poalele unui podiș, avînd grădini și vii înalte. Aci se află șase mănăstiri⁷²⁰ și vreo cinci sute de prăvălii, unde vînzarea o fac fetele.

După ce am luat soldă, însoțitori și două harabale telega⁷²¹ de la boierul acestui oraș și ne-am așezat lucrurile noastre în harabale, care formează casa noastră călătore, ne-am îndreptat spre răsărit și, în timpul celor șase ore de mers, ne-a apucat o ploaie care ne-a făcut să străbatem cu multă greutate o cîmpie întinsă. În sfîrșit, am ajuns la menziful minei de silitră. Odată cu sosirea noastră acolo, a încetat și ploaia, iar vremea s-a limpezit de tot, astfel că am putut să vizităm împrejurimile.

488 În cîmpia nemărginită pe care am străbătut-o avusese loc, mai înainte, o mare bătălie între craii Țării Românești și ai Moldovei⁷²², // care ținuse patruzeci de zile și patruzeci de nopți. Aici ei se măcelăriseră aproape complet. Cadavrele stau îngrămădite ca un munte și sînt acoperite cu pămînt. Și acum e înalt ca un munte.

Pe povîrnișul acestui deal, într-o colibă, stă de pază un intendent. Toate raialele din acest sat sînt scutite de corvezi⁷²³, dat fiind că aceste raiale scot silitră din deal. În această privință, aici se află însă o minune a lui Allah. Scoțînd oasele îngropate în trecut în acest deal, se vedea că ele se transformaseră în silitră. După ce se fierb în cazane, acestea devin silitră albă. Chiar eu însumi, sărmanul de mine, văzusem, în călătoria mea prin provinciile regelui Suediei⁷²⁴, cum creștinii din aceste locuri ardeau în foc oseminte umane, iar din cenușa lor făceau iarbă de pușcă albă și, cînd se descărca arma, nu ieșea deloc fum negru și nici zgomot, dar glonte atingeau ținta.

M-am mirat foarte mult cînd am văzut că oamenii din vilaietul Țării Românești extrag silitră din oseminte omenești. Un intendent aparte este pus peste această mină de salpetru și el obține venituri însemnate. După ce am văzut și acest fapt, am mers patru ceasuri spre răsărit.

Despre marele oraș Focșani⁷²⁵. E format din două orașe mari, așezate față în față, <iar> între ele curge râul Milcov⁷²⁶. Partea dinspre Țara Românească este administrată de un stăpîn care atîrnă de beiful Țării Românești⁷²⁷.

⁷²⁰ Cifră exagerată; singura mănăstire, Adormirea, a fost construită mai tîrziu de C. Brîncoveanu. La acea dată existau în oraș două biserici (*ibidem*, pp. 536–538).

⁷²¹ *Paliza*, iar în notă: *talika*, teleagă.

⁷²² Matei Basarab și Vasile Lupu.

⁷²³ *Tekdîf-i şakka*, „munci (dări) forțate”.

⁷²⁴ *İsfadj* (*İsfac*).

⁷²⁵ În text: *Nofşan*, iar în notă: *Fohşan*.

⁷²⁶ *Boval*, iar în notă: *Noval*.

⁷²⁷ Este vorba de marele căpitan de margine, dregătorie înființată de Matei Basarab (N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, pp. 257–258).

Stăpînul oraşului aşezat de cealaltă parte a podului e boierul care administrează oraşul în numele beilului Moldovei⁷²⁸.

În cele două oraşe s-au clădit case noi care înfrumuseţează oraşul, deoarece tătarii distruseseră, în anul 1071⁷²⁹, aceste două oraşe. Participînd la aceste evenimente, luasem şi eu, umilul de mine, multe prăzi.

Această apă formează hotarul dintre Ţara Românească şi Moldova, de la Focşani pînă în munţii Braşovului, dinspre nord, din ţara Ardealului.

Partea cealaltă, adică partea dinspre răsărit a apei, este vilaietul Moldovei, iar partea de apus, adică partea de dincoace, este Ţara Românească, ce se termină aici. Riul acesta, Milcov, vine tot din munţii vilaietului secuilor din ţara Ardealului şi, trecînd prin oraşul Focşani, pe sub poduri, se îndreaptă spre sud şi formează hotarul dintre //Moldova, la răsărit, şi Ţara Românească, la apus, pînă la vărsarea sa în Dunăre. 489

La capătul cestălalt al podului de la Focşani stă un vameş pus de beilul Ţării Româneşti, care încasează taxele vamale de la cei care se duc şi se întorc, iar pe cealaltă parte a podului se află un vameş al beilului Moldovei, care percepe dările vamale. Acestea aduc venituri foarte mari, căci de la toţi ghiaurii care trec pe acolo iau haraci⁷³⁰, încît veniturile acestea se ridică la suma de 200 000⁷³¹ de guruşi.

În cele două părţi ale acestor două oraşe se află construcţii foarte frumoase. Chiar acum e în refacere şi mai mare. Aceste două oraşe fuseseră arse de noi mai înainte, dar, mulţumită lui Allah, acum le-am văzut reconstruite. În cele două oraşe sînt cu totul cîte 5.000 de case acoperite cu şindrila şi cu trestie, joase şi cu etaj, dar cele mai multe sînt joase.

Fiecare oraş are cîte şapte mănăstiri, clădite din piatră⁷³², încît, în timpul atacului de noapte, deslănţuit împreună cu tătarii, împotriva acestui oraş, mai multe mii de ghiauri se refugiaseră în interiorul acestor mănăstiri şi se luptaseră un timp destul de îndelungat. În cele din urmă, cucerind aceste mănăstiri, făcuserăm prizonieri pe unii dintre călugări şi pe alţi creştini, iar pe alţii îi trecuserăm prin sabie.

Acum bisericile lor sînt mult mai bine refăcute ca în trecut; mai ales spre hotarul dinspre Ţara Românească, beilul Ţării Româneşti, beilul creştin, Grigoraşcu⁷³³, a zidit o mănăstire foarte bogat împodobită şi cu multe fun-

⁷²⁸ Dregătorul moldovean era starostele de Putna.

⁷²⁹ 1660—1661. De fapt în 1659 cînd se răsculase Mihnea al III-lea.

⁷³⁰ *Haradj*, aici în sensul de vamă.

⁷³¹ *İki kere yüzbin* (2×100 000).

⁷³² Cifră exagerată; în Focşani existau la acea dată cel mult 7 biserici şi o mănăstire, de care va fi vorba mai jos (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, pp. 310—314).

⁷³³ În text: *Lioroşli*, iar la notă: *Ligoroşti*, adică Grigore Ghica, domn al Ţării Româneşti (1660—1664).

dații pioase⁷³⁴. În interiorul ei a săpat <o fântină> cu apă dătătoare de viață și a construit un așezământ de binefacere, unde se fierbe în fiecare zi ciorbă de grâu, care se servește pentru sufletul Sfintei Maria⁷³⁵ și se distribuie din belșug câte o strachină de ciorbă⁷³⁶ și câte o bucată de piine creștinilor sârmani, precum și călătorilor musulmani și nemusulmani.

După vizitarea ținuturilor germane⁷³⁷, umilul de mine am trecut prin șapte crăii, pînă ce am venit în acest oraș, dar aici am văzut⁷³⁸ așezăminte de binefacere. Dar în provincia⁷³⁹ germană, în provincia Dunkerque⁷⁴⁰ și în provincia Danemarca⁷⁴¹ sînt multe instituții de binefacere unde se distribuie mîncare.

Satele din împrejurimile Focșanilor, dinspre Țara Românească, sînt bogate și frumoase și, deoarece aceste sate sînt foarte aproape, orașul Focșani devine tot mai bogat și mai frumos.

Descrierea bîlciului din orașul Focșani. În orașul din partea Țării Românești are loc, o dată pe an, un bîlci, în timpul verii, iar în orașul din partea Moldovei se ține un astfel de bîlci tot o dată pe an, dar toamna. Întîmplîndu-se să nimeresc în timpul bîlciului din iulie, care are loc în orașul dinspre Țara Românească, l-am vizitat și am văzut multe lucruri curioase.

490 Peste o sută de mii de oameni cu căciuli negre și de postav, // în diferite culori, veniți cu mărfuri din cele patru unghiuri ale celor șapte zone, chiar și din Melirak⁷⁴², din vilaietul Turan⁷⁴³, din China⁷⁴⁴, din vilaietul Mahan⁷⁴⁵, ridicaseră la marginea orașului, pe lîngă dughenele de piatră, mii și mii de dughene din nuiele, din corturi și din covoare. Negustorii mari vînd aici stoffe de mătase albă, țesute cu fire de aur, atlasuri și pînzeturi. Timp de patruzeci de zile și nopți, ei strîng mărfurile lor seara și le desfac dimineața, spre a fi expuse vînzării. Fiecare își vinde mărfurile prețioase. Dar și în

⁷³⁴ Mănăstirea Sf. Ioan, construită la 1663—1664 (*ibidem*, p. 312). Vizita lui Evlia a avut loc după domnia lui Grigore Ghica.

⁷³⁵ *Meryem Ana*.

⁷³⁶ *Çobra*.

⁷³⁷ *Alaman*.

⁷³⁸ În text: *gördüm* (am văzut), iar la notă: *görmedim* (nu am văzut).

⁷³⁹ Autorul întrebuințează termenul de *vilayet*.

⁷⁴⁰ *Dunkarkiz*.

⁷⁴¹ În unele pasagii din *Seyahatname* (I, p. 299; VII, p. 390 și 495—496). Evlia Celebi afirmă că a călătorit doi ani și jumătate în Occident, vizitînd: Boemia, Prusia, Polonia, Suedia, Danemarca, Olanda și Flandra, pînă la Dunkerque și „pînă la Ocean”. Evlia pre-tinde că ar fi plecat cu ambasadorul Spaniei, ducînd scrisori de la împăratul Austriei.

⁷⁴² *Melirak*, iar la notă: *Kilberak* și *Kalverak*; după grafie poate fi vorba de *America*.

⁷⁴³ În text: *Mevaran* (*Maveraunnehr* n.n.), iar la notă: *Turan*, Asia centrală.

⁷⁴⁴ *Çin-i Maşin*.

⁷⁴⁵ *Mahan*, o regiune în India. Exagerări evidente.

dughenele vechi dinspre Țara Românească, precum și în cele dinspre Moldova, în număr de cîte 500, se vînd mărfuri ca mai înainte. În aceste prăvălii se găsesc foarte multe mărfuri lucrate cu fire de aur.

Din cele patruzeci de zile, trei zile și trei nopți se luminează târgul cu mii și mii de candelă, felinare, făclii, torțe și cu lumînări de ceară. În fiecare colț, cîntăreții și muzicanții din diferite țări cîntă din gură și din instrumente, iar lăutarii din trompete. Mai multe mii de femei de moravuri ușoare cîntă din gură și din instrumente, petrecînd astfel în toate părțile, încît așa ceva nu e caracteristic nici unei alte țări.

Vizitînd toate acestea, timp de trei zile și trei nopți, sărmanul de mine, am trecut apoi dincolo de vilaietul Țării Românești și am luat însoțitori de la boierul orașului ce atîrnă de Moldova.

Descrierea hotarului vilaietului Moldova.

Mai întîi, din orașul Focșani am mers trei ceasuri spre răsărit și am trecut cu caii rîul Putna⁷⁴⁶. Rîul acesta, venind din munții Sucevei⁷⁴⁷, se varsă în Dunăre⁷⁴⁸. De acolo, am mers încă cinci ceasuri. Rîul Siret, izvorînd dintre vilaietul Ardeal și țara leșească, curge prin vilaietul Moldovei, spre miazăzi, și se varsă în Dunăre în apropiere de cetatea Galați, de pe marginea fluviului Dunărea. Cînd am trecut acest rîu, Siret, sărmanul de mine am îndurat multe necazuri și, trecînd cu bine, am mers timp de patru ceasuri.

*Despre orașul Tecuci*⁷⁴⁹. Aici locuiește un boier moldovean. Are grădini și vii, dar nu sînt nici dughene și nici mănăstiri. // Este un orașel așezat pe malul rîului Bîrlad⁷⁵⁰, dar satele și localitățile din împrejurimile sale sînt foarte bogate. Rîul Bîrlad izvorăște din țara⁷⁵¹ Moldovei și se varsă în rîul Siret. 491

După aceasta, mergînd pe malul rîului Bîrlad, timp de șase ceasuri, spre răsărit, am trecut printr-o vale largă în care se află o sută de sate înfloritoare cu grădini și vii.

Aspectul orașului Bîrlad. Și stăpînul acestuia este tot un boier moldovean. Așezat pe un deal cu rîpe, orașul este format din 200 de case acoperite cu scînduri și șindrilă și cu trestie. Dughenele se ridică cu totul la două sute, iar o mănăstire frumoasă, ca o cetate, se află așezată la poalele unui deal. Acest oraș nu are însă vii și grădini.

Luînd și de aici călăuze și harabale, am mers timp de șase ore tot pe valea rîului Bîrlad, acesta rămînînd în partea stîngă, spre munți. După ce

⁷⁴⁶ *Pukna*.

⁷⁴⁷ *Sedjova* sau *Sudjova*. Putna izvorăște din munții Vrancea.

⁷⁴⁸ *Tuna*. De fapt în Siret.

⁷⁴⁹ *Tekuđj*.

⁷⁵⁰ *Bulad*.

⁷⁵¹ *Denizinden* (din marea), în loc de: *diyarından* (din țara)

am mers încă patru ore prin această vale, am ajuns la râul Vaslui. Și acest râu vine din munții Moldovei și se varsă în Dunăre⁷⁵². Este o apă mică ce poate fi trecută călare, dar este o apă dătătoare de viață. Apoi, am tot mers pe malul acestui râu.

Povestea orașului Vaslui. Este un oraș de sub stăpînirea unui boier din țara Moldovei. E așezat pe deal; n-are vii, nici grădini și nici loc de tîrg. E un oraș alcătuit din 300 de case acoperite cu scînduri și cu trestie. Are o mănăstire bogată. Nici pînă aci nu s-a terminat valea râului Bîrlad. Luînd călăuze și harabale de la boierul din acest oraș, ne-am sculat în miezul nopții și am pornit la drum.

După șase ore de mers prin valea Bîrladului, dimineața, valea Bîrladului a rămas din nou în partea stîngă, iar spre răsărit, în fața noastră, a apărut râul Scînteia⁷⁵³, care se varsă în râul Bîrlad. Și prin valea Scînteii am mai mers timp de două ceasuri.

492 *Despre tîrgul Scînteia.* Și aici stăpînește un boier moldovean. Clădirile sînt așezate pe povîrnișul unui deal înalt. // Sînt 300 de case acoperite cu șindrilă și cu trestie. Are dughene și mănăstiri⁷⁵⁴. Dar, deoarece toți locuitorii din oraș fugiseră în munți din cauza ciumei⁷⁵⁵, nu am putut fi găzduiți în acest oraș, deși eram foarte obosiți de drum. De aceea, mergînd din nou spre răsărit, am străbătut munți și păduri, timp de patru ore, fiind lipsiți de puteri.

Despre menziful zis orașelul Galata. Acest orașel e un alt boiarlîc⁷⁵⁶ și se află în partea dinspre eleșteul orașului Iași, capitala Moldovei. Are case frumoase, loc de tîrg, grădini și vii și o mănăstire înfloritoare. De aici am mers o oră, ocolind lacul.

Despre reședința țării ghiaure a Moldovei înșelătoare⁷⁵⁷, adică vechiul oraș înfloritor Iași

Am descris în amănunt orașul Iași atunci cînd am relatat că, în anul menționat mai înainte...⁷⁵⁸, numindu-l bei în Moldova pe Ștefan bei⁷⁵⁹,

⁷⁵² De fapt în Bîrlad, și aceasta chiar lingă Vaslui.

⁷⁵³ *Iskıntey.* D. Cantemir nu-l amintește printre afluenții Bîrladului. Tîrgul Scînteia se află pe râul Rebricea.

⁷⁵⁴ De fapt o singură biserică, amintită și de Paul de Alep.

⁷⁵⁵ *Ta'un.* Ciurma este amintită în documentele din perioada 1658—1661.

⁷⁵⁶ *Boyarlık*, în sens de teritoriu administrat de un boier-dregător.

⁷⁵⁷ *Kallaş.*

⁷⁵⁸ Lacună în text. 1659. Vezi vol. V, pp. 348—357.

⁷⁵⁹ *Istefan bey.* Ștefăniță Lupu.

fiul lui Lupul bei⁷⁶⁰, împreună cu oștile tătare, îl bătuserăm lângă orașul acesta, Iași, pe Constantin Cîrnul⁷⁶¹, iar în orașul Iași devenise stăpîn Ștefan bei, după care noi prădaserăm și ruinaserăm țara Moldovei și vilaietul Țării Românești.

Dar la sosirea noastră de astă dată m-am întîlnit cu beiful...⁷⁶² și i-am dat scrisorile primite de la beiful Țării Românești⁷⁶³ și de la musellimul⁷⁶⁴ din Nicopol, precum și scrisoarea de grație pe care mi-o dăduse împăratul Austriei din cetatea Vienei⁷⁶⁵, precum și condicile de tainuri. După ce și-a frecat de față și de ochi scrisoarea împăratului Austriei, beiful Moldovei, sculîndu-se în picioare, ne-a făcut toată cinstea și ne-a arătat respect, iar după aceea ne-a pregătit un conac lângă locuința lui Mehmed efendi, care era divan-efendiul său. Apoi ne-a dat bani și tainurile cuvenite și ne-am odihnit trei zile.

În ziua a patra, dîndu-ne scrisori de călătorie adresate boierilor săi și către beiful cetății Tighina și către aga de țarmuri⁷⁶⁶, el ne-a dat și daruri și scrisori de supunere (îchinare) către însuși hanul tătarilor. Ne-a dat și 50 de ghiauri înarmați ca însoțitori și căruțe, o pungă de bani pentru cheltuielile de drum și o sută de galbeni slujitorilor.

Despre conacele pe unde am trecut începînd din țara Moldovei și pînă în vilaietul Crimeii.

Mai întîi, mergînd din Iași trei ore spre răsărit, am ajuns la riul Jijia⁷⁶⁷, care vine tocmai din vilaietul leșesc⁷⁶⁸. // În acest loc, el se desparte de riul Prut⁷⁶⁹, iar după aceea se întîlnește din nou cu riul Prut. Este o apă mare. Trecînd aceste două riuri cu vase, după ce am mers două ceasuri, am ajuns la marele rîu Prut⁷⁷⁰, care vine tocmai din vilaietul leșesc...⁷⁷¹ și se varsă în Dunăre, la localitatea numită...⁷⁷². Este o apă limpede și mare, iar pe malul ei se află așezat satul înfloritor numit Țuțora⁷⁷³, care are o mănăstire

493

⁷⁶⁰ Vasile Lupu.

⁷⁶¹ *Burunsuz Kostantin*.

⁷⁶² Lacună în text. Este greu de spus cine era domnul din această vreme: Eustratie Dabija a domnit pînă la 11 sept. 1665, iar după această dată a urmat Gheorghe Duca.

⁷⁶³ Radu Leon (1664–1669).

⁷⁶⁴ *Musellim*, dregător otoman de provincie, vice-guvernator.

⁷⁶⁵ *Bedj (Bec)*.

⁷⁶⁶ *Bah agası*, în loc de *Yah agası*.

⁷⁶⁷ *Jota*.

⁷⁶⁸ Inexact. Jijia izvorăște din fostul ținut Dorohoi, lângă Pomirla.

⁷⁶⁹ *Pejen*, iar la notă: *Pezend* și *Perend*; Prut. Jijia se apropie de riul Prut și merge aproape paralel o mare distanță. Evlia amintește însă separat riul Prut mai departe.

⁷⁷⁰ *Burut*.

⁷⁷¹ Lacună în text.

⁷⁷² Lacună în text. Prutul se varsă în Dunăre între lacul Brateș și orașul Reni. În vol. V, p. 334, Evlia afirmă că Prutul se varsă în Dunăre între Brăila și Galați.

⁷⁷³ *Susura* sau *Sosora*. Mai jos: *Çoçora*.

formată dintr-o clădire înaltă. Toți ghiaurii care vin din vilaietul cazacilor poposesc aici. Este un sat bogat și un punct de trecere, dar pîrcălabul acestui sat nu ne-a dat găzduire, iar vameșul aducînd îndată vase, am trecut cu acestea marele rîu Prut, unde au ieșit, întru întîmpinarea noastră, ghiaurii ca : pîrcălabul, vameșul și boierul e acolo.

*Despre vechiul oraș distrus Țuțora*⁷⁷⁴. Caravanele și negustorii care pleacă din orașul Iași sau se duc spre Iași poposesc în orașul acesta Țuțora, deoarece, fiind așezat pe malul Prutului, aci se încasează toate taxele vamale. Acesta este un obicei vechi. Este o arendă ce aduce un venit de șaptezeci de poveri de aspri. Se spune că, în timpurile străvechi, acest oraș Țuțora era un oraș de trecere. Și acum se mai văd urmele saraiurilor și ale mănăstirilor și ale tîrgului și ale pieței, precum și ale străzilor. Dar, pe vremea sultanului Murad al IV-lea⁷⁷⁵, cuceritorul Bagdadului și Erevanului, armatele cazacilor răufăcători și cele ale moldovenilor porniseră tocmai în acest loc într-o luptă mare cu valahii⁷⁷⁶, dar tocmai cînd beiful Moldovei, Lupul bei, era să obțină biruință asupra valahilor⁷⁷⁷, sosiseră dis-de-dimineață tătarii, iuți ca vîntul, și-i loviseră așa de tare cu satîri ginghizizi pe cazaci și pe moldoveni, încît chiar și acum se mai văd ca niște munți mormanele de oseminte ale ghiaurilor⁷⁷⁸.

În acest loc cazacul adusese o oaste așa de mare, încît trebuia o zi întreagă ca s-o înconjori. După ce oștirea tătară a învins această puternică tabără a cazacilor și a intrat în orașul Țuțora, pe care l-a ars, a plecat apoi spre Crimeea cu avuții de pradă.

De atunci încoace orașul se află în ruină. În prezent are aspectul unui tîrgușor de legătură. Aci sînt o sută de case, două biserici, vreo 50 de dughene și cîteva case, așezate pe malul Prutului, care servesc pentru vămuire.

De aici, sârmanul de mine, pornind din nou, am trecut muntele mare zis Dilsevar⁷⁷⁹, mergînd spre răsărit prin dealuri și munți, iar după aceea am mai mers încă opt ceasuri printr-o vale, pe malul gîrlei mici numită Neșron⁷⁸⁰ // care, izvorînd din munții țării leșești⁷⁸¹, se varsă în rîul Siret.

⁷⁷⁴ Vezi C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, pp. 313—314.

⁷⁷⁵ Murad al IV-lea (1623—1640).

⁷⁷⁶ Cuvîntul *Bogdan* (Moldova) e urmat de *Kanlak* (la notă *Fanlak*), care nu are sens. Probabil că e o deformare a cuvîntului *Eflak* (Țara Românească, valahi).

⁷⁷⁷ *Kazak*, în loc de *Eflak*, adică asupra „muntenilor”, în bătălia de la Finta (1653).

⁷⁷⁸ Aici descrierea lui Evlia Celebi nu este clară. Poate fi vorba mai curînd de lupta de la Țuțora, din 19 sept. 1620, dintre oștile moldo-polone și cele turcești.

⁷⁷⁹ *Dilseva*, iar la notă: *Dilsevar* sau *Delsevar*, neidentificat. În această regiune nu sînt munți.

⁷⁸⁰ *Neșron*, iar la notă: *Teșrevan*; probabil rîul Nerova, afluent al Prutului, sau Isnovăț, aflat în drumul spre Chișinău către care se îndrepta Evlia.

⁷⁸¹ Inexact.

Am trecut pe lângă satul Pîrcălab⁷⁸², care a rămas în partea stîngă, și am mai mers iarăși trei ceasuri spre răsărit.

Despre orașul Chișinău. Și aici stăpînește un boier aparte cu îndatoriri⁷⁸³. Se află așezat pe malul rîului Nistru⁷⁸⁴ și este un oraș foarte bogat, ca și cum ar fi un oraș înfloritor⁷⁸⁵. Are șaptesprezece biserici⁷⁸⁶, dar e fără mănăstiri; prăvăliile sale sînt însă numeroase. Toate casele sînt acoperite cu trestie. De fapt, casele din satele acestui vilaiet sînt de obicei acoperite cu trestie. Chiar și în grădinile și în vile lor sînt construite chioșcuri de lemn, unde vin femeile de moravuri ușoare și se așează pe genunchii omului⁷⁸⁷.

După ce am trecut și de acest oraș, am ajuns, după cinci ceasuri de mers spre răsărit, în satul Barboși⁷⁸⁸, iar după aceea în satul Sehara⁷⁸⁹, sat bogat pe malul rîului Beșnogi⁷⁹⁰. Și acest rîu, venind din vilaietul leșesc, se varsă în marele rîu Siret⁷⁹¹.

Am găzduit o noapte în sus-numitul sat Sehara, unde am petrecut de minune. Pornind de aci, am mers spre răsărit și, trecînd prin satul Luci⁷⁹², am ajuns apoi în satul Buneaș⁷⁹³, care este un sat bogat. Lăsîndu-se aici seara, am petrecut pînă dimineața, deoarece acest sat este ultimul la hotarul Moldovei și formează hotarul comun cu sangeacul Tighinei, din care pricină raialele acestui sat sînt foarte ascultătoare și supuse. De acolo am mers încă trei ceasuri spre răsărit.

Descrierea vilaietului islamic, sangeacul⁷⁹⁴ cetății Tighina⁷⁹⁵.

Punînd piciorul pe acest pămînt, am ajuns în satul Pașa, care este un sat osmănesc, bogat și alcătuit din 300 de case și două biserici. Este hassul beifului din Tighina. Stăpînul lui este voievodul beifului de Tighina. Dar toată raiaua, formată din ghiauri moldoveni, este supusă și ascultătoare.

⁷⁸² Neidentificat.

⁷⁸³ Este vorba de pîrcălabii de Chișinău sau Lăpușna. În această vreme pîrcălab era Onofrei, amintit la 1665 iunie 19.

⁷⁸⁴ Nistrul sau Tistrul. Inexact; Chișinăul se afla pe rîul Bic. Pentru Nistru Evlia folosește de obicei denumirea turcească Turla.

⁷⁸⁵ Chișinăul a devenit „tîrg mare” în vremea lui Dabija vodă (G. Chibănescu, *Surete*, X, p. 207).

⁷⁸⁶ Cifra exagerată. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, pp. 186–187.

⁷⁸⁷ Afirmatie eronată.

⁷⁸⁸ *Borboj*, iar la notă: *Bopoș și Boboș*, neidentificat.

⁷⁸⁹ *Sehara*, poate Zăhăicani (Zăicani), care este însă spre nord-est.

⁷⁹⁰ *Beșnodji*, iar la notă: *Yeșnodji și Beșneredji*; neidentificat.

⁷⁹¹ Inexact; rîul se află între Prut și Nistru.

⁷⁹² *Luci*, *Lucen* sau *Ghiocen*, Luciun, raionul Bulbok, R.S.S. Moldovenească.

⁷⁹³ *Buneaș*, *Bunaș* sau *Nofariș*, raionul Bulbok, R.S.S. Moldovenească.

⁷⁹⁴ *Liva*.

⁷⁹⁵ *Bender abad*.

Este un sat înfloritor așezat în apropierea râului Nistru⁷⁹⁶. De acolo am mers...⁷⁹⁷ ore spre răsărit prin cazale productive.

495 *Menzilul cetății lui Suleiman han*⁷⁹⁸, adică fortăreața Tighinei cea socotită loc de salvare.

Motivul construirii acestei cetăți și forma ei au fost arătate amănunțit în volumul...⁷⁹⁹, de mai sus, în timpul descrierii evenimentelor de mai înainte, adică din anul 1067⁸⁰⁰, atunci când plecasem în țara leșească în luptă împotriva lui Rákóczi. Aici m-am întâlnit cu toți prietenii care mai trăiau și am luat însoțitori de la agaua cetății.

În timp ce mergeam spre răsărit, am trecut prin Satu Nou⁸⁰¹, prin satul Copan⁸⁰², prin satul Leontina⁸⁰³ și prin satul Livada⁸⁰⁴, în timp de șapte ore, ajungând apoi la menzilul zis satul-tîrg Ciobîrciu⁸⁰⁵. De acolo, am trecut prin satul Sultan-Savati⁸⁰⁶, de acolo prin satul Corcmaz⁸⁰⁷, iar de acolo prin cișlaua Hadji-Hasan⁸⁰⁸. Aceste sate înfloritoare și asemănătoare unor tîrguri au fost descrise mai sus, printre evenimentele din șazeci și șapte⁸⁰⁹, în repetate rînduri, cu toate caracteristicile lor, arătîndu-se că sînt așezate pe teritoriul cetății noastre Tighina și că se află sub stăpînirea agalei de țarmuri⁸¹⁰. Acum vine însă locul numit:

*Menzilul Han-Kîșlasî*⁸¹¹. Cînd am ajuns aici, am văzut că acolo locuiește agaua de țarmuri. Am mai văzut că prea luminatul han, Mehmed Ghirai⁸¹², care este hanul vilaietului Crimeii, pornind în expediție, se așezase în acest Han-Kîșlasî. Atunci umilului de mine mi-a venit numaidecît inima la loc și, fără mijlocitori, m-am prezentat prea luminatului meu padișah, hanul Mehmed-Ghirai, iar după ce l-am salutat în limba tătară, mi-am scos turbanul⁸¹³ de pe cap și, curgîndu-mi lacrimi din ochi, i-am sărutat mîna.

⁷⁹⁶ Turla.

⁷⁹⁷ Lacună în text.

⁷⁹⁸ Suleiman Magnificul.

⁷⁹⁹ Lacună în text. Vezi vol. V, pp. 116—120.

⁸⁰⁰ 20 oct. 1656 — 8 oct. 1657.

⁸⁰¹ *Yeni Köy*, „Satu Nou”.

⁸⁰² *Koban* sau *Kopan*, raionul Bender, R.S.S. Moldovenească.

⁸⁰³ *Loventa* și *Leventa*, acum Leontieva, raionul Căușani, R.S.S. Moldovenească.

⁸⁰⁴ *Livaza*.

⁸⁰⁵ *Çopliđje*, raionul Olănești, R.S.S. Moldovenească.

⁸⁰⁶ *Sultan-Savati*, neidentificat.

⁸⁰⁷ *Korkmaz*, raionul Olănești, R.S.S. Moldovenească.

⁸⁰⁸ *Hadji-Hasan Kîșlasî*, Hasan Cișla; poate satul Cara Hasan.

⁸⁰⁹ Adică 1067 H. = 1656—1657.

⁸¹⁰ *Balı agası*, în loc de *Yalı agası*.

⁸¹¹ *Han Kîșlasî*, Hanul Cișla de pe lîngă limanul Nistrului.

⁸¹² Mehmed Ghirai al IV-lea 1654—1666 (în a doua domnie).

⁸¹³ *Çalma* (cit. *Cealma*).

Atunci hanul mi-a spus: „Bre frate Evlia, bine ai venit! De unde vii acum? Am auzit că, împreună cu fiul meu, prințul Ahmed Ghirai, ai luat parte la expediția de la Ujvár și la înfrângerea din expediția de la Győr, după care ai plecat împreună cu elci-pașa la craiul Austriei. Acum de unde vii?”

Atunci umilul de mine i-am spus: „Padișahul meu, am trecut, drept vorbind, prin multe peripeții în aceste expediții și călătorii. Dar, primind de la craiul Austriei unele lucruri, am cutreierat Dunkerque-ul⁸¹⁴ de pe țărmul Oceanului Atlantic, vilaietul Danemarca, vilaietul Lonșat⁸¹⁵ și Amsterdamul din vilaietul Olandei⁸¹⁶ și vilaietul Suediei⁸¹⁷, țara cehă și vilaietul Slovaciei⁸¹⁸, // țara ungurească și ținutul Ardealului. De acolo, am mers în ținuturile otomane, iar de acolo în vilaietul Țării Românești, iar de acolo în vilaietul Moldovei. Într-un cuvânt, padișahul meu, de la expediția de la Ujvár încoace, am străbătut, în timp de trei ani, cele șapte crăii, precum și multe vilaiete care au bani și herțogi. Slavă lui Allah, aici am văzut din nou fața luminată a padișahului meu. De acum încolo, chiar dacă voi muri, nu-mi va părea rău”. Apoi, sărutînd din nou mîna hanului, am discutat cu el îndelung.

După aceea hanul mi-a spus: „Evlia, și noi am venit aci din porunca cuprinsă în hatîșerif, ca să-i ducem în Crimeea pe tătarii din Bugeac, din ținutul Cetății Albe și pe tătarii nogaiului Adil⁸¹⁹, însă Allah știe, căci se pare că tătarii vor să se războiască cu noi”.

Atunci, umilul de mine i-am zis: „Cu voia lui Allah ei nu vor putea înfrunta armata voastră crimeeană, ce deține hatîșeriful de Mecca și Medina. În caz că vi se vor opune, atunci să citim îndată patruzeci de inși suratul⁸²⁰ „Ve-l-adiyat”⁸²¹ și să suflăm asupra oastei nogailor. Cu voia lui Allah și cu ajutorul Coranului cel măreț, ei vor fi zdrobiți și noi vom fi victorioși”.

Hanul, fiind mulțumit de acest răspuns drept, mi-a dăruit, umilului de mine, doi cai, un cojoc, o pereche de nădragi din blană de samur și o sută de galbeni. Mi-a mai dat și un loc pentru conăcire lîngă Ahmed aga, agaua de țărmuri, iar Ahmed aga a devenit gazda mea.

Într-un cuvînt, timp de trei zile și trei nopți, prealuminatul han a ținut sfaturi și a purtat discuții aprinse cu tătarii nogai și cu tătarii din

⁸¹⁴ *Dunkarkiz*.

⁸¹⁵ *Lonșat*, poate în loc de London (Londra).

⁸¹⁶ *Felemenk*.

⁸¹⁷ *Isfadj (Isfac)*.

⁸¹⁸ *Tot*.

⁸¹⁹ Adil Ghirai, hanul Crimeii (1666—1671).

⁸²⁰ *Sure*, capitol din Coran.

⁸²¹ *Ve-l-adiyat* (surat 100, verset 1), înseamnă: „fugari, fără să respire măcar!”

Bugeac, fiindcă tătarii nu acceptau deloc să meargă în Crimeea, părăsindu-și căminele din locurile mai sus arătate. Atunci hanul le-a spus : „Noi, potrivit hatîșerifului ce a sosit zilele trecute, vă vom bate și vă vom duce în Crimeea”. Dar tătarii nogai și cei din Bugeac, au zis : „Dacă poți, du-ne în Crimeea ; noi ne vom război cu tine pînă vom pieri cu toții, însă ne vom bate atît cu tine, cît și cu armata ta ; fă cum vrei !”. Zicînd astfel, ei au plecat.

A doua zi, a venit în zorii zilei la han un tătar dintre nogai și i-a spus : „Padișahul meu, iată că tătarii nogai și cei de la țarmuri sînt deja călări și, luîndu-și armele, vin asupra hanului meu”. Înștiințîndu-l despre aceasta pe han, tătarul a dispărut.

497 *Relatare despre lupta crîncenă purtată de către hanul Mehmed Ghirai împotriva tătarilor nogaiului Adil⁸²² și a celor din Bugeac, în anul...⁸²³, în apropiere de*

În ziua de...⁸²⁴ a lunii arătate, hanul a fost gata de luptă cu armata Crimeii... Astfel, optzeci și șapte de mii de voinici viteji, aleși și devotați legii, s-au înarmat îndată și au pregătit caii lor, iuți ca păsările, fiind gata de luptă. De partea cealaltă, și tătarii nogaiului Adil și cei din Bugeac, cu o oaste de patruzeci-cincizeci de mii de oameni, au mers în întîmpinarea armatei hanului. Oastea nogailor încălecînd pe cai, a început numaidecît lupta cu strigăte de „yu, yu !”, atacînd trupele de gardă din armata glorioșului han.

De ambele părți trupele islamice încăierîndu-se, au slobozit săgeți, încît lumina soarelui a fost împiedicată să ajungă la pămînt, iar țipetele oamenilor și ale cailor au umplut tot văzduhul. S-a dat o bătălie împărătească timp de trei ore.

Pînă la urmă, partea hanului a ieșit învingătoare, în virtutea suralei : *Ve'l-adiyat*⁸²⁵, iar tătarii nogai, fiind zdrobiți, au fugit spre ascunzătorile lor. Atunci trupele crîmlene i-au urmărit pe cei din neam nogai, dar cînd au ajuns la familiile nogailor și la triburile⁸²⁶ lor, s-au rușinat față de soțiile lor. Atunci s-a produs o mare gîlceavă și au ieșit atîtea strigăte, încît asemenea bătălie și asemenea ciocnire nu se mai văzuseră de pe vremea șahului Hușenk, a lui Ginghiz-han, a lui Tohtamiș-han, a lui Timur-han și a lui Mengli Ghirai-han, căci, pe de o parte, oastea lui Adil Ghirai, iar pe de

⁸²² Vezi nota 819.

⁸²³ Lacună în text.

⁸²⁴ Idem.

⁸²⁵ Vezi nota 821.

⁸²⁶ Sba, trib, familie, sat.

altă parte femeile și copiii din aceste triburi au sărit asupra lor⁸²⁷, astfel că din armata crimeeană, printre aceste triburi, au băut din cupa martiriului chiar mai mulți luptători decât în prima ciocnire. Hanul însuși nu a putut să-i împiedice, în nici un fel, dar pînă în timpul prînzului n-a mai rămas nimeni din oastea nogailor în stare să mai ridice mîna. Au fost devastate și distruse toate triburile nogailor, punîndu-se mîna pe mii de fete și femei...

Relatarea cauzelor dușmăniei dintre cele două părți

498

⟨Autorul descrie împrejurările așezării nogailor în părțile cetății Oca-kov și Cetatea Albă⟩.

... În părțile acestea ei au stat liniștiți, dînd daruri beilui din Tighina, lui aga de țarmuri și agalelor de furaje⁸²⁸ ai tătarilor din Bugeac. După cîteva luni însă, ei nu au mai stat liniștiți și au început să fure de la raialele și beraialele din Moldova și Cetatea Albă multe mii de vite și să atace oamenii la drumul mare. De aceea drumurile au devenit periculoase.

Toate raialele s-au plîns prea fericitului padișah împotriva lor și îndată a sosit la hanul tătar, prea luminatul han Mehmed Ghirai, de la Înalta Poartă, haterîşîrîf, prin capugibaşî⁸²⁹, zicîndu-i: „Tu, care ești Mehmed Ghirai, să-i ridici pe nogaii răufăcători de pe pămîntul Cetății Albe și să-i așezi în vilaietul Crimei”. Îndată după aceea, hanul Mehmed Ghirai l-a trimis din Crimeea pe prințul calgai cu o armată de patruzeci de mii de oameni.

Dar cei de neam nogai nu s-au mișcat cîtuși de puțin de pe locurile lor, zicîndu-i calgaiului: „Noi am intrat sub ascultarea padișahului și, distrugîndu-ne harabalele, toți tinerii au fost înscrîși ca familiști și am trecut la Cetatea Albă în rîndurile raialelor sultanului Baiazid han”. În același timp, ei au arătat prințului calgai // poruncile și haterîşîrîfurile pe care le aveau.

Prințul calgai a adus la cunoștința hanului că tătarii nogai au răspuns în felul de mai sus și că nu s-au învoit să plece, dar nu i-a spus că ei posedau poruncă și haterîşîrîf.

500

Atunci gloriosul han a pornit îndată din Crimeea cu o armată de optzeci și șapte de mii de oameni, potrivit haterîşîrîfului sosit mai înainte, și, războindu-se, lîngă Cetatea Albă, cu cei din neamul nogailor, i-a înfrînt, devastîndu-le avuțiile și provocîndu-le pierderi mari.

Acestea sînt, pe scurt, cauzele acestei bătălii crîncene. Cu voia lui Allah, la această luptă crîncenă am luat parte și eu, însă Allah mi-e martor,

⁸²⁷ Asupra oștilor hanului Crimei.

⁸²⁸ *On* sau *Un agalarî*, probabil greșeală în loc de *ot agalarî*, adică agale de furaje, expresie des amintită de Evlia Celebi, ca și în alte izvoare otomane.

⁸²⁹ *Ser bevubin*.

nu am pus mâna pe nimic din lucrurile celor de neam nogai, deși am fost acolo unde se găseau cele mai alese prăzi. I-am pus chiar pe slujitorii mei să restituie lucrurile pe care le luaseră, nelăsându-i să ia nici un bob și nici un dinar. Mehmed Ghirai, fiind prevăzător, nu a lăsat să fie devastate satele trupelor de la Cetatea Albă. Apoi sârmanul de mine am pornit împreună cu hanul cel slăvit.

Relatare despre popasurile prin care am trecut în drumul nostru de la Cetatea Albă până la vilaietul Crimeii

501 Mai întâi, plecând de la Han-Kişlaşi, am ajuns la cetatea Yanîk...⁸³⁰
... Umilul de mine, // invocând ajutorul lui Allah, am trecut apa <Nistrului> cu doi cai, iar când am ieşit de partea cealaltă, cu voia lui Allah, am văzut că atît cartea sfîntă⁸³¹, cît şi celelalte cărţi, precum şi scrisorile şi darurile predate de către beii Țării Româneşti şi Moldovei către han nu se udaseră deloc. Când i-am predat acolo hanului darurile şi scrisorile, el a simţit o mare mulţumire, încît m-a întrebat despre buna stare a beilor din Țara Românească şi Moldova, iar eu i-am spus că sînt bine şi pe calea cea dreaptă...

521 *Caracteristicile puternicei fortăreţe şi stavile Gazi-Kerman, adică cetatea Dogan*⁸³²

522 ... Când sultanul Baiazid Veli⁸³³ a cucerit cetatea Chilia şi Cetatea Albă din mîinile moldovenilor şi cazacilor⁸³⁴, au venit cîţiva ghiauri cazaci pe riul Oceakov şi au prădat Cetatea Albă şi Chilia. Mai tîrziu, în locul acesta Dogan Ghecidi, mai sus amintit, sultanul Baiazid <II> a pus să se clădească pe vechile temelii o cetate mare, denumită Gazi-Kerman. După aceea cetăţile Cetatea Albă şi Chilia au fost puse la adăpost de răutăţile ghiaurilor cazaci...

523 ... În anul 1076⁸³⁵, în timpul domniei sultanului Mehmed al IV-lea, fostul mare vizir, Suleiman paşa⁸³⁶, după porunca marelui vizir Köprülü Mehmed paşa⁸³⁷, a zidit din nou cetatea de la Dogan Ghecidi şi a făcut din ea o fortăreaţă foarte bine întărită şi foarte trainică, cu ajutorul trupelor hanului

⁸³⁰ Yanîk, „Cetatea Arsă”, raionul Olăneşti, R.S.S. Moldovenească.

⁸³¹ Coranul (*Kur'an*).

⁸³² Dogan-Kale, Gazi-Kermansau Dogan Ghecidi, raionul Berislav, R.S.S. Moldovenească.

⁸³³ Baiazid al II-lea (1481–1512).

⁸³⁴ Cazacii nu aveau nici un amestec la Chilia şi Cetatea Albă.

⁸³⁵ 14 iul. 1665 – 3 iul. 1666; de fapt 1067 H. (= 1656–1657), care coincide cu viziratul lui Köprülü Mehmed Paşa, menţionat mai jos.

⁸³⁶ Suleiman paşa, mare vizir (1655–1656).

⁸³⁷ După anul de mai sus (1665–1666) ar fi trebuit să fie Köprülü Ahmed paşa (1661–1676).

tătar, al celor din eialetul Rumelia, al celor din eialetul Oceaov, al tătarilor din Bugeac, al ghiaurilor din eialetul Țării Românești și al celor din eialetul Moldovei, care formau la un loc o armată de o sută cincizeci de mii de oameni, întinsă ca marea...

⟨Urmează descrierea cetăților Dogan Ghecidi, Ghiorlo (Gorealov) și Kermendjic (Kremenciug)⟩.

... *Relatare despre scrisoarea de cerere de ajutor trimisă din cetatea Oceaov.* 555

Aici, venind la han trei sute de voinici înarmați, dintre agalele și beii de la cetatea noastră Oceaov, i-au adus vestea următoare: „Cazacii de Anderia⁸³⁸, cazacii Serka⁸³⁹ și cazacii de la Sari-Kamiș⁸⁴⁰ au răspîdit zvonul cum că padișahul nostru, // plecînd în expediție, a fost înfrînt și 556
că de acum încolo norocul hanului a apus și că otomanii nu-l mai sprijină. Astfel, ei au ocupat reședința agalei de țărmuri, de la Cetatea Albă, de sub supunerea hanului, și au dat foc tuturor cîșlelor⁸⁴¹ sale.

De asemenea, zicîndu-și: «A sosit prilejul ca și noi să jefuim avuțiile trupelor de la cetatea Oceaov», zece mii de ghiauri au venit în zorii zilei și, luîndu-ne toate vitele și lucrurile, au pornit spre insula Anderia. Ei însă nu prea pot să ducă vitele, iar dacă padișahul⁸⁴² nostru dorește, poate, cu atîtea mii de ostași, să pornească în grabă și, scăpînd avuțiile noastre, să fie victorios”.

Atunci hanul le-a spus: „Chiar dacă otomanul ne-ar lua slujba de la Cetatea Albă și chiar dacă ne-ar mazili pînă și de la hanat, luîndu-ne toată averea, totuși eu sînt fiul distins al hanului Selamet Ghirai⁸⁴³ și nu-mi întorc fața de la otomani. De aceea, fără să ne uităm la ceea ce a făcut dinastia otomană, noi să pornim în numele padișahului la expediție pentru această treabă”, și a plecat la drum, zicînd: „Cu credința în sprijinul lui Allah, frații mei, să încălecați pe cai!”

⟨Urmează descrierea luptelor și victoria tătarilor⟩.

Despre mazilirea, cu voia lui Allah, a hanului Mehmed Ghirai, fiul lui Selamet Ghirai... 692

... Sosind scrisori de la Köprülü-oglu Fazîl-Ahmed pașa, precum 693
și poruncă împărătească, ele au fost citite pe scaunul hanului. // S-a văzut

⁸³⁸ *Anderia* sau *Andreia* (?).

⁸³⁹ *Sereke*, *Sirke* sau *Serka* (?).

⁸⁴⁰ *Sari-Kamaș*, cazaci zaporojeni.

⁸⁴¹ *Kışla*, „loc de iernare”, „moșie”.

⁸⁴² Aici în sens de hanul Crimeii.

⁸⁴³ Selamet Ghirai, han al tătarilor din Crimeea (1608–1610).

atunci că în aceste scrisori și porunci se scriau pe scurt următoarele : „Mehmed Ghirai, fost han al Crimeii, fericitul padișah peste Mecca și Medina, mazi-lindu-te de la hanatul Crimeii⁸⁴⁴, a dăruit hanlicul lui...⁸⁴⁵ Ghirai, fiul lui Cioban-Ghirai...; oastea din eialetul Oeakov și oștile din Țara Românească și Moldova sînt pe cale de a porni în Crimeea...”

La aflarea cuprinsului acestei scrisori, s-au produs tulburări între locuitorii din Crimeea și s-au ținut sfaturi. Unii dintre ei au zis ca să nu primească pe noul han în Crimeea și nici pe oamenii lui și să se bată cu otomanii. Alții au fost de părere ca, în timp ce otomanii vînează iepuri în munții de la Iamboli, Provadia etc., ei să pornească din Crimeea și să meargă spre Adrianopol și Salonic ca să vîneze oameni...

696 ... *Despre motivele mazilirii hanului Mehmed Ghirai*

697 ... Al treilea motiv este că atunci cînd, în anul 1076⁸⁴⁶, beii ghiauri din Țara Românească și Moldova s-au plîns // de tătarii lui Adil Nogai, care veniseră la Cetatea Albă, din pricina calmucilor, și cînd a sosit la han capugibașul Halil aga, cu hatișerif, în care i se cerea să ducă în Crimeea pe tătarii din Bugeac și pe tătarii nogai ai lui Adil Mîrza, hanul nu s-a strădui să-i ridice pe tătarii nogai de lîngă Cetatea Albă, trimițînd împotriva lor un prinț. Otomanii i-au înscris pe nogai ca raiale pe seama geamiei Valide, clădită de curînd, iar nogaii și-au distrus harabalele. Cînd hanul a aflat că ei s-au înscris ca raiale, a pornit potrivit hatișerifului din anul trecut și a purtat lupte mari cu nogaii la Cetatea Albă și i-a adus cu forța pe toți nogaii în Crimeea. Otomanii au socotit și aceasta drept o vină...

716 ... Apoi, de la gaziul Ebulfeth⁸⁴⁷ și pînă la Suleiman Han gaziul⁸⁴⁸, dinastia otomană a făcut mereu cuceriri, distrugînd și ruinînd căminele celor șaptezeci și șapte de neamuri creștine din ținuturile numite Anatolia și Rumelia, neamuri vechi ca : albanezi... și genovezi și francezi⁸⁴⁹... și valahi⁸⁵⁰ și moldoveni...⁸⁵¹

813 ... Pe fața pămîntului nu există alte ape mai mari și mai adînci ca Nilul și Volga⁸⁵². Fluviul Dunărea este și el adînc în fața ținuturilor de la Isaccea, Silistra și Brăila, dar fluviul Volga are, în unele locuri, o lățime

⁸⁴⁴ La 1666. Mehmed Ghirai IV (1654—1666).

⁸⁴⁵ Lacună în text; e vorba de Adil Ghirai (1666—1671).

⁸⁴⁶ 1665—1666.

⁸⁴⁷ Mehmed al II-lea (1451—1481).

⁸⁴⁸ Suleiman Magnificul (1520—1566).

⁸⁴⁹ *Fransa*.

⁸⁵⁰ *Eflak*, iar în notă: *Eflak*.

⁸⁵¹ *Bogdan*.

⁸⁵² *ftil*.

de douăzeci sau douăzeci și cinci pînă la treizeci de mii, după cum relatează unii...

... Neamul acesta al tătarilor a făcut expediții în țările ghiaurilor cazaci, poloni⁸⁵³, cehi, suedezi, moscoviți și mujici⁸⁵⁴ și asupra celor din Cracovia⁸⁵⁵, din Ardeal, din Ungaria de Mijloc, în ținutul curuților, în Austria⁸⁵⁶ și asupra ghiaurilor flamanzi⁸⁵⁷, devastînd toate aceste ținuturi locuite de ghiauri și distrugîndu-le prin surprindere, cu lovituri de sabie. Ghiaurii mari și mici care scăpau de tăișul sabiei, intrînd unii după alții în rîndurile celor din țările islamice, au devenit adepți ai legii islamice...

... Apoi această coroană <a Ungariei> a ajuns în posesia lui Mandjar, // unul dintre fiii lui Menucehr. Fiind în dușmănie cu frații săi, Mandjar și-a părăsit patria cu toată oastea sa. În anul 1005⁸⁵⁸, cuceritorul Agriei, sultanul Mehmed han⁸⁵⁹, înfrînsese pe cei șapte crai în apropierea cetății Agria și măcelărise de șapte ori cîte o sută de mii de ghiauri⁸⁶⁰ în cîmpia Keresztes⁸⁶¹. Aici se așezase sus-numitul Mandjar⁸⁶², fiul lui Menucehr. Prin deformare, din Mandjar a ieșit Madjar⁸⁶³.

Apoi coroana acestui Menucehr-oglu Mandjar a trecut de la maghiari la cezarul german. Și acum, în Germania i se spune „coroană”⁸⁶⁴ acestui „tadj”⁸⁶⁵. După aceea, cînd această coroană se afla în cetatea Vișegrad, sultanul Suleiman⁸⁶⁶ a cucerit această cetate și, odată cu cetatea Vișegrad, a căzut în mîinile sultanului Suleiman și această coroană, fiind pusă apoi spre păstrare în tezaurul împărațesc. Ulterior, în anul 936⁸⁶⁷, sultanul Suleiman, cucerind Buda, a acordat domnia ei craiului Ianoș⁸⁶⁸, care era

⁸⁵³ *Leh*.

⁸⁵⁴ *Mujik*. Evlia amintește și de un oraș cu numele de *Muzik*, în Rusia, pe malul Volgăi (vol. VII, p. 832).

⁸⁵⁵ *Krakok*.

⁸⁵⁶ *Nemșe*.

⁸⁵⁷ În text: *Fenamek*, iar în notă: *Felemenk*. Tătarii nu au ajuns în această regiune.

⁸⁵⁸ 1596.

⁸⁵⁹ Mehmed al III-lea (1595–1603).

⁸⁶⁰ Cifra este mult exagerată.

⁸⁶¹ *Harastoș*, iar în notă: *Hristos*.

⁸⁶² Este vorba de Sigismund Báthory, principele Transilvaniei.

⁸⁶³ *Madjar*, adică *maghiar*. Legendă creată de Evlia Celebi.

⁸⁶⁴ *Gorona*.

⁸⁶⁵ *Tadj* (*tâc*) înseamnă „coroană”.

⁸⁶⁶ Suleiman Kanuni (1520–1566).

⁸⁶⁷ 1529–1530; de fapt în 933 H. = 1526.

⁸⁶⁸ *Ianoș*, Ioan Zăpolya, voievod al Transilvaniei (1510–1526), rege al Ungariei (1526–

1540).

banul Ardealului. Atunci el a scos coroana din tezaur și a dat-o craiului Ianoș ca să stăpânească Buda, făcându-l crai independent⁸⁸⁹. Astfel, grație otomanilor, Ianoș a intrat în posesia coroanei, care, potrivit obiceiului ghiaurilor, era dată în păstrarea unui ban. <Mai departe autorul vorbește de trecerea din nou a coroanei respective în mâinile otomanilor, fiind apoi predată împăratului habsburg cu prilejul încheierii unei păci turco-austriece. Urmează apoi știri despre o solie moscovită la Poartă și despre relațiile lui Evlia cu solul, ca și despre săparea unui canal între Don și Volga, operație la care ar fi luat parte și trupe din Țara Românească și Moldova>.

⁸⁸⁹ Este vorba de formarea principatului autonom al Transilvaniei (*Istoria României*, II, p. 799).

VOLUMUL VIII

〈Se amintește de prezența oștilor otomane 36

din Silistra, Nicopol, Vize, Tighina, Bugeac și Dobrogea în Crimeea, la Bahcesarai, cu prilejul mazilirii hanului Mehmed Ghirai și instalării lui Cioban Ghirai. Vorbindu-se de hani care au stăpinit în peninsula Crimeii, 42—46

se amintește și de următoarele):

...În anul 690¹, Menghertin oğlu (Tag-Tugag Han) a devenit han. 47
Acesta era înclinat mereu spre intrigi și gilcevi, avînd porniri lăuntrice.
De aceea ghiaurii genovezi și alți crai ai ghiaurilor moscoviți, poloni, ai
celor din Constantinopol și Adrianopol și craii ghiaurilor sîrbi, bulgari și
valahi² și moldoveni³, precum și alți crai ghiauri, prinzînd curaj, au
început să devasteze și să prade multe părți ale Crimeii.

¹ 1291.

² *Eflak.*

Bogdan.

〈Urmează descrierea răscoalei populației din Crimeea, fuga lui Tag-Tugag Han la Mangup, la genovezi și moartea acestuia〉.

Menzilul Ot Yarık⁴

Este locul unde fac focul toți olăcarii⁵ și călătorii ce sosesc aici. De aceea a și fost denumit Ot Yarık. Faptul că acesta se află așezat pe malul Nistrului, ca și formele și așezarea conacelor din împrejurimi, toate au fost descrise, în repetate rînduri, rînd pe rînd, cu ocazia trecerii noastre, de mai multe ori, spre Oceakov, la cetatea Dogan Ghecidi și în vilaietul Crimeea, cît și cu prilejul întoarcerii noastre. Locul acesta numit Ot Yarık se află pe un loc abrupt de pe malul Nistrului. Este un loc primejdios, căci acolo se ascund ghiaurii cazaci. Înainte vreme, acolo fusese o cetate. În fața lui, pe partea cealaltă, se află Cetatea Albă...

Descrierea reședinței de domnie a lui Salsal, necredinciosul, adică fortăreața Cetatea Albă

Lîngă această cetate puternică, Iusuf pașa, care fusese muhafiz de Oceakov⁶ și care se ridicase din demnitatea de bostangibași, a ieșit, cu armată numeroasă ca marea, în întîmpinarea lui Ak-Mehmed pașa. Fiecare fiind găzduit în cortul său, s-au tras din Cetatea Albă, de bucurie, multe salve de tun, încît răsuna tot cerul și pămîntul. Aici am poposit timp de trei zile și, în fiecare zi, s-a dat cîte un mare ospăț în cinstea lui Ak-Mehmed pașa, iar a patra zi, la locul de plecare, Iusuf pașa i-a dat lui Ak-Mehmed pașa douăzeci de pungi pentru cheltuieli de drum și cincizeci de cai, precum și douăzeci de robi ruși, cerînd totodată scuze și arătîndu-i mare respect din pricină că Mehmed pașa era vizir cu rang mai vechi. De asemenea, el a dat tuturor comandanților cîte un cal, iar umilului de mine mi-a dăruit doi cai și o sută de guruși. Apoi, dîndu-i însoțitori, cei doi viziri și-au luat rămas bun unul de la altul și am pornit de la Cetatea Albă tot spre miazăzi. După trei ore, am ajuns la menzilul Eșek Deresi⁷, iar de acolo, după patru ore, am ajuns la Benli Deresi⁸, iar după cinci ore, am ajuns la Adji Dere⁹. Plecînd și de acolo, după patru ore, am ajuns la Oru Deresi¹⁰, după care am mai mers patru ore.

⁴ *Ot Yarık (Djarık)*, „Lumina focului de iarbă”. Vezi vol. V, p. 110.

⁵ *Ulah*, în românește „olăcar” înseamnă „curier”. Cuvîntul acesta nu are nimic de-a face cu Ulah, Ulac, Oláh, în sensul de „valah”.

⁶ *Oru*, în loc de *Ozu*.

⁷ *Eșek Deresi*, „Girla Măgarului”; neidentificat.

⁸ *Benli Deresi*; neidentificat.

⁹ *Adji Dere*, „Valea Amară”.

¹⁰ *Odu Deresi*, în loc de *Oru Deresi*, „Valea Perecopului”.

Locul de pelerinaj Sarî Ata-Sultan¹¹

Neamul tătar spune acestui sfânt Sarî Ata-Sultan. El face parte dintre apropiații profetului Mahomed și, după trecerea trimisului lui Allah în lumea veșniciei, acest Sarî Ata-Sultan¹² și prea luminatul Malik Eșter¹³ și prea luminatul Baba Mansur¹⁴, trei luptători puternici și destoinici, au venit să lupte împotriva ereticului și nelegiuitului crai Salsal¹⁵. Atunci blestematul de Salsal l-a omorât pe Sarî Ata-Sultan, care a fost înmormântat în acel loc. 55

De jur împrejur, mormîntul său luminat este de douăzeci de pași, avînd la căpătîi și la picioare cîte un semn de delimitare. De jur împrejur se află un șanț, iar pentru a împiedica intrarea vitelor, mai are și o împrejmuire. Alte semne de construcții de binefacere nu sînt. Prea luminatul Malik Eșter rămînînd cu prea luminatul Baba Mansur, Malik Eșter s-a luptat cu blestematul Salsal timp de trei zile și trei nopți, folosind toată știința sa de luptător, dar pînă la urmă și prea luminatul Malik Eșter a fost rănit de ereticul Salsal. Atunci Malik Eșter l-a rănit și el cu o săgeată pe nelegiuitul Salsal, al cărui suflet s-a și dus în iad. Mormîntul nefast al celui blestat se află la Cetatea Albă, dat fiind că aici era și tronul său. Mormîntul lui are un perimetru de patruzeci de arșini, semănînd cu un turn. Deasupra porții Cetății Albe există un dinte de porc ce stă legat de un lanț subțire și cîntărește cinci sute șaptesprezece dirhemi¹⁶. Cînd efendiul nostru, răposatul Melek-Ahmed pașa, m-a însărcinat pe umilul de mine cu repararea Cetății Albe am cîntărit acel dinte, cînd am făcut lucrările de construcție. De asemenea, deasupra porții se mai află și un os de coastă, care era lung de un braț...

⟨Se relatează că Baba-Mansur Sultan a murit la Bahcesarai și că el este înmormîntat pe malul unui rîu lîngă cetatea Çufud¹⁷⟩.

Acest sat, denumit Sarî-Ata Köy, este un sat tătăresc cu cinci sute de case și cu o geamie. Satele Cetății Albe, mai sus descrise, sînt, de asemenea, înfloritoare, avînd geamii și lăcașuri de cult și li se spune „sate tătărești din Bugeac”, de unde se recrutează șaptezeci-optzeci de mii de soldați aleși bucegeni.

Apoi, plecînd din satul Sarî-Ata Sultan, am trecut rîul Kurunduh¹⁸. 56

¹¹ *Sarî Ata-Sultan*, Sarî-Saltuk Baba-Sultan, al cărui mormînt se află la Babadag.

¹² E vorba de Sarî-Saltuk.

¹³ *Malik Eșter*; neidentificat.

¹⁴ *Baba Mansur*; neidentificat.

¹⁵ *Salsal*, colos cu picioare de lut, ce ar fi stăpînit în sudul Rusiei (legendă).

¹⁶ 400 dirhem = 1 oca.

¹⁷ *Çufud* (cit. Cîufud) sau *Çifud*, nume dat de turci evreilor (popular). E vorba de un cartier evreiesc la Bahceserai.

¹⁸ *Kurunduh*, iar în notă: *Kurundurak*; neidentificat.

Acest rîuleț vine din munții vilaietului Moldovei și trece în acel loc pe sub podul lui Suleiman pașa...

Menzilul marelui oraș Ismail. Tuturor satelor, cu geamii și meceturi înfloritoare și cu mulți locuitori, pe care le-am descris de la Cetatea Albă și pînă aici, li se spune „satele tătarilor din Bugeac”. Ele sînt vacurile sultanilor Baiazid¹⁹ și Selim²⁰ și din ele se recrutează patruzeci de mii de ostași aleși. Acum însă au mai venit și douăzeci de mii de nogai mari²¹ și, înscriindu-se cîte cinci familii la fiecare sat, ei și-au distrus harabalele și s-au înscris ca raiale pentru geamia Valide. Motivele mazilirii hanului Mehmed Ghirai au fost tocmai acești tătari care, deși deveniseră raiale²² pentru geamia Valide, fuseseră totuși duși în Crimeea de hanul Mehmed Ghirai, din care pricină el fusese mazilit din hanat și fugiserăm²³ împreună în Daghestan.

Orașul Ismail este descris amănunțit în volumul...²⁴ de mai sus. Apoi, intendentul orașului Ismail dîndu-i lui Mehmed pașa multe daruri, ne-am îmbarcat de acolo pe corăbii și am trecut cu vasele de la Dunăre pe insula din față. După ce am umblat timp de trei ore pe insulă, ne-am îmbarcat din nou pe vasele de pe Dunăre și am trecut în partea cealaltă.

Menzilul orașului Tulcea, adică granița vilaietului Dobrogea. Mehmed pașa a fost găzduit în casa intendentului de Tulcea, iar armata, toată, a poposit în hanul lui Budjakli Mustafa aga, care este un serai de popas, construit într-adevăr la locul lui. Pornind de acolo spre sud, după cinci ore, am ajuns la :

*Menzilul tirgului Babadag*²⁵. Sultanul Sarî-Saltuk, adică ilustrul Mehmed Buhari, fiind înmormîntat în acest oraș, s-a arătat în volumul al doilea, de mai sus, cum că orașul acesta²⁶ este destinat să fie vacuf pentru el.

Acum, petrecînd cu Mehmed pașa cele trei zile ale sărbătorii de Ramazan²⁷ din anul 1077²⁸, ne-am întîlnit cu toți prietenii și ne-am întreținut cu ei. Slavă lui Allah, aveam un prieten devotat pe care nu-l văzusem de

¹⁹ Baiazid al II-lea (1481—1512).

²⁰ Selim I (1512—1520).

²¹ *Ulu Nogay*, „nogai mari”.

²² În text: *hass*, feudă, dar aici în sens de raiale, așa cum a pomenit Evlia Celebi în paginile anterioare.

²³ Și Evlia Celebi plecase împreună cu hanul mazilit.

²⁴ Lacună în text. Vezi vol. V, pp. 106—107 (*Seyahatname*).

²⁵ *Babadagi*.

²⁶ Autorul amintește de mai multe ori de Babadag. Vezi vol. III, p. 362 și urm.

²⁷ *Ramazan Iyâi*.

²⁸ 27—29 martie 1667.

douăzeci de ani. Venind la conacul nostru, am avut astfel prilejul să mă întâlnesc cu el. <Urmează câteva versuri>.

De acolo, mergînd tot spre sud, după cinci ore de mers, am ajuns la menzîlul satului Tariverde²⁹, iar de acolo, mergînd timp de şase ore, am ajuns la satul Kara-Murad³⁰. Plecînd de acolo, după patru ore de mers, am ajuns în satul Murfatlar³¹, iar după alte patru ore de mers, în satul Cîraci³². Pornind de acolo, după patru ore, am ajuns în satul Alibeichioi³³. Pornind de acolo, după cinci ore de mers, am ajuns la :

Menzîlul oraşului înfloritor Bazargic³⁴

De la cetatea Tulcea pînă în locul acesta se socoteşte vilaietul Dobrogea. Localitatea aceasta e numită Hadjioglu Bazarî. În vechime acest oraş aparţinuse lui Hadjioglu, iar cetatea Provadia era reşedinţa craiului Dobrogei. Sultanul Isa-Celebi³⁵, fiul hanului Ildîrîm Baiazid, care în anul...³⁶ a fost padişahul Adrianopolului, a cucerit acest oraş al lui Hadjioglu din mîinile craiului Dobrogei, dărîmîndu-i cetăţile pînă la pămînt. Descrierea acestui oraş s-a făcut în volumele anterioare³⁷.

Pe timpul acela, în oraşelul Hadjioglu nu era deloc apă, iar vizirii care erau păzitorii Oceakovului poposeau în acest Hadjioglu cu oştile lor. Atunci cînd ei aveau în pază cetăţile, oraşele şi satele de pe malul Mării Negre, populaţia acestui oraş aducea cu harabale apă pentru viziri de la distanţă de o zi. În registre se află cheltuielile pentru apă făcute de către Derviş-Mehmed paşa, pe cînd acesta era muhafîzul acestui oraş. Ele însu-mează patruzeci de mii de guruşi.

În prezent însă chehaiaua vizirului Köprülüzade Fazîl-Ahmed paşa, binefăcătorul Ibrahim aga, cheltuind cincizeci de mii de guruşi³⁸, a făcut opt cişmele în oraşelul acesta al lui Hadjioglu şi a umplut oraşelul de apă. Astfel el a scutit o mulţime de credincioşi ai lui Allah şi pe viziri de cheltuielile pentru apă, săturînd sute de mii de vieţuitoare cu apă şi făcîndu-le,

²⁹ *Tanrı Verdi*, jud. Constanţa.

³⁰ *Kara Murad*, zis şi Kara-Murad ; astăzi Mihail Kogălniceanu.

³¹ *Muruvellî*, adică Murfatlar.

³² *Çiracı*, în loc de Kiradji, azi Cotu Văii (?), dar nu era în drum. *Çekirhçe* (?)

³³ *Ali bei*.

³⁴ *Hadjioglu*, Bazargic, azi Tolbuhin.

³⁵ *Isa Celebi*, de fapt Suleiman Celebi (1403—1410) sau Musa Celebi (1410—1413).

³⁶ Lacună în text.

³⁷ Vezi vol. III, pp. 345—348.

³⁸ Aceste fapte sînt povestite şi în vol. III, unde suma cheltuită pentru cişmele este de 70 000 de guruşi, iar numărul cişmelelor este nouă, nu opt, ca aici.

în felul acesta, o mare pomană. Fie ca atotputernicul să-i dăruiască în raiul său apa cea curată și apă de Kevser³⁹. Acestea sînt datele scrise pe pietrele așezate lângă acele cișmele ce constituie binefacerile sale :

Versuri :

„Bedihi însuși a spus data ei,
Eu sînt doar un mijlocitor,
Iar apa e binefacerea șahului.
Această dată este spusă de chehaia însuși”.

Data cealaltă de la altă cișmea :

„A curs apa vieții de la cișmea”.

O altă dată e compusă de Tedjelli Celebi :

„Ei, Tedjelli a spus data, ilustrînd binefacerea înaltă.

A curs din loc în loc apa Zemzem⁴⁰ din ochii lui Ibrahim”.

O altă dată :

„A spus Evlia data sfîntă,
Cînd a curs apa din cișmea”⁴¹.

Într-un cuvînt, datele celor opt cișmele sînt arătate în mod amănunțit mai sus. În afară de aceste cișmele, a mai fost înființat, prin dărnicia sultanului, un bazar pentru pînzeturi și a fost zidită o baie frumoasă, datorită căreia orașul Hadjizade⁴² a devenit înfloritor. În acest oraș se termină teritoriul vilaietului Dobrogea.

³⁹ *Kevser*, „izvor de apă în rai” (după credința islamică).

⁴⁰ *Zemzem*, apa unui puț din Mecca (Arabia), venerat de musulmani. Izvorul profetului Ibrahim (la creștini Abraham).

⁴¹ După valoarea numerică a literelor din aceste versuri rezultă că cișmelele au fost construite prin anii 1075—1076 H. = 1665—1666.

⁴² *Hadjizade*, Hadji-oglu.

VOL. X.

ÎMPĂRĂȚIA CASEI GINGHIZHANIDE¹ 47

... Apoi, cînd sultanul Baiazid al II-lea², 48
din Dinastia osmană, a cucerit Cetatea Albă și Chilia, hanul Mengli Ghirai³,
venind din Crimeea, s-a supus osmanliilor. Ei au rămas fideli acestui anga-
jament, întotdeauna, venind în ajutorul Casei osmane. Astfel, ei și-au
bătut monedă pe numele lor^{3a} și au citit hutbeaua⁴ spunînd întîi numele
<sultanilor> Casei osmane și apoi pe cel al hanului...

Despre statul maghiarilor din Ardeal. Și aceștia sînt descendenții lui 76
Menucehr. Craii lor sînt denumiți Yoramder⁵ și Betlen Gabriel⁶, ceea ce

¹ Gînghiz-Han, han mongol (m. 1247).

² Baiazid al II-lea (1481—1512).

³ Mengli Ghirai (1467—1474), cu întreruperi (1475—1514).

^{3a} Pe numele sultanilor otomani.

⁴ *Hutbe*, predica religioasă de vineri la musulmani.

⁵ *Yoramder*; neidentificat.

⁶ *Betlen Gabor*.

77 înseamnă crai mare. În popor sînt cunoscuți sub numele de crai. Țara lor este supusă osmanlıilor și este împărțită în patru (sic!) ținuturi: unul este ținutul Haiduşak⁷, iar celălalt este Ardealul. O ramură a acestui neam o formează saşii⁸, iar o altă ramură este neamul secuiesc⁹. Toată raiaua o formează valahii. Au moneda lor; moneda *guruş* este bătută în cetatea Baia Mare¹⁰. Aici sînt vilaieturi înfloritoare; umilul de mine, participînd la multe lupte din această țară, am descris-o mult. A se vedea la evenimintele din anul...¹¹

*Craiul Țării Românești*¹². Ei^{12a} aveau un stat mare, dar, slăbind, sînt încă tributari sub stăpînirea Dinastiei otomane. Vilaieturile lor se află pe malul Dunării. În partea de nord se învecinează cu Ardealul. Orașele de reședință sînt: București¹³ și Tîrgoviște¹⁴.

*Statul Moldovei*¹⁵. Și acesta a fost un stat mare. Sultanul Baiazid¹⁶ a luat din mîinile lor^{16a}. Cetatea Albă și Chilia în anul exprimat prin cuvîntul „Fetahna”¹⁷. Astfel ei au devenit tributari. În țările ghiaure din Rumelia au fost mulți crai ale căror state au decăzut sub gloria împărației otomane, și, astfel, popoarele, ținuturile, precum și celelalte regiuni ale lor au fost anexate țărilor islamice...

90 ...Apoi, în ținutul denumit Rumelia se aflau douăsprezece neamuri ghiaure ca de exemplu: greci¹⁸, bulgari¹⁹, lehi²⁰, valahi²¹, sîrbi, voinuci²², croați²³, latini, bosniaci și lazi²⁴. Devastînd și ruînînd ținuturile acestor

⁷ *Hayduşah*.

⁸ *Sax*.

⁹ *Seykel*. Cifra de patru rezultă din două ținuturi și două neamuri.

¹⁰ *Banya*, Baia Mare, unde era într-adevăr monetărie.

¹¹ Lacună în text.

¹² *Kıral-ı Eflak*.

^{12a} Adică muntenii.

¹³ *Bükreş*.

¹⁴ *Terkoviş*.

¹⁵ *Devlet-i Bogdan*.

¹⁶ Baiazid al II-lea (1481–1512).

^{16a} Ale moldovenilor.

¹⁷ *Fetahna* „Am cucerit”, începutul unui sura din Coran. După valoarea cifrică a literelor rezultă: 539 H. = 1144–1145. De fapt cucerirea a avut loc în 889 H. = 1484.

¹⁸ *Rum*.

¹⁹ *Bulgar*.

²⁰ *Li*, în loc de *Leh*. *leah*, polon.

²¹ *Eflak*.

²² *Voynuh*, oaste auxiliară otomană formată de obicei din elemente creștine.

²³ *Hrvat*.

²⁴ *Laz*, urmașii lui Lazăr, despotul Serbiei.

ghiauri, dar nedîndu-le nici un răgaz, <turcii> s-au întins pînă la malurile Dunării, punînd mîna pe multe prăzi și avuții.

91

Totodată, din încrucișarea cu progenitura aleasă a localnicilor, s-au născut fii vestiți, cu trupuri de argint, care, la rîndul lor, le-au dat lovituri de foc cu săbiile bunicilor lor ghiauri, încît nu-și puteau găsi loc în ținuturile lor și astfel au fost cucerite nenumărate sate, tîrguri și orașe mari de-ale lor...

Apoi, fiul său²⁵, gaziul Ildîrîm²⁶, a ajuns bei, domnind timp de șaisprezece ani. Într-adevăr, el a fost un padișah viteaz și puternic. Într-un an, făcînd din Anatolia o expediție asupra ghiaurilor valahi și moldoveni, din Rumelia, i s-a zis „Hanul *Yıldırım*”. De fapt Ildîrîm Baiazid era destoinic, dar n-a trăit decît șaizeci de ani și n-a domnit decît șaisprezece ani. Cauza morții sale a fost înfrîngerea sa în lupta cu Timur²⁷... Fiul său, sultanul Celebi Mehmed²⁸ a ajuns urmașul său, domnind timp de treizeci de ani²⁹...

<Vorbîndu-se de împrejurările urcării pe tron a sultanului Selim I(1512) se spune>: 99

...Statul era amenințat să se destrame, căci și craii ghiaurilor din Ardeal³⁰, Țara Românească³¹ și Moldova³² erau pe cale de a se răscula, iar oștile se încăierau între ele...

²⁵ Al sultanului Murad I (1360—1389).

²⁶ Baiazid Fulgerul (1389—1402).

²⁷ Adică Timurlenk.

²⁸ Mehmed I Celebi (1413—1421).

²⁹ Chiar dacă am calcula din 1402, cînd au început luptele pentru domnie după Baiazid, tot nu se împlinesc 20 de ani pînă la moartea lui Mehmed I (1421).

³⁰ Ioan Zapolya (1510—1526).

³¹ Vlad cel Tânăr (1510—1512) sau Neagoe Basarab (1512—1521).

³² Bogdan al III-lea (1504—1517).

GLOSAR*

ab, numele arab (sirian) al lunii august (?).

absidă, extremitatea estică a bisericii care adăpostește altarul; cele două brațe ale crucii când biserica este de plan treflat.

adar, numele arab (sirian) al lunii martie (forma coruptă din: *Hızır İlyos*).

aga, căpetenie militară, ofițer, titlu militar ce se adăuga la numele propriu, grad inferior în oastea otomană; frate mai mare, stăpîn, șef, domn, om avut, fruntaș la sate.

agemoglan (acemioglan), fecior străin, viitor ienicer, paj.

akçe, „alb”, monedă otomană de argint, denumită de europeni aspru (gr. ἀσπρόν), a căre valoare era $\frac{1}{50}$ *guruş* sau piastru. În cursul secolului al XVII-lea s-a depreciat, titlul său fiind redus la 70% și apoi la 50% (rom.: *acceea*).

aian (*a'yan*), notabil, fruntașul unui sat sau oraș; demnitar, om avut care se angaja să presteze unele servicii pentru stat, în schimbul anumitor avantaje; categorie socială în Imperiul otoman.

* Glosarul a fost întocmit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmet.

akıncı (*akıncı*) trupe neregulate de cavalerie, folosite pentru incursiuni peste hotarele Imperiului otoman.

alai (*alay*), de la gr. ἀλλήλων, trupă, regiment, paradă (militară) etc., cortegiu, ceremonie, grup, mulțime, ironie.

alaibei (*alaybeyi*), căpetenie de oaste de provincie sub comanda sangeacbeilor; comandant de spahii, comandant de district; colonel (de jandarmerie etc.).

Alaman, denumire dată de turci atât germanilor cât și austrieilor.

Al-i Osman, Casa osmană (otomană), dinastia sultanilor otomani.

aman, iertare, îndurare, protecție, se folosește și în sens de salv-conduct.

amil, intentent, administrator, factor, arendașul veniturilor Porții.

anafora (de la termenul grec ἀναφορά) sau *antiidor* (de la gr. ἀντίδωρον), pîine neconsacrată care se împarte credincioșilor la sfîrșitul liturghiei.

antimis (de la ἀντί = în loc de, și μέτρα, μέτρον = măsură), năframă de in sau de mătase pe care este reprezentată scena punerii lui Isus în mormînt.

araba (rom. haraba), car mare cu patru roți folosit ca mijloc de transport.

Arabistan, țara arabilor, denumire folosită pentru a desemna provinciile de limbă arabă ale Imperiului otoman.

arc, element de arhitectură care leagă între ele două ziduri sau doi piloni, construit din piatră sau din cărămizi etc.

arpa emini, intententul de feude numite „arpalık”; corespunde jitnicierului.

arpalık (*arpalık*), feudă sau apanagiul care se acordă unor slujbași otomani (din serai, cărturari etc.); pensie.

arșin (*arşin*), unitate de măsură pentru lungimi, echivalînd cu 0,68 m; cot.

arz, expunere, prezentare, memoriu, ofertă, cerere, jalbă, latitudine (geogr.).

arzumahzar, petiție colectivă, jalbă, memoriu (rom. *arzumahzar*, *arzmagzar* ș.a.).

aşagi-bölük (*aşagi-bölük*), „bulucul inferior”, denumirea unor categorii de oști otomane (de cavalerie). Făceau parte din „*Altı-Bölük*” (cele șase divizii).

aşagi bölük sipahileri, spahii din „bulcurile inferioare”.

aşer (*aşar*, *öşr*), zeciuială, dijmă, a zecea parte, impozit perceput pentru produse (rom.: *uşur*).

aşci (*aşçı*), bucătar.

atalık (*atalık*), bătrîn din oastea tătară.

atlas, țesătură de mătase cu luciu și cu desen special pe o singură față; satin.

azab (*azap*, *azeb*, *azep*), celibatar, categorie de oaste otomană, arcaș, trăgător în vechea marină otomană, păzitor de cetate.

Azrail, îngerul morții în credința musulmană; Azrael.

B

badj (*bâc*), taxă de negoț; taxă de vînzare pentru mărfuri vîndute în piață, taxă de tranzit, vamă, vezi și *gümrük*.

badjdar (*bâcdâr*), stringătorul taxei de badj, vameș.

Bairam (Bayram), sărbătoare la turci; erau două sărbători principale: *Ramazan Bayramı* sau *Küçük Bayram* sau *Şeker Bayram* și *Kurban Bayramı* (Sărbătoarea sacrificiilor), când se face pelerinaj la Mecca; zi venerată, veselie, bucurie.

bal agası, „agă pentru miere”, căpetenie tătară care strîngea miere pentru hani Crimeii; împuternicit cu strîngerea de miere și ceară pentru Poartă.

balımez (de la ital. *ballimezzo*) denumit de turci și *balyemez*, („care nu mănîncă miere”); tun de mare calibru folosit la asedii de cetăți.

balık dişi, „dinte de pește”, dinte de morskă din care se prelucrau obiecte prețioase, ca de fildeș.

baş-hatman, „primul hatman”, „hatmanul șef”, căpetenie de oaste la cazaci etc.

baş papas, „primul popă”, starostele preoților, episcop, mitropolit, papă.

baştarda, un gen de corabie.

bazar (pazar), tîrg, loc pentru negoț, bîlci, piață. *duminică (pazar)*.

bedestan (*bezestan*), bazar (tîrg) de pinzeturi (de obicei acoperit) în centrul orașelor.

bei (*bey*), șef, prinț, căpetenie, notabil, titlu dat unor guvernatori de provincii; denumire care se dă și unor notabili sau comandanți creștini, inclusiv domnilor români.

beilerbei (*beylerbeyi*), „beiul beilor”, guvernator de provincie în Imperiul otoman, cu rang de vizir; denumirea rom. veche: *beglerbeg*.

beilic (*beylik*), stat, mirie, fisc; clădire pentru găzduirea trimișilor otomani în țările române.

beizade, fiu de bei, titlul dat fiilor domnilor români, prinț.

bektaşî, sectă musulmană după numele cărturarului Hadji-Bektaş Veli (sec. XIV); musulman mai puțin mistic, om cu convingeri liberale.

beraia (*beraya*), categorie de supuși privilegiați (în Imperiul otoman); se folosea și pentru a desemna boierimea din țările române, spre deosebire de *raia* (*re'aya*), care se folosea pentru țărănime și pentru masele populare în general.

berat, diplomă, brevet imperial (de privilegiu pentru decorație etc.), act de investitură pentru domnie; diplomă de consul, de guvernator de provincie etc.

beratlı, „cu berat”, denumire dată unor negustori care posedau berate pentru comerț în țările române (vezi și *fermanlı*).

beş baş, „cinci capete” sau „cinci tidve”, incursiune de pradă, mai ales la tătari.

beşli, cavalerie ușoară, călăreț, corp de oaste (turci, tătari) pentru paza localităților, piețelor etc.

beşliaga (*beşli agası*) „agă de beşlii”, căpetenia corpului de beşlii.

beşlik, monedă otomană de 5 piaștri.

beyt ul-mal, „casa tezaurului”, denumire dată tezaurului de stat (miri). Se aplică și unor anumite categorii de venituri, precum și unor categorii de proprietăți confiscate, căzute în desherență sau nerevendicate.

bezestan, v. *bedestan*.

china, clădire, construcție, edificiu.

bina-emini, „intendent de binale”, intendent de construcții, arhitect.

biro (magh. *biró*), birău, primarul unei localități (sat), jude, magistrat, judecător.

Bogdan, denumirea dată de turci Moldovei.

boiarlık, v. *boyarlık*

bolilaon, al. (gr. πολυέλεος), policandru (la Paul de Alep).

bölük, unitate militară otomană alcătuită din 100—300 de oameni; companie (de obicei la ieniceri).

bölük-aga, comandant de *bölük*.

bölük-başı, comandantul unui *bölük*.

boyarlık, rang boieresc, posesiune de teren cît o moșie boierească.

Burdj-i Akreb, zeul Marte.

C

cadıat (kaza), v. *caza*.

cadiu (*kadı*), dregător otoman însărcinat cu aplicarea dreptului religios (*şer'*) într-o circumscripție judiciară (*kadıılık*) și cu controlul administrației.

caftan, mantie orientală cu mîneci lungi, cusută pe margini cu fire de aur și argint. Era dăruit de sultan ca veșmînt de cinste marilor dregători otomani și domnilor români (sin. cu *hil'at*).

caimacam (*kaymakam*), „locțiitor”, interimar, viceguvernator, locțiitorul unui dregător.

calgai-sultan (*kalgay*), prințul moștenitor al hanului Crimeii; locțiitorul lui.

calpac (*kalpak*, ar. *kalbak*), căciulă mare sferică de catifea verde îmblănită cu samur; căciulă cilindrică de blană și purtată de domni și de boieri, căciulă (obișnuită).

Capan (*Kapan*), piață, tîrg, Halele din Constantinopol.

Capan-emini, inspectorul Capanului.

capudan (*kapudan*), amiral, comandant de flotă, comandant de cetate, căpetenie militară.

capudan-paşa (*kapudan-paşa*), amiral al flotei otomane; comandantul suprem al marinei otomane.

capugibaşı (*Kapuçibaşı*), „şeful portarilor”; se numea și *şer-bevvabin* (persan); şambelan; erau folosiți și pentru solii și corespondență oficială.

caraulă (*karavul*), patrulă, sentinelă, gardă, corp de strajă.

cathisma (gr. κάθισμα), pasaj din psaltire.

caza (*kaza*, *kadıılık*), unitate administrativă-judiciară în Imperiul otoman, condusă de un judecător musulman numit *cadiu* (*kadı*).

ceauş (*çavuş*), corp de olaci, curieri, bătrînii ienicerilor, căpetenie de rang inferior, sergent, aprod.

ceauş de alai (*alay çavuşu*), ceauşul desemnat pentru un corp de oaste (*alay-regiment*).

ceauş-başı, căpetenia ceauşilor, divanului, aprodul marelui vizir sau al unui dregător otoman.

ceauş-emini sau *ceauş-kethudası*, intendentul ceaşurilor.

ceauş-kıatibi, secretar al ceaşurilor.

cekdiri, corabie cu pînze şi lopeţi.

cekman, un gen de vestă cu mîneci lungi şi desfăcute.

celenk (*çelenk*), cunună de flori, coroană.

cerahor, salahor, lucrător.

cerhagi (*cerhaci*), trupă de avangardă, cercetaş, hărţuitor.

ceribaşı, „şef de oaste”, rang în oastea otomană.

cerviş (*çerviş*), grăsime topită (de vacă, bou, bivol) scoasă din oase.

celegi (*celeci*), cel care participă la incursiune în grup (ceată).

chehaia, v. *kethunda*

chehaiaua capugiilor, v. *kapucular kethudası*

chilă (*kile*), unitate de măsură pentru cereale; varia între 18—22 ocale.

chinonic (gr. κοινωνικόν), imn ce se cântă în timpul liturghiei.

chioşc (*köşk*), palat, construcţie impozantă, pavilion.

chiup (*küp*), vas de forma unei amfore pentru miere etc.

chise, v. *kise* (*kese*)

choros (de la termenul gr. χορός), sau solea, centrul bisericii de la întretăierea navei cu absidele, deasupra căruia se înălţa turla. Paul din Alep denumeşte *choros* şi absidele, narthexul şi chiar policandrul.

ciftlik (*çiftlik*, de la *çift* = pereche); suprafaţă de pămînt care putea fi arată cu o pereche de boi; moşie, fermă ţărănească şi acareturile de pe moşie, casă; întinderea ciftlicului varia între 80 şi 150 dönüm (40 paşi).

ciftlikli (*çiftlikli*), „cu ciftlik”, cel care posedă un ciftlic (moşie).

cifut (*çifut*), nume dat de turci evreilor, zgîrcit.

ciorbagi (*çorbacı*), titlu militar purtat de comandantul de regiment (*orta*) din corpul ienicerilor; notabil la sate, domn, stăpîn.

çitak (*çitak*), denumire dată de Evlia Celebi locuitorilor Dobrogei (după el şi D. Cantemir).

çınlar, v. *kantar*.

çişlă (*kışla*), loc de iernare (pentru vite), acareturile de pe o moşie; construcţii destinate pentru odihnă, cazarmă.

conac (*konak*), clădire pentru conăcire, palat; case de pe o moşie, loc de popas, staţi-onare.

conacciu (*konakçı*), om însărcinat cu asigurarea găzduirii (oastei etc.).

columborna (*kolumborna* sau *kolomborna*), o categorie de tunuri.

contoş, haină bărbătească, de obicei îmblănită (scurtă pînă la brîu), pe care o poartă ţăranii (var. *contăş*).

colmen (*kotmen*) un fel de cuşmă.

çaful, *ceambul*, incursiune de pradă (de mici proporţii, îndeosebi ale tătarilor).

çavuşlar-emini (*kethudası*), intendentul ceaşurilor, căpetenie în oastea otomană.

çorba, preparatul numit *ciorbă* (rom.).

çukadar (rom. *ciohodar*), slujitor însărcinat cu veșmintele sultanilor sau ale unui demnitar; agent cu diverse misiuni pe lângă demnitari.

D

dalian (*daliyan*), instalații pentru pescuit; talian (*taliyan*).

dalkılıç, „cel care se aruncă cu sabia în luptă”, ostaș de sacrificiu, categorie în oastea otomană.

darbzen (*darbuzen*, *darbuzan*, *darbzan*), tun greu de asediu.

dar-ul-hadis (Casa tradiției), școală în care se învățau tradițiile privitoare la profetul Mahomed (*Muhammed*).

dar-ul kur'an, „casa Coranului”, școala unde se învăța citirea Coranului și interpretarea lui (*tefsir*).

dar-üs saadet agası, „Aga de la Poarta fericirii”, agaua haremului împărațesc, șeful eunucilor.

dārābani, slujitori și lefegii pămînteni în țările române.

defter, registru, condică, catastif, caiet.

defter-emini (*kethudasi*), intendentul de condici, șeful arhivei.

defterdar, perceptor, încasator de dări, slujbaş însărcinat cu probleme financiar-contabile.

defterdar paşa, înalt dregător otoman, însărcinat cu administrația finanțelor.

delir, viteaz, curajos, categorie de oaste otomană, ostaș de sacrificiu; vulgar *deli* (nebun).

Der-devlet, „Poarta împărăției”, nume dat Constantinopolului.

Dersaadet, „Poarta fericirii”, nume dat Constantinopolului.

derviş, călugăr musulman, cărturar, sfînt, sărman, om simplu și de suflet.

Devlet, stat, împărăție, putere, fericire, noroc.

Devlet-i alîyye, „Înaltul devlet”, denumire dată Imperiului otoman.

dil, limbă, iscoadă, spion, informator.

dirhem, dram, drăhmă, măsură de greutate, echivalent cu un sfert de oca (*oca* = 400 dirhem); veche monedă de argint în sistemul monetar arab.

dîsc (δίσκος), vas liturgic în formă de tavă mică rotundă pe care se pun sf. daruri.

divan, consiliu imperial, viziral etc., întrunire, colecție (de opere), sfat, curtea imperială; sofa așternută cu covoare, canapea orientală.

divan çavuşu, „ceauș de divan”, însărcinat cu buna desfășurare a divanului.

divan efendisi, secretar de divan, scribul care nota hotărârile divanului (imperial al marilor viziri etc.); secretar otoman pe lângă domnii români (rom. *divan* — *efendi*).

divanhane, „casa de divan”, sala de consiliu unde se întrunea divanul.

dizdar, comandantul unei cetăți, căpitan de cetate.

djineviz (*cineviz*) genovez, denumire dată de turci genovezilor, antic, vechi.

don yagı, seu, grăsime topită și apoi întărită.

dönüm, unitate de suprafață de 1600 pași pătrați (919,3024 m²).

E

- Ebulfeth*, „părintele cuceritorilor”, „Cuceritorul”, supranume dat sultanului Mehmed al II-lea (1451–1481), cuceritorul Constantinopolului.
- ectenie* (ἐκτενής sau συναπτε), rugăciune pentru împlinirea mai multor cereri.
- efendî*, domn, stăpîn, patron, om de cuvînt.
- Eflak*, denumire dată de turci Țării Românești.
- efrendj* (*efrenc*), termen turc pentru european (vezi și *frenk*).
- eialet* (*eyâlet*), provincie, unitate administrativă în Imperiul otoman (vezi și vilaiet = *vîlâ-yet*).
- elçi*, sol, trimis, om de legătură, ambasador (rom.: *elciu*).
- emin*, intendent, administrator; sigur, cinstit, asigurat, fidel.
- emir*, căpetenie, comandant, șef, prinț.
- emir-i ahor* (rom. *imbrohor*), șeful comisilor, marele comis (vulg. *mirahor*).
- epitrabil* (gr. ἐπιτραχίλιον sau περιτραχήλιον în limba vulgară πετραχήλι), stolă purtată de episcop și preot în timpul slujbei.
- Erdel*, denumire dată de turci Transilvaniei (Ardeal).
- esir* (pl. *âsera*), prizonier de război, rob.
- esnaf*, „clase”, breaslă, corporație, artizani, negustori.
- evhologiu* (grec. εὐχολόγιον), carte ce cuprinde rînduiala slujbelor bisericești.
- ezan*, „chemare la slujbă”, cîntarea muezzinului de pe minaret, invitîndu-i pe musulmani la slujbă.

F

- falaka*, instrument de tortură făcut din lemn, cu care se băteau la tălpi condamnații.
- farsakh*, vezi *fersah*
- Fatiha*, primul capitol din Coran.
- fatom*, măsură de lungime (1,62 m.)
- felon* (de la gr. φερόνιο, φαλ νόκιον), veșmînt bisericesc, care amintește de hlanuida cu care a fost îmbrăcat Isus în curtea lui Pilat.
- feregea* (*ferace*, *ferece*), vâl lung, ca o pelerină, purtat de femeile musulmane.
- fersah*, măsură de lungime; o oră de mers călare, la pas obișnuit (5,985 km).
- firkata* (*fırkâta*), fregată, un gen de corabie.
- firman* (*ferman*), poruncă emisă în numele sultanului purtînd monograma acestuia numită *tugra*; ordin, ordonanță.
- fisdan* (*fistan*), fustă, fustanelă.
- Frenghistan* (*Frenkistan*), „țară frîncă”, Europa, Franța.
- frenk* (*firenk*), frînc, european, venețian, creștin (vezi și *efrendj*).
- funt*, măsură de greutate de ½ kg.

G

garib (*garip*), pribeag, străin, sărăcăcios, părăsit, ciudat, călător.

gazal (tc. *gazel*) *efendi*, cîntăreț la biserică, de muzică lirică.

gaziu (*gazi*), luptător pentru religia musulmană, erou.

geamie (cami), moscheie, loc de adunare, lăcaș de cult (mai important).

gebegi (*cebeci*), ostaș în zale, cuirasier, chesonar, categorie de oaste otomană.

gebegibaşı (*cebecibaşı*), căpetenia corpului *gebegiilor*; intendentul arsenalelor militare.

gebeli (*cebeli*), „ostaș cu zale”, armurier, cuirasat.

gelalii (*celâli*), răsculați, calificativ atribuit mișcărilor care au zguduit Imperiul otoman în sec. XVI-XVII.

gelepkeşan (*celebkeşan*), negustori de oi, vite etc.

gemazi-ul-ahır (*cemaziyelahır*), a șasea lună musulmană.

gemazi-ul-evvel (*cemaziyevvel*), a cincea lună musulmană.

ghiaur (*gâvur*), forma populară din *kâfir* (citește „*kiafir*”); necredincios, creștin (în sens peiorativ).

gherdap (*girdap*), vârtej de apă; loc îngust și stîncos în cursul unei ape; cataractă.

gizie (*cizye*), capitație, tribut plătit de supușii nemusulmani din Imperiul otoman (vezi și *haraci*).

gönüllü, voluntar, categorie de oaste otomană.

gönüllü agası, căpetenia voluntarilor (categorie de oaste).

gulam (*gûlâm*), om tânăr, adolescent, slujitor, sclav tânăr (în slujba unui dregător).

guruş (*kuruş*), de la termenul german *Groschen*; monedă turcă echivalentă cu piastru (= 40 parale). În sec. XVII cîntărea 6 dirhemi (19,24 gr.) de argint.

guzzat, pl. din *gazi* (vezi *gaziu*)

gümrük, vamă, taxă vamală.

gümrük emini, intendent de vamă, vameș.

güvende, femeie ușuratică, fără căpătii.

H

Hadjılar bairamı (*Hacılar Bayramı*), „Sărbătoarea hagiilor”, cînd se face pelerinaj la Mecca (vezi *Bairam*).

Hadis, tradiția și maximele profetului Mahomed transmise de succesorii săi; tânăr, proaspăt, nou.

hadım (*hadım*), servitor, slujitor, eunuc (pl. *huddam*).

Haiduşág (*Hayduşak*), regiune în zona superioară a Tisei, locuitorii din regiunea respectivă; corp de oaste din Transilvania și Ungaria.

hak, ceea ce se cuvine de drept, dreptate. A veni de hac, a pedepsi, a condamna, a ucide.

han, prinț, împărat, monarh, chervansarai; loc de adăpost pentru călători.

hanzade, „fiu de han”, prințul moștenitor (al hanului Crimeii etc.).

haraci (*kharadj*, *harac*), tribut, dare (plătită de supuși nemusulmani ai unui stat musulman); *haraci* plăteau și țările române către Poartă; vezi și *gizie*.
haradjgûzar (*haracgûzâr*), „plătitor de *haraci*”, tributar, supuși nemusulmani care plăteau tribut.
haradj-i rumi (*Harac-ı Rûmî*), „*haraciul* grecesc”, în sensul de „sumă mare”.
haramini (*harami*), aramini, răufăcători, hoți.
haseki (rom. *hasechiu*), vechiul corp de gardă al Seraiului, sfetnic.
haseki-aga, căpetenia *hasekiilor* (vezi *haseki*).
haseki-sultan, sultana favorită.
hass, feudă cu venit anual de peste 100.000 de aspri. Era de trei feluri: *hass* împărătesc (*hass-ı hûmayun*), *hassuri* vizirale (*hass-ı vüzerâ*) și *hassuri* emirale (*hass-ı ümera*).
hatihumaiun (*hatt-i hûmayun*), „scris împărătesc” (vezi *hatişerif*).
hatip, predicator, orator, preot musulman care pronunță la slujba de vineri predica zisă *hutbe*.
hatişerif (*hatt-ı şerif*), „scris ilustru”, firman împărătesc purtînd monograma sau scrisul sultanului cu formula „să se procedeze ca atare” sau altă formulă (vezi și *hatihumaiun*).
hazine, vistierie, tezaur, magazin, depozit.
hazine defterdarı, *defterdar* de vistierie, slujbaş însărcinat cu evidența și strîngerea dărilor cuvenite vistieriei otomane (vezi și *mal defterdarı*).
haziran, numele lunii iunie.
hediye, dar, cadou.
Hegira (*Hedjira*, *Hicret*), fuga lui Mahomed de la Mecca la Medina (622 e.n.).
hilat (*hil'at*), caftan, mantie, veșmînt de onoare ce se acorda drept răsplată sau la începutul unei misiuni (vulg. *halat*).
hisar agası, „agă de fortăreață”, comandant de cetate.
Hîzır-İlyas (*Hızır İlyas*), ziua de „Sf. Gheorghe” la musulmani; salvatorul (de pericol).
hoge (*hodja*, *hoca*), preot musulman, cărturar, profesor, domn.
hoget (*huccet*), document, act, dovadă (emisă de obicei de autoritățile judiciare otomane).
holercă (*holerka*), rachiu, băutură preparată din cereale (var. *horilcă*, *horincă*).
humbara, grenadă, bombă.
hutbe, predică rostită la slujba de vineri în moscheie.
hudavendighiar (*Hudavendigâr*), împărat, suveran, monarh; supranume dat și sultanilor otomani.
huddam, vezi *hadım* (*hadım*).
huzmet (*hızmet*), slujbă, serviciu, obligație, prestație.
hükümdar, titlu arabo-persan dat sultanului otoman etc.
hünkîar (*hünkâr*), prescurtare din *hudavendighiar* (*Hudavendigâr*).

I

Iah agası, v. *Yah agası*.

ıamac, vezi *yamak*.

ıcıoglan, (*ıçoglan*), „copil de casă, paj, slujitor.

iedec, v. *yedek*.

Iedikule (Yedikule), închisoarea celor șapte turnuri la Constantinopol.

ienicer (yeniçeri), „ostaș nou”, oaste permanentă din Imperiul otoman, formată prin recrutarea și islamizarea unor copii ai anumitor popoare creștine din Imperiul otoman.

iiit (gr. εἰλῶν, de la εἰλέω, a înveli, în lat. *corporale*), năframă de in în care e învelit antimisul așezat pe masa din altar.

ilul, v. *Eylul*

imam, preot musulman care slujește la cele cinci rugăciuni zilnice.

imaret, instituție de binefacere, cu bucătărie pentru săraci, călători etc.; azil.

imbrohov, vezi *emir-i ahov*

Indjil (Incil), evanghelie, cartea sfântă a creștinilor.

irmos (gr. εἰρμῶς), primul imn bisericesc al unui *canon*.

irsakie (irsaliye), trimitere, expediere, dare, corespondență.

iršek (ung. *érsek*), episcop, cler de seamă, creștin.

iskemle agasî (iskemle agası), „agă de înscăunare”, împuternicitul Porții care asista la înscăunarea domnilor români; se numea și *iskemle ceaș* (*iskemle çavuşu*).

Islam (Islâm), „resemnare”, religia musulmană inițiată de Mahomed (570–622).

Işbat, vezi *Şubat*.

iuc, v. *yûk*.

iuzbaşî (yüzbaşı), comandant peste 100 de ostași (companie), căpitan (rom. *iuzbaşă*).

Inakul-Devlet, Imperiul otoman, statul otoman.

tyd (Iyd), denumire arabă pentru *bairam (Bayram)*.

jodoj (ung. *zsoldos*), mercenar (pop. *zsódos*).

K

Kaaba (Kâbe), Templul de la Mecca, venerat de musulmani.

kadeh kethudası, chehaia de pahare, intendentul (șeful) paharnicilor.

kadirga (kadirga), de la gr. κατέργον, catargă, galeră mare.

kal'a (kale), cetate, fortificație, întăritură.

kalemiye, slujbașii care lucrează cu pana, cărturari, dregători ai cancelariilor otomane.

kalita, un gen de corabie (pentru comerț).

kantar, măsură de greutate echivalentă cu 44 ocale sau 56,443 kg.

kânun el-evvel (kanun el-awwal), denumirea lunii decembrie.

kanun-el-sani, denumirea lunii ianuarie.

kapudan, v. *capudan*.

kapucular kethudası, chehaiua capugiilor, intendentul portarilor din Serai etc.

kapukulu, „oastea de Poartă”, oaste permanentă în Imperiul otoman, corpul ienicerilor.

karamürsel, un gen de corabie cu pînze.

Karun, personaj legendar din Orient, vestit pentru bogățiile sale.

Kasım (*Kasım*), ziua de „Sf. Gheorghe”.
kavm, popor, trib, familie mare, gintă, neam.
kaza, v. *kaza*.
kazak-ı âh, „cazaci rebeli”, poreclă dată cazacilor.
keşiş, călugăr, preot creștin (mai de seamă).
kethuda (sau *kehaya*), intendent, staroste de breaslă.
kethuda-i defter, v. *defter kethudasi*.
kethuda yeri, „loștiitor de kethuda”, rang în organizarea militară otomană.
keuser, „izvor de apă de răi”, nectar.
kiatib (*kâtib*), secretar, scrib, diac.
kile, v. *child*.
kilise, biserică, lăcaș de cult creștin.
kise (*kese*), pungă, sumă de 500 piaștri (guruș).
kise-i-Rumi „pungă grecească”, sumă de bani reprezentând haraciul grecilor; sumă mare.
Kible (*Kible*), direcția în care se afla *Kaaba* (*Kâbe*) de la Mecca.
kışla, v. *cîșlă*.
kıvırgık (*kıvrıcık*), „răsucit”, un soi de oi din Rumelia, cu lână răsucită.
Kızıl Elma, „Mărul roșu”, denumire dată de turci Romei și altor orașe importante ale lumii creștine din ȚEuropa (Viena ș.a.).
Kızıl Yumurta, „Oul roșu”, Sărbătoarea Paștilor.
kızlar agası, șeful eunucilor din Serai.
kolaç (*kulaç*), unitate de măsură pentru lungime (brațele întinse).
konağcı, v. *conacciu*.
kors, populație în Ungaria; răsculați împotriva Austriei, purtând cruce (rom. *curuși*).
koyun emini, intendent al oilor (aduse pentru aprovizionarea Constantinopolului etc.).
köşk, v. *chioșc*.
kral, crai, principe, rege, împărat.
kral-zade, „fiu de crai”, fiu de principe etc.
kuloglu, „fiu de rob”, denumire dată urmașilor robilor sau ienicerilor; categorie de oaste otomană.
humbara, v. *humbara*.
humbaragibaşı (*humbaracıbaşı*), șeful grenadierilor.
kurtia, Curte; denumire dată curților domnești din Țările Române.
kürsi, pupitru pe care se pune Coranul, loc pentru predică.

L

lağmçı (*lağımçı*), „cel care sapă tunel”, pionier, categorie de oaste otomană.
las (*Laz*), populație din nord-estul Anatoliei, de regulă negustori.
Leh, polon, leah.
litanie, slujbă care se face după vecernie la ortodocși.

litia (λήτη), rugăciune în comun, săvârșită în pevuos.
liua, denumire persană pentru *sangeac* (*sancak*).
lumininda (φωταγωγικόν), imn bisericesc cântat la utrenie.

M

mahala (*mahalle*), cartier, parte a unui oraș, avînd denumire specială.
mal, loc special din moscheile pentru sultani, pentru femei, loc de adunare pentru muezin (*müezzin*); cerc, societate.
mahlâl kâitibi, secretar pentru bunuri libere (vacante), fără moștenitori.
mahzar, jalbă adresată de locuitorii unei provincii către sultan sau alți dregători, petiție colectivă.
mal, avuție, tribut, haraci, vistierie, avere, bunuri, bogăție, bani, mărfuri.
mal defterdari, defterdar pentru dări (cuvenite miriei, adică fiscoiului); vezi și *hazine defterdari*.
mal-ı Karun, „avere ca a lui Karun”, foarte bogat.
mal-ı padişahi defterdari, defterdar pentru avuția padișahului, pentru fiscoiul otoman.
malik (*melik*), titlu cu dublu înțeles de rege și împărat, corespunzător titlului bizantin βασιλεύς.
mangır (*mangır*), veche monedă mică de aramă, monedă metalică, obol.
mantie (de la gr. μανδύας), veșmînt arhieresc larg și lung de culoare purpurie folosit în timpul liturghiei.
matrabaz, acaparator, negustor înșelător, maestru de scrimă (rom. *matrapaz*).
martolos (*martaloz*) (gr. ἀρματολός), ostași voluntari în armata otomană (formată îndeosebi din elemente balcanice), spion, iscoadă.
mecet (*mescid*), locaș religios, moscheie mai mică (de cartier).
medjlis (*meclis*), adunare, sfat, consiliu.
medrese, lăcaș de cultură religioasă musulmană, seminar mahomedan, școală.
mehterbaşı, șeful muzicii militare (imperiale, domnești, vizirale etc.).
mehterhane, muzica curții împărătești otomane, orchestra palatului sau a marilor dregători, inclusiv de la curțile domnilor români (rom. *meterhanea*).
meidan (*meydan*), piață publică, cîmp de luptă, loc liber (rom. *maidan*).
melchişi (de la *melkoya* = regaliști), ortodocși din patriarhatul Anatoliei care au primit hotărârile conciliului din Chalcedon (451 e.n.) recunoscute de împăratul Marcian.
melek, înger, om liniștit și bun.
memleket, țară, provincie, principat.
menakib (pl. de la *menkabe*), calități, virtuți, talente, biografie.
menzil, loc de popas, stație de poștă, loc de descindere a oastei; drum parcurs într-o zi.

menzilgiu (*menzilci*), conducătorul unei stații de poștă, slujitor la poștă, curier, poștaş, cel care se îngrijește de aprovizionarea locurilor de popas.

merhale, distanță parcursă într-o zi, stație, conac.

mesgid, v. *mecet*.

meterhanea, vezi *mehterhane*.

metanie (gr. μετάνοια), închinare cu fața la pământ în timpul slujbelor religioase.

mevlana (*mevlâna*), doctor în teologie, mare cadiu, cărturar.

mevlevi, „derviş învîrtitor”, sectă musulmană inițiată de Mevlana Djelaleddin—Rumi (sec. XIII).

» evleviyet, funcția de cadiu (*kadı*).

mihrab, nișă așezată în peretele din față a unei moschei și orientată spre Mecca; loc destinat preotului musulman (*imam*); are și sensul de moscheie.

minar aga, „agaua arhitecților”, arhitect-șef, șeful constructorilor.

minaret (*minare*), turnul unei moschei, din care *müezzinul* cîntă chemarea la slujbă, numită *ezan*.

minber, treptele din interiorul moscheiei (dreapta) de unde se predică în timpul slujbei de vineri și a altor sărbători.

mir (prescurtare din *emir*), comandant, căpetenie, prinț, șef.

mirahar, vezi *emir-i ahor* și *imbrohor*.

mir-i-liva, căpetenia unui sangeac; denumire persană pentru *sangeacbei* (presc. *mirli*).

mir-i-miran, „emir al emirilor”, denumire persană pentru *beilerbei* (*beylerbeyi*).

mirie (*miri*), fisc, stat, tezaur public, ceea ce aparține statului.

mirimiran, vezi *mir-i-miran*.

mirli, vezi *mir-i-liva*.

mirzac (*mirza*, *mir-zade*), nobil tătar, căpetenie a unui trib sau a unei cete militare.

mitra (gr. μίτρα), acoperămint de cap sferic purtat de patriarhi și episcopii ortodocși.

mirimosynon (gr. μνημόσυον), parastas.

molla, aspirant la teologie islamică, judecător musulman mai de seamă, mare cadiu (vezi *mevlana*, *mevleviyet*).

Mosko, Moscova, moscovit, Rusia, ruși.

mubaşir, comisar, însărcinat cu rezolvarea unei pricini, delegat, împuternicit.

mucarer, v. *mukarrer*.

muezin, v. *müezzin*.

muftiu, (*müftü*), cel care dă sentința juridico-religioasă numită *fetva*; mare cadiu; *şeyhul-islam* (*şeyh-ul-islam*), interpretul legii musulmane (*şeriat*), șeful clerului mahomedan.

muhafiz (*muhafız*), cel care păzește (ceva), păzitor, comandant de cetate.

muharrem, prima lună musulmană.

muhtesib, vechi dregător otoman care exercita simultan misiunea de primar și de șef al poliției; încasator de dări, socotitor.

muhzir, aprod care prezintă pe împicinați în fața judecătorului.

muhzır aga (muhzır-aga), șeful aprozilor.

mukarrer, „ceea ce s-a hotărît”, rămânere la post, darea pe care o plăteau domnii români pentru reînnoirea domniei (*mucarer*).

mukataa, arendă, fermă, surse de venituri ale fiscoiului otoman care puteau fi arendate pe diferite termene.

mukataagi (mukataaci efendi), șeful mukataagiilor, căpetenia celor însărcinați cu arendarea mukataalelor.

musellim (müsellim), vezi *matesellim (mütesellim)*.

mutasarraf (mutasarraf), vice-guvernator al unei provincii, stăpînul unor bunuri, dregător otoman.

muteferrika (müteferrika), diferit, selectat, garda imperială călare, o categorie de slujbași din Serai.

matesellim (mütesellim), cel convertit la islam, vice-guvernatorul unei provincii, reprezentantul unui pașă într-un oraș sau district (vezi și *musellim, mütesellim*).

müezzin, dascălul care cîntă din minaret chemarea (*ezan*) musulmanilor la slujbă.

mühürdar, slujbaş însărcinat cu păstrarea și aplicarea sigiliului unor demnitari otomani; secretarul particular al unui vizir etc.

mütevelli, epitrop, intendent de fundații pioase numite vacufuri.

myrobolan (gr. μυροβάλανον), fruct din familia cambretaceelor, originar din India.

N

nahie, subdiviziunea administrativă a unei cazale (*kaza*) împărțită în sate (*karye*).

naib (naip), ajutor de cadu, cadu.

nakib (nakib-ul eşraf), demnitar de seamă în ierarhia cărturarilor otomani, căpetenia ulerelor dintr-o provincie, împuternicitul clerului la Poartă, considerat ca reprezentantul descendenților din familia profetului Mahomed.

nari (narh), preț maximal pentru produse (mărfuri).

nazır, inspector, supraveghetor, intendent însărcinat cu controlul financiar în orașele mai mari din Imperiul otoman, comandant de cetate la turci.

nefer, ostaș, om, persoană.

Nemçe, Austria, austriac, supus austriac.

nevahi (pl. din *nahiye*), comune, ținuturi, provincii; țări.

nimb (lat. *nimbus*, gr. μηλοσχος), aureolă în formă de semicerc care înconjoară capul sfinților.

nisan, numele lunii aprilie.

niyabet, funcție de judecător religios al unei provincii; locțiitor; regiune administrativ-judiciară cîrmuită de un naib.

nuredin-sultan, sfetnicul hanului Crimeii; comandantul oastei tătare (făcea parte din familia ghiraizilor).

ba, trib, familie, comunitate, sat.

oca (*okka*), măsură de greutate reprezentând 400 dirhem, respectiv 1,2828 kg.

oda, odaie, cameră, încăpere, unitate militară de ieniceri (companie), cazarmă.

odabaşı (*odabaşı*), căpetenia unei companii numită *oda*; gardian, portar, paznic, cămăraș.

ogeac (*odjak*, *oca*), vatră, cămin, familie, dinastie, corpul ienicerilor.

olak, vezi *ulah*.

omofor (gr. ὁμοφόριον), veșmînt în formă de eșarfă purtat de arhieru în timpul liturghiei.

ordie (*ordu*), oaste, trupă, armată, hoardă.

oria, mijloc, centru, jumătate; companie de ieniceri.

ortac (*ortak*), asociat, părtaș.

ot agaları (*ot agaları*), „agale de fin”, căpetenii tătare care se ocupau cu procurarea de nutreț.

oşur, vezi *aşer*.

P

padişah, titlu de origină persană purtat de sultanii otomani (padişah-ı al-i Osman), suveran, monarh, împărat.

palanca (*palanka*), o întăritură făcută din lemn și pământ.

pandur (*pansur*), ostaș pedestru, lefegiu, creștin.

pandur agası, agă al oastei de panduri alcătuită din elemente creștine.

para, monedă turcească echivalentă cu a 40-a parte dintr-un guraș.

paraclis (gr. παρακλησία), capelă unde se fac acte de cult publice sau particulare.

paramonie (gr. παραμονή), ziua de post care precede sărbătorile Crăciunului și Bobotezei.

pastırma, pastramă, preparat din carne de oaie, de capră etc.

paşa, titlu oficial al vizirilor și marilor demnitari militari otomani; guvernatorul unei provincii.

paşalık, provincie cîrmuită de un pașă.

Pavecernița (sl. повечерне), rînduială bisericească de seară care se săvîrșește după vecernie.

pazar, piață publică, tîrg.

peic (*peyk*), valet, ostaș din garda sultanului; la români: ostași din garda domnului; satelit.

pelit (*pelid*), ghindă, fruct de stejar, copac de esență tare.

pendjik (*pencik*), dare reprezentînd o cincime din prada de război (robi, vite, bunuri), ce se cuvenea statului sau sultanului.

penez (ung.), monedă, ban; circula și în țările române; echivalent cu asprul (*akçe*); monedă depreciată, falsă.

peşkeş (*pişkeş*), daruri (oferite şi de domnii români sultanului şi marilor dregători otomani);
dar, plocon.

piastru, vezi *guruş*.

pir (*pîr*), bătrîn, starostele unei comunităţi religioase, patronul sau protectorul (sfîntul)
unei corporaţii (*esnaf*).

Poarta Devletului (*Der Devlet*), denumire dată oraşului Istanbul.

Poarta fericirii (*Asitane-i Saadet*), denumire dată oraşului Istanbul.

policroniu (gr. πολυχρόνιον), rugăciune pentru viaţă îndelungată.

Policleu (gr. πολὺς şi ἔλεος), adică „multă milă”, cîntare bisericească ce cuprindea psalmii
134 şi 135 în care la fiecare vers se repetă refrenul „Că în veci e mila lui, Alleluia”.

potur, nume dat bosniacilor.

Pragul fericirii (*Südde-i Saadet*), denumire dată oraşului Istanbul.

proscomidie (gr. προσκομιδή), prima parte a liturghiei Sf. Vante cel Mare şi a Sf. Ion
Gură de Aur.

Proschinitar (gr. προσκυνητάριον), *tetrapod*.

psaltire (gr. ψαλτήριον), carte liturgică ce cuprinde cei 150 de psalmi ai lui David şi ai altor
bărbaţi credincioşi pomeniţi în Vechiul Testament.

pungă, vezi *kise*

R

rahib, călugăr, preot, creştin de seamă.

rahle, pupitrul pe care este aşezat Coranul în geamii.

raia (*re'aya*), turmă, gloată, populaţie, supuşi care plătesc dări, locuitori, ţărănime (musul-
mană şi creştină); începînd din secolul al XVIII-lea a desemnat doar populaţia creştină
din Imperiul otoman.

ramazan, a noua lună musulmană; postul din luna respectivă.

rebi-ul-ahır (*rebi* II), a patra lună musulmană.

rebi-ul-evvel (*rebi* I), a treia lună musulmană.

regeb (*receb*), a şaptea lună musulmană.

reis, şef (de stat, de asociaţie etc.), căpetenie, căpitan de corabie.

rendjber (*rencber*), om sărac, nevoieaş, necăjit, ţăran, negustor.

Rum, denumire dată iniţial Anatoliei şi apoi Rumeliei (partea europeană a Imperiului oto-
man).

rum (*urum*), grec, ortodox.

ruznamegiu (*ruznameci*), slujbaş însărcinat cu ţinerea evidenţei de venituri-cheltuieli, de
călătorie etc.

saccos (gr. σάκος), veșmînt arhieresc în formă de tunică scurtă care se pune deasupra stiharului.

sadr-ı-a'zam (*sadrizam*), titlu purtat de marele vizir otoman.

safer, a doua lună musulmană.

sahib-i Devlet, „stăpînul împărăției”, denumirea marelui vizir otoman el fiind îputernicitul absolut al sultanului.

salat, rugăciune rituală la musulmani.

sandal, barcă, luntre, lotcă, șalupă.

sangeac (*sandjak*, *sancak*), steag, drapel, unitate administrativ-militară otomană, condusă de un *sangeacbei* (vezi și *liva*).

sandjak agası (*sancak agası*), „agă de steag”, trimisul Porții, care aducea steagul la înscăunarea domnilor.

sangeacbei (*sancakbeyi*), bei de sangeac, căpetenia unității administrativ-militare numită sangeac.

saradj (*sarac*), curelar, șelar, cel care confecționează sau vinde curele, harnașamente etc.

sarai (*saray*), palat (rom. *serai*).

sarigea (*sarıdja*, *sarica*), vechi corp de oaste neregulată de cavalerie aflată în slujba unor dregători otomani.

sarıkcıbaşı (*sarıkcıbaşı*), starostele slujbașilor care se îngrijesc de turbanul padișahului, vizirului sau altor dregători otomani.

satırđı (*satırıcı*), slujitor din garda de onoare a sultanului sau a domnilor; halebardier (rom. *satiraș*).

satırđıbaşı, căpetenia saterdjilor, șeful cortului domnesc; curier, călăraș.

savanon (gr. σάβανον), pînză cu care se acoperă episcopul înainte de stînzirea altarului și la slujba spălării picioarelor.

segban (rom. *seimeni*), corp special din oastea otomană de ieniceri, corp de oaste care se îngrijea de cîinii de vînătoare din Serai; oaste neregulată aflată în slujba unor dregători otomani (vezi și *seimeni*).

segbanbaşı, căpetenia oastei de segbani (*seimeni*); unul dintre comandanții de frunte ai oastei otomane permanente (ieniceri).

seimeni, corp de infanterie ce alcătuija garda curții domnești, format din lefegii străini (sirbi și bulgari); vezi și *segban*.

seraschier (*serascher*), comandant de oaste în timpul unei expediții otomane (sin. cu *serdar*). *ser bevvabin*, „capul ușierilor”, șeful portarilor; denumire persană pentru *capugibași* (*kapucu-başı*).

serdar, căpetenie, comandant (de oaste, de cetate etc.), vezi și *seraschier*.

serdengheciti (serdengeçti), „cel care renunță la capul său”, ostaș de sacrificiu, corp special în oastea otomană, cu soldă mărită.

serhat (serhad), hotar, graniță, margine de țară, provincie de margine (a Imperiului otoman).

sesamon, plantă tropicală, originară din Africa din a căror semințe se extrage un ulei gălbui.

sigil (sıdjill, sicill), condică, registru, catastif, defter.

silahdar, „purtător de armă”, dregător militar care se îngrijește de armele unui suveran; corp special în armata otomană.

silahşor, „omul cu armă”, purtător de spadă, spătar, mușchetar din garda sultanului (vezi și *silahdar*).

sinaxar (gr. συναξαριον), descrierea vieții sfântului pentru pomenirea căruia se face o slujbă.

sipahi, „spahi”, denumirea a două categorii distincte în organizarea militară otomană (de cavalerie): 1) *cu solda*, care aparțineau oastei permanente (*Kapukulu*); 2) *cu feude*, care făceau parte din oastea de provincie (timarioși, zaimi etc.).

sipahi kethudasi, intendentul sipahiilor deținători de feude (timar) din Imperiul otoman.

solak, „stîngaci”, corp de arcași din garda sultanului.

soinic, comandantul unui corp de 100 de ostași la cazaci.

spolocanie, spălarea vaselor după lăsatul de sec.

stihar (gr. στιχαριον), veșmînt liturgic în formă de tunică lungă purtată de toate gradele preoțești.

styrax, plantă din a cărei scoarță se extrăgea smirna.

subași (subaşı), căpetenie de oaste sau poliție; dregător însărcinat și cu strîngerea dărilor în provincie; inițial, a fost comandantul suprem al oastei; comandant de rang inferior.

subaşıllık (subaşılık), funcția de subași sau teritoriu aflat sub autoritatea unui subași.

sultan, prinț, suveran, monarh, titlu dat împăraților și principilor tătari, otomani. După un nume propriu înseamnă prinț (*Selim-sultan*) sau prințesă (*Fatma-sultan*).

surat (sure), capitole din Coran (cartea sfîntă a musulmanilor).

surguci (surguç), egretă, ornament de pene, penaj, împodobit cu pietre prețioase, purtat de sultani, viziri etc. Domnii români primeau acest însemn de domnie de la Poartă și îl purtau pe cuca domnească (var. *sorguci, sorguç*).

Ș

şaban, a opta lună musulmană.

şabr, măsură de lungime echivalentă cu o palmă.

şadırvan (şadırvan), fîntină arteziană, jet de apă, instalație specială de apă (în curtea moscheilor etc.), pentru abluțiune sau pentru alte scopuri.

şahi, „împărătesc”, ceea ce se cuvine suveranului; tun cu țeavă lungă și de calibru mare.
şaltır (*şatır*), șătrar, cel care se ocupă de cortul împărătesc, viziral etc.; slujitor în escorta sultanului, vizirului etc.

şâicâ (*şayka*), barcă, luntre, lotcă, corabie mică.

şehir, oraș.

şehir emini, *şehir kethudası*, „intendentul orașului”, administratorul treburilor unui oraș, un fel de primar.

şeyic (*şeyh*), bătrîn venerat, cărturar de seamă, starețul unui lăcaș de cult numit *tekke*, sfînt, șeful unui trib (arab).

şeyh-ul-islam (*şeyh-ul-Islâm*), șeful clerului mahomedan, interpretul cel mai autorizat al legii musulmane, căpetenia clerului dintr-o provincie (vezi și *muftiu*, *muftî*).

şeriat (*şer'*), legea sacră musulmană, totalitatea legislației islamice.

şerif kaza, „cadiat ilustru”, unitate administrativ-judiciară de seamă, în comparație cu altele similare.

şevval, a zecea lună musulmană.

Şubat, numele lunii februarie.

T

tahrir, înscriere, înregistrare, recensămînt, conscripție, înscris.

taife, ceartă, tagmă, neam, nație.

tain (*ta'yin*), desemnare, numire, stabilire, fixare, rație (zilnică, lunară etc.).

talian, v. *dalian*.

tamuz (*Temmuz*), numele lunii iunie.

tarih, inscripție, dată, cronogramă.

tarihçi efendi, cronicar sau cel care scrie datele unor evenimente în inscripții, de obicei în versuri.

tatar, tătar, poștaş, curier.

ta'un, epidemie de ciumă, pestă.

tekialif-i şakka (*taklîf-i-şakka*), dări apăsătoare, impozite grele, corvezi, prestație în muncă.

tekke, lăcaș de cult musulman; casa dervișilor.

telal (*tellâl*, *dellâl*),[†] strigător public, care anunță o veste (în sat etc.), pristav, crainic.

telhis, raport scris, expunere pe scurt, rezumat, referat.

terdžuman (*tercûman*), dragoman, traducător, tălmăci, interpret.

Tersane-i amire, Arsenalul împărătesc, șantier naval imperial, depozit de muniții.

teşrin el evvel, numele lunii octombrie.

teşrin el-sani, numele lunii noiembrie.

tetrapod (gr. τετράποδον), măsuță cu patru picioare pe care se pune evanghelia și alte cărți de cult.

tezhere (rom. *teșcherea*), răvaș, înscris, dovadă.

tezheredji (*tezhereci*), diacul care întocmește documente (*tezhere*).

timar, feudă cu venit anual pînă la 20 000 de aspri, deținută de tinariot (spahiu cu feudă).

timar defterdarî, defterdar de timar, cel care se ocupă de problemele financiare ale timarelor.

timariot, v. *spahiu*.

top, tun, minge.

topci (*topçu*), tunar, jucător cu mingea.

topci agası, agaua tunarilor, căpetenia corpului de tunari.

tot (ung. *tót*), slovac.

trichir (gr. τρικύριον; arab. *al-trikari*), sfeșnic mic cu trei picioare și lumînări, simbolizînd Sfînta Treime.

trisaghie (gr. τρισάγιον sau χερουβικός ύμνος), moment din slujba religioasă ortodoxă cînd se rostește de trei ori „sfînt, sfînt, Domnul Savaoth”.

tug (*tui*), semn distinctiv în ierarhia militară otomană, format din păr de coadă de cal fixat pe o prăjină. Numărul tuiurilor varia după rang; sangeacbeiu avea un tug, beilerbeii două sau trei, marele vizir pînă la cinci, iar tuiurile sultanului ajungeau pînă la 7 sau 9. Domnii români primeau de obicei două tuiuri, dar unii au avut trei tuiuri (Gheorghe Duca, D. Cantemir ș.a.).

tugra (*tura*), monograma sultanului, aplicată pe documente oficiale (firmane, hatișerifuri, berate etc.).

tüşenkçi, pușcaș, cel care poartă armă; categorie în oastea otomană.

türbe, mauzoleu la turci, capelă, mormînt venerat de musulmani.

U

ulak, curier, poștaș (rom. *olac*).

utrenie (gr. ὕθρονος), slujbă bisericească săvîrșită dimineața, înaintea liturghiei.

üşküf, cucă, însemn de domnie

vacuf (*vakuf, vakıf, vakıf*), fundație pioasă, instituție de binefacere publică (la musulmani).
vadră, măsură de capacitate care avea în Oltenia 12 ocale, iar în restul Țării Românești,

vadra dreaptă sau domnească avea 10 ocale (= 12,88 l.).

valide, mamă, sultana-mamă (*valide sultan*) a sultanului domnitor.

valiu (*vali*), guvernatorul unei provincii numite vilayet (*vilâyet*).

vameşlic (*vamoşluk*), dare de vamă, taxă vamală, vamă.

varoş, (ung. *varos*), cartierul unei cetăți, foburg, oraș.

vartobed, arm. călugări învățați, magistru la armeni.

vecernie (gr. Ἑσπερινός, lat. *vesperae*), slujbă bisericească de seară în ajunul duminicilor și marilor sărbători.

vechil (*vekil*), reprezentant, locțiitor, mandatar, împuternicit, vâtaf.

veli, sfânt, tutore, binefăcător.

vilaiet (*vilâyet*), provincie, unitate administrativ-militară în Imperiul otoman, condusă de un valiu (*vali*). Vezi și *eyalet* (*eyalet*).

vire, capitulare condiționată, predarea unei cetăți etc., cu anumite condiții.

vizir, titlu purtat de marii dregători otomani, membri ai divanului.

vizirat, cel care deține rangul de vizir, de mare vizir; instituția marelui vizirat.

voievod (*voyvoda*), intendentul sau administratorul unor unități teritoriale numite „voievo-dolic” (*voyvodalik*).

voievodalik, (*voyvodalik*), unitate administrativă otomană din cadrul unui sangeac, cîrmuită de un împuternicit numit voievod. (*voyvoda*). Administra în numele demnitarului pe care îl reprezenta.

voinic, ostași creștini din armata otomană folosiți pentru servicii auxiliare.

vükelâ (pl. de la *vekil*), marii demnitari ai statului otoman, viziri, defterdari etc.).

yalı, mal, țărîm, marginea unei ape.

Y

Yalı agası, (*Yalı, agası*), „agă de țărîm”, căpetenie tătară pe țărmul Mării Negre, în partea Bugeacului.

yaya, „pedestru”, pedestrași din armata otomană organizați în unități de 10 sau 100 sau 1 000 de oameni.

yamak, recrut, trupe auxiliare.

yaylak, podiș, vâratec (pentru oi, vite etc.).

yedek, funia de la căpăstru, cal de rezervă (de paradă), obiect de rezervă, rezervor (de apă etc.); rom. *iedec*.

yerli kulu, „rob local”, garnizoană locală, oaste recrutată dintr-o regiune și stabilită acolo.

yalıız rüzgârı, „vîntul dinspre stea”, vîntul de nord.

yurd (*yurt*), cort, vatră, ținut natal, patrie.

yük, „povară”, greutate, încărcătură, sumă de 100 000 de piaștri (*guruş*), măsură de greutate (150—205,4 kg).

yüzbaşı, vezi *iuzbaşı*

yüzünüz ak olsun!, „să vă fie fața albă”, în sensul de „fiți fericiți”, pentru succesul unei acțiuni.

Z

zabit, „cel care stăpânește”, ofițer, căpetenie militară, zapciu, comandant de oaste.

zabun, un gen de corabie.

zahiye, cereale, furnituri, în special grâu și orz pentru aprovizionarea Istanbulului și a trupelor otomane (rom. *zaherea*).

zaim, posesor de feudă numită *zeamet*, cu un venit anual între 20 000—100 000 de aspri; o categorie a oastei otomane de provincie.

zeamet, feudă cu venit anual între 20 000 și 10 000 de aspri.

zemzem, apă venerată de musulmani; apa unui puț din Mecca. Izvorul profetului Ibrahim.

zerde, desert preparat cu orez și cu șofran; se servește rece.

zilhidjâje (zilhicce), a douăsprezecea lună musulmană.

zilka'de, a unsprezecea lună musulmană.

zira, unitate de măsură pentru lungimi (vezi *arşin*).

LISTA ILUSTRĂȚILOR

PLANȘE ALB NEGRU

- 1 Patriarhul Macarie al III-lea Za'im. Litografie rusă. Muzeul din Golești.
- 2 Pagină din manuscrisul lui Paul din Alep (Paris, Biblioteca Națională ms. arab 6016) după Vasile Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche. Étude préliminaire*, Paris, 1927.
- 3 Pagină din manuscrisul lui Paul din Alep (Londra, British Museum, ms. arab 802—803 add. 18427, 1843) după V. Radu, *op. cit.*
- 4 Pomelnic în faianță de Iznik cu numele donatorilor : Vasile Lupu și familia sa, provenit din palatul domnesc din Iași (Muzeul de artă, clișeu 11798).
- 5 Vasile Lupu, Ștefăniță și Doamna Ecaterina. Tablou votiv la mănăstirea Hlincea (1661). (Muzeul de artă, clișeu 4535 C.M.I.).
- 6 Gheorghe Ștefan, gravură contemporană (Biblioteca Academiei R.S.R. Cabinetul de stampe. Daco-Romanica G.S. I/Bönnery-3).
- 7 Sigiliul lui Gheorghe Ștefan (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, X, București, 1938, p. 265).
- 8 Bogdan Hmelnițki, hatmanul cazacilor zaporojeni (Gravură contemporană, Szilágyi S., *Felső-Vadász Rákóczi Zsigmond 1622—1652*, Budapesta, 1886, p. 109, fig. 13).
- 9 Semnătura lui Bogdan Hmelnițki.
- 10 Mănăstirea Trei Ierarhi.

- 11 Văl de timplă brodat reprezentînd pe cei trei sfinți Ierarhi, dăruit de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi (Muzeul de Artă, clișeu 11320).
- 12 Ferecătură dăruită de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi (1640—1641) (Muzeul de Artă, clișeu 19267).
- 13 Vasul de mir dăruit de patriarhul Partenie lui Vasile Lupu (Muzeul de Artă, clișeu 5026).
- 14 Scene din viața Sf. Paraschiva (*Cartea de învățătură a mitropolitului Varlaam*, Iași 1643. Biblioteca Academiei R.S.R. Secția de manuscrise și cărți vechi II/45).
- 15 Sf. Ioan cel Nou de la Suceava (*Cartea de învățătură a mitropolitului Varlaam*, Iași 1643. Biblioteca Academiei R.S.R. Secția de manuscrise și cărți vechi II/45).
- 16 Racla Sf. Ioan de la Suceava. Biserica Sf. Gheorghe din Suceava (Corina Nicolescu, *Arta metalelor prețioase din România*, București, 1973, p. 100—101).
- 17 Țirgoviște. Curtea Domnească și Turnul Chindiei (Muzeul de Artă, clișeu 390).
- 18 Matei Basarab și Danciu Pîrîianu (frescă din mănăstirea Polovragi, Muzeul de Artă, clișeu 4851 M.I.).
- 19 Sigiliul și semnătura lui Matei Basarab (Szilágyi S., II. *Rdkóczi György 1621—1660*, Budapest, 1891, p. 103—104).
- 20 Piatra de mormînt a lui Matei Basarab în Biserica Domnească din Țirgoviște (Muzeul de Artă, clișeu 308).
- 21 Constantin Șerban (frescă din mănăstirea Govora. Casa Scînteii, Fototeca clișeu 674358).
- 22 Doamna Bălașa și Constantin Șerban (Mănăstirea Bistrița, clișeu Institutul de Istoria Artei).
- 23 Semnătura și sigiliul doamnei Nedelea (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului*. . . XI, p. 30).
- 24 Constantin Cantacuzino, mare postelnic (gravură contemporană, Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, Bilderarchiv, reproducă de A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului*. . . XI, fig. 1).
- 25 Preda Brîncoveanu și jupînița sa (frescă din mănăstirea Hurezi, Muzeul de Artă, clișeu 206).
- 26 Pocal din mănăstirea Negru Vodă, Cîmpulung (1642) (Muzeul de Artă, clișeu 8439).
- 27 Racla Sf. Grigore Decapolitul din mănăstirea Bistrița (Institutul de Istoria Artei, clișeu 2764).
- 28 Ferecătura Evangheliarului lui Nicodim (1404—1405) din mănăstirea Tismana (Muzeul de Artă, clișeu 14585).
- 29 Evangheliarul lui Nicodim (1404—1405). Frontispiciul evangheliei după Matei (Muzeul de Artă, clișeu 10097).
- 30 Portretul lui Nicodim (Muzeul de Artă, clișeu 11340).
- 31 Racla de moaște a lui Nicodim din mănăstirea Tismana cu scene din viața lui Nicodim (Muzeul de Artă clișeu 7923).
- 32 Racla de moaște a lui Nicodim din mănăstirea Tismana cu scene din viața lui Nicodim (Muzeul de Artă, clișeu 7924).
- 33 Cădelniță din mănăstirea Tismana (Muzeul de Artă, clișeu 17453).
- 34 Potir dăruit de Matei Basarab și Doamna Elina Mănăstirii Brîncoveni, făcut de Alexandru al lui Acrivis din Trikkia (Grecia) în 1636 (Muzeul de Artă, clișeu 8444).

- 35 Mihnea al III-lea (Gravură contemporană. Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe Daco-Romanica G. 01. 17/Somer H-1).
- 36 București (gravură fantezistă din sec. XVII în G. Olszewski, *București. Note istorice și stampe*, București, 1926. Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe St. III 1613).
- 37 Evlia Celebi (*Türkiye Ansiklopedisi*, III, Ankara, 1956, p. 44—45).
- 38 Pagină din manuscrisul lui Evlia Celebi (ms. Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bagdad Köşkü nr. 304, reprodus de R. F. Kreutel, *Neues zur Evliya-Çelebi-Forschung*, în „Der Islam”, Bd. 48, Heft 2, 1972, p. 270—271, facs. B).
- 39 Harta Dobrogei (Kiatip Celebi, *Djihannuma* (Oglinda lumii), Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, ms. 1651).
- 40 Mehmed al IV-lea (Gravură contemporană, Biblioteca Academiei, Cabinetul de Stampe G.S I/Moncornet B-12).
- 41 Han tătar (*A Magyar Nemzet Története*, VII, Budapesta, 1898, p. 71).
- 42 Francisc Rhedey (*A Magyar Nemzet Története*, VII, p. 55).
- 43 Acațiu Barcsay (Gravură contemporană în *A Magyar Nemzet Története*, VII, p. 87).
- 44 Scutul și buzduganul lui Acațiu Barcsay (*A Magyar Nemzet Története*, VII, p. 73).
- 45 Cluj (1617) (Gravură contemporană. Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe G S III Hoefnagel, G-3).
- 46 Scenă de luptă între Ioan Kemény și turci (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe G S II/Meyssens C-1).
- 47 Ali pașa (Szilágyi S., *A Magyar Nemzet Története* VII, p. 101).
- 48 Kuciuk Mehmed Pașa de Oradea (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe G S I/Meyssens, C-6).
- 49 Oradea (Gravură contemporană (*A Magyar Nemzet Története* VII, p. 81).
- 50 Timișoara (Gravură contemporană. Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe G S I/91 (498 Timișoara — 3).
- 51 Brașov (Gravură olandeză contemporană. Biblioteca Academiei R.S.R. Cabinetul de Stampe G S I/91 (498 Brașov — 1).
- 52 Sibiu (Gravură contemporană la Deák Farkas, *Uzoni Béldi Pál 1621—1674*, Budapesta, 1887, p. 176, fig. 37).
- 53 Aga ienicerilor (Thallóczy Lajos, *Csömöri Bárá, Zay Ferencz*, Budapesta, 1885, p. 19, fig. 6).
- 54 Timariot (Thallóczy Lajos, *op. cit.*, p. 20 fig. 7).
- 55 Beglerbeg și Agemoglan (Paul Coles, *The Ottoman Impact in Europe*, Londra, p. 44, fig 28 și 29).
- 56 Ostași turci de la graniță (Paul Coles, *op. cit.*, p. 104, fig. 67, 68).
- 57 Kadiasker (Paul Coles, *op. cit.*, p. 42, fig. 25).
- 58 Azab și sipahi (Paul Coles, *op. cit.*, p. 49, fig. 33).
- 59 Tüfenkdji (Karl Teply, *Kaiserliche Gesandtschaften ans Goldene Horn*, Stuttgart, 1968, p. 53).
- 60 Negustori în tabăra otomană (Halil Inalcik, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, fig. 34).
- 61 Popas într-un caravanserai (H. Inalcik, *op. cit.*, fig. 42).

62 Femei turce dansind (*A Magyar Nemzet Története*, VII, p. 28).

63—67 Monede care circulau în țările române în sec. XVII (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul Numismatic) :

63 a, 63 b: Taler Olanda, 1641.

64 a, 64 b: Taler, Ungaria, Ferdinand III, Imp. rom.-germ. 1650.

65 a, 65 b: Scud, Veneția, Francesco Erizzo (1631—1646).

66 a, 66 b: Gros, Boemia, Ferdinand III, Imp. rom.-germ. 1642.

67 a, 67 b: Gros, Tirol, Ferdinand Carol, arhiduce al Austriei, 1646.

INDICE*

A

- Abaza Hasan paşa, 334, 516; mediază numirea lui Matei Basarab în Țara Românească 198; răscoala sa ca paşă de Alep, 280—281, 512, 453—454; execuția sa, 454.
Abaza Sarı Arslan Huseyin paşa, 654.
Abaza Sarı Huseyin paşa, 570, 571, 657.
Abdullatif bei, 408.
Abdulaziz, 347.
Abdulbari, sat, 391, 449.
Abdul-Mennan aga, 416.
Abidi, 499.
Abisinia, 327.
Abud, 218.
Adali, sat, 376.
Adana, oraș în Asia Mică, 518; eialet, 623.
Adda, biserică din ținutul Tripoli, 226.
Adji Dere, toponim, 746.
Adji Nasuh, sat, 447.
Adorjan, cetate, 667, 668, 687.
Adrian, cetate v. Adorjan.
Adrianopol, v. Edirne.
Adrianul Mare, cetate, descriere, 677, 678.
Adrianul Mle, cetate, descriere, 676.
Agalar (Agalar Köyü) ?, sat, localitate neidentificată, 681.
Aga Rıza, pictor miniaturist din vechiul Iran, 479.
Ağighiol (Adji-Göl), sat 389, 447.
Agra, oraș din India, 509.

* Indicele a fost întocmit de Cristina Bulgaru, cercetător la Institutul de studii sud-est europene.

Agria, v. Eger.
 Ahiloli, localitate în R.P. Bulgaria, 350.
 Ahmed I, sultan otoman (1603—1617), 332, 388, 413, 655, 704.
 Ahmed aga, 455, 488, 490, 526, 691, 737.
 Ahmed Efendi, defterdar, 663.
 Ahmed-Fakih, 389, 447.
 Ahmed paşa, 332, 494, 504, 511, 512, 640, 644, 646, 651, 652, 695.
 Ahmed paşa, aga ţărmurilor, 633.
 Ahpanoz, sat în R.S.S. Moldovenească, 457.
 Aidos, localitate în R.P. Bulgaria, 363; hass de, 365.
 Aiud, cetate, descriere, 547, 685.
 Akkapu, cişmea în cetatea Silistra, 370.
 Akkerman, v. Cetatea Albă.
 Akknyu, mahala din Silistra, 368.
 Ak-Mehmed aga, 566, 569.
 Ak-Mehmed paşa, 746.
 Aksarai, cartier din Istanbul, 698.
 Ak-yaylak, toponim, 635.
 Alba Iulia, 580, 683; cetate, descriere, 546—548, 686.
 Alba Regală, v. Székesfehérvár.
 albanezi, 87, 108, 302.
 Albania, 296.
 Albeşti (Sarighiol), sat, 401.
 Alei Hasan paşa, 505.
 Alemnşah bei, 629.
 Alep (Haleb), 31, 41, 118, 140, 159, 184, 186, 199, 204, 218, 454, 581, 638, 639, 666; cîalet, 623; Paul de, biografie şi carieră, 1—5; piatră de, 141; săpun de, 37; şaluri de, 28.
 Alesonia (Aleşd), 665.
 Aleşd, v. Alesonia.
 Alexandria, patriarh de, 221, 289.
 Alexandru, 536.
 Alexandru cel Bun, ctitorul mănăstirii Sf. Paraschiva din Roman, 156.
 Alexandru cel Mare, 623, 664, 690, 696.
 Alexei Mihailovici, ţarul Rusiei, 289, 291, 293, 297.
 Al-Ghuta, cîmpie în apropiere de Damasc, 251, 276.
 Ali aga, 347, 509, 511, 690.
 Ali aga din Făget, 525, 526, 527, 530, 544, 585.
 Ali bei, 456, 692.
 Alibelehliol (Ali bei, Războieni), sat, 389, 448, 490, 749.
 Ali Beşe, serai din Oradea, 663.
 Alibunar, sat în Banat, localitate neidentificată, 621.
 Ali Muhtar, pretins crai al Dobrogei, 353.
 Ali paşa, 345, 516, 517, 518, 524, 525, 526, 527, 528, 530, 533, 538, 544, 549, 560, 569, 570, 575, 584, 590, 596, 597, 598, 599, 601, 602, 603, 607, 611, 612, 613, 617, 621, 623, 650, 654; bastionul lui, 664; vizir de Buda, 493, 494.
 Ali Portok, capudan, 641.
 Al-Kaşıdyarl, legea lui, 219.
 Almalău (Almalı), sat, 403.
 Amanî Celebl, scrib din Rusciuc, 359.
 Amasra, port la Marea Neagră aflat în Anatolia în regiunea Kastamonu, 384.
 Amsterdam, oraş, 737.
 Anapa, port în Crimeea, 351.

Anatolia, 341, 347, 353, 354, 357, 382, 385, 397, 453, 454, 474, 512, 696, 711, 742, 753;
 beilerbei de 516; eialet, 623; oaste, 344; vizir de, 517, 520, 529, 641.
 Andreia, cazacul, 741.
 Antiohia, 288, 709; patriarh de, (Macarie²Zaim) 38, 103, 126, 135, 136, 138; patriarhie, 291.
 Apati Mihail, principele Transilvaniei (1661—1690), 330, 345, 432, 437, 575, 576, 577, 578,
 582, 673, 676, 677, 683, 686; înscăunarea sa în prezența armatei otomane, 617—618,
 623, 633, 648, 655.
 Arabadjilar, sat, 364.
 Arabia, 372, 584, 665, 706.
 arabi, 100, 122, 302.
 Arad, 502, 640; cetate cucerită, 332; devastare, 338; palanca, descriere, 504—505; sangeac,
 329.
 Aradul Nou, descrierea Țetății, 650.
 Arakel, sat, localitate neidentificată, 490.
 Ardeal, v. Transilvania.
 ardeleni, 331, 350.
 Arğauli Ahmed aga, 421.
 Argeș, 233, 470; mănăstire, 180, 247; riu, 226, 230, 362, 707.
 armeni, 293, 406, 490.
 Armutlia (Armudli, Turda), sat, 389, 447.
 Arnabudli, sat, 390, 448, 449.
 Arnavud Hasim Mehmed pașa, 656, 657, 658.
 Arnavud Siuan pașa, 669.
 Arnota, mănăstire, ctitoria lui Matei Basarab, 216, 251; descriere, 192—193.
 Aron Vodă, mănăstirea lui, 72.
 Arslan pașa, 639, 641.
 urșin (unitate²de măsură), 373, 375, 376, 442, 523, 660, 747.
 Asterabad (Esterabad, Pazarlia), sat, descriere, 395—396.
 Aşağı-Demelek, sat, 389.
 Aşiki Madjar Mustafa, 417.
 Atena, 481.
 Atike-Sultan, 388, 467, 708.
 Athos, munte, 80, 119; călugări²de la, 25.
 Atmainağa (Atmadja), sat, 389, 447.
 23 August, sat, 401.
 Austria, 101, 104, 360, 361, 492, 555, 595, 599, 602, 603, 656, 743; crai de, 737; împărat,
 623, 624, 667, 670, 671, 678, 687, 688, 733.
 austriei, 338.
 Avlonia (Avlona), oraș în R.P. Albania, 710.
 Aydin, regiune în Anatolia, 391, 449.
 Ayn-al-Tall, localitate în Siria, 140.
 Ayni Gül aga, 448.
 Ayşe Sultan, 705.
 Azaeli (Ayakli Bey, Azaelin), sat, 390.
 Azaeli (Ayakli Köy), sat, 448.
 Azak, v. Azov.
 Azov, 351, 384; cetate, 335; mare de, 374.
 Azrail, 340.

- Babadag**, 345, 353, 385, 386, 388, 404, 439, 441, 449, 451, 489, 490, 629, 635; caza, 387, 448, 456; descrierea orașului, 387—393; geamiile din oraș, 392, școli, băi publice, 392; refacerea orașului, 395; cetate, 447; hass, 365; voievod de, 440; voivodalic, 363; târg, 748; ținut, 396.
- Baba Mansur**, 747.
- Babaoglu Bekir aga**, 378.
- Baba Yani din Chios**, 185, 186, 187.
- Bacău**, biserici, 156.
- Bagdad**, 246, 476, 734.
- Bahçekapusu**, loc la Istanbul pe Cornul de Aur, 347.
- Bahçesarai**, capitala Crimeei, 455.
- Bahşayis**, sat, 389, 447.
- Baia de Aramă**, 200, 201; descrierea minei și a topitoriei, 201—203.
- Baia Mare**, 348, 561, 616, 752; descrierea cetății, 559—561, 574.
- Balamuci**, mănăstire, 234.
- Balele**, localitate în R.P. Bulgaria, 379, 380; Capul Baleicului, 379, 399.
- Baldjzadeler**, serai la Silistra, 369.
- Ball bei**, 694, 700.
- Ban Ezder**, v. **Baia Mare**.
- Banla**, v. **Ban Ezder**, v. **Baia Mare**.
- Bandarli**, v. **Pazarli**, sat, 390, 395.
- Barboși**, sat, 735.
- Baresai Acațiu**, principele Transilvaniei (1658—1660), 432, 510, 539, 615, 686, 690.
- Barnovschi Miron**, domnul Moldovei (1626—1629), 478; ctitorii, mănăstirea Barnovschi din Iași, 31, 55.
- Basarab Matei**, domnul Țării Românești (1632—1654), 73, 75, 102, 133, 146, 184, 194, 206, 212, 215, 216, 218, 238, 260, 289, 291, 293, 294, 295, 335, 359, 703; ctitor, 192; ctitorii: mănăstirea Căldărușani, 235, palatul din Caracal, 220; biserica Sf. Dumitru din Craiova, 213; biserica Sf. Petru și Pavel din București, 228; mănăstirea Plătărești, 233; mănăstirea Plumbuita, 229; mănăstirea Sadova, 221; mănăstirea Snagov, 235; mănăstirea Strehaia, 205; construiește cetatea Tîrgoviștei, 106; cunoștințe de limbi străine, 135; descoperirea Băii de Aramă, 201; desființarea procesiunii din joia după Paști, 131; luptă cu Vasile Lupu, 87; lupta de la Finta, 336, 734; lupta de la Rîmnice cu Vasile Lupu, 728; refugiat la Tismana, 198; surghiunirea arhiepiscopului sirbilor, 126; moarte, 132; înmormîntare, 137—139; succesiunea sa, 142; profanarea mormîntului său, 251.
- Basarab Neagoe**, domnul Țării Românești (1512—1521), 165, 166.
- Başchioi** (Başköprü, N. Băleescu), sat, 389, 447.
- Batâr**, cetate, 502; 556, 565; descrierea cetății, 654.
- Batâr**, (Fekete Bátor), 515; descrierea palancii, 528.
- Batir aga**, 465, 471.
- Báthyány Nádaj**, 603.
- Báthory**, 669.
- Báthory Andrei**, principele Transilvaniei (1599, mart.—oct.), 493, 505.]
- Batova**, 379, șes din apropiere de Bazargic.
- Bayazid I İldirîm**, sultan otoman (1398—1402), 349, 356, 363, 372, 380, 382, 384, 385, 386, 396, 462, 474, 478, 551, 623, 705, 710, 711, 712, 724, 749, 753.
- Bayazid al II-lea Veli**, sultan otoman (1481—1512), 327, 352, 359, 384, 387, 391, 395, 625, 632, 633, 698, 740, 751, 752; repară târgul Karasu (Medgidia), 396; construiește orașul Ismail, 406, cetatea Yanik Hisar, 413; cucerește Cetatea Albă, 415, 442, 444, 445; înglobează Cetatea Albă la cîlețul Silistra, 408—409; construirea unei geamii la Cetatea Albă, 410.

Bazargle (Hadjoglu Pazari, Tolbuhin), 346, 378, 397, 403, 441, 490, 749; caza, 377, 456; descrierea oraşului, 377—378; enumerarea mahalalelor şi a geamiilor, 377; hass, 365.
Bălaşa, doamna, soţia domnului Ţării Româneşti, Constantin Şerban, 161; danii, 190; înzestrăză mănăstirea Jitianu, 214; moartea sa, 174; înmormîntare, 174; profanarea mormîntului, său, 251.
Băleşti, sat, 703.
Bălcescu Nicolae, sat, (Başchiol, Başköprü), 389, 447.
Băltăgeşti, sat, 451.
Becicherec, 361, 492, 502; cadu de, 649; cetate, 576; descrierea cetăţii, 577; cucerirea cetăţii de către otomani, 332; palancă, 649—650; sangeac, 329; vaciful lui Sokollu Mehmed paşa, 329.
Bees, v. Bedj, Viena.
Bedjene, 458, menzil.
Bega, riu, 361, 650.
Behzad, pictor miniaturist din vechiul Iran, 479.
Beluş, cetate, 658; descrierea cetăţii, 673; sangeac, 658.
Bekir aga, 393, 441.
Bektaş aga, 142.
Belgrad, oraş, 203, 204, 268, 277, 345, 491, 492, 493, 494, 501, 510, 517, 528, 529, 621, 622, 652, 686, 712; cetate, 281, 603, 640; paşă de, 204.
Belgrad, v. Alba Iulia.
Belgradul albanez, 686.
Belnosvár (Beiuş), cetate, 673.
Bender, v. Tighina.
Benl Kureş, trib legendar, 709.
Benl Deresi (?), menzil neidentificat, 746.
Berbuyuz (Bubuiugi), localitate în R.S.S. Moldovenească, 420.
Berhat, toponim, 717.
Besahova (?), munţi, probabil Vrancea, 362.
Beşnegl (?), riu, 735.
Beş Tepe, localitate în nordul Dobrogei, 347, 360, 386, 405.
Beşenova, v. Dudeşti.
Beteştvar, cetate, 598; descrierea cetăţii, 591—592.
Bethlen Gabriel, principele Transilvaniei (1613—1629), 333, 345, 511, 533, 534, 575 v. Ioan Sigismund, Zápolya; 576, 577, 586, 628, 639, 646, 669, 673, 751.
Bethlen Ştefan, principele Transilvaniei (1630), 509, 580.
Bielograd, v. Belgrad.
Bielova, cetate, 700.
Biharea, 658, localitate.
Bihor, 658, 670, 676, 678, 679, 714; ţinut, 557.
Bilarlar (Bilal Kışlası, Bilallar, Dorobanţu), sat, 390, 449.
Biserlea Albă, menzil, 574.
Bistriţa, cetate, descriere, 577—579; mănăstire, 194, 196; descrierea mănăstirii, 189—192; hramul mănăstirii, Adormirea Maicii Domnului; biserică Sf. Nicolae, 192; hramul bisericii, Schimbarea la faţă, 192.
Bistriţa, riu, 188, 189.
Bizant, 305.
Birea, sat, 703.
Birlad, oraş, 28, 103, 157, 471; descrierea oraşului, 731—732; bisericile din oraş, 27.
Birlad, riu, 362, 363, 731, 732.
Blaslu, episcop de Sebasteia, 43.
Boeskal Ştefan, principele Transilvaniei (1605—1606), 332, 333.

Bogdan, v. Moldova.
Bogdana, sat, 76, 157, 158.
Boghaz (Bogaz), strimtoare în Marea Neagră, 286.
Bolnu-Egri Mehmed paşa, 337, 398, 400, 467; mazilirea sa, 431.
Bologa, cetate, 540, 654, 659; descrierea cetăţii, 555—556, 685—686, 673.
Bolu, oraş în Anatolia, 629.
Bornemisza Ana, soţia Prinţului Transilvaniei Mihail Apafi, 582, 688.
Borten Bogazi (Gura Borten?, Gura Bordului), localitate în jud. Hunedoara, 542.
Bosnia, 334, 369, 397, 528, 655; beilerbei de, 204; eialet, 339, 528.
bosniaci, 752.
Bostan, probabil Bolgrad, localitate în R.S.S. Moldovenească, 457.
Bozburun, v. Capul Boz.
Bozok, bei de, 639.
Bozavurd (Bazaurt), 403, sat în R.P. Bulgaria.
Braşov, oraş, 252, 253, 278, 343, 537; cetate, 608, 611; descrierea oraşului, 609; descrierea cetăţii, 609—610; munţi, 459, 469, 703, 729.
Braşov, riu, 608.
Bratislava (Pojon), 636.
Bravicea, pădure, 152.
Bravu Mihai (Kamher, Camber), sat, 389, 447.
Brădet, mănăstire, 254.
Brălla, oraş, 248, 271, 277, 291, 346, 360, 442, 457, 458, 707, 742; cetate, 24.
Brătăşani, sat, 214.
Brincoveanu Preda, 206, 214, 221, 275.
Brincoveni, mănăstire, hram Adormirea Maicii Domnului, 215, 216.
Broşteni (Porsak), port, 702.
Brutania, insule, 126.
Bubulugi (Urbuyuz), localitate în raionul Kriuleans din R.S.S. Moldovenească, 420.
Bucureşti, capitala Ţării Româneşti, 226, 229, 248, 249, 252, 261, 271, 272, 276, 465, 467, 470, 722, 724, 725, 752; biserici: Cei patruzece de mucenici, 228; Sf. Ecaterina, 228; mănăstirea Sf. Gheorghe Nou, 227—228; Sf. Ioan Botezătorul, 228; mănăstirea Mihai Vodă, 228; Mitropolia, 227; tirnosire, 265—266; mănăstirea Sf. Nicolae, 226; Sf. Petru şi Pavel, 228; mănăstirea Plumbuita, 229; mănăstirea Radu Vodă, 261; mănăstirea Sf. Sava, 261; mănăstirea Sf. Troiţă, 228, 257; descriere, 229; Curtea Veche, 207; derivarea numelui oraşului, 709—710; descrierea oraşului, 709—710, 715; descrierea palatului domnesc, 715; descrierea beilicului, 716—718; monetăria, 721; drumul, 225; reşedinţă de vară a domnilor, 146.
Bucovăş, mănăstire, hram Sf. Nicolae, 213, 221.
Buda, cetate, 196, 198, 203, 243, 356, 360, 361, 369, 397, 510, 516, 520, 521, 532, 538, 564, 566, 567, 571, 573, 585, 586, 589, 593, 596, 602, 603, 605, 603, 622, 623, 625, 626, 628, 629, 675; agale, 595; cucerire otomană, 743, 744; beilerbei, 641; despresurarea otomană, 627; oaste, 340, 537, 539, 653; serdar, 339; vizir de, 334, 338, 344, 423, 437, 438, 516, 529, 530, 653, 656, 667, 675, 685.
Budjakli Mustafa aga, 748.
Bug, riu, 424.
Bugeac, stepă, 342, 351, 407, 413, 420, 421, 424, 434, 448, 457, 462, 632, 633, 635, 708, 737—739, 741, 742, 747, 748.
Buhara, oraş în Turkestan, 610.
Buhari, Mehmed Sarî Saltîk Sultan, 348, 748.
Buhur, localitate, 622.
Buhuş Dumitru, mare vistier în Moldova, 159.

Buicescu Dlieu, mare spătar, 133; însoțește pe Gh. Ștefan în Moldova, 133; înlocuirea sa din dregătoria de mare spătar, 144—145.
 bulgari, 23, 46, 76, 87, 108, 283, 302, 359, 360, 371, 376, 382, 405, 450, 456, 490, 745, 752.
 Bulgaria, 355.
 Bunareș (Bunaș, Nofaris), localitate în raionul Bulbok din R.S.S. Moldovenească, 735.
 Burgaz, localitate, în R.P. Bulgaria, 363.
 Burgaz Konman, v. Cetatea Albă.
 Bursa (Brusa), 35, 280, 281, 341, 453, 512, 701, 702, 711, 712; șaluri de, 28.
 Burteni, sat neidentificat, 488.
 Burtulin, Vasili Vasilievici, 303.
 Buzău, oraș, 159, 249, 362; episcop de, 112, 236; episcopie, 150; reședință episcopală, 105; descrierea orașului, 727.
 Buzău, riu, 362, 471, 727.
 Buzescu Preda, Radu, Stroe, ctitorii mănăstirii Căluu, 223.
 Buzova, munți, probabil Bucovina, 459.
 Bülbütlü (Ciocirlia de Sus și de Jos), 397, 404, sat.
 Büyüç Çekmece, orașel la 30 km vest de Istanbul, 399.
 Büyük Sadı (Sacoșu Tureese), localitate în județul Timiș, 502.
 Büyük Şehidlik, loc de pelerinaj în sangeacul Timișoara, 502.

C

Cacea, v. Cața, cetate.
 Caciamak (Kaçamak, Călugăreni), sat, 390, 448.
 Caffa, cetate, 284, 384.
 Call Dere (Kayali Dere), sat, 389, 447.
 Calafat, schelă, 702, 703.
 Calciat, toponim, 508.
 Căldărușani, mănăstire, 145; hram Sf. Dumitru, 235.
 Caliaera, v. Cavarua, schelă la Marea Neagră.
 Călugăreni, sat, 390, 448.
 Călu, mănăstire, ctitorie a fraților Buzești; hram Sf. Nicolae, descriere, 222.
 Camber (Kamber, Mihail Bravu), 389, 447, sat.
 Camenița, cetate, 74, 84, 88, 100, 292, 303, 334, 425, 462, 592.
 Canli Bugeac (Gani Budjak, Lunca), sat, 391, 449.
 Cantacuzino Constantin, mare postelnic al domnului Țării Românești, Matei Basarab, 147, 231; colecționar de cărți, 184.
 Capul Boz, 22, promontoriu pe coasta asiatică a Mării de Marmara.
 Căpotești, sat, 488.
 Cara Hasan (Hadj Hasan Kışlası, Hasan Cișla), sat, 736.
 Caracal, palatul lui Matei Basarab, biserica din, 220.
 Caracoiu (Kara-Koyunlu, Năvodari), sat, 390, 449.
 Caragea Ianaehi, ctitorii: Sf. Mihail din Slobozia, 276; mănăstirea Sf. Sava din Iași, 277.
 Carabil (Kara Habil), sat, 389, 447.
 Caraman-Chioi (Karaman), sat, 391, 449.
 Caramurat (Kara-Muratlı, Mihail Kogălniceanu), sat, 390, 449, 490; descriere, 396.
 Caranasuf (Kara-Nasuh, Iștria), sat, 391, 449.
 Caransebeș, 453, 495; cetate, 491, 501, 529, 621, 691; descrierea cetății, 690—691; hass, 332; repararea cetății, 341; sangeac, 329.
 Carasi, district, 678.
 Caras, riu, 691.

Caratal (Karatay, Nisipari), sat, 390, 449.
Carcalla (Karka), sat, 389, 447.
Carei, cetate, 568, 672, 675, 684.
Cargalieul de Jos (Aşağı Kargalık, Corbu de Jos), sat, 389.
Cargalieul de Sus (Yukarı Kargalık, Corbu de Sus), sat, 389.
Carol al X-lea Gustav, regele Suediei, unirea cu forţele principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi al II-lea, 177.
Casapehiol (Kasaplı, Sinoe), sat, 391, 441.
Căscioarele, mănăstire, hram Intrarea în biserică a Maicii Domnului, 226.
Casimcea (Kasimen), sat, 390, 448.
Castoria, localitate în Macedonia, 196.
Caşlugea (Kızıldja Veli), sat, 390, 448.
Caşin, mănăstire, descriere, 158.
Caşovia, v. Košice.
Catalbaş, 580.
Cătlăbuga, sat, 407.
Caña, cetate, descriere, 606.
Caugagia (Kuvadjek, Karadjak-Köy), sat, 390, 449.
Cavaclar (Kavrlar), sat, 400.
Cavarna, schelă la Marea Neagră, 287, 353, 379, 399.
cazaei, 31, 46, 50, 64, 73, 80, 81, 82, 83, 279, 335, 338, 379, 385, 386, 387, 397, 413, 419, 429, 434, 633, 634, 636, 685, 734, 740, 743; înfrinţi de Matei Basarab, 131; hatman, 638; oaste, 85, 87, 91, 96, 102.
Ceagataul de Jos (Cağatay-ı Zir), sat, 389, 447.
Ceagataul de Sus (Cağatay-ı Bâlâ), sat, 389, 447.
Ceairli (Çayirli), sat, 376, 400.
Ceamurlia (Tatar-Camurluşu), sat, 389, 447.
Ceardakli, sat, 397.
Cearka, cetate asediată, 641.
Ceatal, fort aşezat la punctul de despărţire al braţului Chilia, 283.
cehi, 338, 350, 633, 743.
Cehi Klud (?), poate Cehul Silvaniei, 678.
Cehia, 429, 468, 564, 599, 656, 687, 689, 737.
Cehrin, oraşul de scaun al lui Bogdan Hmelniţki, 297, 346.
Cehul Silvaniei, cetate, descriere, 674.
Cekmedje, v. Büyükl Çekmece.
Celebi, 608.
Celebi Hasan Paşalı Omer aga, 706.
Cemapur, rege legendar în Orient, 459, 708.
Cenad, cetate, 437, 452, 493, 501, 645; descriere, 646—647; descrierea oraşului, 647—648; cadu de, 650; cucerirea cetăţii, 332; devastare, 338; hassuri, venit, 332; sangeac, 329 495, 636, 649.
Cenghe, munţi, 355.
Cepturoania, tirg, biserica Sf. Paraschiva din, 223.
Ceradji, sat, 456.
Cereheza Ecaterina, soţia domnului Moldovei Vasile Lupu, 63, 64, 289, 482.
cerechezi, 335, 421.
Cerhadji Ismail paşa, 685.
Cerkez Omer paşa, 469.
Cerna, strimtoare, 690.
Cernavodă, sat, 451.
Cerneji, sat, 699.

Cerpa, localitate, 726.

Ceșine, localitate din fața insulei Chios în partea dinspre Anatolia, 385.

Cetatea Albă (azi Belgorod-Dnestrovski), 327, 338, 346, 348, 352, 356, 361, 374, 394, 395, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 424, 436, 437, 439, 440, 441, 442, 443, 448, 619, 632, 634, 737, 739, 740, 741, 742, 746, 747; agă de, 457, 465, 722; caza, 407; descrierea cuceririi de către sultanul Bayazid al II-lea Velî, 408—409; descrierea cetății, 409—411; descrierea orașului, 411—412; enumerarea geamiilor, băilor, școlilor, 410; întărirea cetății, 438; sangeac, 328, 331, 365.

Cetatea Arsă, localitate în R.S.S. Moldovenească, 740.

Cetatea de Baltă, 585.

Cetatea Colț (Kolevar), cetate, 339, 538, 645, 694.

Cetatea Nouă, cetate, 691.

Cetatea Seculască, descrierea cetății, 593—594.

Ceylon, insulă, 483.

Cheia (Kireçlik), sat, 390.

Cherechiu, cetate, descriere, 676—677.

Chilia, cetate, 283, 284, 286, 346, 353, 354, 360, 374, 394, 395, 405, 437, 439, 441, 442, 443, 706, 740, 751; agă, 457; caza, 407; cucerire, 327, 752; fortăreață întărită, 441—442; forma fortăreței, 443—446; geamia sultanului Bayazid al II-lea, 445, 449.

Chilia, braț al Dunării, 360.

China, 730.

Chioar, cetate, descriere, 558—559, 574, 680—681.

Chios, insulă, 285, 384, 385.

Chiostel (Köstell), v. Costel, sat, 390, 449.

Chirli al III-lea, patriarh de Constantinopol, 291.

Chirșlie (Kireçlik), v. Chela, sat, 390, 449.

Chîșinău, oraș în R.S.S. Moldovenească, descriere, 735.

Chlucue Chlöl (Küçük Sarı), sat, 389, 447.

Chlucue Sarı (Kuşuk Sarı), v. Chlucue Chlöl, 389, 447.

Clacova (Sakvan), localitate în județul Timiș, 502.

Ciala (Çalia), localitate în județul Arad, 502.

Ciarpa (?), localitate neidentificată, 470.

Cîbin (Kuşuk Olt), afluentul Oltului, 612.

Cieracei (Çikirlıkçı) v. Sibioara, sat, 387, 390, 449.

Ciftal (Paşa Ciftliği, Paşa Cîsla), sat, 490.

Cifud Pinarî, sat cu numele de Cifut Cuiusu în R.P. Bulgaria, 403.

Cineli (Hinelî), v. Iulia, sat, 389, 447.

Ceribașî, sat, 503.

Clobănița (Cloban ese), sat, 456.

Clobîreiu (Cöplüce), târg, în R.S.S. Moldovenească, 414, 736.

Clocîrlia de Jos (Bülbülü), sat, 397, 404.

Clocîrlia de Sus (Bülbülü), sat, 397, 404.

Cipru, insulă, 104, 193, 422.

Ciraci, v. Cotu Văii.

Cirmen, sangeac, 331.

Cirpidji Cealri (Cirplei Cayırlı), loc de popas în Rumelia în apropiere de Istanbul, 640.

Citaki, 360, 371, 381, 382, 400.

Clucurova (Çukurluova), sat, 389, 447.

Cîmpulung, oraș, 248, 249, 257, 259, 261, 267; descrierea mănăstirii, 170—172; devastare de către tătari, 253, 254; obiceiu de Florii, 260; procesiune de Sf. Gheorghe, 261.

Çișla (Kışla), sat, în R.S.S. Moldovenească, 457.

Cladova (Claudiopolis v. Fethislam), localitate în R.S.F. Iugoslavia, 203, 346, 469.

Claudiopolis, v. Cladova, v. Fethislam.
Clococlov, mănăstire, hram, Sf. Mihail, 225.
Cluj, oraș, 340, 530; cetate, 654, 670; descrierea cetății, 554—555, 682 683.
Cobia, mănăstire, hram, Sf. Nicolae, 238.
Cogealac (Kodjalak), sat, 391, 449.
Cogealia (Hodja Ali, Valea Neagră), sat, 390, 449.
Colani, biserica Sf. Nicolae din, 232; sat, 231.
Colentina, mănăstire, 719; riu, 718.
Colț, cetate, 538; riu, 539; podiș, 539.
Comana, mănăstire, ctitoria lui Radu Șerban, descriere, 231.
Comișani, sat, 706.
Comoșteni, sat, 703.
Congaz (Konkaz), sat, 389, 390, 447, 449.
Constantin al XI-lea Dragases, ultimul împărat al Bizanțului, 384.
Constantinopol, 22, 25, 28, 40, 43, 49, 50, 78, 96, 188, 198, 232, 238, 277, 280, 281, 285, 333, 483, 496, 624, 710, 745; patriarh de, 104, 158; patriarhie de 289, 291; ritul slujbei de ajunul Crăciunului, 109; veșmintele femeilor, 120.
Constanța (Köstendje), oraș, 22, 287, 353; descrierea orașului 384—386.
Copan, v. Koban.
Copanca (Kopan), sat în raionul Bender din R.S.S. Moldovenească, 415.
Corbi de Platră (Corbi), sat, 254, 257.
Corbu de Jos, sat, 389.
Corbu de Sus, sat, 389.
Coremaz (Korkmaz), sat, 414, 736.
Cornățel, localitate, 271.
Coslugea, sat, 400.
Coslugeni (Kizildjan), sat, 436.
Cosmești, sat, 488.
Costel, sat, 390.
Cotu Văii (Çiraçi Kiradji), sat, 749.
Cozia, mănăstire, 189, 196, 201, 216, 232, 247; arhimandritul mănăstirii, 187; descriere, 182—183; hram, Învierea Domnului, 181.
Cozia Veche, biserica cu hramul Nașterii Sf. Ioan Botezătorul, 184.
Cracovia, 429, 431, 743; crai, 689.
Crailova, oraș, 204, 219, 221; biserica Sf. Dumitru, ctitorie a lui Matei Basarab, 21²; scaun episcopal, 212.
Crasna, mănăstire, hram Sf. Nicolae, 195.
Credința (Sofular), sat, 391.
Creta, insulă, 246, 672.
Crimeea, 334, 336, 343, 348, 351, 380, 413, 437, 438, 448, 455, 460, 462, 469, 470, 471, 633, 634, 661, 686, 689, 714, 718, 724, 726, 734, 737, 738, 742, 745, 746, 748, 751; han de, 429, 436, 609, 629, vilaiet, 739.
Criș, riu, 513, 514, 515, 522, 526, 550, 556, 659, 663, 664, 665, 666, 685.
Crișul Negru, riu, 654.
Crișul Repede, 659, 660.
Croați, 338, 752.
Croația, 558, 626.
Crușavăț, v. Crusévac, localitate în R.S.F. Iugoslavia, 355.
Csákvár, cetate în apropiere de Buda, 603.
Csongrád, localitate în R.P. Ungară, 556.
Culugluc, sat, 400.
Culelia (Kuleli), sat, 390, 448.

Curtea de Argeș, biserica lui Neagoe Basarab, hram, Sf. Constantin și Elena, 227 ; descrierea orașului, 164 ; descrierea mănăstirii, 165—170 ; Matei Basarab clădește clopotnița, 165.
 Curteanea, localitate prădată de tătari, 470.
 Curtișoara, sat, 225.
 Cutlumuz, mănăstire de la muntele Athos, 225.

Ç

Çalemsaș, podiș neidentificat, 691.
 Çalik Osman pașa, 699.
 Çatal, cetate, 680.
 Çatalbaș pașa, 517, 523, 524, 529, 539, 599, 604, 657.
 Çatal pașa, 519.
 Çavuşoglu Mehmed pașa, 517, 656.
 Çöl v. Giurgiu, 350, 358.
 Çölovasi, toponim, 470.
 Çuval, cetate, v. cetatea Turnu, 705.
 Çavuşoglu Mehmed pașa, 635.
 Çavuş-zade Ahmed pașa, 344.
 Çavuşzade Mehmed pașa, 516, 518, 519, 552, 582, 621.
 Çavuşzade, 601, 611.

D

Dablja Eustratie, domnul Moldovei (1661—1665), 159, 725.
 Dăbuleni, sat, 704.
 Dadlan, țara lui, v. Georgla, 68.
 Dafina Eeaterlna, soția lui Eustratie Dabija, 159.
 Daghestan, 584, 748.
 Daia Mare (Daye-i Kebir, Dăleni), sat, 449.
 Damase, oraș, 118, 140, 143, 214, 251, 276, 288, 421, 439, 709 ; eialet, 623.
 Damleta, oraș, 286.
 Dana-Chiol, sat, 449.
 Danemarea, 374, 528, 656, 730, 737.
 Danter, probabil Gheorghe de Brandenburg, 505.
 Danțlg (Gdansk), oraș, 347, 394, 429, 431, 484, 583 ; clopot turnat la, 35 ; sfeșnice lucrate la, 41.
 Daragaç, mahala din Silistra, 369.
 Dana Hadjl, sat, 390.
 Dardanele, strimtoare în Marea Neagră, 342, 410, 453, 602.
 Dar-i Gazlyan, v. Silistra, 364.
 Darvai, riu neidentificat, 470.
 Davud pașa, loc în apropiere de Istanbul, 624.
 Daye, poartă din orașul Silistra, 369.
 Debreezen, v. Debrețin.
 Debrețin, oraș, 685 ; sangeac, 330.
 Dedeș aga, 455, 569.
 Deir-Belment, mănăstire în Siria, 241.
 Dej, oraș, descriere, 557—558, 682.
 Dejle(?), sat, 685.

Dell Huseln paşa, 523.
 Dell Yenter Hasan paşa, 517, 522, 529.
 Dellorman, 364, 383, 399, 400, 454, 725; hass, 365; vilaiet, 635.
 Demavend, vârful cel mai înalt din munții Elburz din Persia, 636, 659.
 Denta, palancă, 491, 501, 528, 529.
 Derviş efendi, mahala din Silistra, 368.
 Derviş Mehmed aga, 640.
 Derviş Muhamed paşa, 142, 378, 482, 602, 749.
 Derviş Mehmed Zilli bin Kara-Ahmed, 628.
 Deva, cetate, 508, 542, 544, 559, 620, 645, 690; descrierea cetății, 510, 525, 544, 689—690.
 Dezna, cetate, descriere, 535—536; munți, 538.
 Dilsevar(?), munte neidentificat, 734.
 Diyarbekir, 634; eialet, 623.
 Dintr-un Lemn, mănăstire, 216; hram, Adormirea Maicii Domnului, 188; legendă, 188—189.
 dirhem, unitate de măsură, monedă, 619, 747.
 Dimbovlța, riu, 227, 233, 252, 715, 716.
 Djafer paşa, 332.
 Djan Arslan paşa, 342, 343, 455, 578, 708.
 Djankurtaran, sat turc în Ungaria transdanubiană, 603.
 Djebel, localitate în Siria, 709.
 Djebel el-Himme, ținut în apropiere de Damasc, 709, 724.
 Djerrah Kasım paşa, 538, 539, 586, 587, 597, 601, 651, 657, 668, 669, 674, 677, 678, 687, 691.
 Djigherdelen (Cigerdelen, Párkány), localitate în Ungaria, 635.
 Djivan Mihnea, v. Mihnea al III-lea.
 Dışvan, personaj inexistent, 555.
 Dobreni, sat, biserica din, 229, 230.
 Dobrogea, 21, 262, 347, 353, 355, 356, 379, 380, 382, 383, 396, 399, 400, 629, 635; crai, 352, 384; hass, 365; locuitori, 22, 326, 378; oaste din, 725; ținut, 396; vilaiet, 372, 381, 748, 749, 750.
 Dogan Gheeldi, v. Dogan Kale, cetate.
 Dogan Kale (Gazi-Kerman, Dogan Gheeldi), cetate, 331, 740, 746; sangeac, 331.
 Dolian, târg neidentificat, 665.
 Domnești, palatul și biserica lui Eustratie Dabița, 159.
 Don, fluviu, 284, 351, 374.
 Donlak, sat, 389, 447.
 Dorobanțu, sat, 390.
 Doroșenko, hatmanul cazacilor, 424.
 Doybangur, personaj legendar, 646.
 Doyra, probabil Dobra, craiul Dobrogei, 450.
 Drava, riu, 361, 641.
 Drăgușin, mănăstire, hram, Sf. Treime, 224.
 dregătorii : Agava dorobanților, 721; armașul, 487, 630, 631, 720; cămărașul, 141, 240, 263, 487, 630, 631, 720; eiohodarul, 263; elucerul, 487, 631, 721; comisul, 486, 631, 720; cuparul, 486, 630, 631, 713, 720; divan-efendi, 630; hatmanul, 71, 630, 713; marele hatman, 631; primul hatman, 719; hatmanul al dollea, 486, 720; jîtniceerul, 487, 630, 631, 720; logofătul, 75, 487, 630, 713; marele logofăt, 73, 74, 77, 79, 486, 631, 719; logofătul al doilea, 631; logofătul al treilea, 720; medelniceerul, 487, 631, 721; paharnicul, 44, 630, 631, 720; pircălabul, 630, 720; postelniceul, 45, 62, 97, 111, 263, 275, 486, 630, 631, 720; marele postelnic, 79, 266; slugerul, 79, 487, 631, 721; spătarul, 111, 486, 630, 631, 720; mare spătar, 44, 79; stolnicul, 487, 631, 720; mare stolnic, 220; sătrarul, 487, 631, 720; ușarul, 487, 630, 631, 720; vâtaful, 487, 631, 720; vameșul, 487, 630, 631, 713, 721;

vistierul, 141, 486, 630, 631, 720; marele vistier, 79, 240, 241, 273; vornleul, 79, 630; mare vornic, 159, 256, 271, 719; primul vornic, 631; al dollea vornic, 631, 719; vornleul cel mic, 719.

Drencova, orașel, 697.

Dudești, cetate, descriere, 648—649.

Dulngil (Dügündji, v. Nuntași), sat, 391, 404.

Duna Pentele (Pentele), cetate în apropiere de Buda, 603.

Duna Varad, cetate, v. Oradea de la Dunăre.

Dunărea, fluviu, 22, 23, 165, 196, 201, 203, 221, 231, 241, 246, 248, 251, 267, 271, 277, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 290, 296, 326, 342, 343, 346, 350, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 368, 369, 370, 373, 374, 385, 386, 387, 388, 391, 396, 399, 404, 405, 413, 440, 442, 443, 444, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 455, 457, 458, 465, 466, 469, 476, 485, 488, 489, 491, 494, 496, 501, 502, 506, 508, 510, 511, 529, 536, 537, 551, 622, 625, 638, 641, 645, 650, 652, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 707, 714, 729, 731, 732, 733, 742, 748, 752; capudan de, 490; descriere, 360—361; ghețuri, 367—368; guri, 178; fluviul la Galați, 24; locuitorii de pe malurile sale, 23.

Dundar, sat în R.S.S. Moldovenească, 457.

Dunkerque, port la Marea Mîneei, 528, 656, 730, 737.

Durhanlar (Duran Bayır, Duran Yük, Duran Tepe), sat, 390, 449.

E

Ebes, v. Caransebeș, 332.

Ebu Bekir es Siddik, prim calif, 602.

Ebu Eyub-l Ensari, 624.

Ebu-l Feth, v. Mehmed al II-lea, 481, 712, 742.

Ebu-Kureys, v. București, 710, 724.

Eesedvár, v. Nagy Eesed, localitate în R.P. Ungară, 341, 432, 513; cetate, 569, 675, 684.

Edirne (Adrianopol), oraș, 242, 267, 281, 344, 346, 448, 452, 456, 457, 493, 494, 624, 701, 708, 712, 742, 745, 749.

Edje-Iakuboglu Umurdja, 380.

Edrone, 700.

Egee, mare, 282.

Eflak, v. Țara Românească.

Eflutlar, poartă a orașului; Silistra, 369.

Ejer (Agria, Erlau), 339, 361, 397, 431, 516, 526, 529, 537, 564, 589, 592, 595, 596, 603, 640, 641, 644, 649, 743; eialet, 654, 656; trupe, 340.

Egipt, 122, 143, 476; beylerbey de, 204.

Egiptul Ardealului, v. Brașov, 610.

Ejden, v. Firliza sau Săsarul, 574.

Ejlen (?), sat, 704.

Elçi Huseln pașa, 339.

Elina, doamna, soția lui Matei Basarab domnul Țării Românești, 289; ctitorii: mănăstirea Negoești, 233; profanarea mormîntului său, 251.

Elina, podiș, 508.

Emir Sultan, 474.

Enaneșme, sat, 448.

Eresi, cetate în apropiere de Buda, 603.

Erdjemen, cetate, 623.

Erevan, oraș în Armenia, 734.

Ermenloglu, 407.
 Ersan, deal în cîmpia Pécs, 641.
 Erzurum, oraș din Anatolia, 634.
 Eschibaba (Eski Baba), sat, 389, 447.
 Esir Debedji-oglu, v. Eustratie Dabița, 725.
 Eski, sat, 390, 448.
 Eski Djuma, localitate în R.P. Bulgaria, 365.
 Eski Kaplıdja, cartier la Brusa, 702.
 Eski Tabur, loc în care s-a dat lupta dintre Gheorghe Țăcăloș al II-lea și Seidi Ahmet pașa, 535.
 Eşek Deresi (?), menzil neidentificat, 746.
 Esmahan-Sultan, geamie din Mangalia, 380; vacif, 381.
 Esztergom, oraș, 332, 602, 635, 638; cucerit de către Suleyman Magnificul, 628.
 Ester, sat, 390, 404, 449.
 Esterul Mare (Ester-I Azim, v. Ester), sat, 390.
 Eufrat, fluviu, 570.
 Europa, 184, 371, 372, 374, 477.
 evrei, 83, 95, 99, 293, 380, 406.

F

Façiyat, v. Făget.
 Făgăraș, 252, 278, 345, 377, 411, 437, 502, 509, 525, 585, 611; cetate, 491; descrierea cetății, 503, 606; asediul cetății, 606—607, 608; sangeac, 329; devastare, 338.
 Făleiu, sat, 459, 463.
 Famagusta, cetate, 659.
 Faraon, 480.
 Făreș, mare stolnic, 220.
 Fatima Sultan, 611, 655.
 Fazıl Ahmed pașă de Silistra, 269, 296, 342, 343, 345, 346, 465, 472, 611, 708, 725; intrarea în Țara Românească, 248; retragerea din Țara Românească, 257.
 Fazıl Ahmed pașa, v. Fazıl Ahmed pașa.
 Fazıl Kemankeş Ahmed aga, 455.
 Fekete Bator, v. Bator.
 Fenluc, cetate, 492, 502, 526, 650; descrierea cetății, 503—504.
 Ferdinand I de Habsburg, regele Austriei, 566, 626, 640, 641, 687.
 Ferhad, meșter, 511.
 Ferhad pașa, 640, 641.
 Fethislam, v. Cladova.
 Flerăști, sat, biserica și palatul familiei Năsturel, descriere, 232—233.
 Fillași, localitate, 212.
 Filipești, sat, biserica și palatul postelnicului Constantin Cantacuzino, 149.
 Filipopol, oraș în R.P. Bulgaria, 701.
 Filordîn, v. Florentin.
 Firliza (Ejder), rîu, 574.
 Flz (Febez), localitate neidentificată, 555.
 Fintina Rece, localitate, 276.
 Fintinele (Uzun Ine Han), sat, 390, 395.
 Florentin (Filordîn), localitate la nord de Vidin, 702.
 Foeșani, oraș, 102, 104, 151, 158, 159, 201, 336, 362, 464, 471, 485, 714; bîlci, 730, 731; descrierea orașului, 103, 728, 729—730; populație, 156.

Focșani, riu, 362.
 de Foix, Anne, 626.
 Forgách Sigismund, 629, 633, 639.
 Frau, sat, 680.
 Frunzărești, localitate, 234.
 Furnagle (Kurnadjik), sat neidentificat, 397.

G

Gabriel, mitropolit sîrb, 299.
 Galata, cetate, 413.
 Galata, deal în apropiere de Iași, 460, 461, 705, 732.
 Galați, oraș, 31, 102, 270, 271, 272, 276, 279, 282, 283, 285, 346, 360, 373, 407, 458, 478,
 biserici, 24, 26, 291; cetate, 362, 731; drumul Galaților, 103; mănăstiri, Cașin, 155, Sf.
 Dumitru, 277; pîrcălab de, 26.
 Galia, crai, 626.
 Galipoli, oraș, 393.
 Gargaliu de Jos, sat, 447.
 Gargaliu de Sus, sat, 448.
 Gavril, arhiepiscopul sîrbilor, 107, 116.
 Gaza, oraș, șervete de, 38.
 Gazi-Kerman, v. Dogan Kale.
 Gazzaz-zade Ahmed aga, 344, 472, 708.
 General Poetaș, sat, 395.
 genovezi, 284, 384, 386, 745.
 Georgia, 22; episcop de, 68.
 germani, 98.
 Germania, 296, 361, 367, 453, 743; munți, 360.
 Gdansk, v. Danzig.
 Ghaia, vale puț din Gheena, 480.
 Ghedikoglu Dişlen Mehmed aga, 400.
 Ghedik Ahmed pașa, 415.
 Ghelindjik, v. Pecineaga, sat, 401.
 Ghelengie (Girendjik, Mireasa), 390, 449.
 Ghenadios II Scholarios, patriarh al Constantinopolului, 711.
 St. Gheorghe, braț, 446; canal, 283; gură, 354; strîmtoare, 360.
 Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei (1653–1658), 81, 145, 152, 162, 260, 267, 279, 294, 295,
 301, 303; acordă iertare cazacilor, 100; însoțit de Diicu Buicescu, 133; înscăunare, 77–78;
 încheie tratat de alianță cu țarul Rusiei Alexei Mihailovici, 304–306; înfrîngerea sa de
 către Timuș Hmelnițki, 159.
 Gherghița, tîrg, 470, 727.
 Gherla, cetate, descriere, 550, 551, 681; ocuparea cetății, 552.
 Gheorteni, sat, 707.
 Ghevherli, sat, 390, 448.
 Ghica Gheorghe, domnul Moldovei (1658–1659), 273, 278, 342, 455, 469, 470, 630, 631;
 capucehaia domnului Gheorghe Ștefan, 267; ctitorie: mănăstirea Sf. Ioan de la Ioc-
 șani, 729.
 Ghilad, sat, 621.
 Ghildje, sat(?), 451.
 Ghirai, Adil, han al Crimeei (1666–1671), 737, 738; lupta cu Mehmed Ghirai al IV-lea
 pentru hanat, 738; acordarea hanatului Crimeei, 742;

Ghirai, Ahmed Sultan, 633, 635, 724, 737.
Ghirai, Bahadır, han al Crimeei (1637–1641), 351.
Ghirai, Cioban, 742.
Ghirai, Islam al III-lea, han al Crimeei (1644–1654), 85, 336.
Ghirai, Mehmed al IV-lea, han al Crimeei (1654–1666), 177, 244, 346, 455, 457, 469, 516, 547, 609, 629, 686, 689, 708, 724, 736, 738, 739, 740; lupta cu Adil Ghirai, 738–740; mazilirea sa, 742, 748.
Ghirai, Mengli, 738, 751.
Ghirai, Selamet, 741.
Ghiure(?), popas, 681.
Ghiuvenlia (Güvenli, Chirongenli), sat, 382.
Gilău, cetate, 672, 675.
Gingis Han, 356, 431, 738.
Giurgiu, oraș, 248, 267, 349, 350, 357, 399, 455, 465, 466, 468, 470, 725; cetate, 342, 343, 708, 709; descrierea cetății, 358–359.
Girila, sat, 704.
Glavacloe, mănăstire, hram Buna Vestire, 225–226, riu, 362, 470, 707.
Golești, biserica din, 163–164.
Golia, mănăstire, 155.
Golubac, cetate, 692.
Göl, cetate, 504.
Grădina (Tarak-Sofu Toksof), sat, 390.
Grădiștea, biserică, hram Adormirea Maicii Domnului, 231.
Grațiani Gaspar, domnul Moldovei (1619–1620), 333.
greci, 75, 76, 77, 78, 81, 87, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 108, 380, 406, 456, 490, 695, 752; călugări, 213, 218, 284, 291; locuitori, 164, 201; împărați, 147.
Grecia, 207, 355, 706; regi, 45.
Grigore, mitropolit al Cezareei, 43.
Gura Dobrogei (Yuvadji, Cavargie), sat, 391.
Gura Motrului, mănăstire, hram, Sf. Paraschiva, 206, 216.
Güherelle, deal neidentificat, 471.
Gülbaba, sat, 456.
Gümüşhane, localitate în Asia Mică, la sud de Trapezunt, 36.
Gürdji Kenan pașa, 437, 638, 639, 656.
Györ (Raab), cetate, 656, 737.
Gyula, cetate, 329, 346, 397, 452, 502, 511, 640, 642, 659, 685; cucerire, 332; poartă, 514; sangeac, 495, 636, 645, 652, 654.

H

Hadji Bektaş, 394.
Hadjioglu Puzari (Bazargie, Tolbuhin), oraș în R.P. Bulgaria, 365, 377, 749, 750.
Hadji Hasan (Cara Hasan), sat, 736.
Hadji Kasım pașa, 552.
Hadji Pașa Küyu, sat, 448, 449.
Hadjiki pașa, 490.
Hadjiki pașaoğlu, 629.
Hadjiki Pașa Çiftliği, localitate, 404.
Hadjiki-pașazade, 636.
Hagi-Ivaz, sat, 390, 448.

Hagighiol (Haeigöl), sat, 408.
Hagilar (Hadjllar), sat, 389, 447.
Hagi Hasan, sat, 414.
Haldaragazade Mehmed paşa, 398, 615.
Halil aga din Damasc, 421.
Halil aga, 439, 742.
Haller Gabriel, 570, 573, 575, 582; propus să fie ales principe, 572.
Halmaş, cetate, probabil Halmăşd-Crişana, 559, 678.
Hälmagiu, sangeac, 330.
Hamah, oraş în Siria, 181.
Hamza beg, palancă, 603.
Hanuk, oraş din Siria centrală, biserici, 40.
Han Beyl, v. Zsámbék.
Han Kışlası, localitate, 740.
Harmanlı (Harman Kuyusu), sat, 404.
Hasan aga, 369, 570; din Giurgiu, 359.
Hasan ceaş, 595.
Hasan paşa, 327, 399, 505; capudan, 489, 602.
Hasan paşazade Hasan bel, 489.
Hasım Mehmed paşa, 525, 526, 664, 667, 668, 669, 670, 674, 675, 676, 680, 687.
Hatıf, 499, 500.
Haşeg, 344, 530, 537, 538, 690; cîmpie, 339, 539.
Hel Ban Poram, personaj necunoscut creat de Evlia Celebi, 586.
Heluni, Helune, personaj legendar, 355.
Hemus, munţi, 456.
Herghelegl, sat, 389, 447.
Hereko, personaj neidentificat, 554.
Hervat (Croatia), 126.
Heyhat, cîmpie, 356.
Hisardjik, localitate lângă Belgrad, 490, 491.
Hisar-Pınar, probabil Hisardjik, localitate în partea asiatică a Mării de Marmara, 399.
Hirşova, cetate, 360; descriere, 450—451; descrierea oraşului, 451—453.
Hıneliütkl, Bogdan, Zenobie, 42, 74, 83, 84, 86, 100, 178, 246, 293, 295, 296, 297, 303, 335; ajutorul dat regelui Carol al X-lea Gustav, 177.
Hınelnişki, Timuş, 45, 75, 80, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 96, 101, 294, 295, 301, 306; întâlnirea cu Vasile Lupu, domnul Moldovei, la Hotin de la 7 ianuarie 1653; lupte cu Gheorghe Ştefan, 81—82; rezistenţa opusă la asediul cetăţii Suceava, 98; înfrînt în lupta cu Matei Basarab, 131; pieirea sa, 94, 99; înmormîntarea sa, 100.
Hodja Ahmed Yesevi, 348, 628.
Hodod, cetate, 674.
Hogineşti, sat, 152.
Horezm, şah de, 688.
Hotărani, mănăstire, 218, 220.
Hotin, cetate, 74, 100, 292, 333, 334, 336, 419, 422, 424, 427, 431, 462, 485, 489; descriere, 422—423; mănăstirea, 423.
Hreblianović, Lazăr, despotul Serbiei, 198, 700.
Hudavendighiar, v. Murad I, 359.
Huedin, ţinut, 673.
Hust, cetate, 345, 361, 432, 513, 570, 571.
Huseyin aga, 525, 526, 584.
Huseyin efendi, 347.

Huseyin paşa, 339, 344, 345, 556, 572, 573, 576, 597, 601, 616.
Huşenk, şah de, 738.
Huşi, oraş, 155; episcop de, 104.

I

Iaila (Yayle, General Poetaş), sat, 395, 404.
Ialomiţa, riu, 251, 276, 277, 362, 727; baltă, 470.
Ianachi postelnic, v. Ianachi Caragea, reclădeşte mănăstirea Sf. Sava din Iaşi, 34.
Iuboli, localitate, 349, 397, 742.
Iunea, sat, 704.
Ianeu, crai, 698.
Iunina, oraş, 228, 665.
Inaku bin Madean, 482.
Ianovan, crai, 698.
Iaraşa(?), munţi?, poate Braşov, 362.
Iaşi, oraş, 75, 76, 77, 84, 102, 103, 152, 155, 158, 159, 300, 303, 346, 435, 455, 456, 457, 458, 460, 461, 469, 472, 488, 583, 707, 725, 727, 732, 733, 734; baie turcească ridicată de Vasile Lupu, 53; biserici, 32, 66; mănăstirea Barnovschi, descriere, 53—54; Galata, mănăstire, 31, 54, 55, 61, 65, 66, descriere, 51—52, 86, 347, stareţul mănăstirii, 85; Sf. Gheorghe, mănăstire, 32; Colia, mănăstire, 39, 97; descriere, 39—42, 482; mănăstirea Sf. Ioan cel Nou, 89; biserica Sf. Mihai, 32, 66; mănăstirea Sf. Nicolae, 66, 69; mănăstirea Sf. Paraschiva, 66, 92, 290; mănăstirea Sf. Sava, 32, 36, 55, 58, 66, 82, 89, 102, 152, 277, 483; descrierea, 33—35; egumen, 61; reclădită de Ianachi Caragea, 34; Trei Ierarhi, descriere, 46—51, 479—482; cucerirea oraşului de Suleyman Magnificul, 712; descrierea oraşului, 474—486; intrarea lui Timuş Hmelniţki, 82; jefuit de mercenari unguri, 95; musulmani, 95; ocupat de Constantin Şerban, 332, 342; descrierea palatului curţii, 476—477.
Iaşica, călugăr legendar, pretins întemeietor al Iaşului, 473, 474.
Ibrahim, 750.
Ibrahim I, sultan otoman (1640—1648), 246, 335, 512, 656.
Ibrahim aga, 377, 378, 633.
Ibrahim bei, 489.
Ibrahim paşa, 600, 606, 616; defterdar, 534.
Ibrail, v. Brălia.
Iemen, 327.
Ienikioi (Yeniköy), sat, 404.
Ienisala, sat, 388, 391.
Ierusalim, oraş, 184, 207, 228, 709; mănăstirea Sf. Mihail, 31; Sf. Mormint, 31.
Igliţa, sat, biserica din, 23.
Ignatie, episcop de Rimnic, 106, 180, 194.
Iianlie, sat, 380.
Iibasan, v. Elbasan, bei de, 636.
Iibin (Iliyyin), 479.
Iielta, sat, poate vadul Obluciţa, 489.
Iihanlar, sat, neidentificat, 363.
Iila, cetate, descriere, 509—510.
Iiidja, riu, poate riul Firiza?, 560.
Iiançeşme (Uzun Ine Han, Fintînele), 390, 404.
Iudjill, sat, 399.
India, 509, 546, 665, 706.

Ineu, cetate, 281, 438, 453, 454, 495, 504, 512, 515, 519, 528, 529, 537, 614, 624, 643, 650, 651, 652, 654, 668, 686, 691; descriere, 512—513; descrierea oraşului, 513—515; lupte, 547, 609, 614; sangeac, 511; reşedinţă de sangeac, 329; repararea cetăţii, 341; trupe, 665; vizir de, 687.

Inlik, cetate, v. **Peştera Veteran**, 697, 698.

Insula Şerpilor, 446.

Ioan al VI-lea Cantacuzino, împăratul Bizanţului, 86.

Ioanichie al II-lea, fost mitropolit al Heracleei, patriarh al Constantinopolului, 43.

Ion sulgerul, împuternicitul domnului Moldovei, 31, 36.

Ionaci(?), sat, 686.

Ipek, 299; sangeac, 204.

Irem, grădină celebră din Arabia, 548.

Irvan, personaj legendar, 352.

Isa Celebi sultan, 749.

Isaceea, cetate, 283, 284, 346, 360, 442, 707, 742; caza, 440; descrierea cetăţii, 489 490.

Isfadj, v. **Suedia**.

Ishakdja, v. **Isaceea**.

Iskar, **Iskär**, riu în R.P. Bulgaria, 356.

Iskender paşa, 333, 370.

Iskerled, cetate, 458.

Iskra, v. **Iskar**, riu, 356.

Islar ı aga, 414.

Islaz, sat, 714.

Ismail, cetate, 283, 291, 346, 360, 409, 439, 440, 441, 442, 443, 446, 485, 488, 707, 708; descriere, 406—407; descrierea oraşului, 748; canal, 283; vacif pentru Mecca şi Medina, 409.

Ismail paşa, 344, 345, 529, 532, 533, 536, 547, 552, 557, 563, 578, 586, 587, 590, 593, 594, 595, 596, 601, 603, 689; vizir de Buda, 675.

Ismail, mutevveli, 455, 457.

Istanbul, oraş, 76, 142, 206, 218, 241, 242, 264, 267, 281, 290, 291, 297, 307, 350, 353, 356, 363, 381, 384, 385, 401, 467, 476, 622, 655, 698, 712, 718; băi, 53, 145; case, 149; capugibaşi, 98; negustori, 347; poarta, 369.

Istanbul, mahala din oraşul Silistra, 368.

Istratie postelnie, v. **Eustratie Leurdeanu**, 275.

Istria (**Caranasuf**, **Kara-Nasuh**), sat, 391, 449.

Iukari-Demelek (**Yukari Melek**), sat, 389.

Iusuf bei, 608.

Iusuf-beioglu Mehmed bei, 622.

Iusuf chehaia, 440, 587, 588.

Ivanopolis, v. **Ineu**, 104.

Iveşti-Teeuei, oraş(?), 26.

Izabella, soţia principelui Transilvaniei, **Ioan Zápolya**, 627.

Iznovăt, afluent al Nistrului, 420.

Izzzade Ahmed aga, 456.

J

Jebel, sat, 491, 533, 621.

Jdioara, cetate, 534; descriere, 541—543.

Jedek(?), sat, 685.

Jeldeş, sat, 621.

Jijla, rîu, 152, 733.
Jitlanu, mănăstire, 214, 220, 222.
Jlu, rîu, 195, 207, 214, 221, 703.
Jlu, Tg., mine, 195.

K

Kauba, locaş de pelerinaj la Mecca, 380.
Kabun, oraş din Siria, 140.
Kadi efendi, 369.
Kadıköy, localitate, 456.
Kadir Aga, paşă de Damasc, 246.
Kadrl, paşă de Silistra, 267, 269, 273, 608.
Kadrl-Aga, aga vistieriei, 91.
Kadir, a 27-a noapte a lunii Ramazan, 688.
Kalapsen, (?), sat, neidentificat, 686.
Kalarabka, v. Hirşova, 450.
Kalas, v. Galaţi.
Kalibu, personaj legendar, 441.
Kalló, v. Nagy Kalló, localitate în R.P. Ungară, 340, 640, 675; cetate, 684.
Kalva, v. Nagy Kalló.
Kalvare, personaj legendar, 384.
Kamerul-Kamer, cîmpie, 356, 395.
Kanizsa, cetate, 537, 564, 592, 602, 623, 670, 682; trupe, 340.
Kantemir, han tătar, 448.
Kaplan paşa, 637.
Kara-Agacl, sat în apropiere de Küçük-Kaynardja, 403.
Kara Ali paşa, 465.
Kara-Bogdan, v. Moldova.
Kara Harman, cetate, 353, 354, 360, 385, 386, 391, 447, 449, 450; descriere, 386—387; reparare, 399.
Kara-Hasan paşa, 341.
Kara Mehmed paşa, 656, 688.
Kara Murtaza paşa, 628.
Kara Mustafa paşa, 346, 477, 639.
Kara Piri paşa, 602.
Kara Şemseddin, şeih, 327, 408, 633.
Kara Yuvadji, sat, 449.
Karakas Mehmed paşa, 334, 423; mormîntul său la Hotin, 423.
Karamanla v. Karaman, provincie din centrul Asiei Mici, 23; eialet, 397, 529, 600, 623, 663.
Karasu, v. Medgidia.
Karinobad, v. Karnobat, 365.
Karli III, localitate în Albania, 641.
Karol (?), poate Cracovia, 599.
Karnobat, localitate în R.P. Bulgaria, 365.
Karun, rege, personaj legendar socotit în Orientul musulman ca fiind foarte bogat, 473, 474, 476, 480.
Karye Bey (Saral Karlesi, Saral), sat, 448.
Kasapli, sat, 397.
Kasim paşa, 627.

Kasım Mehmed paşa, 604.
Kastamonu, provincie în Asia Mică, 22, 202.
Katla, popas, 536.
Kavala, localitate, 347.
Kaya Sultan, soția vizirului Melek Ahmed paşa, 363, 413, 452.
Kazan, zona Kazanlık din R.P. Bulgaria, 457.
Keç-Deresi (Prucluk-Karadjevo), reg. Tolbuhin din R.P. Bulgaria, 400.
Kekeş, pădure din regiunea Tigheciului, 458.
Kelenföld (Kile, Kele), localitate lângă Buda, 626.
Keligr-Sultan, v. Sari Saltik Baba, 352.
Keligr Sultan, v. Caliacra, 353, 380.
Keligrad, localitate, 379.
Kemankes Ahmed aga, 343, 457, 459, 460, 462, 472.
Kemény Ioan, principele Transilvaniei (1661—1662), 337, 338, 438, 452, 470, 510, 520, 521, 526, 530, 537, 538, 541, 545, 547, 548, 552, 553, 565, 571, 573, 575, 578, 599, 600, 601, 605, 606, 623, 673; expediția lui Köse Ali paşa împotriva sa, 344—345; luarea în robie și eliberarea de la tătari, 434; încercarea de a deveni principe, 435; eliberarea sa, 437; lupte cu tătarii, 178, 554.
Kenn, riu, 539, 540.
Kenan paşa, 338; mazilire, 339; autorul istoriei Saltuk Name, 393, 394, 407, 467, 505, 707.
Kenanoglu, 603.
Kepee All beşe, aian, 407.
Keresztes, v. Mezö Keresztes.
Kesendire, vilaiet, 347.
Kest, riu necunoscut, 544.
Kevser, izvor de apă în rai (după credința islamică), 750.
Kevseri, 498, 500.
Kiağıt-Hane, cartier la Istanbul, 341.
Kile, v. Kelenföld.
Kiazlm, 557.
Kill, v. Chilla.
Kilsedjlk (Kesedjlk), sat în Dobrogea de sud, 403.
Kiralensa, 482.
Klrghizla, ținut, 374.
Kilburun, cetate, 399, 439, 440; sangeac, 328, 331, 365.
Kinaloglu, 629.
Kin-Burun, Klnburun, v. Kilburun.
Kipeeae, cîmpie, 616.
Kirell Kenan paşa, vizir de Buda, 505.
Kirkkillse, sangeac, 328, 331, 365, 602.
Kirklareli, v. Kirkkillse.
Kizil Ahmed paşa, 640.
Kizildjan (Coslugeni), sat în R.S.S. Moldovenească, 436.
Kizil Hisar (Slava Rusă), sat, 389, 447.
Kladovo, cetate, 694, 696, 698, 699, 700, 701.
Kopan (Copan), sat în R.S.S. Moldovenească, 736.
Koel Bey, poate Coel Tepe, sat, 390, 448.
Kodja-Bel, 712.
Kodja-Ghiolbaşi, sat, 407.
Kodja-Gürdjil Kenan paşa, 351, 375, 388, 441, 648, 649.
Kodja Mahmud paşa, 650.

Kodja Mihalko, 700.
Kodja Petrev paşa, 640, 642.
Kodja Plale, 385.
Kodoman, sat, 379.
Koğalıneanu Mihail (Kara Muratlı), sat, 390.
Kolezvár, cetatea Colţ.
Kolojvar, v. Cluj.
Kolon, vilaiet neidentificat, 347.
Komárom, cetate, 628, 635, 636, 637, 638.
Konakei Kara Ali paşa, atacă Tîrgoviştea, 708, 725.
Konya, oraş în Anatolia, 71.
Kopran, colină în zona Kazanlıc din R.P. Bulgaria, 457.
Korileş, (?), munte din Albania, 710.
Korlad Kilisesi, biserică la Košice, 573.
Kosovo (Kosovopolje), lupta de la, 701, 702.
Kostantiniyye, v. Constantinopol.
Koşice, oraş, 361, 432, 513, 566, 570, 572, 573, 628; căpitan de, 574.
Köçük Ahmed paşa, 523.
Köprü Başı, loc, 441.
Köprülü Mehmed paşa, mare vizir (1656—1661), 238, 337, 341, 345, 402, 403, 419, 422, 431, 438, 452, 453, 454, 455, 463, 467, 504, 512, 530, 533, 534, 535, 611, 614, 615, 650, 683, 691, 707, 708, 740; cucereşte Timişoara, 329; geamia sa, 663; vacif, 677.
Köprülüzade Ahmed paşa, mare vizir (1661—1676), 377, 378, 438, 514, 515, 624, 656, 741, 749.
Körez-Ali, sat, 456.
Köse Ali paşa, 435, 515, 529, 655, 656, 657, 670, 673, 674, 675, 676, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 635, 686, 687, 689, 690; cucerirea Oradiei, 321, 342; geamia lui 663; expediţia împotriva lui Ioan Kemeny, 344.
Köstendje, v. Constanţa, 21.
Kövár, v. Chioar.
Kule, loc., 694.
Kum Burgaz, târg, 482.
Kunuralkum, terenul de nisip din jurul Cetăţii Albe, 408, 410, 411.
Kunadjik (Furnadjik), sat, 404.
Kureys, întemeietor legendar al Bucureştiului, 710.
Kuşunlu, mahala din oraşul Silistra, 368.
Kuruçeşme, cişmea de la Silistra, 370.
Kuru Kilise, popas lângă satul Grădiştea din judeţul Hunedoara, 537.
Kurtia, personaj inventat de Evlia Celebi, 474.
Kurunduh (?), riu neidentificat, 747.
kurzi, 421.
Kurt paşa, 629, 635.
Kusvar, cetate neidentificată, 540.
Kutve Bogazi, v. Kuta, trecătoare, 589.
Küçük Bali bel, 646.
Küçük İlhanlar, sat, 364.
Küçük Mehmed paşa, 435, 529, 600, 601, 603, 607, 608, 616, 664, 679.
Küçük-Sadj, cetate, poate Sacoşu Turcesc, 502.
Küçük Şahin aga, 526.

L

- Ladyzin, cetate, 424.
 Lafizade, 525, 544.
 Lagaș, v. Lugoș.
 Lavaho, v. Glavacloc, riu, 707.
 Lăpuș, riu, 559.
 lehi (poloni), 752.
 Lena Bogazi (?), trecătoarea Lia sau Lena, 620.
 Lense, sat, 684.
 Leon Vodă, domnul Țării Românești (1629—1632), 198.
 Leontieva (Lovenat, Leventa), sat în R.S.S. Moldovenească, 736.
 Leontina, v. Leontievo, 415.
 Leontina, v. Leontieva.
 Leopold I, împărat, 688.
 Leskova, v. Leskove, localitate în R.P. Bulgaria, 700.
 leși, 338.
 Leurdeanu Eustratie, postelnic, 275.
 Léva, cetate, 628, 635.
 Lipan, v. Lupeni.
 Lipova, cetate, 437, 452, 493, 494, 495, 501, 502, 508, 509, 690; descriere, 505—507; devastare, 338; hass, 332; sangeac, 327, 329, 495, 510, 511, 515, 636, 645, 651.
 Liubeova (Lupukova), palancă, 502, 692, 693.
 Livada, sat, 736.
 Lonțat (?), în loc de Londra, 737.
 Lopovecise, oraș în Polonia, 592, 605.
 Lorantffy Suzana, 681.
 Losonezi Ștefan, 492, 494.
 Loveț (Lofica), cetate, 700.
 Löese (Leutschau), vilaiet, 636.
 Luci, v. Luciu, sat, 735.
 Ludovic al II-lea, regele Ungariei, 563, 625, 626.
 Lugoș, cetate, 453, 491, 495, 501, 529; cucerire, 332; descriere, 533—535, 691; întărire, reparare, 341; hass, 332; sangeac, 329, 534.
 Luminița, sat, 390.
 Lunea (Canli Bușeac, Gani Budjak), sat, 391, 449.
 Lupeni, munți, 544.
 Lupu, Vasile, domnul Moldovei (1634—1653), 24, 63, 64, 73, 74, 75, 76, 80, 83, 84, 86, 87, 93, 95, 98, 100, 101, 102, 111, 159, 179, 233, 259, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 298, 301, 303, 342, 455, 476, 477, 481, 482, 483, 708, 733; activitate tipografică în vremea domniei sale, 46; anunțarea morții lui Timuș Hmelnițki, 99; arhitectură religioasă, 39, 148, 297, refacerea mănăstirii Barnovschi, 53; băi, palatul domnesc, 90; colonizarea grecilor lângă Tecuci, 151; cruzimea sa, 302; făgăduiala de a-i scuti pe locuitori de bir, 105; incursiuni tătarăști în vremea domniei sale, 104; gonit din Moldova, 38; lupta cu Matei Basarab la Finta, 88, 131, 335, 336, 734; lupta cu Gheorghe Ștefan, 91, 92, 133, 156, 728; luarea în captivitate, închiderea la Yedikule, 336; judecăți ținute, 55; numirea sa în Moldova, 479; poduri clădite, 153; reîntoarcerea sa, 84.
 Lupu, Ștefan, fiul lui Vasile Lupu, domnul Moldovei, 41, 62, 63, 64, 75, 145, 342, 343, 344, 455, 456, 457, 472, 482, 708, 732.
 Lütli Bey (Sileli, Süleli, Uzlina), sat, 389, 448.
 Lwow, oraș, 425, 426, 431.

- Macedonia mică, 701.
 Măcin, oraș, 23, 24; case, 27.
 Madenghlah (loc de minereuri), toponim, 557.
 Madjar(?), oraș, 679.
 mağlari, 350, 420, 424, 633, 634, 673, 690, 751.
 Mahan, regiune în India, 730.
 Maharem Baba, loc de vizitat în orașul Mangalia, 381.
 Mahmud pașa, cuceritorul cetății Golubac, 692.
 Malik Eșter, personaj neidentificat, 747.
 Malta, insulă, 610.
 Manav Ahmed aga, 369.
 Mandjar, v. Sigismund Báthory, 743.
 Mangalla, oraș, 287, 379, 399, 400, 401; descriere, 380—382; geamia Esmahan 381; serdarul Mangaliei, 400.
 Mani, pictor miniaturist din vechiul Iran, 479.
 Maraș, cîșlet din Anatolia, 397, 623.
 Marla, fiica lui Vasile Lupu, 301, 303.
 Maria Ilișna Miloslavski, 289.
 Marea Albă, v. Marea Egee, 282.
 Marea Neagră, 204, 270, 277, 281, 284, 286, 290, 328, 352, 353, 354, 360, 361, 373, 379, 384, 385, 397, 405, 408, 409, 410, 439, 443, 444, 446, 447, 749; navigație, descriere, 22.
 Marea Mediterană, 238, 241, 273, 410, 709; descriere, 22; porturi, 286.
 Margina, cetate, 502.
 Marmara, lespezi de marmură aduse pentru mănăstirea Golia, 40.
 Mănăstirea negustorilor, numită și biserica Țîrgului, 132.
 Mărgineni, mănăstire, 159, 249; descriere, 147—148; icoane, 148.
 Masuturna, v. Simontornya, cetate, 603.
 Mașkolor, Țîrg neidentificat, 665.
 Matar, rîu poate Batar, 574.
 Matelești, sat, 488.
 Maximilian al II-lea, împărat, 567.
 Meeea, oraș sfînt din Arabia, 406, 474, 526, 534, 551, 639, 659, 737, 742.
 Medgidia (Karasu), orașel, 365, 441, 450; cadiu, 385; descriere, 396—397; hass, 365; vilaiet, 635.
 Mediaș, cetate, descriere, 582—583; descrierea orașului, 583, 585.
 Medleșul Aurit, cetate, 563—564; descriere, 574, 675—676.
 Medina, oraș sfînt din Arabia, 406, 474, 526, 534, 551, 640, 659, 737, 742.
 Mehmed I Celebi, sultan otoman (1413—1421), 357, 358, 399, 705, 753.
 Mehmed al II-lea Fatih, v. Ebu-l Feth, sultan otoman (1451—1481), 450, 481, 580, 625, 694, 698, 711, 712, 742.
 Mehmed al III-lea, sultan otoman (1595—1603), 516, 644, 646, 660, 743; cucerirea cetății Eger (Agria), 339.
 Mehmed al IV-lea, sultan otoman (1648—1687), 178, 238, 262, 346, 452, 453, 512, 515, 616, 624, 656, 662, 699, 707, 740; cucerirea Timișoarei și a Oradiei, 329.
 Mehmed aga, 706.
 Mehmed bel, 489.
 Mehmed Dede, 359.
 Mehmed efendi, 733.
 Mehmed pașa, 351, 505, 676, 748; beilerbei de Rumelia, 492; serdar, 677, 678; vizir de Buda, 667.

Melek Amed paşa, mare vizir (1650–1651), apoi paşă de Sillstra (1651–1658), 269, 330, 363, 370, 371, 374, 375, 378, 388, 395, 398, 399, 400, 402, 403, 409, 411, 414, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 427, 429, 431, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 444, 445, 449, 451, 467, 482, 528, 529, 532, 549, 550, 551, 552, 556, 557, 558, 560, 567, 569, 574, 575, 576, 586, 587, 588, 589, 592, 597, 599, 600, 601, 602, 606, 608, 611, 621, 622, 655, 662, 680, 681, 682, 686, 698, 747; atac asupra lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, 337, 338; ospăţ dat hanu-lui 436–437; primeşte eialetul Bosniei, 339, 346; lupta cu Ioan Kemeny, 344–345.

Melek Baba, 448.

Melek Zir (Ingerul de Jos), sat neidentificat, 448.

Melirak(?), poate America, 730.

Meinaylı (Mamayalı? Mamaia), sat, 449.

Meni bei din Buhur, 622.

Menaieş, probabil Lăjos, Ludovle eel Mare regele Ungariei, sau Matel Corvinul, 492.

Menghertinoglu, 745.

Menuehr, rege al Persiei socotit ca strămoşul maghiarilor, 559, 623, 644, 676, 679, 692, 743.

Merdjan Arslan paşa, 465.

Merfat, sat, 678.

Merrah-Kasim paşa, 676.

Mezdan Ban, personaj imaginar, 594.

Mezdonvar, cetate, descriere, 594–595.

Mezőkeresztes, localitate în Ungaria, 743.

Mihadi László, 555.

Mihai Viteazul, 223, 704.

Mihaloglu, familia comandanţilor de akingii din Rumelia, 701.

Mihalzade Mehmed, 356.

Mihnea al III-lea Radu, domnul Țării Româneşti (1658–1659), 244, 257, 455, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 707, 725; slujba şi ceremonia încoronării, 262–265; atacul asupra Transilvaniei, 278; răscoala antiotomană, 342, 467–470.

Mihnea eel Tinăr, 709.

Mileov, riu, 728.

Miloş Kobiliel, 702.

Mingrella, port, provincie din R.S.S. Gruzină, 22.

Minokula, mănăstire, pare a fi Socola, 478.

Mireea eel Bătrîn, domnul Țării Româneşti (1386–1418), ctitorul mănăstirii Cozia, 182.

Mireea Ciobanul, domnul Țării Româneşti (1553–1554), ctitorul mănăstirii Snagov, 235.

Mireasa (Girendjik, Gelindjik), sat, 390.

Mir Mehmed aga, 399, 446.

Molteşti, sat, 488.

Mohács, localitate, 397, 563, 564, 626.

Moldova, 23, 34, 36, 42, 46, 50, 71, 75, 86, 97, 100, 102, 143, 151, 155, 156, 178, 229, 244, 251, 259, 268, 277, 292, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 307, 327, 328, 331, 346, 347, 349, 350, 357, 362, 363, 365, 368, 371, 373, 401, 402, 403, 418, 420, 422, 423, 426, 435, 438, 439, 440, 441, 442, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 462, 464, 466, 471, 476, 477, 483, 488, 489, 490, 537, 583, 595, 635, 637, 638, 642, 689, 702, 707, 708; bei (domn), 352, 356, 463, 472, 485, 633, 634, 688, 689, 722, 726, 740, 742; bălci, 730; biserici, mănăstiri, 39, 290, 293; boieri, 109; capucehaia, 289, 419; case, 27; capitala, 732; devastare de către tătari, 336, 409, 714, 733; domni, 77; dregători, 45; eialet, 725, 731, 737, 739, 741, 748; expediţia sultanului Süleyman Magnificul, 332; haraci, 331, 350, 365, 401; hotar, 103, 336, 731; înfrângerea lui Iskender paşa, 333; intrarea lui Timuş Hmelniţki, 96; lacuri, 153; munţi, 608, 732; obiceiul pecetluirii scrisorilor, 111; obiceiuri religioase, 58; ocne, 141; ocuparea de tătari şi otomani, 343; portul femeilor, 27, 28, 33; răscoala lui Constantin Şerban, 342; oaste, 742; locul domnilor în ceremonialul otoman, 713, 714;

schele, 281; sosirea lui Paul de Alep, 25; stăpînirea domnului, 28; stemă, 304; vama, 730; veșmintele femeilor, 120; amestecul lui Tabani Yassî Mehmed, 354.
Moldova-Veche, sangeac, 329, 495, 501, 502, 645, 692, 697; hass, 332.
Morile Dunării (Duna Degirmenleri), localitate, 326, 379, 399.
moldoveni, 78, 87, 88, 92, 95, 96, 302, 335, 350, 360, 367, 370, 371, 382, 418, 420, 421, 422, 424, 426, 442, 446, 449, 456, 457, 490, 629, 630, 633, 634, 636, 638, 734, 735, 740, 742, 745, 753.
monetă, aspri, 328, 358, 388, 405, 407, 409, 415, 442, 443, 447, 449, 450, 490, 491, 495, 503, 646, 669, 695, 712, 718; ban, 357; bașekâ, v. zlot; dinari, 76, 211, 216, 253; ducat, 721; galbeni, 98, 297, 437, 438, 440, 477, 482, 488, 561, 572, 601, 622, 626, 659, 686, 688, 724, 733, 737; guruși, 375, 378, 407, 435, 490, 561, 572, 582, 598, 601, 605, 622, 658, 688, 721, 724, 726, 729, 746, 749, 752; penez, v. penz, v. ban, 721; piastru, 216, 239; monetă de plată a haraciului Țării Românești, 240, 253, 282, 293, 302, 495; rial, 253, 622; taică, v. taler; taler, 601, 721; yûkzat, yokzat, v. ducat; zlot, 721.
Montecuceuli Raimundo, 688.
Moreea, regiune din peninsula Balcanică, 68, 347, 397; pașă de, 712.
Morova, v. Moldova Veche.
Moseova, 25, 27, 32, 35, 39, 45, 64, 68, 86, 90, 131, 169, 260, 268, 286, 293, 297, 299, 300, 303; icoane aduse de la, 50, 52, 54; mănăstirea Sf. Treime, 231; țarul, 93.
moseoviți, 46, 743, 745.
Motru, rîu, 206.
Movila, sat, 706.
Movilă Moise, domnul Moldovei (1630—1631), 296.
Movilă Petru, mitropolitul Kievului, 296.
Muhzirbeizade Mustafa aga, 597.
munteni, 87, 88, 100, 108, 133, 302.
Murad I Hudavendighiar, sultan otoman (1360—1389), 359; asasinarea sa, 702.
Murad al III-lea, sultan otoman (1574—1595), 533.
Murad al IV-lea, sultan otoman (1623—1640), 54, 334, 347, 386, 388, 401, 404, 440, 448, 477, 479, 482, 533, 628, 734.
Muradoglu, serdar de ieniceri, 407.
Murano, oglinzi de, 367, 546.
Mureș, rîu, 338, 339, 361, 438, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 542, 544, 545, 546, 547, 645, 647, 648, 650, 651, 686, 689, 690.
Murfatlar, sat, 456, 749.
Murtaza, pașă de Diyarbekir, 281.
Musa Celebi, sultan al Rumellei (1411—1413), 356, 377, 396.
Musek Deresi, loc poate valea Miniscului, 536.
Museke, sat, 621.
Musli aga, 456.
Mustafa Baba Tekkesi, localitate în R.P. Bulgaria lângă Silistra, 364.
Mustafa, 608.
Mustafa aga, 405, 574, 677.
Mustafa, odabași, 571, 572, 573.
Mustafa pașa, 454, 641, 642.
Mustafadjik, poartă în orașul Silistra, 369.
Mustahfezan, sat neidentificat, 390, 449.

N

Nagy Eesed, localitate în R.P. Ungară, 341.
Nagy Kálló, cetate, 557.
Nahelvan, oraș în U.R.S.S. la frontiera cu Iranul, 497, 527, 612.

Nakşa(?), cetate, poate **Nyaláb**, 345.
Nalbant, sat, 389, 447.
Námény (Vásáros-Námény), localitate în nord-estul R.P. Ungare, 536, 683, 684.
Namlegik, loc necunoscut, 592.
Nasuh paşazade Huseln paşa, 375, 653.
Nasub, curier, 658.
Năvodari (Kara-Koyunlu, Caracolum), sat, 390, 449.
Neaĵlov, riu, 707.
Nedelea, soţia lui Constantin Şerban, 258; căsătoria sa cu Constantin Şerban, 237.
Negoeşti, mănăstire cu hramul Sf. Mihail, ctitoria doamnei Elina, soţia lui Matei Basarab, 233.
Negru Vodă, personaj legendar, 170—171.
Nemrod, personaj legendar, 480, 590.
Nera, riu, 691.
Nerova (Neşron), afluentul Prutului, 734.
Neşron, v. **Nerova**.
Nipru, fluviu, 294, 296.
Nicetas, mitropolitul Siriei, 189.
Nichifor, patriarhul Alexandriei, 224.
Nicodim, ctitorul mănăstirii Tismana, 197, 206.
Nicopol, cetate, 346, 349, 356, 357, 359, 362, 465, 469, 700, 704, 705; descriere, 705—706; musellim, 733; sangeac, 328, 331, 365.
Nik Ban, 559.
Nik Ban Ejder, 560.
Nil, fluviu, 286, 742.
Nisipari (Caratal, Karatay), sat, 390, 449.
Nistru, fluviu, 80, 100, 153, 361, 408, 409, 410, 413, 414, 416, 417, 419, 420, 422, 423, 424, 435, 436, 437, 439, 448, 462, 485, 592, 593, 735, 736, 746.
Nové Zamky (Ujvár), cetate, 333, 602, 624, 628, 656; asediarea cetăţii de otomani, 637; capitularea cetăţii, 638; repararea de otomani, 638; descrierea cetăţii, 639; expediţia tătarilor, 737.
Nuşoara (Satul Nucllor), sat, 255, 257.
Nuntaşi (Dügünci), sat, 391.
Nyaláb, cetate, 566.
Nyltra, riu, 635, 637, 638.

O

Oaste, categorii : dărbani, 36, 42, 130, 249, 713, 715; roşii, 221; selmeni, 114, 130, 249; mercenari; albanezi, 87, 108; bulgari, 87, 108; greci, 87, 108; sîrbi, 87, 108; unguri, 87, 108; căpetenii: iuzbaşa, 83, 91; satnic, 83; aga seimenilor, 136.
Ocakov, cetate, 374, 442, 444, 452, 475, 485, 740, 741, 746; bei, 722; eialet, 328, 351, 358, 364, 395, 396, 401, 413, 414, 415, 698, 699, 742, 746; guvernator, 398, 399, 407, 413; întărirea cetăţii, 437, 442, 444; muhafiz, 749; paşă de, 439, 440, 442; hass, 328, 331, 342; oşti, 335; reparare, 399, 439; sangeac, 328, 331, 365, 397, 622; vizir de, 633.
Oceanul Atlantic, 656, 737.
Ocna, munte, de fapt Tg. Ocna, 463.
Oenele Mari, localitate, biserici din, 188, 548.
Ocolna, sat, 703.
Odorhei (Udvárhely), cetate 345, 598, 687; descriere, 585—588.
Ofçavoll, v. **Ahloll**, localitate în R.P. Bulgaria pe malul Mării în apropiere de Burgaz, 350.

Ohrida, episcop de, 298.
Olanda, 737.
Oloslg (Olaszi), cetate, 659, 662, 664 ; descriere, 665—666, 668.
Olt, riu, 180, 196, 224, 361, 606, 608, 612, 620, 704.
Oltul mic, v. Cîbln, 612.
Olteș, riu, 194, 214, 223.
Ologi, sat, 706.
Omar, al doilea calif, 709.
Omer, fiul lui Abulaziz, 347.
Omer aga, 489, 573, 585.
Oradea, cetate, 490, 513, 515, 516, 529, 537, 546, 556, 575, 576, 585, 602, 603, 640, 644, 645, 651, 654, 655, 656, 657, 661, 667, 670, 671, 672, 673, 674, 676, 678, 679, 681, 683, 690, 692 ; asediul cetății, 517—525 ; cucerirea cetății, 329, 342 ; descriere, 656—662 ; descrierea orașului, 662—665 ; bazar, seraiuri, geamii ; eialet, 328, 622, 656, 658—659, 668, 669, 680 ; expediția de la, 650, 651, 654 ; lupta dintre Melek Ahmed pașa și Ioan Kemeny de la, 344 ; munte, 517 ; ocuparea cetății de otomani, 525 ; oaste din, 534, 537, 546, 556 ; pacea de la, 677 ; pașă de, 435, 529, 531, 569, 575, 599 ; poarta, 514, 515 ; reședința lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, 659 ; reședința de sangeac, 330, 340 ; talismanele cetății, 527, 529 ; vizir de, 665, 666, 668, 686.
Oradea de la Dunăre (Duna Varad, cetatea Sf. Ladislau), situată la 7 km de Moldova Veche, 692.
Oranlar (?), sat, 681.
Orașul de Floei, 251, 271.
Orăștie, cetate, descriere, 544—545, 689 ; oraș, 620.
Orhan, Gazl, emir otoman (1326—1359), 352, 372.
Orhay, v. Orhei.
Orhel, tîrg, 153, 337, 419, 420, 421 ; cîmpia de la, 422 ; episcop de, 104.
Ormaneea, probabil Teleorman, 362.
Oronte, riu în Siria, 181.
Orșova, cetate, 362, 469, 502 ; descriere, 694 ; bei din, 694 ; sangeac, 495.
Oru Deresi (Valea Perecopului), loc. 746.
Osjek, cetate, 665.
Osman, 477.
Osman al II-lea, sultan otoman (1618—1622), 283, 292, 302, 333, 334, 369, 422, 490.
Osmanfaei (Osman Faki), sat, 490.
Ostrov, mănăstire, hramul Nașterea Maicii Domnului, 187.
Ot Yarik, loc de trecere pe Nistru, 409, 439, 746.
Ozan, poate Uzlina de pe brațul Sf. Gheorghe, 490.
Ozu, v. Oceaikov.

P

Paesaj, cetate, 677.
Palan, v. Polana, sat, 541.
Palsie, patriarh al Constantinopolului, 289.
Paisle din Chios, 184.
Paisle, patriarh al Ierusalimului, 43, 55.
Palsie, fost mitropolit al Larisei, patriarh de Constantinopol, 43.
Palanea Nouă, cetate, localitate în R.S.F. Iugoslavia, 691.
Palosen (?), riu, sat neidentificat, 706.
Palosuz (?), riu neidentificat, 362.

Palota, cetate în apropiere de Buda, 603, 641.
 Pancio Husein aga, 585, 663.
 Panciova, cetate, 361, 490, 491, 496, 501, 525, 526, 528, 529, 691.
 Papa, cetate, 641.
 Pápai, v. Francise Rákóczi, 558.
 Papeşmez, v. Pomezau.
 Párkány, cetate, 628.
 Paşazade, serai la Silistra, 369.
 Patak, cetate, 279.
 Patellarios, Atanasie, patriarh al Constantinopolului, 24, 25, 291, 297.
 Pavlaki, 290.
 Pazarlia (Pazarli, Tîrguşor), 390, 395.
 Peçe, Peeli, localitate în Banatul iugoslav lângă Tisa la apus de Becicherec, 492, 501.
 Pecineaga (Ghelindjik), sat, 401.
 Pécs, cetate, 299, 332, 640; cîmpie, 641.
 Peciu Nou, cetate, descriere, 649.
 Pelelîa (Karapelitli, Săcele), sat, 391, 449.
 Pensavar, v. Seblis.
 Pentele, v. Duna Pentele, cetate, 603, 623.
 Pentily, v. Pentele.
 Perecop, vale (Oru Deresi), 746.
 Persia, 202, 527, 560, 584, 665, 706.
 Pertev paşa, 332, 397, 652, 653; mausoleu, 346.
 Pesencola(?), sat, 703.
 Pesta, cetate, 626.
 Petru Cereel, Omnul Ţării Româneşti (1583–1585), ctitorul mănăstirii Glavacioc, 225.
 Petru Şchiopul, domnul Moldovei (1574–1577, 1578–1579, 1582–1591), ctitorul mănăstirii Galata, 85, 159.
 Petru cel Tânăr, domnul Ţării Româneşti (1559–1568), 235.
 Petru şi Pavel, schit de la Comani-Olt, 220.
 Piatra (Aşağı Taşagili, Taşaului de Jos), sat, 390.
 Piri Hasan Paşa, 586, 597, 601, 604, 612.
 Piteşti, oraş, 180, 261, 272, 275, 276; biserici, 164.
 Piyale paşa, 440.
 Pineota, cetate, 502.
 Pircălab, sat, 735.
 Platon, 481.
 Plătăreşti, mănăstire, hram, Sf. Mercurie martirul, ctitorie a lui Matei Basarab, 233.
 Plevna, cetate, 701.
 Ploieşti, tîrg, 159, 273.
 Poarta de Fier a Transilvaniei, 344, 537, 619, 620, 621, 690, 696.
 Poarta Seykovi, probabil poarta dinspre Sîniob din oraşul Oradea, 666.
 Poiana, palat, 207.
 Poiana, sat, 703.
 Pojon, v. Bratislava.
 poloni, 28, 31, 81, 85, 99, 177, 265, 267, 283, 292, 293, 301, 302, 350, 434, 633, 743, 745.
 Polonia, 52, 74, 101, 564, 593, 599; bunurile lui Vasile Lupu adăpostite în, 88; meşteri aduşi pentru construirea mănăstirii Golia, 40; năvălirea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, 178; rege, 45, 262. † †
 Polovragi, mănăstire, hram, Adormirea Maicii Domnului, 194–195.
 Pomezau, cetate, 658; descriere, 672; sangeac, 330.
 Ponelab, probabil Păgida la nord de Aiud, loc de popas, 548.

Poraz, cîmpie, loc necunoscut, 426.
Poroşak, v. Broşteni.
Portiţa, rîu, 447.
Porţile de Fier, 339, 530, 533, 536, 655, 697, 698, 699; ghirdapuri, 696.
Potâr, v. Botâr, cîmpie, 566.
Praga, oraş, 568, 629, 656.
Prahova, rîu, 362, 470, 471; vale, 727.
Prisiceni, sat, 707.
Provadia, oraş, 326, 350, 355, 363, 441, 456, 701, 742, 749; hass, 365.
Prut, rîu, 102, 152, 458, 459, 733, 734.
Putiol, rîu, 296.
Putna, 362, 731.

R

Raab, v. Győr, cetate, 656.
Radna, palancă, 502, 651; descriere, 509.
Radu Mihnea, domnul **Ţării Româneşti** (1611—1616), domnul **Moldovei** (1616—1619), 244; ctitorii: biserica Radu Vodă din Bucureşti, 229; dăruieşte Segarcea patriarhului de Alexandria, 221.
Radu Şerban, domnul **Ţării Româneşti** (1602—1611), ctitorie, mănăstirea Comana, 231.
Radu voievod, fratele lui Petru cel Tânăr, domnul **Ţării Româneşti**, 235.
Radziwill, Janusz al IX-lea, cneazul Lituaniei, magnat polon, 301, 303.
Rahova, cetate, 451, 703; descriere, 704.
Rajovay (Rajovi), rîu, poate Neajlov, 362, 707.
Rákóczi al II-lea, Gheorghe, principele Transilvaniei (1648—1660), 73, 75, 178, 243, 348, 402, 404, 418, 419, 420, 437, 438, 452, 454, 455, 470, 500, 504, 524, 530, 538, 543, 554, 559, 567, 615, 622, 655, 659, 662, 681, 682, 736; ajutor dat **Ţării Româneşti** şi **Moldovei**, întîlnirea cu regele Carol al X-lea Gustav, 177; năvălirea sa în Polonia, încercarea de a deveni rege, 178, 337; luptele purtate cu otomanii, 426, 427—432, retragere, 432—434; expediţia lui Seidi Ahmed paşa în Transilvania, 339—340, lupta de la Feneşul Săsesc, 683; lupta cu Köprülü Mehmet paşa, 615; moartea sa, 434, 531, 535.
Rastova, v. Şiştov.
Raşkov, cetate pe Nistru, 95, 307.
Ravotab, cetate neidentificată, 580.
Războieni (Ali Bey) Chiol, sat, 389, 448, 490, 749.
reprezentări iconografice de domni, Barnovschi Miron, domnul **Moldovei**, tablou votiv, 54; Ecaterina Cercheza, a doua soţie a lui Vasile Lupu, reprezentată la mănăstirea Golia, 42; Maria, fiica lui Vasile Lupu, reprezentată la mănăstirea Golia, 42; Vasile Lupu, reprezentat la mănăstirea Golia, 42; Petru Ţchiopul, reprezentare artistică la mănăstirea Galata, 52; Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, reprezentată la mănăstirea Golia, 42.
reprezentări iconografice de sfinţi, apostolii cu Isus Hristos, 52; Sf. Dimitrie, 52; Sf. Ecaterina, 66; Sf. Gheorghe, 52; Isus Hristos, 29, 35, 50, 148, 168; Isus Hristos şi Maica Domnului, 50; Maica Domnului, 34, 35, 41, 42, 168; Mîntuitorul, 41, 42; Moise conducînd pe Ana şi Caiafa, 29; Naşterea Domnului, 52; Sf. Nicolae, 50; Sf. Pavel, 34; Sf. Petru, 34; Sf. Sava, 33; Trei Ierarhi, 48, 50; Sf. Treime, 41, 47.
Rédey Ştefan, 432, 547, 574.
Regeb Kuyusu, v. Tudor Vladimirescu, sat, 400.
Regeb paşa, capudan, 386.
Reni (Tomorova, Timarovo), oraş, 282, 283, 346, 490.
Renkler, sat neidentificat, 377.

Riga, oraș, 177.
Rilke, riu, 642.
Ribia, sat, 488.
Rîmnești, biserică, 194.
Rîmnice, oraș, 105, 150, 159, 276, 362, 464, 471; descriere, 727—728; episcop de, 113, 180, 224, 236; ocnă de sare, descriere, 188.
Rîmnice, riu, 362, 728.
Rodnei, munți, 557.
Rodos, insulă, 410.
Roma, 481, 565.
Roman, oraș, 103, 104; biserici, 156; episcop de, 104.
români, 91, 122, 244, 258, 262, 283.
Rucăr, tirg, 248, 252, 259; drumul, 253.
Rudolf, de fapt Leopold I, împărat (1655—1687), 688.
Rum, nume dat peninsulei Balcanice, 372, 565, 679.
Runiella, 23, 69, 143, 151, 213, 281, 283, 284, 296, 350, 354, 359, 364, 395, 397, 438, 460, 492, 494, 505, 622, 639, 655, 666, 686, 701, 742, 752, 753; beilerbei, 505, 641; eialet, 328, 331, 388, 455, 556, 608, 622, 627, 639, 680, 681, 740; episcop de, 179; oaste, 344, 455, 680, 681; pașă de, 351, 516, 532.
Rupea, cetate, descriere, 598, 600, 602, 603; descrierea orașului, 604—605.
Rusciuk, cetate, 241, 246, 346, 349, 350, 356, 357, 359, 360, 363, 364, 399, 465, 469, 698.
Rustem, rege legendar la perși, 526.
Rustem pașa, 712.
Rusia, 48, 102, 294.
ruși, 293, 338, 456.
Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, 84, 306.
Ruz, sol austriac, numit în realitate Joja, 623.

S

Sabangia, v. **Sapandja**.
Săcele, sat, 391.
Săculeni, cetate, 341, 513, 529, 640, 643, 653, 667, 668, 670—672, 682, 687.
Sadova, mănăstire, 216, 221, ctitorie a lui Matei Basarab, hram, Sf. Nicolae; sat, 703.
Sadru, în realitate, Iadra, cetate în Dalmația, 340.
Sagișliur, riu probabil Cigher, 512.
Sahan Samur, podiș, 361.
Sal, v. **munții Rodnei**.
Salih pașa, 624.
Salonie, oraș, 347, 742.
Salonata, palancă, 356, 438, 502, 653; oraș, 654; sangeac, 330.
Salsal (Tatar), uriaș legendar, 348, 395, 406, 408, 474, 746, 747.
Saltuk Mehmed Buhari, v. **Buhari Mehmed Sari Saltik Baba**.
Samaki, localitate în Asia Mică vestită pentru cariere de marmură, 546.
Samodj(?), oraș neidentificat, 684.
Sapan, sat neidentificat, 457.
Sapandja, sat, 389, 447.
Saradjhane, cișmea din orașul Silistra, 370.
Sarai, cetate, v. **Criș** castel, 580.
Saray Karyesi, poate Saraiu, sat, 449.
Sari-Ata Köy, sat, 747.

Sari Ata Sultan, sat, 747.
 Sarichioi (Sari-Köy), sat, 391, 449.
 Sarighiol (Sari-Göl, Albești), 389, 401, 447.
 Sari Göldjök, sat, poate tot Sari Ghioi, 448.
 Sari Huseln pașa, 515, 529, 533, 536, 565, 566.
 Sarikelbaşı Murtaza aga, 354.
 Sari Kenan pașa, 341.
 Sarinasuf (Sari-Nasuh), sat, 389.
 Sari Saltuk, v. Buhari Mehmed Sari Saltuk.
 Sarhoş Ibrahim pașa, 333.
 Sărospatak, cetate, 341, 513, 529, 682.
 Sarp Hisar, toponim, 529.
 sărbători religioase : Adormirea Maicii Domnului, 96, 222; Sf. Andrei, 107; Anul Nou, 112, 114; Sf. Apostoli, 90, 91, 184; Sf. Atanasie și Chiril, patriarhii Alexandriei, 25; Bobotează, 112, 113, 115—118, 161; sărbătoarea Crucii, 154; Crăciun, 109, 112, 113, 114; duminica Cananeenii, 23—24; duminica Florilor, 74, 77; duminica Rusaliilor, 145; duminica tuturor sfinților, 89; duminica lui Zacheu, 30; Sf. Dumitru, 22, 160; Sf. Gheorghe, 143; Sf. Grigorie Teologul, 32; Sf. Ioan Chrisostom, 32; Sf. Ignatie, 108; Sf. Ilie, 96, 204; Isus Hristos, 69; joia înălțării, 88; joia mare, 76; Sf. Mihai, 160; nașterea Maicii Domnului, 97; Sf. Nicolae, 107, 160, 238; postul Maicii Domnului, 96; Paști, 25, 59, 80, 81, 112, 113, 128—130; Ramazan, 241; Rusali, 87, 88, 96, 97; Schimbarea la față, 215; Sf. Simeon Stilpnicul din Alep, 97, 229; Sf. Teodor Stratilat, 42; Trei Ierarhi, 35.
 sași, 350, 577, 578, 579, 580, 582, 586, 598, 604, 606, 609, 686, 752.
 Săsciori, oraș, 620.
 Satu Nou (Yeni Köy), 736.
 Satırdji Mehmed pașa, 516, 517, 521, 646, 660, 661.
 Satmar, cetate, 432, 513, 553, 567, 568, 640, 684; descriere, 675; ținut, 567.
 Sava, riu, 204, 361, 491, 492, 640.
 Savadji, comună, 678.
 Saz Patak (Piriul Sasului), riu, probabil Țirna Mare, 583.
 Searlat (Iskerled), probabil Taracia sau Cairacia din R.S.S. Moldovenească, 407.
 Seinteia, târg, 103, 152, 464, 472; descriere, 732; riu, 362, 463, 471, 732.
 Seinteia-Vaslui, biserica ridicată de Vasile Lupu, 30.
 Seutari, v. Skodra.
 Sebeș, cetate, 361; descriere, 540—541; caza, 535.
 Sebeș, v. Caransebeș.
 Sebeș Alba, cetate, descriere, 618—619.
 Sebevar, v. Bologa.
 secul, 331, 338, 345, 350, 585, 589, 591, 596, 598, 604, 632, 752.
 Sedjova, v. Suceava.
 Sefer aga, 414.
 Seferagazade Islam aga, 636.
 Segarcea, târg, 221.
 Sehara(?), sat, 735.
 Seidi Ahmed pașa, 344, 348, 411, 435, 500, 516, 518, 520, 521, 526, 529, 533, 535, 537, 538, 543, 551, 552, 554, 560, 573, 579, 599, 655, 656, 659, 672, 676, 678, 679, 681, 682, 686, 710; moartea sa, 530—531; expediția în Transilvania, 330, 339—341.
 Seik, cetate, 539.
 Selni, oraș, 563.
 Sekel-Hid, v. Székelyhid, v. Săcuieni.
 Selim I, sultan otoman (1512—1520), 712, 748.
 Selim al II-lea, sultan otoman (1566—1574), 214, 602.

Semara (Szemere), căpitanul cetății Ilia, 509.
Semendria, cetate, 356, 502, 510, 519, 529, 700.
Senlak, sat, 598.
Senisala (Sali, Sala, Yeni-Sali), sat, 449.
Senkovi, v. Sinlob.
Serabina, localitate, 470.
Serbaz Deresi, probabil valea Secașului lângă Sebeș, 541.
Serbia, 299; arhiepiscop de, 204.
Serem (Srem), cetate, 510.
Sereniet, cazac, 424.
Serhab aga, 526.
Seriua, conac, 727.
Serka, cazac, 424, 741.
Severin, cetate, descriere, 700—701, 702.
Seyhare, sat, probabil Sîngera, 420.
Seykel, rîu, 594.
Socol, podul lui, 252.
Sf. Sofia, biserică transformată în moschee la Istanbul, 118, 605, 701, 711.
Siavus pașa, 344, 363, 388, 395, 515, 516, 529, 533, 565, 570, 654; pașă de Silistra, 142, vizir de Timișoara, 339.
Siberia, 304.
Sibioara (Çikirikçi), sat, 390, 449.
Sibiu, cetate, 345, 612, 614, 615, 618, 710; descriere, 613; sat, 616.
Sievar, descrierea cetății, 543—544.
Siklós, cetate, 640.
Silahdar Fazli pașa, 452.
Sileli (Süleli poate Uzllna), sat, 389, 448.
Silistra, cetate, 22, 271, 277, 334, 346, 349, 352, 360, 364, 367, 369, 373, 380, 385, 387, 394, 400, 401, 402, 403, 405, 407, 439, 450, 452, 465, 469; eialet și vizirat independent, 328, 331, 352, 357, 377, 442, 682; descrierea cetății, 365—367; descrierea orașului, 368—372: bazar, băi, cișmele, geamii, târgul; sangeac, 328, 365, 397; includerea Cetății Albe în eialet, 409; chile de, 376; pașă de, 23, 24, 143, 204, 267, 302, 718, 742; pašalic, 142, vali, 608; vizir, 633.
Silivri (Selymbria), oraș în Turcia europeană la vest de Istanbul, 398, 482, 602.
Simontorna, cetate, 602.
Sinal, munte, 32, 66, 92, 119, 228.
Sinan aga, 416.
Sinan pașa, 341, 370, 569, 664, 670.
Sindek, loc de popas necunoscut, 556.
Sinersig (Serestik), loc de popas, 533.
Sinoe (Casapehlol, Kasapli), sat, 391, 449.
Sinope, port în Anatolia pe țărmul Mării Negre, 22, 270, 277, 282, 353, 384, 474; cetate, 710, 711.
Sion (?), oraș, 593.
Siret, rîu, 103, 151, 271, 277, 362, 731, 734, 735.
Siretul Mic, rîu, 459.
Siria, 482, 635.
Sivas, oraș în Anatolia, 408; eialet, 623.
Siveran, cetate, 701, 702.
Sinlob, cetate, 525, 669; descriere, 669—670; sangeac, 330, 342, 645, 658.
Sinmlelăuș (Szentmiklós, Sinnleolaul Mare), cetate, 502.
Sinmihal, sat, 621.

sirbi, 46, 76, 87, 100, 108, 126, 201, 302, 350, 752, 745.
 Skodra (Scutari), cetate, 281, 608, 622; bei de, 622.
 Skopje, cetate, oraș, 701.
 Slatina, târg, 225.
 slavi, 338, 350.
 Slobozia, mănăstirea Sf. Mihail, ctitoria lui Ianachi Caragea, 276.
 Sloreu, râu neidentificat, 362.
 slovaci, 338, 350.
 Slovacla, 656, 737.
 Slovenia, 429.
 slujbe religioase, 25, 32, 33, 35—36, 57—58, 59—60; botez în Moldova și Țara Românească, 291; căsătorie, 237; creștinare, 218—220; în cinstea domnului, 61—62, 62—64; pentru domn la fiice masă, 54—55; din dimineața Duminicii de Florii, 175; Sf. Ecaterina, 105—106; Sf. Gheorghe, 84; Sf. Ioan Gură de Aur, 104; de înscăunarea domnului Constantin Șerban, 139—141; înmormântare, 70—72, 123—125; Învierea, 78; joia înălțării, 85, 144; liturghia de Sf. Mihail, 103; liturghia Sf. Vasile, 114; nunți, 209—211; parastas, 208; din ajunul Paștelui, 175, 176; Rusalii, 89; în săptămânile postului, 65—70; spălarea picioarelor, 126—128; utrenie, 86.
 Slurum, râu neidentificat, 470.
 Snagov, mănăstire, hram Intrarea Maicii Domnului în Biserică, ctitoria lui Mircea Ciobanul, 235—236.
 Sofia, oraș, 267, 356, 386, 626, 701; pașă de, 204; mitropolit de, 68.
 Sofular (Credința), sat, 391, 449.
 Söğütçük (Sügütcük), localitate în apropiere de Bazargic, 403.
 Sokollu Mehmed pașa, mare vizir (1565—1579), 329, 346, 504, 640, 641, 650.
 Solnoc, cetate, 361, 644, 654, 659, 680; district, 682.
 Solnocul Interior, 567, 569.
 Solnocul de Mijloc, 674.
 Solom Arar Pabudi, personaj neidentificat, 539.
 Someș, râu, 541, 552, 553, 554, 557, 558, 559, 561, 567, 569, 574, 575, 679, 681, 683, 684.
 Someșul Mare, râu, 577.
 Someșul Mic, râu, 540, 577, 578, 580, 581, 584.
 Someșul Săsese, cetate, descriere, 577.
 Soroca, cetate, oraș, 153, 424, 435.
 de Souches, conte, 688.
 Spania, 710.
 Stănești, mănăstire, hram Adormirea Maicii Domnului, ctitoria fraților Buzești, 223, 224.
 Stirlates (?), loc din Damasc, 214.
 Strehaia, mănăstire, hram Sf. Treime, ctitoria lui Matei Basarab, descriere 205—206; 216, 221.
 Streiu, râu, 543, 544.
 Subotiv, oraș în Ucraina, 306.
 Suceava, cetate, 31, 83, 96, 294, 306, 336, 462; dărimarea mănăstirii armenesti, 99; munți, 731.
 Sudju, păduri, 457.
 suedezi, 338, 350, 743.
 Suedia, 429, 599, 635, 656, 728, 737.
 Suleiman Ibn Az-Zahr, 143, 144.
 Suleiman Magnificul, sultan otoman (1520—1566), 201, 279, 346, 364, 384, 385, 397, 415, 416, 459, 474, 475, 493, 495, 503, 504, 505, 506, 508, 511, 533, 550, 551, 554, 563, 564, 566, 567, 575, 576, 586, 626, 627, 628, 639, 640, 641, 642, 644, 646, 648, 649, 651, 652, 653, 673, 695, 698, 712, 717, 724, 736, 742, 743; cetatea lui, 736; cucerirea Esztergonului, 628; expediția în Moldova, 712.

Suleiman paşa, 372, 740, 748.
 Suliman, tirg, 276.
 Sulina, braţ, 446; canal, 283, 354, 360.
 Sultan Kara, poate Sultan Tepe, deal lângă Babadag, 449.
 Sultan Savatî Han, sat, 414, 736.
 Sürmelizade, serai la Silistra, 369.
 Szaboles, ţinut, 527, 563.
 Széehény, cetate, 635.
 Szederkeny (Sederkin), sat în R.P. Ungară, 652.
 Szegedin, cetate, 361.
 Székesfehérvár (Alba Regală, Stolni Belgrad, Ustolni Belgrad, Stuhlweissenburg), cetate, 564, 602, 625, 627, 641, 686.
 Szigetvár, cetate, 332, 346, 397, 652, 653; cucerirea cetăţii, 639, 641—642.
 Szölös, bazar din Oradea, 664.

Ş

Şahinan (Şeih-Aman, Luminiţa), sat, 390, 449.
 Şah-Polad, aga ţărmurilor, 344, 538, 567, 569, 585, 597, 619.
 Şaksaki paşa, 413.
 Şamizade efendi, 624.
 Şargorod (Şehrut), 435.
 Şat el Arab, fluviu format din confluenţa fluviului Tigrul cu Eufurul, 696.
 Şeddad, regele Yemenului, 476, 480.
 Şehrut, v. Şargorod.
 Şeiea, cetate, 616.
 Şeih Karabaş, 502.
 Şeih Mehmed Efendi Hindi, 508.
 Şeih Yahya, v. Gürdj Kenan paşa, 437.
 Şeinsi paşa, 641.
 Şerban Constantin, domnul Ţării Româneşti (1654—1658), 160, 194, 212, 237, 244, 245, 256, 258, 259, 260, 265, 267, 268, 269, 273, 278, 279, 295, 304, 707, 708, 725; alegerea sa ca domn, 132, 133; conflictul cu Diicu Buicescu şi cu Matei Basarab, 133; jurămîntul prestat lui în calitate de domn, 136—137; înfrîngerea în lupta de lângă Iaşi cu Gheorghe Ştefan, 733; însemnat la nas, 145; lupte cu Fazli paşa şi Mihnea al III-lea, 248—252; lupte cu otomanii şi cu tătarii de la marginea Iaşilor, 460—462, 463, 466, 469, 478; ocuparea Iaşilor, 342; fuga din Iaşi, 343; răscoala seimenilor din 1655, 215; recunoaşterea sa de sultan, 142; retragere în Transilvania, 252, 253; ungerea sa ca domn, 134, 135; vestea înfrîngerii, 254, 256.
 Şerif bel, 101, 102.
 Şeula, sat, 652.
 Şimleu, cetate, descriere, 674—675.
 Şinteu, cetate, descriere, 549—550; sangeac, 658.
 Şiria, cetate, 502, 651; descriere, 511—512.
 Şirvau, oraş în Iran, 497.
 Şiştov, tirg, 359, 360, 700.
 Şoimuş, cetate, 437, 491, 502, 651; descriere, 511.
 Ştefan, mitropolitul Ţării Româneşti, 194.
 Ştefan cel Mare, domnul Moldovei (1457—1504), 28, 66, 104.
 Ştefan serdarul, participant la complotul lui Gh. Ştefan, 159.

- Tabanî-Yassî Mehmed paşa**, 334, 354, 602.
Tabur Bogazi, trecătoare, 596.
Tahtali Ghirdab, ghirdapurile de la Cazane, de la Porțile de Fier, 693, 697, 698.
Tamșvar, Temeșvar, v. Timișoara.
Tamin, poate cetatea Kalva, Kálló, 531.
Tariverde (Tanriverdi), sat, 391, 449, 456, 490, 749.
Tașaulul de Jos (Aşağı Taşagili, Piatra), sat, 390, 449.
Tașaulul de Sus (Yukarı-Taşagili), sat, 390, 449.
Taşburun, sat (poate Taşbunar), 489.
Tata, cetate, 641.
Tatar, cetate, 676.
Ţatar Bunar (Tatar Pinari), cetate acum reședința raionului Tatar Bunar din R.S.S. Ucrainiană, 407, 441.
Ţătari, 23, 28, 53, 75, 91, 105, 106, 131, 178, 244, 248, 250, 268, 271, 273, 274, 335, 336, 337, 342, 343, 344, 351, 371, 372, 382, 407, 409, 413, 414, 415, 420, 424, 426, 428, 433, 448, 460, 461, 462, 463, 472, 475, 488, 542, 544, 545, 546, 547, 552, 557, 586, 587, 589, 590, 592, 596, 597, 598, 604, 608, 632, 633, 634, 636, 638, 708, 714, 737, 738, 739; agale, 485, ajutorul trimis lui Vasile Lupu, 101, 102; asediul cetății Satmar, 568; luare de robii, 257, 268, 271, 273, 274, 276; luptele lui Constantin Șerban cu, 250—251, 253, 255, 256; năvăliri în Moldova, 104; năvălire în Transilvania, 278—280; tulburări, 102.
Tatlageac (23 August), sat, 401.
Tavil Mehmed paşa (Sokollu), 649.
Tayyaroglu Ahmed paşa, 341.
Tecuci, oraș, 103, 151, 464, 471, 731.
Tedjeli Celebi, 750.
Tekirdag, localitate în Turcia europeană, 597.
Teleorman, riu, 470; oraș, 707.
Telenjen, trecătoare, 278.
Tenedos, insulă, 439, 452.
Teodor, episcop de Cyr, 185.
Teofan al II-lea, patriarh de Ierusalim, 291.
Terebeș, cetate neidentificată, 574.
Terebești, cetate, descriere, 564—565.
Terepeșvar, v. Terebești.
Terkos, cetate probabil în loc de Bergos sau Bargoș pentru Burgaz, oraș în R.P. Bulgaria, 384.
Tighina, cetate, 414, 419, 420, 424, 435, 436, 485, 733; descrierea cetății, 415—418, 735—736; descrierea orașului, 418—419; apă de, 457; bei de, 739; caimacam, 722; construită de Ghedik Ahmed paşa, 415; întărire, 437, 438; sangeac, 328, 331, 365, 397, 735.
Tilen, nume legendar, probabil soția lui Ștefan Bekes, 503.
Timiș, riu, 361, 491, 494, 499, 500, 529, 533, 534—535, 691.
Timișoara, cetate, 201, 344, 361, 435, 495, 508, 513, 514, 515, 528, 530, 533, 537, 576, 592, 661, 678, 683, 695; asediul cetății, 493—494; descriere, 495—500, 691; descrierea orașului, 500—501; defterdar de, 332, 534; drum spre, 507; eialet, 328, 329, 332, 437, 535—537, 622—623, 644, 645, 646, 649, 652—656, 692; geamii, 499; guvernator, 438, 452, 453; hass, 328; pașă, 565; sangeac, 329, 397, 502, 503; trupe, 340, 570, 576, 592; valiu; 327, 529, 642, 644; vilaiet, 603, 621; vizir din, 650, 652, 653, 689; zeamet, 332.
Timur Lenk, 356, 724, 738, 753.
Tisa, riu, 344, 345, 361, 492, 506, 508, 510, 531, 536, 537, 553, 556, 557, 566, 567, 569, 570, 571, 573, 574, 586, 608, 619, 645, 649, 650, 654, 659, 666, 675, 684, 687.

Tismana, mănăstire, 194, 206; hram, Adormirea Maicii Domnului, descriere, 196—200; biserica Sf. Antonie cel Mare, 196; înzestrarea sa cu domenii, 198.

Tismana, rîu, 199.

Titel, cetate, 361, 492, 645.

Tinganu, mănăstire, hram Sf. Simeon, teolog, 234.

Țirgoviste, oraș, 87, 134, 141, 146, 159, 163, 172, 180, 195, 201, 218, 236, 247, 248, 249, 250, 251, 259, 273, 275, 276, 335, 343, 709, 712, 724, 726, 752; asediu, 464, 468, 470; băi turcești, 145; descriere, 724—725; descrierea palancii de lemn, 118; descrierea curții domnești, 110; descrierea bisericilor: biserica domnească a lui Petru Cercel, 107, 110; mănăstirea Stelea, 118, 160, hram Schimbarea la față, descriere, 107, 109, asediată de turci, 250; biserica Sf. Gheorghe, 143; mitropolia, palatul mitropolitan, descrierea, 118—120, 144, 180; mănăstirea Dealu, hram, Sf. Nicolae, descriere, 172—174; devastarea de hanul tătar, 724; monetărie, 722; moscheie, 712; intrarea lui Mihnea al III-lea, 252.

Țirgu Frumos, oraș, curtea domnească din, 155.

Țirgu Mureș, cetate, descriere, 556, 579; oraș, descriere, 579—580.

Țirgșor (Pazarli), sat, 390.

Tîrhala, v. Trikkala.

Țirnavă, oraș v. Cetatea de Baltă.

Țirnavă, rîu, 581, 585.

Țirnov, mitropolit de, 115.

Tobac (Tabak), localitate, 407.

Toesof (Tarak Sofu), azi: Grădina, sat, 448.

Tothamış Han, 356, 394, 724, 738.

Tokaj, cetate, 640.

Tolbuhin (Hadjioglu Pazarı, Bazargile), oraș din R.P. Bulgaria, 365.

Tomarova, v. Reni.

Tonal, sat din R.S.S. Moldovenească, 414.

Török Ferenc, 508.

Tövár, sat, probabil Remetea Chioarului, 559.

Transilvania, 328, 338, 341, 344, 348, 351, 361, 362, 411, 418, 437, 458, 459, 467, 468—469, 471, 485, 491, 493, 494, 504, 505, 508, 510, 516, 520, 525, 528, 529, 530, 535, 536, 537, 540, 542, 543, 551, 554, 557, 560, 564, 566, 567, 569, 571, 572, 573, 577, 578, 580, 583, 593, 595, 602, 603, 604, 605, 622, 640, 644, 645, 648, 650, 654, 694, 696, 702, 703, 704, 707, 714, 722, 743, 752, 753; crai, 333, 453, 492, 512, 538, 548, 550, 555, 581, 586, 593, 598, 606, 609, 615, 626, 628, 633, 636, 639, 642, 646, 649, 650, 654, 668, 677, 678, 689, 690, 691, 692, 694; ban, 632, 744; cetăți, 594, 624, 641; daruri, 331; domnie, 627; haraci, 331, 348, 575; expediții împotriva Transilvaniei, 333, 623, 675, 676; munți, 608, 706; țara, 516, 525, 561, 563, 659, 666, 667, 672, 674, 683, 686, 687, 688, 703, 704, 729; ținut, 737; sare, 510; vilaiet, 643, 644, 655, 658, 668, 670, 679, 680, 681, 682, 710, 725, 731;

Trapezunt, cetate, 22, 202, 272, 384.

Trei Turnuri (Trei Cule), cetate, lângă satul Svinița, 693—694.

Trestenlia (Tresnelik), sat, 389.

Trifești, sat, 153.

Trikkala, oraș în Macedonia, 347.

Tripoli, ținut, 183, 226.

Trotuș, rîu, 157, 363.

Tulcea, cetate, 354, 356, 360, 386, 442, 446, 447, 457, 489, 490, 749; descriere, 404—405; insulă, 405, 457; intendent de, 748; reparare, 399.

Turan, regiune din Asia Centrală, 730.

Turbencea (Türbelik), sat ruinat, poate fi Trestenic, 447.
turei, 28, 75, 76, 83, 87, 95, 100, 108, 131, 165, 178, 201, 243, 245, 247, 248, 249, 250, 262, 268, 280, 283, 293, 302.
Tureia, 22, 202, 216, 241, 510; mărfuri, 59.
turemeni, 421.
Tureoia, sat, 390, 448.
Turda (Armudlia, Armudli), sat, 389, 447.
Turda, oraș, 506, 527, 548, 549, 645; descriere, 684.
Turda Mică, oraș, 554.
Türk Çamurlusu, v. **Tureoia**.
Turnu, cetate, 704, 706; descriere, 705.

T

Țara cazacilor, 27.
Țara cehă, v. **Cehia**.
Țara leșenseă, 337, 361, 731, 734, 735, 736.
Țara nemțeseă, 123.
Țara Românească, 23, 24, 36, 46, 50, 64, 71, 73, 77, 86, 94, 97, 102, 104, 115, 141, 159, 163, 178, 184, 194, 195, 196, 223, 229, 238, 239, 244, 255, 256, 258, 259, 267, 268, 270, 277, 290, 296, 297, 298—300, 302, 303, 304, 347, 349, 350, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 364, 365, 368, 371, 401, 402, 403, 418, 420, 422, 426, 438, 439, 440, 455, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 476, 485, 489, 537, 539, 548, 583, 625, 629, 634, 635, 638, 642, 686, 689, 699, 700, 701, 702, 703—708, 753; baia de aur, 187; bei, 633, 696, 709, 712, 715, 724, 740, 742; boieri din, 109; capuchehaia, 289, 419, 420; bîlci, 730; circiumi, 109; descriere geografică, 714; devastare de tătari și otomani, 409, 733; dregători, 118; egumeni, 146; eialet, 741; extragerea silitrei, 728; hassul beului, 726; haraci, 143, 239—240, 365, 711; hotar, 103, 336; intervenția lui Tabani Yassi Mehmed, 354; înfringerea lui Vasile Lupu din, 93, 728; locuitori, 132; locul domnilor în ceremonialul otoman, 712; mine, 141; mitropolit de, 111, 112, 118; mănăstiri, 39, 112; mănăstirea Argeș, 163; obligații de aprovizionare, 717—718; obiceiuri religioase, 58; ocupată de otomani, 346; oaste, 109, 116, 343; portul femeilor, 27, 32; post în, 123; răscoală antiotomană, 342, 712, 725, 727; schele, 281; stemă, 304; vama, 729; vilaiet, 711, 712, 714, 728, 737; veșmintele femeilor, 120; vinuri de, 164;
Țara Turcească, 188.
Țara Tureului, 216.
țigani, 158, 164, 187, 211, 216.
Țințureul, mănăstire, hram, Învierea, descriere, 207.
Țuțora, oraș, 162, 363; descriere, 734; sat, 733; vama, 734.

U

Ugyvar, v. **Gherla**.
Ujvár, v. **Nove Zamky**.
Ulama pașa, sangeacbei din Lipova, 327, 493, 503, 505, 646, 651; mormîntul său, 508.
Urfa, eialet, 623.
Ursluc, oraș, 356.
Utvar, localitate neidentificată, 556.
Uzun Ali aga, 422.

V

- Văc (Vadj)**, cetate, 623, 628; riu, 636.
- Vul**, cetate, v. **Văc**.
- valahi**, 338, 347, 350, 358, 359, 360, 367, 370, 371, 376, 382, 405, 414, 415, 418, 420, 421, 422, 424, 426, 442, 446, 449, 451, 456, 457, 490, 630—631, 632, 634, 636, 638, 673, 686, 690, 695, 710, 722, 724, 734, 742, 745, 752, 753.
- Valea Moril Craiului**, 668, 669.
- Valea Nengră (Hodja Ali, Cogealla)**, sat, 390, 449.
- Valea Streiului**, 542.
- Van**, cetate, 510.
- Vandj**, sat necunoscut, 587.
- Varata**, v. **Oradea**.
- Varlaam**, mitropolitul Moldovei, 55.
- Sf. Varlaam**, mănăstire din Rumelia, 213.
- Varna**, cetate, 326, 349, 379, 399; eialet, 529.
- Varovah**, munte neidentificat, 505.
- Varşuni(?)**, oraş neidentificat, 706.
- Varşovia**, crai, 689.
- Vásáros Námény**, oraş din R.P. Ungară la 70 de km² nord-vest de Satu Mare, 557.
- Vasile**, numit şi Mustafa din Gümüşhane, 36.
- Vaslui**, oraş, 28, 48, 66, 103, 152, 464, 471; descrierea oraşului, 29—30, 732; riu, 732.
- Vărădia**, cetate, descriere, 509, 511.
- Vefraş**, cetate, 509.
- Velasle**, mitropolit de Naupactos, 68.
- Venefia**, 101, 123, 126, 243.
- Vereş**, cetate, 528.
- Vers**, v. **Virşeş**.
- Veterani**, peşteră, descriere, 694.
- Veysi efendi**, 598.
- Vidin**, cetate, 178, 214, 346, 349, 397, 469, 625, 696; bei din, 694; cadriu, 204; moscheie, 165; nazir, 698, 699.
- Viena**, cetate, 204, 360, 629, 656, 670, 733; crai, 726; devastarea cetăţii, 333.
- Vinş**, cetate, descriere, 689.
- Vinşul de Jos**, cetate, descriere, 544—545.
- Vişegrad**, cetate, 743.
- Vize**, sangeac, 331, 365.
- Virîţi**, sat, 703.
- Virşeş**, cetate, localitate din R.S.F. Iugoslavia, 501, 529, 621, 691.
- Vladimirescu Tudor**, sat, 400.
- Vladislav al II-lea**, 625.
- Volga**, fluviu, 742.
- Vörösvár**, cetate, 603.
- Vukovar**, cetate din R.S.F. Iugoslavia, 492.

W

- Wesselényi Francisc**, 688.
- Wisniowiecki Michal Jeremiasz**, 294.

Y

Yagmur Baba, 507, 508.
Yanik Hisar (Cetatea Arsă), 436, 437, 442; descriere, 413—414; întărire, 437.
Yanik, v. Győr.
Yanova, v. Ineu.
Yazidji Osman, 514.
Yazidjioglu Mehmed Bidjan, 393, 394.
Yedieule, închisoarea celor șapte turnuri de la Istanbul, 343, 437, 455, 473, 708.
Yedjudj, marele zid construit în Caucaz de Alexandru cel Mare, 513.
Yemen, 665.
Yenlehiol (Yeni-Köy), sat, 415.
Yeni-Saladjak, localitate, 348.
Yenter Hasan pașa, 657, 659.
Yergaz Konman, v. Cetatea Albă.
Yerkökü, v. Giurgiu.
Yezid, personaj inventat, 547.
Yoramder, personaj neidentificat, 751.
Yusuf pașa, 746.
Yuvadji, v. Gura Dobrogei.

Z

Zaim Maenrie, 38, 55, 103, 126, 135, 136, 138, 184, 186, 289.
Zankoç Hasan pașa, 369.
Zankoç, mahala din orașul Silistra, 368.
Zápolya Ioan, regele Ungariei, 564, 626, 743, 744.
Zápolya Ioan Sigismund, prințpele Transilvaniei (1556—1571), 568, 625, 640, 642, 649; acordarea însemnelor domniei, 627.
Zara, cetate, 204, 243.
Zărând, sat, 652.
Zebil (Sebil Ilyas), sat, 389, 447.
Zedvar, v. Jdloara.
Zemlin (Zemun, Zimony), cetate, 640.
Zemzem, apa unui puț din Mecca, 750.
Zendani, șeih, 327.
Zenghifilizade, capugibaș, 453.
Zenvar (?), oraș neidentificat, 685.
Zepel, riu, 533.
Zeyrekbaș, mănăstire, 698.
Zidjioglu Mehmed Bidjan, 393.
Zileli Çavuşzade Mehmed pașa, 517, 522, 523, 528, 529.
Zolyomi Nicolae, 345, 538, 564, 570, 571; propus să fie ales principe, 572; seraiul lui, 579.
Zulfikar aga, mahala din Silistra, 368.
Zwanjee, oraș, 346, 419, 462.

CUPRINS

Cuvînt înainte	V
PARTEA I	
Notiță biografică	1
Abrevieri	19
Paul de Alep	21
Anexă	288
PARTEA A II-A	
Notiță biografică	311
Eylia Celebi	326
Glosar	754
Lista ilustrațiilor	776
Indice	781

REDATOR: ELENA CURTOV
TEHNOREDATOR: OLIMPIU POPA
COLI DE TIPAR: 52,50. PAG. PLANȘE: 40.
TIRAJUL: 2.300 EX. BUN DE TIPAR: 25.XII.1976.

ÎNȚEPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
MUNICIPIUL CLUJ-NAPOCA, STR. BRASSAI NR. 5—7.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
COMANDA NR. 441/1976

